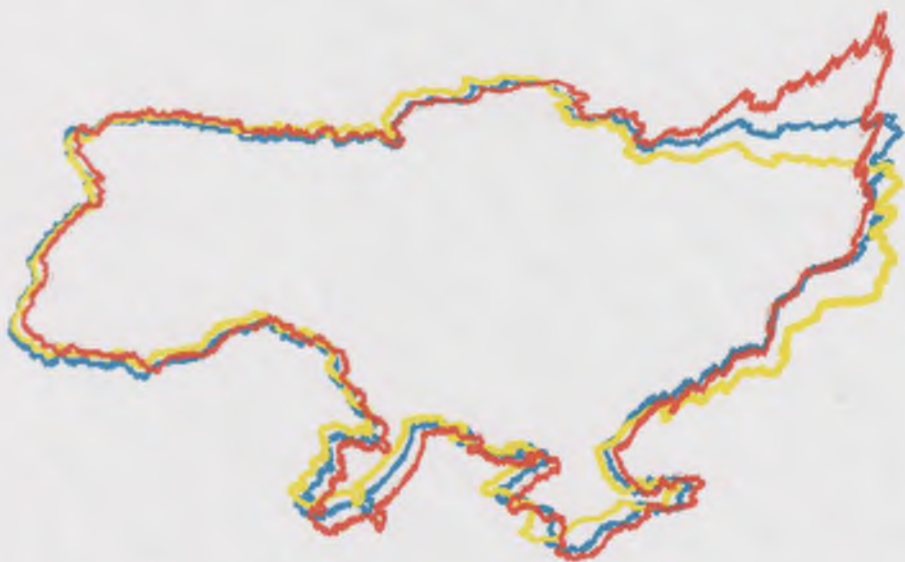

Іван Лисяк-Рудницький

ЩОДЕННИКИ

*Програма дослідження
модерної історії та суспільства України
імені Петра Яцика*

**ІНСТИТУТ
ІСТОРИЧНИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ**

*Інститут історичних досліджень
Львівського національного університету
імені Івана Франка*

*Канадський Інститут Українських
Студій Університету Альберти*

*Бібліотека «України модерної»
серія «Спогади, щоденники, інтерв'ю»
Число 6*

Іван Лисяк-Рудницький

Щоденники

ДУХ І ЛІТЕРА

ПРОГРАМА ДОСЛІДЖЕННЯ МОДЕРНОЇ ІСТОРІЇ ТА СУСПІЛЬСТВА УКРАЇНИ ІМЕНІ ПЕТРА ЯЦИКА
ІНСТИТУТ ІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЛЬВІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
КАНАДСЬКИЙ ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКИХ СТУДІЙ УНІВЕРСИТЕТУ АЛЬБЕРТИ

Бібліотека журналу «Україна модерна»

Серія «Спогади, щоденники, інтерв'ю»

Число 6

Лб39 Лисяк-Рудницький Іван. Щоденники / Програма дослідження модерної історії та суспільства України імені Петра Яцика; Інститут історичних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка; Канадський Інститут Українських Студій Університету Альберти. Київ, Дух і Літера, 2019, 696 с. (Бібліотека «Україна модерна», серія «Спогади, щоденники, інтерв'ю». Ч. 6).

ISBN 978-966-378-708-4

Щоденники видатного українського історика Івана Лисяка-Рудницького (1919–1984) покривають широкий спектр подій його біографії – життя Львова у 1930-х рр., української громади Кракова у 1939–1940 рр., побуту у нацистському Берліні та окупованій Празі 1940–1945 рр., побуту на еміграції у Західній Європі та США у 1945–1954 рр. і, нарешті, радянської Москви і радянського Києва у 1970 р. Вони кидають нове світло на центральні сюжети української історії ХХ століття, а також на його особисте формування як історика.

Видання розраховане на науковців, студентів, громадських діячів та усіх, хто цікавиться історією України.

**Видання здійснено за фінансової підтримки
«Українсько-єврейської зустрічі»**

Головні редактори: *Ярослав Грицак, Франк Сисин*

Упорядники: *Ярослав Глистюк* (гол. упорядник), *Галина Вітвіцька, Ліліана Гентош,*

Оксана Дмитерко, Мирослава Думич, Ксенія Кебузинська, Тарас Романюк

Літературний редактор: *Дарія Сироїд*

Коректор: *Валентина Божок*

Верстка: *Надія Грекович*

Дизайн обкладинки: *Світлана Невдащенко*

При оформленні книжки використана ідея обкладинки конференційного збірника

«Rethinking Ukrainian History», який вийшов у 1981 р.

за редакцією Івана Лисяка-Рудницького за допомогою Івана-Павла Химки

Зміст

Петро Лисяк-Рудницький. Вступ.....	I
Petro Lysiak-Rudnytsky. Preface	II
Ярослав Грицак, Франк Сисин. Від редакторів	III
Yaroslav Hrytsak, Frank Sysyn. Editorial Preface.....	IV
Щоденники:	
[22 грудня 1931 р. – 21 липня 1935 р.]	5
Іван Л. Рудницький «Годинник пана професора» [1936–1937]	63
1933 рік. Додаток (Бій амазонок).....	69
[1 березня 1940 р. – 23 червня 1941 р.].....	72
[24 червня 1941 р. – 17 листопада 1942 р.].....	130
[30 січня – 30 грудня 1943 р.]	171
[23 січня – 3 серпня 1944 р.].....	196
[4 серпня 1944 р. – 1 січня 1945 р.]	212
[6 січня 1945 р. – 5 вересня 1946 р.].....	231
[8 вересня – 21 грудня 1945 р.].....	286
[17 травня – 24 грудня 1946 р.]	337
[1 січня – 21 серпня, кінець жовтня 1947 р.].....	348
[22 вересня – 31 грудня 1948 р.].....	366
[1 січня – 23 лютого 1949 р.].....	400
[1 квітня – 30 серпня 1949 р.].....	413
[16 березня – 4 вересня 1950 р.].....	453
[1 січня – 31 травня 1951 р.].....	485
[17 червня – 19 серпня 1951 р.]	531
[5 вересня – 4 жовтня 1951 р.]	560
[2 січня – 31 травня 1952 р.].....	572
[31 травня – 31 грудня 1952 р.]	592
[1 січня – 17 лютого 1954 р.].....	615
[Поїздка до Москви на Міжнародний історичний конгрес та подорож на Україну, 1970 р.]	625
Використана література	644
Іменний покажчик.....	653
Географічний покажчик.....	678

Вступ

Якщо на час смерті мого батька 25 квітня 1984 року я і знав про його щоденники, то, безперечно, забув про них у роки, що сплили з того часу. Вони потрапили мені до рук і повернулися на згадку тільки після того, як 24 червня 2014 року померла моя мачуха, Олександра Черненко-Рудницька, а її донька, Оксана Декстер, ласкаво надіслала мені коробку з особистими речами батька.

Навіть не йшлося про те, щоб спробувати прочитати численні книжечки в шкіряних палітурках, але відразу зрозумів, що вони можуть зацікавити дослідників української історії. Тому я звернувся до двох надійних колег – професорів Ярослава Грицака і Франка Сисина – і попросив їх надати свою фахову оцінку. Я надіслав щоденники в Торонто, після чого ці добродії не лише підтвердили моє враження про важливість цих джерел, але і взялися підготувати їх до публікації у цьому виданні, що його читач тримає в руках.

Після батькової смерті його широке і ретельно організоване листування перейшло до бібліотеки Університету Альберти, де сформувало ядро його архіву. Але мачуха притримала щоденники, воліючи зберегти їх у родині. З іншого боку, вона їх не знищила, тож залишила мені можливість заповісти їх прийдешнім вікам.

Рішення погодитися на їх публікацію далось мені нелегко. Вони містять не лише подробиці особистого життя, але і потужний запис про те, як батько у віці п'ятнадцяти років опинився у єврейському кварталі Львова. Цей досвід підіймає питання його єврейського походження з материнного боку родини. Його бабця, з народження Іда Шпігель, навернулася у римо-католицизм і стала Ольгою Рудницькою, коли вийшла заміж за мого прадіда Івана.

Однак після роздумів я дійшов до висновку, що найкращою шансою батьковій пам'яті буде показати його таким, яким він був, і дозволити іншим робити власні висновки. Щодо «єврейського питання» зауважив би лише, що батько вирішив назвати мене на честь свого найближчого друга дитинства – уцілілого в Аушвіці письменника Петра Равіча, який майже напевно був його супутником у подорожі в задзеркалля. Після війни вони знову зустрілися у Парижі в 1949 році, а я сам познайомився з моїм тезкою в Кафе дю Клюні у тому ж місті 1967 року.

Для мене багато важить те, що через сто років після його народження інтерес до життя і праці мого батька зростає до того рівня, що він і сам тепер належить до історії (вживаючи виразу Михайла Драгоманова) «ще одного живого народу», в якому став найвидатнішим науковцем свого покоління. За словами Гамлета про його батька, як їх українською передав мій двоюрідний дідо Михайло Рудницький, «Він був людина. Як куди не глянеш,/А вже такого не знайду другого».

Петро Лисяк-Рудницький
Гейнсвілл, штат Флориди

Preface

If I was aware of my father's diaries at the time of his death on April 25, 1984, I had certainly forgotten about them in the intervening years. It was only after the death of my stepmother, Alexandra Chernenko-Rudnytsky, on June 24, 2014, and her daughter, Oksana Dexter, kindly sent me a box of his personal effects, did they come into my possession and swim back into my consciousness.

It was out of the question for me to try to read the many small leather-bound volumes, but I could see right away that they might be of interest to scholars in the field of Ukrainian history, so I consulted with two trusted colleagues, Professors Yaroslav Hrytsak and Frank Sysyn, and asked them to give their expert opinions. I dispatched the diaries to Toronto, and the two of them not only confirmed my sense of their importance but took it upon themselves to prepare them for publication in this edition in which they now appear.

After my father's death, his extensive and meticulously organized correspondence was donated to the University of Alberta library, where it forms the nucleus of his archive. But my stepmother withheld the diaries, preferring to keep them entirely private. On the other hand, she did not destroy them, and thus made it possible for me to bequeath them to posterity.

It was not an easy decision for me to authorize their publication. There are not only revelations about his intimate life but also a powerful entry concerning a visit to the Jewish quarter of Lviv at the age of fifteen in which the issue of his Jewish heritage from his maternal grandmother, who was born Ida Spiegel before she converted to Roman Catholicism and became Olga Rudnytska upon her marriage to my great-grandfather, rears its head.

Upon reflection, however, I resolved that the best way to honor my father's memory, and to affirm my commitment to the psychoanalytic quest for truth, was to let him be seen for who he was and leave it to others to draw their own conclusions. On the "Jewish question," I would only note that my father chose to name me after his closest childhood friend, the writer and Auschwitz survivor Piotr Rawicz—almost certainly his companion in the excursion through the looking-glass—with whom he reconnected after the war in Paris in 1949 and whom I met at the Café du Cluny in the same city in 1967.

It means a great deal to me that, one hundred years after his birth, interest in my father's life and work has grown to the point where he himself now belongs to the history of the "one living nation more" of which he became the preeminent scholar of his generation. In Hamlet's words about his father, as rendered in Ukrainian by my great-uncle Mykhailo Rudnytsky, "Він був людина. Як куди не глянеш, / А вже такого не знайду другого" ("He was a man, take him for all in all: / I shall not look upon his like again").

Peter L. Rudnytsky
Gainesville, Florida

Від редакторів

Щоденники Івана Лисяка-Рудницького належать до категорії знахідок, про які історики можуть лише мріяти. Вони містять першорядні деталі щодо широкого спектру подій: життя Львова 1930-х років, української громади Кракова у 1939–1940 рр., побуту у нацистському Берліні та окупованій Празі у 1940–1945 рр., побуту на еміграції у Західній Європі та США у 1945–1954 рр. і, нарешті, радянської Москви і радянського Києва у 1970 р. Ці деталі помережені коментарями та спостереженнями Івана Лисяка-Рудницького і кидать нове світло на центральні сюжети української історії ХХ століття, а також на його особисте формування як одного з найбільших українських істориків.

Хоча ми знали про вартість листування Івана Лисяка-Рудницького та інших його особистих документів, що зберігаються в архіві Університету Альберти, проте нам нічого не було відомо про існування щоденників. Вони зберігалися в Олександри Черненко, вдови Івана Лисяка-Рудницького. Після її смерті їх знайшла її дочка, Оксана Декстер. Вона передала їх Петрові Лисяку-Рудницькому, а той, у свою чергу, передав їх Канадському Інституту Українських Студій. Працівники КІУС-у відсканували оригінали і переслали копії до Інституту історичних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка. Працівники цього Інституту розшифрували щоденники зі сканованих копій і додали до тексту коментарі та покажчики.

Всього збереглося 18 щоденників. Вони містять більш-менш регулярні записи подій за 1931–1937, 1940–1952, 1954 та 1970 роки. До них додані три великі фрагменти, в яких нема жодних інших конкретних дат, окрім року. Щоденники існують у формі 14 зошитів та семи календарів-записників. Деякі з них містять записи за декілька років, деякі роки представлені двома чи навіть трьома зошитами або записниками.

Увесь текст щоденників відтворюється без змін, відповідно до оригінального тексту – включно з авторськими помилками. Ми дозволили собі втрутитися в авторський текст лише двічі, коли замінили прізвища на ініціали.

На жаль, поодинокі місця не вдалося точно відчитати. Рівно ж не вдалося ідентифікувати декількох згаданих у щоденниках осіб. Масмо, однак, надію, що інформацію про них можна буде знайти у листуванні Івана Лисяка-Рудницького, яке зараз готується до друку, а також що ідентифікувати їх нам допоможуть читачі.

До публікації цих щоденників долучилася велика кількість людей. У першу чергу ми хочемо подякувати професорові Петрові Лисяку-Рудницькому за його дозвіл опублікувати ці щоденники, а окремо – за дозвіл друкувати їх повністю, без жодних скорочень. Велика подяка належить др. Ксенії Кебузинській, яка допомогла ідентифікувати багато осіб з української діаспори, а також проф. Марті Богачевській-Хомяк, к.і.н. Ліліані Гентош, проф. Олі Гнатюк, Іріді Винницькій, Уляні Кирчів, к.і.н. Олегові Павлишину і проф. Юрієві Шаповалу за консультації щодо окремих сюжетів. Вся праця над підготовкою щоденників до друку велася за коштів Програми дослідження модерної української історії та суспільства імені Петра Яценка (*The Petro Jacyk Program for the Study of Modern Ukrainian History and Society*).

Дякуємо фундації Ukrainian-Jewish Encounter за покриття коштів видання, а видавництву «Дух і Літера» й особисто головному редактору Леоніду Фінбергу за саме видання. Окремо хочемо подякувати літературній редакторці, к. філолог, наук Дарії Сироїд за скрупульозну працю над текстом коментарів та к. філолог, наук Христі Назаркевич за переклад німецькомовних фрагментів. Павлю Грицак та Роману Сенькусь переклали передмови, відповідно українською та англійською мовами.

З великою вдячністю згадуємо нашого колегу Андрія Макуха (1956–2019), який зробив інвентаризацію щоденників і зісканував їх у торонтському офісі КІУС-у. А на найбільшу подяку заслуговують к.і.н. Ярослав Глистюк, Оксана Дмитерко та їхні колеги з Львівського Національного Університету імені Івана Франка й Українського Католицького Університету, які провели величезну роботу щодо розшифрування, коментування та зв'язання текстів.

Проф. Ярослав Грицак, проф. Франк Сисин

Editorial Preface

The diaries of Ivan Lysiak Rudnytsky belong to the category of finds about which historians dream. They contain valuable details about a wide specter of events – life in Lviv in the 1930s, the Ukrainian community of Cracow in 1939 and 1940, daily life in Nazi-ruled Berlin and occupied Prague during the years 1940–45, life as an émigré in Western Europe during the years 1945–54, and finally, visiting Soviet Moscow and Kyiv in 1970. The details, enhanced by the author's comments and reflections, shed new light on the central topics of twentieth-century Ukrainian history and on his personal formation as one of the leading Ukrainian historians.

Although we knew about the value of Lysiak Rudnytsky's correspondence and his other personal documents held in the University of Alberta Archives, we did not know that his diaries existed and were in the possession of his widow, the late Alexandra Chermenko-Rudnytsky (1923–2014). Her daughter, Oksana Dexter, found the diaries among her mother's possessions after her mother had died. Ms. Dexter sent them to Ivan Lysiak Rudnytsky's son, Peter L. Rudnytsky, who, in turn, sent them on to the Canadian Institute of Ukrainian Studies (CIUS) at the University of Alberta for appraisal. At the Toronto office of the CIUS, Andrij Makuch scanned the originals and sent the scans to the Institute of Historical Research at Ivan Franko National University in Lviv. There members of that institute's staff deciphered the diaries on the basis of the scanned texts, added commentaries, and compiled the indexes.

In all, eighteen of Lysiak Rudnytsky's diaries had been preserved. They contain fairly regular entries during the years 1931–37, 1940–52, 1954, and 1970. In addition, there are three large fragments without any dates except the year. Lysiak Rudnytsky composed the diaries using fourteen notebooks and seven calendars with space for notes. Some contain entries over a span of several years, and in other cases certain years are covered in two or even three notebooks.

The diaries are being published without introducing changes to the original text, including correcting the author's errors. There are only two exceptions where we have replaced names with initials.

Regrettably, we could not decipher a few passages or identify several individuals mentioned in the diaries. We hope, however, that information about them will be found in Lysiak Rudnytsky's correspondence, which is now being prepared for publication, and that readers will be able to identify them and inform us.

Many people assisted in preparing the diaries for publication. To begin, we wish to thank Professor Peter L. Rudnytsky for entrusting the publication to us and permission to publish the diaries in their entirety. We are indebted to Dr. Ksenya Kiebusinski, the Slavic resources coordinator and head of the Petro Jacyk Central and East European Resource Centre at the Roberts Library, University of Toronto, for her assistance in identifying many of the members of the Ukrainian diaspora mentioned in the text. We are also grateful to our consultants Professor Martha Bohachevsky-Chomiak, Dr. Liliانا Hentosh, Professor Ola Hnatiuk, Iroida Wynyckyj, Uliana Kyrchiv, Dr. Oleh Pavlyshyn and Prof. Yuriy Shapoval for sharing their knowledge about particular passages in the diaries. All of the work required in preparing the text for publication was funded by the Petro Jacyk Program for the Study of Modern Ukrainian History and Society.

We thank the Ukrainian-Jewish Encounter for covering the costs of publication, and, of course, the *Dukh i Litera* publishing house – especially its editor in chief, Leonid Finberg – for the publication itself. We also wish to acknowledge the efforts of the literary editor, Dr. Daria Syroid, for her scrupulous work on the text of the commentaries; and Dr. Khrystia Nazarkevych for her translation into Ukrainian of the passages written in German. Pavlo Hrytsak and Roman Senkus translated the prefaces into Ukrainian and English respectively.

We are grateful to our recently deceased colleague Andrij Makuch (1956–2019) for taking charge of the inventorying and scanning process at the CIUS Toronto office. A particular debt of gratitude is owed to Dr. Yaroslav Hlystiuk, Oksana Dmyterko, and other colleagues at Ivan Franko National University and the Ukrainian Catholic University in Lviv for undertaking the tremendous work of deciphering and verifying the text and writing the commentaries.

Professor Yaroslav Hrytsak and Professor Frank E. Sysyn

[22 грудня 1931 – 21 липня 1935]

[1] Щоденник.

[2] Зачинаю той перший мій щоденник 22 грудня 1931. р. Пишу його для того, що чую в собі внутрішню потребу писати, і на письмі зіставити це все о чім думаю.

Цього року вертаючи з табору розмовляв я в потязі з одною старшою товаришкою і вона порадила мені писати щоденник. Тоді не розумів я її, я не чув в собі досить сили, однак тепер доріс я до свого власного щоденника, ба, він стався для мене річю потрібною і чую, що буде для мене вірним приятелем і товаришем. Буду в нім записувати всі мої переживання, події з мого життя, мої думки, тощо. Одним словом постараюся, щоби цей зшиток був вірним образом мого «я» з нині. Може колись за кільканайцять літ, моє тодішнє «я» з перспективи часу осудить то нинішнє і скаже, що воно воно¹ думає про то друге «я», що є його минувиною.

З тою ціллю зачинаю цей щоденник. Призначаю його передовсім для власного ужитку і тому присвячую цей мій перший денник собі самому.

У Львові 22/XII. 1931. р.

І. Л.

[3] 30/XII.

Вже понад тиждень минув з цього часу як я заглядав до мого денника. Через цей час якось було мені встидно, що я раз розпочат діло не веду даліше. Трудно, я не мав «патчпленія» і я не чув потребу писати. Але тепер обіцяв я собі в душі, що буду писати що дня, так, що вкінці писання щоденника стане для мене привичкою.

В школі як звичайно монотонно-веселе життя. Мав я недавно малу несподіванку: По всіх дуже добрих українських задачах дістав я одно недост.² Дивний чоловік той Тершаковець³. З природи добрий, але має манію удавати страшно поважного, працюютого і т. д. і т. д. Назвавбим ту манію, манією «великості». До того любить промови і як часом розговориться, то може говорити і з пів години.

¹ Так в оригіналі.

² Оцінка «недостатечно» (польськ. – niedostatecznie) відповідає «3» за п'ятибальною системою оцінювання.

³ Мається на увазі Михайло Тершаковець (1883–1978), український історик літератури і педагог, звичайний (1914) і почесний член НТШ (1974); студював українську літературу, класичну філологію, германістику, романістику у Львівському та Віденському університетах; викладач класичної філології в Академічній гімназії у Львові (1906–1912, 1913–1939, 1941–1944) та жіночій гімназії сестер ЧСВВ; доцент кафедри української літератури Львівського університету (1940–1941); у 1944 р. разом з родиною емігрував до Відня, викладав українську мову у гімназії для переселенців, а пізніше працював у Віденському університеті (1945–1947); доктор філософії Віденського університету в ділянці слов'янської філології (1948); з 1949 р. – у Філадельфії (США), де й помер, похований в Бавнд-Бруку, перепохований на Личаківському цвинтарі у Львові (2011). Серед праць М. Тершаковця – дослідження життя і творчості М. Шашкевича, В. Копітара, українських та південнослов'янських пісень та ін. З постійного неправильного написання прізвища Тершаковця в щоденнику І. Лисяка-Рудницького можна припускати зневажливе ставлення до нього.

В останнім тижні незнайний якийсь приятель засипав нас гарними подарунками: Мамуся⁴ дістала дві гарні книжки, а між іншими Гулівера, а я дістав три англійські ілюстровані журнали. Правдоподібно прислав то нам п. Фойгт⁵, приятель Мамусі. Що до Гулівера. То цікаво як часом книжка може поминутися зі своїм «покликанєм». До [4] таких книжок належать і «Пригоди Гулівера». Донедавна уважав я ту книжку за «powiastkę dla grzecznych dzieci»⁶, коли тимчасом, се є зділвий памфлет на Англію 18 віку і взагалі на ціле людство. Тепер з повного перекладу на німецьке прочитав я лише кілька сторінок, але вже з них маю передсмак того що буде далше.

Але я вже хочу зачати читати «Грабіну де Харни»⁷, отже допобачення, до завтра!
4.I.1932. р.

Це «до завтра», перемінилося на чотири дні, але в кождім разі поступ вже є, бо останного разу писав я по тижневій перерві. Тимчасом школа скінчилася і ми дістали до 20-го відпустку. Тепер можу лежати до десятої і ніхто не гонить мене з ліжка, а це я дуже люблю.

⁴ Мілена Рудницька (1892–1976), відома західноукраїнська суспільно-політична діячка, мати Івана Лисяка-Рудницького. Народилася у м. Зборові в Галичині. Закінчила Львівську класичну гімназію у Львові (1910), філософський факультет Львівського та Віденського університетів (1910–1917), здобула докторський ступінь з філософії (тема дисертації – «Математичні основи естетики Ренесансу», 1917), а невдовзі – другий диплом з педагогіки та дидактики як головних дисциплін (1923). Працювала вчителькою гімназії й учительської семінарії у Львові; професоркою Високого педагогічного інституту у Львові. У 1928–1935 рр. – депутатка до польського сейму від Українського національно-демократичного об'єднання, у 1928–1934 рр. – делегатка від західних українців до Ліги Націй у Женеві. Найбільшого розголосу з часів перебування в Лізі Націй набрала її оборона прав українців під час паціфікації 1930 р. та голоду 1932–1933 рр. Від 1919 р. брала активну участь у жіночому русі (голова Союзу українок у Львові (1928–1939), від 1934 р. – голова Світового союзу українок). Редакторка журналу «Жінка» (1935–1939), у якому вперше під псевдонімом «І. Брусна» друкувався Іван Лисяк-Рудницький. Після окупації Галичини радянськими військами М. Рудницька разом із сином нелегально перебралася на Захід, під час війни перебувала у Кракові, Берліні та Празі, а після війни заснувала Український допомоговий комітет (УДК) й була його директоркою до квітня 1950 р. У 1948–1950 рр. – представниця Української Національної Ради у Швейцарії. У 1951 р. переїхала до США, однак невдовзі повернулася до Мюнхену, де проживала до кінця життя. Авторка книжок «Українська дійсність і завдання жінки» (1934), «Дон Боско. Людина, педагог, святий» (1963), «Невидимі стигмати» (1970, біографія Йосифа Сліпого), збірника «Західна Україна під більшовиками» (1944, 1958). В архіві Івана Лисяка-Рудницького зберігається його обширне листування з матір'ю. У 1955–1957 рр. написала спогади про «свій рід, батьків і дитинство як дарунок синові з нагоди його дня народження». Наприкінці свого життя Лисяк-Рудницький готував до друку збірник статей Мілени Рудницької, до якого мали ввійти і згадані спогади. Див.: Іван Лисяк-Рудницький. Історичні есе у 2 т. Київ, Основи, 1994, Т. 1, с. 486–487; Мілена Рудницька. Статті. Листи. Документи. Збірник документів і матеріалів про життя, суспільно-політичну діяльність і публіцистичну творчість Мілени Рудницької. Упорядкування Мирослави Дядюк. Львів, 1998.

⁵ Фредерік Августус Фойгт (Frederick Augustus Voigt, 1892–1957), відомий британський журналіст і публіцист, знаний зі своєї критики нацизму і комунізму як двох найбільших загроз для європейської цивілізації. Коли він працював берлінським кореспондентом «Manchester Guardian» (1920–1933), то був знаний зі свого послідовного захисту національних меншин у Центрально-Східній Європі. Зокрема, писав викривальні статті про польські репресії проти українців. У своїх листах Мілена Рудницька з Женеві у 1933 р. зараховувала його до «наших приятелів» – див.: Мілена Рудницька. Статті. Листи. Документи, с. 563, 566.

⁶ «Повість для чемних дітей» (польськ.).

⁷ Йдеться про роман Олександра Дюма «Графиня де Шарні».

В п'ятницю, на Новий Рік, пішов я на лещета і мав малу пригоду: В повнім розгоні наїхали на мене санки, так, що мене досі ще трошки болить в тій нозі. Одинк всежтаки лещета, це чудовий спорт і хоч [5] легко в нім скрутити вязи, все буде він мати горячих приклонників, котрі для лещет згодяться поломити руки і ноги. І будуть мати рацію; ніколи не огортає душі така радість як тоді, коли з лещетами на ногах, зїжджається з горбка, а довкола видко тільки сосни та ялиці і веселі, рожеві, людські лица.

Вчера був я в Сяська⁸. Застановляюся і не можу відгадати що діється в него в середині, в душі, бо з зовні видно тільки весело-глумливе лице «кпінковіча»⁹. Бібльотеку має чудову, багато книжок надавалобися до моєї шафки.

Нині рано був я в редакції «Діла» і по довгих трудах¹⁰ дістав від Михайла¹¹

⁸ Йдеться про Івана Олександра Кедрина-Рудницького (1896–1995), брата Мілени Рудницької і дядька Івана Лисяка-Рудницького, якого в родинному колі називали «Сясько» (зменшене від «Іван»). Вчився у гімназії в Бережанах та Львові. На початку Першої світової війни був мобілізований до австрійської армії, потрапив у російський полон, відбув його на Забайкаллі. З вибухом революції 1917 р. перебрався до Києва, де працював в освітніх установах Української Народної Республіки, згодом вступив до армії УНР. У 1920 р. потрапив у більшовицький полон, звільнившись з якого, виїхав до Відня; там у 1922 р. закінчив філософський факультет Віденського університету. Повернувся до Львова, де працював у редакції газети «Діло». У 1937–1939 роках був політичним редактором газети. Після радянської окупації західноукраїнських земель перебрався до Кракова, де працював в редакції «Краківських вістей». З 1944 р. жив у Австрії й очолював Українське Центральне Допомогове Об'єднання в Австрії. У 1949 р. емігрував у США, де з 1953 по 1979 рік працював у редакції газети «Свобода» – найбільшої української газети у США. Дійсний член НТШ, член Президії НТШ в Америці, почесний доктор Українського Вільного Університету, автор книг «Берестейський мир: спомини і матеріали» (1928), «Причини упадку Польщі» (1940), «Життя-події-люди» (1976) та ін. Детальніше про нього див.: Mariusz Sawa. Ukraiński emigrant. Działalność i myśl Iwana Kedryna-Rudnyckiego (1896–1995). Lublin, Instytut Pamięci Narodowej, 2016. В архіві Івана Лисяка-Рудницького зберігається обширне листування з Іваном Кедриним. Частина цього листування опублікована у статті: Маріюш Радослав Сава. Фашисти чи партнери? Два погляди на український націоналізм у світлі листування між Іваном Лисяком-Рудницьким і Іваном Кедриним // Україна Модерна. Київ, 2013, №20: Фашизм і правий радикалізм на сході Європи, с. 318–332.

⁹ «Того, що глузає, кпить» (польськ. розм.).

¹⁰ Іван Лисяк-Рудницький юнаком підпрацював у газеті «Діло».

¹¹ Мова йде про Михайла Рудницького (1889–1975), брата Мілени Рудницької і дядька Івана Лисяка-Рудницького, українського літературного критика, літературознавця, письменника, поета, перекладача, д-ра філософії, дослідника творчості І. Франка, дійсного члена НТШ (1935). Навчався у Сорбонні (1910–1911) та Львівському університеті (1911–1913). На початку Першої світової війни, після відходу російської армії зі Львова, перебрався до Києва, де пробув аж до падіння уряду гетьмана Павла Скоропадського у грудні 1918 р. Після поразки визвольних змагань проживав на еміграції в Парижі, в Лондоні та на Французькій Рив'єрі. У 1922 р. повернувся до Львова, де працював професором французької та англійської літератури Таємного українського університету (1922–1925). Був завідувачем літературного відділу (1923–1929) та співредактором (1929–1939) газети «Діло». У 1934–1938 роках був співредактором журналу «Назустріч». Після радянської анексії Західної України був завідувачем кафедри зарубіжних літератур Львівського державного університету ім. І. Я. Франка (1939–1941), у січні 1940 р. став заступником декана філологічного факультету. Одночасно працював завідувачем відділу критики газети «Вільна Україна» (1939–1940). У 1940 р. вступив до Спільки письменників УРСР. Під час німецької окупації як «галахичний єврей» мусів переховуватися. У 1945–1972 роках був професором Львівського університету імені Івана Франка. Михайло Рудницький справив значний вплив на молодого Івана Лисяка-Рудницького. Свідченням цього впливу є, зокрема, покликання у його історичних есеях на праці Михайла Рудницького. Після еміграції на Захід Лисяк-Рудницький підтримував з ним спорадичні контакти через посередників, у 1970 р., під час короткого побуту у Радянській

карту до кіна «Лев», а від Мудрого¹² три числа «Життя і Знання». Пополудне був я в кіні на «Мараду»¹³. Прекрасний кавалок, найгарніший в нім сцени з джунглі і вибух вулкану. Але і зміст гарно подуманий і цікавий скуплює¹⁴ увагу глядача. Суттю фільм трохи подібний до «Індійського гробівця»¹⁵, але як і виконанням, так і характеристикою осіб є від него ріжний. Нпр. В «І. г.» раджа є вирафінованим аристократом, котрий лякає, але не відражує, своїми жорсто[б]костями. Знов в «Мараду» виступає убраний в дорогоцінності сатрапа, від котрого, мимо орієнтальної чемности, пахне хамом. І т.п. ріжниця.

Допобачення мій деннику, добраніч!

13/І.

Знов минуло кілька днів відколи я останнього разу писав, но, але вже пропало; на другий раз буду писати частійше.

Лещета пішли в кут: якийсь час було тепло, так, що весь сніг стопився, а пізніше прийшли морози, але небо є чисте і зовсім не виглядає, щоби аура мала намір змінитися.

Я дістав лист від Татуся¹⁶, в котрім він мені зробив масу викидів, що я так мало до него пишу. Я відповів чемним, але категоричним письмом, в цім дусі, що я маю таке саме право образитися на Татуся, як Він на мене. Мені було дуже жаль, що я мусів Йому зробити таку прикрість, але трудно, я не міг мовчати про-

Україні, зустрічався з ним. Збірка матеріалів про Михайла Рудницького та його листування з Іваном Лисяком-Рудницьким зберігається в архіві Альбертського університету.

¹² Василь Мудрий (1893–1966), український громадський і політичний діяч, віце-маршалок Сейму Польщі, один із засновників УНДО та його голова (з 1935 р.), голова української парламентарної репрезентації у Польському Сеймі; у 1939–1941 рр. жив у Кракові, у червні 1941 р. став секретарем УНК в Кракові; протягом 1941–1944 рр. жив у Львові; член Великого Збору УГВР (1944), де обраний першим віце-президентом; з 1944 р. – на еміграції в Німеччині, очолював Центральне представництво української еміграції, був заступником голови Виконавчого органу Української Національної Ради; з 1949 р. – в США, працював в Українському конгресовому комітеті Америки; пізніше був головою Об'єднання українців в Америці «Самопоміч»; дійсний член НТШ (1953); помер у Нью-Йорку.

¹³ Мається на увазі пригодницький американський фільм «East of Borneo» (1931), який зняв Джордж Мелфорд. У німецькому прокаті йшов під назвою «Das Ende von Maradu», у польському – просто як «Maradu».

¹⁴ Зосереджує (з польськ.).

¹⁵ Йдеться про німецький фільм «Das indische Grabmal» (1921), знятий за відомою пригодницькою повістю письменниці Теї фон Гарбоу (Thea von Harbou). Цю повість пізніше двічі екранізували під тою самою назвою, у 1938 та 1959 роках.

¹⁶ Про свого батька Іван Лисяк-Рудницький підготував для «Енциклопедії українознавства» статтю, текст якої наводимо повністю: «Лисяк Павло (1887–1948), адвокат, громадсько-політичний діяч і публіцист, посол від УНДО до польського сейму (1938–1939), редактор газети «Український прапор» (1919–1921) у Відні, журналу «Natio» (1926) у Варшаві, співробітник «Діла», «Нового Часу», «Краківських Вістей»; зокрема статей на економічні теми і про світовську політику щодо України, брошури «Наша національна політика і останній Народний З'їзд» (1938); на еміграції був головою Крайового Представництва Української Еміграції в британській зоні Німеччини». (Енциклопедія Українознавства. Словникова частина. Т. 4. За ред. В. Кубійовича. Париж, Нью-Йорк, 1962, с. 1298). Після розлучення з М. Рудницькою Павло Лисяк мешкав та працював як адвокат в Журавні (1927–1939), де від його другого подружжя з Іриною Ковалевською народилася донька Ксенія. Помер у м. Гослярі в Німеччині. Про Павла Лисяка див. далі на сторінках щоденника, а також: Петро Хмельовський. Громадсько-політична діяльність Павла Лисяка в контексті суспільних процесів у Західній Україні в першій половині ХХ ст. // Галичина, 2013, № 22–23, с. 411–415.

ти так тяжкого закиду, що я забуваю про Татуса. Я був з тіткою Тинкою¹⁷ в кіні. Яка добра душа в тій особі! Помимо злих часів купила Мамусі гарну шклянку цукерничку, а від мене не хотіла прийняти заплату за кіно. А програм був чудовий. Називається він «Бен Гур»¹⁸ і є може найгарнішою [7] фільмою котру я коли небудь бачив! Властиво я пересадив, я видів кращі фільми, однак «Бен Гур» є в кождім разі одним з найгарніших фільмів, котрі я колись бачив. Головно гарні є сцени перегон в цирку і морська битва; зрештою фільм є загарний, щоби його описувати, щоби знати як «Бен Гур» виглядає треба на него подивитися.

Вчера пополудне був в нас Шах¹⁹. На жаль, не було мене тоді в дома і я не чув докладно його розмов з Мамусею; а шкода! бо Мамуся оповідала мені, що він сидів в нас три години, і вкінці Мамуся вже не знала, що він від неї хоче. А в школі удає «wojskowa więźność»²⁰ і каже хлопцям говорити як жовнірам при звіті! З того виходить, що як «пошкробати» навіть найбільш запеклого бельфра²¹, то «вилізе» з під него передвоєнний, балакучий Русин. Мамуся казала, що говорив їй, що лише його і Тершахівця хлопці бояться. Правда, бояться, але за плечима сьміються з обох, головою з Тершахівця, бо він є справді²² дуже смішний зі своєю пересадною педантерією. Наприклад: Коли якийсь хлопець заговорить-ся він кричить: «Що то має значити!!! Чи ви є будучі мущина, чи кримінальна баба, що дві години говорила ще на морозі, коли єї випустили з криміналу?!» А сам не раз теркоче через цілу годину! Такі то є ті професори! Інших ганблять [8] за це, що самі роблять!

Від завтра за тиждень починається наука.

Мамуся незадовго поїде до Женеві.

20/І.

В п'ятницю вечером виїхала Мамуся до Женеві. Тим разом будуть остаточно рішені наші петиції²³. Шкода, бо так можнаби ще кілька разів поїхати до Же-

¹⁷ Правдоподібно, мова йде про Марту Рудницьку (1900–1992), дружину Михайла Рудницького («Тинка» є здрібнілою формою імені «Мартинка/Марта»), доньку українського дипломата і правника д-ра Ярослава Олесницького і Софії Попович. М. Рудницька виїхала у 1939 р. з донькою Дарією на Захід, у той час як Михайло Рудницький вирішив залишитися у Львові. З 1947 р. – на еміграції в США. Померла в Губб Саунд (Флорида, США).

¹⁸ «Бен-Гур: розповідь про Христа» (англ. «Ben-Hur: A Tale of the Christ», 1925) – німий чорно-білий кінофільм американського режисера Фреда Нібло, знятий за однойменним романом американського письменника Люїса Воллеса кінокомпанією Metro Goldwyn Mayer. Був найдорожчим фільмом в історії німого кіно і ставився своїми сценами, особливо епізодом з перегонами на колісницях («перегони в цирку»). Сам роман неодноразово екранізувався до (1907) і після (1959, 2016) цього. Український переклад книжки: Волес Люїс Бен-Гур: Розповідь про Христа/ Пер. з англ. О. Гладкий. Львів: Свічадо, 2008, 488 с.

¹⁹ Мається на увазі Степан Шах (псевдонім: Степан Перський, 1891–1978), український педагог, діяч товариства «Просвіта», мемуарист, дійсний член НТШ (1954), професор академічної гімназії у Львові (з 1920), директор Української гімназії в Перемишлі (1932–1939), секретар Головного Відділу «Просвіти»; автор розвідок про Маркіяна Шашкевича, історію галицького шкільництва та мемуарів про Львів та Перемишль. З 1944 р. жив у Німеччині, з 1978 – в Австралії. Помер у м. Сідней. Залишив по собі спогади «Львів – місто моєї молодости» (Мюнхен, 1955).

²⁰ Військова стислість, чіткість (польськ.).

²¹ Вчитель (зневажливо).

²² Слово «справді» дописане над рядком.

²³ У 1931–1932 рр. М. Рудницька домагалася розгляду Лігою Націй питань про недотримання Польщею прав міжнародних зобов'язань щодо прав національних меншин та про пацифікацію.

неви і робити там пропаганду. Тимбільше, що Союз Народів²⁴ видасть страшно політичну і делікатну, повну жалів, «що в недавньому часі зайшли жалогідні випадки і т.п.» і надій, що «на будуче два народи будуть жити» і т.д. і т.д., заяву, в котрій не то що не буде стояти імя Українців і Сх. Галичини, але навіть Польщі. Одним словом дельфійське пророцтво без часу і місця. Така заява ні поляків, ні тимбільше нас не задовольнить.

Ще в четвер був я з Мамусею на фільмі «Конгрес танцює»²⁵. Їдка сатира на святу Аліянц²⁶. Спочатку сї навіть не видко, зникає вона під гарною грою акторів, співами, то що. Але пізніше, коли я довше зрозумів я все; головню рязючий є момент коли Меттерніх при пустій салі проголошує заслання Наполеона. При тім є тільки льокаї, шах перський, що і так дримає і крісла, що хитаються в такт вальця... А хвилю пізніше під рев морських филів і під світлом місяця видко Наполеона, як вертає з Ельби. Сто днів Наполеона...

[9] З Касею²⁷ мав я хвилеву неприємність, за те, що я в неділю пішов до дому, коли знав, що Касі нема вдома. Я зів обід і ночував у Полонецькіх²⁸. Вина була почаста моя, але чою Кася так пізно вернула до дому?

З Тинкою був я на «Десять з Павяку»²⁹. Фільм пересічний, але на Поляків і то добре...

На обіді був я вчора в Дарусі³⁰. Той вуйко Михайло справді мешкає як на «Монт Блянк»³¹. Треба драпатися і драпатися і кінця не видко. Тітка Марта по-

У вересні 1932 р. Комітет Трьох схвалив українську петицію як таку, що мала бути розглянута на Раді Ліги Націй на її наступному засіданні у січні 1932 р. Однак на Раді не підтримали українські претензії до уряду Польщі, бо рішення мало прийматися одноголосним голосуванням членів Ради. Позиція М. Рудницької викликала атаки на неї з боку польських послів польського сейму та польського жіноцтва, а скарга щодо правосильності вибору у Львівському повіті загрожувала позбавити її депутатського мандата. Див.: Євген Онацький. У вічному місті: Записки українського журналіста. Т. 2: Роки 1931–1932, Торонто, Новий шлях, 1981, с. 236–237; Д. Ю. А. Українська справа в Женеві (від власного кореспондента) // Новий час, 1932, 31 січня, с. 2; Ще про женецьке вирішення (Розмова з пос. М. Рудницькою) // Новий час, 1932, 18 лютого, № 35, с. 1; Марта Богачеська-Хомяк. Передмова // Мілена Рудницька. Статті. Листи. Документи, с. 20.

²⁴ Мається на увазі Ліга Націй.

²⁵ Йдеться про німецький фільм «Der Kongress tanzte» (1931). У цьому фільмі йдеться про Віденський конгрес 1815 р., який, окрім того, що вирішував долю Європи після перемоги над Наполеоном, заслужив славу своїми балами та танцями.

²⁶ Святий Союз.

²⁷ Здрібніла форма від імені Катерина, ймовірно, йдеться про прислугу в домі Мілена Рудницької.

²⁸ Ймовірно, йдеться про родину видавця і власника «Книгарні Польської» («Księgarnia Polska») Бернарда Полонецького (1862–1843), який побудував у 1922 р. віллу на вул. Понінського, 21 (сучасн. І. Франка 143), навпроти сучасного Музею Франка, де могла мешкати родина Михайла Рудницького.

²⁹ Йдеться про польський фільм «Dziesięciu z Pawiaka» (1931).

³⁰ Мається на увазі Дарія (Дороті) Рудницька-Бергер (Dorothy Rudnycky, по чоловікові – Berger, 1922–2007), двоюрідна сестра І. Лисяка-Рудницького, народжена у Львові, єдина донька Михайла і Марти Рудницьких. Восени 1939 р. виїхала з матір'ю на Захід, з 1947 р. – у США, де невдовзі одружилася з Бергером (син від подружжя – Роберт Бергер (Robert V. Berger, 1948–2008)), померла у Гоуб Саунд на Флориді.

³¹ Гора Монблан. Іван Лисяк-Рудницький тут іронізує: помешкання Михайла Рудницького було на горбі, тому дорога нагадувала сходження на вершину. Не до кінця зрозуміло, про яке помешкання йдеться. Відомо, що на час народження доньки Дарії Михайло Рудницький жив з сім'єю на вулиці Косинерській, 18 (сучасна – І. Карпинця), що в районі сучасного Студентського парку у Львові на

казала мені, що вони брали останнього разу. Перероблю завтра. Завтра починається наука. Я вмю вже все. Прикро, що треба буде скоро вставати, але трудно, привикнешся. Дотого тепер не є вже рано так темно. Хочу зачати також свої виклади. Плян вже маю, головно з історії і мітології Греції.

25/І. 1932.

Знов зачалася наука! В школі все вже йде звичайним ходом. Властиво тільки до нині, бо десь тепер, о тій годині, є конференція в школі, на котрій рішаються свідоцтва сего півкурсу. Я сам є зовсім спокійний, прикро мені тільки, що буду мати з українського лише «добре» і то лише через одну недостаточну задачу, але на другий курс «поправлюся» (типовий школярський вислів). В останних кілька днів професори професори³² питали «Zwójasiw»³³, так, що я мав досить мало роботи. Бідний Юзік³⁴, дістане кілька «цваєрів!»³⁵ [10] Переконуюся щораз більше, що Тершаховець трохи «зваріований хлоп». Тільки задає писати, що інших задач поза українськими не видно. Вчора був я на обіді з Бабцею³⁶ у Сяська. Вкінці дійшла давно заміряна транзакція до виконання: за «Швейка» і Сяську «Історію» маю дати йому «Історію». Сам не знаю чи бути задоволеним з сего інтересу, чи ні.

Вже десять днів минуло з цього часу, як Мамуся виїхала до Женеви. Хоч я вже привик до її неприсутности, однак мені щось дуже прикро і я дуже-дуже хотів-би, щоб Мамуся вже вернула до Львова.

3 / II. 1932. середа.

Ось ці слова пишу в ліжку. Від понеділка лежу я хорий на грипу, однак вже мені ліпше, а нині майже вже не було горячки. Однак не маю найменшу охоту вставати, а до школи піду аж в понеділок. Або пізніше.

Роздали нам в суботу свідоцтва. Займаю друге місце в клясі; перше дістав Мисак³⁷. В головних предметах ми однаково сильні, але побив мене на «цуциках» спів, рисунки, руханка і т.п. Була для мене несподіванкою нота з математики: належить мені д. добре³⁸.

На інтенцію Мосціцког³⁹ було вже Богослуження, а на його честь «концерт». Прибув на него наш директор і представник кураторії і ми всі (директор, вище згаданий представник, професори і ученики) по вислухання довгої і

кручі. Пізніше вони мешкали на вул. Понінського, 21 (сучасна - І. Франка, 143), навпроти сучасного музею «Дім Франка».

³² Повторення в оригіналі.

³³ «Zwójasiw» – двієчник (польськ.-нім.).

³⁴ Юзік – зменшення від Юзеф; однокласник І. Лисяка-Рудницького.

³⁵ Двійок (нім.).

³⁶ Ольга (Іда) Рудницька (Шпігель) (1862–1950), мати Михайла, Володимира, Мілени, Івана та Антона Рудницьких, дружина нотаря Івана Рудницького, походила з єврейської родини у Львові. Одружилася 1889 р. проти волі батьків; перед тим Іда вихрестилася на католицтво під іменем Ольги. У 1906 р. овдовіла і виховувала сама всіх дітей. Мешкала у Львові, утримувала себе і своїх дітей тим, що купувала і перепродавала мешкання. Пережила німецьку окупацію завдяки фальшивій метриці, яку їй видав греко-католицький священик. Після війни, разом з донькою Міленою і внуком Іваном Лисяком-Рудницьким, мешкала у Швейцарії, потім переїхала до свого сина Антона у США, де й померла. Про це далі детальніше у щоденнику.

³⁷ Особу встановити не вдалося.

³⁸ Дуже добре.

³⁹ Ігнацій Мосціцький (1867–1946), польський політик та державний діяч, президент Польщі у 1926–1939 рр., ректор Львівської Політехніки (1925–1926).

нудної промови, які має заслуги п. М. для науки і «państwa»⁴⁰, «делектувалися» співом хору який ревів як встеклий.

Однак, «найкраще» вишло сольо Пуциньского «O Halino, o jedyna dziewczyno moja!»⁴¹. Пищав він в неможливий спосіб, а хлопці робили запити: «Co ma Halina do Mościckiego?!»

[11] В кінці дав Союз Народів відповідь на наші петиції. Відповідь, як це С. Н. любить страшенно дипломатична повна «уболювань що зайшли прикрі випадки...» і есів-фльоресів⁴², котрі звичайний чоловік не може зрозуміти. В кождім разі не є це победа польської дипломатії, як це пишуть всякі санацийні газетки. Як раз противно, є се для Поляків прикра поражка коли С. Н. (треба знати характер і спосіб поступованья цієї установи) осуджує одного свого члена, (щоправда дуже делікатно) що він поступив неправильно. То першій випадок, відколи С. Н. істнує, що Рада розглядала меншинні скарги! А час був невідповідний: голови п. міністрів а тим більше Сята⁴³ були завернені японсько-китайської війни (котра показала цілу неміч С. Н.) а не «якимись паціфікаціями і Українцями».

Мамуся вже в дорозі до Львова. Нетерпеливо очікую Єї приїзду. Отримав нині картку від Неї і від п. Фойкта. Дуже я Його люблю, хоч так мало видів! Такий добрий чоловік і приятель України!

П'ятниця 12/II. 1932.

Мені вже значно ліпше, навіть вже майже цілком добре, але я ще все не виходжу з дома і вийду доперва за кілька днів. Бо на дворі впав сніг і досить зимно. Мусить бути знаменита погода на лещета! Кася стогне, як звичайно від ревматичних болів, однак тимразом їй ліпше бо вона дістала кварцову лялгу, а Франя⁴⁴ принесла пісок, котрий вона гріє і прикладає собі до ніг.

[12] Спочатку мав я сильну горячку до 49°... Но і щож за дурницю написав я перед мінутую! Прецінь жадна людина не може мати таку температуру! Чоловік милить ся легко, а помилки вкрадаються навіть до наукових творів і енциклопедій (головно до українських!). Отже спочатку мав я досить високу горячку, щось около 39° (не 49°!), а опісля горячка відійшла, а за те дістав я міцний катар і кашель. А тепер вже і то відійшло і я «парадую» в своїх лещетарських портках і светері по покою.

Читав я цікаву книжку: «Nasza Pani Radosna»⁴⁵. Повість трохи «буйдувата» (геніяльний винахід полк. Бодіно⁴⁶), але не о це ходить. Ходить головно о вражіння і рефлексії людини ХХ. ст., котра знайшлася в «Imperium Romanum» за пановання Тита. Побіч того є багато цікавих поглядів, як н. п. на гльвдіаторів і циркові боротьби, про відношенне з невірниками тощо. Також вводить багато цікавих фактів з життя перших християн і багатьох тоді поширених сект і культів. Це все все в цікавій і повній гумору формі дає дуже інтересну лектуру.

Мамуся приїде в тих днях, бо вже приїхала до Варшави і прислала мені звід-

⁴⁰ Держави (польськ.).

⁴¹ Мова йде про арію «Szumią jodły na gór szczycie» з опери Монюшка «Галька».

⁴² Малюнок у вигляді звивистих і химерних ліній (з польськ.). Тут: мовні викрутаси, словесна екви-лібристика.

⁴³ Мова йде про Лігу націй (французькою мовою – La Société des Nations, у розмовній мові – Сята).

⁴⁴ Франя, Францішка, ймовірно, служниця в домі Мілени Рудницької.

⁴⁵ Йдеться про повість польського письменника і журналіста Владислава Замбжицького «Nasza Pani Radosna, czyli dziwne przygody pułkownika armii belgijskiej Gastona Bodineau» (1931).

⁴⁶ Йдеться про те, що головний герой фантастичної повісті – вигадана особа.

там почтівку, в котрій обіцяю скорий поворот. Я вже дуже за Мамусею стужився, і дуже, дуже хотівби, щоби вже Вона приїхала. Мені нудно і тужно самому.

[13] 19/II. 1932.

Мамуся вернула до Львова і зараз, за два дні відїхала, щоби припилювати в соїмі нового проєкту шкільної реформи, котрий бє в наше шкільництво і тому є для нас дуже небезпечний.

Приїхала отже Мамуся в недїлю рано, коли я ще лежав в ліжку. Ах як я тішився! Мені вже дуже зрудилася «кавалерка» і я вичікував Мамусі з дня на день. Дїстав я гарні подарунки: Еміля Людвіка біографію Наполеона⁴⁷ і пам'ятники Гандїого⁴⁸. Наполеона прочитаю сам, а Гандїого з Мамусею, бо Вона тепер хоче докладно перестудювати гандизм.

Мамуся є женеvського рішення дуже задоволена. Кажє, що від Союзу Народів нічого кращого не можна сподіватися і що виступ Англії, Ірляндії, Німєччини і Норвегії є нашим величезним сукцєсом⁴⁹.

Китайсько-японська війна розкалюєтьє на добре; показала вона цілу немїч Союзу Народів, котрий в відповідь гуку машинових карабїнів, видає осуд: «що є глибоко занепокоєний, чи не зайшли події, котрїб могли заколотити любов двох заприязнєних держав»...

Я вже кілька днів ходжу до школи, де застав бібліотеку в стані найбільшого непорядку. Однак я взявся до роботи і привїв бібліотеку до сякого-такого порядку. Завтра буду здавати звїт з моєї діяльності і [14] запропоную цілий ряд змін, нпр. утворєннє податку для купна книжок. Від понедїлка починаю відчити.

27/II. 1932.

Цї слова знов пишу в ліжку. Горячку мав я лише один день, а пізнійше перейшло, але я є сильно ослаблений. Вчєра пробував я встати, однак мені зробилося нагло недобре і я знов мусїв положитися до ліжка. Підозрїваю, що мені відновилася та бїда, яку я мав кілька лїт тому (забув назву і що я маю в животї хробаки[]). На перше треба курації і доктора, але на другє принесє мені ще нинї Кася з аптеки відповідний середник і робачків возьмє дїтько.

В школі мусїв я сточити тяжку боротьбу з товаришима, не з жадним з окрема, але з їхньою незорганїзованїстю і впертїстю. Тяжка була робота!

Хлопці тїльки і говорять як про Шаха. Бо і справдї є очїм говорити: В «Новїм Часї» була статя⁵⁰ котра представляє Шаха як передвоєнного кацапа, котрий⁵¹ під час війни був українським старшиною, а тепєр є «lojalnym obywatelom»⁵². В клубї Бе-бе⁵³, до якого належить мав він виголосити промову, в якїй радив урядовї обсадити школи льяольними наuczителями. Я цікавий, чи то правда.

Мамуся приїдє завтра.

⁴⁷ Йдетьє про книгу німєцького письменника Еміля Людвіка «Napoleon (Roman)» (1924).

⁴⁸ Ймовїрно, мова про книгу Гандї «An Autobiography, or the Story of My Experiments with Truth» (tom I - 1927, tom II - 1929).

⁴⁹ Успїхом (польськ.).

⁵⁰ У. Чи пан Левєнгерц мав рацію? // Новий час, 1932, 21 лютого, № 38, с. 2.

⁵¹ Слово «котрий» дописанє над рядком.

⁵² «Льяольний громадянин» (з польськ.).

⁵³ Правдоподїбно, І. Лисяк-Рудницький мав на увазі «безпартїйний блок».

[15] 4/ІІІ. 1932.

Сиджу в дома. Мамуся від кілька днів вже є у Львові. Однак є досить занята, бо пише переклад зі своїх двох соймових промов одну для «Діла»⁵⁴, другий для «Нового Часу»⁵⁵. Правдоподібно виїде Мамуся в понеділок до Варшави, щоби старатися о паспорт, бо Мамуся хоче поїхати на кілька місяців до Америки і Канади. Я зате мавби поїхати до Відня і Берліна. Добра прогулька!

10/ІІІ. 1932.

Від двох днів ходжу вже до школи. Мав я маленьку авантуру з Тершохівцем⁵⁶, але це нічого. Затє нині покликав мене до себе директор і сказав мені, що буду від трох низших кляс буду говорити на Шевченківськiм съв'ятi. Промову маю собі уложити сам. На подвірю кроплять ся хлопці снігом, аж дранте летить! Кільком підбили очі і збили три шиби. Бурсаки мирові хлопці! Застрайкували проти польської кухарки і урядили дводневу голодівку. Кінець-кінцем стануло на їхнім і змінять їм кухарку!

Цікава річ як скінчить ся китайсько-японська авантура?!

Був я з Бабцею в кіні на «Quo Vadis»⁵⁷. Гарна річ!

[16] 25/ІІІ. 1932.

Два тижні минули від цього часу, як я останній раз заглядав до мого дневника. Був я досить зайнятий, а позатим, прикро мені це сказати, я забував. Але тепер надложу собі і буду писати як найчастійше.

19. була в нас маленька «шопка» на честь Пілсудського⁵⁸. По Богослуженню, були продукції, котрі (з виїмком виголошеним⁵⁹ якимсь проф. жителисем Піл.; ні слова про марш на Київ)⁶⁰ нічого з святом спільного не мали. Не знаю чоґо кажуть в українських школах, такі геци уряджувати. Прецінь ними цілком не влинуть на почування молодіжи зглядом Польщі чи Пілсудського.

Завтра буду на Шевченківськiм концерті буду говорити привіт від трох низших кляс. Позатим буде говорити привіт оден від «Шк. Громади», оден від «Спортового», і другий від «Артистичного Кружка». Промову написав я з Мамусею; є вона, як мені здається, досить добра. Мав я в школі перед вчєра дивну пригоду: А саме, Дирекція уряджує «Шевченківський тиждень». Якраз передвчерашний день був присвячений продукціям низшого гімназіста. Нагло на останній перерві, коли ми переходили до гімнастичної салі, кличе директор мене

⁵⁴ [М. Рудницька] Державна школа і помилки минулого (Промова посолки М. Рудницької, виголошена на пленумі союму, 26. лютого 1932 в часі дискусії над законопроектом про устрій шкільництва. – Переклад зі соймової стенограми) // Діло, 1932, 9 березня, № 52, с. 2.

⁵⁵ Публікацію ще одної сеймової промови М. Рудницької в «Новому часі» не виявлено. Невідомо, чи була вона опублікована взагалі. Натомість зміст її промови на засіданні Освітньої Комісії Сейму 18 лютого 1932 р. проти законопроекту у справі приватного шкільництва (який вступає в колізію з захистом національних меншин) уміщено в статті: Законопроект суперечний з міжнародними договорами // Новий час, 1932, 21 лютого, № 38, с. 2.

⁵⁶ Так в оригіналі.

⁵⁷ Йдеться про німе кіно, одну з екранізацій роману «Quo Vadis» польського письменника Генрика Сенкевича, найновішу на той час (1925 р.) італійською мовою (Реж. Габрієлло Д'Анунціо, Георг Джакобі).

⁵⁸ Так в оригіналі.

⁵⁹ В оригіналі «вуголошеним».

⁶⁰ Йдеться про угоду Ю. Пілсудського і С. Петлюри 1920 р. та спільну наступальну операцію війська польського і армії УНР у квітні – червні 1920 року, метою якої було відбити Київ у більшовиків.

і Ясінчука⁶¹ до себе і пропонує нам, щоби ми, щось говорили про життя Шевченка. Ясінчук дипломатично викрутився «сіном» (не хотів компромітуватися) і мені припала сумнівна честь зі сцени розповіді історію життя Шевченка. В останній мінуті встиг я занотувати деякі дати з життя поета і так «приготований» мусів я говорити перед цілою низшою гімназією. Ішло мені досить добре, так що пізніше директор і професори мене похвалили, а хлопці сильно мені гратулювали. Шкода, що я говорив без прочитання, так випалаби моя промова значно краще.

Війна на Далекім Виході добігає кінця. Показала вона ще раз, що чоловік котрий є готовий на смерть, для добра Вітчизни, має перевагу над бездушним аутоматом, котрий йде там де йому прикажуть. Показала вона також, яким немічним є Союз Народів і що Китайці є гідні того, щоби зайняти місце поруч з наймогутнішими державами світа.

10/IV. 1932.

Концерт випав досить добре: Я говорив привіт, всі мене хвалили, а хлопці сильно гратулювали. Найгарнішою точкою програми була інсценізація Гамалії, яка випалала дуже добре. Опісля подавали їй до радя.

Знов тепер дістав я нову роботу: Маю вчити два німецькі вірші на свято Гетого, яке улаштує наша гімназія. Видко, що я стаю улюбленим «коником», котрого уживають при всякій роботі.

[18] Я був в кіні на комедії Вляста Буряна п. н. «Під курателею»⁶². Дурненька, але розвеселює, від комедії ніщо більше не жадається.

Читаю знамениті річи: «Народини Богів», «Юлій Апостата» і «Леонардо да Вінчі» Мережковського⁶³. Розв'язує він в сих книжках могутний проблем: Христ і Антихрист. «Небо у горі, небо в долі, все що в горі є і на долі» се його гасло. Сила Агурамазди рівна силі Аримана. При тім дає барвний, прегарний образ епохи в котрій акція відбувається.

28/IV.

Вже два тижні і чотири дні, відколи я останній раз писав. Це шмат часу, чезер котрий багато дечого сталося. Оповім усе по порядку.

В школі передвчера був останній день науки. Тепер є Великодні ферії⁶⁴ і чезер два тижні буду мати спокій. Останні дні в школі були досить цікаві: 1) На директуру до Перемишля відїхав Шах. Хлопці задоволені, але бояться, що можемо дістати ще гіршу свинку. 2) В передостанній день перед феріями Вуйко до

⁶¹ Мається на увазі Назар Ясінчук (д.н.н.–д.с.н.), гімназійний приятель І. Лисяка-Рудницького, студент медицини у Львові під час війни, стипендіат КОДУСУ, лікар 1-ї Української дивізії Української національної армії (1 УД УНА). Як полонений був у Франції, де залишився жити, одружився, здобув докторат з медицини, працював в «Інституті Пастера» та в різних французьких й американських лікарських установах і видавництвах як знавець іноземних мов. Був секретарем Ради Української бібліотеки ім. Симона Петлюри в Парижі та довголітнім секретарем НТШ у Європі (1994). Далі про нього – на сторінках цього щоденника.

⁶² Йдеться про кінофільм чеського коміка, режисера, актора Власта Буряна (Vlasta Burian, 1891–1962) «Pod kuratelą».

⁶³ Мова про книги російського письменника та релігійного філософа Дмитрія Мережковського, ймовірно, про польські та німецькі переклади його творів (Julianus Apostata. Hist. Roman. Übers. von A. Eliasberg. 5. Aufl. München, Piper, 1912, с. 342; Leonardo da Vinci. Hist. Roman aus der Wende des 15 Jarhund. Von D. S. Leipzig, Schulze, 1914).

⁶⁴ Канікули.

спілки з Бобелою⁶⁵ збили дві шиби. Ой ті хлопці! З) Був концерт в честь Гетого. Я деклямував «Der Fischer». Ішло мені добре, били голосне браво. Одно є цікаве, а саме, що концерт був лише для [19] вищої гімназії, а я не лише був допущений на салю, але навіть мав окрему роль.

Через якийсь час грозила небезпека, що Мамуся виїде до Америки. На щасте справу відложено, дай Боже, «ad calendas Graecas»⁶⁶! Мамуся, як звичайно, десятки справ і є досить занята.

Скінчився мій курс провідництва по Львові. Зачалися прогульки, з котрих перша, на жаль, не вдалася. Чому? Нещасного Голубця, котрий мав нас оправдажувати, вдень перед тим зліцитовано⁶⁷. Трагі-комічний випадок!

Нині був у Львові, по довгій відсутности, Татусь⁶⁸. Я розмовляв з ним довго і сердечно, а опісля пішов з ним до кіна Лев⁶⁹, на представлення п.н. «Вшистко для дзівчинки»⁷⁰ з Гарі Пільом⁷¹. Мірнота.

Ще перед тим був я з Мамусею на фільмі п.н. «Шанхай експрес»⁷². Фільм знаменитий. Сам зміст не надзвичайний, але головні ролі обсаджені першорядними артистами: Марлена Дітріх, Кліве Брок, Анна-Май-Вонг і інші. Ціла фільма робить надзвичайне вражіння.

В політиці. В Німеччині президентом остався Гінденбург, але Гітлер побідив в виборах до пруського сойму. Можливо що вибухне буря. – В Манджурії ситуація заострюється.

[20] 15/V. 1932.

Минули Великодні ферії, минув і оден тиждень науки, нині в ночі минуть і два вільні дні, які ми дістали з нагоди польських Зелених Свят. Святочні ферії минули незамітно, щось із два рази був я в кіні, позатим нічого незвичайного.

Мав я неприємність з Касею, по якійсь авантурі, хотіла вона від нас відходити, думаючи, що будем єї дуже просити щоб зісталася. Однак ми зовсім не спротивлялися єї відходови, а тоді вона сама забажала зістати, а тепер «благодать».

Мамуся вже від кількох днів хора. Має Вона низьку горячку і чується недобре. Завтра має прийти до нас лікар, що мене дуже тішить. Думаю, що Бог дасть, що усе мине щасливо.

Перед кількома днями був у Львові Татусь. Провів з ним пообідде, під час якого купив Він мені прегарну «виправу»: Убранко, реглян, пару мештів і сандалів, усе в найліпшій гатунку. Все було дуже потрібне.

Тосько⁷³ знов на короткий час поїхав на Радянщи[21]ну, щоб віддати там

⁶⁵ Ймовірно, прізвисько і прізвище двох гімназистів, однокласників І. Лисяка-Рудницького.

⁶⁶ «До грецьких календ» (лат.), тобто ніколи.

⁶⁷ Тут: позбавлено посади.

⁶⁸ Мається на увазі Павло Лисяк.

⁶⁹ Під такою назвою діяв кінотеатр в театрі Скарбека у Львові в 1913–1931 рр.

⁷⁰ «Усе для дівчинки» (польськ.).

⁷¹ Йдеться про фільм німецького актора і режисера Гаррі Піля (Губерт Август Піль, 1892–1963). Перегляд газетних оголошень підтверджує, що фільм під такою назвою дійсно йшов у кінотеатрах Львова навесні 1932 р. Можна думати, що це польська назва комедії «His Greatest Bluff» (1927), в якій вперше знялася Марлен Дітріх.

⁷² Американська пригодницька мелодрама режисера Джозефа фон Штернберга «Shanghai Express» (1932).

⁷³ Антін Рудницький (1902–1975), брат Мілени Рудницької, дядько Івана Лисяка-Рудницького (в родинному колі його кликали «Тосько»), український композитор, диригент та піаніст. Навчався у німецькій та академічній гімназіях у Львові. 1928 р. закінчив Львівську консерваторію, у 1926–1928 рр. – студіював у Берлінському університеті та Берлінській високій музичній школі. У 1927 р. виїхав на Радянську Україну, де працював диригентом оперних театрів у Харкові та Києві. Там він познайомив-

свою «Бурю над Заходом»⁷⁴. (Уявляю собі, що це за «буря».) Ми всі є дуже за него занепокоєні, бо він хоче у нас лишитися, а мігби не дістати посаду. Це страшна річ, щоб двоє молодих людей (його жінка приїде незадовго) сиділо без заняття!

В суботу пополудни, ділилася низча гімназія враз із професорами і директором священним яйцем, а я опісля тримав коротку, імпровізовану промову. Сензаційний процес Горгонової скінчився⁷⁵. Товпа тріюмфує, вона засуджена на смерть. Процес був так страшно проваджений, слідство було таке не дбале, а докази так говорили за її невинністю, що лиш страшній нагинці брукової преси, можна завдячувати присуд. Це страшне «Гузя! Гузя! всіх шмат і дам» із своєю фарисейською моралею допровадило її до смерті. Пізнав я оден цікавий новий тип: п. Ельгу Керн⁷⁶. Є це німецька письменниця, яка видала книжку «Фон альген унд неун Польен»⁷⁷. Є вона чистокровна польонофілка, котра здається спочатку ділала виключно під впливом пацифістичних ідей, але тепер певно дістає і матеряльну поміч від Поляків. Вже від місяця сидить у Львові і пише о нім моно[22]графію. Їздить з нею оден молодий «джентельмозес», котрий є її перекладчиком і з нею висиджується по різних музеях і архівах. Однак поволи під впливом тутешніх відносин зачинається її погляд про Польщу змінювати і колись може її противницею. Страшне вражіннє зробив на неї процес Горгонової, проти якого хоче вона перепровадити окрему кампанію.

20/VI.

Не маю досить сили волі: З двадцять разів збирався я до писання, відклав на пізніше і ... не писав. Від тепер буду солідніший, але думаю що якщо поїду до Підлютого⁷⁸, то щоденника не возьму зі собою; зрештою о тім пізніше.

ся з оперною співачкою Марією Сокіл, з якою одружився. У 1932 р. разом з нею повернувся до Львова. Після гастролей 1937–1938 рр. залишився в США. Навчав у семінарії та коледжі у Стемфорді (штат Коннектикут), був музичним керівником американського ансамблю «Cosmopolitan Stars of Opera», професор Академії вокального мистецтва у Філадельфії. Автор опер «Довбуш» та «Анна Ярославна», численних музичних композицій, книжки «Українська музика, історично-критичний огляд» (1963). Дійсний член НТШ (1962), голова Світового Об'єднання Українських Професійних Музик.

⁷⁴ Йдеться про балет авторства А. Рудницького «Бурі над Заходом» (1931).

⁷⁵ Ріта Горгонова була гувернанткою у сім'ї львівського архітектора Генрика Заремби. Її звинуватили у вбивстві дочки Заремби Люсії у грудні 1931 р. Справу Горгонової називають найбільш відомим судовим процесом міжвоєнної Польщі. Суд відбувався в атмосфері суспільної істерії, і її засудили до довічного ув'язнення без достатніх доказів. У 2014 р. дочка і внука Ріти Горгонової оголосили про свій намір відновити судовий процес і добитися виправдання своєї матері і бабусі.

⁷⁶ Ельга Гундела Керн (народжена Гоштеттер, 1888–1957), докторка біології, німецька публіцистка єврейського походження, перекладачка з польської та французької мови, авторка соціально-історичної студії про проституток Бадена «Wie sie dazu kamen: 35 Lebensfragmente bordellierter Mädchen nach Untersuchungen in badischen Bordelle» (1927) та книжок «Führende Frauen Europas, in sechzehn Selbstschilderungen» (1928), «Vom alten und neuen Polen: Mit 16 Wiedergaben nach Originalen von polnischen Künstlern» (1931). Виступала за польсько-німецьке примирення та польсько-німецьку співпрацю. Її книги були заборонені в нацистській Німеччині з огляду на згадки про єврейок і комуністок. На початку 1930-х рр. Е. Керн виїхала з Бадена до Польщі. Якийсь час мешкала у Львові. Вона вела репортаж з процесу Горгонової. Написала також книжку про матір Пілсудського «Marja Piłsudska Matka Marszałka. Wizerunek życia» (1935). Фрагменти цієї книжки публікувалися у львівському «Ділі» в 1935 р.

⁷⁷ «Про стару і нову Польщу» (нім.).

⁷⁸ Урочище в Карпатах біля с. Осмолоди (тепер – Івано-Франківська обл., Рожнятівський район), місце відпочинку та лікування. Від кінця XIX ст. тут діяла резиденція митрополита Греко-Католицької Церкви, зруйнована під час Першої світової війни. Її відбудував митрополит Андрей Шептицький і часто перебував тут влітку. Від 1921 р. у Підлютому діяв літній табір «Пласту».

Кінець шкільного року шораз bliщий, отже роботи мало, тимбільше, що вже по класифікації. Хлопці розлінивилися страшенно опускають науку і цілком не працюють! Кляте перо! Попсувалося мені, тому пишу олівцем.

Масмо тепер Зелені свята. Вчора, в неділю, був величавий похід на Янівський цвинтар, а гроби поляглих. Було кільканацять тисяч народу. Було маса вінців та хоругв а самі організації переходили коло одного пункту майже [23] годину. Походові на улицах міста приглядалася богато тисячна юрба народу, з вибалушеними очима. Нех бачать кілько нас є і нех пізнають, що коли виступимо «vīribus unitis»⁷⁹ місто нам не опреться!

В гімназії був концерт в честь Франка. Я говорив його житєпис. Річ випала дуже добре, мені сильно били «бравва» і дуже хвалили. Я додав тут мою промову, бо колись єї забуду. При тій спосібності додав я також текст мойого привіту на Шевченківськїм концерті.

Приїхала з Большевії разом з вуйком Тоськом його жінка Маруся («Маяня») ⁸⁰. Є Вона дуже мила і мені сильно подобалася. Мала Вона вже оден концерт, який знаменито їй удався. Дістала вона масу кошів і букетів цвіту і багато добрих рецензій. Є вона, як всі твердять дуже добра співачка.

Я недавно написав був до Тинці, а завтра може напишу до Каті. Добра Каті прислала мені французьку книжку, та щож, ще богато води уплине...

Через цілий час був я тільки раз на добрій програмі в кіні; на «Др. Джекильові і мр. Гайдові» ⁸¹. Фільм дуже добрий, робить глибоке вражінне.

Ще не знаю де поїду на вакації, до Підлютого, до Шешо[24]рів ⁸², чи десь з Мамусею. Останнє булоби мені найприємніше, та щож: гроші!!!

З панею Керн, а головню з єї секретаром жию шораз ліпше. Є обоє дуже приємні. Через зносини з Мамусею роблять з Керн українську агентку, але вона з цего сміється. Єї польонофілство сильно ослабилося. В суботу був у Львові Татусьо, а після був я вечером з Мамусею у Бабці на вечері, котра пізно протягнулася. Боже, як було нудно. Якби Сократ et Со зявився на такім прийняттю, діставби з нудів удару серця!

Є фінансова конференція в Льозанні. Певно ніщо не урядять, бо ні Франція ні Америка не згодяться счеркнення репарацій.

Були автом. перегони. Виграв Карачіоля ⁸³, бо Стукови ⁸⁴ попсувалося авто.

⁷⁹ «Об'єднаними силами» (лат.).

⁸⁰ Марія Рудницька (дівоче – Сокіл, 1902–1999), українська оперна співачка (сопрано), дружина композитора Антона Рудницького, сестра письменника Василя Сокола; примадонна Харківської, а потім Київської опери. У 1932–1937 рр., після виїзду з чоловіком за межі СРСР, виступала як оперна співачка в театрах Львова, Варшави, Праги, Відня, Берліну та ін.; у 1936–1937 рр. концертувала у США та Канаді; на початку Другої світової війни – перебралася з чоловіком в США. Про неї див.: О. Величко. Марія Сокіл – співуча українська зірка XX ст. / Величко О. Г., Козлова І. В. // Наукові праці історичного факультету ЗДУ. Запоріжжя, 2004, Вип. XVII, с. 298–301.

⁸¹ Йдеться про польську прокатну версію американського фільму жажів «Doktor Jekyll i pan Hyde» (англ. «Dr. Jekyll and Mr. Hyde», 1931).

⁸² Село на Гуцульщині у Карпатах (тепер – Косівського району Івано-Франківської області), традиційне місце літнього відпочинку, у даному випадку – місце, куди виїжджали на табір українські юнаки, члени «Пласту».

⁸³ Мається на увазі Рудольф Карачіола (Rudolf Caracciola, 1890–1959), найтитлованіший німецький автомобільний перегінник передвоєнних років, триразовий чемпіон Європи з Великих призів (до заснування Формули 1); тут йдеться про його перемогу 1932 р. у Гран-Прі Львова, яке було організоване місцевим клубом автолюбителів.

⁸⁴ Йдеться про Ганса Штука (Hans-Joachim Stuck, 1900–1878), австрійського і німецького перегінника, який зійшов із траси під час Гран-Прі Львова (1932) через те, що зламався карбюратор у його машині.

4 / VII.

Нині відїжджаю 11:20 до Шешорів. Але о цім пізнійше: хочу розповісти все по порядку.

Шкільний рік скінчився щасливо; загальний поступ маю д. добрий, добре маю лиш з поведення, латини, рисунків і співу.

Ще в останніх днях науки мав я малу [25] неприємність від директора за мою довгу чуприну, але я з цього сміюся.

Мамуся зовсім несподівано виїхала до Відня на конгрес нац. меншин. Не маю найменшого поняття, який мала успіх. А я страх цікавий... Бідний, коханий Коцячок⁸⁵, не міг навіть свого Котика відпровадити на дворець!

Моя приязнь з п. Керн стає щораз сильніша: з Нею, а головно з Єї секретаром жию в найкращих відносінах. Є вона дуже інтелігентна, щира паціфістка і незвичайно мила. Ще ліпше жию з Єї секретаром, це справді, хлопець о золотім серцю... Недавно мав я з п. Керн довгу і завзяту політичну дискусію, однак вона (як звичайно всі дискусії) до нічого не довела, бо кожде з нас зістало при своїй думці. Ця дискусія ані трохи з рештою на наших дружніх відносінах.

Нині пополудни приїхав до Львова Татусьо. Покупив мені все що треба і wraz зі мною автом поїде на дворець. Відбудемо одну подорож, бо Татусьо поїде тим самим потягом що я.

[26] Думаю що добре переведу в Шешорах місяць. Буду мати приємних товаришів і відпичну добре в гірським повітрю. Яка шкода, що не поїду на вакації разом з Мамусею. Моїм найбільшим бажанням булоб щоб я на серпень поїхав десь разом з коханим Коцяком...

12/VIII. 1932. р.

Ось я вернув вже з Шешор і лише вроджене лінивство до писання і брак «на-тхніння» повстримувало мене від писання. По надумі рішив я не описувати мій побут в таборі. А це тому: Під час цього побуту трачу я зв'язок з зовнішнім світом і я перестаю бути «Ів. Лисяком уч. IV.а.» перестаю бути «Синчиком», а за це є «Швейком» (моє прізвище серед таборовиків). Всі ці справи, інтриги, підступні чи явні боротьби, які через 4. місяці висувалися на перший плян в моім життю стратили тепер зовсім значіне: Можу сміятися з «карних звітів», з обозного і дижурства; це все тепер минувшина.

Однак мушу зо зазначити, що назагал вражіння з табору є відемні, але чому? Не хочу відповідати, це приводить до довгих описів, яких хочу уникнути. Маю надію, що час затре в моїй памяти ці прикрі спомини.

[27] Шешори це дуже свідоме село: Є в нім кооператива, «Просвіта», «Луг», «Рідна Школа», «Відродженне» і ці всі організації мають чимало членів та розвивають жваву діяльність. Підчас нашого побуту в таборі були аж 2 представлення і 2 забави. Мав бути і фестин⁸⁶, але недозволено... Однак в селі є школа утравквістична. (Рідна Шк. є 2 км. дальше). Всі селяни великі патріоти. Нераз розмовляв я з ними і всі є однакових поглядів. До цих селян вартаб вислати всяких Хомишинів⁸⁷...

⁸⁵ Автор, очевидно, має себе на увазі.

⁸⁶ Тут: свято, урочистість.

⁸⁷ Тут, правдоподобно, сарказм в словах Івана Лисяка-Рудницького. З 1931 р., за дорученням Станіславівського владика Григорія Хомишина (1867–1945), в Станіславівській єпархії створювалися українські католицькі читальні «Скала» – як частина «Католицької акції»; часто це відбувалося в місцевостях, де вже активно діяли українські організації «Просвіта» і «Ревізійний Союз Кооперативів», витісняючи останні, що створювало підстави для майбутніх конфліктів.

Цікава річ: Розмова з робітниками, селянами, з людьми простими і бідаками не раз справляв мені приємність, коли дістаю фізичних попусту болів, коли машу слухати ріжних «інтелігентів», «аристократів з переконання», «дам з товарства», які з однаковим призиством ставляться до тілесної і духової праці. Ненавиджу цих типів які спричиняють ненависть між світом праці і інтелігенції духа, які кладуть колоди на дорогу розвитку людства і народу.

Маюся була на Конгресі Національних Меншин у Відни. Нові успіхи.

Має прийти до нас п. Керн. Недавно говорила вона в радіо на тему «Старі і молоді». Тема дуже цікаво опрацьована, зміст цікавий, але мова страшна. [28] Чув я що накинудилися на неї в пресі, я дуже цікавий що це було, почую незадовго.

Читав я цікаві книжки і був в кіні, але це до другого разу...

9/IX.

Вже знову маємо науку. Чуюся припогано: по двох місяцях свободи школа, лекції і вставання рано не є хіба приємними річами. До цього рік заповідається погано, а професорський склад має бути чи не найгірший в цілій гімназії: Пн. Тершаховець; Любомирович⁸⁸ «ogaz okazy podobne»⁸⁹.

Тепер ще гарно, тому думаю, по школі, ще все ходити на Світезь⁹⁰. Я навчився плавати і боюся, щоб лиш не призабути через зиму.

Бідний Татусь! Має великі нещастя у себе в Журавні: Його жінка⁹¹, є умово хора, спричиняє йому дуже багато нещасть. Сумні це річі, але найстрашніше це, що мала донечка Татуся⁹² (яку я не бачив на очі), також показує симптоми хороби. Мені здається, що право повинноби заборонити такі подружжя, хочби з огляду на діти, які за-бездурно будуть терпіти і які рівночасно грозять дегенерацією Нації.

Читав я деякі книжки і був в кіні на двох добрих програмах. [29] Перша з них це знаменита гумореска на підставі повісті Марк Твена п.н. «Янки на дворі короля Артура»⁹³ Найбільше вражіння робить помішанне сучасности із серед-

⁸⁸ Правдоподібно, мається на увазі Іван Любомирович (1894 – д.с.н.), класичний філолог та педагог у Львові, дослідник латинських прозаїків, укладач (за участі Олександра Панейка) підручника «Латинська граMATика: для середніх загальноосвітніх шкіл з українською мовою навчання» (Львів, 1937; Краків, 1943).

⁸⁹ «І подібні типи» (пол).

⁹⁰ Світязь (став Маріонів, Левицьких), відома з XIX ст. природна водойма на розі вулиць Вулицька – Іссаковича (сучасн. Сахарова – Горбачевського), яка у 1920–1930-х рр. була упорядкована та пристосована до плавання та змагань. Зараз не існує.

⁹¹ Йдеться про Ірину Лисяк (дівоче – Ковалевська, 1909 – д.с.н.), другу дружину Павла Лисяка, матір Ксенії Лисяк. Ірина родом з Каліша в Польщі, навчалася у Варшавській гімназії (1926), а потім мешкала з чоловіком і донькою до грудня 1938 р. у м. Журавно, відтак у Львові (1938–1939), Кракові (1939–1945), Гюсларі (1945–1948) та кілька років в будинку для літніх людей у м. Бад-Бодентайху. Хворіючи на епілепсію, перебувала під постійною опікою своєї матері та лікарів. Після виїзду в Англію доньки Ксенії (див. наступну примітку), Ірина Лисяк з матір'ю планували також емігрувати, однак більше свідчень про їхню долю після 1952 р. не знайдено.

⁹² Мається на увазі Ксенія Сорокіна (Ksenia Sorokin, дівоче – Лисяк / Xenia Lysiak, 18.03.1929, м. Журавно – 5.06.1990, Лос-Анджелес, Каліфорнія), донька Павла Лисяка та Ірини Ковалевської, зведена сестра Івана Лисяка-Рудницького. Навчалася в гімназії у Кракові (1944), після війни мешкала з матір'ю та бабусею у м. Гюслар, у січні 1952 р. емігрувала з Німеччини через Велику Британію (Йоркшир) у США, де того ж року одружилася з Іваном Сорокіним (1923 р. н.). Про неї – далі на сторінках цього щоденника.

⁹³ Йдеться, ймовірно, про найновішу тодішню екранізацію Марка Твена – «A Connecticut Yankee» (1931) продюсера Вільяма Фокса.

новічем: Турней між лицарем закутим в тяжку зброю і ковбоєм з ляссом; середн. лицарі в танках. Це все дуже веселе, а криє не одну глибоку думку. Друга річ представляє каравану осадників, яка тамтого століття перша перебилася до Каліфорнії. Справжня «Дорога Велетнів»!

Книжки були цікавіші: Я скінчив «Symphosion» Platona⁹⁴. Глибока і гарна це річ, але я не погоджуюся на остаточні дефініції Сократа. Він твердить що любов, є змаганням до краси і добра, отже цих прикмет не посідає. Це неправда: Можна любити річи які посідається, пр. скупець. А противно, знаною є річю, що віддаль і час гасять нераз найширшу любов. Однак остаточно мені здається що філ. роздумування, це переливання з пустого в порожнє: Прецінь о цім не можна переконатися.

Пізно вже є отже приступлю до найважнішої: До «Короля Вугля» Сінклера⁹⁵. Представляє в цій книжці автор страшну нужду американських робітників і психологічну боротьбу в душі героя, сина мільй., який як звичайний робітник дістався до копальні. Величава це річ! [30] Зі звязку з цим пригадується мені одна річ: коли вертав я недавно з Мамусею із кіна. Ми були на якійсь комедії; зміст як звичайно: любов, заздрість, одним словом з «gzyzia⁹⁶ w[y]ższych sfer»⁹⁷. Нагло дістав я, як обухом по голові: Пригадав я собі «Короля Вугля», тих нужденних робітників, які перемінялися в лютих звірів, а опісля пригадав я собі «Бурю над Азією»⁹⁸ і цього розшалілого потомка Джінгісхана⁹⁹, який із страшним окликом на устах «Я вам покажу!» збирає своїх Монголів і серед страшного гурагану провадить їх до побіди. Чи цей гураган не піжре нашої цивілізації?!

В світовій політиці щораз то ліпше: Далекий Схід, Парагвай, кризис, страйки, а конференції радять і ... мовчат. Щораз то веселіше!

3/Х.

Три тижні! Три тижні десяти місяців науки за мною. Ведеться мені ненайгірше в школі, маю ще трохи клопоту з Грекою, але поборю. Однак не це найцікавіше: Наша кляса має опінію найгіршої в цілій гімназії і авантури трафляються майже щодня. Остаточно справа представляється так, що Тершаховець не хоче нікого із цілої кляси звільнити із шкільної оплати. Справа є дуже замотана, а я обдумав собі малий плян. Обширно напишу о цім слідуячого разу, коли [31] справа буде остаточно полагоджена.

Мамуса знов є в Женеві. Видко є страшенно занята, бо нічого не пише, а з газет вичитав я що відбула конференцію з De Valer-ою¹⁰⁰. Прошу Бога, щоб дав як найбільше успіхів пропаганді Нашого Народу за границею.

⁹⁴ Українською мовою цей діалог Платона звично називають «Бенкет».

⁹⁵ Йдеться про польський переклад книги американського письменника і соціалістичного діяча Ептона Білла Сінклера-молодшого (1878–1968) «Król Węgiel», przekład Antoniny Sokolicz. Warszawa, Towarzystwo Wydawnicze «Rój», 1931; оригінальна назва: «King Coal», 1917).

⁹⁶ Так в оригіналі.

⁹⁷ «Життя вищих сфер» (польськ.)

⁹⁸ Йдеться про польську назву («Burza nad Azją») екранізації оповідання Івана Новокшоновна, яку здійснив радянський режисер Всеволод Пудовкін (оригінальна назва «Потомок Чингізхана», 1928).

⁹⁹ Чингісхан.

¹⁰⁰ Йдеться про Еймона де Валера (Éamon de Valera, 1882–1975), одного з найвідоміших політиків Ірландії в ХХ ст., автора Конституції Ірландії, на той час голови виконавчої ради (прем'єр-міністра) домініону Ірландія.

Багато-багато передумав я останніми часами. Так багато що всіх цих думок не змістив-би цей цілий щоденник.

Пані Керн є хора. Дістала ангіну і лежить в ліжку. Єї польонофільські симпатії сильно слабнуть, але погано є що я через хворобу не можу єї відвідати і «обрабляти». Коли тільки зустрінемося, зачинаємо дискутувати о політиці, пацифізмі, о завданнях укр. нац. політики і о всіх можливих річах. Яка це інтелігентна і культуральна особа!

Вже досить давно знаю я цікаві речі п. Борцови¹⁰¹. Є він єх¹⁰² кокаїніст і взагалі помімо 26 років перейшов він у своїм житттю страшний нещастя. Не буду їх тут записувати: міцно є ціла ця історія вирита є в мойй душі, як доказ, кільки нещастя, кільки трагедій і слез криється, за гарним усміхненем лицем молодого хлопця.

[32] 1. I. 1934.

Зачинаю на ново по більш як однорічній павзі. Змінюю при цій нагоді спосіб, в якій буду проводити ці записки: Давнійше писав я у формі щоденника (скажім правду «щомісячника»). Не була це цілком добра метода: У мойй житті покищо мало є цікавіших подій. Недивно, що мене не тягло до записок. Яка приємність писати та виписувати вічно те саме: Про школу, про поїздки Мами, про знайомих. Всякомуб остогидло.

Зроблю инше: буду писати про мої, ну як би це назвати, душевні чи там інтелектуальні пригоди: Тільки гарного читав я в останніх часах! Шкода, щоб це попало в забуття. І це буде ціль моїх записок.

[33] Вельс¹⁰³.

Батько Христі Альберти.

Нераз чую розмови, який автор є «найліпший». Мій погляд є такий. У повісті футуристичній та суспільній Вельс, у історичній та повістевій епопеї Фойхтвангер¹⁰⁴. До Фойхтвангера ще певно не раз поверну, займімсь покищо Вельсом.

Ріжно буває з письменниками: Неодна всесвітна слава є нудярем (н. пр. Вассерман¹⁰⁵, Ман¹⁰⁶, неоден що колись творив справді гарні речі повторяється тепер в нескінченному кружку цієї самої доктрини, концепції та виконанні твору (Еренбург¹⁰⁷, Сінклер.) Вельс належить до цих нечистслених письменників, які з кожним своїм твором роблять крок наперід, які помімо довголітної літературної праці дають що раз то кращі твори.

¹⁰¹ Особу асистента Ельги Керн встановити не вдалося.

¹⁰² Колишній (лат.).

¹⁰³ Йдеться про роман англійського письменника Герберта Джорджа Веллса (Herbert George Wells, 1866–1946) «Christina Alberta's Father» (1925) (польський переклад: «Ojciec Krystyny Alberty», 1929).

¹⁰⁴ Мова, очевидно, йде про трилогію Фойхтвангера «Йосиф» (1932, 1935, 1942) та роман «Юдейська війна» (1932). Останній справив особливо сильний вплив на молодого Івана Лисяка-Рудницького (див. далі).

¹⁰⁵ Мається на увазі Якоб Вассерман (Jakob Wassermann, 1873–1934), німецький письменник єврейського походження, один із найуспішніших романістів свого часу, автор романів «Цирндорфські євреї» (1897), «Молох» (1903), «Справа Мавріцуса» (1928) та ін.

¹⁰⁶ Ймовірно, автор має на увазі Томаса Манна (Thomas Mann, 1875–1955), німецького письменника, романіста та есеїста, філантропа, лавреата Нобелівської премії з літератури (1929), автора роману-тетралогії «Йосиф та його брати» (1933–1943), роману «Доктор Фавстус» (1947) та ін.

¹⁰⁷ Мається на увазі Ілля Еренбург (1891–1967), радянський російськомовний письменник єврейського походження, відомий як романіст та журналіст. Його роман «Відлига» дав назву цілій епосі радянської політики після смерті Сталіна.

[34] Концепція Вельса про завдання і добро людства:

Найвищим добром є щастя. Не може бути щасливий оден чоловік, коли де небудь на цілій земній кулі є ще нещасливі люде. Треба збудувати такий лад, де б усі люде були щасливі.

Дві є тепер на світі сильні суспільні рухи: комунізм і фашизм. Є це рухи які хочуть спертися на міцних, загальних підставах. Але вони мають свої хиби: комунізм хоче зеднати всіх членів пролетаряту цілого світа, фашизм всі класи для спільної праці, але лиш в границях одної нації. Ось хиби комунізму та фашизму: Боротьба клас та боротьба націй.

[35] Про боротьбу клас.

Боротьба клас є явищем недавним. Повстала вона в половині тамтого століття, коли індустріяльна революція створила тисячні маси мійського пролетаріяту. Пролетаріят кинено на поталу капіталістам, що потребували дешевої робочої сили. Робітники організуються, зачинають боротьбу з капіталістами і звідті боротьба клас.

Але приватний капіталізм умирає. Усунено його в Радянщині, Італії, Німеччині, Америці, а державний капіталізм поширюється що раз то дальше. Як отже можна будувати світогляд на боротьбі з засудженням на смерть противником? Лишається побідний пролетаріят. Але пролетаріят не є побідний. Жере і зжере його¹⁰⁸ машина революція, яка його вродила: Машина [36] так удосконалюється, що небаром цілою фабрикою буде орудувати оден інженер. А що діється з робітниками? Відповідь дає статистика безробітних. Але це є явище хвилеве: Робітник¹⁰⁹ зість регуляція уродин. Хто останеться? Ці що не є ані капіталістами ані робітниками: учені, мистці, винахідники, оця еліта, яка від віків творить історію. Розуміється що мешканців буде на землі лиш кілька мільйонів, але вони будуть щасливі. А чиж життя всяких китайських і не-китайських кулісів¹¹⁰ можна називати життям?

Про боротьбу націй.

Цивілізація є космополітична. Дикун думає лиш про себе і рідню, культур[н] а людина думає про весь світ. Томуто китайський студент є подібніший до українського студента, як китайський селянин до українського селянина.

Наукою стверджено, що нема [37] на землі народів менш або більш спосібних. Ріжниця творить виховання. Тих кілька народців, про яких культуральні здібности можнаби мати якісь сумніви є на вимертю (Австралійці, Бушмени). Із зростом культури будуть національні війни виглядати таксамо неправдовподібні, як нам релігійні.

Висновки:

Трохи доброї волі, а золотий вік, які наші предки клали за нами, буде уділом як не нашим, то наших внуків.

[38] Оце загальні черти світогляду Вельса. Усі його твори, це апольогії його світогляду. Ріжну вибирає він форму повісти. «Люде як боги», представляє товариство кількох англійців, що дістаються до утопійної держави будучности. «Сон», це сон в яким утопієць переживає одно життя чоловіка ХХ ст. «Страйк» представляє на тлі великого страйку англійських вуглекопів погляди Вельса про соціаліз[м] та фашизм.

¹⁰⁸ Далі викреслено слово «соціяльна».

¹⁰⁹ Так в оригіналі.

¹¹⁰ Мається на увазі «кулі» – дешева китайська робоча сила.

«Батько Христі Альберти» збудовано инакше. Героєм повісти є пан Preemby (не знаю, як це буде по українськи звучати). Пан Preemby до сорокового року живе, як «за шклом». Жінка держить його під пантофлем і повздержує від участі в практичному житті. Жінка вмирає і під впливом дочки іде Preemby до Лондону. Це є для него потрясаючий удар. Пізнає великомійське життя, пізнає оточення Христі Альберти о модерних поглядах. Бачить, як роз[39] падаються в порох його погляди про суспільність, державу та моральність.

Під впливом цих потрясень попадає Preemby в рід божевілля: Бачить страшний хаос на всіх полях сучасности, бачить страшний безпорядок. І от в голові пана Preemby родиться іде-фікс¹¹¹: Є він Саргоном, Королем Королів, паном Сумерії і Аккадії, першим володарем історії, що вернув на землю у своїй новій реінкарнації, щоб привернути мир народам землі. Пан Preemby починає голосити свої науки. Замикають його в дім божевільних. Терпить муки моральні та фізичні і в кінці умирає. Але перед смертю приходить на него обявлення: Він розуміє, що всі люде є королями королів, що всі носять на собі спадщину покоління і тому є зобов'язані нести відповідальність за ціле людство, і думати про щастя цілого людства.

[40] Другим героєм є дочка Preemby, Христя Альберта. Вона також є «саргоністка», але в цілковито иншому значенні: Вельс зробив з неї представницю сучасної молоді, головню жіночої. Сильна на тілі і душі, повна завзяття є схильна для всіх радикальних теорій. Над все любить свою свободу. Борються за неї проти матері, старається заховати в цілому житті. Але ось приходить рішаюча хвиля: Вона любить. Але любов є зв'язана з подружжям. А вона не хоче [бути] нічиєю жінкою. Знає, що помимо еманципації, подружжя накладає кайдани на жінку, яка хоче працювати. Рішається. Не може вийти за него, а любить його. Зістає його любовницею. Хочє повести боротьбу проти моральности цілої суспільности, в імени своєї свободи.

Це постаті головні. Є ще інші психольог Девізіс, письменник Лямбоне, Бобби, любовник Христі Альберти, єї мати і ще инші. Всі вони є у своєму роді артиворами, але годі ними зай[41]матися.

Проблем «саргонізму», це лиш оден із численних проблемів, якими займається Вельс. Про його відношення до релігії, до християнства з окрема, до сексуальної моралі та про мої погляди на ці справи напишу коли инше.

Дві части епопеї

Свіфта «Гулівер»

Лавренєва «Упадок републики Ітлі»¹¹².

З того, що я нагорі написав не виходить, щоб я Лавренєва ставляв нарівні із Свіфтом. Але римляни казали: «Якщо можна речі малі прирівнати до великих». Цею приказкою буду кермуватися я.

«Гулівер» є потрясаючий. Не цей Гулівер, що можна дістати за кілька десятків грошів у кожному склепiku (Wydawnictwo: «Dla grzecznych dzieci»¹¹³), але [42] «Гулівер» Свіфта, «Гулівер» правдивий, нескорочений і не пофальшований. «Гулівер» Свіфта це крик, безнадійний, розпучливий крик «вопіюючого на пустині».

¹¹¹ Таке написання в оригіналі щоденника.

¹¹² Йдеться про роман Бориса Лавренєва «Крушение республики Итль», вперше опублікований у журналі «Звезда», 1925, № 3-6.

¹¹³ «Для чемних дітей» (польськ.).

Тяжко не писати сатири! Сатира Свіфта, це обвинувачення імперіялізму через патріота, соціального утиску через сина народу, доктринерного християнства і нетолеранції через священника, це книга, яка написана кровю і жовчю.

Лавренева повість не є писана кровю і жовчю. Автор вірить в добрий кінець, повість кінчиться «гепи-енд»-ом. Є це одна численних книжок дня, які приходять та переходять.

Всежтаки одно лишається: Загальний образ суспільності. Невиразний, помазаний, як пристало на образ модерніста, але всежтаки образ. І то образ дуже подібний до образу Свіфта.[43] Ось переклад із «Подорожі Гулівера до краю Гаугнімсів».

Пояснення:

Гулівер вияснює гаугнімсам про політичні відносини в Європі.

«Радо прощається війну, коли єї причиною є напад на країну ослаблену голодом, знищену пошестю та поділену на різні політичні табори. Радо прощається виповідження війни найблизшим союзникам, коли якась їхнє місто може нам придатися, або якийсь повіт заокруглює наші посілости. Коли якийсь монарх шле свої війська до бідної і мало освіченої країни, то є в праві, коли мордує одну половину мешканців, а другу чинить своїми невільниками, бо він край цивілізує. Нераз також, коли оден володар просить допомогу другого, щоб прогнати наїзника, прогнавши його сам забирає край собі на власність, а виратованого володаря убиває, увязнює, або проганяє».

[44] Підставимо під «володар» – «держава», «республіка», та одержемо образ міжнародних відносин ХХ. в.

Объектом «приятельської помочі» зі сторони сильніших сусідів були ми, українці від віків, є ними ітіліці в повісті Лавренєва п.н. «Упадок республіки Ітлі».

Республіка Ітля це невелика держава, що лежить десь у підзворотниковій строфі та якій жилось би цілком свобідно, колиб не природне багатство – нафта. Ітля була колись складовою частиною давньої імперії Асори (читай: Росія). В Асорі прийшло до революції і владу обняли відділи війська. Розпочалася анархія, яка скінчилася відлученням Ітлі, в якій став президентом «соціал-демократичний, шмуціян» – Аткінс. Але нові володарі Асори не зрезигнували своїх давних посілостей та зачинають війну. Ітлі спішить «на поміч» могутня імперія Навтілія [45] (читай: Англія).

В цім місці зачинається повість. Генерал Орпінгтон, начальник експедиційного навтілійського корпусу, стає властивим володарем Ітлі, стараючись для держави добути Ітлю, а для себе копальні нафти. Для легшого переведення пляну іменує королем країни Максиміліяна, здегенерованого потомка володарів Асори. Ітля здавалось би вже цілковито в руках Орпінгтона. Але ні. Нагло заявляється нова перешкода: Премер (єх-злодій та волоцюга) Костя та королева (єх-кабаретова танцюристка) Гемма закладають спілку для оборони вітчизни. Приходить до зудару з Орпінгтоном, який хоче бомбардувати столицю Ітлі Порто-Блянко, але кінець кінцем удається Костеві та Геммі прогнати навтілійця та прилучити країну на правах федерації до Асори.

[46] Ліон

Файхтвангер.

Жидівська війна.

Тяжке є моє положення, коли хочу писати про цю книжку. Тяжко передати на папері свої вражіння про цей архитвір.

Архитвір. Глупо звучить це слово. Чи взагалі можна говорити про архитвори живущих письменників? Прецінь історія десятки разів доказала, як «архитвори» по двох-трох (зглядно двадцятьох чи трийцятьох) роках зникають з пам'яті людей. Хто нині знає про незчислені романи та трагедії Сервантеса, що були підставою його слави за життя? Ніхто. Але кожна культурна людина читала «Пригоди Дон Кіхота» твір, що мало приніс авторovi почесей, а багато ворогів.

Люблю модерну літературу і тому неоден міг би мені закинути, що йду «баранячим розумом» за пере[47]конаннями юрби. Не мав би він рації. Велика більшість сучасних письменників стоїть після моїх переконань д. низько, а багато признаних слав (н.пр. Васерман) не варті торби січки.

Інакше Файхтвангер. З його творів чуя виразно цей подув геніяльності, для якого, Богу дякуючи маю відчуття.

«Жидівська війна» це повість історична й біографічна. Акція відбувається в I. ст. по Хр. Оповідає вона про війну Римлян з Жидами, закінчену збуренням Єрусалиму та про життя і пригоди учасника тих подій, жидівського письменника Йосифа бен Матіаса, знаного під своїм римським призвищем Joesephus Flavius, жрець першої лінії святині в Єрусалимі.

Ця фігура центральна є нарисована в незрівняний спосіб. Душа Йосифа Флявія, його душевні й фізичні боротьби, його пристрасті і амбіція його геніяльна ідея передати Сходові техніку і знання Заходу, а Заходові віковичну [48] мудрість Входу, його страшна боротьба за успіх цієї ідеї, це вісь архитвору Файхтвангера.

Коло цього центру згуртовуються інші особи. «Жидівська війна» не є старомодною повістю із стереотиповими особами пари (залюблених!) героїв та «шварцхарактер»¹¹⁴, а і тому тяжко назначити иншим героям повісти їхні «ранги». Тому подам лиш кілька шкциів.

Мара жидівка і Дорйон єгиптянка, жінки Йосифа. Обі його люблять, обі він любить, але ріжна це любов. Мару не вибрав Йосиф собі сам. Накинув йому Флявій, цісар римський для жарту. Мара була воєнною бранкою (що після наук рабівнів зрівнювало її з повією) і тому жрецеви Йосифови було заборонене з нею подружжя. Зводячи Йосифа з бранкою хотів цісар закпити з його релігійних почувань. Матіас не міг правдиво полюбити такої жінки, хоч Мара обожнювала його і обслуговувала, мов яка невільниця.

Інакша була любов з Дорйон. Богато ця [49] любов обоє коштувала, але була сильна й правдива. А коли Матіас вкінці відвертається від Дорйон з почуття відповідальности до гігантичної праці, яку він розпочав, ця йде за ним, щоб здобути свого улюбленого в його новій постаті.

Але годі! Годі писати про всі постаті книжки, з яких кожна є одинока й незрівняна. Що принесуть Тобі імена Веспазіяна, Тита, Береніки, Юста, Лібана, Марулля і так дальше і так дальше, коли ти не читав повісти Файхтвангера п.н. «Жидівська війна».

Підставовною думкою книжки є ідея «вибраного народу» Жидів, які мають відіграти (і відіграють) ролю посередників між народами світа і яких призначенням є голосити всім народам слова правди. Не є це ідея жидівського наці-

¹¹⁴ «Чорних характерів» (нім.).

оналізму «махабейв»¹¹⁵, але ідея інтернаціональна, якої речником є герой повісти, що з Йосифа сина Матіяса, жидівського націоналіста переминою[50]ється в Joseph-a Flavi-a, космополіта. (Порівняй саргонізм!¹¹⁶) Чи кому подобається та ідея жидівського месіянізму чи ні, це його справа, але всякий мусить признати, що переведення цієї ідеї у творі Файхтвангера¹¹⁷ є геніяльне.

[51] Ми всі є пасажери на цій самій планеті і тому всі носимо на собі відповідальність за щастя і добробут цього світа на яким призначено нам жити.

Генрик ван Лон.¹¹⁸⁻¹¹⁹

Ось слова, що повинні бути вирізьбені на вході до всіх шкіл, святинь і домів а передовсім в серці кожного чоловіка!

[52] Ми є звіриною між звіринами, звіриною мозгу, найвисшою поміж усіми звіринами. Ми є споріднені з рослинами і складаємося із цієї самої матерії що рослини та звірята. А всі разом бережемо в собі божі сили, бо всі маємо душу, а проблеми метапсихіки й філософії мусять відноситися до всіх сотворінь, а не лише до людей.

R.H.FRANCÉ?¹²⁰

Ми є прикуті до ланца звіриного світа і з ним та з рослинами творимо одну нерозривну цілість і світ життя. У внутрі цього світа є близько мільйон відмін, немов східців величезної піраміди, а на найвисчим вершку сеї піраміди сидить цар-чоловік, а все віддає йому поклін, йому незрівняному. Але в природі є він лише звіриною, найвизначнішою поміж усі, але одною з мільйона інших.

[53] Джіованні Папіні¹²¹.

Гог.

Погляди Папіні'ого не є моїми поглядами. Але помимо цього Папіні мені імпує. Імпує мені глибока релігійність автора, сила переконання, що бе з його твору, глибока віра в єдиноспасемість (під моральним і матеріяльним оглядом) Католицької Церкви, погорда до всіх модерним¹²² идеальів. Папіні належить до т-зв. нео-католиків, з якими треба буде звести ще не одну баталію.

Сужет книжки такий: У руки автора попадають записки напів божевільного мільярдера – Гога, що останні роки свого життя перебуває на страшній гонитві за розкошами і сенсацією.

¹¹⁵ Так в оригіналі.

¹¹⁶ Не зрозуміло, про що йдеться. Треба думати, що цей термін має відношення до завоювання Ізраїлю сирійським царем Саргоном у 722 р.

¹¹⁷ Слова «у творі Файхтвангера» дописані над рядком.

¹¹⁸ Цитоване речення обведено навколо.

¹¹⁹ Генрик Ван-Лон (Hendrik Willem van Loon, 1882–1944), голландсько-американський історик, журналіст і ілюстратор книг «The Story of Mankind» (1921), «The Fall of the Dutch Republic» (1913), «The Golden Book of Dutch Navigators», «Ancient Man: The Beginning of Civilizations» (1920).

¹²⁰ Мається на увазі Рауль Генріх Франце (Raoul Heinrich Francé, 1874–1943), австро-угорський ботанік, мікробіолог, натурал- та культурний філософ, автор 60 книг та багатьох статей, зокрема ініціатор багатотомного видання «Das Leben der Pflanze» («Життя рослин»), перші чотири томи якого вийшли з-під його пера (1906–1910), а його книги «Das Edaphon. Untersuchungen zur Oekologie der bodenbewohnenden Mikroorganismen» (Мюнхен, 1913) та «Das Leben im Ackerbode» (Штуттгарт, 1922) стали основою екології сільського господарства. Див. René Romain Roth. Raoul H. Francé and the Doctrine of Life. Bloomington, First Books Library, 2000.

¹²¹ Джіованні Папіні (1881–1956), італійський журналіст, письменник, поет та літературний критик, автор роману «Гог» (1931).

¹²² Механічна помилка в оригіналі. Мається на увазі слово «модерних».

З Гога зробив автор супер-представника сучасного світа. Син Гавайки й білого чоловіка, мільярдер і божевільний, надцивілізований і zarazem некольтурний барбарин, позбавлений кожної віри й ілюзії, пережертий через сцеттицизм, spieel¹²³ і песимізм відбуває Гог подорож [54] по всіх краях землі, щоб лиш заповнити страшну пустку свого життя.

Узброєний у свої мільйони розмовляє із найвизначнішими людьми сучасності: Гандім і Леніном, Вельсом і Шовом, Гамсуном і Фразером, Айнштайном і Фрайдом. Узброєний у свої мільйони купує республіку, уряджує конгреси «живих богів» та бувших королів. Удержує кольонії людей-великанів, напівмодерністів та чарівників, теозофів і спіритистів. Видає мільйони на наукові досвіди, на будови своїх яхтів та палат на свої забаганки. А це все, щоби побачити свою неміч, неміч свою та всіх тих, до яких звертався о поміч. І це все, щоби зіставити в своїй божевільній¹²⁴ пам'яті лиш оден спогад, а саме про дівчинку-пастушку, яка коли він був голодний, поділилася з ним своїм хлібом.

Погляди Папіні'ого не є моїми поглядами, але в моїм відношенні до автора «Гога» панує лише глибока пошана, та жаль, що така голова й таке серце далися омотати сітями проклятого католицизму.

[55] ФЕЙЛЕТОН «ДЛА» З ДНЯ 8. КВІТНЯ 1933¹²⁵.
МИХ. РУДНИЦЬКИЙ.

Гог – сучасна потвора.

«Чи читали ви вже Гога?» – такі оголошення попадались недавно у чужій пресі. Два роки тому таким запитом зустрічали себе інтелігентні італійці. «Гог» – книжка одного із найбільших сучасних італійських письменників Папінія. Вона займається різними явищами сучасної культури.

Спершу слово про автора. Папіні досі у 62-ім році життя, зберіг невтишний вогонь свого молодечого бунту. Він сильно невдоволений світом. У двадцяти своїх книжках, від філософії до поезії включно, він шукає «нової людини». Системи, світогляди, напрямки йому не вистарчають; усе, чого торкнеться, розторощує своєю аналізою і залишається із голодом якоїсь великої нової правди. У такому то голоді духовий анархіст офіційно на вернувся на католицизм, написавши у 1921 р. прегарну «Історію Христа». Ця еволюція була така несподівана, що Жорж Сорель назвав це «навернення» – одним із найбільших гумбутів сучасної літератури. Час виправдав цей суворий осуд. Уже 20 літ тому склав Папіні свою духову біографію «Скінчена людина», а тепер показує світові свою нову викривлену маску.

«Гог» хоч і слабший твір Папінія, дуже характеристичний для нього і для нашої доби. Гог – прізвище уроженця якогось гавайського острова, що став в Америці небувалим міліярдером і під кінець життя хоче заспокоїти свої ріжні духові забаганки. Він має необмежене майно і маңдруючи по світі розсіває свою нудьгу та гроші. Книжка Папінія це будім то щоденник цього чу[56]дака-потвори без серця, що живе тільки мізком. «Гог» має своєрідну насолоду робити експерименти з різними людськими бажаннями, ідеалами, пристрастями, новими ідеями.

¹²³ Сум, печаль, хандра (англ.).

¹²⁴ Слова «своєї божевільній» дописані над рядком.

¹²⁵ Virізаний з газети фейлетон уміщений в щоденнику.

За цією маскою «Гоґа» Папіні у 70 коротких розділах кидає думки про сучасну культуру, її шпилі, прірви та дивогляди. Є там розмови з різними нинішніми геніями. Форд це промисловець, що працює для мільонів, а фантаст, який мріє про працю без робітників і про продукцію задурно; Ганді – єдиний справжній англієць між індійцями, який використав ідеї європейської культури з філософії, релігії та історії; Айнштайн найшов нове розяснення світа у простім явищі, що завсіди десь щось обертається; Фрайд¹²⁶ створив медичну теорію під впливом літератури; Ленін уявляє собі ідеальну державу як зразкову в'язницю з працею каторжан і вважає кров одним із найкращих навозів культури; Едісон це розчарований технік тому, що не найшов двох способів, які звільнили би людство від двох найбільших мук: мужчини від думання і жінки від родження дітей; Вельс віщує європейській культурі поворот до дикунів; Метерлінк додачує глибоке споріднення між життям людей і небесних зір; Шов – актор, що свідомо вибрав найповажнішу для англійців ролью кльовна... – Ця черга славних людей багато довша.

Гог показує нам дивні закутини світа і виїмкових чудаків. Чуємо про острів, де з хвилиною, коли хтось там родиться, один обовязково мусить на його місце вмерти; про ціле безлюдне місто, з якого мешканці вийшли, залишивши всю свою обстанову; про половину Нью Йорку, перемінену Гогом у дику природу з хижакми та хащами; про переможну фортецю на морі на випадок найближчої війни, де Гог зможе жити серед вибагів як на Олімпі; про ферму, де живе кілька найбільших світових велитнів.

Гог змуджений сучасною культурою, хотів би її оживити ідеями великих самотників і химерників. Він мріє про нову музику тиші; про методу як добувати зі звірат людську душу; про акційне товариство, що фабрикувало би спіритичнічні марева і використовувало їх для практичних потреб; про товариство приятелів людства, що вело би своєрідну контролю моралі; про законодавство, яке влекшило би безцілну ролью судів і в'язниць, бо карало би... невинних заздальгідь, тих, що можуть стати злочинцями.

Між парадоксами, розкиненими у книжці Папінія находимо неодну справді ориґінальну думку, що не вродилась із самої охоти задивувати читача, приголомшити, пошантажувати. Історії – доказує він – повинні ми вчитись узад, від сучасности до старовини, бо тільки тоді можемо її зрозуміти; коли приглянемоь близько нашому життю, побачимо, що ніщо не є нашою власністю – а ми, ціле наше духове та фізичне «я» чужа власність; найглибша релігія людини – ідол, якому він найлекше та найчастіше поклоняється це його власне «я»; нема таких матеріяльних засобів ні сміливих учинків, завдяки яким людина могла би стати славна, коли конче забagne слави.

Папіні під злобною маскою Гюґа вилив усю свою жовч, яка призбиралась у нього на вид безсилих спроб сучасного людства, щоби володіти собою розумно та щасливо. Зі сторінок його книжки почуваємо, що сам він тужить за наймоднішим еліксіром: сильною волею. Важко провести межу між тим, за чим він тужить справді як людина, що прочитала книжок і передумала багато ідей і тим, що є тільки умовою акробатикою, паперовим ефектом. Цим він такий близький неодному з нас, бодай у деяких хвилинах, коли – пишемо.

¹²⁶ Так в ориґіналі.

[57] Juljan Tuwim¹²⁷

POCAŁUJCIE.....

Absztyfikańci grubej Berty
I katowickie węłokopy
I boryslawskie naftowierty
I łodzermenszę, byczę chłopcy
Warszawskie bubki, żygołaki,
Z szajką wytwornych pind na kupe,
Rębjiły, franty, zabijaki,
Pocałujcse mnie wszyscy w dupe!

Izraeliccy doktorkowie,
Wiednia, żydowskiej Mekki fłance,
Co w Bochni, Stryju i Krakowie
Szerzycie kulturalną francę,
Którzy chłipiecie na «Neue Freie»
Swą intelektualną zupe,
Mądrale, ocytane faję,
Pocałujcie mnie wszyscy w dupe!

Socjały nudne i ponure,
Pedeki, neokatoliki,
Podskakiwacze pod kulturę,
Czciciele radja i fizyki,
Uczone małpy, ścisłowiedzy,
Co oglądacie świat przez lupe,
I wszystko wiecie, gdzie i kiedy,
Pocałujcie mnie wszyscy w dupe!

I tem aryjskie rasożnawcy,
Wypierdy germańskiego ducha
(Gdy moją krew i waszą sprawdzę,
Wierzcie mi, jedna bedzie jucha)
Karne pętaki i szturmowce,
Zuchy z Makkabi i Owupe,
I rekodziści i sportowcy,
Pocałujcie mnie wszyscy w dupe!

[58] I tem ów belfer szkoły żeńskiej,
Co dużo chciałby, a nie może,
I tem profesor Cy-Wileński,
(Pan wie już zaco, profesorze).
I ty za młodu nie dorżnięta megiero,
Co masz taki tupet,
Ze szczujesz na mnie swe wnuczęta,
Pocałujcie mnie wszyscy w dupe!

I tem sjonistki palestyńskie,
Chaluce, co lejecie tkliwie,
Starozakonne lzy kretyńskie,
Ze szumłą jodły w Tel-Awiwie.

¹²⁷ Юліан Тувім (Julian Tuwim, 1894–1953), польський поет єврейського походження, один із найпопулярніших у міжвоєнній Польщі; перекладач та мовознавець, автор водевілів, скетчів, опереткових лібрето, текстів пісень.

I wszechsłowiańscy marzyciele,
Zebrani w malowniczą trupe¹²⁸
Z byle mistycznym kpem na czele,
Pocałujcie mnie wszyscy w dupę!

I ty, fortune skurwisynu,
Gówniarzu uperfumuwany,
Co splendor oraz spleen Londynu
Nosisz w swej gębie zakazanej,
I ty, co mieszkasz gdzieś w pałacu,
A srać chodziłeś pod chałupę,
Ty wypasiony na IKaCu,
Pocałujcie mnie wszyscy w dupę!

I tem głądziarze i bajdury,
Ciągający z nieba grubą rękę,
I łapiduchy z Jasnej Góry,
Z Góry Kalwarji parohy święte.
I ty księżulu, co kutasa,
Zawiązanego masz na supel,
Zeby ci czasem nie pohasał
Pocałujcie mnie wszyscy w dupę!

I tem liryczni produceńci / Proletarjackich Marsyljanek,
I tem studenci, ach studenci / Nie wyłączając koleżanek,
I wszystkie grupy literackie / Tu włączam i Skamandra grupę,
Reformatory poezjackie / Pocałujcie mnie wszyscy w dupę!

I wy, o których zapomniałem, / Lub ominąłem was przez litość,
Albo dlatego, że się bałem, / Albo, że taka was obfitość,
I ty, cenzorze, co za wiersz ten, / Zapewne skarzesz mnie na ciupę
Iżem się stał¹²⁹ świętuchów hersztem / Pocałujcie mnie wszyscy w dupę!¹³⁰

¹²⁸ Рядок дописаний до машинопису рукою.

¹²⁹ В оригіналі виправлено з написаного спочатку слова «stanął».

¹³⁰ Український переклад зробила авторка, яка ховається під ніком «aniol7» (див.: <https://aniol7.livejournal.com/1141.html>). Подаємо цей переклад:

Палкі аматори Гладкої Берти // І католицькі вуглекопи, // І бориславські нафтоверти, // Піжони лодські, бичі хлопці. // Варшавські хлюсти і альфонси, // Із зграєю добірних пуцьок вкупу, // Рубаки, франти, інші монстри, // А поцілуйте мене в дупу.

Ізраїльтянські докторове, // Відня, жидівської Мекки, посланці, // Що в Бохні, Стрию і Кракові // Ширять культурні пранці! // Ви «Найе Фрае» шпальт брехливих // Цідите інтелектуальну зупу, // Мудралі, вчені похитливі, // А поцілуйте мене в дупу.

Так само й ви, арійські чистоплюї, // Виперди германського духа // (Як власну й вашу кров зміксюю // Видать єдина буде юха) // Злодійські крутії та бізнесмени, // Відчайдухи з Махабі та Овулі, // І рекордсмени і спортсмени // А поцілуйте мене в дупу.

Соціалісти нудні й понурі, // Педєки, нео-католики // Пристосуванці до культури, // Фанати радію й науки, // Учені мавпи, верхогляди, // що дивитесь на світ кризь лупу // І знаєте усе: що, як, коли й куди // А поцілуйте мене в дупу.

І той от дидакал із школи женської, // Який багато б хтів, але не може // Так само і професор Ци... віленський // (Ви пане знаєте за що, чинити так не гоже!) // І ти, з літ молодих не визріла Мегера, // що наче дикая залупа // Цькує на нас своїх собак; // А поцілуйте мене в дупу.

[59] Дещо про себе.

Тридцять четвертий рік розпочався недобре. У найблизнім часі можуть зайти події, що захитають екзистенцією нашої родини:

А.) Тоськи виїхали з Берліна шукати праці. Мають зі собою грошей лиш на місяць (може трохи більше) життя. Їх положення є більше як непевне.

Б.) Влодко¹³¹ не зівстав нотарем. Тому, що сподівався номінації наробив довгів, з яких не легко видрапається.

В.) Польща має нову конституцію, і тому мають розв'язати в найблизнім часі сойм. Чи виберуть Маму знов посолкою, це дуже сумнівне. Радше ні, бо з одної сторони поляки ненавидять Маму до останніх границь і зроблять все, щоб не допустити до її вибору, а з другої сторони і в Унді має вона численних ворогів, які кидують їй колоди під ноги.

В разі коли не виберуть Мамусю, має вона перед собою три можливості: Злу, гіршу, [60] найгіршу. А саме: кримінал, Сенніцу¹³² та еміграцію. По надумі зістає лиш одна: еміграція. Але чи це вихід із ситуації? З чого буде Мама жити, а з чого я й Бабця? А хліб еміграції не є солодким хлібом.

До вас панове Дзерович!
(На маргінесі одної розмови).

Шаную Вас п. Дзерович!¹³³ Шаную Ваше знання і переконання. Знання й переконання це великі дари, якими мало який чоловік може тішитися. Знання й

Також і сіоністи Палестини, // Фіглярї, що діткливо // Снують нудні старозавітні слини, // Про те, як «гомонять ялини Тель-Авіву», // Й велеслов'янські утопісти, // Підібрані у благоліпну трупу // З тавром дебільним на тупому писку, // А поцілуйте мене в дупу.

І ти, фортуни скурвисину, // Ти, напарфумлений крадій, // Лондону хтивість і руйну // Ти Носиш на губі хваткій, // І ти, котрий живеш тепер в палатах, // А срать колись ходив за клюну тупо, // Ти, зрощений на сурогатах, // А поцілуй мене ти в дупу.

Ви, галахури і гугнявці, // Що тягнуть з неба грубі гроші, // Ви, з Яснеї Гури миршаві плюгавці, // Й з Кальварії пархатії святоші, // І ти, священничку, що пуця свого, // Зав'язуєш вузлом у купу, // Бо може він «зробити ноги», // А поцілуй мене ти в дупу.

І ти, про кого я згадав, // І ти, котрих минув із співчуття, // Або тому, що потерпав, // Бо роду вашо му нема кінця // Й ти, цензорє, який за цю поему, // Каратимеш мене на цюпу, // І ти, що став ватагом всіх нікчемних, // А поцілуйте мене в дупу.

¹³¹ Володимир Рудницький (1890–1974), брат Мілени Рудницької, д-р, правник, нотаріус (працював у Бродях, Городенці, Обертині, Дембінці), адвокат при французькому військовому трибуналі в Австрії і громадський діяч, активний член УНДО, Рідної Школи, заступник голови Українського Крайового Комітету у Фельдкірху, заступник голови церковної ради та голова управи Братства св. Андрея в Форарльбергу в Австрії, голова Українського Літературно-Мистецького Клубу у Філадельфії, голова відділу Об'єднання бувших Вояків Українців Америки. Помер на еміграції у Філадельфії (США). Автор численних Спогадів про родинний дім та видатних діячів української спільноти, Бережани та Броди. Про нього див. далі.

¹³² Село у центральній Польщі, колишнє місто, яке за участь мешканців в антицарських повстаннях було позбавлене міських прав і куди мали перевести (а в 1935 р. таки перевели) Мілену Рудницьку на посаду сільської вчительки. Це була звична політика у міжвоєнній Польщі переводити українських вчителів на польські етнічні території, а натомість висилати польських вчителів на українські території, щоб таким чином перешкодити національному самоусвідомленню української шкільної молоді.

¹³³ Юліян Дзерович (1871–1943), греко-католицький священник, педагог, церковний та освітній діяч; на час студій І. Лисяка-Рудницького – катехит в гімназіях Львова, згодом професор ГКБА та Духовної семінарії у Львові; член УНРади ЗУНР (1918–1919), голова товариства «Просвіта» (1939).

переконання, це немов той гін, що пре розвиваючийся організм до сонця. Але є ще й гін шкідливий: гін до розкладу й упадку, гін новотвора. І таким гоном є Ваше знання й переконання.

Ненавиджу Вас п. Дзерович! Ненавиджу Вас задля Вашої моральності, яка помимо двох докторатів є моральність чоловіка камяної доби. Говорите про християнство, любов ближнього, про Вітчизну з тамтої сторони гробу.

[61] Виступаєте проти матеріалізму модерности, проти упадку моральности й родини. А я Вам кажу, що Ви нічого не розумієте! Вища моральність вмерла, і не воскресне! Чуєте, не воскресне!

Скажете, що дратує мене це якраз, що сам бачу, яка сильна Ваша моральність і Ваш світогляд. Зараз Вам це виясню. Ваш світогляд вмер (під життям розумію живу, продуктивну творчість), але своїм розваленим стервом, своїм смородом придушє нову, здорову моральність, яка щойно твориться.

«Мій дїм», «моя праця», «мій труд», «мої нерви», ці слова не сходять з Ваших уст. Ваша висока моральність, Ваше християнство, це все лиш плащик, під яким буйно цвіте Ваше самолюбство. Говорите, про Бога, а думаєте (у своїй підсвідомості) як заспокоїти свое «libido», libido самця і угаєного садиста. Противитеся фемінізмові, який хоче [62] привернути свободу половині людства та який бє по Ваших самчих інтересах. Не хочете признати, що Ваша жінка має таке саме право до «свого дому», «своєї праці» та «своїх нервів», як Ви пане доктор, та що вона не є лиш обєктом Ваших сексуальних пристрастей, люксусовим звірятком та в разі потреби робучою худобою, як Ви це собі, пане доктор, представляєте.

«Світ валиться, баби бунтуються, хами бунтуються, діти бунтуються!» ось це Ваш погляд на сучасність. А одинока рада, це поворот на лоно Єдиноспасємої Католицької Церкви. Але Єдиноспасєма, що тільки віків була вигідним плащиком для всіх брудних інтересів, Вам не допоможе, бо Вона вмирає. Щоб лиш вмерла як найскорше!

Жадне почуття (не пристрасть!) поза самолюбством немає приступу до Вашого серця. Навіть Вільна Україна, що в моїм світогляді [63] є ціллію на близшу мету, є у Вас темою пообідньої розми¹³⁴, коли то жолудок тяжкий, а думки будуть нездійсними «замки на леді», граючи ідеями без жадного¹³⁵ значіння. Бо одинокє, що для Вас має значіння, це Ваше самолюбство, заспокоєне нетяжкою працею, повною мискою, та уляглою жіночкою в ліжку. А обурення на модерність походить звідси, що праця не хоче бути легка, миска повна, а жіночка улягла.

Обурили б ся Ви на мене, коли б дістали до руки ці стрічки. Але погляньте у своє нутро, випробуйте на собі стару грецьку максиму «пізнай себе самого» та нову методу Фрайда¹³⁶, а переконаєтесь, що мимо двох докторатів, є Ви лиш диким самцем, несвідомим егоцентристом камяної доби.

[64] Маленька пригода.

Іду собі кілька днів тому за містом на лещатах, аж ту зачіпає мене якийсь сваток. Зачинаю розмову, з якої довідуюся, що походить він з Журавна та пішки причимчакував до Львова, щоб продавати маленькі алябастрові дрібнички (у Журавні є зложа алябастру).

¹³⁴ Так в оригіналі.

¹³⁵ Далі викреслено слово «безпосереднього».

¹³⁶ Так в оригіналі.

Зацікавлений¹³⁷ випитую сватка, чи знає адв. Лисяка. Каже, що так. Кажу сваткові, що я його син. Сваток здивований. По хвилині питається у кого я тут мешкаю. «У мами», кажу. Із здивуванням бачу, як сваткові видовжається ніс, а із горла добувається якийсь підозрілий голос: Щось в роді: «Глип!»

По хвилині їду знов сам полями. Нагло приходиться мені якась думка до голови. Зачинаю реготатися, що аж мною підкидає. Щось гарного мусів собі сваток подумати про мого Тата, що (після сваткового переконання) [65] не лише свариться з жінкою у Журавні, але до того має ще на своїм утриманні¹³⁸ бахора¹³⁹ з мамою.

Спогади з табору¹⁴⁰.

[66] Книжка песимізму.

(Еріх Кестнер, Фабян).

Герой книжки – песиміст. Ціла книжка є сумна. А проте є вона гарна. Чому? Герой молодий німецький інтелігент, бачить весь світ у повоєнній¹⁴¹ божевілью, бачить нужду й упадок. Не підтримує його нічого, ані віра в бога, ані в партійні програми ані в поступ. Це що йому зісталося, це якесь неясне переконання, що: «колись упаде лайдацтво й тоді й він знайде своє місце в суспільності». Але це лиш слаба віра, а покищо світ робиться щораз то більше дурний та лайдацький. Фабіяна редукують, Фабіянові упікає дівчина, яку він любить, його приятель поповнює самоубійство. Вкінці гине він сам, у цім моменті, коли здавалося, що вже успокоївся по ударах, що спали на него.

[67] Із школи.

У нашій клясі була¹⁴² авантура. На годині релігії зауважує нагло наш катихет («Лютер»), що тов. Витвицький займається чимсь під лавкою. Несподівано підходить до бідака, який нічого не підозрює, переводить ревізію, яка показує, що тим, що так дуже займало тов. Витвицького, була¹⁴³ порнографічна фотографія. Авантура готова. Лютер виголошує страшну промову, про кари земні й пекельні, що грозять Витвицькому, та його кумпанам та заповідає що в клясі переведеться малу «патифікацію». (Від патика)¹⁴⁴.

[68] Індівідуалізм – це нічого іншого, як організація свободи.

Соціалізм – це нічого іншого, як організація праці.

Чоловік є істотою громадською, і яко така тільки в громаді може досягнути свою ціль, якою є щастя.

P. MÜLLER-LYER¹⁴⁵

¹³⁷ Перед тим викреслено слова «здивований тим, що».

¹³⁸ Далі викреслено «у Львові».

¹³⁹ Бахур – дослівно: позашлюбний син (діал.).

¹⁴⁰ Сторінка без записів.

¹⁴¹ Слово «повоєнній» дописане над рядком.

¹⁴² Слово «була» дописане над рядком.

¹⁴³ Слово «була» дописане над рядком.

¹⁴⁴ Тут гра слів. Паціфікація (дослівно умиротворення, заспокоєння) – політика репресій, яка мала повернути до порядку бунтівливе населення. Конкретно у міжвоєнній Польщі паціфікацією називали урядову акцію масових і брутальних репресій проти української національної меншини у 1930 р. у відповідь на нібито саботажні акції Організації Українських Націоналістів. У даному випадку Іван Лисяк-Рудницький утворив подібне слово від слова «патики» (палиця) – тобто тілесне покарання палицею учнів.

¹⁴⁵ Франц Карл Мюллер-Лаєр (Franz Carl Müller-Lyer, 1857–1916), німецький психіатр, соціолог. Його ім'я найчастіше пов'язують з оптичною ілюзією, яку він описав у 1889 р. і яку називають за його іменем.

Коли Мусоліного просили, щоб в однім реченні дав дефініцію фашистівського руху, цей відповів:

МИ Є ПРОТИ ЗАТИШНОГО ЖИТТЯ!

[69] Життя Кая Салюстія Кріспа
римського політика й письменника.

86 року перед нар. Хр. уродився в італійському містечку Амітерні Кай Салюстій Крісп, що мав колись стати найбільшим істориком римської республіки та одним із визначніших державних мужів свого часу. Однак це не чинить його ще¹⁴⁶ тим, що він є. Його постать не лиш задля него самого є нам цікава, але головню тому, що довелось йому бути очевидцем одного із найцікавіших пунктів історії та підчас свого життєвого шляху особисто пізнати людей, що їх індивідуальність кермувала долею світа в однім з її переломових моментів.

Батько, заможний плебеєць, вскорі по народженню сина виїхав разом з ним до Риму, щоб дати свому одинакови відповідне образование. Бідачисько! Не знав, що на місце образования свого [70] сина, вибрав гніздо ос. Бо була тоді доба революцій й кривавих воєн, серед яких стара шляхецька римська¹⁴⁷ республіка, перемінювалася у демократичну монархію (ужиймо сучасного терміну – диктатуру) Цезара.

На час немовлячого віку Салюстія припадає диктатура Сулли із своїми різнами гідними революцій Французької чи большевицької. Він сам її, розуміється не памятає («koszulkę jeszcze w zębach nosił!»¹⁴⁸), але вона, мов який страшний кошмар, що його снилося давно-давно, а поми цього не дасться його забути, уноситься над його життям. Чиж не нагадає це впливу, який має Війна на ціле повоєнне покоління?

І ось мов¹⁴⁹ у яким крутіжю йде одно за другим: Пуч Лепіда! Серторій!! Мітрадат!!! І ось у часі, коли Салюстій із дитини перемінюється в молодця божевільле досягає свого вершка: Війна із Спартаком. Рим є zagrożений і тому висилає його батька до безпечної Капуї. А коли небезпека минула вертає хлопець до Риму. Попробуймо відтворити собі одну сцену: Via Appia, тисячі народу, радісні обличчя, багато сміху, а весь образ [71] заливає сонце. А з обох сторін шість тисяч хрестів. А на хрестах висить шість тисяч людей: Спартаківці. Голі, брудні тіла дряжуть у страшних судоргах. З уст тече піна, зойки й проклони. Ось оден підняв голову вгору та в страшнім реві благає скорої смерті¹⁵⁰. Відповідає регіт задоволеної юрби. До ран товпляться мухи, обсідають їх цілими роями. А над усім уноситься сонце, гаряче полудневе сонце. Вражіння було потрясаюче. І потрясаючий вплив мало воно на дальше життя хлопця. Зачинає думати. Дотепер плило його життя¹⁵¹ веселенько між довгими феріями у родиннім Амітерні а короткими місяцями науки у Римі. Наука-ж була легенька й більше про око людське. Родичі дбали, щоб їх синок знав дещо з грецької літератури, головню Гомера й александрійских ліриків, щоб поводився поправно, щоб був зручний тілом. Решта їх не дуже обходила. Самі не надто всеобразовані, не хотіли бачити свою дитину книжковим мілем.

¹⁴⁶ Слово «ще» дописане над рядком.

¹⁴⁷ Слово «римська» дописане над рядком.

¹⁴⁸ «Ще сорочину в зубах носив» (польськ.). – фразеол. жарт про значно молодших за віком.

¹⁴⁹ Слово «мов» дописане над рядком замість викресленого «як».

¹⁵⁰ Далі викреслено слова «у свого опікуна Мітри».

¹⁵¹ Слово «життя» дописане над рядком.

Тепер змінилося все основно. Кай став хлопцем тихим, замкненим¹⁵² у собі. Почав читати. Бо лиш у книжках бачив відповідь на питання, які його мучили. Читав усе, без розбору – фанатично. [72] Хотів зрозуміти механізм цієї дивної машини, що називається суспільність і держава. Найбільш впав йому в серце Плятон. «Републику» вмів майже напам'ять. Але коли зріс у літа, прийшла рефлексія. Зрозумів, що Плятон, це ідеалістичний мрійник, який жиє у вічній війні з фактами. Плятон мріяв про державу без невірників. Арістотель сказав: «Не скорше не стане невірників аж будуть люди мати кросна, що самі прями би й жорна, що самі мели би». Це був факт, сумний але правдивий. І Кай зрозумів, щоб боротися з фактами, треба їх пізнати. І старався це зробити. Мав втім 2 провідників Тукидида й Арістотеля. Арістотель показував факти у своїх господарських, психологічних, логічних¹⁵³ і т.д. і т.д. жерелах, Тукидид ці самі факти у своїм історичнім розвою.

(Дальше буде)

Гог.

Читаю Гога другий раз і бачу, що моя дотеперішна оцінка не була добра. Правда, твір був подуманий як сатира на сучасність, але він переріс первісні інтенції свого автора. Гог, про якого автор заповідає в [в]ступі, що він не має з ним нічого спільного й є його противенством, стає з бігом часу дорогим серцю автора, а рівночасно з ним ідеї які він, Гог, репрезентує. Чи це не нагадує [73] «Дон Кіхота»? Сатира, що помимо всіх дивацтв і комічних черт вдачі героя, стає вкінці його апольогією, роблячи з него людину добру, з шляхотними подекуди намірами, чи це не неспільна ціха обох творів. Праця, що переросла інтенції свого творця; дивними дорогами ходить література.

На маргінесі Моріяка¹⁵⁴ й Гукслея¹⁵⁵.

Підчас лектури тих двох авторів насуваються інтересні думки про релігію, Моріяк належить до ряду католицьких письменників і описує у своїй повісті навершення. Віруючі або навершенні герої Моріяка це або люди старі, або зламані життям.

Гукслей каже: «Коли чоловік старієть ся, коли є в нещастю, опущенню, в небезпеці, тоді його душа шукає Бога».

Питання: Чи розвій науки, який знищить старість чи розвій держави, суспільність, що усуне матеріяльні нещастя не буде гробом релігії?

Замітка. Чи не інтересно, що в Середновіччу, епоці найбільшого матеріяльного пониження Європи, припадає велечевий розвій почувань.

[74] Розложим релігії на психологічні моменти.

А. Виховання й призначення. (Момент безперечно найважніший).

Б. «Коли біда то до Бога».

В. Віра на «всякий випадок».

¹⁵² Слово «замкненим» дописане замість викресленого «зрівноваженим».

¹⁵³ Слово «логічних» дописане над рядком.

¹⁵⁴ Франсуа Моріак (1885–1970), французький письменник, автор творів «Дитина в ланцюгах» (1913), «Патриціанська тога» (1914), «Плють і кров» (1920), «Іпоцілунок прокаженому» (1921) та ін.

¹⁵⁵ Тут Іван Лисяк-Рудницький має на увазі Томаса Генрі Гакслі (Thomas Henry Huxley, 1825–1895), англійського природознавця, зоолога, пропагандиста дарвінізму (через агресивність тону його називали «бульдогом Дарвіна»). Читання Гакслі було популярне серед молодих людей і часто приводило їх до агностицизму чи атеїзму. Не варто плутати з його внуком Олдосом Гакслі, який був улюбленим письменником молодого Івана Лисяка-Рудницького (див. далі).

Г. Захоплення яке викликає н. пр. гарний краєвид або зоряне небо. «Кликання Бога» по ночах. Темне переконання, що всіми нашими вчинками керує Хтось Про Кого Ми Не Знаємо.

Г. Раціоналістичне доказання¹⁵⁶ існування Бога: Конечність існування Творця світа.

Нове виховання знищить пункт А. Рівночасно паде пункт В. Б зникне серед нових умовин життя.

Зістає Г. і Г. Мало цього. Повстає прогалина яка дається може заступити вірою в службу людстві.

[75] Дискусія релігійна.

Церква не видала якоїсь особної постанови відносно теорії еволюції, але помимо цього її поборює. Факт! Але чому? Є наївні, що думають, що теорія еволюції у нічім не суперечить християнству. Теорія еволюції бе в основні засади церкви. Яким робом? Християнство є релігією упадку: Первородний гріх, упадок, очікування й прихід Спасителя, це основні засади, без яких християнство взагалі не може існувати.

Теорія еволюції належить до неоспоримих наукових фактів. Небаром буде вона знана так само, як це¹⁵⁷, що земля кружляє доокола сонця. Як я вже сказав стане це небаром. Але християнство має перед собою ще довге життя. Висувається питання: Як церква стравить теорію еволюції? Питання цікаве. Можна на него з деякою правдоподібністю відповісти це: Християнство має д. твердий шлунок. Втягає воно в себе ідеї найбільш її дотеперішному духові противні. Н.пр. Відношення до держави перед і по Константинові; відношення [76] до ренесансу; целібат. Подібно буде мати справа матися й з теорією еволюції. Насамперед запанує мовчанка. Не буде вільно священникам проти теорії еволюції виступати, але при цім не впаде ані одно слова проти давного становища. А по довгих роках, коли люди до теорії еволюції привикнуть, виступить церква з цілком противним до свого давного, твердженням: «Ми колись проти теорії еволюції виступали? Боронь Боже! Ми все були за нею. Що більше, виразні натяки за теорією еволюції маємо у самім Св. Письмі». І тут прийдуть цитати. А Біблія груба книга. При трохи доброї волі дадуться в ній найти аргументи на всі теорії світа.

Хто не хотівби цьому повірити, раджу подивитися на ворота Собору св. Петра. Цікавий знайшовби там різьби Леди з лебедем, зараз коло папської тіяри. Собор св. Петра є в Римі, цім самім Римі, де резидував колись папа Іннокентій III. Чиж не цікаво?

Християнство є побудоване на скрайній казуїстиці. «Возьми свій хрест і йди за мною», в розумінні щоденної практики є дуже легке й приємне. В певних дуже, дуже широких границях вільно робити все, щоб лиш тихо. До цього мусиш придержувати зовнішні форми. Коли йдеш до сповіди, то обоятно, чи зараз по ній підеш до курви¹⁵⁸; хо[77]дить лиш про це, щоб ти пішов. І не дивуйся по тім, друже, що християнство таке сильне, таке непереможне. З одної сторони можна (головно сильному) уживати¹⁵⁹ всіх земних розкошей до сходу, з другої сторони, для делікатніших душ є в магазині містика, любов ближнього й тим подібний

¹⁵⁶ Слово «доказання» вписане над рядком замість викресленого «пояснення».

¹⁵⁷ Слово «це» вписане над рядком замість викресленого слова «факт».

¹⁵⁸ Проститутки.

¹⁵⁹ Перед цим словом є закреслене слово «переступати».

крам. «Bogu świeca, diabłu ogarek»¹⁶⁰, ось засада Церкви. Можеш робити все, а тим чим заплатиш, буде лиш твоя честь, твоя віра в усе, що шляхотне.

Найліпше характеризує Церкву її апольогеґт Честертон. «Церква християнська збудована на слабій людині, якраз длятого є незнищальна». Характеристика добра, тільки замість слова «слабій» дайте слово «підлій і нужденній», а одержите причину незнищимости Церкви. Глупе є вічне! Але чи справді? Колись прийде може хвиля опам'ятання!

Не заперечую, що сатана існує, а саме в головах теологів.

Вольтер.

[78] Найбільше заслуговує, як мені здається, на читання Цезар, не так для науки, для пізнання і історії, як задля него самого: Оскільки перевисшає він всіх інших істориків¹⁶¹, хоч між ними є Салюстій. Цего письменника читаю з більшою пошаною, як якого небудь иншого, читаю його, чи то роздумуючи про него самого, про це чудо, яким є його велич, чи то захоплюючися чистотою й незрівняною красою його мови. Під тим оглядом перевизшив, як каже Ціцеро, не тільки всіх істориків, але може й самого Ціцерона. А судить своїх ворогів так щиро, що (помянувши краски, якими хоче покрити свої помилки та смердячу огиду своєї амбіції), думаю, що замало про себе самого оповів, і це уважаю його найбільшим блудом:¹⁶² бо не міг би він¹⁶³ виконати так великих діл, колиб не був визначнішим, як сам про себе пише.

За Монтеньом.

Все, що має голову на карку й серце в грудях відвертається від безглуздної балаканини Ціцерона, подивляючи такого письменника й ученого, яким був Салюстій.

[79] Мікелянджельо й Ліонардо да Вінчі.

Питаєш, хто такий був Мікелянджельо? Піді зі мною, я покажу тобі цего чоловіка. Не буду покликуватися на його житєпис, на історію його життя, як її відкреставрували вчені. Покажу тобі Мікелянджельо таким, яким він насправду був, таким, як він сам себе зробив у своїх творах.

Жінка тримає на колінах свого сина. Син її умер, а жінка дивиться на тіло свого тіла, на кров своєї крові спокійно з під прижмурених очей. Її подувгасте біде лице є спокійне, лиш в кутиках уст зісталися рештки смутку. Лице є спокійне, але нема на нім сонця. Воно є спокійне спокоем смерти, яка потрафить жити лиш спогадами минулого, без надії на майбутнє.

Ходім дальше. Ось капліця, на стелі образи: Старець розложив руки, стиснені уста шепчуть приказ. Він цілий є приказом, волею. Розвіяна борода й волосся, глибоко осаджені, горючі очі. Очі володаря. Видко, як воля розсаджує свого властителя, як приносить йому біль, жене його до божевілля. Слути зі страхом і подивом дивляться на нього: не розуміють його. І старець є сам. Сам зі своєю волею, що його розсаджує, з працею, що перевизчає його сили, та із напруженням, що жене його до божевілля.

[80] Смерть, заглада. Товпа утікає в паніці перед наступаючими водами. Божевільний страх жене її перед себе. Але все надаремно, води наступають зі всіх

¹⁶⁰ Оригінальне польське прислів'я звучить: «Bogu świeczka, a diabłu ogarek» («Богові свічка, а чортові недопалак»), тобто задовольнити обидві сторони.

¹⁶¹ Слова «від» та «істориків» дописані над рядком.

¹⁶² Далі викреслено «а це тому, що».

¹⁶³ Слово «він» дописане над рядком.

сторін, смерть певна. І ось виступає людська вдача у своїй повні. Кількох рятується в лодці, сокирама мордуючи інших, які також до неї хочуть дістатися. Та вже за пізно: лодка потопає. Але воюючи на це¹⁶⁴ не зважають. Огорнуло їх бажання крові. Страх перед нинішньою смертю стараються приглушити криком мордованих. Узбіччям гори тягнеться процесія утікачів¹⁶⁵. Інстинкт посідача є сильніший від страху смерті: більшість волоче за собою, чи на¹⁶⁶ плечах своїй достатки. Лиш двоє зіставило матеріальні багатства для більших: мати для дитини, молодець для друга. Друг¹⁶⁷, видно, ранений, так, що не може самостійно йти, з розширеними зі страху очима глядить він позад себе, обхопивши приятеля¹⁶⁸ за шию. А цей угинаючися під тягарем, йде в перід. Але з його лиця пізнати, що його душа не є при нім: він іде немов автомат. Мати, не є автоматом. Але для неї існує лиш одно, її дитина, яку вона горне до своїх грудей. Дитина усміхається безжурно, а мати з якоюсь звірячою любов'ю глядить на неї, немов би на цілу вічність старала собі вбити в пам'ять цей образ своєї дитини. [81] Довкола головних образів тягнеться немов у короводі ряд постатей. Наймолодці яких повні руху постаті ось-ось, здаються, що не вискочать зі стіни, на якій вичарував їх їхній творець. Пророки й Сибілли. Ось одна з них, кумейська, нахилилася над книгою й читає. А не мусить бути це, що вона читає приємне, бо її старече, зморщене лице є повне жаху; жаху перед тим що має статися. Пророки також не веселі. Ісає рухом повним настороги підніс руку на висоту свого інтелігентного, семітського лица, а Єремія сидить, так як сидять всі, яких зламав тяжкий удар долі: «Над ріками Вавилонськими сидимо й плачемо».

Коли¹⁶⁹ хтось говорить про Мойсея, не можу, не є я в силі бачити його інакше, як його бачив Мікелянджельо. Мойсей, провідник Ізраїлів, слуга Божий¹⁷⁰. Провідником народу є він тому, що так хоче Бог, а слугою Бога є тому, щоб перед ним заступати нарід. І в хвилині, коли його найсміліші мрії сповнилися, коли Бог узнав Ізраїля своєю дитиною, коли прийняв його у своє синівство, дитина відкинула свого Батька й сплюнула з погордою на него. І у безмежній люті глянув Мойсей на свій нарід¹⁷¹. [82] Правою рукою стиснув таблиці, на яких була списана його умова з Богом. На лівій виступили всі м'язи й жили. Ось-ось, а потіче з неї кров, кров Мойсея, який не міг глядіти на зраду свого народу. З під насуплених бровів глядять очі, яких погляд убиває. Над простим носом три доземі зморщкы: зморщкы люті. Так побачив Мікелянджельо Мойсея й так бачу я його до сьогодні. І вкінці, мов символ цілої творчости, цілого життя Мікелянджеля статуя Перемождця. Переможець побідив, але побіда не радує його. Він спер своє коліно на плечах Варвара, але що з цього? Його лице сумне, не видно на нім тріюмфу. Бо переможець переміг Темноту зовнішню, але не переміг внутрішньої. Не потрафив усунути розпуки й суму зі свого лица, не потрафив утішитися побідкою. І це причина програної Перемождця, причина програної Мікелянджеля.

¹⁶⁴ Слова «на це» дописані над рядком.

¹⁶⁵ Далі викреслено слова «страх смерті».

¹⁶⁶ Далі викреслено слово «своїх».

¹⁶⁷ Слово «Друг» вписане над рядком замість викреслених «цей молодець».

¹⁶⁸ Слово «приятеля» вписане замість викресленого слова «другу».

¹⁶⁹ Перед тим викреслено слово «Мойсей».

¹⁷⁰ Далі викреслено слова «І в хвилині, коли Мойсей».

¹⁷¹ Далі викреслено слова «І так побачив його Мікелянджельо».

Дня 15.VI. отримавши свідоцтво з класи V. став я учеником VI к.
Завтра, дня 22.VI. їду на тритижневий побут до табору на гору Сокол¹⁷².

[83] Мій щоденник з табору на Соколі.

(Докладний відпис з оригіналу з долученням листів, згідно їх копій. Свій щоденник вів я олівцем на бруднім зшитку, і тому, щоб не псувати моєї й так нужденної опінії як калі- та ортографа негайно, по скінченню цього відпису, оригінал знищу).

Motto:

Гей пластуни, гей юнаки...
... Не зломимо своїх присяг
Веде нас гордо вільний стяг
До щастя, слави й свободи,
До щастя, слав й свободи.

Із пластового гимну.

[84] По деякій надумі рішив я не переписувати оригінал мого таборового щоденника, а умістити його тут так, як він справді виглядає. Щоправда с'як-так чисто переписаний, читавбися він значно приємнійше, але й оригінал є цікавий через свою оригінальну форму й ортографію. Є він найлучшим доказом цьої роботи на коліні, яку тепер тяжко мені самому приходится представити.

[85] 23. Марта 1935.

Слава дневи першому мого одужання! Коли я клаяся до ліжка була ще зима, на узбіччі Вульки проти мого вікна лежав ще сніг, а вулиці вкривало болото. Нині весна. Весело світить сонце й золотить доми, людей, усе. Під муром бачив я двох волоцюг, що розтягнувшись на вокій ще мураві сміялись до цілого світа. Якась школа йшла парами вулицею й малі хлопчики вичиняли свої штучки. Зближається тяжкий для вчителів час, коли то в голові мяч і лука, а жадний наказ не може змусити до уваги сонну клаясу. А які нині гарні дівчата! Заздрісно було дивитись на самопевних усміхнених студентів, що обнявши свої Дульчінії проходили побіч лавки, де я сидів. Бо я був змучений. Коли йшов серце билося мов полонена птаха, в голові крутилось від весяного хмелю, ноги були чужі, важкі, мов причіплені. Я мусів сісти.

І не можу сказати, щоб я був занадто [86] врадуваний. Я був занепокоєний, наляканий, по голові товклись божевільні думки: скок був занадто наглий.

І я почав жалувати, що не вмію писати віршів.

Того самого дня, годину опісля.

Чого я так довго не писав?

Тому, що не мав часу писати. Час у розумінні психологічнім.

Маю за собою більше як пів року, може найщасливіші в моїм дотеперішнім житті. Школа не справляла мені жадних труднощей: це щось в роді товариського клубу, в яким обманюється й обмавляється професорів. Кіно – театр – цікаві книжки – приятзнь з Пьотрусом¹⁷³ – плавання – лещата: от що займало мій час.

¹⁷² Пластовий табір біля с. Гринькова (тепер Рожнятівського району Івано-Франківської області), створений на землях, які належали митрополиту Андрею Шептицькому і які він подарував «Пласту».

¹⁷³ Петро Равич (фр. Piotr Rawicz, 1919–1982), французький письменник, перекладач, журналіст, поет, приятель І. Лисяка-Рудницького; походив із львівської єврейської родини. До вересня 1944 р. фігурував у документах як Юрій Босак. Під час Другої світової війни пережив ув'язнення у

Решту вакацій по повероті з табору працював я журналістично (це значить на підставі німецьких газет складав для «Діла» новинки), а якийсь час утримував я звязки з попластовою групою «Вогні». Але це останнє [87] скоро мені знудилося, цілий ідеологічний та реторський хлам і крам націоналізму не є у моїм густі. Всяка ортодоксія зі своїми рабінами й талмудами стає мені осуружною. Моїм «ляйборганом»¹⁷⁴ є Назустріч¹⁷⁵, часопись усміхненої, некрикливої й недемагогічної європейської культури.

Цікавить сучасна укр. поезія й мистецтво. Ходжу на виставки образів, читаю твори наших модерних літераторів. Вірю, що ми – українці, вже незадовго займемо у світовій культурі місце гідне 40 мільйонного народу.

Читаю багато, але менше як давніше. Ще кілька літ тому читав я цілими днями все що попало під руки. Тепер читаю з розбором, довго добираю авторів, розкошуюся книжкою, висисаю з неї красу мов сік з помаранчі. Вмію вже ділити свій час та свої гроші так, щоб мої (що правда не великі) обов'язки не замінялися в каторгу, а приємности не вилазили боком через пересичення (як це часом бувало з книжками).

[88] Що правда останнім часом моє самопочуття погіршилося. Здаю собі справу з того, що входжу в цей нещасливий вік, коли осібняк вже не є хлопцем, а ще не став мужчиною-юнаком. Подібно почувався я свого часу нещасливий, коли кінчилося моє дитинство.

Тепер приходить ще до цього сексуальний несупокій. Особисто я маю навіть більш спокійний темперамент як не один з моїх товаришів, але все як таки нераз доводиться їх мені терпіти. На свою похвалу мушу сказати, що ніякі «телячі захоплення», на які хорують майже всі хлопці мого віку (навіть німецький,

концентраційних таборів Освенцим (Аушвіц) та Ляйтмеріц, за одною з версій – завдяки тому, що видавав себе за українця; зразу ж після війни продовжив навчання у Ягеллонському університеті та працював журналістом у Польщі. Одержавши стипендію для вивчення східних мов, виїхав за кордон і з 1947 р. навчався в Сорбонні та Школі східних мов у Парижі. У 1949–1953 рр. працював дипломатичним кореспондентом різних іноземних газет і був прес-аташе польської дипломатичної місії в Парижі. Автор роману про Голокост «Кров неба» (1961), який був відзначений премією Рівароля (цією премією відзначали найкращий французькомовний роман, написаний чужинцем). Упродовж 1963–1975 років як позаштатний працівник писав для «Le Monde» (здебільшого – про літературу з-поза «залізної завіси»); також публікувався в «European Judaism», писав передмови до каталогів виставок галереї Lambert (власниками якої були його друзі Казімеж Романовіч із дружиною). У 1969 році у видавництві Gallimard вийшла друком друга книжка Равича – «Щоденник контрреволюціонера, або З похмілья» із критикою подій травня 1968 року в Парижі (книга отримала дуже схвальну рецензію Чеслава Мілоша на сторінках паризької «Культури»). Равич рекомендував паризьким видавництвам, зокрема Gallimard, твори центрально- та східно-європейських авторів та писав передмови до їх перекладів. Зокрема завдяки його старанням у 1981 році вийшов франкомовний переклад «Жовтого князя» Василя Барки, до якої Равич також написав передмову. Закінчив життя самогубством після смерті своєї дружини. Петрові Равичу, «товаришеві моєї молодості», Іван Лисяк-Рудницький присвятив свою статтю «Михайло Драгоманов і проблема українсько-єврейських відносин» (див. Іван Лисяк-Рудницький. Історичні есе у 2 т. Т. 1. Київ: Основи, 1994, с. 501). Про нього див.: Rudolf, Anthony. Engraved in Flesh: Piotr Rawicz and his novel Blood from the Sky. Menard Press, 1996; Rosenman, Annie Dayan; Louwagie, Fransiska. Un ciel de sang et de cendres. Piotr Rawicz et la solitude du témoin, Kimé, 2013; Уляна Кирчів. Пьотр Равич: нарис інтелектуальної біографії / Марістерська робота. УКУ, Львів, 2019.

¹⁷⁴ «Органом тіла» (лат., переносно).

¹⁷⁵ «Назустріч» – двомісячник, журнал літератури і мистецтв, виходив у Львові у 1934–1938 рр. Серед дописувачів та редакторів: Осип Боднарівч, Василь Сімович та Михайло Рудницький.

а радше зманерований Петро Равіч – що правда «улюблена його серця» неабихто, бо «сама» Софія Яблонська¹⁷⁶) майже мене не цікавлять. Але до розгадки самої проблеми не помагає нічого. Покищо прийдеться сублімувати свій половий гін (ах цей Фройд!), а опісля побачимо.

Коли думаю, що може колись буду мусів піти до курви мій моральний, а радше естетичний шлунок чує охоту до ригання. І починаю заздрити Гекслієвим [89] хлопцям, що живуть у щасливій будучині¹⁷⁷, де в школах, разом з практичними справами, викладають «Ars amandi»¹⁷⁸ старого Овідія.

[90] Думка засадна: Письменнику! Памятай, що це не ти твориш твір, але, що є загальні ідеї, яким ти мусиш дати матеріальну форму.

«Gesta Dei per Francos».

Питання: Що є для письменника найважливішою річчю?

Уміння замкнути розгнзуданий біг своєї¹⁷⁹ уяви (т. зв. надхіння), в рамці одної інтриги.

Стережися «непродуктивного славянства», це значить не можності обмежитися.

Обмежитися це значить викинути все, що зайве для концепції твору. На місце суб'єктивізму особистого постав суб'єктивізм книжки, яку хочеш написати.

Тим ріжнися від поета, що передає лиш власні почування.

Стережись засуджувати героя, що любить пиво, лиш тому, що воно видається тобі гірке.

Не кланяйся річам ані новій річезості!¹⁸⁰ Коли будеш іти за правдивими подіями й особами, не бійся їх змінити й перетворити згідно з внутрішньою логікою книжки.

[91] Читаю Жіда «Фальшівників».

Як це пояснити, що у книжках того рода як «Фальшівники» чи «Лезо на лезо» закінчення виглядає мов у драмах Шекспіра – багато крові й десять трупів?

Письменник вивів стільки героїв, завязав стільки дій, що цей Гордіїв вузол може перетяти лиш мечем.

У давній повісті панувала – коли не числити незначучих епізодів – єдність акції. В книжковому силлогізмі природним і вдовольнячим завершенням любови Нуми і Помпілія було їхнє подружжя. Сучасний роман є кількопляновий.

¹⁷⁶ Софія Уден-Яблонська (1907–1971), письменниця, журналістка, мандрівниця, родом з України. У 1927 р. виїхала до Парижа на навчання, після чого здійснила ряд мандрівок по всьому світу, п'ятнадцять років прожила в Китаї, де познайомилася з майбутнім чоловіком, французом Жаном Уденом. Авторка книг українською та французькою мовами, зокрема: «Чар Марока» (1932), «З країни рижу та опію» (1936), «Далекі обрії» (1939) та ін. Репортажі друкувала в журналах «Жіноча доля», «Нова хата», «Назустріч», «Нові шляхи» та газеті «Діло». Див. Дзвінка Воробкало. Історія галичанки, яка побачила весь світ, або дивовижні обрії Софії Яблонської (<https://uamodna.com/articles/istoriya-galychanky-yaka-pobachyla-vesj-svit-abo-dyovnyzhni-obriyi-sofiyi-yablonskoyi/>); Софія Яблонська. Чар Марока. З країни рижу та опію. Далекі обрії: подорожні нариси. Упоряд., передм. і літ. ред. В. Габора. Львів, 2015.

¹⁷⁷ Іван Лисяк-Рудницький має на увазі персонажів роману Олдоса Гакслі (Aldous Huxley, 1894–1963) «Прекрасний новий світ» (1932), які виховувалися в атмосфері сексуальної всюдозволеності.

¹⁷⁸ Йдеться про поему Овідія «Мистецтво кохання» («Ars amandi»).

¹⁷⁹ Слово «своєї» дописане над рядком.

¹⁸⁰ Далі викреслено слова «Не лише себе, але й свого моделя».

Це перешкоджає природно закінчити книжку – на підставі відосередньої сили горизонт все розширюється – а письменник, щоб заспокоїти свій і нашій естетичний смак, що вимагає чогось замкненого, відкликується до револьверової кулі й добродійних бактерій.

Револьвер – «Ultima ratio literatorum»¹⁸¹.

Ось завдання для письменників прийдешнього: Нйти вихід з безвихідного положення!

[92] Перед кількома днями вмер Йосиф Пілсудський.

Що дальше? 11 / мая 1935.

Цікава психологічна черта: Я зауважив, що цілком підсвідомо у латинських чи грецьких препаратах значіння слів характеру додатнього передаю I. Особою *sing.*, а відємного інфінітивом.

Н. пр. *amo, are, avi* – я люблю

loquor, loqui, locutus sum – говорю

але

mugis, ire – ревіти

pesco, are – убивати

[93] Скити й Скіль

Проф. Грушевський у своїй «Історії України» передає за Геродом ось таке оповідання.

Скитеський цар Скіль був по матусі греком і по ній віддідичив привязане до елінської культури. Провадив подвійне життя скита-кочевика й грека – горожанина Ольбії. В кінці тайна викрилася і скити покарали свого володаря за зраду предківських звичаїв смертю, а на престіл покликали побратима.

Це є дуже цікаве оповідання: є великі можливости.

1) Греки й скити 2) Скити й Скіль 3) Скіль (його душевна боротьба []).

Ось найважніщі вوسی твору.

Порівнавча психологія народів була вже незраз предметом белетристичних творів: от хочби згадати знамениту повість Файхтвангера «Жидівська війна».

Одиниця проти товпи – мотив старий як світ.

Саме це, що подібні конфлікти були незраз опрацьовувані – це перша велика перепона: Грозить немилосердна шаблонивість і навіть цілком [94] несвідоме наслідування взірців.

«Кожний віз хоч-не хоч попадає у сліди вигарбуні своїм попередником у мягкій землі».

Друга небезпека: Вже занадто великі анальогії до проблеми Україна – Західна Європа. Історичний роман готов би стати памфлетом. Вищезгадана проблема стоїть у самім осередку наших культурно-літературно-мистецьких нерозв'язаних до тепер питань¹⁸². Ріжні способи викладу¹⁸³ слова й поняття «Окцидент» – це невичерпне жерело для дискусій і полемік. Письменник, що писавби повість¹⁸⁴ про «Скіля і скитів», написавби пробієсу шміру й похвальний гимн для одного з таборів.

Ні!

¹⁸¹ «Останній аргумент письменника» (лат).

¹⁸² Слово «питань» вписане над рядком замість викресленого «справ».

¹⁸³ Слово «викладу» вписане над рядком замість викресленого «виложення».

¹⁸⁴ Далі викреслено слово «чи драму».

[95] Я знайшов завдання для вчених майбутнього: Перевірити залежність між любовю і топографією. У своїй буйній уяві вже бачу розділи якогось ненаписаного й ненадрукованого ще грубезного тома «Любов і кіно», «Любов і домино», «Любов і залізниця».

Що до мене особисто, на доказ своєї безмежної пошани для стислих наук, даю маленьку дисертацію п.н.

«Травень + Єзуїтський город¹⁸⁵ = Любов»

Єзуїтський город у Львові, можна сміло назвати святиною Любови. У зимовий час, коли навіть лещатарі з покликання, втікали додому, потираючи зачервонілі з морозу носи, можна було нераз в тім чудеснім закутку стрінуги притулену до себе на вузькій лавці парку. А щож доперва тепер! Май (буду з огляду на милозвучність уживати цього слова) це ж відомо місяць гейби патентом на серцеві клопоти. Не дивно, що така¹⁸⁶ сполука часу й місця викликає відповідний наслідок. В ті[...]»¹⁸⁷.

[96] Майже зомління.

Голова дещо боліла, від рана, а страшна спека на дворі й невиносима духота в клясі, цілком не причинялися до піднесення самопочуття. Була година біолюгії й професор саме оповідав про нирки і ниркові недуги. Згадав я про свою недавню недугу й хоч розумом випоминав собі іпохондрію, почувся нагло хорим. В околиці перепна¹⁸⁸ повсталася якби порожнеча, яка робила мене слабким і безрадним. Порожнеча почала поширюватися. Я боронився, затискав п'ястку, глядів на годинник і рахував секунди. Вкінці дзвінок. Вийшов з кляси й попрямував на подвіря, щоб відітхнути, хоч горячим, але свіжим повітрям. Нагло почуття слабости, що силою волі досі вдалось мені злокалізувати в околицях шлунка, вдарило на ноги. Коліна угнулися підо мною. Доволікся до крісла, що стоїть при балюстраді сходів і сів. Підчас сидження не відчував жодної зміни ані на гірше, ані на ліпше. Почувався згідно добре, і щоб заспокоїтися, в думці робив неприличні дотепи про проходячі дівчата. Нагло почув, що мене кличуть. Оден з товаришів-матуристів хотів мені [97] віддати одну мою книжку, яку я був йому позичив. Я відібрав книжку й пішов до кляси, щоб її сховати до течки й самому пожитися на лавці. Але кляса була замкнена. Тоді мені потемніло в очах. Я не спускав повік, але темні плати заслонили мені Божий світ. Порожнеча досягла голови й мої думки злинули вділ мов водопад. Ясність думки зникнула, а підтримувала мене лише воля не впасти. Я числив кроки і раз, два, три, чотири і т.д. Мене цілого проняв холод. Коли сили вже добігали краю, я дійшов і сів на кріслі. Хвилина цілковитого вичерпання, потім нагло¹⁸⁹ пальці потепліли. Я приходив до себе. Вкінці, незнаю по секундах чи мінутах, почув, що я знов пан над собою. Чоло було вкрите рясним потом, серце било з цілої сили, руки мені дріжали. Перейшло й це, а склянка молока в чайні¹⁹⁰ скріпила мене. Вищезгадані події не звернули нічиєї уваги, лиш одна з пань-господинь, що мене знає особисто, передаючи склянку сказала: «Але ж мізерно виглядає».

¹⁸⁵ Сучасна назва – Парк імені Івана Франка.

¹⁸⁶ Далі викреслено слово «одноразова».

¹⁸⁷ Фрагмент тексту втрачений.

¹⁸⁸ Діафрагма.

¹⁸⁹ Далі викреслено слово «мої».

¹⁹⁰ Далі викреслено слова «додала мені сил».

[98] Ось одна з більших хиб у численних історичних романах:

Особи, що мають своє ім'я в історії, ледви появляються на сцені, починають писуватися у своїм «улюбленім репертуарі». У романі Colerus'a¹⁹¹ «Marco Polo» – Дант, постать епізодична – говорить і поступає так, мовби злетів з якоїсь іншої планети. Персонажі книжки, мають бути не з тек[с]тури, але з тіла й крові.

[99] «Laseczki»¹⁹².

Проф. Осінний, учитель руханки, мав двогодинне заступство. Згідно з порученням дирекції пішов з кл. VI. на прохід. На жаль зробив одну дурницю. Забувши з ким має діло, поручив учням спокійно йти парами та зачекати на умовленім місці за міським парком. Сам пішов віднести денник¹⁹³ та забрати пуделко¹⁹⁴ папіросок, що їх забув у конференційній салі. По двох хвилинах, коли вийшов з шкільного будинку, як улица широка й далека, не побачив жадного учня.

[100] Лико закляв і чим мерщій пустився йти. Ішов чим раз скорше, в кінці побіг. В голові скакали страшні думки. Нагло згадав всі давні свої пригоди з хлопцями, всі сцисії¹⁹⁵ з начальством. «Щож ті кляті хлопчиська накоять!?» Все могло лучитися, а в кожному випадку відповідальність спадала на нього. Задихався й пристанув. Дальше дорога вела під гору й хоч-нехоч треба було йти повільніше. Вкінці мав проф. Осінний горбок за собою, можна було знов пуститися швидше, не викликаючи приспівене биття серця. Його думки поплили іншим шляхом. Обдумував кару для¹⁹⁶ кляси. Він почав бажати, щоб не застати бунтівників на умовленім місці. В куті його уст появлялася маленька риска, що не віщувала нічого доброго.

Ну то що? Нездале!

Цікава проблема: Оборона облуди й підлоти.

Ad 1). Чоловік облудний може нам бути більш несимпатичний, як звичайний злочинець, але соціально має більшу вартість. Для духового нігіліста не істнують жадні гамульці й він розбиває суспільність. Облудний своїм поступованнем узнає панування громадських інстинктів. (За Huxley-ем).

[101] Ad 2) «Summa iustitia, summa iniuria»¹⁹⁷. Безглядний терор ідеаліста-революціонера, що цілим своїм серцем любить людство, є значно грізніший від усіх надужить тирана. Приклад: Термідорська підлота рятує Францію з рук «непродажного» Робеспієра. (За Алдановим¹⁹⁸).

¹⁹¹ Йдеться про роман австрійського письменника Егмонта Колеруса (Egmont Colerus, 1888–1939) «Zwei Welten. Ein Marco Polo-Roman» (Wien, 1926).

¹⁹² Далі викреслено текст:

«Того дня настрої проф. Осінного не був блискучий. Тяжела на його душі стирта непогаджених в часі довготривалої недуги: актив. Серце проф. Осінного стискалося, коли пригадував собі холодний привіт шефа та нібито байдужий запит «А що там з вашим комітетом?»

Була ще друга журба. Пані Андрійська, мати малого шибеника Остапа, здавалося цілком його не помічала. Три тижні неприсутности вистарчило, щоб анулювати всі дотеперішні заходи й проф. Осінний бачив, що доведеться починати все наново».

¹⁹³ Журнал.

¹⁹⁴ Коробка.

¹⁹⁵ Сутички.

¹⁹⁶ Далі викреслено слово «бунтівничої».

¹⁹⁷ Оригінальне латинське прислів'я звучить так: «Summum ius – summa iniuria» – «Найвище право – найвища несправедливість».

¹⁹⁸ Йдеться про Марка Алданова (справжнє ім'я Марк Ландау, 1886–1957), російського письменника та літературознавця в еміграції (Франція, США), автора циклу з 16 історичних романів, зокрема «Дев'ять термідора» (1928), «Змова» 1930), «Ключ» (1930), «Втеча» (1932) та ін.

Ми є занадто Українцями й є ними замало. О спромогтися на той спокій англійця, що відчуває свою англійськість як щось самозрозумілого, на що не треба звертати більшої уваги, як на свої руки чи ноги. Ми не вважаємо того, що ми є українцями за щось природного. Противно, в нашій уяві, це «українство», це не мов якась велика особиста заслуга, або приналежність до конспіративної й дуже небезпечної організації. Спільне почуття відповідальності й повний брак відповідальності. Чи позбудемося колись того обридливого, ганебного комплексу нищості?

До висшого: Косач¹⁹⁹, Маланюк²⁰⁰, які з фанатичною впертістю повторяють, що вони українці, хоч ніхто що до того не сумнівається, Хвильовий, що помимо всіх зусиль не потрапив видерти собі з душі своєї національності.

[102] Був нині в жидівській дільниці. – Ще кілька закрутів, кількасот кроків, і я вже в іншому світі. Старі євреї в брудних халатах, з ярмулками на голові, вуличники в мальовничих лахманах, в усіх устах якісь тверді, незрозумілі звуки. Де я? Європа ХХ століття – це все сон. Чиж не бачив я такі самі черти лиця на асирійських плоскорізьбах? Так, не має сумніву, це відвічна Азія. Мій зір держиться, мов останньої опори, електричних проводів. Але електрика тут чуже тіло, їй тутки цілком не на місці. За те решта: семіцькі носи, дивний рейвах, незрозумілі закарлючки на шильдах²⁰¹, а передусім бруд, безсмертний бруд, це все згоджується знаменито із собою й творить один монолітний образ. Чого тут усе таке брудне? Я не раз мав до діла з брудом і в таборі також не поливали нас перфумами. Але той бруд приліпав лиш до рук, цей вжирається в душу й становить органічну, сутню частину всего окруження.

Все разом викликає в мене не огиду, але zarazом і зацікавлення. Без жадних коштів переживаю емоції подорожі по Передній Азії. Подібно мусять виглядати вулиці Єрусалиму, тільки там певно ще брудніше.

[103] Вкінці коло проходу: старий жидівський цвинтар. Як личить туристові, що попав на іншу планету, все оглядаю. Цікаво, хоч брудно й запущено. Великі кам'яні плити, на них гебрайські написи, які очевидно не розумію, й емблеми Ізраїля і семираменний свічник. Нагло чути якісь ні то крики ні то голосіння. Підходжу ближше. Кілька жінок товпилися коло якогось гроба, било головою об камінь, кидало собою як в транс. Мені щось стануло в горлі, я чув як мене огортає ненависть, і я вийшов, не прислухуючись навіть поясненням мого товариша. В тій хвилині я бажав крові тої брудної голоти, хотів власною рукою підложити вогонь під ті брудні заулки. Я зрозумів психологічну основу погромів²⁰².

¹⁹⁹ Мається на увазі Юрій Косач (1908–1990), український поет, прозаїк, драматург, перекладач; онук Олени Пчілки. Під час Другої світової війни – у Берліні (де співпрацював з українським журналом «Нація в поході», друкувався в німецькомовних виданнях: «Die Zeit», «Berliner Tageblatt», «Die Neue Zürcher Zeitung» та ін.), Парижі та Львові (праця в редакції часопису «Львівські Вісті»), Кракові; перебував в німецькому концтаборі, а потім в таборі переміщених осіб, у 1949 р. емігрував до США. Про нього – далі в щоденнику.

²⁰⁰ Мається на увазі Євген Маланюк (1897–1968), український письменник, публіцист, літературний критик, сотник Армії УНР; з 1944 р. – у Німеччині, працював у м. Регенсбурзі; з 1949 р. – на еміграції в США. Про нього див.: Г. П. Герасимова. Маланюк Євген Філімонович // Енциклопедія історії України: у 10 т. Т. 6: Ла – Мі. За ред. В. А. Смолія (голова) та ін. Київ, Інститут історії України НАН України, Наукова думка, 2009, с. 467; Е. Циховська. Поезія Євгена Маланюка в контексті українсько-польських літературних зв'язків: монографія. Київ, Ніжин, Аспект-Поліграф, 2006. Про нього – далі в щоденнику.

²⁰¹ Тут: на вивісках.

²⁰² Далі викреслені і замазані автором рядки:

«[...] я дещо собі зясував. Я ніколи не заперечував, ані не стидився своєї 25 % жидівської крові,

[104] У зв'язку з кінцем шкільного року
(14. червня 1935).

Переходжу до VII. кл. Передо мною ще 2 1/2 місяця вакацій. Як їх переведу ще не рішене: може навіть буду сидіти у Львові.

Переглядаючи свої нотатки, бачу, який викривлений образ мого я, мігби собі зробити хтось, не знаючи мене, а читаючи їх. Майже виключно інтелектуальні й літературні помічення. Ні сліду дісности. Де Мама?²⁰³ Майже сам починаю вірити, що немає коло мене людей, ані подій, лиш книжки й думки. Від двох літ маю сердечного приятеля. Ні слова про нього! Ми перепровಾದилися, мінялися в нас служниці, були сварки, конфлікти, замирення, а де те все? Також школа. Щоденно майже цілий Божий рік сиджу по п'ять, шість годин з іншими хлопцями в моїм віці у душній салі, слухаю виклади професора, пишу запити і при тій нагоді хочу дещо сказати про своє відношення до школи.

Нормальна школа, властиво для мене не існувала. Ходив я до неї коли мені подобалося, між роями брудних пролетарських хлопчиків, яких [105] імен я собі навіть не запам'ятував, був я якимсь надрядним еством, представником іншого, «панського» світу.

Перший удар з дійсністю був болючий. Було це, коли я кілька місяців ходив до польської мат.-прир. гімназії коло Залізної води²⁰⁴. Мої співтовариші були з інтелігенції, тому моя висшість автоматично впала. Що гірше, я був парія, бо був українцем. Я став паршивою вівцею, ²⁰⁵ мене були мов в бубон. Головним мучителем був малий Сікульський²⁰⁷. Тоді присягнув я йому помсту й виконаю її. Колись, коли прийде Україна, я буду паном і тоді потраплю показати йому свою перевагу.

Я перейшов до української гімназії, де ходжу до тепер. Моє відношення до школи можна поділити на три фази.

1) Ненависть. При всіх своїх здібностях не був я приривчений точно (по шкільному) думати. Латина справляла мені великі труднощі, а граматика викикувала в мене сльози й розпуку. Я проклинав тяжко й страшно всіх Римлян і бажав їм, щоб ніколи не були народилися на світ. Школа була для мене вязницею, з якої я хотів вирватися

2) Рівнодушність. Переборов перші труднощі, а дальші були значно легші. Тоді саме скінч[106]илася моя амбіція бути першим учеником в класі, а добрим був я й так без жадних труднощів. Школа мене страшенно нудила. Я цілими годинами читав під лавкою, на що з рештою деякі професори дивилися крізь пальці знаючи, що я в противнім разі пічну перешкаджати²⁰⁸ своїм сусідам.

що тече у моїх жилах. Противно не кажучи того ніколи, я був з того навіть гордий, бо знав, що з расових мішанців походять найздібніші люди. Але фактично я, що лиш до певної міри почувався Українцем, не чув у собі нічого з жидівства. Направду був я, чи старався бути [...] Європейцем, горожанином тої невеликої числом републики вільних мужів і інтелектуалістів, що її заснували ще мудрі та софісти старинної Греції. Це був мій світ».

²⁰³ Речення дописане над рядком.

²⁰⁴ Йдеться про Державну VIII чоловічу гімназію ім. Короля Казимира Великого математично-природничого типу, яка від 1935 р. містилася на вул. Дверницького, 17 (сучасна вул. Свенціцького, 17 – корпус Українського Католицького Університету), неподалік парку Залізна Вода.

²⁰⁵ Далі викреслено слово «якого».

²⁰⁶ Так в оригіналі, механічна помилка. Мається на увазі «били».

²⁰⁷ Особу встановити не вдалося.

²⁰⁸ Слово вписане над рядком замість викресленого «докучати».

3) Симпатія. Тепер я школу досить люблю. Це безплатний клуб, де можна досхочу попліткувати, задоволити свою амбіцію (в класі, не супроти професорів), погазардувати (т. зн. обманювати професорів), а перед усім поробити цікаві помічення. Учні й шановний проф. збір – це прецінь мала суспільність. На другий рік буду робити деякі нотатки. Всі шанують мене, я шаную всіх, а все разом симпатично.

Я гаду-гаду²⁰⁹, а про свідоцтво забув: Маю 5 д. добре, 5 добре 1 дост. (математика), загальний поступ добрий.

[107] Представмо собі таку сімю:

1) Пані дому²¹⁰: Визначна громадська діячка. Сила волі. Величезна працьовитість. Постійне умове напруження. Праця – наркотиком. Не бачить нічого, як лиш відпочати, мати вільну голову. Але вже відучилася відпочивати. На порозі старости, хоча ще все гарна, в своєрідний спосіб. Правдоподібно задержить свою красу до кінця життя, подібно як н. пр. англійки з аристократичних домів. Величезним зусиллям виборола собі незалежну езистенцію і становище у світі. Стратити становище й працю рівнялося би для неї з моральною смертю й нервовою недугою. Не має для неї поворотної дороги в спокійне притульне життя. Квестія становища, то не лише квестія амбіції але передусім квестія «бути чи не бути».

2) Її брат: Музик²¹¹. Значні здібності, хоч більше віртуозства як таланту. У своїм роді незла людина, д. привязаний до жінки а також до своєї матері, хоч назагал вдача холодна, не запальна. В практичнім житті досить зручний, матеріаліст і чистий космополіт з під прапору: *Ibi patria ubi bene*²¹² (я здається зле зачитував).

[108] Колись займав²¹³ високе становище, тепер безробітний, фактично на удержанні сестри. Може ще вибеться (?) (що за дурний склепаний висказ).

3) Його жінка²¹⁴: Співачка. Около трицятки. Можна зауважити перші зморшки. У нутрі душі туга за спокійним життям жінки-господині на селі, за дитиною. Незвичайно сильно розвинені фільогенічні²¹⁵ інстинкти. Любов до мужа. У щоденнім житті має щасливу руку, вміє дати собі раду, зєднувати людей. Гнучка інтелігенція і певний талант, повний брак духовних зацікавлень. Вдача спокійна, весела позваляє спокійно перечікувати злий час. Тепер нещаслива, а радше незадоволена (хоч не дає того по собі пізнати), бо з одної сторони не може заспокоїти свою тугу за материнством, з другої бачить, як минає час, переходить молодість, а не може зробити кар'єри.

4) Мати²¹⁶. Около 70, але ще жвава і жива, а круг зацікавлення – не широкий і за молодости²¹⁷ не то що не змалів, але навіть поширився. Торговельна зручність, склонність до скупарства (не дарма з жидівської крови), але лише в дріб-

²⁰⁹ Базіаку (польськ.).

²¹⁰ Тут Іван Лисяк-Рудницький має на увазі свою матір – Мілену Рудницьку.

²¹¹ Тут Іван Лисяк-Рудницький має на увазі свого дядька, Антона Рудницького.

²¹² Прислів'я звучить так: «*Ibi patria ubi bene*» – «Там батьківщина, де добре» (лат.).

²¹³ Далі викреслено слово «велике».

²¹⁴ Тут Іван Лисяк-Рудницький має на увазі дружину Антона Рудницького – Марію.

²¹⁵ Правдоподібно, тут Іван Лисяк-Рудницький вживає це слово у значенні «материнські».

²¹⁶ Тут Іван Лисяк-Рудницький має на увазі свою бабцю, Іду (Ольгу) Шпігель.

²¹⁷ Вписане замість слова «життя».

ничках. Гріш як поняття, як і взагалі все абстрактне, недосяжнені. Любить своїх дітей, засадничо неприхильно відноситься до своїх [109] синових²¹⁸, обохнює свого наймолодшого мізинчика (який до речі є великим конем) – нашого доброго знайомого музика.

Не можу відмовити собі повісти таку історію:

Стара мати поїхала відвідати свого сина, що у другім краю був диригентом опери. Оглядає його помешкання, а у шафці стоять слоїки конфітур²¹⁹.

– Ей – каже – вважай, щоб ти лиш мені тут не вженився. –

– Таде, та це лише моя знайома посмажила, товаришка з театру. –

Такі були перші сліди. А по кількох місяцях (мати тимчасом вернулася до свого родинного міста) приходять телеграма.

– Вженився – stop²²⁰ – Антін –

Сталося щось можливо найгіршого. Чужа, незнайома жінка, ще й до того співачка (Хоч ми знаємо ті співачки!) вкрала матері сина. Пригадувала собі сентиментальні фільми, де ваямп зводить нещасних, невинних молодців.

Ще кілька місяців нові вістки. Син вертається серце повне радощів. Але ні. То «вони» вертаються. Він і «та друга». Заздрість кріпчає. Але яка [110] вона є? Певно якась хамська «большевичка», якась розпущена, рознуздана істота. Мати плаче по ночах, вдень її очі червоні.

Вкінці вижиданий зненавиджений день. Приїзджають. Мати вже бачить себе скатованою, зшиканованою нелюдською синоюю. У сентиментальних фільмах будучність ясно змальована: голодова смерть під тинном, запізнена покута й отверезіння сина, пімста над демоном.

На початок щоправда демон маскується. Якби це не була синова, можна би її назвати цілком симпатичною жінкою. Але вона ще покаже що потрапить.

Якось ні. Час минає. Память про демона затирається, зістається симпатична молода жінка. Значно приємніша від вічно запрацьованої чужої дочки.

По дальших шістьох місяцях мати зачинає говорити про ідеальні жінки для артистів.

Кінець.

5) Про себе ліпше повім.

6) Про служницю й так нічого не знаю.

Учений з одної закамянілої кісточки мусить відтворити цілого передпотопового звіра. Письменник з одного поруху – цілу душу. І, як звичайно [111] опісля показується, оба відтворення є цілком фантастичні й неправдиві.

Реалізм є неможливий. Письменник говорить про речі, які цілком не знає т. зн. про душ своїх ближніх, як природник оперує фактично незрозумілими поняттями «матерія», «енергія», «сила», «причина».

А. Крижанівський²²¹, то безперечно один з найздібніших молодих прозаїків на З.У.З.

²¹⁸ Тобто дружин своїх синів.

²¹⁹ Банки з варенням.

²²⁰ Тут «stop» вжите у значенні розділової крапки.

²²¹ Андрій Крижанівський (1907–1950?), письменник, співредактор літературного журналу «Ми» у Варшаві (1933–1938), близький співробітник Донцова. Автор роману «Сонце в пісках» та ін. У роки Другої світової війни був офіційним дорадником крайового комісара Рівненської області під прибралим прізвиськом Заєць.

Його оповідання мене дратують своєю «нелітературністю», але роблять враження.

«Нелітературність»²²². Твір для нас важніший від творця. Читач не сміє бачити всіх зусиль автора підчас писання, не повинен знати оскільки пригоди й герої є «Dichtung» а оскільки з натури змальована «Wahrheit». (Тут як взір гідний наслідування можна подати Huxley'a). Проти тої заповіді грішить Крижанівський. Що хвилина перериває дію, щоб оповісти кілька своїх особистих гадок. Взагалі він занадто балакучий. Не хоче спрецизуватися, бути ощадним на слово. Така демагогічна суб'єктивність і нелітературність²²³ може дуже зменювати шкودити, може його зманерувати.

[112] А шкода би було, бо «щось» є.

Переходимо Рубікон.

(«Es wird nicht so heiss gegessen, wie man kocht»²²⁴) – маймо надію).

Є різні звання. Званням п. Михайла Рудницького є робити культуру.

Хто визнається в відносинах на нашій селі, не раз стрічався з явищем, як цілком порядний хлопець, повернувши з війська, зачинає задирати носа, вважає себе за щось кращого від оточення, й за всяку ціну – хочби навіть неграмотно – старається говорити по польськи.

Подібне трапилося з п. Михайлом Рудницьким. Поїхавши до Парижа й наливавшись тамошніх мудростей, з належною погордою почав дивитися на рідний загумінок, як святий обов'язок побачив перед собою вчити того, чого сам навчився. А навчився він (згідно з напрямними модної тоді філософії), що мистець, це пан якому [113] суспільність, а не він загаломі, має служити, то «l'art» існує лише «pour l'art»²²⁵ і таке інше. Першим етапом діяльності кожного апостола є критика існуючих уладжень. Але часом існуючі уладження цілком не мають охоти розпастися й апостол роками тупцяє на однім місці, не виходячи поза перший етап. Критик поволи виробляється на резонера, а резонер з вже цілком автоматично, з охоти показати своїм противникам з щоденних каварняних дискусій як виглядає, а як не виглядає «справжня» література, починає серед великих змін родити стандартні новелі, вірші...

Минають літа, а коли знов повіяли зефірки²²⁶ з золотоплинної Сени, принесли зі собою запах цілком інших напрямків і поглядів, що їх кількадесять років тому привіз наш шановний герой. Вічно молодий авангардист зачинає бачити, що він старий, і що з авангарду перейшов до мародів. Велика трагедія. Але одна рада на всі трагедії: не думати про них. І так наш герой замкнув свої очі на цілий світ, і мов другий Дон Кіхот, грасує серед нас, анахронічний пережиток давніх літ та бореться з вітряками.

[114] У цім всім немає ні слова неправди, але поспробуймо насвітлити квестію з іншої сторони:

²²² Далі викреслено слова: «Великим привілеєм красною письменства є».

²²³ Це слово дописане над рядком.

²²⁴ Справа не є настільки складною, як видається (нім. прислів'я); дослівно: «Страву не їдять такою гарячою, як її готують».

²²⁵ «Чисте мистецтво» – мистецтво існує лише заради мистецтва (фр.).

²²⁶ Вітри.

Побіч великих геніїв, будівничих і пере-будівничих життя, є ще й другі люди доброї волі, що своїми дрібними людськими силами, працюють для добра, де його бачуть. Якже тісний, який нужденний видався Михайлу Рудницькому рідний край, в порівнянні з париськими бульварами, де бе серце світа! Велика ціль – провітрити батьківщину, замайоріла перед його очима. По літах зрозумів він, що не йому ввести наріз з кивотом та заповідями до обіцяної землі, але не зневірився й не покинув свого високого прапора. Боровся, хоч в дома приходилося боротися з нуждою, з назадняками й, без претенсій до геніальности із зрезигнованим усміхом інтелектуаліста, що знає як важко написати добру книжку, старався збагатити рідну літературу кількома творами, овочем безсонних ночей. А коли молодь, та молодь, на яку покладав усі надії на майбутнє, пішла за голосом вуличних крикунів, і перебравши давні дурниці в нові ризи, почала «de saro al fine»²²⁷ відігравати стару комедію, не завагавсь подвоїти число [115] своїх ворогів, але не завернув. Це не Дон Кіхот чи Леонід, що боронить своїх духовних Термопіль культури перед заливом варварії.

Чи ж можна Леонідови дивуватися, що він дещо мізантроп, що навіть своїх 300 підозріває, що може зрадять прапор культури?

Чи ж взагалі може бути шляхетніше звання, як культурник, чоловік, що ширить світло?

Факти ті самі, а цілком два протилежні портрети. Маю вражіння, що один за чорний, другий за білий. Де правда, реальність? Чи посередині? Сумніваюсь.

Одно є певне: не можна собі уявити більшого догматика як чоловіка, що 20 літ бореться проти панувань ідеальогій.

[116] Це свербіння пальців, що шукають за пером. Цей голод душі, що шукає страви. Мій ум горячково працює, перескакує з предмету на предмет, шукає форми, в яку міг би втілитися. Даремно повторюю собі, що маю 16 літ, що маю час, ще багато часу. Аргумент мене не переконув, мене огортає нетерпеливість, щось що не могу описати, щось подібного до «Reisefibehr»²²⁸⁻²²⁹.

Не знаю чи є багато людей, що так пристрасно хотілиб подорожувати, як я. Тужу за днем, коли можна буде сказати «Адіє»²³⁰ рідному куткові й рушити в світ. Прошу мене зле не розуміти. Я ніколи, навіть як мала дитина, не мріяв про якісь незвичайні відкриття. Не маю також туристичних амбіцій. Знаю, що де-небудь ми є, це той самої гльоб, а люди, хоч різно поубирані та розмальовані на всякі краски, ті самі. Місце приїзду не різниться від місця відїзду, але сама подорож ...

Чути гуркіт кол об залізні рейки, бачити краєвид, що втікає чи ж це не найбільша афірмація життя? На місці вегетації й безвладности [117] рух, темпо, зміна. Почувати себе звільненим від кайдан часу й простору, в найкоротшім часі перебігати найбільший простір, чи ж це не перемога? «А всеж таки порушається»²³¹ – це найбільші слова, що вийшли з людських уст.

Не має більшої похибки як вважати, що Бог, це абсолютний супокій, рівновага, нерухомість. Противно, Бог вічно подорожує й певно тому майже ніколи наші прохання не можуть його дігнати.

²²⁷ «Від початку до кінця» (італ.).

²²⁸ Так в оригіналі щоденника.

²²⁹ «Жага мандрів» (нім. Reisefiber).

²³⁰ «До побачення» (фр. adieu).

²³¹ Мається на увазі фраза Іалілея, яку у нас звично перекладають «А все-таки вона крутиться».

Чи зауважили ви якою безмежною погордою пращають відїжджаючи з вікон вагона рідних, що прийшли їх супроводжати?

Під заввагу авторам біографій:

Бачу одну засадничу недостачу в так нині популярних біографіях великих людей. Книжка, щоб заспокоїти наш естетичний смак мусить мати якісь ваги, провідні [118] лінії. А життя, навіть найбільш авантюричне й цікаве, не має їх. Якщо брати життя зі сторони мистецтва, є воно нездалим кічом із цілою масою незгармонізованих барв. Як їх згармонізувати, щоб у книжковій формі справляли нам приємність? Треба штучно докомпоновувати «leitmotiv»²³², а цей не все дасть[ь] органічно споїти з фактами, які історія передає з життя даного героя. Навіть такі Моруа, Цвайги не можуть собі дати раду з завданням над їхні сили й лише тратають час.

Без закиду хиба «Цезар» Елюзіга²³³.

З великим стидом мушу признатися, що хоч маю найкращу волю, не можу в собі збудити захоплення для Гоголя. Смішний романтизм і несамовитість його молодечих оповідань в порівнянні, не кажучи про Гюга²³⁴, з навіть таким Адамом²³⁵. «Ревізор», зручно обдумана й написана комедійка, яких тисячі. А до «Мертвих душ» вже цілком не маю відваги забратися.

Признаючи геній Гоголя не можу позбутися легкої «reservations men[119] talis»²³⁶, що він (а саме геній) є видумкою наших патріотів, що не можуть відмовити собі дрібної приємності, що й наша кохана рідна Україна має власного (хоч щоправда лиш на пів, або й на чверть власного) генія.

Часом у своїх чорних годинах починаю думати, що всіх нас жене перед собою своє божевілья, якому коримосся. Одні мають амбіцію, інші любов, треті ненависть і так у нескінченність. Моя мати, кохана мати, є рабинею праці.

Але я не потрапив би малювати людські божевілья як Шекспір. Моїм, ах, ідеалом є Huxley, його постаті²³⁷

«дрантиві витвори нікчемної доби».

Але мене непокоять слова Монтеня про александринізм: Пуста ерудиція «bis zur einer Scheinproduktivität gesteigert»²³⁸. Чи може зі мною? Ні не вірмо краще тим словам Спокусителя.

[120] Скоріше чи пізніше вироблюю собі якійсь погляд про людей з якими пристаю. А про мого приятеля, з яким стрічаюся мало чи не другий день, не потрапивби я майже нічого написати. Чи може тому, що приятель є як дзеркало в яке дивимся виходячи з дому?

Що мене допроваджує до люті, то це моє темне убрання, яке треба кілька разів денно щіткувати. Чортово тяти!

Ніч була темна як шлунок кита. Світло одної-одніської зірки виглядало цілком безпомічне. Повітря було парне, нагріте до останніх меж, а рідкі короткі подуви вітру не приносили полекші легеням.

²³² «Провідний мотив» (нім).

²³³ Автора ідентифікувати не вдалося.

²³⁴ Мається на увазі Віктор Гюго.

²³⁵ Мається на увазі Адам Міцкевич.

²³⁶ «Застереження розуму» (лат).

²³⁷ Мається на увазі Олдос Гакслі, а не його дід, Томас Гакслі.

²³⁸ Тут: «доведена до ступеня штучної продуктивності» (нім).

Чи ти зауважив як звучить тиша міскої ночі? Рохкання жаб, якісь урвані ноткі радієвого походження, далекий скрегіт трамваю об шини й ще щось, що не можна описати.

Деся перевалюються громи, а²³⁹ хребта чорного kota – валу хмар, скачуть іскри. Юльця каже «Буде буря», і я кажу «Так».

[121] ДЕРЕВА в садку вже не мовчать, лиш шепотом²⁴⁰ нараджується, де скриється перед близькою грозою. Вони бідні, вони не мають власної хати, де не грізні всі бурії.

Люблю лежати в ліжку прислухуватися грозі, що надаремно мені грозить. Дощ лється за відчиненим вікном, а я боюся ворохнути одним пальцем. А ну ж вціліть? Ліпше не показуватися. Але з Господа щось слабенький собі стрілець, а я, переcheкавши кінця бурії, спокійно сплю дальше.

На другий день: «Бабцю, чи цієї ночі справді була буря, чи це лише мені так, наснилося».

Самка має чорний хвостик, ротик, ушка й лапки, поза тим є брунатна. Любить свіжу телятину й є дуже мудра. Порушається з великим спокоем і грацією, але часами дерється по диванах як малпочка. Всі її подивляють.

[122] Властиво беручи живу дуже одноманітно. Стало ці самі люди, обличчя, заняття, це досить нудно. Хочу зміни. «Простору, волі й пригод». А щонайменше якісь нові емоції. Н. пр.²⁴¹ вважаю, що пора шукати зближення до дівчат. Наша приязнь з Пйотрусом²⁴² д. гарна річ, але трохи нудно. Знаємо себе наскрізь (що лиш позірно суперечить тому, що я написав на попередній картці), і²⁴³ не маємо жадних сумнівів, що один одному можемо дати: інтелектуальні «Anregungen»²⁴⁴, чверть години цікавої розмови про людей і ідеї (з повним виключенням дискусії й спроб навернення й перероблення на свій лад), вкінці почуття, що маєється когось, перед ким, без великої женади²⁴⁵ можна²⁴⁶ висповідатися, шукати поради й кріпкої хоч приязної критики.

Це не мало! А як ми розуміємося! Звичайно, як з кимсь говорити, треба ще довго вводити в крут своїх думок, вияснювати кожну дрібницю, а ми можемо порозумітися скоро, контакт віднаходимо в кількох хвиликах.

[123] Але цей контакт, принайменше в мене, хоч і великий, але дуже поверховний. Як немає Пйотруса, мені бракує слухача й критика, а не частини моєї внутрішньої істоти, того, що є справді моє, мого тіла.

А тіло має свої власні претенсії. Не говорю тут про цілком нормальний у моїм віці сексуальний голод. Так чи сяк буду його міг заспокоїти аж за кілька літ. Але маю на увазі, як би то гарно було мати когось, з ким би можна не лише цікаво порозмовляти, але й поцілуватися, обняти за шию, мати когось, про кого знаєш, що лучать вас не лише звязки крови й інтелекту, але й це віддання, ця лояльність, що походить з тепла почування, з глибин тіла.

²³⁹ Так в оригіналі.

²⁴⁰ Слово «шепотом» дописане над рядком.

²⁴¹ Наприклад.

²⁴² Мається на увазі Петро Равич.

²⁴³ Далі викреслено слова «знаменито знаємо».

²⁴⁴ Тут вжито у значенні «збудження» (нім.).

²⁴⁵ Від польськ. «żenada» – збентеження, сором'язливість.

²⁴⁶ Слово «можна» дописане над рядком.

Перечитавши, що написав перед хвилиною, бачу себе в тупім світлі. Коротко сказавши «Kälberjahre»²⁴⁷. Але справа є сильно замотана, я сам гублюся, а моя очитаність тут мало помагає.

[124] Книжки Гаксле'я викликають у мене подив, заздрість, страх.

1) Безперечно геніяльний письменник. Не буду запускатися в подробиці.

2) Заздрю Гаксл'ївові не його генія (так само як не заздрю іншим великим письменникам), але того, що він краде мої думки. Подібно почуватися винахідник, коли хтось незалежно від нього, відкриває то саме, що він, і на півгодини скорше зголошується до патенту. Думки, афоризми, параболі Гаксле'я, є так мені близькі, що почувую, якби їх автор забрав мені мою власність.

3) Його герої роблять несамовите вражіння: з карток книжки²⁴⁸ виглядають не паперові постаті, але такі, які десятками можна побачити на вулиці, або що гірше такі, які тобі гуляють по мізку. Вони такі живі, правдиві²⁴⁹, що ось-ось оживуть. Звідти страх: Історія Голяма («Голем»), потвора викликана до життя людиною, ширить знищення. Відвічний страх чоловіка перед творами власної голови й руки. Порівняй: сучасний висказ про «молоха-машину».

[125] Поїздка до Бережан

4 годинна їзда залізницею з класою є в рівній мірі нудна як і захоплююча. Ритмічний гуркот кіл викликає в мене стан екстази. Молитовно повторюю: *Aurea-prima-sata[e]st-aetas*²⁵⁰ – початок Овідієвих *Метаморфоз*, одну з нечисленних поезій: що вмю напам'ять, і цілком бездумливо скандую собі під носом мелодії кількох патріотичних пісень та модерних фокстротово-тангових шлягерів. Виглядаю через вікно, плюю під вітер, і співчутливим оком гляджу на мою сусідку, що вже з добрих кілька хвилин пріє коло шкур'яного пояса та цілої скомплікованої апаратури залізничного «Fenster»-а²⁵¹. Вкінці повний християнської любови ближнього, згадавши про милосердного Самарянина, беруся помагати моїй сусідці в той мент, коли вікно мов згадавши за свої обов'язки, іде в заглибину. «Nie, dziękuję, niestety zaróbno»²⁵², каже моя краля, а я соромливо ховаюся за книжку. На слідуєчій станції незнайомка висідає, а я весь потопаю в лектурі капітального «Літе[126]ратурного ярмарку»²⁵³.

В недовгу епоку «українізації» розцвіла на Великій Україні чудесна література, на яку можемо бути горді. Хоч із комуністичною²⁵⁴ закраскою, вона наша, а не жаден московський прихвостень. Треба бачити, як такі Хвильові, Досвітні, Слісаренки²⁵⁵ борються проти «чорносотенного» російського імперіалізму, як

²⁴⁷ «Телячі роки» (нім).

²⁴⁸ Слово «книжки» дописане над рядком.

²⁴⁹ Слово «правдиві» дописане над рядком.

²⁵⁰ «Перше поріддя було золоте» (лат., фрагмент з «Метаморфозів» Овідія у перекладі Миколи Зерова).

²⁵¹ «Вікна» (нім).

²⁵² «Ні, дякую, на жаль, запізно» (польськ.).

²⁵³ «Літературний ярмарок» – щомісячний художньо-літературний журнал-альманах, який виходив у Харкові у 1928–1930 рр., де публікувалися твори М. Хвильового, М. Куліша, А. Любченка, В. Сосюри та ін.

²⁵⁴ Вписано замість слова «червоною».

²⁵⁵ Тут вжиті в множині імена письменників: Миколи Хвильового (1903–1933), Олеса Досвітнього (справжнє прізвище Скрипаль-Мищенко, 1891–1934) та Олеса Слісаренка (1891–1937). І. Лисяк-Рудницький жив ці імена як узагальнений образ (метонімію) для характеристики долі цілого покоління нової української інтелігенції в тодішній УРСР.

своє національне обличчя стараються скрити за маскою інтернаціоналізму, що їм рішучо не відповідає. Бідолахи! Забули знану байку про союз звірів із левом. (Причём треба згадати, що брудний московський більшовизм цілковито не нагадує такої будь-що-будь шляхетної тварини, як лев).

В Бережанах щасливо висідаю на станцію й тут же стрічаюся з моєю мамою, що їхала вагоном 1 кляси і підготовляла промову до свого виступу на місцевім святі «Рідної школи». Ця шляхетна інституція обходила, кілько вже там не тямлю, літній ювілей своєї діяльності, а мама, згл. пос. Мілена Рудницька, мала повітати²⁵⁶ рідношкільників від Парляментарної Репрезентації.

[127] Я: Як писалось?

М: Дякую, робота тривала на цілу годину.

Я: З якої рації? Зійшло на тебе натхнення?

М: Ні, але я використала до промови свою сконфісковану статтю до «Жінки», про значіння рідного дому в виконанні національного доросту. Тільки на місце слова «дім», всюди вставила «школа».

Я: Бачу, що ти собі улекшила працю. Але пропоную піти ще далі. Скажи таке: «Шановні громадяне! Коли²⁵⁷ хоче знати, що думаю про Рідну школу, читайте й передплачуйте двотижневик «Жінка». Хай живе Україна!»

Не все в порядку з політикою в нашій святій Галичині. От хоч би Ундо²⁵⁸. Велика, будь-що-будь партія, а балаган ще більший. Коли висилають когось на провінцію не дадуть докладних інформацій, не порозуміються з ким треба, а пізніше дивуються, коли імпрези не переходять з належним успіхом. Подібно було з поїздкою мами. Виказалось, що більша й важніша частина свята відбулася на день перед тим, не можна було з ніким скомунікуватися, не було жад[128] дних впорядчиків. Треба було слухати, як мама виговорювала на партію й її провід! Загальне очеркнення вищезгаданих інституцій (по відкиненні епітетів) звучало: банда баранів з кількома ослами на чолі.

Ні, далі не йде. Бракує мені віддиху до писання, що треба розложити на кілька разів. Зрештою це мене надто не журить: маю ще час. Покищо ліпше вправлятися на дрібничках. Але не могу відмовити собі описати нашого маломістечкового й сільського патріота:

Убрання міське, вже сильно зношене, з ногавицями штанів, що виглядають мов фабричні димарі. Сорочка вишивана, не після старинних традицій околиці, але якимось «згляхшальтованим»²⁵⁹, псевдо-народнім мотивом. Кашкет сильно насунений на чоло. Краватка з червоних стрічок, що виглядають мов підборіддя півня. Парасоля у руці без огляду на погоду. Тризуби і синьо-жовті стяжки на найбільш неможливих місцях одягу. – Постать політика, що аж проситися до карикатури, а разом носій національної культури й організації, елемент не дозаступлення²⁶⁰ на наших селі.

²⁵⁶ Слово «повітати» вписане над рядком.

²⁵⁷ Слово «коли» дописане над рядком.

²⁵⁸ Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО) – найбільша українська партія у міжвоєнній Польщі.

²⁵⁹ Тобто графаретно, стандартно, одноманітно. Тут І. Лисяк-Рудницький іронізує, творячи слово, похідне від терміну «гляхшальтунг» (від нім. gleich – рівний, однаковий і Schaltung – схема, включення), який був впроваджений націонал-соціалістами в Німеччині для боротьби з плюралізмом та індивідуалізмом та примусове включення в систему нацистської ідеології.

²⁶⁰ Незамінний.

яким жінка ніколи не може собі дати ради), а у вільних хвилинах виривають собі чуби в гарячих каварняних дискусіях, й вкінці, погодившись, що Бодлер є геніальний, а М. Рудницький йолуп, чекають аж їх хтось не звільнить, заплавши за чорну каву. Гімназійна молодь із захопленням до футболу й брудних сороміцьких анекдоток. Вкінці націоналісти всіх відтінків, схолястики слів таких як «чин», «п'ястук», «хотіння», мученики за народню справу, з місяцями чи роками вязниці за зневажання державних емблемів, вкінці терористи...

[133] Як виглядає терор укр. націоналістів?

5 дурнів намавляє 6 дурня з-за поза плота стрілити до 7 дурня.

Також дівчата, що насамперід по куточках, з румянцями на щоках, читаючи любовні романи й поволи пробують пудруватися, а потім з тремтінням у душі провадять²⁶⁴ з хлопцями кореспонденцію на карточках, від цих же хлопців одержують перші поцілуї, й починають поводитися як майбутні фільмові зірки, щоб на кінець вирости на цілком пересічні галицькі гусочки.

Требаби також умістити якогось селянського сина, що переголодувавши літа студій, вертає домів ратувати рідних від горілки, сифіліса й лихви. Також жінку, що власною силою добилаєся, що коли її не шанують люблячи, то шанують зі страху, й старається охоронити мужеську політику від її вічної альтернативи: люнатизму й служби коритові. Також постать маляра, що [134] привіз із світа дещо ширших перспектив, і віршує та малює, не слухаючи батьківських порад і розхристаних лайок рідних критиків. Також боевика, що твердо сповняє те, що вважає своїм обов'язком і спокійно йде на смерть, бо вірить, що кров поляглих у бою це найплідніше насіння.

Ну щож не гарний роман?

Homo militaris.²⁶⁵

Струнка постава й не дуже інтелігентне лице. Любить говорити про минулі й майбутні війни. Любить випити 2-3 чарочки й скромно згадати про свої подвиги. Вірить у єдиносплоченість армії. Вірить у «honor», у карність і нижчість мужви. Слова «цивіль», «політик» вимовляє з легкою погордою.

[135] Треба би передумати такі теми:

- 1) Вплив подорожі за границею на мистців.
- 2) " військової служби на селянську молодь.
- 3) " вязниці на націоналістів (1 міс., 6 міс., 1-3 літ, довготермінова тюрма).
- 4) " посади на націоналістів, процес освоювання, посада державна, в українській інституції.
- 5) " міста на селянську молодь, що студіює у середніх школах (життя в бурсі, на пенсіях, у рідні, ослаблення впливів патріархально-релігійного домашнього виховання, присвоєння нових категорій думання, боротьба між двома течіями, їх зріст у органічну цілість).
- 6) " пластування на шкільну молодь (табори).
- 7) " підпілля на шкільну молодь (провокація).
- 8) " полового дозрівання на молодь (хлопці й дівчата).
- 9) " коедукції (хлопці й дівчата, *modus vivendi*).

[136] 10) Вплив духовенства на громадське життя (парохи, Кат. Акція, тип «світського апостола»: Дзерович)

²⁶⁴ Перед тим викреслено слово «починають».

²⁶⁵ «Військова людина» (лат).

11) " «кациків» на громадянство (Донцов, Тиктор²⁶⁶, Дзерович, Рудницька).

12) " критиканство на стан літератури.

13) " «ідеалізму»

14) Розквіт і упадок галицького культурницького комунізму. (Крушельницькі).

15) Повільне зростання щільності між елітою й селянською масою.

Їхали автою до міста. Улиця Коперника тепер замкнена, тому мусили обїхати докола, маленькими улличками. Околицю знаю знаменито. Двічі денно їду й вертаю тут ї школи. Нагло дорожка звертає в слїпий заулок. Здивований, хочу щось шоферовї сказати, коли бачу, що уллиця не є, як від літ думав, слїпою й я цілком непотрібно нераз наклад дороги.

Що це доказує?

Перший внесок, що насувається, це те, що я великий їдіот і скїнчена нездара. Не заперечуючи тому спостереженню докидаю ще такі завваги:

[137] Переходячи перший раз попри згадану вуличку, не побачив я виходу, що лежить з боку, й тому, цілком природно, подумав, що вулиця є слїпа. Дальшими роками, щоденно попри ходячи, а ні разу не заходячи, утверджував я в собі хибну гадку, що стала в кїнці свого рода аксіомою, за яку давби я собі втяти голову.

Чиж мїй блуд не був випадком одною з основних хиб людства: слїпа віра в факти, що на перший погляд видаються правдивї, й якї ніхто з духового лїнївства не перевірює. Н. пр. віками вірили люди, що земля стоїть в серединї всесвіта й що швидкість спадаючого тіла пропорційно зависима від тягару тіла²⁶⁷. Першого, із смїльчаків, що почали сумніватися в ці освячені традицією блуди, вважали божевільними (характеристичні слова Лютра, якого будь-щобудь не можна вважати дурним або необразованим), другий мало не покїнчив на кострі. Цїкаво, що в сумнівних випадках ми все волїємо вірити в старї догми, хоч би вони йшли в розріз з вислїдами наших [138] дослїдів, як новим правдам, хоч би як вони були переконуючими. (Н. пр. становище²⁶⁸ єзуїтських астрономів до Галїлея). З другої сторони не можна такому скептицизмовї супроти новостей відмовити розумової підстави: нове часто дурніше старого. Але розумний скептицизм хоче устїйнити факти; дурний відкидає їх, навіть не провіривши. Якже при вродженїм консерватизмї людини, можна пояснити успїх усяких шарлятанів? Шарлятан ніколи не їде врозріз з переконаннями своїх жертв. Він їм каже щось привчитися, щось, що їм подобається й схлїбляє їнстинктам, але ніколи не каже переучуватися. Вчитися не є тяжко. Коли людина не є їдіотом, майже само

²⁶⁶ Іван Тиктор (1896–1982), український громадський і політичний діяч; служив в УСС як підхорунжий, потім в УГА, член УВО; власник найбільшого українського книговидавничого концерну Галичини «Українська преса». Популярний гумористичний журнал «Комар», який він видавав у рамках цього концерну, регулярно поміщав карикатури антисемітського характеру про сім'ю Рудницьких взагалі і Мілену Рудницьку зокрема. Після радянської анексії Західної України 1939 р., І. Тиктор перебрався у німецьку зону окупації, де очолював релігійне видавництво «Нове життя» у Кракові; у 1941–1943 – видавництво «Волинь» у Рівному. З 1948 р. на еміграції в Канаді, де продовжив книговидавничу діяльність як засновник «Клубу приятелів української книжки». Див.: О. Думанська, Н. Зелінська, Л. Сніцарчук, Е. Огар, Н. Благівірна. Іван Тиктор: талан і талант. Львів: Українська академія друкарства, 2007, 240 с.

²⁶⁷ Далі викреслено слова «Смїльчаки, що поча».

²⁶⁸ Слово «становище» дописане над рядком.

лізе в голову. Важко переучуватися. Старі переконання врастають у тіло й кров. Хочби як вони були дрібні, болить їх змінити.

Згадана вище тема, має великі літературні вартости. Як реагують люди на факти, що кажуть змінити їм світонаставлення?

[139] Приклад 1. Чоловік безмежно закоханий у своїй жінці, нагло починає підозрівати, що вона його зраджує. Попадають йому до рук листи, якіб усе могли вияснити. Чи прочитає їх? Що вибере? Є три можливості: або принципіально рішить не читати й всі здогади трактувати *per non est*²⁶⁹, або не прочитає листів із слабости й буде мучитися непевністю, або прочитає. Припустім, що прочитає й довідається, що жінку невинно посуджував. Але ця має тепер віддавна бажаний претекст покинути нелюба, якого не зрадила лише з браку догідних обставин. Чому? Прецінь вона вважає нище своєї гідности жити з чоловіком, що вважає її здібною зробити щось такого... Цікава ситуація. Або припустім, що жінка його фактично зраджує. Тоді що зробити?

Приклад 2. Чоловік довідується, що його син фактично не його; молодець, що він не син свого батька. Дальше відношення мужа до жінки і сина до матері. Відношення псевдо-батька і псевдо-сина. Що каже і робить н. пр. сестра?

Приклад 3. Родичі думають, що їх син є овочем насильства. Батько ненавидить бастарда, хоч не дає цього по собі пізнати. Також материнська любов змішана з відразою супроти сина, який стоїть між нею й мужем. Син довгий час додумується, що щось у непорядку; вкінці правда виходить на верх. Зудар. Хоч у рішаючій хвилині виявляється, що родичі весь час були в блуді, бо є справді їхнім сином.

Приклад 4. Великий учений цілим своїм авторитетом починається до загального признання в науковім світі якоїсь теорії загального значіння. Проти неї виступає його асистент, чоловік здібний, хоч ще без імени, муж його дочки. Професор знає, що асистент людина вперта, буде дальше голосно обставати за своїм переконанням, хоч би навіть після вповні для всіх авторитетній заяві його славного вчителя, хоч би навіть його переконання замикали йому дорогу до наукової кар'єри й унещасливили його жінку. Професор може повздержатися від осуду, але ставить наукову правду вище щастя дитини й ученика, видає його²⁷⁰. [141] Асистент, зневірившись в успіх своєї праці, поповняє самогубство. Професор, ще раз перевірює справу й находить, що милився саме він. Чи людина, що для наукової правди не вагалася жертвувати щастям дитини не завагається знищити себе як творчу одиницю, яко ученого? Чи професор оголосить вислід дослідів, що нівечать вислід його довговічної праці? (Увага: требаби підкреслити засадничий ідеалізм ученого, який найвище земське добро ставить нище інтелектуальної правди. Але правда показується фантомом і злочин стратив своє одиноке оправдання. Можна би закінчити акордом сумніву професора в саму інтелектуальну правду. В хвилині розпуки питає він себе, чи взагалі кожна й надлюдська правда не є оманною, фантомом, витвором згарячкованого мозку, й чи він не погордив одинокою правдою, що справді існує, правдою земського щастя.)

[142] Безсюжетщина – головна хвороба української модерної прози. Лік – гімнастикувати інтелект і йому передати верховодство над над²⁷¹ лірично-мрійницькім почуванням.

²⁶⁹ «Per non est» – тут: «трактувати як те, чого немає» (лат).

²⁷⁰ Слово «його» вписане замість викресленого слова «осуд».

²⁷¹ Так в оригіналі, слово «над» помилково написано двічі.

Людина, що найшлася в чужім для себе середовищі, це від віків улюблена тема літератури. Має все ж таки ще багато можливостей.

1) Все мене цікавило, що відчуває людина, яка по скажім 50 літній вязниці виходить на світ. Згадують про такі випадки часописи, але їх механістичні описи не дають жадного матеріялу. Випадок вельми цікавий сам по собі, можнаби в сей спосіб розвинути: Вязнем є якийсь визначний вчений, скажім соціолог. Його спеціальністю було предсказування будучности цивілізації. Навіть у заперті доходили до нього деякі вістки, як н. пр. про світову війну, хвилю революцій, про соціальний залом і відбудову. На підставі цих непевних і неповних вісток ум ученого старається методом логічних конструкторів відтворити здогадний стан людства. Вкінці виходить він на волю й слідує зудар між зовнішнім світом й його уявним станом цього світа, так як він є справді.

[143] Тут було б місце на легеньку сатиру на цих всіх істориків й соціологів, що так ясно вміють²⁷² доказати, чому історія конечно такий взяла оборот, як сталося й які є такими добрими пророками... ex post. Уявлений світ ученого повні різниться від фактичного, а коли навіть інтелект може зрозуміти такі явища як кризу чи безробіття, почування не може признати й бореться з ритмом нової епоки.

2) Кільканацять²⁷³ людей з цілком інших епок людства: египтянин, кількосот літ пізніший асирієць, його сучасник міноєць з Крети, греко-римлянин з епоки цісарства, китайський мандарин з двора династії Тянг, індуський аскет і прочая і прочая аж до найновіших часів одного красного дня збудилися як співмешканці якогось Робінзонового острова. Як порозуміються до спільного життя ці люди ріжних рас, мов, степенів цивілізації й способів думання?

[144] Ці рядки писані протягом з 1/2 рока, не сповнили моїх первісних сподівань. Перечитуючи книгу від початку, не найшов у ній свого «я» минувшини. Мої спомини фрагменторичні й помотані, оповідають мені про когось, що хоч різниться від мене, але є мені нескінченно близький. А на цих сторінках знаходжу когось цілком чужого, неподібного до мене, але подібного якоюсь смішною, малпячюю подібністю. Підчас читання огортала мене непереможна женада, стид, часто було мені смішно, а часто невимовно прикро.

1) Щоденник можна поділити на три фази:

1) Часть хроникарська.

2) Про книжки.

3) Ессеї.

1) Початковий хибний плян. Давало д. малі можливості розвивати думки. Все ж таки мало сею добру сторону, що хоронило від забуття інтересні події.

2) Якийсь час книжки відігравали у моїм житті величезну ролю й відбиткою цього [145] були мої нотатки. Книжка була тоді для мене понад усе: богом, життям, всесвітом. Нині моя фантазія виемандипувалася й моя уява²⁷⁴ не потребує вже в цій мірі, що давніше зовнішньої страви. Читаю перед усім тому, що книжка стала для мене привичаєнням, шляхотним і приемним способом забивати час. Так як н. пр. мої товариші забивають його футбальом; не сумніваюся, що колиб зменшилася кількість моїх вільних годин, консумпція книжок упалаб без

²⁷² Далі викреслено слово «пояснити».

²⁷³ Так в оригіналі.

²⁷⁴ Слово дописане над рядком замість викресленого слова «фантазія».

жадного великого спротиву. Тепер цікавить мене технічна сторона твору, його конструкція й розуміння нюанси, які перше не добачав. Інша річ, що книжки вже мене зворушують уже лиш у невеликій мірі.

3) Я хочу стати письменником, а есей це перший ступінь до літератури. Не говорячи про книжковий, викинчений есей. Його позірна легкість, випадковість, може бути найбільшим вирафінуванням, так само, як найдовшої науки вимагає, щоб свobodно поводитися в товаристві. За ці мої незугарні записки, спостереження, це неперетоплена руда, що перетоплена, викута й вигладжена може стати гарна.

21 липня 1935 р.

[146] Ось кінець першої частини мого щоденника²⁷⁵

[151] III²⁷⁶.

[...] ²⁷⁷то написав прегарну істор. повість п. н. «Захар Беркут», велику збірку поезій «3 вершин і низин», «Ідиллю» та віршоване оповідання з часів знесення панщини п. н. «Панські жарти». Почав Франко посилати статі до богатьох польських часописів, щоб заробити на прожиток, бо за укр. твори ніхто йому не платив. Франко перекладає також дуже багато творів всесвітньої літратури, напр. I. част. «Фавста».

В тім часі політичні погляди Франка остаточно скристалізувалися і він зановує «Укр. Рад. Партію», яка і до нині побіч Унда є найповажнішою нашою партією.

[152] IV.

Однак, працюючи в політиці, не покидає Франко літератури та пише віршовану повість для дітей п. н. «Лис Микита», а опісля в тім самім дусі «Пригоди Дон Кіхота», що є перерібокo знаного роману Сервантеса, згодом «Абу Казимові капці» та «Коваль Басім». Пише також багато новел, віршів та драм.

Роки 1897 і 1898 були дуже важкі в житті Франка: попав він у конфлікт з Українцями, які односторонно зрозуміли його статі, а втратив також заробітки в польськ. редакції щоденника «Kurjera Lwowskiego».

[148] V.

Після тих подій відтягнувся Франко від політики, стає людиною понадпартійною, представником всего нарооду, а не одної його групи.

Гідно відсвяткував укр. нарід 25 літній ювілей творчости свого генія. Промовляючи тоді вияснив Франко, що се що він зробив уважає лиш своїм обовязком і може побоюватися, що скорше зробить замало, ніж за богато. Незабаром в 1905 р. повстає архитвір п. н. «Мойсей» та прегарні збірки «Із днів журби» та «Semper tigo».

Однак здоровля поета не витримало такої тяжкої праці і вимучений хворобою вмер Іван Франко 28 травня 1916 р.

[149] VI.

Його похорон був величавою маніфестацією україн[ців] Львова, яку перед тим не виділи мури нашого міста. Як бачимо, обсяг літературної творчости

²⁷⁵ Внизу сторінки написано: «Diagoras z Midas».

²⁷⁶ Згадані спроби писання есе, представлені в кінці цього щоденника, збереглися не повністю. Редакція упорядкувала їх за логікою змісту та орієнтуючись на римську нумерацію окремих фрагментів, зроблену рукою Автора. Це тексти його виступів в гімназії про Франка і Шевченка (див. запис від 20 червня 1932 р.).

²⁷⁷ Початок тексту втрачено.

І. Франка був величезний. В його літературній спадщині знаходимо повісті, новелі, нариси, драми, поезії і дуже багато перекладів всесвітньої літератури. Це зіставив нам Франко-письменник, однак не менш багату спадщину полишив і Франко політик-публіцист та учений.

Як бачимо значінне Франка є потрійне: Він є другий по Шевченкові укр. поет і великий белстрист, дальше старався Франко передати здобутки західн. європейського

[147] VII.

письменства і науки укр. народів. А нарешті, він перший, перецепив на наш ґрунт ліберальні і поступові погляди.

Нехай в укр. народів живе культ пам'яті великого генія і нехай докладним пізнанням його творчості зробимо покищо перший крок в переведенню в життя його ідей!

[150] Від трьох наймолодших річників складаю глибокий поклін Тобі, великий наш безсмертний Пророку! Ми ще малі, але вже досить великі, щоби зрозуміти скільки Тобі завдячуємо. За труд і терпіння Твого життя, за безсмертні твори Твого духа, за те, що ти збудив зі сну Україну – честь Тобі і слава! Але не словами, а ділом хочемо показати Тобі нашу вдяку. «Великих слів великої сили», Ти від нас не хочеш. Любовю до Вітчизни, знанням і невсипущою працею, станемо гідні зватися синами України.

[153] Ми, Українці, призвичаїлися говорити про Шевченка, як про нашого найбільшого національного генія. Однак не багато певно застановляємося, чому і чи справді заслугує Він цю назву. В нинішньому рефераті постараюся висвітлити це питання. Насамперед застановімся, чим був український нарід перед появою Шевченка. Давна козацька старшина змосковилася та не гірше магнатів чужого походження обдирала селянство. Українська мова була в загальній погорді, всі уважали, що вона не надається до літературних творів. Уживали її лише селяни, які утиналися в кріпацькому ярмі.

В цім, задавалосьби, безнадійнім для України положенні являється Шевченко. Хто він? Кріпацька дитина, що незвичайним, неправдоподібним майже пробивається до Петербурга [154] та при помочі впливових приятелів здобуває волю. Воля!! Це слово яке його брати кріпаки вимовляли як молитву, стає для него близьким – доторкаємим. Здавалосьби, що маючи перед собою вигляди на блискучу кар'єру, буде Він міг забути про страхіття своєї минувшини. І щож Шевченко тоді робить? Він не може забути України, села та товаришів недолі. Він бачить, що вони кривавим потом, як нужденні раби, поливають ту землю, у якій вільними були колись їх діди. Він бачить, що паном-магнатом, який забрав їм особисту свободу, є цей сам Москаль, що перед тим знищив державу. Рівночасно стоїть йому в очах славна минувшість: Січ, козаки, гетьмани.

Шевченко зачинає боротьбу з Москвою, ворогом соціяльним і національним; ворогом села і Укра[155]їни. Боротьбу нерівну, бо щож може зробити Він слабосилий могутній державі. Шевченко згинув підчас цієї боротьби. Тисячі та мільйони дали потягнутися Його «фантастичною», «неможливою» та «безглуздою», на перший погляд, ідеєю.

В цім якраз найбільше значіння Шевченка, що неволив цілий нарід спитати:

«Чия правда, чия кривда,
І чий ми діти?»

Іван Л. Рудницький

«Годинник пана професора» [1936–1937]²⁷⁸

Професор: – Рішуче зле впливаєш мені, хоче, на нерви своїм годинником. Від п'ятнадцяти хвилин приглядаюся, як чистиш собі нігті спряжкою²⁷⁹. Покажи сюди.

[2 /13в.²⁸⁰] Чи так відповідає учень професорові на закид?

[3/2]

Учень: – Машинка тільки ніклева, але непогано ходить. Прошу послухати, як стукає.

Професор: – А тобі нащо кращого як ніклевий? Срібло не дітям для іграшки.

Тут легко всміхнувся. Міг дозволити собі на ці слова.²⁸¹ Ще два-три роки тому були б іще вони²⁸² образою, тепер [4/3] стали дотепом. Сьомокласники – старі шкільні ветерани – переступили ту границю віку, коли²⁸³ наймення дитини відчувається як упокорення.

– Добре зробили твої батьки, що не подарували тобі срібного годинника. Ти²⁸⁴ скоро загубив би. І цей, серденько, загубиш, якщо вживатимеш його до чищення нігтів.

[5/4] Учень: – Сподіваюся²⁸⁵, що вельмишановний пан професор не мають ніякого досвіду у тім, щоб губити годинники.

Ці слово висказані були підкреслено іронічним тоном. Учень кинув їх навмання, але знав, що в цьому напрямі всього можна сподіватися по розсіяному²⁸⁶ педагогові. Про його неймовірні, приказкові професорські гаффи²⁸⁷ ходили по людях анекдоти. Зрештою пускав їх між публіку сам герой; трохи сіреньку особу гімназійного вчителя підкрашували романтичним румянцем гумору.

Професор: Навпаки, велетенький. Можу вам навіть служити цією глибоко повчальною історією.

Всі перервали дотеперішні зайняття та з признанням зашущукали. В однім кут[6/5]ку із розпаленими вухами оповідали сороміцькі дотепи²⁸⁸, в другім голосно та пристрасно сперечалися за вигляди сьомаків у близьких міжклясових

²⁷⁸ І. Лисяк-Рудницький зазначив далі в щоденнику, що текст оповідання «Годинник пана професора» уперше був написаний навесні 1936 р., а остаточна редакція в окремому зшитку з авторською нумерацією сторінок була закінчена в листопаді 1937 р., як зазначено наприкінці тексту.

²⁷⁹ Пряжка (польськ.).

²⁸⁰ Друге число в квадратних дужках вказує на авторську нумерацію карток, перше – на номер сканованої сторінки окремого зшитка.

²⁸¹ Перед реченням написано і взято в дужки слово «Ледве».

²⁸² Слова «роки» та «вони» дописані над рядком.

²⁸³ Слово «коли» вписане замість слів «до якої», слово «упокоренням» виправлене на «як упокорення».

²⁸⁴ Слово «ти» дописане над рядком.

²⁸⁵ Слово «сподіваюся» виправлене зі слова «сподіюся».

²⁸⁶ Слово «розсіяному» дописане над рядком замість викресленого слова «розтріпаному».

²⁸⁷ Забудькуватість, ловіння гав (з нім.)

²⁸⁸ Перед словом «дотепи» викреслено слово «анекдоти».

стук-пукових змаганнях: «Ми мусимо, мусимо перемогти, тільки ця проклята восьма...» Дехто вчився, дехто читав романи, дехто просто довбав у носі. Шкільна година без звичайної приправи страху та боротьби смертно нудна. Тепер ні мови про нормальну науку: професор прийшов заступити хворого товариша й хлопці були озлоблені, що їх не розпускають домів. Отож готові були з приємністю слухати бесіди вчителя, що виявляв охоту свobodно з ними побалакати, як це не часто траплялося в школі. Сів собі серед них на пульпіті – професоровий [8/6] зад на поземі учнівських голів – ноги спер на лавку. Зникнуло провалля²⁸⁹ між низькою клясою і високою катедрою. Але незадалеко почуття недовіря існувало надалі та виявлялося в підкреслено іронічним тоні розмови. Учні показували²⁹⁰ знаки перебільшеного²⁹¹ зацікавлення та збиралися слухати перехилившись вперед та приложивши долоні до вух. [7/6зв] В класі запанувала тиша²⁹². [8/6] Приглушений гомін міста доходив через одхилене вікно. Дзвонили трамваї. Вулицею проїздив тягаревий самохід, аж дрижали шибки; по хвилині грюкіт завмирав у долині. На білених стінах мигали зеленкаві зайчики. Це просвічений сонцем каштановий лист витягався знадвору до хлопців.

[10/7] – Кілька тижнів до матурального іспиту поспитав мене батько, що хотів би я дістати за гарне свідoctво зрілості. «Годинник, татку», відповів я, «годинник». Це віддавна було моєю мрією. Ще [9/7зв.] два роки раніше²⁹³ [10/7] дістав був годинник від одної тети на імянини, але не багато було з нього потіхи. Ходив, та ба, треба було його стрясати або пальцями обертати вказівки. Нагадував паперові забавки-годинники, що їх дітям продають на ярмарках. В мене була сестра з гострим язичком і не забувала щоденно пропонувати мені положити нещасний годинник під трамвай²⁹⁴. Після кількох невдалих спроб направи помандрувала лихом недобита машинка на саме дно шухля[11/8]ди, щоб там доживати днів у неслав'я та забутті. Але з того часу осталася мені туга за блискучою коробочкою та довгим срібним ланцюжком²⁹⁵. Перед війною поважні та поважані городяни носили годинники тільки до кишені камізьелки, а через усе черево простягався ланцюжок із вязанкою фантазійних дармовисів. Не потребує хіба довго розводитися над тим, як ці аксесуари впливали на мою молодечу уяву.

– В клясі був я один із кращих учнів. Зразу перед матурою страх добре ходив мені за спиною, але все пішло несподівано легко. По усному екзамені не знав я спочатку, що мені з радости робити. Думав, що най [13/9] краще докажу свою нову свободу та зрілість, як на вулиці пічну ходити догори ногами. Було ще рано, не далі пів одинадцятої, звичайно в цей час сидів у школі й [12/8 зв.] тепер [13/9] не міг я позбутися лоскітливого почуття учня-втікача, що вибрався на зелену травичку. Нагло стрілила мені думка до голови: мій годинник. Я не в силі ждати, мушу його дістати зараз! Знав, що в цій порі батько сидить в

²⁸⁹ Над словом «провалля» дописані слова «безодня», «прірва».

²⁹⁰ Слово «показували» вписане замість викресленого «виявляли».

²⁹¹ Слово «перебільшеного» виправлене із слова «пересадного».

²⁹² Речення вписане замість слів «зробилося тихо».

²⁹³ Слова «два роки раніше» дописані на іншій сторінці замість викреслених слів «перед двома роками».

²⁹⁴ Слова «під трамвай» вписані замість слів «під залізничу рейку».

²⁹⁵ Далі викреслено слова: «Не потребує хіба довго розводитися, що».

«Централці»²⁹⁶. Я не біг, а просто летів. Прохожі оглядалися за мною. Коли станув коло мармурного столика, мав зайця більшого як перед столом зі зеленим сукном. Батько глянув на мене поверх окулярів та покивав головою. Думав, що хочу похвалитися вислідом матури й тому вдавав [14/10] байдужого. Коли з моїх незручних натяків зрозумів у чому річ та що від нього хочу, засміявся на весь голос: «Га слово є слово. Ходім до Когена. Там ще твій покійний дідо купили мені мій перший годинник».

– Як вибирав, як купував не зумію вже нині сказати. Голова крутилася. На вулиці бив душний жар од розпалених червневим сонцем каменів. У²⁹⁷ підвалі старої Когенової крамниці панував холодок, але очі розгорялися від золота та ясних самоцвітів. Десятки годинників шепотіли кожний на свій лад. Яку поставу прийняти супроти краму, що захвалює себе своїм власним голосом? Я²⁹⁸ спам'ятався аж на вуличнім розі, де батько попро[15/11]щався зо мною. Я був такий замотиличений, що здається навіть не подякував. Але мені було не байдуже, бо я був запоморочливо щасливий: у моїй кишені, близько серця, стукотів годинник, а обіч телпався срібний ланцюжок.

– До обіду було ще далеко. В моїм розбурахнім настрої страх не хотіло вертатися до м'яса та відповідати на вибухи маминих запитів. Нерішуче споволив я кроки. Спека була нестерпна й на бровах стримувалися струмки поту. Мені блиснула геніяльна ідея: піти скупатися!

– На ставку було глітно й ні одної вільної кабіни. До того буржуазна панська²⁹⁹ вигадка – кабіна, не підходила до скромних спомог учнівської, пардон, екс-учнів[16/12]ської кишені. Спільної уборні³⁰⁰ тоді ще не знали й треба було роздягатися просто на березі, за деревяною повіткою. Речі складали на довгій дошці. Крадіжки траплялися очевидно що-разу, але все незмінно оставалося по давньому. Діялося це, як сказано до війни, коли люди³⁰¹ із засадничих спонук воліли вірити в людську чесність. Ніколи не мав я ще такої чарівної купелі. Вся призбирана енергія розладувалася у стрічі з водою. Зі свистом-криком стрімголов я скочив до басейну. Я плавав перемінно всіма стилями; поринав і раз рукою, раз пальцями ноги, по японськи, виловлював із дна камінчики ріні (добре було б остатися на завжди пструтом³⁰²!); але мене кидало об крихку зовнішню стіну [17/13] холодного сумрачливого світу; обтрушувався, переводив віддих і зачинав нові фіглі: бризжав на всіх довкруги, оточення заохочувало мене сміхом до нових подвигів. Добре до сьогодні памятаю досі м'які коліри ставка, на нім тверді світляні рефлекси та яскраві костюми купальників. Над плесом навис шум із плюскоту води та людських голосів і нісся до жовтих розпалених площин пляжі, до зеленої лінії горбків, до неба, що здавалося бліднути³⁰³ під напором світла. А коли я вкінці вкрай стомився і виліз на берег, навіть не обсохнувши біг

²⁹⁶ Кав'ярня «Центральня» (тж. «Централка») у Львові, на тодішній пл. Галицькій, 7, була популярною серед української богеми у 1920-і рр., з поч. 1930-х рр. діяла на розі вул. Ягеллонської (сучас. Гнатюка) та 3-Маја (сучас. Січових Стрільців).

²⁹⁷ Далі викреслено слова «старовиннім склепі».

²⁹⁸ Слово «Я» дописане над рядком.

²⁹⁹ Слово «панська» дописане над рядком.

³⁰⁰ Над рядком дописано слова «роздягальн[і] рос.».

³⁰¹ Слово «люди» дописане над рядком.

³⁰² Форель.

³⁰³ Так в оригіналі. Мабуть, малося на увазі «бліднули».

до одягу та дивився на годинник. Це не значить, що цікавили мене дурні секунди й минути, навпаки, я цілком стратив почуття часу. [18/14] Просто був щасливий і хотів влєвнитися в предметі свого щастя. Доторк до годинника добавляв мені свіжих сил і як оновлений Антей я знову вертався до води.

– Із свого п'янливого сну збудився скоро та жорстоко. Коли третій чи може четвертий раз сгяв за годинником, уже його не найшов. Хтось доглянув і потягнув.

В тім місці оповідання на лицях багатьох учнів зацвіла щаслива ухмілка. Там стуснулися ліктями, деінше значуще хтось закехекав. «Уявляєш собі його міну?» «Це ніщо, але як уявляєш собі старого віслюка в купелевих штанях?» В голові професора мигнула розпучлива думка: «Господе кріпкий, чого задаюся із [19/15] цими безнадійними шмаркатими блазнями?» «І треба мені було; краще було мовчати». Та нічого не вдієш. Ще не траплялося, щоб пристрасний оповідач³⁰⁴ самохіть вривав свою історію уполовині.³⁰⁵

Тепер вам це весело слухати, але тоді не було мені цілком до сміху. В найчорнішій настрою я вертався домів. Пекла втрата довго вилеліюваного в думках годинника. Але найдужче лякало мене те, що вже задалегідь чув я сестрине глузування, охки та ахки мами, гризькі коментарі вуйків, стрийків, тіточок, цілої страшної рідні. Коли мати побачила моє насуплене обличчя, мало не розплакалася. Гадала, що її мізинчик провалився при maturі. [20/16] Надійшов батько і розвіяв ці побоювання. У місті встиг уже побачити якогось мого професора й той дуже мене хвалив. За столом усі балачки стосувалися maturи і моєї скромної особи. Батько сипав спогадами власних переживань сперед тридцяти років. «Так, сину, вступаєш у найкращі вакації свого життя. Ніколи вже не зазнаєш³⁰⁶ такої свободи, як тепер. Щойно пізніше, як надокучать тобі вищі студії, як притисне життя, будеш міг оцінити!..» На жаль я цілком не почував себе на силах оцінити благодаті абітурієнтського стану. Приник і дрижачи чекав, коли виникне на денне світло моя ганьба. Нагло батько відложив вилки: «Слухай, і ти навіть не похвалишся?»

[22/17] Вже [21/20 зв.] в цій хвилині³⁰⁷ [22/17] тішився він вражінням, яке його щедра рука вчинить на рідних. До тепер, хоч і був я герой розмови, не потребував вміщуватися до неї. Тато, мама, сестриця стільки мали на язиці, що мого мовчання навіть не помічувалося. Тепер доконче годилося щось сказати, але я мов набрав води у рот. Батько голосніше повторив своє запитання. В мені закипіло. Розпука змішалася зо гнівом. Почуваючи, що нічого не маю до втрати, зірвався від стола: «Що ви всі баньки на мене вирячили?! Що maturу здав, то хочете до клітки зоологічного саду замкнути? Відчепіться та оставте мене раз у спокої!» Батько видивився на мене й аж занімів з дива на таку несподівану промову. Не був у нашому домі призвичаєний до такого тону. Сестра викривилася, [23/18] показала язика та зачала значуче креслити на чолі колицата. Перша кинулася мама, щоб бідну жертву, цебто мене, захистити від усіх можливих напастей: «Ох Боженюку, тяжка maturа, дитина схвильована, а ви тут томите його пустою балаканиною». Я втік із кімнати.

³⁰⁴ Далі викреслено слово «уполовині».

³⁰⁵ Далі викреслено речення «Привичка сильніша людини».

³⁰⁶ Далі викреслено слово «почуття».

³⁰⁷ Далі викреслено слово «задалегідь».

– Минуло кілька день. Вдома нависла довкола мене льодова мовчанка. Про матуру ні слова. Батьки взагалі старалися як найменше з мною говорити. Було це здається, умовлене вступовання³⁰⁸, щоб скоріше привернути мене до розуму. Хоч і тішився я, що скандал з годинником до часу скривається, але не почував себе добре в підсонні непевності. Втікав з квартири і від рана до ночі вештався по місті із товаришами.

[24/19] – Одного надвечора підійшов до мене батько. Тільки ми два були у помешканні. Я саме сгяв по кашкета, щоб знову вирватися на прогулянку, коли батько проречисто кивнув мені рукою. Мовляв: кинь шапку та приступай ближче. Ще й до вікна підвів і відхилив заслону, щоб ясніш³⁰⁹ бачити моє обличчя, а сам оставався в півтіні.

– Де дівся мій страх перед вирішною розмовою? Я радше відчував приємність, бо сяк чи так але непевне становище скінчиться. З увагою приглядаючися батькові – Боженьку милий – чи це насправді не весело? Мій батько був людина наскрізь добряча, не вмів і не любив лаяти або гніватися. Рішив був розправитися зо мною із щирого, глибоко вкоріненого [25/20] почуття обовязку, але без ніякої приємності. Я не міг³¹⁰ сподіватися добра, я знав батькову послідовність і любов до правопорядку. Ось і тепер напевно продумав заздалегідь, яких засобів ужити супроти мене. Не будуть вони лагідні – але я не відчував охоти й признати себе перемоženим в цьому місці, де це передбачував батьків стратегічний плян. Саме існування такого пляну смішило мене та будило бойового духа.

– Тимчасом батькове лице змінялося із секунди на секунду. Ось стягаютьсся брови та кутики уст, чоло складається у зморшки, очі впираються в мене та розблискують. Один віддих відділяє мене від удару. Батько набирає повітря в легені. Хвилинна зупинка – поворотна хвиля. Струя веривається десь з околиць перепна. Вираз[27/21]но бачу її маршруту: по піднесених грудях, по Адамовім яблуку, що через нього грайдійно перескакує, по кінчиках звисаючого вуса, що дрижать від напрути щелепів. [26/20 зв.] Я задивився в батька не то по телячому, не то з науковою цікавістю так, [27/21] що зміст його слів зачав доходити до моєї свідомости доволі пізно, коли бесіда була вже в повному розпалі.

– Тяжко було б мені відновити тодішні батькові слова. Пригадую тільки в загальних обрисах. Батько ляяв мене за поведінку при столі, випоминав волокитство останніх днів. Але нагло гостро звернув: «Чи ти, хлопче, думаєш, що я старий-дурний і вже нічого не бачу? Догадуюся яка причина ослаблення твоїх тендітних слабих³¹¹ нервів. Це зовсім не матура. Ти авантю[29/22]рувався, щоб не показати годинника! Що це за містерія з твоїм годинником? Програв його у карти, заставив? Кажи, хай бачу, якого синка собі виховав».

Чому³¹²? – Я лютував. Мало нещастя, що зараз першого дня вкрали мені вміряний годинник, а тут ще зневажають мене, роблять ганебні закиди. Я саме відповідав батькові якимось ворожим та впертим бурмотінням, коли глянув крізь вікно... і задубів. Мама та сестра зявилися на вуличному розі. За дві і пів мінути будуть вдома. Ввесь мій внутрішній опір заламався. Я міг змагатися з батьком, але щойно тепер ясно стали перед мною [28] наслідки мого поступовання³¹³:

³⁰⁸ Слово «поступовання» дописане над рядком замість викресленого «тактика».

³⁰⁹ Слово «ясніш» вписане замість викресленого «виразніше».

³¹⁰ Слово «я не міг» вписані над рядком замість викреслених «мені не було».

³¹¹ Слово «слабих» дописане над рядком.

³¹² Слово «чому» дописане над рядком.

³¹³ Над словом «поступовання» дописане слово «поведінка».

Ждуть мене неминуче обурення³¹⁴ цілої рідні, [31/23] насмішки та довготривала колотнеча. Це лякало більше за всякі можливі формальні кари й я – поспішаючи, затинаючись на словах та не зводячи очей від матері, [29/30] яка безупинно зближалася до брами – [31/23] оповів батькові справжню історію втрати годинника. Батько не переставав бути похмурим, але значно заспокоївся, його найгірші побоювання за карти та заставний уряд показалися безосновні. Отож заговорив у значно лагіднішим тоні: «Годинник був твій. Якщо ти ходиш непритомний, якщо ти недбалюх і навіть власного добра не вмієш встеретти, це твоя справа. Карати тебе не буду, ти сам себе досить покарав. Будь певний, що другого годинника тобі вже не куплю». Заскрипіли сінешні двері, забрязкали ключі. Вони тут! За [33/24] хвилину знатимуть про все! Всі знатимуть, що я гублю годинники! «Страшенно дякую тобі таточку, лишень дуже, дуже прошу, щоб ти не говорив про це нікому» викинув я гарячково притишені слова. Батько глянув у сторону передпокою та радісно, переможно, від щирого серця засміявся. Я не чув такого сміху від того памятного дня, коли задиханий і засоромлений станув перед його³¹⁵ столиком у каварні. Тепер, як і тоді, у сміху звучала згода й я знав, що вже все скінчиться добре. «Що це так у [32] вас [33/24] весело, мої панове?» сказала мати. «Бачу з жалем, що у тата тато більше виховних здібностей і він скорше промовив тобі до розуму». «Це нічого, мамусю, сказав батько. «Це твій син хоче перепросити тебе за свою поведінку. Справді його [34/25] нерви не могли витримати матури». А нишком до мене: «Не бійся, мовчатиму. Але годинника вже не дістанеш».

– Дуже мені прикро, панове, бо бачу, що вам приємно проходить час, але тут уже кінець повчальної історії про мій годинник.

Учень: – Вибачайте недискрецію. Ваш батько дотримав приречення?

Професор: – Тільки у половині. Про мою придибашку таки справді нікому не сказав. Але коли у двадцять три роки станув я перед ним, як скінчений доктор, так старенький розчулився, що хотів мені подарувати свій власний щиро золотий памятковий годинник. Я відмовився. Не хотів розлучати батька з улюбленим причандалом. До того я починав [35/26] самостійно заробляти й один з перших моїх поважніших закупів був – годинник, що вживався мені вершком чепурности, бо був восьмикутний. Бачите, можна мати навіть докторат філософії у кишені, але й у двадцять три роки чоловік ще великий дїтвак і видається йому, що світ стоїть на тому, що годинник восьмикутний, а не округлий. Нині я старий дїдуган... (тут усміхнулися й учні й сам професор, який гордився своїм безмінно чорним лискучим волоссям та хвацькою поставою)... і тому я обстоюю практичне. Годинник маю наручний і він каже мені, що дзвонить за чотири минуть. Шибеники! Ви знову прогайнували цілу годину!

Учень: – А що чувати із восьмикут[36/27]ним годинником?

Професор: – Нічого. Я згубив його до пів року.

Кінець.

Писав у травні-червні 1937 р. на основі нарису із весни попереднього року. Скінчив писати 20 червня 1937 р. Скінчив це переписування (остаточна побільша редакція) 6 листопада 1937 р. «Годинник пана професора». Моє перше більше оповідання доведене до кінця.

І.Л.Р.

³¹⁴ Слово «обурення» вписане замість слова «негодування».

³¹⁵ Слово «його» дописане над рядком замість викресленого «батьковим».

1933 рік. Додаток (Бій амазонок)

[1] «Der Kampf der Amazonen».
eine klassische Schicksalstragödie in Aufzügen mit dem Leutertitel: «Die
Osteurope».

entworfen und ausgeführt von Marie Jakubowska und Frau Rudnycki

Lemberg, im Jahre des Heiles 1933
im Frühlingsmonate April.

Des Abgeordneten Frau Milene Rudnycka in Freundschaft zuge[e]ignet

Die Autoren –

[2] Die Personen des Dramas

Die Amazone Euphrosine	eine Köchin
Die Amazone Temikleä	eine Matrone
Der Zankapfel	ein Knabe
Eyrine, die Göttin des häuslichen Fiedens	eine Frau
Temida, die Göttin der Gerechtfertigkeit	eine Abgeordnete
Mordorika, die heilige Hauskatze	eine Katze
Der große Kuppenkessel	ein Gefäß

Das Chor der Rache, welches in den dramatischen
Stellen auf die Koturnen die Szene umschreitet.

1933 Lemberg

Der Prolog.

Oh! Ohr hohen Götter Plymps, zürnet mir Sterblichen nicht,
Daß ich Pegasus wieder munter gesattelt habe,
Auf daß er am Brunnen Apoles' sprudeln des Wasser trinke
Und am parnassischen Grase froh sein Behagen habe.
Ewige Götter, die ihr Sonne und Erde geschaffen
Und die funkelnden Sterne – und – den menschlichen Affen;
Sehet gnädig herab auf den reimenden Busen
Sendet mir Ganymed und die lächelnden Musen;
Mög man Ambrosia mir schenken in die cellen Pokale!
Evoë ewige Götter! Geht, ich hebe die Schale!...
Leichtgeschürzt sind die Musen, lieblich von Antlitz und Linus...
Aber heut will ich nicht singen Frauengüte, noch Minne
Nein!... Ich wende mein Antlitz finsternen Mächten entgegen!
Weg mit der goldenen Leier! .. Heute, sing'ich dem Degen,
Heute sing'ich silbernen Pantzern, die geschmeidig sich dehnen
Über wildwogenden Brüsten,¹ streitiger Amazonen
[3] Die die Liebe verachten und in Bergklüften wohnen,
Wo keines Mannes Fuß, ungestraft je geweilet...
Heil Euch Götter! Aus' Werk, eh' mir die Muse enteilet!!

¹ Далі викреслено слово «feurig».

Euphrosina! Höre! – Kehr aus dem Hades wieder
Die [...] Göttin des Kessels, gelten heut' meine Lieder.
Temikleia! Erscheine! schärfe Wurfspieß und Bogen!!!
Hilte Sterblicher!... Nerkülle Dein Antlitz!!! Sieh es' kommet gezogen
Eyrine, die Göttin menschenliebender Ruhe.

Sich' es folgt ihr Temida, die die silbernen Schuhe
Mit Gerechtigkeit gürtet!.. Apfel des Streites
Bollst Du daher in der Blüte des Lebens? Ach Ihr ewiger Götter!
Weh! Ihr lächelt vergebens.
Schwert klirret an Schwert !Weiber werden Hyänen
Und sie ballen die Fauste und sie spannen die Sehnen.
Zornesröte funkelt auf jungfräulichen Wangen!
Weinet ewige Götter!... Ruhe! Noch kommt gegangen
Eine Person des Dramas! Ah, Mordorika, die Katze!...
Bös glänzt ihre Schnautze, lässig hebt die Tatze.
Seid ihr alle versammelt?! Götter segnet mein Sinnen
Hüter hebe den Vorhang. Nun mag das Drama beginnen!!!²

² «Бій амазонок» класична трагедія у діях з підзаголовком «Східна Європа» створили Марія Якубовська та пані Рудницька

Львів, славного року 1933
весняного місяця квітня

Автори присвячують твір пані посолці Мілені Рудницькій з приязню.

Дійові особи:

амазонка Сфросинія	кухарка
амазонка Теміклея	матрона
яблуко розбрату	хлопчик
Ейріна, богиня домашнього миру	жінка
Феміда, богиня справедливості	пані посолка
Мордоріка, священна домашня кішка	кішка
великий казан	якась посудина

Хор пімсти, який виходить на котурнах на сцену в драматичних місцях

1933 Львів

Пролог

О, високі боги Олімпу, не гнівiться на мене, смертну
що знову сiдлаю смiливо Пегаса,
щоб напоїти водою його з джерела Аполлона,
щоб любо погрався він на паші парнаській.
О безсмертні боже, створили ж ви землю і сонце,
зорі сiяливі і мавп людоподібних.
Гляньте униз милостиво на груди, що завзято римують,
зiшлiть мені Ганiмеда й усмiхнених Муз.
В чару ж кришталеву налейте амброзії трунку.
Евоє, о вiчні боже! Пiдiймаю до вас свою чару.
Легкі одежі у Муз, любі їхні обличчя і стан,
та не спiватиму нині про жiночі серця чи кохання.
Ні! Зір свій спрямую на сили похмури!

Геть ліру золоту! Оспіваю сьогодні клинок,
оспіваю лати сріблясті, що подаються пружно
на войовничо хвилястих грудях амазонок сварливих.
Вони зневажать любов і живуть в ущелинах гір,
де не ступала безкарно нога чоловіка...
Слава, боги, вам! До праці, поки ще Музи не порозбігались!
Єфросиніє, слухай – вийди із Гадеса знов
До тебе, богине домашнього миру, ця моя пісня.
Теміклее, явись! нагостри свої списи і луки!
Допоможи смертній, освіти лик свій і глянь,
Ейріна вже близько, богиня людинолюбного спокою.
А за нею Феміда, що на ногах носить по праву
срібні сандалі. Ябко розбрату,
куди котишся ти у розквіті сил? Ох ви, безсмертні боги!
Горе, ви марно смієтесь.
Клинок зіштовхнувся з клинком! Жінки тепер вже – гієни,
стискають долоні, аж напинаються жили.
Гнівом рум'яняться щоки дівочі.
Плачте, безсмертні!.. Тихо! Осьде зближається
ще одна дійова драми особа! А, це Мордоріка, киця!
Мордочка злісна, лапки ступають неспішно.
Всі ви вже тут? Боги, поблагословіть мої думи.
Підіймай, охоронцю, завісу, нехай починається драма!!!

Переклад з німецької Христини Назаркевич.

[1 березня 1940 р. – 23 червня 1941 р.]

Записник
Івана Рудницького

[2] Зачинаю цей зшиток навесну (березень) Р.Б. 1940 р. на еміграції у Кракові.

У Львові зіставив я кілька нотатників з моїми щоденниками, що їх – з перервами провадив я за останні роки. М. ін. – починаючи з 1934, з мого побуту в таборі на Соколі – маю щоденники з таборів, де й бував кожного року (аж до 1939 включно). Крім цього в останніх часах провадив я дуже докладний щоденник від останніх днів серпня, продовж усього війни, облоги Львова та перші дні за большевиків. Потім я перервав записки: думаючи не покидати України, не хотів я тримати матеріалів, що могли б мене обтяжувати перед большевиками.

Всі мої щоденники, запаковані спільно в одну велику паперову течку, зіставив я на переховання моєму другові Романові Данилевичеві¹. Ромко мав їх завести до свого рідного містечка, Галича, і там захова[з/2]ти. Не покидає мене неспокій за цими паперами, де стільки віддав я з себе. Хотів би я дуже ще побачити їх у себе в руках. Дай Боже!

Від жовтня 1939 р. до березня 1940 не вів я ніякого щоденника. Цей час² найцікавіший з усього, що я дотепер бачив. Большевицький побут – величезні зміни, що відбувалися в нашому Львові і які я, ведучи в жовтні-листопаді місяцях незвичайно рухливе життя, міг на багатьох полях добре спостерігати; духовна напруга і злидні нашої місячної втечі, нарешті два місяці у Кракові, відпочинок, досить самотнє життя, мої і мамині заходи та кореспонденція, трагіфарса називаєма «родинним побутом» др. Павла Лисяка, емігрантські слетні. Але тепер наново починає все рухатися. Антракт кінчиться. Отже починаю ці записки.

З любов'ю згадую Львів. Я ходжу думками по його вулицях. Раз-у-раз думаю про всіх [4/3] приятелів, товаришів, дівчат – усіх кого я там зіставив. Вони всі мені такі близькі стільки місця займають в моїх думках. – Не можу погодитися, що може скоро їх не побачу. Скоро?

1. березня 1940 р.

Вчора дві важні події.

1) Поперше, маючи під вечір вільну годину, заходжу до українського касина при вул. Вісьльній³. Тепер скрута на «дрібні гроші», в льокалях виплачують решту бльочками. Я мав ще такий бльочок і вступив випити за нього мале пиво.

Підходить до мене Стиранка⁴, з яким я тепер трохи приятелюю (не зважаючи,

¹ Роман Данилевич (1920 р.н. – д.с.н.), родом з Галича, правдоподібно, склав іспит зрілості в Бучачі (1937), під час Другої світової війни перебував у Галичі, де восени 1943 р. його відвідував І. Лисяк-Рудницький; подальша доля не відома.

² Далі викреслено слово «належить».

³ Йдеться про «Українське казино», осередок української еміграції у Кракові, яке містилося при вул. Вісьльній, 10 (Wiślna), навпроти церкви св. Норберта. Керував закладом інж. Василь Колодій.

⁴ Мирослав Стиранка (1910–1996), журналіст (псевд. і крипт. О. Зеленецький, М. Петрович, М. С., М. З, М. П.) і політ. діяч, співробітник, співредактор націоналістичних газет і журналів в Галичині (1934–1939) та на еміграції, співредактор «Студентського вістника», редактор «Голосу нації» та «Голосу», з 1938 р. – газети «Нове село»; під час війни емігрував до Мюнхена, де у 1946–1949 рр. був співредактором «Української Пресової Служби» і газети «Українська Трибуна». У 1954–1964 рр. – співредактор радіостанції «Свобода», у 1965–1968 рр. – співредактор тижневика «Шлях

що він знає мої почування супроти націоналістів, а він націоналіст, б. член студент. Репрезентації: «Маю для Вашої мами листа, від її брата з Лодзі, з табору. На жаль оставив я вдома». Мені якби хтось шпильку всадив в задок. Тягну Ст. додому.

[5/4] Влодко вже 5 тижнів як покинув (разом з Марусею⁵) Західню Україну з транспортом «Volksdeutsch» ів. Ми мали про це посередні відомості, як також, що Вл. має з собою родинні папери Рудницьких. Тим часом ця оферма дотепер не вміла з нами зв'язатися. Мама просто казилася на Влодка. Добре, він не взяв з собою адреси, але напевно міг був написати на адресу Комітету⁶. 5 тижнів! Одиноке пояснення могло бути, що Влодко вигідний провінціональний «пан реєнт», сибарит, смакун, взагалі стратив голову від своїх переживань. Але чорт бери Влодка! Річ була в паперах, які тут нам усім Рудницьким були до загину потрібні. Сплетнями та доносами про походження вязали нас націоналісти на руках і ногах. Кедрина, який спершу не числився з цим, вони зовсім були «підтяли», стягнули на нього прикроці від німців і т. д. Мама, знаючи це, не [6/5] пробувала навіть на терені Генерал Губернаторства ніяких кроків, шукаючи звязків покищо лише через берлінських приятелів. Але й тут можна б багато зробити...

Зарізати Сушка⁷, знищити цього злочинця, каналію... Мама про це мріє. Ми знали, що у Львові є наші родинні папери, виклопотані свого часу через Тоська. Легко можна б заткати морду клеветникам... Сясько кілька разів послав восени до Львова, за паперами, але не виходило. А тепер були лиш в непевності, чи Влодко має ці папери (вістки не були ясні), хотіли мати їх в руках, щоб нарешті відзискати свободу рухів.

І дійсно: записка від Влодка (в слізливому тоні «в нас з Марусею є розторощені нерви витягніть нас з табору бо загинемо») та документи – авторизовані виписки з метрикальних книг. Все це не мало навіть конверту, націоналісти напевно переглядали, [7/6] але не зрозуміли вони. Я хотів розцілувати Стиранку. Він навіть не догадується, яку сумнівну прислугу зробив своїм шефам!

2) Нарада гетьманців у хаті Трохименка⁸. Присутні: полк. Мурашко⁹, орг.

Перемоги» і з 1969 р. редактор місячника «Мета». Помер та похований в Мюнхені.

⁵ Йдеться про Марію (Марусю) Рудницьку (д.н.н. – 1974), дружину Володимира Рудницького, яка мешкала під час війни і в повосенні роки у Кракові та Дембці (Польща), потім у Фельдкірху (Фюральберг, Австрія), де працювала в шпиталі; у липні 1949 р. виїхала з чоловіком в США; жила деякий час у Томс-Рівер на фермі в Антона Рудницького, відтак – у м. Філадельфії, де померла у шпиталі через два місяці після чоловіка.

⁶ Ймовірно, йдеться про Український Центральний Комітет у Кракові, єдину суспільно-громадську установу для українців в Генеральній Губернії (1939–1945), визнану німецькою владою та нею контролювану.

⁷ Мається на увазі Роман Сушко (1894–1944), український військовий і політичний діяч, полковник УСС, крайовий комендант УВО, співзасновник ОУН та командир «Легіону Сушка» (1939). З 1939 р. жив у Кракові, був призначений провідником ОУН на території Генеральної Губернії (1939–1941), де розбудував мережу ОУН та сприяв створенню УЦК; після розколу ОУН залишився на боці полк. А. Мельника. Убитий у Львові.

⁸ Клим Трохименко (1898–1979), український художник-примітивіст, купець і колекціонер; родом з Житомирщини; з 1920-х рр. мешкав у Львові, член Українського Національного Комітету, заснованого у Кракові 22 червня 1941 р.; з 1943 р. на еміграції в Німеччині, з 1945 р. – в США (Філадельфія); член ОМУ Америки та німецького Мюнхенського Професійного Товариства Малярів. Твори К. Трохименка представлені у численних колекціях Європи та Америки. Див.: Свобода, 1979, 8 жовтня, № 193, с. 1; Романна Затварська. Клим Трохименко – майстер ряхтливої палітри. Івано-Франківськ, Місто-НВ, 2008, 173 с.

⁹ Василь Мурашко (1894–1976), військовий льотчик, командир Київського авіаційного загону повітряного флоту УНР, останній начальник Управління Повітряного флоту УНР, підполковник; з 1922 р. мешкав на еміграції у Чехословаччині, працював лісничим в Закарпатській Україні; з

референт Гетьм. Управи; полк. Євтимович¹⁰; Трохименко; мгр. Зарицький¹¹, мгр. Бачинський¹². Мурашко мав довший дуже цікавий доклад: міжнародні справи, «орієнтації» не зачіпав. Зате д. широко організаційні справи. Характеризував поодиноких людей гетьманської сім'ї і Центру, правне становище у Вел. Німеччині, стан організації у Німеччині і Протектораті. Д. цікаві інформації про відносини до німців націоналістів і гетьманців. Коли напровесні 1939 виглядало, що українська справа рушить в усій ширині, зявлялися до Wannsee¹³ високі німецькі достойники з проектами українсько-німецького договору. Гетьман згори відкинув усі проекти, що йшли б [8/7] дальше концесій 1918 р. Гетьманська організація ніколи не брала від німців ні сотика. Гетьман має ще з 1920 невелику цивільну лісту, затверджувану кожним черговим урядом. Навесну минулого року німці прийшли також до Гетьмана з пропозицією: всестороннє підпертя руху, українці до німецького війська, а навіть до Воєнної Академії, українці в великому числі до німецької консульрно-дипломатичної служби (для вишколу) і т. д. і за це все тільки скромна контр-вимога – віддати на німецькі послуги гетьманські організації у світі: в Америці та Канаді, Франції, Бельгії, Югославії і т. д. Нічого з цього не вийшло... Націоналісти це просто службовики контррозвідки. Але тому мають тепер у воєнний час усякі «фори». Пізніше ближчі справи з Генерал-Губернаторства і Кракова¹⁴: а) тісніша група гетьманців, членів СГД¹⁵ б) клуб, осередок товариського і культурного життя, доклади, розваги і т. д. в) т. зв. «україн[9/8]ська акція», себто об'єднання на персональному принципі, всіх поважніших політичних людей еміграції при Гетьмані, яко сеніорі українських діячів. Мурашко говорив з Мудрим,

1938 р. – активний член Союзу гетьманців-державників, пізніше відійшов від гетьманського руху і підтримував антифашистський партизанський рух в Судетах; помер в Празі.

¹⁰ Варфоломій Євтимович (1889–1950), український військовий і громадсько-політичний діяч, журналіст, Генерал-хорунжий армії УНР, начальник штабу коменданта тилу Дієвої армії УНР; діяч гетьманського руху; у 1939 р. заступив у Кракові покійного О. Назарука, де той працював над створенням комітету зі взаєморозуміння емігрантських кіл; увійшов до складу УНК; наприкінці червня 1941 р. повернувся до Львова і після проголошення Акту незалежності 30 червня 1941 р., разом із групою краківських гетьманців, був заарештований і звільнений лише через пів року, за клопотаннями П. Скоропадського; з 1943 р. старшина дивізії «Галичина», 1-ї дивізії УНА; від 1945 р. – у таборі інтернованих у Міттенвальді.

¹¹ Особу встановити не вдалося.

¹² Володимир Бачинський (1909–1988), родом зі Стрия, підписант відозви 14 червня 1941 р. українських політичних і громадських діячів до народу із закликом до об'єднання всіх патріотичних сил для відновлення Української держави; працівник правничої контори адвоката Олексія Яворського; член Українського союзу хліборобів-державників (СХД), один із засновників УНК в Кракові 22 червня 1941 р. Після Кракова мешкав у Празі, де у 1944 р. закінчив правничі студії (докторат); був ув'язнений як український націоналіст, перебував у концтаборі; з 1950 р. – з сім'єю на еміграції у США (дружина Марія Бачинська (дівоче прізвище – Содомора); діти – Борис, Марія (Вава) та Уляна Бачинські). Помер у м. Філадельфії.

¹³ Передмістя Берліна, де мешкав Павло Скоропадський. Зване, серед іншого, ще й з того, що там 20 січня 1942 р. відбулася конференція найвищих нацистських посадовців, на якій було прийнято рішення про «остаточне розв'язання» єврейського питання, тобто винищення євреїв на окупованих німцями територіях.

¹⁴ Слова «і Кракова» дописані над рядком.

¹⁵ Союз гетьманців-державників (СГД), політична монархічна організація, правонаступниця Українського союзу хліборобів-державників, заснована у 1937 р. за ініціативою П. Скоропадського. Назва практикувалася для означення гетьманського руху.

Палієвим¹⁶ (поїхав до Криниці), Мамою переказав справу до Стахова¹⁷. Всі погоджуються.

Опісля роздав Мурашко відзнаки СГД (гарна емаліова сполука гербу державного і родового Скоропадських). Відзнаки признається на просьбу члена, після однорічної приналежности до організації. Для жителів Зах. України (що не могли формально належати), беруть під увагу їх працю в русі. Відзнаку видають за писемним зобов'язанням нікому її не передавати, позичати. Трохименко сказав дуже гарно: «Я дотепер ніколи не носив відзнаки і навіть не любив, як чоловік ходить з поначіплюваними відзнаками. Але цеї не здійму аж до смерті». Моя має число 156.

[10/9] Трохименко казав подати закуски. Ми випили за здоров'я Гетьмана та за представника Г. У.¹⁸ Опісля пішла дальша бачачка: мгр. Бачинський (концепіент у адвокатській канцелярії бувш. посла Яворського¹⁹) potwierдив і докладніше оповів новий скандал націоналістів, що про нього довідався я ще в Касині²⁰. В таборі при вул. Яблоновських зробили собі були наші приятелі (по традиції з Хусту) т. зв. «чеку»²¹. Якщо на когось з таборовиків мали підозріння,

¹⁶ Дмитро Паліїв (1896–1944), український політичний і військовий діяч. Під час Першої світової війни вступив у легіон Українських Січових Стрільців. Один з організаторів повстання 1 листопада 1918 р. у Львові, яке привело до проголошення Західноукраїнської Народної Республіки. Після відступу Української Галицької Армії за Збруч, у 1918–1920 рр., брав участь у визвольних змаганнях у Центральній Україні. Після повернення до Галичини був одним із засновників УВО (1920) і членом її початкової команди, співзасновником націоналістичної Української Партії Національної Роботи (1923 р.), редактором її друкованого органу «Заграв». У цей час зближився з Дмитром Донцовим, однак відійшов від нього у 1925 р., коли став одним із співзасновників Українського Національного Демократичного Об'єднання (УНДО) – найбільш масової і центристської української партії у Галичині. Був членом Центрального Комітету цієї партії, але вийшов із неї на знак протесту проти спроби УНДО укласти компроміс з польською владою. У 1936 р. став організатором Фронту Народної Єдності (ФНЄ, 1936) – організації, яка пробувала конкурувати одночасно і з УНДО, і з ОУН, поєднуючи ідеологію націоналізму з монархізмом. У 1930–33 роках – в'язень польських таборів. Після вступу більшовиків в Західну Україну переїхав у зону німецької окупації, до м. Криниці. У 1941 р. розпустив ФНЄ, допомагав у роботі Українського Центрального Комітету; у 1944 р. – представник Військової управи при штабі Дивізії СС Ваффен «Галичина», у ранзі майора і політичного радника при командирі дивізії. Загинув у битві під Бродами.

¹⁷ Мається на увазі Матвій Стахів (1895–1978), український правник, історик та суспільно-політичний діяч, випускник Карлового університету в Празі, діяч Української радикальної Партії УСРП (секретар, редактор її тижневика «Громадський Голос»), голова Союзу селянських спілок, директор народного університету «Самоосвіта» і редактор його видань. На еміграції в Німеччині був активним діячем в українському соціалістичному русі та членом УНРади; професор державного права УВУ в Мюнхені, дійсний член НТШ (1943); з 1949 р. – в США, голова НТШ в США (1969–1974), діяч УККА та СКВУ, автор низки наукових та публіцистичних праць.

¹⁸ Гетьманська управа – вищий виконавчий орган гетьманських організацій, заснований 10 серпня 1927 р.

¹⁹ Олекса Яворський (1896–1987), галицький громадсько-політичний діяч і правник; навчався в Українському Таємному Університеті у Львові (1921–1925) та Ягеллонському університеті в Кракові (1925–1929); чотар австрійської армії, а відтак – поручник УГА; у 1919–1920 рр. з власним повстанським загonom у лавах Армії УНР; у міжвоєнний час – діяч УВО, адвокат у Підгайцях, в'язень концтабору Береза Каргузька; голова повітового комітету УНО в Підгайцях, посол від УНДО до Варшавського сейму у виборах 1928 і 1930-х рр.; під час Другої світової війни провадив адвокатську канцелярію в Кракові, а відтак нотаріат в Самборі; з 1944 р. – в Дивізії СС Ваффен «Галичина»; з 1948 р. – на еміграції в Канаді (член КУК, СУЖ). Помер в Торонто.

²⁰ Тут, як і на початку щоденника 1940 р., йдеться про «Українське казино» у Кракові.

²¹ Мається на увазі «ЧК» (Всеросійська надзвичайна комісія боротьби з контрреволюцією і саботажем при РНК РРФСР).

що він большевицький агент, запирали його до ґлоху, би́ли до непри́томности, віддвали водою, знову би́ли і т. д. тримали го́лих по кілька день підчас сі́чнихевих морозів. Оче́видно гро́ші, у́брання, чо́боти забирали і ді́лили між себе. Нарешті́ одному з нещасних, Бо́гу-ду́ха винних, ка́тованих хло́пців, вдалося втекти та пі́шов на ска́ргу до Ге́штапо. Ге́штапівці́ впали до та́бору, зроби́ли реві́зію, [11/10] позабирали наших «че́кістів», ще́ й до́бре наби́ли. Ді́сталося та́кож у́рядовцям Ко́мітету, м. ін. Рома́нчукові і...

Да́льше Трохи́менко пору́шив спра́ву ко́нфлі́кту, чи ра́дше при́людно́го ска́нду́лу, що вибухну́в бу́в між Є́втимовичем та по́лк. Кузьмі́нським²². Тр. зовсім слу́шно підкресли́в, що не тре́ба зражува́ти уне́рівці́в, які ці́лою своєю́ масою за́чинають хили́тися на на́шу сторо́ну.

Розі́йшлися к. год. 11.

2. березня 1940.

М. зложи́ла мені́ гра́туля́ції зприводу́ відзна́ки: «156! Це́ ті, що разо́м з Мусо́ліні́ йшли́ на Ри́м; це́ перша́ бри́гада».

Вчо́ра відпрова́див на ста́нцію (з За́рицьким) по́лк. Мура́шка. Ї́де до Ва́ршави́ поті́м ще́ на Хо́лмщи́ну.

[12/11] 3 березня 1940, неді́ля

Приві́тав у Кра́кові Др. На́зарука²³. Пере́їхав ту́т з Ва́ршави́ і бу́де напе́вно щона́йменше́ 2 міся́ці. Опи́сія хо́тять його́ стягну́ти до Бе́рлі́на до це́нтру. Н. висува́є деякі́ сумні́ви що́до цьо́го: там мо́гли б за́безпечити́ йому́ ли́ше осо́бисте́ скромне́ у́тримання́, а в нього́ жі́нка і си́н (по́ки що́ в Су́детах, пере́їхали́ з «Volksdeutschum»²⁴ и, хо́че їх́ стягну́ти до Кра́кова). Ту́т улаштува́в ма́теріально́ На́зарука́ Трохи́менко: стягну́в, зроби́в синди́ком²⁴ своєї́ фа́брики та вчи́телем німе́цької мо́ви сво́го ма́лого си́нка, за що́ Н. ді́ставати́ме 400 зо́л.²⁵ (фо́рма дру́жнього́ де́лікатного́ подару́нку). Взага́лі Трохи́менко ви́ймково́ порядна́ учинна́ лю́дина. Ви́н поста́вний на ті́лі і на ли́ці повне́нький со́бі, з виго́леною го́ловою́ у́браний́ як дже́нтельме́н. Та́то тве́рдить, що́ ви́н знаме́нитий ку́пець. У Кра́кові ве́де кілька́ фі́рм, [13/12] які́сь перфу́мерії́, фа́брику ко́сметиків, фа́брику шо́колади. У нього́ жі́нка²⁶ га́рна со́бі па́нія блонди́на, повно́груда. Ма́лий хло́пчик²⁷, 8 лі́т, стра́шний ши́бенік, але́ інте́лігентний, сме́ливий, весе́лий. До́бре, що́ стягну́в На́зарука́ (Трохи́менко з Н. ста́рі прия́тели, у Льво́ві в

²² Олександр Кузьмінський (1884–1975), генерал-хорунжий армії УНР, керівник Розвідочної управи Генерального штабу Збройних Сил УНР (1919–1920), з 1921 р. очолював розвідувальний відділ Головного Повстанського Штабу Державного Центру УНР в екзилі; у 1939 р. виїхав до Австрії, у 1951 р. – емігрував до Канади. Помер в Торонто.

²³ Осип Назарук (1883–1940), український громадський і політичний діяч, письменник, журналіст, публіцист; один із чільних членів Української Радикальної Партії, керівник Пресової Квартири УСС (1915–1918), делегат УНРади ЗУНР від Радикальної партії, член уряду Директорії, заступник делегації УНР на Ризькій мирній конференції 1920 р., член делегації ЗУНР на Генуезькій конференції (1922); з 1928 р. редактор газети «Нова Зоря». Помер у Кракові. Був близьким приятелем Мілени Рудницької і справив великий вплив на молодого Івана Лисяка-Рудницького. Лисяк-Рудницький вважав його найбільш впливовим українським політичним журналістом міжвоєнного часу.

²⁴ Синдик – посадова особа, яка здійснювала судові справи своєї установи.

²⁵ Слова «400 зол.» дописані над рядком.

²⁶ Йдеться про Лідію Трохи́менко (Гопанчук) (д.н.н. – д.с.н.), яка загинула під час Другої світової війни у Бадені коло Відня.

²⁷ Святослав Трохи́менко (1931 р.н.), доктор, інженер-хімік, син Кліма Трохи́менка; з 1959 р. працював як науковець-дослідник у фірмі Дю-Понт; дійсний член НТШ та УВАН.

Каварні «de la Paix»²⁸ все грали в шахи; раз, пригадую, Н. жартував у товаристві з Трох.: «Дивиться панове, це перший наддніпрянець, якого знаю, що не є полковником. [()]Бо там, мусите знати, було кількадесят генералів, а решта самі полковники). Назарук поставить у Кракові гетьманський рух[»].

Рано пішов з Н. до церкви. По дорозі оповідав я йому ще багато зо Львова, що його найбільше цікавило.

В Касині, де запровадив Н. на обід, стрінули – хто подимав би! – меценаса Карпюка²⁹. Це львівський приятель Сави Крилача³⁰, якийсь чужак пер[14/13]шої кляси. Заки Сава зник зо Львова, на мій запит, до кого звертатися за приказами у гетьманських справах (я тоді ще думав оставатися в краю), дїстав відповідь, що до Др. Карпюка. І справді я не раз і не два заходив ще до нього до хати, але мені казали, що він виїхав на провінцію. Він же – як я слушно³¹ догадувався – удрав до німців. Тепер виглядав просто непристойно: зарослий, брудний, обшарпаний. А М. твердить, що він був колись великий елегант та «życiowiec»³².

Пополудні зайшов до Студентської домівки при вул. Баторого 10. Уперше був, я там учора. Після приходу документів взагалі почуваю себе певніший і я згосився у члени Студентської Громади. Я цікавий, які очі зроблять панове з проводу, коли в рубриці Анкетного листка «до яких товариств належить» – прочитають «С. Г. Д.»! М. ін. [15/14] стрінувся я вчора з моїм львівським близьким товаришем (з мого таки року), Ромцьом Твердохлібом³³, якого тут уже довший час стратив з очей. Він працює касієром у Студентській Харчівні, крім того є членом наказної управи Студентської Громади³⁴. Це останнє трохи мене конфузить, бо я у Львові працював над ним у Гетьманському дусі. Треба буде ще спробувати, чи якийсь слід з цього остався.

Отже я прийшов на сходини. Йшла дискусія над докладом, що відбувся минулої неділі на підставі книжки Сціборського про аграрне питання³⁵. Дискусія була стисла «тальмудична», себто один дискусант збивав одного з силками на Донцова, Сціборського та інші «авторитети». Я не забирав голосу, бо не був ні

²⁸ Кав'ярня «Café de la Paix» містилася на пл. Марійській (тепер – пл. Міцкевича, 7) у Львові. Сьогодні у цьому приміщенні ресторан «Спліт».

²⁹ Йдеться про д-ра Павла Карп'юка (д.н.н. – д.с.н.), адвоката у Нижанковичах у 1935 р. Під час Другої світової війни мешкав у Німеччині; у 1943 р. – жертводавець організаційного фонду Українського Національного Об'єднання в Німеччині (УНО). Подальша доля невідома. Про нього див.: Українські вісті, 1943, 2 травня, № 9, с. 11.

³⁰ Людвик Сідлецький (псевд. Сава Крилач; д.н.н. – 1944), український письменник польського походження, прозаїк, один із провідних діячів Союзу гетьманців-державників; був старшиною УГА; працював в концерні Івана Тиктора у Львові; у 1939–1941 рр. перебував у Кракові і Переворську; пізніше був в УПА; разом з дружиною, оточений чекістами у схроні, покінчив життя самогубством.

³¹ Слово «слушно» дописане над рядком.

³² «Життелюб» (польск.).

³³ Роман Твердохліб (1919? – д.с.н.), ймовірно, однокласник І. Лисяка-Рудницького з гімназії, член управи Студентської Громади в Кракові у 1940 р. Більше свідчень про нього не знайдено.

³⁴ Краківська Студентська Громада – українська студентська організація, яка діяла з 1924 року, співпрацювала з українськими студентськими організаціями Львова і Варшави. Наприкінці 1920-х рр. нарахувала 300 членів.

³⁵ Йдеться про книгу «Земельне питання» (Париж, 1939), авторства Миколи Сціборського (1898–1941), українського державного та військового діяча, теоретика українського націоналізму (солідаризму та корпоративного державного устрою), редактора офіційних видань ОУН.

минулого разу, ні книжки не читав, ні взагалі не дуже визнаюся в аграрних спра[16/15]вах. Але треба буде ходити частіше. В дискусії особливо подвизався якийсь добродій Бржеський³⁶, не студент, старший громадянин, що виголосив цілий корреферат, не забувши при цьому переїхатися по гетьманцях.

Вступив ще до М., де застив Н., що ціле пополудне нараджувався з М. Стари приятелі!

Ага, мало не забув! Коло год. 2 ходили ми гуртом – М., Назарук і я – до шпиталю до Сави. Він поправляється напричуд. 68 літ! 5 раз запалення легенів у житті! Ще два тижні тому, коли я до нього уперше загостив, виглядав д. погано. Сам про себе каже з гумором, що коли прийшов до шпиталю виглядав навіть не як просто труп, але як небіжчик ексгумований після трьох місяців, увесь у зелених плямах. Тепер каже про себе, що вже зовсім здоровий, лікування йому [17/16] непотрібне, тільки відпочивати і відживлятися. Тому хоче вибиратися зі шпиталю, що всі приймали з великим скептицизмом. Нарешті М. взяла на себе, підшукати для нього кімнату. Завжди цей самий Сава! Повний життя, енергії і гумору. Благородний авантюристик, веселий Дон Кіхот з козацьким оселедцем. Зачав жартувати з Назарука («кир Йосифа»³⁷), що він схуд, живучи у Варшаві у отців Василянів. Дійсно з Назарука зійшло багато сала, але це тому вийшло тільки на здоров'я, пожвавіший, не задихується вже як у Львові. Опісля Сава сказав Н., що його повинні б для добра України повісити, бо хоче в Україні пропагувати католицтво.

Під кінець наших відвідин у Сави з'явився ще на шпитальній залі Тиктор. Мама від місяців взагалі його «не спосте[18/17]рігала» – за бандитські хамські напади Тикторівської преси проти М. особисто та Союзу Українок. Було це під час Карпатської України. Тиктор бив кольосальні накладки та робив на Карп. Україні колосові інтереси, утримуючи – в дусі часу – ці писання в націоналістичній фразеології та сосі³⁸. Це тайна його нападів на М., бо між С. У. та О.У.Н. ішла вже смертельна боротьба. Тепер навпаки. Тиктор страшенно проти націоналістів, бо вони не допустили його до видавничої праці та все монополізували в руках Є. Ю. Пеленського³⁹ та хлопчаків з «Краківських Вістей»⁴⁰.

³⁶ Роман Бржеський (1897–1982), український державний діяч доби УНР, безпосередній учасник боїв з російськими військами у 1918–1919 рр. Після поразки Визвольних змагань ввійав до Кременця на Волинь, де працював директором книгарні повітового товариства «Просвіта»; неодноразово нелегально переходив кордон Радянської України й був декілька раз заарештований польською владою. У 1934 р. став одним з перших українських в'язнів польського концтабору у Березі Картузській. Був одним з ідеологів українського націоналізму і близьким до середовища Дмитра Донцова. Після падіння Польщі і радянської анексії Західної України восени 1939 р. переїхав до Кракова, а влітку 1941 р., після німецької окупації Волині, знову повернувся до Кременця; там став заступником редактора газети «Волинь», яка виходила у Рівному. У 1943 р. ввійав до Праги; після таборів ДП (1946–1950) – до США, мешкав в Детройті. Про нього див.: Я. Дашкевич. Роман Бжеський, життя й історико-публіцистична діяльність // Українські проблеми. Київ, 1998, № 1, с. 122–127.

³⁷ Кир – звертання до єпископа; тут жито як жартівливе звертання до Осипа Назарука.

³⁸ Соус (польськ.).

³⁹ Євген-Юлій Пеленський (1908–1956), український бібліограф та літературознавець, музеєзнавець, видавець, педагог, упорядник книжок, заступник голови етнологічної комісії НТШ, пластун. У 1939 р. ввійав зі Львова до Кракова, де заснував видавництва «Бистриця», «Українське видавництво» та газету «Краківські вісті»; працював викладачем УВУ в Празі; потім переїхав до Німеччини, а у 1949 р. емігрував до Австралії, де заснував видавництво «Слово» та однойменний часопис.

⁴⁰ Український загальноінформаційний щоденник (1940–1945), який виходив спочатку у Кракові

4. березня, понеділок

Вечором був у Касині. Сидів за одним столиком з Назаруком, Євтимовичем та господарями Євтимовича: Андрієвим⁴¹ з жінкою. Присідалися [19/18] Др. Карпюк, Тиктор, після відходу Назарука, Дядинюк⁴².

Було весело. Я виграв заклад до Назарука чи Карпак чи Карпюк. Оповідали всілякі анекдоти про большевиків. П-ні Андрієва мила і спокійна своєю поведінкою, хоча – як слушно каже Сава – має вульгарне лице. Трохи подібна до Соні, яка також була дуже порядна дівчинка, але що її я кинув, бо вже надто була простенька. Зате сам Андрій цікава людина. Високий скосоокий як монгол, мовчазний і усміхнений, завжди з папіроскою. У Львові, де він з'явився був як голий і босий емігрант, зачинав він уже дороблятися великого мастку. Він працював як скажений, давніше цілі ночі просиджував за лінотипом. Останніми часами, рідко вже можна було його зустріти в друкарні – на місті займався ін[20/19] тересами. Надалі М. і Назарук були з нього як з управителя «своєї» друкарні («Графія» або, як іронічно казали, «аграфія») – дуже вдоволені. Скільки годин просидів я з М. над «ломками» і «ревізіями»⁴³ в тісному і брудному льокалі при вул. Тихій⁴⁴, але де ми себе почували – серед стуку лінотипів, та гуку друкарських машин, де все липло від друкарської фарби – мов риби у воді. Андрій – не знаю чого – завжди робив на мене вражіння людини, що має щось спільне з розвідкою чи якоюсь іншою «мокрою» роботою.

І дійсно вже у Кракові довідався я від Євтим., що Андрій ще десь до 1930 р. ходив через Ризький кордон у Радянську Україну з поручення УНР-івських диверсійно-повстанських організаторів. Загалом Є. твердить, що А. незвичайно відважна і водночас порядна людина, та добрий патріот.

Потім присів Дядинюк. Перекону[21/20]юся, що пок. Ковжун⁴⁵ був добрий психолог: він не любив Дядинюка, що взагалі в мистецьких колах (де панували напричуд щирі товариські відносини) був непопулярний, як інтриган та чоловік зо страшними претензіями.

Д. зачав насміхатися з різних людей, націоналістів і унерівців всуміш, потім зіхав на Гетьмана, сказав, що він мусить [бути] ненависний для кожно-

(1940–1944), а відтак – у Відні (1944–1945); мав статус єдиної в Генеральній Губернії позаурядової щоденної газети для українців. Головними редакторами були Володимир Левицький, Михайло Хом'як з асистентом Левком Лепким. До роботи у виданні були залучені колишні члени редколегії «Діла»: Іван Кедрин Рудницький, Іван Німчук, Павло Лисяк, Володимир Несторович, Геннадій Которович та ін. Організація редколегії, вишкіл кореспондентів та сприяння їм в отриманні інформації належали до компетенції УЦК у Кракові та представників його низових ланок (УДК і делегатур), які часто ставали кореспондентами щоденника.

⁴¹ Особу встановити не вдалося.

⁴² Василь Дядинюк (1900–1944), український художник, майстер сакрального мистецтва, графік, педагог; поручник армії УНР; слухач школи О. Новаківського у Львові (1925); на стипендію від Митрополита Андрея (Шептицького) їздив Західною Європою, де копіював шедеври Ренесансу; навчався в майстерні Петра Холодного-старшого (1928); засновник і директор школи релігійного живопису при монастирі студитів у Львові (1930–1933); після вступу до Львова у 1939 р. радянських військ вїхав до Коломиї, а відтак до Кракова й Відня, де й помер.

⁴³ «Ломки», «ревізії» – терміни, які характеризують операції поліграфістів під час підготовки тексту до видання (сучасною мовою – макет і вичитування тексту).

⁴⁴ Вул. Тиха, маленька глуха вулиця у Львові, яка відходить від сучасної площі Є. Маланюка і впирається у подвір'я палацу Потоцьких.

⁴⁵ Павло Ковжун (1896–1939), український художник-графік та мистецтвознавець, представник футуризму, а відтак – конструктивізму, учасник Визвольних змагань.

го українця, бо підписав федерацію і продав за мадярські пенги⁴⁶ Карпатську Україну. Це все не з якихось політичних переконань (яких, як думаю, у Дядинюка взагалі немає), а просто природженої хахлові потреби рити, рити... Коли Євт. і я трохи його осадили, зачав кидати фразами «про прапори подірвані кулями», «всі партії це злочин, треба творити велику українську національ[22/21]ну армію». Ненавиджу людей, що у звичайній розмові, за столиком, зачинають говорити у такому тоні як большевицький комісар на мітингу.

5. березня, вівторок

11. березня, понеділок

Дальше роблю заходи у справі мого виїзду до Берліну. З тим були вже великі митарства. Насамперед взяли мене були на бас Косач⁴⁷ і Катамай⁴⁸: обіцяли працю і прислати з Б. дозвіл на візд. По кількох тижнях виявилось, що з цього нічого не буде. Тепер роблю заходи нормальним бюрократичним шляхом: ходив я за всілякими посвідками до Укр. Комітету, до проф. Кубійовича⁴⁹ (голова УНО, сволоч!), де висидів півтора години в ждальні. Але виявляється, що це все мало: мушу мати ще [23/22]посвідку з *Ukrainische Vertrauensstelle*⁵⁰ в Берліні). З цєю установою мав я прикрі пригоди. Коли я лише перейшов до Кракова, та розсилав листи на всі сторони – написав м. ін. також там. Але взагалі не дістав відповіді. Це очевидно пакість націоналістів з уваги на те, що я Рудницький, а може також знають, що я гетьманець⁵¹. У Кракові був переїздом знайомий

⁴⁶ Пенге – грошова одиниця Угорщини з 21 листопада 1925 р. до 1 серпня 1946 р. 1 пенге = 100 філерам.

⁴⁷ У 1949 р. Ю. Косач емігрував у США. Там він був знаний своїми радянськими позиціями. У 1960–1980-х був одним з небагатьох українських емігрантських авторів, якого друкували у Радянській Україні, куди він неодноразово приїжджав. Через своє радянське був бойкотований більшістю української діаспори у Північній Америці. Іван Лисяк-Рудницький належав до небагатьох, хто підтримував з ним стосунки, хоча й не погоджувався з його поглядами.

⁴⁸ Богдан Катамай (1911–2011), український журналіст, редактор та громадський діяч, випускник Чиказького університету, організатор та голова Української католицької молодіжної ліги в Америці; від 1934 р. – голова Товариства Мазепинців та редактор «Голосу Мазепинців»; з 1936 р. – в Галичині, працював в редакції «Українських вістей» під керівництвом Дмитра Паліва; учасник створення ФНЄ (1937); у 1939 р. перебрався до Кракова, де став членом Українського Допомогового Комітету, а невдовзі виїхав до Берліна, де деякий час гостював у гетьмана П. Скоропадського; навесні 1940 р. емігрував до США; член проводу УККА (1941–1950), редактор газети «Америка» (1943–1950).

⁴⁹ Володимир Кубійович (1900–1985), український географ, енциклопедист, видавець, громадсько-політичний діяч, організатор видання та головний редактор «Енциклопедії українознавства» та «Географії українських і суміжних земель», дійсний член НТШ (1931); навчався у Ягеллонському університеті (1918–1923), служив артилеристом в УГА (1918–1919), працював як доцент Краківського університету (1928–1939); професор УВУ в Празі (1939–1940); під час Другої світової війни очолив УЦК у Кракові (1940–1944); у 1944 р. емігрував до Парижа; у 1945 р. став заступником П. Шандрука в Українському Національному Комітеті (УНК); після війни жив у Німеччині та Франції, займався науковою діяльністю; у 1947–1951 рр. був генеральним секретарем, а з 1952 р. – головою НТШ у Європі. Автор понад 80 наукових праць з географії України. Див.: Олег Шаблій. Володимир Кубійович. Париж; Львів: Фенікс: УАД, 1996.

⁵⁰ *Ukrainische Vertrauensstelle* (Українська установа довіри), німецька урядова організація, заснована у 1938 р., завданням якої була реєстрація та допомога українським емігрантам на теренах Райху. Діяла до кінця Другої світової війни.

⁵¹ І. Лисяк-Рудницький мав на увазі свою належність в той час до гетьманського руху.

тата з Журавно, отець Музичка⁵² (цікавий тип попа-демогога й авантюрника, рідний брат відомого музичнічного літературознавця з Одеси⁵³). В Берліні стояв він близько націоналістичних кол і згадував, що у Vertrauensstelle питали його про мене. Отже я, очевидно, не хотів безпосередньо писати до проводу Vertrauensstelle, але написав до якогось п. Калиновича⁵⁴ (якого [24/23] подав мені Мурашко, яко гетьманського мужа довіря у Vertrauensstelle), а крім того до Гомзина⁵⁵, щоб пильнував справи. Побачимо.

Коли тут у Кракові був Мурашко, на своїй аудієнції у шефа дистрикту інтерпелював також у моїй справі. Нажаль не догадався попросити, щоб негайно зателефонували на Раbstelle⁵⁶. Ми рішили, що з уваги на те, що Мурашко вже виїжджає, повторить інтервенцію Назарук. Він мав піти до Distriktchef'a⁵⁷ довідатися, чи дадуть дозвіл відкрити клуб гетьманців. Тимчасом Назарук дістав «збоку» вістку, що дозволу німці не дадуть і порішив до Distriktchef'a взагалі не йти. Так не вийшло нічого з інтервенції для мене.

[25/24] 12 березня, вівторок

Вчора у каварні був при тому, як Іванейко⁵⁸ оповідав свої вражіння зпід більшевиків. Він перейшов границю в останніх днях. Це своєрідна штука, бо тепер перехід уже дуже трудний. Йому вдалося подібно як нам з Мамою: на підставі

⁵² Григорій Музичка (1890–1978), греко-католицький священник Львівської архієпархії, шкільний катехит в Журавно під час Першої світової війни; у міжвоєнний час та на початку війни – парох у селах Голешів та Чертіж, адміністратор Журавенського деканату; протягом 1944–1946 рр. служив у Німеччині та Бельгії; з 1961 р. – у США.

⁵³ Йдеться про Андрія Музичку (1886–1966), історика літератури, професора Одеського інституту народної освіти, дослідника української літератури.

⁵⁴ Ймовірно, йдеться про підполковника Івана Калиновича. Див. примітку на с. 160.

⁵⁵ Мається на увазі Борис Гомзин (1887–1965), підполковник Армії УНР, український поет, прозаїк та драматург. З 1923 р. жив у Львові на еміграції, згодом перебрався до Чехо-Словаччини, де очолював Союз Гетьманців-Державників, навчався в Українському педагогічному інституті ім. М. Драгоманова в Празі на історико-філологічному відділі, а відтак працював асистентом кафедри історії української літератури; у 1938 р. переїхав до Берліна, де очолив «Українську громаду» в Німеччині та редагував журнал «Нація в Поході»; під час Другої світової війни очолював військовий штаб при П. Скоропадському, а після його смерті деякий час був регентом. Помер у Берліні. Про нього: В. Давиденко. Борис Гомзин (з нагоди його 75 ліття) // Свобода, 1962, 15 вересня, № 177, с. 5.

⁵⁶ Паспортний відділ (нім.).

⁵⁷ Distriktchef – начальник дистрикту (нім.). Йдеться про керівника дистрикту «Краків», як частини Генерального губернаторства у 1939–1945 рр. Термін дистриктшеф став офіційним лише у 1941 р., до того вживався термін губернатор. Першим губернатором дистрикту «Краків» був у 1939–1942 рр. Отто Вехтер (1901–1949).

⁵⁸ Мається на увазі Микола Шлемкевич (псевд.: М. Іванейко, С. Вільшина, р. Срібний; 1894–1966), український філософ, публіцист та громадсько-політичний діяч, дійсний член НТШ та ВУАН; співзасновник, ідеолог та член проводу Фронту Національної Єдності у Львові; співредактор журналу «Перемога», член редакції газети «Українські Вісті» та тижневика «Батьківщина»; у 1941–1944 рр. головний редактор Українського видавництва (Краків – Львів); працівник та з 1943 р. член політради при президії УІЦК. З весни 1945 р. – на еміграції, спочатку в Австрії та Німеччині, а з 1949 – у США. У 1953–1966 рр. редактор журналу «Листи до приятелів», в якому Іван Лисяк-Рудницький друкував свої статті. Автор книжок «Загублена українська людина» (1954, перевидана у Києві 1992 р.), «Галичанство» (1958), «Вершки життя і творчості» (1958). Листування зі Шлемкевичем зберігається в архіві Лисяка-Рудницького.

фальшивих паперів дістатися в надкордонні села. Нам допоміг Зубрей⁵⁹, щира душа... Оповідас про злидні, про фантастичні ціни. Польщина тале на очах; осадників військових вивозили углиб Советів. Перечислював арештованих, яких запам'ятав. По провінціональних містах виловлюють інтелігентний актив.

Були присутні: Паліїв, Назарук, Мудрий, мама. Паліїв! Зручна енергійна людина, але який нелегальний, крутий. Позитивні прикмети Палієва лежать як на долоні: сміливий, працьовитий, з жилкою рисканта. Треба подивляти як він викинений з УНДА, позбавле[26/25]ний праці у Тиктора, живучи в найгіршій нужді, вмів поставити велику партію, щоденник. В «У. Вістях» давали редакторам не більше як 10-15-20 зол. місячно! Крім того всі редактори, адміністрація і робітники мали «колхоз» де разом обідали – щоб дешевше. Але П. ділив злидні з усіма. Були такі часи де він поважний політик, людина зі стажем – тижнями не мав 50 грошів на чорну каву в каварні. «У Вісти» поставила на ноги щойно Карпатська Україна (тоді село зачало від тижневої преси переходити до щоденної). Вже в останніх часах знаю, що Паліїв – напереміну з іншими своїми редакторами – кожну другу ніч пересиджував у редакції. Отже редакторам не багатьох поглядів заслуговує на пошану. Але рівночасно: найнелюдяльніший чоловік під сонцем! Був час, коли він вів «войну» на всі фронти і на нього одночасно напірали УНДО, радикали, Тиктор і націоналісти. [27/26] Тоді він робився маленький, зачинав говорити про «консолідацію» і «концентрацію» і т. д. Але ледве почувши під ногами ґрунт, він негайно зачинав наново свої штуки. Замість «консолідації» вискакував коник «еліти», Паліїв пригадував собі, що він «провідник». Безліч разів зраджував контрагентів. Хочби напр. остання історія з Конгресом Просвіти. Паліїв член Контактного Комітету, що брав участь у всіх підготованнях цього тіла – дослівно напередодні зїзду зраджує союзників, перекоचовує в табір націоналістичних розбивачів.

Паліїв мав своєрідну тактику прикривати свої свинства. Коли було йому пригадати його зобов'язання, його власні слова зперед кількох місяців, він кидав: «Нині в обличчі переломних хвилин... трагічної ситуації... національної катастрофи... не можемо вязатися [28/27] такими дрібницями». Паліїв про «національну катастрофу» принаймні що 6 місяців, при кожному новому закруті своєї крутої політики. В дійсності Паліїв це тип, що в кожній ситуації з якимось інстинктивним «нюхом» іде по лінії свого персонального вивищення, політичної кар'єри. При цьому це все робить вражіння своєрідної щирости й аморальної наївности.

Нечувана була гра Палієва з гетьманцями. Йому вигідно було мати гетьманців у своїй організації для підтримання не дуже високого морального престижу ФНЄ⁶⁰. Одночасно в його інтересі було, щоб не повстав ніякий осередок, який вів би чисто гетьманську лінію, бо тоді ФНЄ стратило б марку експонента гетьманства. В Гданську, закордоном, Паліїв стрічався з Гетьманом і приїжджав «захоплений». Одночасно абсолютно нічого не робив для пропаганди монархістичних поглядів, але зате вперто поширював ворожу⁶¹ нам [29/28] націона-

⁵⁹ Особу встановити не вдалося.

⁶⁰ Фронт Національної Єдності (ФНЄ), легальна націоналістична організація, яка постала 1933 р. і боролася проти політики «нормалізації», яку провадило УНДО, та проти тактики терору ОУН. Зародком ФНЄ була ідеологічна група «Нового часу», яка утворилася з ініціативи Д. Паліїва.

⁶¹ Слово «ворожу» дописане під рядком.

лістично-вождівську ідеологію. При першій нагоді робив компроміси з 105%. Паліїв саботував справу видання гетьманського органу через Геца⁶², що мав цим займатися; Гец назагал порядний чоловік і добрий гетьманець, але будучи матеріально від Палієва залежний, пустився на «фабіянську» стратегію⁶³.

Ніколи не забуду одної моєї стрічі з Палієвим. Я заходив до льокалю «У Вістей» досить часто, там стрічався з Гецом і Пасікою⁶⁴. Одного разу Паліїв ловить мене за гудзик, підводить до вікна (на вул. Чарнецького⁶⁵, вали): «Знаєте, пане товаришу... теє ... одинцем ходити не годиться. Може б ви так деклярувалися...»

– Знаєте пане голову («провідник» не перелазив мені через горло), я гетьманець і не буду належати до ніякої іншої політичної організації, окрім [30/29] гетьманської.

«Так воно рація. Монархізм добра річ. Італійська система для нас єдиний вихід». Я не мав відваги поспитати, хто має бути українським Мусоліні.

За одне я вдячний Палієву. Він звів мене ближче з Богданом Паливодою⁶⁶. Було воно так: одного дня навесну 1939, телефонує до мене додому Паліїв, просить вечором зайти. Я очевидно був незвичайно цікавий, мало зо шкури не вискочив. Але навмисно заповів, що спізнюся на 1/2 години, бо в мене на університеті семінар. Приходжу. В «вождівській кімнаті Палієва (на Чарнецького, II-гий поверх), застаю ще Паливоду, якого я знав з безкомпромісових виступів на студентських анкетах⁶⁷)⁶⁸. Паліїв виступає з тим, щоб санувати [31/30] студентській терен від 105%-ових. Виявляється, що не йде про те, що вербувати людей до ФНЄ, але щоб творити якийсь незалежний студентський осередок. Говорили і сяк і так. Потім ми з Паливодою вийшли на місто і лазили до пізньої ночі. Я йому оповів, що хотів зорганізувати групу гетьманської молоді. Ми про це дискутували потім не раз. Паливода гостро не погоджувався, висував всілякі

⁶² Лев Гец (1896–1971), український графік та живописець, педагог, громадський діяч, стрілець УГА; член Гуртка Діячів Українського Мистецтва (ГДУМ); після Другої світової війни жив на еміграції в Кракові, з 1950 р. працював викладачем малюнка в Академії мистецтв; помер у Кракові. Про нього див.: Ірина Гах. Олівець і уголь жили в його руках. До 120-літнього ювілею Лева Геца // Zbruch, 2016, 4 лютого <https://zbruch.eu/node/47215>

⁶³ Стратегія, яка полягає у спробах подолати сильнішого противника, уникаючи битв та фронтних сутичок, натомість виснажуючи та послаблюючи його сили дрібними атаками та партизанськими діями, заманюючи його на території, де його військові частини не можуть прогодувати себе і т. д. Від імені римського полководця Фабіяна (прізвисько Cunctator, тобто «повільний»), який вжив цієї стратегії проти військ Ганнібала під час Другої Пунічної війни (218–201 рр. до н.е.).

⁶⁴ Микола Пасіка (1899–1969), український журналіст, у 1925–1939 рр. співробітник газет і журналів у Львові («Поступ», «Нова Зоря», «Хліборобський Шлях», «Батьківщина», «Українські Вісті»); на еміграції редактор «Української дійсности» (1943–1945) у Празі, співредактор «Української Трибуни» (1947–1948) у Мюнхені та «Америки» у Філадельфії (з 1955 р.).

⁶⁵ Йдеться про сучасну вул. В. Винниченка у Львові.

⁶⁶ Особу встановити не вдалося.

⁶⁷) «М. ін. один його виступ по страшнім безмежно ідіотським двогодиннім «філософічним» відчиті проф. Копача на «Бесіді». Зголошується до слова перший мій Паливода: «У противенстві до пана прелегента не хочу забірати багато часу. Пригадаю лише що коли Наполеон був у Єгипті і прийшло до бою його він сказав: – осли і філософи до середини. І я повторю це само». – Примітка І. Лисяка-Рудницького.

⁶⁸ В авторській примітці йдеться, ймовірно, про Івана Копача (1870–1952), релігійного і громадського діяча, літературознавця, доктора філософії (1901), професора, який викладав у Львівській Академічній гімназії та Львівському університеті.

закиди проти гетьманства. Я його переконував, що не можна творити групи так собі, просто щоб зібратися до купи. А єдина ідеологія, яку можна протиставити націоналізмові, це гетьманство. Я його поволи переконував і здається таки переконав. Група вже була в основі змонтована, відбулися перші сходини в моїй хаті з рефератом Паливоди. Але весна – для студента час передіспитової роботи, потім, улітку, [32/31] все розіжджається з міста. Отже машина мала бути пущена в рух восени. Я говорив ще про ці всі справи з Паливодою у липні, коли подорожі в табір у Космачі, затримався я був у його хаті в Коломиї півтора дня. Ми ходили над Прут. Пів-голі сиділи над пливучою водою, мочили ноги, пускали камінця-ми «жабки». І дискутували. Яка сильна, ясна голова! Постава політичної людини, така рідко серед українців, навіть серед патентованих політиків, послів і т. д. Він говорив уже як гетьманець, хоча не раз висловлював трохи еретичні думки; напр. що найвища пора, щоб старий Павло витягнув ноги, а якщо він надто живучий, повинні його для добра гетьманської справи отруїти самі гетьманці. Незрівняний дорогий Богдан! Він не раз не дуже далеко відходив від правди, хоча говорив речі, що їх порядком гетьманцеві навіть думати, а не то говорити, не годиться. Наша остання стріча. На день [33/32] перед моїм виїздом з Львова. Мене вже брала розпука, що я не побачу Богдана, але я не знав що він у Львові. А він уже був приїхав, але не міг мене знайти, бо ми вже покинули нашу хату при вулиці «Над яром»⁶⁹. Мама скривалася в монастирі сестер Сакре-кер⁷⁰ (примістила її там Якубовська⁷¹), а я жив у Бойка-Рудницького⁷². Нарешті Богдан якимось чудом здобув адресу бабці. Ми скумунікувалися. Ми сиділи в каварні Рома (при вул. Академічній)⁷³, у соняшній листопадовий ранок, що вливався крізь шклянну стіну. Скільки було до сказання на серці, як не багато впало слів. Богдан сказав мені, що хоче зголоситися простим чорноробом до Донбаса, хоче за всяку ціну поїхати в тогочасну, зазбручанську Україну. Стиск руки і кінець. Що тепер з ним є?

Це все думав я, дивлючись на Палієва. [34/33] Коли він говорить «er schmunzelt die ganze Zeit»⁷⁴, як циган. М. зачала його атакувати, припірати до муру. Тоді П. каже: «В нинішніх часах не можна вести української політики». Мама кинулася та до мене: «Запам'ятай собі і запиши під нинішньою датою, що пан Паліїв сказав, що в нинішніх часах не можна робити української політики». Справді П. має причини до песимізму: яко здеградований фігур не мусить себе почувати найкраще. Для нього, яко «фашиста» дорога на Захід замкнена. А в Німеччині поперше взагалі погано з укр. політикою, подруге місця вже зайняті. Отже П. поки що вагається між орієнтацією на Гетьмана й орієнтацією на націоналістів, бо бачить, що стара традиційна орієнтація

⁶⁹ Сучасна вул. Енергетична у Львові.

⁷⁰ Монастир Згромадження Сестер Найсвятішого Серця Ісусового (фр. *Sacré Coeur*), римо-католицький жіночий монастир, який діяв у Львові у 1844–1944 рр. Більшість споруд монастиря нині не існує (крім одного корпусу, який став частиною Політехніки, сучасна площа Св. Юра, 1/2).

⁷¹ Ймовірно, йдеться про Марію Якубовську.

⁷² Ймовірно, йдеться про ровесника Івана Лисяка-Рудницького – Юрія Івана Рудницького (1919–1942), сина гімназійного професора та письменника Юрія Рудницького (псевдонім: Юліан Опільський, 1884–1937) та Марії Рудницької (дівоче – Кордюк), який трагічно загинув під час війни.

⁷³ Сучасне кафе «Академічне» на проспекті Шевченка, 25 у Львові.

⁷⁴ «Він увесь час посміхається» (нім.).

на Дмитра Івановича⁷⁵ взяла в лоб. Покищо найбільше орієнтується найбільше на масарню, два пансіони в Крини[35/34]ці та всякі інші комісарки, які позахоплював.

До речі, я перший раз бачив Др. Іванейка зблизька. Дотепер знав я його лише з хаотичних (але цікавих) писань та зо знаменитого відчиту (весна 39) в великому льокалі фронту, де він доказував на долоні, що ФНЄ це «творча синтета» українського монархізму, демократії і вождізму! Літ під 40, «шпакувате» волосся, витягнене бліде лице, довгий ніс, професорські чорні окуляри. Назаг. культурне інтелігентне обличчя. Характеристична ціха: по лиці раз-у-раз пробігає нервовий «тік».

12. березня вівторок

Тато купив мені у Яворського годинник. Мій старий зіставив я драбузі мужикові-мазурові, що мав нас перевести через ріку, а підвівши на [36/35] ½ кілометра від Сяну, зіставив на Божу волю та дав ногам знати. Тут у Кракові позичив мені тато свій власний годинник, який дістав знов від стрийка Луця. Це стара американська «цибуля» (з вісімдесятих років) тяжка велика і груба, з золота «doublee». Цей годинник раз-у-раз то спішив то приставав. Тепер маю скромний, але здається порядний, швейцарський спортовий годинник за небувалу на теперішні часи ціну 140 золотих.

Яворський, адвокат, бувший посол, робить вражіння симпатичної зручної людини. Тут має комісарку великої фірми, що колись мала єдине на цілу Польщу заступництво годинників «Omega». Власник втік перед німцями з Кракова з двома самоходами, наладованими золотими та платиновими годинниками. Ціле підприємство знаходиться у приватнім помешканні бувш. власни[37/36]ка (там тепер живе Яворський). Одна кімната цього прекрасного помешкання відведена на канцелярію (працює кілька урядовців), друга кімната сейф зо складом годинників. Отже Я. пан. Зо своїх запасів випродував він знайомим українцям годинники по людських цінах, поки не заборонили німці. Тому мені з моїм годинником довелося ждати кілька тижнів, поки завелася відповідна okazія.

Я. оповідав вражіння з Липських торгів⁷⁶, скаржився яка свиня меценас Шухевич⁷⁷, який зробив на нього якийсь донос до польської Палати Адвокатської у Кракові.

[38/37] 13 березня, середа

Бомба! Фінсько-російське замирення! Цікаве становище наших людей: вони у своїм германофільстві йдуть так далеко, що усміхаються від уха до вуха на поразку Антанти.

Інакше М. Вона сказано. Каже, якби їй попав сьогодні в руки Чемберлен⁷⁸, била би його по морді, що допустив до такого кінця. М. думає, що це для українців велике нещастя.

Що думаю я:

⁷⁵ Ймовірно, йдеться про Дмитра Донцова.

⁷⁶ Йдеться про ярмарки у м. Ляйпцизі.

⁷⁷ Ймовірно, йдеться про Степана Шухевича (1877–1945), українського громадського і військового діяча, отамана УСС (1914–1915) та УГА (1918–1919), дядька Романа Шухевича. Як адвокат захищав звинувачених у багатьох політичних процесах (процеси Степана Федака, Ольги Басараб, львівський процес 1936 р. та ін.). Помер в Амберзі, в Американській зоні окупації Німеччини.

⁷⁸ Мається на увазі Невілл Чемберлен (1869–1940), прем'єр Великої Британії у 1937–1940 рр.

Хто скористав на війні? Скористали Совети бо всетаки мають деякі здобутки, а передусім війна скінчилася, коли вже поважно зачала загрожувати Союзові дальшими небезпечними комплікаціями.

Скористали фінни, бо всетаки зберігли свою державність у боротьбі з безмірно сильнішим противником. Зо своїх безприкладних геройських змагань здобув фінський народ такий моральний [39/38] капітал, що допоможе перетривати теперішній тяжкий час і підтримуватиме надією на майбутній реванж.

Безумовно найбільше скористали німці. Антантські плани розбиті, Совети щораз виразніше йдуть на німецькому налігачі. Гітлер веде Сталіна, як циган медведя.

Найгірше програли західні держави. Це від упадку Польщі друга їх велика поразка. Не потреба цієї поразки перебільшувати: війна буде вирішена на Заході і Фінляндія тут великої ролі грати не може. Це передусім поразка дипломатична, підриває довіра до сили Англії, до її слова та запевнень, у всіх неутральних державих.

А ми? Які висліди для нас?

На перший погляд ясно негативні. В нашому інтересі лежить втягнення Росії до війни (це питання національного бути чи не бути). А тимчасом [40/39] з цієї війни – хоч виявилася повна слабкість СРСР – виходить ціла.

Протиаргументи: Ясно, що Фінляндія не зважаючи на своє геройство – не могла розбити Росії. До цього треба поважнішого противника. В теперішній конюктурі можуть це бути лише західні держави. Але ясно – якщо лише подивитися на мапу – що через Фінляндію (взагалі з півночі) Англія-Франція війни з Совітами вести не могли, через комунікаційні причини. Війну можна зачати лише з півдня, з Кавказу, Чорного моря. А якщо Англія справді захоче вести війну з Росією на Чорнім морі, не потрібно цього Фінляндії. Фінляндія могла б хіба послужити як вигідний претекст, але тому, що хоче воювати, ніколи претекстів. Отже вирішне для української справи питання: чи Англія захоче вести війну з Росією – незалежна від фінської кампанії.

Нинішня подія для нас прикра, [41/40] але зовсім з іншого приводу: виявляє вона повну збіжність інтересів – принаймні на час війни – інтересів німецьких і російських. Росія в великій мірі опинилася на ласці німців, а німці потребують такої Росії як є тепер, бо всякі внутрішні перевороти в СРСР позбавили б Німеччину доставки конечних для неї сирівців. Іншими словами українська справа тепер для німців не існує й існувати не може.

Ключ української справи тепер у Лондоні. Проти советська пропаганда й організація можлива лише там. Але якщо навіть іде про українську справу у звязку з Німеччиною – навіть і тут ініціатива в руках Англії. Бо якби під ударами Англії советська держава зачала б тріщати – німці для забезпечення своїх інтересів мусіли б вмашерувати до Совітів (насамперед на українські терени) і тим самим [42/41] були б примушені зайняти становище в українській справі; тоді Німці не дозволили б, щоб такий атут як Україна, вигравала лише Англія.

Отже все залежить від того чи Англія має замір пренести війну на Чорне море проти Росії.

Ми не можемо знати, який вплив на цю підставову для нас проблему може мати вислід фінської війни. Можливо, що затримує Англію від цього рішення. Але я вважаю за дуже правдоподібне, що саме повна німецько-російська спів-

праця – виявлена у фінській історії⁷⁹ – може спонукати Англію розпочати війну з Росією.

Тоді вислід фінсько-советської війни був би для нас у своїх наслідках благословенний.

Але ми цього тепер ще не знаємо і знати не можемо. Дай Боже, щоб усе обернулося на добро для нас.

[43/42] 18. березня понеділок

Несподівано був знову у Кракові Мурашко, вертаючись з Холмщини. Він відразу переконав Назарука, що помилкою було б не йти до Distrikthead. Вони вибралися – але всі німецькі достойники були виїхали з Кракова на кілька днів. Назарський⁸⁰ і Євтимович мають піти цього тижня.

Ціле нещастя, що ні «Назарський» ні Євтимович не є організатори. Євтимович наскрізь порядна і благородна людина, джентельмен. Я його добре пізнав у Львові підчас цілорічного дуже близького контакту: він зовсім самовідданий справі, не прагне ні грошей ні почесей; серед військовиків має загально звісне ім'я і пошану. Добрий промовець і публіцист. Але абсолютно без організаційних здібностей. Крім того в політичних справах наївний як дитина. Його *idée fixe* – «спільний фронт» з націоналістами. Він живе під сугестією 1917–1919 рр. коли [44/43] гетьманці-хлібороби-самостійники (до яких уже тоді належав) були «націоналістами», а їхніми головними противниками були демократи і соціалісти. Тому Євтимовичу абсолютно не лізе в голову, що боротьба з нинішнім⁸¹ націоналістичним табором (якого дух виводиться від Махна і партії *ес-ер*) це для Гетьманства питання життя і смерті. Природний союзник Гетьманства це тепер укр. демократія – передусім наскрізь консервативна демократія галицька. Ці дві сили – гетьманці і демократи – мусять об'єднатися, якщо ж хочуть, щоб їх колись розстрілювали націоналісти по своїх черезвичайках. Але Євтимович мріє про «об'єднання двох найсильніших рухів», та забігає раз-у-раз до УНО (на вулиці Серого). Сушко, що знає такі штуки, дав йому якусь перекладну роботу з військової спеціальности, щоб заткати рот, а наївний Євтимович тишіть [45/44] що «Сушко також перехиляється на нашу сторону».

Назарук також слабший організатор. Він випишує свої «гамак сойки», але взяти діла в руки щось не теє...

Всетаки робота йде вперед, бо так мусить бути. Рівночасно відновлюється Контактний Комітет, але без Палієва. На днях має з[а]їхати до Кракова Стахів. К. К. стрічає на одну перешкоду: позиція Мудрого. Він для німців, яко лідер нормалізації, людина мало приємна (цим звалили його націоналісти, коли в перших часах він станув був на чолі Краківського Комітету»). По друге, він рішений їхати закордон (можна підозрівати, що мав би охоту причалити навіть до паризького Уенерівського «уряду») тому не хоче тут ангажуватися. З цих мотивів стоїть він на пораженьських позиціях щодо Німеччини: не тільки не ві[46/45] рить, що українська справа буде могла ще виринути на міжнародній площині у німецькій констеляції, але взагалі заперечує потребу санувати місцеві українські відносини (від націоналістичної сволочі).

Це все ще буде мусіло вияснитися.

⁷⁹ Слово «історії» вписане над рядком замість викресленого «війни».

⁸⁰ Назарським І. Лисяк-Рудницький називає Осипа Назарука.

⁸¹ Слово «нинішнім» дописане над рядком.

Я пізнав бувшого комісара Варшавського Комітету, полк. Дідченка⁸². Він тепер у Кракові. Знаменито оповідає про варшавський терен, напр. щойно тепер вияснилося, що повалення гетьманця – Дідченка на користь гештапівця Поготовка перепхав Сушко (Микола)⁸³ з Vertrauensstelle в Берліні, зовсім iure caduco⁸⁴. Дідченко присадкуватий, чорнявий, з чорними «бачками», обличчя типу «бичачого». Робить вражіння людини енергійної, але також у громадських справах не дуже ошліфованої.

Були з М. двічі цілою «гетьманською кумпанією» в Касині (М. там давніше зовсім не була). Це демонстрація, на яку звернули на залі увагу. М. ін. Дідченко в балачці зачав говорити всякі індіанські історії про Чеботарева⁸⁵, отже напр., що він зробив нормалізацію в 1935 р. Що вже йому не приписують!

Українська хвороба, взаємне недовіря. В розмові з Дідченком зачіпив я припадково Саву Крилача. Дідченко кинувся: «Це не українець». Я дуже гостро насівся на Дідченка: «Старий довоєнний самостійник, приятель Липинського, сотник Української Армії, сина віддав Україні, член Ради Присяжних У.С.Х.Д., видавець «Хліборобської України». Яким правом ображуєте стару заслужену людину?» На це Дідченко зачав таємно натякати, що є страшні речі, про які ліпше не говорити. А рівночасно каже мені кілька днів тому мгр. Бачинський: «Я давній гетьманець, член колишнього У.С.Х.Д. Але тепер [48/47] в русі по-явились якісь підозрілі типи, напр. у Варшаві розбивається такий Дідченко». Хто нам буде вірити, якщо ми сами дивилися одні на одних без любови і довіря?

19. березня, вівторок

Грядуть великі події. Стріча Гітлера і Мусоліні на Бреннері. Спільна «офензива миру» або спільна війна. Лондонське радіо каже, що «офензива миру» мусить заломатися. Одночасно дуже дивні вістки про Румунію. Каша заварюється.

⁸² Дмитро Дідченко-Задунайський (1893–1971), підполковник Армії УНР, родом з Києва, відомий майстер виготовлення скрипок, альтів та віолончелей (мав магазин у Варшаві, а після війни – в Нью-Йорку, відзначений нагородами на різних виставках); з 1920-х рр. мешкав у Познані, де у 1925 р. очолив Український Центральний Комітет (УЦК у Польщі), а у 1928 р. організував Студентську Громаду; у 1930-х рр. мешкав у Варшаві та був членом варшавського відділу УЦК, перебував в опозиції до головного керівництва УЦК та уряду УНР, у 1936 р. був ув'язнений в Березі Картузькій; під час Другої світової війни був тимчасовим головою Українського Комітету у Варшаві (1940), у 1941 р. переїхав у м. Маркнойкірхен в Німеччині, після війни виїхав у США (натуралізований громадянин з 1957 р.), після вбивства дружини і ув'язнення як кримінального божевільного покінчив життя самогубством. Див.: Philip Kass. Murder in the Museum // The Strad, 2011, November, p. 62–66.

⁸³ Микола Сушко (1909 – д.с.н.), український студентський діяч (голова товариства «Січ» у Відні в 1931–1932 рр., голова ЦЕСУСу в 1933 р., делегат на міжнародні студентські з'їзди) та правник, родом з Відня, де закінчив правничі студії (1934) та здобув ступінь д-ра права; керівник Української установи довір'я в Берліні (1938–1945); видавець у Зальцбурзі після війни. Див.: Дмитро Бурім. Микола Сушко та Організація українських націоналістів: до питання про партійно-політичну приналежність голови Української установи довіри в німецькій імперії (1938–1945) // Наукові записки. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. Т. 21. Київ, 2010, с. 412–450.

⁸⁴ «Правом кадука», тобто без реальної правової підстави (лат.).

⁸⁵ Микола Чеботарів (1884–1972), український військовий і політичний діяч, полковник Армії УНР, начальник відділу контррозвідки штабу Дієвої армії УНР, начальник політичного департаменту МВС УНР; як начальник особистої охорони (1920–1928) Симона Петлюри, опікувався проблемами контррозвідки Уряду УНР в екзилі, з 1940 р. перебував у Варшаві, з 1944 р. виїхав на Захід. Помер у м. Ульмі.

Ще вчора з Дідченком і Бачинським про організаційні справи. Дідченко переказував для М. незвичайно цікаві висновки своєї півтора годинної розмови з Романом Сушком. Серед націоналістів, мовляв паніка. Німці сказали їм, що не признають їх як репрезентанта українського громадянства. УНО таки остаточно і рі[49/48]шучо не затверджене. Отже з цього виходить, що ґрунт для офензивни Контактного Комітету був би дуже прихожий.

Назарук показував вчора незвичайно цікавий лист від Павліва, визначного радикала, приятеля Стахова⁸⁶ (що в порозумінні з ним напевно мусів цього листа писати). Отже Павлів недвозначно заявляє, що за зовсім реальне вважає корпоративне приступлення радикальної партії до гетьманського руху! На днях має приїхати Стахів до Кракова.

Вчора ввечері в Касині утрійку з Євтимовичем і Дідченком дискутували з Др. Гірняком⁸⁷ (бувш. отаман У.С.С., тепер організує в шкільництво у Сянїччині). Гірняк сильно нападав на гетьманську ідею, але він мені таки дуже подобався: видно людина чесна до костей.

[50/49] 22. березня, п'ятниця.

Вчора закінчив діло, що зовсім займало мій час за останні два дні: висилку подання за стипендією до Берліна. Треба було виготовити багато прилог, життєпис, квестіонар, поручення від Кубійовича і Лепкого⁸⁸, крім того листи до знайомих, щоб пильнували справи.

1. квітня, понеділок

Вчора в неділю, в год. 3 попол. вмер др. Назарук. Це удар, після якого не могу прийти до себе. Коли я рано про це довідався – немов довбнею в голову.

Ще в середу виступав він на зборах правників, забрав голос в дискусії, атакував урядовий проєкт Падоха⁸⁹ статуту Т-ва Правників. Це він запропонував вибір статутової комісії, що мала опрацювати новий проєкт. Сам був обраний до статуту[51/50]вої комісії. У своїй промові підкреслював, що – згідно з вимогами часами – можна в правничій організації замість принципу виборности признати принцип назначування – але хай голова Укр. Станиці (себто Кубійович) визначує Керманича Організації з поміж кандидатів, висунених самою організації. Бо як географ може визнаватися у правничому світі?

⁸⁶ Мається на увазі Матвій Стахів.

⁸⁷ Никифор Гірняк (1885–1962), український військовий і освітній діяч, отаман (майор) УСС, доктор філософії; після Першої світової війни – учитель та директор гімназії в Тернополі, учасник «Просвіти», «Пласту», видавець часопису «Громадянин», член НТШ; з приходом більшовиків переїхав в Сянок й був інспектором народних шкіл Сянїччини; у 1940 р. став в УЦК в Кракові шкільним референтом на Генерал-Губернаторство; у 1941 р. переїхав до Берліна, де працював в УНО; згодом переїхав в Відень та Лінц, де вчителював; у 1947 р. з Австрії переїхав у Німеччину, а у 1949 р. емігрував до США. Помер у м. Кліфтоні.

⁸⁸ Мається на увазі Лев Лепкий (1888–1971), український громадський і культурний діяч, поет, прозаїк та журналіст, редактор, композитор та художник, брат Богдана і Миколи Лепких; один із перших організаторів Легіону УСС, командант кінної сотні УСС; у 1931–1939 рр. – директор курорту «Черче» на Рогатинщині; у 1939 р. виїхав до Кракова, де у 1940–1945 рр. працював заступником редактора «Краківських Вістей». У 1945 р. виїхав до Відня, відтак до Німеччини, а у 1949 р. емігрував до США, де публікував спогади, відновив видавництво «Червона Калина». Помер у Трентоні.

⁸⁹ Ярослав Падох (1908–1998), український вчений-правознавець, журналіст, редактор та громадський діяч; від 1937 р. працював як адвокат; викладав право в УВУ в Празі, у 1948 р. виїхав до Америки; дійсний член НТШ (1949); голова НТШ в Америці (1977–1990), Президент Світової ради НТШ (1982–1992).

В четвер були сходини молоді, які я підготовляв і на яких мав виступити з рефератом Назарук. Але я був зробив дурницю: видрукував запрошення на машинці і пустив «між народ». Назарук не схотів виступати – передчуваючи неприємності – і з докладом виступив Євтимович, спогади про Міхновського. Справді була буча – прийшла купа оуністів, але зачувши, [52/51] що нема заповідженого прелєгента, забралися і сходини відбулися спокійно.

В п'ятницю говорив я востаннє з Назаруком в каварні «Johann Bisanz Volksdeutsches Haus»⁹⁰, де він звичайно висиджував пополуднями та відбував усі конференції. Розмова тривала як дві години, зпочатку говорили ми удвійку, потім прилучилася ще мама. Насамперед я зреферував справу сходин з минулого дня. Відтак Назарук прочитав мою статтю для «Нації в поході» (про упадок Польщі) та дав деякі завваги. Нарешті йшла довша розмова про сучасне положення. Я казав так: «Перед теперішньою еміграцією стоять три шляхи: або взагалі відріктися політично суспільної праці; але на це ніяка жива людина не піде; а якщо ні, то еміграція буде примушена вибирати між націоналізмом і гетьманством. З багатьох причин можна припускати, [53/52] що гетьманство ближче для галицької верхівки. Галицька демократія і гетьманство це сьогодні природні союзники. Треба, щоб з гетьманської сторони як найскоріше улегшити майбутню співпрацю». Назарук ставився скептично до цього: «Галицька демократія і гетьманці – це союзники – але кон'юктуральні, для того щоб валити націоналістів в Генер. Губернаторстві. Але на подальшу мету – скорше ні. Два маркантні представники галицької партійної політики це Мудрий і Паліїв, УНДО і ФНЄ. Але ні Мудрий ні Паліїв не зрікаються персональних акцій. З трьох шляхів, що стоять перед галицькими діячами – найбільше вибере перший шлях, дороблятимуться маєтків на комісарках і на цьому кінець. Але в дійсності є більше як три шляхи. Є ще шлях четвертий: як найдовше утримува[54/53]ти status quo – цебто персональні акції поодиноких людей – входячи в кон'юктуральні союзи раз з націоналістами, раз з гетьманцями, чи ріжних груп між собою. В кожному разі галицький партійний світ ногами і руками буде боронитися перед дилемою націоналісти–гетьманці. Причина проста: хто визнає Гетьмана чи Мельника, тим самим ризигною з того, щоб самому репрезентувати всю націю. Але увяїть собі, що такого Палієва, Мудрого чи хоч би Макарушку⁹¹ питає якийсь німецький достойник: «Хто, на Вашу думку, репрезентує українську націю?» І що такий відповідь? Усміхнеться, проковтне слину і значучо захрунькає. Виразно нічого не скаже, але цим хруньканням дасть до пізнання, що це він сам і його група репрезентують Україну. Ось в цьому хрунькуванню вся тайна української політики. Не можна нічого доброго спо[55/54]діватися по галицьких партіях і демократії. Це смертельно хворий світ. Цей тип людей репрезентує УНДО, збіговище без ідей і без

⁹⁰ Краківське кафе періоду нацистської окупації знаходилося на вул. Вестрінг, 4 (сучасна Дунаєвського, 56).

⁹¹ Мається на увазі Любомир Макарушка (1899–1986), український громадсько-політичний діяч, активний учасник українського студентського руху, з 1922 р. – генеральний секретар Центрального Союзу Українського Студентства (ЦеСУС), у середині 1920-х рр. очолив Групу Української Націоналістичної Молоді; посол до Польського сейму (1930–1935); майор дивізії «Галичина» (1943–1944); після війни жив у Західній Німеччині, член Виконавчого Органу УНРади в еміграції (1948–1951).

характерів. Характеристичний ундівець, це хоч би такий Загайкевич⁹² – що на сходах правників боронить проєкту, хоч сам з ним заздалегідь не познайомився і хоч цей проєкт яскраво дурний і шкідливий та противний лінії його партії – і це все лише тому, що його запросили на голову зборів, отже він почувається до обов'язку боронити «урядовий» проєкт. Але коли з дискусії бачить, що цей проєкт паде, відразу перескакує на другу сторону і під кінець зборів заявляє, що він зовсім не боронить проєкту! Чи з такими людьми можна щонебудь поважного зачинати? Не може бути сумніву, що найбільш позитивна поява в Галицькій політиці [56/55] це радикали. І Стахів⁹³ особисто виймова на наші відносини постать своєю політичною мораллю... Таких придбати для гетьманського руху було б варта...

Дальше говорив Назарук: «В житті найважливіша річ не здібності лиш характер». І ще: «Я дуже хотів би поїхати до Берліна. Я поставив би гетьманські органи, помагав би в організації. Там брак людей. Чи ви читаєте, що випикує в листах Гомзин? Це хорі люди». (Ця фраза в останніх часах дуже часто появлялася в устах Назарука при всяких нагодах.) «Але в мене жінка, син. Тут я менше-більше забезпечений. А там... Дають на життя для мене особисто, але для сімі це замало.»

Пізніше показував ще останню статтю Кедрина з циклю «причини упадку Польщі», дуже хвалив Кедрина як публіциста!

Пізніше відпроваджував я⁹⁴ [57/56] Назарука додому. По дорозі вертався він ще до нашої розмови. Говорив про демократію. «Що таке в дійсності демократія? Елементи демократії існують в кожному, навіть найбільш деспотичному устрої. Там же є якась прибічна рада деспота, отже якийсь репрезентаційне тіло, де обговорюють громадські справи. Ціле питання в тому, до якої міри демократія допускаєма, а відколи стає шкідлива. Зокрема це добре треба вирішити для наших обставин і для Української Держави. В теорії Липинського цього нема. Ось величезне завдання для наших теоретиків».

Я ще зачав говорити про Кедрина, але ми дійшли до трамваєвого зупинку «трійки» на перехресті вулиць Баштової та Длугої. Я пропонував піти пішки аж до хати (до Трохименка) але Назарук сказав, [58/57] що почуває себе змученим і що поїде трамваєм. Ми зачекали. Надіхав віз, Назарук подав мені руку і всів. Це була наша остання розмова.

Останніми часами Назарук часто скаржився, що «прийдеться вмірати». (Так говорив уже не раз у Львові). Але ми це поважно не брали. Навпаки, коли приїхав до Кракова, всі казали, що значно ліпше виглядає. Через еміграційні переживання значно зіщуплів (зрештою як ми всі! Треба бачити «лінію» Мама!) і це йому вийшло на добре: перестало його душити сало, перейшло те задихування та засапання, що мучило його у Львові. Пригадую, як ми після приїзду Назарука відвідали Саву Крилача у шпиталі, той жартував собі зо знаменитого вигляду Доктора.

⁹² Володимир Загайкевич (1876–1949), український громадсько-політичний діяч, посол до Польського Сейму від УНДО, віце-маршалок Сейму II каденції (1928–1930), доктор права, адвокат; під час німецької окупації Польщі працював членом Апеляційного суду в Кракові; після війни проживав в Міттенвальді в Німеччині в таборі біженців, де й помер.

⁹³ Йдеться про Матвія Стахова.

⁹⁴ Далі викреслено слово «Кедрина».

Але пригадую як Назарук сказав перед кількома тижнями: «Вже [59/58] багато не поживу. Але, Боже, я хотів би ще хоч кавалок нашої України захопити». Впав на шляху...

Ще в суботу бачив я Назарука в каварні. Але він був у товаристві – кількох ундівців, Дядинюк і він випили були по кілька чарок горілки і були в прекрасному настрою. Я знов був зайнятий, бо саме цього дня приїхали (нарешті) з Лодзі Влодко з жінкою і я дотримував їм у каварні товариства. Отже Назарукові лише здалеку вклонився.

В суботу каже мені тато: «Ти знаєш, по 20 роках я погодився з Назаруком. Ми подали собі руку. Мусимо спільно діяти в Т-ві Правників. А також національна консолідація...»

Взагалі в останніх часах Н. погодився з усіма своїми давніми ворогами, м. ін. навіть з Доценком⁹⁵.

В неділю рано, Н. встав як зви[60/59]чайню дуже рано, до сніданку написав статтю для «Нації в поході» п. з. «Батьки і діти»... Ідучи до церкви вступив на хвилину на помешкання до Мама. Я його ще бачив у церкві. Саме як я прийшов він відходив, відклонився мені, усміхнувся і кивнув рукою. Потім ще вступив до каварні, де мав конференцію з кількома людьми. Тато відпровадив його додому.

Сів до обіду. Присутні були: Трохименки з синком і православний о. Волков⁹⁶. Ішла жива весела балачка, о. Волков оповідав про всякі грішки римо-католицького духовенства. Служниці саме подавала супу. Нагло Н. похилився на стіл. З рота пішла піна. Заки його піднесли, вже був неживий. Лікар, що наспів до кількох минут, міг лише потвердити смерть.

Це гарна смерть. Без недуги, без страждань, без страху, без доктора і но[61/60]таря і попа. Згинув в повному розгарі праці. Хоч на чужині, але серед приятелів, маючи перед собою в останню предсмертну минуту погідні, дружні обличчя.

4. квітня, четвер.

Сьогодні відбулися похорони О. Назарука. Останні дні були повні всякої біганини у звязку з цею подією. Євтимович зробив мене був своїм «адютантом». В громадянському похоронному Комітеті були прикросці. Через недогадливність Євтимовича і Трохименка зразу були там дістали більшість націоналісти (яко представники Краківського Допомогового Комітету). Вони, очевидно, хотіли затушувати політичну вагу та обличчя покійного. Прийшлося щойно робити порядок мамі. Вона вчи[62/61]нила бучу, внаслідок якої покинули Похоронний Комітет націоналісти Ценко⁹⁷ і Дубас⁹⁸. (Всетаки осталися Загайкевич і

⁹⁵ Олександр Доценко (1891–1941), український військовий діяч, підполковник армії УНР, історик визвольних змагань, публіцист; у 1919–1922 рр. особистий ад'ютант головного отамана Симона Петлюри; на поч. 1930-х рр. жив у Польщі, помер у Кракові.

⁹⁶ Мартін Волков (д.н.н. – д.с.н.), православний священник з парафії Сарни, протоіерей, професор та депутат переміщеного Сейму (Волинське об'єднання) до 1935 р.; у 1938 р. виступав проти нищення поляками українських церков на Холмщині.

⁹⁷ Микола Ценко (1910–1995), громадський діяч, правник та добродієць, в 1940–1944 рр. керівник організаційного, а відтак шкільного відділу УЦК у Кракові; після Другої світової війни керівник забору переміщених осіб «Леопольд Касерне» в Байройті (Німеччина); з 1949 р. – на еміграції в Австрії, Німеччині, США; активний учасник Злученого Українського Американського Комітету та його голова в 1980-х рр. Помер у Філадельфії.

⁹⁸ Лев Дубас (1913–1981), д-р права (УВУ в Празі), адвокат, пластун, член ОУН, під час Другої світової війни – секретар Українського Допомогового Комітету у Кракові, а потім у Львові; напри-

тато, хоч вони також члени Краківського Комітету.) Баба з воза, коням легше! М. задерлася також з головою Краківського Комітету, Горбовим⁹⁹. А саме попитала його, яким правом вішає на стіні свого бюро портрет Коновальця, тоді як Комітет повинен бути загально-національною установою. Від слова до слова дійшло до того, що Горбовий сказав Мамі, що вони – націоналісти – мають силу і роблять що їм подобається, а М. спитала Горбового, чи їх сила не спирається припадком на Гештапо.

Родина Н. на похорон не встигла з табору «Volksdeutschiw» в Судетах.

Похорон, як на еміграційні умовини, випав дуже гарно. Зрана відправила [63/62] лася заупокійна Служба Божа з панахидою над домовиною покійного в грекокатолицькій¹⁰⁰ церкві. Відтак була панахида у православній церкві. Популудні похорон на Раковицькім кладовищі. Було кілька сот народу, промови (о. Кучабського¹⁰¹, Євтимовича – від гетьманців, Загайкевича – від правників і від Краківського Комітету, Мудрого – промова найкраща реторично і щодо змісту, від товаришів-журналістів, Гладилевича¹⁰² – від гетьманців та Корпорації Старшин Варшави, Льоня Лепкого – від усуусів – нарешті ще якогось священника-василіянина). Було досить вінків. Вінок від Гетьмана несли молодий Яворський¹⁰³ та я. Видано три клепсидри¹⁰⁴. Наспіло досить телеграм. Небо сіре, похмуре.

М. тяжко пририта. Вона не спала вже три ночі. Очі запухлі від сліз. [64/63] М. стратила стратила¹⁰⁵ одного з найближчих приятелів, а в останніх роках напевно був він найближчий. Я також стратив близьку і дорогу мені людину.

[65/64] 11. травня 1940 р., субота.

Завтра виїжджаю до Варшави.

В міжчасі в моїх особистих справах великих змін нема. Стипендія ще все висить в повітрі – список кандидатів не затверджений німецькою владою. Але

кінці війни – в таборі переміщених осіб в Аугсбурзі; у 1950 р. виїхав з родиною до США, мешкав у Клівленді, похований у Пармі (Огайо).

⁹⁹ Володимир Горбовий (1899–1984), громадсько-політичний діяч, правник, адвокат УВО і ОУН в політичних процесах; керівник Українського Допомогового Комітету в Кракові під час Другої світової війни; у березні 1941 – член проводу і Генеральний суддя ОУН (6), у червні 1941 р. – заступник голови УНК; учасник установчих зборів УГВР (1944), керівник референтури Пропаганди Закерзонського проводу ОУН; виданий 1947 р. Чехословацькою Польщі, а в 1948 р. переданий радянським спецслужбам; відбув 25 років ув'язнення в радянських концтаборах. Після звільнення жив у м. Долині.

¹⁰⁰ В оригіналі «грекокатолицькій».

¹⁰¹ Мається на увазі Володимир Кучабський (1901–1945), греко-католицький священник, катехит, науковець та письменник; перед свяченнями (1933) був стрільцем УГА (1918–1919), належав до УВО, служив у Польському війську (1925–1926); належав до БНГ та редагував богословські видання, був адміністратором журналу «Дзвони»; у 1939 р. виїхав у Краків, потім служив у Преображенській церкві у Львові (1941–1944) та у с. Великих Глібовичах (1944). Помер у Бібрці.

¹⁰² Мається на увазі Іван Гладилевич (1901–1945), громадський та політичний діяч, активіст католицької молоді в Галичині в 1920-х рр., журналіст, член Союзу Гетьманців-Державників та з 1932 р. редактор його друкованого органу – часопису «Хліборобський Шлях»; у 1930-х рр. член проводу ФНЄ та співредактор «Українських Вістей» у Львові.

¹⁰³ Мається на увазі Володимир Яворський. Більше свідчень про цю особу не знайдено.

¹⁰⁴ Клепсидра – тут: оголошення про смерть і похорони.

¹⁰⁵ В оригіналі слово «стратила» написано двічі.

одно пішло на краше: не почуваю себе так страшенно намітнений як у зимі. Наша громада має вже велику гарну домівку – праця зачинає навязуватися. Відбуваються правильно сходини членів СГД (в понеділки), уладили ми ширші сходини для громадянства з приводу 24 квітня, вчора були в нашій домівці перший раз ширші сходини, дискусійні, які маємо намір вести як *jeu-fixer*¹⁰⁶.

Ухоживаю, знову, потрохи за дівчатами.

Війна вступила у вирішну фазу. Бельгія, Голяндія – це вирішити [66/65] про вислід війни. Дотепер ініціатива була ввесь час у руках Гітлера і щастя його не покидало. Але тепер йому легко не прийдеться. Я певний, що за ці дні має він уже кількадесят тисяч втрат. Але якщо йому вдасться пробитися до моря – стати віч-на-віч проти Англії – він виграв. Якщо ні – війна перейде на позиційну боротьбу, а «на витривалість» таки скорше може перемогти Англія зі своїми необмеженими засобами.

Думаю також – якщо Італія взагалі рішена виступати – повинна це зробити у скорому часі.

З причини Голяндської Індії може на східній півкулі вибухнути друга війна – між Америкою й Японією.

Дивно, коли подумати, що в цій величезній боротьбі, яка вирішить нашу долю, ми зовсім безсилі. Що буде з Совітами? Коли будуть втягнені в війну? Хто їм зробить кінець?

[67/66] 12. травня 1940. р., неділя.

Потяг, хоч і звався він «поспішний» – їхав страшенно поволи – цілих сім годин! Польські краєвиди безмежно нудні, все ця сама рівнина, близько Варшави землі зовсім піскувати.

Перший удар: Приходжу до хати М. Ч. – довідуся, що він саме сьогодні виїхав на два дні (польські Зелені Свята!) до брата на село. Мама саме цього боялася і тому... майже цілий тиждень перетримувала мене у Кракові поки від М. Ч. прийде вістка... Біда! Що мені робити? Треба шукати знайомих... Зіставляю валізку у господарів М. Ч. іду до Богдана Сідлецького¹⁰⁷, для якого маю лист від батька. Але й його нема вдома. Отже йду тим разом уже з валізою, до полк. Дідченка («Задунай[68/67]ського»). Але й його не застаю вдома. Його господиня, якась стара відьма, відповідала на мої запити страшенно неохоче, не дозволила мені навіть помити рук. Якось вговорив її, щоб дозволила мені поставити валізку – і знов іду далі. Не знаючи, де подітися, заходжу до др. Юрія Липи¹⁰⁸. Цей прийняв мене дуже мило. Живе в одній тісній кімнаті, як субльокатор – його давня хата згоріла. Ввесь час була присутня Липина жінка. Вона в останній стадії вагітності. Подружжя робить вражіння дуже закоханих. Недаром цілі анек-

¹⁰⁶ Групові зустрічі для обговорення, які відбуваються регулярно, у фіксовані дати (фр.).

¹⁰⁷ Ймовірно, йдеться про молодшого сина Людвика Сідлецького (Сави Крилача).

¹⁰⁸ Юрій Липа (1900–1944), громадський діяч, письменник, поет, публіцист, лікар, автор української геополітичної концепції та один з ідеологів українського націоналізму. У 1940 р. був співорганізатором Українського Чорноморського інституту у Варшаві – науково-дослідної установи, яка мала вивчати політичні і економічні проблеми, що стануть перед Україною після здобуття незалежності. Автор трилогії «Призначення України», «Чорноморська доктрина» та «Розподіл Росії». У 1943 р. переїхав до Яворова і став одним із активних учасників українського руху Опору, готував медичні кадри для УПА, був інструктором старшинської школи УПА. Замордований НКВД у с. Шутовій на Яворівщині.

доти оповідають про диктатуру Галини Липи¹⁰⁹ за головування її чоловіка в Укр. Комітеті. У Липи безсумнівно, витворився цілий комплекс на тлі його різних невдач з останніх часів. Гостро й іронічно висловлювався він про різних критиків «Призначення України» (Андрусак¹¹⁰, Єндик¹¹¹), що атакували його книжку [69/68] за ненауковість. Про ближчі справи, звязані з Укр. Комітетом, ми зовсім не говорили – і я старався їх не зачіпати – рана ще була надто свіжа. Розмова скоро зійшла на гетьманські теми. Липа аргументував свої застереження оригінально: «Монархія в Україні буде. Але не виросте вона з теперішнього гетьманського руху. Гетьманський рух – монархія без святощів. Де ваші регалії? Ваша монархія – це інтелігентський рух, монархія Люї Філіпа. Де ваша містика, де релігійне піднесення, до посвячення Монарха Українською Церквою? Крім того Липа згадував свої нові книжки (у рукописах) «Чорноморська доктрина» та «Поділ Росії».

Тепер у Варшаві «поліційна година» 9. вечора. Я дещо спізнився – прийшов до Дідченка дещо після 9-тої. [70/69] Він уже був вдома. Тяжко втомлений проспав я нічку на розхитаному польовому ліжку.

13. травня, понеділок

Розходжував по Варшаві. Знищення страшенне – більше як у першій хвилині видається. Самі вулиці упорядковані – вуличний рух жвавий, отже зразу знищення якось вкладається в рямці нормального життя. Але згодом – можна ходити годину одну і другу – всюди розвалини напереміну з заціленими домами. Найбільше вражіння роблять доми, яких зовнішні стіни ще стоять лише середина зовсім вигоріла. Цілі вулиці роблять зовсім «помпеянське» вражіння.

Варшава – я її з давніх літ майже зовсім не памятаю (хіба Сеймовий готель, Лазенковський сад) – таки справді [71/70] велике місто. Я ходив лише у середмісті – але які віддалі. Головні вулиці широченні, тягнуться стрілою на добру далечину.

Був в Укр. Комітеті. Там сьогодні не урядували. Зів дуже бідний обід там же в харчівні на другому поверсі. Не побачив нікого знайомого.

Зайшов до Богдана Крилаченка¹¹². Побалакали трохи, потім він провів мене до Марії Павлівни Монтрезорової¹¹³. Я мав до неї листи від Бачинського і Євтимовича. Я сам просив, щоб мені дали до неї якогось листа, бо хотів її пізнати.

¹⁰⁹ Галина Захаряевич-Липа (1910–1968), українська художниця, поетеса, музикантка та громадська діячка; навчалася архітектури в Львівській політехніці та вокалу у Львівській консерваторії, відтак – у Віденській академії мистецтв, після смерті чоловіка, Юрія Липи, зазнала переслідувань як дружина «ворога народу». Померла у Львові.

¹¹⁰ Микола Андрусак (1902–1985), український історик, професор УВУ, дійсний член НТШ, літературний критик, публіцист та громадський діяч; з 1944 р. – на еміграції в Німеччині, з 1950 р. жив у США, викладав історію, українську та польську мову в університетах. Помер у м. Бостоні.

¹¹¹ Ростислав-Роман Єндик (1906–1974), український антрополог, письменник, публіцист та громадський діяч, професор та дійсний член НТШ (1933); під час Другої світової війни мешкав у Кракові, після війни – у ФРН, був професором і ректором Українського техніко-господарського інституту у Мюнхені.

¹¹² Ймовірно, йдеться про Богдана Сидельського.

¹¹³ Марія Монтрезор-Скоропадська (1898–1959), донька гетьмана Павла Скоропадського, дружина графа Адама Монтрезора; мешкала в Варшаві, де працювала у касі хворих і викладала англійську та французьку мови майбутнім польським дипломатам; у 1944 р. виїхала в Німеччину (Ванзее, потім Оберсдорф); після смерті гетьманича Данила перейняла провід в гетьманському русі.

Крім того була ще ділова справа. Євтимович просив у своєму листі, чи не могла б М. П. позичити нашій Краківській Групі українську машинку до писання, яка нам потрібна до загину. М. П. зробила на мене жалісне вражіння. Прийняла [72/71] мене дуже гарно, а сиділа у неї більше як дві години. У неї всуміш є прояви справжнього аристократизму та дегенерації. Робить вражіння людини інтелегентної та гордої – а водночас якось дивно лякливої та безпомічної. Так само фізично: риси обличчя благородні, але зуби почорніли та осталися з них самі пні. Крім того вона страшенно загикується. Відчувається до неї милосердя – але можна бути певним, що вона ніякого прояву милосердя супроти себе не стерпіла би.

Випитувала мене про советські обставини та про можливість переходу кордону – очевидно у зв'язку гр. Монтрезором¹¹⁴, що десь пропадає у Советщині. Потім ми зійшли на невичерпну тему – коти. У М. П. є два прекрасні ангорські котики.

Так я уперше познайомився з членом сім'ї Скоропадських.

[73/72] Вернувся до Дідченка. Він живе дуже оригінально. Має дві кімнати – абсолютний хлів. В одній живе сам, у другій його майстерня. До речі, Дідченко має дуже оригінальний фах: скрипник (лютник). Має заробляти грубі гроші і знаменито йому поводитись. Мама колись казала: «Для мене з особистих видатків найважливіше культурне помешкання; на другому одяг; на третьому їдження. А наші багаті вміють жити як свині». У Дідченка в хаті відвічні брудні, підлога і тапети зіджені грибом.

[74/73] 20. травня 1940. р., понеділок

Списане з уст. Полк. Миколи Чеботарева¹¹⁵:

Полковник Р. С.¹¹⁶

1) Стрілецький скарб

Р. С. був членом Стрілецької Ради. Скарб Січових Стрільців попав у руки С. (чи як скарбнику, чи в якийсь інший спосіб – тепер не пригадую). У 1920 р. у Львові січовики поспитали Р. С. де є скарб. Р. С. раз відповідав, що він скарб десь закопав, то знову, що дав комусь то на переховання у Києві на Маріїнсько-Благовіщенській вулиці¹¹⁷. Тоді Стрілецька Рада вислала Матчака¹¹⁸ до Києва. Він нелегально перейшов зо Львова до Києва і повернувши назад сказав, що це все брехня, бо в Києві ніякого скарбу нема і не було.

(Не мішати цієї справи, зі справою стрілецького архіву).

¹¹⁴ Адам Монтрезор (1888 – д.с.н.), граф, відомий діяч гетьманського руху, один зі засновників Українського Союзу Хліборобів-Державників, чоловік доньки гетьмана П. Скоропадського – Марії. У 1939 р. під час окупації гітлерівцями польської території зник безвісти; за чутками, був убитий більшовиками на Волині.

¹¹⁵ І М. Чеботарів, Р. Сушко взаємно себе звинувачували у вбивстві Ю. Отмарштайна.

¹¹⁶ Мається на увазі Роман Сушко.

¹¹⁷ З початку давав ще одну версію, що скарб захопили в боях большевики. – Прим. І. Лисяка-Рудницького.

¹¹⁸ Михайло Матчак (1895–1958), український військовий і політичний діяч, книговидавець, публіцист; член управи «Пресового фонду УСС»; у 1920 р. – співзасновник тимчасової Начальної Колегії УВО, співредактор друкованого органу УВО «Новий час» у 1924–1926 рр.; посол до Варшавського сейму від Української Радикальної Партії; член видавничої кооперативи «Червона калина» та дирекції Українського Видавництва; у 1947 р. захоплений із родиною радянськими агентами у Відні і переправлений до Києва, а потім – у табори ГУЛАГу в Казахстані; помер в с. Потьмі в Мордовії.

[75/74]

2) Убивство Отмарштейна¹¹⁹.а) Один момент, дотепер ніде не публікований і загалом невідомий¹²⁰.

Убивство полк. Юрка¹²¹ Отмарштейна трапилося в таборі Щипйорно к. Каліша дня 192... р.¹²² Цеї ночі був я у Варшаві в помешканні Українського Посольства при Алеї Руж і спав в одній кімнаті з Андрієм Ливицьким. На помешканні був ще Павло Зайцев¹²³. Ранком наступного дня був телефон, який відібрав Зайцев. З цього телефону довідався я уперше, що забитий Отмарштейн¹²⁴). До табору поїхав я рівно через 2 тижні, чекаючи поки закінчиться початковий заколот. Від самого початку мав я підозріння на С., як на вбивника (обставини в яких О. покинув квартиру С. і табор). Котрогось дня після приїзду до табору пішов в годині 7 ранку (тому, щоб С. застати неприготованим і заскочити його своєю несподіваною появою). Від першої хвилини зауважив я [76/75] розгубленість С., його зачервоніле лице і надмірну для мене чемність. У С. сидів я цілий день не виходячи. З цієї розмови виникло, що С. знає багато про вбивство і міг би викрити вбивника. На мій натиск, С. сказав, що буде міг виявити те все, що знає лише особисто Головному Отаманові, або тому, кому Петлюра довіряє як самому собі. Цею заявою С., на мою думку, фактично признався у вбивстві. Нічним потягом поїхав я до Варшави до Петлюри по повновасті. Ранком був я у Гол. Отамана, та йому все оповів. Отаман заявив, що вірить мені і уповноважнює і негайно подиктував мені цілий ряд запитів, які я мав би поставити С. На жаль Гол. Отаман не догадався дати мені уповноваження на письмі. На другий день повернувся я до табору і пішов сразу до С. та заявив йому, що приходжу з уповноваження Гол. Отамана. Тепер С. причіпився до того, що я не маю уповноваження на письм[77/76]мі – хоч і сказав, що вірить мені на слово та що пізнає зі стилізації сформульованих Петлюрою запитів, що вони могли вийти лише від нього.

Опис цієї розмови ще ніде не був публікований. Але С., чекаючи, що я це можу зробити, заздалегідь помістив у своїй книжці¹²⁵ зовсім фантастичний опис нашої розмови. Після С. було не дві розмови – лише одна; дальше зміняє він зовсім перебіг розмови, робити себе стороною активною, тоді як у дійсності С., заховався як підсудний. На 100% вигадана історія з двома захованими С. у кімнаті свідками розмови (та під слуховим апаратом) тоді як про ніяких свідків та підслуховий апарат навіть не могло бути мови, бо я захопив С. зненацька.

¹¹⁹ Юрій Отмарштейн (Отмарштайн; 1890–1922), військовий діяч часів УНР, полковник Армії УНР, начальник Штабу Повстанської Армії УНР в Другому зимовому поході (1921); член УВО (1920); помер за нез'ясованих обставин після відвідування польського табору для українських військовополонених у Щипйорні.

¹²⁰ Перед тим було опубліковано: Микола Чеботарів. Невдала регабілітація Сушка-убійника: 3 приводу книжки Романа Сушка. Ч. 1. Б.м., Правда, 1933, 87 с.

¹²¹ Слово «Юрка» дописане над рядком.

¹²² День і точний рік події не записано. Йдеться про 1922 р.

¹²³ Ймовірно, це Павло Зайцев (1886–1965), український вчений-літературознавець, член Української Центральної Ради, начальник культурно-освітнього відділу Армії УНР (1920), член Ради УНР в Тарнові (1921); у 1910–1921 рр. працював в ВУАН; на еміграції в Польщі та Німеччині займався науковою діяльністю, викладав у Варшавському університеті та УВУ в Мюнхені; автор біографії «Життя Тараса Шевченка».

¹²⁴) Характерна розмова з Ливицьким («Добре, що ви тут, бо би сказали...»). – Прим. І. Лисяка-Рудницького.

¹²⁵ Йдеться про книгу: Роман Сушко. Хто вбив полковника Отмарштайна? [Прага], накладом автора, 1933, 74 с.

[78/77] б) Мотивація злочину.

Отмарштейн вів слідство у справі стрілецького фонду і приїхав до Щипіорна для того, щоб переслухати С. у цій справі.

Крім того – можливо – вбивство стоїть у зв'язку з підготовуваними О. замітками до історії С.С. Праця О. розвінчала б С. з його військового ореолу.

в) Чому слідство припинили?

У висліді слідства поліція повинна була арештувати С. та Б., цебто команданта табору та його помічника. Було це саме в той самий час, коли більшовики всі сили направили на розклад таборів та поворот козаків у Радянську Україну.

Я доложив про це Головному Отаману. Гол. Отаман погодився зо мною, що виявлення такого величезного скандалу серед наших визначних військовиків, матиме шкідливі національно- [79/78] політичні наслідки. Гол. Отаман інтерпелював¹²⁶ (цій справі) Пілсудського і Пілсудський наказав припинити слідство.

з) Справа Отмарштейнної

Після вбивства зачав С. видавати себе за великого приятеля і навіть побратима покійного. В цій цілі вислав він до Львова свою жінку – назв'їм її Х.¹²⁷ – щоб спровадити О-ву на похорони чоловіка. Рівночасно в таборі С. та Х. тримали О-ву в повній ізоляції – щоб до неї не дійшли поголоски про С. як про вбивника – бо О-ва легко могла б розбити всі намагання зробити С. та О. побратимами.

Коли О-ва вернулася до Львова, сконстатувала, що у неї пропав дорогоцінний перстень з бриліантом. Коли О-ва прийшла до себе, зачала в цій справі листу[80/79]вання з С. та Х.

Це листування в високій мірі компромітує С. та Х. У 1935 р. відвідав я О-ву в Румунії в Кишиневі¹²⁸. Оригінали цих листів завірила вона мені та дала мені їх до використання. На жаль ці оригінали пропали разом з моїм архівом, загарбаним поляками при моїм арештуванні в 1936 р. Але в архіві мого приятеля М. П. у Берліні є докладні копії всього цього листування.

4) Шлюб С. та Х.

Шлюб С. та Х. відбувся у 1914 р. на Волині у Крем'янци. Скандальне те, що Х. видавала себе за княжну (чи не Долгоруку), тоді як в дійсності була донькою псаломщика (дяка) з України.

(Шлюбні документи – видістав я [81/80] їх у Крем'янецькій консисторії – у відписах в архіві М. П.)

5) «Чудесне» оздоровлення Х. С.-ової.

Х. була «сестрою» при СС. та удавала з себе лікаря. Була ранена. Під час інтернування армії лежала в таборі Щипіорно як «тяжко хвора». Ходила тільки на милиціях. Однак, не зважаючи на свою «недугу» – коли треба було – виїздила до Львова по О-ову. У 1924 р. (чи 1925 р.¹²⁹) перейшла до шпиталю у Варшаві на Празі. До неї зачали вчашчати католицькі ксьондзи і вона прийняла католицтво.

¹²⁶ В оригіналі – «інтерв'ював».

¹²⁷ Мається на увазі Христина Сушко (1894–1967), дружина полковника Романа Сушка; військова лікарка 6-ї Січової Дивізії Армії УНР, у 1922 р. – дивізійна лікарка у таборі Щипіорно коло Калиша, де була головою філії Української спілки військових інвалідів та належала до проводу Союзу Українок, згодом виїхала до Варшави, а відтак до Неаполя та врешті до Женеви, де й померла.

¹²⁸ Далі викреслено речення: «Тоді вона завірила мені все це листування».

¹²⁹ Нижче під рядком дописано – «(чи 1925 р.)».

Через католиків була вона одіслана до Люрд. І там через якийсь час сталося «чудо», вона встала з «одра болізни»¹³⁰ та пішла. Це «чудо» було використане католицькою пресою до пропаганди, напр. польська преса роз[82/81]писувала дуже широко, називаючи її «Тересою».

[83/1] 27 жовтня 1940 р. – неділя.

У мене вже така традиція, що в день своїх уродин наново вертаюся до щоденника. На як довго вистане цим разом мені терпецю?

Не дуже веселі уродини. Минулої ночі алярм – я двічі мусів сходити до склепу. Спав майже до полудня. Вже коло 1/2 10 дзвонила Ганні¹³¹, але господиня не хотіла мене будити (Хоч я саме не спав і чув телефон). Удруте дзвонила к. 12. Побажала всього гарного.

Решту дня, обід та вечерю, у Мами. Schmolke¹³² подарувала солодке тісто.

Нині минав реченець, до якого мав я дати відповідь Мурашкові. Пропонував мені, щоб я видофав відклик від присуду суду до Гетьманської Управи, щоб замість того звернуся з проханням до Пана Гетьмана та зложив заяву, що зриваю звязки з Чеботаревим. За те Гетьман має мені завісити¹³³ кару і після якогось [84/2] пробного речинця (який устійнить Гетьманська Управа) я знову був би членом організації.

Я був уже згідний піти на цю пропозицію, під тою умовою, що термін завішення кари буде не довше як пів року від початку історії (себто до 1. січня 1941 р.) та щоб лист до Гетьмана (і в ньому заява) були прийняті в запропонованому мною укладі. М. радила, щоб не йти вже на ніякі гнилі компроміси. Досить цяцькання з цими засранцями. Краще бути виключеним як посередньо признати за собою вину та віддати себе на неозначений час шантажам цих неможливих людей. Я вагався і боровся зі собою кілька годин – я волів би був зіставити собі цю приємність, щоб після того, як буду реституований у повних членських правах, сам виступити з організації. Але яку я маю гарантію, що вони не використають мою згоду, щоб мене не поставити на якийсь довший час – рік або два – в повну моральну залежність від себе. Тому я зробив по пораді Мами. Ціле полудне працював я над [85/3] проєктом листа до Мурашка. Боліло мене знову роздрापувати недавні рани. Невесело.

Кінчу ці записки – знову в склепі. Ледви прийшов я додому – алярм. Тепер майже щоденно. Мої люди зовсім неможливі. Вони дістають істерії на пункті алярмів, бомб, літаків і т. д. З тутою чекаю, коли на 1. XI. наново перепроваджуся до Pension Schmolke і коли знову буду міг висиплятися по ночах.

Переписуватиму тепер лиш до Мурашка. Як довго нині триватиме нічна тортура безсонниці? Щоб бодай ще раз мене не витягали з ліжка. Неспання також причинюється до моїх теперішніх невеселих настроїв.

[86/4] 28. жовтня 1940, понеділок

Відпис листа до полк. Мурашка

Берлін, 28. X. 1940. р.

Високоповажаний Пане Полковнику,

¹³⁰ Тобто видужала.

¹³¹ Особу встановити не вдалося.

¹³² Пансіон Ельзи Шмольке містився на вул. Нюрнбергерштрассе, 65, в Берліні і був знищений під час бомбардування Берліна.

¹³³ Тут: зупинити, зняти.

Після глибокої застанови рішив я відкинути Вашу пораду, щоб я вицофав свій виклик від присуду Організаційного Суду СГД до Гетьманської Управи та здався замість того на ласку Я В Пана Гетьмана. Почуваюся до обов'язку подати до Вашого відома мотиви мого рішення:

1. Не могу сам себе позбавляти законно мені прислужуючого права відклику від Суду 1-шої інстанції. Це рішення було несправедливе і безосноване і я мушу проти нього боротися. Якщо Гетьманська Управа вважає, що мені діється кривда, тоді має вона передбачені Правильником законні можливості віддати мені [87/5] належну справедливість.

Пригадую Вам, Високоповажаний Пане Полковнику, що Ви самі стали на цьому самому становищі і вважаю присуд Суду 1-шої інстанції за несправедливий і абсурдний радили мені внести відклик до Гетьманської Управи.

2. Не могу відкликуватися до ласки Пана Гетьмана, бо я не допустився ніякого злочину. Не ласки я добиваюся, але справедливості та сатисфакції за заподіяну мені кривду.

3. Маю те переконання, що для Гетьманської Організації був я корисним та лояльним членом. Я працював по найкращим моїм силам і я дав організації докази моєї лояльності (хоч би на весну цього року справа листування п. Юрія Косача зо мною). Також після того, як я оце вже 4 місяці став жертвою несамо-витих експериментів, я не зійшов зі шляху організаційної дисципліни. [88/6] Я добивався справедливості для себе законним шляхом, дбаючи пильно, щоб своєю поведінкою не викликали навіть тіні підозріння, що шукаю будь якої протекції у старшини Організації або у моїх суддів.

За вірність і любов, за працю і лояльність заплатила мені Гетьманська Організація як зла мачуха. Нічого не було зроблено, щоб дати мені сатисфакцію за зневагу вчинену мені стариком, який – по Вашим власним словам – уже можливо не відповідає за свої вчинки. Нічого не було зроблено, щоб потягнути до відповідальності авторів славетних краківських «судів», що в найбільш грубий спосіб порушили всі закони та весь організаційний порядок СГД. Нічого не було зроблено, щоб припинити рознуздані язики тих самих людей, що поспішали розплескати про внутрішню організаційну справу перед цілим Краковом. Тут у Берліні, після того, як Ви, Пане Полковни[89/7]ку (а також п. Ткаченко¹³⁴), запевнювали мене найбільш урочисто, що ціла справа проти мене не має абсолютно ніяких підстав та що люди у Кракові мусіли, хіба побожеволіти (п. Ткаченко так і сказав, що це робота непочитальних старих пердунів) – прийшов присуд Організаційного Суду, присуд побудований на «вражіннях» п. Головного Судді, який своєю ідіотичною мотивацією, чи радше браком усякої мотивації – переходить уяву законно мислячої людини.

Після 4 місяців нестерпних душевних тортур, після того як я стояв на межі психічної недуги, пропонують мені ось який «вихід»: Я сам маю визнати себе за винуватого; маю сховати до кишені заподіяні мені кривди і зневаги, стати на тому що все, що діялося, було законне і справедливе; зі звязаними руками та на неозначений час маю віддавати себе [90/8] та свою честь під владу тих, з якими перейшов я вже такі гіркі досвіди; маю петрифікувати на неозначений час свій тепершній чудацький стан, ні член ні не член, ні пес ні баран. Ясно, що такі умови для мене неприємливі.

¹³⁴ Особу встановити не вдалося.

Не знаю як рішити Гетьманська Управа. Але навіть якби вона захотіла піти по лінії найменшого спротиву та затвердить заповіданий надо мною «Justiz-Mord»¹³⁵, я не можу змінити своєї поведінки. Я не вчиню ніякого кроку, що його можна б інтерпретувати як мою згоду до вчинених беззаконств. Я покищо зовсім безборонний і тому єдине, що поки що можу зробити, це перекинути повну відповідальність за злочин над невинною людиною на моїх інквізиторів. Не може бути дана і ніколи не буде дана моя апробата на «Justiz-Mord». Вже радше перенесу виключення з організації, що зрештою [91/9] відчуватиму як відносно невелику прикрість після тих страшних днів, коли ламалася моя віра в розум, честь і справедливість Гетьманської Організації.

До Вас особисто, Пане Полковнику, я не відчуваю ніякого жалю, навпаки я Вам вдячний за розуміння та співчуття. Я знаю, що Ви щиро хотіли, щоб я дістав належну мені сатисфакцію. На жаль Ваші противники у Верхівці СГД виявилися сильніші за Вас. Я знаю, що вони бючи мене, хотіли посередньо вдарити також і Вас. Можете сказати тим панам, що вони досягли своєї мети. Нема для мене місця в теперішній Гетьманській Організації. Якщо маєте охоту і змогу, Пане Полковнику, тоді прошу Вас уможливити мені безболісний відхід.

Думаю, що знаєте мене на стільки, Пане Полковнику, що я завжди оста[92/10] нуся при Гетьманській Справі. Вірю, що зможу послужити їй тоді, коли ті панове, що сильні тільки в інтризі та що вже сьогодні складають у малих ділах докази своєї глупоти та бездарности – у зустрічі з великими державними завданнями тріснуть як миляні баньки.

Прийміть, ВПоважаний Пане Полковнику, вислови моєї щирої поваги.

Іван Лисяк-Рудницький.

30. X. 1940. р., середа.

Рано на викладах. Обід в «Studentenwerk»¹³⁶. Моя теперішня господиня – Frau Jasse – видала на тиждень наперед всі мої «Fleischkart»¹³⁷ і, тому мушу їсти або рибу – або, якщо її нема (напр. нині) – їдження – «Markenfrei»¹³⁸. На обіді зустрівся з Кузиком¹³⁹. Він віддав мені підручник економії, що його тримав цілий тиждень, [93/11] хоч я йому казав, що книжка конче мені потрібна. Не робить міни, якби мені хотів віддати позичені 5 RM. Пополудні «Arbeitsgemeinschaft Volkswirtschaftslehre»¹⁴⁰. Провідник групи, студент Ludwig, справді знає багато. Тільки я особисто завжди маю великі сумніви, чи економія, так як її на вправах переробляє проф. Stackelberg¹⁴¹ (і, очевидно,

¹³⁵ «Судове вбивство» (нім.); ситуація, коли присуд смерті, виданий судом, є неспівмірний із провиною, відповідно до права, і є, по суті, засобом убивства.

¹³⁶ «Studentenwerk» (від 1934 до 1945 рр. під назвою Reichstudentenwerk), допомогів організації німецького студентства, які під різними назвами діяли після Першої світової війни.

¹³⁷ «Картки на м'ясо» (нім.)

¹³⁸ Тобто їжа, яку можна було отримати без обмежень (карток).

¹³⁹ Любомир Кузик (в шоденнику І. Лисяка-Рудницького – Люба Кузик) (1920–1993), син кооператора і громадського діяча, посла до Варшавського сейму від УНДО Степана Кузика; член Карпатського Лещатарського Клубу у Львові; навчався в Берліні, потім вступив в дивізію «Галичина»; після війни перебував у таборах українських емігрантів у німецьких Альпах, пізніше виїхав у Чикаго (США), займався громадською діяльністю, був співзасновником Товариства Сприяння Народному Рухові України, започаткував лещатарський спорт серед українських емігрантів.

¹⁴⁰ «Робітниче об'єднання Економіка сільського господарства» (нім.).

¹⁴¹ Генріх фон Штакельберг (Heinrich Freiherr von Stackelberg, 1905–1946), німецький економіст,

Ludwig in der Arbeitsgemeinschaft) – чи така метода оправдана. Це все виводиться з Böhm-Bawerk'a¹⁴². Графікони, що мають ілюструвати різні твердження теоретичної економії, виглядають гарно – але чи вони мають яке небудь відношення до дійсности?!

Вечером з Ганні в каварні. Ми обоє були в не надзвичайному настрої. Вона змінє завтра місце (2 місяці не хотіли її випустити з Hegel-Naus'u¹⁴³). Я цікавий, чи буду міг її відвідувати [94/12] на новій хаті. На те, щоб кохатися в зимі треба мати теплу кімнату – в коханні технічна сторона надзвичайно важна.

Погода препогана. Доц згущується у перші пластинки снігу.

31. X. 1940., четвер.

Сьогодні я перепроводжувався. Не брав візника, але сам кількома наворотами переніс речі зі старої хати на нову. Не був на викладах. Для тата ходив роздобути каталог видавництва «Ost-Europa Verlag». По дорозі обдумував собі план статті: «Die West-Ukraine, eine Betrachtung»¹⁴⁴, що підходила б своїм тоном до «Zeitschrift für Geopolitik». Такі собі фантазії.

[95/13] 1. XI. 1940., п'ятниця

Вечором в 8 год., після викладу і вправ у проф. Ахметелі¹⁴⁵, вийшов разом з Білінським¹⁴⁶. Він у нац. молоді риба, бувший член студентської репрезентації, тепер має з берлінськими студентськими можновладцями клопотати – виключили його зі Студентської Громади. Говорили на політичні теми, а мене цікавив би більше актуальний підхід, він звернув на ідеологію. Легко було нам зговоритися – націоналіст, що бачить слабкі сторінки вождизму та визнає вищість монархії. Критичний, майже негативний підхід до Донцова. Негативний підхід

який працював в галузі теорії організації промисловості; викладав в Кельнському університеті, а потім в Берлінському університеті (до 1941 р.), в 1941 р. – професор Боннського університету; служив у вермахті на Східному фронті; у 1944 р. виїхав в Іспанію, де викладав в університеті. Помер в Мадриді.

¹⁴² Мається на увазі Ойген фон Бем-Баверк (Eugen von Böhm-Bawerk, 1851–1914), економіст, представник австрійської школи економічної науки, професор в університетах Інсбрука та Відня, міністр фінансів та президент Віденської Академії Наук.

¹⁴³ Йдеться, ймовірно, про будинок-музей (Hegelhaus) у м. Штутгарт, де народився німецький філософ Георг Вільгельм Фрідріх Гегель.

¹⁴⁴ «Західна Україна. Огляд» (нім.).

¹⁴⁵ Михаїл Ахметелі (Michael Achmeteli, 1895–1963), німецький вчений, професор і публічний інтелектуал грузинського походження; навчався в Харківському та Єнському університетах; з 1926 р. співпрацював в Інституті Східної Європи в Бреслау; у 1937–1943 рр. – директор Інституту Ванзее (Інститут Східної Європи) в Берліні; вивчав радянське сільське господарство, автор праць «Die Agrarpolitik der Sowjet-Union und deren Ergebnisse» (Берлін, 1936), «Bauern unterm Sowjetstern» (Гюслар, 1938); підтримував жваві зв'язки з А. Розенбергом; у червні 1941 р. представив план майбутньої аграрної реформи; у 1942 р., підтримуючи А. Розенберга, виступив з критикою окупаційної політики Німеччини на території СРСР, за що ледве не був заарештований в 1943 р.; після війни брав участь в організації Інституту Східної Європи в Мюнхені, викладав у Мюнхенському університеті; з 1939 р. – член Грузинського національного комітету; член АБН.

¹⁴⁶ Клавдій Білінський (1918 р.н.), український юрист та громадсько-політичний діяч, студював економіку й право в Академії закордонної торгівлі у Львові (1935–1938), Економічному інституті в Берліні (1940–1943) та університеті в Інсбруці; у 1939 р. – політ'язень у Польщі, у 1944 р. ув'язнений гестапо; від 1949 р. – в Австралії; останній голова Союзу українських студентських організацій під Польщею (СУСОП) (1939), голова Центрального союзу українського студентства (ЦесУС) (1940–1947); голова української громади в Сідней (1950–1952), заступник голови Об'єднання українців Австралії (1950–1951). Мешкає з дружиною в Австралії.

до Сціборського. Час робить своє. Дім збудований на піску мусить завалитися. Націоналізм розламався організаційно та розсипується ідейно. З Білинським буду ще говорити.

В 9 год. мав зустріч з Которовичем¹⁴⁷. Ми не встигли привітатися, як алярм! [96/14] Англіїці ще ніколи не прилітали так рано. Ми зустрілися з Которовичем коло «Femina-Naus»¹⁴⁸, і зійшли до цього будинку до льокалю «Puzta», що міститься в підвалі.

К-ович оповідав з Губернаторства. Розлом між націоналістами йде вглиб, недавно в Холмі був револьверовий замах на Старуха¹⁴⁹. Бандерівці прийшли вночі до нього до хати та застукали. Відчинив двері хлопчина гімназист, що живе разом з Старухом. «Гості» поранили його трьома стрілами та втікли.

В «Puzti» було зовсім весело. Сцена нагадувала карикатури в німецькій пресі проти англійських пльотокраїв, що бавляться та пиячать у люксових протилегунських пивницях, тоді як нещасний народ страждає від страхіть війни. Сміхи-крики-співи. На жаль тим гостям, що прийшли після алярму, вже не подавали, так що ми з Которовичем лише дивилися, як наші [97/15] сусіди здорово смоктали винце.

Которович просто еротоман. Я вже кілька разів переконався, що не можна з ним піти до льокалю, щоб не перервав розмови та не причіпився до якоїсь жінки. Цим разом запросив він до столика якусь стару погану курву – першу, що накинулася. Я був скажений. Ледве позбулися тої, як Кот-ович зачав пертракції з якоюсь іншою. Також – якщо йому вірити – підчас подорожі по Ген. Губернаторстві мав він тузін¹⁵⁰ пригод. Ми сиділи на долині кілька годин, уже була перша. Користаючи з того, що на дворі було тихо, без стрілів, я побіг до хати – хоч ще не було «Entwarnung»¹⁵¹. Кот-ич остався з кралею, яку намовляв піти до нього додому.

«Entwarnung» прийшла, коли я вже був у ліжку – 2 год. Потім знов у 3-тій алярм до шостої. Я очевид[98/16]но прекрасно спав.

2. XI. 41¹⁵², субота

В суботу не маю викладів. Забрав решту своїх манатків від Frau Jasse. Ска-

¹⁴⁷ Геннадій Которович (1916–1964), український журналіст; до 1939 р. жив і працював у Варшаві як кореспондент газет «Polityka», «Діло», «Новий час»; був близьким до Єжи Гедройця; з кінця 1940 р. жив у Берліні, співпрацював з газетою «Краківські вісті» (1940–1944), «Голос» (1939–1945), редагував тижневик для українців військовополонених Червоної Армії «Нова доба» (1941–1944), газету «За Україну» (1945); після війни – редактор тижневика «Неділя» в Ашафенбурзі (Німеччина), працівник Української редакції радіостанції «Вільна Європа», належав до Управи українських журналістів на чужині (з 1950 р.). Помер у Мюнхені.

¹⁴⁸ Йдеться про Феміна-Палац (Der Femina-Palast), будівлю на Нюрнбергерштрассе, 50–56 в Берліні, яка постанала на злами 1920-х і 1930-х рр. і була одним із центрів нічного життя тогочасного Берліна.

¹⁴⁹ Ярослав Старух (1910–1947), український політичний та військовий діяч, публіцист, державний секретар міністерства інформації й пропаганди Українського державного правління; член ОУН, крайовий провідник ОУН Закерзонського краю. Згаданий в щоденнику замах на Я. Старуха, очевидно, був справою не бандерівців, а мельниківців (після того, як А. Мельник обмежив у правах у серпні 1940 р. найактивніших прибічників С. Бандери, серед яких був і Я. Старух, та взаємного жорсткого протистояння).

¹⁵⁰ Дюжину (польск.).

¹⁵¹ Тут: «відбій» (тривоги) (нім.).

¹⁵² Тут, очевидно, помилково 1941 рік, має бути 1940.

зав їй, що¹⁵³ вже відімстила, що вона так негарно зо мною повелася, та виповіла кімнату після 2 тижнів. Її субльокаторка, Frau Lubbe, та сама, що вигризла мене, затроєє життя також Frau Jasse. Крім того я сказав їй, що кожного разу, коли сидітиме в пивниці, хай подумає, як я солодко сплю в цей самий час. Справді, мин. ночі сиділи її люди в лосі 8 годин!

Мама упорядкувала зо мною мої речі, білизну та одяги. Маю маленьку кімнату, де мешкала раніше Fräulein Schleklein.

[99/17] 3. XI. 40., неділя

Рано з Мамою в церкві. Ніколи ще не було в нашій церквці такої маси народу. Перша неділя в місяці, крім того святкування 1-шого листопада. На жаль о. Вергун¹⁵⁴ дуже слабенький проповідник, його святочна першолистопадова проповідь незадовільна ні змістом ні риторичною формою. Згадую львівські перші листопади: коли св. Юр тріщав від тисячних мас, коли мури здригалися від могутніх співів; 1-ший листопад перед двома роками, за Карпатської України, з українською демонстрацією та шаржою кінної поліції. Але й нині чулося стихію. Я бачив Гетьмана з кількома його людьми – Шемет¹⁵⁵, Вовк¹⁵⁶, Дідченко. Чи ті люди, що так інстинктивно не люблять галичан, відчули, що таке галицький народ? Між публікою чув я шепіт: «Гетьман ... Гетьман...». В кожному разі, націоналісти не мають тепер ніякої репрезента[100/18]ційної постаті, кого могли б висунути у день 1-шого листопада. Мельник робить собою дуже гарне вражіння – але його тримають десь під скляним покривалом. Якби гетьманці не були такі засранці...

Пополудні був з Мамою в кіні на фільмі з Paul'ою Wessely¹⁵⁷. Це ще уродиновий дарунок – мин. неділі годі було дістати білетів.

Після кіна зайшов я до Порша¹⁵⁸. Конче треба нам уже раз з ним познайомитися. Але ні вчора, в суботу, ні сьогодні, в неділю, не застав його вдома.

Ще ранком дістав поштою листа від Ганні. Теплий і сердечний. Нагло забажалося бачити її, зателефонував. Посиділи годинку у кавярні. Слава Богу, все в

¹⁵³ Далі викреслено слова «я вже».

¹⁵⁴ Петро Вергун (1890–1957), блаженний священномученик, священик УГКЦ; д-р філософії, душпастир-місіонер для українців греко-католиків з осідком в Берліні, з 1940 р. – Апостольський Візитатор для українців в Німеччині; 1945 р. заарештований, а в 1946 р. вивезений на Сибір в ув'язнення на 8 років, після чого йому заборонено повертатися додому. Помер в с. Ангарському Красноярського краю.

¹⁵⁵ Сергій Шемет (1875–1957), український громадський та політичний діяч, журналіст, діяч монархічного руху, один із засновників Української Партії Хліборобів-Демократів, з 1919 р. на еміграції, разом з В. Липинським активний в Українському Союзі Хліборобів-Державників (1920); був особистим секретарем Павла Скоропадського та членом Ради Присяжних; мешкав в Тарнові, Відні, Берліні, Парижі. Згодом жив в Австралії.

¹⁵⁶ Андрій Вовк (1882–1969), український військовий і політичний діяч, генерал-хорунжий армії УНР, з 1923 р. – редактор журналу «Табір», у 1924 р. – співзасновник товариства колишніх вояків Армії УНР; під час Другої світової війни очолював українську громаду Німеччини, після війни жив у ФРН, військовий міністр в уряді УНР в екзилі (1957–1961). Помер в Новому Ульмі.

¹⁵⁷ Павла Весселі (Paula Wessely, 1907–2000), австрійська акторка театру і кіно, кінопродюсерка (фільми «Епізод», «Урожай», «Держало життя» та ін.).

¹⁵⁸ Микола Порш (1879–1944), український політичний та громадський діяч, член Української Центральної Ради (1917), генеральний секретар праці, а пізніше генеральний секретар військових справ УНР; належав до ЦК УСДРП (1917–1918); за Директорії – пропав в Берліні (1919–1920); на еміграції жив в Берліні, де й загинув в 1944 р. (за іншою версією – пропав безвісти).

порядку. Роди – як я жаргуючи казав – були тяжкі але вдячні. Їй нелегко було вирватися з Hegel-Haus'у, не хотіли пустити, а теперішні німецькі [101/19] закони забороняють робітникам самовільно змінити працю. Справа тягнулася повні два місяці. Але нове місце – елегантний пансіон в поблизу Kurfürstendamm – Ганні дуже відповідає. Оповіла вже мені багато про господиню та гостей. Дівчина, що останніми часами була пригноблена, зле виглядала – тепер знову розцвіла. Приємно було дивитися на зарожевілі губки та блискучі очі. Я вдоволений з моєї Ганні.

Вона дає менше клопотів та більше радості як інші дівчата.

4. XI. 1940., понеділок

Ввечері Мама мала стрічу з Дідченком. В моїй справі він зовсім заступає погляд моєї повної реабілітації та потягнення до відповідальності краківську групу. Він усе вважає за провокацію Крилача (якого, як мені вже дав[102/20]ніше було відомо, ненавидить). Довірно переказав М., як виглядав поділ голосів на Гетьманській Управі, коли був на порядку мій відклик: за мною – Мурашко і Вовк, проти – Гомзин (очевидно!), Шемет і ... Мельник (це перебувала чудасія, що до складу касаційного суду просять суддю з першої інстанції!). Нарешті рішили компромісово: я маю просити зменшення кари.

Дідченко взагалі в напружених відносинах з тутешніми можновладцями. Думає зачинати якусь акцію. Дуже напивав на М., щоб вислала свого листа до Гетьмана (про який ми не раз говорили), де зясувала б свій погляд та становище до всього того, що діється в гетьманському таборі та що від пів року виправляють з нами обома.

[103/21] 5. XI. 40, вівторок

В 6. год. зустрівся з Ганні на старому місці коло університету (була ще за якимись справами в Гегель-Гавзі). Були в кіні. Прохід. Погода поправилася, зовсім тепло, вчорашній страшний дощ проминув.

6. XI. 40, середа

Мама мала ввечері стрічу з ген. Вовком, зааранжовану Дідченком. Я пішов в 10 год. відпровадити М. додому. Ще трохи прислухався розмові. Ген. Вовк робить дуже позитивне вражіння. Цікаве лице, вольове і вперте, розумне. Обличчя старої людини, сірі очі, затиснуті уста.

Дзвонив сьогодні Порш.

Купив на візку «Батько Ґоріо». Зі зворушенням перечитував наново окремі розділи з улюбленої книги. В чому тайна Бальзака? Можливо в тому, що [104/22] він не дав ні одного зовсім геніального, досконалого і самовистарчального (класичного) твору. Поодинокі романи та оповідання Бальзака завжди мають у собі почуття незакінчености, немов би автор не сказав про героїв і про події все, що можна сказати. Класичні герої абсолютно виповнюють рамки свого твору. Герої Бальзака, не дають себе замкнути у сторінках книжки, йдучи вулицею ніколи не можна бути певним, чи за найближчим рогом не зударюся лице-об-лице з Вотроном, Люсіаном де Рюампре, Растіняком і іншими. Почуття незакінчености – почуття нескінчености.

[105/23] 7. XI¹⁵⁹. 40, четвер

Вечором, після університету, поїхав до Humboldt-Klub'у. Був вірменський вечір. Доклад – кілька декламацій – гра на фортепіяні. Переклад поезій на чужо

¹⁵⁹ Тут помилково поставлена дата «7.XII.40».

мову це взагалі трудна річ – а завзята патріотична лірика, зовсім звязана з середовищем та його емоціями – робить театральне і силуване вражіння на чужинця, а ще й європейця, якому важко зрозуміти такі настрої. Потім перейшли до іншої залі. Публика майже чисто вірменська, кілька людей з управи Klub'u. Зі студентів не-вірмен був лише я, Гаμουла¹⁶⁰ та ще якийсь земляк. Вірмени були задоволені – з браку чогось кращого – нами, посадили між себе. При вині йшла балачка поза десяту. Дивне вражіння з тої розмови: не раз здається, ніби ми вже останні під сонцем, а тут народ що переживав стократно тяжчі трагедії і не має на[106/24]віть тих перспектив, що мріють перед нами. Моєму співрозмовцеві – маю записане прізвище та адресу – заімпонували мої припадкові відомості про Вірменію, які йому видалися – як на чужинця – досить значні. Обіщовав підтримувати контакт і навіть пропонував співпрацю в якомусь вірменському видавництві. Потім присіли ще дівчата, декляматорка вечірки та її сестра (Марія і Льоля). Верталіся всі разом S-Bahn¹⁶¹ домів.

Дівчата живуть зі своїми батьками на Kurfürstendamm, а мій співрозмовець живе також у них як субльокатор.

Ага – ще був у товаристві один грек. Він дуже войовничо настроєний, запевняє, що греки стоять на альбанській території. В кожному разі з ним. сторони гідне на подив, що не замкнули всіх греків до табору.

До речі, всі левантинці, народи Близького Сходу, роблять своїм виглядом зовсім жидівське вражіння.

[107/25] 10. XI. 1940., неділя

Пишу в неділю, пізнім вечором. Я втомлений, отже збираю коротко:

П'ятниця. Разом з М. уперше у Порша. Надзвичайно цікава людина. Опишу його та дім при іншій нагоді – буватимемо у нього частіше.

Субота. Намовляв Ганні, щоб взяла мене на ніч до себе. Боїться. Я зовсім стратив гумор і зі злості пішов сам до театру. «Prinz v. Homburg»¹⁶² – прекрасна річ, д. гарна вистава. Кляйста великий поет! Я наказав би дати «Homburg'a» як першу виставу в Укр. державному театрі.

Неділя. Дідченко був у нас (себто в пансіоні) на обіді. Ціле пополудне сидів у нас. Він у рішучій опозиції проти теперішнього проводу СГД. Але він хитрун – покищо пропонує М., щоб вона вступила до Укр. Громади¹⁶³, робила там опозицію, [108/26] а тоді він, Дідченко, буде її підпирати... Але здається справа лежить Д. на серці, отже можливо, що буде щось реального. Я дав йому у відписах мій відклик проти присуду берлінського суду та мій останній лист до Мурашка – Д. передасть це ген. Вовкові.

Вечором допомагав М. писати її листа до Гетьмана, де з нагоди того, чому відмовилася редагувати для гетьманців пропагандивне видання для Америки – вичитує без пардону реєстр гріхів Гетьм. Управи.

Я упорядкував нарешті свої папери, що від перепровадження лежали ще не поскладані.

Написав листа до Тата. Він хвилюється, чому я рідко пишу. Уявляю собі, що після моєї краківсько-берлінської історії, що впала на нього як грім з ясного

¹⁶⁰ Особу встановити не вдалося.

¹⁶¹ Міська електричка у Берліні.

¹⁶² П'єса «Принц Фрідріх Гомбурзький» (1810) німецького драматурга, поета і прозаїка Генріха фон Кляйста (1777–1811), уперше поставлена у Відні в 1821 р.

¹⁶³ Далі викреслені слова «а тоді».

неба та про яку мусів довідатися від сторонніх людей – він неспокійний, що я виправляю за нові історії.

[109/27] 11. XI. 40, понеділок

М. відкрила в календарі, що саме сьогодні випадає «Święto Niepodległości». Багато сміху було з цього приводу.

До Берліна приїжджає Молотов. Що большевики дістають? Поділ Туреччини? Можливо, що большевики зажадають Холмщини і Лемківщини.

12. XI. 40, вівторок

Рано був у Которовича та на Kartenstelle¹⁶⁴, вніс подання на Bezugschein¹⁶⁵ на зимовий плащ. Кот-ович живе як правдивий редактор – серед стирт різних газет, витинає, перекладає, перероблює. Пише до «Краківських Вістей» (репортажі, передовиці, воєнні огляди – все можливе), крім того редагує газетку для польських полонених «Gazeta ilustrowana»¹⁶⁶. Спритний хлоп[110/28]чина. Очі тільки бігають.

Пополудні 2 годині на викладі у Jessen'a¹⁶⁷. Зустрівся після тижня з Кузиком. Він тепер розносить газети. Вечором з Ганні.

13. XI. 40, середа

Кузик дістав гроші (віддав мені 5 RM) і ми були у «руско-малоруским» ресторані – Jag am Zoo. Опісля заглянули до студентської домівки – Joachimstalerstr. 10a, сусідня каменниця коло тої, де живе Ганні. Я був уперше у студ. домівці. Але не встиг добре розглянутися – алярм! Побіг до хати і ще встиг.

14. XI, четвер

Цим разом зловив мене алярм, коли я S-Bahn'ом вертався додому в 9 год. Від 9 до 1 перебув у льохах Lehrter Bahnhof¹⁶⁸. Величезні «катакомби» були такі перепов[111/29]нені, що доводилося стояти. Приїхав нарешті після алярму втомлений і брудний. Але ніч прекрасна: зовсім не холодно, чисте небо, повня місяця.

15. XI, п'ятниця

Від кількох днів шукаю товариша, у якого міг би я заснути свою кавалерську «Absteigkwaetiere»¹⁶⁹. В цій цілі умовився з Гаврилюком¹⁷⁰. Я Ярему знаю з Кракова як «свого хлопаку».

¹⁶⁴ Kartestelle (нім.) – установа для видачі карток на нормовані товари в Німеччині під час Другої світової війни.

¹⁶⁵ Bezugschein (нім) – картка, ордер на купівлю нормованого товару.

¹⁶⁶ «Gazeta ilustrowana» (1940–1945), польськомовний тижневик командування Вермахту для польських полонених в Третьому Райху.

¹⁶⁷ Не вдалося встановити, про кого чи що йдеться.

¹⁶⁸ Один з давніх вокзалів Берліна (1868–1951), на місці якого зараз є площа Вашингтонпльац та Головний вокзал Берліна.

¹⁶⁹ Мається на увазі помешкання для ночівлі.

¹⁷⁰ Ймовірно, йдеться про Ярему Олега Гаврилюка (Jarema Oleg A. Nawryluk, 1913–1995), греко-католицького священика, родом з с. Хом'яків (тепер Березівка Тисьменицького р-ну Івано-Франківської обл.), який допомагав в служінні священику Петру Романишину серед українців в Німеччині під час війни та працював у Червоному Хресті в Берліні; пізніше служив як перший постійний душпастир болтонської парафії, складової частини душпастирства українців греко-католиків з міст Болтон, Лій-Престон і Блякберн у Великій Британії, ініціатор створення першої у Великій Британії Школи українознавства (1951). Помер у Манчестері (Ланкшир, Великобританія). Див.: Петро Романишин. Студії до історії Української Католицької Церкви в Німеччині. Петро Вергун перший Апостольський Візитатор і Адміністратор // Українська Вільна Академія Наук. Збірник Заходознавства. Том XV (13). Вінніпег, 1988, 212 с.

Як на злість, приходиться він з дівчиною, отже не можна було вільно говорити. До речі, чому такий гарний хлопець має «stosónek»¹⁷¹ з урядничкою з Черв. Хреста, смішним бабшіоном¹⁷². Принаймні говорили ми весь вечір по польськи – приятелька Яреми «Volksdeutsche» з Познаня – зрештою має польське прізвище і катол. віросповідання – справжня полька. Мені приємно [112/30] було балакати по польськи, бо останніми часами здавалося мені, що вже починаю забувати.

16. XI, субота

Пополудні було в кавярні більше товариство інж. Тимошенко¹⁷³ з жінкою (п. Галя¹⁷⁴ вміє виглядати дуже ріжно; нині була знову дуже гарна), молода співачка Бурбелло¹⁷⁵, коротко побув Косач, потім прийшов Которович з Сеньковим¹⁷⁶. Усякі українські сплетні. Я говорив з Косачем трохи на стороні про Михайла¹⁷⁷; його судили за «Від Мирного до Хвильового»¹⁷⁸, він покаявся і його наново прийняли до спілки письменників; за ним визнали заслугу, що він у минулому «розшифровав націоналістів у літературі». Бідака...

Одне цікаве: Севрюк¹⁷⁹, що м. ім. здається допоміг Огієнкові¹⁸⁰ добитися єпископства – [113/31] тепер уже до нього має якісь претензії та говорить про нього не без іронії.

Проте, О. має тепер таку позицію, що непотрібна йому вже ніяка протекція.

¹⁷¹ Відносини, стосунки (польськ., помилково – має бути: stosunek).

¹⁷² Баба, жінка (польськ. згїрдливо).

¹⁷³ Мається на увазі Олександр Тимошенко (1909–1973), український архітектор, родом із Кисва, син архітектора Сергія Тимошенка; з 1938 р. працював за фахом у Рівному, Варшаві, під час Другої світової війни – у Берліні, Празі і (з 1947 р.) у США; засновник Товариства українських інженерів Америки та його голова (1953–1954), будівничий низки хмародерів у Нью-Йорку; одружений з донькою історика та правника Андрія Яковліва Галиною.

¹⁷⁴ Галина Тимошенко (дівоче – Яковлів, 1908 – д.с.н.), донька історика Андрія Яковліва та дружина інженера й архітектора Олександра Тимошенка; закінчила Українську Студію Пластичного Мистецтва у Празі; делегатка Міжнародної Студентської Конференції в Парижі (1928); до 1939 р. мешкала зі сім'єю у Варшаві, потім – у Регенсбурзі в Німеччині, а після війни – у США.

¹⁷⁵ Оксана Бурбелло Соломон (1913–2001), українська оперна співачка (колоратурне сопрано); родом з Сокальщини, донька члена УНДП Броніслава Бурбелли; студювала у Львівському Музичному інституті ім. М. Лисенка у Марії Сокіл, потім у Варшавській державній музичній консерваторії у проф. Санковської, дебютувала в другій половині 1930-х рр.; під час Другої світової війни неодноразово виступала в Берліні (1940, 1941); потім – в США. Померла в Америці, похована на цвинтарі в Арлінгтоні (Вірджинія, США).

¹⁷⁶ Ймовірно, Іван Сеньків (1913–1993), український етнограф, дослідник Гуцульщини; навчався в Варшавському університеті, у 1939 р. продовжив студії в Берліні, отримав ступінь доктора філософії; працював в Державному етнологічному музеї як науковий працівник; після закінчення Другої світової війни залишився в Німеччині, працював перекладачем та науковим працівником у бібліотеці.

¹⁷⁷ Мається на увазі Михайло Рудницький.

¹⁷⁸ Йдеться про монографію: Михайло Рудницький. Від Мирного до Хвильового. Львів: Діло, 1936.

¹⁷⁹ Олександр Севрюк (1893–1941), український дипломат часів Української революції 1917–1921 рр., член УПСР, громадський та політичний діяч; у 1920–1941 рр. на еміграції в Парижі та Німеччині, де проводив спочатку прорадянську діяльність, а потім співпрацював з владою Третього Райху. Загинув внаслідок залізничної катастрофи.

¹⁸⁰ Митрополит Іларіон (Огієнко) (1882–1972), український вчений, митрополит УАПЦ, громадський та церковний діяч, мовознавець, історик Церкви, перекладач Св. Письма, міністр освіти, потім – міністр віросповідань УНР, перший ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету.

17. XI., неділя

«Задунайський» стало буває тепер у нас на обідах. Нині сидів по обіді у Мами та балакали про всячину.

Інформації: боротьба між гетьманцями та Др. Сушком з Vertrauensstelle; Сушко сутереує німецьким чинникам розв'язання УНО і Укр. Громади та створення укр. Einheitsorganisation; гетьманці хочуть зате висадити Сушка та хотіли б бачити на його місці Севрюка.

До речі, Дідченко твердить, що Которович та Косач на німецькій «делікатній» службі. Косач підчас війни говорив у нім. радіо комунікати, що в них вихвалялося большевиків (зате [114/32] ніби прийшло до розриву між К. та гетьманцями), а Которович і ніби мав віддавати услуги німцям ще за польських часів, так що коли лише прийшли до Варшави, самі негайно за ним шукали.

Рано був у церкви, вечором з Ганні.

18. XI, понеділок

Ходив з Дідченком на закупи – він уладжував у себе якесь прийняття – купили 4 фляшки вина, одну фляшку горілки, різні салати, до цього чарки і тарілки.

Вечором у Humboldt-Klub'i, реферат іранця Mazda про нафтову продукцію у Близькому Орієнті. Інтересна потім ще гутірка в інтернаціональному товаристві.

[115/33] 19. XI, вівторок

Нарешті розв'язав технічну сторону мого стосунку з Ганні. К-ович перепробив мене, що не може мені відступити на нині своєї кімнати. Я пішов зараз рано в околицю Anhalten Bahnhof⁸¹ відняти кімнату в якомусь готелі. Я пережив ті духові емоції, що їх маю кожного разу, коли йде про щось нове (пригадую собі напр. мою першу танкову забаву). Все пішло гладко. З Ганні перебули разом ми ціле пополудне (я не пішов на виклад) і обоє, здається, були зовсім задоволені. Не можна задовго тримати гарячого казана, не відкриваючи вентиля. Приємно кохатися з жінкою, що так добре знає техніку кохання і разом з тим вкладає в кохання цілу душу. Згадую готелеву кімнату, світло малої лампки над білою умивальницею, свисти по[116/34]їздів од недалекого двірця, тапчан, ліжко, біле тіло. Шкода лише, що молода 29 літня жінка має вже привалі груди.

Вечором довідався я дома, що був телефон до мене від Любки Гадзевич⁸². Подзвонив. Вона пригадала мені мою давню обіцянку познайомити її з якимсь китайцем. Ще цього мені бракувало!

20. XI., середа

На викладах.

Пополудні мав з вільні і умовився з М. піти купити зимовий плащ (мені прислали з Kartenstelle Bezugschein на зимовий плащ). Чекав на М. майже

⁸¹ Віддалений вокзал у Берліні, що діяв до 1952 р. Зараз на його місці станція Берлінської міської електрички.

⁸² Любов Гадзевич (бл. 1916 р. – д.с.н.), донька греко-католицького священика Онуфрія Гадзевича, пароха с. Нового Сончу Малопольського воєводства; студювала у 1941 р. в Берліні як стипендіатка КОДУСу, вийшла заміж за студента медицини Зенона Канюшка, навчалася з ним у м. Грац в Австрії, де й залишилася жити. Потім виїхала з чоловіком до Австралії. Див.: В ім'я майбутнього нації. Документи і матеріали про організацію допомоги студентам-емігрантам українською діаспорою в 1920–2000 роках. Київ: Українська Видавнича Спілка, 2005, с. 216, 220, 259; Юрій Горліс-Горський. «Ми ще повернемось!»: Спогади. Повесть. Поезії. Документи. Листування. Київ, Історичний клуб «Холодний Яр»; Вінниця, ДП «Державна картографічна фабрика», 2012, с. 34–36.

годину під каварнею Kranzler'a¹⁸³. Не прийшла. Показується, сама вичекала ціле популудне в черзі, щоб купити черевики, а коли нарешті в 6. год. прийшла на неї черга... крамницю замкнули.

[117/35] 21. XI, четвер

Пішов з Кузиком до Humboldt-Klub, де був Klub-Abend. Я досі бував у клубі лише на рефератах, на товариській вечірці був уперше. Дуже гарно: насамперед спільна вечерея (ми з К. прийшли вже після вечері) потім гуртки розходяться по залах, балакають. Але я сам собі на голову напивав біди: Я говорив телефоном з Любкою Гадзевич і сказав їй що буду у клубі. Ледве я прийшов, ледве мені впала в око одна дівчина (прекрасний тип, як ланя), а тут чорт несе Любку. Отже мушу їй дотримувати товариства, а до моєї дами привалився хтось інший. Кінець-кінців я Любку зіставив одному українцеві, а сам зчипився з одною дівчиною, чорнява, молоденька, гарно збудована. Ми говори[118/36]мо по німецьки, я питаю її якої вона національності: «Volksdeutsch!» По хвилині ми вже шварґочемо по польськи, дівчина (panna Halinka Konieczna¹⁸⁴), лас німців, плаче за Польщею, оповідає як то вона була «Narcerko'ю», хвалить львовяків (питається, хто такі «ukrainczyki») і т. д. Перед війною мала вона ніби бути якоюсь урядничкою в польському консуляті в Б. тепер надробляє нім. матуру. Кров і молоко!

На жаль вечір скінчився недобре. Я хотів з Halinko'ю висмикнутися – а до нас причіпився Кузик. Відпроварили ми її під хату – довгий spacer нічним Берліном – аж під саму хату. Скаржиться, що живе тепер в робітничій дільниці, «ja nienawidze tych prostych chamów, tą hołotę!»¹⁸⁵ Польська шмата! Ні К. ні я не скористали: Шкода, бо дівчинка виглядає [119/37] добра на роботу. Ще її колись зловлю в Humboldt-Klub'і. Прийдеться перепрошувати Любку.

23. XI., субота

Після обіду прийшов Порш, рівночасно сидів ще Дідченко. Завелася розмова на політичні теми. Говорив здебільша Дідченко, розгортав широкі міжнародні перспективи, вказував на konieczність обеднання при Гетьм. Центрі. У Дідченка, при його природнім сприті раз-у-раз вилазить його неграмотність. Говорить як солдат, мішає безнастанно польські (навіть не російські) слова. Крім того як я бачив, пише він українською мовою московським правописом (плутає «и» та «і»; вживає «е» замість «є») зрештою Д. щирий і за[120/38]являє, що він має «uczucie wstrętu do atramentu»¹⁸⁶. Отже цікавіше було, коли Д. пішов і остався самий Порш. Висліди його розмови: Абсолютно негативне ставлення до Севрюка, просто особиста зненависть. Широко оповідає про його агентурну роботу. З минулого: твердить, що С. є винуватий у процесі Союзу Визволення України, що стояв ніби у звязку з поїздкою С. в Україну. Каже, що С. хоче тепер засновувати третю організацію (побіч нац. і гетьм.) з усяких агентурних елементів, б. уенерівців та укр. комуністів у Франції. Не знаю, скільки в тому всьому правди, але в кожному разі пляни Колі, що хотів би бачити С. та М. П. – зовсім нереальні. Ага

¹⁸³ Кафе Кранцлер, найвідоміша кав'ярня тогочасного Берліна на Унтер-ден-Лінден, знищена під час бомбардування союзниками у 1944 р. Філія діяла в дільниці Шарлоттенбург на розі вулиць Курфюрстендам і Йоахімсталер.

¹⁸⁴ Особу встановити не вдалося.

¹⁸⁵ «Я ненавиджу тих простих хамів, ту голоту!» (польськ.).

¹⁸⁶ «Почуття огиди до чорнила» (польськ.).

П. оповідав дуже дотепно, як С. вислав недавно до нього Косача на звіді та з пропозицією співпраці – і яку відправу він, Порш, дав Косачеві.

Але, що Порш думає роботи пози[121/39]тивно? Він відмовився поки що виложити Мамі свої плани (може через мою присутність?). Він лише заявив, що може вяснити свої задуми таким людям, що 1) готові ризикувати всім; 2) до яких можна мати довіря як до певних, нехитких людей; 3) що на саму таку розмову дивитимуться як на політичний акт. Ми з М. після відходу Порша аналізували можливі його¹⁸⁷ плани: 1) Обома існуючими організаціями він невдоволений, 2) рівночасно він висловлюється проти творення нової організації (він каже, що того, хто береться до закладання третьої організації треба б повісити на першій вербі), 3) Але заявляє, що політично можна і навіть конечно треба бути активним 4) Идеологічно він – націонал-соціаліст.

Зовсім випадково розв'язав я цей ребус: Я пригадав собі, що П. натя[122/40] кав на те, що «націоналістів треба прибрати до рук», опанувати їх організацію. Hier liegt der Hund begraben!¹⁸⁸ Надзвичайно цікаво, як він собі це уявляє конкретно. Такий розумний чоловік мусить якийсь плян уже мати; чи має попертя у яких хоч німецьких кол; чи має контакти з котримось з обох крил нац. табору, із котрим?

Ще одне. Цікавий лист від Тата. З обуренням описує про всякі подвиги гетьманців на терені Кракова (мегальоманію Трохименка та його неfortunні виступи на зборах Укр. Конзуму; «військовий союз» Євтимовича з авантюристом Скрипченком¹⁸⁹ та скандал, що з того вийшов). Цей лист подвійно мене втішив: поперше приємно, що мої вороги компрометують; подруге Тато пише мені, щоб я сказав про все «моїм людям у Берліні» – очевидно не знає про цілу мою істо[123/41]рію, хоч була вона у Кракові – як я чув з інших джерел – дуже голосна. Слава Богу! Я не раз думав, що ціла нещаслива справа буде могла кинути тінь між батька та мене (я не казав Татові, що їду до З., він взагалі міг уважати, що я заплутуюсь в якусь скандалістику). Якби тепер Тато з часом навіть про все довідався – справа стратила на актуальності. Тим більше, що Д. твердить, що «пісня Євтимовича та кумпанії в гетьм. організації вже заспівана». Д. зробив відпис листа Тата, щоб показати його Мурашкові та Вовкові.

[124/42] 24. XI., неділя

Я трохи простуджений, вчора наніч взяв аспіріну, лежав сьогодні майже до полудня. Вийшов аж вечером і був з Ганні в кіні. Підготовлявся на економічну клявзур¹⁹⁰ у проф. v. Stackelberg'a¹⁹¹, що її сподіюся завтра.

З італійського комунікату виходить, що італійці здорово беруть у шкуру: «Наші війська заняли приготовані позиції».

¹⁸⁷ Слово «його» дописане над рядком.

¹⁸⁸ «Hier liegt der Hund begraben!» – «Тут собака зарита!» / Це найважливіше! (нім. ідіом.).

¹⁸⁹ Мається на увазі Олександр Іонта-Скрипченко (д.н.н.–1942), інженер-механік та підприємець, емігрант з Полтавщини; після Першої світової війни переселився до Польщі і аж до початку Другої світової війни працював як інженер у копальнях вугілля біля Катовіц; у 1940 р. відновив цукроварню в Пшеворську, капітали з якої використовував для допомоги українцям в Польщі; організував також виробництво олії та фабрику мармеладу, гуртував навколо себе наддніпрянських українців-емігрантів, допомагав Українському Допомоговому Комітету в Кракові, був симпатиком НСДАП, ймовірно, співпрацював з німецькою розвідкою.

¹⁹⁰ Тут: письмовий іспит в присутності комісії.

¹⁹¹ Йдеться про німецького економіста Генріха фон Штапельберга.

27. XI., середа

Кілька днів мав легку грипу – здається вже проходить. Вечорами ніде не рухався. В понеділок не було семінару у Гавсгофера¹⁹². Асистентка, щоб заповнити час, роздала папір та наказала писати вправу. Половина [125/43] присутніх негайно втікла. Я взяв книжку з полиці (м. ін. д. цікава «Nationalismus und Demokratie in Frankreich 1870–1914» – добрий розділ про Action française) та читав собі весь час. Після викладу познайомився з асистенткою, вона мене вже певний час цікавила. Ми верталися разом S-Bahn. Припадково підготовляє вона тепер реферати про геополітику Галичини – очевидно вона видумала собі всякі абсолютні нісенітниці (не вірю в те, щоб геополітична аналіза була можлива з одною лише мапою; для цього треба знати також д. докладно історію та сучасний стан – інакше виходять самі «буйди»¹⁹³ – як у Fräulein Maria). Я саме про цю проблему роздумував – навіть писав – в останніх часах. Вона пише тепер [126/44] докторську працю про полковника Льоренса¹⁹⁴ – розмова пішла легко і цікаво.

Нині пішли з М. купувати зимовий плащ. Були у трьох крамничків при Spittelmarkt, потім у величезному торговельному домі AWA9, нарешті поїхали назад в нашу околицю і були у двох склепах при Zoo – нічого. В моїй величині все випродане, а взагалі нічого цікавого не можна було знайти. Недобре з німецькою індустрією! Нарешті в меншому Spezialgeschäft при Gedächtniskirche знайшли щось відповідне – останній примірник. Чорний плащ, коштував 160 R. M. Дуже теплий він не є, але тут взагалі таких теплих як у нас не носять. Ще одна характеристична подробиця; в плащі треба було трохи скоротити рукави. Geschäftsleiter заявив, що це триватиме найменше 2 тижні! Отже ми взя[127/45]ли так, згодом будемо бачити. Крім того купили дуже гарний капелюх – він тішить мене не менше як пальто.

29. XI. 1940 – п'ятниця

Я дістав був листа від Dr. Goepel'a¹⁹⁵, ще перед тижнем. Він приймає по черзі всіх стипендіатів. Надзвичайно мила людина – Humboldt-Stiftung має відповід-

¹⁹² Альбрехт Георг Гаусгофер (Albrecht Georg Haushofer, 1903–1945), німецький географ, геополітик, дипломат, член німецького руху Опору; секретар Берлінського географічного товариства (1928–1938), до 1941 р. працював в інформаційному відділі міністерства закордонних справ; з 1940 р. – професор факультету вивчення зарубіжних країн Берлінського університету; після початку Другої світової війни належав до консервативних противників гітлерівського режиму, зосереджений навколо міністра фінансів Йоганнеса Попіца; був залучений в план Гесса зі вступу в мирні переговори з англійцями, за що був ув'язнений на кілька тижнів і потім перебував під наглядом гестапо; після невдалої змови 20 липня 1944 р. був вимушений переховуватися і врешті був заарештований 7.12.1944 р. і ув'язнений у в'язниці Моабіт в Берліні, де написав «Моабітські сонети» (опубліковані посмертно у 1946 р.). У ніч з 22 на 23 квітня 1945 р. разом з іншими в'язнями був розстріляний есеєвцями.

¹⁹³ Буйда – брехня (діал).

¹⁹⁴ Тобто про Томаса Едварда Ловренса (Thomas Edward Lawrence; Ловренс Аравійський, Lawrence of Arabia, 1888–1935), англійського археолога, письменника, розвідника, який відіграв велику роль в організації повстання арабів проти Османської імперії в роки Першої світової війни та був дуже популярною особистістю у 1910-х та 1920-х роках. Вважається, що саме він став прообразом Джеймса Бонда.

¹⁹⁵ Йдеться про д-ра Курта Гепеля (Kurt Goepel, також Kurt Göpel, 1901–1966), керівника Фондації Гумбольдта й відповідального за стипендії для іноземців в Німецькій службі академічного обміну (DAAD) за часів Веймарської республіки та в часі націонал-соціалізму в Німеччині, який студював політичні науки в університетах Берліна та Гіссена, де здобув докторський ступінь; після закінчення війни й денацифікації переїхав у Вісбаден, де провадив текстильний бізнес.

ного керманіча. Говорив про майбутність моїх студіїв – радив робити диплом на *Auslandswissenschaftliche Fakultät*¹⁹⁶, пізніше докторант на *Staatswissenschaften*¹⁹⁷. Я думав якраз навпаки. Але на *Staatswissenschaft* приходять до диплому¹⁹⁸ також правничі предмети – це мені не відповідає, тимчасом маючи диплом також *Auslandsw. Fakultät* мотти [128/46] му робити економічний докторат.

Я зголосився до Sombart'a¹⁹⁹ до «*Fleissprüfung*»²⁰⁰. Але в секретаріяті не хотіли видати мені негайно формулярів свідочств – це триває кілька днів – отже відкладаю іспит до наступного тижня.

Ганні оповідала мені, який маємо пех: Її господиня мала виїхати під кінець цього тижня на кілька днів і вона хотіла запросити мене до себе на ніч. Тим часом стара остається. Годі.

30. XI. 40 – субота

Велика новина. Справа пропагандивної книжки, що товклася майже пів року – нарешті поладнана. Насамперед зупинилася справа через те, що книжка була обіцяна первісно Гетьманові (М. писала до нього ще [129/47] з Кракова про проєкт такого видавництва), а потім М. відмовилася з гетьманцями співпрацювати. Причини: Гетьм. Управа хотіла, щоб книжка мала чисто протипольський характер, а зовсім не зачіпала Західніх Великодержав Версайської Системи і т. д. – М. не могла на це погодитися. Подруге, всі технічно-видавничі справи мали поладнати самі гетьманці і М. не мала довіри до їх метод праці, знаючи їх «халатне відношення до справ». Потрете, моя історія. Отже тривало певний час, поки німці рішилися підтримувати справу далше, без уваги на особу Гетьмана. Останні три місяці знов усе стояло на місці – бо робив усякі шикани ніякий Dr. Simon²⁰¹, з інформаційного відділу. Хоч видання пропагандивної протипольської книж[130/48]ки на українській та англійській мовах у Німеччині ніби у засаді було рішено – але він знаходив собі, щораз то нові зачіпки, щоб лише справу проволікти (очевидно, вважаючи і протипольську пропаганду і взагалі порушування українського питання за неактуальне). Отже Simon пропонував насамперед М. знайти для книжки видавця серед українських кол в Америці – М. уложила та віддала Simon'ові також телеграми до редактора Мишуги²⁰² – взагалі невідомо, чи Simon телеграму вислав. Потім Simon не погоджувався на реченець праці – 6 місяців – мовляв для пропагандивного видавництва виста-

¹⁹⁶ Факультет міжнародних відносин (студій, досліджень) університету Фрідріха Вільгельма в Берліні.

¹⁹⁷ На той час позначення міждисциплінарних студій про державу (у сучасному розумінні економіка, історія, політологія, право, соціологія). Про яку конкретно вищу школу йшлося, невідомо.

¹⁹⁸ Слова «до диплому» дописані над рядком.

¹⁹⁹ Мається на увазі Вернер Зомбарт (Werner Sombart, 1863–1941), німецький філософ, соціолог та економіст; еволюціонував від марксиста до прихильника націонал-соціалізму; автор книг «Євреї і сучасний капіталізм» (1911), «Нова соціальна філософія» (1934); звичайний член Пруської Академії Наук, останній головоючий «Товариства соціальної політики». Помер і похований в Берліні.

²⁰⁰ «Колоквіум» (нім.).

²⁰¹ Особу встановити не вдалося.

²⁰² Лука Мишуга (1887–1955), український історик, державний і політичний діяч, журналіст, редактор та дослідник історії України та української діаспори в США; дійсний член НТШ; у 1940 р. став одним із співorganizatorів Українського конгресового комітету Америки, в 1944 р. – Злученого українсько-американського допомогового комітету; один з ініціаторів видання англійської Енциклопедії українознавства. Помер у Нью-Йорку (США).

чає час з місяців, а наукової студії їм непотрібно. Треба було робити всякі інтенвенції, м. ін. через полк. Graebe²⁰³. Нарешті зробив на Simon'a натиск ніякий Meierheidenhagen²⁰⁴ (не знаю як прізвище пишеться), [131/48] з політичного відділу. Все в порядку. Сьогодні М. уже заявила в Черв. Хрест, що перериває працю від 1/І. – в грудні і так випадають свята. М. вдалося дістати відпустку, себто якби після закінчення книжки не знайшлася для М. інша політична праця – вона завжди ще могла б вернутися до Черв. Хреста.

Я сьогодні рано заглядав до Черв. Хреста. Говорив з одною грузинською дівчиною, що там працює та що хоче зачинати студіювати²⁰⁵). Дуже гарна, мила дівчина. Я знав її з видження ще з тих часів, коли я працював у Черв. Хресті. Тепер вона д. змарніла – видно має всякі клопоти.

[132/49] 5. грудня 1940, четвер

Вчора був з Ганні. Було дуже, дуже гарно. Прийшов до хати втомлений і скорше ляг спати. Снівся мені Петро Равіч і минулорічна²⁰⁶ втеча через кордон. У сні мучила мене ностальгія. Дні тепер такі короткі, що в 8 год. ранку ще темна ніч. Сьогодні було препогано – мокрий сніг і вітер. Здавав кольоквіум («Fleißprüfung») у старого Sombart'a. На першій запиті – що таке германська «Hufe»²⁰⁷, він викладав про це на перших годинах, коли я ще не слухав – я замнувсь, зате два дальші – меркантилізм і фізіократи – я «співав». Цікаво, яку я ноту дістав, бо тут професор заліплює свідоцтво іспиту пильності у коперту, на якій ще до цього підписується. Нас здавало трьох українців – між ними ніякий Воробій²⁰⁸, що з ним маю кілька спільних викладів. Це почтивий хло[133/50] пака, з широким округлим лицем, незручний і, здається, недобре вмитий – але зате надзвичайно пильний. Він так хвилювався перед цим маленьким кольоквіумом, що аж бігав до кльозету. Що він робив би перед справжнім іспитом? Пополудні був у Schiller-Theater (знижкова карта з Humboldt-Klub'у). Історична песа п. з. «Gregor und Heinrich», сучасного німецького письменника Kolbenheyer'a²⁰⁹. Отже гра артистів на феноменальній височині, але сама драма – якщо це має бути репрезентативний плід гітлерівської Музи – дуже не тес. Боротьба панства з цісарством – але автор улегшує собі справу, підхід до проблеми не має належної сили.

[134/51] 23. XII.

Саме рік – ніч з 23 на 24 грудня – як ми з М. перейшли кордон у селі Павлокомі. Не забуду цієї ночі: як ми вечором викралися з хати, де ми жили – опущений

²⁰³ Українською прізвище читається як Гребе. Цей знайомий М. Рудницької, який був, очевидно, дуже важливим в житті Рудницьких в обставинах життя в Райху, його ще раз згадає І. Лисяк-Рудницький на сторінках щоденника. Особу встановити не вдалося.

²⁰⁴ Особу встановити не вдалося.

²⁰⁵) Радилася мене у справі студіїв. – Примітка І. Лисяка-Рудницького.

²⁰⁶ Слово «минулорічна» дописане над рядком.

²⁰⁷ Гуфа, одиниця виміру площі селянських наділів, яка використовувалася в IX–XVIII ст. на території німецьких держав.

²⁰⁸ Петро Воробій (1920–2002), український економіст, д-р економіки, член УВАН; закінчив Берлінський ун-т (1944), Геттінген (1948), Манітобський ун-т (1957); голова філії НОУСу (1943); з 1948 р. працював в Канаді як викладач в Манітобі, Вінніпезі, Реджіні. Помер у м. Реджіні (Саскачеван, Канада).

²⁰⁹ Ервін Гвідо Кольбенгайер (Erwin Guido Kolbenheyer, 1878–1962), австрійсько-німецький письменник, поет і драматург; автор драми «Gregor und Heinrich» (1935); протягом 1933–1944 рр. підтримував націонал-соціалізм; після війни писав історичні повісті. Помер в Мюнхені.

дім учителя Левицького, який був уже втік на нім. сторону. Потім пересиділи ми ніч у хаті – душна і брудна – хлопа мазура, що мав нас припровадити до Сяну. Ми вирушили в 3. год. над раном. Нас було: Мама, я, наш супутник від Перемишля Петро Коляса, ще двоє людей²¹⁰) і нарешті хлоп-мазур. Надворі було доволі ясно – ми бігли кілька кілометрів полями, раз виходили на верхи горбків, де віяв сильний вітер і спотикалися об грудку – то знов сходили у затишніше місце і там западалися по пояс у сніг. Коли ми нарешті вийшли на оболонями над Сяном, тоді мазур нас покинув (ще взяв як решту заплаати мій годинник) і ми вже са[135/52]мі повзли рачки до Сяну. Мама була дуже втомлена, я її ще перед тим увесь час мусів тягнути. Яка наша розпука: ми дійшли до темної ріки, ми передерлися через надбережну лозу та побачили... воду. Ріка ще не замерзла... Це була погана хвилина. Петро Коляса та оуніст пішли далі шукати вздовж берега. Ми інші лежали на сирій землі, надслуховуючи кожного шелесту в шумі вітру, виглядаючи очі в непевному світлі. Нарешті ті вернулися після пів години: знайшли місце де Сян зовсім замерз. Ми дійшли до цього місця та спустилися через лозу по стрімкому березі. Чуємо під ногами лід. Поволі пересуваємося до другого берега. Лід тріщить. Я перейшов останній. Коли ми вже знайшлися на другому березі, впали я і мама собі в обійми. [136/53] Слава Богу! Ми вийшли на великий надсянський битий шлях (співали серед ночі телеграфічні дроти!) та нарешті допленталися – перемерзли та зовсім заокостеніли – до якоїсь селянської хати. Був це дім селянина українця греко-католика, що вже говорив по польськи (але сам українець, навіть член «Просвіти»). Він прийняв нас усіх дуже гарно. Ми загірлися. Вже скоро настав ранок. Селянин запряг воза та поїхав з нами до близького містечка Динова. Був тріскучий мороз і я не раз злазив з воза, щоб хоч трохи зігрітися маршем. У Динові занялися нами місцеві інтелігенти і я з Мамою пересидів два дні в домі отця Гадзевича (там була також його дочка, моя товаришка, Люба). Саме були католицькі свята. Падав густий сніг. Уперше побачив я тоді німецькі порядки, німецьких вояків. Після трьох днів поїхали ми вузькото[137/54]ровою залізничкою (що потім доходила до державної залізниці) в напрямі на Краків.

Ось історія мого граничного переходу.

24. XII. 1940. р.

Сьогодні латинський Святий-Вечір. Уладжувала в пансіоні пані Schmolke – багато їсти і пити та гарна ялинка, яку я сам (разом з Hauptmann'ом прибирав). На жаль не було цікавого товариства і я властиво нудьгував²¹¹).

5. XII. 1940.

Були запрошені до Порша і сиділи від нього від 4 до 9 год. та увесь час жерли і пили. Але я не дуже вдоволений: люблю пити в веселому товаристві, де можна тоді широко і вільно балакати. Якби то були самі Порші! Крім нас були ще у Порша, його ні[138/55]мецький приятель з жінкою. Якийсь «Herr Russow» – морда бульдога. Треба було говорити обережно – я властиво увесь час не відчиняв рота. Дратує мене, коли треба вислухувати від якогось німчика протекційні зауваги про українські справи, поклепування по рамені і т. д.

²¹⁰) Один молодий оуніст і один чоловік, що ніс свою донечку цілий час на руках. – Примітка І. Лисяка-Рудницького.

²¹¹) Пополудні привіз я синка Ганні з сиротинця десь на північному кінці міста до Ганні на Свят-Вечір. Малий Helmut гарний, сильний, здоровий 7-літній хлопець. – Примітка І. Лисяка-Рудницького.

30. XII. 1940. р.

Рано сидів вдома та скінчив статтю, що я її писав з великим розмахом від 2 днів: про відношення Гетьманства та Вождизму. Готова стаття настроїла мене трохи меланхолійно: знаю, що покінчить вона своє життя у моїй течці, а всетаки тягне мене до того, щоб на папері формулювати думки.

Спостерігся про одну прикрість: вже другий раз пропала мені книжка-підручник «Einführung in die Grundlagen der Nationalökonomie» [139/56] (Prof. Strigl)²¹². За першим разом думав, що я її мусів загубити, а тепер я переконаний, що оба рази її мені вкрали. Знову витрата на 5 R.M.

Прийшли гроші від Тата за цей місяць.

1. I. 41.

На Сильвестра вибрався я з Любою. Насамперед рішив я запросити до товариства обі доньки Emmy v. Stetten, але вони відмовили. Отже ми думали вибратися до якогось льокалю сами та й вже там шукати собі товариства. Люба Кузик прийшов до мене к. год. 9 вечором. Але поки ми зібралися – Люба ще у мене голився – зробилася год. 10. Ми саме вже виходили – коли застукала до мене моя сусідка Fräulein Kern. Річ у тому, що полк. Дідченко (за посередництвом пані Schmolke) зробив усім панам нашого [140/57] пансіону подарунок з маленьких свинок-маскоток з коралю. Kern прийшла до мене подякувати. У Kern була її товаришка і я з Любою пішли до дівчат. Ми пили шампанське і лікер та скоро попали у прекрасний настрій. Kern висока, блондина, з чорним природно-хвилястим волоссям (працює – як стеногіфістка у Мін. Закордонних Справ). Її приятелька (обі зі Штутгарта) живе у пансіоні, що поверх нижче (bei der Konkurenz), не знаю де працює, ні як називається (Kern кликала її «Міка», чи щось подібне). Міка ще вища за Kern (трохи вища від мене), на лиці не така гарна як та, чорнява, але м'якша у руках, притульна дівчина. Ми з Любою запросили дівчат випити з нами десь до льокалю – вони кажуть нам, що мовляв на Сильвестра нема продовженої поліційної години та що льокалі замикаються в 11 год. Ми не хотіли вірити та рішили на [141/58] всякий випадок вийти та розглянутися. Я та Люба пішли до «Jag am Zoo». В Ярі була дика забава, танці, крики, співи, люди вже зовсім п'яні та прилюдно цілуються та обіймаються. М. ін. бачив Дідченка у товаристві трьох дівчат. Але на жаль мої сусідки мали рацію: забава вже кінчалася. В год. чверть на дванадцяту оркестра перестала грати. Ми з Любою потягли додому, де далше бавилися та танцювали з нашими сусідками та скоро понапивалися. В 12 год. перейшла по пансіоні Schmolke, частуючи всіх і собі шампанським. Забава перенеслася до ідальної кімнати. Schmolke зачала телефонувати по знайомих і ми всі 5 (2 пари хлопців і дівчат на Schmolke) зробили «напад» на сусідню каменицю, на якогось знайомого Schmolke – якого раз кликали «Groschen», раз «Zehn Pfen[n]ig»: Він та [142/59] його родина також були вже під «доброю датою». Ми пили та танцювали далі, десь до год. 3. Тоді вернулися до нашого пансіону. Дівчат уже «розбирало». Ще трохи, а можна б було з ними робити все, що завгодно. Але перешкодила Schmolke. Запросила нас усіх до себе, поїла чорною кавою, а потім виправила спати. Люба твердить, що Schmolke зробила це зумисне, щоб не допустити ні до чого. Трохи злі, але всетаки у прекрасному «шампанському» настрої пішли ми обоє з Любою спати

²¹² Йдеться про видання Richard v. Strigl. Einführung in die Grundlagen der Nationalökonomie. Wien, 1938, 223 s.

при чому ми мусіли поміститися в моєму вузькому парубоцькому ліжку. Ми себе штовхали здорово, при чому Люба, зовсім природно, взявши під увагу відношення наших величин та сил – займав 2/3 ліжка, впихаючи мене на стіну.

У день Нового року вибрався я до Порша, щоб передати йому до перегляду різні нац. летючки, що в мене були, а передусім надіслану мені Татом з Кракова [143/60] велику брошуру бандерівців п. з. «Чому була потрібна чистка в ОУН – І-ша частина: з ким підемо, а з ким не підемо ніколи» (До речі, я з Мамою читали наголос цю брошуру кілька вечорів підряд, щоб добре вбити собі в голову всі аргументи проти групи Мельника, я передусім, щоб мати повну насолоду з дійсно незрівняного у своєму роді стилю та інтелектуального рівня цього твору). Порш зачав зо мною негайно розмову на політичні теми: Насамперед він скаржився, що Мама так довіряла Коновальцеві та говорив про всякі свої згоди про те, що Коновалець ніби працював у порозумінні з більшовиками (ці аргументи не видалися мені зрештою переконливі); потім оповідав я дещо Поршеві про політику в ОУН у краю в останніх роках; нарешті питався мене Порш про Д-ра Липу (чи може думає притягнути його до [144/61] своєї акції). Я оповідав це і те і закінчив тим, що шкода, що така мила людина та талановитий письменник «захорював на модну недугу, вдарив йому на мозок вождизм»; Порш навіть не моргнув.

Пополудні вибрався я на екскурсію з Ганні. Я не був з нею вже кілька тижнів.

2. I. 41.

Люба з одною своєю знайомою українкою, та я з Gitt'ою Mewes²¹³ зустрілися у Jar'i. Я зробив Gitt'і дарунок з роману, який купив ранком («Das kurze Glück von Francios Villon»²¹⁴). –

Роман так мені сподобався, що буду мусів по якомусь часі його від Gitt'ї позичати.

[145/62] 4. I. 41, субота

М. мала цікаву розмову з Севрюком, яку мені потім у загальних рисах розповіла. М. характеризує Севрюка в наступний спосіб: С. надзвичайно зручна людина. Всетаки його впливи у нашому громадянстві перецінюють. Він – проти загальної opinii – не «все може». Напр. він старався про пост Голови Vertrauensstelle, а настановили Др. Сушка. В останніх часах старався він, як про концесію для себе, про гроші на часопис, якій мав би видавати Севрюк, а редагувати Косач та Которович. (Це мало б бути щось у роді російського «Нового Слова» – репильна газета на укр. мові, але за нім. гроші та чисто нім. лінією). Тимчасом такий часопис видає тепер Кравців²¹⁵ (це концесія для Ярого²¹⁶, для

²¹³ Особу встановити не вдалося.

²¹⁴ Йдеться про видання: John Erskine. Das kurze Glück von Francios Villon. Berlin, Neff, 1939.

²¹⁵ Богдан-Юрій Кравців (1904–1975), український поет, перекладач, критик та редактор; дійсний член НТШ та ВУАН, редколегії «Енциклопедії українознавства»; діяч ОУН, перший крайовий провідник ОУН на західноукраїнських землях (1929); з 1939 р. – в Німеччині, у Берліні редагував газети «Голос», «Вісті», «На шахті», «Українець»; з 1949 р. – у США; головний редактор журналу «Сучасність» (1971–1975); помер у Рутерфорді (Нью-Джерсі, США).

²¹⁶ Ріхард (Ріко) Ярій (1898–1969), австрійський та український військовий та політичний діяч; активний діяч УВО, а згодом ОУН; від 1937 р. був зв'язковим між полковником Євгеном Коновальцем і адміралом В. Канарісом, шефом Абверу Німеччини; після розколу ОУН став по боці С. Бандери; після 30 червня 1941 р. був через деякий час заарештований гестапо, а пізніше звільнений, мешкав у своєму маєтку Гастайль біля Земмерінгу (північніше Грацу) і вже не брав участі в

тутешніх бандерівців; після того, як офіційно субсидії були затримані для обох сторін, приятелі бан[146/63]дерівців хотіли їм дати якусь змогу утримання). Найповажніші суперники С. люди такі як Ярій та Др. Сушко. Ярого підтримує ОКВ – С. (за згодою М.) Gestapo (?) та відповідний відділ Мін. Закордонних Справ. Найповажніша хиба Севрюка – при всій його надзвичайній меткості – що він у політиці не виходить за простий емпіризм.

Він не належить до людей, що мають якусь свою ідею та до цієї ідеї нагинають дійсність. Для нього кожночасний стан це ті тверді дані, до яких треба пристосуватися та їх використати. Дуже цікава річ: С., настрашений «успіхами» Ярого (газета!), зачинав тепер бачити головну небезпеку таки в ньому та вже думав про якусь співпрацю з Мельником. (Не зважаючи на те, що він на загал до нац. табору у цілому ставиться дуже зле, мав з ними багато конфліктів, на Карп. Україні націоналісти Севрюка мало не зарештували). М. [147/64] перевела на цю тему з Севрюком довшу дискусію та, здається, вибила йому це з голови: Ярій–Бандера зовсім не грізні, бо вони репрезентують у нац. таборі принцип розкладу і ніякої тривкої організації вони не створять. Мельник значно грізніший, бо по відході фанатиків–горлорізів, тягнуться тепер до нього всякі угодовецькі елементи. Тому лише можна тішитися, якщо деякі німецькі кола дають підтримку Ярові–Бандері. М. говорила з С. також про свої конструктивні плани: національної консолідації при Гетьм. Центрі, після повної його реорганізації. С. на це: він, мовляв, також про це не раз думав, але з цими людьми дуже тяжко співпрацювати і т. д. Ясно, що з цими людьми не лише тяжко, а то просто неможливо співпрацювати, але так далеко, щоб самому щось робити, щоб їх викинути [148/65] та поставити на їх місці щось нове – так далеко С. не сягає. Ще одне характеристичне: С. ще все уенеровець, Петлюра для нього святощі, навіть з Андрієм Лівичьким він ще готовий числитися як з політичною величиною. Уенерівці це окрема для себе порода людей (у Колі ці уенерівські симпатії доходять до глупоти, до самознищення та самоосміщення). У такої спритної людини як С. це дивує.

Загальне вражіння з розмови: Коли ми приїхали до Б. ми дивилися на С. з подивом, як він прекрасно про все поінформований та скільки він може. Сьогодні М. в багатьох справах має кращі інформації як С. та взагалі стоїть з ним як рівна з рівним.

Ще про відносини «трійці»: Севрюк, Порш, Чеботарів. Це ідея Г., що вони утрійку могли б «перевернути Україну». Отже Г. підтримує приятні стосунки і з П. і з С. та старається обох до себе [149/66]наблизити (хоча без сумніву полковник особисто більше цінить і любить Порша, до якого має навіть культ – пошана старого дореволюційного есдека до лідера партії!). Порш ставиться до Г. приязно та сердечно, хоча і лає його за те, як він неумудро тепер влаштувався. Зате на пункті Севрюка має Порш²¹⁷ якийсь комплекс, говорить про нього з люттю; думаю, що це почуття зависти та конкуренції за становище Вождя у евентуальній «трійці», чи взагалі в укр. політиці. Севрюк про Порша не говорить ні слова; полковника він тепер багателізує (зі свого еміризму!), бо він тепер нічого собою не уявляє, отже С. не може бути корисний. Здається, що С. просто не бажає собі приїзду Г. до Берліна (чого так чекає П.!); в кожному разі не кивне в цій справі навіть пальцем.

українському політичному житті. Помер після війни у своєму маєтку під Віднем.

²¹⁷ Слово «Порш» дописане над рядком.

[150/67] До загальних справ: З різних сторін приходять інформації (лист Кедрина з Кракова, слова дир. Кузика, розмова з Білинським, розмова М. з Севрюком), що готується «консолідація» Мельника з УНДО – УНР та всякою збираниною. Всі опортуністи, що шукають собі якогось пристановища тягнуть-ся до Мельника; Гетьманці не входять у рахубу, з бандерівцями не домовилися, а Мельник таки «свій», присмливий чоловік. Мельниківці ж заповідають, що вони сами приступлять до консолідації, хай лише упоруються з Бандерою–Ярим (тепер не хочать, мовляв, давати Бандері нових аргументів, бо цей і так закидає групі Мельника угодовство!). Ці блазні, ці дурні гетьманці не вміли продовж року використати небувалої конюнктури, тепер збирається хтось інший її використати. Це найбільша небезпека дня!

[151/68] Був з Елідою v. Stetten²¹⁸ в опері, вона мала дорогі білєти. Давали «Cavalleria rusticana» та «Vajazzo»²¹⁹. Я бачив уперше «Vajazzo» мені сподобався своєю мальовничістю та сильним темпом. Еліда була потім зо мною у нас на вечері.

5. І. 41, неділя

У церкві довідався від Білинського, що Надзвичайні Загальні збори Студентського Т-ва «Зарева» – про які я думав, що відбудуться вони на домагання мельниківської опозиції – скликує сама теперішня бандерівська управа. Ціль: зміна статуту в цьому напрямі, щоб до «Зарева» могли також належати т. зв. «старші комлітони». Очевидно йде про те, щоб створити базу для банде[152/69] рівців. (До речі, Янів²²⁰ переїхав до Праги; вже мав вийти перший номер «Голосу» Кравцова.) Отже йде про те, чи поперше, це вдасться на Загальних Зборах бандерівцям переперти і подруте, чи згодилась би Deutsche Studentenschaft на таку зміну статуту.

Приїхав з Ген. Губернаторства Богдан Шемет²²¹ та живе у Дідченка. Оповідає, що краківська група у повному розладді. Як відомо, Євтимович та Трохименко вже усунені, за знаменитий «пакт» зі Скрипченком. Трохименкові відібрали частину його комісарок так що його щедрість на гетьм. цілі скінчилася. Євтимович просто голодує. Найкапітальніше, що Трохименко пересварився зі Савою, бо Богдан Сідлецький натягнув Трохименка на якісь гроші. Сава, разом зі своєю

²¹⁸ Йдеться про Елліду фон Штеттен (Ellida v. Stetten, 1919–2008), сестру Бригітти фон Штеттен (1920 р.н.), доньку австрійського художника Норберта барона фон Штеттена (Norbert Freiherr von Stetten, 1885–1979) та німецької оперної співачки та педагога Еммі фон Штеттен (Emmy Freifrau von Stetten, 1898–1980). Родина батька походила із замку Штеттен (нині частина м. Кюncesлау в федеральній землі Баден-Вюртемберг в Німеччині).

²¹⁹ Йдеться про два драматичні твори: «Сільська честь» (опера П'єтро Масканьї, створена в 1890 р. за новелою Дж. Вергі «Сільська честь») та «Паяци» (найвідоміша опера італійського композитора Роберто Леонкавало, створена в 1891 р.).

²²⁰ Вірогідно, мова про Володимира-Михайла Яніва (1908–1991), українського громадсько-політичного діяча, науковця, психолога, публіциста, поета, політв'язня, члена УВО, СУНМу, ОУН, активного діяча УНК в Кракові після початку війни; засновника і першого президента Українського християнського руху; члена УВАН в Європі та почесного члена УВАН в Канаді (1988), редактора «Вістей НТШ» та «Хроніки НТШ» і трьох томів ЗНТШ.

²²¹ Богдан Шемет (1903–1992), діяч української еміграції, співзасновник та багатолітній керівник «Союзу українських організацій Австралії», засновник «Гетьманської організації Австралії».

дивною «секретаршою»²²²) (до речі, на що старому дідові вона здалася?) сидить [153/70] у Переворську на ласкавому хлібі Скрипченка. Солodka відплата, але ще мало. Тепер цю цілу сумну спадщину перебрав Бачинський. Це порядна, навіть розумна – але у високій мірі індолентна людина. Ой наробили, наробили...

6. I. 41, понеділок

Був з М. на Свят-вечорі, що його уладжувала Громада. З нами сиділи Дідченко і ген. Вовк. Назагал свято не було добре підготоване і не було надзвичайного настрою.

Ранком був я на університеті. Вписи для чужинців щойно на другий тижень, виклади також ще не проголошені.

[154/71] 15. I. 41., середа

Ген. Вовк прийшов до М. на розмову я не був цілий час присутний, але перебіг розмови виглядав у головних ризах так:

М. прочитала Вовкові листа, якого вислала до пана Гетьмана і ще раз гостро сформулировала всі закиди проти гетьманської нинішньої організації і політики. М. ін. в листі до Гетьмана був *passus*, що всі закиди не відносяться до двох поважних діячів, ген. Вовка та проф. Дорошенка²²³, які щойно недавно станули до роботи в Гетьм. Центрі. М. сказала Вовкові до очей, що якби вона писала того листа не перед кількома тижнями, а сьогодні, то вона не могла б уже цього застерезення помістити, бо Вовк, як Керманіч Укр. Громади, відповідає напр. за ті неймовірні дурниці, які випише орган Громади, «Українська Дійсність».

[155/72] Ген. Вовк зовсім признавав рацію М. і не пробував боронити Гетьманської політики ні проти якого з поставлених закидів. Вовк сказав м. ін., що Статут Громади (один з найповажніших закидів М!) зовсім нездалий і ідіотичний. До речі, він, Вовк, говорив недавно з одним з авторів Статуту і той признався йому, що такий і не інший Статут був уложений тому, щоб не допустити до проводу у Громаді нових людей (*ipsissima verba!* яке страшне божевілля і засліплення!)

Ген. Вовк скоро після закінчення польської війни побував восени 1939 у Берліні і повернувши до Варшави заявив Др. Назарукові, що є Гетьманська Ідея, але що ніякого Державного Гетьманського Центру нема і є тільки пусте місце. Назарук вислухав це звідомлення [156/73] дуже уважно та – по своєму звичаю – негайно його занотував.

Тепер пригадую (м. ін. одну розмову на Краківських плантах, перед каварнею *Johann Bisanz*, де сходяться українці), як пок. Назарук на мої мрії, що треба було б мені можливо найскоріше знайтися у Берліні, щоб і собі чим-небудь причинитися у праці нашого Гетьм. Центру – як він на це нічого не відповідав, але декілька разів перестерігав мене перед розчаруваннями. Він казав дослівно так: «Не забувайте, що це також частина тяжко хворого національного організму».

Отже щодо закидів проти Гетьм. Центру не було між Вовком і М. властиво ніякої дискусії.

²²²) Тимофієва її на прізвище, бувша коханка також своєрідного типа, проф. Бржеського. – *Примітка І. Лисяка-Рудницького*.

²²³ Йдеться про Дмитра Дорошенка (1882–1951), українського політичного діяча, дипломата, історика, публіциста та літературознавця, міністра закордонних справ Української Держави (1918), одного із засновників Музею визвольної боротьби України у Празі, члена Українського Союзу Хліборобів-Державників, професора кафедри історії України УВУ у Відні, Празі та Мюнхені (1921–1951).

Але Вовк казав так: «Організацію творять не статuti, але живі люди. Працювати можна і треба в усіх обставинах. Не вільно відходити, не [157/74] вільно ставати з боку. Критикувати має право лише той, хто сам працює».

На це знов М. відповіла, що засадничо признає Вовкові рацію, але працювати для якоїсь справи значить брати відповідальність за те, що робиться. Годі ж брати на себе відповідальність, коли робиться зло і коли самому нема змоги його змінити.

І М. і Вовк прийшли до того, що в осередку стоїть питання людей. Але потрібних, що могли б стати на чолі гетьм. руху нема – принаймні нема їх у Берліні.

На цьому і поки що стануло.

Ген. Вовк надзвичайно гарно і сильно говорив про тих наших ріжних діячів, які самі мають надію в якійсь кон'юктурі поробитися Вождями, Президентами, [158/75] Отамами²²⁴ та які поки що зовсім цураються активної співучасті у національному ділі, бо не бачать можливостей розвинути свої амбіції. Вони чекають, поки українська справа прийде до них і буде просити.

Вовк оповідав дальше зо своїх спогадів, як у нашій національній революції відходили від проводу люди найрозумніші і найздібніші політики, бо їх боялися, а вони сами не мали настільки впертости, щоб триматися влади хоч би силоміць. Зате видвигали на чоло таких мірнот, як Петлюру. Петлюра не був ніякий державний муж, без знання і досвіду, ніякий організатор, але він мав одне: вперто, зубами і кігтями, тримався при владі. Ген. Вовк закінчив так: «Боюсь, щоб знову не повторилася наша історія. Знову за двадцять літ писатимемо спогади, мемуари, всякі статті, [159/76] але це ні на крок не наблизить нас до Держави. Історія нас не виправдає, коли знов удруге покажемо себе нездібні жити незалежним державним життям».

У ген. Вовк пластичне лице та голений лоб. Сині очі. Гарні руки, тонкі і міцні, повні експресії.

26. І. 41, неділя.

Зараз після обіду пішов я до Порша. Притока: минулої суботи, коли був у Мами, взяв з собою на відході ключ від нашої брами. Крім того я мав віддати брошуру Порша «Автономія України». Сімя Порша виходила до кіна та й ми пересиділи вдвоє від 4-7 години. В суботу мин. тижня Порш виложив М. свою програму – отже я вже знав, що він думає. Порш, як сам про себе каже, «націоналіст-соціаліст». Його думки: Він був націонал-соціалістом [160/77] завжди. Ще далеко до війни стояв на тому, що національне і соціальне відродження мусить іти рівнорядно. Тому, як лідер УСДРП, переведив повну незалежність партії від московських партій та ввів національні принципи у соціал-демократичну програму. Тому обставав і обстоює, що національна революція може бути переможна лише під соціальними і соціалістичними прапорами. Він щасливий, коли бачить, що тепер ті самі ідеали переводяться у життя Німеччиною. Німеччина є націоналістична і соціалістична і тому вона непереможна. Я настоював на формулі «державництво» і називав «народництво» минулого покоління і «націоналізм» теперішнього за дві великі історичні помилки. Щойно в Державі може сформуватися українська нація, а народ завжди був і є і буде народом і ніяка розумна політика не може виходити з апетитів і химер маси.

[161/78] Порш від літ відбився від українського громадянства, дуже мало

²²⁴ Мабуть, автор мав на увазі «отаманами».

поінформований. У самоті вибудував він свою систему, яка зовсім нереальна, але яку він обдумав надзвичайно солідно, до останніх подробиць. Пливе вона в нього з найближшого переконання, боронить її дуже сильно, як діалектик пізнати на ньому стару добру марксівську школу. Порш зовсім не робить вражіння чистого теоретика, навпаки це тип теоретика, що свої ідеї переводить у життя, робить вражіння людини витривалої, доброго організатора. Тільки шкода, що живучи одинцем, вмовив у себе такі небиліці. Нереальність його помислів найкраще виявляється ось у чому: він прикладає великі надії до переїзду Андрія Жука²²⁵ до ГГ²²⁶, здається уявляє собі, що разом з Жуком буде міг зачинати акцію. Очевидно не знає, що [162/79] Жук зробився гірким пияницею, взагалі не має як діяч ніякого значення.

23. II. 41. – неділя.

Вчора було у М. побачення з Гетьманом. Передісторія така: Ще перед різдвяними святами М. написала Панові Гетьманові більшого листа. Претекст був такий – чому М. відмовилася співпрацювати з гетьманцями у справі пропагандивного видання на українській та англійських мовах, яке мало б повитися в ЗДПА, про 20 літ польського панування та ЗУЗ. При цій нагоді висказала М. просто і сильно всі закиди проти теперішньої гетьманської політики: повну нікчемність теперішнього проводу (на це навела цілий ряд доказів з усіх [163/80] ділянок діяльності) та повне змарнування величезної нагоди, що відкрилася для гетьм. табору з переходом галицької еліти на еміграцію та з рівночасним розвалом в ОУН. – У відповіді Гетьман вислав листа, в якому пропонував особисту зустріч. М. відписала що не матиме усно нічого більше сказати як те, що вже висловила на письмі – але вона очевидно завжди готова говорити з гетьманом²²⁷ поза годинами своєї бюрової праці (тоді М. сиділа ще в Червоному Хресті). У відповіді Гетьман сказав, що бажає з М. бачитися, але що зустріч відкладає аж після Різдяних Свят, коли в нього буде більше часу. На цьому справа поки що перервалася та на 2 місяці все затихло. Тільки через Дідченка та Севрюка (той контактується з Гомзіном), знали ми, що ніби Гетьман збирається з М. говорити.

Аж перед кількома днями [164/81] був телефон від Шемета та з Шеметом установила М. своє побачення з Я В П Гетьманом на суботу, 4. год., в ресторані готелю «Kaiserhof». – Вибираючись на розмову М. перебалакала зо мною. Але нічого путнього годі було видумати – ясно було, що на всі закиди Гетьман відповість тільки: «Давайте людей!» – а таких людей годі буде йому назвати.

М. говорила Гетьманові таке: засадничо є дві можливості рушити гетьманську справу з місяця: або зупинитися на «фашистський монархії» і тоді покликали Палієва; це не є концепція М., бо М. хоче широкої всенациональної концентрації, а з Палієвом була б співпраця інших поважніших діячів неможлива;

²²⁵ Андрій Жук (1880–1968), український громадсько-політичний діяч, дипломат і публіцист; у 1914–1918 рр. – один із засновників і чільних членів Союзу Визволення України, Головної Української Ради (1914–1915), Загальної Української Ради (1915–1916, від Наддніпрянської України), Боевої управи УСС (1915–1920); на дипломатичній службі в посольстві Української Держави, згодом УНР у Відні. Був одним зі співробітників С. Петлюри, працював в екіпі референтом диктатора ЗО УНР Є. Петрушевича; у 1923 р. перейшов на радянське становище, а після початку Другої світової війни виїхав до Відня. Автор статей з економічних та соціально-політичних проблем.

²²⁶ ГГ – тут: Генерал-Губернаторство.

²²⁷ Слова «поза годинами своєї бюрової праці (тоді М. сиділа ще в Червоному Хресті)» дописані над рядком.

але Паліїв поставив би сильну масову гетьманську організацію. Друга можливість – творити об'єднання [165/82] найповажніших діячів і старої і нової еміграції. Ролью посередника та того, що міг би перевести підготовчі переговори, взяти може один Севрюк – він один має необхідні зв'язки та свободу рухів. На настійливі запити Пана Гетьмана, М. висунула, такі імена як Панейко²²⁸, Кучабський²²⁹, Скоропис²³⁰, Думін²³¹.

Я В П Гетьманові не відповідав ніхто з цих людей: Паліїв – нельояльний і зрештою нікого тепер при нім нема; Севрюк – німецький агент; Панейко – масон, і т. д.

Взагалі для ширшого підходу, під аспектом творення всенационального провуду, виявляв Гетьман мало зрозуміння. Коли він говорить про «людей», тоді думає передусім про людей для теперішньої дрібної організаційної роботи, напр. просить, щоб піддати йому кандидата на [166/83] краківський пост.

Недостачі свого дотеперішнього оточення Гетьман добачує д. слабо, зокрема має повне довіря до Мурашка (навіть висловився, що Мурашко більше варта як Паліїв!!!). Гетьман памятає ті часи, коли він був абсолютно сам одинокий як палець і тому 3000 членів «Української Громади» видаються йому значною силою. До речі, новий статут «Громади», це теля з двома головами, видається Гетьманові дуже добрий! Про цей статут висловився недавно ген. Вовк, що на ньому годі працювати²³²), але очевидно Мурашко сказав Гетьманові, що статут

²²⁸ Юрій Панейко (1886–1973), український правник та громадський діяч; доктор права, дійсний член НТШ та ВУАН, історик держави і права, автор праці «Генеза і підстави європейського самоврядування» (Париж, 1926), «Комунальне самоврядування у Швейцарії» (Варшава, 1929) та ін.; звичайний професор адміністрації та адміністративного права Віленського університету Стефана Баторія (з 1936 р.); член Компетенційного трибуналу в Варшаві (1934–1939); під час Другої світової війни перебував в Кракові та Відні, після війни – на еміграції в Німеччині, працював професором УВУ в Мюнхені (1948–1973), ректор УВУ (1948, 1961). Помер у Мюнхені.

²²⁹ Василь-Дмитро Кучабський (1895–1971), український історик, дійсний член НТШ (1938), публіцист, політик, громадський та військовий діяч; сотник УСС, український дипломат у Швеції (1919); у міжвоєнний час – діяч гетьманського руху, член «Братства українських класократів-монархістів-гетьманців»; під час гітлерівської окупації – директор бібліотеки в Любліні, у 1945 р. переїхав з родиною до Бланкенбурга в НДР, де й помер. Автор праць «Західна Україна в боротьбі з Польщею і більшовизмом в 1918–1923 рр.» (1934), «Значення ідей В'ячеслава Липинського» (1935), «Корпус Січових Стрільців» (Чикаго, 1969).

²³⁰ Олександр Скоропис-Йолтуховський (1880–1950), український громадський, політичний та державний діяч; у роки Першої світової війни – провідний діяч Союзу Визволення України, за часів УНР – губернський комісар, за Української Держави – губернський староста Холмщини та Підляшши; у 1920 р. був присутній на зборах ініціативної групи створення Українського союзу хліборобів-державників (УСХД), після створення Українського Наукового Інституту в Берліні (1926) став заступником куратора УНІ генерала В. Гренера; у 1927 р. увійшов до новосформованої Гетьманської Управи; через два роки прийняв бік П. Скоропадського в полеміці з В. Липинським; один з найближчих дорадників Гетьмана до 1945 р., коли був заарештований радянською військовою розвідкою та вивезений в СРСР. Помер на заслання в Мордовії в Темниківському таборі (1950).

²³¹ Осип Думін (1893–1945), сотник УСС і Армії УНР, військовий діяч УВО; письменник, автор праць і спогадів про УСС та УГА: «Нарис історії українсько-польської війни, 1918–1919» (Львів, 1933); «Історія легіону Українських Січових Стрільців, 1914–1918» (Львів, 1936).

²³²) Хоча Вовк зовсім не формаліст та цілий час заявляє, що важний «не статут, а живі люди». Але, що варта люди, що такі статути укладають?! Не називаючи прізвищ, Вовк розповідав, що [165] автори статута мовляв сами заявили йому до очей, що їхня ціль була унеможливити, щоб нові люди «захопили владу». Боже бережи Україну перед нашим гріхом. – *Примітка І. Лисяка-Рудницького.*

чудовий і Гетьман вірить Мурашкові. Невеселі перспективи для Дідченка, що тепер всіма силами рие під Мурашком! Гетьман категорично заявив, що ніякої опозиції в гетьман[167/84]ській організації нема, а до Дідченка особисто ставиться дуже негативно.

Гірше те, що Гетьман виразно упереджений до галичан. Він бачить у галичанах щось ніби окреме плем'я чи народність, що живе своїми власними локальними інтересами і до всенациональної української політики не має ні багато інтересу ні навіть права. Так і видно роботу комариллі, Гомзина, Шемета, Мурашка!

Загальна опінія М. про Гетьмана така: «Видно, що він ніякий орел. Але найгірший він також не є, навпаки, єсть у нього власний розум і з відповідними людьми міг би він бути навіть прекрасний. Но і всетаки це справжній пан і культурна людина, не український хам».

Скінчилося на тому: що ми з М. вже знали раніше – само-собою в геть[168/85]манському центрі нічого не зміниться. Нема ж такої зорганізованої сили, яка прийшла б ззовні та установила б порядок.

Важніші події в останніх часах:

Особисте: нарешті покінчив з Ганні. Вона чудово опановує техніку кохання і крім того в неї мила погідна вдача, але вона була мені рішуче змудилася: треба шукати за новим «об'єктом».

Приємна новина: Німці заборонили гетьманську організацію у Кракові. Євтимович та кумпанія зігралися до решти. Очевидно можуть подякувати за останню дію полк. Сушкові, колишньому хлібодавцеві Євтимовича, чи якомусь іншому «приятелеві». Добре блазням! Добре для справи, коли будуть можливо скоро остаточно ліквідовані.

[169/86] Нім. влада – «Deutsche Studentenschaft» розв'язала студентське т-во «Зарево» в Берліні. Це наслідок короводів мельниківців, бандерівців з мельниківцями на студентському терені.

Появилася «якась нова» націонал-комуністична партія, що розсилає по всіх усядах анонімові відозви. «Націонал-комуністи» називають себе «духовими силами» Петлюри, Коновальця, Скрипника та Міхновського (!) та лають усі інші групи та табори. Ще невідомо, хто криється за тою провокацією.

Нині сидів вдома та писав реферат на семинар у проф. Ахметелі. Зголосився до мене мій давний товариш, Рогожинський²³³, якого вже раз бачив у Берліні і в останніх місяцях стратив з очей.

[170/87] Хоче, щоб допомогти йому вирватися з фабрики, де тепер працює. Рогожинський уже не раз втікав з різних фабрик, але тепер хотів би відійти легально, щоб мати змогу виробити собі якісь особисті папери. Крім того, каже, хоче виїхати з Берліна, бо має тут дівчину з якою хочуть його женити, що його не захоплює. – Рогожинський ще за гімназійних часів був великий чудацький авантюристе серед передміського пролетаріату, але при цьому він інтелігентний. – Знаю, що ще влітку мин. року перейшов²³⁴ він на кілька місяців на большевицьку сторону – Рогожинський дуже розжалений на націоналістів та й взагалі відвертається від цієї ідеї. Таких тепер багато. Рогожинський твердить –

²³³ Особу встановити не вдалося.

²³⁴ Слово «перейшов» дописане над рядком.

цікаво! – що робітники майже всі поголовно за Бандерою, але вони дістали поки що від своїх бандерівських «вождів» дальше належити до УНО, хоча УНО з Мельником.

[171/89] Середа, 28. травня 1941 р.

Виїзд з Берліну на подорож до Гарцу. Мій виряд: один наплечник. Зрештою не маю на жаль спортивного одягу – коротких штанів чи «пумпів». Пумпи старався я вчора купити – ходив з М. пополудні, були в може десятох крамниць та не було ніде ні одної пари пумпів, чи літніх довгих штанів. Скрута в Німеччині!

Потяг відходив пів першої. Я був на двірці («Potsdamer Bahnhof»²³⁵) на годину скорше та ледве знайшов місце. Їзда була довга – до сьомої год. вечором – та тричі треба було пересідати. Трапився мені в дорозі прикрий випадок: зробилося мені недобре. Думаю що це відбивається моє загальне ослаблення з кількох зимово-весняних простуд та скупого, неvistарчального відживлювання. [172/90] Крім того було в вагоні доволі душно. Нарешті тема розмови – стояло нас у коридорі чотирьох прогульковців Humboldt-Klubu і розмова якось зішла на аборти. Операції мене не зворушують, але чогось боюся інстинктивно зашриків – коли мені роблять який небудь заштрик, робиться мені завжди з того недобре. Отже один з нашого товариства – німець-медик – оповідає про аборти при помочі заштриків. Спіраюся на стінку, кружиться мені голова. По секунді відчиняю очі, сиджу на лавці в купе, коло мене мої настрашені товариші. Кажуть, що мені нагло підкосилися ноги. Але чому я це пишу. Я зовсім не почував, як падаю. Навпаки, безпосередньо перед тим зійшов на мене немов якийсь блиск. Я вже не памятав теми нашої попередньої розмови, зробилося мені [173/91] легко і весело – немов досягаю рукою до якогось нового щастя. Це тяжко відати словами – виходить перебільшено і не схоплює суті події. – В кожному разі перший раз притрапилося мені так зімліти.

Нарешті прибуваємо до місцевости Braunlage-Harz. Розташовуємося в нашою пансіоні та йдемо по вечері до маленької місцевої каварні де сидимо до першої год. вночі при пиві, співаючи та при всіляких товариських забавах. Після того спав я як колода.

Четвер, 29. V. 41.

Через цілий день фатальний дощ – чи так буде весь час? Ми були на більшому проході та промокли наскрізь.

Вечором пятох з нашого това[174/92]рства були в маленькому обїздному Варієте, що виступало сьогодні в Braunlage. Добре бавилися, передусім кольоратурова співачка була прикладом незрівняного несвідомого гумору.

Живу в кімнаті на 3 особи; мої два товариші – китаєць Лін та словінець Фашур. Фашур милий хлопець, стрункий, завжди з фотографічним апаратом. Китаєць Лін студент філософії та нац. економії, своерідний філософ. Наше товариство підбиває його на те щоб, говорив про кохання. Тоді він дійсно капітальний.

П'ятниця, 30. V. 41.

Погода середня – трохи дощу, трохи сонця. Передполудни оглядини Braunlage. Містечко на 3 тисячі [175/93] мешканців, будоване в дереві та нічим особливим не відзначається. Порівнюю з аналогічними нашими друторядни-

²³⁵ «Потсдамський вокзал» (нім.), найстаріший вокзал Берліна (1838 р.), поблизу Потсдамської площі.

ми купелевими місцевостями: Braunlage, щодо краси свого природного положення, не витримує порівняння з ніяким літним у Карпатах. Зате – як усюди в цій країні – великий зовнішній порядок, чистота: – Ми були в «Kurpark», гра-ла оркестра всілякі марші. Кинув 5 листівок для знайомих: Мама, Тата, Тиньки, Альшібаї²³⁶ та Сімковичевої²³⁷.

Пополудні більший прохід в околицю. На верху гори, що на неї йшли ми яких 1 1/2 год., був приємний льокаль, де ми пили каву. Потім спустилися ми продовж 20 минут з верху гори назад, до Braunlage через проруб в лісі, який зимою служить як колія для санкування.

[176/94] По дорозі мав я цікаву дискусію на советські теми з ніяким інж. Münick'ом²³⁸, мадяр, він працює також у семінарі докторандів у проф. Ахметелі. Вечорі до 12. год. товариські гри в салоні нашого пансіону.

[177/95] 22. червня 1941, неділя.

Сьогодні розпочалася німецько-советська війна.

Ждали ми її властиво від вересня 1939 – але ніхто не знав коли вона прийде: за рік! за два! за п'ять! Не було сумніву, що такий стан з спільною німецько-советською границею від Балтійського до Чорного моря не може бути стабільний – але ніхто не міг сказати, як довго триватиме ця провізорія – чи прийде до конфлікту ще в часі англійської війни.

Я сам – ще у Львові, за большевицьких часів – порівняв договір з літа 1939 з польсько-німецьким договором з 1934 р. Себто – «приятель» триватиме 5 літ; також казав я що територіальні здобутки Москви на основі договору стоять [178/96] до простору Радянського Союзу в тому самому відношенні, як територія Заользя до простору Польщі.

Від місяця ставало щораз яснішим, що на східному відтинку до «чогось» мусить прийти. Сплетні, сплетні, сплетні... Ходили між ними вже зовсім фантастичні (напр. що Сталін віддав німцям Україну в оренду на 99 років, що через СРСР має відбутися перемарш німецьких військ на Ірак, що німецькі війська бучим уже перебувають на радянській території). Люди вірили свято в ці сплетні, розпалювали уяву. Я тримався скептично, політичним поголоском так легко не довіряю. Та без сумніву в майбутності буде нам дуже цікаво довідатися про перебіг німецько-московських переговорів, про торги, що [179/97] мусіли бути дуже завзяті та що напевно тягнулися до останньої мінутки. В кожному разі вже нині можна сказати одне: з двох хитрунів, що від початку війни хотіли себе перехитрити – Гітлера і Сталіна – хитрішим показав себе Гітлер хоч і це ще, очевидно, не вирішує перемоги на Заході.

Та крім сплетень зачали в останніх тижнях появлятися зовсім реальні позначки, що година зудару недалека. Величезні військові приготування в Ген. Губернаторстві, у звязку з тим набір українців до війська на перекладачів і т. ін. Учили сотні хлопців.

Не більше як чотири-п'ять днів тому, те що було для мене досі теоретичним міркуванням стало перед душею як дійсна дійсність. Дивне солодке почування [180/98] і одночасно пригнічення. Стиск в горлі на думку про побачення з

²³⁶ Особу встановити не вдалося.

²³⁷ Особу встановити не вдалося.

²³⁸ Особу встановити не вдалося.

рідними сторонами, друзями – і рівночасно неспокій за майбутність народу в обличчі величезних завдань. Ця війна не заставала нас в найкращому стані.

Очевидно наука зовсім пішла в кут. Виганяло мене з викладової залі, зрештою багато моїх професорів – спеці від советських справ – також уже при війську. До цього чудова, літня погода. Таке саме печуке сонце, як у часі польської війни перед двома роками та французької офензиви перед роком.

Вчора вечором був у Гумбольдт-Клюбі та поклався спати тільки в 2 год. ранку. Святкували «Sonnenwendenfeier»²³⁹ – німецького Івана Купала, 21 червень – [181/99] найкоротша ніч року. Я був у товаристві двох дівчат, урядничок Мін. Закорд. Справ – ми саме багато говорили і жартували на актуальні теми, про близьку війну. Але ніхто таки не думав, що це вже завтра...

Ніч Івана Купала дійсно була для мене найкоротшою нічкою. В п'ятій годині будить мене стукіт у двері. Це мій приятель з пансіону, молодий і симпатичний італійський журналіст Д-р. Енціо Орлянді²⁴⁰. Каже мені: він негайно виїжджає до міста, в 6 год. міністр Goebbels відчитує проклямацію Гітлера до нім. народу, очевидно війна. Десять мінут сиджу на ліжку мов дістав довбнею по голові. Потім скоро миюся, щоб прочуняти. Йду до Мами. Чує мене від першого постуку. Кажу [182/100] в чому діло. Мама на хвилину спірається мені на рамя, спазм стрясає її тілом. Потім ідемо телефонувати. З десятих знайомих дехто знає, інші шойно довідуються від нас.

Слухаємо проклямацію Гітлера, промову Рібентропа. Війна! Поки що ні слова про воєнні цілі, про долю народів СРСР – тільки мотивація активної оборони перед большевицькою агресією, що проявилася в підривній роботі у Румунії, Югославії, Протектораті, в порозумінні з англійською дипломатією, в великих воєнних приготуваннях. Нічого, на перший день так потрібно, решта прийде згодом.

Я пішов до церкви, велика греко-католицька парафіяльна церква, на півночі Берліна. Си[183/101]ла народу. Не видно ніяких особливих проявів радості, всі дуже зосереджені, моляться гаряче! Дурний піп не списався: замість сказати актуальну патріотичну проповідь, пристосовану до великого дня – шось лепече про тайну св. Євхаристії. Після служби відбулася, як заповіджено на цей день, панахида за Вячеслава Липинського. На панахиду прибула група гетьманців, Мурашко, Шемет та інші. Гетьмана не було. Вийшовши з церкви, люди стояли ще довго малими гуртами на церковному подвір'ю. Говорили тихо, поважно.

23 червня 1941. р., понеділок.

Найцікавіша проблема, що буде політично в Україні, в яких формах буде діяти німецька окупаційна влада, [184/102] який буде український уряд. Румунська сволоч дістане українську Буковину і Бесарабію. Антонеску прого[ло]сив²⁴¹ полум'яний наказ до армії, визволити поневолені землі... Наші внутрішні справи переходили в останніх тижнях надзвичайно цікаву еволюцію: дві найсильніші групи, націоналісти-мельниківці та гетьманці велимінували сами себе через власну глупоту. Мельниківці мали в останніх двох роках життя на еміграції фак-

²³⁹ Йдеться про свято літнього сонцестояння.

²⁴⁰ Ймовірно, мається на увазі д-р Енцо Орланді (Enzo Orlandi, д.н.н. – д.с.н.), автор і редактор книг у 1960-х рр. про життя Леонардо да Вінчі, Мікеланджело, Моцарта.

²⁴¹ В оригіналі помилково – «прогосив».

тичну «владу» у своїх руках. Під ними і Краківський УЦК і найсильніша організація в Німеччині, УНО, і повна піддержка від берлінської Vertrauensstelle. Але саме ці впливи вдарили їм на мозок. Вони повірили в свою абсолютну вибраність і були свято переконані, що влада в Україні як-стій попаде їм у руки. Тим часом [185/103] їхня верхівка була дуже слаба: півтора десятка типів, давніх оунівських «діячів», усе люди як не з сумнівним моральним багажем, з безсумнівною ігноранцією та неінтелігентністю. Вони уявляли собі національну консолідацію, здається, в той спосіб, що все вступить в ряди УНО та перейде під їхню команду. Все таки – я не сумніваюся, що при інертності еміграції, при слабості гетьманців і не зважаючи на всю карикатурність «вождя» Мельника – вони були б дістали дійсну владу... Спасли нас Бандера та його люди. Його виступ розколов націоналістичний табор, зламав його авторитет у німців та власного громадянства та показав безосновність фаталістичної віри в непереможну гегемонію ОУН. І знов в боротьбі люди Мельника виявила замало гнучкості. [186/104] Хоч вони вже втратили своє провідне²⁴² становище і мусли б були його наново здобувати, вони вчепилися фікції, що «бунт Бандери», «не рахується» та не змінили своєї поведінки супроти громадянства. Тимчасом бандерівці – дуже зручно! – висунули клич національної консолідації і концентрації і він відразу прийнявся, бо віддавна висів в повітрі. Так опинилися мельниківці при розбитому кориті. Ледве тиждень тому спустили вони з тону та зачали собі заходитися коло «консолідації». Кубійович витягнув від тузина наших «господарників» з Ген. Губ. підписи під меморіал, в якому підпирали Мельника. Та вже пізно. Розпочався в Кракові широкий консолідаційний рух.

Треба буде колись Бандері поставити в Україні пам'ятник. Тільки він [187/105] і ніхто інший спас Україну від найгіршої евентуальності – диктатури оунівської шайки.

Тепер про гетьманців. Сумно мені приходиться це писати та годі. Сам гетьман уже стара сімдесятилітня людина, втратив політичну орієнтацію та організацію здібності. Його найбільша хиба, що всі нього вмовляють, що він сам єсть не лише монарх але й вождь. Гетьман сам керує гетьманською політикою, що йому абсолютно не під силу. Позасідала докружи нього кліка підхлібників, яких Гетьман тримає, бо вони дозволяють себе практикувати як льокаї. Шемет, Гомзин – дві засушені мумії, абсолютно нездалі ні дочого. Мурашко, що грає там першу скрипку, це дурень, що любить у своїх акторських позах, і гладких словах, при цьому тупий і заздрисний. Ця злиденна і смішна [188/106] кліка також повірила у свою вибраність і чекає коли ціла Україна прийде віддати їй владу. Гетьманці за останні два роки не зробили нічого, абсолютно нічого. Це просто незрозуміло, як можна так нічого не робити панам, що мають претензії на політиків. Але тут секрет простий: Всі їхні підтоптані енергії витрачують вони на взаємні інтриги та інтриги проти нових²⁴³ людей, що хочуть працювати в гетьманському русі і тим загрожують монополії цих панів. І так гетьманці приходять в Україну з порожніми роками. Нема нічого, крім української монархічної ідеї та її династії Скоропадських, яку можна б використати під тою умовиною, що належатиме їй не влада, але найвища репрезентація та що буде усунена ціла теперішня двірська кліка (разом з органі[189/107]зацією СГД, що є поширеною клікою).

²⁴² Слово «провідне» дописане над рядком.

²⁴³ Слово «нових» дописане над рядком.

1 березня 1940 р. – 23 червня 1941 р.

Та чейже ніхто в цих останніх двох роках не мав таких шанс, як гетьманський табор. Ніхто інший не був так призначений для того, щоб взялися за діло все-національного об'єднання та перевести консолідацію довкруги особи Гетьмана і монарха.

Нині гетьманський табор це ніщо. В українському громадянстві ніхто з його силою не рахується. А на зборах німецької Stelle – утвореної кілька днів тому для українських справ – лише один Шікеданс поставив кандидатуру Гетьмана і ніхто його не підтримав.

В Україні прийдеться заснувати нову гетьманську організацію.

Якби, Назарук був дожив нинішнього дня! Він один був здібний вичистити цю Авгієву стайню! А може навіть він не подолав би?

[24 червня 1941 р. – 17 листопада 1942 р.]

Записник – Рік 1941

[2 / 108]¹

24. червня 1941, вівторок²

Воєнні відомості: німці заняли Львів, Чернівці, Ковно. Знищили півтори тисячі советських літаків. Це так на основі приватних інформацій. Офіційні комунікати поки що мовчать.

Був нині в книгарні Сербиненка³, віддав кілька російських книжок. Добряга Сербиненко сяє; думає вже про велике видавниче підприємство в Києві.

Був у російському інституті⁴. Секретарки та кілька студенток радяться, сплетничають. Вони також хочуть як найскоріше на той бік, тепер знання російської мови підскочило в ціні.

[3/109] Спека неймовірна, просто валить з ніг. Я ніколи так не відчував спеки – можливо що в мене загальне ослаблення від кепського, невистачального харчу.

Продовження огляду української політики: При слабості мельниківців та гетьманівців особливої ваги набірають усі консолідаційні спроби на позапартійній платформі.

Мама віддавна мала таку ідею: Створити Комітет чи Раду, побудовану на персональній і позапартійній основі. В такому Комітеті – з поминенням усіх претендентів, себто Гетьмана, Мельника, Лівницького⁵ і Бандери – мали б бути зібрані самі найповажніші і найавторитетніші діячі, [4/110] що будучи об'єднані між собою могли б робити натиск на розсварених претендентів. До першого, ініціативного гурта М. хотіла притягнути: Севрюка, Порша, Вовка, когось з Наукового Інституту (Кузеля)⁶, евент. когось з місцевих бандерівців. Пізніше такий берлінський комітет поширивсь би шляхом підбору людей з Відня і Праги та Ген. Губернаторства.

¹ Перша цифра у квадратних дужках – сторінка сканованого тексту щоденника 1941 р., друга – власна нумерація Автора щоденника.

² В оригіналі помилково написано «1931» рік. Слово «вівторок» вписане замість викресленого «понеділок».

³ Андрій Сербиненко (д.н.н. – 1945), український громадсько-політичний діяч та кооператор, член Української Центральної Ради. У 1918 р. переїхав до Парижа, а в 1920-му – до Берліна, де мав власну друкарню та займався кооперацією, перевезенням і реалізацією книг в Україні.

⁴ Йдеться, мабуть, про Російський інститут Факультету міжнародних студій (досліджень) університету ім. Фрідріха Вільгельма в Берліні.

⁵ Андрій Лівницький (1879–1964), український громадсько-політичний діяч, дипломат; член УЦР від Селянської спілки (1917), належав до української делегації, яка підписала Брестський мирний договір 9 лютого 1918 р.; за Директорії у 1919 р. – тимчасовий керівник МВС і заступник Міністра юстиції УНР; потім Міністр юстиції і заст. голови Ради нар. міністрів УНР та Міністр закордон. справ УНР, голова уряду УНР (1920–1926), президент УНР в екзилі (1926–1954); наприкінці Другої світової війни переїхав з Варшави до Німеччини, ініціатор скликання Української Національної Ради на еміграції. Помер у м. Карлсруе.

⁶ Зенон Кузеля (1882–1952), український мовознавець, бібліограф та фольклорист, історик, журналіст, етнограф, редактор, видавець, громадський діяч, автор праць «Наші сільські оповідачі» (1908), «Борис Грінченко як етнограф» (1910), «Причинки до етнографічної діяльності Опанаса Васильовича Маркевича» (1925) та ін., співукладач видання «Українсько-німецький словник» (Ляйпциг, 1943), у 1930–1940-х рр. – співредактор українського інформаційного видання в Берліні «Ukrainische Kulturberichte».

Цього первісного пляну (з перед місяця) не вдалося здійснити з кількох причин. Найважливіша це становище Севрюка. Севрюк мусів був з природи речі – звязки з німцями, широкі звязки з укр. громадянством, змога свобідно подорожувати по всіх усюдах! – віді[5/111]грати ролю голови комітету, посередника між ріжними людьми. Але Севрюк поставився до проєкту скептично; на його думку було б це створення четвертого центру побіч існуючих трьох. Сам Севрюк заходився від довшого часу коло іншого діла – поєднання двох зпоміж трьох воюючих груп; він старався в першу чергу мельниківців звести з уенерівцями. Але з цього очевидно нічого не вийшло. – Зрештою скептицизм С. мав напевно іншу причину: С. не може собі дозволити на участь в акції, якої вислід непевний, бо невдача могла б його скомпромітувати перед німцями.

Зате зачали приходити ві[6/112]домості, що в Ген. Губ. розпочалася широка консолідаційна акція, у своїх заложеннях дуже подібна до вище наведених планів. Ініціативу подали бандерівці, що взагалі в продовж останнього року та в боротьбі з Мельником виявили багато ініціативи та політичного інстинкту.

Сам Бандера заявив, що він є тільки головою одного табору, що він не має ніяких вождівських амбіцій у всеукраїнському масштабі і що він готов працювати з усіма. Одним з перших людей, що їх вдалося позискати Бандері, був Тато. Тато переводив уже цілий ряд розмов на консолідаційні теми з ріжними людьми. В загалі про Краківські справи знаю най[7/113]більше з листів Тата; та образ на підставі цих листів далеко неповний; Тато з ентузіазмом і на багатьох сторінках писав мені про ідею нац. консолідації – зате фактичних даних було менше.

В цілому Краківський почин був наскрізь позитивний: обєднання на безпартійній основі, повна ізоляція мельниківців та примус на них зійти з непримиримих позицій.

Також обєднання людей насамперед з терену Ген. Губ. означало б в першу чергу обєднанням галицької еміграції, себто більше твор[8/114]чої, більше зіграної частини нашої еміграції.

Але від самого початку були в цій акції сумнівні сторінки: Отже ролю посередників відігравали одиниці без потрібного авторитету – Тато, полк. Базяк⁷.

Та найбільшою, просто непростимою помилкою була історія з Лівіцьким. Вийшло воно так:

25. червня, середа

Насамперед відомості: Вчора казали, що німці заняли вже Львів, Чернівці і Ковно. Це виглядало зовсім правдоподібно.

[9/115] Зате сьогодні Енціо подав вістку, що вже робить занадто фантастичне вражіння: ніби німці вже в Києві... Годі собі таке темпо навіть увявити.

Дальший тяг оповідання про історію Краківської Консолідації⁸: Отже поїхала до Варшави делегація у складі Тата та двох бандерівців. Ціль поїздки: Про-

⁷ Ісаак Базяк (1887–1967), український політичний та громадський діяч, есер, член Української Центральної Ради I і III складів (опікувався долею галицько-буковинських полонених, які перебували в Києві, займався організацією Буковинського куреня Січових Стрільців; під час Другої світової війни і у перші повоєнні роки жив в Німеччині, а з 1957 р. – в США, де й помер.

⁸ Йдеться про зібрання усіх представників націоналістичних угруповань 22 червня 1941 р. у Краківі, які задекларували свою консолідацію та створення Українського національного комітету (УНК).

сити Лівичького, щоб дозволив уенерівцям брати участь в нац. консолідації. Лівичький повів справу дуже хитро. Не знаю дотепер усіх подробиць і перепетій. В кожному разі Лівичький покерував так, ніби його самого, [10/116] Лівичького, приїхали просити в ласкавій участі. Використовуючи наївність Тата цьому старому злодюзі⁹ вдалося ще ставити умовини, м. ін. боровся він проти гетьманців у Консолідації, накінець – на довгі прозьби Тата! – в засаді погодився, що згідний він на персональну участь гетьманців (цілий же Комітет на персональній основі!), але таки заклав своє рішуче «veto» проти евентуальної участі Гетьмана.

Я таки досі не розумію, як Тато міг допустити до того, щоб такий тип як Лівичький – замість бути щасливим, що до нього ще взагалі звертаються – посмів ставляти свої умовини. Я лаяв [11/117] за те Тата в двох обширних листах – і не маю до нині відповіді.

Лівичький скликав у Варшаві народу своїх прихильників, що висловила повне «довіря» «Головному Отаманові», уповажила його вести переговори з усіма групами та візвала народ гуртуватися під прапором УНР... Було б сумно, якби єдиним конкретним вислідом консолідаційної акції мала бути гальванізація уенерівщини.

Про дальший хід подій у Кракові я вже непоінформований. Знаю лише, що на мин. неділю був скликаний зїзд, на якому мали бути проголошені резолюції. Ріжні [12/118] ініціатори Зїзду звертання до Севрюка і навіть пропонували йому головство. Той відмовився. Чи розумно? Севрюк надто вже дивиться на речі з того погляду, чи це може подобатися чи неподобатися німцям. Севрюк тяжкий до якої небудь акції, де німці безпосередньо не заінтересовані.

В кожному разі – сам краківський почин на скрізь позитивний, не зважаючи на те, що ініціатори взялися до виконання не надто розумно. – Найбільш неfortunне було потягнення з Лівичьким, це навіть може довести до розбиття, бо Л. напевно буде старатися засісти на такому Зїзді на президіяльному стільці, тоді коли багато галицьких діячів бун[13/119]туватиметься проти самої участі Л. Краще було триматися первісного пляну і поминути при консолідації всіх претендентів. –

Коли в неділю вибухнула війна, подумав я собі: Краківський Зїзд, що саме сьогодні збирається, може відіграти рішальну роль, на ньому проголосять український уряд.

Але покищо тихо. Не чути про будь яку постановку української справи в політичній площині. Чи це так довго триватиме? І з якими силами підуть німці на співпрацю? Чи з українськими большевиками?

[14/120] Вчора вечором був у мене Руденко¹⁰ (син православного єпископа холмського і краківського¹¹. – Студіює техніку, корабельне будівництво). Гово-

⁹ Слово «злодюзі» дописано над рядком.

¹⁰ Юрій Руденко (1919–2002), син Петра Відибіди-Руденка (згодом – єпископ Палладій), народжений в Києві; одружений з Анною-Марією Готтберг (Anne Marie Gottberg), емігрував у США в другій половині 1940-х рр. (натуралізований громадянин з 1955 р.), мешкав зі сім'єю у Сан-Фернандо в Каліфорнії та у м. Силмарі коло Лос-Анджелеса, помер у Лос-Анджелесі.

¹¹ Йдеться про архієпископа Української Автокефальної Православної Церкви в Екзилі Палладія (в миру – Петро Відибіда-Руденко; 1891–1971), громадського та церковного діяча, свого часу активного діяча ТУП та Центральної Ради, заступника міністра фінансів УНР (1919), з 1921 р. – священника на Волині, з 1941 р. – архієпископа Краківського і Лемківського Автокефальної

рили про те, про що українці під сучасний мент можуть говорити. Крім того одна спеціальна справа, а саме ми оба уповноважені від студентської секції Громади переговорювати з проводом нової студентської організації, створеної офіційно для українців.

Була картка від Касі. Полковник вивісив із балкона свого помешкання при вул. Маршалківській ч.62 два величезні прапори: український жовто-блакитний і німецьку «свастику». Пише, що це? зробило велике вра[15/121]жіння та що одержав безліч відвідин та телефонічних привітів.

Переполуднем – при страшенній спеці, до якої потрохи акліматизуюся – відвідав я проф. Димінського в Укр. Науковому Інституті. М. хотіла, щоб він для її книжки писав розділ про економічну політику Польщі супроти українців. Та Димінський не має тепер часу, тому статтю маю писати – я, а Димінський мене напроваджує. Потім ішла балачка на загальні теми – про майбутні кордони України. Димінський безумовно обстоює приналежність до України Донеччини та Північ[16/122]ного Кавказу. Про це питання думав я не раз і був прихильником «Козакії». Димінський перший умів мені навести поважні і раціональні тези за приналежністю цих земель до України.

27. червня 1941, п'ятниця

Сьогодні ранком їздив купатися до Ваннзее. Спалив на сонці плечі. Тут пляжа прекрасна – вода поглиблюється поступово, на дні пісок, вода чиста і свіжа, бють хвилі як на морі.

Згадую львівські купелі в тісній, переповненій, брудній «Світязі».

Пополудні знову виїздив за[17/123]місто, цим разом з зовсім іншою ціллю. Севрюк повідомив М., що потрібні українські спікери для радя. Нас зійшлося в С. мале товариство. – Посол з жінкою, студент Руденко, співачка Лідія Корецька¹² (старий грат!), якась росіянка, о. Білецький (православний парох Берліна)¹³ та ... Микола Лівіцький¹⁴ (про нього нижче).

Православної Церкви у Польщі та голови Всеукраїнської Православної Церковної Ради; після війни мешкав у м. Кляйнкоці в Німеччині, а в 1952 р. емігрував у США; помер та похований у Нью-Йорку.

¹² Лідія Корецька (1895, за ін. даними 1902–1971), співачка (сопрано), виступала в українських операх, зокрема «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського, «Катерина» М. Аркаса, знімалася у фільмах В. Авраменка («Наталка Полтавка», «Вечорниці»).

¹³ Федір Білецький (1908–1985), священник Православної Автокефальної Церкви в Польщі, митрофорний протоієрей, організатор та настоятель православної парафії в Берліні (1940), духовний опікун військовополонених українців та остарбайтерів, протопресвітер Української Національної Армії та 2-ї Української дивізії УНА, якого призначив митрополит Полікарп. Помер на еміграції у США.

¹⁴ Микола Лівіцький (1907–1989), український громадський та політичний діяч, журналіст, Президент УНР в екзилі (1967–1989), разом із батьком, Андрієм Лівіцьким, з 1920 р. за кордоном; активіст українського студентського руху у Польщі, секретар делегації уряду УНР при Лізі Націй (1923–1939), спецкор журналу «Тризуб» у Женеві, керівник женецької філії Українського пресового бюро; у 1938–1939 рр. перебував у Карпатській Україні для координації її уряду та уряду УНР в екзилі; протягом 1937–1942 рр. – на дипломатичній роботі в країнах Європи; один зі засновників і керівників Українського Національно-Державного Союзу (УНДС, голова з 1951); керівник Спільки українських журналістів на чужині (1948–1950), згодом – керівник УНДС; з 1949 р. – член виконавчого органу (уряду) УНРади, а з 1957 р. – голова (прем'єр) виконавчого органу і міністр закордонних справ. Був редактором газети «Мета» Українського інформаційного бюро в Мюнхені (1954–1957). Помер у м. Філадельфії (США), похований у м. Саут-Бавнд-Бруці.

Севрюк передав нас усіх опіці Косача та ми поїхали до Ваннзее, де берлінська радіостанція має свої дослідні інститути. Голос кожного з нас по черзі знімали на грамофонову пластинку, на підставі того відповідні спеці орікують про «радіофонічність». Я чув утерше свій голос з пластинки... та не пізнав.

[18/124] В поворотній дорозі зустріли ми несподівано панну Гетьманівну, Єлисавету¹⁵. Я був би її не пізнав, бо була в однострою німецької сестри Червоного Хреста, пхала перед себе ровер, крім того мала в руці пуделко з значками (цвітки), що їх тепер усюди продають на вулицях у користь Червоного Хреста. Кожний з нас купив по відзнаці. Лише Лівницький увесь час нашої кількामінутової розмови «задекувався», відійшов на бік.

28. червня 1941, субота

Був у нас Руденко. Він заявляє, що його батько (єпископ Палладій) [19/125] найкраще міг би написати статтю про Православну Церкву у Польщі. Тільки не може ручити, чи його батько в теперішній мент буде ще мати змогу таку статтю написати. І М. і сам молодий Руденко мають негайно писати до єп. Палладія.

Статтю економічну погодився писати Білінський, якщо я буду йому допомагати.

Цілість справи представляється так: М. працює від 1/2 року над великою працею про «20 літ польської самоволі на ЗУЗ». Книжку замовило Міністерство Закордонних Справ (очевидячки на власні Мамині пропозиції та старання, найбільше допоміг у [20/126] цьому покійний уже нині Маєргайденгаген, великий приятель українців). Цілість редагує М., вона сама пише також деякі розділи, деякі інші (справи, що в них не орієнтується сама) дає писати «спецам». Отже з цими «спецами» були ввесь час величезні клопоти, вони неточні, не солідні, давали безвартісний матеріал (одинокий виїмок – адв. Шухевич; він прислав своєчасно дуже цікаву працю про судову політику супроти українців, яку зрештою треба було також наново переробити, бо була вона скомпонована в якомусь неможливому галичанському жаргоні). М. не раз проклинала свій помисл, щоб взяти собі «співробіт[21/127]ників» і жалувала, що не спровадила собі до Берліну ред. Курдидика¹⁶ (що голодував у Відні) та не написала з його технічною допомогою всієї книжки сама. Та вже нічого було робити. Найбільший «пех» переслідував два розділи: церковна політика та економічна політика. З церковним розділом звернулася М. просто до новоспеченого «архієпископа Лларіона», зрештою її колишнього товариша по навчанні в учительській семінарії у Львові. Лларіон («богомалець за крашу долю України» – так підписує він свої листи)

¹⁵ Єлисавета Кужим (дівоче – Скоропадська, 1899–1976), донька Павла Скоропадського; за фахом скульпторка; активна учасниця Гетьманського руху на еміграції як секретарка свого батька, а з 1959 р. – як верховна керівниця Гетьманського руху. Авторка спогадів про останні дні гетьмана Павла Скоропадського (в журналі «Державницька Думка», 1952, чч. 6–8).

¹⁶ Йдеться про Анатолія-Юліана Курдидика (літературні псевдоніми та криптоніми: Анатоль Бовшівський, Осій Гольтіпака, Осип Гольтіпака, Рогатинець, Осій Г., О. Г., АКА, Ака, А. К., а. к., ак., А. а., 1905–2001), українського письменника, поета, журналіста, громадського діяча та упорядника книг, співредактора часописів «Український голос» у Перемишлі (1928–1929), «Неділя» (1929–1934), «Діло» (1934–1939), віденського кореспондента «Краківських вістей», згодом на еміграції в Канаді – редактора тижневиків «Вільне слово» (1956–1959) та «Новий шлях» (1960–1962). Помер у Вінніпезі. Про нього див.: В. О. Матеуш. Український патріот із Канади Анатоль-Юлій Курдидик. Хмельницький, 2001.

прислав своє благословення, навіть двічі, але заявив, що сам не може писати. Зате доручив це діло своєму [22/129] підручному чоловікові, старому холмському дячеві, Семенові Любарському¹⁷. Той прислав по місяцеві абсолютно непридатну статтю (в стилі Івана Сорокатоґо=Юри Шкрумеляка¹⁸ – навіть віршовану), що була б на місці в народньому календарі – але не для чужинецької американської публіки. Потім обіцяв свято написати статтю ред. Которович. Але на обіцянках оставалося. Которович робився невиносимий, часто зникав на цілі тижні з Б., зрештою дійсно було в нього доволі власних занять редагуванням газети для польських полонених та з виконанням усяких нім. замовлень (Wehrmacht!) в ділі пропаганди. Нарешті, притисне[23/129]ний до стіни Маминими ургенсами – дав він якесь зовсім безвартісне сміття, очевидно написане на коліні. Нарешті Которович зовсім пропав – як камінь у воду – тепер сидить замкнений і працює над перекладом летючок на українську мову.

Не краще було зо статтєю про польську господарську систему супроти українців. Писав Творидло¹⁹. Перетримав півтора місяця довше, гроші прислав – і прислав зовсім безвартісну річ.

М. опинилася у прикрім становищі.

Речинець для цілої праці минав з кінця червня. Але тому, що ціла решта матеріялу (без двох [24/130] нещасних розмірів) уже перевищила передбачувані розміри книжки – М. повідомила Auswärtiges Amt²⁰, віддаючи на початку цього місяця частину праці, що лишає вільний вибір: або задовольнитися передбаченим розміром і речинцем та зрезигнувати з двох розділів; або визначити додатковий речинець. М. очевидно сподівалася, що Ausw. Amt вибере першу евентуальність, бо відповідний референт, Dr. Simon, зовсім не ставився до М. прихильно, навпаки, напочатку старався її позбути всякими способами. Тим часом несподівано – чи тому, що книжка дійсно сподобалася Simon'ові, чи тому, що українські питання стають актуальні – Ausw. Amt прийшла відпо[25/131] відь, що вони дотеперішньою роботою дуже вдоволені і просять писати далі.

Це була дуже приємна несподіванка, бо розв'язувала для М. квестію екзистенції на дальші два чергові літні місяці – аж до того часу, коли – як належить сподіватися – виясниться ситуація в Україні.

Оставалося питання авторів. М хотіла, щоб господарський розділ писав я, коли відпав проф. Димінський. Мені ця праця не усміхалася, бо треба було б щойно впрацьовуватися.

– тут не було часу докінчити –

¹⁷ Семен Любарський (1878–1944), громадський, політичний та церковний діяч на Грубешівщині, народний учитель, друкував статті з історії та етнографії Холмщини, член Української Центральної Ради в 1917–1918 рр., згодом – посол до польського сейму (1922–1928).

¹⁸ Юрій Шкрумеляк (псевдоніми: Іван Сорокати́й, Юра Ігоркі́в, Ю. Підгірський, Смик, Гнотик, Олекса Залужний, Максим Цимбала, 1895–1965), український журналіст-фейлетоніст, поет, дитячий письменник, підхорунжий УСС, у міжвоєнний час – редактор та співробітник часописів «Дзвіночок» та «Світ Дитини», співробітник видавничого концерну Івана Тиктора, протягом 1945–1956 рр. перебував у радянських концтаборах. Помер та похований у Львові.

¹⁹ Мається на увазі Микола Творидло (1884–1952?), український економічний діяч в Закарпатті та Галичині, інженер, агроном; директор централі товариства «Сільський Господар» у Львові (1924–1927), сенатор польського парламенту від УНДО (1938–1939), помер на засланні в Казахстані.

²⁰ Міністерство закордонних справ (нім.).

Вечором в каварні з обома Тимо[26/132]шенками та молодим Лівичьким. Тимошенкова оповідала про один «кавалок» Косача: Коли вона, Косач та один німецький урядовець розмовляли про українські справи, той німець сказав «Пан Косач інформував мене, що в цілій Україні є може кілька тисячів людей, що хотять незалежності, а всі інші це або темні анальфабети, або каналії, яких завжди можна купити».

Гарна пташка Косач! Він сам як курва. єбана по черзі кожного партією. При цьому він має якісь амбіції, відчуває жалі до всього світу та – по старій рецепті – вважає, що всі свині, лише він одинокий порядний українець. Шкода Косача. Замість спокійно займатися літе[27/133]ратурою, вліз у справи, що зламали його характер.

29. червня 1941, неділя

Сьогодні – по тижневі! – шойно німці подали воєнні комунікати. Процедура така: Радіо грає весь день військовий марш, та що якийсь час – наперед не означений – приходить «Sondermeldung»²¹, попередження трикратними фанфарами. Я просидів при радіо від рана до обіду.

Успіхи, до речі, порівняльно не такі великі. Ідуть, здається, страшні бої і большевики ставлять завзятий спротив. Нещасна Західна Україна!

[28/134]

Був у М. ген. Вовк. Він вернувся до Берліну перед кількома днями з Каліша. До речі, він також не повівся гарно. Не кажучи нікому ні слова – хоч був з М. у сталому контакті – винісся з Берліну на два тижні, саме коли час був найгарячіший. Через неprisутність Вовка розбилася справа створення в Берліні в одному часі з Краковом консолідаційного осередку. Дідченко казав гостро та слушно: «Вовк дезертирував. В відповідальну минуту поїхав він грітися коло певної частини тіла своєї жінки».

Думаю, що причиною такого наглого виїзду були відносини в гетьманському центрі, дійсно хворобливі, божевільні. Королишин²² (!) – очевидно за Королишиним стоїть Мурашко – [29/135] виключив генерала з СГД, тільки Гетьманська Управа не прийняла цього до відома...

Хай Бог покарає цих глибокопателів гетьманської ідеї.

30. червня 41, понеділок

Шойно сьогодні німці заняли Львів. А тут говорили вже про Київ... Що там наші в цих днях переживають! Думками я весь час у Львові.

Тато – по довшій перерві – написав два більші листи, що в них описує історію краківської консолідації. До самого недільного зїзду ще не доїхав, але багато цікавого [30/136] про передступні заходи. Виходить, що всім крутили бандерівці. Спритні хлопчаки, нема-що казати, але занадто якимось видно, як інших хотять «надуті». Не дивно, що більш досвідчені люди, Паліїв, Стахів, усунулися

²¹ Екстрене повідомлення (нім.).

²² Мається на увазі Мирон Королишин (1913–1995), український журналіст та громадський діяч в еміграції; в 1930-х рр. член підпілля ОУН, відтак перейшов на консервативно-монархічні позиції; з 1936 р. – у Німеччині, з 1938 р. – секретар П. Скоропадського; був головним редактором офіційного органу Союзу гетьманців державників (СГД) «На відсіч!» (Берлін, 1940); з 1948 р. на еміграції в Бразилії, а з 1951 р. – в Канаді, де редагував гетьманський часопис «Батьківщина» (Торонто, з 1955 р.). Помер у Торонто. Див.: Тетяна Осташко. Український консервативний рух новітньої доби у історіографії 1937–1960-х рр. // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр. Вип. 12. 2016, с. 132–133.

від співучасті. На голову об'єднання висунули – Петрова²³, отже людину зовсім припадкову, якої зрештої в Ген. Губ. нема. Кандидатуру Севрюка відкинули, бо він працював з большевиками. Проф. Дорошенка – бо він гетьманець і мати в нього – ніби – жидівка. Гарна ситуація, нема що казати, панове Старухи, Равлюки²⁴, Охримовичі рішають про українство проф. Дорошенка.

[31/137] 1. липня 41, вівторок

Відібрав гроші у Humboldt-Stiftung. Довідався, що через літо також виплачують стипендію, якщо оставатися в Берліні. Приємна перспектива – 100 RM місячно ехтра, ніколи не зашкодить. Прохання за продовження стипендії ще не полагоджене.

Був мгр. Білинський²⁵. Кажуть, ніби сьогодні Бандера на Львівській ратуші та через львівське радіо проголосив українську владу у Західній Україні. Сплетні? Нема сумніву, в останніх часах бандерівці виявили з усіх груп і таборів найбільше енергії.

[32/138] 8. липня 1941, середа

Підсумки львівської історії: бандерівці хотіли здорово надути всіх – і це їм навіть подекуди вдалося. Отже у Кракові, на відомій нараді УНК («Укр. Націон. Комітет») було прийняте рішення лояльно підтримувати кожний уряд, що повстане на українських землях. Цього тільки було бандерівцям треба. Користаючи зо своїх звязків з Wehrmacht'ом передісталися вони негайно першого дня до Львова (чи може там уже скривалися їхні люди?). На скликаний наоспіх нараді зарекомендувалися вони мандатами не лише від «усієї ОУН», але також із «об'єднаної української еміграції[33/139]ції». Так відбулося гуморис-

²³ Йдеться про Всеволода Петріва (1883–1948), українського військового та громадського діяча, письменника і педагога; в час Визвольних змагань – організатор полку імені Костя Гордієнка (1917) як частини Армії УНР, командир 3-го Запорізького куреня військ Центральної Ради (потім – 1-й Запорізький ім. кошового К. Гордієнка полк кінних гайдамаків) (1918), відтак – командувач Волинської групи дієвої Армії УНР (1919), військовий міністр УНР (1919), товариш військового міністра УНР (1919), інспектор піхоти Армії УНР (1920), генерал-хорунжий (1920), начальник Генерального штабу УНР (1921); з 1920 р. – на еміграції, був професором Української державної гімназії в Хусті, викладав в Українському високому педагогічному інституті у Празі та на курсах старшин УНР у Каліші (1922–1923); з 1929 р. співпрацював з ОУН та входив до складу Проводу українських націоналістів; військовий міністр Уряду Державного Правління (30 червня 1941 р.), один із найближчих радників командувача Української Національної Армії Павла Шандрука. Автор праць з української воєнної історії та статей з організації збройних сил. З 1945 р. перебував у м. Аугсбурзі, де й помер.

²⁴ Йдеться про Василя Равлюка (1872–1955), педагога та громадського діяча зі Снятинщини, народного учителя, співзасновника філії товариства «Просвіта» та «Взаємної помочі українського вчителства», шкільного комісара в часи ЗУНРу.

²⁵ Андрій (Іо) Білинський (1916–1995), український правознавець і публіцист, доктор права, діяч ОУН, брат Клавдія Білинського, студентський діяч у Львові, який у 1938 р. закінчив юридичний факультет Ягеллонського університету, а у 1940 р. виїхав до Берліна, де студіював право і політичні науки; у 1934 та 1939 рр. був заарештований польською владою як член ОУН; з 1944 р. – в дивізії «Галичина», був взятий в полон та перебував у радянських концтаборах Воркути, Комі, Караганди; у 1955 р. був депортований до Німеччини і з 1961 р. працював в Інституті східного права у Мюнхені; з 1967 р. – професор УВУ в Мюнхені; листувався з І. Лисяком-Рудницьким. Автор книг: Світ і ми. Аналіза української політики на тлі конфлікту вільної демократії з комунізмом (Мюнхен, Чикаго, Накладом В-ва «Орлик», 1963) та спогадів: В концтаборах СРСР: 1944–1945 (Спогади і спостереження) з передмовою ген. Ол. Грекова (Мюнхен, Чикаго, Накладом В-ва «Орлик», 1961), а також досліджень, присвячених радянському праву та економіці. Помер у Мюнхені.

тичне проголошення укр. уряду на Зах. Україні, на чолі якого станув ніякий Стецько-Карбович, права рука Бандери та «ідеолог» його групи. (З-під пера Стецька вийшли несамовиті нісенітниця бандерівської пропаганди, напр. доволі грубий відбитий на цикльостилі «твір» п. з. «З ким підемо – з ким не підемо»). Тепер уже Бандера міг з повним правом домагатися від Краківського УНК виконання приречення, про послух укр. урядові... Крім того вдалося бандерівцям у Львові надути²⁶ представників нім. військової влади, які не зорієнтувалися в чому діло, взяли участь у шопці в домівці «Просвіта» (м. ін. проф. Ганс Кох)²⁷.

[34/140] Ще крім того, о. Гриньох²⁸ викрутив від Митрополита (він живий!) благословення для «новоповсталого українського уряду». Та найліпше те, що у Кракові, на звістку про повстання «уряду», Кубійович скликав працівників УЦК та заявив їм, що підчиняється «урядові». Отже так, у рішучий мент, завели Мельника його найближчі люди.

Тактика заскочення вдалася бандерівцям блискуче. Але кого хотіли вони заскакувати? Українських баранів? Навіть тут ледве чи можна було рахувати на поважніший успіх після першого розполоху. Фірма Бандери-Стецька надто вже гумористична, щоб не викликати проти себе сильної [35/141] та загальної реакції. Піднесли б голову мельниківці та й самі члени краківського УНК побачили б, що Бандера їх обманув, зломавши заяву, що не задумує посягати на становище «вождя». Та ясно, що остаточна розв'язка лежить в руках німців. А німці страх не люблять таких «жартів», такого заскакування.

Та й посипалися репресії. Кох дістав по голові та вже відсунений. Цілий «уряд» ін соргоге сидить. Кажуть, що у Кракові сидять «in Ehrenhaft»²⁹ також оба вожді (Мельник і Бандера). У Кракові примкнули або конфінували цілий ряд осіб, м. ін. Горбового, Рака³⁰, Євтимовича, Янова, Бачинського. Укр. Нац.

²⁶ Слово «надути» дописане над рядком.

²⁷ Ганс Кох (1894–1959), німецький богослов, родом зі Львова; д-р богослов'я, педагог, військовик, розвідник, історик; сотник Генерального штабу УГА; з 1934 р. – професор церковної та східноєвропейської історії в Кенігсберзі; під час Другої світової війни як капітан абверу був зв'язковим між Альфредом Розенбергом та групою армій «Південь», зв'язковим з ОУН та консультантом ОКВ з українських питань; після війни працював в Інституті Східної Європи у Мюнхені. Дійсний член НТШ.

²⁸ Мається на увазі Іван Гриньох (Всеволод, Герасимівський, Данилів, І. М. Настасин, І. В. Діброва, І. М. Коваленко, 1907–1994), український греко-католицький священник, церковний та політичний діяч, дійсний член НТШ, викладач Греко-Католицької Богословської Академії у Львові (1935–1939), з 1941 р. – військовий капелан українського легіону «Нахтігаль». 1943–1944 рр. як член референтури зовнішніх зв'язків Центрального Проводу ОУН вів переговори з польським підпіллям, румунами й угорцями, домігся перемир'я між угорською армією та УПА, з 1944 р. – засновник та віце-президент УГВР; очолював Закордонне представництво УГВР (1946–1983), Генеральний вікарій єпархії у Західній Німеччині, професор українських духовних семінарій у м. Єлена Гурі (Польща) (1946–1948), у Кулемборзі (Нідерланди) (1948–1950); професор УВУ в Мюнхені та УКУ в Римі (з 1963 р.); голова УБНТ (з 1969 р.). Помер у м. Наринзі (Німеччина), похований в м. Оліфанті в США.

²⁹ Почесний арешт (нім.).

³⁰ Мається на увазі Ярослав Рак (1908–1989), український пластовий та політичний діяч, член ОУН, який був ув'язнений після Варшавського процесу 1935–1936 рр., потім вийшов у 1939 р. до Кракова, де був керівником відділу молоді УКЦ та учасником Другого Великого Збору ОУН; у 1941 р. ув'язнений в Кракові, у 1942 р. – в Аушвіці (1942–1944); після війни – керівник молоді ЦПУЕ в Німеччині, потім – у США. Помер у Нью-Йорку.

Комі[36/142]тетові наказали, щоб сидів тихо. Мудрий на підставі інформацій Севрюка – орізався в очах німців зовсім. У Берліні притримали ред. Стахова³¹, що зле виступав як «амбасадор» уряду Бандери.

[37] Geld u. Kredit³²
27.X.41.

Klassifizierung des Geldes
(nachholen!!!!)

1) Obligatorisches Geld (Annahmewang).
Bedingt-obligatorisch – bis die einer genießen
(Scheidegeld=) Höhe.

2) Fakultatives Geld

a) Das provisorische Geld
b) Das definitive Geld } rolig.
c) Das walutarische Geld
[38 /2] Obligator. Geld

3. Fakultat. G.

definitiv

2. provisorisch

walutarisch

nicht walutarische

– vom Staate nicht aufgedrängt

1.2.3. – akzessorische 4.

Das hylogenes Geld (der Wert des Geldes ist von seinem Stoffe³³ abhängig).

Das autogenes Geld (nicht abhängig!).

Währung = a) das gesammte Geldsystem eines Staates

b) das walutarische

[39 /3] Wir gebrauchen das Wort «Währung» im Begriffe³⁴ «b»

a) Goldwährung liegt dann vor, wenn das walutarische³⁵ Geld hylogenes ist, und aus Gold besteht.

Mit einer Goldwährung haben wir in Wirklichkeit nur dann zu tun, wenn das Gold zirkuliert (Goldumlaufwährung)

Die Goldkernwährung

1322 RM für eine Funt Reingold wird von der Reichsbank eingekauft, auf Grund des Gesetzes (Aber in Deutschland in das walutarische Geld – Papiergeld!)

[40 /4] Goldwährung –

in der Bank wird das Landesgeld in fremde Devisen eingetauscht, die ihrerseits auf das Gold angelehnt sind.

Rekurrenter Anschluß –

bei Entstehen einer Währung und deren Anschluß an die frühere Währung.

B) Papierwährung =

=Das walutarische u. autogene Papier-Indexgeld

³¹ Тут, очевидно, мова йде про Володимира Стахіва. Про нього див. далі.

³² Тут – конспект німецькомовного підручника або лекції з економіки про функціонування грошей.

³³ Мало б бути: «von seinen Stoffen» (або «von seinem Stoff»).

³⁴ Мало б бути «im Begriff».

³⁵ Слово «walutarische» дописане над рядком.

Irwing Fischer

[41 /5] Geldsysteme

a) Parallelwährung

b) Doppelwährung

ad a) Es laufen zwei definitive Geldarten nebeneinander (z. B. Silber- u. Goldmünzen).

ad b) Das Verhältnis von Gold u. Silber wird gesetzlich festgesetzt – Der Staat verpflichtet sich einen Funt Silber für einen bestimmten Preis in Goldmünzen zu kaufen – u. im Gegenteil.

(Wie wirkt sich aus das Grasham'sche Gesetz!)

[42 /6] 1790-1870 war das Werthhältnis von Silber u. Gold wie 15:1 stabilisiert.

17. Juni 1941.

VI. Des intervalutarische Kurswerte des Geldes

I. Wesen u. Bedeutung des intervalutarischen Kurswertes.

II. Bestimmungsgründe

III. Ziele der Währpolitik

Ad I.

Der Preis (Wechselkurs)

Der intervalutarische Kurswert des Geld³⁶ ist derjenige Wert, den ein [43 /7] Geld hat, im fremden Geld gemäßen (=Preis)

Ad II) Wenn der Wechselkurs ein Preis ist, so müssen wir suchen ihn zu bestimmen durch Angebot u. Nachfrage:

Angebot: a) Einfluß fremder Zahlungsmittel aus dem Außenhandel.

b) aus dem Transit ausländischer Werten.

c) aus³⁷ Guthaben im Auslande.

Nachfolge: Kapitalexport.

[44 /8] Die Zahlungsbilanz.

Die Warenbilanz ist ein Teil der Zahlungsbilanz.

Die Wahrenbilanz kann aktiv o. passiv sein aber die Zahlungsbilanz ist in einem Zeitgeschnitt immer ausgeglichen (aber in einem gegebenem Augenblick³⁸ kann auch die Zahlungsbilanz aktiv o. passiv sein).

Der Wechselkurs wird durch die Zahlungsbilanz bestimmt.

Des Automatismus der Goldwährung.

Der obere Goldpunkt, steigt der Wechselkurs über diesen Punkt, so fließt das Gold ab.

Dieser Punkt wird bestimmt dadurch, das³⁹ für einem Unternehmer, der Zahlungen im Auslande hat, lohnender ist das Gold kaufen [45 /9] u. ins Ausland zu verschicken, als die Devisen zu kaufen. (Preis des Goldes+Preis der Verschickung des Goldes < Preis der Devisen).

Die Verschickung des Goldes führt zur Senkung der Preise u. zur Erhebung der Preise im Auslande.

Des niedrigen Preis hat zur Folge eine Erleichterung des Exports u. zieht fremde Kapitalien an – also die beiderseitigen Zahlungsbilanzen gleichen sich automatisch an.

³⁶ Мало б бути «des Geldes».

³⁷ Далі викреслено слово «ausländischen».

³⁸ Мало б бути «in einem gegebenen Augenblick».

³⁹ Мало б бути «daß» або «dass».

Der Wechselkurs schwankt zwischen zwei Ländern mit freier Goldwährung heraus. Der Wechselkurs stabilisiert sich in dem Verhältniss, wie viel Gold für Geldeinheit im jeden Lande benutzt wird.

[46 /10] Der Wechselkurs bei Papierwährung

Es kommt zum Ausgleich, unmittelbar durch den Wechselkurs.

Von der Verteuerung, oder Verbilligung der Waren in einem Lande, hängt ab das Steigen (Einbau) des Exports (Imports).

18.VII. 1941

Wenn in Deutschland die Nachfrage nach englischen Waren steigt so hat das zur Folge das der Wechselkurs – vor deutscher Seite gesehen – steigt, d.h. die englischen Devisen werden teurer. Das hat zur Folge die Einschränkung des deutschen Importes aus England.

[47 /11] Die Stabilisierung des Wechselkurses (der Währung der verschiedenen Länder) – weicht sich aus dem Verhältnis der Preisniveau's der beiden Ländern.

Der Innenwert bestimmt den Außenwert.

Die 2 Theorien des Wechselkurses: 1) Die Zahlungsbilanztheorie, der Wechselkurs wird von dem Binnenwert bestimmt.

2) Die Inflationstheorie, der Wechselkurs wird von dem Binnenwert bestimmt.

Richtig ist die zweite Theorie.

So wie es bei Goldbewegungen «Geldpunkte» gibt – so gibt es auch im Warenverkehr «Import» – u. «Exportpunkte». Wir haben zwei [48 /12] große Warengruppen: Nationale Güter u. Internationalen Güter, sind diejenigen, bei den die geringste Preisverschiebung eine Schwankung des Exportes oder Importes hat. Die nationalen Güter eine diejenigen, die nur von einer sehr großen Preisveränderung beeinflusst werden. Export u. Import Punkte gibt es nur bei internationalen Waren.

III. Grundsetze der Währungspolitik.

Das Dilemma der Währungspolitik:

[49 /13] Entweder Wechselkurs stabil halten, Preisniveau beweglich – oder Preisniveau stabil zu halten, Wechselkurs beweglich.

Die Methoden der Stabilhaltung des Wechselkurses: a) Kursregulierung durch Devisenpolitik b) Kursregulierung über die Goldbewegung c) Kursregulierung über den Warenmarkt d) über den Geldmarkt

ad a) Unterhaltung von Artenbanken Guthaben bei fremden Staatsbanken, um kleine Schwankungen zu regulieren.

ad b) Verschickung des Goldes vom Lande zum Lande.

ad c) Aufmunterungen für den Exportsubventionierung.

[50 /14] ad d) Das, bisher am meisten benutzte Mittel, der Diskontpolitik.

⁴⁰ У таблиці вміщено розклад занять.

⁴¹ Идется, ймовірно, про Макса Теодора Фелікса фон Ляуе (Max Theodor Felix von Laue, 1879-1960), німецького фізика та нобелівського лауреата за відкриття дифракції рентгенівських променів (1914); виконавчого директора Інституту Фізики імені Кайзера Вільгельма (пізніше – Інститут Макса Планка) з 1933 до 1946 р. (з перервами), голови Німецького фізичного товариства (1931–1933); перебував в опозиції до політики нацистів.

⁴² Мається на увазі Гергард Лейст (Gerhard Leyst, 1893–1954), д-р права, викладач російської мови в воєнній академії в Берліні та перекладач з німецької на російську, видавець підручників російської мови; після війни працював в Інституті Східної Європи та Південно-Східному Інституті в Мюнхені. Помер у м. Бад-Наугаймі (Гессен, Німеччина). Див.: Mittheilungen des Seminars für

[1] 1942

[2]

	Mo	Di	Mi	Do	Fr	So
9-10 ⁴⁰	Laue ⁴¹	Leyst ⁴²	Leyst	Laue		
10-11	Haushofer	Six ⁴³ Berber ⁴⁴		Haushofer 10-11 ½		
11-12		Lüphe		Kiesewetter ⁴⁵	Lüphe ⁴⁶	Knüpfper ⁴⁷
12-13		12-14 Kiesewetter Zechlin			Zechlin	
		14-16 Six				
15-16				Bruns		
16-17						
17-18	Achmeteli				Achmeteli	
18-19 19-20	Haushofer			Kiesewetter	Achmeteli	

orientalische Sprachen an der Königlichen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin, Volume 40, Issues 1–41; Chronik 1954 // Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, Neue Folge, Bd. 2, H. 4 (1954), p. 482; Kurt P. Tauber. Beyond Eagle and Swastika: German Nationalism since 1945, vol. 2. Middletown, Conn.: Wesleyan University Press, 1967, p. 1137; Das Reichministerium für die deutsche Besatzungsherrschaft in der Sowjetunion 1941–1945. München, Verlag Ernst Vögel, 2006, s. 112.

⁴³ Мається на увазі Франц Альфред Зікс (Franz Alfred Six, 1909–1975), один із керівників Головного управління імперської безпеки (РСХА), бригадефюрер СС, д-р філософії (1934), з 1939 р. – професор Берлінського університету; у 1941–1942 роках командував зондеркомандою СД «В – Москва» айнзатцгрупи «С», яка здійснювала терор у центральних районах окупованої території СРСР. З вересня 1942 року Ф. Зікс був переведений до Імперського міністерства закордонних справ, де до кінця війни очолював культурно-політичний відділ, а також до 1943 р. був деканом факультету міжнародних відносин Берлінського університету.

⁴⁴ Фрідріх Йозеф (Фріц) Бербер (Friedrich Joseph (Fritz) Berber, 1898–1984), німецький правник та філософ права, керівник Інституту міжнародних досліджень при Берлінському університеті в часі Другої світової війни; був одним із пропагандистів нацистського режиму, зокрема з 1942 р. доктрини Lebensraum-у; після 1945 р. пройшов денацифікацію, працював деякий час адвокатом, а також радником французького окупаційного уряду в Баден-Баден; з 1954 р. працював у Мюнхенському університеті.

⁴⁵ Йдеться про Бруно Макса Кізеветтера (Bruno Max Kiesewetter, 1893–1968), німецького економіста, професора факультету міжнародних відносин у Вищій школі політики в Берліні; після війни викладав у Вільному Університеті Берліна.

⁴⁶ Особу встановити не вдалося.

⁴⁷ Мається на увазі Рудольф Кнюпфер (Rudolf von Knüpfper, д.н.н. – д.с.н.), д-р політичних наук (1941), викладач та керівник факультету міжнародних відносин Берлінського університету; відповідав за німецько-радянські відносини в райхсміністерстві окупованих східних територій, після війни очолював асоціацію «Робоча група партнерства в економіці» (1950–1971). Див.: Gideon Botsch. «Politische Wissenschaft» im Zweiten Weltkrieg: Die «Deutschen Auslandswissenschaften» im Einsatz 1940-1945. Paderborn, Ferdinand Schöningh, 2006, s. 218, 302.

[3]

1456 Six: «Grundzüge der Weltpolitik»

1467 " Unterseminar, Quellentexte

1467a " Grundbegriffe der Außenpolitik

1473 Kiesewetter: Geld u. Bankver[...]ung übungen f. [...]

1475 Kiesewetter z. Außenwirtschaft

1498 Haushofer : Geogr. Grundlagen

1499

1485 Zechlin: Welt u. Kolonialmächte

1507 Berber : Völkerrechtspolitik

101 Bruns

1557 Achmeteli: Wirtschaft der Sowjetunion

1561 Knüpfner

Leyst

Laue

1715 Russ. Sprachüb 3. Sem.

1717 -//- 5 Sem.

[Donnerstag, 1 Januar 1942]

Leyst: Russische Sprachübungen

1717b 5 Sem.

1716 AC

1717 a Laue

[Sonabend, 3 Januar 1942]

Belegen

Карти до кіна

Почтові картки купити і вислати

[4] [Sonntag, 4 Januar 1942]

Кореспонденція

2 телефони

Білінський⁴⁸

Панахида

[Montag, 5 Januar 1942]

Книжка для Г.

реферат

делегування

Димінський

лист до Б.

[Dienstag, 6 Januar 1942]

Виклади

Головна

Лист до Б.

Презенти для М.

Білизна, убрання.

[Mittwoch, 7 Januar 1942]

Скінчив першу частину реферату для проф. Ахметелі на аграрні теми. Студентська «Маланка» на Oranienburgerstr.

⁴⁸ Йдеться, мабуть, про Клавдія Білінського.

Знайомство з Таїсею Лучаківською⁴⁹. Нічна мандрівка через Б. тут при морозі і візита Т. в мене. Пішов спати в 6 год.

[Donnerstag, 8 Januar 1942]

Лист до Білинського.

Картка від Тата.

Лист від Бабці.

Картка від Наталки⁵⁰.

Візита ген. Вовка. Конфлікт між Г.⁵¹ та др. Фондаком⁵².

[Freitag, 9 Januar 1942]

Картка від Демчука⁵³.

Лист від Данилевича.

Лист від Попельської⁵⁴.

Розмова з проф. Ахметелі на тему диплому.

[Sonnabend, 10 Januar 1942]

Перша довша розмова з Лією-Інез⁵⁵.

Виклад Димінського⁵⁶ на студентських сходах про «Геоелектрономію України». Мій виступ у дискусії на тему східних границь України. Приватна розмова з Д. на цю саму тему.

⁴⁹ Таїсса Лучаковська-Венк (1922 р.н.), студентка стоматології та права в Берліні у 1940-х рр.; ймовірно, близька родичка Гордія Стельмахова по лінії матері; у 1967 р. закінчила медичні студії зі стоматології у Мюнхенському університеті, потім – на еміграції у США, де здобула магістерський ступінь зі соціальної роботи в Університеті Вашингтона в Сент-Луїсі; була одружена із Джорджем Венком (1920 р. н.).

⁵⁰ Можливо, йдеться про Наталію Георгіївську, згадану нижче.

⁵¹ Мається на увазі: Гетьманом Павлом Скоропадським.

⁵² Мова про Осипа Фондака (д.н.н. – д.с.н.), студента політичних наук в Українському науковому інституті в Берліні; автор статті «22-го січня 1919 року. Всенародний український політичний акт» («Українська дійсність», Берлін, 1941); член та голова Союзу українців у Великій Британії (1949–1953).

⁵³ Мається на увазі Петро Ярослав Демчук (1923 р.н.), український журналіст, родом зі Львова, син гімназійного професора Михайла Демчука; мешкав з батьками у Перемишлі, де навчався в гімназії та в Музичному інституті (фортепіано); у 1941 р. працював в Українському допомоговому комітеті для підтримки українських полонених в німецькому полоні у Перемишлі поруч із батьком; відтак – студент права Віденського університету (1941/1942), політичних наук, права та економіки Берлінського університету (1942–1944), де під час студій отримував стипендію КОДУСУ; належав до Української Громади та товариства «Мазепинець»; заробляв на життя нічними чергуваннями у протиповітряній обороні міста; наприкінці 1944 р. нелегально перебрався в Швейцарію й мешкав у Берні; як репортер дописував до швейцарської газети «Die Tat». У 1950 р., ймовірно, виїхав в Австралію.

⁵⁴ Особу встановити не вдалося.

⁵⁵ Мається на увазі Лія Інес Любберт (Lia-Inés Lübbert, 1920–2019), родом із м. Куксгафен; донька Фрідріха Вільгельма Любберта та Інес Софії де Любберт; перекладачка; померла у м. Любеку.

⁵⁶ Мова про Романа Димінського (1898–1949), економіста, дійсного члена НТШ (1947), викладача Української Господарської Академії в Подєбрадах (з 1927–1934.), доцента УВУ в Празі (з 1934 р.). З 1941 р. – в Берліні, дослідник Українського наукового інституту в Берліні (член Наукової комісії для складання словників), з 1945 р. – професор Українського технічно-господарського інституту та УВУ в Мюнхені, автор розвідок з української економіки у «Handbuch der Ukraine» («Довідник про Україну», 1942), розділів промислової географії у книзі «Велепростірне господарство Європи» (1942), «Географія України» (ред. В. Куйбівич, 1943); курсу лекцій «Торговельна кореспонденція» (Подєбради, 1934). Після війни мешкав з дружиною Марією Димінською в Регенсбурзі, де й помер.

[5] [Sonntag, 11 Januar 1942]

У гр.-кат. церкві студентський «вечір колядок».
М. була у Стехових⁵⁷, песимістичні настрої.

[Montag, 12 Januar 1942]

Прийшла пачка з Закопаного.
Вислав: картку до Тата
листа до Ванди Й.⁵⁸

[Dienstag, 13 Januar 1942]

Прийшла картка (побажання) від Романа Глинськ⁵⁹.
Вислав: листа до Дзікевича⁶⁰ (Угорщина) і Варшаву до п. Дзікевичевої⁶¹.
Вернулася до Б. Ірина Wohlbrück⁶². Дістав від неї в дарунку кристалеву
скриньку на папіроси.
Прийхав до Б. Коля⁶³.

[Mittwoch, 14 Januar 1942]

Передобідом: Візита перша, щоб устійнити лінію супроти К.

[Freitag, 16. Januar 1942]

У проф. Ахметелі у семінарі забірав слово в дискусії про церковну справу.
Irene Wohlbrück позичила мені 30 RM.

[Sonnabend, 17 Januar 1942]

Був у фотографа Янушевича⁶⁴ в Krepenitz⁶⁵. Були: Масютини⁶⁶ і Рудичів⁶⁷
(з Парижа).

⁵⁷ Осіб встановити не вдалося. Можливо, йшлося про Стахових.

⁵⁸ Особу встановити не вдалося.

⁵⁹ Особу ідентифікувати не вдалося.

⁶⁰ Особу ідентифікувати не вдалося.

⁶¹ Особу ідентифікувати не вдалося.

⁶² Особу ідентифікувати не вдалося.

⁶³ Так Іван Лисяк-Рудницький називав М. Чеботарева.

⁶⁴ Йдеться про Левка Янушевича (1889 – д.с.н.), фотографа, родом з Житомира, співзасновника та активного члена Українського товариства допомоги емігрантам з Великої України у Львові. З 1927 р. він мав власне фотоательє у Львові, у 1931 р. подібне ательє відкрив у Празі і там навчався в УВУ; згодом відкрив ательє у Берліні, належав до товариств «Просвіта» та «Сокіл»; цілий свій архів (кілька тисяч фотографій) подарував Музею визвольної боротьби України в Празі. Значну частину фотографій було використано у фотододатку до книги С. Наріжного «Українська еміграція» (Прага, 1942). Після війни жив з дружиною Анастасією в Німеччині, у містах Ноймаркт, Ашафенбург та Байройт, та планував у 1951 р. емігрувати у США. Подальша його доля невідома. Про нього див.: Ірина Котлобулатова. Ми пам'ятаємо. Українські фотографи Львова // Zaxid.net. 4. грудня 2009. https://zaxid.net/mi_pamyatayemo_ukrayinski_fotografi_lvova_n1090832

⁶⁵ Крепеніце, село і замок неподалік Праги.

⁶⁶ Ймовірно, йдеться про сім'ю Василя Масютини (справжнє прізвище – Масюта-Сорока, 1884–1955), українського графіка, скульптора, медальєра, історика мистецтва та письменника, який у 1920–1921 рр. жив у Ризі, відтак – у Берліні; був співробітником журналу «Gebrauchsgraphik» (1928–1939), членом Асоціації незалежних українських мистців (АНУМ) та Товариства берлінських художників; створив понад 60 гіпсових медальйонів на історичну тематику, ілюстрував видання художніх творів.

⁶⁷ Найімовірніше, це – Іван Рудичів (псевдонім ІвеР, 1881–1958), правник, громадсько-політичний діяч на Полтавщині, один із засновників осередку РУП; перебував на еміграції в Варшаві, а з 1921 р. – в Берліні, працював коректором у видавництвах Відня та Праги (1922–1923), з 1926 р. – в Парижі; директор Бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі (до 1950 р.). Помер у Франції.

Мав бути реферат Кубійовича у «Мазепинці» – але відпав. Від 16 год. до 4. вночі говорив з Колею.

[6] [Sonntag, 18 Januar 1942]

З Таїссою в Акваріум⁶⁸ і на проході.
Візита Колі.

[Montag, 19 Januar 1942]

Надзвичайно цікавий телефон від Руденка: його розмова з Мурашком, на тему мого виключення з СГД. – Ця справа на нараді Управи місцевої групи СГД. Рішають мене наново тягнути.

[Dienstag, 20 Januar 1942]

Прийшла пачка з маслом з Закопаного.
Купив «Schlaf schneller, Genosse»⁶⁹ (на борг) «Handbuch der Ukraine»⁷⁰.

[Mittwoch, 21 Januar 1942]

Візита Таїсси.

Візита Білинського⁷¹. Про його подорож до Кракова і Львова. Схема організації НОУС'А⁷². Пропозиція переняти зовнішню пропаганду.

Піддав Руденкові думку: нехай Гетьм. Управа відповідь на мій відклик проти присуду Орг. Суду на що чекаю півтора роки, це єсть формальна змога відновити мою справу.

[Donnerstag, 22 Januar 1942]

Четвер: Картка до Ромка.
Візита і розмова з Дідченком. (негайно виїжджає).
Розмова з Білинським⁷³ з Humboldt-Klub.

[Freitag, 23 Januar 1942]

Пятниця: Проф. Ахметелі у семінарі говорить цікаві речі про поїздку на Схід, Україну (нац. питання; аграрне питання; церковне питання).

[Sonnabend 24 Januar 1942]

Сходини «Мазепинця»⁷⁴. Реферат відпав. Цікава принагідна дискусія про «Контакт студ. проводу з масою». Новий голова «Мазепинця» – інж. Зелений⁷⁵.

⁶⁸ Берлінський акваріум, один з найбільших в Німеччині, заснований в 1913 р., на початку війни нараховував 746 видів та 8532 окремі тварини.

⁶⁹ Йдеться про німецький переклад сатиричних творів радянського письменника Михаїла Зоценка: М. Soschtschenko. Schlaf schneller, Genosse (Erzählungssammlung), Stuttgart, Rowohlt, 1940.

⁷⁰ Мова про видання за ред. Івана Мірчука: Handbuch der Ukraine: im Auftrage des Ukrainischen wissenschaftlichen Instituts in Berlin / Hrsg. von Iwan Mirtschuk Berlin: O. Harrassowitz, 1941, 416 s.

⁷¹ Ймовірно, йдеться про Клавдія Білинського.

⁷² «Націоналістична організація українських студентів Великої Німеччини» (НОУС), українська студентська організація, утворена у 1941 р. на базі «Національного союзу українських студентських організацій» (1938), від січня 1945 р. – «Національна організація українських студентів». НОУС координувала діяльність українських студентських товариств на еміграції та місцевих відділень в Центральній Європі. Офіційним органом був «Бюлетень НОУС» (1942–1943). Очолював організацію В. Рудко (1941–1944) та Є. Пізюр (1945–1947). І. Лисяк-Рудницький належав до активістів НОУС-у.

⁷³ Тут також, ймовірно, йдеться про Клавдія Білинського.

⁷⁴ «Мазепинець» – українське студентське товариство, філія НОУС-а в Берліні, виникло у середовищі студентів проф. А. Гаусгофера, до нього належали І. Лисяк-Рудницький, Б. Осадчук та О. Прицак. Члени товариства агітували студентів проти вступу в дивізію СС «Галичина». Див.: Станіслав Кульчицький. Український патріот із берлінською адресою (Богдану Осадчуку – 85) // День, 2005, 12 серпня, № 145.

⁷⁵ Ймовірно, йдеться про Р. Зеленого (д.н.н. – д.с.н.), члена Товариства українських інженерів з осідком у Празі. Див.: Симон Наріжний. Українська еміграція: культурна праця української

Сцисія⁷⁶ між Мельником⁷⁷ і Білинським⁷⁸. Прийшла пачка масла. Картка від Влодка Бачинського.

[7] [Sonntag, 25 Januar 1942]

Візита Таїсси і Стельмахова Гордія⁷⁹.

[Montag, 26 Januar 1942]

Вислав фотографію Татові й книжку Бенкля Ромкові.

Розмова з Трембіцьким⁸⁰ на тему студ. пропаганди.

[Dienstag, 27 Januar 1942]

Зустріч з Елідою v. Stetten.

[Mittwoch, 28 Januar 1942]

Розмова з Трембіцьким

з Шимковим⁸¹

«Хорватський вечір» у Humboldt-Klub'i.

[Donnerstag, 29 Januar 1942]

Мама вернулася з дводненої⁸² прогульки.

[Freitag, 30 Januar 1942]

Скандал з Сендзіком⁸³ у присутності Таїсси.

Візита у ген. Вовка: розмова про конфлікт між СГД на УГ на тлі, що Вовк за зближення з УНО⁸⁴ та безпартійними, а Гетьм. Упр. рішуче проти цього.

еміграції між двома світовими війнами. Частина 1. Прага, 1942, с. 241.

⁷⁶ Сутичка (від польськ. scysja).

⁷⁷ Мирослав (Мирон) Мельник (псевдонім «Щипавка», 1920 р. н.) студентський діяч, у 1941–1942 рр. видавав у Берліні газету для студентства «Щипавка», у 1943 р. заарештований і два роки відбув в концтаборі, здобув економічну освіту в університеті м. Ерлянген (1947), ліцензіат з економіки в Лювені (Бельгія) (1948); голова Українського допомогового комітету в Ерлянгені (1945); з 1951 р. – на еміграції в США, там захистив дисертацію з економіки та викладав економіку і статистику у різних університетах; належав до Американської Статистичної Асоціації, НТШ; автор книг з економіки та статистики. Станом на 2004 р. мешкав у Клівленді (Огайо).

⁷⁸ Ймовірно, йдеться про Клавдія Білинського.

⁷⁹ Гордій Марко Стельмахів (1918–1959), лікар дантист, родом зі Львова, син інж. Романа Стельмахова, колишнього єотника УГА, та Марини з Лучаковських. Помер в Мельбурні (Австралія).

⁸⁰ Йдеться про Володимира Трембіцького (Walter Trembicky, 1919–2008), д-ра філософії за економіки (Мюнхен, 1955), історика, геральдиста, вексилолога. До 1940 р. він був студентом Львівського університету, пізніше до 1944 р. вчився на економічному факультеті Берлінського університету, потім у Регенсбурзі; дійсний член НТШ, член-кореспондент Українського Геральдичного Товариства. На еміграції в США, працював в університеті Нью-Йорка, досліджував історію дипломатії.

⁸¹ Можливо, йдеться про пізнішого українського емігранта Івана Дмитра Шимківа (1914–1996), родом з Малих Чорноківців на Чортківщині, який виїхав до США та помер у м. Колумбусі (Огайо). Див.: Свобода, 1996, 21 грудня, ч. 244, с. 3.

⁸² Так у рукописі.

⁸³ Мається на увазі д-р Теодозій Сендзік (1915–1995), який здобув вищу освіту та докторат з політичних наук в Берліні, належав до УНО та до об'єднання українських студентських націоналістичних товариств «Зарев» в Берліні; згодом емігрував до США, мешкав у Трентоні (Нью-Джерсі), де очолював Український народний дім та Культурний центр, активно працював в Українському Конгресовому Комітеті Америки, а на його ІХ конгресі очолював Комітет Громадської Єдності; згодом очолював Асоціацію Українців Америки (1968). Помер у Трентоні, похований у Південному Бавнд-Бруку.

⁸⁴ Українське Національне Об'єднання (УНО) в Німеччині – одна з двох (поруч з Українською Громадою) дозволених німецьким урядом українських громадських організацій, заснована в 1933 р. з центром у Берліні; друкований орган – «Український Вісник». У 1942 р. УНО нараховувало

[Sonnabend 31 Januar 1942]

Прийшло 200 RM від Тата за січень.

Семінар у Димінського: цікава тема – техніка наукової праці, як вести кар-
тотеку.

[8] [Sonntag, 1 Februar 1942]

Візита в мене Рудка⁸⁵, Білінського⁸⁶ і Руденка.

Перші відвідини з у Таїсси вдома.

[Montag, 2 Februar 1942]

Прийшла з Закопаного пачка масла і вудженени.

Від нині маю «Raucherkart»⁸⁷

Я простуджений, маю катер.

[Dienstag, 3 Februar 1942]

Картка від Ванди

Сиджу над рефератом.

Вечором з Таїссою.

[Mittwoch, 4 Februar 1942]

Сиджу над рефератом.

Телефон Руденка.

Чи запросили Рудка і Білінського на академію СГД? Я проти цього.

42 000 членів. Серед іншого УНО дбало про інтереси українських робітників, студентства, українських полонених.

⁸⁵ Йдеться про Василя Рудка (псевдо: Р. Лісовий, 1910–1995), українського філософа, публіциста та політичного діяча, дійсного члена УВАН, який навчався у Львівському університеті (1929–1935) та був редактором «Студентського вісника» – органу Союзу українських студентських організацій під Польщею (СУСОП) у 1935–1937 рр.; після ув'язнення в Бригідках у Львові (1939), продовжив навчання в Берліні (1941–1944), де у той час очолюв Націоналістичну Організацію Українських Студентів Великої Німеччини (НОУС), яка об'єднувала українські студентські групи у Німеччині, Австрії та Чехії (І. Лисяк-Рудницький водночас був членом управи централі НОУС в Німеччині та головою Української Академічної Громади (Празі); був редактором місячника «Бюлетень НОУС» (1943–1944); під керівництвом Ніколая Гартманна захистив у Геттінгенському університеті докторську дисертацію на тему «Das Wesen der sittlichen Wertmaterie: Ein Beitrag zum Strukturproblem des sittlichen Phaenomens» (1947); після розколу ОУН залишився у фракції А. Мельника, однак невдовзі перейшов на консервативні позиції, будиши близьким до ідей В. Липинського. З 1950 р. – на еміграції в США, де здобув науковий ступінь у галузі бібліотечних наук (Колумбійський університет, 1968) та працював бібліотекарем у Славистичному відділі бібліотеки Єльського університету (1968–1977); був редактором журналу «Листи до приятелів» (1966–1967); з 1980 р. – член Східноєвропейського дослідного інституту ім. В. К. Липинського (член Управи з 1987 р.). Автор статей та книг: Р. Лісовий. Тридцять років студентського Львова. Прага, 1941; Р. Лісовий. Розлам в ОУН (Критичні нариси з нагоди двадцятиліття заснування ОУН). Б. м., Україна, 1949, 221 с. В. Рудко – один із найпопулярніших і найгостріших критиків теорії та практики українського інтегрального націоналізму. Наприкінці 1960-х – на початку 1970-х, запідозривши Івана Лисяка-Рудницького у зближенні з «двійкарями», розірвав з ним стосунки. У листі до Богдана Цимбалістого від 23 грудня 1974 р. (box 38, file 806) Іван Лисяк-Рудницький писав про Рудка: «Ми колись були дуже близькі, й я його любив, як старшого брата. Але кілька років тому він змінив своє відношення до мене, до чого я, гадаю, не дав ніякого приводу... Я свідомий теж, який великий вплив Рудко мав на мій інтелектуальний і громадський розвиток і за це залишуся йому досмертно вдячний». Див.: Іван Лисяк-Рудницький. Історичні есе: у 2 т. Т. 1. Київ, Основи, 1994, с. 489–490.

⁸⁶ Ймовірно, йдеться про Клавдія Білінського.

⁸⁷ Картки на товари для куріння, які видавалися (продавалися) під час війни лімітовано.

[Donnerstag, 5 Februar 1942]

Сьогодні був у Polizeipräsidium⁸⁸: поладнав «Aufenthaltserlaubnis»⁸⁹ і продовжив паспорт.

[Freitag, 6 Februar 1942]

Істеричний лист від Тата з «ультимативними» вимогами.

Сьогодні мав читати реферат у Ахметелі. Скінчив реферат писати в год. 4, 30 ночі. Але семінар не відбувся.

[Sonabend, 7 Februar 1942]

Цікаві студентські сходини. Організаційні справи: а) поміч для полонених, примусові данини; б) створення комісії суспільного виховання.

З Таїссою в барі «Reich». Коцур, що сів мені на коліно.

[9] [Sonntag, 8 Februar 1942]

Панахида по Севрюкові.

Таїсеу болить зуб – сидів у неї пополудні.

Перша спільна зустріч ген. Вовка і Порша. Цікава дискусія про проблеми орієнтації й вождизму.

[Dienstag, 10 Februar 1942]

Купив скринку для картотеки.

Лист до Ванди.

Картки до Петра Демчука і до Бабці.

Візита Таїси в мене.

[Mittwoch, 11 Februar 1942]

Лист до Ромка Данилевича.

[Donnerstag, 12 Februar 1942]

Мама виїхала на два дні.

[Freitag, 13 Februar 1942]

Читав реферат на семінарі проф. Ахметелі, вправи проводив його асистент Leyst, було небагато людей.

[Sonabend, 14 Februar 1942]

Перші сходини студентської секції «суспільного виховання» – реферат Мірчука⁹⁰, про «укр. національну вдачу». Могло бути краще.

[10] [Sonntag, 15 Februar 1942]

Побачення з вірменцем: Schawarsch Narutunian⁹¹. Обговорили справу «Ukr.-Kaukasisches Kameradschaftabend»⁹². Гостра критика вірменцем нім. політики на Сході.

Таїсса працює як секретарка з бувш. польськ. прем'єром, проф. Козловським⁹³, що втік перед большевиками на нім. сторону і тепер си-

⁸⁸ Президія, управління поліції (нім.).

⁸⁹ «Дозвіл на перебування» (нім.).

⁹⁰ Ймовірно, мається на увазі Іван Мірчук (1891–1961), український філософ, історик літератури та громадський діяч родом із Стрия; навчався на філософському факультеті Віденського університету, з 1919 р. мешкав у Відні, Празі, Берліні та Мюнхені, очолював Український науковий інститут в Берліні (1930–1945) та був професором УВУ в Празі, а потім – у Мюнхені (1925–1961); ректор УВУ у 1947–1948, 1950–1955, 1956–1961 рр.; голова УВАН (з 1946 р.), дійсний член НТШ (1938), один із організаторів наукового життя українців у Німеччині. Помер у Мюнхені.

⁹¹ Особу встановити не вдалося.

⁹² «Українсько-кавказького вечора дружби» (нім.).

⁹³ Йдеться про Леона Тадеуша Козловського (1892–1944), польського військового та громадсько-політичного діяча, професора археології Львівського університету (1921–1931, 1935–1939) та

дить під наглядом в готелі «Allemania». Таїсса допомагає при списуванні спогадів.

[Montag, 16 Februar 1942]

Прийшла пачка з мясом.

Руденко посварився з Королишином.

З'явився в Б. Дідченко. Конфлікт в Гетьм. Центрі дійшов до апогею. Мурашко і Шемет хочуть викинути Вовка з проводу Громади⁹⁴, а «громадяни» хочуть робити переговори і відірвати «Громаду» від Гетьм. Центру.

[Dienstag, 17 Februar 1942]

Картка до Дарії Коверко⁹⁵. Лист від Демчука. Побачення з Білинським у студент. харчівні на Orienburgerstr.

[Mittwoch, 18 Februar 1942]

Візита Таїсси.

[Donnerstag, 19 Februar 1942]

Прийшла пачка з Закоп⁹⁶: папіроси; паста до зубів.

[Freitag, 20 Februar 1942]

Пачка з Закоп.: масло.

[Sonnabend, 21 Februar 1942]

Листи від Демчука.

У М. були ген. Вовк і інж. Лось⁹⁷ (з Праги).

прем'єр-міністра Польщі у 1934–1935 рр. Після радянської анексії Західної України арештований та вивезений до Москви, дезасуджений до смертної кари. Кара, однак, не була виконана. Після укладення договору між урядом СРСР та польським еміграційним урядом у Лондоні (т. зв. пакт Сікорського–Майського від 30 липня 1941 р.) звільнений і потрапив у польську армію генерала Андерса. Восени 1941 р. дезертував з цієї армії і перебрався на німецьку сторону фронту. Ним зацікавилася німецьке МЗС, маючи на меті використати його в пропагандистських цілях – для написання циклу статей про перебування в радянських в'язницях для «Berliner Illustrierte». Підозрюваний у тому, що провадив перемовини з німцями про створення польського колабораційного уряду; засуджений польовим судом армії Андерса заочно до смертної кари за зраду; пробував повернутися до свого родинного маєтку, який знаходився на польських землях, окупованих німцями, однак не дістав дозволу від гітлерівців. У Берліні працював в Етнографічному музеї, де, серед іншого, писав працю про походження слов'ян. Помер у 1944 р. в Берліні. Його племінник, відомий польський історик та дипломат Мацей Козловський, пробував вияснити, наскільки справедливими були звинувачення Леона Козловського у співпраці з нацистами, і не знайшов переконливих доказів колаборації (див.: Maciej Kozłowski. Sprawa premiera Leona Kozłowskiego. Zdrajca czy ofiara. Warszawa, Iskry, 2005).

⁹⁴ Йдеться про найстаршу українську емігрантську організацію в Берліні – Українську Громаду (1919), засновану українськими емігрантами після Першої світової війни, спочатку непартійну, а пізніше наближену до гетьманського руху. У 1940–1945 рр. вона була відновлена, заходами П. Скоропадського, та діяла як друга (після Українського Національного Об'єднання) українська загальна організація, дозволена владою в Німеччині.

⁹⁵ Дарія Коверко-Конюх (1922 р.н.), донька священика Максиміліана Коверка, студентка медицини у Львові, членкиня ОУН з 1938 р., зв'язкова та інструкторка на Бережанщині; як учасниця «процесу 59-ти» була засуджена до розстрілу, а потім помилувана зі зміною покарання на 10 років; 23.06.1941 утекла з Бригідок та увійшла до батальйону «Нахтігаль»; потім перебралася на Захід, жила в США, в Детройті, вїтак – в Мічигані (2015); почесна членкиня Округи Союзу Українок Америки.

⁹⁶ Мається на увазі з Закопаного.

⁹⁷ Т. Лось (д.н.н. – д.с.н.), член Товариства українських інженерів з осідком в Празі (1938). Більше свідчень про цю особу не знайдено. Див.: Симон Наріжний. Українська еміграція: культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Частина 1. Прага, 1942, с. 241.

24 червня 1941 р. – 17 листопада 1942 р.

Сходини «Мазепинця»: реферат Димінського. Організ. справи: допомога полоненим; анкетні листи.

Конфлікт між інж. Зеленим і Воробієм⁹⁸.

[11] [Sonntag, 22 Februar 1942]

Ранком був у мене Роман Кісь⁹⁹, скоро буде вертатися до Львова. Віддав 2 книжки і 5 RM.

Вечором з М. і Таїссою в кіні, потім з Таїссою в каварні і ще зайшов до неї додому. Ірина¹⁰⁰ розказувала про святочні сходини СГД.

[Montag, 23 Februar 1942]

Пачка з Закопаного: масло.

Вислав картку до Демчука.

Пополудні зустріч з Руденком; у каварні «Trumpf», де ми умовилися, сидів Кожевників¹⁰¹; Кож. затримав Руденка на кілька мінут! Руденко оповідав про Святочну Академію СГД, яка була в неділю; Обговорили справу ревізії мого процесу, яку Руд. реферує перед Управою МО СГД. Вечором у Humboldt'i, «Угорський Вечір».

[Dienstag, 24 Februar 1942]

Телефонувала Irene Wohlbrück.

Вона лежить вдома, після операції!

[Mittwoch, 25 Februar 1942]

Наново обзиваються ревматичні болі, що й мин. року на весну під цю саму пору.

[Donnerstag, 26 Februar 1942]

Писав (у чорновику) відповідь на останнього диковинного листа Тата.

Був у мене вірменець Haroutounian.

Умовили укр.-кавказьку вечірку на наступ. четвер.

Таїсса принесла переписаний на машині мій реферат для проф. Ахметелі.

[Freitag, 27 Februar 1942]

Прийшла пачка з маслом.

⁹⁸ Мається на увазі Петро Воробій.

⁹⁹ Роман Кісь (1920–1989), лікар, студіював дипломатію в Берліні (1941) та медицину у Львові (1942, 1943), ймовірно, продовжив навчання після війни в Німеччині; у 1951 р. виїхав до США, де працював лікарем. Помер у м. Нью-Касл (Делавер).

¹⁰⁰ Йдеться, мабуть, про студентку Ірину Наконечну (1921–2017), згодом українська лікарка та педагог; родом з Вижного Синевідська (тепер – Верхне Синьовидне); студіювала медицину в Берліні (1942–1945), Відні (1945–1947); д-р медицини Фрайбурзького університету (1949); наприкінці 1940-х рр. разом з родичами виїхала в Австралію, а відтак – у США, де працювала лікаркою у медичних закладах штату Нью-Йорк; потім переїхала у Ричмонд (Вірджинія), де викладала в Медичному коледжі Вірджинії. Див.: Ukrainians in North America: a Biographical Directory of Noteworthy Men and Women of Ukrainian Origin in the United State and Canada / Ed. by Dmytro M. Shtohryn. 1st ed. Champaign, Ill: Association for the Advancement of Ukrainian Studies, 1975, p. 230.

¹⁰¹ Мається на увазі Петро Кожевників (1896–1980), український суспільно-політичний діяч. У 1918 р. він служив у Армії УНР, з 1921 р. – на еміграції, спочатку в Польщі, потім – у Німеччині, в Берліні; засновник «Союзу українських фашистів» у Празі, потім активний учасник Першого Конгресу українських націоналістів у Відні (1929), член Проводу, невдовзі виключений з організації за порушення дисципліни; з 1937 р. – у Римі, з 1941 р. – знову в Берліні; у 1943 р. заарештований гестапо, а у 1945 р. – радянськими спецслужбами; перебував в ув'язненні до 1955 р., після звільнення жив і працював в Караганді; у 1971 р. виїхав на Захід, помер в Гамбурзі.

Віддав реферат проф. Ахметелі.

Ахметелі сказав присмну новину:

Від найближчого осіннього семестру будуть полегші при дипломових іспитах на Auslandswärt. Fakult.

[Sonnabend, 28 Februar 1942]

Пачка з мясом.

Лист від Ромка Данилевича: Бойко арештований.

Студентський сходина: справа студіїв у Львові. Секція «супільних проблем»!

Проголошення нового земельного закону¹⁰².

[12] [Sonntag, 1 Maerz 1942]

Вечором була у мене Таїсса і спільний прохід. – Ген. Вовк уступив з проводу «Громади». Новий голова, проф. Русов¹⁰³, перемога камариллі Мурашка – поглиблення кризи в гетьм. русі. – Але Вовк теж не показався на висоті завдання.

[Montag, 2 Maerz 1942]

Здав 2 Fleißprüfung'и¹⁰⁴ – Berber (Völkerrecht)¹⁰⁵ і Haushofer (Geopolitik). У Berbera в Ausw. Amt – дуже гарна обстановка. Haushofer взагалі не хотів мене питати («Sie sind so fleißig, beschämen die deutschen Kameraden»¹⁰⁶). На семінарі Haushofer задав. шараду: на підставі 6 цитат відгадати авторів (Aristoteles, Machiavell[i], Richelieu, Fridericus II, Hegel, Spengler). З усіх студентів, я дав найкращу розв'язку замість Aristoteles'a подав Thucydydes'a – всіх інших відгадав вірно). – На семінарі подав проф. Beyer¹⁰⁷ точні відомості про нові вимоги до ди-

¹⁰² Йдеться про обіцяну німецьким окупаційним режимом аграрну реформу, яка впроваджувалася законом А. Розенберга «Про новий земельний лад» від 15 лютого 1942 р. та мала забезпечити прихильність селянства, супроводжувалася обіцянками приватного землеволодіння.

¹⁰³ Мається на увазі Юрій Русов (1895–1961), син Олександра і Софії Русових, український учений-біолог, іхтіолог, дійсний член НТШ; у 1917 р. – делегат Київської студентської громади в УЦР УНР, асистент кафедри зоотомії Кам'янець-Подільського державного українського університету (1919), д-р філософії Віденського університету, у 1920-х рр. – лектор, згодом – доцент Української Студії Пластичного Мистецтва у Чехословаччині, потім – директор секції рибальства у Національному зоотехнічному інституті в Бухаресті (1930–1941); у 1941 р. перебрався в Берлін, де був одним із лідерів гетьманського руху, у 1946 р. емігрував до США, а потім – в Канаду, з 1947 р. – науковий співробітник Монреальського університету.

¹⁰⁴ З нім.: іспит на старанність студента чи студентки.

¹⁰⁵ Міжнародне право (нім.).

¹⁰⁶ «Ви настільки старанні, що присоромлюєте німецьких колег» (нім.).

¹⁰⁷ Мається на увазі Ганс-Йоахим Баєр (Hans-Joachim Bayer, 1908–1971), німецький історик та гауптштурмфюрер СС (1942); з 1940 р. – професор університету Фрідріха Вільгельма в Берліні, очолював кафедру Народознавства (з особливим наголосом на Східну Європу) при новозаснованому Інституті міжнародних відносин університету та читав лекції на тему «Раса, народ, простір», «Східне єврейство» та семінари на тему «Історичний розвиток німецької, англійської та французької східних ідеологій»; з початком німецько-радянської війни як радник з національної політики увійшов у Львів з С-айнзацгрупою й підготував список інтелігенції, яка потім була винищена у Львові влітку 1941 р.; у 1942 р. очолював Інститут європейської антропології та народної психології (пізніша фундація Райнгарда Гайдріха); після війни та денацифікації був професором Вищої педагогічної школи в Фленсбурзі. Про нього див.: A. Wiedemann. Hans Joachim Bayer // Handbuch der volkischen Wissenschaften. Personen – Institutionen – Forschungsprogramme – Stiftungen / Ingo Haar, Michael Fahlbusch (Hrsg.). Saur, München, 2008, s. 65–68.

пльомового іспиту: замість 5 предметів лише 3! Außenwirtschaft¹⁰⁸ взагалі відпадає як обов'язковий предмет, а Sowjetkunde¹⁰⁹ – подібно як усі інші «екзотичні» Landeskunde¹¹⁰ – рахуються подвійно).

[Dienstag, 3 Maerz 1942]

3/III. Писав клявзуру на вправах Д-ра Walz'a¹¹¹ (Außenpolitik)¹¹².

[Mittwoch, 4 Maerz 1942]

4/III. Лист до Тата – відповідь на його непристойне писання.
Картка до Ольхівського¹¹³ він у Б.

[Donnerstag, 5 Maerz 1942]

5/ III. Прийшло від Тата 200 RM за лютий.

[Freitag, 6 Maerz 1942]

6/ III. Мав бути семінар у Ахметелі – відпав.
Таїсса була в мене.

[Sonnabend, 7 Maerz 1942]

Зайшов на «Громаду» – принести запрошення на недільну вечірку. Русов як голова. Всюди нелад – бардак!

Студентські сходини, пропагандивна секція уладжує. Реферат проф. Кузелі про пропаганду. Знаменито! Віддав пакунок для полонених.

[13] [Sonntag, 8 Maerz 1942]

Ранком в УНО, перше засідання Централі НОУС'а. Рудко, Білинський, Логин¹¹⁴ (імпрезова секція), Козачок¹¹⁵ (фізкультура), Галай¹¹⁶ (канцелярія), я. Не

¹⁰⁸ Міжнародна економіка (нім).

¹⁰⁹ Тут: советологія (нім.).

¹¹⁰ Тут: міждисциплінарні студії на межі географії та історії.

¹¹¹ Ймовірно, йдеться про Густава Адольфа Вальца (Gustav Adolf Walz, 1897–1948), німецького правника (міжнародне право), доктора права, члена НСДАП та Академії німецького права; професора Мюнхенського університету (з 1939 р.), керівника Німецького наукового інституту в Аграмі (1942–1945).

¹¹² Зовнішня політика (нім.).

¹¹³ Ймовірно, йдеться про Бориса Ольхівського (1906–1944), магістра права, українського есеїста та журналіста, працівника Національного Музею у Львові, який з 1931 р. мешкав у Варшаві та належав до літературної групи часопису «Ми», де був співредактором; працював редактором «Трибуни молодих» при паризькому журналі «Тризуб», співредактором журналів «Назустріч» та «Наші дні»; автор книги «Вільний нарід» (1937); у 1939–1940 рр. викладав історію у Холмській гімназії, пізніше працював у відділі пропаганди Міністерства Сходу в Берліні та Белграді, потім в УЦК у Львові, врешті був добровольцем дивізії Ваффен СС «Галичина». Помер у вишкільному таборі дивізії в м. Сагані (нині – м. Жагань в Любуському воеводстві, в Польщі).

¹¹⁴ Йдеться про Ярослава Логина (1911–1970), українського громадсько-політичного діяча, журналіста, довголітнього редактора часопису «Єдність», члена УНРади від ОУН(м). Вивчав економіку та журналістику в Празі та Парижі, право в Берліні; з 1949 р. – в Австралії, перший голова української громади південної Австралії (1949–1950), від 1955 р. мешкав у Мельбурні, де й помер.

¹¹⁵ 9 травня 1942 р. студент Козачок виступив на сходинах «Мазепинця» із лекцією «Студентська молодь і спорт». Більше свідчень про цю особу не знайдено.

¹¹⁶ Мається на увазі Дмитро Галай (д.н.н. – д.с.н.), на 1941 р. секретар ДоФУС'а (допомогової організації українського студентства). Більше свідчень про нього не знайдено.

прийшли Бурбелло¹¹⁷ (скарб), Хомінський¹¹⁸ (для справ студій). Exposé: Рудко (про ідейні підстави – м. ін. всенаціональність, безпартійність). Білінський: організаційні справи: (м. ін. обмеження в студіях для українців, справа канцелярії і домівки, переєстрація студентів, печатка і членські виказки, фінанси – 400 RM місячний бюджет централі від КОДУСу¹¹⁹. Вечором: Вечірка на Oranienburgerstr, на користь полонених, не дуже вдалася, але я в окремому милому товаристві з Іриною, Таїссою, Которовичем, Осадчуком¹²⁰, Стельмаховим, Тимківим¹²¹, Логинном, Руденком – після сходин пішли ще до каварні де сиділи до 11 год. – Которович цікаво оповідав про полонених, про церковну справу в Україні та всякі анекдоти.

[Montag, 9 Maerz 1942]

9/III. Закінчення семестру. Останній семінар у Haushofer'a.

[Dienstag, 10 Maerz 1942]

10/III. Говорив телефонічно з Білінським¹²², перед його відїздом до Відня. Обіцяв мені знайти у Відні квартиру.

Пишу статтю для Рудка і вчуся про совітські справи, до дипломного іспиту.

[Mittwoch, 11 Maerz]

11/III. Дальше пишу. Пополудні ходив з Таїссою на покупки, вечором був у неї: Ірина виїха[ла] на ферії до Ген. Губ.

¹¹⁷ Ймовірно, йдеться про Григорія-Мирослава Бурбела (1923–2017), лікаря та доктора медицини, який разом з родиною переїхав з Сокальщини в Німеччину, студіював медицину в Берліні, Мюнхені та, закінчивши університет в Ерлангені (1951), виїхав до США, де працював лікарем. Мешкав у м. Вестерлі (шт. Род-Айленд).

¹¹⁸ Особу встановити не вдалося.

¹¹⁹ Комісія допомоги українському студентству (КОДУС), організація для допомоги українському студентству, заснована за допомогою проф. Володимира Кубійовича в Кракові (1940); з 1942 р. Управа КОДУСу діяла у Львові, з жовтня 1944 р. – у Відні, з 21 серпня 1945 р. її відновив проф. Зенон Кузеля в Фюрті біля Нюрнберга.

¹²⁰ Йдеться про Богдана Осадчука (псевдоніми Берлінчик, Alexander Korab, 1920–2011), близького приятеля Івана Лисяка-Рудницького, українського публіциста, науковця, дослідника історії Центральної та Східної Європи, професора політології Вільного Університету Берліна (Німеччина); входив також до складу керівництва Колегіуму Східної Європи ім. Яна Новака-Езьоранського (Jana Nowaka-Jeziorańskiego). Родом з Коломиї, навчався в Берлінському університеті (1941–1944), де вивчав міжнародне право, історію країн Східної Європи та Балкан, публікувався в газетах «Краківські вісті», «Український вісник» (Берлін), «Волинь» (Рівне), підтримував зв'язки з польськими підпіллям, українськими інтелектуалами, після війни продовжив навчання в УВУ в Мюнхені, де захистив докторат, присвячений радянській політиці від Сталіна до Хрущова, а згодом габілітацію, присвячену планам Ю. Пілсудського проведення превентивної війни проти Гітлера. Після війни – журналіст декількох західних німецькомовних видань, у т. ч. «Die Neue Zürcher Zeitung». Найбільш знаний з тісної співпраці з Єжи Гедройцем, редактором паризького журналу «Культура». Як і Гедройць, був активним речником польсько-українського примирення. Після падіння комунізму був ініціатором створення Європейського Колегіуму Польських та Українських Університетів (ЕКРiUU) у м. Любліні. Автор книг «Die Entwicklung der Kommunistischen Parteien Ostmitteleuropas» – «Розвиток комуністичних партій Центральної та Східної Європи» (1962), «Der Sowjetkommunismus-Dokumente» – «Радянський комунізм. Документи» (1964).

¹²¹ Мається на увазі Лев Тимків (1914–1999), студент богослов'я та бібліотекарства в Берліні (1942–1944), стипендіат КОДУС, після війни – греко-католицький священник, довголітній парох церкви св. Андрія в Пармі (Огайо, США).

¹²² Йдеться про Клавдія Білінського.

[Freitag, 13 Maerz 1942]

13/III. Був ранком у советському інституті¹²³. Стрінув проф. v. Mende¹²⁴ за-йшов до нього до Ost-Ministerium. Це було б д. вигідно, якби дипломову працю я робив у нього! – Уперше від кількох місяців бачився з Наталкою Георгієвською¹²⁵. Намальована, говорить, що буде друга після Нергі¹²⁶. Іде до Риги крутити фільм.

[14] 13 III. Був у нас ред. Мушинський¹²⁷.

[Sonabend, 14 Maerz]

14 III. Сходина Секції. Дискусія про «Історію Русів». Прийшов на сходина – сам – проф. Русов. Візита у Ірини (невдатна). – був вуйко.

[Sonntag, 15 Maerz 1942]

15. III. Картка від Білинського Андрія зі Львова. Дістав мого листа з місячним опізненням. – Ходив з Таїссою купувати білети до Staatstheater. На «Фауста» не вдалося дістати. – Пополудні у Таїсси, були ще Стельмахів і Осадчук. – Вечором був у нас інж. Д. Андрієвський¹²⁸ якого М. не бачила від 10 літ! Європейський панок!

[Montag, 16 Maerz 1942]

16. III. Лист до Гандзії¹²⁹ – через Осадчука.

Картки до: Бабці, Данилевича, Ванди, Бачинського і А. Білинського. Був сьогдні у Dr. Goepel'a керівника Humboldt-Stiftung. Стипендія продовжена на рік.

[Mittwoch, 18 Maerz 1942]

Руденко виступив з СГД.

[Sonabend, 21 Maerz 1942]

Студентські сходина. Реферат Кішки¹³⁰ і мої завваги про передумови зовн. проп.

¹²³ Йдеться, мабуть, про Російський інститут університету Фрідріха Вільгельма.

¹²⁴ Мається на увазі Гергард фон Менде (Gerhard von Mende, 1904–1963), німецький сходознавець, тюрколог, професор Берлінського університету, родом із балтійських німців; під час війни – керівник Імперського міністерства окупованих східних територій, після війни – советолог, керівник Дослідницького центру зі Східної Європи.

¹²⁵ Ймовірно, йдеться про Наталію Джордж (дівоچه – Георгієвська, 1921–2017); уродженку м. Каліша у Польщі, яка у 1948 р. вийшла заміж за американського військового Ралфа Абдо Джорджа (1926–2006).

¹²⁶ Пола Нергі (уроджена Барбара Аполонія Халупець, 1897–1987), відома акторка епохи німого кіно, польського походження.

¹²⁷ Можливо, йдеться про Михайла Мушинського (д.н.н. – д.с.н.), який був приватним секретарем Євгена Коновальця, а також провідним членом ОУН(м), представником ПУН в Іспанії (1943).

¹²⁸ Мається на увазі Дмитро Андрієвський (1893–1976), український політичний діяч та публіцист, інженер-архітектор за освітою, член дипломатичної місії Директорії УНР у Швеції; з 1922 р. мешкав у Бельгії; член ОУН (1929); референт зовнішньої політики ОУН у 1930-х рр.; з 1940 р. був одним із лідерів ОУН під проводом А. Мельника; у 1944 р. був заарештований гестапо і ув'язнений в концтаборі в Бресті; з 1948 р. – член Української Національної Ради. Помер у м. Дармштадті в Німеччині, перепхований у Львові на Личаківському цвинтарі.

¹²⁹ Ймовірно, мається на увазі Дам'ян Гандзій (1914–1990), активіст «Пласту» та студентства у Львові (голова Спілки студентів університету в 1939 р.), випускник класичної філології Львівського університету та Музичного інституту ім. М. Лисенка; за німецької окупації жив у Кракові, працював у пресі, дописував на музичні теми та провадив хор; наприкінці війни – у Відні, звідки вивезений радянськими карними органами в Сибір на примусові роботи (1945–1956); на пенсії повернувся в Галичину, в Долину. Помер в Гніздичеві.

¹³⁰ Мається на увазі Андрій Кішка (1909–2006), український громадський діяч в еміграції, член НТШ у Європі; здобув фах інженера в Перемишлі (1935) та економіста в Лювєнському католиць-

Нові чергові обмеження!

[15] [Sonntag, 22 Maerz 1942]

Лист від Ніни Мартинюк¹³¹. Лист від Тата. Моя тактика була правильна: тепер з Татом уже можна говорити.

Стріча у Руденка з литовцем Balzys'ом. Обговорили спільні виступи.

Шевченківська Академія «Громади». Провал.

[Montag, 23 Maerz 1942]

Відписав Татові – перша частина відповіді на його нісенітниці.

Вечором був у нас ред. Довгаль¹³².

Недурна людина!

[Dienstag, 24 Maerz 1942]

Переписував на машині статтю на студентські теми.

Лист від Ромка Дан.

Картка від Білинського Кл. з Відня.

Пачка з маслом.

Був з М. і Таїссою на французьким фільмі відітхнули після 2-років нім. фільмів.

[Mittwoch, 25 Maerz 1942]

Скінчив переписувати статтю на машині.

Листи від Білинського Андрія.

[Donnerstag, 26 Maerz 1942]

Лист від Бабці.

Після року бачився з Gitt'ою Mewes. Вона у між часі була в Elsaß'і та у Празі, але ми мало могли собі взаємно сказати.

[Freitag, 27 Maerz 1942]

Пополудні ходив до пливальні. Після того надзвичайні студентські сходини з рефератом Кубійовича. Нічого цікавого не сказав. Дискусії не було, бо зала була лише до 7 год.

Вечором були у нас панове: Довгаль, Андрієвський і Рудко (мав бути ще Димінський, але він був зайнятий Кубійовичем).

[Sonnabend, 28 Maerz 1942]

28/ Розмова з Кл. Білинським перед відїздом до Львова.

[16] [Sonntag, 29 Maerz 1942]

Пополудні на проході з Таїссою по Kurfürstendamm.

Вечором був у мене Рудко: перечитували мою статтю. Трохи треба буде справити.

кому університеті (1939), де був організатором українського студентського осередку; голова Національного союзу українських студентів у Бельгії (1932–1935, 1937–1939), співробітник німецьких державних установ у Берліні (1940–1945); після війни – розпорядник стипендіального фонду в Лювені та голова УДК у Бельгії (1948–1949); з 1951 р. – представник еміграційного уряду УНР у Іспанії, з 1964 р. – в Канаді. Помер в м. Квебеці.

¹³¹ Особу встановити не вдалося.

¹³² Мається на увазі Спиридон Довгаль (1896–1975), український військовий, науковець, літератор, журналіст та політичний діяч, підполковник Армії УНР, член ЦК УПСР та ЦК Української соціалістичної партії; доцент Української господарської академії в Подєбрадах; голова уряду УНР на вигнанні (1954, 1969–1972), голова Української Національної Ради (1966–1967, 1972–1975); у роки Другої світової війни – засновник та редактор журналу «Дозвілля» (Берлін). Помер у Мюнхені.

[Montag, 30 Maerz 1942]

Рано був ген. Руденко: розказав про історію з Русовим.

Таїсса відвезла на двірць.

Страшенне томляча їзда від 7. вечор. до 10 рано. Переповнений поїзд, почасти треба було стояти.

[Dienstag, 31 Maerz 1942]

Приїзд до Відня.

Демчука не застав, виїхав до Краю.

Був у старого Романчука¹³³. Досить пригноблююче вражіння. Був у Тинки¹³⁴. Треба було заночувати в обскурному готелику.

[Mittwoch, 1 April 1942]

Знайшов приміщення в готелі «Orient», вулиця «tiefer Graben».

[Donnerstag, 2 April 1942]

У Романчука стрінувся рано з Тинькою. Був у неї вдома пополудни, від 5 год. до 9. Am Hof, Freising, Schottenkirche, Hoher Markt.

[Freitag, 3 April 1942]

Maria am Geschtade-Kirche, Minoriten-Kirche, Josefs-Platz, Augustiner Kirche, Augustiner Bastei, Kapuziner Gruft, Ballplatz u.s.w.¹³⁵ – Пополудні: з д-ром Романчуком: Prater u. Reichsbrücke a. d. Donau.

[Sonnabend, 4 April 1942]

Лазив на Stefans-Turm¹³⁶. Дільниця Старого Університету і Jesuitenkirche. Пополудні з Тинькою у Hietzing'у¹³⁷. Відвідали п-ні Schmidt, її приятельку.

[17] Потім були на Maxingstr. 18, в тому домі, де я народився і провів 2 перші роки мого життя.

Вечором на Резурекції¹³⁸ в укр. церкві.

[Sonntag, 5. April 1942]

5. IV. Ранком у катедрі св. Стефана на святочній Службі Божій. Прекрасний хор. Месса Бетговена. Потім прохід по Stadtpark'у і Schloß Belvedere. По обіді у Др. Романчука, потім у Тиньки. Дістав від неї 100 RM. – Вечором у Burgtheater: «Romeo u. Julia».

[Montag, 6. April 1942]

6. IV. Ранком Kunst-historisch Museum¹³⁹. На пополудневій виставі в театрі «Frau Warren's Gewerbe»¹⁴⁰. Вечором у Тиньки.

[Dienstag, 7. April 1942]

7. IV. Ранком у Schönbrunn'і. Був на горбку «Gloriette», у парку, внутрі Замку. Ще раз у Maxingstraße. Пополудні у Романчука. Вечеряв в елегантному ресторані на даху «Hochhaus»¹⁴¹ (тутешній хмародер) – вид на весь Відень, потім у Тиньки.

¹³³ Йдеться про німця на той час д-ра Юліана Романчука (д.н.н. – д.с.н. / після серпня 1944 р.), секційного радника у Відні, сина відомого громадського і політичного діяча Юліана Романчука (1842–1932).

¹³⁴ Йдеться про Марту Рудницьку.

¹³⁵ Автор щоденника перелічує відомі історичні місця Відня.

¹³⁶ Вежа собору св. Стефана у Відні.

¹³⁷ 13-ий округ Відня.

¹³⁸ Урочисте Великодне богослужіння.

¹³⁹ Художньо-історичний музей, найбільший серед художніх музеїв Австрії.

¹⁴⁰ «Професія пані Варренс», п'єса Бернарда Шоу.

¹⁴¹ 52-метрова споруда у Відні, зведена у 1931/1932 рр.

[Mittwoch, 8 April 1942]

Ранком у музеї «für Völkerkunde»¹⁴². Від 2-5 год. у Тиньки. Після того поїхав до дільниці «Heiligenstadt»¹⁴³ гарні робітничі доми, збудовані ще соц.-дем. Прокід у сторону Kohlenberg'у.

[Freitag, 10 April 1942]

Поворот до Берліну.

Застав величезну епістолу Тата і 2 пакки з Закопаного.

[19] [Sonntag, 19 – Sonnabend 25 April 1942]¹⁴⁴

Продовж цих 2 тижнів поладнав Rückmeldung на університеті. Подав проф. Ахметелі до вибору теми для дипломової праці. Написав ряд залеглих листів. Переговорив з Димінським і фламандцем (Emil Roos¹⁴⁵) справи секції пропаганди. Написав наново (остаточна редакція) статтю для студентського часопису. – Прикроці з Таїссою. Вона сторонить від мене Чому? Прикрий вечір на прошеному прийомі у Которовича (Т. сторонить від мене). Розмова з нею після кіна (фільм «Der große König»¹⁴⁶). Прошу вияснення, але нічого мудрого не довідався. Каже, що має великі родинні прикроці. Але чи це дійсна причина?

[20] [Sonntag, 26. April 1942]

Сходили Централі НОУС'а (2-гі). Обсаджени нові реферектури: М. Логуш¹⁴⁷ (справи студії) і Плєскач¹⁴⁸ (орган). – О з год. промова Гітлера на засіданні Райхстагу. Згадка про українців. Закон про право вільного суду і розправи. – Приїхав Дідченко. Про заходи Вовка і Люся. Роля Полтавця-Острияниці¹⁴⁹. Меморія з проською до А. Г.¹⁵⁰ стати «головним отаманом» України.

[Montag, 27 April 1942]

Вечором, після семінара, у проф. Haushofer'a, запрошений до нього до дому. Дві асистентки і ще один німецький студент. Дискусія (до 11,30 год.) на тему Großraum'у. М. бачилася з Аріом¹⁵¹, який тут проїздом з Рівного. Бере до себе

¹⁴² Музей етнології (нім.).

¹⁴³ 19-й округ (Деблінг) у Відні.

¹⁴⁴ Запис зроблений впоперек сторінки тижневого щоденника навпроти вказаних дат.

¹⁴⁵ Тут, ймовірно, в І. Лисяка-Рудницького описка, йдеться не про фламандця, а про фіна: Еміль Альфред Роос (1879-1956), фінський політик, належав до Шведської народної партії, обирався до парламенту в 1916 та 1930 рр.

¹⁴⁶ «Великий король» (нім.), німецький монументальний пропагандистський фільм режисера Файта Гарлана (1942), який знімався на замовлення Йозефа Геббельса для підтримки населення Третього Райху.

¹⁴⁷ Йдеться, ймовірно, про Омеляна Логуша (псевдо: Веген, Іванів, Степанів, 1912-1982), теоретика й організатора УПА, діяча ОУН, члена УГВР, публіциста; під час війни – члена УНК у Кракові (1941), референта пропаганди крайового проводу ОУН Південно-східних українських земель у Дніпропетровську (1942-1943), політреферента Центрального проводу ОУН, учасника III Надзвичайного Великого Збору (НВЗ) ОУН (21-25 серпня 1943 р.), учасника Великого Збору УГВР (11-15 липня 1944 р.), головного редактора журналу «Ідея і чин» (1944); після війни мешкав у ФРН, пізніше – в США; був керівником українського відділу «Голосу Америки».

¹⁴⁸ Особу ідентифікувати не вдалося.

¹⁴⁹ Йдеться про Івана Полтавця-Острияниці (1890-1957), українського військового та політичного діяча, наказного отамана Вільного Козацтва України (1917-1920), ад'ютанта гетьмана Павла Скоропадського. Генерального писаря Української Держави (1918), отамана Українського національного козачого товариства; з 1920 р. – на еміграції в Мюнхені (один із лідерів монархічної еміграції); у 1942 р. відійшов від політичної діяльності.

¹⁵⁰ Адольфа Гітлера.

¹⁵¹ Йдеться, ймовірно, про Карла Аріо (Karl Ario, 1896 – д.с.н.), журналіста, родом з Перемишля, колишнього австрійського офіцера, співробітника часопису «Natio» у Варшаві у міжвоєнний час,

Сяська в Україні. Можливо що М. буде кореспонденткою часописів. – Крім того М. обговорила недавно з видавцем Тищенком (Прага)¹⁵² і з Др-ом. Г. Маланчук'ом¹⁵³ справу видання обох книжок на укр. мові.

[Dienstag, 29 April 1942]

28. IV. Вислав листа до Тата – відповідь на епістолу. Відомість з Закопаного: помер муж п-ні Dzikiewicz.

[Mittwoch, 29 April 1942]

29. IV. Вечором з М. у п-ні Bihl¹⁵⁴.

[Donnerstag, 30 April 1942]

30. IV. З М. і Таїссою в кіні. Говорив з Руденком на організ. теми.

[Freitag, 1 May 1942]

1. V. Вияснив з проф. Ахметелі тему дипломової праці: «Совєтська зовнішня політика 1939–1941». Ахметелі мене хвалив за пильність і обіцяв іти на руку в іспиті, зокрема в іспиті з рос. мови.

[Sonnabend, 2 May 1942]

2. V. Пополудні сходилин Ідеол. Секції «Мазепинця». Дискусія про кирило-методіївців. Я забирав слово, підкреслював різницю між державним розумінням нації (напр. у поляків, мадярів, а теж у Історії Русів») та етнографічним розумінням нації (напр. у нас від кирило-методіївців, а теж у сучасній Європі. – Потім інж. Андрієвський та проф. Крупницький¹⁵⁵ мене хвалили. – [21] Вияснив з Шкудором¹⁵⁶ питання «бандерівської ячейки». Це qui-pro-quo.

кореспондента німецької агенції «Deutsche Nachrichtsbüro» у Варшаві. Більше свідчень про цю особу не знайдено.

¹⁵² Мається на увазі Юрій (Георгій) Тищенко (криптоніми та псевдоніми: С. Ю., Ю. А., Ю. С., Ю. Т-ко, Ю. Азовський, Юрій Азовський, Галайда, Федір Гарах, Атанасій Дюльгерев, О. Кадило, Павло Лаврів (Лавров), Ю. Сірий, Юр. Сірий, Юр. Салтичинський, 1880–1953), видавець, публіцист, письменник, журналіст, перекладач та громадський діяч; за УЦР – голова пресового бюро та редактор «Вістника Генерального секретаріату» (1917), співзасновник видавництва «Український Учитель», журналів «Світло» та «Українська Школа»; у 1918–1919 рр. надрукував у Відні понад 300 тис. примірників навчальної літератури; на еміграції – у Відні (1918–1922), Берліні (1923), Празі (1923–1934, 1939–1945), після війни – в Німеччині та США, в Нью-Йорку, де й помер; один з організаторів Союзу українських журналістів і письменників у Відні (1919) та Союзу українських видавців (1920). Про нього див.: О. Юркевич. Юрій Тищенко – видавець, книгар, публіцист: період становлення (1905–1913) // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка. Вип. 1 (16). 2008, с. 127–157.

¹⁵³ Ймовірно, йдеться про Григорія Маланчука (1902–1978), філософа, одного з найкращих дослідників філософії Сьорена К'єркегора, магістра та доктора філософії Берлінського університету (1934), викладача української мови і літератури та філософії К'єркегора в Копенгагенському університеті, члена Міжнародної ради директорів Тов-ва С. К'єркегора.

¹⁵⁴ Особу встановити не вдалося.

¹⁵⁵ Мається на увазі Борис Крупницький (1894–1956), український історик та освітній діяч, професор УВУ та Богословсько-педагогічної академії в Мюнхені, дійсний член Міжнародної Вільної академії наук в Парижі, голова історичної секції УВАН; з 1925 р. жив в Берліні, вчився на історичному факультеті Берлінського університету, після війни читав лекції в УВУ. Про нього див.: Наталія Полонська-Василенко. Професор д-р Борис Дмитрович Крупницький, його життя і наукова праця (1894–1956) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Вип. XXXIV. Запоріжжя: ЗНУ, 2012, с. 253–270.

¹⁵⁶ Мається на увазі Василь Шкудор (1914–1971), студент права у Львові в 1930-х рр. та працівник «Просвіти» в Долині, у 1939 р. працював освітнім організатором на Холмщині від Українського Комітету, відтак – в уряді праці в Кракові, продовжив студії на економіці в Берліні (1941–1945), докторат отримав в Геттінгенському університеті (1948); з 1949 р. – у США, в Детройті, з 1954 р. – директор Кредитової кооперативи «Самопоміч».

«Бандерівці, що ніби взялися робити на Техніці пропаганду серед чужинців – це я та Руденко. – Вечором на Академії 29 квітня в Громаді. Скандал. Промовці: інж. Калинович¹⁵⁷, Рогужинський¹⁵⁸, Трошук¹⁵⁹ (!) і Мурашко».

[Sonntag, 3 May 1942]

3. V. – Ранком з М. на проході в Tiergarten¹⁶⁰. Пообіді писав листи: до Білинського, до п-ні Dzikiewicz (кондоленції) та подання до Humboldt-Stiftung за продовженням стипендії.

[Montag, 4 May 1942]

4. V. У Гумбольдт-Клубі. Вніс подання за продовженням стипендії. – Семинар у Гавсгофера і Барбера (Бербер: «Der Begriff der Revision der Verträge»).

[Dienstag, 5 May 1942]

5. V. Працював над студентським обіжником.

[Donnerstag, 7 May 1942]

М. мала розмову в Ost-Ministerium відносно¹⁶¹ написання пропагандивної праці про укр. робітників, з чим до неї звернулися; відмовила.

[Freitag, 8 May 1942]

Лист від Тата – у значно лагідніших тонах; настоює тільки на зміні прізвища на «Рудницький». – З Наталкою Георгієвською в Humboldt' Klub'і.

[Sonnabend, 9 May 1942]

Нині оголосив на сходинах «Мазепинця» про лютувську імпрезу на найближчу суботу. Нарешті! Аби добре пішло! Скільки труду! – Говорив з Кузелею.

[22] [Sonntag, 10 May 1942]

Цікавий лист від Бачинського.

Працював над рефератом для Бербер'а.

Був у театрі, з Наталкою Георгієвською, Schillertheater¹⁶², Björnson «Geographie und Liebe»¹⁶³.

¹⁵⁷ Мається на увазі Іван Калинович (1893–1973), підполковник Армії УНР; з 1922 р. – на еміграції в Чехо-Словаччині, де закінчив Українську господарську академію в Подебрадах (1922–1927); працював інженером на Закарпатті; у 1939 р. брав участь в обороні Карпатської України; після ув'язнення утюрцями в концтаборі і звільнення виїхав до Берліна, де став одним із керівників Союзу Гетьманців-Державників; був відповідальним редактором часопису «Українська дійсність» у Берліні (1940–1945); після війни працював у Мюнхені; з 1948 р. – у США, де й помер.

¹⁵⁸ Йдеться, ймовірно, про Романа Рогужинського (1911 – д.с.н., перед 1990), який народився у с. Кобаки (нині – Косівський р-н Івано-Франківської обл.) у священничій родині, навчався в Станіславській гімназії, а під час війни, в 1943–1944 рр., студіював медицину в Берліні як стипендіат КОДУСу; здобув докторський ступінь з медицини та опублікував низку медичних досліджень у 1966–1967 рр.

¹⁵⁹ Ймовірно, йдеться про Михайла Трошука (1923–1974), студента економіки в Регенсбурзі (1945–1946) та стипендіата КОДУСу, родом із Станіслава; у 1949 р. емігрував з м. Бремергафен в Німеччині до США, мешкав у Чикаго, дописував статті на економічні теми для «Свободи», належав до «Самопомочі» та парафіяльної ради собору св. Володимира і Ольги в Чикаго. Див.: В ім'я майбутнього нації. Документи і матеріали про організацію допомоги студентам-емігрантам українською діаспорою в 1920–2000 роках. Київ, Українська Видавнича Спілка, 2005, с. 400.

¹⁶⁰ Зоопарк (нім).

¹⁶¹ Далі викреслено слово «ред».

¹⁶² Театр Шиллера в Берліні, відкритий у 1907 р., повністю зруйнований під час Другої світової війни та відновлений у 1951 р. Нині – тимчасова сцена Берлінської державної опери.

¹⁶³ Мається на увазі комедія норвезького письменника, лауреата Нобелівської премії з літератури (1903) Бйорнстjerne Мартініуса Бйорнсона (Bjørnstjerne Martinius Bjørnson, 1832–1910) «Географія та кохання» (1889).

[Montag, 11 May 1942]

Читав у Berber'a реферат: «Die Atlantikerklärung von Churchill u. Roosevelt». Ефект середній.

[Dienstag, 12 May 1942]

Широка розмова з Таїссою на організаційні теми. Вона згодилася переняти пост секретарки в Сек. Проп.

Лист до Гандзія.

[Mittwoch, 13 May 1942]

Вечором був у литовському товаристві: Balsys¹⁶⁴, Mažeika¹⁶⁵. Спільні ідеї, спільні цілі.

Розмова з Дідченком; трохи атакував його за Острияницю.

[Donnerstag, 14 May 1942]

Від Тата 200 RM (за квітень).

Познайомився (через Дідченка) з «вольним козаком», Харламовим¹⁶⁶.

Засідання Центр. НОУС'а: справи студентського зїзду.

[Freitag, 15 May 1942]

Говорив з Ахметелі у справі полегші при мовному рос. іспиті. Можливо, що буду здавати незабаром.

Уродини й імянини Гороха¹⁶⁷ (Стельмахова). Зробив у Мельника великий прийом, з канапками, тїстками (з полумиски з власних заощаджених карток!) і горілкою.

[Sonnabend, 16 May 1942]

Рано: Сходини з литовцями в домівці УН Інституту. Разом 12 людей. Реферат литовця Mažeika. Симпатична атмосфера.

Вечором концерт Конов. і Петл., ула[23]джувало УНО, в залах берлінської Philharmonie.

[Dienstag, 19 May 1942]

Вислав листа до Тата і до Бачинського.

[Mittwoch, 20 May 1942]

Сходини Комісії Секції Пропаганди (з Руденком і Осадчуком) – конституційні. Програма праці у філіях.

[Donnerstag, 21 May 1942]

Засідання Централі НОУС'а: Звідомлення всіх референтів і дискусія. Інцидент між Білінським і Козачком, референтом, для спортових справ. Козачок резигнує. Справа студентського конгресу: Рудко з ідеєю, щоб у центрі дискусій на конгресі постановити питання духової культури в нинішньому світі.

[Freitag, 22 May 1942]

Запрошення вислав на понедїлкову прогульку (22/V).

¹⁶⁴ Особу встановити не вдалося.

¹⁶⁵ Особу встановити не вдалося.

¹⁶⁶ Мова йде, ймовірно, про Василя Харламова (1875–1957), російського політичного діяча; депутата I–IV Державних Дум, випускника Московської духовної семінарії та історико-філологічного факультету Московського університету, члена партії кадетів (1906); з 1918 р. – керівника Донського круга (орієнтувався на А. Денікіна) та активного учасника Білого Руху, автора робіт з історії та етнографії Донського краю, який з 1920 р. мешкав на еміграції в Белграді та Празі, викладав історію Росії у Празькому університеті, керував роботою Донського історичного комітету та Комітету по управлінню Донським архівом; після Другої світової війни емігрував в Аргентину, де й помер.

¹⁶⁷ Йдеться про Гордія Марка Стельмахова. Горох – ймовірно, його прізвище серед товаришів.

[Sonnabend, 23 May 1942]

Святочні студентські сходи́ни, в до́мівці Humboldt-Klub'у, присвячені пам'яті Коновальця і Петлюри.

Вечором сам у кіні.

[24] [Sonntag, 24 May 1942]

Рано разом з М. у парохіяльній церкві на Greifenhagensstr. Величезний здвиг народу.

Вечором сидів вдома і працював.

[Montag, 25 May 1942]

Спільна українсько-литовська студентська прогуля́ка на Wandlitz-See¹⁶⁸. Надзвичайно вдача. 16 люда (10 укр. + 6 литовців). Ходили на прохід, пили каву, купалися і плавали лодкою, улади́ли гутірку і багато співали. Ви́їзд: 13 год. По́ворот: 21 год.

[Sonnabend, 30 May 1942]

Реферат проф. Дорошенка про розвиток студентського життя до 1914. Д. цікаво! – Логин зробив дурни́цю: запросив Кожевнікова.

[25] [Sonntag, 31 May 1942]

Вислав лист до При́цака¹⁶⁹.

Був у мене Рудко, сиділи вдома від 7 до 9, потім проходилися до 12 у Tiergarten'ї. Рудко вірить у вартість і розвиткові можливості ОУН.

[Montag, 1 Juni 1942]

Гроші (100 RM) з Гумбольдта.

Був у Staatstheater. Бачив Grillparzer'a: «Bruderzwist in Habsburg»¹⁷⁰. Могутня вистава!

Прикроші з секцією: з Дорошенком не вдалося, вірменець Hagutunian ви́їхав з Берліну.

[Donnerstag, 4 Juni 1942]

Зголосився до російського мовного іспиту (частина дипломового) на другий тиждень.

Скінчив – нарешті – проєкт обіжника.

[Freitag, 5 Juni 1942]

Порозумівся з Д-ром Харламовим. Реферат про Коза́кію на другий тиждень.

¹⁶⁸ Озеро біля м. Ванліца, на північ від Берліна.

¹⁶⁹ Оме́лян При́цак (1919–2006), історик, сходознавець, мовознавець, близький приятель І. Лисяка-Рудницького, з яким познайомився під час свого навчання у Львівському університеті; після приходу радянської влади кілька місяців був секретарем львівського філіалу Інституту історії АН УРСР; навчався в аспірантурі у відомого сходознавця, тюрколога Агатангела Кримського у Києві (1940); був мобілізований в Червону армію, заарештований НКВД, але йому вдалося утекти з-під арешту. Пізніше навчався в Берлінському (1943–1945) та Геттінгенському університетах (1946–1948), де був учнем професорів Ріхарда Гартмана та Ганса Генріха Шедера, у Геттінгені захистив докторат (1948) і габілітувався (1951); у Берліні був головою студентської громади «Мазепи́ця», де співпрацював з І. Лисяком-Рудницьким; з 1952 р. – у Гамбурзі (з 1957 р. – професор), з 1960 р. – у США (з 1965 р. – професор Гарвардського університету, ініціатор створення тут українського наукового центру, а відтак Українського наукового інституту, який очолював у 1973–1989 рр., як і кафедру історії України при цьому інституті); з 1990 р. – закордонний член АН України, очолював Інститут сходознавства ім. Агатангела Кримського у Києві (1991–1996), один зі співзасновників Міжнародної асоціації українців, редактор багатьох наукових часописів. Автор бл. 800 праць, зокрема капітальної монографії «The Origin of Rus».

¹⁷⁰ Йдеться про драму 1848 р. австрійського поета і драматурга Франца Грільпарцера.

Довша розмова з Іриною Наконечною, перебирає секретарку секції пропаганди.

Щасти Боже!

Був на виставі «Das Sowjetparadies»¹⁷¹. Слаба!

[Sonabend, 6 Juni 1942]

Секція культурно-супільна.

Дискусія над рефератом про Антоновича. Референт (Цимбалістий) інтелегентний.

[26] [Mittwoch, 10 Juni 1942]

Перша частина дипломового іспиту в рос. мові: клявзура з перекладами з рос. на нім. і з нім. на рос. здавало зі мною ще 4 особи (FrI. Hilbert¹⁷², FrI. Kolberg¹⁷³, Herr Grossen u. Boncourt).

Проводив асистент Leyst. Пішло мені не найгірше.

[Donnerstag, 11 Juni 1942]

Бачився з «вольним козаком» Харламовим.

В його хаті познайомився з Полтавцем-Остриницею! Дуже гарний мужчина, але авантюрист великий.

Неприємний конфлікт з Мельничуком¹⁷⁴ (з Укр. Наук. Инст.) через те, що я оголосив сходи́ни в УНУ, не порозумівши́ся з ним.

[Freitag, 12 Juni 1942]

Сходи́ни Секції пропаганди з рефератом Д-ра Харламова. Сходи́ни відбулися в нім. студентському домі (Oranienburgerstr.), в год. 8 вечором. Ок. 20 людей і непогане зацікавлення. Конферат говорив інж. Андрієвський.

[Sonabend, 13 Juni 1942]

Прийшли листи від Irene Wohlbrück, Вл. Романика, Пріцака, Ванди (д. сумний, тяжко хвора!).

[27] [Sonntag, 14 Juni 1942]

Вечором був у Кл. Білинського, що приїхав з Відня по кількох днях, з похоронів Равича (голови УСУС)¹⁷⁵. Білинський зле виглядає, хворий, хоче їхати на відпустку. Багато говорили про наміряні НОУС'а.

¹⁷¹ «Радянський рай» (нім.) – виставка, яку проводило управління пропаганди НСДАП 8.05–21.06.1942 в парку Лустгартен в Берліні з метою демонстрації населенню варварства, бідності і агресивності СРСР та оправдання війни з ним. Виставку відвідало 1,3 млн осіб.

¹⁷² Йдеться про Хрісту Гільберт (Christa Hilbert, д.н.н. – д.с.н.), студентку Інституту міжнародних досліджень та факультету міжнародних відносин Берлінського університету (дипломна робота: «Характер російської експансії в Східній Азії в останніх десятиліттях XIX–XX ст.» – нім. «Der Charakter der russischen Expansion in Ostasien in den letzten Jahrzehnten des 19. und während des 20. Jahrhunderts», 1943), яка потім працювала у відділі культури у Міністерстві Закордонних Справ Райху під керівництвом Ф. Зікса, а після війни захистила докторат у Геттінгенському університеті (дисертація: «Східна Європа 1648–1681 у творах сучасних османських істориків: Україна–Польща–Московія» – нім. «Osteuropa 1648–1681 bei den zeitgenössischen osmanischen Historikern: Ukraine–Polen–Moskau», 1948), відтак переїхала працювати в Гамбург. Подальша доля не відома. Див.: Gideon Botsch. «Politische Wissenschaft» im Zweiten Weltkrieg: Die «Deutschen Auslandswissenschaften» im Einsatz 1940–1945. Paderborn, Ferdinand Schöningh, 2006, s. 300.

¹⁷³ Особу встановити не вдалося.

¹⁷⁴ Особу встановити не вдалося.

¹⁷⁵ Йдеться про Дмитра Равича (1900–1942), українського студентського діяча, родом із Наддніпрянщини, інженера та музиколога; мешкав на еміграції у Празі, де працював як асистент Українського високого педагогічного інституту та очолював українську академічну громаду, а відтак з 1934 р. – у Відні, де очолював ЦеСУС. Помер у Відні.

[Dienstag, 16 Juni 1942]

Сьогодні говорив з проф. Kieseletter (зовнішн. торгівля) щодо мого іспиту. (Це обовязковий предмет, а я досі нічого в нього не робив). Обіцяв допомогти.

[Mittwoch, 17 Juni 1942]

Друга частина мовного іспиту, усна – д. легка. З успіхом. Взявши разом – усне + письмнене – виходить на достаточню.

[Donnerstag, 18 Juni 1942]

Вечором був з д-ром Завалинським¹⁷⁶ у домівці Турецького Студентського Т-ва. Гарно мають! Порозумілися щодо імпрези.

[Freitag, 19 Juni 1942]

Пополудні візита у Christ'i Hillbert.

Вечором нарада з Пласкачем і Логушом у справі орган. правильника НОУС'а.

[Sonnabend, 20 Juni 1942]

Студентські сходини з рефератом проф. Крупницького про Драгоманова.

Перед тим: Засідання Управи «Мазепинця». Балаган!

[28] [Sonntag, 21 Juni 1942]

Була вечором Христа Гільберт.

Пили чай, симпатична балачка, прохід.

[Montag, 22 Juni 1942]

Рано в Укр. Наук. Інст. Хотів говорити з Мірчуком у справі конфлікту за салю. М. не прийняв. Сумсія з Мельничуком. Вечором у Humboldt'i – хорватська вечірка – впився з дівчатами Spahn і Gogarthen.

[Dienstag, 23 Juni 1942]

Лист з У. Наук. Інст. Забороняють мені вступ! Гарна історія! Якщо Рудко мене не підіпре, це катастрофа.

Вечором засідання Управи «Мазепинця». Трохи поважніше. Сварка за спортову секцію.

[Mittwoch, 24 Juni 1942]

24. Д. тяжкий настроій. Вечором з М. в кіні на «Рембрандті». Знаменитий фільм.

[Donnerstag, 25 Juni 1942]

25. Вечором телефонували до мене від турків. Був у їх домівці. Обговорили докладно справу імпрези за 2 тижні.

[Freitag, 26 Juni 1942]

Руденко сконтактував мене з Дебрином¹⁷⁷: може цей розв'яже питання спортової секції?

¹⁷⁶ Йдеться про д-ра Євгена-Марка (Мар'яна) Завалинського (1911–1993), українського вченого-сходознавця, автора книги «Polska w kronikach tureckich XV i XVI w.» (Stryj, 1938), члена Польського сходознавчого товариства (1939), доцента кафедри орієнталістики у Львівському університеті (з 1940 р.), громадсько-культурного і церковного діяча української громади в Австралії, дійсного члена НТШ в Австралії (1975). У 1942 р. він перебував в Берліні, де досліджував джерела до історії українсько-турецьких відносин; в 1944 р. емігрував до Франції, в 1950 р. – до Австралії. Детальніше про нього див.: Андрій Фелонюк. Євген Завалинський – призабутий тюрколог (З історії українського сходознавчого осередку Львова 1930-х – початку 1940-х років) // Український археографічний щорічник. Нова серія. Вип. 15. Київ, 2010, с. 298–323.

¹⁷⁷ Мається на увазі Олекса Дебрин (1912–д.с.н.), інженер; родом з с. Черногузів на Буковині; у 1939 р. вивезений угорцями з Хуста, де навчався, до Будапешта, а згодом до Відня; потім – студент Політехніки в Берліні (1942–1945), стипендіат КОДУС'у; з 1954 р. емігрував у США, мешкав до 2005 р. у штаті Мічиган. Див.: В ім'я майбутнього нації, с. 264, 421, 345, 372.

На семінарі у д-ра Lewin'a¹⁷⁸ всі говорили в дискусії про те, як тяжко студентам вчитися, через перетяження роботою і розпорядження.

[31] [Mittwoch, 15 Juli 1942]

Уродини Мами.

[33]¹⁷⁹

[Donnerstag, 30 Juni 1942]

Сьогодні ночував у Хрїсті.

[Donnerstag, 6 August 1942]

[Freitag, 7 August 1942]

Пополудні довга зустріч з Богданом Осадчуком, який завтра їде на ферії до Краю.

Вечором у Геллі Spahn (Шпан)¹⁸⁰. Були Хрїста та Зіґрїд¹⁸¹. Хорватські приятелі Helli не прийшли. Я був досить втомлений. Дівчата приготували добру вечерю.

[Sonnabend, 8 August 1942]

Ранком переписував в Інституті на машинці листи до Humboldt-Klub'у.

Пополудні, купуючи книжки, зустрів у книгарні Клавдія Білінського і Ірину Кушкєвич¹⁸². І-на витягнула мене [34] вечором на танці до Мельника («щипавки»). Відпроваджував І. до хати.

[Dienstag, 11 August 1942]

Ходив з Хрїстою купатися на Reichssportfeld¹⁸³.

[Mittwoch, 12 August 1942]

Сидів вдома і працював. Вечором була примусова лекція для всієї камениці у протилетунській обороні. – Hella не хоче вже зо мною перед відїздом зустрітисся. Страх перед собою і лояльність перед Хрїстою!

¹⁷⁸ Правдоподібно, йдеться про Рудольфа Левіна (Hermann Max Rudolf Levin; 1909–1945); німецький дослідник, керівник зондеркоманди «Н», співробітник Аненербе та оберштурмбанфюрер СС, д-р Ляйпцізького університету (1935), керівник підвідділу 7-го управління РСХА, відомий укладанням 30 тис. формулярів з історії переслідування вїдьом в Німеччині. В університеті був асистентом декана Франца Зікса.

¹⁷⁹ Навпроти дат 28, 29 липня та 2 серпня авторські помітки щодо наступних записів: «Увага! Всі ці записки і на другій сторінці треба пересунути на тиждень наперед!». «Пересунути на тиждень наперед!!!».

¹⁸⁰ Гелля Шпан (Hella Spahn, після одруження – Schumann / Шуман, 1921 р. н., за іншими даними 1924–2019), студентка Німецького інституту міжнародних досліджень в Берліні та факультету міжнародних відносин Берлінського університету (диплом в царині політичних наук про вищі навчальні заклади в СРСР, 1944); у 1942 р. два місяці жила в Києві, після війни – у м. Оффенбасі, де й померла. Див.: Gideon Botsch. «Politische Wissenschaft» im Zweiten Weltkrieg: Die «Deutschen Auslandswissenschaften» im Einsatz 1940–1945. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2006, s. 301.

¹⁸¹ Зіґрїд Гогартен (Sigrid Gogarten, д.н.н. – д.с.н.), студентка Інституту міжнародних досліджень та факультету міжнародних відносин Берлінського університету (дипломна робота «Зовнішньополітичні відносини Росії та Туреччини» – нім. «Die Außenpolitischen Beziehungen Russlands zur Türkei», 1944); у 1942 р. перебувала коротко у Києві, згодом захистила дисертацію у Геттінгенському університеті з філології: «Техніка вірша у Лермонтова» – нім. «Die Verstechnik Lermontovs» (1948). Див.: ЦДАВО України, ф. 3676, оп. 3, спр. 14, арк. 1; Gideon Botsch. «Politische Wissenschaft» im Zweiten Weltkrieg: Die «Deutschen Auslandswissenschaften» im Einsatz 1940–1945. Paderborn, Ferdinand Schöningh, 2006, s. 301.

¹⁸² Йдеться про докторку медицини Ірину-Ольгу (Енка) Осадчук-Кушкєвич (1920–2008), яка на той час студіювала медицину в Берліні, згодом працювала там лікаркою, займалася громадською роботою та стала дружиною Богдана Осадчука. Про неї – далі в щоденнику.

¹⁸³ Спортивне поле Райху (нім.), сьогодні – Олімпійський парк Берліна.

[Donnerstag, 13 August 1942]

Був пополудні у Хрїсті. Завтра виїжджає аж до вівторка додому, до Гарцу.

[Freitag, 14 August 1942]

Увесь день сидів вдома і працював.

[35] [Sonnabend 15 August 1942]

Рано пішов на двірець, щоб попрощати Hell'y Spahn і Siegrid Gogarten з нагоди їх виїзду на двомісячний побут до Києва. Але двірець був замкнений!

Телефон від п. Schrols'a¹⁸⁴, щоб протягом дня виготовити життєпис, у зв'язку з можливістю [34] виїзду на Кавказ після іспиту. Ще передполудни встиг написати життєпис. Вистукала мені на машинці Fr. v. Grothen¹⁸⁵, секретарка в Совєтському Інституті.

Пополудні вкинув листа Schrols'ові до скриньки.

Вечором прохід з Юрком Руденком на Funkturm.

[36] [Sonntag, 16 August 1942]

Сидів вдома і працював.

Лист від Бачинського.

[Montag, 17 August 1942]

Хрїста вернулася після Weekend'у з Гарцу! Ще її вечором відвідав.

[Dienstag, 18 August 1942]

Пополудні з Хрїстою у Schloss park-Charlottenburg¹⁸⁶. Гарний прихід. Переробляли економію. Прийшли 200 RM від Тата.

[Mittwoch, 19 August 1942]

Ранком їздив (сам) купатися на Wannsee. Велика спека загоріли плечі.

Пополудні працював вдома. Лист від Тата.

[Sonnabend, 22 August 1942]

Прийшла пачка з Закопаного з солониною.

[37] [Sonntag, 23 August 1942]

Ночувала у мене Х.

[Montag, 24 August 1942]

Сидів ранком в інституті.

Розмова з секретаркою, Fr. v. Groten. Оповідала мені про свої подружні і професійні плани.

Працював в інституті.

Вечором з М., з п-ні Schmolke і Fr. Eva в кіні.

[Dienstag, 25 August 1942]

Від вчора не обідаю й не вечеряю в пансіоні. Schmolke зробила собі ферії на 3 тижні.

25. – Розмова в Propaganda-Amt, Herr Beutel, про мій Osteinsielt¹⁸⁷. Покищо нічого конкретного.

[Sonnabend 29 August 1942]

Мама виїхала на «Wochende»¹⁸⁸.

¹⁸⁴ Особу встановити не вдалося.

¹⁸⁵ Особу встановити не вдалося.

¹⁸⁶ Парк в замку Шарлоттенбург в Берліні.

¹⁸⁷ Поселення на сході (нім.).

¹⁸⁸ «Кінець тижня» (нім.).

[38] [Sonntag, 30 August 1942]

Прийшла пачка з Закопаного.
Остаточо скінчив «Völkerrecht» – Уф!
Вечором коротка візита у Хрісти.

[Montag, 31 August 1942]

Сварка з Schmolke, яка обіцяла мені задню кімнату у другому флігелі, а тепер хотіла її потайки віддати комусь іншому. Schmolke погоджується віддати мені кімнату.

[Dienstag, 1 September 1942]

Рано відібрав гроші у Humboldt'i. Тяжкий день: перепроваджувався до моєї нової кімнати і пакував речі до подорожі. Прийшла (після року мовчанки!) картка від мого найкращого приятеля Петра Равіча. З жінкою¹⁸⁹ переїжджає до Кракова. Негайно написав до Тата, щоб заопікувався Петром.

[Donnerstag, 2 September 1942]

2. – Від 11 рано до 7 вечором подорож разом з Хрістою, до оселі Poberow¹⁹⁰ у Померанії, де ми вибралися на тижневий побут.

[39] [Mittwoch, 9 September 1942]

Від 3 до 9 б. міс. у Poberow. Купаємося, опалюємося (погода на загал гарна), ходимо на проходи, трохи вчимося. Море чудове. Christa Hilbert д. мила дівчинка. Живемо в домику Frau Wiese, приятельки Frau Schmolke, що сама живе тепер у сусідній місцевості Pustchow, та яку ми декілька разів відвідували.

[Donnerstag, 10 September 1942]

10. – Поворот до Б. Застав декілька листів, м. ін. картка від Петра з Сянока, під прізвищем Григор Босак.

11–12 – Перепроваджувався до нової кімнати –порядкував речі книжки.

[Sonnabend, 12 September 1942]

12 – В Б. єсть Богдан Шемет. Пішов на доклад, який він читав у «Громаді». Оповідав про пляни Бачин[38]ського, Євтимовича та його ж про «санування» гетьм. руху. Це все дитячі забавки.

[41] [Freitag, 25 September 1942]

Другий раз був у Prop. Amt¹⁹¹, Kanonierstr. 39, у п-на Beutel, де мене викликали телеф. Маю до 1 січня скласти на письмі пропозицію, над якою темою хотів би я науково працювати на Сході (установа має гроші, але позатим вони, здається не зовсім знають, що робити зі студентами, яких поручають їм з Унів.).

[44] [Dienstag, 13 Oktober 1942]

Сьогодні з Хрістою в опері: Сметани «Продана наречена»¹⁹².

¹⁸⁹ Мається на увазі Анна (Ребека) Явіч (псевдонім Анне Д'астрі, 1922–1982), французька кінорежисерка (короткометражні наукові, технічні та промислові фільми); стала відомою завдяки відбору її фільму «Аврелія» на VI фестиваль арт-кіно Венеційського біенале; дружина Петра Равіча. Померла в Парижі.

¹⁹⁰ Село, купелева місцевість, назва після 1945 р. – с. Поберово в сучасному Західнопоморському воєводстві Польщі.

¹⁹¹ Propaganda Amt, Hauptamt für Propaganda «бюро пропаганди» (нім.), частина структури Керівництва Райхпропаганди, структури, яка відповідала за роботу з пресою, кіно, радіо та народну освіту.

¹⁹² Йдеться про відому комічну оперу чеського композитора Бедржиха Сметани на лібретто Карела Сабіни.

[46] [Mittwoch, 21 Oktober 1942]

§.1.

[Donnerstag, 22 Oktober 1942]

§.2-5.

[Freitag, 23 Oktober 1942]

§.2.5.

[Sonnabend, 24 Oktober 1942]

§.4.

[46] [Sonntag, 25 Oktober 1942]

§.4.

[Montag, 26 Oktober 1942]

§.5, 6.

[Dienstag, 27 Oktober 1942]

Сьогодні мої уродини: скінчив 23 роки! Від Мами дістав образки на стіну, від Хрїсти книжку, від Schmolke торт. Телефон з побажаннями від Таїсси. Тато мовчить. Чи дується? Працюю як скажений: рано виправляю рукопис, пополудні диктую до машинки, вечорами кінчу писати останні параграфи, які мені ще бракують, аби скінчити на час!

[Sonnabend, 31 Oktober 1942]

Для мене сьогодні пам'ятний день: нарешті викінчив дипл. працю, писав її від 14 вересня (не рахуючи 2 місяців підготовчих робіт). Скінчив писати в 6 год. над раном (я нині не спав). Останні 10 день ходив диктувати до машин і сьогодні вечером скінчив теж переписування на машині. Праця має 100 ст. машинового письма.

[47] [Mittwoch, 4 November 1942]

Віддав диплом. працю (разом з Хрїстою) у факультеті. Ми були перші.

Таїсса передала 200 RM, які позачергово прийшли від мого Тата.

Перший раз від місяців бачив Леську Вахнянин¹⁹³.

[Donnerstag, 5 November 1942]

Був на відчиті Кентржинського¹⁹⁴ про Фінляндію у клубі УНО. Д. цікаво відчитав уривки зі спогадів фінського посла в Україні 1918, проф. Гумеруса¹⁹⁵.

¹⁹³ Йдеться про Лесю Вахнянин-Куриленко (1922–2008), українську піаністку, ученицю Вищого музичного інституту ім. Лисенка в Перемишлі, Високої Музичної Школи в Берліні та «Моцартум-у» у Зальцбурзі, згодом – викладачку музики в Лос-Анджелесі (США).

¹⁹⁴ Йдеться про Богдана Кентржинського (1919–1969), дослідника історії України XVII–XVIII ст., політичного діяча, публіциста, журналіста, перекладача, члена НТШ, члена-кореспондента УВАН. Б. Кентржинський був членом ОУН з кінця 1930-х рр., а після розколу залишився серед прибічників А. Мельника. У 1938–1941 рр. він члвився в університетах Франкфурта-на-Майні, Осло та Берліна, активно працював в Українському національному об'єднанні в Німеччині; у липні 1941 р. був призначений уповноваженим ОУН в Фінляндії і від 1942 р. постійно мешкав у Гельсінкі, де заснував Українське інформаційне бюро для Фінляндії і Скандинавії (1942), а також видавав часопис «Українець у Фінляндії». Завдяки діяльності УІФС у фінській пресі впродовж 1942–1944 рр. з'явилося приблизно 800 статей, присвячених Україні й українській тематиці. У 1943 р. деякий час працював у МВС Німеччини у відділі статистики східноєвропейських країн; у 1944 р., рятуючись від німецького арешту, перебрався в Швецію.

¹⁹⁵ Йдеться про Германа Гумеруса (Herman Gregorius Gummerus, 1919–1969), фінського правого політика та дипломата, надзвичайного і повноважного посла Фінляндії в УНР (1918–1919).

У дискусії: Зайцев¹⁹⁶, Косаренко-Косаревич¹⁹⁷.

Ночувала у мене Хр.

[48] [Montag, 9 November 1942]

Перший лист від родини Марії Сокіл з Дніпропетровська.

Великий англо-американський десант у французькій Півн. Африці. Зворотня точка у війні?

[Donnerstag, 12 November 1942]

Пополудні був у мене студент Цимбалістий¹⁹⁸.

Вечором був я у клубі УНО. Реферат інж. Андрієвського про старі мапи України. (Він має гарну приватну збірку!). Реферат не дуже вдатний. Говорив з Ольхівським¹⁹⁹ і маю з ним зустрітись на другий тиждень.

[Freitag, 13 November 1942]

Сьогодні перший сніг.

Асистент проф. Kiesewetter'a (Aussenwirtschaft) давав вказівки щодо іспиту.

[Sonnabend, 14 November 1942]

Зайшов до Інституту і випадково зустрів проф. Ахметелі, який тільки вчора вернувся з 2-місячної подорожі на Схід. Говорили про мій іспит, а потім він дещо про вражіння: він робив із себе²⁰⁰, але дав виразно до пізнання, що дійсність переходить найчорніші побоювання.

14/XI

У книгарні Сербиненка познайомився з інтересним земляком з Харкова, Іваном Вировцем²⁰¹, який з професії учитель географії середньої школи, а тепер прийїхав на роботу. Зайшов до мене, я йому позичив Донцова, яким дуже цікавився. – Вечором була Хріста. Вчилися для «Aussenpolitik».

¹⁹⁶ Ймовірно, йдеться про Павла Зайцева, див. примітку до щоденника за 1940 р.

¹⁹⁷ Василь Косаренко-Косаревич (1891–1964), український громадський і політичний діяч, публіцист; член делегації МЗС УНР на переговорах у Брест-Литовському (1918), згодом виконував обов'язки дипломатичного представника в Берліні та секретаря місії в Стокгольмі; пізніше мешкав на еміграції в Берліні, займався філософськими та історичними студіями; у 1943 р. був заарештований за критику гітлерівської східної політики та до 1945 р. перебував в концтаборі; 1952 р. емігрував до США, де й помер.

¹⁹⁸ Йдеться про Богдана-Ярослава Цимбалістого (1919–1991), українського психолога, громадсько-го діяча та публіциста; родом з с. Бовшева коло Галича; член ОУН, вчився спочатку на філософському факультеті Львівського, а потім Берлінського університетів, студіював також психологію, педагогіку та соціологію в Геттінгенському університеті, після захисту дисертації з експериментальної психології (1948) та переїзду до Бельгії вивчав психологію в Лювені; співробітник Інституту «Oriente Europeo» в Мадриді (1951–1959), директор української програми іспанського радіо в Мадриді; з 1959 р. переселився до США, працював у психіатричному шпиталі в Орандзбургу, директором Школи для дітей з дефектами (Нью-Джерсі) та викладав курс психології у Раттерському університеті; з 1978 р. голова управління Українського Музею в Нью-Йорку. Автор близько 200 наукових та публіцистичних праць, серед яких «Проблема ідентичності: Україна чи Америка» (1974), «Рух за патріярхат і українська спільність» (1978), «Тавро бездержавности» (1982) та спогад про студентський рух в Німеччині. Див.: Б. Цимбалістий. Національна організація українських студентів (НОУС) в Німеччині // Українці в Берліні 1918–1945. Пропам'ятний збірник доповідей і спогадів з життя і діяльності українців у Берліні з нагоди 3'їзду 5 вересня 1981 р. в Шератон готелі в Торонто, Канада / За ред. Василя Вериги. Торонто: Наукове товариство ім. Шевченка в Канаді, 1996, с. 150–167.

¹⁹⁹ Ймовірно, йдеться про Бориса Ольхівського.

²⁰⁰ Наступне слово не відчитується.

²⁰¹ Більше свідчень про особу Івана Вировця встановити не вдалося.

[49] [Montag, 16 November 1942]

Познайомився в домівці НОУС'а із молодим Антоновичем, правнуком Вол. Антоновича, сином Мих. Ан.²⁰²

[Dienstag, 17 November 1942]

Був у «Deutsches Opernhaus»²⁰³ із Frau Faber²⁰⁴ (молода співачка, живе у нашій пансіоні від нещодавно).

²⁰² Йдеться про нащадків відомого історика Володимира Антоновича – внука, Михайла Антоновича (1910–1954? 1955?), українського історика; наукового працівника Українського наукового інституту в Берліні (1935–1941); члена Українського філологічного товариства в Празі та викладача Вроцлавського та Віденського університетів, який був репресований та загинув на Колимі, а за іншими даними – біля Норильська, та, ймовірно, його сина. Однак, судячи з віку Михайла Антоновича, виглядає на те, що І. Лисяк-Рудницький помилився і йдеться саме про Марка Антоновича (1916–2005), українського історика і публіциста, сина Дмитра і брата Михайла Антоновичів, який з 1923 р. мешкав у Празі, вивчав єгиптологію в Карловому університеті (1936–1939), Мюнхенському університеті (1945–1949); д-р УВУ (1942); був ув'язнений в концтаборі Терезієнштадт (1944–1945); з 1951 р. – на еміграції в Канаді, де працював спочатку на фабриці, відтак в українському відділенні радіокомпанії СВС; дослідник українського громадського руху у XIX ст. та студентського руху в 1920–1940-х рр.; президент УВАН (з 1992 р.); видавець журналу «Розбудова держави», співробітник журналу «Український історик».

²⁰³ Йдеться про театр «Німецька Опера» у Берліні.

²⁰⁴ Особу співачки встановити не вдалося.

[30 січня – 30 грудня 1943 р.]

[1] [WOCHEN-VORMERK-KALENDER 1943]¹

[2] [Januar]

Wi-Semester 1942/43²

Mo: Haushofer 18-20

Di: Berber 16-18, Six 18-20

Mi:

Do: Emge³ 11-13

Fr: Grewe⁴ 11-13, Achmeteli 18-20

So: Achmeteli 10 ½ 12 ½ (14 tätig)

[6] [Sonabend, 30 Januar 1943]

Сьогодні ранком дістав цей Календар від Петра Демчука. Обговорив з Д. його секретарські функції в С. П.⁵ (Пополудні, замість на Крутянські Сходини «Мазепинця» пішов до Рудка і просидів до 10 вечором. Дискутували про Липинського і Донцова. – Після цього хотів ще заскочити до Рудка, але він спровадив був до себе даму на ніч.⁶ Сьогодні 10 роковини приходу нац.-соціал. до влади. Геббельс відчитав проклямацію фюрера. Під час промови (4. год. попол.) налегли англійські літаки.

[7] [Sonntag, 31 Januar 1943]

Нічого не робив. Пізно встав, після обіду був з Хр. в Акваріумі. після цього разом з Мамою пили каву (М. сьогодні лежала в ліжку нездорова). – По вечері виїхав до Steglitz⁷ (в дорозі був нещасний випадок на станції Feuerbachstr⁸, потяг переїхав якогось чоловіка) і 1½ години мандрував з Енцею Кушкевич в темноті балакаючи про літературні теми.

[Montag, 1 Februar 1943]

У Humboldt-Klub'і відібрав гроші за біжучий місяць. Полагодив карту для Пруської Державної бібліотеки, яку сьогодні перший раз оглянув від середини. – Семинар у Гавсгофера.

¹ Календар-щотижневик для записів (нім.).

² Тут: розклад занять на зимовий семестр 1942/1943 навчального року.

³ Йдеться про Карла Августа Емге (Karl August Emge, 1886–1970), німецького філософа та соціолога права; з 1934 р. – член Академії німецького права (в. о. керівника: 1937–1942), звичайний член Пруської Академії Наук (1939–1945), керівник Архіву Ніцше в Ваймарі; з 1934 р. викладав на кафедрі філософії права у Берліні, після війни належав до Академії наук і Літератури в Майнці та працював у Уюрцбурзькому університеті. Хоча К. Емге був активним членом НСДАП, він, водночас, не погоджувався з расовою філософією нацизму.

⁴ Мається на увазі Вільгельм Георг Греве (Wilhelm Georg Grewe, 1911–2000), професор міжнародного права та німецький дипломат; з 1939 р. – доцент міжнародного та державного права в Німецькій вищій школі політики в Берліні; з 1940 р. – на факультеті міжнародних відносин університету Фрідріха Вільгельма в Берліні; з 1943 р. очолював кафедру міжнародного права; після війни працював в університетах Геттінгена та Брайсгау; як дипломат був послом ФРН у Вашингтоні, повноважним представником при Раді НАТО в Парижі і Брюсселі, а потім в Японії.

⁵ Йдеться про «Секцію пропаганди» товариства «Мазепинець».

⁶ Текст в дужках в оригіналі автор щоденника виділив двома хрестиками.

⁷ Район Берліна, сучасна назва – Стеглиц-Целендорф (Steglitz-Zehlendorf).

⁸ Фоєрбахштрассе – станція берлінської міської електрички (S-Bahn).

[Dienstag, 2 Februar 1943]

На Polizeipräsidium поладнав продовження паспорту на один рік! Мій новий Aufenthaltserlaubnis⁹ тільки на Берлін (попередній був на цілий Райх). Купив чотири нові книжки 1) Кишенковий¹⁰ геогр. атлас. 2) Книжка про Фінляндію. 3) Книжка про інтерн. пропаганду, 4) есеї про котів (дарунок для Мама). – Семінар у Бербера про правні підстави «der Neuordnung Europas»¹¹. Дискутанти сильно нападали на референта-німця. Нудний семінар у Сікса. – Сьогодні кінець Сталінграду. Зустріч між Черчілем і Інені¹².

[Mittwoch, 3 Februar 1943]

Говорив Гавсгофером і запропонував йому мою співпрацю як асистент? Має порозумітися з деканом Сіксом. – Пополудні проводив на сходинах Секції Пропаганди. Говорив інж. Абрамчик¹³ про «Білорусь у минулому і сучасному». Докінчення реферату і дискусія за тиждень. – Розмова з румунським студентом Georgescu¹⁴, з яким познайомився на семінарі у Бербера.

[8] [Montag, 8 Februar 1943]

Говорив з Гевсгофером ще раз у справі моєї асистентури, цим разом пропонував цілоденну! Г. ще не говорив з Сіксом.

Хорватський вечір у Гумбольдт-Клюбі.

[Mittwoch, 10 Februar 1943]

Скінчив чергову статтю що для «Наших днів» – рецензія на книжку Maximilian Braun «Der Aufstieg Russlands»¹⁵.

Другі білоруські сходи Секції Проп. Закінчення реферату інж. Абрамчика та дискусія. В дискусії виринули справи пограничних суперечок між білорусами та українцями та українцями та литовцями.

Довідався, що Шарко¹⁶ (студент, який цеї неділі ранком до мене заходив) пробував перед 10-ома днями отроїтися газом.

Довідався цікаву подробицю про Лію-Інез.

[Donnerstag, 11 Februar 1943]

Дістав листа від Управи Укр. Наук. Інст., яким відкликує вона свою заборону вступу для мене до Інст. Таким чином зліквідована справа, що тягнулася від червня мин. року. Допоміг мені Рудко.

По довгій перерві листівка від Ромка Данилевича з Галича.

Пополудні була у мене Хріста. Спільно зробили поправки, які Ахметелі хотів мати в моїй дипломовій праці (я висловився не зовсім чемно про румунів).

⁹ Дозвіл на перебування (нім.).

¹⁰ Так в оригіналі.

¹¹ Мається на увазі «Новий порядок в Європі» (нім.) – політичний режим, який нацистський режим хотів встановити на окупованих територіях.

¹² Йдеться про другого президента Туреччини (1938–1950) Мустафу Ісмета Іненю (Mustafa İsmet İnönü, 1884–1973).

¹³ Особу встановити не вдалося.

¹⁴ Особу встановити не вдалося.

¹⁵ Мається на увазі: Іван Брусний. [Рецензія] // Наші дні, 1943 (березень), № 3, с. 14. – Рецензія на книгу: Maximilian Braun. Der Aufstieg Russlands vom Wikingerstaat zur Europäischen Grossmacht (1000-1700). Leipzig: Verlag Karl W. Hirsemann, 1940, 213 s.

¹⁶ Ймовірно, Олександр Шарко (д.н.н. – д.с.н.), під час війни студент орієнталістики в Празі, а потім філософії в Берліні та Мюнхені, стипендіат КОДУСУ. Більше свідчень про цю особу не виявлено. Див.: В ім'я майбутнього нації, с. 261, 316, 345, 373.

[Sonabend, 13 Februar 1943]

Ранком з FrI. Krause¹⁷ прохід по Tiergarten'i, оповідала про вражіння своїх подорожей по Італії. «Unter den Linden»¹⁸ бачили ми похоронний похід якогось генерала; авантюра з якоюсь істеричною бабою з юрби, яка заатакувала FrI. Krause за те, що ця сміялася, коли переходив похід.

На студентських сходинах читав реферат про зовнішню політику большевиків. Передо мною говорив приїхавши зо Львова голова тамошнього студентства, Др. Лончина¹⁹, мій старий знайомий.

Бачив мого знайомого земляка зі Східної України Івана Вировця. Хворував. Каже, що в його таборі з робітниками тепер поведуться гірше. Каже, що його родину знищать большевики у Харкові. (Після сьогоднішнього комунікату бої вже під Х.).

Вечором з Енцею Кушкевич, візита у Юрка Руденка.

[9] [Sonntag, 14 Februar 1943]

Пополудні був Ржепецький²⁰, якого бачив уперше. Стара розумна, рухлива людина, саме приїхав з України. Цікаво говорив. До речі, привіз вістку про полк. Ч.²¹: на його помешкання був бандитський нальот, ограбило його на кілька сот тисяч, вбили якогось німця, що тоді випадком зайшов до Ч. на відвідини, йому самому нічого не сталося! (Бандити замкнули його в лазничці). Коля має щастя в нещастю!

Вечором зайшов до мене Рудко.

[Montag, 15 Februar 1943]

Мама пішла сьогодні на 7 днів до лічниці, де має відбути операцію гемороїв. Відпровадив її, це приватна санаторія на Kaiserallee, М. має для себе окрему кімнатку.

Гавсгофер досі не поладнав справи моєї асистентури.

[Dienstag, 16 Februar 1943]

Декан Auslandsw. Fakultät, проф. Сікс замовив мене до себе: запропонував мені робити в нього докторську працю про «Російську дипломатію в часах наполеонських війн». Я згодився, бо це значно цікавіша тема, як аграрна, яку хоче впахати мені Ахметелі. Крім того прихильність Сікса мені з багатьох причин донконче потрібна: справа моєї асистентури у Гавсгофера. Сікс уже нині пішов мені

¹⁷ Особу встановити не вдалося.

¹⁸ «Під липами» (нім.), найвідоміший бульвар у Берліні.

¹⁹ Йдеться про Богдана-Івана Лончину (1917–1985), українського мовознавця, перекладача та громадського діяча; навчався у Вищому музичному інституті у Львові, очолював товариство «Обнова»; з 1940 р. – у Відні, де здобув ступінь д-ра в галузі романської та англійської філології; у 1942–1944 рр. працював у Львові як референт студентських справ УЦК; очолював Об'єднання праці українських студентів; з 1944 р. – в УЦК в Кракові; з 1945 р. у Мюнхені, де працював у канцелярії Апостольської візитатури для українців-католиків у Європі, викладав французьку мову й літературу в УВУ, іспанську – в Українській вищій економічній школі, французьку й англійську – в Українській греко-католицькій духовній семінарії у Гршбергу (Німеччина); з 1948 р. – на еміграції в США, де продовжував викладацьку діяльність; член Українського народного союзу (УНС) з 1981 р. Переклав першу книгу «Божественної комедії» Данте. Помер у Детройті (США).

²⁰ Ймовірно, йдеться про Бориса Ржепецького (1895–1976), громадського та політичного діяча; у 1919 р. – член Дипломатичної місії УНР до Варшави; працював економістом у «Centralnym Związku Polskiego Przemysłu...» та співробітником журналу «Przegląd Gospodarczy»; з 1950 р. – на еміграції в США, доволітній голова Літературно-мистецького клубу в Нью-Йорку.

²¹ Йдеться про Миколу Чеботарева.

на руку в іншій справі: замість російського мовного іспиту буду робити до докторату іспити з німецької мови (як чужинець!). Це для мене забавка!

Цікавий семінар у Бербера: «Die Vereinbarkeit des Lokarno-Paktes mit dem französisch-sowjetischen Beistandspakt»²².

У М. у клініці. Вона ще зовсім була запаморочена після наркозу та дуже погано виглядала.

[Mittwoch, 17 Februar 1943]

17 / П. М. почуває себе значно краще: ослаблена, але зовсім притомна.

Із Лією-Інез в театрі. Потім була ще в мене. Дала себе обняти, поцілувати. Дуже гарна дівчина, має в собі щось глибоко хвилююче.

[Donnerstag, 18 Februar 1943]

М. дальше д. ослаблена, ледве може рушити головою чи рукою. Скінчив писати нарис, над яким працював декілька останніх днів. Думки про Донцова та про Липинського. Це відгук на подібну статтю Рудка, яку він мені дав до прочитання.

В нинішньому воєнному комунікаті звістка про здачу Харкова.

[Sonnabend, 20 Februar 1943]

Ахметелі погодився, щоб я робив докторську дисертацію у Сікса. (Я побоювався щодо цього труднощів з боку Ахметелі).

В кіні (після студентських сходин) з Петром Демчуком. Нічний прохід через Tiergarten.

[10] [Montag, 22 Februar 1943]

Написав правильник для Сек. Проп. «Мазепинця».

[Dienstag, 23 Februar 1943]

Гавсгофер ще все не говорив з Сіксом.

[Donnerstag, 25 Februar 1943]

Розмова з Гавсгофером – негативний вислід щодо моєї асистентури – що буде зо мною?

«Kameradschaftsabend»²³ семінаря Ахметелі.

[Sonnabend, 27 Februar 1943]

Мама повернулася з клініки додому. Виглядає ще все д. мізерно, але позбулася одного довголітнього лиха; треба ще тільки ствердити, що з її внутрішніми болями, які вона мала в остатніх часах (жовч?).

Сходини «Мазепинця» з рефератом Осадчука про зовн. політику Польщі.

[11] [Dienstag, 2 März 1943]

В ночі із понеділка на вівторок великий летунський напад на Б. Сильні пожежі у різних частинах міста, що їх подекуди до 24. годин не можна було погасити. Вигорів м. ін. четвертий поверх одного з будинків der Auslandsw. Fak. при Charlottenstr²⁴.

Прийшов лист від Лії-Інез!!!

[Freitag, 5 März 1943]

Вислав до Тата (нарешті!) великого листа: відповідь на його ультимат; рішуче настоюю на нашому побаченні – цікавий, що з цього вийде.

²² «Сумісність пакту в Локарно з франко-радянським пактом про взаємодопомогу» (нім.).

²³ «Вечірка колег» (нім.).

²⁴ Тобто одного з корпусів факультету міжнародних відносин по вул. Шарлоттенштрассе.

[Sonnabend, 6 März 1943]

Рудко і Козак²⁵ запропонували мені наново увійти у склад Централі НОУС'а.

[12] [Montag, 8 März 1943]

Вечором зайшов Рудко. Прочитав свою статтю (для студент. журналу) та говорив про ситуацію в НОУС'і (напруження з Риндиком²⁶).

[Dienstag, 9 März 1943]

Пішов до декана Сікса просити про працю для заробітку. Сікс запропонував мені упорядкування бібліотеки та архіву Відділу Ostmitteleuropa²⁷ (Польща) нашого факультету, який перед тижнем упав жертвою легунського нальоту. Слава Богу! Велика журба – проблема хліба насущного – переборена.

[Mittwoch, 10 März 1943]

Засідання Централі НОУС'а. Я реферував зміст реферату Д-ра Лончини на 1-шій Красвій Студентській Конференції у Львові. Дискусія була супроти Лончини доволі гостра й критична.

[Donnerstag, 11 März 1943]

Вже прийшла відповідь від Тата на мій останній лист. Не сподівався я такої швидкої відповіді! Перший поважний успіх: Тато погоджується з моєю тезою про необхідність нашої стрічі.

[Freitag, 12 März 1943]

Переглядав книжки відділу Ostmitteleuropa, що їх маю порядкувати. Вони звалені на велику купу на горіщі, частинно обсмалені або промоклі. Ще нема кімнати, де буде міститися бібліотека.

[13] [Sonntag, 14 März 1943]

Працюю інтенсивно, хоч без найменшої приємності, над рефератом для Сікса.

[Montag, 15 März 1943]

Вечором був у Гумбольдт-Клубі (флямандський вечір – не цікавий). Познаюмився з симпатичною дівчиною.

[Dienstag, 16 März 1943]

Реферат у Сікса пересунений на тиждень.

[Donnerstag, 18 März 1943]

Сьогодні зачав працювати при порядкуванні книжок. Це Авгієва стайня! – Nurzam się w polszczyźnie²⁸!

[14] [Sonntag, 21 März 1943]

Пополудні з М. у Андрієвського. Крім нас були Др. Дудра²⁹ (український аме-

²⁵ Мається на увазі Андрій Козак (1912–1974), діяч Пласту в Канаді (член Крайової Пластової Старшини, заступник голови; голова Крайової Пластової Ради); родом із с. Лошнева коло м. Теревовлі, закінчив богословські студії у Львові; належав до товариства «Сокіл» (1937–1938); у 1939–1940 рр. працював в Союзу кооперативів у Теревовлі; у 1942 р. вивезений на примусові роботи в Німеччину (працював робітником у Берліні), там закінчив магістерські студії з економіки в Берліні (стипендіат КОДУСу; від 1943 р. – член централі НОУСу) та одружився з Іриною Мирославою Татарською-Козак; після війни з сім'єю – на еміграції в Канаді.

²⁶ Ймовірно, йдеться про сина українського письменника Степана Риндика (1887–1972) – Мирослава Риндика (д.н.н. – 1951), математика та фізика-ядерника; родом з Бізула на Херсонщині; під час війни – студент у Празі; після війни мешкав з сім'єю в Міттенвальді (Німеччина), потім переїхав до Чикаго (США), де й помер.

²⁷ Східно-Центральна Європа (нім.).

²⁸ Тут: «Я занурююсь у польську мову (польську культуру)» (польськ.).

²⁹ Йдеться про Михайла Дудру (1912–1982), ученого, громадського діяча, дійсного члена НТШ, члена-кореспондента УКУ в Римі; активного організатора лемківської еміграції в США, члена-

риканець) з нареченою. А. читає Липинського і каже, що зачинає його розуміти. Потім був у мого старого мадярського знайомого, Münich'a.

[Dienstag, 23 März 1943]

Kameradschaftabend у проф. Бербера (Völkerrecht) у домівці Ausw. Amt при Budapester Str.

[Mittwoch, 24 März 1943]

Засідання Централі НОУС'а. Плани праці на літній семестр: а) внутрішнє упорядкування Централі, б) видача студентського бюлетену, в) студентський зїзд (Централі з головами філій). Дальше: мій зудар з Логином.

Вечором з Рудком у театрі. Велика новина: Корнійчук³⁰ заступник Молотова у Нарком ІД³¹.

[Donnerstag, 25 März 1943]

Довгий прихід ввечорі з Рудком.

[Freitag, 26 März 1943]

Був у Humboldt-Klub'i на «еспанському вечорі».

Надійшов лист від Тата: у тоні спокійніший, погоджується зо мною зустрітись, але дальше вперто стоїть на тому, що «забороняє» мені називатися Лисяк-Рудницький.

[Sonnabend 27 März 1943]

Ранком ходив на поліцію за Pasierschein'ом³² до ГГ.

Велика несподіванка: Коли я ранком сидів в Інституті був телефон від проф. Гавсгофера. Він вистарався мені стипендію на 100 RM місячно.

Пополудні всі мешканці кам'яниці мусіли усувати дошки зі стриху.

Вночі 10,30–12 год. летунський напад на Берлін.

[15] [Dienstag, 30 März 1943]

Від неділі досить гостра грипа (з горячкою, ломанням у костях, болями голови).

Останній семінар Сікса у цьому семестрі. Реферату таки не довелося мені читати, перенесений на початок наступного семестру.

[Mittwoch, 31 März 1943]

Вікінчив статтю для Рудка на теми Культ.-сусп. Секції.

Від кількох днів є Курдидик, що приїхав з Кракова на побут до Німеччини. Але після летунського бомбардування та подивившись на тутешні харчі, Б-іну собі не сподобав.

Відписав Андр. Білинському (позитивно) на його просьбу бути постійним співробітником Краєвого студ. журналу.

Мав «Brandwach»³³ у будинку Інституту (добре спав).

співорганізатора Організації Оборони Лемківщини (ООЛ) у 1930-х рр. На час зустрічі з І. Лисяком-Рудницьким М. Дудра закінчив студії в Європі та здобув звання доктора прав в УВУ, а пізніше – доктора політичної економії в Карловому університеті в Празі (1945), після війни викладав також як доцент в Українській Високій Економічній Школі в Мюнхені та економіку в коледжах США.

³⁰ Мається на увазі Олександр Корнійчук (1905–1972), український радянський компартійний письменник, драматург та публіцист, державний і громадський діяч, який на той час був заступником наркома закордонних справ СРСР (23.05.1943–2.02.1944).

³¹ Нарком закордонних справ.

³² Перепустка (нім.).

³³ З нім. «Brandwache» – «вогнева сторожа»; тут йдеться про обов'язок чергування в установі на випадок пожежі.

[Donnerstag, 1 April 1943]

Відібрав цьогомісячну рату стипендії у Humboldt-Stiftung. Лайдацтво! Всім стипендіатам признали одноразову гратифікацію³⁴ у висоті місячної рати, лише українцям ні! Це очевидно смішне, але такі малі свинства печуть.

У М. гостював Курдидик попол., а ввечері зайшов несподівано заїхавший з Рівного Янушевич³⁵.

[16] [Freitag, 9 April 1943]

Пополудні виїхав на декілька годин до т. зв. «Wannsee-Institut» (гаємна установа для досліду Сходу при СС; її шефом є Ахметелі), де відбув розмову з Д-ром Augsburg'ом³⁶ у справі моєї докторської праці (скерував мене туди Сікс). Augsburg д. інтелігентна людина.

[17] [Sontag, 11 April 1943]

Перша вістка від Юрка Босака³⁷ після місяців! Він сидить у концентраційному таборі у Auschwitz.

[Freitag, 16 April 1943]

Сьогодні виїхав із Берліну до Кракова, доставши на 2 тижні урльоп з моєї праці в Abtl. Ostmitteleuropa.

[Sonnabend, 17 April 1943]

Живу у Канцелярії Тата (кімната побіч, вигідно улаштована).

Ходили до кравця, замовили два убрання.

Вечором на сходинах Секції Журналістів в УЦК, де Т. є головою.

Говорили з Т. про багато справ (мої студії, Ю.³⁸, загальна ситуація).

[18] [Sonntag, 18 April 1943]

Ранком з Татом у церкві. Пополудні у ред., «Краків. Вісті», де Курдидик реферував про свої вражіння із поїздки по Німеччині.

[Montag, 19 April 1943]

Вістка про утворення укр. легіону в Галичині (?)³⁹
Зустрів⁴⁰

[Mittwoch, 21 April 1943]

Тато перший заговорив про наш конфлікт за прізвище, Т. ставив справу д. мляво, маю вражіння, що він уже уступає.

Говорив з Кедрином і Марусею⁴¹. К. виглядає перепрацьований і втомлений,

³⁴ Тобто грошову нагороду, премію.

³⁵ Ймовірно, йдеться про Левка Янушевича.

³⁶ Мається на увазі Еміль Августбург (Emil Augsburg, 1904 – бл. 1981), один з керівників СД та СС; з 1937 р. був старшим асистентом проф. М. Ахметелі в Берлінському університеті, а також чільним працівником Інституту-Ванзее РСХА; д-р філософії (1941); під час війни відповідав за планування знищення євреїв, партизанів та інших ворогів Райху; після війни співпрацював із західнонімецькими та американськими спецслужбами.

³⁷ Йдеться про Петра Равича.

³⁸ Незрозуміло, про кого йдеться.

³⁹ Йдеться, ймовірно, про підготовку до створення Дивізії Ваффен-СС «Галичина».

⁴⁰ Незакінчене речення.

⁴¹ Мається на увазі Марія (Маруся) Кедрин-Рудницька (дівоче Попович, 1899–1989), донька Теодата та Анни Поповичів, родом зі Львова; урядничка страхового товариства «Дністер» у Львові; дружина Івана-Олександра Кедрина-Рудницького (з 1929 р.); під час Другої світової війни у Кракові опікувалася пораненими вояками-українцями, що були у складі німецьких військ, відтак була активна у жіночому русі в Ляндеку; до 1946 р. очолювала Центральний Виділ Союзу Українок, який Мілена Рудницька організувала в Тиролі й Форарльберзі; після еміграції в США у

зате Мар. (вона тепер не має посади, лише добровільно займається Betreuung⁴² укр. вояків по нім. шпиталях) весела й оживлена.

[Donnerstag, 22 April 1943]

Тато справив мені 5 сорочок (купили матерію на торговиці і занесли пошити до сестричок до польського монастиря).

Сьогодні наніч їду до Львова.

[Freitag, 23 April 1943]

Довга і томляча їзда до Львова (їхав нім. вагоном, II. кл.).

У Львові: Зупинився у п-ства Рудницьких (Бойко, здається таки загинув). Відвідав Вуйка Михайла (виглядає хворий; печінка; за 6 місяців на селі переклав «Гамлета» й одну комедію Гольдоні⁴³, написав повість і збірку новель). Працює над словником (чужих слів).

У Білінського інформувався про студ. справи та про ситуацію. Разом пішли ввечері до укр. опери на «Травіату». Дуже гарна вистава!

Зустрів випадково й умовився на наступний день з такими людьми: Вуйко Влодко з жінкою, наша стара Кася, Св. Гординський⁴⁴.

[Sonntag, 24 April 1943]

Був у Св. Гординського: він робить у видавництві велику роботу – там видається сила книжок.

Дискутував з Лончиною та Білінським про студент. справи.

[19] [Sonntag, 25 April 1943]

В Юрі на великодній службі Божій. Митроп. Шептицький благословив народ. Зустрів давніх товаришів Любка Кузика та Іриней Костельника⁴⁵. Оба хочуть йти до укр. дивізії. Пополудні сидів у Марії Струтинської⁴⁶, балакав на літературні теми.

[Montag, 26 April 1943]

На відкритті вистави образів Олени Кульчицької⁴⁷.

1949 р. деякий час мешкала з чоловіком в Томс-Рівер, відтак – у Філадельфії. Померла у м. Джерсі-Сіті (Нью-Джерсі, США).

⁴² Тут: медичний догляд, опіка (нім.).

⁴³ Карло Гольдоні (Carlo Goldoni, 1707–1793), італійський драматург, реформатор італійського театру в епоху Просвітництва.

⁴⁴ Святослав Гординський (1906–1993), український художник, графік, мистецтвознавець, поет, перекладач та журналіст; автор поетичних збірок «Барви й лінії», «Буруни», «Слова на каменях», «Вітер над полями», «Легенди гір», «Сім літ», «Сурми днів» та ін.; засновник у Мюнхені Спілки праці українських образотворчих митців та Об'єднання Мистців Українців в Америці (ОМУА) у США. Про нього див.: Богдан Горинь. Святослав Гординський на тлі доби: есе-колаж у 2-х книгах. Київ, Ярослав Вал, 2017–2018.

⁴⁵ Іриней Костельник (1916 – д.с.н., після 2007), молодший син о. Гавриїла Костельника, який вступив з братом Зиновієм добровольцем до дивізії «Галичина», після розформування якої перебував у таборі для полонених неподалік Риміні в Італії, після чого з братом перебрався в Англію, перебував в таборі для військовополонених в м. Ботсдейл (1947–1948).

⁴⁶ Марія Струтинська (літ. псевдонім – Віра Марська, 1897–1984), українська письменниця, громадська діячка, активістка Союзу Українок та Об'єднання українських письменників «Слово», авторка повісті «Буря над Львовом» (1944–1952), п'єси «Американка» (1973), спогадів «Далеке зблизька» (1975) та ін.; під час війни була співредакторкою журналу «Наші Дні» (1941–1944); наприкінці війни мешкала в Австрії, а з 1949 р. – у Філадельфії (США).

⁴⁷ Йдеться про виставку 1943 року у Львові, присвячену 35-ій річниці творчості художниці, організовану УЦК та Спілкою праці українських образотворчих митців.

На обіді у Микуловича⁴⁸ (знайомий Тата).

Довші відвідини у Д-р. Парфанович⁴⁹. Досить у неї гарні настрої. Читала уривки з роману.

Вечором у Лончини. Було декілька молодих людей. Танцювали.

[Dienstag, 27 April 1943]

Зустрівся зо своєю старою товаришкою Дарією Коверко, яка продовж свят була на селі. Велика радість.

Зустрів випадково свою берлінську товаришку Енцю Кушкевич.

Вечором був із Люсею Мечниківною⁵⁰ (познайомився вчора) в театрі на багетній виставі «Пеер Гінт».

Середа, 28 / IV [1943]

Сьогодні врочисте проголошення створення Української стрілецької дивізії СС (добровольці). Парада у Дистрикті, потім святочна служба Божа у Юрі із німецькими представниками та українськими нотаблями. Я стояв серед юрби перед Юром, настрої серед українців трохи скептичні, зате серед поляків переполох.

У УЦК перебалакав з Лончиною про студентські справи.

З Дарцею К. повечеряв в Літературно-Мистецькому Клубі⁵¹. Дарця відправила мене до потягу. Поцілювалися на прощання.

Четвер, 29 / IV. [1943]

Приїхав разом з Влодком і Марусею до Debić'и і пробув день з ними та з Бабцею. Бабця знаменито виглядає, але нудьгує.

П'ятниця і субота. [30 квітня – 1 травня 1943]

У Кракові. Відібрав у кравця убрання і шість сорочок з швальні.

[20] [Sonntag, 2 Mai 1943]

Останній день у ГГ.

Бачився з Гандзієм; говорив свої спогади з большев. часів.

Розмова з Татом на тему нашого конфлікту: Тато просив мене до літа, ще раз справу «передумати».

[21] [Montag, 10 Mai 1943]

Мене запрягли в моїй установі щодо виконувannya обов'язків чесно і згідно з законами нім. держави.

[Dienstag, 11 Mai 1943]

Скінчив статтю про «Берлін як студійний осередок»⁵².

⁴⁸ Особу встановити не вдалося. Ще раз Микуловича І. Лисяк-Рудницький згадує як інженера.

⁴⁹ Мається на увазі д-рка медицини Софія-Наталія Парфанович (Волчук) (1898–1968), відома українська лікарка, громадська діячка та письменниця, яка працювала лікаркою-гінекологією у львівських лікарнях; провадила широку просвітницьку роботу, належала до ОУП «Слово»; з 1933 р. редагувала часопис «Відродження», де вміщала статті на медичні теми. З 1949 р. жила в Детройті (США), де продовжила свою лікарську та літературну діяльність.

⁵⁰ Йдеться про Ольгу Чипак-Мечник (1923–2015), учительку музики; родом зі Львова, донька вчительки гімназії сестер Василянок Неоніли Мечник з Кархутів; під час Другої світової війни – студентка у Відні та випускниця Зальцбурзької консерваторії Моцартеум; після війни – вчителька музики в Українській музичній школі в Ньюарку (Нью-Джерсі, США); мешканка м. Пассейка, а потім – м. Вейна; дружина Ярослава Чипака.

⁵¹ Літературно-мистецький клуб діяв у 1941–1944 рр. при УЦК у Львові (спочатку по вул. Академічній, 13 (сучасний проспект Шевченка). Першим головою клубу був Микола Голубець.

⁵² Йдеться про статтю: Берлін як студійний осередок // Бюлетень Централі НОУС, 1943 (липень), № 3, с. 7–12.

[Mittwoch, 12 Mai 1943]

На вечері у Frau Schnuhr⁵³.

[Donnerstag, 13 Mai 1943]

Перша лекція англійської мови.

[Freitag, 14 Mai 1943]

На університеті: переносини книжок мого інституту з будинку при Charlottenstr. до будинку при Breitestr.

Пополудні в мене гості: Таїсса, Гордій Стельмахів, Осадчук, Демчук, Цимбалістий.

Пізнім вечором прохід про Груневальді⁵⁴ з FrI. Nordström⁵⁵.

[Sonnabend, 15 Mai 1943]

Вечором в театрі з Інге Брандт⁵⁶. Песа слаба.

[22] [Sonntag, 16 Mai 1943]

Вечором сидів у кімнаті моєї сусідки Frau Rumelin⁵⁷ і балакав.

[Montag, 17 Mai 1943]

Скінчив статтю «Розмова про барокко»⁵⁸.

[Dienstag, 18 Mai 1943]

На засіданні семінаря Aussenpolitik u. Diplomatie⁵⁹ скінчив вичитування реферату (перша половина вже перед тижнем) п. з. «Die völkerrechtlichen Grundlagen der Diplomatie im XVII u XVIII Jahrh.»⁶⁰

Вечором у Рудка. – Прийшли дві пачки від Тата із (ковбасою і маслом), про які думав, що вже пропали.

[Freitag, 21 Mai 1943]⁶¹

Вийшло перше число «Бюлетену НОУС'а», м. ін. із моєю великою статтею про діяльність Секції для Досліду Культурно-суспільних Проблем – при «Мазепинці»⁶².

Згідно з рішенням Централі перебираю – під безпосереднім наглядом Рудка – редагування Бюлетену.

[Sonnabend, 22 Mai 1943]

⁵³ Особу встановити не вдалося.

⁵⁴ Адміністративний район Берліна з зеленим лісом, найбільший зелений ареал міста, місце прогулянок.

⁵⁵ Особу встановити не вдалося.

⁵⁶ Інгеборг (Инге) Брандт (Ingeborg Brandt, 1920–1983), студентка Німецького інституту закордонних студій та факультету міжнародних відносин Берлінського університету (диплом з політичних наук); працювала як критикиня, перекладачка, есеїстка; з 1950 р. – редакторка фейлетонів в газеті «Welt am Sonntag».

⁵⁷ Особу встановити не вдалося.

⁵⁸ Йдеться про статтю: Іван Брусний. Розмова про барокко // Наші дні, 1943 (липень), № 7, с. 2–3.

⁵⁹ Закордонна політика та дипломатія (нім.).

⁶⁰ «Міжнародно-правові основи дипломатії у XVII та XVIII ст.» (нім.).

⁶¹ Наступні чотири щоденникові записи під датами 21, 22, 23 та 24 травня 1943 р. перекреслені. В авторській примітці зазначено: [22] «Все перенести на 2 тижні пізніше, эле записав!» Тому записи слід датувати відповідно 4, 5, 6 та 7 червня, три з них автор, змінивши, продублював під відповідними датами.

⁶² Йдеться про статтю: Про один сміливий почин // Бюлетень Централі Націоналістичної Організації Українських Студентів Великонімеччини (НОУС) (циклостильне видання). 1943 (травень), № 1, с. 11–13. («Секція для досліду культурно-суспільних проблем» при Мазепинці).

Був на студентських сходах «Мазепинця» спільно із Василем Очеретом⁶³, східно-українським поетом і доцентом Краснодарського ВУЗ'у⁶⁴. Мила інтелегентна людина!

Підсумки тижня!

Простуджений і почувався весь тиждень погано, ослаблений, сильні депресивні стани.

[Sontag, 23 Mai 1943]

[23] Моя простуда зачинає проминати.

Балачка й прихід з симпатичною сусідкою, Frau Rumelin.

[Montag, 24 Mai 1943]

Вечорі, після семінару у Гавсгофера, у театрі з FrI. Aletta Hahn⁶⁵. Сплетні про Гавс. і Бербера (вона залицяється з обома).

[24] [Mittwoch, 2 Juni 1943]

Сьогодні був у косметички і вона випалила мені електролізою з бородавки на шиї.

[Freitag, 4 Juni 1943]

Вийшло 1-ше число Бюлетену НОУС'а, із моєю статтею про «Секція для Досліді культурно-суспільних проблем».

Згідно з рішенням Централі перебіраю (під загальною відповідальністю Рудко) редакцію Бюлетену.

[Sonnabend, 5 Juni 1943]

На сходах Мазепинця з Очеретом.

[25] [Montag, 7 Juni 1943]

В театрі з Алеттою Hahn.

[Dienstag, 8 Juni 1943]

Реферат у Бербера

Реферат у Бербера про «Das römische Imperium als europäisches Ordnungsversuch»⁶⁶. Гарний успіх.

[Donnerstag, 10 Juni 1943]

Неприємна сутичка з проф. Waljavec'ом⁶⁷ (керівник відділу Südosteuropas⁶⁸); що також наглядає Abtl. Ostmitteleuropa, в заступстві неприсутнього Малашовського⁶⁹. Нудний педант!

⁶³ Василь Очерет (літ. псевдо: Василь Барка, 1908–2003), український письменник і перекладач; з 1943 р. був вивезений в Німеччину на примусові роботи; з 1947 р. – у Франції, а з 1950 р. – у США; автор роману «Жовтий князь» про голод 1932–1933 рр.

⁶⁴ Йдеться про філологічний факультет Ростовського університету.

⁶⁵ Приятелька І. Лисяка-Рудницького з часів його студій в Берліні. З пізніших щоденникових записів відомо, що Алетта Ган взяла фіктивний шлюб з росіянином Іванєвим, щоби виїхати до Швейцарії. Більше свідчень про неї не знайдено.

⁶⁶ «Римська імперія як спроба європейського порядку» (нім.).

⁶⁷ Мається на увазі Фрідріх Марія Людвіг (Фріц) Валявец (1909–1960), німецький історик, дослідник Південно-Східної Європи; з 1 лютого 1943 р. був надзвичайним професором факультету міжнародних відносин Берлінського університету (1943–1945); після війни працював у Мюнхенському інституті культурних досліджень.

⁶⁸ Південно-Східна Європа (нім.).

⁶⁹ Мова про д-ра Альфреда Малашовського (Alfred Malaschofsky, 1908 – д.с.н.), географа, спеціаліста з Центрально-Східної Європи; автора книг «Rumänien» (1943), «Beiträge zur Siedlungsgeographie der Slowakei» (1943), «Weltatlas» (1953); працював в Географічному інституті Мюнхенського університету.

[26] [Sonntag, 13 Juni 1943]

Ранком з Очеретом в обох українських церквах (греко-католицькій і православної). Святкування Зелених Свят зробило на нього, здається велике враження.

[Montag, 14 Juni 1943]

Віддав до друку матеріали до другого числа Бюлетену, між ними моя стаття п. з. «Чи національна ідея пережилася?»⁷⁰

[Freitag, 18 Juni 1943]

Реферат у Ахметелі (в російській мові!) про «Національності волзько-уральського району».

[27] [Donnerstag, 24 Juni 1943]

Товариська вечірка «Мазепинця» у домівці Гумбольдт-Клюбу. Дуже милий настрій.

[Sonnabend, 26 Juni 1943]

Відвідини у Рози Бааке⁷¹.

[28] [Dienstag, 29 Juni 1943]

Реферат на семінарі у Д-ра Вагнера⁷²: «Die Sokrates-Kritik in den Werken des Aristophanes»⁷³.

[Mittwoch, 30 Juni 1943]

У своєму інституті скінчив чищення книжок та укладання після сигнатур – остається уставлювання.

Скінчив коректу матриц 2-го числа Бюлетену, його вихід запізнений через недбалство Шкудора.

[Donnerstag, 1 Juli 1943]

Вечором побачення з Позичанюком⁷⁴, українським редактором з Києва.

[Freitag, 2 Juli 1943]

У Humboldt-Klub'i на «Hölderlin-Abend»⁷⁵.

Приїхав Рудко з Праги, позитивні враження.

[Sonnabend, 3 Juli 1943]

Говорив доклад на Мазепинці про «Вячеслава Липинського – людину та ідею» (1-ша частина). Були присутні: Мірчук, Крупницький, інж. Андрієвський, з гетьманців Пасіка.

⁷⁰ Йдеться про статтю: Чи національна ідея пережилася? // Бюлетень Централі НОУС, 1943, червень, № 2, с. 3–7. (Полеміка з М. Антоновичем).

⁷¹ Мається на увазі Роуз М. Бахем Алент (Rose Marie Baake Bachem-Alent, дівоче – Бааке, по чоловікові – Бахем, згодом – Бахем Алент, 1923–1997), д-рка філософії в галузі літератури та професорка порівняльної філології; родом з німецького м. Брюля; навчалася в університетах Берліна (1945, диплом перекладачки), Рочестера, штату Нью-Йорк (1953, порівняльна література, тема дисертації: «Matthew Arnold and Ernest Renan. A Study of Their Search for Perfection»); з 1956 р. до середини 1990-х рр. викладала в Коледжі мистецтва і наук в Дженезео Державного університету Нью-Йорка, започаткувавши там німецькі та французькі мовні курси; студювала в університеті Рочестера (1943); дружина Мюррея Б. Алента. Померла у м. Денсвіл (Нью-Йорк).

⁷² Особу встановити не вдалося.

⁷³ «Критика Сократа у творах Арістотеля» (нім.).

⁷⁴ Ймовірно, мається на увазі Йосип Позичанюк (псевдоніми: Шаблюк, Шугай, Євшан, Стожар, Устим, Чубенко, Рубайгада, 1913–1944), держсекретар інформації і пропаганди УДП, політичний керівник і полковник УПА, голова бюро інформації УГВР, головний редактор багатьох підпільних видань («За Україну», «За Українську державу»).

⁷⁵ Ювілейний вечір пам'яті німецького поета-романтика Фрідріха Гельдерліна (Friedrich Hölderlin, 1770–1843).

[29] [Sonntag, 4 Juli 1943]

На довшім проході у Потсдамі разом з Рудком та Омелянном Прицаком, що перед кількома днями приїхав на постійний побут до Берліну.

[Dienstag, 6 Juli 1943]

Товариська вечірка («Kameradschaftsabend») улаштована факультетом для доцентів і вибраних студентів чужинців. При цій нагоді поговорив з заступником Декана, проф. Pfeffer'ом⁷⁶ про мою відпустку.

[Mittwoch, 7 Juli 1943]

Листи від Тоськів⁷⁷ з Америки. В дорозі 9 місяців! Тоськові й Мані народився в листопаді мин. року син Роман⁷⁸! Браво!

Сьогодні мої ймянини, про що я зовсім був забув. Прийшли побажання від Тата.

[Donnerstag, 8 Juli 1943]

Вечором у Rose Baake.

[Freitag, 8 Juli 1943]

Велика прикрість з М.: від деякого часу в неї поновилися тяжкі внутрішні болі. Сьогодні, на підставі знімок Рентгена, лікар сказав: шлункові боляки (улькуси⁷⁹). Затяжна, боляча, коштовна недуга. Дай Бог, щоби не гірше!

Після семінару в Ахметелі вечеряв у Хрїсти (перша розмова після довгого часу). Вночі «Brandwache» в будинку Інституту при Breite Str.

[Sonnabend, 10 Juli 1943]

Велика сенсаційна новина: англо-американський висад на Сицилії⁸⁰.

Я був рано на лікарському досліді (потрібне, щоб звільнитися на літо з Берліну).

Вечором з Рудком в театрі на Кальдероні «Життя це сон»⁸¹.

Вийшло 2-ге число Бюлетеню.

[30] [Dienstag, 13 Juli 1943]

У Маминій справі говорив з проф. Бербером, щоб допомогти М. дістати постійну працю в Ausw. Amt.

На університеті говорив декілька хвилин з Лією.

Вечором зустрів випадково Frä. Klein⁸², може допоможе мені і Лії.

[Mittwoch, 14 Juli 1943]

Ходив на універ. клініку для проби крові.

Багато роботи: письма у справах Бюлетеню до Відня і Праги.

Вечором був у Прицака (він живе у Кл. Білинського). Переговорив з ним

⁷⁶ Йдеться про Карла Гайнца Пфеффера (Karl Heinz Pfeffer, 1906–1971), німецького соціолога та геополітика, націонал-соціаліста; з 1940 р. він був надзвичайним професором на факультеті міжнародних відносин Берлінського університету і, як наступник Ф. Зікса, деканом (1943–1945).

⁷⁷ Тобто родини Антона Рудницького.

⁷⁸ Роман Рудницький (1942 р. н., Нью-Йорк), український піаніст, син Антона Рудницького і Марії Сокіл, брат Доріана Рудницького; закінчив консерваторію у Філадельфії і Високу музичну школу Джуліярд у Нью-Йорку; виступав як соліст в Америці, Німеччині, Швейцарії, Іспанії та у 1967 р. в Україні; лауреат численних міжнародних конкурсів.

⁷⁹ Виразка (лат.).

⁸⁰ Йдеться про висадку десанту союзників на Сицилію, фактичне відкриття II фронту.

⁸¹ Мається на увазі філософська драма іспанського драматурга, поета та священика Педро Кальдерона де ля Барка.

⁸² Особу встановити не вдалося.

справу статті, яку він має на днях написати для Бюлетеню, крім того він прочитав мені свою більшу розвідку про Києво-Могилянську Академію⁸³.

[Donnerstag, 15 Juli 1943]

Уродини М. Мої дарунки для неї:

1) 400 RM готівкою на кошти побуту в лічниці 2) ¼ фунти чаю (коштувало це мене 100 RM) 3) Цвіти за які тепер д. тяжко та що їх поладнала мені FrI. v. Leitner⁸⁴, моя сусідка по Інституті з Abtl. Staats-u. Kulturphilosophie⁸⁵.

[Freitag, 16 Juli 1943]

Поладнав собі остаточно посвідку про лист здоров'я.

[Sonnabend 17 Juli 1943]

Говорив телефонічно з Д-ром Goepel'ем. Отже моя стипендія із Humboldt-Stiftung продовжена на наступний рік.

[31] [Sonntag, 18 Juli 1943]

Із Рудком удвійку на цілоденній прогульці на Liepnitz-See⁸⁶. Плавали човном, я вчився веслувати. При цій нагоді опрацювали статтю Іка Білинського про Краєвий Студентський З'їзд у Львові.

[Donnerstag, 22 Juli 1943]

Сьогодні була в мене Лія.

[Freitag, 23 Juli 1943]

Розмовляв з Ахметелі про те, чи я всетаки не міг би писати дисертації у нього, але він дальше обстоює, що не може бути ніяка тема із політичним забарвленням.

[Sonnabend, 24 Juli 1943]

Сьогодні на сходах «Мазепинця» докінчення мого реферату про Липинського.

Велика прикрість: із деканату Ausl. Fak. дістав я відмовну відповідь щодо безплатної відпустки на літні ферії.

[32] [Sonntag, 25 Juli 1943]

Увесь день провів із Рудком на Liepnitz-See. Веслував і купався.

Вечором вернувшись до Берліну, довідався, що був великий нальот на Гамбург. Лія у Гамбурзі!

Переворот в Італії: упадок уряду Муссоліні! Новий уряд Бадоліо!

[Montag, 26 Juli 1943]

Тато наново зачинає авантюри із прізвищем.

[Dienstag, 27 Juli 1943]

Прийшло до Львова Число «Наших Днів». Видрукували мою статтю «Розмова про барокко» – не сподівався що помістять! «Kameradschaftsabend» у Бербера.

[Freitag, 30 Juli 1943]

Лист із факультету пропонують мені звільнення, якщо хочу виїхати на літо.

⁸³ Машинопис статті О. Прицака «Чим була і що дала українству Київська Могилянська академія?» (1943) з авторськими правками зберігається у Науковому архіві Наукової бібліотеки НАУКМА (ф. 10, спр. 205).

⁸⁴ Особу встановити не вдалося.

⁸⁵ Відділення Державної та культурної філософії (нім.).

⁸⁶ Озеро в Німеччині, на північ від Берліна, одне з улюблених місць для купання мешканців міста.

30 січня – 30 грудня 1943 р.

[Sonnabend, 31 Juli 1943]

Рудко та Прицак виїжджають у ГГ.

[33] [Sonntag, 1 August 1943]

У Берліні загальна паніка у зв'язку зі знищенням Гамбургу та очікуваним нальотом на Берлін.

Вечором сидів до пізньої ночі у FrI. Hahn та балакали й попивали, аж дівчині зробилося недобре.

[Montag, 2 August 1943]

Ранком ходив на поліцію. Пополудні розпрощався з Енкою, яка виїздить до ГГ.

[Mittwoch, 4 August 1943]

Вечором у театрі із Инге Брандт, п'єса Лопе де Веги.

[Donnerstag, 5 August 1943]

Відвідав мене литовець Мажейка, що останній рік був в Італії, в Неаполі.

[Freitag, 6 August 1943]

Позитивна розв'язка питання заробітку для М.: Бербер замовляє у неї публікацію про Зах. Україну. Моя ініціатива була тут правильна.

Розпрощався з Хрістою, якої установа евакується на Шлезьк.

[34] [Montag, 9 August 1943]

Прийшов лист від Лії з Куксгафен. Вона щасливо пережила нальот на Гамбург.

[Dienstag, 10 August 1943]

На поліції поладнав собі сьогодні Passierschein⁸⁷ до GG.

Вечором бачився з Очеретом.

[Mittwoch, 11 August 1943]

Вислав пачки з книжками для Рудка.

Перевів коректу 3-го число Бюлетеню.

[Donnerstag, 12 August 1943]

Розпрощався з Алеттою Ган (Aletta Hahn).

[35] [Mittwoch, 18 August 1943]

Цілий тиждень минув на ліквідації помешкання: висилання пакунків до Праги та безліч усяких дрібних заходів. Здобути скрині або картони це сьогодні ціла епопея.

Вечором розпрощався д. чуло з Инге Брандт (Inge Brandt).

[Freitag, 20 August 1943]

Сьогодні виправив на двірці тяжкі скрині та валізу, що із моїми книжками та частиною гардероби їдуть до Праги.

Замовив Zulassungskarte⁸⁸ на вівторок.

Вечором був ще у Алетти Ган.

[36] [Sonntag, 22 August 1943]

Ще раз бачився з Инге. Вечором у неї вдома.

[Montag, 23 August 1943]

Закінчив пакування і ще виправив скрині до Праги.

[Dienstag, 24 August 1943]

Сьогодні вночі із понеділка на вівторок д. сильний нальот на Б.

⁸⁷ Дозвіл (нім.).

⁸⁸ Карта реєстрації (нім.) – на потяг.

М. рано не могла виїхати, бо всі поїзди із Anhaltes Bahnhof⁸⁹ стримані.

[Mittwoch, 25 August 1943]

Мені вдалося таки вчора нічним потягом вискочити з Берліну.

У Кракові довідався, що Тата нема – поїхав до Галичини.

У Сяська живе тепер бабця (приїхавши з Дембіци) та Михайло⁹⁰ (зі Львова).

[Donnerstag, 26 August 1943]

Відніс речі до направи до кравця.

Заплатив за обід 30 злотих! Ціни тут божевільні! Довша розмова і прохід із редактором Козаком⁹¹.

[37] [Sonntag, 29 august 1943]

Нічним поїздом поїхав до Львова.

[Montag, 30 August 1943]

Затримався у матері Юрка Рудницького (Бойко)⁹². Зустріч із А. Білинським.

Випадково зустріч ввечері у Літературному Клубі Тата.

[Dienstag, 31 August 1943]

Розмова з Білинським. Пішов до У.Ц.К. – говорив із Др. Лончиною (красвий студентський «фюрер») і Др. Стаховим.

В редакції говорив із Німчуком⁹³. Д. трагічно настроєний.

Пополудні у Гординського Святослава. Як завсіди сповнений енергії, багато говорив про літературно-видавничі праці і плани львівського центру.

[Mittwoch, 1 September 1943]

Рано у Білинського у його бюрі.

Пополудні у Д-ра Осінчука⁹⁴ лікарська посвідка на побут у Заліщиках.

Ввечері – з Татом у опері на «Тосці».

⁸⁹ Ангальтський вокзал – колишній вокзал в Берліні, неподалік Потсдамської площі, який діяв з 1841 до 1952 р. Сьогодні – станція берлінської міської електрички.

⁹⁰ Мається на увазі Михайло Рудницький.

⁹¹ Йдеться про Едварда Козака (псевдоніми: Еко, Мамай, Майк Чічка, 1902–1992), українського карикатуриста, гумориста, художника, письменника, іконописця, видавця; редактора сатирико-гумористичних журналів «Зиз» (1922–1923), «Комар» (1933–1939); співпрацівника журналів «Юні друзі», «Дорога» (1940–1944); ілюстратора усіх видань Івана Тиктора у Львові (1933–1939); члена Асоціації незалежних українських митців (АНУМ), Товариства українських письменників і журналістів; з 1939 р. мешкав у Кракові; з 1944 р. очолював Українську спілку образотворчих мистців у таборах для переміщених осіб в Німеччині; з 1951 р. – на еміграції в США.

⁹² Ймовірно йдеться про дружину Юрія Рудницького (Юліана Опільського) та матір Юрія Івана Рудницького – Марію (Кордюк) Рудницьку.

⁹³ Мається на увазі Іван Німчук (1891–1956), д-р філології (1924), громадський діяч; дійсний член НТШ; у 1935–1939 рр. – головний редактор «Діла»; член ЦК УНДО; у 1939–1941 рр. – ув'язнений більшовиками, був у Луб'янській в'язниці; під час німецької окупації працював у Львові в «Українському видавництві», де співпрацював з редакцією щомісячника «Наші дні»; після війни виїхав до Німеччини, відтак – в Канаду, там був редактором щотижневика «Українські вісті» в Едмонтоні.

⁹⁴ Мається на увазі Роман Осінчук (1902–1991), лікар-спеціаліст внутрішньої медицини; доцент Медичного Інституту у Львові, активний член Українського лікарського товариства, Українського гігієнічного товариства та Народної лікарни у Львові; журналіст та громадський діяч, редактор «Народного здоров'я» у Львові; під час німецької окупації був заступником міністра здоров'я в уряді Ярослава Стецька та керівником Відділу народного здоров'я при УЦК, членом Української Національної Ради та директором Державних медичних інститутів у Львові. На еміграції спочатку в Німеччині, а потім – у США (з 1947 р.).

[Donnerstag, 2 September 1943]

Ранком у редакції «Наших Днів». Говорив зі Струтинською (переказує, що Аркадій Любченко⁹⁵ д. гостро виявляв незадоволення щодо моєї статті про барокко – пассуси⁹⁶ про Хвильового).

Пополудні перепровадився від Рудницьких до готелю Метрополь⁹⁷! Зайшов (на коротко) до редактора Галайчука⁹⁸. Вечором з Татом та своячкою Мартою Качковською⁹⁹ на балеті «Копелія». Чудова вистава.

3. IX. [September 1943]

Ранком довша розмова з Д-ром Юрієм Липою. Сильні розбіжності: він наставлений «великопростірно» а я «національно».

Пополудні із Іком у Корчинських (брат і сестра)¹⁰⁰. Розмова про студентські справи.

Вечором у театрі на «Хитрій вдовичці» Гольдони у перекладі Вуйка Михайла¹⁰¹. Знаменито бавився.

[Sonabend, 4 September 1943]

Розпрощався з Татом, який вертається до Кракова.

Пополудні із Мартою Качковською на Красвих легкоатличних змаганнях (площа Погоні).

[38] [Sonntag, 5 September]

Рано у церкві Юра, потім у Валеріяна¹⁰².

⁹⁵ Мається на увазі Аркадій Любченко (1899–1945), український письменник, редактор; член літературного об'єднання «Гарт» та один із засновників ВАПЛІТЕ; з 1941 р. був редактором газети «Нова Україна» в окупованому німцями Харкові; у 1942 р. переїхав до Києва, відтак до Львова, де був заарештований гестапівцями; з 1944 р. – на еміграції в Німеччині. Його щоденник опублікував Юрій Луцький: Щоденник Аркадія Любченка / Упор. Ю. Луцький. Львів – Нью-Йорк: М. П. Коць, 1999 (про згаданий інцидент див. с. 156–157).

⁹⁶ Тут: фрагменти тексту.

⁹⁷ Готель «Метрополь» діяв у будинку по вул. Панській, 1 (сучасні ріг І. Франка, 1 та Пекарської, 2).

⁹⁸ Ймовірно, йдеться про Богдана-Тадея Галайчука (1911–1974), українського публіциста, правника та громадського діяча; д-р міжнародного публічного права університету в Інсбруці (1946) та приватного права в УВУ (1948); дійсний член НТШ (1951); член УВАН та ОУН; випускник Львівського та Львівського університетів; співробітник газети «Діло»; співпрацівник редакції журналу «Студентський прапор» у 1943–1944 рр. у Львові; з 1949 р. – мешкав в Буенос-Айресі і працював в Аргентинському католицькому університеті, в університеті Бельграно та УКУ ім. св. Климентія-папи в Римі.

⁹⁹ Ймовірно, мається на увазі Марта Качковська (по чоловікові – Пачовська, д.н.н. – д.с.н.), секретарка УЦК у Львові під час німецької окупації. Більше свідчень про цю особу не знайдено. Про неї див.: Кость Паньківський. Роки німецької окупації. Нью-Йорк, Торонто, Ключі, 1965, с. 97–99.

¹⁰⁰ Ймовірно, йдеться про сина і доньку політичного діяча та адвоката, Державного секретаря Ради народних міністрів УНР доби Директорії Михайла Корчинського (1885–1937). Михайло Корчинський (мол., 1918–2010), металург та металознавець; викладач кафедри технології металів Львівської політехніки (1941–1944); діяч кооперативного руху у Львові; після війни потрапив в англійську зону окупації в Німеччині, а потім виїхав до США (1951). Галина Корчинська-Єфремова (1910–1999), дружина Миколи Єфремова, працівниця Національного Музею у Львові; під час Другої світової війни займалася харитативною діяльністю; відтак – у таборі переміщених осіб в Регенсбургу та на еміграції в США.

¹⁰¹ Михайло Рудницький робив переклади для Львівської опери («Гамлет» Шекспіра, «Хитра вдовичка» К. Гольдони, «Ревізор» М. Гоголя).

¹⁰² Особу встановити не вдалося.

Пополудні в театрі на комедії «Схоплення сабінянок», але зробилося мені так недобре, що мусів вийти перед кінцем.

[Montag, 6 September 1943]

Приїхав Рудко із села.

Вечором на довгій розмові у Марисі Фідерер¹⁰³.

[September 1943]

Підсумки останніх двох тижнів: я хорував (тяжка простуда, гарячка до 39,50, нежить носа й у зв'язку з чим запалення носової ями – річ болісна й неприємна). У недугі опікувалися мною: Іко Білинський, Дарця Коверко, інж. Микулович. Із готелю перевели мене на помешкання до мгр. Конюха¹⁰⁴. – У тих днях, коли почувався краще, зустрічі із багатьома знайомими, м. ін. розмови про студентські справи.

Із політики: У цьому часі наступила капітуляція Італії; схоплення Муссоліні німцями; большевицький фронт загрозово пересувається на Захід, наближаються до лінії Дніпра¹⁰⁵.

[40] [Sonntag, 19 September 1943]

Вїхав зі Львова до Галича. На станції всадив до потягу Дарцю Коверко (рівночасно їхала до Стрия), а потім пішов до свого поїзду, де зустрів проф. Кузелю (що тепер перебуває в Галичині).

[Montag, 20 September 1943]

Відвідини в Галичі у Ромка Данилевича. Ходили по місті й на замкову гору.

[Dienstag, 21 September 1943]

Дошова погода – не надається до прогульок. Ромко під вечір поїхав до Львова.

Вечором слухав у радіо концерту Дивізії СС «Галичина».

Відкрив у Ромка свої старі записки і щоденники з гімназійних часів!

[Mittwoch, 22 September 1943]

Цілий день трясся в поїздах на лінії: Галич – Станиславів – Чортків – Заліщики.

Прибув до Заліщик і дістав приміщення в домі У.Ц.К. «Аріядна». Вечором перший прохід над Дністром.

[41] [Sonntag, 26 September 1943]

Цілоденна прогулька до Білеча Золотого з Дарцею Ткачівною¹⁰⁶. Частину дороги підїхали самоходом, потім пішки. У Білечі оглядали засипаний вхід до підземних печер.

¹⁰³ Ймовірно, мова про Марину (Марію) Фідерер-Новицьку (Maryna Fidererowna, Fiderer-Nowicka, д.н.н. – 1997), польську редакторку та журналістку; родом з Дрогобича; під час німецької окупації мешкала у Львові і, як колишня членкиня Польської соціалістичної партії (ППС), разом з колегами організувала випуск підпільної газети «Tygodnik Lwowski», на сторінках якої викривалося догодження юденрату (єврейської ради) нацистам, політику нацистів щодо євреїв; навесні 1943 р. разом з подругою Галиною Отродзінською переховали від німців єврейську сім'ю Ландау; належала до Армії Крайової, після війни мешкала в Лондоні. Померла у Варшаві. Більше свідчень про цю особу не знайдено. Див.: Ryszard Matuszewski. Alfabet: wybor z pamieci 90-latka. Warsaw, Iskry, 2004, ss. 344–345.

¹⁰⁴ Петро Конюх (1913–1984), д-р, адвокат у Львові, а відтак у Мюнхені; чоловік Дарії Коверко; на еміграції в США. Похований у Клінтон-Тавншіп (штат Мічиган).

¹⁰⁵ Останні два абзаци написані впоперек аркуша.

¹⁰⁶ Особу встановити не вдалося.

[Montag 27 September 1943]

Після нічлігу в с. Блищанка вернулися передполудни до Заліщик. Вчора зробили в марші понад 30 км, сьогодні 10 км.

Телеграма від М. з Праги: має помешкання!

[42] [Sonntag, 3 Oktober 1943]

Дістав продовження побуту у відпочинко[во]му домі в Заліщиках на тиждень!

Прикра несподіванка: відкрив у себе на тілі вошу! Завтра зачинаю ліквідацію.

[Montag 4 Oktober 1943]

До Заліщик приїхала несподівано моя стара «Flamme»¹⁰⁷ Туся Вротновська (заміжня: Лукіянович)¹⁰⁸ із 3-літньою донечкою.

[43] [Mittwoch, 13 Oktober 1943]

Сьогодні нічним поїздом покидаю Заліщики.

[Donnerstag, 14 Oktober 1943]

Ранком приїхав до Львова. Довідався в У.Ц.К., що Іка нема – виїхав на тиждень до Відня в родинних справах.

Дістав кімнату в паршивенькому готелі.

Зустрів Рудка!

Вечором на студентській конференції в програмових справах. Доклад Лончини і довгий виступ Рудка: «Чи є криза у студентському житті?»

[Freitag, 15 Oktober 1943]

Мій великий 1 ½ годинний реферат на краєвій студентській конференції голів Громад, проводу ОПУС'у та редакції «Студент. прапору»¹⁰⁹. Заголовок «Впровадження та відродження інтелігенції». Серйозний успіх. Рудко д. задоволений. Рівень дискусії доволі низький.

[Sonnabend, 16 Oktober 1943]

Рано в бюрі з Дарцею. Вона признається до занедбання, себто до невислання телеграми, що мала мене з Заліщик викликати на конференцію (те, що я прибув своєчасно, чистий випадок). Виправдується недугою.

Після обіду у Др. Парфанович. Вона покищо літературу знову проміняла на медичну публіцистику. Вечором прохід з Марисею Ф. На місті неспокійно. Багато поліційних патруль. Мене також затримали й навіть обшукували за зброєю.

[44] Найважливіше: вдалося розв'язати квестію помешкання. Згідно з порадою Парфанович звернувся до п-ні Дучимінської¹¹⁰ й та прийняла мене до себе.

¹⁰⁷ Від слова «полум'я» (нім.). Тут: об'єкт пристрасті, короткочасного роману.

¹⁰⁸ Йдеться про невістку письменника Дениса Лукіяновича, дружину Гіяцинта Лукіяновича – Тетяну (Тусю) Лукіянович (дівоче прізвище Вротновська, псевдо: Соня; 1915 – поч. 2000-х рр.), доньку члена Центральної Ради УНР Костя Вротновського-Сивошапка, яка була учасницею підпілля ОУН (б), друкаркою для УПА, багатолітнім в'язнем радянських таборів.

¹⁰⁹ ОПУС – Об'єднання праці українського студентства, створене в 1942 р. при УЦК у Львові, на 1943 р. налічувало 2477 членів. Друкованим органом був двомісячник «Студентський прапор», який редагував голова ОПУСу Богдан Лончина. ОПУС мав дбати, щоб українські студенти: 1) добре студіювали і поглиблювали свої знання; 2) всебічно пізнавали свою та чужу культуру; 3) готували себе до зайняття вищих суспільних ступенів.

¹¹⁰ Йдеться про Ольгу Дучимінську (Решетилівич) (1883–1988), українську письменницю, поетесу, журналістку, літературну критициню, перекладачку (з чеської, німецької, російської), народну вчительку, одну з активних організаторів жіночого руху в Галичині, дослідницю фольклору,

Ранком на архиєрейській Службі Божій у Преображенці з нагоди інавгурації Академічного Року. Проповідь слаба, учасників не д. багато (рівночасно студентські спортові змагання).

Пополудні на конференції українських професорів і доцентів із Львівських інститутів. Короткі реферати про поодинокі факультети із цікавими статистичними даними. – Після цього солідна вечера – прийом, чимало алкоголю.

[Montag, 18 Oktober 1943]

Відвідав нашу давню служницю Касю.

Ввечері на святочній академії у Вел. Театрі з нагоди інавгурації академічного року. Промови слабші, концертна частина (студентськими силами) зовсім непогана.

[Dienstag, 19 Oktober 1943]

Ввечері в театрі на Гамлеті у перекладі Михайла¹¹¹. Переклад д. добрий вистава всетаки не зовсім задовольняє, але загальне враження д. сильне.

[Mittwoch, 20 Oktober 1943]

Ранком довший прохід із Марисею Фідерер на Чортівську Скалу. Оповідала цікаві подробиці свого життя.

В обідову пору у панства Багринівських¹¹².

Вечором у Клуб. на рефераті Чапленка¹¹³ про мову.

[Donnerstag, 21 Oktober 1943]

Велику частину дня просидів у Касі, у п-нства Лотоцьких.

Вечором говорив в «Основі» (товариство студентів техніки) доклад про Липинського. Для слухачів була це китайська азбука.

[Freitag, 22 Oktober 1943]

Розпрощався з Рудком, який сьогодні їде до Б. – Рудко має до мене претензію, що я не маю для «Бюлетену» статті у готовому виді.

– Пополудні у Валеріяна В.

– Вечором з Тусею на балеті «Серпанок Перетти»¹¹⁴.

Листи від Лії, від Хрісті.

етнографії та мистецтва Гуцульщини й Бойківщини, співробітницю журналу «Жіноча Доля»; репресовану в радянських концтаборах (1949–1958).

¹¹¹ Йдеться про Михайла Рудницького.

¹¹² Ймовірно, йдеться про родину адвоката та громадського діяча з Рівного Миколи Багринівського (1887–1953), який під час доби визвольних змагань був директором департаменту Міністерства Юстиції УНР, директором департаменту Міністерства Закордонних Справ, згодом – міністром юстиції, та його дружину Параскеву Багринівську (1888–1968), голову Союзу Українок Волині (1931–1939), яка на початку Другої світової війни майже два роки перебувала у більшовицькій тюрмі в Рівному та Києві; після чого перебралися до Львова, де М. Багринівський працював адвокатом; згодом переїхали до США. Див.: У большевицькій тюрмі // Вісті, 1943, 20 травня, № 20, с. 4.

¹¹³ Мається на увазі Василь Чапленко (справжнє прізвище Чапля, псевдоніми: В. Гірчак, В. Світаило та ін., 1900–1990), письменник, мовознавець та літературний критик; дійсний член УВАН та НТШ; 1929 р. репресований у справі СВУ; під час війни працював у Дніпропетровському транспортному інституті; в 1943 р. виїхав до Німеччини, потім у 1949 р. – до США; мешкав у Брукліні, був редактором недільного додатку до газети «Свобода»; видавець журналу «Всесвіт», засновник «Постійної комісії для збереження літературної та мистецької спадщини В. Винниченка» при УВАН. Помер у м. Матавані (Нью-Джерсі).

¹¹⁴ Прем'єра цього балету в обробці диригента і композитора Льва Туркевича відбулася у Львівській Опері на початку жовтня 1943 р.

[Sonnabend, 23 Oktober 1943]

Передполудні з Іком у справі паспорту до Праги.

Пополудні був у лазні і добре викупався.

Вечором у Клюбі, бачив частинно комедію «За двома зайцями».

[45] [Sonntag, 24 Oktober 1943]

Виправляв з Іком його статтю про Гоголя.

[Dienstag, 26 Oktober 1943]

Негативний вислід моїх старань про Passierschein до Праги.

Другий раз на «Гамлеті».

[Mittwoch, 27 Oktober 1943]

Сьогодні мої уродини (24 роки).

Диктував до машини мою статтю про інтелігенцію.

Був у Дарці Ков. яка лежить хвора. Розпрощався.

[Donnerstag, 28 Oktober 1943]

В ОПУС'і доклад Паньківського¹¹⁵ (заступника Куб.) про напрямні політики У.Ц.К. – утримання спокою у Краю. Д. цікаво! Я забрав слово у дискусії щодо польсько-українських питань.

[Freitag, 29 Oktober 1943]

Остаточо привіз книжки від Рудницьких (Бойко) та папери М. від Славці Мрицчукової¹¹⁶.

Довша розмова з Заставним¹¹⁷ про редакційні справи «Бюлетеню».

[Sonnabend, 30 Oktober]

Ранком привіз собі скрині до пакування книжок. Довша авдієнція у Д-р. Паньківського (висловлював цікаві думки щодо Мадярщини).

Пополудні був попрощатися у Багринівських. Саме був там цікавий тип на відвідинах, укр. селянин ще 18 років перебув на різних засланнях.

Пізнім вечором зайшов був ще до Марисі і засидів ся там до 11 год. Розпрощалися д. сердечно.

[46] [Sonntag, 31 Oktober 1943]

Був з Тусею на «Проданий наречений». Гарна вистава. Розпрощався з Тусею.

[Montag, 1 November 1943]

Ранком на 1-листопадовій Службі Божій у Юрі. Собор прекрасно відновлений!

Вечором у Д-ра Лончини на дискусії у тіснішому гурті (разом із Шлемкевичем¹¹⁸) про те, як переломати моральну кризу студентства. Найцікавіше говори-ли: Корчинський¹¹⁹, Заставний, Яримович¹²⁰.

¹¹⁵ Йдеться про Костя Паньківського-молодшого (1897–1973), українського політичного діяча, публіциста, правника-адвоката, голову уряду УНР на вигнанні (1945–1948). К. Паньківський очолював українську студентську організаційну Групу Української Поступової Молоді та був заступником В. Кубійовича в УЦК (Українському центральному комітеті як філіалу УЦК у Львові), потім членом уряду Я. Стецька.

¹¹⁶ Ймовірно, мається на увазі Мирослава (Слава) Мриц-Гук (бл. 1909 – д.с.н.), донька Теофіля Мрица, гімназійного професора в Тернополі та Львові, яка з 1930 р. належала до старшопластунського куреня «Ті, що греблі рвуть»; після війни мешкала на еміграції у США, належала до Головного Відділу Союзу Українок та була секретаркою Централі (Балтимор, Меріленд).

¹¹⁷ Особу встановити не вдалося.

¹¹⁸ Йдеться про Миколу Шлемкевича.

¹¹⁹ Йдеться, вірогідно, про вже згаданого Михайла Корчинського.

¹²⁰ Особу встановити не вдалося.

[Mittwoch, 3 November 1943]

День відїзду зо Львова. Справу скринь поладнав так: Заплатив спедиторові, а Іко має відібрати дозвіл на Devisen-Stelle¹²¹ і припильнувати висилку.

[Donnerstag, 4 November 1943]

Після невиспаної ночі у поїзді опинився ранком простуджений у Дембці. Д. прикрій лист від Мама (через те, що я так рідко пишу).

Бабця добре виглядає, але у поганому настрою.

[Freitag, 5 November 1943]

Влодко розказав мені свої жалі на Сяська: під натиском жінки відмовився Сясько тримати в себе Бабцю хочби короткий час. Влодко твердить, що відомі клопоти Сяська вигадані (або сильно прибільшені) ним самим, щоб позбутися Бабці.

Сьогодні перший сніг. – Із 1 ½ годинним опізненням прибув до Кракова. Тато чекав на двірці. Мешкаю у канцелярії Тата. Постелю приніс від Сяська.

У кравця: замовив зимовий плащ. Тато приготував 2 пари черевиків (чорні і бронзові), що з них бронзові вимагають ще поправки (трохи за великі).

[Sonnabend, 6 November 1943]

Большевики взяли Київ.

Говорив із Сяськом про його клопоти. Здається, нічого серйозного.

[47] [Dienstag, 9 November 1943]

Зайшла жінка Влодка Бачинського. Влодко від місяця у кц. таборі.

[Mittwoch, 10 November 1943]

На поліції позитивно поладнав відмітку на проханні про Passierschein.

Вечором на «Одружинні Фігаро». Прекрасна опера.

[Sonnabend, 13 November 1943]

Відібрав у кравця плащ. Правдиве передвоєнне сукно й добре зроблений.

[48] [Sonntag, 14 November 1943]

Із Татом на проході, на могилі Назарука.

Пополудні з Татом на концерті духовної музики у гарнізонному костелі: Брамса «Ein deutsches Requiem»¹²². Не дуже промовляє до переконання.

[Donnerstag, 18 November 1943]

Скінчив Hartmann'a «Metaphysik der Erkenntnis»¹²³.

[Freitag, 19 November 1943]

Матеріальні підсумки Кракова: зимовий плащ та 2 пари черевиків (ясні й темні). Крім того одне убрання та бригези¹²⁴, що були зроблені під час побуту на весну, але які ще треба було виправити.

[Sonnabend, 20 November 1943]

До канцелярії Тата зайшов Ів. Тиктор, що свіжо вийшов на волю, просидівши 3 місяці у рівенській «Івановій хаті»¹²⁵.

[49] [Sonntag, 21 November 1943]

¹²¹ Обмінні пункти (нім.), у часи націонал-соціалізму були пов'язані з державними податковими органами. На окупованих територіях були націлені на придбання іноземної валюти, золота та діамантів.

¹²² «Німецький реквієм» (нім.).

¹²³ Йдеться про книгу: Nikolai Hartmann. Grundzüge einer Metaphysik der Erkenntnis. Berlin, Leipzig, De Gruyter, 1921 («Основні риси метафізики пізнання»), своєрідне впровадження в онтологію філософа.

¹²⁴ Ймовірно, автор має на увазі черевики, зроблені на зразок взуття фірми Брігз.

¹²⁵ «Іванова хата» – народна назва в'язниці. У Рівному Іван Тиктор очолив видавництво «Волинь». Влітку 1943 р. есесівці розгромили це видавництво, а видавець потрапив до в'язниці. В листопаді його звільнили, іншим співробітникам видавництва так не пощастило – їх розстріляли разом із іншими в'язнями.

30 січня – 30 грудня 1943 р.

На від'їзді Тато зформував¹²⁶ наші стосунки так, що хоче мені також на майбутнє всіляко помагати, але листувалися йому зо мною тяжко!

Ізда до Праги через Моравську Остраву!

[Montag, 22 November 1943]

Перший прохід до Університету. Розкішний будинок! Із прийняттям будуть труднощі: сильно запізнив!

[Dienstag, 23 November 1943]

Простуда, вечором гарячка 39,5 ступнів, яка до півночі уступила під впливом аспірини.

Листівка від Тоська через Червоний Хрест.

[Mittwoch, 24 November 1943]

Пополудні – не зважаючи, що мав трохи гарячки – вибрався на виклад проф. Баера. Приняв мене д. гарно, обіцяв допомогти при евентуальних труднощах з прийняттям.

[Freitag, 26 November 1943]

На семінарі у Баера. Тема семінара – церковні питання. Після семінару розмовляв із Б. Обіцяв написати лист до ректора у справі мого прийняття.

[Sonnabend, 27 November 1943]

У лікаря. Казав відлежати кілька днів, потім піти до спеціаліста-ляринголога. Почуваюся погано. Болі ший, карку та гарячка.

[51] [Montag, 6 Dezember 1943]

Приходять вістки від берлінських приятелів, які пережили страхіття нальоту. Досі вістки від: Руденка (нальот пережив у поїзді з Варшави до Берліну, тепер сидить у Бабельсбергу, думає про перенесення до Данцігу на студію), від Рудка (згоріла хата), від Лії (коротка записка з Куксгафен, запевдає листа), від Рози та від Хрісти (яка також перейшла д. тяжкі речі).

[Mittwoch, 8 Dezember 1943]

Вислав до Берліну: 1) лист до Dr. Goepel (від Humboldt-Stiftung) про зміну мого університетського міста 2) до берлінського університету, щоб перевести письменно ексматрикуляцію¹²⁷ 3) До Рудка (стаття до Бюлетену про «Волюнтаризм»¹²⁸ та мої перші рефлексії, про празький студент. терен).

8. XII.

Поладнав прийняття на філософічний семінар. Асистентка (FrI. Dr. v. Bredow¹²⁹) знайома Рудка з Берліну.

[Donnersrag, 9 Dezember 1943]

Прийшла картка з Б. від Осадчука: також пережив нальоти.

Мама дістала майже рівночасно листи від брата й сестри Соколів (сестра – замужем Біліонком)¹³⁰. Втікли перед большевиками з Дніпропетровська. Брат у Катовицах, сестра ще все у дорозі.

¹²⁶ Так в оригіналі.

¹²⁷ Виключення з-поміж студентів з огляду на закінчення навчання.

¹²⁸ Незрозуміло, про яку статтю йдеться. У «Бюлетні Централі НОУС» у 1944 р. були надруковані дві статті Івана Лисяка-Рудницького – «Виродження та відродження інтелігенції» (ч.1, 2-3, 4-5) та «Многість систем та одність філософії» (ч. 6–8).

¹²⁹ Мається на увазі д-р Герда фон Бредов (Gerda Karla Luise von Bredow, 1914–2005), філософіня, дослідниця філософії Миколи Кузанського, авторка книги: Gerda von Bredow. Im Gespräch mit Nikolaus von Kues. Gesammelte Aufsätze 1948–1993. Münster, Aschendorff, 1995.

¹³⁰ Йдеться про Віру Сокіл (д.н.н. – д.с.н.), сестру тітки І. Лисяка-Рудницького Марії Сокіл-Рудницької, яка закінчила технікум та була одружена з інженером-будівельником Миколою Біліонком (д.н.н. – д.с.н.), та її рідного брата – Миколу Сокола (1899–1972), гірничого інженера, який два роки відбував заслання на Колимі. Микола Сокіл та Микола Біліонком стали членам засновниками Товариства Українських Інженерів Америки в Нью-Йорку (1948).

Познайомився з празькими приятелями Мами: подружжя Садовських¹³¹. Дійсно милі, культурні люди, а не такі безнадійні провінціали, як більшість тутешніх земляків.

[52] [Montag, 13 Dezember 1943]

Був перший раз на філософічному семінарі проф. Günter'a¹³². Переробляють Конта. Рівень не дуже високий, здається, що дуже швидко виб'юся тут на одного із головних «філософічних китів».

[Dienstag, 14 Dezember 1943]

Був на сходинах «Секції молоді» при філії УНО. Туди перекинула Акад. Грумада т. зв. «ідеологічний вишкіл». Мізерія!

[Freitag, 17 Dezember 1943]

На поліції дістав паспорт з дозволом на побут у Празі на цілий наступний рік.

Лист від Інге Брандт. Здала іспит «дуже добре».

[Sonnabend, 18 Dezember 1943]

Сьогодні нарешті одержав на університеті індекс та легітимацію. – Негайно вислав до Тата посвідку для Devisenstelle, бо я вже остався без грошей.

[53] [Dienstag, 21 Dezember 1943]

Рудко перевів у Берліні мою ексматрикуляцію. Слава Богу, матуральне свідоцтво й індекс Львівського (польського) університету, що переховувалися в секретаріаті, не згоріли.

Лена Кольберг прислала примірник моєї дипломової праці, який я її перед феріями дав до прочитання. Її хата в Б. згоріла, але вона зберегла працю.

Прийшов д. гарний лист від Хрїсти.

[Freitag, 245 Dezember 1943]

Свят-Вечір (латинський) провели разом з Мамою дуже симпатично у нашої господині, п-ні. Michl, що приготвила знамениту вечерю.

[Sonnabend, 25 Dezember 1943]

У перший день Свят у панства Садовських. Познайомився з їх донькою та її чоловіком. Вечором застав вдома записку від Рудка, який сьогодні приїхав з Берліну.

¹³¹ Йдеться про родину Валентина Садовського (1886–1947), українського державного та громадсько-політичного діяча, одного із засновників УЦР, першого генерального секретаря судових справ у Генеральному секретаріаті (1917), першого міністра юстиції в першому уряді УНР (1918), міністра праці УНР (1920–1921), ученого економіста та соціолога, економіко-географа, представника інтелігенції еміграційного польсько-чехо-словацького середовища; з 1920 р. – на еміграції в Польщі (очолював кафедру економічних наук в Українському науковому інституті в Варшаві, потім – в Чехословацькій республіці (викладав в Українській господарській академії в Подебрадах). Дружина Валентина Садовського Лідія Садовська (дівоче прізвище – Струтинська, 1894–1954) походила з Кременця; після війни виїхала зі сім'єю доньки Ірини Нітефор в Канаду, де й померла в Торонто. Про нього див.: Професор Валентин Садовський / Упор. О. І. Шаблій. Львів, Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2004.

¹³² Йдеться про Ганса Ріхарда Гергарда Гюнтера (Hans Richard Gerhard Günther, 1898–1981), німецького філософа, д-ра філософії (1925), який з 1940 р. викладав філософію у Празі (з 1943 р. – як професор кафедри), а після війни – у м. Ерлянгені в Німеччині, досліджував психологію релігійності, належав до Німецького філософського товариства.

[54] [Sonntag, 26 Dezember 1943]

Неділя і понеділок: Довгі розмови з Рудком. Справи Бюлетеню та моєї позиції тут у Празі. Маю враження, що справа з Гудимом¹³³ буде розв'язана по моїй думці.

В неділю пополудні у молодого Олександра Рудницького та його жінки.

[Dienstag, 28 Dezember 1943]

Прийшли гроші від Тата 300 RM.

[Mittwoch, 29 Dezember 1943]

На довгім проході з Рудком по старій Празі та на Градчани.

[Donnerstag, 30 Dezember 1943]

Перші кроки на празькому студентському терені – довша розмова з Рудком і Гудимом про празький терен (інформаційний). Гудимом мягенький, хоч до рани приложи. – Вечором на засіданні «Секції філософів». (Дискусія над рефератом студ. Шевченка про «проблему еліти»). Забрав голос у дискусії, говорив із великою вервою, розтрощив опонентів. Потім говорив Рудко. Виступи нас обоїх, наша «школа» зробила помітне враження.

[Freitag, 31 Dezember 1943]

Після обіду сонячний і морозній погоді прохід з Рудком на Градчани.

Сильвестра святкував у Олександра Рудницького¹³⁴. Був він, його жінка¹³⁵ та ще одна дівчинка, і їхня своячка. Бавився середньо.

Перед тим, в 8. годині, вислухав промови Гебельса в радіо. Заповідає на 44 рік кульмінаційний пункт війни. Та це й так виглядає.

Боже помагай?!

¹³³ Ймовірно, мається на увазі Петро Гудим (д.н.н. – д.с.н.), стипендіат КОДУСу в Відні (1941), у Празі на студіях медицини (1942), член управи КОДУСу (1943), згаданий як доктор, голова стипендійної комісії Української Господарської Академії в Подєбрадах (1944); на початок 1944 р. – голова Української Академічної Громади в Празі. На урочистій Академії на вшанування Крут 28.01.1944 р. П. Гудима виступив з рефератом «Крути – початок нової доби». Подальша доля невідома.

¹³⁴ Олександр Рудницький (1918–1979), правник та музикант, родом зі Стрия, син Антона і Юлії Шавал-Рудницької та рідний брат мовознавця Ярослава-Богдана Рудницького; студіював право на юридичному факультеті Львівського університету (1937–1939); працював у Сяноку (1939–1942); мешкав у Празі (1942–1944), де продовжив правничі студії в університеті (1942–1943) та працював за фахом як асистент юриста (1943–1944); був депортований з дружиною у м. Ітцево в Німеччині (1944–1945), а після війни повернувся у Прагу (1945–1949); у 1949 р. перебував у таборах біженців м. Ліндау (Німеччина) та м. Єзі (Італія), згодом виїхав до Канади.

¹³⁵ Мається на увазі Галина Шимонович-Рудницька (1921–2001), лікарка-анестезіологиня та громадська діячка в Канаді; родом з Гусятина, донька Дарії та Іоанікія Шимоновичів (економіста, статиста, члена УЦР, товариша міністра пошти і телеграфу в уряді УНР), дружина правника Олександра Рудницького. Після війни виїхала до Канади, де й померла у м. Монреалі.

[23 січня – 3 серпня 1944 р.]

[1] Записки на рік 1944.

[2 /1] Прага, 23.I.44

Сьогодні (неділя) вернувся з Берліну, де сидів рівно тиждень. Поїхав був туди, щоб поладнати деякі справи та попрощатися з людьми й містом. Жив у Осадчука. На жаль із своїх давніх професорів бачив лише Гаусгофера; все інше порозбігалось. Напр. Бербер поїхав до Швейцарії як нім. представник до між-нар. Черв. Хреста, Ахметелі евакуувався разом зо своїм Ванзее-Інститут, Сікс дістав підвищення по службі та працює в Мін. Зак. Справ як шеф культурного відділу; він теж евакуувався. – Сам Берлін робить несамовите враження. Модерні Помпеї! Цілі дільниці виглядають як одна сумна руїна. – Із давніх німецьких товаришок, що з ними ближче приятелював, не застав нікого крім FrI. Hahn. (Зокрема не застав ні Інге Брандт ні Лії-Інез Люббарт, що з ними особливо хотів бачитися). З Алеттою Ган провів два симпатичні вечора на двох різних помешканнях; вона саме у тракті п[е]р[е]провадин до гарної вілли у Груневальді. Від неї довідався найновіші сплетні про факультет та її амурні клопоти з Гавсгофером; заручини, якими вона влітку так гордилася, взяв чорт. – Із наших людей бачився м. ін. із інж. Андрієвським (був д. пригноблений убивством полк. Сушка у Львові) та із Анатолем Курдидиком, що оповідав цікаві подробиці про антижидівський інститут у Франкфурті¹, де він працює. – Із Рудком бачився мало, бо він саме був зайнятий підготовою реферату на семінар проф. Шпрангера² (про психологію у Хрестіана Вольфа³). Всетаки встигли переговорити ще раз справи, зв'язані із моїми завданнями у Празі та при редагуванні Бюлетеня. Зіставив Рудкові рукопис моєї великої статті про «Студентський Львів»⁴. – На станцію відпроваджу[4/3]вали мене: Рудко, Осадчук та Енка Кушкевич. Відїзд: 7,50 вечором. Приїзд: 4,30 ранком. Мав 2 клясу, місця було доволі, але не виспався, бо перемерз у вагоні. – Мама була здивована, заставши мене ранком у моїм ліжку. – Із кореспонденції за цей тиждень не багато було цікавого: картка від Іка; мого великого, засадничого листа, про його переселення до Відня, видно ще не одержав. – Зате цікавіше фамілійне листування: Трагедія з Бабцею. Влодку перевіз її до Кракова, але Сяськова Маруся відмовилася прийняти до себе Бабцю на побут. Між Влодком і Марусею прийшло до «пекельної авантюри» – *ipsissima verba*⁵ Сяська, який чейже – при норовах своєї Марусі – вже в цьому напрямі доволі за-

¹ Йдеться про Інститут вивчення єврейського питання, нацистську структуру (1939–1945), яка діяла у Франкфурті-на-Майні з 1941 р. як один з інститутів «Вищої школи» НСДАП під егідою А. Розенберга. Інститут мав на меті збирання інформації для пропагандистських цілей на підтримку антисемітської політики, а згодом – Голокосту.

² Мається на увазі Едуард Шпрангер (Eduard Spranger, 1882–1963), німецький філософ, д-р філософії (1905), психолог та педагог; викладач філософії в Берлінському університеті (з 1909 р.); професор Ляйпцігського університету (1911–1920); професор Берлінського університету (1920–1944); після замаху на Гітлера – ув'язнений в Берліні у 1944 р.; професор Тюбінгського університету (1946–1953).

³ Христіан фон Вольф (Christian Freiherr von Wolff, 1679–1754), математик, німецький вчений-енциклопедист, юрист та філософ, послідовник Ляйбніца.

⁴ Йдеться про статтю: Іван Брусний. Студентський Львів (4 тижні серед студентства краю) // Бюлетень Централі НОУС. 1944, лютий–березень, № 2–3 (7–8), с. 12–23.

⁵ Найсправжніснінькі слова (лат).

гатований. Також д. сумний лист від Михайла⁶. Він рішений оставатися у Львові, хоча рахується із приходом большевиків і впевнений у тому, що це буде його погибель. – Сьогодні вечором був з Мамою у кіні на фільмі «Großstadtmelodie»⁷, [5/4] на тлі берлінських мотивів. Але нині це тільки історичний мотив; Берлін лежить у розвалинах і не знати, хто й коли його відбудовуватиме.

26.I., середа.

Відвідала мене моя берлінська товаришка FrI. Lena Kolberg. Її берлінське помешкання згоріло підчас листопадових польотів. Тимчасово перебуває вона на Шлезьку, думає про перенесення на філософічний факультет у Празі. – Лена К. полу-росіянка (по матері). Енергійна бльондина, що теж і виглядає як козир-дівка. У 1942 році здавав я разом із нею російський мовний іспит і тоді у клявурах багато від неї відписав. – Також тепер маю супроти неї довг вдячності: вона врятувала мені примірник моєї дипломової праці. Я був його позичив їй [6/5] ще перед вакаціями. Дівчина носила його при всіх нальотах до пивниці, хоч сама втратила все й у листопаді – підчас найгіршого бомбування – була тяжко хвора на запалення нирок.

27.I. четвер.

Довідуся, що арештовано декілька людей з УНО, між іншими теж Василя Кунду⁸. Філія УНО закрита.

29.I., субота.

Крутянська Академія. – Гудим (голова Акад. Гром.) дивний чоловік. Ми з Рудком витратили декілька годин, пояснюючи йому, що крайня пора закинути моду «імпрез», яка пригнічує студентське життя [7/6] у Празі. Але мабуть ще чимало води пропливе у Велтаві, заки Гудим це «скапує». – Покищо зміркував він тільки те, що НОУС хоче жити у згоді із усіма громадськими течіями – але цю директиву зрозумів так безглуздо, що для Крутянського Свята запросив до співучасті УНО та Укр. Громаду. «Консолідація»! Але що це взагалі не є завдання студентства, того Г. не розуміє. – Щодо самої академії, то я при всіх таких «патріотичних імпрезах» не можу позбутися якогось неприємного почуття і весь час сиджу як на шпильках, ждучи чогось компромітуючого. З полегшого віддиха при закінченні кожної точки. – [8/7] Зала була на 3/4 пуста. Вступне слово Гудима повне пустих фраз і вилинялої патетики, промова Русова⁹ (не дуже доречна) і кілька аматорських вокальних точок у стилі ні пришив-ні прилатав. Настрій кволий. – Вже не такі були Крутянські свята у Львові, при набухлих залах, при наелектризованій атмосфері молоді. *Tempora mutantur*¹⁰!

⁶ Тобто Михайла Рудницького.

⁷ «Мелодії великого міста» (нім.) – німецький фільм 1943 р., режисер – Вольфганг Ляйбенаер.

⁸ Василь Кунда (1913–1997), інженер-хімік, громадський та пластовий діяч; дійсний член НТШ в Канаді (1954); навчався в УВУ (1939–1945) та Вищому технічному інституті в Празі; активний учасник студентського життя, голова Української Академічної Громади в Празі, через що був заарештований; після війни – на еміграції в Канаді, де очолював осередок НТШ Західної Канади та збірковий фонд на Енциклопедію Українознавства і на УВУ; був головою Українського Технічного Товариства Канади, членом-фундатором для Шевченківської фундації, Енциклопедії Українознавства, КІУСу та ін.

⁹ Мається на увазі Юрій Русов.

¹⁰ Часи змінюються (лат.; з Овідія: «Tempora mutantur et nos mutantur in illis» – «Часи змінюються, і ми міняємось разом з ними»).

30.I., неділя.

Перша візита у Оксани Драй-Хмари¹¹. Був тільки коротко, бо Оксана вибрана до Театру. – Оксана бліда, хворує на недокривність. Її мама каже, що вона д. сильно працює.

[9/8] 31.I., понеділок.

Зустріч із Макаренком¹². Витолкував йому мої пляни щодо організації культ.-освітньої діяльності на терені Акад. Громади. Здається, буде можна із чоловіком говорити. Я задоволений, бо саме щодо можливості співпраці із М. мав поважні сумніви. Ситуація подекуди улегшена через закриття філії УНО і тим самим автоматично теж «Секції молодих при філії УНО», яка займалася відчитовою роботою, але й самим своїм правірним націоналістичним наставленням і школярською методикою не могла мені подобатися. Я був рішений в такий чи інший спосіб довести до ліквідації Секції і поробив уже був у цьому напрямі деякі кроки. Тепер ці труднощі відразу перескочені. Я запропонував Макаренкові переняти провід у рефератово-дискусійній («соціологічній», «громадсько-виховній» – назва [10/9] ще все неустійнена) секції, яка тепер мусить повстати при Акад. Громаді. Макаренко був доволі приємно – здається – заскочений і відразу погодився. – Амбітність цього чоловіка може допомогти у впряженні його до нашого воза.

При цій нагоді довідався я, яка була причина недавніх арештувань: УНО мало тут своє видавництво; отже попри різні легальні книжки, це видавництво випустило деяку скількість позацензурних метеликів (зрештою своїм змістом д. невинних – коротенькі нариси історії України та української культури для робітників тощо).

1.II.44., вівторок

Сьогодні була студентська нарада, на якій я виступав як референт і перепровадив генеральну баталію за проведенням моїх напрямних щодо культ.-освітньої діяльності у Празі. – Сходили були у хаті Зілинського¹³ (він живе у студентсько-

¹¹ Оксана Ашер (дівоче прізвище Драй-Хмара, 1925 р.н.), українська літературознавиця; докторка слов'янської філології (1967) та дійсна членкиня НТШ у США; донька письменника Михайла Драй-Хмари; навчалася в Консерваторії при Карловому університеті в Празі (1942–1945), після чого виїхала з матір'ю Ніною Драй-Хмарою до Німеччини, а відтак до Бельгії; з 1951 р. – в США; отримала в Сорбонні докторат з слов'янської філології за працю про творчість батька. Перша дружина Ігоря Шевченка. Авторка праці: Oxana Asher. *Draj-Chmara et Lécole «neo-classique» ukrainienne* // Department of Slavic Studies, University of Manitoba, Winnipeg, New York, 1975.

¹² Мається на увазі Борис Макаренко (1921–1970), діяч українського студентського руху в Празі; з родини українських емігрантів з Кубані; під час війни закінчив юридичний факультет Карлового університету в Празі як стипендіат КОДУСу, а після війни – школу політичних та суспільних студій Лювєнського університету; член ОУН, «Зарева», управи ЦЕСУС; голова та доволітній член управи Української Академічної Громади в Празі; член відділу міжнародних зв'язків ЦЕСУС в Лювені (1949), представник ЦЕСУС на Міжнародних студентських конференціях та конгресах в Лейдені (1949, Нідерланди), Лювені (1952, Бельгія), Бірмінгемі (1953, Велика Британія); після війни працював в судівництві американського військового управління в Німеччині; відтак – на еміграції у США, де працював на фабриці. Помер у м. Кліфтоні (Нью-Джерсі), похований на українському цвинтарі в Бавнд-Бруку.

¹³ Йдеться про Ореста Зілинського (1923–1976), українського та чеського славіста, україніста, літературознавця, фольклориста та громадського діяча; у 1940-х рр. навчався на філософському факультеті УВУ в Празі та славистичному факультеті Карлового німецького університету в Празі; був арештований за участь у антифашистському русі; з 1952 р. – громадянин Чехословаччини; з

му домі, але має окрему кімнату). Присутні: Гудим, Шевченко¹⁴, Зілін[11/10] ський, Макаренко, інж. Василюк¹⁵ (б. голова «Секції Молодих» – а втім голова більше мальований), Феденко¹⁶, секретар Акад. Гром., що протоколував (прізвище у тій хвилині забув) та я. – Мої думки виглядають коротко так: Досі Акад. Гром. надмірно витрачувала енергію на зовнішню діяльність («Концерти» – «академія») – а занедбувала суто студентську роботу. Були два тіла, що займалися відчитовою роботою: одне це «Секція Молодих», а друга це «Секція філософів», заініційована недавно Шевченком. Але і в заложеннях, одної як і другої були різні помилки (тут я перевірив конкретну критику). Вказівки на майбутнє: робота передусім не може вестися якось ніби поза Громадою¹⁷, але мусить бути вся сконцентрована на терені Громади, при тому різні напрямки мусять бути скоординовані. Є потрібні два напрямки: один [12/11] культурницький і один суспільницький. Щодо першого, то він повинен бути передусім не на доклади, але на всякі культурні імпрези більше живого характеру: спільні екскурсії, відвідування театрів, концертів і вистав, авторські і музичні вечори тощо. Суспільницький напрямок повинен від «методи вишколу» перейти до «методи проб[л]

1958 р. працював у Чеській Академії наук у Празі як україніст та дослідник українсько-слов'янських культурних взаємин; автор понад 200 наукових праць (серед яких Антологія української лірики / Ред. О. Зілінський. Торонто, Канадський Інститут Українських Студій, 1978; Література чехословацьких українців. Проблеми й перспективи / Ред. і упор. О. Зілінський. Пряшів, 1968). Близький приятель Івана Лисяка-Рудницького. Після виїзду Лисяка-Рудницького з Праги (пізня весна 1944 р.) підтримував з ним спорадичні контакти через спільних знайомих. Від 1960 р., після зустрічі у Празі, активно листувалися між собою. Лисяк-Рудницький зустрічався з Орестом Зілінським під час своїх поїздок на Віденський (1965) та Московський (1970) міжнародні історичні конгреси та коли приїжджав до Кракова для праці в архівах (1975), а на початку 1970-х рр., разом зі своїми товаришами, намагався виклопотати для Ореста Зілінського місце на кафедрі Гарвардського або Альбертського університетів. Орест Зілінський загинув при загадкових обставинах. Після його трагічної загибелі Іван Лисяк-Рудницький разом з Юрієм Луцьким були ініціаторами видання «Антології української поезії дожовтневого періоду», що її уклав Зілінський (див. вище).¹⁴ Мається на увазі Ігор Шевченко (псевдонім: Іван Чернятинський, 1922–2009), американський науковець українського походження, візантиніст та палеоєврей; професор класичної філології Гарвардського Університету; дійсний член НТШ, УВАН та численних академій і наукових товариств; почесний президент Міжнародної Асоціації Візантиністів; навчався у Карловому університеті в Празі, де здобув докторський ступінь, в Лювєнському університеті здобув докторський ступінь з класичної філології та візантиністики; з 1949 р. – на еміграції в США, викладав в Каліфорнійському (Берклі), Мічиганському та Колумбійському університетах, працював у центрі візантологічних досліджень «Думбартон Окс»; з 1973 р. протягом двадцяти років – професор візантійської історії та літератури Гарвардського університету, де брав активну участь в діяльності УНІГУ. Автор понад 150 наукових праць. Див. його спогади: *Zakorzeniony kosmopolita. Igor Szewczenko w rozmowie z Lukaszem Jasińą*. Lublin, 2010. Інша, україномовна версія його спогадів, готується до друку.

¹⁵ Особу встановити не вдалося.

¹⁶ Мається на увазі Богдан Феденко (1924–1989), український політичний діяч, історик, письменник і публіцист, д-р філософії, який навчався у Карловому університеті у Празі (1943–1944), а після війни закінчив університет у м. Ерлангені (Німеччина), захистив дисертацію «Погляди М. Драгоманова на національне питання на Сході Європи та його розв'язання», доцент Сорбонни та УВУ, Член ЦК Української соціалістичної партії.

¹⁷ Українська Академічна Громада, найбільша українська студентська організація в Чехо-Словаччині, заснована у 1919 р.; на 1943 р. нараховувала 163 члени, мала філії поза Прагою у Брно, Йозефові, Мельніку і Пржібрамі, різні фахові секції та гуртки; з 1941 р. перетворена на філію НОУС, яка проіснувала до 1945 р.

емовости», яка навчила б студентів думати. Мусить бути знайдена центральна тема, яка могла б бути поставлена в центрі всіх рефератів, розроблених Секцією на протязі цілого семестру (для прикладу подав я теми для низки докладів із центральною темою: «Проблема провідної верстви в українській суспільно-політичній думці»). Дискусії повинні творити інтегральну частину кожних сходин побіч реферату. Для піднесення рівня дискусії варто притягати на сходи представників старшого наукового світу (зате доклади повинні бути з-правила виготовлені самими студентами). Крім цього Секція повинна давати щомісячно «Живу газету» – одні сходи, при[13/12]свячені обговоренні біжучого числа Бюлетеня. – Загальна програма виглядає так: Раз на місяці одні сходи віддані до диспозиції Культурній Секції (очевидно іншим імпрезам Культ. Секц., такого характеру, як сказано вище, не будеться класти жодних обмежень щодо кількості, бо вони не колізують із суспільницькою діяльністю). Решту (3) шоттижневих сходин перебірає «Соціологічна»¹⁸ Секція: з того 2 сходи з рефератами із циклоу, а раз «жива газета».

Над цею програмою виявзалася дуже жива дискусія. Народа затягнулася понад 3 години. З-початку дискусія була досить хаотична, але потім пішла зовсім позитивним шляхом. Я цілковито перепер свої позиції – не лише чисто формально, але здається вдалося слухачів хоч би до деякої міри направду [14/13] переконати. Показувалося це на тому: я в дискусії ніколи не був ізольований, або хоч би навіть у меншості. Різні люди мали різні застереження, але на ці застереження підіймалися негайно голоси відповіді з поміж самих присутних. Не всі зрозуміли всі справи однаково добре – й тому були сумніви до окремих пунктів; але тому що кожний зрозумів щось, отже міг допомогти колегові там, де той не схопив котроїсь думки. – Застереження (засадничі – не всякі чисто технічні питання) були головню такі: чи культурницька робота сьогодні («в наших воєнних часах») взагалі актуальна (це постановка глибоко характеристична!); на чому полягає «проблемовий» підхід; чи він не має в собі чогось негативного, чи він є «будуючий» (націоналістичний страх перед ересями!); якщо навіть цей підхід є засадничо правильний, то чи наші студенти досроли тут до ролі прелегентів і навіть активних¹⁹ слухачів-дис[15/14]кутантів. – Найжвавішу участь брали в дискусії Зілинський і Макаренко. Гудим здебільше мовчав. – Одинокий трохи неприємний інцидент це була моя сутичка із Шевченком – із ним не раз трохи трудно говорити, бо він інтелектуал без громадянського вироблення, який несподівано робить труднощі за для якихось зовсім несуттєвих подробиць. – На жаль ІІІ. швидко мусів вийти, так що не міг перевести з ним дискусії до кінця.

Пізною ніччю (коло 12) вертався пішки додому. Було прегарно: зоряна ніч і тепло як у березні. Разом зо мною йшов секретар Акад. Громади. Довідався від нього про деякі цікаві подробиці звязані із тутешнім КОДУС'ом.

[16/15] 2.ІІ., середа

Сьогодні д. важний день. Договорився з Баєром щодо теми дисертації. Після викладу відпровадив його від Клементіну²⁰ аж до Heydrich-Stiftung (через

¹⁸ В оригіналі написано «Соціологічна».

¹⁹ Слово «активних» дописане під рядком.

²⁰ Історичний комплекс будівель у бароковому стилі у Празі, де знаходиться Національна Бібліотека Чеської Республіки.

Карловий міст) і потім сидів ще в його бюрі майже годину. Баєр сказав, що мій проєкт: «Die Nationalitätenprobleme Rußlands 1904–1914»²¹ трохи за широкий і пропонував розробити одну спеціальну тему, яка до певної міри входила теж, як один із розділів до одного первісного пляну – а саме національна справа не так із історичної, а теоретично-програмової точки погляду. – Тема Баєра брентить: «Die Entwicklung der Idee d. Föderalismus in Rußland»²². Я погодився, бо вона й цікава й справді таки легша до виконання. Щоправда у проєкті Баєра часові рамці поширені: не лише 1904–1914, але від [17/16] початків (приблизно 60-ті роки)²³ аж до большевицького перевороту. Одне тільки питання, чи взявши під увагу сучасні обставини взагалі ще буду мати час запровадити студії до кінця... Дав би Бог!

Баєр обіцяв дати поручення до бібліотеки, щоб відкрити вступ до большевицької літератури.

Рівночасно порушив я в розмові одну приватну справу, а саме книжку Мами, яка від кількох місяців лежить у цензурі. Баєр обіцяв приспішити.

Це дуже пекуча річ, бо ми обоє опинилися без грошей. Тато не обзивається і не присилає. Чи йому знову сіла муха на ніс? Я до нього вчора телеграфував, а нині вислав листа.

[18/17] 3.ІІ.44, четвер

Большевики взяли Рівне й Луцьк. Вони на висоті Львова. Без коментарів...

Рівночасно преса приносить вістку про капітальне політичне потягнення большевиків і зміну конституції, «децентралізацію», створення окремих комісаріятів закордонних справ по республіках та окремих «республіканських» армій. Тепер Корнійчук буде «українським» міністром закордонних справ. – Большевицьке потягнення показує, що вони почуваються (внутрі) д. сильні... Назовні успіх великий: німецька преса дезорієнтована, але й «аліянтам» видовчилися обличчя.

4.ІІ., п'ятниця

Був у мене Макаренко. Він сам і добровільно відступає від своїх застережень і приймає мій плян. Я радий, що вдається мені переперти мої проєкти не лише зверху, але що вони здобувають для себе [19/18] людей також внутрішньо. – Переговорив з М. ряд технічних справ.

19.ІІ., субота.

Сьогодні перший раз «Жива газета» – одна з тих новостей, які я реформаторськи вводжу у Празі. Зачитано одну статтю із грудневого номеру «Бюлетеня Централі НОУС'а»²⁴ (проф. Крупницького про українську національну вдачу) й відбуто над нею дискусію. Дискусія була доволі неадаптна, але жива. Себто не сталося того, що я побоювався, а саме, що взагалі може до дискусії не прийти. – Перед «Живою газетою» мав я короткий доклад про напрямні «Бюлетеня».

Вечером ще у Драй-Хмарах²⁵. Були крім мене Феденко та ще один.

20., неділя

Зараз після обіду вибрався за місто на прохід із своєю новою знайомою, Ген-

²¹ «Проблема національностей Росії 1904–1914» (нім.).

²² «Розвиток ідеї федералізму в Росії» (нім.).

²³ Фраза (приблизно 60-ті роки) дописана над рядком.

²⁴ Стаття Б. Крупницького мала назву: «Емоція і рація в українській національній вдачі».

²⁵ Мається на увазі Оксана Ашер (Драй-Хмара).

рієттю Швенцер²⁶ (секретарка у Гайдріх-Штіфунг). Погода прекрасна: сонце, синє небо й свіжий вчорашній сніг. Ми бігали, совгалися, спотикалися й обкидалися [20/19] сніжними кулями. Я вже давно так добре не бавився.

13. березня, понеділок.

Довго не писав. Спробую зібрати суттєве:

Із політики – Большевики стоять в Галичині, під Тернополем. Багато тут казати не треба.

Університет: Тепер міжсеместральні ферії. У мому способі життя це мало змінює. Цілі дні присиджую в бібліотеці Клементіnum. Там працюю, там і багато товаришів, з якими веду різні балачки – ділові й неділові.

Дуже солідно читаю та роблю виписки із Драгоманова (для дисертації). Темпо роботи [21/20] надто повільне (забагато інших річей мені перешкоджає), але це цікавить мене й я стаю гарячим драгоманівцем. Як цього чоловіка не розуміли й досі в нас не розуміють!

З моїх інших наукових занять треба згадати філософічні лектури, якими займаюся щоденно й систематично. Від мого приїзду з Берліну переробив я такі твори: 1). N. Hartmann²⁷ «Das Problem d. geistigen Seins» – велике, монументальне пролегоменон до соціології та філософії історії, які зробило на мене велике враження. 2). N. Hartmann «Systematische Philosophie in Selbstdarstellung» – стислий (на яких 50 ст.) науковий ав[22/21]топортрет автора. 3). Scheler²⁸ «Die Stellung d. Menschen im Kosmos» – свого роду експозиція до ненаписаної, збереженої у фрагментах «Філософічної антропології», яка повинна стати твором життя Шелера. 4). Scheler «Philosophische Weltanschauung» – збірка статей 5). Husserl²⁹ – «Philosophie als strenge Wissenschaft» – прекрасна, хоч і трудновата до читання стаття. – Тепер приходять на чергу «Пролегомена» Канта та «Політика» Аристотеля – а після цього «Етика» Гартманна.

Громадські справи: З рамені Централі НОУС'а монтую Празьку групу співробітників «Бюлетеня».

[23/22] Кілька статей на моє замовлення вже пишеться. – Дальша річ: Організування циклу рефератів на літній семестр із суспільно-науковою тематикою. – Все це коштує чимало труду. Приходиться переводити безліч розмов, тараном бити проти валу байдужості, бути піонером. Люди тяжкі до розрухання, охлялі. – З Гудимом самі клопоти. Насамперед він цілими тижнями ізолюється, так що годі його дошукатися й на цьому затинаються різні справи. Потім у нього раптові припливи дієвості і приходиться всіми силами ліквідувати різні небезпечні Гудимові вибики. В останньому [24/23] часі були такі два: Перший це висилка привітальних телеграм від празького студентства до різних українських

²⁶ Особу встановити не вдалося.

²⁷ Йдеться про німецького філософа Ніколая Гартмана (Paul Nicolai Hartmann, 1882–1950), засновника критичної (нової) онтології, на час студій І. Лисяка-Рудницького – професора філософії Берлінського університету (1931–1945), та дві його праці: «Проблема духовного буття» (1933) та «Систематичне самовираження» (1933).

²⁸ Йдеться про Макса Фердинанда Шелера (Max Ferdinand Scheler; 1874–1928), німецького філософа, антрополога та соціолога, одного із засновників філософської антропології, та його праці «Місце людини у космосі» (1928), «Філософський світогляд» (1929).

²⁹ Йдеться про німецького філософа Едмунда Гуссерля (Edmund Gustav Albrecht Husserl, 1859–1938), батька феноменології, та його працю «Філософія як строга наука» (1911).

і чужих осіб, напр. Кубійовича, Паньківського, проф. Баєра (Історія така: Инж. Галька³⁰, голова тутешнього КОДУС'у попросив Гудима скликати студентські сходи – насамперед тільки стипендіатські, а потім роздумав на всестудентські – щоб виголосити до людей різні морали з приводу хуліганської поведінки деяких стипендіатів; але рівночасно Галька додумався похвалитися перед світом своїми «впливами» й тому запропонував висилку привітів із зборів; Гудим розуміється не[25/24]гайно на все погодився й тільки мені вдалося дослівно в останню годину скрутити всьому карк). Другий висок Гудима: Не домовився наперед і не порозумівшись у своєму гурті щодо змісту бесіди, хотів він із кількома членами Управи «Акад. Гром.» піти до Ванега³¹, керманіча Auslandsamt'у³² при Університеті. Був би вийшов скандал. Я під самими дверима Auslandsamt'у заперся, що не піду й на тому таки зупинилося. Візита відбута за кілька днів по належній підготові дала найкращі результати: Банер (молодий чоловік, що як «типична нова мітла» виявляє багато доброї волі) по[26/25]ставився симпатично; може вдасться через нього одержати для Ак. Гр. домівку. – Недавно знов зустрівся з Гудимом на засіданні Управи А. Гр. (другого й останнього в цьому семестрі). Йшло про питання суспільно-наукових рефератів. Я зажадав, що А. Гр. мусить виявити своє зацікавлення й свою охоту нести співвідповідальність за цю справу й то в тій формі, що підшукає референта для цієї референтури. Гудим заявляв, що такого відповідаючого мінімальним вимогам референта між студентством Праги ніяк не можна знайти! Гудим пер на мене, щоб я сам брав референтуру. Я категорично відкинув це домагання [27/26] з таких причин: 1). Як член Централі можу співпрацювати з Проводом Філії, але не входити в її склад. 2). Я маю доволі інших обов'язків студентських і позастудентських і мусить бути справедливий розподіл тягарів. 3). Відповідальні суспільні справи вимагають колективної дії й «один у полі не воєк». 4). Празьке студентство мусить підтягатися, а я можу підготувати й на 75% допомоги у першому семестрі у переведенні плану. – Баталія скінчилася так: Я не поступився, а референта теж очевидно не далось підшукати. Вихід: Суспільно-наукові референти перебірає Акад. Гром. на загальні сходи своїх членів.

[28/27] Із Рудком переписуюся правильно. Він у Берліні переходить тяжкі часи й матеріально й психічно. – Крім того з моїх товаришок мав недавно симпатичні листи від Хрїсти (переходить працювати до Мін. Закордонних Справ), від Инге Брандт (вона вже в Парижі, теж від МЗС) та від Марисі Фідерер з Львова. – З Іком затягне й досить неприємне листування. Ми з Рудком старалися стягнути його до Відня, для підтримки Централі НОУС'а, але він не хоче покидати краю.

Роман із Генні Швенцер розвинувся симпатично. Саме вчора була рішальна кульмінація. Дівчина весела вдачею й темпераментна.

³⁰ Йдеться про Антона Гальку (1879 – д.с.н.), українського інженера та громадського діяча; родом із с. Опарівки Краківського воєводства; повітовий комісар ЗУНР у Товмачі та воєк УГА (1918); голова Товариства українських інженерів у Празі; голова КОДУСу в 1940-х рр.; меценат; голова Кураторії УВУ (1941) та член празької філії УНО (1941); член товариства «Музей визвольної боротьби України» у Празі (1943–1944); у 1945 р. заарештований «Смершем», а 1946 р. був засуджений радянським воєнним трибуналом військ МВС у Києві до 10 років позбавлення волі; після звільнення в 1955 р. виїхав до Польщі.

³¹ Особу встановити не вдалося.

³² Міжнародний відділ (нім.) університету.

[29/28] 29.III.44

В часі від 15 до 25 б. місяця був разом з Генні Швенцер на прогульці в чеському Бескиді. Далека й складна дорога: Насамперед до Моравської Острави, а звідтам льокальними поїздками до Фідлянду³³ й нарешті до Білої. Разом в поїзді 15 годин. Від Білої це кількогадинний марш на верхи. – Наш готель звався «Haus Třestik». В самому готелі не жили – було переповнено, тільки там обідали і вечеряли. Кімнатку мали в одній селянці, 10 хвилин ходу від готелю. – Чеський Бескид дуже гарний, своїм характером зовсім нагадує нашу Бойківщину чи Лем[30/29]ківщину. Навіть місцеві назви дуже подібні як у нас (Кічера, Магура) – сліди волоської іміграції, яка сягала аж сюди. – В горах була ще повна зима, не зважаючи на другу половину березня. Морозів не було, але зате майже весь час падав свіжий сніг. Він сипався як з лантуха, пасами, були навіть сніговії. Всюди простягався свіжий і непорочний сніжний кожух на кілька метрів грубости. Наш домок був зовсім завіяний, а коли було ранком вийти на двір, усі сліди були засипані немов їх і не було. – З Генні позичили ми собі обоє в готелі лещети й кожного дня їздили по кілька годин. Я сам не був на лещетах ще ма[31/30]буть чи не з шостої гімназійної й був приємно здивований, що їжджу не гірше як Генні або інші готелеві гості. Ми з Генні робимо лещетарські прогульки хребтом до сусіднього готелю (що колись називався «Масарикова хата», тепер просто «Хата на Бескиді»), до речі куди гарнішого й елегантнішого як наш. Раз ми збилися з дороги й вернулися назад аж досить пізно ніччю та у сніговії. Зїзди улаштували ми на сусідніх горах і гірках. – Треба ще додати, що Třestik лежить в найближчому сусідстві словацької границі. [32/31] Границя пішла вздовж хребта. Я мав навіть деякі побоювання, чи з уваги на граничну полосу не робитимуть мені якихось труднощів, але слава Богу обійшлося без. – В готелі харчувалися ми добре, щоденно давали порядний шматок м'яса. Папіроси (словацькі) можна було купити без обмежень. Не бракувало теж алкоголю. Зараз же першого дня ми випили пляшку доброго італійського вина, потім обмежувалися до одної чи двох чарок горілки за вечерею, бо не ставало грошей. – Обстановка в готелі була не складна й доволі фамілійна. Тільки одна зала, де рівночасно при грубці сушаться промоклі в снігу рукавиці й вітрівки. Публіка (не раху[33/32]ючи двох-трьох виїмків) досить примітивна й неотесана – якісь реставратори й купці з набитими кишнями, які кожного дня улаштовували собі великі пиянства й малі «Монте Карла» – (при картах відходили тисячі). – Посеред залі стояв більярд. Ми з Генні грали щоденно. – Селянка, в якій ми мешкали, це вдова з двома донечками. Вона була весела й приємна молодичка. Наша кімнатка тісна, але чиста (тільки блохи в постелі!). – Не зважаючи на не зовсім підходячу атмосферу старався я працювати трохи – саме в цих днях прочитав перший том [34/33] паризького видання творів Д-ова («Історична Польща» та «Вільна спілка»). Чим ближче ознайомлююся з Драгомановим, тим більше запаленно роблюся його поклонником. До речі, за весь час не бачив газети ані не чув воєнного звідомлення. – З Генні приходили ми добре до ладу. Вона зручна й ділова в дрібних життєвих справах і знаючи чеську мову, брала на себе полагодження всяких контактів і переговорів з тубільцями. Вона неосвічена й без духової тонкості (що її мають не раз навіть ще менше від неї образовані у шкільному сенсі

³³ Мається на увазі Фідлянд-над-Остравиці.

жінки), але зате приємна у співжитті, погідна, весела. На довший час [35/34] її товариство йшло би мені на нерви, але цих декілька днів можна було – для відміни від мого звичайного способу життя – витримати непогано. У ближчому контакті виявляється вона – не зважаючи на своїх 20 років – над вік розпещена. – На кінець ще епізода з поворотної дороги. Ми покинули Třestík у п'ятницю. Поїзд відходив з Білої в 7 год. вечором. Наші клунки мали саньми звести вниз, ми самі хотіли дорогу зробити на лещетах. Але тут біда: в сам обід довідуємося, що сані не будуть іти – занадто великі сніги нападали. Що робити? Я в таких випадках [36/35] стаю безрадий – зате Генні мала помисел: заладувати наші три валізи на маленькі ручні саночки й дотягти їх аж до Білої. (Але в дорозі, коли дівчина вже зовсім «спухла» й мало не плакала, я мусів її підбадьорювати). Ми так і зробили. Машерували у сніжній завії три години (8 км), тягнучи саночки як пара коней. Саночки не раз виверталися – взагалі робота була порядна. На кінці машерували ми в сумерку й боялися, що запізнимо поїзд. На границі Білої, на поліційній станиці, сказали, що поїзд відходить за 10 хвилин і що не встигнемо. Цей останній етап ми тягли як божевільні й таки встигли, тільки тому, що парову машину нагрівали довше як звичайно й поїзд мав спізнення.

[37/36] 8.IV.44, неділя

Вчора на ширших сходах Акад. Гром. читав (чи радше говорив) свій доклад про інтелігенцію. Доклад тривав годину й четверть, але слухали мене уважно й, здається, зробив він деяке вражіння. Дискусія – як це звичайно буває – зверталася не на суттєві речі, але всетаки видно було у дискутантів добру волю.

Мав листа від Хресті з дуже тяжкою вісткою: В одному з нальотів згинула недавно в Берліні FrI. Ljena Kolberg, моя студійна товаришка. Вяжуть мене з нею різні спогади. Познайомився ще заки зачав працювати на Auslandwissenschaftliche Fakultät – коли в 1940 р. працював декілька місяців у Нім. Червоному Хресті. (я був у відділі [38/37] сортування листів полонених, а що робила FrI. Kolberg уже не знаю). Потім на Auslandwissenschaftliche Fakultät була вона разом з мною у відділі Osteuropa. Особливо близько ми із собою ніколи не були, але не раз балакали перед викладами та семінарами. Від Лени Кольберг мав я вражіння інтелігентної дівчини, яка при цьому є дуже енергійна й «tüchtig»³⁴. В 1942 р., коли я робив десь у червні свій російський мовний іспит, завдячую його складання у великій мірі FrI. Kolberg. Я сидів між нею й Хрестою й від них обох щасливо відписав письменно завдання. – В останніх часах мого берлінського побуту Лена Кольберг більше була [39/38] перенеслася на філософ. факультет, де вона робила журналістику. – Коли я влітку виїздив з Берліна до Краю, позичив Лени К. примірник своєї дипломової праці (вона також в зимі збиралася робити диплом і писала працю на якусь зближену тему). Пам'ятаю, як ще останнього чи передостаннього дня в Берліні я телефонував з Ljen'ою й вона весело оповідала мені, що вибирається з якоюсь товаришкою над Балтійське море, хоч не має замовленої кімнати й не знає, де буде мешкати. – Потім очевидно кілька місяців жодної вістки. – Але коли приїжджу до Праги, застаю там мій примірник диплома [40/39] мової праці із листом від FrI. Kolberg. Вона при бомбардуванні зовсім погоріла, але мою працю все носила з собою із валізою до пивниці й так її врятувала. Я був щиро зворушений і негайно написав подяку (FrI. Kolberg перебувала

³⁴ Досвідчена (нім.).

тоді провізорично з матір'ю на Шлезьку.) – Швидко після цього несподіванка і Лена Кольберг з'являється на кілька днів у Празі (було у грудні). Ціль: Дещо купити для поповнення гардероби й довідатися про можливості студій. Була у нас вдома. Заповідала, що на літній семестр напевно приїде до Праги, а перед тим хотіла різні справи поладнати в Берліні й навіть поїхати в Ригу (вона балтійка й там мала сім'ю). Мене тішила перспектива, що [41/40] хоч когонебудь із старих берлінських друзів матиму тут в поблизу. – Виїхала так швидко, що навіть не встигла попрощатися й я вже потім на Шлезьку адресу вислав листа з привітом. – Жодної відповіді. – Я вже й думати перестав, а тут ця вістка. – Шкода дівчини. – Шкода й матері (якщо жива) – перед пів роком стратила на Сході чоловіка, а тепер єдину дитину.

25.IV., вівторок

В неділю сумна вістка: помер наш приятель Микола Порш. Був це безумовно один із найцікавіших українців, яких я коли небудь зустрічав. Гостротою ума та широкою [42/41] ерудицією вибивався він далеко над середній рівень українських політиків. При цьому мав він одначе також великі хоби: нахил до кругітства, до «дипломатичних» хитрощів, які в еміграційній обстановці були непотрібні і смішні. При всьому своєму розумі родилися не раз у Порша зовсім нереальні пляни, які вказували, що він – мабуть через старість і еміграцію – зачинав тратити почуття дійсності. – Порш також одна з жертв війни. В листопаді мин. року його помешкання в Берліні дощенту згоріло, Порші перенеслися до якогось малого містечка в сусідстві. Під впливом хвилювань і зусиль відновився старий шлунковий боляк. Хвору[43/42]вав Порш недовго – всього тиждень – від латинських до наших свят. Помер на саму світлу неділю.

Ввечері в неділю був прийом в Gästehaus der Gausdentenführung³⁵ для студентів чужинців. Я організував українську групу – бл. 10 осіб. Вечір зачався досить парадно – в присутності обох ректорів – а скінчився в 2 год. над раном серед загального п'янства.

28.IV.44.

Мама розхорувалася, має болі. Виглядає це на якусь рецедиву її шлункового³⁶ боляка з-перед року.

[44/43] 2.V.44.

Кілька днів як вернулася Генні. Помітне охолодження.

В суботу й понеділок (29.IV та 1.V.) були один по однім два доклади із суспільно-наукової серії. Говорили: молодий Феденко Богдан про ідею провідної верстви в укр. народництві та Маруся Ленделівна³⁷ про В. Антоновича та українське хлопоманство. Самі доповіді були – як на початківців – не найгірші, а дискусії – хоч ще все доволі хаотичні – зачинають також уже набирати розгону.

5.V.44.

Сьогодні нарешті привіз столяр мою нову велику полицю на книжки. Зро-

³⁵ В гостинному домі окружної студентської управи (нім.).

³⁶ Слово «шлункового» дописане під рядком.

³⁷ Ймовірно, йдеться про Марію Лендел (д.н.н. – д.с.н.), випускницю Української Реальної гімназії в Модржанах коло Праги, студентку філософії у Празі та стипендіатку КОДУС у 1942–1944 рр. Див.: Б. Ващук. Друга зустріч гімназистів з Праги //Свобода, 1982, 1 жовтня, № 186, с. 3; В ім'я майбутнього нації, с. 316, 348, 365, 373.

блена вона доволі примітивно, але міцна й – головне – дуже простірна.

[45/44] 10.V.44.

Вчора говорив ширше з проф. Баєром про мою дисертацію. Розмова мала д. прийнятний характер. Баєр, здається, не буде мати нічого проти того, як би моя праця про Драгоманова (що первісно мала бути в моєму пляні тільки одним розділом) розрослась би до цілої дисертації.

11.V.44.

Попав зовсім випадково на семінар японського професора Кітаями³⁸ про східно-азійську філософію. Семінар так мене зацікавив і сам К-аяма так сподобався, що рішив на цей семінар правильно ходити.

[46/45] Вечором з Генні на прекрасному концерті клявірного віртуоза Еріка Тен-Верга³⁹. Такого майстра я ще не чув.

12.V., п'ятниця.

Вечором у мене «Herrenabend»⁴⁰. Були: Ривак⁴¹, Макаренко, Шевченко, Зілінський. Ривак оповідав про ситуацію в краю. Цікава дискусія.

13 і 14

Два дні провів з Генні. В суботу були ще в тутешньому нім. варієте, в неділю прогуляв до долину ріки Велтави, де все тепер цвіте.

[47/46] 17.V, середа

Делегація Акад. Гром. – Гудим, Макаренко й я – у проф. Баєра представитися й нав'язати контакт. Розмова тривала понад годину. Баєр назгаль мало розпитував: Ті справи, що його цікавили, були а). Статутіві залежності між НОУС'ом і ЦеСУС'ом б) Справа українського вільного університету – професори-східняки, що сюди недавно приїхали, хотіли б викладати на УВУ, але їхні фахи здебільша покриваються із уже у Празі заступленими; таким чином напр. по українській історії викладало б рівночасно 4-5 професорів; Баєр заступає думку, що на УВУ повинні бути заступлені також ширше загальні фахи (напр. всесвітня історія, східно-європейська історія тощо).

³⁸ Мається на увазі Джуньо Кітаяма (1902–1962), японський професор, д-р філософії Гайдельберзького університету, філософ, лінгвіст, перекладач, японіст та викладач дзюдо; з 1926 р. навчався в Німеччині в Фрайбурзькому університеті (в Едмунда Гуссерля) та Гайдельберзькому університеті (у Карла Ясперса), працював в університеті Марбурга, з 1936 до 1945 р. – асистент в Японському інституті в Берліні; автор праці «West-Östliche Begegnung: Japans Kultur und Tradition»; з січня 1945 р. був скерований до Праги для заснування та керівництва Інститутом з дослідження історії та культури Східної Азії та роботи в Німецькому Карловому університеті. Після війни викладав японську мову та дзюдо у Празі.

³⁹ Йдеться про німецького піаніста і музичного педагога Еріка Тен-Верга (Erik Then-Bergh, 1916–1982).

⁴⁰ «Вечір панів» (нім.).

⁴¹ Правдоподібно, йдеться про Василя Ривака (1911–1999), родом з с. Торки (нині – Польща); після закінчення школи навчався на юридичному факультеті Львівського університету (1930–1933); працював у Львові у сфері видавництва (1933–1939, 1941–1944); був членом Крайової екзакутиви ОУН у 1930-х рр.; учасник II з'їзду ОУН в Кракові, відтак відійшов від ОУН(б) разом з групою І. Мітринги, належав до керівництва Української Народно-Демократичної Партії (УНДП) (1942); у 1944 р. продовжив навчання в Празі, однак був висланий в Австрію на примусові роботи; по дорозі втік і з фальшивими документами перебрався в Північну Італію, де, після закінчення війни, продовжив навчання в Римі на торгово-економічному факультеті університету; з 1948 р. належав до лівого крила Української революційно-демократичної партії (УРДП), від якої через кілька років відійшов; у 1950 р. – емігрував до США й оселився в Нью-Йорку.

[48/47] Нині привезли скрині з книжками. Я їх негайно випакував. Велика нова полиця таки всіх книжок не приймає, треба буде белетристику вилучити окремо.

Появився новий закон, що Staatenlose⁴² можуть бути потягнені до військової служби. Що це значить?

20.V., субота

З Генні на дуже гарному концерті у Вальдштайнпале⁴³. Давали стару музику (Бах та інші), гра на чембало. Концерт зробив на мене велике враження. Обстановка знаменито підходила: барокова палата Валленштайна, з усією її пишністю. (Прекрасний сад!). В залі, де давали концерт, [49/48] на стелі велика фрескова картина: Валленштайн як би Марс на тріумфальному возі. Коли⁴⁴ згадати кінець Валленштайна то це справжній символ для «sic transit gloria mundi». – На концерті бачив Райхспротектора⁴⁵.

21.V., неділя.

Пополудні була в мене FrI. Inge Dahlmann⁴⁶. Приємне пополудне.

Вечором в театрі на Шоу'а «Святий Йоанні». Не можу сказати, яка була постановка, але сама п'єса [50/49] зробила велетенське враження. Шоу направду геніальний драматург.

22.V., понеділок.

Вислав – нарешті – Рудкові третю (останню) частину моєї статті про «Інтелігенцію». Це мій перший більший «opus». Перша чернетка його повстала ще в вересні-жовтні мин. року в Заліщиках. Себто я працював над цим (очевидно з перервами) більше як пів року⁴⁷.

Вечорі в гостині у Петра Демеця⁴⁸ (молодий німець, що з ним познайомився через Лукача⁴⁹). Була в нього літе[51/50]ратурна вечірка. Лукач говорив (до речі цікаво) про «русскую душу». Затягнулося це довго, пішов спати аж в 3 годині.

⁴² Особи без громадянства (нім.), апатриди.

⁴³ Йдеться про Валдштейнський палац Альбрехта Валленштайна в Празі.

⁴⁴ В оригіналі «кодли».

⁴⁵ Йдеться про Вільгельма Фріка (Wilhelm Frick, 1877–1946), державного діяча Третього Райху, одного з керівників НСДАП, на той час Райхспротектора Богемії і Моравії (1943–1945), страченого за присудом Нюрнберзького трибуналу.

⁴⁶ Особу встановити не вдалося.

⁴⁷ Йдеться, ймовірно, про статтю: Виродження та відродження інтелігенції // Бюлетень Централі НОУС. 1944, січень, № 1 (6), с. 5–9; лютий–березень, № 2–3 (7–8), с. 8–12; квітень–травень, № 4–5 (9–10), с. 15–25.

⁴⁸ Петер Демец (Peter Demetz, р. н. 1922), американський вчений-германіст, родом з Праги, д-р філософії (1948), перекладач та літературознавець; пережив Голокост; навчався у Карловому університеті, а потім – на еміграції в США; викладав у Колумбійському та Єльському університетах; редактор радіо «Вільна Європа» у Мюнхені (1950–1952); професор Єльського університету (1960–1991); викладач університету в Остраві в 1990-х рр.; автор спогадів про Прагу воєнних років (Mein Prag. Erinnerungen 1939 bis 1945. Aus dem Englischen von Barbara Schaden. Zsolnay, Wien, 2007). Peter Demetz, Prague in Danger. The Years of German Occupation, 1939–1945: Memories and History, Terror and Resistance, Theater and Jazz, Film and Poetry, Politics and War. New York, Farrar, Straus and Giroux, 2008.

⁴⁹ Мається на увазі Тарас Лукач (1920–2000), студент філософії в Празі в 1942–1943 рр., стипендіат КОДУСУ (1943); після війни – у США, мешкав у Лос-Анджелесі, де здобув магістерський ступінь (1957), потім викладав германістику в університеті м. Сан-Хосе (Каліфорнія), де й помер.

23.V, вівторок.

На сходах Акад. Громад. читав (чи радше свobodно говорив) свій великий доклад про «соціологічну теорію В'ячеслава Липинського». Слухали уважно, дискусія, як звичайно, на низькому рівні.

Таким чином позбувся я тягару, що лежав на мені від декількох тижнів.

24.V., середа.

Нарешті прийшли гроші за цей місяць. Це щастя, бо коло мене було доволі скрутно (витратився на полицю).

[52/51] 28 і 29.V. – неділя, понеділок.

Разом з Генні був на прогульці в містечку Кутна Гора (Kuttenberg). Кутна Гора має прекрасні пам'ятки готичної архітектури, собор св. Варвари належить до найгарніших будівель, які я колинебудь бачив: сміливість і уява. Містечко чистеньке, симпатичне. В усьому цьому порядку (порівняти тільки з нашими галицькими містечками з такою самою людністю – приблизно на 20.000 душ) проявляється сила й культура чеського народу. – Околиці нагадують трохи наше Поділля – вгорі широкі, отверті краєвиди, внизу ціла система ярів, [53/52] зарослих лісом, із річками й ставками. – Погода була прекрасна – перші справді літні дні.

З Генні помітно обосторонне охолодження.

30.V, вівторок

Реферат проф. Дорошенка – спогади про Липинського. Виголошений цікаво, зате змістом трохи поверховний. – Дискусія, як звичайно, нижче критики. – Своєрідною сенсацією була поява Донцова, що перший раз показався на студентських сходах.

[54/53] 6.VI.44., вівторок

На Заході зачалася інвазія. Вчора альянти здобули Рим – і це, здається, було сигналом. Атака спрямована покищо на побережжя Нормандії.

Найближчі тижні вирішать: або війна скінчиться до двох-трьох місяців, або затягнеться ще на неозначений час (якби інвазію відбили).

13.VI, вівторок

Реферат проф. Баєра на ширших сходах Акад. Гром. Позбігалася маса публіки – велика скількість старшого громадянства – всякі [55/54] співробітники Гайдріх-Штіфунт⁵⁰ (м. ін. Донцов, а також недавно прибулі науковці східняки), дальше професори У. Віль. Унів. Баєр говорив про «Volkswendung u. Nationalbewusstsein in Mittel u-Westeuropa»⁵¹. Виклад цікавий. – Клопіт був тільки з залего. Сходини відбувалися в нім. студентському домі, де ми мали замовлену залю, яка виявилася в не дуже принадному стані (свіжо білені стіни та запорошені та заляпані вапном стільці). Але нічого. – Справа була на 100% відсотків підготована мною (ініціатива, переговори, устійнення теми докладу). Це поважна позиція в білянсі [56/55] Акад. Гром. – добра асекурація.

14.VI.

Минув тиждень від початку інвазії. Альянти міцно закріпилися в Нормандії. Їх уже не викинуть. Німецька преса співає д. тоненько.

⁵⁰ Фундації Гайдріха (нім.).

⁵¹ «Творення народу та національна свідомість в Центральній та Західній Європі» (нім.).

15.VI.

Генні вже понад 10 день у шпиталі, переходила тяжку операцію (Drüsen⁵²). Вчора вже хотіла вертатися додому, але ще не пускають. Часто навідуюсь до лічниці.

[57/56] 27.VI., вівторок

Рудко у Празі вже 10 днів. За той час виголосив доклад на ширших сходах (про «нашу суспільну сферу»), був на засіданні Управи та на улаштованій у мене вдома гутірці на тему Централі, на якій було декілька людей з тутешнього активу. Особисто говорили ми чимало, а також разом з Макаренком і Зілінським. Актуальні питання: Структура Централі та справа наслідника Рудка на становищі Провідника, відношення до ОПУС'у. На[58/57]решті Бюлетень. – Рудко у Празі теж для себе працює науково.

Я викінчив велику статтю про «Волюнтаризм»⁵³.

Воснні події: Аліанти усадовилися в Нормандії (де заняли Шербург), атакують в Італії, большевики зачали офензиву на Сході. Що дальше?

30.VI., п'ятниця

Вчора рано поїхав Рудко. Відпровадив його на станцію й ще обширно з ним різні справи переговорив.

Передучора приїхав В. Бачинський з Кракова. Був у нас вчора вечором вдома. Випадково зайшов рівночасно Ривак, зав'язалася довша дискусія.

[59/58] 11.VII.

Раптово померла на мозковий удар наша господиня, п. Елізабет Міхль. У зв'язку з цим будуть всякі ускладнення: з помешкання нас не викинуть, бо ми записані не як піднаємці, але як наємці наших двох кімнат. Але виринає справа меблів, а дальше кого нам дадуть до кімнат Міхльової. Спадкоємцем пані Міхльової є донька, що перебуває в Еспанії й ледви чи зможе приїхати для поладнання справ.

Вчора читав у філософ. семінарі проф. Гюнтера реферат про Николая Гарт[60/59]манна. Мав чималий успіх. Дискусія була доволі завзята. Гюнтеро⁵⁴, що походить із школи Дільтая-Шпрангера⁵⁵ опонував проти тез Гортанівці-гартманівці (асистентка Fr. V. Bredow і я) опонували Гюнтерові. До речі, забавний епізод: Мені вже не раз траплявся епізод, що німці питалися мене, з якої частини Німеччини я походжу, яким німецьким діалектом я говорю. Саме вчора після реферату сказали мені дві німочки, що я родом мабуть із Штаермарку.

20.VII., четвер.

Закінчую семестр. Крім семінару у Гюнтера, виголосив ще два інші реферати: [61/60] один у проф. Кігаями, один у Баера. У Баера говорив з обсягу моєї майбутньої дисертації, про Драгоманова. Пішло добре. Святий Боже, щоб я тільки ще встиг зробити своєчасно докторат, поки події не стануть на перешкоді. Я повинен бути готовий у зимовому семестрі.

Тепер про Катаюму. Викладає на Празькому університеті про східноазійські

⁵² Залози (нім.).

⁵³ Невідомо, чи стаття під такою назвою була опублікована.

⁵⁴ Так в оригіналі.

⁵⁵ Йдеться про школу так званої «описової психології», засновником якої на початку XX ст. був Вільгельм Дільтей (1933–1911), а продовжувачем Едуард Шпрангер (1882–1963).

культурно-філософські проблеми. Це капітальна голова. Живе в Європі понад 20 років, студював філософію у Гуссерля та Ясперса⁵⁶. [62/61] Пізнати школу Гуссерля! Гюнтер не витримує як філософ з Кітаямою жодного порівняння. Сила Кітаями в тому, що він знаменито вміє провадити семінар. Провокує дискусію, при цьому у філософських аналізах глибокий і точний (Гуссерль!). А втім К. особливо цікавий тим, що це людина, що стоїть між двома такими далекими й чужими культурними світами, при чому кожний зглибила на правду до дна. Це дає йому перспективу на проблеми, яку рідко доводиться здобати. – Особисто К. при[63/62]тягає своєю простотою, тонким гумором, мудрістю. Знаю, що різні учасники його семінару зверталися до нього із своїми приватними журбами й сумнівами, немов до сповідника. – Після передостаннього семінару пішла ціла кумпанія разом з професором до гарного паркового ресторану на Петржніні. Останній семінар таки просто вже відбувся там же у кав'ярні, де ми сиділи від 6 до 11 години. На самперед були два реферати: мій про Ляо-це, й ще одного хлопця про Шопен[64/63]гауера; після чого відбулася дискусія, головню на тему різниці «Ding an sich»⁵⁷ у Канта і Шопенгауера. Після вечері розмова зійшла на легкі теми: подружжя, любов. Виглядало це майже як у Плятона: кожен з учасників подавав своє розуміння й поняття любови, а на кінець наш східноазійський Сократ перевів критику сказаного й подав власну аналізу – зразок тонкого чуття й глибини мислі.

[65/64] 3.VIII.44

Сьогодні наніч їду на 2 тижні до Відня й Берліну.

На фронтах ситуація для Німеччини: большевики перейшли Вислу.

⁵⁶ Карл Теодор Ясперс (Karl Theodor Jaspers, 1883–1969), німецький філософ і психіатр, один з творців екзистенціалізму; доктор медицини (1909) та психології (1913); викладав у Гайдельберзькому (1916–1937, 1945–1948) та Базельському університетах (1948–1961); у 1937 р. був вигнаний з Гайдельберзького університету як антинацист; член Гайдельберзької академії наук.

⁵⁷ «Річ у собі» (нім.), філософський ноумен.

[4 серпня 1944 р. – 1 січня 1945 р.]

[1] [Freitag, 4. August]¹

Прибув до Відня. Їзда тяжка – не спав ні хвилини, більшість дороги стояв. Тому й почував себе нині втомлений – тільки виспавшись по обіді прийшов до себе. – Зустрів мене на станції голова Січі, Є. Пизюр² (мій давний знайомий з таборів). Пизюр примістив мене в готелі, ми мали потім ще зустрітися, але розминулися, і я решту дня ходив сам. Аж сам дивуюся, як добре орієнтуюся у Відні (я був тільки раз 10 днів перед двома роками!) – Місто робить доволі опустошене й сумне враження. – На вулицях часто чути укр. мову: це найновіші збігці. – Випадково зустрів на Kartenstelle³ Д-ра Лончину з жінкою⁴!!!

[Sonnabend, 5. August]

Багато ходив по місті – виліз на Стефанську вежу⁵. – Був у д-ра Ю. Романчука. Застав його на половину спаралізованим. Він мав припадок перед двома місяцями. От доля: Родина винищена й самотній старець, що хотів би вмерти, а не має засобів самогубства. Застав там також його приятеля Hofrat'a⁶. – Из товаришів бачив Логина, Гордія Стельмахова, Калину Андрієнко⁷. У Відні є тепер Дунько Гординський⁸, але Святослава нема.

¹ Продовження записів 1944 р. – у датованому щоденнику.

² Євген Пизюр (1917–1980), близький приятель І. Лисяка-Рудницького, український правник та громадський діяч; голова студентської організації «Січ» у Відні (1943–1944) та НОУС'у (1944); пізніше – професор політичних наук університету в Сент-Луїс (США) (з 1961 р.); автор праць «Новий фрагмент сов. аграрної політики» (1952), «The Doctrine of Anarchism of Michael A. Bakunin» (1955; 1968), нарису про В. Липинського «Вячеслав Липинський і політична думка західного світу» (Сучасність, 1969, ч. 9, с. 103–115) та розвідки про доктрини Б. Кістяківського, М. Драгоманова, післясталінську національну політику в СРСР та ін.

³ Ймовірно, йдеться про відділ забезпечення картками на нормовані товари.

⁴ Мається на увазі Оріса Чайковська-Лончина (1923–2018), дружина Богдана Лончини (1944), родом з Підбужа на Дрогобиччині, яка навчалася на хімічному факультеті Львівської політехніки; під час війни мешкала з чоловіком у Кракові, Відні та Мюнхені, а з 1948 р. – на еміграції у США, у Стемфордї, Детройті, викладала математику в школах; належала до Союзу Українок Америки, Світової Федерації Українських Жіночих Організацій Марійської Дружини та Українського Патріярхального Товариства.

⁵ Йдеться про південну вежу собору святого Стефана у Відні, яка є символом міста.

⁶ Радник двору (нім.). Невідомо про кого йдеться.

⁷ Мається на увазі Калина Чічка-Андрієнко (1920–2006), відома піаністка; родом із Відня, донька оперного співака Кліма Чічки-Андрієнка та внучка Кирила Трильовського; навчалася у Берліні (1939–1941) та Львові (1942–1943); мешкала у Відні (1944) та після війни – в Баварії, звідки емігрувала до США (1952); очолювала та викладала в Українському музичному інституті ім. Лисенка в Нью-Йорку; на пенсії повернулася жити в Німеччину; померла і похована в Мюнхені, перепохована в Коломії.

⁸ Мається на увазі Богдан-Зіновій Гординський (1911–1995), лікар-терапевт, син Ярослава Гординського, брат Володимира-Євгена та Святослава Гординських; д-р медицини (1938), дійсний член НТШ; під час війни працював лікарем та викладачем Греко-Католицької Богословської Академії у Львові; у 1944 р. переїхав до Відня та очолив відділ внутрішньої медицини Центрального шпиталю для переміщених осіб в Зальцбурзі; з 1947 р. – на еміграції в США, працював головним лікарем шпиталю в м. Гарві.

[Sonntag, 6. August]

Рано пішов до церкви. Несамовите збіговище українців – уся вулиця загачена нашими людьми. Бачив багато знайомих: Др. Парфанович, Гандзій, молодого Костельника⁹. Тяжко було дивитися на цю українську нужду. – В 12 год. відкриття виставки «Січі». Ідіотично-демагічна промова на відкритті Д-ра Гриця¹⁰. Наші «сеніори»!

Після обіду з Пизюром відбув довший прохід Schönbrunn'у. Зреферував йому празьке студентське середовище. Пизюр розумний, відповідальний чоловік, знаменитий голова. – Дивовижний випадок: зустрів свої берлінські товаришки Alett'y Hahn та FrI. Lohmeyer¹¹ (ця остання саме зробила докторат). З Alett'ою я навіть хотів конче бачитися й писав перед 10 днями на стару адресу, щоб сконтактуватися. На жаль не було змоги розговоритися. Були ми на спільній вечері, але дівчата мали у товаристві двох ідіотичних мадярських графів, з якими весь час виправляли брєвері¹².

[Montag, 7. August]

Зрана продовжив собі побут в готелю у Verkehrsamt¹³. На вулиці зустрів випадково Туську Рудницьку¹⁴ (жінку Михайла), але була зовсім як непритомна й годі було з нею говорити. По обіді разом з Пизюром та ще двома хлопцями їздив лодкою на старім руслі Дунаю, веслував, загорів на сонці. Потім разом з Пизюром д. докладно оглянув виставу «Січі», яка надзвичайно цікава. До півночі ходив з Пизюром і дискутував про справи «Січі».

[2] [Dienstag, 8. August]

Зустрів випадково на місті берлінського товариша литовця Д-ра Мажейку. Пробыли кілька годин разом, пополудні у кав'ярні «Hochland» звідки видно цілий Відень. Мажейка мав колись у «Мазепинці» реферат про укр.-литов. співпрацю. Тепер він д. пригноблений – по війні ледве чи литов. народ взагалі існуватиме. Вечором у «Січі» говорив я свій доклад «Чи національна ідея пережила!» Говорилося мені д. добре – Пизюр робив потім компліменти. На жаль на сходинах прийшло тільки к. 20 люда (замість запрошених 50). Недописана почта й не доручила великої частини запрошень вчас.

[Mittwoch, 9. August]

Рано з Пизюром зробив д. гарний прохід на гору. Kahlenberg під Віднем. Там пам'ятковий костел в честь перемоги Собіського над турками.

Пополудні (теж з Пизюром) візита у представника У.Ц.К. у Відні Полянсько-го¹⁵. Він зовсім був перевтомлений і перепрацьований – біженська справа!

⁹ Йдеться, мабуть, про Іриня Костельника, давнього знайомого І. Лисяка-Рудницького.

¹⁰ Ймовірно, йдеться про Остапа Гриця (1881–1954), українського поета, літературознавця, журналіста та перекладача, дійсного члена ВУАН та НТШ, який протягом 1914–1945 рр. жив у Відні, а відтак переїхав до Баварії, помер у Мюнхені. Про нього див.: Винар Любомир. Остап Гриця. Життя і творчість. Клівленд, 1960.

¹¹ Особу встановити не вдалося.

¹² Тут: поведінка, яка порушує порядок, викликає замішання, колотнеча (польськ.).

¹³ Бюро транспорту (нім.); ймовірно, йдеться про відділення поліції, що полагоджувало питання перебування.

¹⁴ Йдеться про Марту Рудницьку.

¹⁵ Мається на увазі Юрій Полянський (1892–1975), український вчений геолог, географ та археолог; дійсний член НТШ, старшина УГА, перший крайовий комендант УВО, викладач основ антропології Греко-Католицької Богословської Академії у Львові (1930–1937); у червні–вересні

Вечором у ресторані з Frl. Lohmeyer та її малярським знайомим, що оповідав забавні епізоди про свої подорожі на Балкани.

[Donnerstag, 10. August]

Стратив ранок на стараннях про залізничний квиток: тепер треба для залізничці посвідчення з поліції. – В 2-й годині нарада в «Січі». Говорив про «Ідейні напрямні діяльності НОУС'а». В дискусії найцікавіший голос Перейми¹⁶. Дискусія оберталася докруги закидів, що Централія відривається від студентської маси, «творює гурт вибранців!» На нараді був мій старий львівський приятель Дунько Гординський. – Попрощався з Віднем із тераси Hochhaus 7¹⁷. Саме йду на двірць.

[Freitag, 11. August]

З Відня до Берліну від 10 вечором до 12 вполудні (шлях на Бресляу). Аж до Бресляу (7 год. ранку) ми з Пизьюром куняли в коридорі на валізах – тільки потім дістали сидячі місця.

Відшукали Рудка на Oranienburgerstr., який має там кімнатку в будинку англіканської церкви. З'явився теж Козак¹⁸, потім Прицак. Пішли обідати, потім до цукерні. Балачка мала покинути загальний характер. (До речі: з Бюлегеном біда – стенографістка загубила частину рукописів). Рудко завів мене до книгарні, де я на 57 RM накупив книг (м. ін. Кроче¹⁹). Ночуватиму у Прицака (Elsasserstr. 14), який сам ночі проводить на «Brandwa'ci»²⁰.

[3] [Sonnabend, 12. August]

Перший орієнтаційний прохід по Б-лінії. Спустошення величезне – але я ходив здивований тим, скільки тут ще стоїть. Зайшов до будинку мого старого факультету на Schinkelplatz²¹, також до Marstallgebäude²², де я колись працював асистентом. Обідав у студентському домі на Oranienburgerstr.²³. Вражає маса українців. Пополудні з Енкою (Триною Кушкевич). Прохід по Kurfürstendamm і разом у кіні. Вечеряли в гарному льокалі, де зовсім не було пізнати тотальної

1941 р. виконував обов'язки Голови Тимчасової управи Львова, після чого почав працювати в шкільній адміністрації міста; у 1943 р. виїхав до Кракова, а відтак – до Відня, де очолив представництво УІЦК. Після війни Ю. Полянський викладав географію в УВУ в Мюнхені (1945–1947), а з 1947 р. – на еміграції в Аргентині, де з 1956 р. був професором державного університету в Буенос-Айресі та пізніше – академіком АН Аргентини. Про нього див.: О. С. Ситник. Юрій Полянський – перший дослідник західноукраїнського палеоліту // Археологія. 2003, Вип. 1, с. 140–144.

¹⁶ Йдеться про Євгена Перейму (1916–2006), українського журналіста та громадського діяча, під час війни – студента права у Відні, стипендіата КОДУСу (1943), який представляв Українське Католицьке Академічне Об'єднання «Обнова»; потім – на еміграції в США (Ірвінгтон, штат Нью-Джерсі), де був учителем школи українознавства та бібліотекарем, також належав до багатьох українських організацій (Українське Патріархальне Об'єднання, «Самопоміч», «Чорноморська Січ» та ін.), редагував «Наш голос». Помер у Ірвінгтоні.

¹⁷ Гохгаус на вул. Герренгасе – найвища житлова споруда тогочасного Відня, збудована у 1931–1932 рр.

¹⁸ Мається на увазі Андрій Козак.

¹⁹ Йдеться про італійського філософа, історика, політика та літературного критика Бенедетто Кроче (Benedetto Croce, 1866–1952).

²⁰ Тобто на протипожежній варті (нім.).

²¹ Шінкельпльац – площа в Берліні.

²² Йдеться, ймовірно, про необарокову будівлю Ноєр Маршталъ у Берліні на Палацовій площі, яка з 1920 р. використовувалася для Берлінської міської бібліотеки.

²³ Вулиця в центральній частині Берліна.

війни. – Пізнім вечором пробував відшукати Хрісту. Але із Гогартенів, де вона жила, всі виїхали.

[Sonntag, 13. August]

Цілоденне засідання централі НОУС'у. Мало відбутися у формі прогульки, але ми запізнали залізниче получення й тому перейшли до Психологічного Інституту (в будинку кол. цісарської палати²⁴ в Берліні), де Цимбалістий мас як асистент д. гарну кімнату. Наради тягнулися від год. 8 рано до 6 вечором з короткою перервою на обід. Участь брали Рудко, Козак, Прицак, Цимбалістий (берлінські члени) й позаберлінські: Пизюр і я. В першій частині були звіти про працю осередків, в другій частині дискусія про ідейні напрями НОУС'у (за докладом Рудка). У третій організаційні справи. – Це радісне й підбадьоруюче почуття, що в нинішніх часах такий центр думки молодого покоління можливий.

[Montag, 14. August]

Рано на Kartenstelle.

Пополудні спільна знімка Централі НОУС'а.

Вечором з Осадчуком, Пизюром і Енкою на спільній вечері.

[Dienstag, 15 August]

Прийшов лист від Мама на адресу Рудка. Залучені листи від Хрісти, Інге Брандт та Лії Любберт.

Обідав із Наталкою Георгієвською. Оповідала про те, що Косача у Кракові замкнули на кілька місяців до в'язниці й то серед доволі скандальних обставин.

[4] [Mittwoch, 16. August]

Вечором був у Руденка з Богданом Осадчуком і Енкою. Зачали грати в «очко» («21»), при чому Осадчук програв кількадесять марок. – На станції Ufa-Babelberg²⁵ зловив нас летунський алярм і я дістався додому на 3 годину.

[Donnerstag, 17. August]

17. Aug. Новий десант альянтів у Південній Франції.

[Freitag, 18. August]

Ранок стратив на заходах на поліції у справі Passierschein'у.

Великі спеки. Канікули!

Пішов після обіду з Прицаком скупатися до пливальні.

Вечором відвідав пражьку товаришку Inge Dahlmann із Wannsee. Оце недавно вона надрабляла міною «тримаймося – не даймося». Тепер зовсім стратила голову: ніхто цього «вже не може витримати» і т. д. Цікаво – її батько генерал.

[Sonabend, 19. August]

Рано по довгих митарствах нарешті дістав свій пропуск.

Пополудні разом з Прицаком поїхав до Відня на візиту до Гетьм. Скоропадського. Зустріч заініціював Прицак – але в розмові потім майже участи не брав. Загальне вражіння: Позитивне – як добре, ще все Ск. тримається. У нас люди вже в 50 роки старики, а він із своїми 70-ома кількома сильний здоровий мужчина та елегантний старший пан. Те, що в розмові подобалося: оптимізм. «Тепер українці зовсім поспускали голови. Гадаю, що 40-міліоновий нарід не може згинати. Скінчився тільки один етап. Большевики скріпилися – але вони теж не є вічні».

²⁴ Йдеться про Старий Палац, колишню резиденцію Вільгельма I, на Унтер-ден-Лінден, 9.

²⁵ УФА – німецька медіакомпанія в районі Бабельсберг Берліну.

19.VIII.²⁶ Те що не подобалося: Занедбаний вигляд садиби й хатньої обстановки. Це не вина воєнних обставин, але господарське око не таке, як треба. Важне: Скор. робить вражіння в укр. справах не зовсім поінформованої, трапляються в нього ляпсуси, наївні питання. Те, що йому говорити, слухає уважно, але не раз мав я вражіння, що вислухане вилітало йому другим ухом. – Насамперед інформував я про студентські справи. Скор. цікавило відношення до політичних рухів і націоналізму та гетьманства. Я відповідав так: з націоналізму, який у першій формі вже заломився, осталася тяжка спадщина.

19.VIII. Йде про те, щоб з цієї спадщини зберігти вартісне. – Щодо відношення молоді до гетьманства, та помітне зростаюче зацікавлення теоретичною сторінкою (Липинським), але нема зацікавлення гетьманством як політичним рухом. – Потім поставив Скор. цікаве питання: Чи в разі перемоги альянтів українці масово зачнуть перемальовуватися на демократичні барви? – На жаль авдієнцію на цьому місці перервали.

[5] [Sontag, 20. August]

Поворот до Праги. Виїхав з Берліну о 5 попол. приїхав о,30 вночі. Дуже велика спека – канікули. В поїзді зустрів випадково Fr. v. Bredow, яка всіла на одній з останніх станцій, вертаючися з прогульки недільної додому.

Підсумки подорожі: фізично більше втомився, як відпочив, але зате духово відсвіжився. Був співучасником важного етапу в історії закордонного студентства. Зібрав чимало інформацій до подій. Привіз копицю нових книжок.

[Montag, 21. August]

Довго спав, потім писав листи, порядкував папери та привезені книги.

Радісна вістка! Саме прийшла вістка від Тата, з яким не мав контакту від тижнів. Пише з Судетів, вивіз з Кракова всі речі (отже й бібліотеку), їде даліше мабуть до Інсбруку.

[6] [Donnerstag, 24. August]

Пополудні виїхав купатися до долини Шарки²⁷. Зустрів там випадково знайомого студента данця. Приємно балакали про ситуацію.

Ввечері був у нас гість FrI. Dr. Gerda v. Bredow – асистентка при філософ. семінарі. Сиділа від 9 до 11 год. З Мамою розумілася вона добре. Говорила про ситуацію, про різних професорів і філософів, про перспективи жінок після війни. Бредов післязавтра покидає Прагу й вертається до Берліну. Це надзвичайно культурна дівчина, шкода, що так мало чепурна.

[Freitag, 25. August]

Дві події – одна приємна, а друга неприємна: уряд праці забрав нам нашу служницю. Отже будемо з Мамою мусіти самі господарити. – Приємна: відновлено права на в'їзд за протекторату Бабці. Її присутність була б зовсім розстроїла наше тутешнє життя.

В Румунії переворот. Антонеску вбитий, король заключив мир з альянтами.

У Франції бої заходять до району Парижа.

[Sonabend, 26. August]

²⁶ Дві примітки І. Лисяк-Рудницький дописав під зірочками на вільних полях щоденника.

²⁷ Відпочинкова зона у північно-західній околиці Праги.

Після обіду зробив д. гарний прохід з Fr. Langer²⁸ до Збраслава (Königsal)²⁹. Яких 10 км машерували пішки горі Велтавою, потім купалися в річці, вернулися поїздом. Погода прекрасна вершок літа. – На жаль галерія образів у Збраславі була зачинена. Але сам палац (бувний монастир). Чарівна елегантна рококова будівля.

[Sonntag, 27. August]

Їздив з Вол. Бачинським та його жінкою³⁰ до Бенешова. Там тепер на виш-колі мій товариш з краківських часів Вол. Яворський. Виглядає добре: вихуд, але змужнів і набрав уже зовсім дозрілих рис. Ми всі пішли за місто лежали на сонці й дискутували – очевидно про політику. Йшло про те, як оцінювати партизанських рух, що Бач. і Яворський обороняли, та що я його гостро критикував.

[8] [Freitag, 1 September]

Був у нас Борис Левицький³¹ (проїздом з Відня до Кракова).

[Sonnabend, 2. September]

Вечором були обоє Бачинські. Дискусія оберталася коло можливостей гетьманської ідеї в майбутньому. Бачинський дуже палкий фанатик. В часі візиту Бачинських розгорілася надворі страшенна буря. Вона проминула коло півночі, випогодилася, але сильно похолодало.

[Sonntag, 3. September]

Як довго це ще може тривати. Після Румунії зірвали з Німеччиною Фінляндія й Болгарія. На заході альянти переступили бельгійську границю.

Останній тиждень день-у-день працюю в бібліотеці над своєю дисертаційною драгоманівщиною. Тому що загальна читальня тепер зачинена, відведено мені окрему кімнатку у слов'янському відділі.

В мене якась дивна душевна охлялість, навіть найпримітивніше листування занедбую. Недобре.

[Montag, 4. September]

Вечором після бібліотеки заскочив до Бургардтів³², де не був уже д. давно.

²⁸ Ерна Лянгер (Erna Langer, 1922 р.н.), родом з м. Лянгенбелау (сучас. Белява у Нижньосілезькому воєводстві Польщі), студентка Карлового університету у Празі, де завершила дисертацію на тему «Європа. Ідея та дійсність у Меттерніха» (нім.) («Europa. Idee und Wirklichkeit bei Metternich», 1944–1945); вчилася на одному році з Гельгою Пролліус та І. Лисяком-Рудницьким; у 1942 р. мешкала в Берліні, в 1945 р. – у Фельдкірху. Подальша доля невідома. Див.: Disertace Pražské university, 1882–1945. Vol. 2. Praha, Universita Karlova, 1965, p. 133.

²⁹ Місто на 10 км на південь від Праги, а з 1974 р. – у складі Праги. Збрацлавський монастир – один з найбільших центрів діяльності гуманістів середньовічної Чехії. Тут зберігається частина колекції Національної галереї у Празі.

³⁰ Йдеться про Марію Бачинську (д.н.н. – д.с.н.), яка після війни виїхала з сім'єю в США.

³¹ Борис Левицький (1915–1984), український журналіст, публіцист та політичний діяч, пов'язаний із лівим крилом націоналістичного руху, редагував газету «Нове Село»; під час Другої світової війни – член-засновник і член ЦК Української народної демократичної партії; після війни – співредактор газети «Вперед», органу лівого крила Української революційно-демократичної партії (УРДРП); з 1959 р. був співробітником фундації Фрідріха Еберта. Див.: Bogumiła Berdychowska. Od nacionalisty do lewicowca (Przypadek Borysa Łewyckiego) // Zeszyty Historyczne. 2003. № 145 (524), s. 214–230.

³² Йдеться про родину Освальда Бургарда:

Освальд Бургард (Юрій Клен) (1891–1947), український поет, перекладач та літературний критик, який з 1943 р. працював викладачем УВУ в Празі, а після закінчення війни – професором слов'янської філології в університеті Інсбрука та головним редактором журналу «Літаври» (Зальцбург).

З Оксаною Драй-Хмарою, що з нею не раз дуже тяжко настроїтися мені на один душевний тон, розмовлялося мені гарно й сердечно. – Потім заскочив ще до «Гайм'у»³³. Зілинського не застав, але посидів у Шевченка. Говорили про його старих польських приятелів – Станіслава Вінценца³⁴ та інших.

[9] [Mittwoch, 6. September]

Сталася в мене дрібна пригода, що могла мати поганий кінець: із FrI. Langer поїхав я після обіду купатися до Збраслава (Königsaal). Ми спустилися обоє вплав через ріку, але в певному моменті зачав я тонути. Erna Langer підійшла мені на поміч, але й вона не могла собі дати ради. Витягнув нас обоїх якийсь чех.

[Donnerstag, 7. September]

В бібліотеці застав на столі записку, що до Праги приїхали Gerda Krause та Inge Dahlmann і, що хочать ще цього пополудня зо мною зустрітися. Вони обі приїхали тут забрати решту річей і остаються декілька днів.

[Freitag, 8. September]

Сьогодні приїхав з Берліну О. Прицак. Ми з Зілинським вийшли зустрічати його на станцію, потім оправдували трохи по місті, по дорозі залізли до книгарні й кожний з нас видав по кількадесять марок. – Нині Прицак ночуватиме у студентському домі на Подолі (у Зілинського), потім примістимо його в готелі Фішера.

[10] [Sonnabend, 9. September]

Пополудні був разом з Мамою на візиті у Садовськи[x]. Найважливіше: при допомозі Садовських вдалося розв'язати складне питання хатнього господарства: знайшли прислугу, яка не підлягає Arbeitseinsatz-ові³⁵ – бо в неї мала дитина. Це д. симпатична молода жінка. – Цікава постава Валентина Сад. до ситуації: в нього унерівські пороки мабуть уже непоборимі, як нервовий трік³⁶.

Дружина – Зінаїда Бургард (1896–1991), родом з Володимира Волинського. Після смерті чоловіка – на еміграції в Канаді, померла у м. Лондоні (Канада).

Ірина (Ірена) Бургард (1922–2010), донька Освальда та Зінаїди Бургардів, нар. у Києві. Померла у м. Ричмонд-Гіллі (Канада).

Вольфрам (Вольфганг) Бургард (1935 р.н.), син Освальда та Зінаїди Бургардів, народжений у м. Мюнстері (Німеччина); поет, перекладач і літературознавець, навчався в Торонтському та Вісконсинському університетах; редактор «Сучасності» (1967–1972); професор української, іспанської та італійської мов, викладач в Ньюфаундлендському університеті (1958–1960) та Західнонтарійському університеті (1960–2001); мешкає у м. Лондоні (Канада).

В родині Бургардів у Празі під час війни знайшли прихисток дружина Михайла Драй-Хмари, Ніна, та донька, Оксана Ашер.

³³ Йдеться, мабуть, про студентський дім.

³⁴ Станіслав Вінценз (1888–1971), польський письменник французького походження, філософ та перекладач, автор чотиритомної епопеї про Гуцульщину «На високій полонині». З приходом Червоної Армії був арештований, але, завдяки втручання радянських українських письменників, Івана Ле та Петра Панча був звільнений. Разом зі сім'єю таємно перебрався в Угорщину, а після війни жив у Західній Німеччині, Франції та Швейцарії. Був близьким приятелем Чеслава Мілоша та інших провідних центральних і східноєвропейських інтелектуалів, співпрацював з польським журналом «Культура» у Парижі. Був знаний своїми проукраїнськими симпатіями. Зокрема, у 1936 р. на свої кошти він встановив у Слободі Рунгурській, де проживав, один з перших пам'ятників Іванові Франку.

³⁵ Тобто примусовій праці в Третьюму Райху.

³⁶ Так в оригіналі. Йдеться про нервовий трік.

[Sonntag, 10. September]

Їздив до Горніх Черношіц де живе Герда Кравзе. Були: Герда, Юс Весселі та Гергардт Дам (Dahm)³⁷ – теж знайомий від Кітаямових семінарів. День не вдався. Погода дощова, а сидіти в хаті з 3 людьми, що всі є неврастеніки жодна приємність. Зате ввечорі був у мене вдома вже сам Dahm і ми надзвичайно живо і цікаво дискутували філософічні теми: оборона епістемологічного реалізму проти ідеалізму.

[Montag, 11. September]

Від нині знову чинна бібліотека: себто з окремої кімнатки у Словенському Відділі перенісся я наново до загальної читальні. Ще ранком заскочив до мене В. Яворський ще з одним, незнайомим мені досі товаришем (Гузар³⁸ на прізвище). Ми умовилися на вечерю в готелі Амбасадор. Було більше товариство: оба вояки, Бачинський з жінкою, Прицак, ще одна молода дама в товаристві Бачинської. – Потім ми ще з Бачинським довго проходилися при ясных зорях та холодному повітрі.

Він оповідав мені про свої вражіння з Берліну: Довга кількагодинна розмова з Гетьманом, в якій Бачин. мав виступати д. гостро. Потім знов я казав Б. свої думки про те, що санувати СГД річ безнадійна і навіть непотрібна.

[11] [Freitag, 15. September]

Кілька останніх днів був я занятий одною складною справою, яку нині вдалося довести до кінця: Зустрівши в понеділок Макаренка довідався, що на домагання Гальки й Бандрівського³⁹ (куратор УВУ та керманіч Vertrauensstelle) скликає на п'ятницю ширші сходини студентства, де мають бути агітаційні виступи згаданих панів та ще одного нім. офіцера за вступленням студентів до юнацької протилетунської оборони⁴⁰ (німці в Галичині набрали для нього кілька тисячів хлопців). – Вважав, що скликувати такі сходи з різних причин некорисно, а головню тому, що люди готові не прийти й відповідальність впаде на товариство. Ми з Мак. пішли насамперед до Бандрівського, а потім (в п'ятницю) прямо до уповноваженого оберлейтенанта Ріделя⁴¹. З ним домовилися ми, щоб покищо ширших сходин не скликати (бо людей нема у Празі, студенти є на Einsatz'ach⁴²),

³⁷ Осіб ідентифікувати не вдалося.

³⁸ Ймовірно, йдеться про Любомира-Євгена Гузара (1911–1995), про якого є згадки і в пізніших роках шоденника; український громадський діяч на еміграції, родом з Чернівців; у міжвоєнний час студіював право в Парижі; був засновником і видавцем друкованого органу ОУН, часопису «Самостійність» та відновлювачем «Пласту» у Чернівцях; у 1938 р. був одним з представників закордонної делегації Карпатської України, а також особистим перекладачем Августина Волошина. Після поразки Карпатської України повернувся до Франції; під час війни перебрався до тої частини Франції, яка перебувала під владою колабораціонісного уряду, сформованого після поразки у війні з нацистською Німеччиною (режим Віші); при цьому уряді був представником ОУН(м) – мельниківського крила. Згідно із твердженням його родичів, брав участь у Русі Опору. Після Другої світової війни як юрист опікувався українськими переселенцями, дописував до французьких газет; один з активістів Українського Національного Союзу у Франції (УНСуФ), а потім голова громадсько-суспільної і культурно-освітньої організації українців в Парижі з середовища ОУН(м) – Української Національної Єдності у Франції (1970–1971).

³⁹ Мається на увазі Дмитро Бандрівський (д.н.н. – д.с.н.), керівник Української установи довір'я (нім. – Vertrauensstelle) у Празі під час Другої світової війни. Більше свідчень про цю особу не знайдено.

⁴⁰ Протиповітряна оборона (нім. – die Flakartillerie, Flugabwehrartillerie, Flak-Artillerie).

⁴¹ Особу встановити не вдалося.

⁴² Ймовірно, йдеться про участь студентів в обов'язкових роботах (від нім. der Einsatz – участь).

а коли придуть друковані пропагандивні матеріали в тій справі, розішлеться їх межи студентством. – Уважаю це за досить поважний успіх.

[12] [Mittwoch, 20. September]

Був у Бачинських і довідався, яка з ними вийшла штука: Дістали наказ з поліції до 3 днів покинути Прагу, не знають вони, що з собою зробити: чи доїхати до малого провінціального містечка в Гарцу, де в них є знайомства, чи куди інде. – Потім довго ще говорив з Бач. про різні давні справи: поставив йому в докір його неполітичну поставу і в моїй справі у Кракові у 1940 р., і у справі авантюриста Скрипченка.

[13] [Donnerstag, 21. September]

Приємна звістка: Мама заключила з чеським (чи радше урядово-протекторатським, із німецьким началь. директором) видавництвом «Орбіс» договір про видання своєї протибольшевицької книги. Ця праця ледве чи ще появиться (сам переклад potrиває місяці!), але найважливіше те, що М. дістала зачет 2500 RM, так, що забезпечена на кілька місяців.

[Freitag, 22. September]

Прийшла нова служниця. Виглядає привітно, культурно, хоч мабуть не дуже порядна. У неї дуже гарненька кількамісячна дитинка.

Прийшов лист від Алетти Nahn (Ганн). Сензаційна вістка: Гаусгофера шукають у зв'язку з липневим заговором – ще його не зловили.

[Sonnabend, 23. September]

Вечором був у Бургардтів-Драй-Хмар. Мусів вертатися пішки (минув останній трамвай), промок на дощі і простудився.

Прийняв «Бюлетень» – велике число на 40 сторінок. Це закінчення одного етапу праці.

[14] [Mittwoch, 27. September]

Вчора й нині в мене простуда – навіть гарячка. Це загальна епідемія.

[Donnerstag, 28. September]

Приїхав Осадчук. Остається в Пр. приблизно місяць – збірять матеріяли до дисертації. Нині переночував у нас. Оповідав багато цікавих подробиць про світові справи. – Румунія, Болгарія тощо – у Берліні таки видніше, як нам у Празі.

[15] [Freitag, 29. September]

Скінчив читати «Етику» Гартманна, яку мав на варштаті кілька місяців (750 сторінок!). Багато в голові мені прояснилося.

Батько прислав 400 RM. Сидить далі в Тепліці (Teplitz-Schönau). Вістки – ні слова.

Приємна подія: Мамі вдалося зфіналізувати справу чеського видання своєї протибольшевицької книги у видавництві «Orbis» і дістала зачет 2500⁴³ RM. Це найважливіше бо чи книга вийде, це ще писане вилами по воді.

[Sonnabend, 30. September]

30. IX.

[Sonntag, 1. Oktober]

Прекрасний осінній день. Проходи по Празі з Лянгер. – Зрана були на Жіжкові⁴⁴, де мавзолей Масарика. Вид на Прагу: місто в мряках, що через них зачинає пробиратися сонце. Разом обідали, після того ще прохід по парку Стрмовка⁴⁵.

⁴³ Виправлено з числа 1500.

⁴⁴ Історична місцевість Праги, у 1881-1922 рр. – окреме місто.

⁴⁵ Правильне написання Стрмовка (Stromovka), Королівський парк (Královská obora), найбільший парк Праги.

Вечором пішов разом з Осадчуком до Юри Чорного⁴⁶, де наші віршоплети робили малий авторський вечір. Поезії (Чорного і Гарасевича⁴⁷) не подобалися, зате початок роману Гарасевича навіть непоганий, найважливіше: почуваю ослаблен. атмосфери ворожости у відношеннях до Гарасевича, що впливало з його націоналіс. ортодоксії. Зілинський, що з цими людьми живе ближче, говорить про його процеси розслоєння цього націоналіс. психологічного чиряка.

[16] [Mittwoch, 4. Oktober]

Прикий інцидент з Несторенчихою⁴⁸ в Гайдріх-Штіфтунг. Баба дістала просто істеричний припадок – без жодної причини – тільки тому, бо я хотів позичити книжку в Інституті.

[Donnerstag, 5. Oktober]

Ввечорі у Зіл. засідання Ред. Колегії «Бюлетеня». Присутні члени Ред. Кол. Прицак і я, співробітники Бюл.: Зілинський, Осадчук та запрошений: Шевченко (Макаренко не прийшов: мабуть виїхав з Праги). Намітили план праці на зимовий семестр – розібрали статті: – Побачимо, як буде на практиці.

[Freitag, 6. Oktober]

П'ятниця 6. X. 44.

Остаточо забралася наша служниця з дитиною. Слава Богу! Це якась дивна істота: на працю зголосилася мабуть тільки тому, щоб дістатися до помешкання; після двох-трьох перших днів взагалі перестала що-небудь, до цього ще неохайна. Коли Мама її лаяла, відповідала зухвало, так що приходило вдома до авантюр. – Шкода мені тільки за дитинкою, яка на правду д. була любя.

Вечором був запрошений на організоване П. Демецом у малому гурті концерт у честь св. Франца Асиського. Вечірок відбувався в гроті палацу Вальдштайна (Валленштайн). Ця грота, якої стаякити були освічені, тільки кількома свічками, робили д. романтичне враження. Було скрипове соло, деклямували Рільке. Присутніх кільканадцять люда, здебільша дівчат.

[17] [Sonnabend, 7 Oktober]

Прикра картка від Fr. Röchl⁴⁹ – мабуть відгомін авантюр та інтриг Несторенчихи. Я був із Röchl умовлений на неділю на прохід – пише мені, що просить в майбутності до неї не вертатися.

[Sonntag, 8. Oktober]

Вечором у Бургардтів. Були там наші молоді віршоплети. Повторення читання творів, які вже знаю з-перед тижня – мало забавне. Важніше: познайомився з Є. Маланюком⁵⁰. На жаль мало було змоги говорити на самоті. Говорили тільки яких 10 минут – Мал. критикував ідеологічні намагання Ю. Липи. Особа робить миле враження.

⁴⁶ Студент, отримував стипендію підтримку від КОДУСу. Більше свідчень про цю особу не знайдено.

⁴⁷ Мається на увазі Андрій Гарасевич (літ. псевдонім: Василь Сурмач, 1917–1947), український поет, педагог, піаніст, альпініст та пластовий діяч; з 1937 р. мешкав у Празі, вчився на юридичному, а відтак на філософському факультеті (літературознавство) у Карловому університеті; належав до т. зв. празької групи поетів; автор збірки «Сонети» (Прага, 1941).

⁴⁸ Особу встановити не вдалося.

⁴⁹ Особу встановити не вдалося.

⁵⁰ Євген Маланюк (1897–1968), український письменник, публіцист, літературний критик, сотник Армії УНР, з 1944 р. – у Німеччині, працював у м. Регенсбурзі, з 1949 р. – на еміграції в США. Див.: Елліна Циховська. Поезія Євгена Маланюка в контексті українсько-польських літературних зв'язків: монографія. Київ, Ніжин, Аспект-Поліграф, 2006.

[18] [Donnerstag, 12. August]

Вечором були в мене мої нові знайомі і князь Лобковіц⁵¹ та Кострба⁵².

[Freitag, 13. August]

Макаренко втяв штуку: каже, що не може в зимовому семестрі виконувати обов'язків урядуючого містоголови. Свої повновасті вже назад склав в руки Гудима. Гарна історія! Я виразно сказав Макаренкові, що думаю про його поведінку! – Спільно з Пріцаком говорив з Зілінським. Він мабуть погодиться взяти головуство Акад. Гром.

[19] [Sonnabend, 15. Oktober]

З Зілінським і Пріцаком був на прогульці в Мельніку. Їзда доволі складна, але було приємно, випогодилося, оглянули злиття Влтави і Лаби, добре пообідали (з вином), оглянули замок Лобковіців та замкову церкву.

[Dienstag, 17. Oktober]

Засаднича розмова з Зілінським: він відмовляється із фамілійних причин⁵³ від прийняття головуства! Я загрозив, що якщо найближчі співробітники покидають, тоді не остається мені нічого іншого, як скласти свої повновасті. – Щойно після такого ультиматум зачали Зілінський і Макаренко разом зо мною серйозно шукати виходу. Намічується він так: головуство (формальне – інж. Василюк), Зілінський (фактичне керування в нутрі Акад. Гром.), Корчи⁵⁴ діловий керманіч (секретаріят, тощо), я – суспільно-наукова реферантура та зовнішні зв'язки.

17. X. Після повороту додому застав надзвичайно милого листа Хрїсти. Хто зна, може...

Вечором ще у Бургардтів. Говорив з Маланюком: його доклад на Акад. Гром. та справа його теперішніх житейських клопотів (дозвіл на побут, праця). – У Бургардтів, як звичайно, богемичний порядок вдома – гості (Зілінський і Гарасевич), пускали грамофонові пластинки.

[20] [Sonnabend, 21. Oktober]

Із Лобковіцом був у Кострби. – Петра Демеца вже нема – взяли його до Організ. Націй. Довідався про деякі подробиці його особистого життя.

[21] [Montag, 23. Oktober]

Зачинаю писати першу главу дисертації: Щасть Боже!

[Mittwoch, 25. Oktober]

Капітальна історія, хоч сама по собі і доволі епізодична, але зате характеристична: як то керманіч Vertrauensstelle, Бандрівський, сам собі вдумав, щоб післати делегата студентства на оглядини до таборів Luftwaffenhelfer⁵⁵, а нам казав, що це на доручення поручника Рідля. – З великим трудом знайшли ми

⁵¹ Йдеться про князя Марія Оттокара Борромеуса фон Лобковіца (Maria Ottokar Karl Borromäus Julian Peter Georg Johannes von Nepomuk Kaspar Fst von Lobkowicz, 1922–1995), народженого в Празі в аристократичній родині; жив у Швеції, потім у Швейцарії, в Цюриху; помер у Відні. Пізніше в щоденнику І. Лисяк-Рудницький називає його Карі Лобковіц. Лобковіци – один із найзнатніших шляхетських родів Богемії (Чехії). Родині Карі Лобковіца належав замок у м. Мельнику в Чехії.

⁵² Особу встановити не вдалося.

⁵³ Слова «із фамілійних причин» дописані над рядком.

⁵⁴ Ймовірно, мається на увазі Михайло Корчинський.

⁵⁵ Помічники люфтваффен («повітряної зброї» – нім.). Цим терміном окреслювалися 15–17-річні учні-старшокласники, народжені у 1926–1928 рр., які виконували обов'язки допомоги у веденні повітряної війни Райху.

кандидата для такої поїздки обіцявши йому добрі дієти. – А коли він сконтактувався з Рідлем, той сказав, що він взагалі ні про що не знає.

[22] [Freitag, 27. Oktober]

Розпрощався з Пріцаком та Осадчуком, які оба нині повертаються до Б-ну.

Сьогодні мої уродини. 25 років! Прийшов гарний лист від Хрїсти з побажаннями. Від Мамаї дістав книжку про фінляндське мистецтво. Ми обоє пішли на вечерю до готелю Ambassador, потім сиділи вдома. Ранком ще ходив до Akad. Auslandsstelle. Довідався, що обмеження будуть стосувати ригористично, себто не вдалося врятувати активістів «Акад. Гром.», яким ми за всяку ціну хотіли вможливити студії.

[Sonntag, 29. Oktober]

Мама захворіла – мабуть затроєння у висліді передучорашньої вечері в готелі – й з болями лежить у ліжку. Я господарив: запалив у печі, подав снідання тощо.

[Montag, 30. Oktober]

Василюк відмовився від головства, Макаренко й Зілинський уже давніше. Отже я змушений перебрати головство Акад. Громади! Зілинський співпрацюватиме зо мною як діловий керманіч, а Макаренко як референт суспільно-наукової секції. – Наші технічні агенди здекомплетовані через найновіші студійні обмеження.

Гудим остається собі вірний до кінця. Останній його акт, як голови, був той, що дав «фірму» Акад. Гром. для Академії 1-шого Листопаду, яку підготовляють «старші громадяни». Себто чергова скандальна компромітація!

[23] [Dienstag, 31. Oktober]

Вчора й нині був на двох д. цікавих концертах. Вчора на симфонічному концерті Нім. Фільгармонії (Моцарт і Брукнер), а нині на концерті чеського соліста-челіста.

[Freitag, 3. November]

Влодкові вдалося вирвати з фабрики й мабуть буде міг навіть остатися у Feldkirch. Це дуже відрадна новина.

[24] [Sonntag, 4. November]

В останніх днях трохи закрутилася в мене одна справа з проф. Н. Гартманном. Він був кілька днів у Празі й я через нього повинен був передати папіроси для Fr. v. Bredow – але годі було Гартм. зловити, хоч я шукав його в готелі, а також на нарадах того з'їзду Amt'у Розенберга⁵⁶, що в них Гартм. брав участь. Нарешті довідався, що Гарт. розхорувався й передчасно виїхав з Праги.

[Sonntag, 5. November]

1-шо листопадова Служба Божа у Церкві. Не дуже багато народу, але зовсім достойно. – Пополудні сидів вдома. Відвідали мене дві товаришки, які нині з'явилися у Празі: Инге Dahlmann та Fr. Böhmer. Культурні милі дівчата. Говорили про настрої в Райху. – Вчора вечером був Листопадовий Концерт, імпреза УНО та Укр. Громади, де Гудим (без мого відома) підписав теж Акад. Громаду! Останній крок і також витриманий в його лінії. Концерт мав бути жах – гірше каbare.

[Montag, 6. November]

Вечером, після бібліотеки, з Fr. Langer на боксерських змаганнях. Перший раз від багатьох літ. З початку бавить, але після 2 годин стає монотонне. – Нині мав бути перший філософ. семінар. Проф. Гюнтер просив мене, щоб я протягом

⁵⁶ Тут: відомства Розенберга.

семестру виголосив доклад про теорію пізнання Н. Гартманна. Зачав зо мною політичну балачку – помилки нім. політики на Сході. Просив зайти на другий тиждень і поговорити докладніше. – Від нині дістаємо дівчину для послуги. Може нарешті буде розв'язка, бо тепер Мама робить усе сама.

[Dienstag, 7. November]

7. XI.

Ранком із Зілінським та Макаренком, у супроводі Банера, візита у Gaustudentenführer'a Кізеля⁵⁷. Апартамент на Градчанах. – Казковий вид на місто. На столі вино й папіроси, неприємних несподіванок не було. Вдалося поладнати кілька справ, домівка, заля для сходи́н (оба в Langemarkhaus⁵⁸), обіцяний Bezugschein на машину до писання. Кізель запропонував мені, щоб я колись при нагоді виголосив відчит про Україну перед нім. студентами. Сам Кізель зачинав говорити про «помилку нім. адміністрації на Сході». Дивні діла Твої, Господи! – Вечором відчит професора з Тюбінгену, Герінга⁵⁹ про «нім. та європейську філософію» щось такого нудного й пуского давно не чув.

[25] [Mittwoch, 8. November]

Переговорив у бібліотеці з Чернявським⁶⁰ про участь в Управі Акад. Громади. Вечором був у мене Лобковіц. Сидів майже до півночі.

[Donnertstag, 9. November]

Був вечором Борис Левицький. Дискусія не дуже довга, але напружена й цікава. Це чоловік з олієм в голові.

Помер митрополит Шепицький! Ось кінець одної глави в історії нашій. Яка буде ця друга глава, що в ній нам, моєму поколінню, прийдеться жити?

На Заході альянти знову розпочали велику офензиву.

[Sonnabend, 11. November]

Вечором на порядному концерті: Gluck, Brahms, Beethoven.

[26] [Sontag, 12. November]

Рано була панахида за Митрополита. Але я не був у церкві: сидів вдома та писав «Завваги» до статті П. Феденка⁶¹ (старого), яку він дав для Бюлетеня, яка, на мою думку, вимагає багато коректур.

⁵⁷ Йдеться про посадову особу, Юнтера Кізеля (д.н.н. – д.с.н.) з Бравншвайгу, який керував у Празі студентськими справами у 1940-х рр.

⁵⁸ Тобто в гуртожитку (нім.).

⁵⁹ Мається на увазі Теодор Герінг (Theodor Lorenz Haering, 1884–1964), професор кафедри історичної та систематичної філософії Тюбінгенського університету (з 1928 р.); навчався в Тюбінгені, Берліні та Бонні; в часи Третього Райху належав до НСДАП та до націонал-соціалістичного союзу доцентів; після війни був головою Музейного товариства у Тюбінгені.

⁶⁰ Ймовірно, мається на увазі Ярослав Чернявський (д.н.н. – д.с.н.), син Арсена Чернявського, доцента Української Господарської Академії в Подєбрадах; у 1939 р. – у Головній команді Карпатської Січі в Хусті, під час Другої світової війни – студент Політехніки в Празі та стипендіат КОДУСу (1943–1944); після війни – на еміграції в США (Іллінойс).

⁶¹ Мається на увазі Панас Феденко (1893–1981), політичний діяч, історик та публіцист, член УСДРП, Центральної Ради та Трудового Конгресу; з 1921 р. – на еміграції в Тарнові (Польща), згодом в Празі (1923–1945), де захистив докторат з філософії (1923), викладав та очолював історичний факультет в Українському Високому педагогічному інституті імені Драгоманова; з 1932 р. викладав в УВУ в Празі. Після війни жив в Німеччині, брав участь в роботі Української Національної Ради (1950–1967) як представник Української Соціалістичної Партії; деякий час жив в Лондоні, видаючи журнал «Наше слово»; з 1959 р. – знову в Німеччині, де працював в Мюнхені на запрошення Інституту вивчення СРСР. Автор праць «Українська національна та визвольна боротьба» та «Голод в Україні» (у співпраці з Ісааком Мазепою) (1923), «Українській громадській рух у ХХ столітті» (1933), «Україна, її боротьба за свободу» (1951).

Обідав в укр. їдальні, після того з Зілинським поїхав до Гудима, від якого перебрав книги й папери Акад. Громади.

[Montag, 13. November]

Вечором філософічний семінар у Гюнтера. Центральна тема: теорія пізнання та логіка. Заповідається цікавіше, як у тому семестрі.

Вечором вдома був у нас Анатоль Курдидик, який тепер 3 дні у Празі. Багато цікавого оповідав про побут у Захід. Німеччині (безперервно під бомбами) та відносини в антижидівському інституті «Weltdienst»⁶², де він працює.

[Dienstag, 14. November]

Сьогодні політична сензація: В Празі на Градчанах, в присутності міністра Франка, проголосив ген. Власов заснування «Комітету народів Росії». Туди приписали й українців (якихось анонімових східняків).

Так от в дурні пошився А. Мельник, та всякі інші патріотів (як попутники належать сюди й А. Ливицький та Скоропадський), яким хотілося «проголошення української самостійности».

[Mittwoch, 15. Novemebr]

З Зілинським у професора Баєра. Говорили коротко. Може вдається перетягнути ще кількох людей із вписами.

[27] [Donnertsag, 16. November]

Із Чернявським я на його таки просьбу розв'язався. Але він найшов, замість себе, дуже доброго скарбника: Інж. Павлюха⁶³. Сьогодні з ним бачився під час обіду й домовилися.

Через Прагу із Відня до Берліну переїздив Прицак. Але потяг мав д. велике опізнення й чекавши годину на двірці, я забрався.

Приїхав Кітаяма. Я поки що із ним тільки привітався.

[Freitag, 17. November]

Перший раз семінар Кітаями (а втім від наступного тижня має бути перенесене на середу). Заповідається надзвичайна цікава буддійська метафізика й містика. – Після семінару пішли в малому гурті оглядати будинок, де буде приміщений Інститут Кітаями. Ця прекрасна рококова палатка на Мальтезькій⁶⁴ Площі, тільки ще зовсім порожня. – Перший семінар Баєра. Буде цікавий! «Проблеми ленінізму» – Сталіна.

[Sonnabend, 18. November]

Вчора ранком на Укр. Університеті. Офіційно запрезентувався Ректорові (Яковлеву⁶⁵) та кураторові (Гальці). Вони й самі ще добре не знають, що з ними буде у зв'язку з обмеженнями студій. – Нині ранком у Vertrauensstehe. Розмо-

⁶² «Всесвітня служба» (нім. «Welt-Dienst»). Назва антисемітської агенції новин та одноименого журналу, який видавався з 1933 р. в Ерфурті; з 1937 р. журнал перебував під впливом А. Розенберга. У 1939 р. редакція працювала вже у Франкфурті-на-Майні в тій будівлі, де діяв Інститут вивчення єврейського питання, і отримала у відомстві Розенберга назву «Служба для єврейських і масонських питань».

⁶³ Особу встановити не вдалося.

⁶⁴ Тобто Мальтійській площі в Празі (Maltézske náměstí).

⁶⁵ Мається на увазі Андрій Яковлів (1872–1955), український історик, правник, громадський та політичний діяч; дійсний член НТШ, керівник правничої секції УВАН в Нью-Йорку; член УЦР, посол УНР в Австро-Угорщині; з 1923 р. на еміграції в Празі; ректор УВУ в 1930 та 1944 рр., професор Української Господарської Академії в Подебрадах; після Другої світової війни – у Бельгії, а з 1952 р. – у США.

ва з «паном начальником» (отже й поліційна сторінка поладнана). Рівночасно подав до відома, що розв'язую Секцію УАГ «Укр. Мішаний Хор». Не буде з цю бандою, як Гудим. возитися цілий рік. – Вечором в гуртожитку у Злітинському, який лежить простуджений. Потім приліз Новиченко⁶⁶ й ми втрійку випили майже повну пляшку руму. Новиченко оповідав забавно всякі свої «нагоди й пригоди». – В листі Хрїсти вістка про самогубство нашої спільної берлінської товаришки Irene Wohlbrück. – Хрїста мабуть незабаром сюди приїде!

[28] [Mittwoch, 22 November]

Семінар Кітаями в будинку його інституту. Після цього був ще з ним на вечері.

[Donnerstag, 23. November]

Інавгураційні сходи Акад. Гром. з передачею головства мені. – Цілий день пішов був ще з біганиною. Ранком у Баєра (не застав), вечором ще раз у Баєра та в Банера. – Поладнав кілька справ: з домівкою тощо. – Біда все ще з комплетуванням Управи. Павлюх не може бути скарбником (виїздить з Праги). – Справа кількох наших людей, що про їх прийняття стараюся, все ще не вияснена.

Самі сходи (в Langemarkhaus'i) випали зовсім гідно. Коротесенько (Слава Богу!) слово Гудима, потім моє експозе⁶⁷. – В другий половині доклад проф. Фенденка «Укр. справа на тлі світових подій 1814–21». – Рівень середній.

[29] [Sonnabend, 25. November]

Добився полагоди прийняття кількох наших людей додатково на студії (на жалі тільки як вільних слухачів). В цій справі ранком був ще у Баєра, а в обідовій порі у Банера.

Дістав письмо від Gaustudentenführer'a з гратуляціями... з нагоди Власовського Комітету⁶⁸.

Комітеткування Управи просувається: маю (із досі необсаджених функцій) ділового керманіча – Романовського⁶⁹.

Пополудні на чаї у асистентки Гюнтера Frau Prollius⁷⁰. Вона за кілька днів мас ригороз⁷¹ і я з нею повторював історію філософії. Є в неї солодка п'ятилітна донечка.

⁶⁶ Особу встановити не вдалося.

⁶⁷ Коротке повідомлення (фр.).

⁶⁸ Йдеться про Празький маніфест Комітету Визволення Народів Росії (КВНР), який підписав Андрій Власов 14 листопада 1944 р.

⁶⁹ Мається на увазі Володимир Романовський (1916–1986), родом з с. Чушкова на Буковині, який навчався в університетах Чернівців та Бухареста (магістр права); під час війни належав до Похідних груп; з І. Лисяком-Рудницьким познайомився у Празі; після війни заарештований радянськими карними органами в Празі, але втік через Пльзень в Німеччину і перебував у таборі переміщених осіб у Регенсбурзі, де працював у Міжнародній організації у справах біженців (ІРО); невдовзі виїхав до США, де у 1950 р. в Балтиморі (штат Меріленд) організував та очолив при товаристві «Самопоміч» український кооператив, а також відпочинкову оселю «Зимна вода»; один із меценатів-фундаторів українських організацій (УВУ, НТШ, Гарвардська кафедра українознавства, ОДВУ).

⁷⁰ Йдеться про Гельгу Пролліус (Helga Prollius, 1910 – д.с.н.), німецьку журналістку та письменницю, родом з м. Герфорда в Німеччині; здобула медичну освіту та працювала медсестрою; під час війни вчилася в університетах Берліна та Праги (германістика та філософія); у 1944 р. закінчила свій докторат з філософії на тему «Поет і творіння: дослідження сутності звіра у творчості Райнер-Марія Рільке» (нім. «Der Dichter und die Kreatur: Studien über das Wesen des Tieres in Rainer Maria Rilkes Werk») у Карловому університеті в Празі; працювала науковою асистенткою філософського семінару Празького університету, відтак на радіостанціях у Празі та Франкфурті, в Саарбрюкені і Гамбурзі; з середини 1970-х рр. – фрілансерка; авторка книги «Flucht aus Prag. Schicksal einer jungen Frau» (Фрайбург, 1980).

⁷¹ Іспит з фахових дисциплін при складанні докторату.

Вечором був у мене Лобковіц і сидів до півночі. Дискутували на філософічні й релігійні теми.

[30] [Dienstag, 28. November]

Зайшов до Інституту Кітаями, застав його й мав з ним довгу розмову. Говорив з ним⁷² про свої особисті пляни в ближчому й дальшому майбутньому.

[Mittwoch, 29. November]

Семинар Кітаями дискусія про Рільке й про відношення модерної людини до природи.

[Donnerstag, 30. November]

Сходини Акад. Гром. з рефератом Зілінського (інавгураційний з культурного циклю) про український культурний процес XVI віку. Дуже добрий! Головно знамени та характеристика русько-візантійської культури.

[31] [Sonntag, 3. Dezember]

Вечором був у Бургардтів. Дивним дивом жодних інших гостей не було. Грина Б. трохи хвора, сидів коло неї й зовсім мило розмовляв десь аж до 12 години. Це перший раз в мене трохи ближчий контакт з цією дівчиною – симпатичніша як здавалася.

[Montag, 4. Dezember]

Після філософічного семінару в Гюнтера на концерті – сонати Бетговена (патетична, Apassionata, Wildstein, місячна).

[Dienstag, 5. Dezember]

Латинський «Святий Миколай». У пані Проллюс (вона саме перед кількома днями зробила докторат). Трохи дарунків для її маленької донечки, яка вже стала й яку для цієї нагоди витягнули з ліжка. Потім з п-нею П. сиділи, балакали досить довго.

[32] [Mittwoch, 6. Dezember]

Після семінару відпровадив Кітаяму додому, вечеряв з ним і розмовляв з ним до 12 години. – Оповідав багато цікаво про обставини вибуху війни між Японією та ЗДПА.

[Donnerstag, 7. Dezember]

Ширші сходини Акад. Гром.

Дискусія над докладом Феденка з перед 2 тижнів. Говорила м. ін. Мама, а також советський професор (колись у Москві, потім у Львові) Д'ябло⁷³.

[Sonnabend, 9. Dezember]

Перше засідання Управи Акад. Гром. в новому складі. Початок дещо пересунувся через попередній метушливий алярм. Засідання тривало 3 години, я з нього зовсім задоволений: Обговорили всі аспекти діяльності Акад. Гром. намітили цілий ряд практичних справ до рішення. (Напр. час і кількість ширших сходин, нову дискусійну «спільнотну працю», членські внески, допомогу студентам, яких тепер узяли на працю, працю спортової референтури. Дискусія

⁷² Слова «з ним» дописані над рядком.

⁷³ Мається на увазі Всеволод Дябло (1894–1983), д-р юридичних наук (1972), радянський функціонер та педагог; викладач Полтавського педагогічного інституту, а відтак керівник кафедри міжнародного права юридичного факультету та вчений секретар Львівського університету (1940–1941); працівник німецького Остінституту, адвокат (1941–1944); з 1944 р. у Празі; в 1945 р. – в американській зоні окупації; у 1947 р. повернувся в СРСР, викладав як доцент юридичного факультету Калінінградського університету.

жива й ділова, маю враження, що й членам управи трохи заімпонував новий дух у Т-ві.

[33] [Montag, 11. Dezember]

В бібліотеці сказав мені студент Лукач коротко перед 6 год. вечором, що за мною телефонували з Гайдріх-Штіфтунг, що сьогодні має відбутися переложений з п'ятниці семінар Баєра. – Телефон був ще зрана, але Лукач сплутав мене з доцентом Я. Рудницьким⁷⁴ і тільки тепер догадався мені сказати. А я мав у Баєра реферувати (про діалектику Гегеля від числа у порівнянні з діалектикою Маркса). На щастя мої записки були при мені, так що семінар пішов гладко. – Сьогодні вперше прийшов на Баєра наш знаменитий Ігор Шевченко!

[Mittwoch, 13. Dezember]

Семінар Кітаями – дискусія про філософію Мартіна Гайдеггера.

[34] [Donnerstag, 14. Dezember]

Пополудні був у Кітаями чай – запрошених, крім професора; тільки 5 осіб із близьких до нього осіб. Вечір заповідався надзвичайно мило, на жаль я був примушений швидко вийти: ширші сходи Акад. Гром. із моїм докладом про Драгоманова. Доклад тривав понад годину, говорилося мені д. добре. На жаль після докладу й дискусії було вже пізно ще раз вертатися до Кітаями. – Мама оповіла по дорозі до дому найновіший сюрприз: виходить, що жакливі співмешканці для нашої квартири, яких накидає нам мешканевий уряд (подружжя, жінка якась дуже войовнича особа, до того ще й вагітна), та що про них ми думали, що вже їх спекалися, погрожують нам даліше.

[Sonnabend, 16. Dezember]

Несподівано з'явився на 2 дні старий берлінський приятель Мами, інж. Ром⁷⁵. Оповідає багато цікавого про побут у Західній Німеччині.

Пополудні був у пані Проліус. У неї було кілька знайомих дам, святкували промоцію. Я в цьому часі з її маленькою донечкою вибрався на різдвяний ярмарок, їздив каруселею та залізничкою до «замку духів».

[Sonntag, 17. Dezember]

Пополудні відвідав проф. Д'ябла. Він надзвичайно освічена, культурна людина. Зате його жінка справжня советка, діти запущені аж жаль на них дивитися, хата робить своїм порядком жакливе враження.

Сумно, коли там так виглядала культура побуту, в університетських професорів і високих міністеріальних урядовців.

В місцевій пресі сенсаційна вістка: Черчіль заняв у парламенті офіційно становище до польсько-советського конфлікту за Зах. Україну. Він запропонував полякам зректися Львів та Галичину по лінію кордону на користь України (! а не СРСР), обіцяють за це рекомпензати на Заході.

[35] [Dienstag, 19. Dezember]

Ходив до УВУ – я тепер рахуюся там на 8 семестрі правничого факультету. Після скінчення докторату на філософ. факультеті Нім. Карлового Університету, хотів би ще й промуватися на правничому факультеті УВУ. Говорив уже з деканом

⁷⁴ Йдеться про Ярослава-Богдана Рудницького (1910–1995), українського канадського славіста, мовознавця, наукового та громадського діяча, президента УВАН; у 1940 р. переїхав до Праги, де став доцентом (з 1943 р. – професором) УВУ, викладав у Карловому університеті; у 1945 р. виїхав до Німеччини, викладав в Гайдельберзі та в УВУ в Мюнхені; з 1949 р. переїхав до Канади.

⁷⁵ Особу встановити не вдалося.

Шрамченком⁷⁶. Для дисертації міг би викроїти частину моїх драгоманівських матеріалів.

[Mittwoch, 20. Dezember]

Вечором прийом для чужинських студентів із Gästehaus⁷⁷ der Gaustudentenführung. Цим разом публіки не багато (чомусь тільки численна російська група – що з них до речі більшість або хохли, або карпаторосси). Їсти не дали, але вина багато, так що публіка на кінець попилася.

[Donnerstag, 21. Dezember]

Сьогодні загальні збори Акад. Громади із вибором делегатів на конгресі НОУС'у. Вийшов трохи балаган – ми всі вже трохи забули техніку демократичних виборів, деякі люди робили собі жарти, голосували по два рази. Очевидно перейшла «урядова ліста» (Я, Зілінський, Макаренко) предложена інж. Василюком. Ігор Шевченко ставив – мабуть для «психологічного експерименту» кандидатуру Богдана Феденка. – У другій половині сходитин доклад Б. Феденка про Липинського. Доклад добрий – дискусія мізерна.

[36] [Freitag, 22. Dezember]

Говорив із проф. Баєром у справі моєї дисертації. Баєр тепер є деканом – отже авдієнція відбулася в будинку університету (до речі – Б. це великий чоловік до малих інтересів – зловити його на розмову д. тяжко). Баєр погоджується на скорочення обсягу моєї дисертації. Готову частину рукопису взяв переглянути продовж свят.

[Sonnabend, 23. Dezember]

Пішов на поліцію за Passierschein'om. Він не був ще готовий і мене «потішили», що дістану аж після Нового Року. Побіг до Heidrich-Stiftung і зловив ше Баєра, коли вже виходив, стояв у плащі. На мою просьбу потелефонував до Гештапо. Закликав мене до себе Kriminalrat⁷⁸ Heydl⁷⁹. Не встиг я йому сказати з слова – а він мені, що дістану Passierschein аж від 5. I. – Потелеграфував до Рудка, що не могу на час прибути і запропонував відкласти Конгрес.

[Sonntag, 24. Dezember]

Нині латинський Свят Вечір. 5 років тому, вночі із 23 на 24 грудня перейшли ми з Мамою советський кордон. Потім з Різдва у Шмольке в Берліні. Минулого року вже в Празі, із нашою покійною господинею п-ні Міхловою. – Цього року сиділи обоє з Мамою вдома і працювали.

Користаючи з того, що я не приїхав до Берліну, та що бібліотека буде тиждень зачинена, поладнаю залеглі роботи: листування, стаття для «Бюлетену».

[Montag, 25. Dezember]

Ранком був у п-ні Др. Пролліус: бавився з її донечкою. Остався там на обіді.

[37] [Dienstag, 28. Dezember]

Пополудні був у нас на візиті інж. Галька, куратор УВУ.

⁷⁶ Йдеться про Леонтія Шрамченка (1877–1954), члена уряду УНР в 1919 р.; з 1922 р. – доцент Української Господарської Академії в Подєбрадах і декан (1937–1945) факультету права і суспільних наук УВУ в Празі; автор праці «Основи теорії статистики» (1936); з 1950 р. мешкав в Женеві, де й помер.

⁷⁷ Гостинний дім (нім.).

⁷⁸ Кримінальний радник (нім.).

⁷⁹ Особу встановити не вдалося.

[Donnerstag, 28. Dezember]

Засідання Сенату УВУ. Через помилку прогавив відповідну годину й пришов значно пізніше. Але ще встиг піднести в «евентуаліях» 2 справи: 1) припознювання й перетягування професорами іспитів; 2) Участь професорів УВУ на сходах Акад. Громади.

[38] [Sonabend, 30. Dezember]

Засідання Кураторії УВУ. М. ін. цікава для студентства справа: перехід празького КОДУС'у під протекторат Університету.

[Sonntag, 31. Dezember]

Сильвестер. Пішов до Бургардтів, де бавився добре до 5 години ранку. Танці, товариські гри, вечерея з горілкою. – З дівчат були присутні Ірина Бургардт, Оксана Драй-Хмара, т. зв. «Песя» (Білецька)⁸⁰ та мала танцюристка Ляля⁸¹ (як їй на прізвище). З хлопців: збори «геніїв» – Гарасевич, Чорний, Лукач, Феденко, Беднарський⁸².

[Januar 1945]

1.І.45. Сьогодні не йдуть трамваї, а я на обід запрошений до Лобковіців, які живуть у дільниці Троя. Машерував сюди й туди по 1½ годині, але цікаво було подивитися на цей дім. Старий князь⁸³ робить враження життєвої оферми, зате його жінка⁸⁴ (донька графа Отокара Черніна⁸⁵, цього з Берестейського миру) енергійна й симпатична. Дітей 5-теро. Найінтелігентніший первородний Карі⁸⁶. Також друга з черги донька мила й культурна – зате третя справжня «гойда»⁸⁷. Молодші сини⁸⁸ (по кільканадцять років) подібні до батька.

⁸⁰ Особу встановити не вдалося.

⁸¹ Особу встановити не вдалося.

⁸² Мається на увазі Богдан Беднарський (1921–1949), український поет, перекладач та літературознавець, який в 1942–1945 рр. студював у Празі україністику в УВУ і славистику в Карловому університеті, друкувався у празькому журналі «Пробоем», належав до празької поетичної школи.

⁸³ Йдеться про князя Марія Йоганна Адольфа Леонарда Готтфріда Бальтазара фон Лобковіца (Maria Johann Adolf Leonhard Gottfried Balthasar Fürst von Lobkowitz, 1885–1952).

⁸⁴ Йдеться про княгиню Марію Анну Фернардину Йоганну Чернін Лобковіц (Marie (Maggie) Anna Bibiana Ferdinandine Johanna Fürstin von Lobkowitz, 1899–1965).

⁸⁵ Оттокар Чернін (Ottokar Theobald Otto Maria Graf von Czernin, 1872–1932), австрійський політичний діяч, граф; міністр закордонних справ Австро-Угорщини (1916–1918); очолював австрійську делегацію на мирних переговорах у Бресті і 9 лютого 1918 р. підписав Брестський мир з Україною.

⁸⁶ Мається на увазі Марія Оттокар Карл Лобковіц.

⁸⁷ Йдеться про Анну Марію Генріку Лобковіц (Anna Maria Henrica Frederica Johanna Hyacintha Melchiora von Lobkowitz, 1923–2004) та Марію Терезію Клотільду Лобковіц (Marie Terezie Klotilda Klementina Josefa Jana Nepomucena Baltazara Von Kellersper, 1925–2007).

⁸⁸ Маються на увазі Ніколаус Марія Георг Лобковіц (Nikolaus Maria Georg Johannes von Nepomuk Ottokar Agilulf Felix Kaspar von Lobkowitz, 1931 р.н.) та Марія Фрідріх Леопольд Георг Лобковіц (Marie Friedrich Leopold Georg Christian Johannes von Nepomuk Gregor Pontianus Melchior von Lobkowitz, 1932–1998).

[6 січня 1945 р. – 5 вересня 1946 р.]

[1] Субота, 6.I.45.

Сьогодні наш Святий Вечір і сьогодні наніч їду до Берліну.

Ранком купив квиток і зайшов до бібліотеки й дав останні зарядження для організації на час неприсутности. При цій нагоді довідався, що студентська коляда, якої справа від кількох днів тягнулася між Акад. Громадою, інж. Галькою (КОДУС), Vertrauensstelle та поліцією таки остаточно не дістала дозволу.

Заглянув до Ерни, коло 3 год. вернувся додому й ще трохи носив вугілля та ходив на закупи. Пізніше зайшов Борис Левицький, якого не бачив більше як місяць. Розїжджає між Краковом і Віднем. У міжчасі він хворів, не виглядав добре.

На Свят Вечір пішли з Мамою до її приятельки п-ні Стефи Нагірної¹. Сама вечеря була прекрасна, всі [2]традиційні українські страви. Зате настрою різдвяного, як на мій смак, не було зовсім. Крім її маленької донечки та ще одного хлопчика були тільки два старі нудярі Віктор Кіндратович Приходько² та учитель Пасічник³.

Пів до десятої вернувся додому, спакувався. Тепер сиджу над цею запискою. В тій хвилині приїхала й мама. Дасть мені ще хліба на дорогу.

Потяг відходить (теоретично!) пів другої. Аби тільки дістати сидяче місце.

В Берліні чекають мене дві серйозні справи: 1) Організаційна – Конгрес НОУС'у 2) Особиста – значно для мене важніше – з'ясування відношень з Хрестою.

Неділя, 7.I.45

Їзда, звичайно, мало приємна. Потяг вийшов із Праги із тригодинним опізненням. Прибув до Берліну к. 2 пополудні.

Рудка зразу не застав вдома. Козак змінив помешкання (про що я не знав), а в його хаті сидить Ліщинський⁴ (теж член нашої Централі) Але його теж не

¹ Стефанія Чабан-Нагірна (1898–1993), українська співачка, педагогиня, журналістка, активна громадська діячка; навчалася в учительській семінарії та Львівському музичному інституті ім. М. Лисенка, потім, мешкаючи в Празі – в Українському Високому Педагогічному Інституті ім. М. Драгоманова (1929) та Чеській державній консерваторії (1925–1930), належала до «Українського жіночого союзу» та «Громади студенток України»; учасниця жіночого конгресу в Станиславові (1934); працювала вчителькою в гімназії у Модржанах коло Праги (з 1934 р.) та в Рахові (1938–1939); відтак – у таборі Ді-Пі у Регенсбургу (Німеччина); з 1948 р. – у США, де належала до управи Літературно-мистецького клубу та до Батьківського гуртка Українського Музичного Інституту в Нью-Йорку та Союзу Українок в Нью-Йорку; дописувала до журналів «Наше життя» та «Жіночий світ». Померла і похована в Нью-Йорку. Див.: Ірина Кліш. Мистецька діяльність Стефанії Нагірної у контексті вокального мистецтва України та діаспори // Молодь і ринок, 2016, ч. 3 (134), с. 128–133.

² Віктор Приходько (1886–1982), український громадсько-політичний та державний діяч, член УЦР (1917), міністр юстиції Директорії УНР (1919), викладач Української господарської академії в Подєбрадах. Автор спогадів «Під сонцем Поділля».

³ Ймовірно, мається на увазі Теофіл Пасічник-Тарнавський (1897 – д.с.н., після 1945 р.), сотник Армії УНР, учасник Конгресу Українських Націоналістів у Відні (1929), доктор філософії УВУ в Празі. На еміграції проживав у Чехословаччині. Член Лєгії Українських Націоналістів в Подєбрадах. Репресований НКВС після Другої світової війни.

⁴ Йдеться про Мирослава Ліщинського (д.н.н. – д.с.н.), який здобув гімназійну освіту в Тернополі, потім студіював богослов'я та торгівлю; у Берліні належав до централі НОУС'у. І. Лисяк-Рудниць-

було. Отже я тільки там залишив валізу, заглянув і до Прицака, – зловив у хаті, але він зробив на мене зовсім непритомне вражіння; а втім якраз рівночасно з'їхало йому на голову кілька членів родини. – Др. Цимбалістого, який живе у Психолог. Інституті в б. замку – теж годі було дістатися. – Отже кілька годин блукав по Берліні, пізнаючи такі знайомі кути, тепер так спустошені.

[3] Коло 7-мої прийшов Рудко (з Енкою). Ми повечеряли втрійку. Рудко по-віз Енку додому (вже було к. 10 години вечором); саме заповідалося на альярм. Я оглядав юрби людей, які збиралися довкруги бункру на двірці Зоо.

Зустрівся з Рудком, пішов до нього й дискутували до 2 години вночі (не зважаючи на втому по попередній невиспаній ночі). Довідався багато про ситуацію берлінського центру: Тут виринули поважні недомагання. Козак поводить як дрібний егоїст (включно навіть до грошевих справ!) і не виконує взятих на себе кінцевих завдань у НОУСі. – Прицак наробив масу нетактів, бігає мов причинний, звернув увесь «Мазепинець» на імпрезову діяльність.

Сам Рудко перетомлений, виглядає нездорово. Студентські організаційні справи д. йому тяжать на нервах. Щойно скинувши відповідальність за організаційну роботу Т-ва зможе відзискати рівновагу й відповідно забратися наново до творення духового середовища.

Тричі говорив телефонічно з Хрїстою. Вона нині в бюрі, має недільну службу. Дивний стиск серця, коли почув її голос. Звук голосу здається змінився за цих півтора року.

Понеділок, 8.I. 45.

Ранком прийшли до Рудка Цимбалістий і Прицак. В загальній дискусії прийшло до гострої критики Прицака за всякі його фальшиві кроки й недотягнення, та за занедбання цілої відчитово-дискусійної праці в «Мазепинці».

Поладнав собі харчеві листки на Kartenstelle.

[4] Тяжко описати зудар із Хрїстою. Я зустрівся з нею в 6-й годині на Nollendorfplatz⁵. Вже в метро зрозумів я, що я програв: її зір відвертався від мене. Дівчина змінилася за час 1½ років. Тільки голос остався той сам, на лиці сильно зіщуллїла. Коли хотів її взяти під руку відсахнулася. Вдома (у п-нства Гогартен, батьки нашої спільної університетської товаришки) нікого не було. Пані Гогартен із Зігрід пішли до кіна. Нагода з Хрїстою свобідно поговорити. Але розмова не клеїлася. Хрїста пробувала нав'язати конвенціональну балачку. Це була для мене мука. Хрїста мала ще на нині вечір якусь працю для свого міністерства. Мене заболіло, як дбайливо ховала вона передо мною свої урядові папери. – Викиривши 2 папіроси я пішов. У дверях пробував Хр. обняти, але на її стогін «Muss das sein»⁶ я просто втік. Однак зупинившись перед домиком я зрозумів, що незалежно від того, що не можна сумніватися у провалі моїх надій, найбільше мучитиме почуття трусливості, що не відважився перший зачати говорити, про речі, які накопїли в мені від місяців! Тому після 5 хвилин, помолившись, знову натиснув дзвінок, вліз до кімнати у плащі й зачав говорити.

кий згадує в щоденнику, що М. Ліщинський за німецької окупації був бургомїстром Бердичева. Відомо, що в той час людина з таким іменем і прїзвищем, мельниківець, була бургомїстром Проскурава. Невідомо, чи це одна й та сама особа. Більше свідчень про М. Ліщинського не виявлено.

⁵ Площа в Берліні. У 1902 р. тут була відкрита перша станція берлінського метро. Зараз місце гей-культури у німецькій столиці.

⁶ «Чи це має бути» (нім.).

Не можу точно передати ходу розмови. Я сказав, що колись, у нашому спільному берлінському часі, я дивився на мої взаємини до неї, як на студентську любов. Я бачив обставини й тому не вірив у тривалість нашого зв'язку. Почуваю себе винуватий перед нею, бо тоді її не відплачував її щирого, наївного дівочого віддання рівною монетою. Почуваючи неможливість цієї ситуації я на весну 1943 прийняв наше розстання навіть з деякою полег[5]шою. Після цього прийшла моя велика літня й осіння подорож до рідного краю, коли я ясно усвідомлював собі, що востаннє на довгі роки бачу батьківщину. Це переживання виповнювало мене всеціло. Опинившись в Празі, ступнево на протязі одного року зрозумів я, що Хр. не є для мене замкненою главою життя, що вона ввійшла мені у кров, що не можу її вирвати з серця, що люблю її більше як колинебудь.

Хрїста: З кількох останніх листів моїх бачила, що до цього прийде. – Колись вона перша була, що до мене наблизилися, що віддалася мені невинною дівчиною. Вона тоді сама не знала, що робить. Але занадто мучилася, мусіла зірвати. Вона вдячна мені за такт, з яким я прийняв був тоді її рішення.

Я: Саме з того роблю собі гіркі докори. Я бачив, як зачиналося в неї відчуження й не протидіяв тому, коли ще був час – бо з уваги на об'єктивні труднощі не вірив в наше спільне майбутнє. Й це помилка. Бо справжня любов мусить бути відважна.

Хр.: Ти знаєш, що я з природи мало пристрасна. Віддання це для мене не приємність, але жертва для чоловіка, якого кохаю.

Я: Чому Ти тоді віддалася мені? Із цікавості?

Хр.: Ні, напевно ні. Не знаю. Я почувала до тебе ніжність, хотіла тобі зробити дарунок, прив'язати до себе. – Сьогодні ти як коханець є для мене неможливий. Але й ти не мав наслідника. – Я тішилася нашим листуванням, хотіла мати в Тобі друга.

Я: Що значить дружба? Дружба спирається на спільних матеріальних чи духових інтересах, на певній симпатії, на цікавій конверзації. У відношенні до жінок дружба набирає ще відтін[6]ку галянтерії. Така дружба з милими, інтелігентними дамами належить до найприємніших сторінок буття. Але не цього треба нам для життя. Ми хочемо мати людину, з якою в'яжемося на життя і смерть. Між мужчинами такою формою дружби є товаришування зброї, спільна боротьба за спільні ідеали. Але між мужчиною й жінкою така найвища комбативна форма дружби звичайно не є можлива.

Хр.: Це заступається любовю.

Я: Так.

Хр.: Між нами стоїть справа наших національностей. Ви українці є ворогами Німеччини. А я всеціло солідаризуюся з німецькою боротьбою. Я згори похвалю всі засоби, які були й ще будуть у житті для нашого спасення.

На це я ще відповідав ширше, пояснююче своє чисто особисте ставлення до Німеччини (країна, яку після своєї батьківщини люблю найбільше) й суть теперішньої ситуації: без почуття співвідповідальности кожного народу за долю світа, без почуття співвідповідальности кожного громадянина за долю своєї нації нема виходу із пекельного, божевільного хаосу. Не вільно затуманювати своєї совісті.

У міжчасі прийшли Гогартени. Я⁷ попрощався й швидко пішов. Ще годину лазив мов очманілий по темному, спустошеному місті.

⁷ Тут викреслені слова «Я привітався й ще».

Вівторок, 9.I.45.

Спав я погано. Увесь день немов приглушений довбнею. Майже цілий день провів із Рудком. Після обіду засиділися ми у кавярні у Кранцлера. Не знаю з якої причини – чи мій ду[7]шевний стан мені виписаний на чолі? – Рудко раптом зачав розказувати про любовну трагедію свого життя: його кохана загинула в 1940 році під більшовиками на якусь пошесть і він почуває себе винувний в її смерті, бо не вивів її тоді з собою з Краю. Досить пізнім вечором заїхав до інж. Андрієвського. Це людина найближча до полк. Мельника, культурний і симпатичний. Оповідав про політичні ходи останніх місяців: про зусилля створити якийсь український Комітет чи Раду з усіх груп. Факти не були нові. Цікаве радше насвітлення: ніби робиться справа з боку українських ініціаторів без жодних ілюзій і тільки з конкретно-практичною ціллю: рятувати й національно організувати мільонову масу українців у Райху. – Я у принципові дискусії майже не заходив.

Ага, ще забув: Був на університеті на викладі Н. Гартманна. Рудко просив Г., щоб той дозволив бути мені раз присутнім на його семінарі, але Г. відмовив.

Середа, 10.I.45.

Я ще вчора зауважив, що сталося передучора нещастя: загубив десь велику коверту із кількома листами, м. ін. письмо Кітаями до Нім.-Японського Т-ва у Берліні⁸ (у справі приділу рижу) та моя власна графологічна експертиза, замовлена колись Генні Швенцер за досить грубі гроші. – Кинувся шукати за згубою (всюди там, де ходив передучора) й таки дійсно віднайшов її в одному ресторані, де обідав був з Рудком!

Передполудні склав візиту в Alexander-von-Humboldt-Stiftung (якої я є стипендіат від 4 років). Керманіча, д-ра Гепеля (Goepel) не було, говорив з його заступником. – Пішов до японського Т-ва та залишив листа Кітаями. Секретаря Т-ва не застав.

Після обіду, коли я саме сидів у Рудка, з'явився Пи[8]зюр, голова віденської «Січі» та проєктований наслідник Рудка. – Решта дня перейшла в ноусівській атмосфері. – Насамперед ми в чвірку (Рудко, Ліщинський, Пизюр, я) поїхали за продуктами, які УЦК (конкретно: представник у Берліні, Голод⁹) подарував членам Централі. Це були два великі тяженні лантухи всякого їстівного краму. – Від 6,30 у хаті Рудка коротке, легке засідання Централі у зв'язку з Конгресом (обговорення порядку нарад). Крім попередніх: Пріцак («спудований» нині вдруге) та Цимбалістий. Після засідання вже пізно було йти до ресторану, тому повечеряли у Ліщинського хлібом і кавою, коштуючи вперше приділених харчів (цукру, кондензованого молока). Пизюр був ще дуже втомлений з дороги, але на найближчі дні заповідається інтензивний обмін думок.

Четвер, 11.I.45

Більшу частину дня провів із Пизюром. Я оповідав йому про Прагу, він мені про Відень. Потім читав мені свою велику «інтронізаційну» статтю, у зв'язку з перебранням провідництва.

⁸ Товариство засноване у 1888 р. на базі семінару східних мов Університету Фрідріха Вільгельма в Берліні; двічі відновлювалося (1928/1929 та у 1952 рр.).

⁹ Мається на увазі Роман Голод (1905–1966), український агроном та діяч кооперативного руху в Галичині («Сільський Господар», Маслосоюз), працівник Цукроцентралі в Києві (1941–1942); в'язень німецького концтабору в Києві (Сирець / Мишоловки, 1943); член УЦК в Кракові (1944); працівник Українського Технічного і Господарського Інституту (УТГІ) та УВУ в Мюнхені (1946–1948); з 1948 р. на еміграції в Канаді (Едмонтоні); член НТШ.

Коло 4-ої пополудні заглянув до Auslandswissenschaftliches Institut. Осадчука вже не застав. У французькому семінарі саме відбувалися вправи. Через стіну почув я голос... Рози Бааке, яка читала доклад. Хвилину говорив із асистенткою.

Був із Хрістою в кіні, в якомусь малому близько її дому. Перед фільмом проходилися пів-години, опісля відпроваджував її до хати. Розмовляли про Хрістині дисертаційні пляни (при чому я їй дав добру пораду, як можна б розгорнути її тему – [9] большевицьку політику на Близькому Сході), потім про перспективи акції Власова (на це Хр. дивиться зовсім тверезо). Радісно й бадьоро було ствердити, яка між нами існує – не зважаючи на все – легкість стику й порозуміння в духовій площині.

Погода нині була жахлива: Мокрий сніг, що під ногами негайно перемінявся в болото.

Вернувшись до готелю в радісному настрою, я ще приблизно працював (2 листи до Праги й підготовка до виступів на завітрішньому Конгресі). Однак в певному моменті я зауважив, як каламутиться мені свідомість й як огортають сильні дрижаки, з трудом розібрався й заліз до мало апетитного готелевого ліжка.

П'ятниця, 12.І.45

Перший день Конгресу НОУС'у. В мене була гарячка. Слідкувати за ходом нарад і виступати в дискусії не приходилося мені легко. Протягом дня я їв пілюлі й, можливо, вони мені допомогли, бо коло год. 5-ої мені покращало.

Наради тривали від 9,30 до 12,30 й від 14 до 18. Проводив, очевидно, Рудко – гідно, енергійно, розумно, не без гумору. Конгрес відбувався в домівці Укр. Наукового Інституту, зовсім привітна залька. На Конгресі були заступлені всі осередки НОУС'у (крім Іннсбруку й Мюнхену). Отже побік великих – Берліну, Відня, Праги – також Данціг, Бресляу, Дрезден, Ляйпціг і Грац.

[10] Першого дня (п'ятниця) після відкриття, велика програмова промова Рудка (що тривала яких 1½ години), потім звіти членів Централі (Козака – організаційний, Цимбалістого – канцелярійний, Прицака – редакції Бюлетеня) та представників Осередків (між якими виділявся звіт з Праги – Зілінського). Після цього генеральна дебата, що тривала цілу п'ятницю пополудні та частину суботнього ранку. Дискусія (що за неї я найбільше побоювався) випала надсподівано добре. Стояла вона на високому рівні й ввесь час оберталася довкруги кількох засадничих питань. Боротьба за духовий зміст студентства, відношення студентської верхівки до пасивної студентської маси, поширення та популяризування духових здобутків НОУС'у на все наше студентське середовище. В п'ятницю я забірав раз слово у ширшому виступі до питання ролі ідеологій у суспільному процесі (ідеологія як магія й ідеологія як нагромаджений довід суспільства). Говорив у гарячці, але непогано. У суботу виступав ще раз, синтезуючи розбіжності, які виявилися в дискусії між позицією Цимбалістого (становище релятивно найбільш «аристократичне» – ціль НОУС'у гуртувати студентську «еліту») та Макаренка (становище «народницьке» – ціль Т-ва: обслуговування маси). Моя середня теза виглядала так: еліта (якщо не має стати безплідною «кастою», сектою) вковується тільки в боротьбі над оволодінням і оформленням «маси»; і навпаки т. зв. «вищі» зацікавлення еліти (напр. така «аристократична забаганка» як боротьба за великі духові проблеми) в остаточному підрахунку виходить на користь таки [11] цілому загалові, хочби і загал

не розумів зразу значення й ваги цих річей; моя середня лінія найближча до лінії Зілінського, який, як і я, заступає тезу, що організація є для всіх, але що через те ще організація не має рівнятися вниз; те, що мене відрізняє від Зілінського, це його надмірний, на мою думку, «психологічний оптимізм»; хочаби втягнути в наш процес увесь студентський загал, Зілінський забуває, що крім пасивної, неутральної маси надбудуємо тут ще не раз на одинці й цілі групки просто шкідницького характеру (напр. людей доценту здеморалізованих війною); тих треба старатися не втягати, але елімінувати з нашого життя. – Після дискусії уділення абсолютної та ухвалення резолюції, в якій Конгрес висловлює солідарність із лінією й напрямними НОУС'у та дякує Централі, зокрема Провідникові Рудкові. Проти резолюції голосував один делегат – берлінський (якимось способом у делегати проскочив бандерівець). – Після цього вибір нового Провідника. Одноголосно обрано Пизюра. – Після короткої декларації нового Провідника – внески й запити. – Тут перша справа: зміна назви (запропонована Козаком): замість «націоналістична» у слові НОУС поставлена «національна». До цього пункту я теж забрав голос. Принято одноголосно! – Як остання справа: зміна статуту у точках, які відносяться до членства ревізійної комісії, суду та вибору делегатів на Конгрес. Тут діло трохи заплуталося через нещасливі формуляції внесення через внескодавця, Грабовича¹⁰ з Відня. Макаренкові й мені прийшлося в першу чергу розплутувати справу, формулювати юридично, [12] розтолковувати змістово. Так ми прогайнували трохи часу. Нарешті внесення прийнято в моїй редакції: Конгрес ухвалив створення Законодатної Комісії (Пизюр, Цимбалістий, Грабович, Макаренко), уповноваженої із правами Конгресу змінити Статут у зазначених точках. – Закрито Конгрес в суботу точно в 2-й годині. –

В суботу пополудні улаштувана Гумбольдт Клубом українська вечірка. Встиг прийти тільки на другу половину. Тепер Гумбольдт (після знищення давньої домівки) виступає в театрі Tribüne¹¹. Між гістьми був полк. Мельник та Гетьман. Той пізнав мене при виході, привітався й д. похвалив концерт. А він таки дійсно був удатний, головню прекрасна капела бандуристів (до речі майже весь концерт був роблений професійними силами, яких у Б. тепер набралось чимало). Конферансієрку й режисерію провадила Гальшка Зейкан¹². Я був здивований, як добре виглядала на сцені та in natura¹³ трохи несамоविта дівчина.

В суботу вечором спільна вечера членів Централі, делегатів та запрошених гостей. Це відбувалося в льокалі Гумбольдт-Клубе (на свій ресторан окупували вони приміщення якогось бару на Улянд-штрассе). Атмосфера товариськості й непримушеної веселости. До забавлення публіки причинявся головню дрезденський делегат – ветеринар Барановський¹⁴. – При вечері поладнав також

¹⁰ Мається на увазі Роман Грабович (д.н.н. – д.с.н.), студент Віденської політехніки під час війни, стипендіат КОДУСу (1943). Більше свідчень про цю особу не знайдено.

¹¹ Один з найдавніших (1919) приватних театрів в Берліні, який діяв на вулиці Отто Зура, а в останні роки війни використовував сцену Німецького драматичного театру, який діяв в районі Берлін-Мітте.

¹² Ймовірно, йдеться про Єлисавету Зейкан (д.н.н. – д.с.н.), на той час студентку філософії та журналістики в Берліні. Більше свідчень про цю особу не знайдено.

¹³ В природі (лат.). Тут: в реальності.

¹⁴ Мається на увазі Євген-Григорій Барановський (1914–1985), український громадський діяч родом із Бучача, доктор ветеринарної медицини (1946); студіював ветеринарію у Варшаві, Відні,

дві ділові справи: Обговорив із Зейканівною її можливий приїзд до Праги (для улаштування української вечірки для Auslandsamt'у) та із Оленою Білик¹⁵ її допомогу в zorganizуванні делегату[13]ри НОУС'у у Брні.

Загальні підсумки Конгресу: випав надсподівано добре. Панував на ньому поважний, напружений, діловий і бадьорий настрій. Це дійсно замкнення одного етапу: переборення націоналістичної спадщини у повседення твердих організаційних і ідейних основ. Тепер прийде другий етап: поширення праці вглиб, її диференціяція, розбудова організаційного апарату – це з одного боку. А з другого боку, розроблюванням крок за кроком нових ідейних «скрижалей вартостей». Деякі рішучі потягнення мусять прийти вже в найближчих місяцях.

В п'ятницю ще був на обіді з Інге Брандт (в часі конгресової павзи). Але я був у гарячці й розмова не клеїлася.

Неділя, 14.I.45

Цілий день провів із Хрістою. – Прегарний, сонячний зимовий день. Поїхали до Потсдаму. Тут нема жодних знищень від нальотів. Подобається мені це сполучення рокової чепурности та пруської простоти. Нагадував з Хрістою місця наших перших проходів влітку 1942 року. – Дальше розмовляли про наші діла, вже у значно спокійнішому тоні. – Коло самого палацу Сансусі захопив нас алярм. Просиділи трохи в захисті, що лежить під кольонадою ззаду пататки. Після того Хр. поїхала додому на обід. Я остався обідати в Потсдамі. В ресторані оригінальний тип: художавий старик, двометрової величини, бородавки на орлиному носі, випрямлена постава, несамовитий зір – портрет Дон Кіхота; певно якийсь емеритований вояка. – Поїхав слідом за Хрістою, запрошений до неї на каву. Залізничі сполучення в Берліні тепер [14] у неділю д. утруднені. Пили підвечірок у сальоні панства Гогартенів, спеціально натопленому для цієї okazji. Продовжували розмову про студії (Хрiстині й мої), про наших давніх професорів, про політичну ситуацію. Так нас знову захопив алярм. Прожогом до бункру. Там – у бетонній клітці, набитій мов бочка оселедців, притиснені до себе на вузькій лавці, дальше говорили про наші особисті діла. Хрiста: «Ти дуже пішов вперед за ці два роки, змінився до непізнання. Я вже й давніше не наспівала за тобою, а тепер і поготів. Я ніколи не могла б тебе мати цілого для себе. Я ревнувала б тебе, якби ти шукав дружби з іншими жінками, якби в тебе були недоступні для мене інтереси. Тілесна вірність нічого не значить для мене – я не є змислова й готова щодо цього давати мужеві багато свободи. Але духово не хотіла б ні з ким ділити». – Після алярму ще відпровадив Хрiсту під дiм. Розцілувалися. – В голові якесь дивне приголомшлве почуття.

Вночі ще раз алярм. Від учора живу у Ліщинського (та сама квартира, де колись мешкав Козак і де я сам затримувався перед роком).

Понеділок, 15.I.45

Ранком: довга розмова з Пізюрем. – Полагодив риж для Кітаями.

Після обіду відвідав Осадчука в його Інституті (Abtl. Südosteuropa міститься тепер на Charlottenstrasse). Маленька, тісна кімнатка. Побіч, в таких самих кім-

Модржанах, Ляйпцігу та Ганновері; з 1950 р. – на еміграції в Австралії, мешкав у м. Кіямі; організатор та член управи Українського Лікарського Товариства в Австралії, член Австралійської ветеринарної асоціації, Ротарі-клубу.

¹⁵ Мається на увазі Олена Білик (д.н.н. – д.с.н.), студентка Берлінської політехніки під час війни та стипендіатка КОДУСу. Більше свідчень про цю особу не знайдено.

натках, інші відділи, які колись займали великі, розкішні приміщення. Спільно з Осадчуком навідався ще до FrI. Grothe¹⁶, асистентки французького відділу. Маса сплетень про спільних знайомих. Окрема балачка з Осадчуком: [15] довідався одну важну й цікаву для нас річ – аліанти не видають «бувших советських громадян» большевикам.

Телефонічно зговорився з Василем Очеретом. Зустрілися на підземному пероні станції метро Alexanderplatz¹⁷. В нас обоїх було мало часу, тому посідали ми таки там на лавці й серед гуку й шуму тисячної маси говорили про цікаві для нас справи. Очерет (псевдонім: В. Барка) колишній доцент Краснодарського ВУЗ'у по західних літературах, оригінальний (може навіть великий?) поет, чоловік із філософськими концепціями. У 1943 році я був мабуть перший інтелігентний українець у Берліні, що увійшов з ним у постійний контакт (через книгаря Сербиненка). Тепер працює в редакції «Голосу»¹⁸, зачинає бути відомий в певних гуртах. – На станції читав мені Очерет уривки своєї нової поеми, гучно скандуючи слова мені просто до вуха, так що аж оглядалися перехожі. – Потім говорили про світову ситуацію.

Барка: «Світ не стане ані большевицький, ані гітлерівський, ані американський. Усе піде інакше, як це сьогодні планують люди, й тоді всі переконаються, що ця ніким непередбачена дорога буде найпростіша і найприродніша. Світ лежить у родільних болях нової доби. Чи дане нам буде оглядати хоч головою, хоч жопку дитяти? Життя стане прекрасне на землі. І окремі народи не згинуть і витвориться нова всесвітня єдність. Люди навчатись жити повно, прекрасно. Кожна одиниця ставитиме собі за ціль жити повно, всесторонньо, мудро, пристрасно, – блискуче відіграти свою ролю – й потім відійти в мирі». Дивно. Подібні думки мені теж не раз ходять по голові. Очерет обіцяв переслати мені до Праги свої рукописи на бережен[16]ня. – В нього вигляд усе ще такий молодечий, хлоп'ячий, як раніше, тільки він якийсь неспокійний – мов причинний – руки дрижать і бігають увесь час нервово.

Після вечері заїхав ще до Інґе Брандт. Живе тепер у пансіоні на Marburgerstrasse, доволі пристойно. Висівши з U-Bahn¹⁹ на Wittenbergplatz²⁰ я одну хвилину заблудив, в цьому кварталі, де прожив з роки! Але руйни змінюють увесь образ міста. Інґе на вигляд не змінилася. У неї завжди ця ж ніжна й водночас смілива й елегантна краса. Говорили про її теперішню працю: Сікс (також шеф Хрїсти, але у Хр. через Мін. Закордонних Справ, а в Інґе через Auslandswissen. Institut) поручив її редакцію великого збірного видання «Meister der Politik»²¹, яке (на папері, у плянах!) обіймає кількадесят томів. По моєму нічого з цього не буде: таке діло вимагає цілого штабу рутинованих науковців (а не одної молоденької дівчини, навіть коли вона так небувало здібна як І.), а крім того годі перемішувати розрахованих на довгі роки наукових плянів із чисто злободенними політичними потребами (Сікс хоче цією серією проводити «європейську ідею») – Але особистий контакт з Інґе якось не був гладкий. Щоб дістати до колишньої легкості контакту треба нам було б більше часу.

¹⁶ Особу встановити не вдалося.

¹⁷ Центральна площа Берліна.

¹⁸ Український тижневик у Берліні (1940–1945).

¹⁹ Метро (нім.).

²⁰ Одна зі станцій метро в Берліні.

²¹ «Майстер політики» (нім.).

Ще слово про господаря моєї теперішньої квартири, Мирослава Ліщинсько-го. Це теж член Централі НОУСу, але особисто я не був з ним досі інтимніше знайомий. Це цікавий чоловік (уже під тридцятьку). Бідняцький селянський син, д. тяжка молодість; найбільше перейшов за роки 1941–1943 як бурмістр Бердичева при німецькій окупації; це насправду були божевільні часи, коли людина не була ні [17] хвилини певна життя. У Ліщинського інтересне сполучення: з одного боку чистий практик і емпірик (торговельні студії, комерційний хист, організатор, т. зв. «спритяр») – з другого боку вдача наскрізь емоціональна (кол. студент теології, глибокі релігійні переживання, пристрасне зацікавлення містичними й т. зв. окультистичними питаннями). До речі, прихилив я до себе Ліщинського мабуть тим, що при мені випадково була книга Dessoir'a²² «Vom Jenseits der Seele» (у зв'язку із семінаром Кітаями). Ліщинський має свої яскраві симпатії й антипатії; напр. недолюблює свого молодшого гімназійного товариша Пріцака (також тернополяк!) і дотинає йому на кожному кроці.

Вівторок 16.I.45

Уконститування нової Централі. Всі старі, без Козака. Рудко прямо не входить до Централі, але як редактор Бюлетеня матиме надалі рішальний вплив. На засіданню такі важні справи: 1). Випрацювання правильників для різних ділянок нашої праці. 2). «Децентралізація Централі» – розподіл роль між Берліном (організаційно: технічний центр із Цимбалістим на чолі), Віднем (осідок нового Провідника, Пизюра) та Прагою (куди хоче перенестися Рудко й де тоді була би редакція Бюлетеня й взагалі наш духовий центр). 3). Редакція Бюлетеня. Тут гупло показався Пріцак, який хотів би – хоч би формально – проскочити як «голова Ред. Колегії». Всі в дискусії висловилися за тим, що повинен очолювати – не тільки фактично, але й формально – Рудко.

Розпрощався з товаришами. [18] Пизюр ще кілька днів остається в Б. – має зложити візити Мельникові й Гетьманові. Обіцяв незабаром приїхати до Праги. Рудко обіцяв трохи згодом туди перенестися на постійне. Поки що Рудко мусить прийти до себе. Провідництво в останніх часах д. йому тяжіло нервово. Тепер впав камінь із серця. У нього взагалі неврастенічні риси (напр. нахил до безсонниці) і тепер потребуватиме навіть певного лікування.

Перед виїздом ще потелефонував до Хр., але не застав у бюрі. Отже вже не почую її голосу.

Виїзд о 9-ій пополудні з Anhalter Bahnhof. Разом зо мною їде моя добра пражька товаришка Frä. Langer. Вона декілька днів була у Берліні й тепер вертається разом зо мною.

Четвер, 18.I.45

Несамовита їзда! Подорож від Берліну до Праги тривала 30 годин!!! Від вівторка 5 год. пополудні до середи 11 год. вночі. Більше 10-и годин спізнення!

Причина: був нальот на Дрезден, попереривало рейки. Отже майже цілу добу кочували ми в околицях Дрездену, стоячи по різних «мертвих торах».

В нетопленому вагоні мерз як собака, і зголоднів аж до завороту голови. Навіть читати не можна було, бо наш відділ (першої класи!) мав замість вікон вставлені дошки; зате вікна до коридору були вибиті й ними віяло безнастанно.

²² Макс Дессуар (Max Dessoir, 1867–1947), німецький естетик та психолог, послідовник В. Дільтера; ініціатор скликання 1-го Конгресу естетики (1913). Книга, яку згадує І. Лисяк-Рудницький – «Vom Jenseits der Seele, die Geheimwissenschaft in kritischer Betrachtung» (Löwit, Wiesbaden, 1979).

Це сьогоднішні приємності їзди. Зате наслухався балачок моїх супутників, напр. велика дискусія про промисловця Батю²³, якого одні представляли як «героя нашого часу», а інші як останнього лотра. – Ми з Ерною раді були, коли нарешті добилися до Праги. Я вже очевидно [19] до Тепліц до тата не ступав, хоч у Берліні дістав ще від нього в останньому дні дуже сердечне запрошення – наслідок мого трохи трагічного листа.

У Празі без новин. Зокрема питання нашого помешкання ще все не вирішене.

Субота, 27.I.45

За останній тиждень зчинилася несамоविта саламаха. Большевицька офензива, яка зачалася ще під час мого побуту в Берліні, добилася колосальних результатів: Вони заняли Краків, Варшаву, Лодзь і т. д. і т. д. Тепер стоять під Бреслявом, перейшли Одру, б'ються за Познань, Бромберг; окупували вже близько половини Сх. Прусії, йдуть на Гданськ. Сталін кинув до бою 300 дивізій. Це справді вирішальний бій і – гадаю, – до кількох днів виясниться, чи большевицьку навалу взагалі вдається на якійсь лінії спинити, чи це вже дійсно остаточний «Finis Germania»²⁴.

Очевидно на випадок приходу большевиків треба втікати – але як і куди невідомо.

Я сам виявляю багато спокою чи фаталізму – як у 39-ому році. Зате Мама нервова. Панічну картку маю від Батька з Тепліц. Одне добре – наші взаємини з ним уже може таки остаточно рушили з мертвого пункту.

З інших справ. Ерна нині мала промоцію. Summa cum laude²⁵! А чи я ще скінчу студії?...

Мав довшу розмову з проф. Баєром щодо моєї дисертації. Він назаг. задоволений, хотів теж деякі поправки.

Знайомі – українські й німецькі – перестали писати. Очевидно страх сидить людям в костях. Зрештою кілька днів була заборона висилати листи, тепер знову знесена.

[20] Увага!!

Продовження щоденника за 1945 рік в іншому зошиті, в терміновому календарі.

Подорож по Німеччині
грудень 1945 – січень 1946

Ціль подорожі: Участь в студентському Конгресі в Мюнхені 25–26 грудня 1945 та евентуально (в залежності від висліду Зізду) дальші потягнення в студентській політиці на терені Мюнхену, Regensburg²⁶, Fürth²⁶ та Göttingen²⁶ у 1). Відвідати Батька 2). Відвідати сім'ю: Біллонків і Соколів 3). Шукати за німецькими старими приятелями, н. пр. за Хрїстою Гільберт та за Лією Lübbert 4). Розкрутитися фінансово – забрати гроші від Батька та зробити інтереси з Романом Филиповичем²⁷ у Кобурзі.

²³ Йдеться про Томаша Батю (Tomáš Bata, 1876–1932), чеського промисловця, одного з найбільш успішних підприємців свого часу, засновника взуттєвої фірми «Батя».

²⁴ «Кінець Німеччини».

²⁵ «З найбільшою похвалою» (лат.; тут: одна із відзнак, яка вказує на ступінь академічної успішності).

²⁶ Слово «Regensburg» дописане над рядком.

²⁷ Ймовірно, мається на увазі Роман Филипович (1921 р.н.), д-р медицини (1959); закінчив Академічну гімназію у Львові (1939), студював медицину у Львівському та Карловому університеті у Празі; після війни працював у легеневих санаторіях у Німеччині; відтак як фізіатр – у Венесуелі

21.XII. 45., п'ятниця

Вийзд з Фельдкірху нічним поїздом (про обставини безпосередньо перед вийздом – гл. попередній щоденник). Експресом – пулманівським возом до Ліндау. – В Ліндау перший передсмак мандрівницьких приємностей під сучасну пору. Прибув к. 1,30 год., так що очевидно шукати нічлігу на місті було неможливо. Всі лавки ждальні заняті. Знайшов собі в станційному великому будинку спокійний куток (сходами догори) там розтягнувся на долівці і спав.

22.XII., 1945, субота

В сьомій рано з Ліндау. При поїзді зустрічаю пані Яворську²⁸ із старшою дочечкою, Зіркою, яка в Ліндау ходить до гімназії і яку мама забирала на ферії додому. Я почував себе втомлений, невиспаний, тому дратувала мене безперервна балаканина Яворської. На станції Hergensweiler чекав кінний візок. Іду полями, добре знаюмою дорогою, яку влітку й восени цього року переходив стільки разів: до Яворських і до Ерні. – Тут значно холод[21]ніше як у Фельдкірху, хоча висота менша: повсюду лежить сніг, який у нас в останніх днях зовсім зійшов. – Вийшов дорогою назустріч Яворський. Довідавшись, що моя Мама вже має візу до Швайцарії дуже сердечно запрошував до себе на розмову. – Яворські зовсім засмоктані буденними турботами й живуть у вічному страху: то перед большевицькими комісіями, то перед доносами про службу Яворського в СС²⁹. – Більша частина дня в Ерні. Привіз їй гостинця: вина й поезії Hölderlin'a. Вона мені дарувала пару теплих зимових рукавиць. З Бербером таки дійшла до порозуміння: допомагає опрацьовувати частину тримовного німецько-французько-англійського словника, що його редагує Бербер. – Крім того я порадив їй увійти в контакт з Frau Dr. Lohra³⁰, із видавництва Cotta³¹. Ерна має великий нахил до видавничої праці. Показується, що вона з Dr. Lohra знайома, бо ця була асистенткою в Giessen, коли Ерна студювала там на першому семестрі. В Ерні знайшов листи до себе, які вона була ще перед довшим часом привезла з Мюнхену, не маючи змоги мені передати: м. ін. дуже теплий лист від Батька, а також лист від Рудка й Пизюра. В листі Василя є цікаві річеві інформації, яких мені саме дуже бракувало: Про діяльність Цимбалістого, який верховодить над студентською організацією в англійській зоні і твердо стоїть на позиціях НОУС'у, про заяви симпатії з боку Мельника (колишнього берлінського «Щипавки») з Erlangen та Суховерського³² (кол. голови НОУС'у в Дрездені) із Tübingen. –

(1949–1965); з 1965 р. – у США, де працював як сімейний лікар та фтизіатр, належав до УЛТПА та Чиказького медичного товариства.

²⁸ Йдеться про Стефанію (Падох) Яворську (д.н.н. – д.с.н.), дружину Олекси Яворського (найстаршу сестру Ярослава Падоха, яка після війни виїхала з чоловіком з Німеччини в Канаду, в Едмонтон; померла в Торонто) та її доньку Зоряну-Олександрю-Марію Яворську.

²⁹ Мається на увазі Ваффен-СС Дивізія «Галичина».

³⁰ Особу встановити не вдалося.

³¹ Видавництво було засноване у 1659 р. у Тюбінгені і до 1889 р. належало родині видавців Котта, а потім, до 1956 р., родині Крьонерів зі Штутгарта. У 1977 р. воно стало частиною видавництва німецьких шкільних підручників Ернста Клетта.

³² Мається на увазі Борис Суховерський (1914 – д.с.н.), інженер; родом з с. Великого Кучурова (Чернівецька обл.); діяч мельниківської ОУН; під час війни працював перекладачем в німецькій армії, а з 1941 р. – директором винної промисловості Сімферополя; належав до «Південної похідної групи» ОУН(м); після 1944 р. виїхав з Криму, мешкав в Тюбінгені (Німеччина) та очолював референтуру молоді в Проводі Українських Націоналістів; з 1949 р. належав до проводу новоствореного об'єднання українських студентських націоналістичних товариств «Зарєво».

Зате лист Пізюра зробив на мене дуже прикре вражіння: софістично-трусливе оправдування власного неробства. – Рішив ще нині ввечорі їхати далше, бо американці зарядили обмеження залізничного руху [22] через свята й боюся застрягнути. – Насилу написав кілька листів, що їх має експедіювати Ерна, до Бербера, до Яворських (з перепросинами), до Pems! 'a³³. – Розмова з Ерною, не дуже клеїлася, надто був втомлений. А втім не почуваю із Ерною такого духового «контакту», як колись. Трохи на ліжку дрімав. – Ерна від дітей своїх господарів набралася якоїсь прикрої шкірної висипки, так що навіть не поцілувалися. – Відправила мене до поїзду. Доїхав коло півночі до станції Oberstauffen, де довідався, що продовж цілого завтрішнього дня не йде жоден потяг до Kempten. Розпука з цим! «Спав» на долівці й на столі в ждальні. Образи німецької нужди: втікачі, інваліди, всякі чужинці. В Oberstauffen границя американської зони, так що людей позганяли були насамперед як овець до кошари, робили ревізії вагону, шукали за горілкою.

23.XII.45, неділя.

Дивний день. – Застряг на станції Oberstauffen. Уже рішений був машерувати 20 км пішки до Immenstadt, звідки мав пополудні йти потяг до Kempten. Однак якась молоденька дівчина із зібраної на вокзалі публіки розвинула велику активність: відшукала на місті спедитора, що погодився відвести ждучих людей до Кемптен. Десь по десятій годині рушили ми в дорогу: к. 40 чоловіків на відкритому вантажному самоході, не зважаючи на сонячний день, у вуха було таки холодно від швидкої їзди й вітру. Але настрої мій дуже піднявся – виходить, що ще вчас буду в Мюнхені! З моторною супутницею, що їй я (та й усі інші) завдячували виїзд з Oberstauffen, почав розмовляти й жартувати ще на возі. – В Кемптені ми вже трималися купи. Довідались з великою приємністю, що пополудні відходить (останній перед святами!) поїзд в напрямі на Аугсбург. В Кемптені разом пообідали, пішли на прохід. Моя супутниця зветься Friedel Rehm³⁴, 21 літ, живе в Ліндау, тепер їде на свята до мами в околицю Mindelheim 'у. Невелика, білявка, добре збудована, трохи пухленька, з гумором. Коли в поїзді, де було темно (як звичайно тепер) поцілувалися, побачив я, що маю до діла з віртуозом. Не треба було багато слів. – У кондуктора вияснилося, що нині получення до Мюнхену вже не дістану – мушу ночувати в Аугсбург або в Buchloe. Вибір не був трудний. Ми вийшли в Бухлье, в гостинниці повечеряли, взяли подвійну кімнату – до речі зовсім чисту, з пливучою теплою водою. Не забуду, коли я в снігах (вже в піжамі і шляфроку) чекав, з бючим серцем, коли моя супутниця [23] роздяглася й вмивалася. Вона відхилила двері – за хвилину був при ній. Ця ніч належить до найприємніших в моєму житті. Friedel виявляла темперамент, техніку, а теж такт – не було вульгарности.

24.XII.45, понеділок

Фрідель мала свій поїзд зовсім рано. Розсталися чуло в 4. годині, умовилися, що відвідаю її в Ліндау. – Сам спав далше до 8-ої. – Особовим поїздом вигідно заїхав до Мюнхену. По дорозі читав Платона «Файдона»³⁵. Відчував втому по подвигах вчорашньої ночі. – В Мюнхені висів на передміській станції «Pasing»³⁶ –

³³ Про цю особу згадується в щоденнику і у формі Pems!.

³⁴ Особу встановити не вдалося.

³⁵ Йдеться про діалог Платона «Федон».

³⁶ Сьогодні Пасінг – частина Мюнхена, а до 1938 р. – окреме місто.

щоб просто зайти до Рудка. Але на його старому помешканні сказали мені, що він тепер живе в місті, в околицях Max Weber-Platz³⁷. Там же його знайшов. Перша дуже хаотична розмова. – Щодо помешкання, кімнатка д. тісенька, але тепла (в стіні переходить комин!), симпатичні господарі. – Пішов до Пизюра. Проти цього чоловіка в мене від місяців багато накопало на серці. Тепер це вибухло. Більше як годину «збирав» Пизюра за його бездіяльність, слабкість і трусливість – аж мені полегшало на серці й мені зробилося Пизюра жаль. – Ночував у нього. – Нині латинський (або як у нас звикли казати «польський») Свят Вечір.

25.XII.45., вівторок

Підсумки нинішнього дня подати мені надзвичайно тяжко – треба би хіба робити протокол знаменитого «Всестудентського Установчого Зїзду»³⁸. – Наряди Зїзду відбувалися в великому будинку, який українським кацетникам³⁹ відступлено до вжитку й де теж містяться студенти. – Я прийшов разом з Пизюром, який мав з собою «Деклярацію Президії НОУС'у», підписану Пизюром і написану Рудком, вчора вночі, з колосальною емоціональною напрутою – удар довбнею по бандерівщині. – Ми до останньої хвилини не знали, чи Клявдій приїхав, чи ні. Отже велика була моя радість, коли на в мент приходу на залю (ми з Пизюром спізналися) застаю Клявдія та Мостовича⁴⁰ в баталії з головою зборів, Мірчуком⁴¹ (банде[24]рівським політруком) на тему назви й компетенцій зїзду. Клявдій оспорував право зїзду називатися «всестудентським і установчим». Довкруги цього велика дебата. Бандерівці підкреслюють, що зїзд репрезентує велику чисельну більшість сучасного студентства. – Клявдій тимчасовий: пливкий характер студ. середовищ в Німеччині та незаступленість усіх закордонних студ. товариств⁴². Відразу видно зорганізовану бандерівську більшість для підношення рук. Корчинський і Шевченко заступають тезу: зїзд репрезентує тільки заступлені на ньому товариства.

До речі, це було одиноке місце де весь день, коли Корчинський і Шевченко забрали слово. – Після того, коли збори самі собі ухвалили, що вони є «установчі, всестудентські» Клявдій покинув залю. – Передполудни були ще звіти чле-

³⁷ Площа Макса Вебера у Мюнхені.

³⁸ Всестудентський установчий зїзд відбувся у Мюнхені 25–27 грудня 1945 р.

³⁹ Тут: люди, які перебували у концтаборах.

⁴⁰ Мається на увазі Леонід Мостович (1919–2012), лікар-радіолог; представник української діаспори в США та громадський діяч; був ув'язнений в польських та німецьких концтаборах (Берега Картузька, Освенцим); після війни вчився на медичному факультеті університету Інсбрука та брав активну участь у студентському житті; з 1957 р. на еміграції в США; професор Медичної школи у м. Лексінгтоні (Кентуккі, США), член Українського лікарського товариства Північної Америки, дійсний член НТШ.

⁴¹ Мається на увазі Петро Мірчук (1913–1999), український політичний діяч, історик та журналіст; член ОУН, референт Крайової екзекутиви ОУН, зв'язковий легіонів ДУН; заарештований гестапо на Львівщині, до кінця війни перебував у німецьких в'язницях та концтаборі «Освенцим»; після звільнення, за вказівкою Р. Шухевича, поїхав до США, щоби написати історію ОУН-УПА; очолював Центральний еміграційний союз українського студентства (1945–1946), Союз Українських Політв'язнів у США; був членом Проводу закордонних частин ОУН (1948–1952), співредактором часописів «Визвольний шлях», «Український Самостійник», «Українська трибуна», «Гомін України»; з 1950 р. мешкав у США; д-р філософії УВУ в Мюнхені (1969). Автор книг: «Українська Повстанська Армія 1942–1952». (Мюнхен, 1953); «Акт відновлення Української Державности 30 червня 1941 року: (його генеза та політичне й історичне значення)» (Мюнхен, 1953).

⁴² Останні два речення дописані нижче.

нів «ТВІК» (Тимчасового Всестудентського Ініціативного Комітету)⁴³. В дискусії над звітами забрав я слово вдаряючи безпардонно по Кримському⁴⁴ (прес-референт) – представляючи «Студентський Шлях»⁴⁵ як зразок глупоти й духового убогства, – по Стахову⁴⁶ (реф. закордонних зв'язків) – демаскуючи злобно куліш⁴⁷ напастей Стахова на Волчука⁴⁸ і Прицака (їхня випава до ШВ. займала 3/4 звіту Стахова) – нарешті вдаряючи по тому місці проти звіту голови ТВІК'у, Залуцького⁴⁹, в якому він широко розводився над тим, що не було нагоди порядного⁵⁰ підготувати цього Зїзду: «Якщо не було часу й змоги його підготувати – чому ж його треба було конче відбувати? В інтересі укр. студентства це напевно не лежало, це робили ті, що бачили в цьому свій партійний ... інтерес». – В часі обідньої павзи говорив дещо ширше з Корчинським. Я йому закидав, що актуальний безнадійний стан у великій мірі завдячуємо йому – компроміс був би тільки тоді можливий, якби за нього боролися т. зв. «неутральні» люди, що мають мости на два боки, а між ними найсильнішою й найавторитетнішою одиницею є безперечно він, Корчинський. Корчинський казав: «Я не міг би був нічого зробити». В остаточній фазі обідньої павзи мусів ще заспокоювати Пізюра, що дуже був схвильований своїм близьким виступом. – Після обіду збори перенесено до іншої, меншої зали, де було тепло (передполудни все мерзло по собачому). [25] Пополудні мали прийти звіти кол. студентських Товариств: На першому місці відчитання Деклярації НОУС'у. Це викликало жажливе вражіння – просто атомова

⁴³ Після наради представників різних українських студентських організацій у Мюнхені 4 вересня 1945 р. створено Тимчасовий Всестудентський Ініціативний Комітет (ТВІК) у складі 5 осіб, який мав до 1 січня 1946 року скликати Всестудентський зїзд, що відбувся 25–27 грудня 1945 року.

⁴⁴ Мається на увазі Володимир Білинський (літ. псевдонім: Володимир Кримський, 1919–1996), український лікар та письменник родом з Чорткова; студював медицину у Львові та Інсбруку; працював лікарем ІРО в Інсбруку; емігрував в Канаду, де очолив Вайтмавтську лікарню у Манітобі; належав до товариства «Обнова», УЛТПА, канадських медичних організацій та Королівського товариства здоров'я у Лондоні, Президії КУК; друкувався у журналі «Звено» (Інсбрук), «Літаври» (Зальцбург), «Нові Дні» (Торонто), «Овид» (Буенос-Айрес і Чикаго).

⁴⁵ Йдеться про щомісячник «Студентський шлях», заснований 1931 р., який виходив у Львові, а після війни був відновлений у Берліні і поширював ідеологію ОУН між студентами-українцями.

⁴⁶ Тут йдеться про Володимира Стахова (Стахіва; 1910–1971), українського громадсько-політичного діяча, журналіста і публіциста, активного члена ОУН з 1929 р., міністра зовнішніх справ в уряді Українського Державного Правління 1941 р., в'язня концтабору Заксенгаузен (до 1944 р.); пізніше – на еміграції в Мюнхені, член проводу Закордонних частин ОУН, член Закордонного проводу УГВР, член політичного проводу ОУН(з).

⁴⁷ Далі викреслене слово «його».

⁴⁸ Мається на увазі Роман Волчук (1922 р.н.), український письменник та мемуарист, який вчився у «Львівській політехніці» (1940–1941), у Віденській вищій технічній школі (1941–1942, 1944–1945) та у Вищій технічній школі у м. Граці (Австрія) (1946); член Товариства українських інженерів Америки (ТУІА); редактор «Вістей українських інженерів» (1950–1960); дійсний член НТШ (1988); автор книг «Спомини з передвоєнного Львова та воєнного Відня» (2002), «Спомини з повоєнної Австрії і Німеччини» (2004).

⁴⁹ Мається на увазі Роман Залуцький (1912–1995), д-р права (1944), американський правознавець українського походження; громадський діяч на еміграції в Німеччині та США; навчався у Львівському та Віденському університетах; очолював Центральний Союз Українського Студентства (1947–1949); з 1950 р. – у США, заступник голови Українського публіцистичного наукового інституту, член управи Східноєвропейського дослідного інституту, співробітник «Енциклопедії української діаспори», дослідник діяльності В. Липинського.

⁵⁰ Так в рукописі оригіналу.

бомба. Під кінець декларації почалися на залі крики, протести. Головно заревів нелюдським голосом ніякий Пасічняк⁵¹, голова «ліги політв'язнів», ломброзівська фізіономія. Пізюр, який досі читав спокійно і твердо, збензетжився, поклав текст декларації на стіл і вийшов. Однак сам голова зборів, Мірчук, – після того як успокоїлася перша буча – сам відчитав ще кілька речень, які блокували до кінця, щоб замаркувати «свободу думки». – Потім аж до вечора тягар увесь лежав на мені: непідтримуваний (бо присутні на залі Шевченко і)⁵²

Реасумую⁵³, бо нема часу: вдалося мені бандерівцям помішати їхній плян, збити порядок нарад. Аж до 7-ої вечором тривала дискусія... про НОУС. Стільки лайки мені ще ніколи не довелось під своєю адресою вислухати. Моменти дискусії: особливо гупо і злобно Пасічняк; Стахів (Кравс⁵⁴), інтелігентно, але заїло-злобно Кримський. Одинокий інтелігентний бандерівський дискусант: (прізвище забув) Р. С. Питляр⁵⁵⁻⁵⁶. З мого боку були теж помилки (як я собі з'ясував потім): треба було сильніше атакувати особи напр. коли я закинув Зіздові, що він аранжований одною політичною групою, голова Мірчук кинув мені «Да-

⁵¹ Мається на увазі Василь Пасічняк (1912–1995), український журналіст та політв'язень, мирянський діяч на еміграції; навчався на журналістиці в Варшаві; під час війни – у Кракові, потім – учасник похідних груп ОУН(б) і головний редактор газети «Український голос» в Кіровограді; після арешту нацистами аж до кінця війни – в'язень концтаборів Аушвіц, Маутгаузен та Ебензее; після війни – голова Ліги українських політичних в'язнів та президент Міжнародної Центральної Спільки Політичних В'язнів (1945); відповідальний редактор газети «Українська трибуна» у Мюнхені (1946–1949); потім – на еміграції у США, де мешкав до кінця 1980-х рр. і був головою Товариства за Патріярхат УКЦеркви; член управи Українського Патріярхального Світового Об'єднання (УПСО); член крайової управи Українського Патріярхального Товариства в США; редактор і член редколегії «Патріярхату».

⁵² В оригіналі речення не закінчене.

⁵³ Резюмую (з польськ.).

⁵⁴ Мається на увазі Євген Стахів (псевдоніми: Борис, Євген, Борис Дубенко, Йоган Кравс, Макольондра, Володимир Павлюк, Стах, 1918–2014), громадський та політичний діяч; з 1932 р. – учасник молодіжних організацій в Галичині, відтак – член ОУН (з 1934 р.), Карпатської Січі (1938); член Південної похідної групи ОУН та організатор осередків (Кривий Ріг, Дніпропетровськ, Маріуполь, Донецчина, Крим) (1941–1943); один із засновників УГВР (1944); після війни очолив Провід ОУН у Тиролі (Інсбрук, Австрія); протягом 1946–1949 рр. мешкав в Німеччині; один із засновників Спільки української молоді в Німеччині; з 1949 р. – на еміграції в США, один із активістів «двійкарів»; рідний брат Володимира Стахіва. Автор спогадів: Євген Стахів. Кризь тюрми, підпілля й кордони (Київ, 1995). За твердженням Євгена Стахова, факти з його підпільної діяльності у Донбасі використав Олександр Фадеєв для створення образу головного героя повісті «Молода Гвардія» Олега Кошового. Самого ж Стахова він вивів в образі зрадника Стаховича. Навколо цього твердження серед істориків точиться дискусія.

⁵⁵ Мається на увазі Орест-Богдан Питляр (1912–2004), український журналіст в еміграції; працівник в канцелярії полковника Є. Коновальця в 1934–1935 рр. (виконував обов'язки субреферента для справ Америки, Канади й Аргентини), який, навчаючись у Женевському університеті (1931–1935), був деякий час головою женевського відділу ОУН; у післявоєнні роки – член редакції тижневика «Українська трибуна» у Мюнхені, відтак – редактор журналу «Лемківщина» (Нью-Йорк, США). Автор спогадів: Орест Питляр. Сорокліття – спомини й рефлексії. Енциклопедія української діаспори / Гол. ред.: Маркусь Василь. Київ: Наукове Товариство ім. Шевченка і Національна академія наук України, вид. «ІНТЕЛ», 1995; Орест Питляр. Є. Коновалець в споминах молодого студента // Євген Коновалець та його доба / [О. Грицай, С. Шах, О. Зінкевич та ін., передне слово Ю. Бойко]. Мюнхен: Вид. Фондації ім. Є. Коновальця, 1974, с. 746–754. Помер у м. Венеції (Флориди, США).

⁵⁶ Слова «Р. С. Питляр» дописані на полях щоденника.

вайте факти». Тут я трохи заткнувся⁵⁷. (Стримувала мене непривичка й неохота атакувати людей, а не справи, а даліше дійсно незорієнтованість в персоналіях бандерівського світу). А треба було брутально переїхатися по «політруках». – Комічне вражіння викликав Др. Лончина, який в чорному вбранні виголосив «Звіт про діяльність ОПУС'у» й за це дочекався великих похвал від бандерівських вожаків, які протиставляли «конструктивний» ОПУС «руїницькому» НОУС'ові. Та засуд на ОПУС та Лончину був у тому, що після кількох компліментів⁵⁸ під адресою Лончини дискусія негайно звернула наново на рейки НОУС'у⁵⁹, тоді коли про ОПУС не згадувала вже й собака. – Були й голоси в обороні НОУС'у (напр. Перейми та інших), в яких підкресливали «проблемовість» видвижену НОУС'ом, тощо. Були й зовсім наївні виступи, які питали, що це все значить, про що йде сварка, що це був НОУС?

Вечором з Мостовичем у Шевченка. Шевченко вияснивав свій план, який він мав на нинішніх зборах. При допомозі мюнхенських делегатів (бандерівців, але на яких він має особисто вплив) пустити іншу, конкурентну лісту (зłożену з самих середняків [26] з Залучким, Лончиною, Корчинським тощо) – щоб зірвати офіційну бандерівську лісту. На його думку ця інтрига мала виглядати реалізації, а не вдалася вона: а) через виїзд Корчинського, що взагалі усунувся від усякої участі б) через «деконспірацію» самого Шевченка у висліді того, що він раз забрав участь в дискусії в) через пересунення виборів на другий день Зізду – бандерівські вожаки за ніч, очевидно, підготуються.

26.XII., середа.

З «наших» ніхто на Зізд уже не пішов. – На квартирі Рудка спільна розмова з Рудком і Клявдієм. Потім разом на обіді. – Пополудні показався директор Волчук⁶⁰, який довідався про мою приязність в Мюнхені і хотів дещо почути про сина, що про нього не мав вісток від двох місяців. – Вечором з Клявдієм у Шевченка. Вони досі не зналися. Дискусія велася довкруги; чи проєктований журнал має виходити під фірмою ЦеСУС'а, чи без офіційної фірми, як акція приватної групи людей – що гаряче обороняв Шевченко.

27.XII., четвер.

На обіді в укр. харчівні зустрів Тоню Горохович⁶¹, ред. Матвія Стахова та Бориса Левицького. Довше говорив з Борисом. Він зайнятий монтуванням по-

⁵⁷ Далі викреслено слова «А треба було».

⁵⁸ Так в оригіналі, мається на увазі «компліментів».

⁵⁹ Вписано замість викресленого «ОПУС'у».

⁶⁰ Мається на увазі Пилип Волчук (1903–1946), директор банку цукровиробників у Львові; чоловік д-рки Софії Парфанович-Волчук та батько Романа Волчука; наприкінці війни – в Тиролі; помер у м. Аугсбурзі (Німеччина).

⁶¹ Антоніна (Тоня) Горохович (псевдоніми: Подруга Гребля, Сестричка Уля, Уляна Пелех; 1913–1997), українська письменниця та громадська діячка, інженериня-агрономка; родом з с. Межиріччя на Волині; навчалася у Львівському університеті (1939–1941) та у Рільничій академії в Дублянках (1942–1944); закінчила Український технічно-господарський інститут у Регенсбургу (1946); з 1949 р. – на еміграції в Канаді, де закінчила факультет українознавства Оттавського університету (1964); з 1955 р. – викладала українську літературу на курсах українознавства УНО та при церкві св. Миколая в Торонто; активна пластунка та працівниця Союзу Українок (свого часу працювала секретаркою М. Рудницької); редакторка журналів «Готуйсь», «Юнак», «Пластовий шлях»; авторка книги «Леся Українка. Життя й діяльність» (Оттава, 1962) та статей на літературні й педагогічні теми. Померла в Торонто, похована в Україні.

літичного фронту укр. соціалізму: старі групи наддніпрянських есерів та есдеків та галицьких радикалів – сильний череп молодих сил із останньої «східняцької» еміграційної хвилі. – Також зацікавлений виїздом до Італії. – Вечором нарада в хаті Пизюра. Присутні: Рудко, Клявдій, Пизюр, Шевченко, я. – Порішено: перевести ліквідацію НОУС'у. Потім перейдено до питання журналу. На головного редактора висовується автоматично Рудко, але він не може цьому тепер всеціло присвячуватися, бо над ним висить докторат. А потрібний [27] «асистент», чи «начальник штабу». До цієї ролі був я предистинований, але це відпадає через географічну віддаленість. Знов же Шевченко рішуче відмовляється. На цьому пункті ми зупинилися, таки його не розв'язавши. – Шевченко капітальний. Це вже зовсім дозрілий мужчина; інтелектуаліст, блискучий софіст, спритний бізнесмен, відважний і безличний, обережний, безоглядний егоїст у питаннях власного інтересу, незрівняний співрозмовець. В останніх трьох днях звів я його з такими людьми як Бор. Левицький, Мостович та Кл. Білинський – представниками невідомого йому досі ближче націоналістично-революційного середовища.

До речі, вислід Зізду: Сталоса дуже добре, бо нововибраний провід має масиво бандерівський характер: дурний Мірчук як голова (з чого Клявдій тішиться), Кримський, Питляр та ще якісь. На пресового референта вибрано ... Мартусю Калитовську⁶². Святий Боже! – Як назву нові Централі прийняли «Центральний Еміграційний Союз Українського Студентства». Себто матимемо два ЦеСУС'и – тільки один із малим «е» (старий) та один із великим «Е» (новий). Скандал! – Клявдій мав приватну розмову з бандерівськими вожаками, Логушем, Рябчуком⁶³, та ще якимись. Вони самі почувають несмак від такого «успіху» й бажають з Клявдієм переговорів, компромісу, хотіли би вирішення того, котрий ЦеСУС є легітимний віддати під розгляд розумного суду. – Клявдій не є зовсім проти цього, але рішуче перестерігали Рудко, Шевченко та я.

Гарна історія! Від нині вполудне підозріваю, що я «вхопив на шпiц» трипра. Треба тобі було, Іване.

[28] 1.січня.1946., вiвторок

Мої побовування були слухні. В суботу був у лікаря. Каже, тяжкий випадок трипра. Пспитав його, чи жінка може бути заражена, не знаючи про це. «Очевидно, вона й десять літ може з цим ходити». – Це все пояснює. – Фрідель зловила від якогось француза, а я від неї... Від суботи беру ліки: пілюлі «Prontosil», що від них моч робиться червона. Але поки що мені не помогло. Кінчик прутня напухлий і при віддаванні мочі пече. – Крім того взагалі почуваюся й виглядаю недобре. От чортовина! – Будяться в мене всякі гіпохондричні уявлення, що їх ледве може обігнати: то здається мені, що я на тлі трипра дістаю запалення очей (тому раз-у-раз оглядаю очі в дзеркальці), то питаю себе, чи трипер мене не обезпліднить, то знову говорю собі, чи ця чортова дівчина не могла мене рівночасно заразити теж другою, страшнішою половою недугою. А тьху, гарний початок нового року. – А найважливіше, годі перед ким небудь признатися до правди, отже я подаю вид, що мені тільки нездоровиться.

⁶² Ймовірно, мається на увазі Марта Калитовська (1916–1990), українська поетеса, перекладачка та мистецтвознавиця, яка у 1944 р. виїхала до Німеччини, у 1947 р. – до Бельгії, а потім до Франції (Сарсель, Париж), де працювала в бібліотеці, міністерстві закордонних справ та була секретаркою письменниці Софії Яблонської.

⁶³ Особу встановити не вдалося.

Побут у Пизюрів рішуче надовідає. Євген такий нездара, такий нудяр, що годі дивуватися його молоденській, апетитній жіночці⁶⁴, що вона раз-у-раз на нього скажена. Кінець історії ясний: Вона зрадить його напевно й то дуже швидко – а якщо хтось схоче її взяти до себе, так просто його покине. Пизюра мені жаль, бо він по своєму дуже її любить, але в молодого мужчини цей тон і поведінка старого радника є карі гідні.

Моя свобода рухів в останніх днях була обмежена. Все таки дещо посунулося вперед: написав купу листів, які Клявдій забере до Австрії. – Проблему журналу ми вирішили – поки що теоретично. Треба спровадити Прицака й дати йому тут в Мюнхені матеріальне забезпечення. Він повинен погодитися, бо він зовсім не має грошей, а крім того й так хотів переїздити до Німеччини, бо в Göttingen перебуває його старий берлінський професор, у якого він писав докторську дисертацію. При своїй впертості і працьовитості Прицак напевно міг би поділяти рівночасно й редакторству й дисертації – якщо тільки дозволить його здоров'я.

4. січня, п'ятниця

Нині виїжджу з Мюнхену, пополудні в напрямі на Ingo[?]stadt. Маю там шукати наших радянських свояків, сестру Марії Сокіл з мужем (Білонки).

Мій побут в Мюнхені й так перетягнувся над усяке сподівання, через хворобу. Лікування поступило вперед: запальний стан проминув, докучає мені уплав із прутня. Хід курації: Протягом 4 днів брав сильні дозиси таблеток «Prontosil» і ходив до лікаря на шприцування. Від таблеток загальне самопочуття було дуже погане, боліли очі, я виглядав немов у випадку жовтячки. – Тепер загальне самопочуття поволі знову приходить до норми, хоча я далеко-далеко ще від бадьорості. – Прикра річ: через виїзд з Мюнхену не можу продовжувати лікування шприцуванням, бо годі було знайти й купити шприцу. – Від завтра знову повертаюся до «Prontosil'у».

Останні дві ночі не спав уже у Пизюрів, але у симпатичного буковинця, ред. Квітковського⁶⁵. Це Мельниківець (до речі просидів в кацеті 2 роки). Вчора мав з ним довгу розмову на тему подвигів бандерівщини. Це в усіх мельниківців особливо наболіла тема. –

Всі буковинці як мешканці одного містечка, всі себе взаємно знають. Квітковський дуже добре знає п-ні Ірину Руснакову й її братів⁶⁶, що тепер у Фельд-

⁶⁴ Йдеться про Ірину Пизюр (дівоче – Паламарчук, бл. 1924–1963), дружину професора університету в Сент-Луїсі (Массачусетс) д-ра Євгена Пизюра, матір Максима Пизюра, доньку вояка Армії УНР, інженера-землеміра та діяча «Просвіти» в Городку Романа Паламарчука та його дружини Петронелі; виїхала з батьком на Захід, тоді як мати з двома сестрами були депортовані в 1940 р. радянськими карними органами в Казахстан. Померла у м. Сент-Луїсі.

⁶⁵ Мається на увазі Денис Квітковський (1909–1979), український історик, адвокат, публіцист, педагог, видавець, політичний та громадський діяч, активіст студентського руху; член Крайової Екзекутиви ОУН; видавець і головний редактор чернівецького журналу «Самостійність» (1934–1937); з 1940 р. – на еміграції, викладач Високої економічної школи у Мюнхені, секретар Українського Національного Об'єднання та співредактор «Українського вісника» в Берліні; під час війни був заарештований гестапо і ув'язнений в Потсдамі; з 1946 р. опікувався створенням профспілки українських журналістів на еміграції, вів Референтуру преси й пропаганди Проводу Українських Націоналістів (1946–1948); з 1947 р. член ПУН ОУН; з 1949 р. – на еміграції в США.

⁶⁶ Мається на увазі Ірина Ганушевська-Руснак (1921 р.н.), дружина Мирона Руснака та донька галицького громадсько-політичного діяча, священника Михайла Ганушевського; діячка Союзу Українок; родом з с. Дори на Гуцульщині; вчилася в дівочій гімназії УПТ «Рідна Школа» у Станиславіві; після війни – на еміграції у США; у 1950–1980-х рр. належала до відділу Союзу Украї-

кірх, теж мого прازького товариша Романовського. – Говорили ми теж з Квітковським на тему доморослого буковинського мудреця, по прізвищу Бугайчук⁶⁷, з яким я зустрічався у Празі. – Квітковський давав мені читати якийсь рукопис Бугайчука із полемікою проти Липинського. Бугайчук, по словам Квітковського, «Липинського ніколи не читав, але його дуже не любить».

Маю вражіння, що мої [30] відносини з Пизюрем «розгвинтилися». Я не можу йому в серці простити його поведінки з останніх місяців, а він про це знає. Крім того дратує мене його сама слямазарна й імпотентна екзистенція.

Клявдй⁶⁸ поїхав до Австрії (без поворотного Passierschein'у, але з великою пляшкою горілки для граничної сторожі). Передає через нього різні листи.

В загальному я з побуту в Мюнхені мало задоволений – крім виступів на Зізді. Думаю, що й товаришів мусіла вразити моя нерухливість, мала активність, нервова подратованість – але годі було кому небудь розказувати причини.

(писане) 10. січня 46, четвер.

В п'ятницю виїхав з Мюнхену. Наніч прибув до Ingolstadt. Переночував в застихлі для проїжджаючих німецьких демобілізованих вояків. Такі нічліги з німцями завсіди дуже повчальні: Цим разом до пізної ночі слухав дискусії між двома; один з політичними зацікавленнями, дуже гарно говорив про демократію, про оборону людської гідності, проти всіх тоталітаризмів, проти націонал-соціалізму й комунізму; другий, молоденький колишній моряк із чорним вушком, говорив про те, що він хоче стати малярем і, як наївно висловлювався, «славним чоловіком». Коли говорив про малярство почувалося в його словах справжнє захоплення. – В суботу добився до Dolenstein. Але довідався, що Білонки виїхали, зрештою зовсім недавно. Тепер вони в Aschaffenburg'у живуть разом з Соколами в таборі. Нічого не зробиш. В Dolenstein, на їхній квартирі (в бараці, але окремо) сидять уже інші люди. Теж східняки-українці, зрештою зовсім прості. Саме робили самогон на свята. – Попо[31]рудні вернувся до Інгольштадт, але вже не захопив вечірнього поїзду до Регенсбургу. Що мені тут робити? Треба чекати до понеділка ранку. А Інгольштадт зовсім безнадійне містечко: маленьке, доволі зруйноване та набите великою скількістю американців. Для цивільного населення нема й кавярні, не говорячи про готель. – Від залізничної станції до міста їдеться автобусом, а пішки треба йти більше пів години. – Довідався, що в

нок Америки (США) в Рочестері та двічі його очолювала; музейно-мистецька референтка Головної Управи США в Нью-Йорку; референтка народного мистецтва СФУЖО. Авторка споминів: Ірина Ганушевська-Руснак. Спомини. Івано-Франківськ, Місто-НВ, 2009. І. Лисяк-Рудницький помилково називає І. Руснак буковинкою, хоча вона родом з прикарпатської Гуцульщини, помиляється щодо її віку. Згадані в щоденнику її брати – це також народжені в Дорі члени ОУН та учасники Похідних груп на Східну Україну. Тарас Ганушевський (1919–1998), лікар, громадський та мирянський діяч на еміграції у США, співзасновник та перший голова УЛТПА, помер у м. Норд-Провіденсі. Степан Ганушевський (1917–1996), український бандурист, який навчався в Вищому музичному інституті ім. М. Лисенка у Львові; під час війни грав у капелі бандуристів під керівництвом Юрія Сингалевича; з 1944 р. – у Німеччині, де грав у капелі ім. Т. Шевченка та виступав як соліст; з 1949 р. – на еміграції у США, спочатку у Філадельфії, відтак у Рочестері, де й помер.

⁶⁷ Ймовірно, йдеться про Корнила Бугайчука (1910 – д.с.н.), родом з с. Лужан на Буковині, який короткий час редагував часопис «Самостійність» на Буковині; під час війни перебував у Чернівцях, Бухаресті, Судовій Вишні, Долинянах, Артишові, Вроцлаві та Празі. Станом на 1948 р. мешкав в Німеччині. Подальша доля невідома.

⁶⁸ Перед цим викреслено слова «В загальному я».

Інгольштадт є укр. табір УНР'и. Так і прибув туди в суботу, під ніч і просидів усю неділю. Табір в кол. касарнях, – великий, старовинний, непривітний і дуже сирий будинок. Для зимування дуже неприємний. Тому, що я в таборі легально не був приголошений, перебував увесь час під опікою таборової поліції. Бачив багато цікавих типів: Дуже симпатична поява командант таборової поліції, колиш наш провінціональний кооперативний діяч, потім за німецьких часів повітовий командант поліції. Сидячи на поліційній станиці бачив я його в дії: поведінку з таборовими п'яницями, хлопчиськами-збиточниками, розсвареними бабами, як приходили на скаргу, тощо. Завсіді такт, міра, здоровий розум, спокійна і міцна рука. Вперше повірив я, що в українській державі українська поліція зможе бути сторожем правопорядку. – Також зовсім інші типи: Напр. молоденький східняк, бувший советський лейтенант кавалерії, рубака-авантюжник, з гострим гумором; капітально оповідав про візиту якогось советського майора в таборі; наш східняк до нього причепився: «Товариш майор, чому це ви маєте такі широкі пагони? Мому батькові, який був офіцер, хотіли пагони на шкурі вирізувати, а ось це вам їх пришили». – Цей східняк має за собою вже всякі несамовиті пригоди: В СРСР перебував здебільша в Середній Азії, в Німеччині попав до концентраційного табору й продовж року [32] лупав каміння в копальні мармуру коло Трієсту. Знаменито описував свою втечу з концентраційного табору, після розвалу Німеччини, пограбованим німецьким військовим автом, яким їхав аж до Зальцбурга. – Всю неділю був я у дуже дивному настрою: а). безсонність. Не спав дві ночі. Першу ніч, в Інгольштадті в захисті для проїжджих вояків, треба було мені до поїзду встати в 4 годині ранку; на залі було темно й я декілька разів за ніч уставав, щоб подивитися на годинник. Друга ніч, з суботи на неділю, в укр. таборі, покладали мене спати в самій таки кімнаті станиці поліції. Але освітлення було таке яскраве й такий вічний рух, що я спав не більше трьох годин. Потім увесь день ходив трохи очманілий. б). Я саме відбував інтенсивну курацію мого трипра таблетками «Prontasil», що від них робиться мені недобре. Але вони мені допомогли: уплави майже зовсім припинилися. – В гамірній кімнаті напів просидів, напів пролежав я увесь день, не спромігся навіть на зусилля докладніше оглянути будинок. – Нині український Свят-Вечір! Перший раз проводжу його в такій дивній обстановці. Але цьому я навіть радий. Мабуть з Біллонками мені було би приємно – але коли їх нема, так краще навіть із зовсім чужими людьми, як із знайомими в Регенсбурзі, яким я заважав би, а вони мені. – Командант поліції приділив мене до одної родини, з якою я мав святкувати разом: Наші селяни з Городецького повіту, бідняки, що їх ще в 1941 цілою сімєю вивезли до Німеччини. А втім в Німеччині мали, як розказують, непогані умовини, були на багатому фільварку, де їм віддали окремих дімок для помешкання. Крім батьків в родині ще шестеро дітей. [33] Всі здорові й роблять гарне вражіння. Газдиня – теж ще не стара й свіжа – спробувала зробити традиційну вечерю. Був борщ, вареники й навіть кутя (хоч без меду). Дуже приємно мені було з цими милими, добрими людьми. На вечері був ще один гість: маленька німецька дівчинка-сирота, товаришка дітей мого господаря з їхнього села (це село тут зовсім недалеко), де вони донедавна працювали. Вони цю дівчинку запросили. Я дивувався багатству мого народу, який у найстрашніший поневіріці ще вмів обдарувати інших, більше потребуючих. Це аристократична прикмета. Подібно «по панськи» блищав із стіни ручно зроблений тризуб, цей герб, що з естетичного боку немає

собі рівного. – Чому ж в цьому суспільстві, де простолюддя таке «панське», т. зв. «інтелігенція» така хамська? Саме в часі мого перебування в таборі трапився один комічний і характеристичний випадок: до станиці поліції, де тоді сидів тільки я один із одним поліціантом, що мав джур, раптово влетів якийсь добродій, зляяв поліцая, чому той при його появі не скомандував «струнко» – і негайно полетів даліше. Поліціант тільки засміявся і пояснив мені, що це старшина табору, інженер такий-то. Це зразок некультурности й мегаломанії нашої інтелегенції. – Але повертаюся до Свят-Вечора. Пізніше ходили по кімнатах ще колядники, перебірані як козаки, стрільці нашої армії. Їхні нескладні вірші: бажання, щоб завалилася сатанинська сила большевизму та щоб ми вернулися на Батьківщину, схвилювали мене до дна. Я молився, в очах станули сльози. – Потім ще трохи бавився з дітьми, попросився з милими госпо[34]дарями й пішов спати. Після двох попередніх ночей спав як колода. Гарне було Різдво. – В понеділок виїхав до Регенсбург, куди прибув на полудне.

Регенсбург –

7.І.-11.І.46.

понеділок – п'ятниця.

Понеділок:

Попав до Бориса Левицького де велике фамільне свято із знаменитою вечерею: Три сестри Коверківни із чоловіками (Оксана⁶⁹ з Борисом, Дарка з Конюхом та наймолодша Люба⁷⁰ з мужем, якого прізвища не пам'ятаю). Крім цього гості: Євген Маланюк, східняк Майстренко⁷¹ (про якого Борис раніше мені оповідав як про свою надію і опору) та я. Виникла велика дискусія: по одному боці Маланюк і я, по другому боці Майстренко, підтримуваний Борисом. «Маланюківська» партія виступала як захисник європейських культурних ідеалів і традицій, гуманізму в найширшому значенні. Майстренко (до речі колишній укапіст, кілька років провів на засланні) уважав, що європейський окцидент провалився остаточно й безнадійно, та обороняв здобутки революції, соціалізацію, колективізацію тощо. Те, що Майстренко мислить і говорить марксістськими схемами це видно було зразу й мене бавило заганяти його в баранячий ріг. Бо саме в цій ділянці почуваю себе міцний. Але по певному часі відкрив я щось даліше й це мені було неприємне: Зразу вважав я Майстренка за техника або економіста, за

⁶⁹ Оксана Левицька (дівоче – Коверко, 1919 р.н.), родом з Долини (Франківщина), донька священика Максиміліяна Коверка.

⁷⁰ Любов Калимон (дівоче – Коверко, 1926–2017), донька священика Максиміліяна Коверка; навчалася у 1-й школі Львова (1940); після еміграції в США мешкала у м. Монессені (Пенсильванія), потім – у місті Трой (Мічиган). Чоловік Любові – Іван Калимон (1921–2014), який отримав американське громадянство в 1955 р., був позбавлений його у 2007 р., після звинувачень у причетності до нацистських злочинів, і за рішенням суду Детройта (2011), мав бути депортований зі США. Помер у м. Трой.

⁷¹ Мається на увазі Іван Майстренко (1899–1984), український громадсько-політичний діяч, публіцист, вчений, учасник Української революції 1917–1921 рр. та член почергово трьох українських компартій – КП(б)У, УКП («боротьбистів») і УКП («укапістів»); у 1942 р. – директор капели бандуристів ім. Т. Шевченка в окупованому німцями Києві, згодом з капелою відправлений в Німеччину; після війни став засновником УРДП; з 1949 р. був редактором органу партії – газети «Вперед»; працював в Українському Технічно-Господарському Інституті (УТГІ) в Регенсбургу, був його ректором. Його сподади: Іван Майстренко. Історія мого покоління: Спогади учасника революційних подій в Україні (Едмонтон, 1985).

практичного діяча (таке вражіння старався він викликувати), але потім побачив, що це в дійсності тільки літератор з деякими технократичними захопленнями. – Не розумію, як така розумна людина як Борис Левицький, може себе зв'язувати з такими літераторами як Багрянний⁷², Майстренко, що з ними ані в практичній політиці, ані при творенні [35] суспільної думки напевно пуття не буде. – До цього ж Борис гадає, що саме ці літератори є «новим словом» в українській дійсності, виявом творчих сил нашого Сходу, тоді як Галичина збанкрутувала безнадійно! Наївний Борис!

Вівторок 8.І.

Першу ніч у Регенсбурзі спав у Майстренка – на підлозі в нетопленій кімнаті. – Нині знайшов собі приміщення, у панства Нагрінних⁷³. Нагрінні живуть за містом, в колонії, яку тепер займають чужинці з ЮНР'я як табір. Це ще порівнюючи дуже корисний табір: люди не є скучені в блоках, на спільних залах, але мешкають в колишніх німецьких робітничих домиках. Сім'я має для себе хоч окрему кімнату. Всетаки «лягер» завсіди є видумкою чорта. Цей також. Домики були мабуть уже будовані за воєнних часів, тому тут страшенне примітивне, тандитне, вогке, не гігієнічне. Вулиці між домиками це болотяні озера. Все разом робить прикре вражіння. – Нагрінні живуть у вуличці, яку займає Укр. Технічно-Господарський Інститут. Це маленька Прага. В помешканні Нагрінних вічний рух, там завсіди гості – в великій частині мої та Мамині старі знайомі з Праги – м. ін. незрівняний Віктор Кіндратович Приходько (Гоголівська постать: він і цим разом передав мені свій меморіал до Еттлі й Трумана – щоб його Мама вислала адресатам з Швайцарії). Говорив також з ред. Довгалем. Він видає в Регенсбурзі друком невеличкий інформаційний листок. Довгаль змінився від 1942, коли я його бачив в Берліні: він потостішав і зробився [36] немов якийсь більше сановитий.

Вечором з Борисом Макаренком та його Мамою в опері на «Don Giovanni» Моцарта. Бориса відшукав я перед тим в будинку американського суду, де він працює від кількох місяців.

Середа, 9.І.46

Передполудні велика розмова з Маланюком. У діловій справі: його співпраця в цесусівському журналі, обіцяв він свою підтримку. Буде писати – в афористичній і фрагментарній формі – спробу підсумків нашої сучасної української катастрофи. Каже, що ці речі йому в голові давно зформовані, а їх написання це проблема кількох полін, щоб отопити кімнату. – До речі побутові умовини Маланюка тяжкі. Він мерзне й мешкає так паршиво, що не має найменшої змоги працювати для себе. Навчання математики в укр. гімназії мало його задовольняє. Маланюк належить, здається, до тих людей, що й моя Мама, які не маючи жодних люксових забаганок, всетаки дуже терплять від варваризації побуту в

⁷² Мається на увазі Іван Багрянний (справжнє ім'я – Іван Лозов'яга, також Лозов'ягін, 1906–1963), український письменник, публіцист та політичний діяч, учасник українського націоналістичного підпілля в роки війни; брав участь у створенні УГВР та розробці її програмних документів; після війни – засновник Української революційно-демократичної партії (УРДП) (1948); з 1948 р., протягом сімнадцяти років, редагував «Українські вісті»; був головою Виконавчого органу Української Національної Ради і заступником президента УНР; автор автобіографічного роману «Сад Гетсиманський».

⁷³ Йдеться про Стефанію Чабан-Нагрінку та її чоловіка, інженера, який на той час працював коректором в журналі «Ост» в Берліні. Більше свідчень про нього не знайдено.

Німеччині. Маланюк мріє про те, щоб вирватися на Захід. Крім того він терпить від духового осамотнення, а ще він не є практичний (як сам підкреслює), а із здоров'ям не є конче добрий – отже, він боїться, що міг би раптово опинитися зовсім самотній в катастрофальній ситуації. Вже контакт з Левицькими дуже його підбадьорює й є для нього опорою. – Я радий, що я в вересні мин. року запосередничив це знайомство. – До речі, мало знаю [37] таких земляків, що з ними духовий контакт був би для мене такий приємний як з Маланюком. Це людина дуже глибока, при цьому справжній європеєць, джентльмен. – М. ін. балакали ми з Маланюком про непоправність польської національної психіки у відношенні до українців. – Я був здивований: який прекрасний і широкий круг зв'язків мав Маланюк у польському світі.

Вечором розмова з Макаренком (Макаренки тепер теж на Siedlung'у⁷⁴, де й Нагірні). Борис трохи нездужав, так що лежав на канапі, а я сидів при ньому. Поражував мене його вигляд. Це виїмково гарний хлопець, але в очах виступає щось зовсім екзотичне, дивне. Мабуть кавказька кров у кубанській родині Макаренків. – Із практичних справ: Макаренко є «сірою еміненцією» Регенсбурзької студентської громади. Він каже, що на загальних зборах, які відбудуться незабаром, переведе резолюцію, в якій буде опротестована правосильність Мюнхенського зїзду та вибраного на ньому проводу. Знаменито! – Макаренко обіцяє теж співпрацю в журналі. Каже, що в останніх місяцях він відірвався від наукових і взагалі духових справ, але що йому самому залежить на тому, щоб в цьому напрямі працювати. Тому «збереться до купи» і статтю напише. Тема: або аналіза духа гітлерівського законодавства, або про розвиток поняття державної суверенності підо впливом подій останніх літ. – Під певними поглядами Макаренко такий розумний, такий дозрілий на свій вік, що аж робиться моторошно: а саме [38] в напрямі певного своєрідного правничого способу думання. В Макаренкові є матеріал на українського Вишинського⁷⁵.

Газети приносять вістку, що большевики теж уже мають атомову бомбу. – Нині в Лондоні перше пленум нової міжнародної організації «УНО»⁷⁶.

Четвер, 10.I.46.

Хотів бачитися з Галиною Корчинською⁷⁷, але вона досі не вернулася із свят у Пассау. Отже тільки їй оставив листа, що в ньому запрошую до співпраці в журналі.

Нині вже не мав справ. Пополудні був у кіно на бездонно глупій американській комедії.

П'ятниця, 11.I.46.

Вполудне виїхав з Регенсбург, за три години до Нюрнбергу, з Нюрнбергу автобусом до Ерлянген, куди приїхав на вечір.

⁷⁴ Тут: поселення (нім.).

⁷⁵ Тут І. Лисяк-Рудницький, мабуть, має на увазі Андрія Вишинського (1883–1954), радянського політичного діяча, генерального прокурора СРСР на сталінських показових судових процесах 1930-х рр., який з 1940 р. працював в наркоматі закордонних справ СРСР.

⁷⁶ Йдеться про ООН.

⁷⁷ Йдеться про Галину Корчинську-Єфремову.

Ерлянген (Erlangen)

11.I.46. – 14.I.46.

п'ятниця-понеділок.

Був в Ерлянген два повні дні (субота й неділя). Приїхав в п'ятницю й виїхав у понеділок.

Ерлянген маленьке містечко, старовинне, все побудоване одноетажно в стилі початку XVIII століття. Прості вулиці, що перегинаються під прямими кутами, всі доми одноповерхові, з гарними фасадами, просторі майдани, на них барокові монументи та церкви із стрункими компаніллами. Ерлянген дуже нагадує мені Потсдам – цей самий стиль вісімнадцять вікової німецької [39] резиденції – тільки менший і скромніший. До студій повинна тут бути дуже пригожа обстановка.

Час проводив із Мирославом Мельником (популярно відомий під іменем «Щипавка»). В 1941 / 42 рр. Мельник був в Берліні. Редагував він тоді газетку «Щипавка», призначену для студентів, яка містила сплетні із студентських осередків, усякі «віці» й яка втішалася чималою популярністю. В цьому часі Рудко до роботи Щипавки ставився гостро, негативно. На його думку була це зручно маскована диверсія бандерівщини проти НОУС'у. В 1943 році Мельника арештували й два роки просидів він в кацеті. – Нині він активно бореться проти бандерівщини. Супроти цієї еволюції Мельника ставився Рудко з початку скептично; чи не криється тут мовляв, якась провокація? По розмовах з Мельником та приглянувшись його праці на місці, я гадаю, що ці підозріння Рудка безосновні. – Ерлянген тим важний, що це покищо перший університет в американській зоні. Крім того в сусідстві цілий ряд скупчень української еміграції. У Фюрт (к. Нюрнбергу) взагалі головна квартира бандерівців. Боротьба за Ерлянгенський осередок має за собою вже кілька етапів: В останній раунді – коли вибирали делегатів на Мюнхенський зїзд – ліста Мельника осталася в меншості тільки на 4 голоси – та й то тому, що бандерівці постягали на вибори масу людю з цілої околиці. Однак боротьба за осередок ще не є скінчена: Теперішня управа є тимчасова, аж до того моменту, коли нарешті буде поладнана справа вписів на університет і тим самим буде [40] відомо, хто член Ерлянгенської громади. – Мельник висунув цікавий проєкт: відбути в Мюнхені ділову нараду студентських діячів з «терену», які могли би спільно зайняти становище до ситуації. Ми провізорично установили дату (на 3.II.46). розпланували реферати тощо. Мельник їде в цій справі до Мюнхену на розмову з Рудком і Пизюром, а на випадок їхньої згоди в поворотній дорозі вступить до Макаренка.

Події в Ерлянгені:

Був раз на сходинах. Реферат голови, Мацькова⁷⁸, про «завдання студентства». Блідий референт, блідий реферат – тип ступайки. В дискусії подвизався один, що його бачив на зїзді в Мюнхені. – Мельник виступав ясно й рішуче. До речі Мельник знаменито надається до «теренової» праці серед нашої публіки, вміє до неї підійти.

⁷⁸ Мається на увазі Володимир Мацьків (1923–2001), канадський винахідник, хімік, гірничий інженер українського походження; директор відділу досліджень і виконавчий віце-президент гірничої компанії «Sherritt Gordon»; співавтор високоефективного методу видобування нікелю; навчався в університетах Бреслава (Вроцлав), Ерлянгена, Лювена, почесний доктор Альбертського університету (1976); активний діяч української діаспори в Канаді та НТШ.

В неділю разом з Мельником у проф. Євгена Храпливого⁷⁹. Він заступник і співробітник проф. Кузелі по КОДУС'і. Я задоволений, що не мусів їздити до самого Кузелі до Фюрту. Його облудно-груслива натура мені противна, крім того в моєї Мами не поладнати із ним порахунки. Зате Храпливий дуже симпатичний – крутлолиций пикнік, із гумором, рівновагою, практичним розумом. Щипавка стоїть до нього близько, я йому з'ясовував цілу ситуацію на студ. терені. Храпливий має зрозуміння для потреб. Буде можна рахувати на його підтримку в евент. конкретних потребах, напр. в питанні стипендії для Прицака.

Мешкав на квартирі у Юрія Кішакевича⁸⁰, якого знаю ще з Берліна, хоч і ніколи з ним ближче не був подружений. Кішакевич молодожон і мені цікаво було порівнювати його хатні відносини до життя Пизюрів. Кішакевич належав серед [41] студентів до т. зв. «золотої молоді» – зрештою в не найгіршому значенні слова. Це гарний хлопець. Студії для нього мало значать. Суспільні справи ще менше. Він має нахил до того, що німці називають «noble Passionen»⁸¹ – грає в покера. Сам потрохи естет – поскільки це можливе в середовищі, яке не має вироблених культурних традицій: виступав у Берліні як фільмовий статист, грає на гітарі й гармонії, співає до цього, навіть трохи малює (на стіні висів один його власний жаклиний продукт). Поза цим людина нешкідлива й незлобива, м'який і доволі симпатичний у товаристві. Те, що в ньому цікаве, це деякі педантичні і господарські звички, несподівані у такого «Schöngeist'a»⁸²: в хаті чистота і порядок, видно нахил до комфорту, це сполучається з дбайливістю про вигляд власної особи; також у фінансових справах видно вмільсть тримати бюджет в рівновазі та «розробляти» гроші деякими пасковими інтересами – не витрачаючи надто багато часу на це. – У всьому повна протилежність до Пизюра, вічно заклопотаного, сквашеного, знервованого, бурмотливого. Не можу Пизюра не цінити десяторо вище й морально й інтелектуально. Та існує скаля вартостей, зовсім незалежна від вартостей інтелектуальних і моральних. Це та скаля, що робить мужчину гідним жіночої любови. Ясно, що на цій скалі Кішакевич – симпатична нуля – стовідсотково перевищує бідного Євгена. Пизюр є неапетитний, безтемпераментний, часто нудний як старий радник; він без сумніву переживає глибоко, значно глибше за поверховного Кішакевича, але «комплекси», що сидять в ньому, роблять його вчинки заплутаними, непевними, а рівночасно не раз безтактовними – тоді як з жінками треба поступати [42] по змозі делікатно, тактовно – але теж по змозі твердо. – Я обвинувачую моральний порядок світу, що в ньому моральні чесноти не тільки не дають людині передумовин до того, щоб вона була щасливою, але навпаки – саме моральність засуджує людину на нещастя. Чоловік з високим етичним рівнем, Євген Пизюр, є засуджений на те, щоб бути нещасливий: еротика була для нього все

⁷⁹ Євген-Спиридон Храпливий (1898–1949), громадський діяч, агроном та кооператор; голова товариства «Сільський Господар» (з 1928 р.); міністр сільського господарства в уряді Українського Державного Правління (1941); професор Українського Технічно-Господарського Інституту та УВУ; дійсний член НТШ (1935).

⁸⁰ Юрій Кішакевич (1918–1992), лікар-стоматолог; студював спочатку педагогіку, музику й спів у Львові, а від 1939 р. – медицину в Берліні; закінчив університет у м. Ерлангені (1947); емігрував спочатку в Буенос-Айрес (Аргентина), а в 1959 р. – до США, де розпочав власну медичну практику та викладав у Пітсбурзькому університеті; був головою комітетів фондів катедр українознавства Гарвардського університету; член Українського Лікарського Товариства Північної Америки.

⁸¹ «Благородні пристрасті» (нім.).

⁸² Тут в значенні «добродушна людина» (з нім.).

джерелом принижень, внутрішнього стиду, почуття власної гріховності; так було давніше, так і є після одруження. Його подружжя засуджене на загибель. А пустого Кішакевича, ще в Берліні любила найцікавіша з українських дівчат-студенток (в цій хвилині забув її прізвище; були в нас гарні дівчата, але кохана Кішакевича була європейською дамою – ага, згадав: Любка Чупрун⁸³, тонке обличчя, прекрасні очі, струнка постать, темне волосся гладко розчісане на середині чола). І тим жінка з'явилася в Кішакевича інтересна: виросла в Польщі наддніпрянська емігрантка (говорить з жакливим польським акцентом), темпераментна, підприємчива, з різною авантюричною жилкою, вихована гангстерською обстановкою Генеральної Губернії останніх літ, де вона почувалася як рибка в воді. Енергії в неї значно більше як у Кішакевича, але муж – при всій своїй вигідності й деякій естетичній пасивності – вміє її, очевидно, на свій лад тримати в руках.

Але досить про це.

В неділю ранком Кішакевичі автом поїхали до Мюнхену. Я остався сам на квартирі. Цього дня була Маланка (наш новий рік); Щипавка zorganizував в хаті Кішакевичів на свою відповідальність без відома господарів забаву на 8 душ, яка тягнулася до рана. Танцювали, товариські гри. Я був незадово[43]лений, що допустив до цього. При моєму теперішньому загальному фізичному виснаженні мені тепер повинно бути не до забав. Крім того, Кішакевичі, можливо будуть незадоволені й мені прикро, що я дозволив (маючи від них ключі до хати) на це – хоч, звичайно, вже їх не бачитиму.

14.I.46. понеділок

15.I.46, вівторок

В понеділок вполудне виїхав з Ерлянген. Наступний етап Coburg (Кобург), де живе в польському таборі УНРРи⁸⁴ брат Тараса⁸⁵, Роман Филипович. Експресом з Ерлянген до Ліхтенфельс, а з Ліхтенфельс локальним поїздом до Кобургу. Лагер УНРРи, як звичайно, поважний шмат за містом, бо приміщений в колишній касарні, а касарні в Німеччині будували поза містом. Прибув туди коло дев'ятої вечором і довідався, що Филиповичі вибралися звідтіля вже перед кількома тижнями. От тобі й біда. Переспав в перехідній кімнаті (це, до речі, коридор де містяться колишня в'язниця касарні, кімнати це келії з решітками й засувами). Наступного ранку згубив получення з Кобургу назад до Ліхтенфельс, але на щастя знайшов у місті авто, яке привезло мене на час до Ліхтенфельс. Бо в 11 годині ранку йшов звідси експресний поїзд на Франкфурт. Ним я й покористувався.

Я з південної Німеччини вже перебрався до Німеччини Середньої. Кобург це вже майже Тюрингія. У повітряній лінії до Госляра, де мій Тато, не дуже далеко. Але треба обїздити, бо в Тюрингії сидять большевички. Отже беру закрут за Захід.

Вже в поїзді рішив я затриматися в Aschaffenburg'зі – дуже зголоднів і втомився. В Ашафенбурзі повинні бути Соколи й Білїонки.

І справді. Знов годину протратив, заки знайшов [44] (тут більше лагерів УНРРи й я ходив від одного до другого) – але накінець знайшов кімнату, де вкупі застав оба сімейства.

⁸³ Більше свідчень про цю особу не знайдено.

⁸⁴ УНРРА (Адміністрація Допомоги і Відновлення Об'єднаних Націй), міжнародна організація, створена державами антигітлерівської коаліції 9 листопада 1943 року у Вашингтоні для допомоги країнам, що потерпіли у війні.

⁸⁵ Ймовірно, мається на увазі Тарас Филипович (д.н.н. – д.с.н), студент медицини в Празі (1942).

Вівторок, 22.I.46

Приїхав я до Ashaffenburg'у рівно тиждень тому: збірився сидіти два дні, а й досі не виїхав. Жак!

Але насамперед опишу свояків: Соколи і Біліонки. Оба чоловіки називаються Миколами, обі жінки Вірами. Віра Біліонок і Микола Сокіл це рідні брат і сестра моєї тети Мані. Віком усі четверо приблизно крутяться коло сороківки. У кожної пари по двоє дітей: у Біліонків двоє дівчат, у Соколів дівчина й хлопець.

Зовнішністю обоє Соколи дуже гарні люди. Микола Сокіл із чорнявим волоссям і жвавим темпераментом і балакучістю нагадує італійця. Нема в нього ні одного сивого волоска. Не пізнати по ньому двох літ заслання на каторжні роботи на Колиму (це десь страшенне далеко, коло Берингового моря). Це людина, що всюди легко пристосовується («anpassungsfähig»). А в тім він, гадаю, трохи поверховний. Жінка, що знає його слабості, часто на нього покрикує. А жінка велика красуня – український тип, тонке лице, темне гладко розчесане волосся. Цікаво, що вона по батькові росіянка. Батько, родом чи не з Новгородської губернії, був купцем, потім служив при залізницях, одружився на Україні. Віра Константинівна енергійна жінка. Хоч погано говорить по українськи, але безсумнівна патріотка. – Їхні діти: Олеся 18 років. Тепер підготовляється до матури. Гарна, хоч зовсім не подібна до батьків. Ті чорняві, а вона з білявою, пухнатою головою та рожевою шкірою. Такі типи частіше зустрічають[45]ся в Німеччині. Видно по ній, що вона ще недосвідчена (у фізичному значенні), але свідомо своєї краси, тому трохи «гне кирпу». Любить вигоду, спокій. Молодший братик, Горік (Юрій), 15 літ, знову інакший. Фізично теж красуня, але простий, веселий безпретенсійний. Не вважаючи на те, що він саме в найглупішому віці – по ньому не пізнати ані ані несміливості, ані зухвальства⁸⁶.

Біліонки в порівнянні з Соколами скромніші. Однак Микола Біліонок може наймиліший з усіх. Це дуже спокійний, мовчазний мужчина. Але так і пізнати по ньому надзвичайну солідність, чесність, «Zuverlässigkeit». Цікавий в нього фах: будівельний інженер, який потім спеціалізувався в області водопостачання (Сокіл теж інженер-гірник і електротехнік). Є в Біліонка друковані наукові роботи, які мені показував – книжки й журнальні статті. Розмовляв з ним на політичні теми. Його думки не якісь блискучі, але самостійно передумані й обгрунтовані. Цікаво з ним говорити про проблеми совєтської економіки. Яка різниця проти Регенсбурзького приятеля Бориса Левицького, проф. Майстренка. Там усе загальникові міркування літератора, тут усе конкретне й життєве. Жінка Біліонка Віра, рідна сестра Мані. Не подібна вона до Мані. Теж дуже мила, але тиха, не дуже замінта, перш за все мати й господиня. Вона найбільше потерпіла від злиднів останнього часу: хворіла, виглядає фізично й нервово виснажена. – Діти: Оля 13 літ і Таля 11 літ⁸⁷. Обі добрі й пильні учениці. Оля тиха й спокійна – як батько. Таля – кучерявенька, щибетушечка, здатна до сильної переємини настроїв, здається з вродженим сильним естетич[46]ним змислом. Це в неї по

⁸⁶ Більше свідчень про Віру Сокіл та її дочку не виявлено. І. Лисяк-Рудницький згадував у пізніших записках щоденника у США, що Олеся Сокіл працювала робітницею на невеликій фабриці в Нью-Йорку, а Юрій (Горік) Сокіл саме закінчив середню школу. З Юрієм Соколом, на той час кінооператором, він зустрівся ще й у 1970 р. у Москві (про Юрія Сокола див. далі у щоденникових записках за 1970 р.).

⁸⁷ Про дітей Миколи і Віри Біліонок І. Лисяк-Рудницький згадував під час перебування у США.

батькові – Микола Біліонок добрий і прецизний рисовник, з аматорства займається мистецькими деревними роботами, а взагалі «майстер на всі руки» – вмій чеврики направити і годинник і все що треба.

Крім того разом з Соколами є ще стара няня їхніх дітей, що допомагає в господарстві.

Виїхавши з України Соколи попали на порівнюючи корисні умовини праці до Катовиць. Але звіздам тікали насамперед до Ваймару, а потім у червні, коли большевики дістали всю Тюрингію, з Ваймару вимашерували пішки, тягнувши клунки на візку. Насамперед пробували жити «на приваті» в Вюрцбургу, але тяжко було витримати в самотині в Dolenstein, у відриванні від усього світу й тому перед новим роком переїхали до Ashaffenburg'у.

А ось доля Біліонків: В Німеччині зразу попали в дуже тяжке положення: До «остівського» табору, обведеного кільчастим дротом, із бараками спільно на кількадесять душ, із нашивками «ост» на одежі. Зате не зазнали вони нальотів, ніде не мусли тікати, кінець війни пройшов для них непомітно, а коли більшість мешканців бараку виїхала на Схід – тоді зажили доволі вигідно і свobodно. Тільки ж їм занудилося в самотині в Dolenstein, у відриванні від усього світу й тому перед новим роком переїхали до Ashaffenburg'у.

Тут насамперед обі сімї жили в спільній кімнаті. Коли ще я приїхав, було нас 10 душ в одній кімнаті. Допіру саме нині дістали Біліонки окрему кімнату, так що стало вільніше.

Перший лист від Мані дістали через мене. Але передучора несподівано [47] прийшов ще один лист – переданий з Парижа, через укр. греко-католицьку місію.

Чому я засидівся? 1). Мені випрала білизну, направили подерте вбрання, поштопали шкарпетки. Це тривало кілька день. 2). Хотілося відпочити з дороги. Я справді немов купався в родинній атмосфері, серед цих добрих, милих людей. Як це не дивно, але 10 душ в одній кімнаті – а собі взаємно не заваджають, на себе не наступають (як сміялися, коли в листі Мані читали що їм з Антоном та двоє дітей⁸⁸ тіснувато в віллі на 7 кімнат!) – Але атмосфера табору УНРРи має в собі щось з Zauberberg'у Томаса Манна⁸⁹. Чоловіка годують, ніякої праці їй обов'язків. Людина ледащє. Почуваю й я це. 3). Моє здоров'я все не в порядку. Діло в тому, що неправильна обстановка мандрівки не дозволила систематично й своєчасно воювати з трипромом. В подорожні дні я не брав таблеток, бо вони мене дуже виснажують. Уже тут в Ашафенбурзі в мене знову відновився уплав. Я знову взявся за таблетки, але старий запас скінчився. Допіру в суботу натрапив на адресу лікаря-венеролога. Пішов до нього вчора (понеділок). «Потішив» він мене вісткою, що реакція в мене позитивна, ще раз дав таблетки, але сказав, що коли б вони не допомогли, потрібне інше лікування (в шпиталі, горячкою). Все це дуже мене пригнобило, викликало омерзіння, до себе й світу. Рішив остатися до середи, щоб

⁸⁸ Антон Рудницький та Марія Сокол-Рудницька у 1938 р. виїхали в турне до США та перед вибухом Другої світової війни, завдяки щасливому збігу обставин, там і залишилися. В Нью-Йорку у них народилося двоє синів: Роман (1942 р. н.) та Доріан (1944 р. н.) Рудницькі. У Томс-Рівер Рудницькі мали великий, просторий дім та велику курячу ферму (бл. 6000 курей), що забезпечувало їм фінансову незалежність та змогу допомагати новопривібулим емігрантам, яким вони надсилали запрошення, поселяли спочатку у себе та забезпечували роботою на своїй фермі. Таким чином Антін з дружиною посприяли еміграції з Європи до Америки решти родини.

⁸⁹ Йдеться про роман «Чарівна гора» (1924) Томаса Манна.

могти інтенсивніше лікуватися таблетками. А почуваю себе весь час слабкий, слабкий. Коли буде кінець усьому цьому? Я місяць у дорозі, вже повинен вертатися, а я навіть у тата ще не був. Боже, [48] скільки я взагалі часу марную, вже рік як нічого путнього не працював. Це ледарство повинно незабаром скінчитися.

23. – 24.I.46.

23 виїзд з Ашафенбургу. Рано ще раз у лікаря. Не зважаючи на те, що зовнішні симптоми зовсім проминули – реакція все позитивна. Доктор казав, що дальша терапія таблетками безвиглядна⁹⁰. Можливі два роди лікування: 1). Пеніциліном – нове, чудесне американське лікарство – але його годі дістати. 2). Терапія гарячкою. – Я вже майже був готовий на це[й] другий, але стримала мене думка, що лікування гарячкою триває 2 тижні й болісне – а я тут без грошей в чужому місті і т. д. Отже їду – насамперед до Батька. Він мусить мені допомогти!

Розпрощався з Соколами і Біллонками. На жаль був в сильній депресії, так що тяжко мені було милим, добрим людям виявити всю мою вдячність і сердечність. Жінки запасли мене різними харчами на дорогу, а інж. Білліонек відпроставив на станцію.

Коло 9 вечором був у Франкфурті. Получення не дістав. Допіру наступного дня (24.I.) вполудне поїхав дальше (ранішній поїзд в напрямі на Кассель був такої переповнений, що не було фізичної змоги влізти). Особовим поїздом дев'ять годин товкся з Франкфурта до Касселю. Пишу ці рядки в Касселю. Завтра рано дальше – до Гетинген.

Замітки до дороги.

Подорожувати тепер дуже тяжко: поїзди ходять рідко, погані получения, вагони переповнені, в вагонах зимно, вікна здебільше забиті дошками. Кожна трохи більша дорога забірає 2-3 дні. При цьому треба годинами вижи[49]дати на зруйнованих станціях, а виглянеш на місто з вокзалу – так бачиш самі тільки звалища. – Все таки подивляю німецьку організацію: в дорозі не можна загинути. На кожній більшій станції є станиці Черв. Хреста та католицьких і протестантських харитативних організацій. Вони мають нічліги – річ у зимі найважливіша. Таке нічлігове місце, це здебільша простий барак із причама в кілька рядів і поверхів та примітивними сінниками – але в залі натоплено, а не раз можна ще й дістати теплу каву. Для подорожніх – здебільша вояків-поворотців, інвалідів, утікачів з східних земель Німеччини – це справжнє добродійство.

У Франкфурті нічліг католицької місії є при Остбангоф⁹¹. Тому що найбільше мандрівників збирається на головному дворці, перевозять їх збірною групою та спеціальним трамваєм к. год. 10 вечором на Остбангоф.

В Касселю спав я у станиці, керованій баптистами. З матеріального боку баптисти показалися щедріші як католики: зали, зовсім порядне снідання. Зате, що мені подобалося у католиків, це те, що не вели вони жодної релігійної пропаганди. У баптистів стягнули нас усіх ранком на спільну молитву дириговану пастором. При цій нагоді купив собі біблію в нім. мові.

В Гетинген

від 25.I.46.

Гетинген невеличке місто – зовсім незнищене. В порівнянні з Ерлангеном є Гетинген: а). таки більший, може з два рази. б). не має суцільно історичного

⁹⁰ Слово дописане над рядком.

⁹¹ Східний залізничний вокзал у Франкфурті.

характеру. Характер університет[50]ського міста почувається на кожному кроці: скрізь видно відділи університетських інститутів, маса молоді, вулиці носять назви славних професорів, які тут колись навчали.

Гетинген під сучасну пору мабуть найкращий німецький університет. Тут стягнулося чимало доцентів з російської зони. Університет переповнений.

Наших тут який десяток (Поляків аж сотка! Взагалі ватаги мундурованих поляків зустрічається на кожному кроці – аж дратує. Зате англійці – в порівнянні до американців – менше чисельні й не поводяться так зухвало й галасливо). Аж дивно, чому тут так мало українських студентів, коли на Півдні скупчені великі маси – а студійні й побутові умовини тут без порівняння кращі. Наші люди влаштувалися так: Є тут український табір УНР'и (але не такий величезний як у Ашафенбурзі). Туди ходять обідати. Крім цього дістають т. зв. сухі харчі до хати (хліб, трохи консерв і т. д.) З табору теж дістають паливо. Мешкають приватно на місті. Я був досі у кількох цих «приватках» – усі дуже пристойні, як на нинішні часи кімнатки просто люксусові.

В студентських справах розмовляв з Цимбалістим, Шкудором, Воробієм. Головою є Воробій, але фактичний провід має Цимбалістий. Коли я перед трьома роками вперше познайомився з Цимбалістим в Берліні був це ще хлопчина. Нині це мужчина, гарний, поважний, гідний довіря. Цимбалістий підготовляється до докторату з психології. Вдачою він трохи моральний ригорист; те, що бракує йому в розмаху, надолужує солідністю й виробленим почуттям [51] відповідальности. – В Гетингені Цимбалістий опановує ситуацію, бандерівщина тут непомітна. Хочє він пробувати заснувати представництво на цілу англійську зону. Наші студенти є ще в Ганновері, Гамбурзі, Брауншвайгу – але всюди тільки по кілька душ і розсіпані. Цимбалістий обіщує провести ухвалу-протест проти мюнхенського бандерівського зїзду. – Дня 31.І. Цимбалістий і Шкудор виїхали до Мюнхену на нараду у справі організування студентства Німеччини. –

Довідався одну дуже прикру для мене річ: Мій батько, який є головою українських комітетів на всю англійську зону, з осідком в Ганновері, був на кілька днів саме перед моїм приїздом арештований чи інтернований англійцями. Куліси цієї історії мені досі невідомі. Не боюся, щоб для мого Тата ця справа могла бути небезпечна, але вона для мене страшенне прикра тому, бо не знаю, чи зможу з Татом побачитися. А це була чейже ціль подорожі.

Знаючи, що Тата нема, не спішився я до Ганноверу. Хотів інтенсивніше зайнятися ліченням. Знайшов лікаря-шкірника. Мій ашафенбурзький доктор був прихильник кінських курацій. А тутешній – теж молодий, але погідний і флегматичний – обіщує мене викурувати так. Про шпиталь не згадує. Знову беру таблетки. Це вже четвертий сорт. Cibazol. Перед тим, починаючи з Мюнхену, брав уже такі таблетки: Prontosil, Sludron та ще якісь (Globocid!)⁹². Крім вдалося мені в аптеці дістати стрикавку для полокання мочної цівки. Тільки це полокання складна процедура, а я не дуже зручний. В загальному надалі не почува[52]юся добре. Маю якісь болі у правому боці. Яка це знову може бути чортівня? Боже, щоб це вже раз мати за собою.

5.ІІ.46, вівторок

Кілька дуже дивних подій: В п'ятницю пішов до Militärregierung⁹³, щоб довідатися про можливість Passierchein'у до Австрії. Звідтам післали мене до спе-

⁹² Слово в дужках дописане над рядком.

⁹³ Військовий уряд (нім.).

ціяльної установи, яка займається справами чужинців. І тут почалася історія: Коли урядуючий офіцер побачив мої папери, перевів на мені особисту ревізію й почав (через перекладача) допит. Я зорієнтувався, що вважають мене за мого батька й вияснив це непорозуміння. Офіцер наказав ще раз прийти на другий день. Перетримали цілий ранок, ходили зо мною до тайної поліції (але там узагалі нічого мене не питали). Я весь час ні трохи не був занепокоєний, бо знав, що це не йде про мене. Настранився я допіру тоді, коли на другий день, відпускаючи мене, офіцер остаточно заявив мені, що вони не знають, де мій батько, що самі за ним шукають. (Бо перед тим попросив, чи не можуть мені вможливити побачення з Батьком)⁹⁴. Що це значить? В мене зродилося підозріння: Чи не схопили Тага большевики? Як довго я тільки думав, що це його інтернували англійці, я не журився за нього, але тоді зробилося мені лячно. А може тільки офіцер мене дурив? У всякому разі прізвище батька вже було йому знайоме й мав цілий плік якихось паперів в його справі. Що в цих паперах може бути? Трохи заспокоїла мене та обставина, що рівночасно приїхав з Ганноверу якийсь земляк і розказував подробиці про арешт батька, що переконливо говорять про те, що арешт [53] мали виконати тільки англійці.

Друга несамовита історія. Зараз по приїзді до Гетинген вислав листа до Хрїсти. Її рідна місцевина зовсім недалеко звідси, але вже в советській зоні, містечко Quedlinburg. Про долю Хрїсти не знав досі нічогосьенько й тому весь час дуже був за неї неспокійний. Коли її востаннє бачив у Берліні була вона в дуже тяжкому душевному стані. – На цій установі, де вже мені трапилася згадана пригода, познайомився я з перекладачем, симпатичним і інтелігентним молодим чоловіком. В бігу розмови довідався, що він пів-жид, батько замордований в кацеті, решта родини згинула при нальоті, він сам працював як фізичний робітник, не мав змоги скласти матури, але зате з самоучників учився чужій мові, так що він тепер справжній поліглот. Називається Йохім⁹⁵ Корецькі⁹⁶. Також я розпочав оповідати про себе, між іншими згадав, що студіював в Берліні *Auslandswissenschaften*⁹⁷. Він: «Як знаєте може таку панну як Хрїста Гільберт?! Я з нею знайомий і вона мені оповідала, що з нею складав дипломовий іспит українець, чи це Ви?» Мене аж підкинуло. Умовився з Корецьким на неділю до його хати і довідався від нього наступне: Познайомився він з Хрїстою влітку цього року. Обоє працювали вони в перекладацькому бюро, зорганізованому при уряді бурмістра города Кведлінбург. Отже Хрїста щасливо відісталася з Берліну! Фізично вона поправилася «*Sie sah schön und mollig aus*»⁹⁸. Тепер вона ніби рішуче навернулася проти націонал-соціалізму й мала говорити, що перемога Німеччини була би нещастям для світу. (А що говорила вона в січні 45: «Я солідаризуюся з нашим урядом, і даю [54] свою згоду на всі його заходи для спасення Німеччини, хоч би мало при цьому потерпіти все людство»)⁹⁹. Даліше незнаний мені момент: В часі втім мала неприємності від Гестапо через свого турецького приятеля, про якого Корецький згадував як про її «нареченого» (?) – це останнє

⁹⁴ Речення в дужках дописане внизу на полях щоденника.

⁹⁵ Перед тим викреслено слово «Юліус».

⁹⁶ Особу встановити не вдалося.

⁹⁷ Міжнародні відносини (нім.).

⁹⁸ «Вона виглядала гарною і миловидною» (нім.).

⁹⁹ Далі викреслено слова: «За час війни».

мене запекло – чому перед роком в Берліні Хріста про це мовчала? – Вся родина Хрісти щасливо пережила кінець війни, її батько надалі є директором банку (це філіял якогось великого банку). Батько бажав, щоб вона перезимувала вдома. На весну хоче переїздити до Гетингену, щоб робити докторат на орієнталістиці. Корецькі дуже хвалять знання Хрісти в російській, англійській і французькій мовах. Вона вже раз восени була в Гетингені. Невідомо тільки, як виглядатиме справа з її прийняттям на тутешній університет – вона була партійна. – Корецькі оповідав про працю в перекладному бюро, про велику совісність Хрісти в роботі, про зустрічі з представниками советського світу. – Доречі сам Корецькі нелегально втік з советської зони, бо большевики хотіли присилувати його до служби в них. Говорить про совєтв з відразою. Він збирається скласти матуру й поступити на університет. – Всі ці інформації про Хрісту глибоко мене схвилювали. Так моя історія з Хрістою ще не є скінчена. Знову запекла стара рана. Чи починати нову раунду боротьби за Хрісту? Я у внутрішній «tozterge»¹⁰⁰: не могу покинути справи, а починати її наново – страшно, вже надто багато болю це мене коштувало!

Здоровні справи: Останній «штос»¹⁰¹ таблетками мені рішуче допоміг. Енергійно полокаю теж шприцою. Є надія, що незабаром [55] буде кінець курації.

Був кілька разів на університетських викладах Ніколя Гартманна. Він постарів у порівнянні до Берліну. Але ця сама тиха і чітка бесіда, навіть цей самий твердий білий комірець (т. зв. «Vatermörder»¹⁰²). Дивна думка: Я бачу віч-на-віч людину, про яку майбутні покоління будуть говорити як ми нині про Канта або Гегеля. Гартманн викладає естетику. Останнє звено його великої онтології: Найбільша філософська система ХХ. віку. Фрагменти, почуті мною, не дають повного уявлення про його естетику. Деякі речі, це розвинення моментів, відомих з раніших творів. Ось деякі підхоплені моменти: 1). Г. підкреслює, що в естетичній сфері примарне становище займає не продукуючий мистець, але по мистецьки сприймаючий глядач. Мистець також продукує чи репродукує те, що раніше «доглянув» (очевидно не в емпіричному значенні). 2). Суть естетичного переживання – там де в одному об'єкті бачимо по через реальний «передній плян» і реальний «задній плян». 3). До метафізики краси природи. Через природу, коли вона гарна, також «щось» прозирає – але не прозирає дух, як у мистецьких творах людини. – N. В. Поразило мене багатство і тонкість наводжуваних прикладів із світу неорганічної й органічної природи. Сам Гартманн, безперечно рафінований естет. 4). Капітальна аналіза поняття досконалости: «Можливість осягнення досконалости стоїть у відверненій пропорції до висоти буття. До досконалости найлегше доходять найнижчі форми буття (напр. кришталі). Тому математика є найнижчою і [56] найдосконалишою наукою. Найнедосконалишою істотою є людина». – Як парадоксальне в першому моменті, але яке правдиве!

Був у театрі на виставі п'єси Толстого «Живий труп»¹⁰³. Слухається річ напружено, тенденція здається мені дуже проблематична. Постановка: індивідуальні ролі можливі, зате збірні сцени просто смішні, коли штивні німці хотять показати «широку руську гульню» (2-га відслона).

¹⁰⁰ «Дилема» (польськ.).

¹⁰¹ Тут: удар (нім.).

¹⁰² Тип штивного комірця сорочки, який сягав шік і був звичним для європейських джентльменів у першій половині ХІХ ст.

¹⁰³ Йдеться про драму російського письменника Льва Толстого 1900 року.

В таборі в Гетинген був в суботу літ. відчит перед публікою із студентів та старших інтелігентів. Це повторення (відреставроване з пам'яті) мого докладу в Інсбруці: «До критики діалектичного й історичного матеріалізму». Дискусія в Інсбруці була живіша і інтелігентніша. В Гетинген познайомився з проф. Міллером¹⁰⁴, археологом, професором Ростовського університету. Це старший пан, коло сімдесятки вже мабуть. Це справжній учений, не те що більшість «професорів» зі Сходу.

Особисто влаштувався так: До табору ходжу на обіди та дістаю сухі харчі. Мешкаю у Шкудора і Вишневського¹⁰⁵. Шкудор, як відомо, тепер в Мюнхені, а на його місці. Вишневський це безпретенсійний і порядний чоловік, господарський син, студент агрономії. Маємо дві кімнати – одну спальню і один кабінет до праці, де вечорами дуже гарно напалено. Господиня Вишневського, якій я подарував з приділу «Bohnen Kaffee»¹⁰⁶ взяла білизну до прання. В таборі дістав я теж приділ вовни. Друга сублокаторка, молода пухкенька голяндка (має нешлюбну дитину від [57] німецького есеса, тому досі не може вернутися додому), професійна кравчиня, взялася сплести мені з цієї вовни светер.

Спосіб життя в Гетингені: Я рішив твердо вилічитися. Мало рипаюся, вечорами здебільша вдома, багато читаю (я читаю ввесь час своєї подорожі, в поїздах, на нічлігах тощо). Тепер прочитав оригінального (не перероблюваного) Робінзона Крузо та мемуари Казанови, після чого взявся до «Dichtung und Wahrheit» Goethe¹⁰⁷.

В неділю був на відчиті Воробія з нагоди Крут. Це була парафраза матеріялів з Бюлетеня НОУС'у, з підкресленням проблематичних моментів в культурі Крут. Приємно, що навіть така досить простодушна істога, як Воробій, носить на собі печать школи НОУС'у. Після сходи́н пішли на помешкання Воробія, де до півночі танцювали вчвірку з його господинею та другою сублокаторкою. – Ця остання зробила на мене сильне вражіння.

Ганновер. 7.II.46.

Вчора (середа) рано з Гетинген до Ганноверу. В поїзді зустрівся з одним молодим чоловіком, з яким познайомився перед кількома днями на помешканні у Корецького. Це його приятель, німець, матрос німецького воєнного флоту. Цікаве те, що він досі в військовій уніформі, навіть з лентою ордену залізного хреста на грудях. Показується, що частини нім. воєнного флоту даліше плавають із старою командою, й під старою командою й виконують службу для англійців, напр. очищують море від мін і т. д.

В Ганновері відшукав [58] локаль Укр. Комітету (в напів розваленій камениці). Говорив з Мироном Луцьким¹⁰⁸, який був заступником мого Батька, як

¹⁰⁴ Мається на увазі Михайло Міллер (1883–1968), археолог та історик; учень Д. Багалія та Д. Яворницького; доцент Дніпропетровського педагогічного інституту та Північнокавказького планово-економічного інституту в Таганрозі (1931–1934); професор Ростовського педагогічного інституту та Ростовського університету – кафедра Стародавнього світу та археології (1934–1942); під час війни – директор історико-археологічного музею в Ростові-на-Дону; з 1943 р. – на еміграції в Німеччині (Геттінген); дійсний член НТШ (1949), дійсний член УВАН у Мюнхені, д-р філософії УВУ.

¹⁰⁵ Особу встановити не вдалося.

¹⁰⁶ «Кава в зернах» (нім.).

¹⁰⁷ «Dichtung und Wahrheit: aus meinem Leben» («Поезія і правда: з мого життя») – автобіографічний твір Й. В. Гете, написаний у 1811–1831 рр.

¹⁰⁸ Йдеться про Мирона Луцького (1891–1961), українського військового, політичного та громадського діяча; сотника УГА (1918–1920), діяча УНДО та голови товариства «Сільський Господар»

голови укр. репрезентації на англійську зону. Про арешт Тата довідався наступне: забрали його 15.І.46, згл. в Комітеті діставили доручення, щоб він зголосився (він саме перебував на поїзді по осередках) – і коли він це зробив, там його перетримали. Потім ще раз, була до нього передача білизни й т. д. Перебував в якомусь таборі недалеко від Ганноверу. Отже боятися за батька нема чого. Сконтактуватися з ним неможливо. Сестричка Ксеня старалася про побачення – безуспішно. Отже я не тратитиму енергії. Мотиви арешту: Є англійське розпорядження з останнього часу, яким українці як нація не признаються, забороняються всі українські організації, видавництва й т. д. Отже арешт мого батька напевно стоїть у зв'язку з цією загальною настановою.

Попросив Луцького, щоб позичив мені 500 РМ. Я дійсно остався просто без сотика. Рахував на те, що від старенького дістану кілька тисяч, не на прожиток у Тиролі (бо там інша валюта), але на те, щоб посиплачувати всі довги й провести кілька фінансових діл (напр. фінансування видань ЦеСУС'а). Покищо приходиться на це поставити хрестик. 500 РМ мусить вистарчити на поворотну дорогу й на вирівнювання кількох найприкріших, дрібних боргів.

Ночував в цьому самому напів-розваленому будинку в одній нашої робітничої родини. Добрі люди нагодували й переночували.

Четвер: Довідався, що в укра[59]їнському таборі в Ганновері є тепер мій старий знайомий студент з Берліну, Кордуба¹⁰⁹: Це активний бандерівець, але інтелігентна людина, мені особисто досить симпатична. Він і тепер в англійській зоні працює організаційно, постійно їздить. Застав його в кімнаті Ліги політ-в'язнів (Кордуба був 2 1/2 року в кацет). Кацетники, як відомо, на нині внутрішні, елітарне зерно бандерівщини. Коротко поінформував Кордубу про ситуацію на студ. терені (два ЦеСУС'и тощо). Здається, багато річей було тут для нього несподіванкою (він мабуть організаційно працює по зовсім іншій лінії). Не було часу розговоритися ширше, але у словах Кордуби про те, які фатальні наслідки матиме розбиття студентського середовища, бачу щирю турботу, не¹¹⁰ фальшиву гру. Порадив йому похити на розмову з Цимбалістим. – Від Кордуби дістав багато цінних адрес, м. ін. Руденка в Гамбурзі (куди на днях їду) та Осадчука в Берліні, до якого хотів вже писати здавна.

Від Луцького дізнався одну надзвичайну цікаву, просто сенсаційну для себе річ: Недалеко звідси, в англійській зоні, пробуває мій товариш, ровесник, приятель з гімназійної лавки, Юрко Луцький¹¹¹, якого не бачив від 1937 року. Юрко

(1930–1939); директора Цукрового Тресту України (194–1943); офіцера батальйону «Нахтігаль»; учасника переговорів ОУН(б) з угорцями (1943); від 1944 р. – у Західній Європі, а з 1948 р. – на еміграції в Торонто (Канада), де й помер.

¹⁰⁹ Мається на увазі Дам'ян Кордуба (1915–2001), інженер-хімік, який вивчав хімію в Берліні, працював як асистент в хімічній лабораторії в Мюнхені, належав до Екзекутиви ОУН на Станіславівщині; був ув'язнений у концтаборі Заксенгаузен; згодом – на еміграції в США; член Товариства Українських Інженерів; помер у м. Резерфорд (Rutherford, Нью-Джерсі, США).

¹¹⁰ Далі викреслено слово «фальшпілєрство».

¹¹¹ Юрій-Степан-Нестор Луцький (1919–2001), український літературознавець, літературний критик, славіст, видавець, перекладач; член Об'єднання українських письменників «Слово»; д-р Колумбійського університету (1953); лауреат Премії Антоновичів (1998); навчався в Берлінському (1937–1939), Бірмінгемському та Колумбійському університетах; служив в англійській армії (1943–1947); після війни поселився в Канаді; викладав у Саскачеванському (1947–1949), Торонтському (з 1952 р.) університетах, очолював Славістичний департамент Торонтського університету

Луцький зараз по maturі виїхав на студії закордон, до Німеччини. В 1939 році поїхав був на вакації до Лондону й там захопила його війна. Тепер він знов у Німеччині – як вояка англійської окупаційної армії! Луцький служить як звязковий при пересилці [60] листів між лондонським Українським Комітетом та ганноверським осередком. (Очевидно робить це зовсім приватно, нелегально). Завтра їде до Юрка Луцького кур'єр з Ганноверу із пачкою листів і я прилучуюся до нього.

11. II. 46

В п'ятницю зовсім рано разом із згаданим «кур'єром» в дорогу до Юрка Луцького. Ціль дороги: малесеньке містечко Schöningen на самому кордоні совєтської зони. При поганих залізничних сполученнях мусіли ми, щоб не тратити часу, останній етап дороги (12 км.) машеривати¹¹² пішки. Дорога прекрасна, вся вимощена, але погода жажлива: ввесь час дуже сильний дощ і вітер. До Шенінген прибув зовсім промоклий.

Мій супутник пішов шукати Луцького, я лишився в одній кавярні. Саме вижидуючи застановлявся над одним питанням: Що ані обличчя Юри Луцького не маю виразно в пам'яті, ані що тяжко було би мені схарактеризувати його вдачу. Ми не бачилися майже від самої maturи (1937 рік). Луцький негайно після maturи виїхав на студії закордон, тоді як я у рр. 1937–1939 студіював ще у Львові.

В певному моменті приходять Привітання. Кур'єра Луцький швидко виправив назад і ми лишилися самі. На безперервній розмові провели ми все поплудне й вечір аж до години 3-ої над раном.

Історія Юрія Луцького така: В рр. 1937–39 студіював він на берлінському університеті. В 1939 році влітку поїхав був до Англії на вакаційні курси й там, через вибух війни застряг. Влаштувався на університеті в Бірмінгем. Чому саме там: він мав в Англії труднощі ма[б1]теріяльної натури, а в Бірмінгем¹¹³ дістав стипендію і мешкав в коледжі, утримуванім добродійними квекерами. Студіював модерну англійську літературу як головний фах. При цій нагоді досконалу вивчив англійську мову. Дисертацію писав про Альдоуса Гекслі. (Це саме й мій улюблений новітній англійський письменник!) Здобув науковий титул «M. A.» («magister artium»). В Англії існує обов'язкова військова служба чужинців. Луцький мав до вибору піти або добровільно до польського або до англійського війська. Вибрав це друге. Тепер у війську вже 1½ літ, остається йому ще раз стільки відслужити. Має¹¹⁴ рангу сержанта. Виконує функцію перекладача, військового урядовця, на фронтівій службі ніколи не був. В німецькій окупаційній армії працює від кількох місяців. – Хто міг би був подумати, коли ми розставлялися перед дев'яти літами, де й в яких обставинах зустрінемося! Коли над цим призадуматися, дійсність видається найбільш фантастичною казкою! – В Англії Юрко Луцький оженився з англійкою, товаришкою студій¹¹⁵. Має вже двох

(1956–1960); один зі засновників та асоційований директор (1976–1982) Канадського інституту українських студій (КИУС); автор 40 друкованих праць про українську літературу. Його спогоди: Луцький Ю. О. На перехресті (Луцьк, 1999).

¹¹² Так в оригіналі.

¹¹³ Так в оригіналі (різне написання цього слова).

¹¹⁴ В оригіналі – «Маю».

¹¹⁵ Мойра Патриція (Мак Шейн) Луцька (Moira Patricia McShane Luckyj, 1918–2007), дружина Юрія Луцького, донька колишнього посла від лейбористів до Британського парламенту Джона Джеймса Мак Шейна; перекладачка; студіювала англійську літературу у кванкерському коледжі Вудбрук

діточок, пару дівчаток-близняток¹¹⁶! Бачив фотографії його жінки: дуже, дуже симпатична – темноволоса, струнка нагадує героїні романів Гельсвоурсі¹¹⁷. Дружина Луцького походить з дуже доброї родини, шотландсько-ірландської крові¹¹⁸. Її батько є директором середньої школи з інтернатом (коледжу) в околицях Бірмінгем. Він є старим лейбуристом парламенту. Тепер він не є в парламенті, бо всередині лейбуристської партії належить він до «лівого» ухилу, який поборює офіційну політику партії як реакційну. Це большевизанство тестя Луцького це, [62] як він каже, типове чудацтво старого англійця. Теща теж цікава й визначна жінка: в часі війни була вона певний час бурмістром свого міста (близько Бірмінгему) й Луцький показував мені знимку: Тонке й розумне обличчя старшої дами, вдягнутої в традиційний костюм бурмістрів: плащ з великим хутряним, білим ковніром і печать на грудях.

Саме вражіння від Луцького. Високий, чорнявий, спокійний і опанований. Серйозне й миле обличчя. Окуляри інтелектуаліста. Юрко Луцький це нині вже повністю молодий чоловік, який чарує сполученням поваги й деякої молодечої невинності. Контакт з ним для мене надзвичайно легкий і приємний. Значно більше як він мені, оповідав я йому, я розказував йому мою власну історію, долю наших спільних товаришів із шкільної лавки, загальні переживання нашої славної Галичини під большевиками й німцями. Дуже швидко розмова звернулася однозначно в одному напрямі, який і мені найближчий і який найбільше цікавив Луцького: Справи нашого студентсько-молодоакадемічного й наукового світу. Я по змозі докладно з'ясував Юркові Луцькому кризу націоналізму серед молодих в рр. 1940/41, початки нового ферменту серед студентства в Німеччині, змагання й досягнення НОУС'у, відносини серед студентства Краю за нім. часів, нарешті нинішню ситуацію (бандерівську загрозу, два ЦеСУСи, тощо).

18.ІІ.46.

Я зовсім зледаців, занедбав свій щоденник. Із тижневим опізненням, синтезую: Отже ще побачення з Луцьким: Наша розмова тривала до години 3-ої над ранком. Все те, що я розказав йому про нашмолодоакадемічний світ, глибоко його зво[б3]рушило. По його словах, він, від літ ізольований від українського середовища, тільки мріяв про те, щоб сконтактуватися з молодими нашими науковцями й інтелектуалістами, але знаючи передвоєнні наші відносини він на-

у Бірмінгемі, а після здобуття бакалаврату вчителювала в Лондоні, де у 1943 р. вийшла заміж за Юрія Луцького; з 1947 р. вони жили у Саскачевані (Канада), а з 1949 р. – у Нью-Йорку, де вона допомагала чоловікові у перекладах та редакторській праці над журналом УВАН; з 1952 р. знову мешкала з сім'єю в Канаді. Померла у м. Галіфаксі (Канада). Про неї див.: Ю. Луцький. Роки сподівань і втрат. Щоденник, записи 1986–1999 рр. Львів, ВНТЛ-Класика, 2004, с. 22, 24–26, 29–31, 33–36, 38, 53, 55, 57–59.

¹¹⁶ Наталія Луцька (Natalie Maria Luckyj, 1945–2002), донька Юрія та Мойри Луцьких; народилася в Бірмінгемі (Велика Британія); разом з батьками виїхала в Канаду; працювала в галузі історії мистецтва та жіночих студій; створила програму з історії мистецтва в Карлтоні (1992); померла в Оттаві.

Анна Луцька (1945 р. н.), донька Юрія та Мойри Луцьких, народилася у Бірмінгемі; за фахом – соціальна працівниця; працювала адвокаткою у Ванкувері (Британська Колумбія). Див.: Ю. Луцький. Роки сподівань і втрат. Щоденник, записи 1986–1999 рр. Львів, ВНТЛ-Класика, 2004, с. 25, 472.

¹¹⁷ Мається на увазі англійський письменник, лавреат Нобелівської премії Джон Голсворсі (John Galsworthy, 1867–1933).

¹¹⁸ Батьки Мойри Патриції Луцької: Джон-Джеймс МакШейн (John James McShane, 1882–1972) та його дружина Енні Бромвіч (Annie Bromwich, 1888–1962).

віть не робив собі надій, що такі гурти в нас є. Те, що я йому сказав, було для нього радісно несподіванкою. Юрко Луцький поставив себе до диспозиції нашого гурта: 1). співпраця в журналі 2). обіцяв допомогти своїми зв'язками, де тільки буде можна – перед лондонським комітетом перепре визнання старого ЦеСУС'а та вжис свого впливу проти бандерівців; буде допомагати, коли пічнеться стипендійна акція й старання на студійні виїзди до англосаксонських країн. – Зате я від Луцького довідався багато важних інформацій про стан української справи в англосаксонських країнах: В Канаді тамошні українці в часі війни здобули собі в громадянстві добру опінію своєю патріотичною канадійською політикою. Канадійське українство нині (поза комуністичною групою) політично сконсолідоване. Лондонський Комітет це в першу чергу експозитура¹¹⁹ американських і канадійських українців. Це поважна установа. Працю несуть кілька молодих канадо-українських офіцерів (Панчук¹²⁰, Фроляк¹²¹), пружиною є голова Комітету Українців Канади, о. Кушнір¹²². Це видатна політична індивідуальність. Слабкість лондонського Комітету в тому, що не має досі зв'язку з насправді відповідальними, провідними людьми нової еміграції. З того боку еміграція виглядає як кількасоттисячна сіра біженська маса, без ясно означеної верхівки. Можливості [64] українських акцій є величезні – тільки, з уваги на союз з большевиками¹²³, покищо не можуть мати характеру прямої політичної пропаганди. Зате можливі заходи у площині харитативній і соціальній, а позатим у першу чергу в площині духово- науковій. Наукове зацікавлення Східною Європою є велике. Стипендії

¹¹⁹ Тут: представництво.

¹²⁰ Мається на увазі Богдан Панчук (1915–1987), канадський педагог, громадський діяч та військовий українського походження; активіст Союзу української молоді (складової частини Союзу українців самостійників у Канаді); учитель у с. Йеллов-Кріку в Саскачевані (1935–1939); після початку Другої світової війни вступив до ВПС Канади та пройшов підготовку в галузі радіозв'язку; наприкінці 1941-го був призначений на службу в канадські сили в Європі (спочатку – у Північній Ірландії, а потім – у Лінкольнширі в Англії); у серпні 1942 року перейшов до розвідки ВПС Канади; один з організаторів і постійний голова Союзу українських канадійських вояків; з 1943 р. – голова Українського товариського клубу в Манчестері. У 1983 р. були опубліковані його спогади – «Heroes of Their Day: The Reminiscences of Bohdan Panchuk».

¹²¹ Ймовірно, мається на увазі Святослав Фроляк (Stanley Frolick, Sviatoslav Frolack, 1920–1988), юрист та громадський діяч в Канаді українського походження; навчався у Львівському університеті; член Юнацтва ОУН; продовжив студії в Торонтському університеті (ветеринарна медицина, політичні та економічні науки); голова Молоді Українського Національного Об'єднання Канади (1943–1944); секретар (1945) та директор (1946) новозаснованого Центрального Українського Допомогового Бюро (ЦУДБ) у Лондоні (1945); головний діяч Української Інформаційної Служби при ЦУДБ (1946); один з організаторів заснування Союзу Українських Вояків у Польських Збройних Силах, на підставі якого в січні 1946 р. оформився Союз Українців у Великій Британії; представник у Великій Британії Української Головної Визвольної Ради (1945); після повернення в Канаду – ініціатор створення Ліги Визволення України (1949); у 1952 р. вийшов з ОУН; голова Канадської Фундації Українських Студій (1975–1976).

¹²² Йдеться про Василя Кушніра (1893–1979), релігійного та громадського діяча, священника УГКЦ, професора церковної історії Станіславівської єпархіальної духовної семінарії (1927–1934); з 1934 р. – канцлер єпархії в Вінніпезі; згодом генеральний вікарій та засновник Комітету українців Канади та його президент (1940–1952, 1957–1971, з 1971 р. – почесний президент); у 1954 р. як один із представників Канади підписав Декларацію Атлантичної унії (НАТО); засновник і голова Панамериканської української конференції; член Канадської Ради народного мистецтва; голова і перший президент Світового конгресу вільних українців (1967–1969, 1973–1978).

¹²³ Так в оригіналі.

для студентів і наукових працівників напевно знайдуться. Зовсім можливий теж суцільний переїзд укр. університету до Канади. – Але треба людей!

Поворотна дорога до Гетингену була дуже тяжка. Ввесь останній тиждень безперервно падав дощ – прийшла повінь. З потягу видно розлиті річки, поля які виглядають немов озера, а серед них виринають криші домів. Виїхав від Луцького в суботу ранком а до Гетингену добився тільки в ночі з неділі на понеділок. Вже був я в суботу вночі на пів дорозі з Ганноверу до Гетингену – так потяг наш завернули – зірвані мости! Багато намучився й намок.

З великої політики: На засіданні Ради ЮНО в Лондоні була права «displaced persons»¹²⁴. Большевики зажадали видачі нас усіх як воєнних злочинців: колабораціоністів. Це відкинено. В обороні політичних емігрантів виступила м. ін. пані Рузвелт. – Тепер може почуватися безпечніше.

В Гетингені застав Цимбалістого, що в міжчасі вернувся з Мюнхену. Оповідав про нараду. Зійшлися провідні одиниці з терену (м. ін. видатну роль відігравав Мельник з Ерлянген, Суховерський з Тюбінген). Визначено зв'язкових на поодинокі зони. На один сигнал мають рівночасно з кількох боків посипатися протести проти Бандерівського ЦЕСУС'а.

[65] Рівночасно з'явився в Гетинген Пріцак. Остається тут, щоб робити докторат у свого старого професора з Берліну. Покищо живе в таборі й заакліматизувався дуже скоро. З початку лютого був він ще в Тиролі. Оповідає важні й цікаві для мене новини: Відбулася в Інсбруці «нарада демократичних діячів», що в ній Мама і Кедрин грали першу скрипку. Мама поїхала вже до Швейцарії. Слава Богу!

Моє життя в Гетингені за останній тиждень: Тут якийсь справжній «Zauberberg», з якого годі вирватися. Передусім мій трипер має вперту натуру: Через подорож і зв'язану з нею перерву в лікуванні знову погіршення – знову треба продовжувати курацію, коли я рахував, що вже позбувся цієї зарази: тричі на день полокаю шприцою. Як мені вже остогидло це постійне маскування, це висиджування в туалеті, ховання інструменту. Все це таке принизливе. Мешкаю разом з Шкудором і Вишневським, сплю на канапі, яка для мене коротка, тому треба ще присувати фотель. Життя дуже балаганське. Все багато часу тратиться на обіди в лягрі (до речі, обіди дуже паршиві). Потім безперервний рух з ріжними жінками, так що в хаті така атмосфера, що виключає впорядкований побут: Тут передусім наша сусідка (друга сублокаторка) молода голандська жіночка (подібна до Саскїї¹²⁵) з своєю нешлюбною донечкою від якогось німецького есеса, яка в розпуці, бо не знає, чи їй тепер повертатися додому; донечка (один рік життя) прекрасна, груба, здоровенька і дуже смішна дитина. Сама голандка (Corrie Nijssen¹²⁶) коровця, але симпатична, зручна кравчиня (тим і заробляє), м. ін. мені зробила з вовни, яку дістав в таборі гарний светер. – Потім кілька днів гостювала кілька [66] днів¹²⁷ німецька її приятелька, родом з Гарцу. В п'ятку з Шкудором і Вишневським і обома жінками ми раз танцювали в кухні при радіо, аж вилетів господар (узагалі дуже непривітний, грубий тип) і зробив авантюру.

¹²⁴ «Переміщених осіб» (англ.).

¹²⁵ Саскїя ван Ейленбурх (Saskia van Uylenburgh, 1612–1642), дружина нідерландського художника Рембрандта ван Рейна, зображена на багатьох його полотнах.

¹²⁶ Особу встановити не вдалося.

¹²⁷ Повтор в оригіналі.

Потім приятелька голяндки поїхала, зате з'явилася на кілька днів якась приятелька Шкудора, молода аптекарка, що вибиралася до російської зони. Крім того є ще інша приятелька голяндки, молода мистецька промисловка, що виробляє ляльки і маріонетки. Потім є ще господиня Петра Воробія та тамошня сублокаторка, FrI. Etna Schümann¹²⁸; ця остання як жінка найцікавіша. – Атмосфера якась чортівська. Фізично почуваю себе погано, я раз був на цілонічній прийомі у Воробія, раз на студентській забаві в лягрі (яка, м. ін. має «громадський» епілог – жалі таборових «нотаблів» до студентів за сатиричні¹²⁹ куплети, що їх декламовано на забаві. – Все це разом, коли додати ще свідомість¹³⁰ хвороби, що висить надо мною як змора, викликає повний хаос в голові. Боже, дай чим швидше виздоровіти й покинути цю землю лотофагів. Коли дочекаюся знову систематичної праці? – А покищо Альпи, гірське повітря, лещети, наукові книги (я й тепер безпереривно багато читаю, але не наукові речі). – Образ Хрїсти Гільберт щораз настирливіше наново стає перед моїми очима. Буду за неї ще боротися.

Дістав листа від Лії Люберт. Завтра до Гамбурга.

Гамбург, 23.II.46, субота.

З Гетинген виїхав в середу пополудні. В Гамбурзі був в четвер вполудне. Дуже погана подорож. Пів дня з Гетингену до Ганноверу, ніч в Ганновері в бункері (підземелля на самому вокзалі, ще перед роком протилетунський захист, нині душний і брудний [67] підвал, де маси подорожніх куняють збиті на вузьких лавах), пів дня з Ганноверу до Гамбургу. Вагони несамовито переповнені, так що протягом кількох годин навіть ногою годі поворухнути. Я їхав один етап в ... клозеті, де нас містилося 5 людей. Трагедія починалася тоді, коли невідклична потреба гнала якогось подорожнього до туалети. Тоді ми, що були в середині мусіли виходити й чекати кінця – справа складна, бо віз переповнений і кожна заміна місця сполучена з великим трудом.

Вражіння від Гамбурга: Дуже гарне місто. Колись мусіло бути дуже елегантне, наравду світове. Розположене довкруги великого озера чи затоки Альстер. Це дає прекрасну перспективу. В тому місці, де затока входить найглибше в сушу, центр міста – великі бульвари та репрезентаційні будівлі. Імпозантна ратуша нагадує віденську ратушу. Цей самий стиль – приблизно початок ХХ століття, себто наслідування історичних стилів, академізм (на наш смак трохи смішний), але всетаки безперечний вияв багатства і самопевнености буржуазії напередодні заходу буржуазної ери. – По боках затоки розташовані елегантні мешкальні квартали, багато садів (в літі тут напевно все у зелені!), багато каналів і менших ставів, над якими поперекидвані мости. – Вхід міста інакший як у Берліні. Берлін місто муштруваного урядництва – Гамбург місто самовпевненого ганзейського купецтва. Ті частини міста, що я їх бачив, порівнюючи не надто зруйновані. Кажуть, що найбільші спустошення є в віддалених робітничих кварталах.

В осередку гамбурзьких переживань стоїть Лія-Інез Любберт (Lia-Ines Lübbert). В 1943 році в Бліні¹³¹ був якийсь час в неї страшенне закоха[68]ний.

¹²⁸ Особу встановити не вдалося.

¹²⁹ Слово дописане над рядком.

¹³⁰ Слово дописане над рядком замість викресленого «почуття».

¹³¹ Мається на увазі Берліні.

Розпучливо, пристрасно, кровно. Це був вибух, як рідко. Тоді був я ще значно несміливіший до дівчат, як нині. З видження знав Лію вже віддавна, 2 роки сиділи ми в одному семінарі й я не замінив з нею більше як кілька випадкових речень. Тоді була історія з Хрестою. Але Лія притягала до себе зір. Вона середнього росту й струнка. Обличчя екзотичне. Тонкий профіль, трохи скісні очі. Волосся подібне в барві до мого, себто темно блонд. Надзвичайно гарна, ніжна шкура, звичайно матова, але при опаленні золотисто-брунатна. Химерно викраєні, іронічні уста. Густі вії, що кидають тінь на щоки. Рухи спокійні і не раз немов трохи недбали чи стяжлі, але при цьому плавні й гармонійні. Цікавий спосіб в одягу: трохи недбало, але по суті дуже елегантно. Скромно – себто дискретна комбінація барв, нахил до спортивного крою, довге ношення цих самих річей. Елегантно. – Першорядна якість матеріалу, густовний добір, першорядна робота. – Лія має дуже цікавий почерк, плавний, дуже естетичний для ока. Це вказує на розбудовану індивідуальність та мистецькі здібності. – Лія абсолютно не робить вражіння німки (тоді як Хріста дуже типічна німка). При першій нашій розмові я їй негайно був сказав «Ви не є німка». Її походження дуже складне: Родина – первісно французькі гугеноти (=Lubbert=Любёр), осілі в Гамбурзі. Онімечені багаті ганзеатські купці. Бабуня по батькові жидівка-спаніюлька з родини осілої у Швеції. Мати Лії південна американка родом з Венецуелі. Сама Лія має дивовижну подібність з відомою статуеткою єгипетської цариці Нефретети. Довгий час, не маючи фотознімки Лії, вживав я репродукцію Нефретети [69] як її портрет. Допіру в цих днях показала мені Лія світлину своєї мами з її молодих літ – мене поразила будова черепа, який має в собі щось екзотичного, деревного, гієратичного, дійсно староегипетського. Індійська кров? Звідси чудесна краса Лії – але злагіднена, пропущена крізь європейську призму. Лія ходила в Берліні на російську мову (вона взагалі поліглот, по англійськи та по єспанськи знає досконало, нині володіє теж добре по російськи). На семінарі сиділа звичайно трохи згорблена, із спущеною головою, так що спадаюче волосся закривало обличчя, з якого видно було тільки шкла окулярів (Лія сильно короткозора). Початок нашого ближчого знайомства був такий: В семінарі, де Лія взагалі трималася дуже осторонь від публіки, була вона постійно в товаристві другої дівчини FrI. Klein. Вони дві були просто нерозлучні. Дивне при цьому було те, що ці дві істоти, зовсім до себе не підходили: Лія витончена, екзотична цвітка, одуховлена – Клянь досить наївна гусочка. Кляйнь була дуже балакуча, я з нею не раз радо бовтав. В такий спосіб наближувався й до Лії. Пригадую, раз дівчата ненароком спитали мене, яке моє відношення до жидівського питання. Це мене збентежило (це ж було саме моїм таємним «комплексом») й я відповів пів-жартом, що ми, українці, відомі з того, що на сніданок пожираємо по жидівському немовляті на день. Коли ж дівчата налягали на мене я сказав, вже серйозно, що якщо в мене колись був смак до антисемітизму, то Адольф (себто Гітлер) мені цей смак зіпсував. – Після цього дівчата стали довірливіші, а Кляйнь після кількох днів сказала мені, що вона й Любберт є на четвертину жидівського походження. Через це вони не є допущені до повної іматри[70]куляції на університеті, а студіюють тільки в школі перекладачів (яка була причіплена до нашого факультету закордонних наук, але не давала академічного ступеня). В самої Кляйнь теж була своя трагедія: вона була заручена з хорватським офіцером-ушастівцем, який не міг з нею женитися. – Багато, що в Лії здавалося незрозумілим, прояснилося за одним махом.

Співчуття до бідної дівчини, до Лії вибухнуло в мене. Досі не мав до неї відваги наблизитися, бо бачив в ній жінку з іншого товариського круга, «плютократку», панну з багатого дому. Співчуття перекинуло міст. Я бачив, як гарна, шляхетна інтелігентна натура мусіла терпіти від понижень, які з неї – що нормально належала до панівної верстви – робили парія у власному суспільстві. – Історія моєї любови недовга. Я був як зачарований. Після безсонної ночі написав Лії бузумного любовного листа. Всіми силами старався зблизити до неї. Вона ставилася до мене не без симпатії і моє товариство не було їй здається неприємне (Лія крайня індивідуалістка й дуже перебірлива у відношенні до людей). Однак коли побачила, як я до неї підходжу, старалась збільшити між нами дистанс. Пригадую мою погоню за Лією: на університеті, телефони до неї додому (при чому їй страшенно тяжко було зловити в хаті, бо постійно була в дорозі). Нарешті починав я переборювати мертвий пункт: наші зустрічі ставали частіші і правильніші, вона кілька разів приходила до мене до пенсіону Шмольке (де я жив), уже перші поцілунки, а найважливіше – між нами виразно починав струмувати оцей неможливий до здефініювання флюїд, який допіру відношенням мужчини й жінки дає специфічне забарвлення.

[71] 7. березня 46¹³², четвер

За ці два тижні багато в змінилось. Пишу ці слова в Гетингені, лежачи у шпиталі. Але насамперед повертаюся взад.

Гамбург.

Як виглядало моє життя в Гамбурзі: Одну ніч переспав у заприятельної родини Лії, де вона примістила. Це багаті купці, симпатична пані дому (товста, неповоротна, астматична дама в п'ятдесятих роках, тип еспанки у старшому віці – вона й полу-еспанського походження). Ця дама (Frau Neef¹³³) має прекрасну приватну бібліотеку (п-ні Нееф каже про себе, що книги це «її коник»), зібрану з великим смаком. – Всетаки в цьому оточенні не почувався свобідно. – Інші дні ночував у Косаренка-Косаревича. Я з ним не є знайомий, але мав його адресу. Цікавий був його пізнати. Серед українців Берліну ім'я Косаренка в рр. 1941/42 було дуже голосне. Він був автором ряду меморіалів до Гітлера й інших німецьких potentatів, що в них критикував нім. політику в Україні. Річево було ясно, що ці меморіяли зовсім безрезультатні, персонально були вони для Косаренка самогубчі (він потім дійсно опинився в кацет), але їх безкомпромісова сміливість викликувала подив до автора: він прямо заповідав Німеччині катастрофу! – Але Косаренка не застав я вдома: він лежав із запаленням легенів у шпиталі. Познайомився з його жінкою, точніше, з його бувшою жінкою, українкою (донькою етнографа Гнатюка¹³⁴) яка розвелася з Косаренком, вийшла заміж за німця (купця з Гамбурга, що в його помешканні сидять досі), від цього мужа мала доньку (яка тепер теж уже доросла, заміжня й з дитиною), але по смерті мужа знову зійшлася з Косаренком. Косаренчиха дала мені прочита[72]ти нові меморіяли Косаренка – цим разом до Етлі, до Монтгомері.¹³⁵ Мабуть Косаренко любить у цьому літературному жанрі. В порівнянні з меморіялами колишніми, роблять сучасні дуже

¹³² В оригіналі, мабуть, помилково – «7. березня 45, четвер».

¹³³ Особу встановити не вдалося.

¹³⁴ Мається на увазі Ірина Гнатюк (1896 – д.с.н.), донька Володимира Гнатюка; медсестра у лавах УСС, потім – дружина Василя Косаренка-Косаревича, посла УНР в Берліні.

¹³⁵ Далі закреслені слова: «В порівнянні до меморіалів».

слабке вражіння. Чи не тому, що тоді весь чар лежав у ризикові, у відвазі, а не в річевому змісті? Тепер Косаренка за меморіяли до кацет ніхто не буде замикати – й тому всі його широкі й баламутні історіософічні мудрування, запевнення своєї досмертної прихильності Великій Британії, доброзичливі поради англійському прем'єрові, розпочати превенційну війну з советами – все це робить частинно комічне, частинно пригноблююче враження.

Свій час у Гамбурзі пристосовував здебільша до Лії. Тому, що вона днями занята була своїми лекціями (вона вчила різних людей англійської і французької мови), я до неї приходив вечорами, приблизно к. 8-ої й оставався до 10-ої, поки сирена, яка в Гамбурзі заповідає наближення поліційної години, не примушувала мене поспішати на місце нічлігу. (Раз таки запізнився й мав прикру переправу з англійським вартовим на вулиці). Чи я вже згадував про поетичний хист Лії? Я був їй колись подарував гарне видання «Євгенія Онегіна». Тепер показала вона мені свій переклад першої пісні Онегіна. Не знаю інших німецьких переспівів, яких напевно чимало, але переклад Лії наравду знаменитий – точний, а при цьому з легкістю й елегантністю Пушкінського вірша. – В понеділок Лії вантажним автом мала поїхати до Мюнхену, а звіттам на кілька тижнів в Альпи на лещета. В неділю передполудні вибралася вона ще до свого дідуна, який живе [73] в гамбурзькому передмісті Blankenese, щоб з ним попрощатися. Я Лію супроводжував. Був досить холодний, ясний вітряний і сухий день. Під ногами сніг. Із міста до Блянкенезе більше як півгодини підміською залізницею, від станції пів години пішки до вілли старшого пана. Це була моя остання розмова з Лією. Довідався про її сімейні відносини – відносини з батьком не дуже добрі (ще молодий, багатий купець, що сам хоче «виживатися» й має мало розуміння для доньки, напр. для її студій, зате любить її час-до-часу притягати до свого товариського круга, щоб похвалитися її красою). Батько психічно страшенне терпів під тягарем арійського параграфу, тепер знову підіймається [на] ноги; починає розбудовувати своє підприємство (судна для ловлі оселедців). – Мати Лії живе безвиїздно у своїй віллі в Куксгафен. – Молодший брат був у війську, тепер в полоні в Єгипті. – З сім'ї Лія особливо прив'язана до діда по батькові, що був основником фірми, а за свої заслуги при використанні для справи народного прохарчування морської риби дістав колись почесний докторат Гамбурзького університету. – Вдача Лії: стриманість, великий естетичний момент, розвинутий дар іронії й самоіронії. Вона абсолютно аполітична й навіть дуже асоціальна людина – в тому значенні, що не прагне впливу, влади, не є теж гуманітарно настроєна, але хоче свobodно й безперешкодно жити для власних цілей. Вона крайня індивідуалістка. Свої справи вміє організувати непогано, але – як сказано – бракує всяке чистолубство. Сила Лії – у відвороті, у втечі – що не впливає з трусливості, з неохоти глядіти дійсності в вічі – але з еластичности, з бажання зберег[74]ти власне «я» при мінімальному зусиллі.

Після прощання з Лією блукав по Блянкенезе, вийшов на високий берег Ельби, яка тут широка-широченна. По могутній течії плавають чималі кораблі. Майже годі повірити, що це та сама невелика річка, що її бачив в Чехії в Мельніку недалеко Праги з тераси замку Лобковців.

Раптово почув себе дуже погано. Загальні м'ястості, біль у правому боці. Ледве дочекався до поїзду (в Гамбурзі тепер трамваї, метро та міська залізниця в полудневу пору на кілька годин припинені).

З інших гамбурських справ – контакти з земляками. Тут мені не дуже щастило. В Гамбурзі в мене властиво тільки один близький знайомий: Юрій Руденко (син православною владики Палладія Вигнібиди-Руденка), студент техніки (фах: корабельне будівництво). Колись стояв я з Руденком у Берліні дуже близько, потім контакт між нами ослаб. Руденко малого росту, але цупкий і еластичний, з великим горбатим носом (як Сірано де Бержерак), з холодними й веселими очима. Він з природи відважний, енергійний і великий «пес на дівчата». На жаль, поскільки мені відомо, він мав дуже опуститися. В Берліні ще в 44 році тотально збомбили його відділ техніки (а це був єдиний того роду в Німеччині). Від тоді він зовсім перестав працювати й пустився на повну божому. – В Гамбурзі відшукав йому¹³⁶ помешкання (на далекому передмісті), але господиня сказала мені, що він на своє помешкання показується рідко, а більшість часу просиджує поза Гамбургом, в якомусь польському таборі, де поправляється на харчах [75] УНРР'и. – Я передавав до Руденка, щоб він з'явився, але таки до кінця його не зустрів.

В ресторані, де – як мене інформували – обідають українці, здивався випадково з ніяким Спольським¹³⁷, теж колишнім студентом техніки з Берліну, який потім сидів в кацет. Його брат визначний бандерівський діяч в Тиролі¹³⁸.

До Гетингену вернувся десь на 26. чи на 27. II. Знов дуже погана поворотна дорога.

В Гетингені, після повороту й доки пішов до шпиталю просидів з чи 4. дні. Почувався вже дуже погано, але засадничо готовився до повороту на Південь. В цих днях став я «безпритульним». У Шкудора й Вишневського не міг спати – такі в них уже напружені відносини з господарем. Одну ніч переспав у Цимбалістого, дві ночі в лягері на спільному тапчані з Прицаком.

Прицак вернувся з поїздки до Брауншвайгу. Там він зустрівся зі своїм професором, орієнталістом Schaefer'ом¹³⁹, який тепер постійно живе в Бр., а до Гетинген почне приїжджати допіру в семестрі. – При цій нагоді Прицак перепровадив ухвалу українських студентів Брауншвайгу (є там кілька наших студентів, що ходять на Політехніку), якою вони протестують проти бандерівського ЦЕСУС'а і визнають старий, легальний ЦеСУС.

В Гетингені перепроваджено в цих днях подібну ухвалу. Текст резолюції був

¹³⁶ Так в оригіналі. Мається на увазі «його».

¹³⁷ Йдеться про Романа Спольського (д.н.н. – д.с.н.), студента політехніки в Берліні (1942). Див.: В ім'я майбутнього нації, с. 265.

¹³⁸ Ймовірно, мається на увазі Ярослав Спольський (псевдо: «Бір», 1912–1968), правник, діяч ОУН; родом з с. Лавочного на Львівщині; навчався у Львівському та Краківському (1934, магістр) університетах; належав до 2-го куреня УУСП «Червона Калина» в Стрию (від 1929/30), в Кракові – до 9-го куреня УУСП; Член УВО, ОУН, референт пропаганди Крайової Екзекутиви ОУН Західноукраїнських земель (1933–1934); заарештований польською поліцією (1934) та засуджений на Львівському процесі 1936 р.; звільнений у червні 1939 року і на початку Другої світової війни знову ув'язнений в Березі Картузькій; один із небагатьох членів проводу ОУН(б), що не були заарештовані гестапо після 30 червня 1941 року; 1941 р. виїхав з родиною зі Львова; у 1944 р. – у таборі біженців в Ляндеку (Австрія); 1947 р. – виїхав до Канади, в Торонто, де й помер; був одним зі співзасновників Ліги Визволення України та газети «Гомін України» (1948).

¹³⁹ Мається на увазі Ганс-Гайнріх Шедер (Hans Heinrich Schaefer, 1896–1957), німецький орієнталіст, іраніст та історик релігії; працював як звичайний професор в університетах Кенігсберга, Ляйпціга, Берліна (з 1931 р.) та Геттінгена (1946–1957); автор праці «Urform und Fortbildungen des manichäischen Systems» (1927).

підготований в половині мною, в половині Цимбалістим. Резолюцію підписали всі без винятку студенти Гетингену й всім новоприбулим теж будуть її підсувати до підпису. Знаменито!

Я пішов до свого лікаря-шкірника. Він сказав мені: «Ваш «Abstrich¹⁴⁰» (як це буде по українськи) є негативний. [76] Ви є вилічені. Мусите ще протягом місяця що тижня приходити до контролі – але засадничо історія закінчена». Мені немов камінь з серця. Я тішився невисказано. Слава Богу, Слава Богу. Рівночасно лікар сказав мені: «Ви дістанете жовтячку, Ваші білки є жовті, теж шкіра на обличчі коло насади волосся. Мусите піти до інтерніста».

Наступного дня – було це саме 1.III. – пішов я до «практичного лікаря». Оглядини не тривали довго: «Ви мусите до шпиталю». Я пробував перечити, але не дуже сильно, бо почував сильні болі у правому боці. Лікар: «Жовтячка не є небезпечно, коли коло неї добре заходиться. Але коли її занедбати, може вона стати дуже небезпечною, можна вхопити шкоду на ціле життя, а то й вмерти».

В обідовій порі сидів я в студентській кімнаті лягеру. Багато хлопців зауважувало, який я жовтий на обличчі.

Пополудні вибирався я до шпиталю. Раптом хтось до мене каже: «На коридорі є якась пані, що хоче з Вами говорити. Вона приїхала з Кведлінбургу». Я кинувся мов опарений. Так, на коридорі справді Хріста. Кілька перших, поспішних слів, мого листа дістала вона з великим запізненням, саме на кілька днів до того, коли вона була примушена покинути Кведлінбург. Вона працювала в Кведлінбург в уряді бурмістра як перекладачка, її погрожували, що її більшевики заберуть як перекладачку аж до Москви, отже виїхала. Хоче в Гетинген студіювати, робити докторат. Уже не сподівалася мене тут застати, але після приїзду зайшла до Цимбалістого (якого адресу я подавав), Цимбалістий скерував її сюди.

Через годину пішли ми до [77] шпиталю, себто разом зо мною Хріста і Пріцак (який ніс наплечник). – Прийом не тривав довго. Мене оглянули, приділили залю, я поклався до ліжка.

Перших 10 днів у шпиталі належать до найщасливіших від давен-давна в моєму житті.

Шпитальний побут: Я лежав на невеличкій залі, де було не більше як шість хворих. Ці хворі: один запалення нирок, другий хронічне запалення нирок, третій жовтячка (те що я), один з цукрицею, один з серцем. Найсимпатичніший із хворих: молодий актор, з великою інтелігенцією та гумором. Те, що мені подобалося в шпитальному житті, це його досконала організація: в 6-ій годині ранку нас будили. Туалета тривала приблизно до 7 чи 7,30 (тут і снідання). Передполудні приходила лікарська візита: двічі чи тричі на тиждень «сам» професор, директор клініки, в інші дні тільки лікар нашого відділу, станційний лікар (Der Stationsarzt). В супроводі цього головного лікаря, що відбував візиту, цілий хвіст молодих асистентів. Часами приходили теж студенти медицини, що мусіли надпоодинокими хворими складати свої іспити. – Пополудні, коло 5-ої години була друга лікарська візита, вже значно меншою парадною. Світло гасили в 9-ій вечором. Їсти давали п'ять разів денно. Харч дієтичний, індивідуалізований до кожного хворого, смачний. Всюди педантична чистота. Сестри зручні і привітні. Головно симпатична одна молода дівчина, що постійно відбувала нічні дижури; з нею ми звичайно жартували. Ця дівчина, й ще інша сестра, мали гарні голоси,

¹⁴⁰ «Мазок» (нім.).

двічі-тричі на тиждень робили вони вечором хворим серенаду із німецьких народ[78]них пісень. На залах світло вже було погашене, вони відкривали двері до коридору й звідти неслися їхні милі, дзвінкі голоси. – Мені дуже сподобалося, як святкували уродини одного хворого. Це молодий хлопець, саме кінчив 15-рік. Мав хронічне запалення нирок, у шпиталі лежав уже пів року. Симпатичний був він мені не дуже: його тон надто був зарозумілий і «сиромудрий». Але сестри, видно, милосердилися над ним, стан його здоров'я був досить безнадійний. В день його уродин наші співачки зробили в його честь малий концерт, потім кожна сестра зокрема передавала, разом з гратуляціями, печиво свого виробу. – Станційний лікар, Др. Шульце¹⁴¹, маленький, чорнявий, бистрий і енергійний; вік яких 35 років, він уже «Dr. habil» і видимо готується до академічної кар'єри.

Моє лікування виглядало так: Хвороба називається «Hepatitis epidemica»¹⁴². Крім жовтячки, побільшення печінки й селезінки. Терапія полягає в першу чергу на лежанні й дієті (без жирів і м'яса), а далі на гарячих окладах в околицях печінки, нарешті на полоканні жовчевого міхура. Це останнє мало приємне: Кожного другого дня впроваджували мені через горло до шлунка сонду і вона оставалася так довго, поки не починала плисти жовч (це тривало в мене які 2 години). Тоді сестра вливала через сонду якусь рідину. Неприємне головно впровадження сонди, першого разу мені просто здавалося, що я душуся, саме потім уже поволі до цього привикав.

Я старався час виповняти як найбільше раціонально. Щоденно читав і писав. Як лектуру мав грубий том «Systematische Philosophie», виданий в 1942 р. Н. Гартманном (збірна праця), є там [79] статті, кращих сучасних нім. філософів. – Далі працював я над перекладом (призначеним для нашого плянованого журналу!) промови Карла Ясперса, що він її виголосив при відкритті медичного факультету в Гайдельберзі. Ця промова (якої текст знайшов я в одному новому¹⁴³ німецькому журналі) зацікавила мене тому, що 1). Екзистенціальна філософія Ясперса мені особисто дуже близька, я тут бачу таку поставу, що її вважаю за потрібну для нашої епохи. 2). Ясперс досить широко порушує питання духових причин німецької катастрофи 3). Ясперс багато місця присвячує у своїй промові проблематиці медичної науки, медичних студій і лікарського звання – це робить промову актуальною для інтелігентного, молодого українського читача, бо серед наших людей видно колосальний напір до медичних студій. – Перекладати м. ін. не було легко, бо німецька мова Ясперса дуже складна й штудерна.

В загальному почувався я прекрасно. В перших днях був жовтий, аж червонявий – але по кількох днях барва почала сходити. Одне мене турбувало: Я не знав добре, як довго буде це моє лежання в шпиталі тривати. При моєму прийомі мені казали «кілька тижнів», а потім раз мені сказали, що аж до повноговилічення триватиме 3 місяці (!). Себто до кінця травня! Себто я міг би «додому» вернутися допіру в літі! Уявляю собі, як моя Мама, яка вже сидить у Шв., вже тепер нервова. На щастя трапилася мені нагода передати до Тиролю листа (до Кедрина) й з'ясував йому ситуацію. Однак покищо я не почував нетерплячки. Я був дуже втомлений попереднім циганським життям, і тепер просто насолоджувався своїм чистим ліжком, тихою кімнатою, [80] зразковим порядком.

¹⁴¹ Особу встановити не вдалося.

¹⁴² Жовтяниця, гепатит А.

¹⁴³ Слово «новому» дописане над рядком.

Найважливішою подією цих днів були щоденні візити Хрїсти. Ми зблизилися так, як ніколи не стояли до себе від нашого спільного часу в 1942 році.¹⁴⁴ Як Хрїста нині виглядає: вона подібніша до тої, як я її знав в 1942 році, як до тої, що я бачив в Берліні в 1945 році в січні. Тоді, в Берліні, її обличчя було загострене від голодівки. Тепер риси знову заокруглилися. Хрїста має густе, темне, легко хвилясте волосся. Вираз обличчя має в собі щось з дитячої чистоти й невинності – цей вираз збереже вона до смерти. Великі, сірі, тихі й розумні очі. Одне, що в неї змінилося, що шкура вже не має колишньої весняної свіжості. Вона ще все м'ягка й ніжна, але під очима показуються морщини. Зміст наших розмов: Дуже багато було між нами за ті роки моментів, що їх треба було вияснити. Передусім з мого боку: я пояснив Хрїсті це й мої родинні обставини, 25%-ове жидівське походження, моральний натиск, що під ним жила моя родина за німецьких часів, мою власну депресію в Берліні в рр. 1941/42 (викликану частинно останніми рефlekсами того величезного струсу, що його я пережив в 1940 році у Кракові у зв'язку з моєю катастрофою в гетьманській організації, частинно справою походження, частинно конфліктом з моїм батьком). З цієї депресії та з моєї загальної недозрілості випливали помилки в моїй поведінці супроти неї, Хрїсти. Потім як я, головню вже за празьких часів, поволі крок-за-кроком визволився з цих усіх комплексів і як паралельно до того виростало в мені бажання направити помилки в поведінці [81] супроти неї Хрїсти. Це була вихідна позиція для моїх зусиль в Берліні в січні 1945 року. – Хрїста не менше мала до оповідження мені: Передусім 2 моменти. Один це політичний, другий особистий. Щодо першого: вона пояснювала свою поведицу в часі війни. Вона вже давно не вірила в німецьку перемогу, але почуття гордості казало їй скривати свої справжні переконання перед чужинцями. – Думаю, це правда. Хрїста справді має таку тиху й замкнену в собі гордість. – Багато теж оповідала вона про свої службові відносини в Міністерстві закордонних справ. Там вона виконувала відповідальну й цікаву службу: в Культурному відділі (якого керманічем був Зікс) провадила (фактично зовсім самостійно) російський відділ, редагувала інформаційний бюлетень (для внутрішнього вжитку міністеріальних установ) про советські справи, сама написала ряд статей, рефератів і навіть 2 більші публікації. – Уявляю собі, що Хрїста – із своєю інтелігенцією, колосальною працездатністю та здібністю концентрації – напевно прекрасно сповнювала свої функції. – Особистий момент: її роман з турецьким аташе, який тягнувся аж до часу зірвання дипломатичних взаємин між Туреччиною й Німеччиною. Хрїста свому приятелеві раз врятувала життя, вивізи його з Берліну, де його тяжко поранило при нальоті. Потім, на початку 1945 року, коли турецький дипломатичний персонал інтернували, вона ще пробувала відвідувати свого приятеля в курорті, де він був інтернований. Від кінця війни втратила з ним контакт. – Проблеми: 1). З турком почувалася добре, бо той умів визволяти її з клопотів, був для неї [82] добрий і ніжний. 2). Еротишно вона дальше не пробуджена, «любов у фізичному відношенні для мене нічого не значить». – Це правда, такою була Хр. від початку. 3). У зв'язку з турком мала кілька разів неприємності, раз Гестапо зробило ревізію в її речах, два чи три рази переслуховували її (у приязний спосіб) її шефи в Мініст. Закорд. Справ. 4). Турок радий був би з Хр. оженитися, але не може цього зробити, хіба що покинув би дипломатичну й військову службу. Але це для нього морально неможли-

¹⁴⁴ Далі викреслені слова «Зміст наших розмов».

во, бо мужчина не може здобути на те, щоб перекреслити свою кар'єру, крім того, він був би тоді без засобів до життя.

Одного дня – в мене була гарячка – говорив я з Хрістою з великою інтенсивністю: «Мусимо чекати. Ти, мила моя, маєш в Гетингені на рік-півтора працю з твоїм докторатом. Я в міжчасі мушу знайти точку зацепу на Заході. Я знаю турок має першенство. Я буду чекати. Якщо він Тебе не візьме до себе, я допоможу Тобі видістатися на Захід».

Крім Хрісти мав я ще інші візити. Пріцак приходив доволі часто, але все тільки на хвилинку. З інших товаришів: раз показався Цимбалістий, раз Вишневський і раз Шкудор. – Раз з'явилася з візитом з Госляр моя сестра Ксеня. – Хріста також була при цьому. Коли Ксеня пішла, спитав я Хрісту, чи бачить подібність між мною й моєю сестрою. Хріста заперечила й сказала, що не бачить найменшої подібності. Це мене втішило, бо моя сестра має в собі щось, що мені рішуче йде на нерви: її нервова рухливість і галасливість, постійне перескакування з однієї справи до другої.

Так виглядало моє ідилічне життя в медичній клініці.

[83] 10. Березня прийшла катастрофа. Я завважив, що з мого малого знову тече: трипер знову активний! Наступні три дні були кошмарні.

Я бився з найбільш несамовитими проектами, що робити в цій ситуації. – На другий день появилася раптово досить висока гарячка та болі в бедрах. Дві ночі я майже не спав з гніву, злости, докорів совісти. Не було ради: я вяснив станційному лікареві, д-рові Шульце, ситуацію. Він робив мені надії, що може могутиму лишитися в клініці, а трипра лікуватиму амбулаторно. – Я відідохнув. – Цей ночі дістав такі сильні болі, що мусів запрошувати дижурну медсестру. Потім, протягом ночі, болі зову зменшилися.

Наступний день був 13.III. Для мене фатальний день. Др. Шульце заявив мені, що директор клініки – якому він замельдував увесь випадок – не погоджується мене затримати. Під охороною шпитального слуги, що ніс мій наплечник (я сам ледве тримався на ногах) перетранспортували мене до шкірної амбулаторії. Там мене дослідили й виправили до бараку для венерично хворих. – Така історія мого вигнання з раю. – Історія мала ще трагікомічний епілог: коли в бараци сестра довідалася, що я маю жовтячку, відмовилася мене прийняти, бо не має для мене дієтичної кухні. Отже я ще раз вернувся до мед. клініки, ще раз розмова з др. Шульце, телефонічна розмова з сестрою, поворот до бараку.

Дві справи треба було негайно поладнати: алібі з товаришами й проблему Хрісти.

[84] Передав записку до Пріцака і просив його негайно прийти. Пріцакові з'ясував ситуацію й через Пр. казав розголосити між нашою публікою, що я на ізоляції й що тому візити в мене стримуючі. – Люди надто заняті самі собою, щоб турбуватися ближнім. – Вийшов тільки пех з Цимбалістим. Він навідався до мене на Клініку фатального 13.III. Але Цимбалістий з природи досить дискретний.

Хрісти в цих кількох днях не було в Гетингені. Я просив Пріцака знайти її нову квартиру, сконтактуватися з нею й переказати їй, щоб стрималася з відвідинами. Та Пріцак справу занедбав. Хріста вернулася на другий день після того, як я опинився в бараци, була в клініці, відшукала мене в бараци. Сестра викликала мене з кімнати: «Якась пані хоче з Вами говорити». Я відразу догадався хто

це. Хріста ще не знала, в чому справа (на таблиці стоїть тільки «інфекційний відділ»), але була залякана і стурбована. Я ще більше був заляканий. Скочив до кімнати по плащ і вийшов з Хрістою на поле перед барак. Сказав їй, що не хочу брехати й коротко з'ясував ситуацію. Просив, щоб до мене не приходила, як довго я тут лежу.

Так проминули дні найбільшого схвилювання. Я заспокоївся й до певної міри пристосувався до нової обстановки.

В порівнянні з прекрасно обстаткованою клінікою тут справжня «печера розбійників». Примітивний барак (де раніше мабуть [85] жили чужинецькі робітники). Кімнати по 10 душ. Солдатські залізнi ліжка, кілька стільців і невеличкий стіл по середині. Це все. Очевидно про зразкову чистоту клініки нема мови. Що найприкріше: страшенно поганий харч, теж скількисно зовсім неvistачальний. Тут усі постійно голодні¹⁴⁵). – Моя кімната має самих хворих на трипра, сусідня кімната сифілітиків.

Кожного дня рано є «визити». Лікар не живе в бараці, але тут приходиться. Це колишній професор чи доцент університету, звільнений як партієць, який собі тут знайшов пристановище. Напевно дуже добрий лікар. Великий і тяжкий мужчина, в обличчі т. зв. «шмісси», себто близни від рапіри.

Моє лікування утруднене тим, що хвороба печінки не дозволяє вживати сульфонамідів (таблеток в роді «Eleudron», «Cibazol» тощо). Через це моя курація очевидно протягається. Лікування виглядає так: полокання шприцом (при чому одна рідина надзвичайно пекуча); даліше: двічі впорскування молока; результат – задниця, де роблять застрик, немов спаралізована й досить висока гарячка. Потім три рази застрик серумом¹⁴⁶ гоннококів. Нарешті кілька разів «масаж». – Не кочне присмна операція: професор віздить пальцем (у гумовій рукавиці) до задниці й натискає так, що спереду хочеться чоловікові відливати. – Вже після трьох днів сказав мені професор, що курація починається дуже добре. Після першого тижня був я постійно негативний при мікроскопічному досліді. Але з уваги на те, що не можна було перепроводити «штосу» сульфонамі[86] дами, була правдоподібність рецидиву більша й тому курація тривала довше.

Персонал бараку складається з таких осіб: Молодий студент медицини, високий і білявий нордієць (а в тім родом з Півдня, із Судетів). Він тут фамулює¹⁴⁷ під час семестральних ферій. Робить мікропічні аналізи, дає застрики, тощо. Він на невисокому семестрі, але під час війни працював кілька літ у лазеретах, так що має чималу практику. Я з ним не раз балакаю на медичні теми. Він каже, що здоровний стан німецького населення катастрофальний. З одного боку недоживлення й голодівка, з другого боку пошесті. Треба чекати великого вибуху туберкульози. Бракує найпримітивніших ліків. Найстрашніша ситуація в сов. зоні, де москалі конфіскують усі ліки. Навіть дурного трипра не можна там позбутися. (Велика частина пацієнтів, що лежить у бараці прийшла з російської зони, бо там вони не можуть лічитися). Скількисть захворінь на полові недуги в Німеччині 20 разів більший як перед війною! – Даліше до персоналу належить сестра Агата. Це старша жінка, короткозора, в окулярах, коротконога й груба, добродушна, але галаслива з нахилом до командування. Вона має під собою цілу

¹⁴⁵) Інша приемність – це блошиці. – Примітка І. Лисяка-Рудницького.

¹⁴⁶ Сироватка.

¹⁴⁷ Тобто працює.

адміністрація бараку. Її «адютант» великий, чорний пес, досить зловна бестія, з нахилом кусати. – Це й всі важніші особи. – Крім цього до персоналу належать ще тільки дві дівчини-служниці, що заняті коло кухні, одна зовсім молоденька шмарката (17 літ), друга під тридцятку. Живуть вони з пацієнтами назагал в добрій колективі.

Пацієнти це кумпанія невеличка але чесна. Здебільша [87] молоді чоловіки в віці 20-30 літ. Всі колишні вояки.

Наслухався я силу-силенну всяких воєнних пригод. Видно, до якої міри нім. населення живе духовим добром попереднього режиму. Це зовсім просто: всі ті молоді чоловіки 5-6 літ життя провели у війську, те що було раніше, це тільки нереальний спогад, майбутність непевна й темна – не диво, що все ще живуть духовим добром цих воєнних років. – Між товаришами на залі два цікавіші. Один з них – мій сусід по ліжкові – виглядом нагадує нім. фільмового актора Біргеля¹⁴⁸. Це дуже мужеський тип, очевидно вчора знаменитий вояка, з гумором і темпераментом, досить балакучий, атакує режим альянтів в Німеччині (це рідка поява, бо німці наза[га]л завсіди схильні погоджуватися з існуючим політичним станом річей). Його аргументація обертається в площині: «якщо ми робили свинства, але альянти теж не є ліпші». Постійна жертва його зачіпок, це один поліціант військового управління, що теж лежить на нашій кімнаті – справді дуже наївна душа ступайки. Добродій, про якого оповідаю, жонатий і, поскільки мені здається, свою жінку дуже любить. Його жінка живе в рос. зоні. Він приїхав на Різдво до родини до англ. зони, заразився трипримом і не може його позбутися третій місяць. – Він запалений шахіст і грає добре. – Другий цікавий тип це своєрідний повосенний гангстер. Як хлопець був углекопом в Надренії¹⁴⁹, потім кілька літ при летунстві, нарешті після війни в Берліні кабаретовий акробат і рівночасно паскар¹⁵⁰. Укладає куплети про трипра, про всякі події в бараці. Ввесь час [88] щось торгує й міняє. – Цих двоє людей вносило до кімнати рух і гумор. Але після яких 10 днів зчипилися вони з сестрою Агатою. Почалися сварки й авантюри, що тривали які 2 дні. Оба неспокійні пацієнти із скаргами до професора, Агата закликала собі на поміч урядовця магістрату (цей шпиталь підпорядкований містові, не університетові), наші неспокійні духи цього урядовця викинули й мало що не побили. Результат: день пізніше наказ з магістрату до обох панів покинути шпиталь. – Після цього на залі заспокоїлося. – Одні пацієнти відходять, інші приходять. Тепер, коли пишу ці слова (31.III) публіка зовсім нецікава, сіра.

Я ввесь час доволі багато працюю. Пишу статтю «До критики історичного матеріалізму». На цю тему двічі говорив доклад (раз в Інсбруці, раз в Гетингені). Але йнакше виглядає річ свобідно говорена, йнакше писана. Стаття розростається під руками. – Скінчив читати грубий том «Systematische Philosophie». Теж читаю по французьки.

В суботу 23.III. вийшов на місто, до фриз'єра. Пех хотів, що надивав аж на трьох колегів, Цимбалістого, Вишневського й Воробія. Треба їм було щось набрехати. Чи вони повірили – Бог святий знає. Цимбалістий напевно ні.

¹⁴⁸ Йдеться про Віллі Біргеля (Willy Birgel, 1891–1973), німецького актора театру і кіно.

¹⁴⁹ Райнська область (з польськ.).

¹⁵⁰ Від польськ. «paskarz» – торговець, який займається нечесною та нелегальною торгівлею за завищеними цінами товарів, яких бракує на ринку.

В неділю 24.III. вибрався до Хрїсти на її нове помешкання. Хрїста має клопоти: є нові розпорядження, що обмежують доступ до студій колишніх партійців. Їхнє число не може переступати 10% загалу студентів. Що робити, щоб Хрїста попала до цих 10%? Ми широко обговорювали [89] цю справу. – Завтра Хрїста їде (нелегально) назад до російської зони. Хочє з дому забрати різні речі. Не буде її яких 2 тижні. Хоч я побоююся ризику цеї мандрівки, але з другого боку я радий, що її тут не буде, поки я не вийду з цього проклятого бараку. – Мої відношення до Хр. передумую наново й наново. Бачу все, що нас в'яже, бачу теж труднощі, зовнішні й внутрішні. Про це докладніше іншим разом.

Дві милі несподіванки: прийшли листи від двох моїх старих товаришок, що до них написав я на давні домашні адреси, навіть не дуже сподіючися відповіді. Одна з них це Frł. Eva Konrich¹⁵¹, моя товаришка з Праги з семінару Кітаями. Як жінка вона не дуже принадна, занадто маскулітний тип, одгається назагал недбало, хоч уміє теж – коли захоче – робити репрезентативне вражіння. Вона з доброї родини – її батько професор університету в Берліні (фах: гігієна води й повітря). Сама Frł. Конрїх студіює східноєвропейську історію, російську й турецьку мову, крім того має досвє відчуття для філософїчної й релігійної проблематики. Дисертацію писала про національно-визвольні змагання Туркестану в часі росій. революції. Налезала до тіснішого кружка учнів Кітаями. (М. ін. довідався я раз випадково що Кітаяма – який посїдав умілість буддійських духовників чудесно уздоровляти – наложенням руки вилїкував у неї зтяжне й болючє запалення м'язів в колїні). Якийсь час працювала в Кітаями як асистентка. Я кілька разів тижнево приходив до прекрасного рококового палацу на тихій, замріяній, сонячній Мальтезькій пло[90]щі. Тоді бували в мене з Eva Konrich великі дискусії. Я написав на адресу її батьків в Берліні. – Дїстаю листа з Straubing, маленьке містечко над Дунаєм між Regensburg і Passau. – Вона була у Празі до кінця, ще встигла зробити докторат, пережила переворот і його страхіття, втїкла щасливо, тепер сидить від літа у Str. і працює як перекладачка в УНРР'ї. Матеріально й головно харчево поводитьсь їй непогано, але скаржиться на брак перспектив: батько помер, мати в Берліні й незабезпечена, невідомо, коли знову буде змога повернутися до наукової праці. – Другий лист від берлінської моєї подруги, Інге Брандт. За неї був я досить неспокійний. Її мати жила в Померанії (нині польська окупація). Інге дуже прив'язана до своєї матері, між обома жінками напричуд гарне й ніжне відношення. Я побоювався, що в хаосі катастрофи Інге кинулася до матері, а там під поляками й большевиками не тяжко було за біду. Хрїста, ще мала з Інге ділові відношення в Мін. Зак. Справ; теж не знала нічого про неї. У Хрїсти вдома ще навіть якісь багажі Інге, що опинилися в неї випадково про загальній розтічі службовців МЗС¹⁵². Без великої надії написав я був на адресу тітки Інге в Берліні. Тепер дїстаю листа від неї з Гольштайну, околиця

¹⁵¹ Ева Конрїх (Eva Konrich, 1922–1996), д-р філософії (Прага); родом з Берліна; під час війни – студентка філософського факультету німецького університету у Празі (тема дипломної роботи: «Народ Туркестану в боротьбі за свою самостійність, Частина II: Російська революція та Кокандська автономія» – нім. «Das turkestanische Volk im Kampf um seine Selbständigkeit, Teil II: Die Russische Revolution und die Kokander Autonomie Regierung»); працювала асистенткою проф. Кітаями; після війни – у м. Штраубінг (Нїмеччина), коротко – у Швейцарії, пізніше – на еміграції в США. Померла в Лос-Анджелесі (Калїфорнія).

¹⁵² Останні два речення дописані внизу на полі сторінки.

Itzehoe. Працює як дольмечерк'а¹⁵³ в англійців (це сьогодні заняття мабуть усіх моїх нім. товаришок, за виймом Лії). Має, як пише, дуже приємні товариські відносини, танцює, їздить конем. «Я вже давно так мало не читала й не писала, та так багато не бавилася й не сміялася як тепер». Про студії, як каже, покищо не думає. (Не гадаю, щоб Інге довго при цьому витримала, коли промине реакція після напруження воєнних літ. В неї інтелектуалізм глибоко сидить у шкурі, хоч з другого [91] боку в неї дуже великі товариські таланти. Інге повинна була народитися як дама XVIII віку й провадити салон). – Її мама теж з нею.

Через лежання в бараці стратив контакт із світом. Радіо тут нема. Газету бачу рідко й випадково. У великій політиці подій першорядної ваги нема. Цікава полеміка між Черчілем і Сталіном. Черчіль виголосив в Америці промову проти небезпеки комунізму. Сталін гостро відповів, а Черчіль знову відповів Сталінові. – Крім того даліше товчеться конфлікт за Іран, що з його північної частини більшовики не хочуть виноситися. – Це з великої політики. А тепер наші студентські справи в Гетингені: Була Шевченківська академія (для таборової публіки) та концерт для чужинецьких гостей, улаштований запрошеними з Ганноверу професійними мистецькими силами. Обі імпрези дуже вдавні. Був реферат Пріцака про зворотні моменти Укр. історії. – Надворі починається весна. Світає вже перед шостою годиною, вполудне на сонці зовсім тепло. Що це буде, коли я вийду? В мене самі тяжкі, зимові речі.

В вівторок, дня 26.III. прибув до Гетингену Рудко. Він зліквідував у Мюнхені всі свої справи. Я просив Пріцака, щоб його припровадив до мене. Протягом тижня був Рудко в мене двічі чи тричі. Найцікавіше: свіжі вістки з Баварії. Опозиція молодих проти бандерівщини наростає. В самому Мюнхені діє ціла конспірація, яка із середини старається розсаджувати бандерівцями опановану студентську організацію. Кістяк боротьби творять, по інформаціям Рудка, кол. мельниківці, які цілий свій організаційний апарат [92] ставлять до диспозиції боротьби проти бандерівщини. – Пункт, на якому справа шкутильгає, є – подібно як від року – центральний організаційний провід. Наші конференції в Мюнхені в місяці лютому (що на ній з Гетенгену були Цимбалістий і Шкудор) рішено НОУС'у вже більше на публичне форум не витягати. Крайня точка! Тим самим відпала фікція нещасного провідництва Пизюра. Цікава річ, Рудко каже, що Пизюр тепер в Мюнхені навіть розрухався. Це можливо, бо на цього слабого чоловіка сама свідомість відповідальності за провід діяла паралізуюче на його волю й інтелігенцію. Бо так Пизюр доволі розумний. – Плятформою мав стати ЦеСУС. Та тут вийшла заковика. Клявдій виїхав у січні з Мюнхену не залишивши цієї декларації на письмі про віднову ЦеСУС'у. Від цього часу – це вже майже три місяці – не було від нього ні одного листа. Останній, хто його бачив, це Пріцак в Інсбруці на початку лютого. Тоді Клявдій обіцявав Пріцакові, що слідом за ним швидко з'явиться в Мюнхені. – Але на цьому й скінчилося. – З Мюнхену до Клявдія досить часто передавали алярмуючі листи, але від нього не було абсолютно ні одної вістки. Через цей брак правової бази гальмувалася вся справа. – Рудко на Клявдія дуже обурений, каже про нього, що «той дипломат узагалі спеціаліст, щоб у рішальні моменти зникати». – Тепер треба буде пробувати справу рухати без Кл. Білинського, заг. ставити Клявдія перед доконані факти. Шкудор поїхав до Мюнхену. Рудко разом з Пріцаком скомпонували текст заяви про від-

¹⁵³ Перекладач (нім.).

нову ЦеСУС'а, яку повинен підписати Др. Марко Антонович. В заяві говориться про те, що питання Президенти ЦеСУС'а покищо невияснене. Тим самим ставиться Клявдія у примусове становище, але рівночасно дається йому хвіртку для включення у процес. – Через невиясненість правової ситуації є на фронті деякі невдачі: в Регенсбурзі Макаренко провалився, взяли верх бандерівці.

До речі, довідуся, що відчит Пріцака мав «драматичний» епілог. Таборова колтунерія¹⁵⁴ обурена тим, що Пріцак «топче святощі». Вийшли якісь бучі національні, навіть збирали підписи на декларацію, скеровану проти Пріцака. Блазні! Студентерія тримається солідарно, рішено зірвати спілку з табором в улаштуванні рефератів. Це добре. Наша старша т. зв. інтелігенція зовсім не причиняється до піднесення рівня сходин і дискусій – цей досвід зробив я вже у Празі, де як-не-як наша інтелігенція представлялася краще як в Гетингенському лягері.

5.IV., п'ятниця

Від нині знову лежу на мед. клініці. – Останні дні в «Städtisches Hilfskrankenhaus Infektionsabteilung»¹⁵⁵ (так офіційно називався барак – а неофіційно «die letzte Station»¹⁵⁶, «Trap-trap Station»¹⁵⁷) проминули в дивному настрої. Як я весь час був спокійний, так тепер мої нерви розгулялися. Це тягнулося безконечно: На мою просьбу професор зробив ще «штос» сульфонамідами, я хотів мати певність, що бактерії ніде не заховалися. Але «штос» не послужив добре моїй печінці, знову появились болі, так що професор перервав курацію вже по двох днях. Тоді день павзи. Другого дня під ніч – «Reizung» (подрознення) – чи мовляв гонноки вже не покажуться. Потім з дні підряд щоденно «Abstrich». Результати були дуже вдовольючі. Не тільки що [94] мікроскоп, аналіза не показувала гоннококів («червоний хрестик» на аркуші, де нотують перебіг хвороби – якого так боялися пацієнти), але навіть зникнули лейкоцити, що їх наявність є доказом запалення. Не зважаючи на ці корисні результати я ставав внутрішньо щораз неспокійніший. Почалася гіпохондрія. Чіплялася настирливо-ідіотична думка, чи мовляв не заразився я сифілісом. Я сам собі раз-у-раз говорив, що це повна нісенітниця: Від моєї славетної пригоди в Бухльое проминуло більше як з місяці, я весь час уважав дуже пильно й не було жодних характеристичних прикмет, крім цього, коли я прийшов до бараку, мені зробили пробу крові, що випала беззастережно негативно. Не зважаючи на ці зовсім переконливі докази я покілька разів денно бігав до клозету, щоб оглядати своє грішне тіло, при чому розбурхана уява чіплялася всякої жилки у ткани, хоч я собі говорив, що це все повна ерунда. – Дивна річ з такими уроєннями. Зовсім нормально буває, що людині крізь мозок шмигає якась безглузда ідея, але в нормальному стані людина бачить дистанс між собою й думкою та проганяє її, коли сама хоче. – Хворобливий психічний стан починається тоді, коли людина не може запанувати над уроєннями, хоч і старається про це. Це геніально описав Достоевський у зморі Івана Карамазова. – Третій стан це божевілья, коли уроєння панує над свідомістю. – З досвіду знаю, що в мене гіпохондричні стани появляються в супроводі

¹⁵⁴ Колтунерія – відстале та провінційне міщанське середовище. Ця назва поширилася завдяки творам Габрієли Запольської, де нею позначалося міщанське середовище Львова.

¹⁵⁵ «Інфекційне відділення міської допоміжної лікарні» (нім.).

¹⁵⁶ «Остання станція, остання зупинка» (нім.).

¹⁵⁷ «Станція-пастка» (нім.).

[95] всяких великих нервових схвилювань, які самі по собі лежать у зовсім іншій сфері. Найтяжчі гіпохондричні випадки, що цілком тягнулися цілими місяцями, мав я в літі й осени 1940 року в Берліні, як рефлексії моєї краківської трагедії з гетьманцями в літі 1940 року – взагалі найбільший душевний струс, що я його досі коли небудь пережив. – Зв'язок між цими двома подіями мені самому став ясний допіру куди пізніше, коли я поволі почав привчатися до контролю й аналізу власного психічного життя.

Мій побут в бараці мав ще неприємний епілог. Професор відпустив мене у четвер рано. Але мене напала, після нервового неспокою останніх днів, давня апатія. Я сидів на лавці на сонці й думка про те, щоб зробити якенебудь вольове зусилля, здавалося зовсім неможливою. До того попали мені під руки два цікаві романи. Один з них описує життя в кол. єзуїтському інституті «Stella Matutina»¹⁵⁸ у Фельдкірх – мене втішив такий несподіваний привіт з рідної місцевости. – Я сподівався, що може прийде Прицак, його прихід був би сигналом до вимаршу. Але Прицак не показався. Тому допіру коло 6-тої години перейшов до мед. клініки. Станційний лікар сказав, що нині вечером не має для мене вільного ліжка й казав прийти на другий день рано. Я вернувся до бараку, сестра схвилювалася, телефонят до клініки. Лишилося на тому, що заночував у бараці.

В п'ятницю до клініки. Рано ще маленьк[96]кий прохід. Вже дуже тепло, всюди показується нова зелень.

В медичній клініці пролежав тільки кілька день від 5.IV до 9.IV. Цим разом лежав на великій залі, де було може два десятка хворих. В цій великій масі почувався більше ізольований, як у менших гуртах, де між пацієнтами живий особистий контакт. Моє «інтермеццо» немов прикрила мовчанка забуття, але я нервово все ще під вражінням шоку останніх тижнів. – Хріста щасливо вернула з совєтської зони. Каже, що там відносини настільки загострилися, що навіть її батьки евентуально хотіли би втікти до англійської зони. – Станційний лікар, маленький і амбїтний др. Шульце каже мені раптом: «Ваш стан зовсім поправився. Ви вже можете потрохи вставати й виходити. Найліпше буде, якщо завтра перенесемо Вас як реконвалесцента до Раземюле (Rasemühle)¹⁵⁹. Бо Вам ще треба відпочити і прийти до себе». Добре. Питаю мед-сестру, що це таке «Раземюле». Каже, що це санаторія кілька кілометрів від міста. Користаючи з дозволу виходу біжу швидко до Хрісти і Прицака, щоб повідомити їх про моє перепроводження.

Наступного ранку, це день 9.IV., ще з декількома іншими пацієнтами везуть мене возом червоного хреста до Раземюле. Там пробував я до дня 22.IV. включно.

Санаторія «Rasemühle» лежить від міста на 7 км. Посілість обіймає великий парк, з двома великими ставами (на одному з них плаває великий білий лебідь), потоком, травниками, старими деревами й молодими чагарниками, тенісовою площею, двома басейнами. В цьому парку порозкидвані різні будинки: Модерна вїлля, де лежать сухитники, старий двопо[97]верховий будинок, де первину була клініка для нервово хворих і де ніби й тепер ще є деякі «психи»; крім цього там живе персонал. Головний будинок це довга, одноповерхова будівля. Центр комплексу творить колишній млин, звідси назва цілої посілости. В великій партеровій залі приміщений хірургічний і внутрішній відділ. Здебільша оздоров-

¹⁵⁸ «Ранкова зірка» (лат.).

¹⁵⁹ Назва санаторію поблизу Геттінгена.

ленці, прислані з шпиталів з міста. Кімната, де я живу, лежить поза згаданою великою залюю, через яку треба за кожним разом проходити.

Товариство в моїй кімнаті досить приємне. Мій сусіда це тридцятилітній др. Вальтер¹⁶⁰, по матері росіянин, з фаху фільмовець (асистент режисера та кіно-оператор), в часі війни працював в німецьких товариствах закордоном, чоловік бувалий у світі, що головню добре знає Балкани та Францію. Це дотепний, трохи м'який чоловік. – Другий доктор це старий радник, утікач з Чехії, тип австрійського урядовця давних часів; той майже не відзивається, цілими днями дрімає, в ночі храпить. – Під стіною лежить молодий хлопець, 20 літ, називається Гірт (Hirth)¹⁶¹, пролетарського походження, з фаху залізничник, воював 2 роки, був у боях за Варшаву підчас великого польського повстання відзначений залізним хрестом. З природи надзвичайно талановитий, дуже добре визнається на музиці, начитаний в Ніцше. Худощаве обличчя з блискучими очима нагадує мені мого покійного приятеля Петра Равіча. Цей хлопець, після кінця війни заробляв як ворожбит, викладаючи карти. Він справді має рідку психологічну інтуїцію та талант знаменито і з переконанням грати цю ролю. Перейшов запалення олегочної, тепер показалися [98] в нього туберкулічні огнища. – Мій другий сусід це колишній поручник, але який тепер більше нагадує бурлаку; він безпереривно влаштовує походи по сусідніх селах, геніально «організуючи» харчі; ми називаємо його всі «Servus, Kumpel» («сервус, Кумпане»), бо саме десь людям крутилася на руках книжка під цим заголовком про трампів. – На великій залі я теж познайомився з кількома людьми, що з них найсимпатичніший колишній молодий летун, відзначений «німецьким хрестом у золоті», тепер студент права в Геттингені. Звертає на себе увагу мужеською красою, гумором, щирістю і безпретенсійністю бесіди, при вродженій гідності. – Жіноцтво, як звичайно, репрезентоване персоналом. Я потрохи зацікавився.

1. V.

Заручився з Хрістою Гільберт: Поспитав її по проході неначе жартом: «Чи Ти зробиш зі мною такий експеримент, як Алетта Ган із сербом, з яким оженилася, щоб дістати чуже громадянство?»

Хріста сказала «так». Ми щоденно тепер разом, говоримо спокійно, навіть ні разу не поцілувалися. Мені на серці дуже тихо. Це той пункт – з Хрістою, від якого в житті ніколи не відступлю. Я знаю, все тепер допіру починається. Чи я доріс, щоб бути мужем такої жінки як Хріста? Треба буде себе самого поставити на рівень. Що в Хрісті поражає це отримання чистоти й може навіть наївності [99] серця, з глибокою дозрілою мудрістю, повною внутрішньою зорганізованістю. Доброта, благородність, такт, стриманість, мужність, велика працьовитість і інтелігентність. Велика сила в дуже ніжній істоті. Боже, дай нам добре одне в одного врости душею й цілою істотою.

Дивлюся враз на мій з Хрістою шлях від 1942 року. Які тяжкі, ганебні помилки з мого боку. Слушно її втратив. Допіру по невчасі спохватився, у Празі. Потім програний бій у Берліні в січні 1945. І тепер. Ці несамовиті тижні, з їхніми «епізодами». Я борюся за неї – і не мав надії. Чому вона погудилася? Колись написала мені до Праги «Я тебе не можу любити давньою, інтуїтивною любов'ю». Це була правда. Але що вона напевне до мене почуває це прив'язання, симпатію, щирю дружбу. На її лояльність стовідсотково можна числити.

¹⁶⁰ Особу встановити не вдалося.

¹⁶¹ Особу встановити не вдалося.

Хріста сказала ніби мимоходом: «Тільки ти знаєш, я не є темпераментна...» Я відповів «Ти завсіди будеш своєю власною панею, щодо цього маєш моє слово». – Це справа, де ще мусітимемо знайти спільну площину. Я мусітиму себе більше дисциплінувати. Не смію її настрашити, ані вразити. Але чи вдасться при ніжності й терплячці її розбудити? Кажуть, що по першій дитині...

Ми взагалі не говоримо про наші почування, але про справи. Хріста ще не знає, чи змогтимо в Гетингені студіювати. Якщо так, залишається аж до докторату, якщо ні, заберу її звідси до кількох місяців.

Сказав тільки Рудкові. Він вже перед тим висловлювався про Хр. з дуже великим признанням, отже це не були [100] компліменти для мене. Що скаже Мама? Вона завжди Хрісті дуже симпатизувала.

5.V.46

З Мюнхену приїхав Пизюр. Нарада на помешканні у Прицака (де я теж тепер живу). Учасники: Рудко, Пизюр, Прицак, Цимбалістий, Шкудор, Воробій + я. – Пизюр привіз проєкт декларації про віднову ЦеСУС'а, підписаний Клявдієм Білінським та іншими членами старої Президії. Отже нарешті ми формально рушили з місця!

Рішення 1). Видавничі справи. На перший огонь піде брошура, в якій повинні бути позиції ЦеСУС'а з'ясовані та опублікована декларація. Написання тексту брошури призначили мені. Видати має Пизюр в Мюнхені. – З нашим репрезентативним «Голосом» покищо не можемо рушити, бо це буде таке видання, що сильно звертатиме на себе увагу й ми хочемо публікувати тільки за підписами. Легалізувати таке видання в Німеччині неможливо. Про дозвіл треба постаратися в Австрії й з цим дозволом буде можна видавати хочби і тут в Гетингені. – А покищо рушаємо (від червня) з популярною студентською газетою, призначеною для широкого читача і поставленою для боротьби з бандерівщиною. 2). Організаційно: Англійська зона в наших руках. Зоновий: Цимбалістий. Незабаром скликає він нараду представників з цілої зони – Французька зона тепер за нами. Зоновий: Суховерський (Гюбінген). – В Американській зоні верховодять бандерівці. [101] Спираються вони на масу. (В такому Мюнхені є 800 українських студентів на трьох Університетах: німецькому, Вільному Українському та УНР'и). Але повсюди в Мюнхені, в Ерлянген, в Регенсбурзі теж уже організуються гнізда опору. На чолі акцій має стати Романець¹⁶² (Ерлянген). 3). Мені приділили дуже серйозне завдання. Поставити на ноги Інсбрук. Там є наш Президент, Клявдій Білінський. Але показалося, що сам Клявдій нездібний до широкої праці, перешкоджують йому родина, студії, крім цього він надто великий дипломат. Отже я маю при Клявдієві його «канцлером», організувати працю, підштовхувати Клявдія й пильнувати його. Мої завдання: 1). Поставити бюро ЦеСУС'а (якби мені вдалося для того стягнути мою колишню знамениту секретарку з праської Академічної Громади, Ксеню Микласевич). 2). Постарати легалізацію для ЦеСУС'а і журналу. 3). Зовнішні зв'язки на південному секторі (Франція, Швейцарія, Італія) із тамошніми укр. студ. громадами. 4). На терені Австрії підтримка хиткого Грацу та підготовка протибандерівської ворохобні в Інсбруку. – Це все рушити треба би протягом яких 3 місяців, щоб на осінь – коли, дасть Бог буде віза до Швейцарії – вихати закордон. Дай Боже з цим справитися. Це для мене буде поважна проба!

Покищо в Гетингені пишу на гвалт брошуру.

Був теж 2 дні [102] в Госляр відвідати сестру.

¹⁶² Особу встановити не вдалося.

[8 вересня – 21 грудня 1945 р.]

[1] 8 вересня 1945

З Рудком на проході в Pasing (передмістя Мюнхену). Говорили про мою статтю. Укр. політика під час війни. Р. критикував д. сильно. Каже, що ця річ може мати в Америці поганий вплив у загальному відношенні до теперішньої еміграції, що така публіцистика відтягає мене від моєї властивої області праці, що в такий спосіб робитиму собі непотрібно ворогів. Каже, що моя Мама має на мене не конче корисний вплив. В основі не могу не признати йому рації. – Критика Р. сягає глибше як похвала Кедрина.

9. IX. Неділя

В трійку з Рудком і Пизюром на великому проході (Schloss Nymphenburg¹). Тихий осінній день. Ні сонця ні дощу. Ми ходили вздовж і поперек по величавому парку і говорили про ситуацію ноусівського гуртка. На студентському терені нас покищо побили – й то в не дуже славний спосіб. Але це може мати і добрий бік: в найближчих місяцях можемо інтенсивно забратися до науки і самі дальше поступити вперед, у міжчасі успокоїться перший шал бандерівців. Коли прийде до творення «духового змісту» без нас не обійдеться. Треба тільки, щоб наш гурт до тої пори не розбігся. Тому: посилений особистий контакт у вужчому гурті та із симпатиками; віднайдення Кл. Білинського і Бориса Левицького; солідарність у виступах і поставі назовні (не давати себе переманювати поодинці) і створення бази в науковому світі (асистентури!); підготовлювання матеріялів для майбутнього журналу. – Потім Пизюр відіхав і я з Рудком був тільки удвійку.

[2] Василь має надзвичайно привітну кімнату, як ніколи в Берліні. Говорили про літературні пляни: він – дисертація (про етику) та студії над укр. соціологією науки, я – нарис історії НОУС'у та студії над Драгомановим і Липинським.

10. IX. понеділок

Досить непродуктивний день. Зрана з Рудком на нім. університеті, але не зустрів декана. Вечором з Пизюром у проф. Щербаківського², але не маючи точної адреси ми тільки блукали й мусіли потім вертатися додому пішки (бо запізнали останній трамвай). По дорозі щира розмова. Пизюр сповідався з різних особистих справ (пов'язаних з одруженням). Потім розкрив мені свій плян: покищо ще не виношений до кінця в голові: заложення укр. дискусійного клубу на кореспонденційній основі. Дуже цікава ідея!

11. IX. вівторок

Рано зустріли в Укр. Комітеті проф. Щербаківського. Пизюр взяв його до себе додому. Довга розмова про проблеми укр. науки. Вільний Університет 20. серпня формально відновив свою діяльність. Щербаківський вірить, що в зимовому семестрі буде змога читати лекції по різних таборах УНРи в Баварії. Подивляю запал і рішучість цієї 70-літньої людини. З другого боку, якась суверенна легковажність у відношенні до фінансових і організаційних питань. Договори-

¹ «Замок Німфи», бароковий палац на заході Мюнхена.

² Мається на увазі Вадим Щербаківський (1876–1957), український історик, археолог, етнограф та мистецтвознавець; професор Українського університету у Полтаві (1918–1922); з 1922 р. – на еміграції у Празі, професор УВУ в Празі (1922–1945) та в Мюнхені (у 1945–1951 – ректор); дійсний член НТШ, УВАН, Словацького Наукового Товариства, Чеської АН, Міжнародного Антропологічного Інституту у Франції, з 1951 р. – в Англії.

лися ми з Щербаківським, що подамо йому листу молодих наукових працівників. Особисто балакав я з ним про свою асистентуру при філос. факультеті УВУ. Виходить, що треба буде заціпитися за катедру філософії (бо соціології на філос. факультеті нема), себто за мені д. несимпатичного Мірчука.

Пополудні розмова з Є. Переймою. Це мій знайомий з Відня, мила людина, непоганий економіст. Тепер він зв'язаний з тимчасовим студентським проводом. Говорив з ним зовсім безоглядно. Сказав йому, що він і люди його типу опинилися [3] в полоні бандерівщини. Досі на нас, ноусівців, виливали помий; тепер ми матимемо змогу інтенсивно зайнятися студіями й будемо приглядатися, як вони (люди типу Перейми) вилізуть з гівна, в якому тепер борсаються. – Перейма каже просто, що бандерівських «діячів», з якими тепер зустрічається, вважає за небезпечних психопатів. Але не погоджується з постановою НОУС'у, щоб абсентуватися. Вважає, що участь ноусівців буде потрібна. – Я відповів: Про «абсентування» нема мови, ми просто тепер є в опозиції. Можливості співпраці не виключаємо, але їхньою річчю, Корчинських, Перейм, тощо буде для нас знайти таку можливість. Трудність в тому, що на участь в неутраляній, технічній праці ми не рефлектуємо, а на вплив ноусівців на оформлювання духового змісту бандерівці ніколи не погодяться. Нарешті ми творимо суцільний гурт і ніколи не погодимося, щоб нас хтось зовнішній розділяв на «приємливих» і «неприємливих».

12.IX. середа

Ранком гостра дискусія з Рудком, який нині, у схвилюваному і шорсткому настрої. Тема: справа асистентури при УВУ. Рудко противиться, бо він не має докторату, а його гонорність бунтується проти того, щоб шукати іншого виходу. Я переконував Рудка, що тут не йде про його особисту справу, але громадську: Треба оформити при УВУ ряд молодих наукових працівників, з яких більшість не має досі докторатів. Нарешті сказав я прямо Рудкові, що я свою асистентуру узалежнюю [4] від того – якщо Рудко не стане асистентом, я теж резигную. Тим більше, що після мого конфлікту з Мірчуком в 1942 в Берліні не маю охоти знову наражуватися на його хамство.

Несамовита історія: При обіді зустрічаю випадково чоловіка Лялі Садовської³ (інж. ⁴, прізвище в тій хвилині забув). Він два дні як виїхав з Праги! Власним автом та у справах своєї фірми їде на Захід Німеччини. Багато нового про Прагу від нього не довідався. Про Ореста Зілинського не знає нічого. Встиг тільки передати коротку записку до Тата в Ганновері.

Пополудні оглядав трохи Мюнхен. Колись мусіло бути симпатичне місто.

13.IX. четвер.

В Укр. Комітеті зустрів несподівано Василя. Він нині в зовсім іншому настрої. Вчора Борис Левицький був в Мюнхені, але Рудко говорив з ним д. коротко. –

³ Мається на увазі Михайло Нітефор (1899–1955), український інженер-агроном, учасник Визвольних змагань поч. ХХ ст., чоловік д-р Ірини (Лялі) Садовської-Нітефор (1917–2017), доньки Валентина і Лідії Садовських (вже згаданих у цьому щоденнику), яка народилася у с. Вовча на Харківщині; мешкав і працював у Празі (1936–1948), відтак виїхав з родиною до Вюрцбургу, а потім емігрував до Канади. Помер у м. Торонто (Канада). Після смерті Михайла Нітефора Ірина вийшла заміж вдруге – за Олександра Тимошенка. Померла й похована в Торонто. Див.: Свобода. 2007, 16 травня, ч. 11, с. 31; Про Михайла і Ірину (Лялю) Нітефорів – далі на сторінках цього щоденника.

⁴ В оригіналі місце пропущене.

Поїхали разом на університет і мали щастя: зустріли декана. Він порадив мені сконтакту[5]ватися, з тутешнім професором філософії й обіцяв виставити посвідку, що я зв'язаний з університетом. – Пообіді раптово з'явився Ігор Шевченко (разом з Оксаною Драй-Хмарою). Велика дебата. Шевченко д. зацікавлений питанням асистентур та «дискусійним клубом» Пизюра. Зимувати хоче в Мюнхен, або Ерлянген.

14. IX., п'ятниця

В дорозі. Ранішим потягом до Landshut. Із Landshut принагідним авто до Straubing. Там переночув[ав] (в залізничній почекальні спав на буфетному столі). Спочатку хотів їхати до Пассау (до Корчинського), а допіру потім до Регенсбург, але побачивши, що на дорогу до Пассау ще страчу день, рішився просто на Регенсбург.

15 IX., субота

Рано прибув до Регенсбург. Перша візита в Оксани Левицької. Выглядає так добре, як я не бачив від 5 літ. Її страшна хвороба мабуть трохи відійшла. Від неї довідався про її й Бориса історію. Виїхали з Праги день після нас. Авто їм пошійно псувалося і остаточно за[б]стрягли зараз за чеською границею. Тут надійшов Борис. Розговоритися з ним не було змоги, бо вже авто їде до Аугсбурга. Але повертається позавтра. – До Комітету. Маса знайомих! Тут Стефа Нагірна, що за нею Мама так турбувалася. З моїх ближніх празьких товаришів зустрів Ксеню Микласевич⁵ і Вол. Романовського. – Говорив за обідом з деканом прав. факультету УВУ про мій докторат. – Після обіду в Бориса Макаренка. Був теж Романовський, який розповідав свої пригоди у Празі під большевиками. Його арештували, потім пробували вживати для шпіонажі проти українців. Особливо цікавилися Академічною Громадою, її працею, Управою нашим Бюлетенем! Романовський показав багато хитрости і твердості. Він втік через Пільзно⁶ (де сидять американці) перед місяцем. Цікаві картини гульні большевицьких офіцерів, їх грубости, самохвальства, [7] некультурности. – Ксеня Микласевич стратила була підчас втечі абсолютно всі свої речі, крім того тут у Регенсбург тяжко хворіла (запалення сугавів), я позичив в Оксани Левицької 150 РМ, які дав Ксені.

16. IX., неділя

Велика несподіванка: на обіді зустрів в укр. столівці Корчинського (він тут на один день приїхав з Пассау). Пополудні утрійку дискусія з Корчинським і Макаренком на студентські теми. Корчинський прочитав резолюції студ. з'їзду з Мюнхену: вони навіть д. пристойні, говорять його потребу збереження досвіду студ. організацій з часів війни, про непідчиненість котрій небудь партії, про дух правопорядку, свободи дискусії тощо. Резолюції надзвичайно пристойні! Говорив він про конечність співпраці гурта ноусівців. Я вияснював труднощі. Мій

⁵ Мається на увазі Ксеня-Марія Микласевич-Антипів (1921–2007), родом зі Стрия, яка навчалася в «Рідній Школі» в Стрию та в Академічній гімназії у Львові, студіювала славистику /україністику в Празі та Гайдельбергу; одружена з Олексою Антиповим; під час війни виїхала до США (Детройт), закінчила бібліотекарську студію магістерським дипломом в Мічиганському університеті в Енн-Арбор і з 1957 р. працювала в Детройтській Публічній Бібліотеці; з 1971 р. працювала в Ютиці, Нью-Йорк, де була головою 57-го Відділу СУА. Див.: Дзюбан Р. Рід Левицьких // Літопис Борщівщини. 1996, вип. 8, с. 80.

⁶ Насправді йдеться про місто Пльзень у Чехії, яке звільнили американці.

апелю прямо до особи Корчин[8]ського: Чи він рішеним брати весь тягар на себе, себто стати провідником студентства? (Коли вигаснуть мандати Тимчасової Комісії?). – Не відповів виразно, але здається, що так! Корчинський вірить, що терен вдасться опанувати, що бандерівці не такі страшні, що середовище нині восприемливе на кожну свіжу думку й тому переродження націоналістично-бандерівського стилю неминуче.

Ага, був би забув. Ще перед Корчинським, ходив на прохід з Євгеном Маланюком. Двогодинна розмова про культурну руїну нашу й європейську, про неминучість нового ренесансу. Маланюкові дав я першу звістку про Бургардта. Маланюкова жінка⁷ (чешка) осталася на Мораві з дитиною, побоюється він теж за свої рукописи. Маланюк людина глибокої емоціональності, а при цьому теж твердої дисци[9]плінованої мислі. – Вечором ще в Галини Корчинської (сестри Михайла). Вона з Пассау переселилася (майже на постійне) до Регенсбург, має тут кімнату. Це єдина українка з тих, що знаю, яка студіювала точну філософію. Але я вже не дуже був здібним до розмови. І простуджений і горло болить і з шлунком щось недобре.

17.IX. 45

Почувався нині д. мізерно: і гарячка, а рівночасно гостре шлункове розвільнення. Таке мені не трапляється. Це обмежувало свободу рухів. Всетаки був на довшому проході-розмові з Борисом Левицьким. Він тепер наладований енергією як акумулятор – із яскравим політичним наставленням. Думає навіть про заснування нової партії, спільно із деким з бувших націоналістів (Паладій) та деякими молодими східняками (письменник Багрянний). До самої цієї акції ставлюся скептично, сказав ж про то Борисові. Добре в цих помислах, що це теж буде звертатися проти бандерівщини. – Вечором несподівано з'явився в Макаренка [10] грубий Богдан Феденко. Саме повертається з подорожі по англійській зоні. Був у Гетингені (де відкривається в цьому семестрі повний університет), у Марбурзі (де відкрита покищо тільки медицина; славістику має там обняти проф. Чижевський⁸ – що мене д. зацікавило). Феденко був теж у місті Госляр чув, ніби мій батько має там бути головою Комітету – але не зайшов до нього!⁹) – Макаренко думає незабаром теж вибратися в поїздку, щоб вияснити з відповідними професорами справу своєї дисертації. Тему хоче брати з міжнародного права,

⁷ Йдеться про другу дружину Євгена Маланюка – Богумілу Савицьку (д.н.н. – 1963), співробітницю чеського посольства у Варшаві, з якою мав сина Богдана. З наближенням фронту сім'я перебралася з Варшави в с. Кунштат в Моравії. А у 1945 р., втікаючи через Прагу на Захід від більшовиків, поет, за деякими свідченнями, формально розлучився, проте, вже в США, намагався об'єднати сім'ю. У 1962 р., попри стеження спецслужб, Є. Маланюк зустрівся з дружиною у Варшаві; після цього Б. Савицьку допитували органи держбезпеки у Празі.

⁸ Мається на увазі Дмитро Чижевський (1894–1977), український учений-енциклопедист, культуролог-славіст, філософ, літературознавець, релігієзнавець, лінгвіст, дослідник української і слов'янської літератур; член Української Центральної Ради (1917); у 1921 р. виїхав до Німеччини, де студіював в Гайдельберзі та Фрайбурзі філософію, а з 1924 р. викладав у Празі (в Українському педагогічному інституті ім. М. Драгоманова, а потім в УВУ), був дійсним членом Слов'янського інституту у Празі; згодом викладав в університеті м. Галле в Німеччині (1932–1945); після Другої світової війни мешкав у Мюнхені та був гостьовим професором у Марбурзі (1945–1951). В 1951–1956 рр. був професором Гарвардського університету, з 1956 р. й до кінця життя – професором та керівником Інституту славістики Гайдельберзького університету.

⁹) У Гетинген зустрів Феденко на вулиці проф. Баєра. – *Примітка І. Лисяка-Рудницького.*

про поняття суверенітету. – Макаренко має вроджену правничу голову. Це людина, що дуже свідомо йде до своєї цілі. Цікаві хатні обставини: Батько виглядає на людину доволі примітивну, зате мати робить справді культурне враження.

18.IX. 45 / вівторок

Вантажним автом Бориса Левицького назад до Мюнхену. Їзда тривала 5 годин, віз переповнений до крайнього. Боявся шлункових революцій, але обійшлося добре.

[11] 19. IX. 45 / середа

Ранком був у видавництві «Біос» (у справі Ерні). Це маленьке покутне видавництво. Директор видавництва – якийсь чудак – зацікавлений співпрацею Ерні. – Пополудні вибрався до проф. Рінтелена¹⁰, тутешнього філософічного ординарія. На дверях його помешкання карточка, що можна його знайти там і там. Іду на цю адресу. Показується це приватна клініка. Рінтелен був нині оперований на ногу. Говорив з ним доволі довго. – Це ще молодий мужчина, варязьке обличчя, дуже прямий і безпосередній в розмові. Останніх 5 літ був усунений гтлєрівцями від праці на університеті. Написав мені листа до декана. – Після Рінтелена вибрався ще до Мірчука (з яким Рудко говорив про мене). Офіційну частину, себто питання моєї асистентури поладнано за 5 минут. Потім Мірчук ще довго і в приятному тоні балакав про різні історії, про видавничу діяльність УНІ» в Берліні тощо. – Нині був дуже втомлений і голодний. Як на злість Євген просить мене, щоб я не ночував у нього вдома. Пішов на нічліг до Укр. Комітету, спав на двох зісунутих фотелях, біда тільки, що вони за короткі, так що приходилося лежати зовсім покорченим. – До речі з Пизюром діється щось недоброго. Він постійно пригноблений, в поганому настрою, скаржиться все на мігрени. Добиває його злоба дня: біжучі турботи, а крім того журиться він «на запас». Не видно, щоб серіозно думав про поворот до студій. Теж в його подружжі починає вирисовуватися щось не[12]доброго. Ірина зовсім симпатична жінка: безпретенсійна, природня, зрівноважена й погідна. Але не видно, щоб вона старалася внести якийсь творчий вклад до подружжя своєю заробітною платнею або вкладом праці (напр. роздобуванням харчів). Нині такі часи, що годі грати тільки ролю «пані дому». З другого боку Євген має у відношенні до жінки маніри не молодого мужчини, але радше старого, гдираючого радника. На довшу мету, це не йде. А катастрофа подружжя була б для нього страшною річчю.

20.IX. 45, четвер

Зрана на університеті. Дістав від декана філософічного факультету посвідку, що я пов'язаний з філософічним семінаром. – Пополудні вибрався на Пазінг. Довга, прощальна розмова з Василем. Особисто: він забирається інтенсивно до дисертації. Буде зимувати мабуть у Мюнхені, де має знамениту кімнату, й де можна стояти в курсі справ. Але в найближчому часі поїде до Ерлянген, Гетинген, Марбург. Хотів би десь вписатися на семестр, щоб потім приїхати прямо на іспит. Крім того в Мюнхені зв'яжеться з Рінтеленом. – Я теж незабаром мусіти му вибратися незабаром до англійської зони! Мушу шукати за батьком. Тягне мене подивитися на Гетинген і Марбург. Але мабуть таки рішуся на «зимівник»

¹⁰ Фріц-Йоахім Пауль фон Рінтелен (Fritz Joachim von Rintelen, 1898–1979), німецький філософ; професор у Бонні, Мюнхені, Майнці, автор праць з історії європейської філософії цінностей; після війни – один зі співзасновників нового Університету Йогана Гутенберга у Майнці (1946) та професор тамтешньої кафедри філософії, психології та педагогіки (1946–1969).

у Вангенщині¹¹. – З громадських: на студентському терені вичекати, що почне робити Корчинський. Треба буде його підтримати, але тепер пора, щоб і він дав докази своєї доброї волі супроти ноусівців. Слабе місце це Пизюр, який в нинішньому стані не є здібний до акції, а який усе ще несе тягар провідника НОУСУ.

[13] Другий пункт це справа ЦеСУС'у. Борис Левицький незабаром вибірається до Зальцбургу зв'язатися з Кл. Білінським. Незалежно від студентських справ іде питання допливу молодих наукових сил на УВУ і взагалі активізація УВУ. Везу листа від Рудка до Кубійовича, в якому пропонується кандидатуру Голода на становище куратора УВУ (моя концепція!). Кураторія УВУ може стати взагалі значення¹² ключовою позиції: без матеріального забезпечення університет буде вічно висіти в повітрі. Були з Василем на довгій гарній проході. Чудова ніч, повня.

21.IX–24.IX.

В Мюнхені стратив ще один день. Запізнив поїзд в п'ятницю пополудні, виїхав до Аугсбурга допіру в суботу рано. Вечором ще раз у Рудка. Розвинув йому мій плян розв'язки проблеми ЦеСУС'у. Кооптація 2 членів до президії ЦеСУС'у, а саме Корчинського та Рудка. Корчинський дістав би реферат організування студ. життя в Нім. і Австрії, Рудко реферат ідеологічно-виховний, а Кл. Білінський, крім головства, реферат закордонних зв'язків. Реалізація цієї моєї концепції постановила б студ. життя на відповідні рейки, крім цього уможливило б це Пизюреві пристойний вихід із його теперішньої ситуації. Перед ЦеСУС'ом міг би він здати свій мандат (що передбачує статут НОУС'у на випадок ліквідації організації) й це не мало б характеру капітуляції, ні перед ким. – З суботи на неділю ночував у ждальній станції München-Pasing. Цікаві розмови німецької публіки: тепер вони говорять, що «найважливіше це людяність». Хвалять собі відносини в англійській зоні, зате [14] негативно про відносини в советській зоні. – В Аугсбурзі жив у Др. Парфанович. Довідався, що її муж тяжко хворий на нирки, шкода. Цікаве це подружжя. – Обідав звичайно у великому українському таборі УНР'и. Розмови з Очеретом. В ньому тепер великий проповідницький запал (ідеї гуманізму). Боюся, що з цього може вирости сектарство і публіцистична свистоплястка. Також некорисний вплив має на нього такий полушарлтан, як В. Шаян¹³. – Випадково зустрів у лягері Юрія Косача. Показується, що просидів 8 місяців у конц. таборі, з ним уже якась нова жіночка. Все той самий кабаратовий тип, до якого належали й Тамара¹⁴ й Наталка Георгієвська. Косач незабаром виїздить до Парижа. Хочє писати по-французьки й взагалі його концепція – щоб укр. письменники вступали у сліди Конрада-Корженьовського. – Говорив з Мудрим. Доволі песимистичний погляд на ситуацію українців: 1) альянти не признають українців як суцільної національної групи, але ділять їх по держав-

¹¹ Ймовірно, йдеться про околиці міста Ванген-ім-Альгой в Баден-Вюртембергу в Німеччині.

¹² Описка: малося на увазі «дістати».

¹³ Мається на увазі Володимир Шаян (1908–1974), український філософ, санскритолог, релігієзнавець, ініціатор та організатор руху за відродження язичництва; під час німецької окупації (1943) створив «Орден Бога Сонця», релігійно-політичну організацію, яка мала на меті боротьбу проти Німеччини та радянської Росії; у 1944 р. емігрував на Захід, в Лондон; після війни став президентом Європейської президії УВАН; тривалий час був директором бібліотеки та музею ім. Т. Шевченка в Лондоні, досліджував творчість Григорія Сковороди та «Велесову книгу».

¹⁴ Особу встановити не вдалося.

ній приналежності, 2) ді¹⁵ советські мають вертатися. – Саме тепер надходить найбільш грізний евакуаційний час. – З українських діячів досі ніхто не виїхав на Захід. – В Америці справді здається, існує об'єднання [15] національних сил. В ЗДПА на чолі стоїть Др. Цегельський¹⁶, в Канаді о. Кушнір (оба поскільки мені відомо, гетьманці; цікаво). – В Аутсбурзі був раз на доброму концерті (Бах, Гендель), а раз на американському фільмі для юнацтва «Молодий Едісон»¹⁷. – Хотів їхати вже в понеділок рано. Але зустрів ред. Котовича¹⁸, який виявив охоту їхати зо мною аж до Фельдкірх (там його речі). Я з цього д. радий, бо він допоможе мені впоратися із двома нашими валізами (одна Ернина), що досі лежать під Кауфбойрен. – Мали виїхати у вівторок. Спізнали поїзд (з моєї вини), так що приходиться ще чекати, до вечірнього поїзду. До речі, друге спізнення поїзду на протязі кількох днів! Треба себе взяти в руки. Сиджу в кав'ярні й читаю Kant: «Gründlegung zur Metaphysik der Sitten»¹⁹.

[21] [Dienstag, 13 März 1945]

Сьогодні відійшов вагон до Feldkirch'у, що ним поїхали наші речі: книги, папери, частина гардероби. Вагон придбав був для себе і своєї сім'ї Тарас Филіпович.

Вечором був у мене нім. товариш Peter Hohrath²⁰.

[Mittwoch, 14 März 1945]

Вагон відходить аж нині.

[22] [Donnerstag, 15 März 1945]

Серйозна розмова з Ерною (в коридорі бібліотеки) про наші перспективи. Рішили триматися разом, як довго буде можна. Розмова з проф. Баєром про мої іспитові справи.

Вечором зайшов до нашої хати, симпатичний східняк в нім. уніформі, Триліс²¹, що питався за адресою Феденків.

[Freitag, 16 März 1945]

Скінчив читати (вдруге після 1 1/2 року) Н. Гартманна «Metaphysik d. Erkenntnis».

[Samstag, 17 März 1945]

Сходини «Спільноти Праці» при УАГ. На порядку: дискусія над москвофільством, на основі доповіді Юрі Чорного.

¹⁵ Не вдалося однозначно відчитати. Правдоподібно, це є скорочення від displaced persons – переміщені особи (англ.)

¹⁶ Мається на увазі Льонгін Цегельський (1875–1950), український громадсько-політичний діяч, дипломат, адвокат, журналіст та видавець, який у 1920–1921 рр. був представником уряду ЗУНР в США; редагував часопис «Український Вістник»; потім переїхав до Філадельфії, де редагував часопис «Шлях», а у 1943–1950 рр. популярний часопис «Америка»; спричинився до заснування Українського Конгресового Комітету Америки, З'єдиненого Українсько-Американського Допомогового Комітету, Літературно-Мистецького Клубу в Філадельфії.

¹⁷ «Молодий Том Едісон» (англ. «Young Tom Edison»), біографічний фільм американського режисера Нормана Таурога (1940) з Міккі Руні в головній ролі.

¹⁸ Мається на увазі Павло Котович (1900–1960), хорунжий Армії УНР, багатолітній редактор українських видань у Німеччині («Наше життя», «Українські вісті», «Мета»).

¹⁹ «Основи метафізики моральності» І. Канта.

²⁰ Особу встановити не вдалося.

²¹ Особу встановити не вдалося.

[23] [Sonntag, 18 März 1945]

Пополудні й вечором була в нас Ерна. – Показується, що знайомий вояк на урльопі, що був 2 тижні у Празі й виїхав вчора – це давня її любов. Але я витримав успішно це порівняння, так мені здається. – Ерна ще їде завтра додому, на Шлезьк, на кілька днів.

[Montag, 19 März 1945]

Вечором у проф. Баєра, т. зв. «Arbeitsgemeinschaft»²² навіть із вином.

[Mittwoch, 21 März 1945]

Після обіду бібліотека зачинена. Був в інституті проф. Кітаями. Довга розмова з професором. Говорить таємничо, з натяками, ніби ситуація для Німеччини поправилася (?).

[24] [Donnerstag, 22 März 1945]

Довжелезний, чотиригодинний алярм (на щастя застав мене ще вдома), який зовсім розбив день. Тепер такі алярми вполудни щоденно. Добре, що без бомб. Мама на Wohnungsamt²³ веде війну із нашими теперішніми співлокаторами за вживання кухні. Справа для нас приймає позитивний оборот.

[26] [Freitag, 30 März 1945]

Ерна ще мин. тижня була поїхала додому (Laugeubielau), привезти дещо необхідних річей. У поворотній дорозі їй усе вкрали. Тому нині вибралася ще раз, бо вона зовсім без літніх річей. – Ситуація для нім. катастрофальна – повне заломання західного фронту; треба готуватися до виїзду в найближчому часі. Ерна їде з нами.

[27] [Sonntag, 1 April 1945]

Був у мене вечором Карі Лобковіц, з яким остаточно розпрощався.

[Dienstag, 3 April 1945]

Ерна повернулася з дому. Фатальна звістка з Відня (телефон від Бориса Левицького). Його грузове авто зіпсувалося, яким він усіх нас хотів вивезти з Праги. Тим часом у Відні загальна паніка (большевики вже під Wiener Neustadt) й авта нема змоги направити. Сам Борис хоче з Відня втікати пішки.

[Mittwoch, 4 April 1945]

Сильний приплив енергії. Вчора й нині д. гарні, теплі листи від Рудка.

[28] [Donnerstag, 5 April 1945]

Був з Ерною на Бетговенівському концерті (Apassionata і т. д.).

Справа приспіненого іспиту (Notprüfung) запізнюється через неприсутність Баєра, який мав бути вже у вівторок і досі не вернувся. У Гайдріх-Штіфтунг доволі панічні настрої.

[Freitag, 6 April 1945]

Здав у Вінтера²⁴ ригороз, не чекаючи повороти Баєра. Взяв мене під руку,

²² Тут: гурток (нім.).

²³ «Житлова служба» (нім.).

²⁴ Мається на увазі Едуард Вінтер (Eduard Winter, 1896–1982), німецький історик-славіст, професор кафедри церковної історії та доцент кафедри історії філософії Німецького університету у Празі (1934–1945), співзасновник Інституту науки і мистецтва у Відні (1945); керівник докторської дисертації І. Лисяка-Рудницького про політичні погляди М. Драгоманова (див. про це згадку в автобіографії Едуарда Вінтера: Eduard Winter. Mein Leben im Dienst des Volkerverstandnisses. Berlin, 1981, s. 134. Після війни несподівано переїхав у Німецьку Демократичну Республіку і продовжував там робити академічну кар'єру як професор кафедри східноєвропейської історії в університеті Мартіна Лютера в Галле (1946–1951), ректор цього універ-

вийшов на прохід (по острові Кампа на Влтаві) й так відбули іспит. Питався про генезу укр. нації у зв'язку із Литовсько-Руською державою. Дістав ноту «1». – В Акад. Auslandsamt заініціював справу гуртового виїзду активу Акад. Гром. – ніби на Einsatz у зв'язку з утворенням Національного Комітету. Може піде. – Вечором в кіні та кав'ярні з Gerlinde Stefan²⁵.

[Samstag, 7 April 1945]

Другий ригороз у Гюнтера (філософія) – також д. добре. Баєр (він нарешті повернувся) погодився прийняти дисертацію в недокінченому виді! – Засідання Управи УАГ (ліквідаційне). Перегляд діяльності за останній семестр, потім питання виїзду. Обговорили всі «pro» і «contra» проекту з «Einsatz'om», небезпека в тому, що річ і так напевно опиниться в руках Гештапо й невідомо, як вона до цього поставиться. Наперед рішили спробувати, чи не вдалось би дістати просто військових документів (які через поліцію не йдуть). – Телефонував Левницький до жінки з Лінцу. Він може таки приїде з авто! Також Кітаяма подає надію на авто. – Нім. професори своїх жінок уже вивозять.

[29] [Montag, 9 April 1945]

Один з найбільш напружених днів віддавна: зрана зловив ген. Шандрука²⁶, голову Укр. Нац. Ком., який є проїздом у Празі в готелі Hegon. Цього генерала дурний піп хрестив. Ледве вдалося вирвати від нього посвідку про те, що наш виїзд (себто активу УАГ) є побажаний. – Пополудні здавав усний ригороз у Баєра. Розмова тривала понад годину. Після іспиту питався мене ще про мої приватні пляни й сам запропонував, що можу собі вибрати дещо з книжок Інституту.

[Dienstag, 10 April 1945]

Ерна має клопоти у своїм видавництві «Volk u. Reich-Verlag»²⁷, де її не хочуть пустити із служби, тоді як вдома було б в цих останніх днях ще д. багато до роботи.

ситету (1948–1954); професор кафедри східноєвропейської історії університету Гумбольдта в Східному Берліні (1951–1964); директор Інституту історії народів СРСР АН НДР. Також очолював відділ історії в Інституті славістики АН НДР і робочу групу з історії слов'янських народів. Автор численних праць з української історії, зокрема книжки «Візантія і Рим у боротьбі за Україну» («Byzanz und Rom im Kampf um die Ukraine». Leipzig, 1942), яку Іван Лисяк-Рудницький вважав блискучою (див. Історичні есе, т. 1, с. 406). Рівно ж він був співупорядником праць Івана Франка німецькою мовою: Iwan Franko, Beiträge zur Geschichte und Kultur der Ukraine. Ausgewählte deutsche Schriften des revolutionären Demokraten (1882–1915) / Hrsg. von E. Winter, P. Kirchner (Berlin, 1963). Іван Лисяк-Рудницький зустрічався з ним у Зальцбурзі у 1963 р. під час роботи Слов'янського історичного конгресу пам'яті Кирила і Мефодія; на його прохання написав статтю-рецензію «Іван Франко у своїх німецьких писаннях» (Історичні есе, т. 1, с. 406–412). У листі до Романа Роздольського від 4 червня 1967 р. (box 24, file 581) Лисяк-Рудницький писав: «Я маю супроти Вінтера довг вдячності, як до мого колишнього професора, й він особисто був мені завжди симпатичний. Інша річ, що його наукові праці берлінського періоду не приносять йому честі». Листування з Едуардом Вінтером зберігається в архіві Івана Лисяка-Рудницького (box36, files787, 799).

²⁵ Особу встановити не вдалося.

²⁶ Мається на увазі Павло Шандрук (1889–1979), український військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР (генерал-полковник в еміграції), дійсний член НТШ, наприкінці Другої світової війни очолював Український Національний Комітет в Німеччині та командував Української національної армії, після війни жив на еміграції в Німеччині, після 1948 р. – у США.

²⁷ Німецьке видавництво зі зовнішньополітичною спрямованістю тематики; мало філію в Протектораті Богемії і Моравії у Празі, діяльність якої була скерована на посилення культурної гегемонії націонал-соціалізму з усуненням чеських впливів.

[Mittwoch, 11 April 1945]

Відповідь з поліції (Kriminalrat Heydl), до якого ходив Зілинський: дозвіл на виїзд тільки збірний (а не індивідуальні Passierschein'и) та скреслено з листи кілька імен (Феденко, Шевченко, Драй-Хмара), як не-членів управи. Треба старатися про зміну цього рішення.

На один день з'явився у Празі Левицький. Він ледве живий втік з Відня стративши знову (як у Кракові) весь масток, та причіпивши своє авто до іншого авта. Тепер авто направляється в Будейовицях і Борис Левицький приїде з ним за кілька днів).

[30] [Donnerstag, 12 April 1945]

Сьогодні моя промоція (без урочистої паради по-воєнному) в деканаті перед Баером. Разом зо мною промувався Ігор Шевченко. Я дістав загальну ноту з іспиту «дуже добре».

[31] [Sonntag, 15 April 1945]

«День невірних приятелів». Шевченко, який тільки моїм заходам завдячує, що на час встиг із докторатом та який бігав за мною як цуцик, як довго сподівався, що я допоможу йому при виїзді – дістав залізничий вагон, яким дослівно втік, взагалі не розпрощавшись. Це саме Феденки й їх приятель Котович. Із старим Феденком Мама, від місяців говорила про спільні політичні акції, а він зник без одного слова. От люди! Надомір усього від кількох днів десь зовсім зник Зілинський, який має при собі мій паспорт.

[Montag, 16 April 1945]

З Будейовиць приїхав Б. Левицький із своїм автом. Але авто не заслугує на довір'я, воно раз-у-раз псується. Сам Лев. радить радше їхати залізницею! – Несподівано з'явилася моя давня берлінська й пражька товаришка Gerda Krause. Вона їде із французьким сотником СС, Monsieur Dornier²⁸. Обое з Берліну пробіраються на полудне.

[Dienstag, 17 April 1945]

Останній гарячковий день у Празі. Відібрав на університеті докторські дипломи на німецькій і латинській мовах (до речі, Шевченко виїхав, залишивши свої дипломи). Віддав книжки в унів. бібліотеці, останнє кинувши на неї оком. Віддав примірник дисертації для деканату, так і не встигнувши переписати її до кінця (моя машиністка також несподівано виїхала). Залишив прощальні листи для Баєра (Akad. Auslandsamt), для проф. Кітаями. Розпрощався із Frau Dr. Prollius, FrI. Kopfigh, Зілинським, Романовським, Ксенею Микласевич. – На обід я й Мама були запрошені французьким сотутником Герди. Він майже зовсім не знаючи Праги – влаштував найкращий обід, який я їв від літ! – В ночі з Мамою й Ерною ще довго пакувалися до дороги.

[Mittwoch, 18 April 1945]

18. IV.

День виїзду з Праги. Відразу пригоди: через алярм я не зміг уже дістатися до потягу (я ходив ще до п-ні Мірної²⁹ передати привіти від Мама та [32] просити

²⁸ Ймовірно, мається на увазі Клемент Дорньє (Clément Dornier, 1899 – д.с.н.), капітан французької армії родом з Алжиру, потім – унтерштурмфюрер військ зброї СС (1945). Доля після 1945 р. невідома. Засуджений заочно в 1948 р.

²⁹ Йдеться про Зінаїду Мірну (1875–1950), українську громадську діячку, члена УЦР (1917), співзасновницю й заступницю голови Української жіночої національної ради в Кам'янці-Подільському,

віддати мого листа для Зілінського). Щойно наступним потягом наздигнав наших в Бенешові. Тут довідався, що нема Ерни. Всі її валізи з нами, але вона не всіла до потягу!

19. IV.

Ранком прибули до Будейовиць. Пересідали по дорозі з Праги тричі! Цілий день чекали на станції на Ерну. Не з'явилася, я за неї дуже не спокійний. Крім цього це великий клопіт, бо маємо масу валіз і клунків (речі наші та Ерни), з якими годі собі дати ради. Monsieur Dornier та Gerda Krause милі товариші по дорожі. Герда надзвичайно смішна та товариська дівчина. Але вона в дорозі погано простудилася, нині ввечері вона й Dornier відїхали, бо поспішають. Ми даліше чекаємо на Ерну.

20. IV.

Ерна не приїхала. Тільки телефонічно довідалися при допомозі господаря її давнього празького помешкання, що вона вчора була ще в б'юрі. Себто в середу взагалі не виїхала! Мабуть притиснув її шеф, з яким уже віддавна мала конфлікти. – Будейовиці д. гарне містечко, добре розплановане, чисте із деякими старовинними будівлями.

21. IV.

Виїзд з Будейовиць в напрямі Passau. Перший етап: до Krummen (границя протекторату). Другий етап: Schwarzes Kreuz (маленька гірська станція). Не влізли до потягу й мусіли ночувати в тісній почекальні. Третій етап (в неділю над раном) із Schwarzes Kreuz до Passau. – В дорозі досить болюче притиснув собі ногу (їхав на платформі, де мені стиснуло стопу, між валізкою й стіною воза. Шкутильгаю. Цікаві зустрічі в дорозі: із групою Власовців (між ними й один наш земляк з Харківщини) (Власівщина – поважніша річ як я думав). Німецькі вояки (австрійці) зразки заломання духа армії. Молода німецька утічка³⁰ з Банату говорить про самогубство: повний брак життєвих перспектив.

[33] 22. IV.

Прибули до Passau ранком. Безнадійне становище. Дуже холодно й дощі. Мерзнемо. Потяг стає яких 4 км. перед містом. Даліше штрека несамовито розбита бомбами. Між рейками кочує різношерсна юрба. Клунки мокнуть на дощі, люди виглядають несамовито збідовані. Ніхто ними не опікується, ніхто навіть не знає звідки й коли йдуть потяги. – Випадково зустріли ред. Пасіку, який ще разом із якимось знайомим подружжям теж перебирається на Захід. – Ночували в порожньому вагоні. – В мене трохи простуда.

23. IV.

Наші чемодани зложили вблизи в одній селянці, а самі пішли до міста. Воно переповнено втікачами, головню мадярами. Саме Passau прекрасне старовинне місто (величавий бароковий собор) при устю Дунаю й Інну. – Вечором поїхали малою локальною залізничкою яких 30 км від Passau до села Wegscheid, де перебуває мій приятель інж. Корчинський. Думали евентуально там затриматися. Але сам Корчинський з родиною хоче за кілька днів виїздити кінним возом. Ми з Мамою переспалися в Корчинських кілька годин, але вже в 3 год. рано мусіли встати до потягу, щоб вернутися до Passau.

а згодом голову її філії в Берліні, довголітню голову Українського жіночого союзу у Празі. Померла у Празі.

³⁰ Так в оригіналі.

24. IV.

Дві щасливі обставини: по-перше зустріли випадково панію Герду Кравзе (вже без француза, який оставив її в дорозі). По-друге Мама познайомилася з кількома українськими вояками, які перенесли наші речі до потягу (від цього місця, де переривається тор через місто, аж до цього аж до цього місця, де знову зачинається тор – разом яких 6 км.) Потім вони допомогли нам влізти до возу (вікном). Такого штурму на потяг я ще не бачив. Ми стояли стиснені так, що [34] дослівно ногою годі було повернути. Висіли на малій станції й переночували (зовсім пристойно) в таборі утікачів, приміщеному в школі.

25. IV.

Малою локальною залізницею в сторону австрійсько-баварської границі, 5 годин стратили на те, що наш потяг обстрілювали з літаків (Tiefflieger³¹). Цей час пересиділи в дуже гарному ліску над річкою, при весняному сонці. – На станції Simbach уздрів випадково меценаса Яворського (в мундурі СС), а з ним разом ще одного добродія (також уніформованого ніби Volksdeutsch'a, а в дійсності поляка, поміщика з Віленщини. Оба вони тікають на той бік фронту й заопікувалися нами. Герда дуже швидко заприятелювала близько із цим поляком.

26. IV.

При допомозі наших супутників, передісталися через Мюнхен (несамовито зруйнований). Від одної станції до другої добрих кільканадцять кілометрів. В самому Мюнхені в якомусь готелю ще поснідали. Дальше дуже швидкою електричною залізничкою в напрямі гір. Пересіли на звичайний локальний потяг, який довів нас до станції Schongau. Там нам сказали, що фронт уже дуже близько. Наші два Швейки скинули мундир і в цивільному рушили на Захід пішки. Ми з Гердою та клунками переночували на станції мерзнучи несамовито.

[35] 27. IV.

Ранком взяло нас з собою авто, яке трохи підвезло, але потім викинуло при дорозі. Взяв нас до себе військовий самохід, що на ньому їхали кільканадцять летунів, що з автоматами й панцирними п'ястуками їхали до останнього Einsatz'u³². Всі були на підпитку, в кишенях мали пляшки вина й коняку. Панував шибеничий гумор. Їзда пішла несамовитим темпом між густими смерековими лісами та полонинами, з яких в даліні видно було панораму сніжних Альп. Чути гарматні постріли. Авто висадило нас у селі, звідки до Aufkirch уже не повинно було бути далеко. Речі зіставили у баби й за якусь годину пішки дійшли до Aufkirch. На дорозі зустрічаємо дві колишні секретарки Мами, Тоню Горохович і Дарку Сіак³³. Скоро знайшов я теж Рудка і Прицака. З обома під вечір пішов з візком забрати наші клунки із сусідського села. А тут як не зчиниться несамовита стрілянина з кулеметів. Американські танки вже тут! Перечекали бучу, пішли на сусіднє село. А там уже на всіх хатах білі прапори. Коло громадської канцелярії ломають руш-

³¹ Тип військових літаків, які при низькій висоті польоту (нім. die Tiefflung) обстрілюють наземні цілі з бортової зброї та уникають радарів.

³² Тут: до останнього вильоту, до останнього використання (нім.).

³³ Дарія Сіак (1908–1977), українська педагогиня, бібліотекарка та громадська діячка; друга дружина Володимира Кубійовича; під час війни працювала в УЦК, з 1945 р. – у Німеччині викладачкою у табірних гімназіях, з 1948 р. – в НТШ; допомагала впорядковувати архів УЦК, укладати Енциклопедію українознавства, співредагувала наукові публікації В. Кубійовича. Похована в м. Сарселі поблизу Парижа.

ниці, кажуть, що в бурмістра сидить кільканадцять нім. полонених. Характерна сцена: баби з криком ловлять якогось нім. вояка, який ще не [36] здався в полон. Трохи даліше шмигнув американський танк. Для цієї околиці війна скінчилася. Ми приїхали дослівно в останню мінуту. – Що з Ерною?!

[37] [Dienstag, 8 Mai 1945]

Нині офіційний кінець війни? Черчіль оголосив в радіо безумовну капітуляцію Німеччини, вечором промова (д. гарна й достойна) англійського короля. Протягом останніх тижнів (коли я був ще в дорозі, а потім сидів уже в Aufkirch без радя і відрізаний від світу) прийшли рішальні події: розторощення й капітуляція нім. армій перед Західними аліянтами здобуття Берліну большевиками, загибель Гітлера (його тіла в Берліні досі не знайшли). Особисте: В Aufkirch приїхали ми з початку на жакливу погоду: 2 і 3 травня лежав ще сніг, віяв несамовитий проймаючий вітер. Тепер, за кілька днів, зробилася найрозкішніша погода, все цвіте й зеленіє, спека не весняна, а відразу просто літня. [38] Живемо з Мамою в домі старого 80-літнього бувш. комісаря поліції пана Riebler³⁴. Умовини не дуже вигідні: все тісне (крім нас і господарів ще одна українська біженська родина), але зате люди д. добрі, обоє старих чисто Філемон і Бауціс³⁵, крім того їхня 35 літня донька і 10 літній внук: малий гульвіса. – Перший тиждень я перехорувався (простуда з доволі високою гарячкою). Тепер відпочиваю, опалююся на сонці, ходжу на проходи, читаю Н. Гартманна «Grundlegung der Ontologie»³⁶. Із знайомих українців, крім Рудка і Прицака, з якими зустрічаюся щоденно – бачився з Даркою Коверко (Конюховою), Д-ром Шлемкевичем. Земляків багато, але назагал мало цікаві. Дні проводжу більше самотньо. Тепер, коли проминули акутні зусилля й небезпеки, сильніше відчувається туга й неспокій за Ерною. Боже, що з дівчиною? – Мама за всяку ціну хоче зв'язатися як найшвидше з Лондоном, а покищо переїхати до Feldkirch.

[39] [Montag, 14 Mai 1945]

З Мамою поїхали Комітетовим автом до повітового міста Kaufbeuren. Воно війною й нальотами зовсім незачеплене. Маса американських вояків (між ними багато негрів) і всяких чужинців. Мама ходила до команди міста, у справі висилки листів до Лондону та переїзду до Feldkirch. З ратуші переслали її до станиці американської політичної поліції. Справи трохи рушено, але ще нічого неполаднано. В Kaufbeuren зустріли ми нашого старого приятеля (що з ним Мама, до речі в останніх 2 роках не листувалися – була на нього зла – отже листувалась тільки я) Колю, себто полк. Чеботарева. Не зважаючи на своїх шістдесят кілька років усе ще виглядає д. добре. Він прибув до Kaufbeuren (із Лінду) 27, себто в день приходу американців, в той сам день, коли ми прибули до Aufkirch. Мабуть тепер триматимемося разом. – Вечором вернулися додому (11 км) пішки.

15. V.

Продовження наради з Іванейком. Присутні: Шлемкевич Іванейко, ред. Добрянський³⁷, [40] Рудко, Прицак і я. З початку ще раз дискусія довкруги про-

³⁴ Особу встановити не вдалося.

³⁵ Філемон і Бавкіда: міфологічне старе гостинне подружжя.

³⁶ Повна назва книги Н. Гартмана 1935 р. «Zur Grundlegung der Ontologie» – «До основ онтології».

³⁷ Ймовірно, мається на увазі Михайло Демкович-Добрянський (1905–2003), український журналіст, історик та громадсько-політичний діяч; під час німецької окупації Галичини у 1941–1944 рр. працював в Українському краєвому комітеті (УКК) у Львові, який у березні 1942 р. був перетво-

блеми визнання УНО. Маю враження, що вдалося мені Добрян. і Іванейка загнати тут в козячий ріг. Потім дискусія про питання витворення укр. духового середовища: 1) Потреба збереження гурту молодих інтелектуалістів (кол. НОУС – централа). 2) Питання матеріальної підтримки з боку громадськості. 3) Питання духової опори у старшій суспільності – оживлення всіх тих старших інтелектуалістів, в яких ще тліє життя. – Практично: рішено вже тепер у нашому нинішньому гурті, правильно сходиться й передискутовувати ідеологічні проблеми.

[43] [Mittwoch, 30 Mai 1945]

Ходив до Kaufbeuren поладнати дещо, але попав випадково на американське національне свято. Приглядався на ринку до поради (промова генерала, молитва пастора, оркестри). Американська парада виглядає зовсім інакше як колишня німецька – дисципліна д. свобідна, більше спортова як військова. – В поворотній дорозі попав у велику бурю і промок.

[44] [Donnerstag, 31 Mai 1945]

Вечором прийшов до Тоні Горохович (б. маминої секретарки із СУ) і мав догву розмову (до півночі) – про НОУС, про нашу сучасну політичну ситуацію, про жіночу проблему.

[Samstag, 2 Juni 1945]

З'явився з Mindesheim (віддаль кількадесяти кілометрів) Євген Пизюр. Ми чекали на нього тут здавна. – Для чужинців видали збільшені подвосні харчеві приділи. – Несамовита звістка досі неперовірена: говорять, що коло Ваймару мав загинути (при бомбардуванні потягу) Гетьман Павло Скоропадський. – Познайомився тут з одною дамою з Аугсбурга, Frau Hofman³⁸, доволі змужженою кількомісячним побутом на селі.

[45] 3. VI.

В нашому селі Aufkirch, був нині рано церковний празник з процесією (при чудесній погоді). – Після обіду нарада в складі: Рудко, Пизюр, Прицак, Лисяк-Рудницький. Відбулася на галяві в лісі, тривала кілька годин. Теми: перегляд сил (перечислення людей, що на них наша група може розраховувати певно, або умовно); закінчення періоду НОУС'у (видання пропам'ятного альманаху); можливості боротьби з бандерівщиною на студентському терені в майбутності; використання фірми ЦеСУС'у (через теперішнього голову Клявдія Білинського); видавання в майбутності журналу; особисті пляни: (Пизюр – орієнтація на університет Інсбрук, решта: орієнтація на швайцарські університети).

6. VI.

З Мамою Комітетовим автом до Кауфбойрен. Мама вистарала дозвол до авта до Кемптен. Були в полк. Чеботарева попрощатися. Коля мав щось з серцем недоброго, тепер мусів лежати в ліжку. Дивне це прощання – зовсім холодне.

рений на львівський осередок УЦК; був заступником голови і виконавчим директором («діловим керманичем») комітету, відтак осередку УЦК та близьким дорадником провідника УЦК Володимира Кубійовича; у 1944 р. емігрував до Німеччини, а з 1949 р. – до Великобританії; після війни редагував часописи «Проблеми» (Мюнхен, 1945–1948) та «Українська думка» (Лондон, 1949–1950), з 1954 р. – редактор, а відтак – голова (1956–1972) української редакції «Радіо Свобода» у Мюнхені. Після евакуації львівського осередку до Любіна (Нижня Сілезія), працював у любінському представництві УКЦ до кінця січня 1945 р., коли виїхав у Німеччину. У 1947–1948 рр. був редактором журналу «Проблеми», який виходив у Мюнхені. 1948 р. став членом Наукового Товариства ім. Шевченка, відновленого в Німеччині попереднього року.

³⁸ Особу встановити не вдалося.

Колись був я до нього д. прив'язаний, витерпів через нього першу велику життєву трагедію (конфлікт з гетьм. організацією). Фізично він на свій вік (шістдесятя років, приблизно), ще все гарний і свіжий. Але[46] морально вже йому ніхто не може допомогти. Його постійне товариство, без якого він жити не може, це всякі жуліки й дами легкої поведінки. Поведінка його супроти нас в останніх роках була нижче всякої критики: він великий багач, а на думку не прийшло йому допомогти, коли ми були в найбільшій потребі, коли М. не мала на операцію. Тепер, якби тримався нас, могло б це витягти його в широкий світ. Але він не хоче, він уже зовсім загруз. Бог з ним.

7. VI.

Рано знов у Кауфбойрен (з одним Урядовцем комітету, що теж для себе старається пропуск до Кемптен). Несамовита спека. В амер. командантурі стратив ціле перше полудне надаремно в черзі. Під час обідової перерви велика подія! Рудко й Прицак і собі рішили старатися за пропуском. З Ауфкірх винеслися вони вчора. Головна причина: сварки із селянами, в яких жили. Але побачивши, що в Кауфбойрен прихили[ли]ся до того, щоб разом з мною тримати курс на Фельдкірх. Ми станули знову до черги й добилися пропуску для всіх нас трьох. Рудко автом поїхав зо мною ще раз до Ауфкірх, щоб там остаточно ліквідувати свої справи. А тут чергова велика несподіванка: застаю моїх празьких приятелів (які до речі в останньому часі в Празі не були гарно списалися), Шевченка й молодого Феденка. Залізничний вагон, яким вони евакуювалися з Праги, застряг розбомблений десь коло Мюнхену. Вся кумпанія там і зупинилася. Тепер оба хлопці вибралися на роверах в дорогу, щоб навязати контакт зо мною згл. з Рудком. Вони оба виглядають оригінально, щоб не сказати кумедно: Шевченко довжелезний [45] і чорний та з двома парами окулярів на носі (щоб замінити свої сильні шкла, що розбилися). Феденко неймовірно грубий ще з вусами (здобуток останнього часу). Пат і Патахон³⁹! Але приїхали саме в добру годину: наш центр зачинає наново ліпитися. Вони цінні знанням французької й англійської мови. – При заході сонця пішов з Еммі Гофман скупатися на нашу річку, що пливе серед сіножатів. В траві можна зникнути. Там і совершилося діло з Еммі. Велике відпруження, за яке я вдячний долі. Хоч і совість теж відзивається.

[47] 8. VI.

Знаменита ідея Мама: написати меморіял від укр. студентства до Міжнар. Червоного Хреста, який мав би бути вручений в Брегенц разом із двома меморіялами, які везе Мама – від парламентаристів і жіноцтва⁴⁰. Я його сконцептував⁴¹ з поміччю Рудка. Шевченко має переложити на французьке. – Шевченко і Феденко поїхали роверами до дальших знайомих, завтра мають вернутися. Рудко пішки вимашерував до Кауфбойрен. Він ще мусить піти (очевидно теж пішки) до Пизюра, щоб взяти його підпис під меморіял та обговорити справи.

[Mittwoch, 13 Juni 1945]

Їдемо нарешті й остаточно завтра. Справа й так протягається несамовито. Мали поїхати ще в понеділок, але авто комітетове зіпсувалося й направляють його від двох днів.

³⁹ Пат і Паташон, данський дует коміків епохи німого кіно.

⁴⁰ Не вдалося встановити, про які матеріали йде мова.

⁴¹ Обміркував (польськ.).

[48] [Donnerstag, 14 Juni 1945]

Комітетовим автом заїхали ми (себто крім Мама й мене наші, супутники Тоня Горохович і Пріцак) до Кемптен. Пополудні авто вернулося назад. Ходили до села 4 км. від Кемптен, де вже починається французька зона, щоб дістати пропуск до Брегенц. Команданта не застали.

[Freitag, 15 Juni 1945]

Сьогодні дістали пропуски до французької зони. Командант симпатичний чоловік. Я говорив з ним трохи по французьки (!), по німецьки. Вчора я з Пріцаком спав на передмістю, в робітничому бараку, де живе двоє наших студентів. Сьогодні перенеслися ми туди, де вже минулої ночі були Мама й Тоня: до панства Кметиків⁴², які тут мають маленьке помешкання (ми, хлопці, мусіли напр. спати в сніях). Пан Кметик, показується, знає мене з давніх літ, з таборів в Підлютому в рр. 1929–32, де він був членом булави в ролі кухаря (я собі пригадую його з цього часу під прізвиськом «папа»). Є в нього пасинок і пасербиця (з першого подружжя жінки). 15 і 17 літ, веселі «діти».

[49] [Sonntag, 17 Juni 1945]

Оглядав з Пріцаком Кемптен (старо-римське Cambudunum). – Пополудні з Пріцаком, Тонею й обома молодими Кметиками на «руському спектаклі», уладжуваним тутешніми «білими» росіянами. Ми сиділи на гальорці й бавилися добре. Спектакль на рівні третьорядного кабаре, були й «украинския» пички. – Взагалі в Кемптен д. багато земляків, мову чується раз у раз. Але інтелігенції мало, все дуже неорганізоване, притіснене й міститься або по совітському, або по польському, або по білогвардійському таборам.

[Montag, 18 Juni 1945]

18. Рано вимашерували з Кемптена з таким пляном: з нашим візочком пійти аж до границі франц. зони і там сісти на проїжджаюче авто. Тим часом на рогатці довідалися, що на основі нових розпоряджень перехід до другої зони заборонений, ми «нелегально» перейшли границю пхаючи візок з багажем бічними стежками. Візок при цій нагоді зовсім поломився. Сіли на принагідний селянський трактор, яким підїхали до села всього-на-всього 9 км. від Кемптен. Тут застрягли остаточно, бо через закриття границі цивільні авто не йдуть. – В маленькому селі стоїть д. велика мароканська залага. Пріцак навязав контакт з мароканцями говорячи з ними по арабськи. Він представився як «Алі бен Юсуф» (!), мусульман по вірі (!), син єгиптянки й українця, який тепер через Швайцарію прямує до батьківщини своєї матері. Серед мароканців (які взагалі д. добродушні полу-діти) викликував він ентузіазм. Запрізнився з нами ніякий Магомед бен Магомед, бувалець і трохи освічений, запросив на вечерю. Частував правдивою гарною кавою. Пріцак ночував з Магомедом, ми в одних селян, де заінсталював нас бургомістр.

[Dienstag, 19 Juni 1945]

19. Більшу частину дня просиділи у великій спеці коло мароканської стійки, чекаючи проїжджаючого авта. Біля 3 год. попол. усміхнулося щастя: нам вдалося сісти на велике авто Черв. Хр. з групою бельгійських репатріантів. В шаленій їзді (це правдиве бензинове авто, а не німецьке на газовий генератор) заїхали за яких 1½ до Брегенц (до річч минаючи Ванген – місце перебування Яворського,

⁴² Йдеться про Володимира Кметика (д.н.н. – д.с.н.), одного зі засновників 15-го пластового куреня УСП «Орден Залізної Остроги». Більше свідчень про нього та його родину не знайдено.

та Ліндау, де ми первісно хотіли були робити етапи). Їзда прекрасною землею мала щось захоплюючого головню, коли ми побачили синє-пресине Боденське озеро. Так уявляю собі південь. – У Брегенц не затрималися, але сіли на потяг (які ходять у Форарльберзі) та перед ніччю добилися до Дорнбірн.

[50] 20. VI.

День проведений у Дорнбірн. Розмови із студентами Левковичем⁴³ та Борковським⁴⁴. Для ноусівського посіву буде тут ґрунт. – Тоня остається в Дорнбірн, у своїх приятелів, панства Зелених⁴⁵. Прицак також матиме тут тимчасову квартиру в таборі. Я з Мамою їдемо до Фельдкірх, нашої Мекки, куди ми повинні були потрапити ще поперед двома місяцями. Там може бути вістка від Ерни.

21–23. VI.

Підсумки перших днів у Фельдкірх: тут є Влодко з жінкою й Бабця (що про її долю ми не знали досі нічого. Крім того, що з Кедринами завчасу виїхала з⁴⁶). Сясько зіставив її тут, сам перенісся до Тиролю. – Фамілійна атмосфера відразу виявляє себе д. неприємна: Всі подразнені, невдоволені, розжалені. Влодко в поведінці супроти Бабці не раз грубий. Знов Бабця (яка при своїх 80-ти кількох роках виглядає добре й зовсім при ясному умі) не хоче розуміти обставин часу, дується й має до всіх претензій. Бабця має при цьому об'єктивно зовсім непогані умовини, окрему кімнатку. Влодки сидять у другій кімнатці, теж в цьому самому комплексі великого воєнного лазарету (де Влодко від року працює в адміністрації), вона щоправда дійсно тісна й невігідна, але Влодки тільки весь день скаржаться на задуху, але ніколи не дійдуть до великого, чудового парку, який у них прямо перед носом.

Ерна тут була – Слава Богу! Добилася сюди ще перед кінцем війни. Відїхала до Тиролю, до місцевости Landeck. Влодко загубив її адресу! Але сподіюся знайти її за допомогою Кедрина, який теж є в цій самій околиці.

Ми примістилися з Мамою у двох старих девоток. Кімната чистенька, але така тісна, що навіть стола в ній нема. Очевидно щоб парадно випакувати й розвісити речі, не може бути й мови. – В порівнянні з Альгой харчева ситуація Форарльбергу – чиста голодівка.

Зате позитивне: політична атмосфера серед чисельної укр. еміграції не є така затроєна як у Швабії, де верховодить «громадськість», себто стара уцеківська кліка, перелицьована на новий лад. Там Маму оточував мур підзорливости й бойкоту, тут кооптували її у день приїзду до Краєвого Комітету на Форарльберг.

[51] [Montag, 25 Juni 1945]

Зелені свята, у тутешній церкві (згл. у великому костьолі) українська служба божа відправлена з великою парадною кількома священиками. Між гостями був тутешній латинський єпископ та різні «нотаблі». – Вечором укр. концерт (хор бандуристів тощо) на середньому рівні. Серед публіки теж французькі офіцери.

⁴³ Особу встановити не вдалося.

⁴⁴ Ймовірно, мається на увазі Роман Борковський (1915 – д.с.н.), український бібліотекар та громадський діяч; студент права у Львові (1934–1937), закінчив УВУ в Мюнхені (1949) та Колумбійський університет (1959); з 1957 р. працював в Нью-Йоркській публічній бібліотеці, член її гравління; член УГВР; голова Асоціації українських бібліотекарів Америки (1956–1972); під час війни – стипендіат КОДУСу.

⁴⁵ Осіб встановити не вдалося.

⁴⁶ Далі в дужках залишено місце.

[Mittwoch, 27 Juni 1945]

Поїхав до Дорнбірн. Студентська нарада у складі: я з Прицаком, Тоня Горюхович (протоколувала), Борковський, Левкович та Личковський⁴⁷ (кол. містоголова берлінського Мазепинця). Після мого експозе (підсумки минулого ноусівського періоду та напрямні на майбутнє), дискусія над актуальними питаннями: установлення зв'язку з Інсбруком, організація студентів Форарльбергу (чи потрібна студентська організація? я проти!).

[52] 28.VI.

Разом з Прицаком спав у знайомого берлінського колеги Сушківа⁴⁸. Сиділи при вині, потім ще довго балакали. Ранком пішов ще на сусіднє село, щоб побачитися з інж. Голодом. На жаль його не застав. Вернувся він, коли я вже мусів до потягу, але ця коротка розмова була така цікава, що рішився завітати, незабаром до Голода знову. – До Фельдкірх вернувся вполудне й попав саме на четвергове засідання Краєвого Комітету. Болюх, до речі абсолютно вже вміє керувати нарадою. – В Комітеті висіло положення, яке заповідало якісь студентські сходини за тиждень. Я заінтерпелював Краєвий Комітет. Показується це ініціатива якогось парубіки, з яким мене познайомили (выглядає на бандерівця).

30. VI.

Знову поїздка: раннім потягом насамперед до Hohenems до Прицака. Але той був саме зайнятий мельдуванням на поліції. У паршивому готелику випадково зустрів Тиктора, який твердить, що мій батько не у Бремен (як я гадав), але теж десь у Баварії (?!). Через Тиктора свіжо познайомився з Д-ром Єндиком (якого зі Львова знав тільки з видження) і мав з ним коротку, але цікаву розмову на літературно-наукові теми. Єндик виглядає на чоловіка з гумором, темпераментом і ініціативою, але не зовсім відповідального. – Полудневим потягом даліше до Schwarzach, до інж. Голода. Реферував йому широко про плани діяльності студент. осередку й перевів дискусію про «громадськість».

[53] [Montag, 2 Juli 1945]

Познайомився ближче з Веремчуком⁴⁹ (якому Краєвий Комітет доручив zorganizувати студентських сходин). Бачу, що буде можна з ним незле домоворитися. Це вже старший медик (може 28 років) студював у Грау (де колись теж був головою «Січі»), родом волиняк. Здається, свого часу був бандеризуючий,

⁴⁷ Мається на увазі Юрій Личковський (р. н. 1918), діяч студентського руху; на початку Другої світової війни виїхав на Захід, вчився в Берлінському університеті (з 1941 р.) на агрономічному факультеті, вивчаючи цукроваріння, був активним учасником студентського життя, заступником голови та, на початку 1945 р., головою студентського товариства «Мазепинець»; у квітні 1945 р. виїхав з Берліна до Австрії, де став учасником Конгресу українського студентства Австрії в Інсбруку 22-23 вересня 1945 р.; в 1946 р. виїхав до Мюнхена, а в 1951 р. емігрував з сім'єю до Чикаго (США), де працював в інженерному бюро, відтак з 1958 р. – у Ст. Пітерсбург (Флорида).

⁴⁸ Ймовірно, мається на увазі Лев Сушків (1914 – д.с.н.), родом з Перемишля, який до 1944 р. працював службовцем в Дрогобичі, а потім був вивезений на примусові роботи в Дорнбірн (Австрія); після війни – в адміністрації табору переміщених осіб в Аугсбургу (1945–1948); потім, правдоподібно, виїхав на еміграцію в США. Менш вірогідно, що мова йде про когось з його братів – Ярослава або Омеляна Сушківа.

⁴⁹ Мається на увазі Юхим Веремчук (1916–1986), д-р медицини (Грац, 1950); родом із Києва; гімназійну освіту здобув у Ковелі (1933–1937), під час війни студював на медичному факультеті університету в Граці; з 1952 р. – на еміграції у США; працював як лікар-інтерн у м. Вунсакеті, належав до УЛТПА. Далі в щоденнику зустрічається написання прізвища: Веримчук.

але робить вражіння людини дозрілої і зрівноваженої. – В нього гарна жінка, німка.

[Dienstag, 3 Juli 1945]

Їздили вчвірку, з Мамою, Тонею й Прицаком до Брегенц до представництва Ч. Хр.

Падав цілий день дощ, так що промокли до нитки. Мама передала тільки делегатові меморіяли (від б. парламентаристів, жіночий і студентський), але щодо якоїсь інтервенції, перед консулятом у справі в'їзду до Швейцарії, то заявив він, що може щось зробити тільки на доручення Централі Черв. Хреста в Женеві. Отже вислід доволі негативний. Але Мама надіється, що в Женеві буде штовхати справу її приятелька п-ні Gourds⁵⁰, до якої пише рівночасно великого приватного листа (має його передати пан Сандос⁵¹, швайцарсько-польський приятель Влодків, що тепер є у Фельдкірх і за кілька днів вертається до Швейцарії).

[54] 4. VII.

Сьогодні відбулися студентські сходи в домівці Комітету у Фельдкірх. Прибуло понад 30 люда. Все відбулося мирно і складно. Жодних ударів не було, навіть один присутній бандерівський вожака говорив про потребу лояльності супроти студентського проводу. Від централі реферував Прицак. З конкретних справ: Обрано студ. Комісію у складі 5 осіб, для переведення реєстрації студентів. Те, що людей найбільше цікавить, це можливості студій в Інсбруку. – Лист від Сяська з Landeck (до Мами, звідкись довідався, що ми тут є). Тож раптом д. сердечний. Згадує, що Ерн є 10 км. від Ляндеку на селі й фізично працює у «бауера». – На студ. сходахна був Тарас Филипович (вже раз бачив його перед кількома днями). Йому завдячуємо перевезення наших річей до Фельдкірх перед кількома місяцями. При всьому своєму забавному самохвальстві і гоштаплерстві, це насправду зручний хлопець – Мамі моїй привіз нідерляндських гульденів (перша наша добра валюта), сардинок і фарбу до волосся, за якою вона даремно побивалася від місяців.

7. VII.

Вибрався із Прицаком на прогульку до Ліндау. Рівночасно Кубійович, з Голлом, проф. Зеленим⁵² (у якого живе Тоня), д-р. Зеленим⁵³ (моїм знайомим з Берліну) та Тонею Горохович ішли в напрямі на повіт Кауфбойрен. Шмат дороги від Брегенц машерував разом з Куб., що виголосив на ходу цілий доклад про

⁵⁰ Особу встановити не вдалося.

⁵¹ Особу встановити не вдалося.

⁵² Ймовірно, мається на увазі Зенон Зелений (1901–1973), доброволець УГА, член УВО, Бойової Управи Дивізії Ваффен-СС «Галичина», член товариств Рідна Школа, Просвіта, Учительська Громада; на еміграції член НТШ, Онтарійської Вчительської Асоціації, голова Об'єднання Українських Педагогів Канади, почесний голова цього Об'єднання та почесний член Пласту в Канаді і Крайової Виховно-Освітньої Ради; навчався у Львівському університеті та Львівській політехніці, у міжвоєнний час викладав математику та фізику у гімназіях та семінаріях; після війни вчителював у таборі переміщених осіб в Берхтесгадені, з 1948 р. – на еміграції в Канаді (Торонто), де також учителював.

⁵³ Ймовірно, мається на увазі Петро Зелений (1908–1991), учений-агроном та фізіолог тварин, дійсний член НТШ (1953), який після закінчення Львівської політехніки (1932) працював як агроном та редактор видань «Сільського Господаря у Львові», на кафедрі фізіології сільськогосподарських тварин Берлінського університету (докторат – у 1942 р.), відтак – в Українському технічно-господарському інституті (габілітація – у 1946 р.); належав до Хліборобського союзу у Бельгії (1948).

історичний розвиток німецько-польської границі та геополітичні перспективи большевицької гегемонії, у зв'язку з вивозом большевиками яких 10 мільйонів німців на Схід. Інтересно. До речі Куб. вчора «зложив» мой Мамі візиту, інформував її про свої пляни організування укр. наукового світу закордоном. Його думки назагал досить збігаються з плянами ноусівського гуртка про організування академічної молоді. Темпрога mutantur! Знаменний факт такого візита [53] такого Куб., коли очолюване ним УЦК систематично бойкотувало М. протягом цілої війни! – З Прицаком удвіюку щасливо перейшли німецько-австрійську границю, керуючись ручно нарисованим пляном. – В Ліндау розстаєся з іншими подорожніми (вони саму границю переходили легально). Там же випадково зустрів адвоката Яворського (до якого саме вибираєся) й з ним поїхали до села Hergeweiler⁵⁴, на півдорозі між Ліндау і Ванген.

[55] 8. VII.

День в Hergeweiler. – Яворський живе на хуторі, де займає цілий поверх. В нього повне господарство: власна служниця: українка і дві милі чорненські донечки, по 14 і 6 років, що з них молодша великий збиточник. Пані Я-кої⁵⁵ не застав, бо вона саме поїхала до Форарльбергу, де хоче відвідати мою Маму. Харч прекрасний: Ця околиця має підгірський характер, повно молока, масла, хліба. – В сусідстві зараз живе теж один мій німецький товариш з Праги, з семінару Кі-тяями Herr Pensl⁵⁶. Його покійний батько був тут начальником станції. Він сам господарить окремо з молодюю жінкою. Pensl великий чудак схізоїдного⁵⁷ типу, але інтелігентний з філософічно-релігійними та орієнталістичними інтересами. Позичив кілька книжок і був на довшому проході, із дискусією про духові перспективи Німеччини.

9. VII.

Поворот до Фельдкірх. Оглядали Ліндау, старовинне містечко на озері серед голубого Боденського озера. Перейшли границю – коротшою дорогою. Вже на австрійському боці купалися в озері, при станції Лохау. Прицак славний пливець. Я тримаюся на міліні. Розкішний день у світлі і сяйві. – У Фельдкірх застав п-ні Яворського та Филиповича⁵⁸ з Блюденцу, попав ще на останній акт «Запорожця за Дунаєм», що його ставив Блаватський⁵⁹. Стара мелодрама несподівано зворушувала: мотиви чужини й повороту додому. – Гарячо помолівся. – Почуваю необхідність з'ясувати з Ерною. Почуваю сильний підйом вітальної сили. Почуваю вже в собі сприт і зручність і в противенстві до хлопячої несміливости подібних епох з по[56]передніх літ міг би я тепер розвинути донжуанську підприємчивість. Це небезпека для загальної дисципліни.

⁵⁴ Правильне написання Hergensweiler.

⁵⁵ Маєтьса на увазі Яворська.

⁵⁶ Особу встановити не вдалося.

⁵⁷ Йдеться про шизоїдний тип особистості.

⁵⁸ Йдеться про Тараса Филиповича.

⁵⁹ Маєтьса на увазі Володимир Блавацький (справжнє прізвище Трач; 1900–1953), український актор, режисер, антрепренер; учасник театру Березіль (1927–1928), художній керівник театру «Заграва» у Львові (з 1933 р.), потім театру імені І. Котляревського (з 1939 р. – Український драматичний театр імені Лесі Українки), з 1945 р. – Ансамблю Українських Акторів, а у 1949 р. – Українського театру В. Блавацького, сформованого з колишнього Ансамблю Українських Акторів при переїзді з Німеччини до США з осідком у Філадельфії. Помер у м. Філадельфії.

12. VII.

Збірвася був нині рано поїхати до Landeck, щоб нарешті зустрітись з Ерною. Тим часом з цього ж Ляндек, вчора з'явився був Сясько з жінкою. Вони обоє переїхали з яко[ю]сь групою музикантів на збірний пропуск. – Дещо довідався про Ерну: передусім її точну адресу на селі. – Сам Кедрин (і навіть ящірочка його жінка) раптово ставиться д. сердечно до Мама, а також до моєї особи (хоч звичайно терпіти мене не міг). Причина мабуть та, що сподіється, що М. допоможе виїхати йому закордон. Аж дивно, як Сясько досі не станув морально на ноги: під час війни переживав смертельні страхи через «арійський параграф», а тепер дрижить перед большевицьким вивозом. – Мама була проти того, щоб я їхав не маючи Passierschein'у. Я всетаки виїхав і в Блюденц переночував у Тараса Филиповича. Він має гарну кімнату. Балакали до 3 год. вночі: про політику й особисті справи. Щораз більше ціную Тараса, під шкурою блягера й гоштаплера в нього ясна практична голова і багато розмаху.

13. VII.

Тарас підвіз мене аж до St. Anton (границя Тиролю Форарльбергу), ршившись на те раптово, вже на двірці. Граничну контролю проскочив без труда. Пополудні прибув до Landeck. Звідтам ще 2 годинний марш до села Fließ, де живе Ерна (в долині Інну, на пів височини гори). Знайшов її без труда. Радість зустрічі. Виглядає знаменито, навіть поповніла. Живе у «бауера» з 11 дітьми, шис, пере, варить, ходить у поле і т. д. Перш за все працює як кравчиня, так і первісно заінсталювалася в селі, не признаючись до свого докторату. Селяни, головню діти, дуже її полюбили. Ця дівчина із своїм дозрілим, всесторонньо розвиненим внутрішнім життям, різнобокими теоретичними, практичними і мануальними здібностями ніде не пропаде. – Показується, що у Празі Ерна сиділа вже в цьому потязі, що Мама, але не знайшовши цього купе, після алярму вискочила на першій станції! Вона навіть [57] не знала, первісно, чи ми поїхали з валізами, чи вкрали їх пакери. – Тепер Ерна страшенно втішилася тою дрібною частиною її річей, що я привіз із собою в наплечнику, а ще більше вісткою, що вся решта її багажу лежить безпечно в Ауфкірху.

14. VII.

Цілий день від рана до 9 вечора на прогульці з Ерною. Ми не дуже висиловалися, але всетаки зробили гарний марш: прекрасне небо, довкрути верхи до 3000 м. із сніжними верхами, внизу шумить глибоко в долині зелений Інн, на левадах грають тисячі польових коників. Тільки одне прикре: тнуть навісні мухи. – Ерна вже раз була в Інсбруку і прийняла була навіть посаду аж до Лінца! Я їй це вибив з голови: влаштую її покищо к. Ванген при Яворськім – а потім разом з нами виїде закордон. – Тільки одне недобре: у зв'язку з самотністю останніх тижнів і відірваністю від мене бачу рецидиву туги за її старим приятелем. Тому борониться перед повним відданням. Це не шкодить час, терпеливість, звабливість, ніжність – це переможе.

15. VII.

Повернувся назад до Фельдкірх. Ерна випроводила мене ще на частину дороги із села. Прибув пополудні. Сьогодні Мамині уродини й я задоволений, що я згідно з обіцянкою, повернувся на час. – Мамі вдалося в міжчасі поладнати страшенно важну справу, що їй тяжіла на серці не менше як мені Ерна – примістити Бабцю недалеко Фельдкірх у пансіоні чи домі для старих жінок, веденому

сестричками, де матиме вона кімнату з харчем, догляд і лікарську опіку. Бабця, що є вісімдесятикількалітньою старушкою, була для свободи рухів Мами (та вуйків) великою перешкодою.

16. VII.

Нині божевільна спека. Поїхав до Гогенемс, до Прицака. Але його нема. Вибрався до Іннсбруку, на студентське віче, яке там має бути у вівторок. Дуже добре, бо я сам уже не мав би змоги поїхати.

[58] Підсумки тижня: 17–22. VII.

Сидів у Фельдкірх. Писав великий меморіал (на замовлення Мами, призначений для Америки) про розвиток і біланс укр. політики під час війни. В основному закінчив, але треба б ще раз опрацювати й вигладити. – Не можу подиктувати до машини, бо Тоня досі не вернула. Взагалі Кубійович і кумпанія не вернулися й за них трохи неспокойні. – Були вістки, ніби в Кауфбойрен схопили большевики проф. Полянського (?). – Скінчив Гегеля «Vorlesungen über die Philosophie d. Geschichte»⁶⁰ – по трохи роблю французьке. – В середу вертався додому по год. 10-ій, мене зловила французько-мароканська варта й просидів ніч «в Івановій хаті». Перша в'язниця в житті – а в тім не така гарна – колишній пивний склеп «Luftschutzraum`у»⁶¹ тільки було д. брудно, смерділо й доводилося куняти на цементовій долівці. Сидів разом з одним сербом: репатріантом. – Перерізав одну нашу студентку Н.⁶², 24 літ. студ. архітектури, з нахилом до пестоців, доволі інтелігент[н]а. Убирається зі смаком, у студіях солідна – поза тим радше пасивна вдача. – Прийшла записка від Пизюра. Він з Рудком перенісся до Мюнхену й лад[59]нає там, як пише, особисті і студентські справи. Це добре. – Прицак був у вівторок в Інсбруку на бандерівськiм збіговищі. Він їм трохи помішав у плянах, але ситуації не опанував: там ухвалено якісь резолюції проти НОУС'у та утворення якоїсь студентської організації, на Австрію! – Личковський, кол. співробітник Прицака з Берліну (вже й тоді бандеризуючий), на якого він тут покладав чималі надії схрунів і появився вже між Інсбруцькою бандою. – Нічого ще порядок зробиться.

24. VII.

Майже цілий день їхав із Фельдкірху до Іннсбруку. В Санкт-Антон чекав від потягу до потягу кілька годин і пішов на прохід в масив Арльбергу. Ночував на передмісті на Іннсбруку, в людей, де тепер живе Ерна, яка їх обшиває. З Ерною довго сидів на балконі вночі і розмовляли про наші перспективи. Ерна готова лучити свої пляни з маминими й моїми. Підучить укр. мову й М. матиме в ній співробітницю і перекладчицю, ми уможлиavimo їй виїзд закордон.

25. VII.

Випадково зустрів на вулиці мого колишнього празького професора Ганса Йоахіма Баєра! Це д. щаслива обставина, бо Б. завтра виїздить у напрямі на Німеччину і буде пробувати добитися до Гамбургу, де гіпотетично перебуває його жінка з дітьми. Баєр поспішав, але всетаки просидів зо мною на лавці в парку 2 години. Говорили про безліч справи. – Особисто проскочив він кризу щасливо, як б. офіцер СС жодних прикрощів не мав. – Зате невідома доля проф. Вінтера, який ще раз вернувся до Праги і там мабуть остався. – [60] Б. не вить в не-

⁶⁰ Праця Ф. Гегеля 1837 р. «Лекції з філософії історії».

⁶¹ «Сховище цивільної оборони» (нім.).

⁶² Особу встановити не вдалося.

безпеку большевизації Німеччини. Вважає на внутрішньо-німецькому секторі відбудову духових і етичних фундаментів – спільний фронт католицької та євангеліцьких церков та безконфесійних гуманістів. – За винуватих за нім. східну політику вважає в першу чергу шефа партійної Канцелярії Бормана і каже, що міг би принагідно написати історію нім. східної політики. – Хотів би по певному часі виїхати закордон, до Америки, щоб працювати над освідомленням американців в європейській проблематиці. – Баєр у всякому разі належить до політично найбільш інтелектуальних німців, яких я тільки зустрічав.

Підсумки тижня: 26. VII – 3. VIII. 45.

З особистих справ: перших кілька днів в Іннсбруці не мав постійного пристановища, спав де попало (у Марти Калитовської, в знаменитій віллі «Блянці» – студентсько-бандерівському гуртожитку, брудному як свинюшник). Пізніше влаштувався непогано, за посередництвом проф. Бургардта. Він поручив мені панію, де він сам зупиняється, коли із села приїздить до І. Чистенька мила кімнатка, близько центру міста; біда тільки, що там блошиці, так що по ночах приходилося влаштувати «полювання». – Свій вільний час проводив здебільша з Ерною. Їздив з нею ливовою залізничкою⁶³ на верх. Був тричі у театрі (раз тирольська побутова п'єса, раз американська кримінальна історія та Hugo v. Hoffmanstahl'a⁶⁴ «Jedermann» – релігійна містерія, яка мене, до речі, зовсім не переконувала). Іннсбруцький театр д. середній. Зате був на знаменитому симфонічному концерті, давали V. симфонію Чайковську; зробило це на мене д. сильне враження; обстановка концерту пишна зала Гофбург'у, нагадувала мені празькі концерти у Вальдштайнському палаці або на Градчанах. – Зустрічав в І. масу людей і відбув довший ряд розмов і побачень. Про [61] проф. Бургардта згадував я вже вище. Він тепер енергійно й мабуть уже остаточно українізується. Юрій Клен переміг Освальда Бургардта. Поза цим настрої у нього меланхолійний і мінорний. Навпаки з його дочкою Іриною; вона була в І. один день; в неї багато плянів про артистичну кар'єру та зв'язки в місцевому театральному світі. Вона натякає, що з фальшивими паперами хоче ще на певний час поїхати до Чехії (!). – Склав одну візиту 2 малим дамам, Тикторівні⁶⁵ та Хоптяківні⁶⁶, яких знаю з Гогенемс і які тепер в І. на натуральному курсі. Зустрів знайомого з Праги, Др. Гернея⁶⁷ Я з ним цілими місяцями сидів в одній бібліотечній залі в Клементіnum – і тепер зразу не пізнав, так змінився: схуд і запустив бороду та вуси. Перебуває в Лінці. Оповідав подробиці про різню, що її чехи уладили німцям у Празі. – Зустрівся з Романом Волчуком (пасерб др. Парфанович). Він саме примандрував з Мюнхен і по кількох днях вибрався на Форальберг. Зробився з нього за 1½ року, як його не бачив, уже справжній мужчина і гарний, милий та видно д. спритний і енергійний. Волчук робив мені поважні прислуги, контактуючи з місцевими студентськими лідерами. При цьому він зовсім не двозначно

⁶³ Канатна дорога.

⁶⁴ Мається на увазі Гуго-Лавренц-Гофман фон Гофмансталь (Hugo Laurenz Hofmann von Hofmannsthal, 1874–1929), австрійський письменник, поет та драматург, виразник ідей декадентства в австрійській літературі.

⁶⁵ Наталія Тиктор-Кавуля (1928–1993), донька Івана Тиктора, дружина Лева Кавулі, померла в Канаді. Похована в Торонто.

⁶⁶ Особу встановити не вдалося.

⁶⁷ Особу встановити не вдалося.

заманіфестував себе як прихильник лінії НОУС'у. – В товаристві Волчука була панна Дада Мосора⁶⁸, моя товаришка ще з гімназії, не бачив я її від 39 року; тепер вона студентка політехніки. Приємна дівчина. – Говорив теж широко з Мартою Калитовською. Вона познайомилася зо мною ще з нагоди моїх виступів у Львові в 43 році і з цього часу набрала до мене певні симпатії. Писала листи з Відня. Біда її в тому, що вона поетка, себто й вдача надто ніжна і до практичної боротьби не пристосована. [62] Але вона культурна і розумна. Схиляється до лінії НОУС'у, хоч належить до тих людей, що в першу чергу бажають «згоди» як такої, не знаючи, що чесний мир теж собі треба допіру виборювати. Читала мені свої поезії. Нічого про це не можу сказати. Марта вибралася до Пассау шукати Корчинського й я передав для нього великого листа. – Зустрічався теж з Дром Фединським⁶⁹. Особисто це людина мила й серед нашої молодшої генерації один з небагатьох, що прямо і послідовно скеровувався на наукову кар'єру, маючи до цього і хист і пильність. За большевицьких часів працював він у Львові як доцент. В І. був асистентом при кафедрі цивільного права й писав габлітаційну працю. Його габлітація має бути за кілька тижнів. Зате це людина, хоч і зацікавлена громадськими справами, але без властивого громадського нерву. Це великий трус. Напр. тепер живе він під обухом уроєної ідеї, що большевики можуть схопити його персонально! Але, як сказано, в певних напрямках, це д. поважна сила.

(Не маю вже більше місця і тому свої завваги про І. продовжую на окремій картці, що її залучую поруч).

[63] 5-6, неділя й понеділок.

У Фельдкірх справжнє збіговище. Застав тут уже Волчука. Він вияснив у конзуляті у Брегенці, що для візи, треба мати посвідку прийняття з якоїсь швайцарської високої школи. Рішений іти до Швайцарії, нелегально на яких 10 день, для поладнання справ. Намовляю його, щоб узяв із собою Прицака. – Несподівано приїхали теж Шевченко і Феденко. Вони теж тільки на звіді, але незабаром будуть стягатися в ці сторони на постійне. Оповідали подробиці про Прагу: мордування німців (Frau Röchl м. ін. згвалтована й потім спалена), арештування різних українців, большевиками (м. ін. п-ні Мірна!) – В понеділок з'явилася Ерна. Вона спатиме в нас вдома, я ночуватиму в готелі (де Шевченко, Феденко і Волчук. – Дядька Володимира викинули з його помешкання у шпиталі, але зате (разом з жінкою і Сандозом) дістав 2 прекрасні кімнати. – У зв'язку з іннсбруцькими вражіннями порішив приспішувати справу нашого акад. видання. Виробив проєкт програми номеру. Широко обговорював з Шевченком (гіпотетичний співробітник, тепер д. зацікавлений) та із Волчуком (гіпотетичний технічний редактор). На що наставлятися: на Баварію, чи зразу на Швайцарію? – Але насамперед треба збирати матеріяли. Сам писатиму ретроспективну статтю про НОУС (за іннсбруцьким докладом).

⁶⁸ Дарія Мосора-Франкен (1921–1996), пластова сеньйорка, інженерка; народилась у Самборі (близькі друзі називали її Дадою). Померла на еміграції в США, похована в Нью-Йорку. Див.: Свобода, 1996, 14 лютого, ч. 30, с. 3.

⁶⁹ Мова йде про Юрія Фединського (1912–1979), правника, який студіював у Інсбруку й Блумінгтоні; дійсний член НТШ, викладач права у Львівському та Інсбруцькому університетах, а з 1966 р. – професор університету Індіани в Блумінгтоні.

8. VIII.

Вістка про великий американський винахід, атомова бомба. – Якщо цей винахід удержиться в одних руках – американських – тоді означає це владу над світом. Страшна відповідальність. Але що, якщо большевики теж уже це тримають за пазухою?

Дощева погода, поганий настрій. Якись глупі роздвоєння: лазив нині пополудні за Н., не міг її знайти. – А тут вдома Ерна, гарніша, миліша і вартісніша. Чорт зна, що це таке.

[64] [Freitag, 10 August 1945]

Ерна стала мені жінкою – нині пополудні, в готелі «Schötle». Це добре й нехай для нас обоїх виростає з того тільки добро. Нехай я остануся на висоті цього довір'я. – В любові природна, мила. Повнокровна – як в усьому.

[65] 12. VIII.

Їздив до Брегенц. – Відшукав адресу Алетти Ган! Про можливість перебування FrI. Nahn у Брегенц сказала мені перша Мама, яка випадково відкрила її прізвище в урядовому віснику – це було оголошене її одруження з якимось дїбродїєм із російським прізвищем. Адреса через Wohnungsamt⁷⁰. Не застав вдома, але господар квартири, старенький кравець, дав різні інформації: передусім показав фото при допомозі якого я ствердив ідентичність особи; потім сказав, що Aletta вийшла заміж, «nur zum Schein»⁷¹, та що тепер живе з якимось франц. офіцером. Я зіставив записку. – Завіз Тоні до Дорнбірн велику частину статті (для Америки) до переписання. Несподівано зустрів Кубійовича. А Прицак поїхав шукати за К. до Баварії! – В Брегенц зробив прогульку ливноюю залізничкою на гору Pfänder (видно ціле Боденське озеро) й зійшов пішки. – Мама й Влодко теж були в Брегенц, на засіданні Краєвого Комітету. Авантюри з головою Болухою⁷², який справді великий формаль⁷³. Прийшло до резигнації цілого Комітету, мусять робити новий Краєвий з'їзд. – Найважливіше: Мама дістала перший лист від Міжнар. Черв. Христа, відповідь на свої меморіяли! Мама взагалі просто помолодніла, виглядає д. добре.

15. VIII.

Скінчив свою велику статтю-меморіал (призначений для Америки, замовлений Мамою) про розвиток укр. політики в часі війни. – З Ерною на [66] проході горбами й лісом. Ерна тактовно і розумно порушила справу відношень Мама й моїх: Як то М. мучиться через мою «непрактичність», як їй здається, що я мушу загинути, коли залишуся сам в Німеччині й як я повинен її йти назустріч, даючи докази своєї охоти займатися теж господарсько-харчевими й хатніми справами. – З Брегенц приїхав на мотоциклі молодий франц. офіцер і привіз записку від Алетти. Bravo!

⁷⁰ Житлове управління, домоуправління (нім.).

⁷¹ Тут: «про людське око», «фіктивно».

⁷² Ймовірно, мається на увазі Мирослав Болух (1921–2012), довголітній член ОУН, Закордонного представництва УГВР, член НТШ, який, на завдання ОУН, працював у Відні, Празі та Кракові; у 1945 р. здобув освіту інженера-агронома в Технічно-господарському інституті в Мюнхені, після чого виїхав до Австрії, де очолив Український Центральний Комітет Австрії; з 1949 р. – на еміграції в Австралії; перший голова Об'єднання українців Австралії (1951–1952); голова управи УГВР; голова Союзу українських організацій Австралії (1959–1971); заступник президента секретаріату СКВУ (1967–1972).

⁷³ Конюх (польськ.). Тут: груба, некультурна людина, грубіян (учнівський жаргон).

17.VIII.

Ранком заїхав до Кубійовича у Schwarzach'у, але не застав. Зіставив великого листа, де писав: 1). гроші для Пріцака на його швайцарську виправу 2) попросив статтю для Бюлетеня. – Потім у Брегенц. Відшукав Алетту і провів з нею більшу частину дня, насамперед в помешканні, а потім на пляжі. – Вона мало змінилася. – Останні місяці провела у Відні. Студій, очевидно, не скінчила. У зв'язку із справою Гаусгофера переслуховувала її кілька разів Гестапо. Доля Альбрехта Гаусг. їй невідома: після невдачі пучу 20. липня він втік і скрився й поліція шукала за ним даремно; але Алетта має вістки, що потім, в останній фазі війни, він всетаки ніби був в лабах Гестапо (?!). – Алетта хоче виїхати до Швейцарії. Щоб позбутися нім. громадянства виїшла заміж за якогось росіянина-емігранта (пана Иванеева⁷⁴). «Муж», якого вона представляє як гангстера, пробував її шантажувати, потім виїхав до Італії. – В Швейцарії Алетта хотіла б зв'язатися з Фріцом Бербером (теж мій кол. берлінський професор), який був останнім німецьким представником при міжнар. Червоному хресті; тільки невідомо, чи його з Швейцарії не викинули тепер. – Разом з Ал. є теж її нерозлучна приятелька з берлінських і віденських часів, FrI. L. Вона насамперед дістала нешлюбну дитину (від одного з малярських баронів, що в їх товаристві застав я перед роком обі дами у Відні), потім, подібно як Алетта взяла фіктивний шлюб з чужинцем (теж гангстером), тепер працює з якимось малярським кабареом, для якого веде французьку конферансієрку.

[67] 18. VIII.

Ранком зайшов до Н. забрати позичені книжки. Вона несподівано почала сповідатися зі свого горя. Вона вагітна, у третьому місяці, дитина від одного з французів, з яким вона тут задавалася. Дівчина була в розпучливому настрої, вже готова була дитину привести на світ, хоч це означало б для неї перекреслення надії на студії, страшний непосильний тягар. Мене зворушила її ширість (вона й не робила проби мене шантажувати, хоч мала до цього підстави) та її безпомочність (вона тут абсолютно не має ні одної довіреної душі). Я її потишив, трохи промовив до розуму й висварив, заспокоїв. Обіцяв їй допомогти: сказав, про можливість операції.

20.VIII.

Біготня по урядах: на Kartenstelle (за харчевими листками) та за пропуском до Баварії. З цим останнім великі клопоти. Кілька разів в австрійській установі і у французькій комендатурі. – Обіцюють пропуск на четвер.

21.VIII.

Увесь день в розїздах. Ранком у Брегенц, щоб для Мама забрати листи із швайцарського консульату (але нічого не було). З Алеттою біда: їдучи із своїм французом на мотоциклі, потерпіла аварію. Тепер лежить з ногою в гіпсі. – Потім до Schwarzach'у. Кубійовича знов не застав. Зате зів добрий обід у п-ні Голод, кнidlі із сливками. – Дальший етап Дорбїрн. Тоні теж не застав, але стаття була вже переписана. – Відвідав Борковського (якого давно не бачив) і був на довшій візиті у п-ні Книшевої моєї колишньої гімназійної вчительки (тоді ще пани Шкварківни⁷⁵). Мила й культурна жінка. – До станції Дорнбїрн відпровадив

⁷⁴ Особу встановити не вдалося.

⁷⁵ Мається на увазі Ірина Книш (дівоче – Шкварко) (1906 – д.с.н.), учителька з Академічної гімназії у Львові часів навчання І. Лисяка-Рудницького; дружина Зиновія Книша; на еміграції в Вінніпегу

мене симпатичний східняк, інж. Лавриненко⁷⁶, що хоче від мене для Культурної Секції Краєвого Комітету докладу про Липинського. – В поїзді несподівано застав Прицака, що саме вертався з Мюнхену. Говорили тільки коротко, бо він висів уже у своєму Гогенем: У Мюнхені збирають матеріяли для Бюлетеня і приготують Зїзд у половині вересня. Хотять мене стягнути на певний час до Мюнхену. – Прицак завтра ще їде до Іннсбруку, але повертається в п'ятницю.

[68] [Freitag, 24 August 1945]

З Ерною прожили декілька днів як старе подружжя. Наша кімната в старосвітській гостинниці «Zum Schöfle» мило і спокійно. Падали дощі.

[Samstag, 25 August 1945]

Від Прицака всякі новини про людей: Ніби вже віднайдені Клявдій Білінський (це дозволяє урухомити ЦеСУС) та Борис Левицький (особисто його і люблю і покладаю як на організаційний «мотор» великі надії і крім того сподіюся, що в нього ще є ціла валіза з моїми книжками). – Був вуйко Кедрин. Читав мій великий еляборат⁷⁷ про укр. політику в часі війни. Він йому сподобався, («те, що Ти пишеш, це для нас усіх, ненаціоналістів, аксіоми»), але вважаю його за змістовно сильно кондензований і тому для Америки частинно трудний для зрозуміння. Сам він збирається його доповнити ще анекдотичним матеріалом і різними «реаліями». – Признання Сяська мене тішить, бо він завсіди ставився до мене д. скептично.

[70] 28. – 1.IX.

У вівторок виїхали з Ерною з Фельдкірху. Їзда з перешкодами: у Брегенці не було поїзду до Ліндау. Передісталися вантажним вагоном. Потім в Ліндау Ерні не хотіли продати залізничного квитка до Гергенсвайлер. – Нічого. – За тих кілька днів Ерна вже влаштувалася: в маленькому сусідському селі (Roggenzell) в господі «Zug Traube». Має симпатичну кімнатку. Буде господині помагати передполудним, пополудні матиме вільні для себе. З громади вже починають їй присилати французькі тексти до перекладу. Я сиджу в Яворських, себто в них їм, а ночую в stodолі на сні. Ходив до Ванген, щоб в станиці UNR и дістати пропуск в американську зону. Не вдалося. Сиджу на сонці й чихаю. В останніх днях в хаті була чогось нервова, напружена атмосфера. Головно між Мамою й мною. Прикро було перед Ерною.⁷⁸ Тепер прийшов до себе.

(Канада), редакторка українських жіночих видань в Канаді (з 1950 р.), авторка книг на теми жіночого руху «І. Франко та рівноправність жінки» (1956), «Жінка вчора й сьогодні» (1958), біографії Н. Кобринської «Смолоскип у темряві» (1957).

⁷⁶ Юрій Лавриненко (псевдоніми: Юрій Дивнич, Ю. Ясен; 1905–1987), український літературознавець, критик, редактор, член літературної організації «Плуг», інженер; після критики соцреалізму в літературі СРСР був переслідуваний, кілька разів у 1933–1935 рр. заарештований, ув'язнений в Норильському концтаборі (1935–1939); під час війни перебрався до Києва, а відтак до Львова; з 1944 р. жив в Австрії, а потім в США в Нью-Йорку; у 1950-х рр. написав низку публіцистичних праць та, на замовлення Єжи Гедройця, уклав антологію «Розстріляне відродження» (Париж, 1959); автор понад 300 літературознавчих публікацій, зокрема, досліджень про М. Рильського, М. Семенка, Т. Осьмачку, Є. Маланюка, І. Сенченка, М. Бажана, П. Тичину; головний редактор «Українських вістей» (1948–1949). Іван Лисяк-Рудницький співпрацював з виданнями, редактором яких був Юрій Лавриненко. Водночас він ставився до його праць досить критично (див.: Історичні есе, т. 1, с. 203–220, 208, 209).

⁷⁷ Грунтовне письмове опрацювання якоїсь теми.

⁷⁸ Останні два речення дописані під рядком.

[71] 3.IX.

Морока з виїздом до Мюнхену. Господар Ерні Берлінгер обіцявав, що на нині буде авто, але добродій з автом відмовився взяти. Пішов до поїзду. На станції в останній хвилині витягнула з возу Ерна: йде до М. самохід з яблуками. Справді два вантажні авта пішли, але знову відмовилися взяти. Так стратив день. Ходив ще пізнім вечором купатися з Ерною до ставка. Яворських уже не хотів будити й тому без постелі спав у stodолі, запорпавшись у сіно.

4. IX.

З Гергенсвайлер до Ліндау. На черговий поїзд чекав кілька годин. Почав писати листа до батька. Зустрів випадково Федевича⁷⁹ (студентський «діяч» з Гогенемс). Каже, що Білінський-Кримський поїхав до Мюнхену договорюватися з ноусівцями. – З Ліндау до Фрідріхсгафен. Вечором знялася хуртовина. Ніч прокуняв у ждалні на лаві. В четвертій рано з Фрідріхсгафен до Ульм. В моему купе самі німці: демобілізовані вояки-інваліди, біженці із Померанії, тощо. Жаль зробилося німців. Хтось з присутніх сказав віршик «Die Deutshen wandern hier und her, Sie haben keine Heimat mehr»⁸⁰.

5.IX.

В Ульм хотів затриматися, щоб глянути готичний собор, який неприходжений стоїть серед руйн міста. Але на станції саме був вантажний поїзд до Аугсбургу. Тому сів на нього, на площадку вантажного возу. Так доїхав до Аугсбург. Знайшов квартиру п. Парфанович. Разом з нею пішов до великого українського лягєру, де вона працює як лікар. Це в кол. касарняних блоках справжня українська «республіка». Кілька тисячів душ (здебільша робітники), галичани й наддніпрянці.

[72] 5.IX.

Випадково зустрів празького колегу Юру Чорного. Перебування в укр. середовищі має на нього може й корисний вплив, хоч в основному [залишився] пустим гоштаплером. – Але важніше, що знайшов давнього берлінського знайомого Очерета (Барку). Саме нині вечором був його доклад про Бальзака. Після цього концерт (добрий), якоїсь молодой піаністки. Не сподівався в лягері таких сюрпризів. Спав в кімнаті Очерета. – Там теж ще і другий молодий літератор (Степовий⁸¹) з жінкою.

⁷⁹ Ймовірно, мається на увазі Роман-Мирослав Федевич (1921–1987), український інженер-механік, учитель та меценат; родом з Перемишля; навчався у Віденській політехніці (1942–1945) як стипендіат КОДУсу та в УТГІ в Мюнхені, де здобув диплом інженера (1949); з 1949 р. – на еміграції в Австралії, працював інженером, а потім вчителем історії в українській школі в Нобл-Парку (1966–1987) та дописував до українських періодичних видань. Помер у Мельбурні.

⁸⁰ «Німці мандрують тут і там, у них більше немає батьківщини» (нім.).

⁸¹ Мається на увазі Олекса Воропай (літ. псевдонім: Олекса Степовий; 1913–1989), український біолог, етнограф та письменник, який у 1944 р. виїхав на Захід з дружиною, де перебував у таборах «переміщених осіб» Аугсбурга та Гальденбурга; з 1946 р. студіював фольклор та етнографію в УВУ; у 1948 р. переїхав до Англії, редагував тижневик «Українська думка» (1953–1954) та місячник «За Єдність Нації» (1954–1955); захистив дисертації зі слов'янської етнології в УВУ (1957) та природничих наук в УВУ (1961 р.); доцент кафедри етнографії УВУ, керівник секції етнографії УВАН та Української Могілянсько-Мазепинської Академії Наук; член Інституту біології (Сполучене Королівство), Центру для письменників в екзилі Міжнародного ПЕН-клубу, член Ради Союзу Українців у Великій Британії (1959–1960); автор багатьох праць з етнографії, фольклору та мемуаристики. Дружина – Валентина Воропай (Бондаренко).

6. IX.

Вранці розмова з Очеретом. Говорив йому про наш гурт молодих інтелектуалістів, про задум журналу. Він зацікавлений навіть захоплений. Це збігається з його власними плянами. Договорилися щодо статтей і розвідок. Головна тема: ідея гуманізму (в широкому значенні слова) як провідна нитка світової літератури. – Пробував знайти в Аугсбурзі Мудрого й проф. Дорошенка. Не вдалося. – Під вечір на платформі вантажного поїзду до Мюнхену. Ще знайшов квартиру Пизюра в год. 11 вночі. Євген уже разом з жіночкою.

7. IX.

Ще вночі після приїзду розказав мені П. несамовиту історію. В Мюнхені повна поразка ноусівців. Повністю завів (до речі висунений Пизюром) голова Мюнхенського осередку Залуцький. На з'їзді осередків, який відбувся недавно (Залуцький Рудка навіть не запросив!) вибрано комісію, яка дістала повновласті для ведення студ. справ. Склад комісії: два бандерівці? (Між ними й інсбруцький Білінський-Кримський)⁸². Залуцький (т. зв. «Калапуцький»), ще якийсь чоловік, нарешті Корчинський. В першій половині охопила мене лють, розпука, жаль. Вночі мало спав. Шойно на другий день передумавши речі й широко поговоривши з Василем, трохи змінив свій погляд: Може воно так і добре сталося. Діло в тому, що з ноусівців спадає страшний тягар, суто організаційної роботи. Замість [73] займатися роз'їздами матиме кожний за цю зиму попрацювати науково. І пощо перший шал качетників має вилитися саме на нас, які є для них червоною пляхою. А так по певному часі речі трохи успокояться і перетруться. Націоналісти-бандерівці вже не будуть настільки сильні, як колись перед війною, щоб накинути студентству своє обличчя. Радше все піде по «опусівській» лінії: організація для організації, без яскравого духового обличчя, щось таке сіреньке. Але такий стан буде не до утримання. «Природа не виносить порожнечі». І тут одиноки, що можемо дати зміст, це таки ми. Фермент, пущений НОУ-Сом, діє й діятиме далі. Наша година ще прийде, може навіть досить швидко, порівнююче. – В найближчих місяцях багато залежатиме від Корчинського. До його розуму, такту, характеру маю чимале довір'я. – Дуже радісно для мене, що Макаренко, що заступав на збіговищі Регенсбург, рішуче й гарно заступав лінію НОУС'у. А Макаренко належав до людей, що до їх стійкості мав я у Празі ще доволі багато сумніву! Тішуся за своїх співробітників.

(Продовження (8-12. IX), на початку, щоденника!)

24 вересня – 1 жовтня

Вівторок (25) вечірнім поїздом виїхав з Аугсбургу, разом з ред. Котовичем. В Вuchloe дістали ще вантажний поїзд до Kaufbeuren. В Kauf. думав я переночувати у полк. Чеботарева. Але як я довідався, він саме у подорожі до Мюнхена. Дістали приміщення в якійсь гостинниці, переспали на лаві. В середу (26. IX) ранком вимарш до Aufkirch. У наших стареньких господарів, Riebler'ів⁸³, усе по-давньому. Тільки їхній молодший син вернувся з війни. Тісний домок став ще тісніший, бо жулік Оленський⁸⁴ живе, там далше і не переводяться гості. [74] Випадково, ще на дорозі зустрів інж. Голода. Пішов з ним, на довший проїзд. З'ясував пляни групи НОУС'у, зокрема наші університетські наміри та спра-

⁸² Слова в дужках дописані на полях щоденника, внизу.

⁸³ Осіб встановити не вдалося. Сина Ріблерів в щоденнику названо, мабуть, помилково, Рідлер.

⁸⁴ Особу встановити не вдалося.

ву висунення його, Голода, на пост куратора. Голод був заскочений і помітно зацікавлений. Відповів, що вони з Кубійовичем справді не догледіли цього пункту, що він мусив передумати, чи не буде опору з боку інших людей, які компетують на це становище. – У кожному разі вудка закинена. – Несподівано зустрів теж в Ауфкірх Тоню Горохович. Вона, як звичайно, «страждає духово»: обіцяла моїй Мамі, що буде на неділю у Фельдкірх на жіночому з'їзді, а тут вийшла якась заковика з пропуском. Страждати, то вона страждає, але зобов'язання не дотримає. Як звичайно. Я Тоню вилаяв. Це добра дівчина, а мушу її лаяти. – В Ауфкірх теж є тепер Кіналі⁸⁵ (Др. Кіналь і Славця нар. Островська). Востаннє бачив їх у Львові 1943. Тоді їхній синок був немовлятком – тепер уже вміє говорити. Кінець війни застав їх коло Passau. До Ауфкірху приїхали власним возом і кіньми (подібно як перед тим із Словаччини до Пассау).

– В Четвер (27.IX) повіз мене молодий Рідлер, який має тепер маленьке транспортне підприємство, до Кауфбойрен. Довго чекали на поїзд. Взагалі справа стоїть так: В Аутсбурзі, я це взагалі не знав, що штреки направлені всюди аж до самого Ліндау. Тільки нема досі правильного особового руху, а ходять вантажні потяги. Отже таким вантажним поїздом дібралися ми під ніч до станції Кемптен (чи радше: передмістя Кемптен-Гегге). Нічліг в єдиній гостинниці цієї оселі не знайшли. Так довелося влаштувати на самім дворі. У ждалні вже дуже зимно: повибивані шибки, а на дворі страшенна осіння слота. Начальник станції пус[75]тив нас до своєї службової кімнати, де було тепліше, хоч до рана теж зовсім прохололо. Я витягнувся на підлозі й навіть не зле спав. Зате Котович не міг знайти собі місця, ходив з кута в кут – корчився на кріслі.

В п'ятницю (28) весь день в дорозі. Зрана особовим потягом до Immenstadt (чарівне маленьке містечко). Там чекали кілька годин, нарешті вантажним потягом в сторону Ліндау. Їзда страшенно повільна, бо потяг ставав на кожній станції, довго маневрував, причіпляв і відчіпляв вози. Їхали т. зв. кінськими вагонами. Зимно й вогко (на дворі безнастанна слота). До цього клопоти з Котовичем, який д. боявся американсько-французької границі й мучив мене раз-у-раз запитами в роді: «А що буде як нас арештують?!» – Туга за Ерною, що наростала в мені від тижнів, володіла всеціло над думками. – До Hergensweiler прибули к. 9 вечором. В повній темноті й під зливним дощем до Roggenzell. Зустріч. Спав у кухні.

Субота 29. IX.

Вже вчора не зважаючи на велику втому, відчув я, що з Ерною щось не зовсім впорядку. Нині зудар. Не сварка, не поганий настрій, не химери – але справжня проба сил двох індивідуальностей. Вихідна точка: Ерна не знайшла мені кімнати в сусідстві. А далше: [76] Ерна не спокійна, вона обмірковує пляни, що її робити (від учительської посади, почerez видавання жіночого журналу,

⁸⁵ Йдеться про Василя Кіналя (1946–1994), лікаря, який студіював медицину в Познані та очолював тамтешню Студентську Промаду, члена Українського Лікарського Товариства; за більшовиків був секретарем лікарської палати у Львові та аспірантом гінекологічно-пологового відділу медичного інституту; у 1940 р. одружився з колегою з часів навчання у Познані мгр. права Ярославом-Дарієм Островською (д.н.н. – д.с.н.); під час німецької окупації був референтом в Українському Червоному Хресті (УЧХ); з 1944 р. працював у Словаччині як асистент гінекологічного відділу шпиталю в Піщанах, згодом – лікарем суспільної опіки в Іванці-над-Дунаєм біля Братіслави, під кінець війни перебував в Ауфкірху в Баварії, з 1947 р. – на еміграції в США, де мав приватну практику у Бронксвіллі (штат Нью-Йорк), після 1991 р. подарував усі свої лікарські інструменти до Львова.

аж до заснування кравецької робітні). Вона каже, що не вірить у можливість виїзду закордон (з нами) й тому хоче влаштуватися в Німеччині. Мені теж радить якось влаштуватися незалежно і т. д. – Я реплікував з боєм гостро: «Уважай Ерна, бо між нами може статися щось безповоротного, шкода що її неможливо буде направити». Я виводив: коли двоє людей почуває себе рішучо зв'язаних, тоді для обох самозрозуміла річ, що всі їхні пляни мусять бути бути⁸⁶, взаємно на себе настроєні. Напр. для мене є аксіома, що я виїду у світ, але тільки з Е.; без неї, я б з тої можливості зрезигнував. При такому спільному плянуванні годі згори передбачити, чи котрась одна сторона, чи навіть обі, не будуть такою спількою пошкодовані, це є ризик. Але той ризик узагалі необхідний, коли люди рішені йти разом. Тоді люди беруть на себе тягар ризику, в ім'я любови, віруючи, що всетаки посполу зайдуть вони в житті далше, як кожний зокрема. Очевидне діло, необхідне в любові як найбільше пошанування другої сторони, її свободи, індивідуальности талантів, нахилів. Але воля до спільноти, до спільної життєвої долі, недолі до спільного ризику і спільного плянуван[77]ня – це перше. Де цього нема, де приходиться калькуляція користей чи не користей спілки від випадку до випадку – там затрачується сенс життєвої спільноти. А втім я нині справді не можу обіцувати жодних користей жінці, що рішилась би ризикувати зо мною. Засадниче питання: як Ерна в дійсності, внутрі до мене ставиться? Я щодо цього не є упевнений і буду мусіти домагатися ясности. На цьому місці прийшло успокоєння. Ерна: «Чи ти говориш про подружжя? Ти знаєш, Ти мені найближча, наймиліша людина. Але я про шлюб ще не думаю». – Потім перейшли ми до практичних питань. Ерна поїде розглянутися до Мюнхену за своїми можливостями. (До речі, не вірю в ці мюнхенські можливості на цю зиму). Потім виберемося разом до Ганноверу до мого батька. – Вся розмова була під час того, як ми зі станції тягнули візок з валізами.

Неділя (30. IX)

Рішуча зміна сценерії. Пополудні з Е. на невеликому проході. Насамперед зайшли до Пензля, але не застали вдома. Ходили полями й лісами (при доволі милій осінній погоді вздовж і поперек). Говорили про [...]»⁸⁷ речі. Я розповідав про свою поїздку, потім (не знаю як) зійшли на шкільні спогади. Нарешті, коли вже майже зовсім стемніло, засіли на якійсь колоді, над нами розсвічувалися зорі, заговорили про інтимні справи. Ерна зробила мені закид, чому я не хочу ставити сам чола труднощам[78]су, як Прицак, Волчук тощо. Я боронився: я знаю в яких напрямах я могу бути творчий і корисний і тому справді боронюся перед речами, які для мене є несуттєві. – Потім говорили про нашу любов. Я склав приблизно таке визнання: люблю Тебе, як ще ніколи не любив жодної людини. Навіть якби прийшлося вибирати між Матір'ю й Тобою, я вибрав би Тебе. Я не дивлюся вже на справи як хлопчак, але як мужчина. З природи мусить Ерос в моєму житті відігравати велику роль. Мені здається, що в мене є певні природ [н]і данні на мужчину, що має успіхи у жінок: перш за все добре розуміння жіночої психології. Те, що давніше стримувало, це були різні загамовання. Але в великій мірі я цього позбувся й тому міг би пускатися на широкі води. Нині стримує мене щось інше: почуття, яка противна свобідна еротика справжній людській гідності. Не можливо обдурювати себе при кожному черго-

⁸⁶ Повторення в оригіналі.

⁸⁷ Фрагмент тексту записаний поверх друкованих літер записника і не відчитується.

вому зв'язку (двічі, тричі чи частіше на рік), що людина кохає. А чи може бути на довшу мету щось більше принизливого як любов без любови. Визнаю тому моногамічне подружжя як ідеал. Ерна, Ти може не розумієш цих небезпек. У Твоїй теплій, природній, здоровій жіночості, Ти все будеш мати здорове емоціональне життя. Інакше зо мною. Мені колись грозила небезпека затоплення в безплідному інтелектуалізмі. Тепер ця небезпека проминула: завдяки практичній праці і відповідальності останніх літ і завдяки Тобі. Чи Ти сама не називала сучасний світ, світом без любови? Але я люблю! Всю мою [79] силу чуття вкладаю в Тебе чуття, яке ще є молоде й незужите. Сумніваюся чи ще другий раз спромігся би видобути стільки сили із свого серця. Ти боїшся подружжя. Але це правда, що подружжя заключають в небі. Чи наша дивовижна доля за останній рік, це не є знак неба. Щоправда можна такий знак знехтувати. А це смертельний гріх. Я нічого не хочу приспішувати, підганяти. Нехай речі наростають самі собою. Ти мусиш привикнути до думки, що нас чекає спільна доля. Я обіцюю тобі багато любови й багато терпеливості. Здобудься на одне й друге теж у відношенні до мене!» – Ерна: «те що ти говориш повинно б ушасливити всяку жінку. Я не хочу Тебе кидати. Але я хочу теж будувати своє власне життя».

Понеділок 1. X⁸⁸.45.

В дорогу. Ми втрійку: п-ні Яворська, Котович і я. Ніхто з нас не має паперів цілком в порядку, але сподіємося, що якимось пройдемо. Та на границі нас завертають. П-ні Яворська вертається додому. Ми оба з Котовичем ідемо нелегально. Насамперед яку годину горі річкою, довго шукали затишного місця (тут як на злість усе видно якихось людей та хати), нарешті роздягаємося між кущами й переходимо вброд. Вода холодна й доволі висока, але перехід триває тільки хвилину. Потім уже все впорядку. – Котович із своїм вічними страхами, нерішучістю був чималим тягарем. – Погода була нині здебільша дощева.

[80] Вівторок 2. X.45.

Підсумки того, що в між часі діялося вдома: справи Мама посунулися вперед. 1) Має вістку з Женеви про її меморіал до міжурядового Комітету для біженців передано до централі в Лондоні. 2) Нав'язала особистий контакт з ніяким п. Баумгартнером⁸⁸, який є головою експозитури Міжнар. Черв. Хреста у Ст. Маргаретен (Швайцарія) в найближчому сусідстві Форарльбергу. Він приїздив до неї на розмови й мабуть допоможе в одержанні швайцарської візи. 3) Мама відбула жіночий з'їзд, на якому реактивовано Союз Українок⁸⁹. Це для неї буде необхідна фірма у світі.

Четвер 11. X.45.

Підсумки 10 днів: Дощева погода проминула: Фельдкірх прекрасний: верхи докрути в снігу, синє небо жовтіючі ліси. – Найпекучіша справа: помешкання на зиму. Наша жахлива кімнатка стає зовсім неможлива в цю пору року. Складне при цьому: таке помешкання, де й би тепло було й де я мав би вечері й сніданки (коли М. поїде до Швайцарії). Я страшенне тужу за закутком, де нарешті можна б розложити книжки і братися до роботи. – З Мамою нервова ситуація

⁸⁸ В оригіналі щоденника від 1 жовтня до 14 жовтня 1945 р. І. Лисяк-Рудницький помилково вказував IX (вересень).

⁸⁹ Особу встановити не вдалося.

⁹⁰ Йдеться про те, що у грудні 1945 р. в Аугсбургу був скликаний Жіночий з'їзд, який утворив організацію «Об'єднання українських жінок на еміграції».

зовсім відпружена. А в тім мій настрої доволі пригноблений. Головна причина внутрішнє пережовування справи Ерни. Бачу неможливість розв'язки шляхом подружжя. Тут з Ерни справді говорить реалістичне відчуття ситуації. [81] Але поворот від любови до любощів (а це мене чекає) – яке приниження рівня душевного життя. Все це складно й болюче. Н.⁹¹ досі не була оперована, а по ній уже починає бути видно. Шкода дівчини. Операція відклалася через довгу відсутність Є. Тепер він приїхав. Операція має бути в четвер – саме коли я буду в Інсбруці. Кімнату дає до диспозиції няка п-ні Inge Müller⁹² – молода гарна жінка струнка, висока блондина (виглядає благородна, а з фаху проста стеногіфістка), яку я у Фельдкірх на вулицях відмічав здавна та з якою познайомився тепер. Допомогає вона Н. із своєрідної жіночої солідарности. – Дуже важне для мене: наш співлокатор о. Поперечний⁹³ привіз мені від Батька оригінального довгого листа з Госляру. Тато там голова Комітету. Треба буде конче туди вибратися, при цій okazji теж скочити до Гамбург (Lia Lübbert!), спробувати нав'язати контакт з Христю у Quedlinburg, заглянути до Göttingen і Marburg'у. Побачимо. Поки що маю тут справи: 1) в підготові «Конференції укр. демократичних діячів», що має за кілька тижнів бути в Інсбруку, та для якої Мама пише проєкт резолюцій. – Був один день в Ляндеку, а звід[82]там у гірському селі, де раніше жила Ерна (забрати для неї вовну). Бідні діти (одне померло осталося 10) роблять д. опущене враження. – Мама в Ляндецькому таборі збирала вістки про таборіві побутові умовини. (Для п. Баумгартнера). З чого несподівано вийшла авантюра: після двох днів показалася в Фельдкірх з Ляндєк кол. п-ні Ласовська⁹⁴ (тепер живе з якимось східняком) і в нахабний спосіб домагалася звороту маминих записок. Діло, в тому, що в таборових гараздах багато винні теж самі наші жуліки і, тому висвітювання відносин їм небажане. Крім того можливо бандерівська інтрига проти евентуальної закордонної акції Мамаи.

Неділя 14. X.45.

В середу вечором поїхав до Блюденц. Тараса застав вдома. Пішов до цього місця, де працювали Роман Волчук і Прицак при копанні рову. Чи я вже згадав про те, що в поворотній дорозі із Швайцарії їх арештували на кордоні (в глупий спосіб, бо пішли спати в граничній будці на альпійському шляху, де їх рано застукала варта). Тепер сидять в Bludenz в лягері «Мокгу». Потім вечором розмовляв ще з обома через кільчастий дріт. – Мама буде мусіла поїхати в найближчих днях з інтервенцією. – Спав у Тараса. Прочитав звіт, який оба мандрівники написали в таборі про свою подорож до Швайцарії. Звіт знаменитий. Стіють зовсім на рівні міністеріяльних рефератів. Перше напряду грунтовне змалювання відносин на укр. терені у Швайцарії. Там колосальне розбиття на 6 старих емігрантів 2 «партії»: т. зв. «Червоний Хрест» Бачинського⁹⁵ (кустар-

⁹¹ З етичних мотивів, ім'я та прізвище цієї особи не подається і замінено літерою (тут і далі).

⁹² Особу встановити не вдалося.

⁹³ Йдеться про Дмитра Поперечного (1911 – д.с.н.), греко-католицького священика, висвяченого в 1943 р., який душпастирював у Штутгарті (Німеччина) (1972–1981), де й похований.

⁹⁴ Мається на увазі Ярослава-Оксана Ласовська-Куліш (псевдонім Оксана Керч, дівоче прізвище – Гарашак, 1911–2001), письменниці, дружина Володимира Ласовського, відтак – Володимира Куліша; публікувалася у часописах «Нова хата», «Жіноча доля», «Українські вісті»; з 1944 р. виїхала до Австрії, згодом до Франції, у 1949 р. – в Аргентину, у 1959 р. – в США у м. Фладельфію, де й померла.

⁹⁵ Мається на увазі пізніший єпископ УАПЦ (Соборноправної) для Західньо-Європейської єпархії

ник-[83]хуторянин) і т. зв. ASUR⁹⁶ (з Єремієвим⁹⁷). Остання фірма солідніша й має перспективи на майбутнє. Є теж стипендійні можливості не для маси, а для невеликого числа людей. Тарас Филипович у війовничому настрої: в останніх часах втратив більшу суму грошей і тепер думає «відбитися» за всяку ціну. – Від Тараса дістав вовну. – Четвер, п'ятниця, субота в Інсбруку. – Від Фединського позичив трохи правничих книжок м. ін. Jhering'a «Geist des römischen Rechts»⁹⁸. Коли буду мати обстановку для праці? – Цікава розмова з Білинським-Кримським (зовсім приватна в лавочці на парку). Тема: ідейні еволюції націоналізму. Кримський застерігається, ніби націоналізм коли небув був ідеологічно «фашистовський»! – Але це безумовно інтелігентна bestія.

Неділя 28. X.1945.

Від понеділка 16 до 19 X. був знову в Roggenzell в Ерні. Цим разом примістила мене в сільській гостинниці так, що я менше обтяжував Яворських. (До речі, обоє Яворські в д. депресійному настрої, бояться вивозу до Советів, та доносять на Яв. та його службу в СС). Ерна мала для мене мало часу: вона д. інтенсивно працювала над своєю гардеробою, шила зимовий плащ (перед поїздом до Мюнхену). Всетаки в порівнянні з нашою попередньою зустріччю – з її зударом, боротьбою душ – панував гармонійний настрій. А в тім нашій дисонанси це та гармонія, а в нашій гармонії завсіди є хоч певна доля боротьби. І так добре. Ми собі взаємно ввійшли в душу і кров і це все наново зводитиме нас до купи. Я подивляю глибоку жіночу мудрість і дозрілість Ерні. Нема в ній нічого, ані труднішого, ані нечистого. Голова, серце, плоть – усе на місці, вся втілена душа, або одушевлене тіло. Зрештою шкода слів. – В п'ятницю Е. поїхала до Мюнхену (вивідати можливості визнання жіночого часопису – це її ідея). Передав нею великого листа до Рудка, залучуючи звіт і матеріяли швейцарських мандрівників. В листі старався [84] вплинути на Р. в цьому напрямі, щоб він справи ЦеСУС'у таки брав у свої руки. – Я рівночасно в п'ятницю рано в дорогу до Констанц. Тому, що пізнив ранній поїзд з Гергенсвайлер до Ліндау, пішов до Ліндау пішки. Дуже інтенсивний марш (12 км), щоб ще зловити поїзд із полученням на Констанц. До Констанцу заїхав під вечір і з певним зусиллям дістав адресу канцелярії проф. Бербера. Це була ціль моєї подорожі. – Проф. Фріц Бербер це один з

УАПЦ з осідком у Швейцарії (парафія Ружмон): для православних українців Болгарії, Югославії, Франції Євген (Бачинський) (1885–1978), український політичний і церковний діяч, журналіст; представник віденського відділу СВУ в Швейцарії (1915–1917), тимчасовий консул УНР в Швейцарії (1918), довірений делегат від «Національного Українського Союзу» Варшави на «Конгресі Прав Народів» в Женеві (1921), дипломатичний репрезентант УНР в Абіссинії (1925), з 1939 р. – директор допомогового комітету українського «Червоного Хреста» на чужині, протягом 1939–1950 рр. – засновник та керівник Центрального комітету допомоги «Українського Червоного Хреста» на чужині (УЧХ) в Женеві; у 1947 р. – приєднався до течії Соборноправної УАПЦ митрополита В. Липківського, а 1955 р. висвячений на священника і хіротонізований на єпископа УАПЦ.

⁹⁶ Не вдалося встановити, про яку організацію йде мова. Правдоподібно, це об'єднання українців у Швейцарії.

⁹⁷ Ймовірно, мається на увазі Михайло Єреміїв (1889–1975), український громадсько-політичний діяч, журналіст та дипломат, член УЦР, її секретар (1917), ЦК УСДРП; головний редактор газети «Вісті з Української Центральної Ради», співредактор «Робітничої газети», за Доби Директорії – секретар української місії в Італії, редактор часопису «La Voce del Ucraina» (1919–1921); з 1928 р. – мешкав в Швейцарії, редагував бюлетень «Обіног» (Женева, 1928–1944).

⁹⁸ Йдеться про 3-томне видання Рудольфа фон Єринга (Rudolf von Jhering, 1818–1892) «Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung» (1-е видання: Ляйпцір, 1865).

моїх професорів з факультету закордонних наук у Берліні. Він мав катедру між-нар. права. Блискуча голова, один з найцікавіших людей, яких я взагалі пізнав у Німеччині. – Мій побут у Констанці виглядав так: п'ятницею вечором провів я разом з Бербером і ночував в його помешканні, де мені постелили на софі. В суботу бачився ще з ним при обіді, а від'їхав я суботу пополудні. – Не зважаючи на короткий час, розмови з Б. були дуже многосторонні: 1) Його історія: 1944 він зник з Берліну, себто вдалося дістати доручення при Міжнар. Черв. Хресті. Це було в сам час: і з уваги на бомбардування Берліну й на політ. ситуацію: коли прийшов в 1944 «генеральський» пуч, були в нього замішані його близькі приятелі. М. ін. [...]»⁹⁹ заговорниками міністром закордонних справ (потім страчений) був Ulrich v. Hassel¹⁰⁰, співредактор видаваного Бербером журналу «Monatshefte für Auswärtige Politik». Для Бербера повороту до Гітлерівської Німеччини вже не було. Разом із своїм приятелем, президентом Міжнар. Черв. Хреста Буркгардтом, переводив він різні акції, м. ін. влаштування життя кільком сот тисячів мадярських жидів у Будапешті, призначених Гітлером на заріз, влаштування французьких в'язнів із концентр. таборів. Все таки на кінець Бербера таки викинули з Швайцарії, як він сам каже, на спеціальну вимогу большевиків. – Тепер він у Контстанц адвокат при франц. світському суді, матеріально знаменито заробляє, саме влаштовує нове д. гарне помешкання (в нинішніх часах!). 2) При нашій зустрічі Б. почав майже негайно по перших словах привітання говори[85]ти про те, які були куліси того, що в 1943 році він відмовив моїй Мамі публікацію, яку замовив в неї (за мою ініціативою й посередництвом Алетти): З'явилися в нього добродії з Reichssicherheitsamt'у¹⁰¹ й заборонили йому контакти з такою небезпечною особою, яка є наполовину жидівського походження й відома як непримиримий український політик! – З різних даних в оповіданні Бербера ствердив я те, про що Мама догадувалася давно: що тут пружиною був проф. Баєр з Праги. – Сам Бербер не мав вгляду на куліси справи й думав, що це була репресія проти Рудницької, тоді коли справа викликала була «ресортовою завистю» проти Бербера. Найкращий доказ: що ніхто ні тоді, ні потім не чіпав Мами, ані мене.¹⁰²) 3) На майбутнє: Бербер дав цінні поради для майбутньої акції маминої закордоном (м. ін. вкадав як на грошеве джерело для гуманітарних цілей – секту квекерів, до якої він сам належить). – Він пропонує утворення комітету для допомоги біженцям різних національностей, що в ньому моя Мама була б президентом, а він Бербер, секретарем. 4) Загальні помічання: Бербер страшенно хитра штука. В розмовах його дуже тяжко «пришпилити на слові». – Алетта каже про нього, що він найбільше вирафінована й зіпсута людина, яку вона знає. 5) Бербер шукає секретарки, я запропонував Ерну, а до неї написав про це листа. З різних причин може це справді бути для неї знаменита шанса.

В суботу 20.Х. кораблем виїхав з Констанц. Чудова подорож по Боденсько-му озері: золотаво-тмяні береги, миви¹⁰³, тихе плесо, захід сонця, потім місяць

⁹⁹ Слово написане поверх друкованого. Не відчитується.

¹⁰⁰ Ульріх фон Гассель (Ulrich von Hassel, 1881–1944), німецький дипломат, активний учасник змови проти Гітлера, страчений нацистами в 1944 р.; автор цінних щоденників періоду 1938–1944 рр. про діяльність антигітлерівських груп.

¹⁰¹ Імперська служба безпеки (РСХА).

¹⁰²) На мій запит Б. погодився, в разі потреби, описати цей інцидент з Reichssicherheitsamt'ом на письмі. Це мала б бути зброя проти бандерівських провокацій. – Примітка І. Лисяка-Рудницького.

¹⁰³ Чайки (діал.).

у повні. – Мусів заночувати в Ліндау (на стан[86]ції були мої речі). – Неділя 21.X. знову Фельдкірх. Підсумки тижня до 28.X. – В мешканевій справі нічого ми не досягнули. Влодко виявляє огидну індоленцію¹⁰⁴. Але Тарас Филипович виняв у Bludenz гарне нове двокімнатне помешкання, для своєї мами й для нас (він сам має кімнату в Інсбруку). Я оглядав: гарно положене під лісом, усе модерне. Але Мама має скрупули користати з услуг Тараса. Їй наклеюється кімната в Rankweil. Я пропоную розв'язку: Мама в Rank., а я з Филиповичами. Так кожне з нас мало би окрему кімнату за чим ми страшенно стужені. – Я їздив кілька разів до Bludenz у справах арештантів Прицака й Волчука. Вони й так мали жаль, що я ними мало опікуюся. Мама ходила з головою Комітету на інтервенцію до Militärgouvernement¹⁰⁵ у Bludenz. Нарешті в суботу 27.X. з'явився пан Волчук рятувати сина. Є надія, що арештанти справді тепер вийдуть за кілька днів. – Дуже велика прикрість, це те, що з Fremdenpolizei¹⁰⁶ із Берн прийшла для Мама відмовна відповідь на її прохання про в'їзд до Швейцарії. Мама сподіється, що їй вдасться це рішення змінити при допомозі інтервенції Colonel'a Baumgartner'a¹⁰⁷. Для його вжитку опрацювала вона меморіал про положення в таборі Landeck. У зв'язку з тим мала теж прикросці: авантюри з Ласовською¹⁰⁸, що приїхала з Landeck'у вимагати від Мама її записок про табір. При цій оказії Ласовська крикнула: «Є люди, які скажуть кому треба, що Ви робили у Празі». (Це у зв'язку з ширеними бандерівцями провокаційними вістками). Мама хоче притягнути Ласовську до відповідальности дорогою громадянського суду, подібно теж ред. Пеленського, який перед знайомими говорив подібне. Треба боротися з цією гидрою сплетень! До речі, знаю від Тараса, що про мене в Інсбруці теж ходять сплетні, буцім мій виїзд закордон фінансують жидівські організації, а я зате маю виріктися українства! Очорнювання це метода вживана бандерівцями зовсім систематично! – В суботу 27.X. мої уродини. Я скін[87]чив 26 літ! Мій Боже! Мама зробила скромну вечерю. Присутні були Тарас Филипович, Маруся. Кедрин ще все не вернувся з Риму. Маруся в цих днях не була в доброму гуморі, показувалася з найкращого боку; не раз її прикрість і ущіпливість трудна до витримання). Дальше пан Волчук. На коротко заглядали теж Влодко і п-ні Руснакова (дуже культурна, симпатична буковинка з якою Мама співпрацює по лінії С.У). – Н. зникла з Фельдкірх, говорять що виїхала до Мюнхен. Беру це за знак, що операція скінчилася добре.

Від понеділка до середи 31.X. в Інсбруці. Хотів вписатися на університет, на правничий факультет, щоб легалізувати своє становище в Австрії. Не міг цього зробити, бо не було виписових друків. – Був на засіданні семінару проф. Ерісмана¹⁰⁹. Солідний, на масовому рівні, з великою гостротою в епістемологічних і логічних питаннях.

1.XI.

Нині Волчук і Прицак вийшли на волю, Слава Богу. Наслідок заходів моєї Мама й старого пана Волчука.

¹⁰⁴ Лінощі, неробство.

¹⁰⁵ Військовий уряд (нім.).

¹⁰⁶ Поліція для чужинців (нім.), назва іміграційної служби в Швейцарії.

¹⁰⁷ Особу встановити не вдалося.

¹⁰⁸ Йдеться про Ярославу-Оксану Ласовську.

¹⁰⁹ Йдеться про Теодора Пауля Ерісмана (Theodor Paul Erismann, 1883–1961), швейцарсько-австрійського психолога та професора філософії і психології Інсбруцького університету (1926–1961), противника націонал-соціалізму.

На жаль, Прицак передостаннього дня в таборі тяжко захворів – висока гарячка мабуть на шлунковому тлі, так що треба було його просто відтранспортувати до шпиталю. – В останніх часах у зв'язку з тією справою накопичилося багато жалів і взаємних претензій.

1). Жаль Прицака і Волчука до мене, що я ними замало займався. – Ця річ трохи притихла, через мій великий лист, що переданий до Мокґ'ого, [88] в якому я вияснив різні справи, та подекуди хлопців навіть перепросив. – Крім того до затушування причинилися заходи Мами, мої майже щоденні приїзди до Bludenз в останніх днях, та позичення Прицакові 200 RM (здається для нього дуже на часі).

2). Мої претензії до хлопців, що вони в Мокґ'ім непотрібно ляпали язиком перед скурвим сином Кравсом, чим причинилися до витворення про «жидівську стипендію», буцім призначену для мене.

3).¹¹⁰

8.XI.45.

Хронологія мені зовсім заплуталася. Нині я в Інсбруку. Отже реасумую: Між Волчуком і Филиповичем повний роздор і великі взаємні претензії. Склалося на це багато причин і частиною кожен з них має рацію – хоч і частиною кожен з них помиляється й перебільшує. Филипович насправду старався до обох арештантів (я це знаю й за це ручу!). Він носив їм харчі, клопотав за них перед Комітетом і перед французами і т. д. – З другого боку поповнив він усякі нетакти: прочитав записки (щоденник) Волчука (ніби для того, щоб мати при інтервенціях усі інформації – про їхній похід), в розмовах з людьми в Блюденц висловлювався необережно (мовляв: «самі собі, дурні, винні, чому лізли до граничної будки?»), що давало потім притоку до таких інтерпретацій, ніби Филипович тішиться з ув'язнення хлопців. Волчук вчипився за ці нетакти і тлумачить їх як докази з злої волі Тараса (не слушно). Цей же почуває себе покривджений (слухно) говорить про хамство і грубу невдячність і не хоче бачити, що він сам різними невідповідальними кроками на[89]кликав собі біду. Очевидно взаємне недовір'я й ослаблення по обох боках провокує все нові інциденти. На нещастя прийшло тут ще питання Мамони: Тарас продав 40 доларів, які належали Волчукові, бо тоді виглядало так, що треба буде «мастити». Але хлопці вийшли без мащення. В міжчасі курс долара скочив од 90 на 120 марок. Тарас не хоче докладати з власної кишені, шукав доларів по нижчій ціні – а Роман підозріває, що він грошей узагалі не хоче вернути. Моє становище, як посередника, є відповідне неприємне й невдячне. – У вівторок їздили ми всі втрійку до Bludeuz роз'яснювати справу сплетень, які ніби мав розпускати про Филиповича мгр. Мендюк¹¹¹. 1). Що Филиповича викинули із студентської організації в Празі. – Це очевидно неправда й я цю річ спростував. 2). Що Филипович казав про хлопців «добре, що вони сидять». Мендюк обстоював слова Филиповича. – Я очевидно переконаний, що у Филиповича не було злої інтенції, але він невідповідально балакав. Я сказав цей штандпункт у своєму резюме – за що знову Тарас на мене образився. Біда!

З Італії повернувся Кедрин. Оповідав про свої розмови з тамошніми поляками (м. ін. був міністр хліборобства Понятовський¹¹²). Теза лондонського уряду

¹¹⁰ В оригіналі незаписане місце.

¹¹¹ Особу встановити не вдалося.

¹¹² Мається на увазі Юліуш Понятовський (1886–1975), польський економіст, міністр сільського господарства і сільськогосподарських реформ у міжвоєнній Польщі, віцемаршалок Сейму; від ве-

дальше границі 1939 року! Пів-офіційна теза: конфедеранція «Inter-marium» (Межмор'я – землі між Балтиком, [90] Егейським, Адрійським та Чорним морем[]). – З поляками треба й можна говорити – але я дуже сумніваюся, чи Інсбруцька делегація вміла вести дискусію на відповідній площині й себе взагалі гідно поставити. Чейже Кедрин не має до таких речей твердого хребта, а він там ще був найсильнішою «фігурою».

В Інсбруці: 6. (вівторок) довгий прохід з Кедрином і політична дискусія. 7. (середа): симфонічний концерт (Мах Bguch і Dvořak) в товаристві Ніни Безкоровайної¹¹³. Досить інтелігентна дівчина.

10.XI.15. Feldkirch.

Впав перший сніг: густий, вогкий, липкий. Світ змінив свою перспективу, але я тим болючіше відчуваю власну бездомність.

11.XI. 45.

З Романом поїхали до Гогенемсу на відвідини до Пріцака. Він просто вийшов із шпиталю, але стан його здоров'я зовсім не задовільний. Нині має знову сильні болі – лежить у ліжку. Я підозріваю шлунковий боляк (ukus). – Розмова – продовження моєї вчорашньої розмови з Романом у двійку. Вчора були такі теми: необхідність активізації групи НОУС'у, можливості знайдення *modus vivendi* з бандерівцями на діловій площині (на це д. б'є Волчук). Зокрема справа евентуального складу редакції студ. журналу тощо. – Моя концепція: редактором д. добре могла би бути Галина Корчинська.

[91] 12.XI.45.

Нині виїхав Волчук (до Грацу, зорієнтуватися на тамошній політехніці). Здається в первинній стадії наступило в нього успокоєння відносно Тараса. Говорить про нього вже без злоби. Отже є надія, що все ще «присохне». Пополудні розмова з деканом Сапруном¹¹⁴ про студентські справи. Знаю, що С. хоче: становище академічного душпастира укр. студентів на всю Європу. Хочє, щоб у цій справі вислати меморіал до Бучка¹¹⁵ до Риму (він їде до Р. мабуть на другий тиждень). – Я готовий це зробити, якщо знову С. буде форсувати виїзд на студії тих людей, яких йому вкажу.

ресня 1939 р. до грудня 1957 р. перебував на еміграції під іменем Онуфрія Завади – в Туреччині, Палестині, Римі, Парижі та Великій Британії. Після повернення до Польщі був пов'язаний з Польською Академією Наук та Головною школою сільського господарства в Варшаві.

¹¹³ Пізніше в тексті виступає як Ліна Безкоровайна. Ймовірно, йдеться про доньку композитора Василя Безкоровайного – Неонілу Безкоровайну-Стецьків (1921–1998), актрису, педагогиню та громадську діячку, яка була засуджена органами НКВС у 1941 р. в «процесі 59-ти»; у 1944 р. виїхала до Німеччини й перебувала в таборах переміщених осіб у Баварії, відтак в Інсбруку продовжила розпочаті у Львові студії; виступала у Драматичній студії Й. Грняка та О. Добровольської; з 1949 р. – у США, активістка Союзу Українок у м. Буффало, де й померла.

¹¹⁴ Йдеться про Северина Сапруна (1897–1950), греко-католицького священика, капелана та композитора, диригента та громадського діяча; директора Інституту Народної Творчості при УКК у Львові (1942–1944), з 1944 р. – на еміграції у Відні, з 1946 р. – у Парижі, редактора популярного католицького журналу «Слідами малої святої» (з 1946 р.). Помер у Парижі.

¹¹⁵ Іван Бучко (1891–1974), д-р богослов'я, архієпископ УГКЦ, український церковний та громадський діяч; ректор Малих духовних семінарій у Римі та Львові, один зі засновників Богословського Наукового Товариства (1923); з 1929 р. – єпископ-помічник митрополита Галицького, один із організаторів з'їзду УМХ (1933); з 1939 р. – Апостольський візитатор українських поселень у Південній Америці, генеральний вікарій Філадельфійський (1940–1941); з 1942 р. – представник УГКЦ при Ватикані, засновник УДК в Римі (1945); з 1946 р. – Апостольський візитатор українців-католиків у Західній Європі; почесний член НТШ. Помер у Римі.

13.XI.45.

Мешкати в нашій «собачій будці» стає щораз неможливіше: мерзнемо як пси. Наші вар'ятки, які нам ніколи не хотіли відступити поряднішої кімнати, тепер прийняли ще двох локаторів, нема куди повернутися – Мама мала вже вигляд на гарну кімнату, в Altenstadt (2 км від Фельдкірху), а показується, що ця кімната зареквізована французами. Я ходив після обіду говорити з господинею цього помешкання – але не застав її вдома. З Altenstadt прямо поїхав до Bludenz. Тараса не застав, але зате широко й свobodно поговорив з його мамою¹¹⁶, яка від кількох днів з Bludenz і приводить до порядку нове помешкання. Це мила лагідна, надзвичайно добра жінка. Розмова з нею – її сердечність до Мами й мене – переконує мене, що треба їхати до Bludenz. Помешкання культурне, прекрасне положення (гірська панорама з вікон), дрова є.

15.XI.

Пріцак поважно хворий і лежить у Hohenems'ї у шпиталі. Дістав жовтячку.

[92] 17.XI.

Вчора, в п'ятницю приїхав до Інсбрука. Сяська не застав, але дістався до його кімнати (ключ дала господиня) й там заночував. – Субота була днем приємним. Ціле пополудне з Н. насамперед на виставі лялькового театру «Doktor Faust». Це вперше бачив маріонетки. Дуже гарне, забавне. Діти на залі тишилися страшенно. – Я теж, коли чорти билися з Гансвурстом і т. д. – Потім, далше з Н. на концерті. Піаніст Кораліс¹¹⁷, українець-східняк. Узагалі один з найкращих піаністів, яких я коли небудь чув (Шопенівські етюди, місячна соната Бетговена, увертюра до Тангойзера, власні композиції – також дуже порядні). Великий віртуоз! – Після концерту пішли до вілли «Блянки» на студентську забаву. Побули там до 2 год. вночі. Це перший раз від непам'ятних часів, що я наравду танцюювався досхочу. Оркестри не було, все відбувалося при «гармошці». Кілька партнерок висловило погляд, що я добре танцюю. «Це до Вас не пасує». – Ліна Безкоровайна). В примітивній обстановці «Блянки» все було трохи примітивне – але настрої д. приємний, ішли теж товариські гри, співали пісень. Мав кілька симпатичних партнерок, я з Н. (вона висока репрезентативна) звертали на себе увагу. Був на забаві теж Білинський-Кримський – взаємно ми себе ігнорували. – Після забави (вийшли, коли вона була ще в повному розгарі) мандрували освітленим повнею місяця містом. Після деяких пручань пішла Н. до мене (себто до кімнати Сяська). Спали тепло, солодко. Ранком Н. досить швидко забралася.

18.XI. Неділя.

Майже весь день просидів вдома, викінчував меморіал до Бучка й [93] переписував його на машині. Потім з Ляндеку з'явився Сясько й ми щойно варили вечерю. Після вечері скочив ще до Н. на балачку. Вона робить мені прислугу їде завтра до Гогенемсу, бере у Пріцака підпис під меморіалом і вертається позавтра назад. – Одна приємна вістка: Денисюк¹¹⁸ чув що старому панові Волчукові,

¹¹⁶ Мається на увазі Стефанія Филипович (дівоче – Горбачевська. д.н.н. – д.с.н.), учителька, мати Романа й Тараса Филиповичів.

¹¹⁷ Особу встановити не вдалося.

¹¹⁸ Мається на увазі Микола Денисюк (1913–1976), редактор, видавець, громадський та церковний діяч, керівник торговельного відділу українського видавництва у Кракові (1939–1941), співвласник книжкового видавництва «Овід» у Львові; з 1944 р. на еміграції, спочатку – в Інсбруку (Австрія), де студіював право та володів українською книгарнею (1945–1948), потім – в Аргентині.

на австрійсько-баварській границі забрали всю везену ним пошту м. ін. мій лист до Рудка й 2 листи Василя Ривака з Риму для Бориса й Оксани [Леви]цьких.

19.XI.

Ще вчора вчором вернувся Кедрин з Ляндеку. – Велика й радісна несподіванка. Випадково зустрічаю на вулиці Клявдія Білінського. Тригодинна розмова і прохід на березі Інну. Він досі нічого не знає про студентську ситуацію, я поінформував його про розвиток подій від кінця. Він досі сидів залишений на селі в *Salzkammergut*¹¹⁹, жінка народила йому третю дитину, робив запаси на зиму, рубав дрова тощо, тепер відпускав свободу рухів – і з цілою силою пари хоче братися до ЦеСУС'у. Це колосальне досягнення Архімедова точка всієї нашої студентської політики. – Вечором на засіданні філософічного семінара проф. Ерісмана дуже гаряча дискусія, і я мав непослідню роллю. Я виступав як «критичний раліст» – [...] ¹²⁰ Ерісмана поскільки я його розкусив, пантеїст і спірітуаліст.

20.XI. вівторок.

З Клавдієм у французькому *Gouvernement Militaire*¹²¹. Справа легалізації ЦеСУС'у. Це такі прямі кроки. – Н. приїхала з Форарльбергу і привезла письмо до Риму з підписом Пріцака. Але о. Сапрун покищо в Інсбруку не показався. – З'явився з Швейцарії Кость Біда¹²², кол. голова віденської Січі. Виїхав до Шв. під кінець війни разом з родиною Огієнків, тепер приїхав на короткий час у родинних справах. Оповідав усякі історії про Шв., як доповнення до звіту Пріцака і Волчука: Шульгин¹²³ за якісь грошеві допомоги вимагав від студентів «заяв лояльності» супроти т. зв. Укр. Черв. Хреста! – З Відня (Біда інтелігентний

ні (1948–1956), де займався видавничою діяльністю у Буенос-Айресі; вивчав також бібліотечну технологію в Коледжі Райта (1973–1974) в Чикаго; у 1949 р. заснував ілюстративний місячник «Овид»; член Спілки українських журналістів Америки, брав участь у діяльності Українського літературного фонду ім. Франка.

¹¹⁹ Історична область в Австрії на схід від Зальцбурга.

¹²⁰ Невідчитане слово.

¹²¹ Військовий уряд (фр.).

¹²² Мається на увазі Костянтин Біда (1916–1979), український мовознавець й літературознавець, науковець-славист, дійсний член НТШ, УВАН; ступінь доктора зі слов'янських студій здобув у Віденському університеті (1943) і до кінця війни працював науковим співробітником катедри слов'янської філології, продовжував навчання в університеті Берна (Швейцарія, 1946–1947), згодом виїхав до Канади, де з 1952 р. працював викладачем факультету слов'янознавства в Оттавському університеті (з 1957 р. професор та керівник славистичних студій); співробітник УКУ в Римі та УВУ в Мюнхені, член Канадської та Американської асоціації компаративного літературознавства; автор понад 80 наукових праць, редактор видання «Перший Кобзар Шевченка» (Оттава, 1961), «Poesie du Quebec Contemporain» (Оттава, 1968), «Slavs in Canada», т. 1–2. Помер в Оттаві.

¹²³ Мається на увазі Олександр Шульгин (1889–1960), український політичний, громадський, культурний і науковий діяч; член Товариства українських поступовців (ТУП), а потім Української партії соціалістів-федералістів (УПСФ); дійсний член НТШ; член Української Центральної Ради (1917), генеральний секретар міжнародних справ, член делегації УНР на мирній конференції в Парижі; з 1920-х років – на еміграції, належав до еміграційних урядів УНР; професор УВУ в Празі; після війни – засновник Українського Академічного Товариства у Парижі (1946–1960), ініціатор і віце-президент Міжнародної Вільної Академії в Парижі (1952–1960), представник українців у Міжнародній організації біженців (ПРО, 1948–1952). Див.: Олександр Шульгин в українському державотворенні та міжнародній політиці // Збірник наукових праць та документів: Наукове видання / Упоряд. В. Піскун. Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2016, 432 с.

чоловік, але неврастенік) [94] приїхав молодший брат¹²⁴ доцента Фединського, який звідає під фальшивими паперами їздив на кілька тижнів до Галичини. Загального терору нема, але люди застрашені і пригноблені. У Львові осідає напливаючий советський елемент. Більшість поляків (за винятком львівського вуличного шумовиння), зокрема вся інтелігенція покинула Галичину. Провінція обезлюднена. Ватаги УП'и є, але мало активізуються. Грекокатолицьку ієрархію виарештували, рядове духовенство ні, але є сильний натиск за переходом на православ'я. Костельник¹²⁵ ніби став православним єпископом! Проти митроп. Сліпого має бути монстр-процес за отруєння Шептицького! Українські культурні установи (театри, школи, Академія Наук) діють. Михайло Рудницький є деканом філософського факультету! Ширші репресії були тільки проти кол. уцекістів. – Серед советів деякий неспокій: говорять, або про війну, або про зміну режиму.

21.XI., середа.

З Клявдієм ще раз у французів говорили з «вищим» добродієм, але той сказав тільки внести на поліцію прохання про реактивацію ЦеСУС'у. Клявдій уже поробив різні ходи: він старається про «modus vivendi» з бандерівцями й мав переговори з різними їхніми вожаками, яких знає з давніх літ. Результати ніби позитивні. – Умовилися з Клявдієм за тиждень в Інсбруці, маю підготувати письма до ASUR'у та наших швайцарських студентів. – Зробив перший «поскарський» інтерес у свому житті. Запосередничив у продажі годинника (годинники з Швайцарії привіз Сандоз: передає через мене Сяськові для «роздрібно торгівлі», але Сясько всіх не міг продати і (за прододією) дав мені. Я передав до передачі Н. Заробили Сясько, Н., а я заробив 200 РМ. – Вечором перед виїздом ще різні мороки: Сяська не застав вдома. Отже мусів шукати за ним у ресторані (щоб ділити ключа), чекав у ресторані на вечерю й не дочекався: [95] коли пакував наплечник, у кімнаті згасло світло, мусів волікти матраци від Кедрина до станції (їх Кедрин відступив нам). Мав їхати з Н., але вона не могла, ще залишається в Інсбруку. – Випадково на пероні зустрів пані Руснакову. Це симпатична буковинка, 35 літ, працює тепер з Мамою в Союзі Українок, а в Інсбруці хоче робити докторат із психології й педагогіки. Ввесь час дискутували й філософували, головню про перевиховання укр. жінки.

27.XI. вівторок, вночі.

Пишу ці слова вже на моїй новій квартирі! Ми обоє осталися у Фельдкірх.

¹²⁴ Мається на увазі Олександр Фединський (1914–1981), український правник та бібліограф, в'язень польських та німецьких тюрем, під час війни – студент права Віденського університету, після війни – у таборі біженців, а з 1948 р. – на еміграції у США, співробітник та голова (1977–1981) Українського музею-архіву у м. Клівленді (Огайо).

¹²⁵ Гавриіл Костельник (1886–1948), український богослов та церковний письменник, д-р філософії, священик Греко-Католицької Церкви; викладач Архиепархіальної Греко-Католицької Духовної Семінарії у Львові (1920–1928) та Греко-Католицької Богословської Академії у Львові (1928–1930), член-засновник Богословського-Наукового Товариства (БНТ, 1923); у 1945 р. очолив інспіровану радянськими органами Ініціативну групу священників для проведення Львівського псевдособору 1946 р., на якому було прийнято рішення про самоліквідацію Української Греко-Католицької Церкви та перехід її парафій до Російської Православної Церкви (РПЦ); відтак – протопресвітер РПЦ; застрелений у 1948 р., за одною версією – членом українського підпілля, за іншою версією – вбивство організувало НКВС. Див.: Гавриіл Костельник на тлі доби: Пошук істини: Збірник наукових праць. Львів; Ужгород, 2007.

Під час моєї останньої поїздки до Інсбрука, Мама тут таки добилася, що їй приділили кімнату в квартирі Altenstadt, яку вона собі вподобала давніше, але яка була під військовою реквізицією, хоч ніхто там не мешкав. Їй передали цю кімнату, й то теж з титулу реквізиції! В міжчасі й мені вдалося дістати кімнату через мешканевий уряд. Вона близько положена маминою, але зовсім в окремому будинку (Feldkirch–Altenstadt, Reichsstr. – Чи там пак нині знову Kaiserstr. 68). Моя господиня старша вдова, виглядає симпатично і спокійно. Дістав д. гарну кімнату, з окремим входом, невелика, але притульна, обстаткована всім потрібним, надзвичайно всюди чисто, стіни вилочені темним деревом, а підлога хідниками. Ідеальний зимівник! Остається ще тільки дістати дозвіл на вживання електричної печі, зробити контакт і замовити полицю на книжки. – Очевидно з обома кімнатами було в останніх днях ще маса біганини, головно з маминою, де господиня раптом почала вишукувати якісь труднощі. – Нарешті нині ми переїхали, забравши всі наші нужденні причандали на мамин однокінний візок. – Скрині з книгами прийдуть позавтра. – Це вважаю для себе за д. щасливу подію. Разом із віднайденням Клявдіюша. – Це два симптоми, що найглибше дно за нами. Тепер будемо підійматися. Дай Боже! – Після повороту з Інсбрука застав 2 великі листи, від Василя й від Ерни. Ерна пише з Roggenzell (не знаю, ким переданий). Її поїздка до Мюнхену, була для неї, як я перед[96]бачував безуспішна. Скаржитесь на моральну прострацію у своєму народі на страх перед усякою смилівішою ініціативою. Ще й пак Бербара раз бачила в Констанц, але з ним покищо про свою позицію в нього ще не говорила. Лист Ерни дуже сердечний, рівночасно сердечний і стриманий, надиханий правдивою гуманністю, з відтінком гумору – жива Ерна. – Ще більше зворушив мене лист Рудка. Це відповідь ще на моє послання, передане з Roggenzell Ерною, де я в подекуди ультимативний спосіб ставив проблему дальшого існування ноусівського гурта й практичне вирішення давав у руки Рудка. Він відписував, як каже «по невиспаній ночі». Прорив НОУС'а це «справа одної людини». – Євген стовідсотково завів, а він сам, Рудко, не може тягару брати на себе, бо це означало би ліквідацію студій і повну життєву катастрофу. Стоїть на тому, що допоможе, «як буде кому», а до цього часу студентські справи його не обходять; не зважаючи на цю заяву, з кожного рядка чути біль, а практик-політик відразу шкіцує ті заходи, які треба було би зробити... Мою цесусівську концепцію, з'ясовану в мому листі (Тріюмвірат Клявдіюша, Василя й Корчинського) оцінює позитивно – але питається (зовсім слушно), хто цю концепцію буде реалізувати. – Слава Богу, поява Клявдія дозволяє зрушити всі ці речі з дотеперішого мертвого пункту. – Ми обоє з Мамою пережили дрібний, але доволі несамовитий епізод: Братанок¹²⁶ нашого співлокатора, о. Поперечного, арештований під підозрінням рабункового вбивства. В неділю пополудні приходила поліція (2 французи й австрієць) та робили ревізію, теж у нас усе перевертали догори ногами. Виходить ніби арештований Поперечний – з яким ми, до речі, не замінили і трьох речень, але якого Мама д. не любила за «большевицькі» маніри: нескідування шапки в помешканню, не признання чемностевого привіту тощо. – Отже цей Поперечний мав ніби з в'язниці писати до Мама «грипс»¹²⁷, в якому він просить щоб Мама сказала його дядькові, о. Поперечному, щоб той десь сховав 2 валізи арештованого, які

¹²⁶ Племінник, син брата. Особу встановити не вдалося.

¹²⁷ Нелегально переданий лист з в'язниці або у в'язницю (жарг.).

стояли на горіщі «нашого» домика в Karlstrasse! – [97] Це вже Мама довідалася з бесіди з поліціантами. Тому, що я перший вернувся додому, вчепилися мене, зробили особисту ревізію, а що я до властивої справи не стояв у жодному відношенні, почали «політикувати», на такі теми, як [набір], що я робив у Німеччині підчас війни, потім про «проклятих чуженців, що об'їдають Францію і Австрію». – З приємністю стверджую, що я не втрачав ні на мент холоднокровності та доброго гумору. – О. Поперечний, молодий попик, що саме на другий день вернувся з довшої подорожі, налякався смертельно, не так за долю свояка, але за себе самого (хоч тому особисто нічого боятися). – Відбув поїздки 1) До Гогенемсу до Омеляна; він у шпиталі, жовтячка проминула, але в нього жовчеве каміння, всетаки хоче як найскорше встати, я бачу, як він психічно схвильований відірваністю від наукової праці, коли встане готов нам зробити «скок» себто втікти від гурта й на рік закопатися в орієнталістиці, вже тепер у шпиталі пообкладався орієнталістичними книгами досить інтенсивно працює. 2). Був у бабці у Rankweil'у. Старушка досить добре виглядає і тримається, але, як звичайно, вередує й незадоволена: тепер матиме окрему кімнату для себе, бо її дотеперішня співмешканка переноситься з захисту на «приватну» до Altenstadt. – Були в нас обоє Филиповичі. Досить радо погодилися з тим, що ми не мешкатимемо в них, але дуже щиро запрошували в гості, зокрема на свята. З Тарасом говорив про ЦеСУС. Він ставиться навіть ентузіастично. З Клявдієм знайомий з Торговельної Академії зі Львова й дуже його цінить. Слава Богу! – Я вже давно думаю, як притягнути Тараса до суспільного процесу.

[98] Він міг би стати в ньому дуже позитивною силою, він сам має до громадських справ великий смак, а досі не зумів ніде на правду «включитися» (поза певними бандерівськими зв'язками і симпатіями) через свій оригінальний трохи егоцентричний темперамент. В останніх днях виготовив проекти писем від ЦеСУС'у до Швейцарії – до АСУР'у та до новозаснованого студентського т-ва «Сокіл»¹²⁸. До Волчука передав до Грацу листа, в якому ще раз прошу його перенестися ближче до гурта, напр. до Мюнхену. Листи до Риму забрав Сапрун (письмо до еп. Бучка і великий приватний лист до Ривака). Головно залежить мені на тому, щоб вдалося в Римі влаштувати Пріцака. Такби було найкраще для нього особисто й там міг би бути д. корисний. – Нарешті, накінець з загальних новин: в неділю були в Австрії вибори. Абсолютну більшість дістала Österreichische Volkspartei¹²⁹ (християнсько-суспільна). Комуністи провалилися зовсім, дістали всього навсього з мандати (з цього тільки один здобутий в певній окрузі, а два далші із зібраної т. зв. «решти голосів»). Компромітація для товаришів! А саме вони вели найкрикливішу передвиборчу пропаганду!

14. XII.

Справи посуваються. – У своїй кімнаті я зовсім улаштувався. Білля порозкладене у шафі (більше як півроку не міг я його випакувати з валіз), підручна бібліотека на полиці. Решта книг у скринях, які стоять в кутку, але прикриті рядном і тому не поганять кімнати. Тільки в мене холодно (не вночі, але я сплю під пуховою периною), тому пересиджую здебільша в Мама, що має топлону кімнату. (Тепер уже справжня зима з до[99]сити високим снігом).

¹²⁸ Студентське товариство «Сокіл» було засноване 29 вересня 1945 р. при Бернському університеті.

¹²⁹ Австрійська Народна Партія (нім.).

господинею молодницею на 34 літ, приємні відносини. Вона варить нам постійно вечері, на обіді ходимо до міста. – В останніх часах і кожного тижня їздив на кілька днів до Інсбруку, налагодити свої справи. Не зважаючи на те, що минула половина семестру, з допомогою декана Ерісмана вписався як «вільний слухач» на філософічний факультет. Це мене забезпечує правно в Австрії. В Інсбруку спав у Филиповича. – Студентські справи застрягли були через те, що Клявдїй несподівано довго не показувався в Тиролі. Я вже був неспокійний. В міжчасі мав [з] Кримським дві більші розмови. Він обурювався на «нелояльність», якою було порушування проблеми ЦеСУС'у без його відома. Взагалі він був цією історією помітно схвильований. В порозумінні з Кримським мав я на УСОА¹³⁰ великий доклад п. н. «До критики діалектичного й історичного матеріалізму». Говорив прилюдно перший раз від кілька місяців. Тема мені насунулася була давніше, коли читав і робив собі маргіналї до відомої розвідки Сталїна «Діалектичний і історичний матеріалізм» (її текст купив в німецькій мові в локалі ком. партії в Фельдкірх), так само читав якусь статтейку на світоглядні теми в студентській однодозівці з Інсбрука, якої автор (видно східняк) абсолютно не вмів собі дати ради з «діяматом». Реферат пішов мені зовсім добре, була жива дискусія (в дискусії забавний інцидент: удар між Тарасом Филиповичем та вихованком Донцова, Мирославом Гоцою¹³¹. Гоца накинувся на Липинського, якого дуже гостро і несподівано для мене – взяв в оборону Тарас – у свій специфічний спосіб). Мій доклад був 6.XII., в четвер. – З початком чергового тижня був я знову в Інсбруку. В вівторок відбулися загальні збори УСОА з вибором делегатів на Конгрес в Мюнхені 25-26 грудня. Стояв тріску[100]чий мороз. На залі було д. холодно. Цього ж дня несподівано з'явився Омелян, який саме вийшов був із шпиталю. Як гості пішли ми на загальні збори. Присутніх було може яких 20 студентів. Дуже інтересний був обіжник ТВІК'у (Тичасовий Всестудентський Ініціативний Комітет) з Мюнхену про грядучий з'їзд. Виходило, що з'їзд стоятиме під знаком проблеми ЦеСУС'у. Який лютий був я на Клявдїя, що від тижнів зник був з поверхні землі! Управа УСОА приняла була таку методу виборів, що з урядової лісти кандидатів, на якій стояло 10 прїзвищ, можна було викреслити 5. Останніх 5 кандидатів, були ті, що на них віддано голоси, бо від Інсбрука передбачувалося 5 делегатів. Тут я втяв певну штуку, вставши й заінтерпелювавши голову Білинського-Кримського, звідки це обмеження свободи вибору й чому наслідувано большевицьку методу урядових кандидатів. Несподівано для мене самого на залі пробігла хвиля оплесків. На жаль, як гість не міг я ставити конкретних внесків. Якби на далі мати, ще хоч кілька добрих підпомічників, можна було б усе повернути горі дном. Так пішло середньою дорогою: з залі запропонованого тільки доповнення урядової лісти додатковою кандидатурою, яку насамперед треба було устійнити в дорозі свобідного голосування. – Загальний вигляд виборів був кінець-кінців такий (при чому треба брати під увагу, що хоч вибрано 5 делегатів, але з паспортних причин поїде мабуть щонайбільше

¹³⁰ Українське студентське об'єднання в Австрії (1945).

¹³¹ Мирослав (Мирон) Гоца (1912–1969), д-р філософії Інсбруцького університету; навчався в учительській семінарії, Львівському та Інсбруцькому університетах, в'язень табору «Берега Картузька», в Галичині був пов'язаний з редакцією «Літературно-Наукового Вісника» (потім – «Вісника»), з 1949 р. – на еміграції у США (м. Баффало, м. Кенмор), професор психології та педагогіки університету в Ніагара-Фолс (з 1958 р.).

трьох). Побіч Кримського мабуть на другому місті «вільний» кандидат, ніякий Блюй чи Плюй¹³² (з Ляндеку, на нього голосували всі ляндечани); хоч кажуть, що він ніби теж бандеризуючий, але сам факт, що він не був [101] урядово висунений, є мабуть гарантією того, що не триматиме в Мюнхені безоглядно з Кримським). Нарешті третій голова це Вонторський¹³³ колишній голова станиці НОУС'у в Інсбруку, проти котрого Кримський вчинив був свого часу «пуч». Знаменито! Кримський був такий лютий з висліду виборів, що після сходин не хотів навіть зо мною говорити. – Але тут приходять допіру радісна несподіванка. Я рішений був у віторок вночі вертатися додому. Я саме в хаті Тараса пакував наплечник, коли чую дзвінок і раптово з'являється Клявдіюш. Допіру тепер мені впав камінь з серця. Ми вже багато не могли говорити, бо я спішився до поїзду. Клявдій мого алярмового листа, що його я йому вислав був до Salzkammergut'у не дістав, зате читав листа, якого я для нього зіставив був в книгарні Денискока. Отже загалом був зорієнтований. Вистарчило три слова і він хоче їхати до Мюнхену й битися за ЦеСУС до останнього. Ми умовилися на наступний день в Фельдкірх. Справді в середу Клявдій приїхав опівночі і ночував у мене. До третьої години розмовляли, підготовляючи вже подрібний «ordre de bataille»¹³⁴. Погляди Клявдія в основному збігалися з моїм «цесувівським проєктом», як я його свого часу письменно зреферував був Рудкові тільки з одною різницею: Я обстоював думку, щоб до Президії ЦеСУС'а кооптувати тільки 2 нових членів – Василя й Корчинського – тоді коли Клявдій Білінський гадає, що для заспокоєння різних особистих і групових амбіцій можна би погодитися на кооптацію більшої кількості людей. Проєкт Клявдія мабуть тактично вірніший. – В четвер приїхав до Фельдкірху ще один приятель Клявдія, ніякий Мостович, що за бандерівство сидів 4 роки, в кацет, але тепер рішуче розійшовся з колишніми однодумцями. Клявдій хоче його тепер брати з собою [102] щоб бандерівцям, не оставляти монополію «мучеництва». Оба панове внесли прохання на Passierschein. Пропуски однобічні (тільки на виїзд) в Фельдкірху дістали д. легко, без жодної контролю. Я з цим не поспішав, маю ще надію на Passierschein з правом повороту. З загальних громадянських новин: «З'їзд демократичних діячів» усе таки відбудеться. Мама була на нараді в Інсбруку, а сюди приїздили в цій справі Кедрин і адвокат Росляк¹³⁵. Стахів через якого неприсутність усе протягнулася, незабаром вертається з Баварії. Мама хотіла би мене бачити на цьому з'їзді, але я тоді буду в Мюнхені. – В суботу приїхали Прицак і Филипович. Оба мали би теж охоту вибиратися до Німеччини й я їх до цього дуже намовляв. В цьому одному вирішальному моменті потрібна повна концентрація сил! До Василя передав я алярмове послання через Н.-івну, що їде до Мюнхену в неділю. – Нарешті ще одна несподіванка. В суботу з'явилася в мене ніяка Frau Dr. Lhora¹³⁶. Прислав її

¹³² Прізвище, ймовірно, звучало саме Блюй, особу встановити не вдалося.

¹³³ Мається на увазі магістр права Юрій Вонторський (1917–1978), закінчив Академічну гімназію у Львові (1935), студент права й економіки в Інсбруку, помер на еміграції в США у Філадельфії.

¹³⁴ «Бойовий порядок» (фр.).

¹³⁵ Мається на увазі, Михайло Росляк (1896–1966), український політичний та громадський діяч, доктор права, освітянин, січовий стрілець, четар УГА, активний учасник товариств: «Просвіта», «Сільський господар», «Рідна школа»; був репресований радянською владою; у 1944 р. емігрував до Інсбрука, був головою Центрального українського допомогового бюро в Австрії; у 1948 р. переїхав з родиною в Едмонтон, де й помер.

¹³⁶ Це прізвище (ім'я?) в щоденнику раніше подано як Lohra.

мені з Констанції проф. Бербер – передаючи прохання, щоб допомогти до звільнення якогось нім. полоненого, що сидить в Брегенці. Як собі це Бербер властиво уявляє? Я щонайбільш можу звернутися до Алетти Hahn, але чому тоді Бербер не писав до неї прямо!? – Саме п-ні Лора, службовичка великого Cotta-Verlag (видавництво Goethe, Schopenhauer'a і т. д.) симпатична, культурна молода жінка. Їде до Тиролю стягати якийсь архів. Я запросив її на каву до Мама. Були теж Прицак і Филипович. Загальна політична дискусія. – В останніх часах знову д. багато читаю: уважно і систематично «Problem d. geistigen Seins» Hartmann'a (вдруге), скінчив першу частину й на цьому поки що перериваю аж до повороту з мандрівки; далі Othmar'a Spann'a¹³⁷ «Der wahre Staat»; не набрав я про авто-ра високої думки. Крім цього Аристофана й Готфріда Келлера¹³⁸.

[103] Неділя 16.XII.45

Надзвичайно радісна подія. Мама дістала візу до Швейцарії. Нарешті! Ми саме сиділи на концерті, влаштовуваному «Братством Свята Андрія». Лист приїшов на стару адресу в Гізінген, господиня передала листа Влодкові, а Влодко на концерті Мама. З Божою поміччю починаємо виходити з сліпого кута. Аби тільки пощастило мені в Мюнхені.

Середа 19. XII.

Я нині вже повинен був їхати, але не вийшло мені з Passierschein'ом. Взагалі з цим клопоти. Мені належався пропуск там і назад (бо маю посвідку з Мюнхенського університету), але полагодження триває довгий час. Тому я з цього зрезигнував і зголосився тільки на односторонній пропуск на виїзд. Назад треба буде якось промишляти з Божою поміччю. – Останні дні лаштував ще тут різні справи. В першу чергу виміна грошей на нову, австрійську валюту. На руки виплатили по 150 шилінгів на особу, решту треба було зложити в банку. Ми й так маємо смішно мало – питання, чи з цього ще схочуть багато відтягати. – [104] Випадково наткнувся на жінку Веримчука (німочка з Грацу, дуже гарна). Почала розказувати про своє подружнє життя, яке справжнє пекло. Веримчук її б'є, брутально поводиться, фінансово використовує. Добре Рудко мене перестерігав, що це скурвий син.

Четвер. 20. XII.

Я був при обіді в ресторані «Lingg», коли з'явилися Клявдій і тета Маруся Сяськова. Обоє з Інсбрука: Клявдій приїхав відібрати пропуски для себе й Мос-товича. Біда тільки, що на те, щоб видали на руки Passierschein, треба рівночасно віддати посвідку відмелювання. Я для себе особисто полагодив це гладко, бо урядничка підписала мені посвідку, я її тільки й попросив, щоб вона не вписала до книг (так, що кімната остається зо мною), та з Білінським був клопіт, бо чейже він у Фельдкірх узагалі не був мелюваний! Нині ми й так цієї справи не поладнали, головнo тому, що це була вже пополуднева година й я не міг відшукати моїх знайомих урядничок. Клявдій розказував цікаве: в Інсбруці серед студентів-бандерівців, черговий напад політичної скаженини (у зв'язку з Мюнхеном). Про мене наново пускають чулки, про «жидівську стипендію». Денисю-

¹³⁷ Отмар Шпан (Othmar Spann, 1878–1950), консервативний австрійський філософ, соціолог та економіст з антисоціалістичними та антиліберальними поглядами, автор книг. Книга, яку згадує І. Лисяк-Рудницький, побачила світ у 1921 р.

¹³⁸ Готфрід Келлер (Gottfried Keller, 1819–1890), швейцарський письменник, класик швейцарської німецькомовної літератури.

кова¹³⁹ зробили авантюру, що він з фондів КОДУС'у дав допомогу Прицакові! – Ще інші справи. Взагалі свинський – гайдацький дух. В мене запало рішення: Кримського треба з його посту зліквідува[105]ти. Я пробував більше як пів року ладнати з цим чоловіком, але це даремне. Тут природна пряма боротьба. –

Клявдій обговорював зо мною ще різні цесусівські питання: Сам запропонував мені місце в Президії! Важне: Клявдій рішений починати акцію ЦесУС'а навіть тоді, якби на З'їзді не прийшло до компромісу: себто, якби прийшов розлам. Так добре! – Сяськова Маруся розказувала Мамі різні історії з інсбруцьким Союзом Українок. Робота починає рухатися. Взагалі в надходячих тижнях буде в Інсбруці проба сил між бандерівцями та не-бандерівцями. (Вибори Управи «Об'єднання Українців Тиролю й Австрії» та «З'їзд демократичних діячів»). – Мама має авантюру з т. зв. «Українським Червоним Хрестом». Бандерівці перехопили (невідомо як) лист Мами до Єремєєва, де вона висловлюється скептично про УЧХ та поширюють його в відписах. Під цим гаслом була теж спроба диверсії в С.У. Доречі лист Мами не має в собі нічого «компромітуючого». – [106] Передучора прийшло до Мами письмо з Інсбруку від УЧХ, де запитують, чому М. «поборює Ч.Хр. перед своїми й чужими в Швейцарії, Франції, ЗДПА та Канаді?» – Мама хоче відповісти великим письмом, зовсім чемним по формі, але де основою з'ясувала би своє ставлення до цілої проблеми (по суті: бандерівська метода створювання фікцій).

П'ятниця, 21. XII

Нарешті дістав пропуск! Іду нічним поїздом в напрямі на Ліндау. Додому не верну мабуть раніше як за місяць – ледве чи Маму ще тоді застану.

Ранком був Мостович. Вдалося мені дістати для нього «посвідку відмелювання» так що на цій основі видали йому пропуск. Мостович цікавий чоловік. Сидів 4 роки в кадет. Переказував мені думки із [107] свого реферату, який мав недавно в Ляндеку: на тлі тюремних спогадів, висунув він критичні погляди на українську «психологію мучеництва», зокрема на те, що люди з титулу своєї кривди присвоюють собі права на якісь спеціальні привілеї, на провід в суспільстві. – Сміливо й вірно. Про такі речі має право говорити тільки така людина, що здобула собі це право власним мучеництвом.

Приїхав Сапрун з Риму, не мав часу з ним ширше розмовляти. Але передав листи: 1). Офіційне від Онацького¹⁴⁰ (в заступстві еп. Бучка), як відповідь на меморіал мій і Прицака у студентських справах. 2). Величезний, дуже цікавий і симпатичний лист від Ривака. Він, видно, в порівнянні з Прагою дуже піднявся на душі, зактивізувався. Студіює в Римі на універ[108]ситеті. – Аж дивно, яка подібність в наших поглядах, хоч ми не порозумівалися: Проблематичність усяких партійних затій на еміграції; допомогова акція на стисло всегромадянській базі; найважливіша справа на еміграції – постановка наукових і інтелектуальних центрів.

Довів до кінця діло з господинею Мами (Frau Martha Wiger¹⁴¹). Залицялися до неї потрохи ми оба з Тарасом, спочатку перевага була по боці Тараса, потім я

¹³⁹ Мається на увазі Любомира-Ольга Денисюк (д.н.н. – д.с.н.), дружина Миколи Денисюка.

¹⁴⁰ Мається на увазі Євген Онацький (1894–1979), український націоналіст, енциклопедист, журналіст і науковець, громадський діяч, член УЦР та учасник Української революції 1917–1921 рр., провідний діяч ОУН, голова прес-бюро у дипломатичному представництві УНР у Римі.

¹⁴¹ Особу встановити не вдалося.

його остаточно здистансував, бо Тарас був надто «stürmisch»¹⁴², що в цьому випадку не було доброю тактикою. Марта має 34 роки, дуже добру струнку постать, чистенька, господарна, темпераментна.

[1] Продовження записок про Іннсбрук.

26.VII – 3.VIII¹⁴³.

– Дальша¹⁴⁴ зустріч в І. була з Д-ром Матвієм Стаховим (популярно називаним «слонем»). Моя розмова з ним тривала недовго, бо він спішився до потягу, зрештою він був уже після поїздки до Форарльбергу, де він говорив з Мамою. Слон має в плані відновити діяльність соц.-радикальної партії, до якої готові приступити теж і соц. діячі старої надніпрянської еміграції (Феденко, Мазепа¹⁴⁵ і т.д.). Крім того Слон слушно вважає, що найважливіша справа відістатися на Захід, бо навіть санування Комітетів в Німеччині та відпір бандерівській навалі найлегше перевести звіттам, а не шляхом боротьби за впливи в поодиноких низових комітетах. –

Найцікавіший особистий кон[2]такт в І. був для мене з ніяким Миколою Денисюком. Це мій знайомий ще з Кракова 40-го року, але допіру тепер зійшовся я з ним ближче. Денисюк молодий мужчина, років під 30. Підчас війни був він власником фірми «Овид» (книгарні та кольпортажа¹⁴⁶ книжок). Із своєю фірмою перенісся він із Львова до Відня, а з Відня до Іннсбруку, де й досі має українську книгарню. Рівночасно в І. записався на університет і студював з семестри право. Цікаве у Денисюка це те, що має він великі й сміливі, але рівночасно насправду добре обдумані та обгрунтовані видавничі плани для обслуги маси нашої еміграції. Гадає виходити від видань популярних і обрахованих на дохід – але надвишку має намір уживати для видань «люксусових». М. ін. носитья [3] він з думкою видавання бібліотеки укр. політичних класиків, поважної наукової бібліотеки тощо. Сила Денисюка в тому, що він справжній купець-підприємець, але у противенстві до таких Тикторів і Тищенків (досить некультурних і примітивних жуліків) людина з ясною, просвіченою головою та з волею творити великі культурні діла. Денисюк думає в майбутньому свою головну квартиру занувати в Канаді (з відділом видавництва теж в Європі). Першим його виданням має бути великий календар на надходячий рік; хоче друкувати його в Парижі; побачимо що з цього буде. Денисюк зацікавлений сильно існуванням гурта молодих інтелектуалістів, який [4] скупчується довкруги НОУС'у.

А тепер реляція про мою боротьбу на іннсбруцькому терені проти бандерівської гидри.

¹⁴² Тут: імпульсивний, наполегливий (нім.).

¹⁴³ В оригіналі помилково: «VII».

¹⁴⁴ На початку речення викреслено слова «Найцікавіший особистий кон[т]акт[т]».

¹⁴⁵ Мається на увазі Ісаак Мазепа (1884–1952), український політичний та державний діяч, керівник уряду УНР періоду Директорії (1919–1920), вчений-агроном; з 1920 р. оселився у Львові та у співпраці з Панасом Феденком та Осипом Безпалком видавав місячник «Соціалістична думка»; у 1923 р. – на еміграції у Празі, з 1925 р. працював бібліотекарем та викладачем Української господарської академії в Потебрадах; під кінець Другої світової війни виїхав до Баварії (Регенсбург, Аугсбург), очолював еміграційний уряд УНР (1948–1950), був лідером створеної на еміграції Української Соціалістичної Партії. Автор праць «Більшовизм і окупація України» (Львів, 1922), «Підстави нашого відродження» (Новий Ульм, 1946), «Україна в огні й бурі революції 1917–1921» (тт. 1–3, Прага, 1942–1943).

¹⁴⁶ Поширення, розповсюдження.

Інсбрук був найслабшою станицею НОУС'у, делегатурою, що не нараховувала й 10 людей. Єдині дві визначніші голови були Фединський і Денесюк – оба неприналежні до властивого студентського середовища. Не диво, що бандерівцям, які з'їхали тут хмарою вдалося опанувати ситуацію й створити певні доконані факти: Уконституувати нове Т-во, вибрати Управу (з Білинським-Кримським на чолі), провести резолюцію, що в ній відмовляють НОУС'ові права виступати як студентський провід¹⁴⁷. Прицак, що з'явився несподіванно для бандерівців на їхньому збігови[4/2]щі, на якому ухвалено статут і резолюцію, не міг проти зорганізованої більшості нічого вдіяти і стануло на його протестах і заявах. – З цим фактичним станом приходилося мені рахувати. Тому переговори з Білинським ставив я в таку площину: 1) Кожна сторона остається принципіально при своїх сформульованих позиціях (себто противникам можна не узнавати НОУС'у, так само як НОУС'ові можна не признавати самочинних доконаних фактів другої сторони за правно нас обов'язуючі рішення; зокрема бив я на неправність уконститування інсбруцької громади як Т-ва для цілої Австрії, у при[6]годі станула мені декларація, що її Волчук привіз з Мюнхену, декларація вийшла з-під пера Рудка, стоять під нею підписи Пизюра, Залуцького, Прицака і мій, в цій заяві виступлено проти перескакування тих, що мають право говорити в імені українського студентства). 2) Ці принципіальні розходження не повинні стояти на перешкоді для практичної й технічної співпраці всіх студентських осередків (справи статистики, обміну інформацій щодо студій тощо). 3) Ідейні розбіжності в лоні студентства мусять бути винесені на форум широкій й явній, всесторонньої громадської дискусії.

[7] Противник б'є на те, що мандати НОУС'у вигасли. Я ставлю справу так: Самі ноусівці вважають НОУС за фірму у стані ліквідації (хоч і таку, яка досі ще не перестала формально існувати). Але новий всестудентський провід зможе повстати допіру тоді, коли буде відновлене студентське життя, коли заснують справжні студентські товариства (зложені із іматрикульованих студентів). Випадкові збіговища в таких академічних «центрах», як Ляндек, Гогенемс і т. ін. (зложені з людей, які ще не студіюють – отже не є студентами – але тільки хотіли би студіювати) не мають права узурпу[8]вати собі самовільно вирішування всестудентських питань.

У всіх 3 справах удалося мені принципіально переперти своє становище. Білинський в останній розмові признав мені провізоричний характер теперішніх студ. осередків (аж до відкриття університетів). Принято засаду кінечности технічної співпраці всіх осередків; наешті щодо моєї вимоги публічної дискусії, то уладжено мені доклад про НОУС перед інсбруцьким «активом»; про це нижче. – В інших умовинах, себто як би мати до діла з противником чесним і лояльним, можна було б бути з такого результату навіть д. задоволеним. Але приходиться брати під ува[9/3]гу, що противник ні в якій мірі не заслуговує на довіря, що він наскрізь віроломний. Себто здобутки – виборені моєю та Прицаковою перевагою в кожному особистім зударі – є безвартісні, коли не слідкувати беззастанно за виконанням умовин, маючи опору в аргументі сили. Остаточне успокоєння зможе нам принести тільки викинення противника із занятих ним позицій.

Найбільша сила другої сторони в тому, що вони напrawdę тримають у своїх ризах масу. Слаба точка в тому, що в них обмаль сильніших одиниць, провідних

¹⁴⁷ Далі викреслено речення: «З цими доконаними фактами мусів і я nolens-volens рахувати».

індивідуаль[10]ностей. Білінський це признавав в особистій розмові. НОУС робить сильне враження тим, що тут є гурт молодих людей, що з них кожний щось собою уявляє – при чому діють вони солідарно. Духова абсолютна перевага НОУС'у, цивільна відвага його членів, солідарність виступів – все це має велику суттєвну силу на середовище противників. Багато людей з другого боку – саме найінтелігентніші, духово найживіші – потайки симпатизують НОУС'ові. – Отже йде про те, щоб витримати, щоб не дати себе затоптати першому масовому наступові. Поворотна хвиля буде сприятлива для людей школи НОУС'у. Бачив я це виразно в Іннсбруці, де після 10 днів стояв я вже на зов[11]сім інших позиціях, як першого дня.

Перша розмова відбулася в такому складі: з боку НОУС'у – я, Прицак, Волчук; з боку іннсбручан: Білінський, Кравс і Личковський. Цей останній колишній співробітник Прицака з Берліну, тепер, видно, пригадали йому його «організаційні зобов'язання» й побідила в ньому знов вовча натура. Однак видно було, що душевно почувается він при цьому д. погано, потупив очі мов злодій, майже не обзивався. Другий співрозмовник, Кравс, тип темного політрука (він колись у Берліні відіграв велику роль в ганебній пам'яті «Зареві»). Нарешті Володимир Білінський (літ. псевдонім з Студ. Прапора – Кримський). Літ 25. Зовнішньо тип романтичного література: бліде обличчя, довге чорне волосся. Безумовно [12] у своїй кумпанії найінтелігентніший. Хитрий. Сильно розвинене самопочуття. Говорили головно Білінський і я. «Говорили» це евфемізм – в дійсності сварилися протягом 2 годин. Передавати зміст і перебіг цієї «дискусії» зайве. Кримський надзвичайно тяжкий і прикрий як співбесідник. Він скаже з теми на тему, чіпляється слів, з дрібниць робить фанатично обстоювану принципіальну справу, майстерно вислизає від направду засадничих річей, перебиває співрозмовця на кожному другому слові, виголошує патетичні монологи, із усіма ознаками нетерпеливості бубнить по столі коли говорить друга сторона, нарешті має гарну звичку ділову розмову звертати на особисті рейки та персонально «ображува[13/4]тися» на кожний річевий закид. – Не знаю, де шукати причин цього феномену: чи в політичній некультурності середовища, чи в незрівноваженій вдачі хворобливого амбітника, чи може в добре обдуманій дипломатії. Бо в цьому безглузді є певен сенс. При такій методі дискусювання друга сторона тратить звичайно терпеливість і недовольний дискусант опановує поле бою. Я Білінському не дав тієї сатисфакції. Дві години сварився я з Білінським не уступаючи йому ні на крок. Очевидно така дискусія непродуктивна й тому томляча. Однак гадаю, що така лекція була конечна: вона показала, що ми по голві їздити собі [14] не дамо. – І справді наступні розмови мали вже зовсім інший характер: Білінський раптом став спокійний, навіть приятний, робив компліменти для Бюлетеня, говорив про необхідність полагоджувати спори полюбовним шляхом, навіть Прицака, на випадок його оселення в Іннсбруці, запрошував до співпраці. (Н. В. При допомозі Денисюка Прицак в І. поліційно замельдувався і дістав харчеві картки; Денисюк думає пізніше вживати Пр. до співпраці у своїх видавничих плянах. Крім того в І. існує осиротілий орієнталістичний інститут, якого професор помер від кількох років. Пр. міг би заціпитися там як асистент). Очевидно треба бути обережним супроти тої приятні на словах – почекаймо, які будуть діла. Це може бути маска, або перелетний [15] настрій.

Мій доклад був у четвер 2. серпня. Говорив я про історію НОУС'у та його ідейні напрямні. Тон був умисне спокійний, але мериторично не жалував я собі в характеристиці націонал. студентського періоду тощо. Публіка: управа та актив Іннсбрука. Дискусія д. слабенька. Говорило (крім Пріцака) тільки 4: двоє східняків (симпатично, але мало зорієнтовано) та офіційні оборонці офіційної лінії Білінський і політрук Кравс. Рівень аргументів Кравса: Робить НОУС'ові закид з того, що закордонне студентство паскувало! (На це Пріцак злобно відповів: а чи нині в І. студенти не паскують?) Потім воювання такими аргументами, як «емігранщина», «люди відірвані від ґрунту» тощо. Ясно, що ми з Пр. опанували в [16] дискусії поле. – Я задоволений з цих сходин. На риторичних лаврах мені не залежить, але я бачив, як публіка слухала напружено. Може це зерно не пропаде.

Неприємні справи. – Білінський звідкись знає текст нашого меморіалу до Черв. Хреста. Звідки? Чи це самохвальба Лончини?! – При своєму першому виступі в І., Пріцак гоштаплерував¹⁴⁸ нашим контактом з ЦеСУС'ом, себто з Кл. Білінським (тоді як в дійсності доля Клявдія невідома). Не знаючи про виступ Пріцака, я проговорився, що Кл. десь пропав. – Побачимо, чи противник використав цей фальшивий крок.

(Кінець заміток про Іннсбрук).

¹⁴⁸ Тут: вихвалявся.

[17 травня – 24 грудня 1946 р.]

[1] [Vormerk-Kalendar 1946]

[12] [Freitag, 17 Mai 1946]

München. Мешкаю у Шевченків. Розмова з Борисом Левицьким. Оповідая про розбудову «демократично-республіканської партії». Читав Пизюреві «за правопорядок студентського середовища». – Розмова з Д-ром Стаховим про цілу політ. ситуацію. Мудрий зірвав з бандерівцями.

[Samstag, 18 Mai 1946]

На обіді в Університеті УНРР'и зустрів «доцента» Залуцького. Зрадив він мені, що в ЦЕСУС'і підготовляється зміна: Мірчук хоче уступати. – Ціле пообіди з Др. Евою Конріх (приїхала з Straubing). Її несамовиті пригоди в Чехії. Пляни майбутнього.

[Sonntag, 19 Mai 1946]

Цілоденна нарада у складі Романюк¹, Мир. Мельник (Щипавка), Пизюр і я. Генеральний план наступу. Приходиться все починати від Адама. Романюк буде зв'язковий амер. зони. Робить надійне вражіння.

Спав у Пизюрів, бо до Шевченків приїхали інші люди.

[Montag, 20 Mai 1946]

Вечором: Засідання ЦЕСУС'а. Присутні Кость Мельник² (в нього на помешканні), Марко Антонович (ці два із старої Президії), Пизюр, Романюк і я. Іде про інформування старої президії, про актуальні старої президії, про актуальні заходи і деякі конкретні рішення.

[Dienstag, 21 Mai 1946]

Скінчив переписування брошури «За правопорядок студ. середовища»³. – Скінчив діла в Мюнхені. – Спав у Микитчачка⁴ (молодий мельниківець). Попо-

¹ Ймовірно, мається на увазі Анатоль Романюк (1924–1918), український демограф, родом з Хотинщини; член Української Студентської Громади в Ерлянгені (Німеччина), студент політичної економії, який у 1946 р. розгорнув в Громаді дискусію, скеровану проти її керівництва, був прихильником Гетьманського Руху, з Ерлянгену переїхав до Католицького Університету в Лювені (Бельгія) на подальшій студії, де очолював Національний Союз Українських Студентів у Бельгії (НАСУС); потім – дослідник-демограф у колишньому Бельгійському Конго (1953–1961), професор Оттавського (1964–1969) та Монреальського університетів в Канаді, автор праць з демографії тропічної Африки.

² Кость Мельник (1907–1984), український політичний діяч; член Української академічної громади, згодом – представник Центрального союзу українських студентів у Празі (1928), співробітник часопису «Розбудова Нації» у Празі; належав до мельниківського крила ОУН, учасник похідних груп ОУН на Східній Україні; у 1944 р. заарештований гестапо і відправлений у концтабір Заксенгаузен; після Другої світової війни деякий час жив у Німеччині; згодом виїхав з дружиною Лесею Єзерською та дітьми в США й оселився у Клівленді, де розпочав видавати бюлетень «Рідна Школа». Помер у м. Колумбусі (США). Див.: М. Бажанський. Кость Мельник – людина високого пориву (Спогад-студія) // Свобода (Джерзі Сіті), 1984, 31 березня, ч. 61, с. 2.

³ За правопорядок студентського середовища. Інсбрук, Мюнхен, ЦЕСУС, 1946. Брошура була видана без підпису, на циклостилю.

⁴ Мається на увазі Богдан Микитчак (д.н.н. – д.с.н.), член управи Української Студентської Громади в Ерлянгені (1947), колега Анатолія Романюка, член судової комісії об'єднання українських студентських товариств «Зарево» (1949).

людні блукав в «Englischer Garten»⁵. В трамваю зустрів блазня Романа Кіся⁶.

[Mittwoch, 22 Mai 1946]

В ночі 21/22 прийшов спати до Микитчака, але його не застав. Примістили мене люди в іншій кімнаті. Ця квартира (полу-конспіративна) ген. Капустянского⁷. – Читав Пизюрові різні свої матеріали. Взагалі мої відношення з Пизюром знову урегулювалися. – В ночі ще великого листа до Хрїсти.

[Donnerstag, 23 Mai 1946]

Цілий день у дорозі з Мюнхену до Тюбінген. В ночі в Т. шукав нічлігу й на решті переспався в переходовому захисті для проїзжих.

[Freitag, 24 Mai 1946]

Влаштувався в окр. таборі в Тюб. Оглянув місто. Дуже гарне. Був на університеті: виклад філософа і теолога Романо Гвардіні⁸ й на концерті органової музики Й. С. Баха. Вечором довга розмова із Суховерським про студент. справи.

[13] [Sonntag, 26 Mai 1946]

Їзда з Тюбінгену до Констанц. 4 рази пересідав. Погода назагал дощева – це добре, бо у спеку мені тяжко з моїми багажами.

Констанц. Зупинився в буковинки п-ні Мігалі, якої адресу дістав від її доньки, що з нею познайомився в Тюбінген. – Бербер зліквідував⁹ свою канцелярію й живе на селі. – Побачив, що з пропуском тут нічого не вийде.

З Констанц до Ліндау (рано кораблем по Боденському озері). Пополудні прибув до Ротгенцель. Ерна мене влаштувала в знайомих селян в гостинній кімнаті. – Лист до Ерні від моєї Мами з початку бїж. місяця.

[Mittwoch, 29 Mai 1946]

Ерна занята при сіножаті: так, що ми допіру вечором разом. У день ходив на прохід, купався.

Два тижні на селі в Neuravensburg, Kr. Wangen. Засидівся, бо старався про легальний Passierschein до Австрії. В Ліндау сказали, що в УНРР'ї, що могли би мені дати, але під тою умовиною, що я мешкав би в окрузі Ліндау, або прибув ззовні до Ліндау вже з якимось пропуском. Я почав в УНРР'ї в Ванген старатися про пропуск до Ліндау. Справа ніби була на добрій дорозі, але затягалася

⁵ Англійський сад (нім.) у Мюнхені, один з найбільших міських парків у світі площею 4,17 км².

⁶ Особу встановити не вдалося.

⁷ Микола Капустянский (1879–1969), український військовий та громадський діяч на еміграції, генерал-хорунжий армії УНР; у 1919 р. інтернований польською владою до табору у місті Ланьцут; у 1923 р. переїхав до Парижа, підтримував УВО; учасник Першого конгресу українських націоналістів у Відні (1929), де був обраний до складу проводу ОУН, після розколу організації належав до мельниківців. У період німецької окупації йому вдалося уникнути арешту, був учасником похідних груп (1941–1943), наприкінці 1941 р. виїхав до Відня, відтак – до Львова; у 1942–1944 рр. брав участь у створенні партизанських частин ОУН(м), а після війни він залишився у Мюнхені, виконуючи різні громадські завдання та опікуючись комбатантськими справами; міністр уряду УНР у вигнанні (1948), член Вищої військової ради. Помер у Мюнхені, перепохований у 2010 р. у Львові на Личаківському кладовищі. Автор розвідки під назвою «Похід українських військ на Київ–Одесу 1919 році».

⁸ Романо Гвардіні (Romano Guardini, 1885–1968), німецький філософ та католицький богослов італійського походження; у міжвоєнний час приват-доцент в університетах в Бонні (1921), звичайний професор філософії релігії в Берліні (1923); усунений нацистами від викладання (1939), після війни викладав в Тюбінгені (1946) та Мюнхені (1949); автор праць з філософської антропології та герменевтики.

⁹ В оригіналі – «зліквідув».

безнадійно (на Зелені Свята французи ледве не цілий тиждень так, що не можна було дочекатися печатки на документі[]). Я нарешті махнув рукою. – Мешкав в сільській гостинниці, там і їв. Ходив теж часто на обіди до Яворських. Добре відпочав і навіть трохи відгодувався. Опалився. Трохи помагав при сні, читав і продовжував писати над великою брошурою «Три віхи», яка шматок посунулася вперед. – Від Ерни вперше дістав швейцарську адресу Мами й написав до неї листа. Багато часу проводив з Ерною. Контакт з Ерною має великий чар у собі. Життєва дозрілість Ерни, її Гетівська всестороння натура, велика зарадність, бадьорість і вітальна сила, доброта. – З Ерною можу почуватися прекрасно. Нарешті ми знову зійшлися як чоловік і жінка, майже проти моєї волі; це не минулий рік, де я тяжко мусів боротися за приступ до неї. – Я дуже розділений між Хростою й Ерною. Обі дівчині, які надаються не на коханки, але на дружини. Якби я нині мав вибирати, не знаю котру. З Ерною напевно «щасливіший», нема тут тих терть, які є з Хростою – в еротичній площині. Далше Ерна краще вміє бути помічною в дрібницях буднів. Зате з Хр. лучать мене незагоєні старі рани. Рани більше єднають не раз як радощі. З Хр. ідеально доповняюся інтелектуально, професійно¹⁰.

[14] [Mittwoch, 12 Juni 1946]

Остання проба в УНПП'і в Wangen'і – безуспішна. Пропуску для мене нема. Рішаюся іти на зелену границю¹¹. В Ліндау говорю з адв. Коритовським¹². Він має постійний пропуск до Австрії і привезе мені речі до Тиролю. Я пускатимуся без багажу.

[Donnerstag, 13 Juni 1946]

Цілісенький день страшенний дощ. Сиджу у своєму Gasthaus'і¹³ і працюю над брошурою. Вечором в мене Ерна. Читав її наголос із Біблії: книгу Рут, Пісню над піснями, із Псалмів. Потім... А дощ б'є об шиби.

[Freitag, 14 Juni 1946]

Ранком ліквідує побут в Neuravensburg у Яворських. З п-нею Яворською про можливість спровадження їхніх річей з Відня, заким мене цікавить укр. машина до писання. В полудні в Ерни. Разом з нею речі візком до станції. В Ліндау зіставив їх у Коритовського. Назад вечірнім поїздом до Schlachter. Там хочу перейти кордон. Течку (в ній тільки тільки рукописи і листування) заздалегідь оставив, на самій границі у чоловіка, що його поручив мені Berlinger¹⁴ (господар Ерни). Але ввечері чіпнув мене граничар¹⁵, німецький. Не маючи документів тяжко було вибратися. Але по різних балачках пустив мене «weil Sie nicht treck waren u. damit die Ausländer von den Deutschen nicht schlecht denken»¹⁶. Забрав течку. Перебрів¹⁷ воду, вода сильно теньлася, до стегон. Далше без перешкод.

14.VI. Перехід границі 11 год. в ночі. В першій год. в Брегенц. Першим поїздом рано до Фельдкірх.

¹⁰ Абзац не датований, записаний впоперек сторінки навпроти дат щоденника з 2 до 7 червня.

¹¹ Нелегальний перетин кордону.

¹² Ймовірно, йдеться про д-ра Тараса Коритовського (д.н.н. – 1953), чотаря УГА та адвоката з Калуша; після війни – на еміграції в США, помер у Філадельфії. Див.: Свобода, 1953, 19 грудня, ч. 261, с. 4. Більше свідчень про нього не знайдено.

¹³ Готель (нім.).

¹⁴ Особу встановити не вдалося.

¹⁵ Тут: прикордонник.

¹⁶ «І тому, що Ви не перетнули, і щоб іноземці не думали про німців погано» (нім.).

¹⁷ Так в оригіналі.

15. VI.

В Фельдкірх ніби все по старому. Верхи вкриті снігом. Буду мешкати в кімнаті Мами.

На столі лист від Мами, коли ще виїздила до Швейцарії. В місті з Влодком, потім в нього вдома. Виглядає недобре, в поганому настрою. Його Маруся щось має з серцем. Він має прикросці, навіть процес у зв'язку з тим, що брав харчеві картки для Мами й для мене, хоч ми виїхали. Маю «affidavit»¹⁸ від Тоська, але нема з цього користі, бо нема америк. консуляту, який би його контрасигнував. Зустрів Н. Теж недобре виглядає. – Вечором довідався, що моя господиня Frau Wölle зранилася при сінокосах і лишається кілька день у батьків.

16. XII¹⁹.

Ціле передполудне робив порядок у кімнаті, все на фас копито. – Пополудні до Блюденц до Филиповичів. Балачки з Тарасом. Він має долари, які був винен Волчукові. Слава Богу! – В Филиповичів мешкає тепер Люба Колеса²⁰.

17. VI.

Рано бігав по місті за орудками. – Пополудні порядкував вдома папери. – Коротенькі листи до Хрісті і Ксені.

[Freitag, 21 Juni 1946]

Поїхав до Інсбруку. – Велика розмова з Кл. Білінським. Він не хоче активізуватися перед своїм докторатом. Зокрема не хоче порушувати справи легалізації ЦеСУС'у. Тим самим відпадає оснування бюро. Умовився я з ним щодо певної програми-мінімум (листи закордон, поїздка до Грацу, реферати тощо.) – В суботу в ночі додому. Застав телеграму Мами. Заповідає приїзд. – Великі дощі.

[15] 23. VI.

З Кедриним я був в Інсбруці розминувся. Застав його нині у Влодків. Дав мені прочитати всі листи Мами до нього. Щойно тепер побачив я, яку велетенську роботу вона проробила, здана сама на власні сили. Підлість бандерівських інтриг і провокацій. Слабкість і нікчемність різних «демократичних діячів». – Стипендійні можливості для молодих науковців. – Лист, який прийшов від батьків Ерні!

[Sonntag, 30 Juni 1946]

Цікава зустріч із двома інтелігентами східняками – Лавриненком і Ярешком²¹.

¹⁸ Тут йдеться про письмову заяву (свідчення), дану під присягою і завірену уповноваженою людиною (нотаріусом), у випадку неможливості особистої присутності свідка.

¹⁹ Описка автора. Йдеться про 16 червня.

²⁰ Ймовірно, мається на увазі гастрольний візит Любові Колесси (1902–1997), української піаністки, доньки проф. Олександра Колесси, яка здобула музичну освіту у Відні та від 1920 р. концертувала Європою, маючи найбільший успіх в Німеччині; з 1937 р. переїхала до Англії, де одружилася з дипломатом Треїсі Філіпсом, а у 1940 р. переселилася до Канади й продовжувала гастролувати до 1954 р.; з 1942 р. завідувала фортепіанним відділом Королівської консерваторії в Торонто, потім викладала в Музичній школі у Монреалі (1955–1966), в Університеті МакГілла (1960–1971), в Українському музичному інституті Нью-Йорку (1959–1960) та в Консерваторії провінції Квебек.

²¹ Мається на увазі Іван Кошелівець (справжнє прізвище Ярешко, 1907–1999), український літературознавець, критик, есеїст та перекладач, член Національної Спілки письменників України (з 1992 р.), лавреат літературної премії «Благовіст» (1995), доктор філософії, професор УВУ, дійсний член УВАН, НТШ; редактор відділу літератури у словниковій частині «Енциклопедії українознавства», член Національної Спілки письменників України (з 1992 р.); лавреат літературної премії

[Dienstag, 2 Juli 1946]

Виїзд до Мюнхену. Зустріч з Лукією Візноюрою (Кукою)²².

[Mittwoch, 3 Juli 1946]

Клявдій розрухався. Передраговую для нього ще раз текст брошури «За правопорядок студ. середовища».

[Donnerstag, 4 Juli 1946]

Контакти з науковцями. Узгіднив свій доклад про «Діалектику й структуру розвитку укр. політ. думки» за 3 тижні. Будуть мені задурно переписувати мої рукописи.

[Freitag, 5 Juli 1946]

Клявдій хоче через адвоката пробувати легалізувати ЦеСУС. Розмови з місцевими людьми у справі перевороту на терені Інсбруку. – Бандерівці зверталися до Клявдія із пропозицією обняти становище заступника голови в ЦЕСУС'і!

[16] 7.VII.

Раптово і трохи несподівано для себе самого зробив з Куки з дівчини жінку – зайшовши до неї рано до готелю, щоб забрати її до потягу. – Кука з природи смілива, дотепна, з розумом. Оповідала мені дещо, із своєї революційної кар'єри в ОУН, де вона справді переживала небезпечні моменти. Її біда, що досі занадто сидить в уявленнях нашої рідної Галилеї – Європа їй чужа. Чому ця мила й невинна дівчина собі мене сподобала?

[Samstag, 13 Juli 1946]

Арештувала поліція мою господиню Fr. Martha, за доносом сусідки.

[Dienstag, 16 Juli 1946]

Сьогодні нарешті прибула Мама з Шв. – Має для мене посвідку про впис. на Женевській університет і про стипендію. Це саме для 10-ох людей.

[17] [Mittwoch, 31 Juli 1946]

Мій відчит на «секції науковців» в Інсбруку²³ п. н. «Структура й діалектики розвитку укр. суспільно-політичної думки». Публіки обмаль, дискусії не було. Але здається мені що річ була на академічному рівні.

[Donnerstag, 1 August 1946]

В Інсбруку. Здоровна криза. Грипа була, вже проминула, але почуваюся психічно й фізично погано. Наслідки голодівки.

[Freitag, 2 August 1946]

Ранком був [в] унів. клініці на пересвітленні Рентгеном (впровадила мене Кука через знайомого лікаря). Акутної²⁴ туберкулози²⁵ нема. Але остається факт загального виснаження.

«Благовіст» (1995), видавець творів В. Симоненка, І. Світличного, Є. Сверстюка; автор праць «Нариси з теорії літератури. Вип. 1. Вірш» (1954), «Сучасна література в УРСР» (1964), «Олександр Довженко» (1980), «Розмови в дорозі до себе» (1985) та ін. У роки німецької окупації І. Кошелівець жив у Харкові, а у 1944 р. виїхав на Захід, перебував у таборах переміщених осіб в Австрії, згодом оселився у Мюнхені, де розпочав редакційну працю спочатку у часописі «Сучасна Україна» (1951–1955), згодом, спільно з Ю. Лаврінком, – в «Українській літературній газеті» (1955–1960); після заснування «Сучасності» очолив редакційну колегію журналу (1961–1966, 1976–1977, 1983–1984). Помер та похований у Мюнхені.

²² Особу встановити не вдалося.

²³ Слова «в Інсбруку» дописані під рядком.

²⁴ Гострий (лат.).

²⁵ Так в оригіналі.

Вечором в Ляндеку. Великий відчит Мама перед кількома тисячами таборовиків. В часі візиту бандерівці погасили світло. Не зважаючи на те М. говорила далше і покінчила при великому аплявзі. При запитих з залі, розпочалася буча. На кількасот публіки було не більше як десяток крикунів. Частина далі гостро реагувала проти крикунів. Нарешті голова зборів перервав збори. – Проти бандерівців загальний несмак і обурення. Великий моральний успіх М.

3. VIII, субота.

Повна перемога Мама на жіночому терені. Союз Українок врятований від наступу бандерівок. Жінки робили М-і овацію. Мешкали ми в кол. секретарки Мама. Стефа Федорчак, що тепер називається Мороз²⁶.

[18] [Sonntag, August 1946]

Після приїзду до дому застав листівку від Тата – першу вістку від нього! Він вийшов був на волю ще під кінець травня. Заплатив мої довги в Німеччині.

[Donnerstag, 8 August 1946]

В останніх днях написав для М. проєкт меморіялу у справі укр. видавництва у Шв. та ряд листів до Німеччини (до людей, яким вона евент. пропонує виїзд до Шв. та стипендії).

[Freitag, 9 August 1946]

Мама вернулася до Швайцарії. Прийшов лист від Хрїсти.

[Sonntag, 11 August 1946]

Субота-неділя знов в Інсбруці. Це місто завжди фатально впливає на моє здоровля й самопочуття.

13. VIII. вівторок

Нарешті вніс в консуляті у Брегенц прохання про візу (приїздив тричі, поки дїпхався цим разом).

Передумав ще раз питання «трикутника» з Ерною і Хрїстою голос серця ясный: Ерна. Цього й послухаю. Нехай це буде рішення остаточне.

17. субота.

З'явився Волчук. Мав я з ним кількогадинну нічну дискусію про студент. справи. Зробивши диплом в Грацу, хоче тепер зайнятися на кілька місяців орган. студ. справами. Готовий вдатися до технічного редагування видань.

[19] [Sonntag, 18 August 1946]

З Ярешком на відвідинах в «рабіна» Лавриненка. Живе в околицях Шварцаху, на горі. Дискутували майже до 12. години вночі про характеристику періоду визвольних змагань на східних і західних землях.

[Mittwoch, 21 August 1946]

Мій відчит в клубі УНСА²⁷ п. з. «Überblick über die ukr. Geschichte»²⁸.

[Donnerstag, 22 August 1946]

Картка від Ерні²⁹. Картка від батька Ерні із Шлезька.

[Freitag, 23 – Samstag, 24 August 1946]

В Інсбруку.

[21] [Dienstag, 17 – Mittwoch, 18 September 1946]

²⁶ Особу встановити не вдалося.

²⁷ Український Народний Союз Австрії.

²⁸ «Погляд на українську історію» (нім.).

²⁹ Йдеться про Рут Ерні (Ruth Erni). Більше свідчень про неї не знайдено.

Прогулька на гору «Hoher Freschen»³⁰. Сам. У вівторок пополудні вимарш. Прекрасна погода. Наніч в гірському готелику на полонині «Alpweg-Alt». В ночі буря. Несамовите, чудове видовище – буря оглядана приблизно на рівній висоті. В середу мряка, дощ. Вsetаки марш до «Hoher Freschen». Зупинився в захисті під верхом. На верх не йшов, бо й так нічого не було видно. Зайшов до Bad Laterns³¹.

Тяжкий схід – дуже стрімко, слизько, безліч малих потічків. Вернувся о 8-й вечора.

24. IX.

Прогулька на Scesaplana (найвищий верх в гірському ланцюзі Rhätikon). Марія Гербургер³², її кузинка Fr. Angauer³³. Я поїздом до Блюденц, з Блюденц пішки до села Бранд. Пополудні почався підхід. За 2½ години (десь 4–½ 5 пополудні) до Oberzalim Hütte³⁴. Досі підхід був серпентиною в повному сонці. В Oberzalim Hütte відпочинок, пили чай. Застали там уже велике товариство. Потім знову підхід, к. 2-ох годин страшенне вузька і стрімка стежина, просто в скелі викута. Полосами лежав сніг. Мені часами робилося аж моторошно. Коли глядіти було здолу, ніколи не повірив би, що підхід по прямовісній скелі, як вона виглядає, взагалі можливий. Коло 7-ої вечором прибули до Straßburger Hütte положений на краю льодовика. Перший льодовик, що його я в житті бачив.

В захисті застали вже велику компанію. Господар захисту, водив ще показувати в льоді печеру, свою спеціальну гордість. Не зважаючи на кілька метрово товщину льоду, просякає згори денне світло. – Вечором ще довго сиділи у великій компанії, їли, пили чай. Особливо наша трійця товаришувала з двома паннами з Інсбрука, досвідченими альпіністами (головно один з них), урядовцями ма[22]гістрату в Інсбруці, що так проводили свій урlop, мужчини середнього віку, коло 40-ківки. Спав в вигідному ліжку, під чотирьома капами. Але вночі часто будився, бо здавалося мені, що лізу по скелі. –

На другий день (середа 25. IX.).

Вимарш коло 7 до рано, наша трійця + оба інсбручани. – Насамперед впоперек через льодовик, пів години. Потім більше як годину підхід на властивий верх Scesaplana и по geröll³⁵ (як не буде по нашому?). Верх майже 3000 (точно: 2967 м). Сиділи там майже годину. Вже застали одну пару, яка прийшла з другого боку. Величава панорама. Видно Боденське озеро та гори широко кругом в чотирьох державах (Австрії, Італії, Німеччині й Швайцарії). Найгустіше гори в східному напрямі (Тироль), але найбільші велетні з льодовиками в Швайцарії. На вершку сильний вітер і дуже холодно. – Сходили в напрямі на die Lüner-See, гірське озеро в Альпах, велике на кілька кілометрів. В захисті коло озера (Douglass Hütte) обідали. Милися в зимному озері, Марія навіть купалися. Погода ввесь час прекрасна, я мандрував тільки в одних штанцях, на сонці була ще правдива спека, я навіть трохи опалився. Високогірський краєвид велике враження викликало своєю тишою та пустинністю (тільки камінь, румовище, сніг). Дальше ми три-

³⁰ Вершина у Східних Альпах в Австрії.

³¹ Інша назва Бад Іннерплатернс, гірська курортна місцевість в Форарльбергу (Австрія).

³² Особу встановити не вдалося.

³³ Особу встановити не вдалося.

³⁴ Hütte (хата – нім.), тут і далі йдеться про різні альпійські прихистки на шляху гірських маршрутів.

³⁵ Йдеться про кам'яні поля в горах (нім.).

малися які з години приблизно на одному рівні, себто йшли гірською доріжкою, з не дуже великими відхиленнями вгору й вниз. Проходили м. ін. попри Schweizer Tor, перевал, що веде на Швейцарію. Саме тут перед роком попалися Прицак і Волчук, повертаючи із Шв. Вони залізли до дому граничників і тут їх рано накрила «штрайфа»³⁶. При цьому домику ми трохи спочивали, граничарі частували чаєм. В тих околицях доволі часто бачили Murmeltiere (по польськи Swistak³⁷, як буде по-нашому), бурі сотворіння, досить великі й грубі. Стають на задні лапи, розглядаються і нюхають повітря. В певному менті гострий свист і бестії зникають у своїх підземних норах. Пополудні прибули до Lindauer Hütte, дуже романтично положена в ліску, довкруги височенні кам'яні великани. Тут відпочинок і ще раз довга балачка з нашими симпатичними супутниками. Оба вони знають добре Італію й оповідали свої вражіння. Потім ми розпрощалися, бо панове завтра ще хотіли тут робити альпіністичну туру. Наша трійка пустилася машерувати вниз, цілий час вниз, довжелезною долиною «Gauer Tal», якою на 7 год. вечором добилися до Tschagguns (передмістя Schruns, головного містечка Монтафону). В Tschagguns'і споруди великої електривні, штучне цементоване озеро. В Schruns випадково попали щасливо на останній потяг, потім більше як годину мусіли чекати в Bludenz (з Schruns до Bludenz їде оригінальна вузькорейкова залізничка). Коло 10 вечором з перетомленими ногами, але щасливі гарною прогулькою, добилися додому. – найгірший підхід був 1-шого дня, 2-го дня передусім велика дорога.

[Freitag, 9 Oktober 1946]

9.Х. мав відчит в УНСА-Клюбі п. з. «Zum Problem d. europäischen Kri[e]ge»³⁸ – з добрим успіхом.

Перед кількома днями дістав візу до Шв. – Тепле питання австрійського паспорту.

Четвер 10. Х. – Інсбрук.

Вечором поїхав до Ляндек. Вистава в лягері, Ревія³⁹ Гірняка⁴⁰. Дискусія з Лавриненком, Кл. Білинським. Лавриненко пропонує видання збірника.

[24] [Sonntag, 27 Oktober 1946]

Мої уродини. По обіді із Марією Гербургер в кіні на советському фільмі «Іван Грозний»⁴¹. Спільна вечеря.

³⁶ Тут: «патруль», «облава» (від нім. die Streife).

³⁷ Ховрах (польськ.).

³⁸ «До проблеми європейської війни» (нім.).

³⁹ Ревія (ревю), театральну-музична вистава з окремих номерів, поєднаних однією темою. Модний на той час в Європі жанр, утвердився в Галичині у 1920-і рр.

⁴⁰ Мається на увазі Йосип Гірняк (1895–1989), український актор, режисер та педагог, дійсний член УВАН (1949); учасник похідного стрілецького театру УСС, актор Нового Львівського театру (1919–1920), театру ім. Івана Франка у Вінниці (1920–1922), актор і режисер театру «Березіль» у Харкові (1922–1933); у 1933 р. був заарештований органами ГПУ і засланий до міста Чиб'ю (Комі АРСР); у 1940 р. повернувся в Україну, працював у драматичній трупі Великого театру у Львові (1942–1944), де вперше здійснив постановку «Гамлета» (1943); згодом перебував у таборах переміщених осіб в Австрії та Німеччині (1944–1949), де працював в українському табірному театрі, а у 1946 р., разом з дружиною Олімпією Добровольською, організував театр-студію й поставив 15 вистав. У 1949 р. виїхав до США, де продовжив театральну діяльність, очоливши Український театр (1953–1955) та «Театр слова» (1956–1964); водночас був режисером-постановником і диктором радіо «Свобода». Помер у Нью-Йорку, похований на кладовищі Факс-Чейз у Філадельфії.

⁴¹ Фільм режисера Сергія Ейзенштейна 1944 року.

[Montag, 28 Oktober 1946]

В Ляндеку, Стефа Федорчак (Морозова) досі не встигла продати чоботів.

[Dienstag, 29 Oktober 1946]

В Інсбруку. – В експозитурі Міжн. Черв. Хреста. Пан Венгер⁴², який мав би мені виставити документ, вертається аж на другий тиждень. – В Комітеті судова справа моєї Мами⁴³. Голова суду: Др. Жуковський⁴⁴. Члени Лисий⁴⁵, інж. Стеценко⁴⁶, Гаєцький⁴⁷, Савчак⁴⁸. Несамовиті виверти Савчака, щоб тільки проволікти справу. Савчак виступив із складу суду. – Познайомився ближче з Лисим. – Нічним потягом назад.

[Freitag, 1 November 1946]

В Дорнбірні Академія 1-шого листопада. Добра промова Лавриненка. Познайомився з актором і режисером Гірняком, який деклямував на концерті. – В поворотній дорозі дістав дрижаки й гарячку – грипа, наступні дні вдома, в ліжку.

[Mittwoch, 6 November 1946]

Відвідини в мене Лавриненка, Йосипа Гірняка й Ярешка. «Herrenabend». Я ще напів у ліжку.

[Samstag, 9 November 1946]

В Інсбруку. В експозитурі Міжнар. Черв. Хреста дістав паспорт до Швайцарії. Дорога відкрита!

⁴² Особу встановити не вдалося.

⁴³ Не вдалося встановити, про яку справу йде мова.

⁴⁴ Ймовірно, мається на увазі Антін Жуковський (1904–1984), український лікар та громадський діяч; активіст товариств «Просвіта», «Луг», «Рідна Школа» на Зборівщині; у міжвоєнний час двічі ув'язнений у Березі Картузкій; на початку війни очолював лікарню у м. Лопатині, був заарештований більшовиками; у 1941 р. переїхав до Бродів, де був повітовим лікарем; у 1944 р. переїхав до Німеччини, де став полковим лікарем 1-ї дивізії УНА; після війни – в Аугсбурзі, де організував лікарню та товариство Української харитативно-суспільної служби; у 1947 р. очолив лікарню для переміщених осіб в Діллінгені; у 1949 р. виїхав у м. Стіл, штат Дакота, США, не полишав суспільної праці; з 1975 р. – у м. Ворені, штат Мічиган, де й помер. Менш ймовірно, що мова йде про Аркадія Жуковського (1922–2014), українського історика і співредактора Української Енциклопедії Українознавства. У 1942 р. він, однак, на цей час не був доктором – цей титул він одержав аж у 1976 р., після захисту своєї дисертації у Сорбонні.

⁴⁵ Мається на увазі Володимир Лисий (1893–1966), український правник, громадський та політичний діяч; під час визвольних змагань – референт державного секретаря внутрішніх справ ЗУНР, відтак – офіцер штабу Головного отамана Армії УНР Симона Петлюри; з 1923 р. мешкав та працював як адвокат в Тернополі, був заступником голови Української Соціалістичної Радикальної Партії; з 1939 р. – у Львові, міністр внутрішніх справ в Українському державному правлінні (1941); під час війни – правничий консультант в українських громадських організаціях; з 1944 р. – емігрував на Захід, з 1949 р. – у США, у м. Детройт; засновник Української вільної громади в Америці (1949), член редакції, а пізніше – головний редактор журналу «Вільна Україна» в Нью-Йорку (1954–1972).

⁴⁶ Особу встановити не вдалося.

⁴⁷ Ймовірно, мається на увазі один із братів Гаєцьких, які на той час були в Інсбруку. Андрій Гаєцький (1905–1993), громадський діяч, член УВО та ОУН; з 1935 р. – адвокат в Коломії; з 1944 р. мешкав в Інсбруку; з 1950 р. – в Чикаго (США), де очолював Об'єднання українських товариств та організацій. Або ж його молодший брат Теодозій Гаєцький (1910–1982), правознавець, громадський діяч, дійсний член НТШ (1961), член американської асоціації славістичних студій, який від 1939 р. працював адвокатом на Станіславівщині, відтак – у Львові (1941–1944); у 1944 р. виїхав до Австрії, докторат з права захистив у Інсбруку (1950); з 1950 р. – у США, працював викладачем коледжів у м. Вінні.

⁴⁸ Особу встановити не вдалося.

Загальні збори УСОІ⁴⁹. Мене як гостя, не допустили. Клявдій програв (вибрав знову Кримського).

[25] [Mittwoch, 20 November 1946]

Поїхав до Інсбрука. По дорозі залізнична аварія. Потяг зірвав електричні проводи, збив дві щогли. Прибули з шостигодинним опізненням. – Полагодив конфлікт з Клявдієм. Він перейняв заступництво перед Гром. судом у справі Мами. Студентська ситуація: останньої суботи продовження Загальних Зборів. По тяжких боях принята резолюція за об'єднання ЦеСУС'ів. На чолі Управи УСОІ остався Кримський, але Клявдій вірить, що тепер буде можна його осідлати! Утворення Координаційної Комісії обох ЦеСУСів у складі Клявдій, Кримський, Вонторський, Мостович. – В середу був ще на науковому відчиті адвоката Лисого; надиво слабкий. – Спав у Клявдія (в секреті перед його господинею), з цього знову виникла авантюра. –

[Donnerstag, 21 November 1946]

В четвер був попроситися в Кедрина. – Був на гарному кольоровому советському фільмі. В четвер вночі назад.

[26] [Sonntag, 24 November 1946]

В неділю пополудні й в понеділок передполудні був на гарній прогулянці з Марією Г. – На «Alpwegkorfhütte». Ми там ночували. В горах лежить уже порядний сніг. Рівночасно на сонці тепло так, що я брав сонячну купіль.

[Dienstag, 26 November 1946]

День великих прикростей і розчарувань. Був у Консуляті у Брегенці. Довідався, що візи таки не хочуть мені виставити, поки маю запевненого повороту до Австрії. Безнадійна ситуація! Бо поворот до Австрії запевнює або 1) австрійський паспорт (недосяжний), 2) франц. *Laissez-passer*⁵⁰, який французи виставляють тепер тільки у зовсім виїмкових випадках, за великою протекцією в Інсбруці. Треба там буде пробувати свого щастя, хоч великої надії не маю.

28. XI.

Був у мене пополудні Лавриненко. Клявдій і Мостович, які мали приїхати з Інсбрука, не з'явилися.

[Montag, 2 Dezember 1946]

Пополудні поїхав до Ляндеку, де переночував у Ярешка. Комічна пригода, в Ляндецькому таборі контролю всіх приїзжих, викликана тим, що на двірці переловили цілу валізу, повну сахаринної контрабанди.

[Dienstag, 3 Dezember 1946]

До Інсбрука. – говорив з Др. Росляком і Жуковським. Обіцяють допомогти із *Passierscheinom*. Виповнив формуляр. Пополудні був у станиці Міжн. Черв. Хреста, де дістав референції від п. Венгера. Ночував у Филиповича.

[Mittwoch, 4 Dezember 1946]

Росляк дістав папери до Швейцарії (в справах УЦДОА⁵¹). – Жуковський має в найближчих днях інтервенювати за моїм пропуском. На хабарі зіставив 100

⁴⁹ Точно відчитати що абrevіатуру не вдалося. Правдоподібно, мова йде про Українське студентське об'єднання в Інсбруку.

⁵⁰ Перепустка (фр.).

⁵¹ Українське Центральне Допомогове Об'єднання в Австрії (УЦДОА), громадська організація, заснована у 1946 р. в Інсбруку для опіки і допомоги українським емігрантам (переміщеним особам та біженцям), яка, крім іншого, проводила й культурно-освітню діяльність, організацію дитячих осель і таборів та ін.

шілінгів. Дістав гроші від Галька, в заміну франків, які йому виплатить Мама з Шв. – В справі процесу Мама: противна сторона хоче привести доказ її колобо-раціонізму «в часі війни!». Росляк говорив про упередження Дра Галана⁵² проти Мама. Це буде можна розвіяти. Я обідав разом з Іриною Бургардт. Оповідала мені про свій побут у Празі, про зустрічі з Орестом Зілинським (який добре живе й пильно студіює), про свої пригоди з нелегальним переходом кордону. Ірина Б. інтелігентна (з своєрідною жіночою інтелігентністю), при цьому принадна й хитренька. Вночі в середу декому.

[27] [Mittwoch, 18 Dezember 1946]

Нарешті прийшла телеграма від Жуковського, що є для мене Passierschein!

[28] [Dienstag, 24 Dezember 1946]

У Швайцарії.

⁵² Володимир Галан (1893–1987), український військовий, поручник артилерії УГА, відтак – громадський діяч у США; навчався у Львівському (1913–1914) та Віденському (1918) університетах, д-р права Празького університету (1922); з 1923 р. – на еміграції в Філядельфії (США), де став співзасновником і керівником Української Стрілецької Громади у США (1925), членом-засновником і президентом Об'єднання українських організацій Америки (1929–1940) та довголітнім директором Злученого Українсько-Американського Допомогового Комітету (ЗУДАК), учасником створення Українського конгресового комітету Америки; автор книги спогадів з часів Визвольних змагань «Батерія смерти» (Джерсі-Сіті, 1968).

**[1 січня – 21 серпня,
кінець жовтня 1947 р.]**

[1 Agenda 1947]
[2] 24. XII. [1946]

Приїхав до Женеви.

[Mittwoch, 1 Januar 1947]

Говорив з Мамою, на її власний запит, про мої відносини до Ерни. Мама повністю акцентує моє бажання зв'язатися з Ерною на постійне.

[Freitag, 3 Januar 1947]

Був представитися Mme Siberschein¹, директорки інституту допомоги втікачам інтелектуалістам.

[Samstag, 4 Januar 1947]

Моє здоров'я весь останній тиждень є недобре. Відновилися болі у правому боці. Почуваюся ослаблений і часто депресійні стани. Був простуджений пополюдні маю підвищену температуру.

[Sonntag, 5 Januar 1947]

Ми з Мамою та обоє Троцькі² прошені на вечерю до полк. Briquet³, голови швейцарського комітету Допомоги українцям. Він і його жінка надзвичайно мило старосвітське подружжя, культура старої буржуазної протестантської родини. Всі гості дістали малі даруночки. – Але вечеря мабуть була для мене за велика, так що мені зовсім зробилось потім недобре.

[Dienstag, 7 Januar 1947]

Вечором (не звертаючи на підгорячковий стан) був на зборах клубу інтелектуалістів-утікачів. Говорив один симпатичний діяч, який недавно був на поїзді в Австрії. Австрійське населення та «DP»⁴ ляля, як фашистів. Я говорив

¹ Йдеться про Фанні Зільбершайн (Fanni Silberschein, дівоче прізвище Schulthess-Hirsch, 1901–1980), яка очолювала в Женеві Комітет допомоги втікачам-інтелектуалам (le Comité de placement des intellectuels réfugiés), дружину (з 1944 р.) польсько-єврейського адвоката та сїонїста, родом зі Львова Абрагама (Адольфа Генрика) Зільбершайна (Abraham Silberschein, Adolf Henryk Silberschein, 1882–1951), посла Польського парламенту (1922–1927) та члена Бернської групи (у рамках якої єврейські організації, польські та латиноамериканські дипломати фабрикували латиноамериканські паспорти та, через утворений в Женеві комітет «RELICO», передавали їх в окуповану Польщу єврейським сім'ям для порятунку від концтаборів).

² Мова про подружжя Миколи Троцького (псевдоніми: М. Данько, М. Бравович, Микола Другий, М. Д., М. Славгородський, 1883–1971), українського журналіста та публіциста, члена РУП та УСДРП, Союзу Визволення України у Відні (1914–1918) та співробітника «Вістника СВУ» та «Ukrainische Nachrichten», згодом – видавця і редактора часопису «Вістник політики, літератури і життя» у Берліні. М. Троцький був секретарем посольства УНР у Відні (1918–1922) та співробітником численних українських газет, редактором німецького місячника «Die Völkerbrücke» (1931); відтак оселився в Женеві, де був співробітником Українського інформаційного бюро; з 1950-х рр. – співробітник часописів «Америка», «Вісник ООЧСУ», «Шлях перемоги»; автор публіцистичних праць: «Як прийшло в Росію до революції» (Відень, 1917) і «Литовці» (Відень, 1917); «Die Nation in Sowjetketten» (Відень, 1932), «Чужиною» (1947), «Der Staat ohne Nation» (1952), «Ідея і чин» (1932); «СССР – в'язниця народів» (Буенос-Айрес, 1947) та ін. Помер в Женеві. Відомостей про дружину М. Троцького не знайдено.

³ Свідчень про цю особу знайти не вдалося.

⁴ DP (displaced persons) – переміщені особи (англ.).

в дискусії й доволі енергійно спростовував ці неправди. Не знаю, чи не народив я собі ворогів між слухачами⁵. Публіка вже здебільша жидівська. – Після цього продовження дебати: приватно із двома молодими людьми, жидівським малярем з Відня та женевською журналісткою в кавярні. Оба мої співрозмовці «Edelkomunist'и»⁶ й переконували мене, що у Швейцарії панує великий гніт, зате ніде нема такої свободи, як в СРСР.

[Donnerstag, 9 Januar 1947]

Католицька «Caritas» відмовляються мені фінансувати лікарські оглядини.

[Freitag, 10 Januar 1947]

Мама поїхала до Берну на з'їзд українців та на спільну Свят-Вечерю. Я волюю не рипатися.

Був у театрі на Е. Rostand «Aiglon»⁷. Розумів може 1/3. Дивне звукове враження робить французький вірш із кінцевими наголосами. Грали добре, але по-комедіантськи; велика техніка й кінець.

[3] [Sonntag, 12 Januar 1947]

Мама повернулася із Берну. З'їзд і Різдвяне Свято в основному успішно. Резолюції ухвалено. Прокоп⁸ і Демчук пробували своїми виступами зірвати з'їзд, а Іларіон⁹ і Єремів поводитися при цьому як дупи волові, і це М. було схвилювало.

[Dienstag, 14 Januar 1947]

Був разом з М. на лікарських оглядинах на поліклініці. М. була моїм перекладачем. Утратив ціле пополудне, бо треба було з години чекати. Вечором у клубі *Intellectuels Réfugiés*¹⁰, відчит якогось словінця.

[Mittwoch, 15 Januar 1947]

Ранком на поліклініці. Стягнули мені кров для досліду. – Потім в Institut de Etudes Internationales¹¹. Декан повертається щойно на наступний тиждень. – Ви-

⁵ Далі в оригіналі продубльовано слово «ворогів».

⁶ «Справжні комуністи» (нім.).

⁷ Йдеться про драму Едмонда Ростана (Edmond Eugène Alexis Rostand, 1868–1918) «Aiglon» (Орлятко), написану та вперше поставлену у 1900 р. у театрі Сари Бернар.

⁸ Мається на увазі Мирослав Прокоп (1913–2003), український політичний та громадський діяч, публіцист, дійсний член НТШ в Америці та почесний член УВАН; член ОУН, редактор часопису «Студентський вісник» у Львові, згодом співробітник бюро Української Пресової Служби (Ukrainischer Pressedienst) в Берліні; у 1941 р. перебував у Львові, уникнув арешту гестапо та перейшов на нелегальне становище; обіймав посаду референта пропаганди в Проводі ОУН, редагував орган ОУН «Ідея і Чин» та керував повстанською радіостанцією в Карпатах; належав до Ініціативного комітету для створення УГВР, учасник Великого Збору УГВР (11–15 липня 1944 р.); за дорученням Проводу ОУН і Президії УГВР виїхав до Західної Європи, належав до Закордонного центру ОУН (до 1948 р.); заступник голови (до 1983 р.) та голова (1983–1987) у Закордонному представництві УГВР; заступник голови дослідно-видавничої асоціації «Пролог» (1952–1974), а згодом голова (до 1981 р.); редактор англомовного місячника «Digest of the Soviet Ukrainian Press» (з 1957 р.); з 1961 р. – член редакції «Сучасності»; помер у Нью-Йорку. Автор книг: «Україна і українська політика Москви» (1956), «Напередодні незалежної України» (1993), а також численних статей в еміграційних виданнях «Сучасна Україна», «Сучасність», «Український Самостійник», «Свобода», «Енциклопедія Українознавства». Іван Лисяк-Рудницький дискутував з Мирославом Прокопом щодо характеру українського націоналізму – див.: Іван Лисяк-Рудницький, Історичні есе, т. 2, с. 489–496.

⁹ Йдеться про митрополита Іларіона (Огієнка).

¹⁰ Утікачів інтелектуалів (фр.).

¹¹ Мова про заснований у 1927 р. Женевський інститут міжнародних відносин (Institut de hautes études internationales et du développement – фр.), один із найпрестижніших вищих навчальних

слав листа до Вуса¹², що в ньому пропоную йому вислати письмо до Всестудентської Координаційної Комісії, де він опротестував би правосильність виборів Прокопа.

[Donnerstag, 16 Januar 1947]

Передполудні з Мамою ходили на закупи: купили для мене капелюх і вбрання (готова конфекція, але в непоганій якості). – Дістав листи від Ерні. Віднайшовся її давній наречений, але вона хоче триматися мене.

[Freitag, 17 Januar 1947]

Знову в лікарні. Оглядав мене навіть професор. Ніби нічого грізного – все ще залишки моєї жовтячки. Познайомився з молодим лікарем, який рівночасно є асистентом теж на філософ. факультеті. Запросив мене до себе на неділю.

Пополудні з Мамою купили мені дуже гарні черевики.

[Sonntag, 19 Januar 1947]

Візита пополудні у Дра Старобінського¹³. Це дивна цікава поява. Молодий коло 30. Чорнявий, малий, тендітний. Польський громадянин, але виріс і кінчав школи в Женеві. Говорить по-польськи й російськи ломано, по німецьки досить плавно. Жид? Асистент на філос. факультеті, проводить семінар Стендаля. Рівночасно практикує як молодий лікар на клініці. Дім дуже багатий. Батько теж лікар¹⁴. Молодий Старобінський. такий має гарну власну кімнату, [3] антики, великий фортепіан, маса книг, на стіні оригінальний рисунок Родена. Ми говорили биті 2 години, але це він розпитував мене про духовне життя в Німеччині. Так що я інформував його, а сам мало довідався. Ст. працює як літературний критик, сильно зацікавлений філософією згадував побіжно, що пише книжку, має великі знайомства серед франц. [4] еліти (Мальро¹⁵ і т. д.)

[Montag, 20 Januar 1947]

Візита у проф. Rappard'a¹⁶, директора Інституту інтерн. студ. Повний для

закладів Швейцарії для вивчення розвитку міжнародних відносин, міжнародної економіки та політики.

¹² Михайло Вус (д.н.н. – 1958), член Центрального представництва української еміграції в Німеччині (ЦПУЕН), член Українського Народного Союзу, після війни – на еміграції у США, у м. Ісаліні (Пенсильванія). Більше свідчень про цю особу не знайдено.

¹³ Жан Старобінський (Jean Starobinski, 1920–2019), швейцарський філолог та історик культури Нового часу, єврейського походження, один із представників «Женевської школи» літературознавчих досліджень; студював класичну філологію і медицину в університеті Женеві, де потім став викладачем; займався психіатрією; з 1948 р. – громадянин Швейцарії; у 1953 р. виїхав до США, де працював у місті Балтимор, поєднував дослідження історика літератури (французька література XVI–XVIII ст. та її вплив на Велику Французьку революцію) та роботу лікаря-психотерапевта; докторат – «Історія ставлення (лікування) до меланхолії від початків до 1900 року»; автор низки праць про відомих французьких філософів та літераторів.

¹⁴ Мається на увазі батько Жана Старобінського, Аарон Старобінський (Aron Starobinski, 1893–1965), лікар, який емігрував до Швейцарії з Варшави.

¹⁵ Андре Мальро (André Malraux, 1901–1976), французький романіст, мистецтвознавець, кінорежисер, громадський та державний діяч; автор книг «Паперовий місяць» (1921), «Спокуса Заходу» (1926), «Завойовники» (1928), «Умови людського існування» (1933) та ін.; у 1920–30-х рр. багато мандрував Сходом (Кавказ та Середня Азія, Іран, Афганістан, Індія, Бірма, Сінгапур, Гонконг, Китай); учасник французького руху опору, після війни – міністр культури Франції. Помер у Парижі. Див.: Філософський енциклопедичний словник. Київ, 2002, с. 358–358.

¹⁶ Вільям Еммануїл Раппард (William Emmanuel Rappard, 1883–1958), швейцарський економіст, дипломат та політик, відомий як захисник нейтралітету Швейцарії у міжвоєнний час;

мене успіх. Затримав мене й довше як годину розпитував мене й дискутував зо мною про питання українські (Мануїльський¹⁷ в УНО), советські (чи можлива еволюція режиму), німецькі, чеські, польські. – Впис принципиво поладнаний. Обідав вперше в жидаївському мендзі. Вечором побачення Мама з укр. протестантським єпископом з Америки, Кузівим¹⁸ (родом бережанець¹⁹).

[Dienstag, 21 Januar 1947]

21. Докінчив формальності впису в Інституті Rappard'a. – На обіді запрошений у полк. Бріке. Син Бріке, Марк²⁰ запровадив мене до знахара, який при помочі маятника робить діагнози і записує ліки! Справді він установив, що я маю до діла з печінкою! Цей «магік» в головному званні має споживчу крамницю й виглядає «посполито», як тільки може бути.

[Mittwoch, 22 Januar 1947]

22. Вчора Мама продовжувала розмову з Кузівим. Виглядає на те, що з нього буде більше потіхи, як з Галана. Сьогодні я йому вечором в готелю реферував про студентські справи.

[Donnerstag-Freitag, 23-24 Januar 1947]

23 і 24. Зустрічі з пастером Кузівим. Це дуже цікава постать. Людина наскрізь ділова при цьому дуже гуманна, своїй євангеліській справі дуже віддана. Це один з рідких прикладів поміж українцями на людину з поглибленим релігійним життям.

[Samstag, 25 Januar 1947]

25. I. Мама має прикрасі із своїм дозволом на побут, бо їй кінчається французький пропуск і кантональна поліція вимагає, щоб вона верталася до Австрії.

[4] [Dienstag, 28 Januar 1947]

28. I. Обідав у панства Бріке. Познайомився з Нижанківським²¹, одним із

співзасновник, разом із колегою Полем Манту, Інституту міжнародних відносин в Женеві (1927), його співдиректор (1928–1951) та директор (1951–1955); професор економічної історії Женевського університету (1913–1928), ректор університету (1926–1928, 1936–1938), директор департаменту Ліги націй та представник Швейцарії в Міжнародній організації праці, а згодом представник в Організації Об'єднаних Націй (ООН) та посол у Сполучених Штатах; член різних дипломатичних місій; президент Міжнародного комітету допомоги втікачам-інтелектуалам (1942–1948). Про нього див.: Anna Ruth Peter. William E. Rappard und der Völkerbund. Ein Schweizer Pionier der internationalen Verständigung (= Europäische Hochschulschriften. Reihe 3: Geschichte und ihre Hilfswissenschaften. Bd. 21). Lang, Bern, 1973; Monnier Victor. William E. Rappard, défenseur des libertés, serviteur de son pays et de la communauté internationale. Edition Slatkine, Genf, 1995.

¹⁷ Мається на увазі Дмитро Мануїльський (1883–1959), український радянський комуністичний партійний діяч, секретар виконкому Комінтерну, один із провідників сталінської політики терору в апараті Комінтерну; з 1944 р. народний комісар закордонних справ та замісник голови Ради міністрів УРСР; очолював делегацію УРСР на міжнародній конференції у Сан-Франциско (1945), з 1948 р. – постійний представник УРСР при ООН. Помер у Києві.

¹⁸ Василь Кузів (1887–1958), єпископ Української Євангельсько-реформованої Церкви (1935), згодом – її суперінтендант у США, з 1905 р. емігрував до США; після Другої світової війни відвідував Західну Європу для допомоги біженцям у таборах переміщених осіб; співорганізатор перекладу Біблії українською мовою; з 1950 р. працював в комісіях УВАН для вивчення історії української еміграції в Америці. Див.: Л. Биковський. Василь Кузів. 1887–1958: Його життя і діяльність. Вінніпег, Мюнхен, Детройт, 1966.

¹⁹ Насправді він лише вчився у Бережанській гімназії.

²⁰ Особу встановити не вдалося.

²¹ Мається на увазі Омелян Нижанківський (1895–1973), український педагог, композитор та диригент; поручник УГА (1918–1920); навчався у Музичній академії у Відні, професор філії

членів УДК²². Це чоловік добряга, але зовсім підстрілений і не діловий. Він добра пара до Марка Бріке. Нижанківський в Комітеті наробив дурниць, що через них потім хвилюється Мама. Від Нижанківського довідався, що в Берні Вус з Яновським²³ – побилися, Вус має вибитого зуба, а Яновський в божевільні під лікарським доглядом. Дістав листа від Еви Конріх з адресою Кітаями.

[Mittwoch, 29 Januar 1947]

29. I. 47. З пастором Кузевим та Мамою у FESE (міжнар. студ. організація). Керманіч – молодий шведський пастор виглядає д. симпатично. Стипендії поки що неможливі, може пізніше. Хочу нав'язати з ним дрібний діловий контакт (статті до їхніх видань, тощо).

[Freitag, 31 Januar 1947]

31. I. Повна вістка про куліси акції бандерівських експонентів серед студентства Прокопа й Демчука. Їхнім шефом є Врецьона²⁴, який десь коло Берну переховується на фальшивих паперах. Демчук зіставив у пастора Кузіва записку, що Врецьона хотів би з ним бачитися, й що звести його з ним може або Прокоп, або він сам, Демчук.

[Sonntag, 2 Februar 1947]

Попрощалися з Кузевим, який завтра рано їде автом до Німеччини. Він нині вже в мундурі. Виїмково симпатична людина наскрізь «zuverlässig»²⁵, що в українців так рідко видно!

Віслав листи до проф. Кюру²⁶ та до проф. Ешманна²⁷.

Лондонської консерваторії у Каїрі (Єгипет) (1924–1928), згодом – професор класів фортепіано та органу у консерваторії в Берні (Швейцарія); автор музики маршу українських націоналістів на слова Олеся Бабія; заступник голови Українського об'єднання ім. Шевченка у Швейцарії; тісно співпрацював на громадській ниві з Михайлом Єремївим та Євгеном Бачинським; докторат з музикології захистив у Мюнхені в УВУ (1951); помер у Берні. Див.: Уляна Граб. Професор Омелян Нижанківський (1895–1973) // Українська музика. 2013, ч. 4, с. 67–70.

²² Український Допомоговий Комітет в Женеві був заснований у 1947 р. з метою допомоги українським біженцям у Швейцарії, Австрії та Німеччині та студентам, які навчалися у Швейцарії. Очолювала його Мілена Рудницька.

²³ Особу встановити не вдалося.

²⁴ Мається на увазі Євген Врецьона (1905–1975), діяч УВО та ОУН, член УГВР; один з найближчих сподвижників Є. Коновальця, один із організаторів військових частин (Карпатська Січ) Карпатської України (1938–1939), член штабу оборони Карпатської України (1939); потрапив в угорський полон, а після звільнення жив спочатку в Празі, а потім у Кракові; з 1940 р. – член ОУН(р); один із організаторів УНК в Кракові 1941 р.; керівник міської команди Української Народної Міліції (УНМ) у Львові (червень–серпень 1941 р.); член проводу ОНУ(р), брав участь у створенні УПА; член УГВР (1944); у 1945 р. був скерований в Італію для налагодження контакту з англо-американськими союзниками, однак при переході кордону Швейцарії був затриманий швейцарською владою; після звільнення залишився там на постійне проживання; учасник Закордонного Представництва УГВР; у 1948–1950 рр. виконував обов'язки президента замість М. Лебеда; помер у м. Базелі, де й похований. Автор книги «Фрагменти з життя і боротьби» (Гадяч, 2006).

²⁵ «Надійний» (нім.).

²⁶ Особу встановити не вдалося. Пізніше І. Лисяк-Рудницький згадує про зустріч із церковним достойником у Швейцарії з таким самим прізвищем. Невідомо, чи це одна й та ж особа.

²⁷ Ймовірно, мається на увазі Ернст Вільгельм Ешман (Ernst Wilhelm Eschmann, 1904–1987), німецький письменник, соціолог та філософ, д-р філософії (1928); навчався в Гайдельберзькому університеті (право, економіка, соціологія, історія), де працював асистентом професора соціології, а відтак – в журналі політики й культури «Die Tat»; доцент та професор соціології в Берлінському

[Freitag, 7 Februar 1947]

Розмова з проф. Rörpke²⁸.

[5] [Sonntag, 16 Februar 1947]

Приїхав до Женеви директор Укр. Бюро в Лондоні, сотник Панчук²⁹. Уроженець Канади, але добре говорить по-українськи. Молодий, коло 30 літ, мовчазний, видно що спритний і енергійний. Робить симпатичне враження. Панчук приїхав на підготовчу конференцію ІРО³⁰. – Я в ночі в готелі, від 12-ої, до другої з'ясовував йому стан студентських справ.

[Samstag, 22 Februar 1947]

Протягом тижня Панчук робив спроби «погодити» Маму з Бачинським та зробити фузію УДК із УЧХ. Очевидно з цього не могло нічого вийти.

[6] [Sonntag, 23 Februar 1947]

23. II. Конференція УДК з нагоди побуту Тимчука³¹. В конференції брало участі кільканадцять осіб. Засідання Комітету ще ніколи не було таке чисельне. Довгий звіт Мами про однорічну діяльність УДК. Звіт Панчука про повстання лондонського бюро. У свому рефераті Панчук в одному місці заатакував тих, що «продають афідавіти». Єремїєв почувся ображений (за свій Офінор³²) і в дискусії досить грубо заатакував Панчука, який взагалі не реагував.

Перегляд присутніх: Огієнко не приїхав; Троцький був, але мовчав; Нижанківський, який прибув на нараду, попереднього вечора вправ у Брікетів із сходів, зламав руку й опинився в шпиталі; були присутні: Бурко³³, Михайло Вус з Бер-

університеті (1933–1943); під час війни очолював французьке відділення Німецького інституту міжнародних відносин та відповідав за французьку частину журналу «Jahrbuch für Politik und Auslandskunde»; після війни – письменник та професор кафедри філософії, соціології й інтелектуальної історії Вестфальського університету у Мюнстері. Помер у Мюнхені.

²⁸ Вільгельм Рьопке (Wilhelm Rörpke, 1899–1966), німецький та швейцарський економіст й соціальний філософ, професор Єнського університету; у 1930–1932 рр. перебував на державній службі, а з приходом до влади нацистів був звільнений з викладацької роботи і виїхав до Туреччини, де завідував катедрою теорії народного господарства в університеті Стамбула; з 1937 р. – в Женеві, де до кінця працював в Інституті міжнародних відносин (1937–1966). Автор праць «Криза та кон'юнктура» (1932), «Громадська криза сучасності» (1942). Помер у Женеві. Див.: Hans-Jörg Hennecke. Wilhelm Rörpke. Ein Leben in der Brandung. Schäffer-Poeschel, 2005.

²⁹ Мається на увазі Богдан Панчук.

³⁰ ІРО, Міжнародна організація у справах біженців (від англ. International Refugee Organisation; IRO), створена на заміну Адміністрації допомоги і відбудови Об'єднаних Націй (ЮНРРА), почала діяти з 10 вересня 1948 р.

³¹ Ймовірно, йдеться про українського актора і режисера Романа Тимчука (1909–1991), родом з Галичини, який належав до театрів «Заграва» (1931–1932), ім. І. Тобілевича (1933–1936), Йосипа Стадника (1937–1938), Станіславівського театру (1941–1942), Українського Карпатського театру в Дрогобичі (1942–1943) та з 1947 р. – Ансамблю Українських Акторів в Регенсбургу; з 1949 р. – на еміграції у США. Помер у м. Філадельфії.

³² Інформаційну агенцію «Офінор» (Офіс інтернаціональних інформацій) заснував у Женеві (1928) М. Єремїєв і керував її відділенням у Парижі. Агенція видавала щотижневі бюлетені французькою, італійською та німецькою мовами та мала кореспондентські пункти у різних містах Європи.

³³ Мається на увазі Теодор Бурко (д.н.н. – д.с.н.), реформатський пастор, який закінчив студії в Базелі, був членом Комітету Українського Червоного Хреста в Швейцарії. Більше свідчень про цю особу не знайдено.

на, панна Агітон³⁴ з Женеві (східнячка, досить цікава дівчина, запропонувала допомагати в УДК), Роговський³⁵ з Ліхтентштайну (брат моїх знайомих з Фельдкірху³⁶ дуже симпатичний) та інші. Коваліки³⁷ були мовчали, як гість з'явився навіть Бачинський. – Після закінчення наради ще сиділи за кавою в ресторані. Панчук розказував про іміграційні можливості до Канади (для хліборобів і лісовиків).

[Montag, 24 Februar 1947]

24. П. Уконстатування й перше засідання суду, який має зайнятися реабілітацією Вуса (склад: я, Єрміїв, Бурко). – Вечером Мама й я з Панчуком в кав'ярні. Канадійсько-американські комітеги хочуть в Женеві відкрити експозитуру, мале бюро, технічним керманичем мала б стати Мама. Панчук говорив, що треба внеможливити дальшу діяльність УЧХ та Офісу. Можливо що з Лондону переїде сюди жінка Панчука³⁸. – Зацікавився антисоветською публікацією Мами, моїми меморіялами про видавництва. – Потім я ще Панчука підпроваджував. Надзвичайно гостро почав висловлюватися про бандерівців (їх теперішня шкідницька діяльність в таборах в Німеччині, особисті пакості йому, Панчукові).

[Sonntag, 2 März 1947]

Початок відкритої війни УДК проти Прокопа: письмо до Управи УАТ, що як довго Прокоп є головою, так не може підтримувати стосунків із УАТ.

[8] [Samstag, 29 März 1947]

Важний лист від Хрїсти: Наш «розвід» доконаний.

[9] [Freitag, 11 April 1947]

Кінець курсу французької мови підчас ферій.

Дослід у лікаря-спеціаліста. З легенями абсолютно все в порядку. Зате печінка все ще побільшена.

[Sonntag, 13 April 1947]

Український Великдень. Спільня вечеря на помешканні в нашого пастора

³⁴ І. Лисяк-Рудницький згадує родину Агітон: мати та двох доньок, ім'я однієї з яких – Ірина. Більше свідчень про них знайти не вдалося.

³⁵ Йдеться про одного з братів Роговських, родом з Вишніці: Нестора (д.н.н. – д.с.н.), Карпа (бл. 1920–2012) або Богдана (д.н.н. – д.с.н.), які після війни виїхали на еміграцію в Північну Америку. Нестор Роговський закінчив мистецько-промислову школу з різьбярства у Вишніці. Карпо Роговський вивчав економіку (бізнес) в Сорбонні, після війни емігрував з родиною до Канади, мешкав у Монреалі, працював як дизайнер, належав до Українського Національного Об'єднання та до редакції журналу «Нові Дні»; з 1971 р. переїхав у Торонто, де очолив парафіяльну раду катедри св. Володимира, активно долучився до діяльності Українського Історичного Товариства та журналу «Український історик».

³⁶ Йдеться про студента медицини, а потім лікаря, Мирослава Роговського (д.н.н. – д.с.н.), родом з Вишніці на Буковині; після війни – на еміграції у США, та його сестру Марту Роговську Стрілецьку (1915–2007), яка працювала у Самбірській учительській семінарії, належала до Виховної Спілки Української Молоді (ВСУМ) та Пласту; потім мешкала з братом і матір'ю у Фельдкірху (Форарльберг, Австрія) в робітничому баракі; після війни виїхала до Канади, у Вінніпег, потім у Монреаль, де вийшла заміж за Осипа Стрілецького; померла у Монреалі.

³⁷ Осіб встановити не вдалося.

³⁸ Мається на увазі Анна Панчук (дівоче – Чернявська, 1913–2011), яка, як і її чоловік, під час Другої світової війни воювала у канадській армії, після війни належала до Союзу Українських Канадійських Вояків (СУКВ), працювала в Центральному Українському Допомоговому Бюро (ЦУДБ) у Лондоні.

Теодосія Бурка. Крім Бурка, Мами й мене були пані Агітон і її обі доньки та Вус,³⁹ Василь Бачинський⁴⁰ та швейцарський наречений одноі з Агітонш. Була правдива укр. вечеря (борщ, сирна пасха). Милий настрій.

[Montag, 14 April 1947]

14. IV. Початок семестра. Мої господарі на James Fazy вимовили мені кімнату. От клопіт! Нарешті робиться правдива весна.

[10] [Montag, 21 April 1947]

У проф. Wehberg'a⁴¹ (Institut d'Etudes Internat.). Умовив реферат.

[Dienstag, 22 April 1947]

Наняв кімнату (Blrd de la Tour, надзвичайно вигідне місце).

Познайомився з Harret Giovagnoli⁴².

[Samstag, 26 April 1947]

Дістав на свій анонс к. 50 відповідей. Рішився перемінити кімнату: в цій самій ціні, але у зручнішому місці й краща.

[Sonntag, 27 April 1947]

Був у перше на Службі божій в тутешній уніятській церкві (т. зв. східного, себто російського) обряди.

[Mittwoch, 30 April 1947]

Сьогодні перепровадження. – Несподівано з'явився мій товариш з берлінських часів, Мірослав Гроссен⁴³. Росіянин по культурі й по своїм національним переконанням, походженням «Auslandschweizer» і швейцарський громадянин. Провели спільно пополудне. Розказував мені про свій арешт в літі 44, про свій побут у в'язницях та концентраційному таборі Sachsenhausen (там м. ін. в'ятував йому життя Косаренко). Потім довга дискусія про українсько-російські відносини. В Берліні Гр. ще просто заперечував існування укр. нації. Тепер він значно-значно перемінив тон і обертається у федераційній площині. – По своїм переконанням Гр. рішучий антибольшевик, ліберал, але при цьому російський патріот і великодержавник.

[Donnerstag, 1 Mai 1947]

З'явився Панчук. Як усе: таємничий, нічого не говорить, оставляє перед dokonаними фактами. В будинку «Hotel Wilson» дістав великий прекрасний апартамент на бюро. З цього одну кімнату відступив на УДК. Мама там тепер постійно уряди, не відомо, на як довго все це буде тривати. – Познайомився з

³⁹ Далі викреслено і замазано слово.

⁴⁰ Правдоподібно Василь Бачинський (1913 д.с.н.) – це народжений у Парижі син політичного і церковного діяча Євгена Бачинського. І. Лисяк-Рудницький називає Євгена «старим Бачинським», а Василя – «молодим Бачинським».

⁴¹ Мається на увазі Ганс Веберг (1885–1962), німецький викладач міжнародного права та пацифіст; видавець журналу «Die Friedens-Warte» (1924–1962), викладач в Женевському інституті міжнародних відносин (1928 р.), генеральний секретар Інституту міжнародного права. Помер в Женеві. Див.: Claudia Denfeld, Hans Wehberg (1885–1962): die Organisation der Staatengemeinschaft; 1. Aufl.; Baden-Baden, Nomos, 2008.

⁴² Ймовірно, йдеться про мешканку Женеві Гарріет Джованьолі (Harriet Giovagnoli, 1914–2004). Більше свідчень про неї не знайдено.

⁴³ Мірослав Гроссен (1916–1989), член Народно-трудового союзу в Швейцарії; родом з Санкт-Петербурга, громадянин Швейцарії; юрист за освітою, син журналіста та педагога Генріха Гроссена; в Швейцарії – з 1944 р.; заарештований гестапо (1944) та запроторений в концтабір, а відтак – в берлінську тюрму (1944–1945) за підозрою у співпраці з союзниками.

жінкою Панчука (незабаром чекає дитини). Канадійка, але вже добре підучила по українськи.

[11] [Sonntag, 4 Mai 1947]

Ціле пополудне провів у своєї нової, чарівної знайомої Mlle Harriet Giovagnoli, бібліотекарки в салі журналів, де я тепер здебільшого сиджу і працюю.

[Montag, 5 Mai 1947]

Розмова з проф. Вебергом.

[Donnerstag, 8 Mai 1947]

Мама пише ультимативного листа до Тимчука: чи для «великої роботи» мають бути тільки американські українці?

[Freitag, 9 Mai 1947]

За посередництвом Єремєєва познайомився із Князем Юрієм Любомірським⁴⁴, якому маю давати лекції української мови. Умовини надзвичайно для мене корисні: 6 разів тиждень по 3 франки. Особисто Любомірський симпатичний балакун та ентузіаст.

[Samstag, 10 Mai 1947]

Ранкова звістка з Берну від Вуса: завтра загальні збори УАТ-Берна. Говорю з Панчуком. Показується, що він і так хоче завтра в Берні бути. Маємо їхати автом Панчука: я, Бурко (потім ангажуємо ще разом з нами Ірину Агітон). – Субота пополудні гарний прохід із Harriet.

[Sonntag, 11 Mai 1947]

11. VI. Поїздка до Берну – приїхали на полудне, по дорозі виспівували пісень (Панчук забрав в Лозанні ще пані Ковальську⁴⁵). Збори Укр. Академічної Громади. Колосальна несподіванка Прокопа, коли з'явився я, Бурко, Агітон. «Опозиція» була чисельно настільки ж сильна, або й сильніша як вірні Прокопа й Демчука. Головує зборами Демчук. Баталія довкрути того, як допустити «гостей» з повним правом голосу. Допустили нас із «дорадчим» голосом. Вдарив в атаку проти Прокопа я. Потім може ще сильніше говорив Др. Ілля Клименко⁴⁶ (симпатичний, інтелігентний східняк). Потім вдарила Ірина Агітон. Панчук прислуховувався більшій частині зборів. Збори кінець-кінців розбилися, бо проти моєї ультимативної пропозиції, гостям не дано право голосу. – З вислідом я дістав задоволення. Тепер буде можна Прокопа притиснути.

[Mittwoch, 14 Mai 1947]

14. V. На концерті з Mlle Giovagnoli. Haydn «Les Saisons».

[Donnerstag, 15 Mai 1947]

Мама постійно пригноблена матеріальними клопатами. Не вистарчає на життя! Нема в неї найнеобхідніше вбратися. А саме останніми часами відкриваються цікаві перспективи: Комітет має гарну домівку; робляться заходи для створення Комітету народів Східної Європи для передавання меморіалів до ІРО. А підготовча комісія ІРО у своїх працях виразно поступає, ІРО незабаром вступить у власність. Аби тільки матеріально перетривати цей критичний час.

⁴⁴ Юрій Рафал Любомірський (Jerzy Rafał Alfred Lubomirski, 1887–1978), польський князь гербу Дружина; під час Другої світової війни перебув у Переворську. В 1950 р. американська сторона передала йому колекцію рисунків Альбрехта Дюрера, що до липня 1941 р. знаходилася у науковому закладі Оссолінеум у Львові; цю колекцію князь продав з аукціону (1954) у місті Ментон (Франція).

⁴⁵ Свідчень про цю особу не виявлено.

⁴⁶ Ілля Клименко (д.н.н. – д.с.н.), голова президії Загальних зборів українців Швейцарії, пресовий та видавничий референт (1945). Більше свідчень про цю особу не знайдено.

[Freitag, 16 Mai 1947]

16. V. В концерті з Mlle Giovagnoli. Бетговенівські квартети.

[Samstag, 17 Mai 1947]

17. V. Звіт Панчука про дотеперішню діяльність підготовчої конференції IPO (громадські сходи на помешканні Бурка). Дискусія з Мамою: Чому Панчук не притягав місцевий УДК до активної співпраці перед IPO! Справа розяснюється майже як непорозуміння.

[12] [Sonntag, 18 Mai 1947]

Вечором Панчук у Мами: на 2 місяці він готовий утримувати бюро. Потім буде видно, що з IPO, чи її осідок буде в Женеві.

[Montag, 19 Mai 1947]

Дістав лист від Рудка – перший від місяців.

[14] [Montag, 14 Juni 1947]

Тримав реферат на семінарі Wehberg'a «Проблема втікачів». Задовільний успіх.

[Freitag, 20 Juni 1947]

Великі клопоти з моїм дозволом на побут. Поліція вимагає від Коміт. Інтел. зложення кавці (1,500 фр.) – інакше я повинен виїхати до 25. бм. (!). Mme Silberschein торгується з поліцією. Рівночасно я мушу вибріхуватися перед Mme Silberschein, що я ніби вже вніс Affidavit до америк. консулату (а як мав на злість я вибалакався перед кількома днями перед Mme Schönenberger⁴⁷, що мій афідавіт не розпакований у скринях!). – Серед такого балагану виїжджаю до Берна. Бо Вус мене закликав, що має бути «важне засідання» з чужинецькими студентами! Важне засідання виявилось як балачки з одним-одиноким словінцем, дуже симпатичним, але досить наївним ентузіастом ідеї творення спільної організації всіх студентів східно-європейських країв (себто країв окупованих большевиками). Схвалюючи у принципі ідею, старався я її в дискусії поставити на реальний ґрунт (відкинувши фантазії про вплив на IPO). Може щось з цього буде. – Ночував у Зуба⁴⁸ на Ціглерштрассе. Його спів-локатор, Др. Клименко, саме поїхав на пошлюбну подорож і повертається в суботу.

[Samstag, 21 Juni 1947]

21. субота. Оглядав місто. Берн дуже гарний. Тип старого південно-німецького міста Довгі вулиці під аркадами, крамниці може не такі блискучі як у Женеві, але середня заможність ще вища. – Пополудні у Мирослава Гроссена. Він саме віддав дисертацію. Дискутували довкруги українського сепаратизму та росій. імперіалізму.

[Sonntag, 22 Juni 1947]

22. VI. Неділя. Рано дальше оглядав місто. Коло медведів. Лазив на вежу Собору. – Пополудні з Вусом у двох його знайомих, потім разом з дівчатами до кіна.

[Montag, 23 Juni 1947]

23. VI. Понеділок. Продовж в аліантський військовий комісії свій французький Laissez-passer з Австрії. Операція тривала 5 минут. – По полудні ходив на прохід (до зоологічного саду) із дівчиною, що з нею познайомився був вчора через

⁴⁷ Особу встановити не вдалося.

⁴⁸ Мається на увазі Григорій Зуб (д.н.н. – д.с.н.), член студентського товариства «Сокіл» у Берні (1945). Більше свідчень про цю особу не знайдено.

Вуса. Сесилія de-Raemy⁴⁹ молода й симпатична дівчина з доброї фрайбурзької⁵⁰ родини.

[Dienstag, 24 Juni 1947]

24. VI. Ранком у старокатолицького єпископа Kÿry⁵¹, симпатичний і дуже культурний старушок. Говорили ми про проф. Вінтера, про релігійну політику большевиків. Конкретно для мене нічого з цього не буде. – Пополудні довша розмова з Петром Демчуком. – Запропонував його компромісовий вихід із конфліктів на студ. терені в Швейцарії. Демчук в засаді згідний. Хоч характер його більше ніж сумнівний, але приємно було порозмовляти з першим інтелігентним молодим українцем у Шв. Позитивного з Вусом нічого не доб'юся. Це занадто вузький сектор. Говорив теж з Др. Бідою. Моє переконання: треба перти до компромісу. Слабі пункти: задиркуватість Прокопа та ідеальність Демчука для одних та Вуса для інших.

[Mittwoch-Samstag, 25-28 Juni 1947]

25-28. VI. Фрайбург. Мешкаю в богословському конвікті «Салезіанум»⁵². Крім сотні студентів теології ще два десятки цивілів. Між ними проф. Нижанківський. – Містечко маленьке, історичне. Прегарний, наскрізь модерний будинок університету. Говорив з деякими професорами та канцлером університету. Виступав на одній дискусії. Від осені буде тут Інститут Інтерн. Студій? Чи шанса для мене!

[15] [Dienstag, 1 Juli 1947]

Сенсаційний лист від Кітаями. Ніби приїжджає до Швейцарії, організує якесь наукове підприємство й мене запрошує до співпраці.

[Montag, 7 Juli 1947]

Почав лекції укр. мови з кн. Любомірським.

[16] [Donnerstag, 24 Juli 1947]

Моя візита у Д-ра Iserland'a⁵³. Вигляди на мою співпрацю в Католицькій організації Інтернаціональних студій.

[Samstag, 26 Juli 1947]

Побут Панчука в Женеві. Позитивного для Мама нічого нема, бо він відмовляється субвенціонувати тутешній Комітет.

[Новий зшиток щоденника]

[1] 14. VII.

Сон у зв'язку з двома подіями, що на них чекаю на відповідь: 1) Мама мені каже, що лежить лист від Bongras⁵⁴, короткий. 2) Вістка про Студ. Конгрес. – Обі

⁴⁹ Особу встановити не вдалося.

⁵⁰ Йдеться про швейцарський Фрибург.

⁵¹ Мається на увазі Адольф Кюрі (Adolf Kÿry, 1970–1956), єпископ Християнської католицької Церкви Швейцарії та секретар Старокатолицької єпископської конференції Утрехтської унії (1924–1955).

⁵² Будинок (конвікт) у Фрибургу під егідою Згромадження отців салезіян; був збудований у 1907 р. передовсім для проживання студентів богослов'я, майбутніх священників зі Швейцарії та з-за кордону. З 1947 р. конвікт приймав також і студентів з інших факультетів.

⁵³ Особу встановити не вдалося.

⁵⁴ Юджин Бонграс (Eugene Bongras, 1905–1981), економіст, родом з м. Саррбур (Франція), д-р Паризького університету (економічні науки, 1930), член Французького інституту в Берліні (1934–1939), надзвичайний (з 1939 р. – звичайний) професор, викладав до 1961 р.) професор політичної економії, а відтак соціології та політичних наук, етнології та антропології на юридичному

вістки мають песимістичний характер. Відповід[ь] від Bongras негативна вислід на Конгресі + програма. – Пам'ятаю тільки згадані мотиви. Не пам'ятаю пляс-тичних картин, драматичної акції тощо.

10. VIII.

Мандрівки в терені. Терен гористий. Пнуса в горах. Плаваю каюком на гірських річках. Часом річка робиться зовсім низька й вода під човном зникає. Треба човен штовхати. Але потім річка знову з'являється, човен пливе. Мандрівка не є лінійна – це те, що німці називають «Kreuz und Eneo-Wandern»⁵⁵. Терен це невелика держава, ніби Ліхтенштайн, [2] положена між двома великими сусідніми державами. В певному моменті я з приємністю стверджую, що я границею вже пройшов. Границя зовсім не була трудна. Границя не є в горах, але на рівнині, мала річка й місток. Вже пройшовши місток побачив я граничну таблицю за собою. – Тонація радше приємна, хоч не спокійна.

Бачив теж Любомірського та його жінку⁵⁶.

11. VIII.

Велику роль у сні відіграло море. Насамперед я є на кораблі, або замок над морем? – багато людей, якась складна авантюра, якої вже не пам'ятаю ма-буть бавимось в хованку.

Я кидаю з корабля в воду, в море дві алюмінієві посудини, дві ідунки блиску-чі й білі; бавлюся страшенно, коли буруни ними крутять і кидають (як дитина бавиться ки[з]нувши щось до води). Потім буруни затоплюють одну посудину, а другу викидають назад на поклад. Я рішаю – коли щастя мені її повернуло треба її добре сховати й я її ховаю.

Потім я говорю з моско бабуною. Бабуня жалує мене, що я такий бідний, що не можу справити собі нового одягу, що навіть мої одні штани витираються вниз. Бабця каже, коли так, то я мушу допомогти. Я кажу: остав, бо чейже ти теж бідна. Бабця: в такому разі мушу стягнути до капіталу. – Й вона всоує мені до кишені монету. Потім я витягаю монету. Це золота монета, гарно блистить, питаюся когось, скільки вона варта, кажуть мені 20 фр. На це я думаю собі: за 20 фр. убрання нового не куплю собі, але куплю собі вічне перо.

Потім я швидко йду, спішуся. Околиця, як у Львові в сторону двірця (скрут Городецької). – Але [4] не можу пригадати, тепер, куди я так спішився.

Остання сцена: Бульвар над берегом моря. Море шаліє при чорній погоді. Берег відкритий із гарними цвітниками. Вздовж берегу моря проїздить із величезною шкідливістю електричний поїзд. В поїзді є Lady Hamilton⁵⁷. На березі, на газонах танцює з радости немов бахкантика (в розвівних білих шатах) молода дівчина. Хтось другий надбігає, старий мужчина, кривий й кричить: Ах, безумна чого ти тішишся, це ж тільки знак, що йде війна, труд, зусилля. Але дівчина не слухає, тільки тішиться й танцює далше.

факультеті Фрибурзького університету в Швейцарії, декан (1941–1942) та директор (1945–1955) факультету, співвидавець та редактор журналу «Politeia», директор Інституту суспільних наук та політики при університеті (1949–1953), президент Товариства економічних та соціальних досліджень Фрибурзького університету.

⁵⁵ Іронічна версія фрази Kreuz und Quer-Wandern – мандрівки вздовж і впоперек (нім.). Тут дослівно: «енеївські блукання».

⁵⁶ Мається на увазі Анна Любомірська (дівоче – Вілямовська, 1908–1978), гербу Орля. Народилася та померла в Варшаві.

⁵⁷ Мається на увазі Емма Гамільтон (Emma Hamilton, 1765–1815), коханка британського адмірала Горацио Нельсона.

Загальний тон: Allegro.

(N.B. 1) Вчора бачив фільм Lady Hamilton⁵⁸. 2) Хочу купити вічне перо, яке коштує 30 фр., але я шукав за 20 фр. бо 10 фр. я міг би дати від себе).

[5] 12.VIII.

Від Матері маю доручення замовити панахиду. Річ відбувається ще якби у Львові. За кого панахида – не знаю. Переговорюю насамперед з одним священником – православним (не греко-католицьким). Потім виступає цілий ряд ієрархів: митрополит, кілька єпископів тощо. Всі великі, бородаті (сивобороді), в обрядових візантійських ризах. Я бачу, що я незручно вмішався між них. Тому трохи виходжу з черги й пропускаю насамперед єрархів і прилучуюся до походу накінець. Входимо через двері до кімнати – не церкви, але звичайної більшої кімнати (чомусь нагадує колишнє приміщення редакції «Діло» у Львові Ринок ч. 10). Кімната порожня, ясна. Духівники оставляються в півколо. – Пробуджуюся. –

Загальний тон: тверезий, діловий.

[6] 14.VIII.

Перша частина: діється у монастирі, чи радше духовній семінарії. Я в ролі молодого богослова ходжу в коридорі там і назад і молюся з книжки.

Друга частина: має характер пригодницького фільму. Діється в американському Far West⁵⁹, костюми кінця 19. століття. Герой є молодий, гарний, фасцинуючий – але при цьому асоціальна людина. Зводить три жінки. – Подробиць не пам'ятаю. Але одну зводить в неділю, коли вона сама в хаті – Організує банду розбійників. Нарешті його ведуть на страту. Одна (чи дві?) із жінок (чи дівчат) приглядаються. Його веде цілий відділ в ковбойських костюмах. Але він виривається вихоплює револьвер. Загальна стрілянина. Героя стріляє його приятель, який в цілій дії відігравав якусь ролю – як приятель, що не підозріває, що [7] другий є «чорним типом», якого чорний тип старається звести, приятель мабуть стоїть в якомусь зв'язку до згаданих жінок. Отже приятель стріляє в героя. Але герой, падаючи, зводить револьвер (цю сцену пам'ятаю пластично) і своїм пострілом кладе також приятеля.

21. VIII

Публічний суд над Гітлером. Його засуджують. Але коли маса народу починає виходити із залі, Гітлер хоче висмикнутися із залі разом з нею. Він перекидається в малого песика. Він уже коло дверей. Тоді я вказую на нього й його знову хапають.

[Новий зшиток щоденника]

[1] Понеділок 3. II. 47

60 трамвай
1,25 обід
50 хліб
2, 35

Вівторок 4. II.

20 трамвай
1,70 фризієр
1,50 обід
3, 40

⁵⁸ «Леді Гамільтон» («That Hamilton Woman»), художній фільм американського режисера Александра Корда, що вийшов на екрани у 1941 р.

⁵⁹ Далекий Захід (англ.)

	5. II.
90, 00 чинш за кімнату+купелі+молоко	
50 трамвай	
2,05 обід	
2, 55	
	[2] 6. II.
2,50 обідові карти на два дні	
,70 поштові порта	
,70 шоколада для Курті ⁶⁰	
1,50 кіно	
4,40	
	7. II.
1,25 обід	
1,25 помаранчі	
20 трамвай	
2,70	
	8. II.
1,25 обід	
1,00 легітимація університету	
2,25	
	9. II.
0,50 програма котячої вистави	
	10. II.
0,20 трамвай	
2,20 обід	
1,80 фото	
1,50 концерт	
0,50 програма концерту	
6,20	
	[3] 11. II. 47
0,50 книжка. Claude Farrère ⁶¹	
4,50 займяник	
2,00 вечеря	
7,00	
	12. II. 47
0,20 університет	
1, 50 кіно	
1, 70	
	13. II. 47
2,20 обід	
2,60 вечеря	
4,80	
	14. II. 47
2, 00 обід	
5, 00 кав'ярня з Бурком	
7, 00	

⁶⁰ Особу встановити не вдалося.

⁶¹ Клод Фаррер (Claude Farrère, 1876–1957), французький письменник, історик, кіносценарист та журналіст, лавреат Гонкурівської премії (1905).

0,20 трамвай 2,50 обіди 2,70				[4] 15. II. 47
0,25 газета, дрібне 2,50 тістечко 2,75				16. II. 47
2,00 обід 0,50 паста до зубів 0,20 трамвай 2,70				17. II. 47
0,25 трамвай				18. II.
2,00 обід				[5] 19. II.
2,00 обід 2,70 вечерея 1,20 кіно 5,90				20. II.
21. II. 24. II.	22. II.	25. II. 0,20 трамвай	23. II.	
26. II. 0,20 трамвай 1,30 обід 1,30 фіґи 1, 00 папір до писання 0, 70 почта 5,50				[6] 27. II. 47
0, 20 трамвай 2,50 обід 2,00 бішккопт 4,70				28. II. 47
1,20 булки на снідання 1,25 обід 2,45				[7] Пон. 1. III.
1,25 обід 1,25 журнал 2,00 книжка, Voltaire «Candide» ⁶² 4,50				

⁶² Йдеться про книгу «Кандід, або оптимізм» Вольтера.

		2. III.
[...] ⁶³		3. III.
2,00 обід	20,00 для М.Г. на течку	
2,00 кіно		
0,30 трамвай		
2,25 «classeur» ⁶⁴		
6,55		4. III.
0,60 трамвай		5. III.
2,00 лікарство	Krankheit ⁶⁵	[8] 10. III.
2,20 обід		
1,00 шоколяда		
1,00 вечеря		
1,00 кіно		
5,20		12. III.
2,00 обід		
0,50 трамвай		
2,50		13. III.
2,50		14. III.
2,50		15. III.
12,50 прачка		
3,50 харчі		
4,50 кавярня		
20,50		[9] 16. III.
3,00 обід		19. III.
5,00		
[10] Травень		
200,00	+85 (видав досі 115) = -80 помешкання = 35	
80,00 кімната		
5, 00 перепровадження	15 прачка	
(=20 фр)		
15,00 прачка	5 перепров.	
8,00 дрібні рахунки на старому помешканні	(=15)	
+ 200 фр		
- 80 фр помешкання		

⁶³ Не вдалося відчитати. Правдоподібно «п'єп».

⁶⁴ «Папка для паперів» (фр.).

⁶⁵ Хвороба (нім.).

15,00 прачка
8,00 дрібні рахунки на старому помешканні
5,00 перепровадження
8,00 дрібні рахунки (фризієр 2 ф., кіно 1,50 ф., анонс 1,50 ф., 3 фр. травної,
овочі і т. д.)

[11] 4. V.

10,00 – Мамі на харчі

2,00 – цвіти

5. IV.

4,00 – фотографія

1,00 – трамваї

1,75 – закупи паперів

6,75

6. IV.

1,00 – гребінь

0,40 – марка постова

0,80 – овочі

2,20

7. IV.

3,00 кіно

8. IV.

0,40 – морожене

9. IV.

1,00 – трамвай

[12] 10. IV.

1,00 – трамваї

0,50 – вулична збірка

1,30 – телеграма

2,80

11. V

2,00 – снідання

4,00 – обід

1,00 – подорожні видатки

7,00

12. V.

0,60 трамвай

1,00 кавярня

5,00 дарунки для Австрії

6,60

[Новий зшиток щоденника]

[1] кінець жовтня / 47

Два сні:

1) Я сиджу в темній залі кіно. Коло мене поруч сидить жінка. Я не знаю як вона називається, ані я її не бачу. Всетаки я знаю, як вона виглядає. Вона старша за мене віком (може під 40), струнка, висока, чорнява. Вона притулюється до мене і доторкає рукою мого сорому. Мені приємно, але я застиджений, стараюся боронити, пробуджуюся.

П) Через Женеву приїздить поїзд, що в ньому є Галицька Дивізія, що з Італії переїздить до Англії. Вхожу до вагону. З одного вагону переходжу до другого. Але вагони великі як залі. Бачу я хлопців в уніформах. В одному вагоні теж дівчата в мундирах. Пізнаю одного хлопця (мій знайомий із пластових часів). Я в радісному, піднесеному настрої. Поїзд тимчасом рушає. Мене це непокоїть, але я далі лишаюся в поїзді. Из вікна бачу у віддалі вежі [2] Собору св. Петра в Женеві, в долині, як він ховається. Переходжу до дальшого вагону. Зустрічаю в уніформі Іриня Костельника. Стаю перед ним «на струнко». В першій хвилині він мене не пізнає, я вибухаю сміхом і падаємо собі в обійми.

Настрій: Величезна радість із зустрічі із товаришами та із вояцької атмосфери.

[22 вересня – 31 грудня 1948 р.]

[1] Щоденні записки
1948

[2] 22 вересня 48.
середа

Рано: Лист від Ерні – радісний і бадьорий. Вона живе приготуваннями до подорожі.

Прийшов Роман Кметик¹. Заспаний – вчора всю ніч гуляв. Я поклав його спати в моїй кімнатці. Кметик їде до містечка Yverdon, де дістав посаду в дантистичній фірмі. – Милий та «harmloser»² хлопець – може найсимпатичніша людина в тій галереї «мертвих душ», що нею є Женевська українська колонія.

Прийшла Сім'янцева³. Принесли переписаний на матрицях обіжник УДК у справі рятування наших людей з Чехословаччини. Сімянцева залишилася також пообіді в бюрі. Її базікання (паща не замикається!) їде мені на нерви. – Я забрався.

На візку в букніста купив том студій Бердяєва про Достоєвського⁴.

Зустрів Mlle Schurter⁵. Вона [3] вчиться до іспиту, не має часу на товариські зустрічі.

В бібліотеці позичив твори Сквороди та Рікарди Гух «Die Romantik»⁶.

Вислав Ерні короткого листа, підготованого ще вчора вночі: Порушую там один «слизький» момент. Прошу Ерну, щоб вона порадилася лікаря щодо метод антиконцепційних заходів. – Чи дівчина не буде вражена? Але наша любов входить в подружню, – а не романтичну фазу, – не вільно боятися фактів.

Вислав Пизюреві для Студ. Вісника статтю «Тимчасові висліди дискусії про соціалізм»⁷. – Стаття лежала в мене від 2 місяців. Вчора й нині заповнив я її одним параграфом проти тоталістичних ухилів в українському соціалізмі. Це вислід моїх листовних полемік з Борисом Левицьким.

Вечором з Мамою та дурепою Сім'янцевою в кіно «Rialto». Французький фільм «La vie en rose»⁸. [4] Під час антракту зустрів випадково, поляка що з ним

¹ Мається на увазі Роман-Сильвестр Кметик (1924 р.н.), лікар-стоматолог; родом з Борислава, навчався в торговельній школі у Львові (1937–1943); у 1943 р. був примусово вивезений в Німеччину і працював на будівництві оборонних укріплень в Італії (1943), звідки втік до італійських партизанів, а відтак в листопаді 1944 р. перебрався до Швейцарії, де мешкав у Женеві як біженець; навчався на стоматології (1945–1947) та працював як лікар (1947–1949); у 1949 р. планував емігрувати до Австралії. Подальша доля невідома.

² «Нешкідливий» (нім.).

³ Йдеться, очевидно, про секретарку М. Рудницької. Особу встановити не вдалося.

⁴ Невідомо, про яке видання йдеться: Николай Бердяевъ. Міросозерцанне Достоєвскаго. Прага, The YMCA PRESS Ltd, 1923; чи пізніші: німецькомовне в Мюнхені (1925) або франкомовні в Парижі (1929, 1946).

⁵ Йдеться про Марію Шуртер. Свідчень про неї знайти не вдалося.

⁶ Мова про книгу німецької письменниці, філософині та історикині Рікарди Гух (Ricarda Huch, 1864–1947): Huch R. Die Romantik: Blütezeit, Ausbreitung und Verfall (1-е видання Ляйпціг, 1899).

⁷ Мається на увазі стаття: Л.-Р. [І. Лисяк-Рудницький]. Тимчасові висліди дискусії про соціалізм // Наші позиції. Орган Центрального Комітету Української Революційно-Демократичної Партії. 1948, ч. 2 (вересень), с. 52–57; ч. 3–4 (жовтень–грудень), с. 59–64. (Підпис: І. Брусний).

⁸ «Життя в рожевому кольорі» (фр.). Під такою назвою вийшла синглом у 1947 р. пісня Едіт Піаф, написана у 1945 р. Тут йдеться найімовірніше про фільм 1948 р. режисера Жоржа Фірланда «Neuf garçons, un coeur» (фр. «Дев'ять хлопців, одне серце»), де грає Е. Піаф.

познайомився минулого тижня на докладі Mlle de Stockalper⁹ в нашому дискусійному кружку. Показується, що полячішка називається Szmitkowski¹⁰ та працює в польсько-американському Комітеті (Place Clapartè¹¹). Умовилися, що будемо телефонувати.

Щоб не забути: Після обіду був на виставі образів французького сучасного маляра Braque'a¹², представника «абстрактного мистецтва». Вражіння рівне нулі. Ані гарне, ані навіть погане, – а якась страшно естетична вбогість.

23. вересня
четвер

В Комітеті¹³: Написав великого листа до Інсбрука, в справі переселення до Парагваю (пляни Міколайського¹⁴). Міколайський хоче організувати компактне переселення та створити в Парагваю велику хліборобську кооперативу. [5] Проєкт виглядає д. серйозно, – Найбільша перешкода: Різні наші жуліки, які торгували парагвайськими афідавітами, або – взявши пар. візу нелегально зупинялися в Аргентині – створили українцям в парагвайських урядових колах погану опінію.

Приватного листа до полк. Чеботарева (також в імені Мами). Критикую його за те, що він «підкопується» під уряд Мазепи: не штука казати, що уряд нічого не робить – коли він не має грошей і завданням його, Чеботарева, було б уже нині мати зв'язки з американ. розвідкою та здобути засоби на укр. роботу, – а замість цього він став вічевим промовцем. 2) Валити Мазепу, це в нинішніх обставинах значить розчищати шлях для приходу коаліції Мудрого та бандерівців.

Вечором телефонував ред. Троцький та подав вістку – за совєтським радіом – про атенгат на Костельника. Якщо це правда, то тепер большевики із Костельника [6] зроблять «православного святого». Дивні людські призначення! Пригадую Костельника як мого катехета (в першій клясі гімназії; я тоді був продовж кілька місяців в польській школі, а Костельник був катехетом для греко-католиків в польських гімназіях). Пригадую Костельника, як святоюрського проповідника; на його проповіді все стягалася велика маса народу. Дуже добре знаю старшого сина Костельникового, Іриня. Ми разом ходили до гімназії, в одному році склали матуру, а крім цього спільно бували на пластових таборах (Іриней К. був пристрасний спортсмен і скавт, – добрий і симпатичний товариш). Гавриїл Костельник безперечно найсильніший інтелект в усій Греко-Католицькій Церкві. – Але були в ньому дивні нахили: напр. пропаганда в честь Насті Волошин¹⁵

⁹ Особу встановити не вдалося.

¹⁰ Ймовірно, мається на увазі Тадеуш Шмітковський (Tadeusz Szmitkowski, 1906–1983), католицький діяч, інтернований в 1940 р. в Швейцарії, де залишився після війни на еміграції; представник католицького руху Pax Romana та генеральний секретар міжнародного центру католицьких організацій в Женеві.

¹¹ Назва площі в Женеві.

¹² Йдеться про Жоржа Брака (Georges Braque, 1882–1963), французького художника, графіка, декоратора, скульптора, одного із засновників кубізму.

¹³ Мається на увазі Український Допомоговий Комітет.

¹⁴ Особу встановити не вдалося.

¹⁵ Сестра Маріям ЧСВВ (світське ім'я – Анастасія Волошин, 1911–1994), українська стигматичка; з 1936 р. – монахиня-василіянка, якій Г. Костельник присвятив три книги та численні публікації. У 1949–1956 рр. перебувала на спецпоселенні в Читинській області. Після звільнення мешкала у с. Шпильчина Перемішлянського району Львівської області.

та інших стигматичок. – Не раз думав я про причини Костельникового переходу на православ'я. Безперечно, в цій людині був сильний ре[7]сентимент – це видно було з його Писань. Але маса моментів тут загадкових. – Причинок до нашої національної трагедії. Багато хто цього не зрозуміє: Напр. ідіот-Троцький дуже тішився...

Відібрав убрання від кравця (перероблене з того, що дістав в Берні в Черв. Хресті). Порядне, чорне. Кравець – веселий і балакучий жид з Могилівської губернії.

26. 9., неділя

День поганого настрою. Пригноблення, песимізм. Чому? Чи печінка наново відзивається?

Порядкував бібліотеку. Всі мої книги майже рік були звалені на велику купу в стінній шафі в коридорі. Тепер наводжу порядок. Нема досить полиць, щоб книжки порядно повставляти. Отже обмежуюся до поділу на 4 категорії. 1) Українця та русіка (за винятком гарного письменства). 2) Белетристика та поезія в усіх мовах 3) Історія 4) Теорія (філософія, соціологія, економіка, державні науки) – Вреш[т]і категорія 5) макулатура, якої дуже [8] багато.

З «Рах Романа»¹⁶ прийшло письмо на руки Monsignore Petit¹⁷, католицького Генерального Вікарія Женеви. Це відповідь на нашого листа до Petit, де ми порушили питання стипендій з католицьких джерел у Швейцарії для укр. студентів з Німеччини. Petit переслав це письмо до «Рах Романа», а ця вибірується. Але певні можливості ще є. Дуже хотів би я могли стягнути Рудка!

Причина мого пригноблення мабуть та, що моя велика стаття-студія про націоналізм не йде так, як повинна. Мама має рацію: Вона каже, що я пишу так, як пані Марійка Донцова¹⁸ говорить, себто не могу обмежитися точно до спрецизованої¹⁹ теми, але притягаю всі асоціації. Вислід: хвороба елефантіазіс, що на неї хворіють мої продукти, з яких нічого не виходить.

Треба себе перебороти!

27. 9., понеділок

Нове цікаве знайомство: Провів побіддя у грузинського письменника Grigol'a Robakidze²⁰. Побачення зааран[9]жувала вихованиця Робакідзе, моло-

¹⁶ Міжнародна федерація католицьких інтелектуалів, один із найстарших мирянських католицьких рухів, який постав як студентський та академічний рух у відповідь на потребу побудови мирного світу після двох світових воєн.

¹⁷ Мається на увазі Анрі Петі (Henri Petit, 1888–1962), католицький священник; родом із передмістя Женеви, навчався в колегії в Евіані та семінарії у Фрибургу; після висвячення був вікарієм (сотрудником) у церкві Пресвятого Серця Христового в Женеві (1911–1922), потім кюре (настоювателем) в громаді Вейріє (Veyrier) (1922–1932), генеральним вікарієм Женеви (1932–1952) та проповідником на месах на радіо. Помер і похований в Женеві.

¹⁸ Марія Бачинська-Донцова (1891–1978), українська поетеса, громадська діячка, журналістка, перша дружина Миколи Голубця, дружина Дмитра Донцова; з 1914 р. належала до жіночої чоти УСС, перебувала на дипломатичній службі УНР у Данії, Швейцарії, Берліні (1918–1920); належала до товариств «Українська захоронка», «Просвіта», «Сокіл», «Пласт» та «Союз Українок» (голова у 1927–1929 рр.); у 1922–1939 рр. допомагала чоловікові у виданні «Літературно-наукового вісника» та «Вісника»; після Другої світової війни жила в Чехословаччині, а потім в Німеччині; у 1950 р. переїхала до США.

¹⁹ Детально, чітко окресленої (польськ.).

²⁰ Грігол Робакідзе (1884–1962), грузинський письменник; з 1931 р. – на еміграції в Німеччині (1931–1945), після чого виключений з Федерації грузинських письменників та позбавлений радянського

да росіянка Алла Погорелова. Робакідзе має певно під шістдесятку. Виглядає молодше. Пластично корбоване обличчя, великі темні блискучі очі, ніби трохи вогкі (але скупчені, не замрачені, як часто в орієнталів); якщо не помилюся, носить перуку. Оригінал першої кляси: Містик, повний патосу, велетенське самопочуття (ставить себе нарівні, або й вище Гете і т. ін.) Але цікавий. Глибокі та влучні думки. Про основи грузинської духовности та культури (її архаїчний, «атлантичний», солярний і сакральний характер); про Гітлера (в основі – не політик, але містик, маг і à la Распутін; подібно як у Распутіна магичні сили «темні», невизволені, духовно неочищені) і про німецький характер та німецьку катастрофу (німці – метафізична нація; «німці – більш таємничі як росіяни», і гін до самознищення, коли німецька метафізична енергія не є очищена та освячена, як в Баха, Гете і німецький демонізм в Нібелюнгів, [10] в Лютера, в Бісмарка, Ніцше, Гітлера). «Хто побороє жида, як жида, – той призначений на згубу». – Американізм – це теж «большевизм» («совєтська влада + електрифікація»). Упадок російського большевизму можливий вже в найближчих роках, але це не розв'язує питання про духове переродження світу. – Наукова філософія не задовольняє, бо вона особу, «я», суб'єкта перемінює в предмет. Тільки релігійна розв'язка – де вже нема «я», й «не я» – де людина ідентична з Божеством. – Про Україну: Україна багато завдячує совєтському періоду. Перед революцією він сам, Робакідзе, не вірив в існування України, як нації. Але коли він, вже за совєтських часів побував в Харкові, він відчув, що тут є якийсь окремий національний фундамент – «в цих людях нема метафізичної російської істерики». Тепер Україна є й буде – або большевизм переможе в цілому світі (тоді положення України теж нічим не буде відділятися), або большевизм впаде, тоді Україна буде незалежна. Україна стала нацією, [11] а нація в 35 мільонів пропасти не може. – Робакідзе обіцяв приходити на збори Дискусійного Круга.

Світова ситуація раптом стала надзвичайно напружена. Західні альянти відд[а]ли справу Берліну перед ООН. Що тепер? Чи Москва вийде з ООН? – Нехай би Ерна тут як найшвидше приїхала!

29. 9.

Дістав листа від проф. Феденка з Авґсбургу. Звертається до мене в «урядовій» справі: Можливості укр. пресової пропаганди у Швейцарії.

Fr. Mareile Böhmer²¹ була попроситися. Вона знаменито використала свої 4 місяці у Швейцарії. Останні 2 місяці була з родиною, яка її запросила до Женеви, на вакаційній подорожі до Цюріху та Арози! – Повне противенство Еви Конріх, якої побут у Швейцарії дуже непродуктивний.

[12] 30. 9.

четвер

Вечором сходилин Дискусійного Круга в кавярні «Clémence». Доклад серба Радульовича²² про плян Маршалля. Змістовний. – Дискусія. – Звернено увагу передусім на політичний бік Плян Маршалля: його політичне підложжя не-

громадянства як неповерненець; з 1945 р. разом із дружиною Єленою Фіалкіною (д.н.н. – д.с.н.) та її племінницею Аллою Погореловою (д.н.н. – д.с.н.) перейшов кордон до Швейцарії, де оселився як «інтелектуальний емігрант»; автор романів «Мегі. Грузинська дівчина» (1932), «Замучена душа», «Поклик Богині». Помер та похований в Женеві, перепохований в Парижі.

²¹ Особу встановити не вдалося.

²² Особу встановити не вдалося.

офензивне, але дефензивне і санація Західньої Європи, – не офензива проти Советської Європи. – Присутніх к. 10 осіб. Поляки в комплекті, прийшов також Робахідзе. Я його потім відпроваджував додому. Робахідзе розвивав думку: а) націоналістичного тоталітаризму не можна порівнювати з тоталітаризмом большевицьким, б) большевизм не є російський, це інтернаціональний заговор, що опанував Росію.

[13] 2. 10. 48
субота

Мама хвилюється: Дістала листа з Аргентини, що Люба Гаращак-Вітошинська²³ поширює про неї чутки, що вона на большевицькій службі! Люба Гаращак – по свому теперішньому мужеві палка бандерівка. Сплетні про Маму поширювала вона та її сестра (Слава Ласовська, – тепер Кулішева) ще в Австрії, а потім Франції. Це відгомони тієї велетенської наклепницької кампанії, що її провадили проти М. в 1946 р. бандерівці на всіх фронтах. – Доволі довго та гостро дискутував з М. Я був тієї думки, що М. до справи занадто підходить з критеріями моралі й чести, а не з критеріями політичними. Як довго в руках бандерівців був їхній сильний апарат, а не було ні загальнонаціональних авторитетів, ні навіть осередків, які протиставилися бандерівцям – так довго бандерівці мали всі засоби, щоб поширювати клевети й тяжко було проти цього боротися. Бо заким «пришпилили» одного клевет[14]ника, їх уже наплодилося десять, а до джерела й так не докопаєшся. – М. хоче тепер звернутися до Феденка, щоб запитати, чи може рахувати на підтримку Державного Центру²⁴.

Друга тема хвилювань Мами: Бабця, її здоровний стан, її ослаблення, її вєредування з їдженням.

3. 10. 48
неділя

В шпиталі, відвідини в Бабці. Виглядає значно краще (порівняльно!), сидить у фотелі, ведена під руки може трохи йти. Думає тільки про одне: коли поїде до Америки й не допускає думки, що це могло б бути неможливе. Найгірше те, що Бабця не хоче їсти, майже нічого до уст не бере й тому страшне ослаблена. Ми її заспокоювали, щоб нічим не хвилювалася, тільки старалася набрати сил, бо інакше не зможе сісти до літака. – Часами Бабця говорить зовсім розумно, навіть з гумором, а часами робить вражіння неприємне.

[15] Головно сплутує все, що стосується часу і місця. Питається, чи шпиталь в тому самому місті, де ми з Мамою живемо; питається мене, чи я здавав матуру в Женеві і т. ін. Але часами знову пам'ятає різні деталі, не тільки з давніх літ, але й з Ранквайло, напр. як й приходив до неї на відвідини, а вона ховала для мене компоти й сирки і т. ін. – Цікавий характер: з одного боку велика вітальня відпорність, але з другого боку брак усякої погоди, всякої «Abgekklärtheit»²⁵, що

²³ Мається на увазі Ольга-Любомира Вітошинська (дівоче прізвище – Гаращак, псевдонім Софія Наумович, 1908–2000), українська громадська діячка, журналістка, письменниця та перекладачка; у 1944 р. емігрувала до Західної Європи, закінчила УВУ в Мюнхені, Національний інститут східних мов і цивілізацій, Паризький університет, читала лекції з історії української літератури; одна із засновниць Союзу Українок у Франції, кореспондентка українських політичних газет і журналів, редакторка жіночих сторінок тижневика «Українське Слово» в Буенос-Айресі, де певний час мешкала; голова Союзу Українок Аргентини, авторка повісті «Забута королева».

²⁴ Йдеться про Державний Центр УНР, або Уряд УНР в екзилі.

²⁵ «Зрілість, урівноваженість» (нім.).

її повинен мати старечий вік. Бабця все незадоволена, песимістка, непривітна до людей, головню до чужих (напр. до сестер-піклувальниць у шпиталі). Вуйки казали, що Бабця все життя мала таку вдачу. – Мама дуже терпить від тієї Бабциної вдачі, напр., що коли Бабця мешкала в нас, ніколи не похвалила харчу, не сказала, що їй в нас добре і т. ін. (зате тепер Бабця каже, що їй в нас було добре й хоче до нас назад, аби тільки [16] забиратися із шпиталу, – хоч у шпиталі має безумовно кращу опіку).

Чудесна погода! «Золота осінь» – сонячна і тепла, майже як у Львові. Боже, чому Ерна не їде?!!

4.10

понеділок

Скінчив статтю п. з. «Дилема гетьманського табору»²⁶. Висилаю до ред. Которовича, «Неділя». Думаю, що стаття викличе вражіння: Це гостра критика «тоталістичного ухилу» в гетьманському русі, їхньої спілки з бандерівцями та саботажу УНРади. – Я певен, що «батько Варфоломій»²⁷, щоб мене «знищити», витягне справу мого виключення з гетьманської організації в 1940 р.

В Comité intellectuel нам знову дали на цей місяць тільки по 175 фр !!! Як жити?! – Я потребую конче нові черевики та всякі інші необхідні видатки, – не [17] згадуючи про видатки на випадок приїзду до Ерні!

8.10.48

п'ятниця

Нічого замітного. – Ерна мовчить. Бабця далі у шпиталі. Урядовець ІРО, який має поладити для неї в Цюріху візу в американському консуляті, ще туди не поїхав. – Від єп. Бучка з Риму ще все нема заповідженої субвенції для Комітету. – Комітет видав Комунікат про дотеперішні успіхи переселеної акції з Чехословаччини. В Комітеті багато листування.

Із приватних: Нині дістаю знову обширнішого листа від Ю. Дивнича. Він працює над фузією різних «східняцьких» груп: УРДП (правиця) Національно-Державний Союз, Союз Земель Соборної України – та подібні дивні утвори. Сам Дивнич має ясний і здоровий погляд на ці речі, але він страшенне перетомлений. – Прислали мені з Ной-Ульм'у урдп-івську брошуру [18] звіт про партійний зїзд (у травні!) та зміст худосочної промови «генсека». (І. Багрянного).

Н.В. Вчора Мама обїдала з амбасадором Понсо (Ponsot)²⁸, одним у керівних діячів ІРО. Старший, милий панок, якого Созонтов²⁹ часто водить по дорогах ресторанів. Мама має надію, що може через Понсо вдасться добути якісь гроші.

²⁶ Йдеться про статтю: І. Лисяк-Рудницький. «Дилема гетьманського табору» // Неділя (Ашафенбург). 1948, 14 листопада, ч. 149, с. 4; 21 листопада, ч. 150, с. 2.

²⁷ Правдоподібно, мається на увазі Варфоломій Євтимович.

²⁸ Мається на увазі Огюст Анрі Понсо (Auguste Henri Ponsot, 1877–1963), французький дипломат та політичний діяч; французький Верховний комісар в Сирії та Лівані (1926–1933), генеральний резидент в Марокко (1933–1936), посол в Туреччині (1936–1938); після Другої світової війни працював у Женеві при створенні Управління Верховного комісара ООН у справах біженців.

²⁹ Мається на увазі Симон Созонтов (Созонтов) (1898–1980), український громадсько-політичний діяч, сотник Армії УНР; з 1920 р. на еміграції у Чехо-Словаччині (випускник Української господарської академії у Подєбрадах 1927 р.), а відтак – голова емігрантських організацій у Франції: Української громадської опіки у Франції (1946–1954), Українського центрального громадського комітету у Франції (1948–1969), Представництва Виконавчого органу Української Національної Ради у Франції (1948–1954) та голова її Виконавчого органу (1954–1955), член Митрополичої ради УАПЦ.

Була в мене на чаю Єва Конріх із Jane Lafferty³⁰. – Дивна історія з Джейн. Під час семестральних ферій на Великдень 47 був я на вакаційному Курсі університету. Jane була одною з учасниць. Я на неї негайно звернув увагу. Пробував до неї зближитися – безуспішно. – Час-до-часу бачив її потім на місті, як вона розізджала на своєму ровері. Ми віталися, обмінювалися кількома словами, – але ближчий кон[19]такт з цього не виходив. – Яке ж було моє здивування, коли я довідався, то Єва має кімнату на цій же квартирі що й Jane Lafferty!

Джейн одна з двох жінок, що їх я досі зустрів на женецькому ґрунті, які мені дуже подобаються (друга – це N.N.³¹).

Цікава річ – ця сильна реакція інстинкту («мій тип!») від першої хвилинки, дійсно з першого погляду. І знайомство не затирає, лиш виправдовує! – Це перше вражіння. (Із N.N. було це саме, я звернув увагу на неї негайно, на довший час до того, заки вдалося з нею познайомитися).

Як виглядає Jane? Брюнетка, круглолиця, експресивні уста, веселі очі, повна вітальної сили й гумору. Американка ірландського роду. Неспокійний дух: Під час війни зголосилася до воєнної служби, як телеграфістка і тепер користує з «комбатантської» стипендії, [20] ніби вчилася французької мови та студіювала психологію, а в дійсності всюди потрохи впихала свого цікавого носа. Грошей з дому не дістає, щоб заробляти, працювала в якійсь міжнародній установі як кур'єрка. (Тому цілий день по місті на колесі!). Мала пеха: на весну зламала ногу на лещатах, перед 2 місяцями розбила голову, наїхавши на авто. Має досить Європи, повертається до Америки / Пенсильванії.

Кілька років тому, така апетитна, темпераментна дівчина довела б мене до божевілля. Тепер не те: Жінка може мені подобатися, але почуття дистансу остається. Ерна передо мною. Кожну жінку мимохіть порівнюю з нею – й моя жінка все мені подобається найбільше.

Пишу ці слова в нашому бюрі. Через стіну кімната Бітенца³², нашого словінського сусіди. [21] Він собі сьогодні спровадив якусь дівчину. Через стіну чув я її приглушені сміхи, скрипіння ліжка, її сластолюбні стогони «Non, non»³³. Потім усе затихло.

Кров бунтується. Боже Святий, коли знову доторкнуся рукою жіночого лона, коли ж відчуватиму через власну екстазу – екстазу жіночого віддання. – Але знову цей сам стрим: Я знаю, що любовне з'єднання ні з якою іншою жінкою, крім Ерни, не дасть мені повного щастя. Кожне інше – оставить гіркий осад. Це не «мораль», не абстрактна «супружа вірність». Це щось інше. Це емпірично стверджений закон крові (гл. досвіди в Австрії).

³⁰ Джейн Елізабет Лафферті (Jane Elizabeth Lafferty, 1922–2012), родом з Гаверфорда (Пенсильванія, США), під час Другої світової війни допомагала військовим при виготовленні телеграфної апаратури, потім навчалася в Женеві (дитяча психологія та французька мова), працювала рецепціоністкою в Лізі Націй; пізніше одружилася з полковником Гейзелом Едвардом Лінком і тривалий час мешкала в м. Йокогамі (Японія). Померла у м. Бозмені (Монтана, США).

³¹ Свідчень про цю особу не знайдено. З етичних мотивів ім'я та прізвище цієї особи не подається і замінено літерами (тут і далі).

³² Борис Бітенц (Boris Bitenc, 1918 – д.с.н.), студент факультету економічних та соціальних наук Женевського університету у 1947–1948 рр. Більше свідчень про цю особу не знайдено.

³³ «Ні, ні» (фр.).

[22] 20. 10. 48
середа

Наладований важними подіями тиждень.

Насамперед: минулий тиждень був замаркований кілька денною кризою печінки (знову!): локальні болі, а передусім завороти голови. Потрохи проминуло тільки під кінець тижня.

Для Комітету прийшли гроші від еп. Бучка, з ватиканських фондів. Короткий час знову буде можна вегетувати.

У справі Бабці: Остаточо виявилось, що візи не вдається для неї дістати позаочно. Мама мусітиме з Бабцею їхати до Цюріху. Як старушка витримає цю подорож – Бог один святий знає. Страшні труднощі: як з Бабцею заїхати до Цюріху, коли ледве тримається на ногах? Чи дадуть їй лікарське свідоцтво, необхідне для виставлення візи? – Коли б не вдалося Бабці відтранспортувати і де її подіти?! У шпиталі довше не може оставатися, приватні клініки та відпочинкові доми для старших дам [23] страшенно дорогі (від 14 фр. вгору). Що робити? Шпиталь поки що платить ІРО, але чи Тосько дасть на постійне³⁴ утримання Бабці?

Сьогодні зайшла попрощатися FrI. Maria Schurter. Склала останні іспити та остаточно повертається додому, до Берну. Одна з небагатьох швайцарців, що залишають приємний спогад.

Тепер найважливіше: N.N.

У п'ятницю ввечером, – я саме повертався додому із поштою та пляшкою молока. – застаю вдома N.N. Говорить з Мамою. Вона тільки що повернулася з Італії. Більше місяця з приятелями на Кипрі. Чудесна барва, золотиста шкіра, ці чорні та трохи розкочі молдаванські очі. Довідався, що вона ліквідує всі свої справи в Женеві, переїздить до Парижа. Умовилися на неділю пополудні, після її повороту з вікенд'у у приятелів в Chaux-de-Fonds. В суботу телефонувала ще, що повернеться тільки [24] останнім поїздом. Вийшов по неї опівніч на вокзал. Висіла, у знайомому старому тренчі. Пішки верталися. Я запропонував зайти до мене. Заздалегідь підготував каву та тістечко. N.N. ще не знала моєї кімнатки. Ми курили, пили каву, розмовляли. Це сильне почуття, що ця жінка мені подобається, не тільки «красою» (хоч вона дуже гарна), але всією своєю істотою. Взяв її в обійми. Не боронилася майже. По хвилині сама допомагала мені, коли я її розбирав. Нага в моїх обіймах.

Перша жінка в Женеві. Перша жінка від 2 майже років. (Остання: Maria Herburger у Фельдкірху).

Як передати резюме цієї ночі? Ми не спали ні хвилини. Може тому, що спати вдвійку вимагає привизчаснення. Між обіймами багато говорили, тим стишеним і ніжним голосом, що ним закохані розмовляють в ліжку. Через шибку світило місячне світло, нісся плюскіт фонтанни, яка на початку Grand' rue. [25] N.N. не мала мужчини близько року.

Ця жінка вмів віддаватися. Її тіло струнке, майже дівоче. Дрібні груди. Вузькі долішні уста. Досвід еротично дозрілої жінки, при цьому чар і простота. Якесь дивне поєднання «слов'янської душі» із французькою фінезією. Не йдеться про сам тільки фізичний акт, ані про знання еротичної техніки. Те, що важне, перетоплення душі й тіла в любовній екстазі.

³⁴ Слово «постійне» дописане над рядком.

По такій давній павзі, я фізично може не був у найкращій формі, але ліпше, як може навіть сам міг думати.

Життя цієї жінки, знайоме мені в загальному ще з наших розмов в літі, тепер доповнене новими рисами: Донька румунського генерала, з Молдавії. Каже, що в неї родичі теж в Одесі, в Бесарабії, на Україні. Батько військовий юрист. Подружжя батьків³⁵ не було щасливе – велика різниця віку, і т. д. Батько помер в 1939 році. Мати десь живе в Румунії на провінції. N.N. ходила до³⁶ французького [26] пансіону сестер Sacré-Coeur. Тому французька мова для неї друга рідна. Маючи 18 літ, поїхала на студії до Парижа. Там познайомилася із своїм мужем, молодим швайцарцем із Цюріху, на прізвище Egh.³⁷ Жили в Парижі, поки муж не склав іспиту, потім підчас війни в Цюріху. Вона сама востаннє була в Румунії в 1940 році. Подружжя щасливе – муж з фаху економіст, співробітник економічних журналів. Потім він захворів. Найстрашніша хвороба: мозковий пістряк, тумор³⁸. Інтелігенція не згасла, але змінився характер, емоціональність. «Людина немов затроєна». Страшні депресійні припадки, мізантропія, втеча від людей. Він уже був нездібний до життя вдвійку. На його власне домагання, N.N. переїхала жити до іншого міста, до Женеви. Він спробував самогубства, стрілив собі в скронь. Не влучив! Тільки себе осліпив. Кілька місяців провів ще в шпиталі, N.N. не відходила від його боку. Він був притомний, чув, говорив... Врешті його не стало. Він не був оперований, бо ліка[27]рі виявили тумор тоді, коли на операцію вже було б пізно.

Все було скінчене, здається в 1946 році. N.N. перейшла жити до Женеви. Зробила екзамен на Ecole d'interprètes³⁹. По мужеві оталася їй маленька рента, так що вона матеріально незалежна (в найскромніших границях). Трапилося їй кілька любовних пригод. – Ще в Цюріху з якимось проф. університету, Мефістофелівським типом, за життя чоловіка (коли він від 3 літ був «не свій»). Але вона залишалася з незв'язаними, з незагоєними ранами страшних переживань. Звідки людині, що не має цілі перед собою, взяти життєрадісність? Спросоння вона в моїх раменах часами здригалася, як перелякана дитина. – Її 32 роки.

Моє знайомство з Mme N.N. таке: Вписаючися на літній семестр 1948, вона стояла коло мене й виповняла індекс. Я глянув і здивувало мене на індексі дивне сполучення N. (слов'янське) та N. (німецьке). Я до неї заговорив і [28] вона сказала мені, що вона родом румунка, заміжня за швайцарцем. – Я зараз звернув увагу на її небуденну красу та сказав моєму товаришеві, Жеряву⁴⁰, що стояв коло мене: «Ця жінка мені подобається – дуже!». – В наступних місяцях я її бачив випадково декілька разів на вулиці (у старому тренчі із спушеною головою), в

³⁵ Осіб встановити не вдалося.

³⁶ У рукописі – «на».

³⁷ Особу встановити не вдалося.

³⁸ Рак мозку, пухлина.

³⁹ Школа перекладу (фр.). Ймовірно, йдеться про заснований у 1941 р. факультет перекладу та інтерпретації Женевського університету.

⁴⁰ Мається на увазі Борут Жеряв (1916–1977), син словенського та югославського правника і ліберального політика, міністра у міжвоєнний час Грегора Жерява (одного із лідерів словенських лібералів в Королівстві Югославія); народжений у м. Граці (Австрія); історик та журналіст; студював історію, географію та філософію в Любляні; з 1944 р. мешкав на еміграції, вчився у Женевському університеті, працював як радіожурналіст в Парижі, де й помер. Похований у Любляні.

бібліотеці. – Деся у серпні, мабуть, зустрів її випадково на пошті, вона телефонувала, я зачекав, поки вона виїде, потім заговорив: «Мме N.N., si je ne trompe pas?»⁴¹ В першій хвилині вона мене не пізнала, потім пригадала. Я її відпровадив. З першої хвилини легкість розмови, легкість контакту. Я їй запропонував, чи не робила б вона переклади для УДК. Дійсно вона певний час працювала для нас, робила франц. переклади для УДК. Я з нею зустрічався приватно, аж до її виїзду до Італії: були раз танцювали⁴² (в кавярні Parc des eaux Vives – з видом на озеро), раз пили вино в маленькому bistrot на Plainspalais⁴³. Був я в її кімнаті. Симпатія відразу сильна, взаємна – але навіть не поці[29]лувалися – ні разу. А тепер – вона моя.

Це була перша ніч: із 17/18 жовтня.

Наступного дня був я втомлений і невиспаний. Багато роботи. Не було змоги покластися на годинку. Пообіді довго візита п. Мелена (Меленя)⁴⁴ з Фрибургу (про це окремо). Зустрілися щойно в 8:45, коло кіна. Я сказав N.N.: «Я втомлений, кіно мене не буде бавити. Я йду негайно покластися, щоб виспатися. Приходь по виставі.» – Погасив світло, лежав в темряві з розплющеними очима: N.N., чи прийде? Незамітно заснув. Пробудився з неспокійним окликом. Хтось був у кімнаті. N.N. Це вже близько північ. Швидко лягла коло мене. Пестоці, пестоці, любовний акт. І знову. Вона вмє пестити й дозволяє себе пестити. Поцілунок в карк, в спину, мягко розтулені ноги, відкриті для доторку. Спочиваємо. Її голівка, кучерява, на моїх грудях. Добре. – Відійшла скоро, к. 3:30 над раном. Хвилину по її відході пустилася сильна буря. Моя дитино кохана, що Ти робиш в самотніх, пустих, холодних вулицях [30] осіннього міста, під дощем.

Наступний день. 19 жовтня, вівторок. N.N. від'їжджає нині до Парижа, не хотіла, щоб я її відпроваджував на вокзал. Зустрілися пообіді. Годинку посиділи в якомусь пролетарському, задимленому шинку. Потім я її відпровадив на станцію, де вона мала здавати речі до митної контролю. Отже мав ілюзію, що її відпровадив до потягу. Вона говорила: «Вчора я вагалася чи прийти до тебе. Але тепер я цього не жалую, я добре зробила». Я тільки сказав: «Нехай Бог Тебе хоронить».

Дивні шляхи Твої Господи. 20 жовтня прийшов лист від Ерні. Пише: Вона з дня на день чекала на візу до Швейцарії. Замість цього її перед кількома днями викликали до Мюнхену, де на станиці амер. поліції мала грубі неприємності. Показується, що в Берліні, при перевірці її прохання про виїздну візу, відкрили за картотеками, ніби вона була членом NSDAP. Тим самим не тільки відпадає

⁴¹ «Пані Ерг., я не помиляюся?» (фр.). Повна версія: si je ne me trompe pas.

⁴² У рукописі – «танцювати».

⁴³ Район в Женеві.

⁴⁴ Мається на увазі Олександр Чеслав Мелень-Корчинський (1909–1977), польський правник та політичний діяч в еміграції; працював як асистент кафедри міжнародного права Львівського університету; на початку Другої світової війни переїхав до Швейцарії, захистив докторат в університеті м. Фрибурга; працював професором кафедри міжнародного права Польського університету за кордоном у Лондоні (Polski Uniwersytet na Obczyźnie), належав до польського політичного руху «Незалежність і демократія»; з 1952 р. працював у Нью-Йорку як політичний коментатор польської секції «Радіо Вільна Європа»; належав до Польського наукового товариства в Лондоні, Союзу польських федералістів, Інституту Юзефа Пілсудського в США (з 1964 р. – заступник голови).

змога закордонного паспорту, але грозить їй судова справа та з місяці в'язниці і за [31] затаєння своєї приналежності до NSDAP. – Ерна заперече свою приналежність до партії. Вона про це ніколи не знала. Але, порадившись з адвокатом, вона прийшла до висновку, що можливо, дійсно її, без її відома, передали автоматично з BDM⁴⁵ до NSDAP. – В кожному разі надію на зустріч з Ерною треба відкласти на дуже далекий, неозначений час. – Я негайно вислав Ерні «Eidesstattliche Erklärung»⁴⁶, в якому засвідчую, що вона, оскільки мені, як її нареченому, відомо, ніколи до партії не належала...

Дай Боже, щоб вона тільки не втратила праці!

Коментарі пізніше – про дилему, як я її бачу. Чекаю листів.

Тільки одна риска: Відкрив пуделечко, в якому спочивають перстені, що я їх заготовив для мого шлюбу з Ерною. Дивлюся: До цього самого пуделечка вложив я срібну монету, яку подарувала мені N.N. перед виїздом до Італії. – Чи символ?

[32] 23. 10. 48.

Мушу ще згадати про зустріч з Олександром Меленем. Це син відомого українського соціалістичного діяча зперед 1. Світової війни, Теофіла Меленя⁴⁷, соратника Старосольського⁴⁸, Вітика⁴⁹, Ганкевича⁵⁰ – плеяди молодих галицьких еседеків. Мелень згинув в 1916 році як УСС. Його дружина полька⁵¹, – вихова-

⁴⁵ Союз німецьких дівчат (нім. – Bund Deutscher Mädel), жіноча молодіжна організація у Третьому Райху під егідою НСДАП, членство у якій із 1936 р. було закріплене законодавчо як обов'язкове.

⁴⁶ «Письмове свідчення, заява, дана під присягою» (афідевіт) (нім.).

⁴⁷ Теофіл Мелень (1879–1915), публіцист та військовий кореспондент Пресової квартири УСС, один із засновників та редакторів студентського часопису «Молода Україна», член Головної Української Ради від УСДП, один із організаторів Українських січових стрільців.

⁴⁸ Володимир Старосольський (1878–1942), український громадсько-політичний діяч, соціал-демократ, соціолог та правник, адвокат на політичних процесах, дійсний член НТШ; один з лідерів українського студентського руху на зламі XIX–XX ст., член-засновник «Молодої України», член Головної Української Ради (ГУР, 1914), Загальної Української Ради (ЗУР, з 1915 р.), Бойової управи УСС та її постійний представник при Легіоні УСС (1915–1918); в.о. міністра закордонних справ УНР, учасник переговорів Директорії УНР з Польщею (1920); у 1920–1927 рр. – на еміграції в Австрії та Чехословаччині; голова УСДП (1937–1939), у 1939 р. став професором державного права Львівського університету, однак невдовзі був заарештований НКВС та засуджений у Києві на вісім років ув'язнення. Помер у концтаборі у Маріїнську.

⁴⁹ Семен Вітик (1876–1937), український громадсько-політичний та профспілковий діяч, член РУРП, член-засновник УСДП, депутат Австрійського парламенту (1907–1911), член і заступник голови Української Національної Ради ЗУНР (1918–1919); з 1919 р. – у Відні, пропагував возз'єднання з Радянською Україною, редагував часописи лівих соціалістів «Боротьба», «Вперед» та місячник «Нова Громада»; у 1925 р. переїхав до Харкова, вступив в КП(б)У, у 1933 р. був репресований, засуджений на 10 років, загинув у тюрмі.

⁵⁰ Мається на увазі Микола Ганкевич (1869–1931), український політичний та профспілковий діяч, ідеолог австромарксизму в українській соціал-демократії, організатор робітничого руху в Галичині, перший голова та засновник УСДП, журналіст і співредактор газет «Воля» і «Земля і воля»; заступник голови Головної Української Ради (ГУР) (1914–1915), віце-президент Загальної української ради у Відні (1915–1918), член Української національної ради. Див.: Ярослав Грицак. «Молоді радикали» у суспільно-політичному житті Галичини // Записки НТШ. Львів, 1991, т. 222, с. 71–110.

⁵¹ Насправді його дружина Герміна Райс (Reiss) була єврейкою. Сім'я Теофіла Меленя в австрійській Галичині була однією з небагатьох українсько-єврейських сімей, як і сім'я діда та бабці Івана Лисяка-Рудницького.

ла сина в польському дусі, Олександр Мелень – поляк. Талановитий журналіст, знавець міжнародного права. Один з видатніших членів польської швейцарської колонії. Років к. 38. Талановита, симпатична людина.

Про Меленя чувач я здавна. Він постійно живе у Фрибурзі. Я попросив нашого польського знайомого, п. Шмітковського, щоб при нагоді, коли Мелень буде в нас скерувати його до нас. Мелень дійсно зголосився несподівано скоро.

Дискутували втрійку (з Мамою) понад 2 години. Очевидно, про польсько-[33]українські взаємини. Ні до чого не домовилися. Штандпункти⁵² надто розбіжні. Для поляків східні кордони Польщі з перед 1939 є «недоторкальні», Мелень засуджує концепцію Дмовського – союз із Росією, яка досі покутує в польських головах. Але рівночасно – «креси» мусять належати до Польщі! І Західні «Ziemie odzyskane» – також! Божевілля!!! Рівночасно фантазії про польсько-українську федерацію, «на Ягайлонський зразок». – Ми йому говорили про глибокі психологічні різниці між українською та польською духовністю, про «византійські корені» України. Про селянсько-козацько-робітничий-дрібнотіщанський характер укр. культури – проти шляхетського характеру польської культури.

Мелень особисто має, безумовно, «український комплекс». Натякав на те, що поляки давали йому деколи до пізнання, що він «не є правдивий поляк».

[34] 26. 10. 1948.

Вівторок

Вчора з'явився в Женеві суперінтендент Кузів. Остаточо зліквідував свій побут в Європі й на днях сідає на корабель в Le Havre, щоб повернутися до США⁵³.

Кузів бадьорий, добре виглядає. На своїх 60 літ він повний сил і енергії. З побуту в Німеччині задоволений. Просидів там близько 2 роки. Брав участь в підготові УНРади, проводив (з рамени Екуменічної Ради) допомогову акцію, крім цього займався своїми церковними (протестантськими) справами. – Оптимістично оцінює становище УНРади. Не прив'язує ваги до диверсії бандерівців проти УНРади. Вірить, що Америка (українська) дасть гроші на працю УНРади. (Моя думка: українська еміграція в США та Канаді трохи грошей буде могла дати, але не стільки, щоб вистачило на поважну акцію уряду. Треба дістатися до чужих джерел – але для цього треба б мати на початок [35] дещо засобів із власних джерел). – Обіцяє порушити перед «компетентними чинниками» питання станиці в Женеві. – Уряд має переноситися до Парижа. Згадував, що Феденко й Мазепа хотіли б і мене мати в Парижі.

Кузів одна з найцікавіших індивідуальностей, що їх зустрічав в укр. світі. «Український реформатор», селянський син з Бережанщини. По матурі, довго перед І. Світовою війною, поїхав до Америки. Там знайшов другу батьківщину. Каже, що любить Америку. Сам виглядає як «енкі»: високий, яскравий, поважний, з великим носом, вольове зосередження між очима, гумор в устах. Глибоко релігійна людина, що зненавиділа всю поверховність, обрядовщину, забріханість, сліпий авторитаризм католицизму та православ'я. Шевченковий шлях революції проти обрядів і догматів. Каже: «Україна потребує духової обнови. Мусимо самі в собі перебороти плиткість, поверховість, облуду, фетишизм. Без духових фундаментів і горизонтів – наша політика залишеться безсилна».

⁵² Від нім. der Standpunkt – точка зору.

⁵³ Перед тим викреслено слово «Англії».

[36] 27. 10. 1948
середа

Уродини. 29 літ. Святий Боже!
Дошовий, препоганий день.

Вечором відправили Кузева на станцію. Був і Бурко. Робив враження ще більше «копненого в мозок», як звичайно.

Прийшов лист від Ребеки Явіч. Петро буде в Парижі к. 15. 11. – Ребека робить доволі виразні алюзії до наших 2-3 ночей у Кракові в 1945 році. Лист мало що не попав в руки Мамі. На щастя, я встав перед нею, і просто сховав до кишені сторінку, де були «heikle»⁵⁴ моменти.

Лист до Мами від Погорецького⁵⁵ з Аргентини. Це той, особисто нам незнайомий симпатяга, який перестеріг Маму, що Люба Гаращак-Вітошинська поширює про неї чутки, що вона «большевицька агентка». Тепер Погорецький пояснює, що корінь усіх сплетень – бандерівська партія. Темпераментні коментарі про потребу боротьби з бандерівщиною.

[37] 28. 10.

Вчора (забув додати) потрапив випадково у книгарні на книгу тюремних поезій мого професора з берлінського «Авсляндсвіссеншафтліхе Факультет», Альбрехта Гаусгофера. (Albrecht Haushofer «Moabiter Sonette»). Ув'язнений за співучасть у пучі 20. липня 44 та вбитий у квітні 45 безпосередньо перед заняттям Берліну аліянтами. В келії написав цикл сонетів, знайдених при вбитому. Великий поет. Велика людина, повна мудрости та доброти. Таким я його знав за життя. Один з найкращих професорів, що я їх мав коли небудь. Навесну 1945 допомагав мені матеріально (стипендія із «Географічного Т-ва»). Один раз був я в нього вдома. Я говорив про німецьку політику на Сході. Гавсгофер належав до тих німців, що ясно бачили все божевілля системи.

[38] 28. 10. 48.

Сходини дискусійного кружка. Доклад малярського журналіста, Др. Мезеї⁵⁶ (Мезеї), який допіру кілька тижнів тому втік із Будапешта. Досконала аналіза сов. політики большевизації ступневої, але невідхильної. – Один з найцікавіших докладів, що досі були в нашім кружку. Інтенсивна дискусія по докладі, м. ін. на тему, чи советська експанзія є виявом рос. імперіалізму, чи інтернаціонального комунізму.

Дивний випадок: Мезеї заняв кімнатку, що в ній мешкала Jane Lafferty.

29. 10. 48.
п'ятниця

Уродиновий дарунок від Ерні: гарне видання Екермана розмов з Гете⁵⁷.

Лист від Рудка. Перший від року. Пише про Студ. З'їзд ЦЕУС'а [39] в Мюнхені. – Пизюр остається редактором «Студ. Вістника» – що для нас найсуттєвіше. Рудко пише про потребу підтримки Студ. Вістника. – Це само зрозуміле. – Все-таки дивує мене що Рудко знову наverts до студ. справ, зате про загально-громадські речі, про створення УНРади – ні слова.

⁵⁴ «Делікатні» (нім.).

⁵⁵ Особу встановити не вдалося.

⁵⁶ Особу встановити не вдалося.

⁵⁷ Йдеться про книгу особистого секретаря Й. В. Гете – Йогана Петера Екермана (Johann Peter Eckermann, 1792-1854) «Gespräche mit Goethe in den letzten Jahren seines Lebens» (Перше видання чч. 1, 2 Ляйпціг, 1836, ч. 3 Магдебург, 1848).

30.10.48

субота

Їду від УДК – Швайцарія до Бадену (к. Цюріху), щоб запрезентувати Комітет в першолистопадовому святі, що його підготовляє група укр. робітників. Яка радість, знову розбудити в поїзді, в рухові, бачити світа. Сидіння на місці – проти природний для мене стан.

31.10.48

неділя

Першолистопадове свято в Бадені. Насамперед панахида в Катол. каплиці. Потім обід в гостинниці. Прибуло к. [40] 25 осіб. Заки почався обід, «офіційна» частина. Промови: мої, Литвина⁵⁸.

Обід. За обідом дальші виступи. Певний дисонанс внесений виступами Литвина (типовий «Nörgler» u. Besserwisser⁵⁹) та Яновського. – Яновський, східняк, чоловік без одної клепки (дослівно, не в переносному значенні). Заки⁶⁰: чому комітет не опікується людьми у Швайцарії, чому Бучко сп. не приїхав, замість до Женеві, до Цюріху, щоб «підносити людей на душі», тощо. Я відповів коротко про працю Комітету, добре становище заняв з місця Близнюк⁶¹. – Найприємніші вражіння: Зустрічі й розмови з цілим рядом дуже позитивних людей: Молода дівчина, Яцкевич⁶², що приїхала кілька місяців тому для праці у шпиталі (в дійсності, показалося, в божевільні), як медсестра; серед дуже тяжких психічних умовин тримається серіозно, думає про майбутність, про виїзд. – Молодий східняк, родом із Дніпропетровська, депортований до Німеччини, коли йому було ледве 16 років. Тепер уже має [41] на фабриці радіоапаратів кращу кваліфіковану працю, а попри це на вечірніх курсах вивчає, як член швайцарського Аеро клубу летунську справу, незадовго вже складе екзамен на пілота.

Не маю часу писати подрібно. Отже телеграфічним стилем: Інциденти з Литвином та (полу-божевільним) Яновським, які мають претензії, що Комітет не опікується укр. Колонією у Швайцарії.

Приємні зустрічі та враження: Надя Яцкевич – медсестра (серіозна, ділова дівчина). FrI. Ruth Lüscher⁶³ – наречена одного українського робітника, яка ним опікується, допомагає йому дістати фаховий вишкіл та право постійного побуту (азилу) у Швайцарії. Старий робітник, східняк, спокійна мила людина.

Інж. Близнюк, який розказував про вражіння своєї поїздки до Німеччини та [42] про зустріч із людьми Державного Центру в Авгсбурзі. (Він трохи бандеризуючий, але порядна людина). Не подобається йому центр-лівий характер Уряду; волів би «центро-правий».

Познайомився з двома литовцями, які теж узяли, як гості участь в вечорі. Один з них заступник голови литовського Комітету у Швайцарії. Обіцяв мені дати адрес литовця в Женеві. – До речі, литовська громадськість ставиться нега-

⁵⁸ Особу встановити не вдалося.

⁵⁹ Критикан і всезнайка (нім.).

⁶⁰ Описка: йдеться про слово «закиди».

⁶¹ Свідчень про інж. Близнюка та його родину не знайдено.

⁶² Надія Яцкевич (1925 р.н.), медсестра, родом із Кременця; після війни перебувала у таборі переміщених осіб в Інгольштаді, у березні 1948 р. переселилася до Швейцарії, де працювала у шпиталі в околицях Цюріха.

⁶³ Особу встановити не вдалося.

тивно до кол. литовського посланника в Берні, Тараускаса⁶⁴, за його накладання з поляками.

1.11 48
понеділок

День у Цюріху.

Кількома штрихами: Оглядав місто в товаристві симпатичного інженера Яворського⁶⁵, який працює асистентом на лісовому відділі Політехніки. Місто мені дуже подобається – воно розбудоване просторо, скрізь сквери, [43] парки, домні стоять окремо один від одного, зразковий порядок і чистота, прекрасні комунікаційні сполучення.

3.30 пополудні. Побачення з Д-ром Шварценбахом⁶⁶ (James Schwarzenbach), директором Thomas-Verlag'у⁶⁷. Шварценбах спеціалізується у протисовєтських публікаціях. Готовий був би видати щось про Україну. Особисто мені Ш. не дуже подобався. Надто великий паничик.

О 5. годині. Візита в Лідії Семаки⁶⁸. Українки родом (буковинки), авторки німецьких романів. – Побачення з Семакою опишу окремо у формі газетного інтерв'ю.

Вечером, 8,50, на концерті українського хору «Ватри»⁶⁹, який випадково саме нині давав концерт нашого церковного співу в цюріхському Протестантському соборі.

Ночував у Яворського.

[44] 2. 11. 48
вівторок

В поворотній дорозі затримався у Fribourg'зі, щоб побачитися з Меленем. Знову дискутували. Враження безплідности. Польща від Штетіну до Заліщик! Говорили також про західні кордони: Мелень признає, що підчас війни лондонський уряд мав значно скромніші територіяльні претенсії супроти Німеччини, – але тепер «повстали доконані факти». (Інакшими словами: лондонські поляки дали собі накинати із страху перед «публічною опінією» – Сталінські позиції). – Мелень признає тільки одне: Польща потребує активної програми у відношенні до Сходу Європи, – в цій площині точиться боротьба проти ендецького сучасного Лондонського уряду. – Читав мені таємний (для внутрішнього вжитку)

⁶⁴ Особу встановити не вдалося.

⁶⁵ Особу встановити не вдалося.

⁶⁶ Джеймс Шварценбах (James Schwarzenbach, 1911–1994), швейцарський політик та публіцист, д-р історії (Цюрихський університет, 1939); у 1930–1940-х рр. – член фашистської партії Національний Фронт, відтак керівник партії Національна Дія, засновник Республіканської Партії Швейцарії (1971); член Шведської Національної Ради (нижньої палати парламенту) у 1967–1971 рр.; видавець (видавництво Thomas-Verlag).

⁶⁷ Початково католицьке видавництво у Цюріху, яке у 1947 р. перейняв швейцарський політик Джеймс Шварценбах, діяло до 1989 р.

⁶⁸ Лідія Борель-Семака (1909–1962), українська письменниця в еміграції та акторка драматичних сцен, дружина еміграційного діяча Богдана Шемета, потім – кінорежисера Віктора Бореля; виступала в Берлінському радіо та Геттінгенському театрі; після війни жила з чоловіком у Швейцарії, а від 1952 р. – в Німеччині, в Мюнхені; авторка циклу передач про Шевченка та українську літературу, роману з життя Буковини «Між млинськими каменями».

⁶⁹ Хор «Ватра» організував у 1945 р. український композитор та диригент Лев Туркевич; хор виступав у Австрії, Німеччині та Швейцарії.

обійжник ендецької («народової») партії до українського питання: Цю програму можна [45] зреасумувати у двох пунктах: 1) Польща не сміє ангажуватися щодо «внутрішніх питань Росії», до яких належить також українська справа. 2). Щоб забезпечити полякам більшість на «Кресах» – треба українців виселити за Збруч!

Духові горизонти такого Мелена мені дуже чужі. Він не знає ані Росії, ані Середньої Європи (Німеччини), – себто того природного довкілля, що в ньому бачить себе українець. Варшава – Париж, ось його перспектива. Дивно абстрактна й неприродна.

3. 11. 48
середа

Знову в Женеві.

Вечором у моєї чеської товаришки Меди Соколової⁷⁰. Зайшов на годинку, а лишився довго за північ. Балакали про це й те. Добра й розумна дівчина, – [46] не інтелектуалістка, але із своєрідним жіночим розумом серця. Меда працювала кілька років як танцюристка, але звичаї театру й варіяте не залишили на неї сліду, – крім кращого знання світу, зокрема мужчин. Напевне була б ідеальна дружина й мати. – Не розумію, як мій словінський колега й сусіда, Борис Бітенц, міг Меду проміняти за свою теперішню мадярсько-жидівську «видру».

Вислав Ю. Дивничеві (у Відні) статтейку про працю Міжнародного Дискусійного Серкля в Женеві.

4. 11. четвер

Вечором зустріч із мадяром, Д-ром Мезеї (Mezeji), референтом на останніх сходинах «Cérel'u». Інтелегентна людина: Українських справ спеціально не знає, але з гострим політичним «нюхом». Безумовний прихильник концепції поділу Росії. Вважає, що україн[47]ці (на еміграції) повинні перш за все шукати контакту з чехами, а далі по змозі з Туреччиною. – Вважає польські східні й західні територіальні аспірації за нереальні. – Каже, що Мадярщина не зрікається голосу у справі Закарпаття, але⁷¹ у пляні мадярської національної політики не лежить сьогодні ставити цю справу руба.

Мезеї цікавий тип мадяра з народних мас (селянський син). Непримиримо ворожий до феодалістичного та горгістичного режиму, який, як він каже, не давав синам простолюддя шансів соціального авансу. – Можна подивляти політичний хист мадярської нації: по знищенні старої феодальної верхівки показалося, що під нею знаходиться нова, вже цілком сформована, провідна верства (демократичного характеру – селянська, робітничка, дрібномісчанська та інтелігентська вер[48]хівка) – готова переняти провід нації. В міжнародній політиці

⁷⁰ Марія Магдаліна Франтішка «Меда» Младек (Marie Magdalena Františka «Međa» Mládková, дівоче прізвище – Соколова, 1919 р.н.), колекціонерка творів мистецтва; родом з Чехії; дружина економіста, працівника МВФ та колекціонера мистецтва Яна Віктора Младека (1911–1989); з 1946 р. мешкала в Швейцарії, де студювала економіку в Женеві й здобула докторат; разом з іншими емігрантами з Чехословаччини публікувала журнал «Současnost», потім у 1955–1950 рр. студювала історію мистецтва в Сорбонні та паризькій вищій школі Ecole du Louvre; засновниця в Парижі видавничої компанії «Edition Sokolova»; з 1960 р. мешкала з чоловіком у Вашингтоні, а у 1989 р., після смерті чоловіка й Оксамитової революції, повернулася в Чеську Республіку й приєдналася до Громадянського форуму; заснувала Фонд Яна та Меди Младек, який займався збереженнями та промоцією творів центральноєвропейського мистецтва (Музей Кампа в Празі).

⁷¹ Далі викреслено слова «Мадярщина не буде».

мадяри зрекаються концепції «Корони св. Стефана», у внутрішній акцептують основні демократичні реформи 1944 року⁷².

6.[11], субота

Прощали ми члена швайцарської Колонії, інж. Близнюка, що відіздить до Аргентини. Тип ресстрогового козака із Чернігівщини. Добра й порядна людина, винятково щедра рука на громадські та особисті потреби. Пережив велику трагедію: втратив в летунському нальоті в місті Freiburg /Вг. дружину й донечку, яких він обожав. Довгі часи ще тут у Шв. був психічно зовсім звихнений. Згодом потрохи прийшов до себе. – Політично зразу симпатизував бандерівцям, тепер від цього вже дещо відстав. – В Німеччині говорив з Мазепою. – В Аргентині [49] має перед громадськістю реферувати про повстання УНРади. – Мама розказала йому про провокації Люби Гаращак та її мужа, Вітошинського⁷³, які – мабуть з доручення бандерівської організації, – ширять про Маму в Аргентині провокаційні сплетні, що вона «большевицька агентка». – Думаю, що Близнюк собі цю справу доволі взяв до серця.

Вечором зайшов до Меди, де вже застав ціле товариство: Чонку⁷⁴, одного ірляндця, приятеля Меди, її приятельку чешку, Лідію, та її сусідку, красиву шведку. Приємно балакали майже до півночі.

[50] 7. 11. – Неділя

Після обіду поїхали з Мамою до Негмансе, село під Женевою (трамваєм майже година), щоб відвідати бабцю. Мама її примістила в Негмансе коли я був в Цюріху. Це пансіон для старших пань, ведений католицькими монахинями. Чисто і привітно. Кімнатка з дверима на терасу, вид на озеро, в кімнаті біжуча вода, все прибрано. Бабця не виглядає гірше, як у шпиталі, навпаки. Але в неї якась страшна апатія, безнадійність, сум. Вона тепер уже сумнівається, чи зможе поїхати до Америки. Вона дуже ослабла й ледве-ледве тримається на ногах. Трагедія із старушкою.

Довкруги цього заведення гарний сад, а в саду старовинна, середньовічна башта. Я виліз на її дах. Із помосту величний вид. З одного боку ланцюг Юри, з другого боку менше регулярні гори Савої. Посередині озеро, – як велика сіро-срібна плита. Як на цю пору року, навіть доволі тепло. Західний, [51] вогкий вітер, який то приносить дощі, то розвіває хмари, між якими показується час-до-часу синє небо. Листя не осталося вже багато.

8. 11., понеділок

В порядку Комітетової кореспонденції, написав м. ін. листа від Мамаи до Андрія Лівичького, президента УНР. Цим разом: про українсько-польські від-

⁷² Ймовірно, І. Лисяк-Рудницький мав на увазі створення Угорського національного фронту незалежності, Тимчасових Національних Зборів, Тимчасового Національного Уряду та відповідних місцевих органів – національних комітетів.

⁷³ Мається на увазі Борис Вітошинський (1914–1991), український правознавець та публіцист; від 1935 до 1945 – неодноразово в'язень польських та німецьких таборів, після війни закінчив юридичні студії та працював професором УВУ в Мюнхені (надзвичайний професор міжнародного публічного права УВУ), відтак жив у Буенос-Айресі (Аргентина) (1948–1954); з 1954 р. мешкав поблизу Парижа й працював головним редактором газети «Українець» (пізніша назва – «Час»; Париж, 1956–60), згодом – газети «Шлях Перемоги» (Мюнхен). Автор досліджень з міжнародного права «Визвольна боротьба у світлі міжнародного права», «Повстанські рухи і визвольні війни під час і після II світової війни» (1972), «Тероризм чи визвольна боротьба – проблема міжнародного права» (1982) та ін.

⁷⁴ Особу встановити не вдалося.

носини. Бо Лівичський згадав, що Дмитро Андрієвський, який з дорученнями УНРади є в США, висунув преглупу концепцію: «зговоритися з поляками за всяку ціну» – себто, по-перше, територіальних уступок коштом Західніх Земель, по-друге, прийнявши якусь федераційну українсько-польську програму. – Андрій Лівичський обурений цим вибриком Андрієвського. Виконний⁷⁵ Орган, безумовно, накиває Андрієвському пальцем. До цього саме на 1. листопада появилася Декларація ВО УНРади, що в ній стверджується принцип соборности України. – Дивні парадокси: Уенерівці [52] стали принципалістами у відношенні до Польщі, націоналіст Андрієвський (кол. довголітній співробітник Коновальця) відступає Львів полякам... Уявляю собі, що в Америці польські чиновники (Міколайчик⁷⁶?) насугерували Андрієвському, що поляки тільки «за добру ціну» будуть підтримувати українські самостійницькі аспірації перед світовою опінією, а без цього українці, мовляв пропадуть... В нашому листі до Лівичського, сказав я м. ін. таке: Захід буде рахуватися із українською справою тільки тоді, коли навчиться в нас бачити самостійний чинник на Сході, а не причепу польського імперіялізму. Наші труднощі великі, але є шанси що українську концепцію – розподілу Росії – вдасться переперти й без поляків. Треба шукати блоку із литовцями та чехами.

Вечором був в кіні на «Гамлеті» режисерія та заголовна роля Laurence Olivier⁷⁷. Цікавий зразок фільмованого театру. В багатьох відношеннях ефекти й настрої ліпше схоплені, ніж це було б можливо в театрі (несамовитий замок Ельсінор!) Прекрасна [53] обсада побічних роль: Офелії, короля, королеви, Полоніюса. Зате Олівієр, як Гамлет, надто монументальний, занадто вітальний і «здоровий».

Моя інтерпретація «Гамлета»: Ключ до «Гамлета» треба шукати не в індивідуальному характері головного героя (його «нерішеність», і т.д.) – «Гамлет» – це образ епохи, образ епохи вивихненої, затроєної, опанованої злим духом. В такій зараженій атмосфері навіть чисті, позитивні постаті (Гамлет, Офелія) не можуть обергтися від вини, від моральної зарази, – й тому вони, співвідповідальні за зло епохи, гинуть разом із властивими винуватцями. Ціле заражене покоління мусить згинуть, заки прийде початок нового життя, нового кращого майбутнього (Фортінбрас!).

Здається мені, що сьогодні «Гамлет» знову дуже актуальний і що він для нас більше зрозумілий (своїм об'єктивним боком), ніж для читачів XIX століття, які [54] в «Гамлеті» бачили тільки «проблематичний» характер його героя.

9. XI, вівторок

Прийшла, врешті, листівка від N.N. Вона була фальшиво адресована й, показується, блукала 10 днів. – Рівночасно вислав N.N. приготовлені уродинові дарунки.

⁷⁵ Так в оригіналі рукопису.

⁷⁶ Мається на увазі Станіслав Міколайчик (Stanisław Mikołajczyk, 1901–1966), польський державний та політичний діяч, третій прем'єр-міністр Уряду Польщі у вигнанні (1943–1944), другий заступник прем'єр-міністра і міністр рільництва в Тимчасовому уряді національної єдності в Польщі; після поразки на виборах у 1947 р. виїхав до США, де працював у Польському національно-демократичному комітеті. Помер у Вашингтоні, перепохований у Познані.

⁷⁷ Лоренс Олів'є (Laurence Olivier, 1907–1989), відомий британський актор театру й кіно, режисер та продюсер.

Вечором у поляка, пана Шмітківського. Показував мені свою колекцію старих польських штихів. – Цікава річ, який тяжкий духовий контакт з поляками. Ані Росія (Східна Європа) ані Німеччина (Центральна Європа) в польському образі світу немов не існують. Варшава–Париж, ось їхня перспектива. – Це саме відзначення зробив я вже на підставі розмови з Меленем.

10. XI. середа

Сходине «Cércl'u». Прийшло небагато людей. Доклад словака, Шатри⁷⁸, (Šatra) про ситуацію на Словаччині. [55] Прийшов також молодий чех, Грубий⁷⁹ (Hruby). Втік перед 3 місяцями з Праги. Теж вартісний набуток для Кружка. –

12. XI.

Прийшла нова «Неділя». Там, на почесному місці моя стаття, «Дилема гетьманського табору». (Перша частина). Появляється в сам час. Бо рівночасно появляється вістка про візиту Данила Скоропадського⁸⁰ в Німеччині та про його зустріч з Бандерою. А я якраз критикую гетьманців за спілку з націоналістами-бандерівцями.

В цьому ж числі «Неділі» стаття-інтерв'ю Мами про ситуацію в укр. жіночому русі (гостра критика Павликовської⁸¹ та інших бандерівських поплентачок).

⁷⁸ Особу встановити не вдалося.

⁷⁹ Мається на увазі Петер Рудольф Груби (Peter Rudolph Hruby, 1921–1917), чеський академік та письменник; родом із Праги; з 1945 р. навчався в Карловому університеті у Празі (філософія, психологія, література та мови), організував такі події, як Тиждень дитячої радості (1946–1947), Молодіжний клуб культурного єднання та вакаційну програму обміну чеських та словацьких дітей; з 1948 р. – на еміграції в Женеві, де заснував журнал «Skutečnost»; у 1969 р. – магістр міжнародних відносин в Інституті міжнародних відносин в Женеві, редактор та автор для «Радіо Вільна Європа» в Мюнхені (1951–1957), з 1957 р. – у США, де працював для «Радіо Вільна Європа» (1957–1964, старший редактор) та продовжив навчання у Колумбійському університеті (магістр в галузі східноєвропейських досліджень), пізніше викладав в Університеті штату Меріленд (1965–1968), в Університеті Кертна (Австралія) (1971–1999), Карлтонському університеті в Оттаві (Канада) (з 1985 р.), Карловому університеті в Празі (2001–2007); захистив докторат з філософії в Женеві (дисертація на тему «Чехословаччина між Заходом і Сходом: зміна ролі комуністичних інтелектуалів», 1978). З 2007 р. мешкав у Аннаполісі (Меріленд, США). Автор книг: «Fools and Heroes: The Changing Role of Communist Intellectuals in Czechoslovakia» (1980), «Daydreams and Nightmares: Czech Communist and Ex-Communist Literature» (1990), «Dangerous Dreamers: The Australian Anti-Democratic Left and Czechoslovak Agents» (2010).

⁸⁰ Данило Скоропадський (1904–1957), український політичний та громадський діяч, син Гетьмана Павла Скоропадського, лідер та провідник гетьманського руху у 1948–1957 рр.; з 1919 р. – в еміграції в Швейцарії, Німеччині, Великій Британії; почесний голова Союзу Українців у Великій Британії; у 1948 р. очолив гетьманський рух та під час свого візиту в Німеччині відвідав УВУ, УВАН, зустрічався з українськими політичними діячами, серед них і з С. Бандерою. Див.: Павло Гай-Нижник. Гетьманіч Данило Скоропадський (1904–1957): До історії встановлення старшинства в гетьманському роді та спадкоємства в українському монархічному рухові // Київська старовина, 2002, № 4, с. 110–125.

⁸¹ Мається на увазі Ірина Павликовська (дівооче прізвище – Макух, 1901–1975), діячка українського жіночого руху, донька українського галицького політичного діяча, членкиня управи в передвоєнному Союзі Українок (у 1928 р. кандидувала на голову організації, але тоді перемогла М. Рудницька); учасниця делегації від СУ на Міжнародний конгрес жінок у Берліні (1929), учасниця Міжнародного жіночого конгресу в Ужгороді (1934), співзасновниця жіночої кооперативи «Народне Мистецтво», організаторка (разом з Уляною Целевич) комітету, який підготував перший жіночий з'їзд в Аутсбургу (14–15 грудня 1945 р.), де засновано Об'єднання українських жінок на еміграції (ОУЖ в Німеччині, перша голова); з 1950 р. – у Канаді, де активно працювала в Лізі українських католицьких жінок (крайова голова, 1964–1968) та Світовій

[56] Дуже прикра відомість: Стримана видача віз до Аргентини. Що тепер буде з нашими людьми в Чехії?! Треба шукати інших доріг!

13. XI
субота

Відшукав литовців в Женеві (за інформаціями, які мені дав литовець з Бадену). Пішов вечором. Застав разом чотирьох литовців, усі молоді люди. Один з них був гість з Лозанни, випадково в Женеві. Троє інших, женевських: Prielaida⁸², молодий скульптор; брат і сестра, які десь тут працюють; теж інтелігентні люди. – Дуже зацікавлені «Дискусійним Гуртком» будуть приходити.

14. XI
неділя

Вполудне поїхав до Hertance, відвідати Бабуню. Її ніби ліпше. Не виглядає погано, говорила зовсім при[57]томно.

– Прекрасний день. Тихо й ясно. Знову з башти оглядав озеро. Був на проході на березі. Алея пуста вистелена опавшим сухим листям. Ідилічні картини щадливого швейцарського містечка. На надбережжі бачив молоду матір із малою дитиною на руках. Пригадався Шевченко:

І на оновленій землі
Врага не буде, супостата
Й буде син, і буде мати
Й будуть люди на землі.

Вечором був у театрі. Вистава французької трупи на гастролях: трупа називається «Grenier de Toulouse»⁸³. Молоді актори – авангардовий театр. Перший раз за весь час побуту в Женеві я вийшов із театральної вистави з повним моральним задоволенням. Показували з короткі одноактові п'єси: Mirbeau, Musset та Чехов. Три дрібні гуморески, невеликої питомої ваги. Але гра повна верви, темпераменту, правдивого гумору, блискуча режисерська рука, [58] актори, що роблять своє діло з любов'ю. Давно так не сміявся, так добре не бавився.

15. XI. 48
понеділок

Віслав письма до Німеччини (Союз Українських Журналістів⁸⁴, Державний Центр) прохаючи, щоб призначили делегатом на «Конференцію Вільної Преси» (проти большевицьких еміграцій), яка має відбутися в Парижі під кінець місяця. – Українські делегати, що їх прізвища довідався я з преси, дуже слабенькі: Микола Лівіцький, Галайчук та ще якийсь... Але чи встигну в час дістатися до Франції? Швейцарська поліція робить мені труднощі із видачею паспорта (Titre

Федерації Українських Жіночих Організацій (СФУЖО); авторка праці «На громадський шлях» (1956). У 1930 р., коли М. Рудницька публікувала в «Ділі» критичні статті щодо редакційної політики редакторки «Нової Хати» Марії Деркач, закидаючи приховане радянське фільство та аполітичність, І. Макух написала відкритого листа до редакції «Діла», спростовуючи закиди про бездіяльність жіночого часопису. Див.: Дора Рак. Вона була щирою українкою: До 25-річчя з дня смерті Ірини Павликовської (1901–1975) // Свобода, 2000, ч. 51, с. 14.

⁸² Осіб встановити не вдалося.

⁸³ Йдеться про французьку театральну трупу молодих акторів, яку створили у 1945 р. Моріс Серацин та Симона Тюрк.

⁸⁴ Правдоподібно, йдеться про Спілку Українських Журналістів (СУЖ), створену на Першому Загальному З'їзді Українських Журналістів 2-3 червня 1946 р. в Ділінгені (Німеччина), що об'єднувала тоді понад 100 членів.

de voyage⁸⁵) для бездержавних. – Саме сьогодні Мама вже дістала свого паспорта, а я ще мушу вносити додаткові посвідчення (про те, що я стою під охороною ІРО та що справа моєї емігра[59]ції до США актуальна).

16.XI.48
вівторок

В Комітеті навала праці. На днях приїздить Бучко. Треба йому підготувати різні матеріяли. Мама вибирається на черговий тиждень до Лондону. Отже знову підготовка різних справ і меморандумів (звіт про діяльність УДК і т. ін.) Вечором ми сиділи до год. 11 разом з Mme Audemars⁸⁶ (нашою господинею, яка нам деколи⁸⁷ робить французькі переклади) та опрацьовували матеріяли. Audemars має добрий французький стиль, але при цьому малоінтелігентна та без найменшого відчуття для громадських справ. Треба з нею добре намучитися, щоб їй витлумачити, що й як вона має перекладати.

По обіді зайшов я до Чонків (Csonka), моїх мадярських приятелів. Застав одного брата, а потім прийшов і другий (Jean Csonka). Обговорили програму найближчих сходин нашого Серкю: Порішили повернути до методи, щоб кожний доклад попереджувати «хронікою», або «живою газетою» і пильнувати, що б сходини починалися точніше, без опізнення; притягнути нових членів. – З Чонкою легкий і приємний контакт.

Потім зайшов ще до о. Гербера⁸⁸. Мав відібрати книжку (Winter «Byzanz u. Rom im Kampfe um die Ukraine»⁸⁹), яка лежала в нього дуже давно. Цей о. Гербер дивний тип. Кажуть, що він жидівського роду. Він, а особливо його мати⁹⁰, доволі на це подобають. Росіянин, емігрант, до речі вже виростав і кінчав школи в Женеві. Перейшов на унію. Веде в Женеві греко-католицьку (уніатську) каплицю. До речі, Мама й я мабуть єдині правдиві греко-католики в Женеві. Люди, що вчащають до цієї каплиці (ім. Ки[61]рила й Методія) це тутешні женеvські католики швайцарці, аматори східного обряду. Ролю дяка виконує в каплиці проф. Liebeskind⁹¹ – теж дивовижна фігура: з одного боку ніби ревний католик, з другого боку кол. голова Т-ва «Suisse-URSS» (Т-во швайцарсько-советської дружби). Хитрий опортуніст, який у 1945 р. пробував спекулювати на тодішній загальній «словнофільській» (читай: советофільській) дуриці. (Лібескінд трохи читає по російськи та по чеськи). Лібескінд на університеті очолює курс викладів на слов'янські теми (ведений у цілком просоветському дусі), а сам в рамках юридичного факультету викладає конституційне право СРСР. Ще минулої осені їздив Лібескінд до Праги та виголосив публічний відчит з ентузіастичною похвалою «Нової Чехословаччини». Щойно, здається, на весну цього року (по Комуністичному «пучі» в Чехії) Лібескінд з[62]рієнтувався, що він задалеко

⁸⁵ Пріозний документ (фр.).

⁸⁶ Особу встановити не вдалося.

⁸⁷ Далі викреслено слова: «опрацьовує матеріяли у франц. мові».

⁸⁸ Константин Гербер (1905 – д.с.н.), священник, родом з православної родини німецького походження з Санкт-Петербургу; емігрував у Болгарію, де став католиком; навчався в духовній семінарії для пізніх покликань у Версалі та в Руссікумі у Римі; після висвячення у 1940 р. поїхав до Швейцарії для заснування парафії; у 1954 р. перейшов у юрисдикцію Московського патріархату.

⁸⁹ Йдеться про видану у 1942 р. у Ляйпцігу книгу Едуарда Вінтера «Byzanz und Rom im Kampf um die Ukraine 955–1939» («Візантія і Рим у боротьбі за Україну 955–1939»).

⁹⁰ Особу встановити не вдалося.

⁹¹ Особу встановити не вдалося.

загнався. Коли я на весну кілька разів приватно говорив з Лібескіндом, зробив він на мене враження заляканої людини: він боявся своєї спілки з комуністами й боявся з ними явно зірвати, щоб не стягнути на себе в майбутньому їхньої пошти...

Але повертаюся до о. Гербера (Константина). Я зайшов до нього на хвилину, а остався близько годину. Розмова зійшла на політичні теми. Гербер (католицький священник!) симпатизує советській владі! Перед роком він своє становище заявляв ще ясніше, але й тепер по суті не змінив становища. Думки такі: 1) Росія «нужна твердая власть». Демократія західного типу для Росії непридатна. Звичайно, він особисто, о. Гербер, прихильник монархії. Але чи ж Сталін це не «самодержець всеросійський», – хоч без корони? Тепер багато лають комуністичний «тоталітаризм». Але чи старі московські царі та російські імператори теж не мали абсолютної влади? За старорежимної Росії [63] теж не було свободи в західному розумінні, а люди себе з цим добре почували, культура процвітала. 2) Большевицького терору, звичайно, похвалити не можна. Але це проминливі ексцеси революційного періоду. За Французької революції теж не було інакше. Це промине з часом само собою. 3) Режим еволюціонує від інтернаціоналізму до російського націоналізму. От напр. російська православна церква відновлена. Марксіський матеріалізм буде переборений від середини, самим російським народом. Але про зміну політичної системи в Росії думати не приходиться! 4) Війни не буде, бо її не хоче ні Росія, ні Америка. А якби війна прийшла, Росії ніхто не переможе. Коли Гітлер не звоював «русского народа» – тимпаче не вдасться це американцям. – Цитую всі ці курйозні, але характеристичні опінії, не передаючи моїх реплік, якими я Герберові відповідав. (Я вда[64]ряв головню на етичну порочність комуністичного тоталізму та кривавої диктатури; на цьому ґрунті Герберові, як священникові, тяжко було дотримати кроку). – Цей імперіалістичний чад дуже характеристичний. Сталін підкупив московський народ імперіальними перспективами. Московський народ ще мусітиме розплачуватися за те, що він дав себе цією ціною підкупити.

18. XI. 48
четвер

Два дні побуту еп. Бучка в Женеві. В нього багато справ і відвідин: ІРО, в о. Кіліона⁹², в генерального вікарія Женеві Монсіньора Петі і т. д. Вчора були вчвірку (Бучко, Мама, я, ред. Троцький) на вечері в ресторані «Mazot». Мої помічення що до Бучка: Він не є людиною великої міри (як напр. Кузів); але він безумовно є людиною на своєму місці; діло[65]вий, працьовитий, в особистих відношеннях природний і доброзичливий (без фальшивої помпи Огєнка), повний гідности та авторитету, що його дає опера в велику, могутню організацію, якою є католицька Церква. Велетенська різниця між українським католицтвом (з дисциплінованим, з одним єпископом) та розсвареним і поділенім

⁹² Мається на увазі римо-католицький священник Едвард Кіллїон (Edward Killion, бл. 1901–1978), який у міжвоєнний час після свого висвячення (1926) служив у польських місіях в США, під час війни служив військовим капеланом, відтак – як представник Ватикану в ООН в Женеві (1947–1953) та адміністративний директор Папського еміграційного офісу для Німеччини і Австрії, координатор переселення тисяч повоєнних біженців, у тому числі в'язнів концтабору Дахау; працював також в службі Державного секретаря Ватикану, де тісно співпрацював з майбутнім папою Павлом VI. Помер у м. Саратога-Спрінґс (Нью-Йорк, США).

православ'ям, яке наплодило цілий табун «Високопреосвящених». Бучко говорив про стихійну нехіть православних до уніятів, яка, на його думку, впливає із «Комплексу меншевартости» православних.

Єдине, що вечір робило не конче приємним, це присутність п. Троцького-Данька, який в Женеві виконує в Бучка (за скромну винагороду) ролю гіда, а заховується при цьому як лякей. Взагалі Троцький винятково антипатична фігура, у своїх поглядах справжній маніяк. (Напр. він не признає слова «росіянин», тільки «москвин»).

[66] Сьогодні, у четвер, я ще відніс Бучкові до готелю певні папери. (Мама вже відїхала до Цюріху). Бучко саме був при підвечірку, запросив мене. Я йому реферував ще справу стипендій у Фрибургу. Бучко обіцяв підтримати, але все треба йому підготувити.

Мама нині пополудні поїхала з Бабулею (та в товаристві Сім'янцевої) до Цюріху, до американського Консульату. Мені припав обов'язок⁹³ забрати з Германс (Herzmance) Бабцю. Коли монахія приготувляла бабцю до подорожі, я пройшовся по березі озера. Знову чарівний пізно-осінній день, блідо-золотистий, з сонцем крізь тоненьку мряку. При кінцевій станції трамваю в місті чекали Мама та Сім'янцева та таксівою поїхали на вокзал.

[67] 19. XI. 48
п'ятниця

Сам на господарстві. Користаючи з того, впорядкував мої папери в бюрку, що взяло доволі часу. Написав великого листа до Ерні. Заходив Роман Кметик. Його в останніх днях часто бачу. Він у Женеві шукає праці, а покищо продав велосипеда; до Лозанни переїхала на постійне з Цюріху, щоб жити з ним, його приятелька та поклонниця Роза⁹⁴ (мила жінка, дуже йому віддана, до речі кілька літ від него старша), а Роман втік перед нею до Женеві та тут крутить любов з якоюсь Mlle Claire. Роза вже телефонувала до мене й мало що не плакала.

На год. 12,15 мав з Чонкою умовлене побачення в кол. естонського дипломата, Сельтера (Selter)⁹⁵. Це великий і масивний [68] мужчина, трохи подібний до проф. Баєра (Hans-Joachim Beuer). Спочатку Сельтер був стриманий і скептичний, але згодом трохи «розтаяв»; я думаю, що на сходини він прийде. На те, щоб переконати нас, якими осторожними треба бути з цього роду імпрезами, розказав він одну пригоду з Єремїєвим: Єремїїв, мовляв, зробив колись у себе прошений чай для представників антибольшевицьких еміграцій, – а на другий день гуділа про це вся Женева, його, Сельтера, питалися зовсім сторонні люди, а поліція перестерегла Єремїєва, щоб він «не займався політикою». – Як добре, що ми цього зарозумілого (eitel, vaniteux⁹⁶) півника не втягнули до Серкелю!

[69] 20. XI.
субота

Слава Богу! Мама з Бабцею щасливо повернулися з Цюріху. Бабця дістане візу. Так що її подорож стає більш реальна та досяжна.

⁹³ Слово «обов'язок» дописане під рядком.

⁹⁴ Мається на увазі Роза Нарді.

⁹⁵ Мається на увазі Карл Сельтер (Karl Selter, 1898–1958), естонський політик, міністр економіки (1933–1938) та міністр закордонних справ Естонії (1938–1939); підписав акт про ненапад з СРСР; після окупації Естонії СРСР перебував у Швейцарії як політик та дипломат в екзилі.

⁹⁶ Марнославний (нім., фр.).

Вістка, що Лондонська Конференція відложена на місяць. Теж дуже важне, бо М. була б не встигла до Лондону на наступний тиждень.

21. XI
неділя

Короткий лист від N.N. з Лондону.

22. XI, понеділок

Пополудні вдвійку з Чонкою в іншого балтійського дипломата, кол. латиського посла, Фельдманса (Feldmanns)⁹⁷. Зовсім інший тип, як Сельтер. Крутленький, дуже жвавий і балакучий. Затримав нас понад годину. Оповідав багато різних анекдотів. М. ін. теж згадав про неfortunний прийом, [70] влаштований Єремівим, що про нього через кілька днів появилася відповідно спрепарований звіт в тутешній ком. газеті, «La voix ouvrière». – Фельдманс розказував про глупоту різних противників комунізму, які себе раз-у-раз обманюють наївними ілюзіями. Напр. ще в 1945 р. Гафенку⁹⁸ (кол. румунський міністр закордонних справ, тепер лідер румунської еміграції, по війні жив довгий час у Женеві) серйозно носився з думкою вертатися додому; в цьому часі він з представниками балтів навіть не хотів говорити, вважаючи, що становище Румунії корисніше як їй неможна компромітуватися спільно з балтійцями. Подібно сьогодні швайцарці наївно тішаться, коли час-до-часу советський посол Кулаченков заспокоює шв. уряд, що на випадок війни Росія пошанує швайцарський неутралітет.

23. XI, вівторок

Багато заходів із евент. виїздом до Парижа. Історія виглядає так. Минулого тижня довідався я випадково з газетної нотатки, що в Парижі має [71] відбутися зїзд «Федерації Вільної Преси». (Журналістичне професійне об'єднання журналістів протибольшевицьких організацій; засадничо лянсована поляками імпреза). З українців їдуть до Парижа Дацько⁹⁹ та Микола Лівницький. Я негайно

⁹⁷ Правильне написання прізвища: Фельдманіс (Feldmanis). Мається на увазі Юліїс Фельманіс (Jūlijs Feldmanis, 1889–1952), який з 1919 р. керував Східним департаментом МЗС Латвії, відтак був секретарем посольства в Парижі (1921–1923), керував департаментом Ліги Націй (1923–1925), був повіреним в справах у Франції (1925–1928), очолював Східний департамент МЗС Латвії (з 1928) та Західний департамент (з 1929 р.), був постійним представником в Лізі Націй (з 1930 р.), емісаром у Швейцарії (з 1932 р.) та Данії (з 1939 р.), керівником комісії Ліги Націй з питань сирійських біженців (з 1936 р.); після окупації Латвії СРСР покинув свій дипломатичний пост, хоча залишався у представництві в Лізі Націй до 1946 р. та Швейцарії до 1948 р., у 1948 р. виїхав у США, де був повіреним у справах Федерального уряду США. Див.: *Biographical Dictionary of Central and Eastern Europe in the Twentieth Century* / Ed. by Wojciech Roszkowski and Jan Kofman. New York, 2016, p. 252.

⁹⁸ Мається на увазі Григоре Гафенку (Grigore Gafencu, 1892–1957), румунський державний і суспільно-політичний діяч, журналіст, д-р права, міністр закордонних справ Румунії (1939–1940), противник вступу Румунії у війну та прихильник нейтралітету, посол в Москві (1940); у 1940 р. виїхав в Женеву, а в 1946 р. – в Париж, член-засновник Румунського Національного Комітету (1949–1952), виступав з лекціями та брав участь в конференціях в університетах США (1947); автор мемуарів «Préliminaires de la guerre à l'Est» (1944) та книги «Derniers jours de l'Europe» (1946). Детальніше див.: *Biographical Dictionary of Central and Eastern Europe in the Twentieth Century* / Ed. by Wojciech Roszkowski and Jan Kofman. New York, 2016, p. 269–270.

⁹⁹ Ймовірно, тут йдеться про Кирила Дацька (1905–1963), українського вченого фізика, історика та публіциста родом з с. Кирилівка на Чернігівщині, який працював на посаді професора кафедри фізики Київського сільськогосподарського інституту, а відтак після мобілізації до Червоної Армії (1941) вже як кадровий майор попав у німецький полон, деякий час співпрацював з

написав до Німеччини до рідних людей і установ, чи не можна б мене включити у склад укр. делегації на згаданий зїзд. Прийшла вчора позитивна відповідь, проф. Феденко навіть погодився, щоб ВО заплатив мені кошти залізниці. – Старий Бріке має знайомого, що є службовцем у франц. консулаті та через Бріке та його знайомого пробував я нині, чи не можна б дістати негайно франц. візи; зїзд під кінець цього тижня! Виявилось, що це неможливо, бо кожне прохання йде до Парижа та його розгляд триває кілька тижнів. – Отже ту участь на зїзді «Федерації Вільної Преси» приходиться зрезигнувати. Шкода. Не залежно від цього пишу до Созонтова, щоб допоміг мені поїхати до Франції.

[72] Вечором: Влаштуваний Comité des Intellectuals Réfugiés відчит редактора Basler National Zeitung, Д-ра Ганса Бавера (Hans Bauer)¹⁰⁰ п.з. «Die europäische Union als Beitrag zum Weltfrieden»¹⁰¹. Др. Бавер є президент швейцарського відділу Union Européenne des Federalistes. Особисто робить корисне вражіння: людини спокійної, розумної, з совістю та серцем. Його відчит мене не задовольняв. Багато було в ньому протиріччя. Протиріччя полягають на тому, що з одного боку Бавер, як видно, гостро протикомуністичний та й добре знає та розуміє комуністичну небезпеку, а з другого боку багато в нього ремініценції та непереборних залишків періоду 1944 / 45 рр., коли західні демократи й ліберали рахувалися з Росією та з комунізмом як з позитивними, конструктивними елементами, що мають бути включені в будову Нової Європи: Напр. про торгівлю Швейцарії¹⁰² з Чехословаччиною та іншими сателітами Др. Бавер говорив як про причинок Швейцарії до діла європейської солідарності. Я виступав в дискусії, як перший (з черги) та найважніший [73] дискусант. Підніс наступні моменти: 1). Критика швейцарської політики неутралітету. Я швейцарців добре розумію, – але це злий знак для європейської солідарності, якщо кожна нація, – на подобу Швейцарії, – ставитиме свій партикулярний інтерес понад колективний інтерес європ. спільноти. – Це сумнівне, не це «причинок для діла європейської солідарності», коли Швейцарія напр. помагає озброювати Советів. 2) Проти погляду, що ком. систему можна поборювати піднесенням економічного добробуту народів з-поза «залізної заслонки»; в цьому світі «гармати важніші від масла». 3). Проти «Selbstgefälligkeit der Kleinen»¹⁰³; розумію культурну місію малих націй; але політично в Європі рішальне значення мають великі народи – Франція

німцями як пропагандист в полку пропаганди СС «Курт Еггерс», у 1944 р. був скерований для організаційної праці в Українське Визвольне Військо, однак через небажання підпорядковувати українські військові частини генералу А. Власову в знак протесту припинив співпрацю з німцями; на еміграції від А. Лівницького отримав звання полковника Армії УНР; після війни – у таборі переміщених осіб в Новому Ульмі, де співпрацював з британською розвідкою і був директором видавництва та адміністратором газети «Українські вісті», співпрацював з І. Багряним та вступив в УРДП; потім виїхав до США, де створив та очолював до смерті Воєнно-історичний інститут у м. Нью-Йорку, де й помер.

¹⁰⁰ Мається на увазі Ганс Якоб Бавер-Андерсен (Hans Jacob Bauer-Andersen/Anderson, 1901–1995), швейцарський історик економіки, д-р філософії в галузі історії економіки Базельського університету (1929), член Генерального директорату Швейцарської банківської корпорації та редактор Базельської національної газети («Basler National-Zeitung»); президент швейцарської секції Союзу європейських федералістів (фр. – Union Européenne des Federalistes) – понаднаціонального об'єднання, заснованого у 1946 р., метою якого була федералізація Європи.

¹⁰¹ «Європейський Союз як внесок у мир у світі» (нім.).

¹⁰² Слово «Швейцарії» дописане над рядком.

¹⁰³ «Самолюбування / самовпевненість малих» (нім.).

та Німеччина. 4). В сучасних границях (Лаба) Європа є нежиттєздатна. Плян Маршала не може Європу економічно оздоровити – він може тільки допомогти їй перетривати через кілька найближчих літ. Європа або географічно відзискає своє традиційне обличчя – або впаде. 5). Прелегент гово[74]рив (Др. Бавер) про «сократичний принцип», про принцип спільного шукання найкращого шляху, як про базу європейського федералізму. Але «Сократичний принцип» дійсний тільки між партнерами, які всі надхненні прагненням дійсно шукати правду. «Сократичний принцип» чесної дискусії безвартісний, коли ви опинитеся в клітці з диким звірем. – Підчас моєї репліки було багато сміхів і оплесків на залі. Прелегент частинно підсміхався, неспинно почувався «*peinlich*», головно, коли я говорив про Швайцарію та про «*Selbstgefälligkeit der Kleinen*». У своїй відповіді, Др. Бавер головно зупинився на шв. неутралітеті; це пункт, на йому всі швайцарці особливо чулі. – Др. Маєр, голова зборів, який дуже любить цвітисти риторичні пописи, поспішив пояснити мій виступ «огірченням українця». – По зборах частина публіки пішла до кавярні, де я ще з Др. Бавером балакав приватно пів-годинки. Він розказував про свої вражіння з Праги, де був торік.

[75] 24. XI., середа

Вечором в кіні з Романом Кметиком. Потім ще балакали довго з особистих спогадів, про жінок.

25. XI, четвер

Сходини дискусійного Серкля. Ще ніколи не було стільки учасників. Понад 20. Тема: Дискусія на тему «Чи советська система є вираз інтернаціон. комунізму, чи російського імперіялізму». Серб Дражковіч¹⁰⁴ захищав першу, а я другу тезу. Потім жива дискусія до півночі.

До самої цієї проблеми: Ясно, що тут ідеться про діалектичну реляцію й треба б установити точне¹⁰⁵ взаємовідношення обох факторів.

[76] 28. XI. 48

Сенсаційний лист від Ерни. Закид у приналежності до НСДП виявився непорозумінням! Отже не є виключене, що вона вневдовзі з'явиться в Женеві.

Я просто не знаю, чи мені тішитися, чи ні. Довгими місяцями, я божевільно тужив за Ерною, головно в 1947 р. Потім у 1948 р. усі даремні зусилля – мої, щоб дістатися сюди. Признаюся, я втомився. Ніщо не втомляє так, як імпотентне вижидання. Я погодився потрохи з тим, що моє вінчання з Ерною відсовується на неозначне майбутнє. Потім прийшла пригода з N.N. Я в цій хвилині не маю до Ерни того живого, «внутрішнього контакту», який був колись. Але я знаю, що моє відношення до Ерни це ніколи не було тільки закохання. Її особовість, її

¹⁰⁴ Мається на увазі Мілорад Дражковіч (Драчковіч) (Milorad M. Drachkovitch, 1921–1996), син міністра внутрішніх справ Королівства Югославії Мілорада Драшковіча; під час Другої світової війни втік з комуністичної Югославії та боровся в русі Опору проти нацизму; після закінчення студій здобув бакалаврат з політичних наук Женевського університету (1949), а невдовзі – докторат (1953); багато подорожував як член американської приватної фундації «The Commonwealth Fund» 1947–1948 рр., працював як директор Коледжу Європи в Брюгге (Бельгія), незалежного закладу післядипломної освіти із європеїстики; у 1958 р. виїхав до США, де працював в Університеті Каліфорнії (Берклі), російському дослідницькому центрі Гарвардського університету та в Інституті Гувера Стемфордського університету (директор Архіву Гувера). Автор книг: «Les Socialismes français et allemands et le problème de la guerre 1870–1914» (1953), «De Karl Marx à Léon Blum» (1954), «United States Aid to Yugoslavia and Poland» (1963).

¹⁰⁵ Слово «точне» дописане під рядком.

характер приваблювали, полонювали, її такт, її гумор, її життєрадісність, розум, доброта. Вірю, коли вона буде тут, ми себе знову знайдемо. – Жаль мені [77] безплідно вилитої сперми, самотніх ночей, стиснених і заморожених у грудях почувань, – що з ними відійшла велика частина моєї молодости. Нападають мене гіпохондрічні думки, почуття самотности, страх перед імпотенцією серця і плоти. – Нехай би вже Ерна приїхала швидше. Це рішальна спроба мого життя, не впорядкувавши особистої сфери, ніколи духово й громадсько не стану повним чоловіком. Маю перед очима приклад Батька: Знівечила його здібності¹⁰⁶ помилка особистого життя.

А може таки все піде до кращого? Перед кількома днями мені знову снилася «незнайомка» («Аніта», в термінології С. G. Jung'a): Цим разом старезної монахині, з якою я балакаю в підземній печері (немов Лавра) та яка мене цілує в чоло і благословить.

[78] 14. XII. 48

Вівторок

Про пригоди з Бабцею в останніх днях. – Перед 10 днями прийшов врешті з Консульату паспорт з виставленою візою. Передостанньої неділі ми її забрали з Германсе, в тій думці, щоб вона ще побула кілька днів з нами – а потім в дорогу. Місце на літаку було замовлене на п'ятницю. На жаль, п'ятницю рано нас повідомили з бюро летунської лінії, що є мряка й літак не йде. В суботу був гарний соняшний день. Знову телеграма до Антона. Вважали ми, що відїзд уже певний. Але пополудні телефон з бюро. Метереологічна служба на вечір знову заповідає мряку; літак приходить з Каїра, але затримується не Женеві, тільки в Ліоні; всі пасажери автокаром будуть перевезені до Ліону. Бабця була дуже схвильована, але ми бачили, що службовці летунської лінії гарно нею опікуються. Обіцяли дбати про неї й посадити її до літака.

[79] Коли авто рушило, ми з Мамою почували, що нам упав просто камінь з серця. З тієї радості пішли до кіна. –

Який же був наш «шок», коли нам телефонують в неділю перед полудню; що Бабця знову в Женеві: вона захворіла в дорозі й автокар привіз її назад; вона приміщена в Hôtel «Richemond»! – В першій хвилині думали ми, що з Бабцею стався мозковий випадок, або щось подібне. Але коли ми прийшли до Рішмонд, вона вже сама була встала й одягнулася. Що було? Показується, що в автобусі почалися в неї сильні блювоти, так що її з авта висадили вже 10 км. за Женевою й забрали в поворотній дорозі. Бабця все життя дуже погано переносила подорожі, а як старушка, очевидно, тим менше. – В неділю по обіді Бабця знову була в нас. Можна її було привезти трамваєм. – Летунська лінія прислала свого лікаря (Vertrauensarzt¹⁰⁷), дуже симпатичного. Дослідив її докладно й [80] сказав, що може їхати, але по кількох днях відпочинку й, очевидно, просто з Женеві; авто більше томляче, як літак. – Найприкріше було те, що старушка так налякалася цього експерименту й почала говорити, що вона вже не хоче їхати! – На цьому тлі вчора, в понеділок, була авантюра. Мама перший раз вийшла з себе. Поставила Бабці виразну альтернативу: Або їде до Тоська, або вертається до Австрії!

¹⁰⁶ Далі викреслене слово «невпорядк».

¹⁰⁷ Довірений лікар (нім.). Лікар у Швейцарії, який від імені Адміністрації охорони здоров'я або законодавчого медичного та пенсійного страхування оцінює стан здоров'я людей, консультує і т. ін.

Бабця нарешті погодилася з тим, що таки полетить до Тоська! Друга «трагедія» була та, що Мама рішила примістити Бабцю на кілька днів, поки вона тут ще є, в шпиталику, якого директором є саме Др. Nacelle¹⁰⁸, який був у нас в неділю. Бабця конче хотіла залишитися вдома, не розуміючи, що обслуговування її забірає кілька годин денно й через це Мама вже тиждень занедбує працю в Комітеті. – Нарешті й ця буря успокоїлася. Бабцю відвезено до шпиталику.

[81] 17. XII,
п'ятниця

Ще дещо з цього тижня:

В понеділок¹⁰⁹ був на вечері в Чонків (оба брати, члени Серкю та їх молода сестра). Дали «правдивий мадярський гуляш». Показується, що мадярський гуляш це не та страва, що її гуляшом називають у нас (шматки волового м'яса в густій підливі). Це скорше щось подібне до «наддніпрянського борщу», себто суп з усякого роду домішками. – Чонки приємна сім'я. Два хлопці зворушливо піклуються сестрою, яка знову веде для них господарство. Обидва Чонки працюють у фотографії.

В вівторок¹¹⁰ був на докладі «Comité des intellectuelles»¹¹¹. Прізвища референта в цій хвилині не пам'ятаю. Це німець, антигітлерівський емігрант (не жид), що живе в Цюріху. Прихильник ліберальної партії. В останніх місяцях декілька разів був у Німеччині. З'їздив три західні зони вздовж і поперек. Тема докладу: [82] Сучасна Німеччина. Говорив надзвичайно інтересно, пластично, з масою подробиць, з оригінальними думками. Ось провідні думки докладу: в 1945 р. німецький народ був розтрощений не тільки фізично, але й морально – він не бачив перед собою ніякої цілі. Сьогодні Німеччина знову піднімається на ноги. Причина цього: конфлікт між західними аліянтами та Росією. В цьому бачить вона, Німеччина, свою велику шансу. Німецький народ на 95% яскраво протикомуністичний. Німці не бажають війни, бо вони знають, що вона точилася би на їхній території. Але рівночасно німці почувають себе заборолом Заходу. Росте хвиля страшної ненависти проти Советів. До поглиблення цих настроїв причиняються маса втікачів зі сходу – німців, але також балтійців, українців, кавказців і т. ін., які проповідують хрестовий похід проти большевизму. – Прелегент з жалем підкреслив, що сьогодні проблема «денацифікації» сходить в Німеччині на задній плян. Крім цього німецький народ стільки витерпів, що це вбиває в ньому «почуття вини» за злочини гітлеризму. – Економічно [83] від часу грошевої реформи Німеччина змінилася не до пізнання. Все життя наладжується. Ціла Німеччина працює з величезним фанатизмом – від коли гроші знову мають вартість. Відбудовуються міста, фабрики урухомлені. Все можна купити. Безробіття нема. Не видно голодних і обдертих постатей на вулицях. Нема сумніву, що Німеччина знову є (принаймні потенціально) найбільшою економічною потугою на континенті. – Прелегент говорив також про німецькі внутрішньо-політичні проблеми, про скептичне відношення до партій, праці Конституанти в Бонн, про неможливість традиційного федералізму (в західних зонах населення це наполюину пришельці із східних областей). Обороняв по-

¹⁰⁸ Особу встановити не вдалося.

¹⁰⁹ Йдеться про 13 грудня 1948 р.

¹¹⁰ Йдеться про 14 грудня 1948 р.

¹¹¹ «Комітет інтелектуалів» (фр.).

літику ліберальної партії, як «язичка» між двома великими, масовими та догматичними позиціями, соціялістами та християнськими демократами. – Та, що мені найбільше подобалось: з доповіді повіяла на мене своєрідна німецька атмосфера, яку відчуваю, немов рідну. Німеччина це для мене чейже [84] друга, духовна батьківщина. Я був просто зелектризований.

Пізніше сиділи в кав'ярні. Коли публіка розходилася, я підпровадив прелегента до готелю. Пробирав з ним спровокувати дискусію на тему: потреби політичної співпраці сучасної Німеччини із еміграціями народів зі Сходу. Але не вдалося мені розмови як слід розгорнути.

Середа [15 грудня 1948 р.]

Купив святочні дарунки для Ерні, N.N., Хрісти.

Четвер [16 грудня 1948 р.]

Китайські комуністи заняли Пекін. Усе напівніч від Янгуекіянгу¹¹² в їхніх руках. Америка не збирається підтримувати скорумпований режим Куомітангу¹¹³. Уявляю собі, яку «Scherzenfreude»¹¹⁴ мають японці. Фактично Японія сьогодні найсерйозніший союзник США у Східній Азії, подібно як Німеччина, в виду ганебного розкладу Франції, єдиний серйозний (потенціальний) союзник в Європі.

Написав коротку статтю: Критика статті одного молодого східняка (Голубничого)¹¹⁵, яку для перегляду прислав мені Пізюр.

[85] Від полудня: біль голови, біль горла, ломання в костях, очевидно горячка. Знайомі симптоми: грипа. В мене звичайно бували що року 2-3 грипи, що починалися з високої горячки, але доволі швидко проходили по кількох днях. Останніми часами я мабуть зробився більше відпорний, бо не мав грипи від 1½ року. Але тепер, видно, знову найшла мене моя стара знайома. Зажив 2 аспірини й швидше поклався до ліжка.

П'ятниця [17 грудня 1948]

Я весь день у ліжку. Щоденник теж пишу в ліжку. Маю горячку. – Дістав листа від Дра Любомира Макарушки, фінансового референта Виконного Органу УНРади. Пропонує мені переняти представництво Фінансового Ресорту на Швейцарію! Йшлося би не так про переводження збірок між місцевими людьми, як про завідування Ко-том, на яке мали б надсилати гроші УНРади. – Моя думка така: Я, очевидно, до фінансового відомства найменше надаюся. Але відмовити [86] не можна. Треба буде покористуватися Коштом УДК-ету у Швейцарії.

Крім цього Макарушка прислав мені серію поштових марок, виданих УНРадою.

¹¹² Йдеться про міський округ Янцзян в провінції Гуандунь в Китаї.

¹¹³ Тобто Гоміньдану.

¹¹⁴ «Радість» (нім.).

¹¹⁵ Ймовірно, мається на увазі Всеволод Голубничий (псевдонім: Фелікс, Голуб, 1928–1977), економіст, історик, публіцист, політичний та громадський діяч української діаспори, доктор економіки, член УВАН; під час Другої світової війни був депортований німцями, що відступали, і до 1945 року працював у Німеччині як «остарбайтер»; після війни – учасник молодіжного руху українських емігрантів, член студентських груп «Суспільний гуманізм», «Золотоверхий Київ»; з 1946 р. – член української революційно-демократичної партії, активний діяч її лівого крила (після розколу партії), редактор газети «Юнацька боротьба», професор Нью-Йоркського Хантер-коледжу (1962–1977). З Всеволодом Голубничим Іван Лисяк-Рудницький дискутував щодо характеру повоєнної радянської політики щодо України – див.: Іван Лисяк-Рудницький. Історичні есе, т. 2, с. 471–476.

Дістав листа від Ривака з Мюнхену. На жаль ніяких подрібних відомостей про конфлікт з бандерівцями та УНР (остання внутрішня українська сенсація, важливий етап на шляху розкладу націоналістичного середовища). Має рацію Ривак, коли каже, що сам розвал націоналістів ще не перерішує справи скріплення конструктивних демократичних сил; ці сили ще все пасивні, дезорганізовані. – Не подобалося мені в Ривака, з яким фанатизмом він обстоює, що «тільки соціялісти», мовляв, здібні очолити українське майбутнє.

Хвалить Ривак мою статтю про гетьманців. Подібні часом вже були в різних листах, зокрема в листі Андрія Миколаєвича Ливицького, президента УНР, до Мама. Зате досі не було пресової полеміки. Не гадаю, щоб гетьманці могли таку сувору критику промовчати. Сподіюся, що будуть мене [87] атакувати персонально (у зв'язку з моїм виключенням з СГД в 1940 р.)! – Примірники «Неділі» із статтею та з коротким листом переслав я Данилові Скоропадському. Цікавий я, чи відпише.

П'ятниця, 10 година ввечері. – Температура в мене піднімається. На жаль, не маю термометра.

19. XII.

Неділя

Вчора, в суботу, год. 5 ранком. Я після аспірини, себто насамперед був сильно спочений, потім витерся сухим рушником, змінив піжаму. Крізь легкий сон чуо: стукіт до дверей. Кажу: «Entrez»¹¹⁶. Хто такий? Роман Кметик! Він тепер без постійного помешкання. Останні часи мав пристановище у одного багатого приятеля з шахового клубу. Тепер до приятеля приїхала якась своячка – Роман опи[88]нвився можна сказати на вулиці. Сьогодні він десь до 2 чи 5 години волочився із своєю приятелькою Claire. Потім Клер – дівчина з заможної родини, – пішла до себе, під теплу ковдру, а наш Роман просидівши дві години на станції перемерз і прийшов до мене грітися. Будучи сам простуджений, не міг я пустити до себе до ліжка; він примістився на підлозі, ми трохи балакали, врешті він заснув. – Так нас застала рано Мама! – А тут несподіванка: з Лозанни приїхала екс-наречена (якщо так між нами сказати) Романа, Роза. І вона знайшла його в цьому нещасному виді: Приміщеного на підлозі, неголеного, брудного, трохи зб'ягрованого.

Неділя. Роза з Романом були в нас на чаю. Треба трохи про них розказати: Роза, швайцарка з околиць Цюріху, містечко Баден. Роман був інтернований в часі війни в таборі й де з нею познайомився. Зрештою її батько італі[89] ець (прізвище: Nardi) й це по ній пізнати. В типі вона дуже вдале схрещення італійської й германської породи. Чорнява, струнка, з гарними ногами, трохи орлиним носом, ніжною шкірою, під якою пульсують легкі румянці. Старша від Романа: йому к. 24, їй уже під 30. Дуже в нього залюбилася й до нього прив'язалася. Всяко йому допомагала. Роза мріє тільки про одне: жити разом з Романом, або хочби тільки близько нього, опікуватися ним, тішитися його присутністю й любов'ю. Роза дівчина доматорка, любить упорядковані відносини, трохи сентиментальна, вірна, щиро віддана. Вона мала в Цюріху добру посаду (як бюралістка), але спеціально взяла працю в Лозанні, щоб бути близько Романа, коли він житиме в Yverdon, де він мав працювати як помічник у дентиста. – А Роман? Він працю в Івердон покинув, приїхав до Женеви ніби на тиждень, [90] а кру-

¹¹⁶ «Заходьте» (фр.).

тяться уже третій місяць (без праці й помешкання, поліційно не мельдований), знайшов собі нову приятельку, Клер (дівчатко чепурне й досить рафіноване), на листи й телефони Рози, яка вже була в розпуці, майже не реагував.

Я розумію трохи хлопця. Він богеміст, любить «свободу». Хоч йому Роза подобається (колись міг бути навіть в неї дуже закоханий), але вона йому вже трохи сприкрилася й – головне – страшить його сама перспектива, що він міг би тут «всякнути» напостійне, що може навіть грозив би шлюб! – А всетаки Роман робить, безперечно велику дурницю: З побутового боку, Роза для нього єдина шанса устаткуватися морально й матеріально, а так його «богема» може його з'їсти; крім цього глибока, віддана, серйозна й ніжна любов це велика річ – її так часто на життєвому шляху не стрінеш.

[91] В суботу Роза трохи зо мною балакала в чотири очі. Скаржилася на безсердечність Романа, на його скупі й стереотипні листи. Оповідала про Лозанну: Вона опинилася там в одній росіянки, славної «Марусі», теж протекторки Романа; там вдома типово московський кавардак (щоденно гості, карти, крики, співи, непрстойні розмови й дотепи). Бідна Роза перший раз у житті опинилася серед такої компанії й каже, що просто не знає де шукати своєї голови.

20. XII.
понеділок

«Історичний» день!

Врешті виправили Бабцю! Щойно вполудні була певна вістка, що літак відходить з Женеви, згл. зупиняється в Женеві. (Ці літаки лінії TWA, які з Єгипту роблять переліт аж до Америки: Каїро-Жене[92]ва, Париж, Ірландія, Нова Фун[д]ляндія¹¹⁷, Нью-Йорк). Мама й Сім'янцева стягнули Бабцю ще на годинку до нас до хати. Потім таксі до бюро летунської лінії. Коло 10,30 автобусом на лєтовнище. Бабцею напrawdę зворушливо опікувалася стюардеска летунової лінії, гарна й мила дівчина, німецька швайцарка (інша, як першого разу). Завдяки старанням стюардески, нас пропустили через митну контролю, до почекальні. Прилетів аероплян. Почекальня (доволі примітивний барак) наповнилася гістьми. Перший раз бачив я великий літак так зблизька. Коли він тільки сів, до нього з усіх боків приставили різні споруди, які збудовані на колесах і тому швидко підсовуються під літак. «Наша» стюардеска побігла до літака й обіцяла віддати Бабцю під опіку обслуги машини. Пасажири повернулися. Потім пропустили нових пасажирів з Женеви: Ми поцілували Бабцю й вона, ведена стюардескою, не оглядаючись подріботіла через майдан, по східцях і зникла в тулубі літака. Скоро закрили двері. З гуком і шумом розрухалися один по одному чотири пропелери. Літак поволі зробив півколесо по майдані. В темряві¹¹⁸, де виблискували тільки різні сигнальні світелки, його взагалі не можна було побачити. Потім з великою швидкістю проїхав по старті – і піднявся. Була година 12,45 вночі. – Сполучення з містом ніяке. Вічлива стюардеска постарала для нас службове авто TWA, яке підвезло нас аж до Cognavin.

Малий інцидент з Сім'янцевою. Ця тупа й балакача баба часто йде мені на нерви. Цим разом я таки не витримав. Вона поводитися весь час немов описані російським гумористом Лейкіним¹¹⁹ «наші закордоном». Коли в одному моменті

¹¹⁷ Йдеться про о. Ньюфаундленд.

¹¹⁸ В оригіналі помилково – «темрямі».

¹¹⁹ Мається на увазі Микола Лейкін (1841–1906), російський письменник, журналіст та видавець.

вона настирливо втручалася до розмови між стюардською [94] й мною (йшло про питання митної контролі) при цьому говорила зовсім не до речі (вона не второпас по німецьки), я їй сказав, «мовчи, дура». – Очевидно, Сім'янцева на мене ображена.

22. XII.
середа

Прийшла телеграма від Антона. Бабця доїхала щасливо і здорово. Слава Тобі Господи! Нехай старушка має ще хоч кілька останніх гарних місяців, як не літ. – А для нас: великий камінь з серця.

Друга вістка: Ерна приїде в найближчому часі!

23. XII.
четвер

Передсвяточної настрої на вершковому пункті. На вулицях і в магазинах густа юрба. «Армія [95] Спасення» на всіх перехрестках співає різдв'яних пісень.

Багато роботи із святочними привітаннями, пакетами. Пакети тільки жінкам: Ерна (торбинка дамська, добрий одеколон, мистецький ілюстрований календар, дві гаптовані хусточки, шоколяда), Хріста й Інґе (книжки – французькі; для Хрісти «Історія Карла XII» Вольтера; для Інґе Брандт біографію Mlle de Lespinasse та «Спокусу св. Антонія» Фльобера[]); для Меди Соколової – книжка про Прагу; для N.N. – одеколон.

У французькому консулаті вніс прохання про візу.

Від Ерни: Вона потребує додатково ще паперів з Університету та з мешканевого уряду. (Всі посвідчення, що я їх їй післав в літі, втратили дійсність). Ерна дуже схвильована. На Свят-Вечір хоче ще бути разом з сестрою в Нюрнбергу, потім їде на село [96] Roggenzell (Близько Боденського озера, околиця де ми разом з Ерною багато пережили в 1945/46 рр.).

Широкий і дуже милий лист від Хрісти Гільберт: Вона вже в Гамбурзі (розпрощавшись з Гетинґеном), має цікаву редакційну працю, яка їй дає багато доволення. Піднімає питання, про мої релігійні переконання; ці справи, видно, її саму глибоко хвилюють; каже, що «вона сама стидається свого атеїзму», але годі в що небудь вірити, коли бачиш цей світ таким, як він є. – Дорога Хріста! Така глибока й серйозна! Душа дуже ніжна, але при тому загартована. Хріста мені нагадує лезо твердої й гострої, але при цьому крихкої сталі. У сповненні обов'язку вона вміє бути послідовна і безпощадна (супроти себе й інших) аж до нелюдськості. (Такою я її теж пізнав). Але поза цим занадто ніжна душа, яка не раз трохи тікає від дотику дійсності, занадто для неї грубої й вульгарної. Глибоко самостійна, допитлива інтелігенція, – дуже дозрілий смак у мистець[97]ких справах (від літератури починаючи й одязі кінчаючи). При цьому внутрі Хріста глибока песимістка (у противенстві до Ерни, яка також глибока натура, але в корені оптимістична, життєрадісна), підозріваю, що думка про самогубство їй не один раз не мусіла бути чужа.

27. XII.
Понеділок

Різдво. – Свят-Вечір (п'ятниця) провів у дивовижний спосіб: Ми з Мамою підготували собі ялиночку. Повечеряли. Потім запросили мене сусіди-словінці: Бітенц, Жеряв, та приятелька Бітенца, Yvonne¹²⁰ (не зважаючи на французьке

¹²⁰ Особу встановити не вдалося.

ім'я, мадярська жидівка з Семигороду, гарна і трохи ексцентрична дівчина). Ми веселилися, трохи пили. Опівночі хотіли піти до церкви, але так було повно, що не влізли до середини. Повертаючи з церкви, опинилися... в кабареі «Czez Maxim's».

[98] Не зважаючи на Свят-Вечір, локаль був набитий публікою. Галаслива південно-американська-муринська оркестра. Трохи потанцював, але небагато, бо не люблю танцювати з незнайомими. Більше розглядався. Це перший раз, що я в Женеві був у нічному локалі. Вражіння мішане: Дещо приємне – це правдива молодь, що бавиться, напр. кілька молодих дівчат, – певне якісь бюралістки, – що танцювали з захопленням, з невідробленою веселістю. Дві чи три справжні закохані пари. Два чи три столики обсажені «акулами капіталу» (жирні «панове» в вечорових костюмах) зі своїми дамами (дорогоцінні футра, біжутерія). Те, що вражало прикро: Щонайменше 1/3 присутніх жінок належало до породи, – зовсім виразно! – «професійних». – Забава тривала приблизно до 4 год. ранку.

[99] 30. XII. 48
четвер

Мама поїхала на Конференцію УДК-ів до Лондону. Заохотившись прикладом Бабці, полетіла вона літаком. Це всетаки велике чудо: відїхала в год. 4. по пол., а на 6 вже має бути в Лондоні. – З нашої точки погляду найважливіша справа, у зв'язку з Лондоном: Чи вдасться добути засоби на дальше ведення нашого Комітету?!

Лист від Антона: описує, як відбувся приїзд Бабці (23. XII.). На летовищі вкликували мегафоном: «Чи є хтось по панію Ольгу Р. з Женеві?» Коли Антін, Маня та Коля Сокіл зголосилися до контори, там чекала на них стюардеса, яка зідхнула з полегшою: «Слава Богу, що хтось є, бо я маю великі клопоти із старою дамою». Діло в тому, що Бабця не хотіла висідати з літаку, не вірячи, що це Нью-Йорк і підозріваючи, що її дурять! Бабця в першій [100] хвилині Тоська не пізнала, беручи його за Влодка! – Ще майже цілу ніч тривала поворотна дорога автом до Томс-Рівер, бо великі сніговії замели дороги. – Але показується, що Бабця релятивно дуже добре перенесла подорож і в Тоська по двох днях уже почала вставати.

Сьогодні чергові сходи́ни нашого «Серклю». Відчит п. Soos'a (Шош)¹²¹, мадярського пастора, який, як представник Екуменічної Ради, сидить від кількох місяців в Мюнхені. Зупинявся головню на побутових умовах Д. П. в Німеччині. На загал відчит не дуже цікавий. Цікавіша розмова з чехом Грубим, по сходах. Чехи підприємчиві та інтелігентні. Мають різні пляни. Напр. заснування спільної трибуни-журналу всіх підсоветських народів. З чехами треба тримати контакт.

[101] 31. XII. 48
п'ятниця

Кінець року. Треба зробити підсумки. Чи маю право бути цим роком задоволений? Не дуже. Це не був рік такої тяжкої моральної та здоровної кризи, як 1947. Ніби йди до кращого. Печінкова історія менше мені докучає. Не було таких випадків депресії та гіпохондрії, як торік. Це вже добре. Але в цьому році я ще не був в належній формі. Продуктивність: «Leistungsfähigkeit» не були цілком задовільні. Кілька статей – цього мало.

¹²¹ Особу встановити не вдалося.

Плани на наступний рік. Перше й найважливіше: треба фіналізувати з Ерною. Моє одруження – це був би дійсно початок нової життєвої фази.

Фізично: треба мені більше руху – мандрівки, доторку природи. В цьому штучному женеvському середовищі я тільки обростав жиром ледащого.

[102] Треба поборювати марнотратства часу – моя найбільша хиба.

Буду проводити мої публіцистичні справи, допомагатиму Мамі в Комітеті. Але треба глядіти, щоб нарешті за щось «зачипитися».

Також один з успіхів минулого року: Створення Дискусійного Серклю. Це треба теж тримати й розбудовувати, – по змозі не тільки у Женеві.

Великою подією минулого року було ще й віднайдення Петра Равіча. Але відколи він поїхав до Польщі, не знаю, що з ним діється. Хлопець десь застряг.

На Сильвестра: Купив квиток до театру «Cour de St. Pierre»¹²². Це приємна камеральна сцена. Виступав знову знаменитий «Grenier de Toulouse». Давали одноактову фарсу Мольєра («Le mariage forcé»¹²³) та «Одруження» Гоголя. Я сміявся від повного серця.

По спектаклі, не знаючи що ро[103]бити, зайшов до катедри св. Петра.

Пастор тримав принагідну промову. Органи грали. Так вступив я в 1949 рік – щасливий знак, що новий рік зустрів в церкві.

¹²² Новопосталий (1948), на місці казино, театр у Женеві.

¹²³ «Шлюб з примусу» (фр.).

[1 січня – 23 лютого 1949 р.]

[103]
1949

1. січня 1949
субота

Зателефонувала Ева Конріх та запропонувала мені провести пополу́дні в Chateau Bartholoni, кілька кілометрів під Женевою. В цьому Chateau за́нсталиювалися ті гіндуси, що про них вона, Ева, вже мені розказувала. Я спізнив поїзд о 4-ій, так що дібрався до цієї місцевини тільки к. 6-ої. Впровадили мене до великої залі. Оточення [104] справді монументальне: Велетенський камін, що в ньому горить багаття, на стінах фрески (зрештою сумнівної вартости – половина XIX ст.) Я попав саме на той момент, коли говорив шеф центру Dr. Ghosh¹ (до речі, добре говорить по французьки). З його бесіди зрозумів я приблизно, про що тут ідеться: Культурна синтеза між Сходом і Заходом, плекання мистецтва правильного, блаженного життя, через всесторонній, гармонійний розвиток усіх елементів людського буття; підкреслював вагу типізації життєвих форм (напр. відношення мужчини й жінки, батьків і дітей, відношення людини до своєї власної смерти і т. ін.) на певні ідеальні зразки-моделі, установлені від тисячоліть мудрості Індії. – Все це бренило мені, як повторення старих, знайомих мені мотивів Китаями. – Після докладу вже не було багато часу, бо треба було поспішати до поїзду. – Встиг тільки поверховно познайомитися з кількома гостями, та з одним індусом, асистентом Д-ра Ghosh'a.

[105] Підсумки: Справа мене дуже цікавить, лежить по лінії моїх філософських і релігійних зацікавлень. Акція молода, в початковій фазі, отже скорше й легше буде нав'язати тісний контакт. Матеріальні засоби, які стоять до диспозиції, напевно дуже поважні. – Я був би лицеміром, коли б я не сказав, що не бачу тут – евентуально – якоїсь шанси для себе. У всякому разі буду постійно ходити на зібрання, старатимуся пізнати цілий «Betrieb»². – Добрий початок року!

До речі, ця акція називається «Hind-Azad». – Теж причиною до моєї тези, що, в релігійному відношенні, «орієнталізація» Окциденту неминуча (або принайменше дуже правдоподібна).

Ще про минулий 1948 рік. Цей рік в українській політиці.

Дивне спостереження: Вісімка відіграє в укр. історії особли[106]ву роль: Хрищення Руси (якщо не помиляюся) – 988

¹ Ймовірно, мається на увазі Судгіндра Нат Гош (Sudhindra Nath Ghose, 1899–1965), індійський та англійський письменник-романіст, родом з Бенгалії, нобелівський лауреат з літератури, студіював в університеті Калькутти, а з 1920-х рр. – західне мистецтво у Страсбурзькому університеті, де здобув докторат з літератури; працював журналістом для газети «The Hindu» (1929–1931) та був помічником редактора «World's Youth», офіційного органу YMCA (1929–1931), у 1931 р. працював у службі інформаційної секції Секретаріату Ліги Націй у Женеві; у 1940 р. переїхав у Велику Британію, працював як науковий співробітник в університетах Лондона, Парижа, Берліна та Женеві; працював як гостьовий професор в університеті Вісва-Бхараті у м. Сантінікетані (1957–1958). Помер у Лондоні.

² Тут: режим роботи, функціонування (нім).

1648 – Хмельниччина
1708 / 9 – Виступ Мазепа
1848 – Головна Руська Рада
1918 – Самостійність
1938 – Карпатська Україна

1948 – а). Повстання УНРади. Переломова подія в нашій новітній історії. Великий тріумф правопорядку. Перший раз спільний державний центр, що об'єднує Наддніпрянщину та ЗУЗ (Соборність 1919 була проклямована, але не зреалізована). Перший раз об'єднання всіх основних українських політичних течій, від правих до лівих. б). Назриває міжнародна обстановка, що в ній українська справа знову стане, або може стати, на порядку дня. Яка зміна від 1945 року, коли весь світ ліз цілуватися із Сталіном! Українська проблема Заходом, зокрема Америкою, ще все недоцінена, але все ж створюється якесь поле Української міжнародної політики.

[107] 19 січня 49.
середа

Майже три тижні не провадив щоденника. Не маю можливості надолужити цієї прогалини. Мушу обмежитися до того, щоб телеграфічним стилем занотувати кілька найзамітніших подій із цього періоду:

Мама була тиждень в Лондоні на Конференції УДК-ів³. Були заступлені всі європейські громадсько-допомогові краєві центральні, за винятком Австрії. Загальні підсумки дуже позитивні: Принято статут і вибрано управу європейського допомогового осередку. В резолюціях провід і підпорядкованість УНРади. Осідок ген. секретаріату – Лондон. Був великий бій за головування Осередка. Було двох кандидатів, Мудрий⁴ і Панчук⁵. Мельниківці підтримували Панчука, бо вони не можуть досі простити Мудрому його флірту з бандерівщиною. Панчукові дуже залежало на тому, щоб стати головою – його вічно [108] подратована амбіція. Мама, яка була головою Комісії Матки, остаточно переперла Мудрого. Мотиви: а) Нову еміграцію мусить очолювати її член, а не канадієць. б) Панчук є як-не-як шмаркач, а Мудрий при всіх своїх хибках велика фігура нашого життя. в) Мудрий тепер безперечно лояльний до УНРади. – Позитивні результати для Швейцарії: а) Старі упередження проти укр. життя у Шв. розвіяні, наш УДК включений зовсім рівноправно до європейської укр. організаційної сітки. б) Резолюція про те, що Проводові Осередку рекомендується відкрити в Женеві експозитуру, – без нас не обійдеться! в) Мудрий зобов'язаний Мамі, якій завдячує вибір. – Негативи: На мою думку, Мамі належалося ввійти до Президії Осередку, але цього не сталося.

Мама бачила й говорила коротко з Данилом Скоропадським. Каже, що робить дуже позитивне враження: не тільки гарний чоловік але й [109] милою, тактовною та розумною поведінкою. Національну Раду критикує.

Лондон, згідно з реляцією Мами, задріпаний і збіднілий.

³ Конференція українських допомогових комітетів відбулася 31 грудня 1948 р. – 4 січня 1949 р. в приміщенні Союзу Українців Британії (СУБ) в Лондоні. Тоді створено Координаційний осередок українських громадських центральних установ (КОУГЦУ). Обрано президію КОУГЦУ: В. Мудрий (голова), Б. Панчук (заступник голови), А. Кішка (секретар), С. Созонтов, І. Прашко (рядові члени). Секретаріат очолив Ю. Сальський.

⁴ Йдеться про Василя Мудрого.

⁵ Йдеться про Богдана Панчука.

Українські громадські справи у Швейцарії: Мама була в Цюріху на спільній Різдвяній Вечері нашої колонії у Східній Швейцарії. В Женеві відбули ми локальні сходини місцевої колонії. Порішили сходитися щомісяця. – Я мав зустріч і розмову з Ростиславом Шульгином⁶, що був тут одним із головних експонентів бандерівщини. Про мої балачки з Шульгином напишу окремо, з нагоди другої зустрічі, яка має відбутися на днях. Всетаки, який велетенський поступ, коли порівняти із станом речей перед 2 роками, коли панувала загальна війна всіх проти всіх.

Минулого четверга були сходини Серклю. Доклад чеха, Суди⁷, про комуністичний пуч Чехословаччині в лютому 48. Цікавий доклад. – Маємо [110] тепер також учасника литовця. Литовець, Стануліс⁸, склав мені візиту й вилив передо мною своє серце: Свою непереможну ненависть до Польщі!

Щоб згадати ще із загальних громадсько-політичних вісток: Ми дістали інформаційний Бюлетень УНРади. Повний цікавих новин про діяльність Державного центру. Машина, очевидно, розкручується.

Приватні новини:

Петро Равіч повернувся з Польщі! Пише про ростучий тиск червоного тоталізму. Мав посередні вістки до Львова, що Михайло «сидить». Власні спроби Петра передістатися до УРСР скінчилися невдачно.

Я одержав візу до Франції, але зможу з неї скористати мабуть щойно з початком наступного місяця, бо в нас покищо повне безгрош'я.

Існують оправдані надії, що [111] Ерна може з'явитися незабаром. Я їй перед кількома днями іслав посвідку з Університету та бон на залізничний квиток з Базелю до Женеві.

На інший раз відкладаю вістки про: а). Мою симпатичну нову знайому, американку Жоан Benton⁹. б). Історії з Евою Конріх, її індусами та несамовитими ускладненнями, які з цього виникли.

Скінчив у міжчасі статтю п. з. «Українка, що стала швейцарською письменницею»¹⁰ (про Лідію Семаку), а тепер остаточно оформляю статтю – в німецькій мові п. з. «Weltstaat u. Europa-Union»¹¹.

⁶ Йдеться про Ростислава Шульгіна (1914–1974), журналіста, сина Олександра Шульгіна, який з 1923 р. жив у Празі, а потім у Парижі; здобув юридичну освіту у Франції та Швейцарії; у студентські роки працював у дипломатичній місії УНР в Женеві; був кореспондентом французьких газет, деякий час працівником бюро преси прем'єр-міністра Франції Е. Деладьє; у 1940 р. заарештований гестапо і ув'язнений на півроку; відтак – учасник Руху Опору; з 1943 р. мешкав у Швейцарії, у 1946 р. брав участь в організації зустрічі УНР-УГВР на швейцарсько-австрійському кордоні, з 1949 р. – в Канаді, де працював співробітником українського відділу міжнародного радіомовлення (СВС). Помер у м. Екс-ан-Прованс у Франції. Детальніше про нього див.: Олександр Шульгин в українському державотворенні та міжнародній політиці / Збірник наукових праць та документів: Наукове видання / упоряд. В. Піскун. Київ, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2016, с. 133–136.

⁷ Особу встановити не вдалося.

⁸ Особу встановити не вдалося.

⁹ Мері Джоен Бентон Рудницька (Joanne Benton Rudnytsky, 1927–2015), перша дружина І. Лисяка-Рудницького, донька Фредеріка Елмона та Анни Джозефіни Бентонів; декан математичного факультету Школи друзів у Джермантауні (Філадельфія); тривалий час мешкала у м. Портленд (Орегон).

¹⁰ Мається на увазі стаття І. Лисяка-Рудницького: Українка, що стала швейцарською письменницею // Українські Вісті. 1949, 31 березня, ч. 26 (283); 3 квітня, ч. 27 (284). – Підпис: Іван Брусний.

¹¹ Доля цієї статті невідома.

[112] 23. І. 49
неділя

Продовж кілька днів останнього тижня¹² був у Женеві інж. Кішка з Бельгії, голова тамошнього УДК. Приїхав на одну конференцію, яка відбувалася в Централі ІРО з представниками «organisations bénévoles»¹³. Мама була скажена, бо думала, що Кішка приїхав з уповноваженнями новоповсталого «Громадського Осередку»¹⁴, отже, мовляв, акт нелояльності з боку Мудрого, Панчука та ген-секретаря Сальського¹⁵, які до Женеві присилають чоловіка, замість дати повноважності Мілені Рудницькій, яка перебуває на місці. – Потім виявилось, що ці претензії були неоправдані, бо Кішка приїхав зовсім на власну руку. – Кішка був у нас у п'ятницю вечором. Я вийшов, бо не дуже люблю Кішку (знаю його з Берліну 1941 / 43 рр.) та не залежало мені на його балачці. Але потім розказувала Мама: Він здебільше [113] хвалив себе самого, протиставляючи свою зручність і уміння «говорити з чужинцями», – глупоті та бездарності земляків. – Пригадався мені вислів Рудка про Кішку: «В першій хвилині здається, що дипломат. А пошкрабеш, і бачиш: наш звичайний галицький хлопуно». Але за Кішкою промовляють реальні досягнення: Стипендії для студентів у Бельгії та Іспанії, а тепер упорядкування громадсько-допомогового сектора в Бельгії.

Мав два побачення з молодим Шульгином. Про цю фігуру кружляють усякі суперечні чутки: про його великі зв'язки, про співпрацю у франц. пресі і т. ін. Шульгин зробив на мене враження людини доволі культурної, з європейською оглядою (трошки тип французького бульварного «інтелектуаліста»), але при цьому сумбурного та поверховного. Політично: заступає лінію УГВР, отже: «підтрим[114]ка воюючої України» та «партії на еміграції не потрібні» (але тепер «бандерівці» також партія!).

Був в кіно та на проході з малою американкою, Joan Benton, секретаркою Квекерського Центру. Вона зразу робила на мене враження дівчини енергійної, веселої, недурної. Не знаю, чи це моя присутність так на неї ділає, але вона бараніє, не може з себе видушити слова й дивиться на мене сентиментальними очима. Чорт побері!

26. І. 49
середа

Вчора вечором мав доклад про Україну в гуртку чеських студентів. Було к. 10 осіб. Сходяться на одній приватній квартирі. Симпатична атмосфера. Я повторив в загальних рисах свій торічний доклад «Die Ukraine – ein Kreuzungspunkt der Kulturen»¹⁶, що його я мав в Комітеті Інтелектуалістів. – Чехи були доволі зацікавлені. Розкинула[115]ся доволі жвава дискусія. – За кілька тижнів має бути

¹² Слова «останнього тижня» дописані під рядком.

¹³ Добровільні організації (фр.).

¹⁴ Тут йдеться, правдоподібно, про КОУГЦУ.

¹⁵ Мається на увазі Юрій Сальський (1915–1996), український громадський діяч, льотчик; вчився в польській Школі підхорунжих авіації в Дембліні (1936–1939), брав участь в обороні Польщі від нацистів в 1939 р., потім – у Франції, а з 1940 р. – у Великій Британії, де під час війни служив у Королівських ВПС; член Союзу Українців Британії з 1946 р. (виконавчий директор у 1948–1949 рр.); член Церковної Ради УАПЦ у Великій Британії (1947–1948); один зі засновників Українського Бюро (1949), яке згодом перетворилося на Об'єднання Українців у Великій Британії; з 1951 р. – на еміграції в Канаді, до 1980 р. працював в міністерстві оборони.

¹⁶ «Україна – перехрестя культур» (нім.).

другий доклад, про актуальні аспекти укр. політики та українсько-чеської співпраці. – Я надаю співпраці українців з чехами велике значення.

Передучора мав я розмову з мадяром, Чонкою. Засновується у Швайцарії мадярський Комітет, що його Секретаріат має обняти Чонка. – Він хотів знати різні подробиці, як ми ведемо нашу роботу.

Доповнення до середи:

Вечором був гостем запрошений Евою Конріх до її теперішніх господарів. Вона живе в маленькій місцевині під Женевою, Port-Cl'ard, в домику, що його піднаймає одна болівіанська родина (пан Caballero¹⁷). Ева є при дітях, єсть там троє малят. Ці болівіанці в Європі тільки кілька місяців, пан Кавальєро веде певні справи в Міжнар. Бюрі Праці (ВІТ). Він особливо займаєть[116]ся питаннями про піднесення індіанських селян у Болівії.

Було декілька осіб з кружка Даянанди¹⁸, шефа Еви (це той індус, що з ним вона зв'язує свої надії; Даянанда – своєрідний апостол «гандизму» в Європі). Очевидно, теж і сам Даянанда.

Вечір виглядав так: Насамперед маленький «домашній концерт» – пані Кавальєро співала болівіанських пісень, при акомпанюванні свого мужа на гітарі; потім доклад пана Кавальєро про індіанську проблему в Болівії.

Обидвоє К. мають індіанську кров. Вона, мабуть, чиста або майже чистокровна індіанка. Каже, що її рідна мова не еспанська, але «кешіва»¹⁹ (?), мова старих інкасів. До речі, вона дуже гарна жінка, з тонким і благородним обличчям екзотичного крою (щось трохи подібне до статуї цариці Нефретети). Про співала (по індіанськи) кілька пісень, які неподібні до відомих південно-[117] американських мелодій (аргентинських танг), але які надзвичайно мелодійні та які мені своєю звучністю та меланхолією (мольовою тонацією) трохи нагадували українську, румунську, або мадярську народню музику.

З гутірки п. К. я зрозумів тільки дещо (він говорив по англійськи). Розказував про співіснування в Болівії двох зовсім окремих суспільств, креольського та тубільчого, індіанського. Із 5 мільонів населення, тільки 1 мільон говорить по еспанськи, як рідною мовою. В дійсності креоли всі теж мають здавна індіанську кров у жилах; отже розділ має характер не тільки расовий, але в першу чергу соціальний: з одного боку паразитарна провідна верстка (великі земельні власники, бюрократія, офіцери), з другого боку безправна, неписьменна, експлуатована маса селян-індіанців. – Пан Кавальєро непогано володіє по-німецьки, так що я [118] мав змогу поставити йому згодом ряд питань. М. ін. поспитав я його, з ким він сам почуває себе у своїй душі солідарний: із еспанським завойовником, Пізарром, чи останнім індіанським царем-інкасом? Він відповів мені без вагань: «З інкасом!».

Пан К. мені дуже сподобався. Він ще молодий, але дуже поважний – щось як еспанська «grandezza»²⁰, чи індіанський стоїцизм. – Цікава це проблема: відродження індіанської нації під еспанською оболонкою в Болівії та Перу.

Потім були ще різні балачки та розмови. – Я мав довгу розмову (через перекладача) з жінкою-лікарем із Пакістану. Ставила мені цілий ряд інтелігентних

¹⁷ Свідчень про родину Кавальєро (Кабальєро) не знайдено.

¹⁸ Особу встановити не вдалося.

¹⁹ Йдеться про кечуа.

²⁰ Велич (італ.). Йдеться, мабуть, про шляхетність.

питань про життя в СРСР (м. ін. цікавилася долею підсовєтських мусульман). Відповідала на різні мої запити. Напр. згадувала, що східний Пакістан (в Бенгалії) мабуть незабаром оформиться в окрему [119] державу, бо зв'язок із властивим, західнім Пакістаном утримується хіба морем, або повітряним шляхом. – Це жінка вже не зовсім молода (показувала фотографії кільканадцятилітніх своїх дітей), але гарна й темпераментна, з інтелігентними та веселими очима. Індійки (їх у Женеві видно багато) здебільша дрібні й миршаві, а ця лікарка велика та порушується енергійно. Тільки одне: дуже темна. Цікава річ: Даянанда, який походить з Цейлону (на самому півдні), має оливкову церу; можна б його взяти навіть за італійця. А лікарка, що родом з Пакістану (себто Півночі) дуже темна (хоч риси нічого не мають у собі «негритянського»).

[120] 27. 1. 49
четвер

Прикра історія для Мама й Комітету! Коли в листопаді еп. Бучко прислав субвенцію Комітетові, гроші прийшли з Риму зразу в доларах; але тому, що долари тут при виплаті на франки перераховують по некорисному курсі, Мама умовилася з Бучком, що цю суму прислано з Риму вдруге, цим разом відразу у франках, куплених за долари в Італії. – Безпосередньо перед лондонською поїздкою, коли в касі Комітету вже було пусто, Мама в розмові з Бріке довідалася, на своє велике здивування, що перша посилка досі не пішла назад до Риму (як це повинно було статися). Старий Бріке, який є дуже чесною людиною, але при цьому тип скнари й дрібного купця, який не любить випустити сотика із жмені, – затримав гроші на конті Комітету. Признаюся, наші почування (Мама[121]ні та мої) були роздвоєні. З одного боку історія відразу нам не подобалася; з другого боку все ж була надія, що Бучко може цю (подвійну) суму нашому Комітетові подарує. Мама їхала до Лондону з надією, що там говоритиме з Бучком. Але його в Лондоні вже не застала. Отже мин. тижня пішло письмо від УДК – Женева до Бучка (на паризьку адресу), де говориться про ці неповернені гроші та прохається, щоб Бучко їх частину відступив УДК. – Така передісторія. – Нині була відповідь від єпископа: Дуже гостра, натякає на те, що це сама Мама впровадила в блуд Бріке. Прикра ситуація. – Приходиться пропрепросити Бучка та гроші негайно повернути (вони на щастя, цілком не порушені). Те, що гірше: УДК стоїть з цілком порожньою касою.

[122] Четвер²¹.

Як протиставлення до цієї прикροї новини, одна приємна: Були сходини «Серклю». Доклад чеха, Петра Грубого. Я провадив сходинами. Доповідь Грубого була для мене великою несподіванкою, як і для всіх присутніх. Я сподівався, що він (як було заповіджено) говоритиме про програму нового чеського студентського журналу, що його він, Грубий (Hrubý), разом з Судою, збираються видавати. Тим часом Грубий над чеським студентським журналом зупинився тільки коротко, а зате виложив в 9-ох пунктах цілу програму: поширення діяльності «Серклю» та взагалі співпраці всіх протисовєтських еміграцій. – Ця програма не була цілком продумана, ані ясно сконкретизована, але було там кіль[123]ка на правду свіжих, вартісних ідей.

Дискусія на сходинах не дуже розвинулася, бо люди були не підготовані до такої практичної дискусії. Але я надзвичайно радий цій чеській ініціативі, яка

²¹ Перед тим викреслено: «28.1.49–29.1.49 субота».

збігається в великій мірі з думками, що я їх сам лелюю здавна. Треба буде кувати залізо поки гаряче!!

29. I. субота

Нещастя ходять в парі: Дістали ми листа з Comité des intellectuels réfugiés's Mme Silberschein, в якому доповідають, що не будуть могли нам давати надалі дотеперішньої допомоги. Лист сформульований так, що сам не знаю, як його розуміти і чи це тільки пересторога для дальшого майбутнього, чи це стосується вже найближчого часу. – В останньому випадку, можна б говорити про катастрофу. Побачимо; «Бог не»²²

[124] На сьогодні ввечером Єреміїв запросив окремим повідомленням на сходуни присвячені роковинам 22 січня 1918. Сходуни відбувалися в приватній залі одного ресторану (до речі зала дуже непривітна). Єреміїв аранжував ці сходуни, як кол. член Центральної Ради та її секретар. Ми з Мамою побоювалися, що весь вечір не матиме приємного посмаку. Ми знаємо хворобливий егоцентризм Єремієва, його звичку говорити у стилі: «я... я... я...», його чванькуватість маленького набундюреного індичка. – Але ми розчарувалися приємно. Єреміїв відчитав свої (десь уже друковані) спогади про Центральну Раду. Спогади надзвичайно цікаві, що в них дійсно відчувається подих цієї великої доби, подих української революції. Мені самому багато речей про цей період стало ясніших: Центральна Рада починала свою діяльність, як, так би мовити, приватна установа, в країні, яка ще наскрізь була опанована ро[125]сійським державним апаратом. Російська преса зустріла ЦР зразу глумом. Але докруги ЦР в короткому часі велетенський народний рух, що своїм могутнім розмахом далеко перевищив найсміливіші сподівання самих ініціаторів Центр. Ради. ЦР примушує петербурзький Тимчасовий Уряд рахуватися з нею, як з партнером, а після падіння Керенського Ц. Р. опиняється в ролі голови нової держави. Очевидно, завдання переросли організаційні та політичні спроможності укр. національної верхівки. А все ж, це фундамент усієї найновішої укр. історії!

Після докладу, Єреміїв ще висвітлював картинки. Мати доповнила кількома згадками про те, що національне свято 22 січня, – це не тільки свято Самостійності, але й Соборності. Акт з 22. I. 1919 доповняє та завершує акт з 22. I. 1918.р.

Провадив старенький Проф. Коваленко²³, зручно й тактовно. [126] Показується, що це була дуже щаслива ідея Мама, висунути Коваленка на голову Женевської колонії.

30. I., неділя

Написав великого листа до Проф. Феденка. З'ясовую йому положення нашої Женевської станиці й ставлю йому категоричний запит, чи Виконний Орган хоче й може причинитися до її утримання.

²² В оригіналі речення не закінчене.

²³ Мається на увазі Олександр Коваленко (псевдоніми: О. Коваленко-Журбенко, О.К. Журбенко, О.К., 1875–1963), український вчений, громадсько-політичний діяч, письменник, інженер, професор, почесний доктор Українського технічно-господарського інституту, викладач математики і механіки; дипломат УНР (консул в Женеві, Парижі, з 1920 р. – секретар делегації УНР на асамблеї Ліги Націй у Женеві); з 1922 р. викладав в Українській господарській академії та Українському технічно-господарському інституті в Подєбрадах; був секретарем Державного центру УНР на еміграції; після війни жив та працював в Мюнхені та Женеві. Автор спогадів «11 днів на броненосці «Князь Потьомкін Таврійський», статей про життя українців за кордоном та збірки спогадів «3 минулого» (1939).

Випадково зустрів Чонку. Він виїжджає на кілька тижнів, працювати як фотограф в якійсь гірській туристичній місцевості. Жалкую, що Чонки не буде тепер у Женеві, бо хочу в найближчому часі зактивізувати наш «Серкль», що в ньому Чонка є одним із головних «стовпів».

[127] 31. I. 49.
понеділок

Приїхав до Женеві еп. Бучко. Буде кілька днів, щоб полагодити декілька справ в Централі ІРО. – Вже з Парижа прислав листа, що в ньому приймає до відома виявлення Мамаї (щодо подвійної суми грошей) і обіцяє свою дальшу прихильність до УДК.

Вечором побачення з Шульгином. Перша напевно цікава з ним розмова: Насамперед говорили ми про процес Кравченка²⁴ й його значення для укр. справи. Шульгин тієї думки, що українці повинні Кр. атакувати; моя опінія: хоч Кр. «малорос» і від «сепаратизму» відхрещується, але треба його, по змозі сил, підтримувати; негативну поставу Кравченка до укр. національних постулатів пояснюю тим, що Кравченко, – будучи особисто дуже зручною людиною, – пристосовується до напрямних американської політики й амер. публічної опінії, – а в США українська проблема ще все «тьомна». – Потім Шульгин розповідав про свої переживання у Франції підчас нім. окупації; як його батька (проф. Олександра Шульгина) та Борщака²⁵ посаджено до тюрми на донос Ганса Йоахіма Баєра, – тому що проф. Шульгин та Борщак відмовилися переїхати до Укр. Наукового Інституту до Берліну. – Даліше перейшли на актуальні політичні питання: Шульгин признався, що він був членом УГВР. Але скаржився, що пленуму УГВР ніколи не скликувано, – все роблено дорогою «доконаних фактів» в Ген. Секретаріаті. Причину розламу між УГВР та ОУН(р) пояснює «патологічною ненавистю» між Лебедем²⁶ з одного боку та Бандерою та Стецьком з

²⁴ Йдеться про Віктора Кравченка (1905–1966), інженера, письменника, «неповорненця», який у 1943 р. поїхав у США як член закупівельної комісії СРСР у Вашингтоні та зник 4 квітня 1944 р., переховуючись від радянських спецслужб, а відтак попросив політичного притулку в США, через що був оголошений у СРСР зрадником. США В. Кравченка не видали. МДБ СРСР організувало міжнародну кампанію з дискредитації Кравченка. У відповідь на звинувачення французької комуністичної газети «Les Lettres Françaises» Кравченка в брехні, він подав на газету позов про наклеп. Масштабний за часом судовий розгляд (24 січня – 22 березня 1949 р.) у Парижі був названий «процесом століття». В. Кравченко став відомим у світі після публікації книги-бестселера «Я обираю свободу» (1947), де було описано репресії в СРСР, систему ГУЛАГу та Голодомор 1932–1933 рр. в Україні, співпрацю урядів СРСР та Третього Райху.

²⁵ Ілля Борщак (справжнє прізвище – Баршак, 1892–1959), історик, публіцист та літературознавець, з 1919 р. на дипломатичній службі (у складі місії УНР у США, відтак секретар української делегації на Паризькій мирній конференції); співзасновник та член радіофільської Спілки українських громадян у Франції (СУГУФ) (1923–1932); керівник гуртка українознавства та видавець тижневика СУГУФ – «Українські вісті» (1926–1927); засновник та працівник кафедри українознавства в Національній школі живих східних мов у Парижі (1938–1957); учасник руху Опору під час Другої світової війни, з 1949 р. – директор Архіву української еміграції у Франції; видавець наукового журналу «Україна» (1943–1953); автор бл. 400 наукових та публіцистичних праць, написаних українською і французькою мовами. Детальніше про нього див.: В. П. Шкварець. Ілля Борщак. Життя, діяльність, творчість. Монографічне дослідження. З додатком праць І. Борщака. Миколаїв, Вид-во ТОВ Від; МДГУ ім. П. Могили, 2002.

²⁶ Мається на увазі Микола Лебідь (Лебедь) (псевдонім в ОУН: Максим Рубан, Марко, Євген Скиба, Олег, Ігор, Ярополк, Вільний, 1909–1998), український політик, один з лідерів ОУН(р); орга-

другого боку. Думає, що розлам остаточний. Каже, що в Італії посередничив в переговорах між поляками та Лебедем (1946 рік). [129] Характеристики людей: Бандера – радше випадкова фігура, виріс силою обставин. Стецько – обмежений, туманна голова. Єдині індивідуальності в УГВР: Лебідь та о. Іван Гриньох. Гриньох – розумний. Лебідь – енергійний, але «брутальний і цинічний». Перебуваючий (конспіративно) у Швейцарії Врецьона – права рука Лебеда. – Моє загальне враження: Шульгин або вже зірвав з УГВР, або в них «розчарувався» та шукає доріг для відвороту.

1. II. 49.
вівторок

Вечеряли з Єпископом в готелі Beau-Rivage. На жаль був присутнім також ред. Троцький, який підчас побутів Бучка в Женеві виконує роллю його, за висловом Мама, «камердинера». Лакейська покірність Троцького супроти Бучка, а при тому його маніякальна впертість, що [130] з нею він повторяє свої пласкі інвективи проти «москвинів», – ішли мені на нерви та псували настрої. А Мати раз таки погорячилася й просто вилаяла Троцького, коли той сказав, що він своїми статтями «хоче рятувати Національну Раду» (яка мовляв, сходить на манівці опортунізму). Мама майже крикнула: «На щастя Ваших статей ніхто не читася й не бере їх серйозно, бо коли б вони мали якийнебудь вплив, то хіба вкористь большевиків». Троцький, коли його лають має звичай глупковато посміхатися, що ще більше дратує.

Вечера була знаменита: шашлик, який просто розтоплювався в роті.

Єпископ був видимо втомлений. Він приїхав до Женеві з хворими зубами й тепер двічі денно ходить до дантиста.

Розмова: Бучко (він чейже прибув з Парижа) розказував про справу Крав[131]ченка: З Німеччини приїхала група з кільканадцяти осіб наших українських «дп»²⁷, свідчити на процесі Кравченка. Була бурхлива сутичка між Кравченка та свідками-українцями, які вимагали від нього, щоб він змінив своє «неділимське» становище; Кравченко рішуче відмовився і тоді більшість свідків-українців відмовилися від виступу на процесі й повернулися до Німеччини. (Єпископ, дуже слушно, каже: Треба було виступати на процесі, щоб з цієї трибуни підняти українські кличі).

Потім, коротко, про УНРаду: Єпископ: «Старий Мазела мені подобається». – Про поляків: «В Ватикані впливи поляків змаліли».

(Н.В.: Вчора із розмови з Бучком Мама довідалася д. важну річ: Бучко тепер ставиться гостро негативно до Кішки, який, на думку Єпископа, до нього нелю[132]яльний. Стипендії в Лювені на гроші Ватикану, – а Кішка це вжив, як дошку відбиття для власного прославлення).

Слабий бік Бучка: Його вузький конфесіоналізм, напр. завваги того роду, що з них виходить ніби «православний не може бути добрим українцем, бо він

нізатор замаху на міністра внутрішніх справ Польщі Б. Перацького (1934), перший начальник Служби безпеки ОУН(р) (1940–1941), з 1940 р. – в ОУН(р), з 1941 р. – другий заступник С. Бандери, член Українського Державного Правління (30 червня 1941 р.), керівник трьох конференцій ОУН(р) в Україні (1941, 1942, 1943), до 1943 р. очолював ОУН(р) на західноукраїнських землях; учасник III Надзвичайного великого збору ОУН(р), голова Головної ради ОУН(р) і керівник Референтури зовнішніх зв'язків при Проводі ОУН(р), член Закордонних частин ОУН(р) (1946–1948) співзасновник УГВР та її генеральний секретар закордонних справ; з 1949 р. мешкав у м. Йонкерсі у США. Помер у Пітсбургу.

²⁷ Тобто переміщених осіб.

завжди буде схилитися в бік Москви». (Sic!). – Про хаос в Укр. Православній Церкві говорить Бучко з видимою насолодою, – але без власної конструктивної концепції.

Цікава звістка: Бучко підтверджує, що згідно з автентичними вістками з Краю, о. Костельник згинув таки з української руки (а не з руки провокатора з НКВД, як голосила одна версія). Костельника поховали з великою парадом, – але в короткому часі укр. націоналісти зруйнували могилу зрадника, а тіло витяг[133]нули й викинули, як стерво. – Розповідаючи про це, Бучко навіть не пробував скрити блаженну усмішку.

Загальні підсумки про Бучка: Бучко напевно не є людиною великого формату, як Шептицький, або на свій лад пастор Кузів. Але Бучко виріс із своїми завданнями. Його сила: Невтомна роботящість, діловість, солідність в поладжуванні справ. Він пам'ятає сотні й тисячі справ навіть дрібних, має феноменальну пам'ять для прізвищ. Це подиву гідне, як людина, що переступила шістдесятку, два або три рази до року робить дві-тримісячні окружні подорожі довкруги Європи. – При всьому почутті власної гідности та енергії, – в особистих контактах Бучко простий і невимушений, – жива й інтелігентна, симпатична людина, з сильно розвиненим почуттям гумору – а не византійський ідол. – Яка колосальна [134] різниця в порівнянні із комічною претенсіональністю «найсмирнішого в монасіх», Лларіона (Огієнка).

2. II. 49
середа

Кінцева розмова з Бучком. Мама з'ясовує положення Комітету й наше особисте. – Бучко обіцяє «зробити що може», себо в Нунціатурі в Берні попросити за субвенцією для УДК, а для поглянути за можливостями стипендії.

4. II. 49
четвер

Вечором з малою квекеркою, Іоанне (Joanne) Benton. В останніх часах не раз зустрічалися. Сьогодні вона запросила на чай (в домівці квекерської домівки, rue de la Madeleine 10), яка вечором порожня. Трохи цілувалися. Джоен признається, що «за багато про мене думає». – Це сим[135]патична дівчина, – не дуже «anlegend»²⁸, ані інтелектуально, ані еротично, – але свіжа й молода, з головою на карку, серйозна, енергійна. Вона репрезентує «добру Америку» (ту саму, що про неї мені розказував Кузів), закорінена у старій, міцній пуританській традиції. – До речі, Джоен походить із Філадельфії (квекерської столиці), належить до середньої верстви (її батько вищий комунальний урядовець міста Філадельфії), але до дуже старої родини, якої родовід сягає в «Новій Англії» аж до половини XVII. століття! На американські відносини, це правдива «аристократія». – Блукають мені по голові думки, яких нереальність сам відчуваю найсильніше: зв'язатися з такою дівчиною, це мати дорогу відчинено до Америки, – не до тої, що до неї причалує свіжоприбуле емігрантське шумовиння, але правдивої «американської Америки» в доброму значенні слова. – Але це не входить в рахубу.

[136] 5. II. 49.
субота

Мав відчит про Україну на запрошення Даянанди (шефа Еви Конріх) в його кружку. Повторив менш-більш те саме, що вже говорив у чехів. – Балакав по французьки, але якось дав собі раду – деякі слухачі навіть мене хвалили.

²⁸ Цікава, захоплива (нім.).

Публіка (к. 10 осіб) страшенне мішана-строката й великої позитивної користі з таких відчитів не бачу. – Після цього: розмова з Даянандою та Евою Конріх про співпрацю між нашим «Серкльом» та рухом Даянанди. Серйозних можливостей я в цьому напрямі не бачу, а балаканина Даянанди (вічно та сама!) про «світову федерацію», про витворювання «світової публічної опінії», і т. д., йде мені на нерви. Конкретні проекти Даянанди то туманні, то відзначаються безмежною наївністю. (Мама має щодо Даянанди 2 теорії: а) або він дурень; б) або спритний жулік, що журує [137] на людській наївності). – Остаточню станули на тому: 1). Даянанда з Евою мають прийти на найближчі сходи нашої Серкльо. – 2) Маю йому на письмі предложити кілька бажань.

12. II. 49., субота

На зборах Женевської української колонії говорив про справу Кравченка, доволі успішно. Пані Єремєва²⁹ сказала мені: «Я політикою не цікавлюся, але прийду кожний раз, коли Ви матимете доповідь».

13. II. 49., неділя

Довга екскурсія за містом із американкою Джоейн Бентон (Joann Benton). Мила дівчина – із своєю дівочою свіжістю та щирістю, добротою та гуманністю. Про європейські проблеми, які їй, американці, повинні бути досить далекі, говорить із великим розумінням, – але впливає не так із голови, як із серця. Напр. сьогодні сказала: «У вас, в Європі, існує [138] ціла ієрархія терпіння, – але тільки святі люди ростуть із стражданнями, інші просто заломлюються». – Інший раз: «Я б тобі хотіла допомогти, але чим? Я нічого для тебе не можу зробити». – А нині, раптом, коли ми були в літературній дискусії, вона зійшла на «Енеїду» Вергілія та зачитувала вірша із скарги Дидони: «portasse haec olim meminisse juvabit» («може колись йому хоч приємно буде мене згадати») і додала: «Мені в останніх днях цей вірш часто приходиться на думку». – Соромлюсь цієї чистої, гарячої юної любови. Я їй сказав правду: «Джоейн, я не хочу Тебе обманювати, хоч з тобою грати у відкриті карти і т. д.».

15. II., вівторок

Несподіванно зайшов князь Любомірський. Сидів 2 години. Я його не бачив віддавна. Виглядає краще, як торік, робив молодцове враження. Говорив про свої улюблені теми: Конечність слов'янської федерації (Польщі, Укра[139]їни, Чехословаччини), про глупоту поляків взагалі й лондонського уряду зокрема, про те, яким геніальним чоловіком був Гітлер (бо він одинокий міг розбити большевиків, але поляки й англосакси йому не дали). Розказував про свої особисті плани: Мусить витягнути гроші, які має заморожені у Франції та Німеччині й тоді перенестися до Америки й там розпочати велику політичну акцію. – Любомірський трохи є «figura comica», поляки його вважають за повного варіянта, але в його варіянтві є певна логіка. – Говорить, що хоче взяти мене з собою на поїздку до Німеччини, як секретаря, – але це саме говорив він уже рік тому. – Дав на Комітет 50 фр.

Думка про малу Джоейн мене не покидає. Я в дівчину влюбився, в найглупіший спосіб. – Ах, коби тільки приїхала Ерна, або коби я знав, що я від Ерни свобідний. Теперішній стан «солом'яного вдівця» робиться рішуче нестерпний.

[140] 16. II. / середа

²⁹ Правдоподібно, йдеться про дружину Михайла Єремєва. Свідчень про неї не знайдено.

Лист від Дра Іванейка-Шлемкевича³⁰. (Член Виконного Органу). Пропонує мені стати співробітником Публіцистичного Інституту (при ВО) за місячну стипендію в висоті 100 РМ. – (Н.В. – Чи марки я мав би діставати по клірінговому, чи по вільному курсі? В першому випадку це приблизно 100 фр. – отже вже щось!) Сам Шлемкевич в найближчому часі переїздить до США. – Щораз більше співробітників Державного Центру емігрує: Др. Баран (Канада)³¹, Ветухів³², Паньківський, тепер Шлемкевич, із Франції Книш³³ і т. д. – Виринає дуже суттєва проблема про організаційні форми праці Державного Центру, коли досьогочасна німецька база перестане існувати.

Вечером були в мене обидва чехи (Груби і Суда), мадяр Мезеї та серб Матіч³⁴. Говорили про проєктовану поїздку до Парижа та про евент. конгрес молодих інтелектуалістів підсоветських народів. – Диску[141]сія хаотична, але потрохи з неї деякі позитивні рішення наклювалися.

23. II. 49., середа

Кілька нотаток про минулі дні: В неділю з маленькою квекеркою на проході над берегами озера, аж до Негмансе (де раніше жила Бабця). Вже починає пахнути весною, сонце ще слабе, але все покриває позолотою, земля ще гола, але в ній вже відчувається брунчання весняних соків.

В понеділок: ввечері у Шульгинів. Я запросив Шульгина на сходини Серкю.

³⁰ Йдеться про Миколу Шлемкевича.

³¹ Мається на увазі Степан Баран (1879–1953), український адвокат, доктор права, журналіст, громадський та політичний діяч, публіцист, дійсний член НТШ; державний секретар земельних справ у першому уряді ЗУНР (1918–1919), член УНДО (1925), депутат Польського сейму (1928–1939); під час Другої світової війни мешкав в Холмі, видавав тижневик «Холмська земля» (1942–1944); з 1944 р. – в Німеччині, у Міттенвальді; у 1946 р. був першим головою Спільки українських журналістів на еміграції; голова уряду УНР в екзилі (1951–1953); автор праць: «Історія української адвокатури» (1934), «Земельна справа в Галичині» (1947) та ін. Помер в Мюнхені.

³² Михайло Ветухів (1902–1959), український біолог, генетик та громадсько-політичний діяч, дійсний член НТШ (1947) та УВАН (1950), д-р біологічних наук (1935), професор Полтавського сільськогосподарського та Харківського ветеринарного інститутів (1928–1934), Московського ветеринарно-зоотехнічного інституту (1934–1941), ректор Харківського університету (1942–1943); з 1944 р. – на еміграції в Німеччині; співзасновник УВАН, міністр внутрішніх справ уряду УНР в екзилі (1945), заступник голови Центрального представництва української еміграції в Німеччині (1945–1949); з 1949 р. – у США, де працював як генетик-дослідник Колумбійського університету; президент УВАН у США, засновник та перший редактор журналу «Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the United States»; професор УВУ та Українського технічно-господарського інституту. Помер у Нью-Йорку.

³³ Йдеться про Зиновія Книша (псевдонім: Богдан Михайлюк, 1906–1999), українського політичного діяча, журналіста та історика, члена УВО (з 1924 р.), учасника першої конференції ОУН на західноукраїнських землях (1940), після розколу ОУН – з 1940 р. член Проводу і секретаріату ПУН (Краків), учасник Похідних груп ОУН; начальник канцелярії УЦК (1940–1941); секретаря дирекції «Народної торгівлі» у Львові; посажник м. Калуша (1942); начальник самоврядування Золочівського округу (1943–1944); з 1944 р. – у Відні, з 1946 р. – у Парижі; провідник ОУН(м) у Західній Європі та секретар світського відділу греко-католицької місії для українців Західної Європи, з 1949 р. – у Канаді. Укладач збірників документів і матеріалів: «Розбрат. Спогади й матеріали до розколу ОУН у 1940–1941 рр.», «Б'є дванадцята. Спогади й матеріали до діяння ОУН напередодні німецько-московської війни 1941» (б. р.); автор спогадів.

³⁴ У 1947–1948 рр. у Женевському університеті вчилися, ймовірно, рідні брати Мілорад та Братіслав Матіч. Невідомо, кого з них мав на увазі І. Лисяк-Рудницький.

Прийшов лист від Ерні: Вона дістала запевнену візу на кінець квітня (на літній семестр). В цьому часі їде ще до сов. зони побачитися з Батьками. – Я написав Ерні, щоб вона старалася зв'язати з нім. редакціями, що їх кореспонденткою вона могла б стати в Женеві.

Вчора (вівторок) прийшов пакунок з убраннями для мене від Тоська.

[142] А тепер найцікавіша подія з останніх днів: В суботу повів мене Роман Кметик до дому його приятельки, Mme Claire Dumnid³⁵. Я вперше був у цьому домі: Мешкають у власній віллі у кварталі Champel, її мати власничка пансіону й рівночасно веде приватну школу. Роман мені вже давніше розповідав, що мати Клер сильно комунізує. – Були приватні сходи, доклад про процес Кравченка. Прелегент: пан Соколін³⁶: це цікава фігура; потім довідався я про нього різних подробиць: жидівського походження, справжнє прізвище:³⁷, син російських емігрантів з Швейцарії, говорить прекрасно по французьки, советський дипломат, в добі Ліги Націй (по 1935) був *Sécretaire général adjoint de la SdN*³⁸, в часі війни вважався неофіційним совіт. дипломатичним представником у Швейцарії. Старший, елегантний панок, з виплеканою чорною бородою; розказують мені, що він, не зважаючи на свої комуністичні функції, рівночасно релігійний жид, ходить до си[143]нагоги, а при цьому й член Теософічного Товариства. – Дивовижно! – Говорив інтелігентно, не трафаретно, старався виказати – не без певної рації, – що: а) Кравченко є тип блогера («російського Тартарени») б). Книжка стилізована під смак американської публіки в). За Кравченком стоять якісь сили, що його підтримують. – В дискусії я був головним опонентом: Я сказав, що суть справи, ані в особі Кравченка, ані в його опініях, – але в тому, чи великі історичні факти, що про них говорить Кр.-о (голод, колективізація, чистки, терор і політична система, економічний визиск і т. д.) відповідають правді, чи ні. – В ході дискусії вдалося мені пришпилити Соколіна на кількох грубих суперечностях. Двох інших ком. дискусантів з публіки (Mme Baggand, M. Silbermann³⁹) розбив на голову. – Сходи тягнулися до 1 год. вночі – перший раз брав участь у такому довгому зібранні в Женеві.

[144] Кінець цього записника.

Простягається він
на період рівно
5. місяців
Женева, 23. II. 1949

³⁵ Особу встановити не вдалося.

³⁶ Владімір Соколін (справжнє прізвище – Шапіро, 1896–1984), радянський дипломат при Лізі Націй, уродженець та мешканець Женеві; після 1917 р. тісно співпрацював з більшовиками; до 1927 р. був секретарем Каменева, працював в Наркоматі іноземних справ та був посланий в Женеву для роботи в Лізі Націй, після виключення СРСР з Ліги Націй; відмовився повертатися в Москву і став «неповерненцем», працював в Червоному Хресті в Швейцарії; швейцарці підозрювали його в шпонажі і громадянства він не отримав аж до 1981 р.

³⁷ Тут в оригіналі пропущене місце.

³⁸ Заступник Генерального секретаря Ліги Націй (фр.).

³⁹ Осіб встановити не вдалося.

[1 квітня – 30 серпня 1949 р.]

[1] Щоденні записки
1949

[2] 1. квітня 49.
п'ятниця

Париж. – Вночі з Женеви. Митна контроля поверховна. В поїзді багато місця. Міг спати. Їхав у товаристві молодій чешки з Женеви, Mlle Kubec'. Вона належить до тієї чеської групи, якої інші члени (мій приятель Hrubý) мають приїхати до П. день пізніше.

На станції чекав Петро. Живе, як показується, знов під своєю старою адресою, 13 rue Vaugirard, Hôtel «Michelet». Малий, брудний готелик. Він та Ребека (вона тепер не Ребека, але Анна) мають по одній кімнатці. Петро заінсталиював мене у своїй кімнаті.

Обідали в польській столівці, де харчується Петро («варшавський»). Потім великий прохід по місті. Перше вражіння: Bl. St. Michel, Сена, Собор Нотр-Дам, музей Міцкевича, Тюльрі, Bd. St. Germain. Перше враження: Париж широко, великодушно розпланований; всюди далекі перспективи. Але я [3] аж злякався, який Париж задрипаний, брудний. Не видно воєнних знищень, але страшне збідніння, яке проявляється в усьому: одягах, автах, вигляді домів. – Те, що мене захопило, це маса букіністів і дешевизна книжок. Я не міг витримати, щоб не купити Том Лукіяна з Самосати.

А Петро? Тяжко трьома словами відповісти. Фізично змінився мало. Поскілки орієнтуюся, потопає в бездонному богемізмі. Почав потрохи розказувати про свої переживання з KZ¹. Ввесь час був він в Аушвіці (Auschwitz), як українець. Його національності не розшифрували, хоча переходив якісь страшні побої та 10 днів стоячки в «шафі». Восени 1944 перенесли його з А. до іншого табору в Судетах, де пробув до перших днів травня 45; в цьому останньому таборі працював він уже як перекладач і йому «ліпше» (!!)) поводилося. – Моє враження таке, що з «Варшавою» Петро не зірве, хоч має цілком ясний погляд на ситуацію. Але це для нього все таки якийсь опірний пункт.

[4] 2. квітня.
субота

Ранком був у канцелярії греко-католицької Церкви при Bld. St. Jermain (близько мого готелю). Випадково зустрів Роговського, заступника голови Студ. Громади. Я з Роговським знайомий; він був колись головою укр. групи в Ліхтенштейні і приїздив до Женеви. Добре знаю брата й сестру Роговського; вони перебували в Фельдкірху в Австрії, коли я там жив. Буковинці, з мельниківськими симпатіями.

Відшукав квартиру Відшукав квартиру N.N., але не застав її дома.

Пополудні, аж до 7. год., великий прохід з Ребекою: Palais de Chaillot, Ave de Triumphe, Елізейські поля, Тюльрі. Перспективи монументальні. Я переконався, що слава Парижа, як найдорожчого міста, не є перебільшена.

Ребека розказувала про свої [5] взаємини з Петром. Не виглядає добре. Закидує Петрові його постійні невірності, що її занедбує, що в щоденному житті є нездалий і неуважливий.

¹ Особу встановити не вдалося.

² Тобто в концтаборі.

Вечором з приятелем Петра, індокитайцем, в китайському ресторані.

3. квітня
неділя

Рано: коротка візита у N.N.

В греко-католицькій церкві на Службі Божій. При виході купив різні українські видання.

Пополудні малий прохід з Петром і Ребекою до Sainte Chappelle.

4. год. – Зайшов на сходи якогось українського гуртка, здебільша робітничого. Доклад про процес Кравченка. Говорив (досить цікаво) ніякий п. Гузар (буковинець), який на процесі був українським перекладачем.

Вечером разом з Богданом Шеметом [6] на виставу п'єси Винниченка «Закон». Сам спектакль непогано введений, в культурній залі. Але п'єса робить радше гротескове враження. – Побачив самого Винниченка. Він ще дуже здоровенний і добре виглядаючий дідуган.

На виставі зустрів випадково мою давню гімназійну товаришку та колишню «симпатію», Марту Наконечну³. Дуже споганіла, робить нервові враження. Вона за 10 днів виходить заміж, за якогось поляка.

З Шеметом вночі верталися пішки домів. (Коло Опері та церкви Магдалини). Суперечалися за ставлення гетьманців до УНРади.

4. 4., понеділок

Рано пішов на побачення із Гузарем, але не застав його вдома. В поворотній дорозі оглянув Пантеон та гарну стару церкву St. Etienne, цікаву сполуку готики й барокко. В церкві могили Паскаля й Расіна.

Майже ціле пополудня провів з Оле[7]гом Штулем⁴, націоналістичним публіцистом молодшого покоління, добрим товаришем Рудка. (Ми з Штулем здавна про себе знаємо, але особисто не зустрічалися). Я познайомився з ним вчора на рефераті Гузара. Штуль тепер у Парижі працює як фабричний робітник (4 дні в тиждень). Розумна, симпатична людина, з тих націоналістів, що перейшли глибоку ідеологічну еволюцію. Ми балакали про проблему «східників», про можливість підпілля в СРСР (на що Ш. дивиться д. скептично), про завдання еміграції, про розлам УГВР та бандерівців і т. д. Штуль дав мені цінні вказівки щодо моєї планованої акції в Парижі.

Вечором в Comédie-Française (будинок Одеону, кілька кроків від моєї хати). Знав, що буде N.N. Давали п'єсу Монтерлана «La reine morte»⁵, річ не дуже сценічну, але справді поетичну. При виході зустрів N.N. Вона була дуже втомлена

³ Особу встановити не вдалося. І. Лисяк Рудницький в щоденнику називає її також Марисею Наконечною.

⁴ Олег Штуль (псевдоніми: О. Жданович, О. Шуляк, 1917–1977), український політичний та військовий діяч; студіював у Крем'янецькій духовній семінарії та Варшавському університеті; належав до ОУН, з середини 1930-х рр. працював у референтурі ОУН у Празі, під час війни – соратник О. Ольжича та член Похідних Груп ОУН, представник А. Мельника при штабі УПА «Поліська Січ»; з 1943 р. заарештований гітлерівцями і ув'язнений в концтаборі Заксенгаузен. Після війни – головний редактор газети «Українське слово» в Парижі (1948–1977), член ПУН (1955–1964; голова у 1965, 1970 та 1974 рр.), один із співзасновників СКВУ, помер у Торонто. Про нього див.: Ніжне залізне серце, або Штрихи до портрета Олега Штуля-Ждановича, голови ОУН у 1964–1977 рр. // Галичина, 2019, 28 січня (доступно за адресою: <https://galychna.if.ua/analytic/nizhne-zalizne-sertse-abo-shtrihi-do-portreta-olega-shtulya-zhdanovicha-golovi-oun-u-1964-1977-rr/>); Париж Олегові Штулеві. За ред. Емми Андіївської. Париж, 1986.

⁵ Йдеться про п'єсу французького письменника-романіста, есеїста та драматурга Анрі де Монтерлана (1895–1972), уперше поставлену в 1942 р.

цілоденною працею в канцелярії в Cité Universitaire (вона непривикла до [8] сидження в бюрі). – Годинку сиділи ми на бульварі, St. Germain, піли аперітіф.

5.4., вівторок

Був на викладі в проф. Борщака. Після цього говорили майже 2 години. Безумовно найцікавіший та найінтелігентніший українець у Парижі. Одинокий, що має позицію у французькому науковому світі. Борщакowi закидають його колишнє «радянське фільство». По моєму це справжній український патріот і щирий демократ, а при цьому дуже розумна, інтелектуально жива людина. Оповідав мені про свої наукові праці (ще не друковані), давав дуже інтересні вказівки щодо паризького терену. З великими похвалами говорив про «Студентський Вісник». – Приємно бачити таких розумних людей між українцями й досадно за земляків, що саме таких людей хочать проскрибувати.

[9] 6.4 / середа

В Богдана Шемета. Живе дуже бідно. Але в мене таке враження, що морально Шемет став більше стабільний, хоч і залишився в 45 років «добрим хлопцем». – З Шеметом у пані Шаповал, вдови по генералі Ш.⁶ Культурна й розумна жінка (таке враження), багато працює в допомогівій діяльності. І знову цей образ української нужди: помешкання, одяг і т. д. – На столі бачив новий роман Винниченка у французькій мові.

Був у видавництві «Громади». Зустрівся з О. Яремовичем⁷, моїм товаришем ще з львівського університету. Яремович усе був людиною життєво дуже зарадною, добрим купцем. Тепер заявляє мені, що хоче відійти від громадських справ (також від видавництва Созонтова⁸), щоб влаштувати своє особисте життя.

[10] 7.4 / четвер

Довга розмова з польським підпільником (із круга знайомств Петра). Знаю тільки його хресне ім'я⁹. Pan Kazimierz¹⁰. Цей Казімерж мусить бути у своєму середовищі якесь «риба»: прекрасно поінформований про всі справи українські та інших еміграцій. Поінформований, не як аматор, але як професіонал. Мені легше з ним балакати, як із нашими женеvськими поляками. Він більше «лівий», мабуть зближений до ППС, чи до людовців.

8.4. / п'ятниця

Врешті відшукав Дражковича та Грубого. Усталили ширші сходи на вівторок. Крім цього побачення з мельниківським діячем, Любомиром Гузарем. Поза цим глупий день. Умовився з Марисею Наконечною на вечір, щоб поїхати

⁶ Йдеться про Антоніну Шаповал (1893–1958), громадську діячку, голову «Української громади у Франції» (1948–1953); дружину Миколи Шаповала (1886–1948), українського військового та політичного діяча, співробітника СВУ у Відні під час Першої світової війни, одного з організаторів 1-ї Дивізії Синьжупаників та командира 7-ї піхотної кадрової дивізії Подільської групи Армії УНР (1919), голову «Української Громади у Франції» (1929–1948).

⁷ Д-р Ол. Яремович був автором статей в «Громаді» («За громадську зорганізованість нашої еміграції», ч. 12 (1948), с. 4–5; «Збагнім їх і будуть нас розуміти», ч. 21–22 (листопад, 1948), с. 4–5; «Кожному своє місце», ч. 23 (грудень 1948), с. 3–5; «Перша сесія Європейської ради в Страсбурзі», ч. 15–16 (серпень, 1949), с. 1, 3). Ідентифікувати цю особу не вдалося.

⁸ Йдеться про франко-українське видавництво «Громада», пов'язане з С. Созонтовим.

⁹) Виступає під псевдонімом «Solski»; Петро каже, що він кол. підполковник польської армії. – Примітка І. Лисяка-Рудницького.

¹⁰ Особу встановити не вдалося.

до польського письменника Станіслава Вінценза¹¹ (з його сином¹², [11] що з ним Марта добре знайома, заприятельний мій приятель Ігор Шевченко). Вінценз – великий поет Гуцуллі в польській мові. На жаль, спізнився на Rendez Vous. Марти не застав. Пішов сам до кіна.

9.4. / субота

Ціле пополудні в Созонтова (редакція «Громади»). – Созонтів подав цілий ряд адрес молодих людей, що з ними треба мені нав'язати контакт. Созонтів дав дуже зручну сугестію¹³: Скликати на понеділок підготовчу нараду, щоб пояснити публіці ціль і методи Студійних Груп. – Созонтів обіцяв мені покрити кошти залізниці з Женеви й назад. (З фондів УНРади). – Потім Созонтів говорив про загальну політичну ситуацію: вона під знаком контррофензиви бандерівщини; 1949 рік зруйнує велику частину того, що дав 1948 рік; розлам на два табори неминучий (УНР та бандеро-геґьмано-католицька коаліція); це сильно загальмовує загальну українську [12] справу (на закордонному полі, тощо); попередні здорові нерви й видержка і через рік-два бандеріяда, яка вся внутрішньо прогнила, заломиться; тоді буде можна надолжити прогаяне; тільки втраченого часу ніхто не поверне.

Созонтів мені подобався. Він повний темпераменту. Йому часто закидують примітивізм, але він розумніший, як звичайно думають. Говорив про те, що Мудрий і Данило Скоропадський себе скомпромітували спілкою з бандерівщиною. Зокрема Мудрий – скінчений чоловік.

Вечором з Петром на Монтмартрі¹⁴: Центр нічного життя – Place Pigalle; потім романтичний «старий Монмартр». Верталися пішки домів к. год. 2-ої. Говорили про інтимні, особисті справи.

[13] 10.4. / неділя,

Під церквою зустрів ред. Романа Голіяна¹⁵. Він недавно з провінції переїхав

¹¹ Після закінчення Другої світової війни С. Вінценз з сім'єю на кілька місяців поселився в Західній Німеччині, а потім до 1949 р. мешкав у альпійській місцевості Ла-Комб-де-Лансе у Франції. Там він зібрав навколо себе «приватну платонівську академію», до якої приїжджали переважно молоді швейцарці. Потім перебрався жити у Гренобль, а з 1964 р. – в Лозанну, де й помер. Про нього див.: Олдаковська-Куфльова М. Станіслав Вінценз: письменник, гуманіст, поборник зближення народів. Біографія. Люблін: Наукове товариство Люблінського католицького університету імені Івана Павла Другого, 2012.

¹² Мається на увазі Андре де Вінценз (1922–2014), польський публіцист та еміграційний письменник; після Другої світової війни студював в Сорбонні, відтак – професор славістики Гайдельберзького та Іеттінгенського університетів; був співробітником паризької газети «Kultura» та місячника «Знак»; член Польського Наукового Товариства на Чужині (з 1967 р.).

¹³ Пропозиція (польськ.).

¹⁴ Так у рукописі.

¹⁵ Роман Голіян (1899–1966), український військовий діяч та журналіст; служив в УГА як чотар, потім як поручник (зокрема, як зв'язковий старшина у військово-дипломатичному представництві УГА і Військовому Секретаріаті ЗОУНР для переговорів із американською, англійською і французькою військовими місіями); відтак на різних становищах в Армії УНР, був представником уряду УНР для господарсько-інформаційних справ при 6-ій польській Армії; з 1920 р. працював як цивільний урядовець у Ліквідаційній Комісії Уряду УНР; у міжвоєнний час закінчив правничо-політичний факультет таємного українського університету у Львові та працював у виданнях «Будяк», «Зиз», «Новий Час», «Діло»; короткий час редагував «Українське Слово», «Український Прапор»; у 1925–1927 рр. продовжив студії журналістики та політичних наук у Відні, а відтак працював у Львові в Концерні Видавництва Івана Тиктора та у «Новому часі»; потім разом з М. Голубцем створив видавництво «Неділя» та належав до 1939 р. до редакції тижневика «Неділя», як

до Парижа. Подобається мені. Колишній Голіян, – що вважався за типового хитруна й опортуніста, – дав місце людині, яка виділяється своєю простолінійністю та політичною гострозорістю. Говорили про бандерівщину, яку Голіян критикував гостро, безпощадно. – Маємо ще бачитися.

Говорив із молодим укр. журналістом, що працює для французької преси Гаврилюком¹⁶.

З Петром та Ребекою ходили на обід до російського ресторану. Їли знамениті білини. Пополудні фактично втрачене.

Вечором з Петром прохід по Montrarnasse. Бачив у кавярнях патлатих «ге-нів».

Перед тим заглянув ще до N.N. Не мала для мене часу: [14] «Я така нещаслива й сумна, як була, тільки опустилася морально ще на ступінь нижче».

11.4 / 49
понеділок

Пополудні вибрався – майже останній етап моїх мандрівок – до бандерівського гнізда, «Об'єднання Робітників» та редакції «Українця»¹⁷. Приміщення тіснувате, але пристойне, в будинкові французьких християнських синдикатів. Головних «фігур» (Штикала¹⁸, Поповича¹⁹) не було, я балакав трохи з якимось

репортер висвітлював у пресі події у Карпатській Україні в 1938–1939 рр.; під час Другої світової війни був у Кракові, відтак в Інсбруку, згодом виїхав до Франції, де спочатку працював на тартаку (1946–1949), а з 1949 р. жив у Парижі та працював як представник ЗУАДК на Францію і належав до керівництва Військового Товариства Українських Комбатантів. Помер у м. Понтуазі біля Парижа. Детальніше див.: А. Качор. Роман Голіян на військовій службі // Вісті комбатанта, 1968, ч. 3, с. 48–51.

¹⁶ Ймовірно, мається на увазі Володимир Гаврилюк (псевд. і крипт.: Богдан Ірчан, В. Г.; фр. Vladimir Nawryluk, 1921 р. н.), український журналіст, навчався у Львівському університеті (1940–1941), кореспондент тижневика «Неділя», під час Другої світової війни – керівник відділу інформації та пропаганди ОУН у Станіславській області; з 1943 р. був заарештований гестапо, утік; з 1946 р. мешкав у Парижі та студював у Інституті політичних наук та Школі східних мов (1947–1951), працював кореспондентом українських видань у Західній Німеччині та США, працював на Французькому радіо (1948–1954), відтак у виданнях «Informations catholiques-internationales», «La Vie catholique».

¹⁷ Тижневик, перебував під впливом ЗЧ ОУН; спершу видавався в Парижі як місячник, потім двотижневик та з 1947 р. як тижневик (1945–1960); до 1949 р. мав назву «Українець у Франції» та був органом Об'єднання українських робітників у Франції; у 1949 р. після злиття з тижневиком «Час» перейменованим на «Українець-Час».

¹⁸ Мається на увазі Дмитро Штикало (1909–1963), журналіст; голова Союзу українських студентських організацій під Польщею (СУСОП) у 1932–33 рр.; член Крайової Екзекутиви ОУН, редактор тижневика «Наш клич»; у 1930-х рр. ув'язнений в Березі Каргузькій; під час Другої світової війни редактор радіостанції УПА у Карпатах «Самостійна Україна»; емігрував у Францію; після війни співредактор газети «Українець-Час» (1951) в Парижі, потім – редактор українського мовлення на Національному радіо в Іспанії, співпрацівник у виданнях ОУН «Визвольний шлях», «Український самостійник»; належав до редколегії «Нарису історії Організації українських націоналістів» (1968). Помер у Мюнхені. Див.: Т. Лехман. Дмитро Штикало – журналіст, публіцист, поет, ідеолог ОУН // Кримська Світлиця, 2015, 21 серпня (доступно за адресою: <http://svitlytsia.crimea.ua/?section=article&artID=15771>).

¹⁹ Мається на увазі Ілько Попович (1883–1955), український політичний та громадський діяч, інженер-архітектор, журналіст; організатор товариств «Січей» та з 1906 р. Української Радикальної Партії на Буковині (редактор партійного органу, газети «Громадянин» у Чернівцях у 1909–1910 рр.); під час Першої світової війни воював у Гуцульсько-Буковинському Леґіоні; у ли-

ред. Поліщуком²⁰. – Познайомився із швайцарським журналістом Куске, кореспондентом цюрихського щоденника «Die Tat», що саме був зайшов до редакції «Українія»; спритний хлопець, особливо заінтересований у проблемах Східної Європи. – Зустрівся врешті із Назаром Ясінчуком, моїм товаришем з гімназійної лавки. Ясінчук студіював медицину, але має нахил і хист до природознавства (біологія). Попав до Франції, як поло[15]нений і формально рахувався за полоненого до недавнього часу. Тепер працює в адміністрації «Українія». На жаль, не було змоги як слід розбалакатися.

Вечором сходив у домівці «Громади» на моє запрошення. Тема гутірки: «Що кожний молодий українець на чужині може робити на полі закордонної пропаганди та міжнародних зв'язків?» – Це подумали, як підготовка до вівітровоких зборів. Говорилося мені гладко, але публіка слабенька-слабенька! Виступав бандерівський «божок», ред. Штикало: обмежене й фанатичне обличчя. Глупі, поліцейські завваги про те, що на те, щоб могли інформувати чужинців, треба мати «ідеологічну базу». Сумно робиться на душі, дивлючися на українських хамів!

Перед сходами зустрівся в «Громаді» з молодим «східняцьким» письменником Леонідом Полтавою²¹. На жаль не мав змоги з ним розговоритися, бо він поспішав. Перше враження дуже симпатичне. Але Полтава (подібно, [16] як Штуль), скований фабричною працею й поки що потіхи з нього мало.

Забув додати, що ранком були в мене в готелі Дражковіч і Груби. Ми устійнили програму вівітровоких зборів.

12.4. 1949
вівітрок

Зараз з полудня пішов до Борщака та сидів до год. 4-ої. Довша розмова. Борщак великий балакун. Цим разом менше мені подобався. Людина через довгу ізоляцію огірчена, із згідливим та негативістичним поглядом про український світ. Трохи в цьому відношенні нагадує покійного старого Порша. Тільки з цією різницею, що Порш силою побутових обставин (праця в німецькій фірмі) взагалі відійшов від участі в українському житті, тоді коли Борщак науково сидить

стопаді 1918 р. – український військовий комендант Чернівців (1918), член Української Національної Ради ЗУНР, учасник Трудового Конгресу у Києві (1919); у міжвоєнний час жив в Галичині та належав до Центрального Комітету Української Соціалістичної Радикальної Партії; за першої радянської окупації був заарештований і вивезений; після Другої світової війни емігрував до Німеччини, працював як редактор органу Української Соціалістичної Партії, газети «Вільне Слово» (Аутсбург, Німеччина) та очолював Українську Національну Раду; помер у Мюнхені.

²⁰ Мається на увазі Петро Поліщук (1913–1987), український громадський діяч, психоаналітик юнгівського напрямку; редактор дитячого місячника «Юні Друзі» у Львові (1933–1934), виховник юнацтва УЦК в Кракові (1939–1940); заарештований гестапо у 1941 р., пробув в концтаборі до кінця війни; після війни жив на еміграції у Німеччині, Італії (працював в УДК в Римі у 1945–1948 рр.), Франції (був генеральним секретарем Об'єднання громадських робітників у Франції, працював у НТШ в Франції) та Швейцарії (з 1967 р. – психотерапевт-практик та викладач Інституту К. Г. Юнга у Цюриху). Помер у Цюриху.

²¹ Леонід Полтава (справжнє – Пархомович, 1921–1990), український поет та громадський діяч в Райхскомісаріаті Україна та таборах переміщених осіб у Німеччині; після війни – журналіст радіо «Свобода» та «Голос Америки»; драматург, редактор еміграційних видань ОУН(б), член ОУП «Слово» та Асоціації Діячів Української Культури; кілька років жив в Парижі, відтак в Мадриді, а з 1958 р. – у США. Див. про нього: І. Левадний. Леонід Полтава – майстер різноманітних жанрів. Нью-Йорк, 1982, 99 с.

постійно в «україніках». Кілька опіній Борщака: Війни не буде й через 10 років, бо ніхто її не хоче. – На українців дивляться на Захо[17]ді, як на несерйозних людей, авантюристів, найважливіше завдання, гуртувати серйозних укр. людей, але це тяжко, бо українці здебільшого дурні й хами. – У Франції єдина тривала українська станиця, це греко-католицька церква. Він, Борщак, народжений у православ'ї, по своїх переконаннях раціоналіст та організаційно франк-масон, але з патріотичних мотивів він завжди буде підтримувати греко-католицьку церкву.²²

Н.В. Розмова з Борщаком дала мені надхнення: Як тему дисертації на моєму Інституті в Женеві мушу взяти Драгоманова! Досі нема ні одної наукової біографії Драгоманова, а моя пражка дисертація так уже була поступила, що вимагала б тільки кількомасячної праці.

Пізніше поїхав до пані Антоніни Шаповал. Мила розмова з цією культурною жінкою, яка має гарне тон[18]ке обличчя, хоч видно по ній, яка вона збідована. Потім прийшла Марта Наконечна. Вона дуже заклопотана, бо підготовляється до свого шлюбу, що має бути під кінець цього тижня.

Вечором (год. 8.30) міжнародні збори. Домівку підійшли серби: на gue de Varenne, в пристійному кварталі та у приміщенні одного французького політичного клубу. Програма: Відкривав і проводив Дразковіч, я говорив про історичний розвиток Женевського Серкля (Студійної Групи); Дразковіч про наші ідейні та організаційні основи; Груби про наші плани на майбутнє. Публіка (к. 35 осіб) складалася із чехів, сербів, українців, крім цього один поляк (пан Jankowski²³) та одна литовська журналістка, пані Новакас²⁴, що з нею я познайомився вчора на димові в Созонтова. Потім генеральна дискусія, трохи хаотична. Назагал відгук дуже симпатичний. З усіх виступів видно було, що люди зрозуміли, про що йде, інші виступи пологали на непорозу[19]мінні. В загальному перебіг позитивніший, як я сподівався. В п'ятницю має бути ще одна нарада, в вужчому колі, щоб устійнити практичні напрямні. Одинокий дисонанс, це, очевидно, землячки. Не було інтелігентних молодих людей (Штуль, Полтава); Голіян був, але мовчав; зате подвизалися бандерівці; показується, що між ними такий Штикало, це ще світило. Але виступ якогось п. Стефуранчина²⁵ виглядав на припадок божевілья: ми, українці, мовляв не можемо сідати за стіл, коли партнери згори не признають наших претензій до спірних теренів; зручно й тактовно відповідав поляк Янковський, відповідав і я. В тому, що каже Борщак велика доля правди!

Вийшов разом з Янковскім. Ще пів години балакали. Політично він демократичний центр. Подобалися мені дві його заяви, які ніби, відбивають погляди

²² Далі викреслено слова: «Пізніше поїхав».

²³ Особу встановити не вдалося.

²⁴ Особу встановити не вдалося.

²⁵ Ймовірно, мається на увазі Петро Стефуранчин (1908–1983), український громадський діяч та публіцист, належав до Української Національно-Револьюційної Організації (1927); утік до Праги (1928), де склав матуру; з 1929 р. – у Парижі, де створив ансамбль танцюристів; належав до Українського Національного Союзу, публікувався в «Українському слові»; під час війни працював в Українському Національному Об'єднанні в Берліні та дописував до «Українського вісника»; після війни заснував в Парижі книгарню «Кобзар», сприяв виданню газети «Українець» та редагував збірки класики української літератури, перекладав з чеської, іспанської та французької мов. Див.: Ольга Свідзинська. Стефуранчин Петро, танцюрист, видавець // 100krokv.info, 2018, 13 травня (<http://100krokv.info/2018/05/stefuranchyn-petro-tantsyuryst-vydavets/>).

його середовища: 1) Безумовне признання принципу розподілу Росії. 2) Принципіальна готовність відступити від кордонів Риги, якщо Польща на Сході буде сусідувати не з великою російською імперією, але з незалежними Україною й Білоруссю.

13. 4. 49
середя

Рано в готелі польські візити: «Пан Казімерж», що про нього згадав я вище. В ході розмови (що мала цим разом більше товариський характер) я сказав випадково слово про Маму; на це «Pan Kazimierz»: «Знаю пані Рудницьку з Варшави з-перед війни». Мимоходом прийшло мені на думку, чи, мовляв, не мав п. Казімерж до діла з колишньою передвоєнною польською дефензивою («двуйкою»). Петро сказав мені пізніше, що в цій хвилині прийшла йому ця ж думка. – Також за посередництва Петра зайшов один молодий польський соціаліст (...²⁶). Петро жартом каже, що він його вже, соціаліст, уже більше року старається повернути Петра на віру ППС (до речі, колишне PPS називається тепер WRN – Wolność-Równość-Niepodlegość). Хло[21]пець робить враження людини дуже чесною й недурною, але при цьому вузької й фанатичної у своїх концепціях. З великим зацікавленням вислухав він моєї релатції про нео-соціалістичну групу серед української еміграції УРДП-лівих). До речі, він сам своїм типом дуже мені нагадує Василя Ривака.

Після обіду купував книжки в букіністів на березі Сени.

Потім поїхав до Созонтова. Созонтів дійсно повернув мені кошти залізничі з Женеви до Парижа й назад. Підсумки Созонтова: Формальний розлам між демократичним табором і бандерівщиною неминучий. Іде руїна всіх надбань 1948 року. Треба затіснити демократичні ряди. – Деякі цікаві формальні відомості: Молодий Шульгин живе на польських паперах; до Франції не може вернутися, бо тяжить над ним кримінальна справа: фальшування векслів; матеріально утримують його поляки, він є кореспондентом польської пресової агенції.

[22] Метром назад до міста, аж на Boulevard St. Germain. Перед українською церквою мав зустріч з ред. Голяном. Ми дійсно говорили більше як 2 години. З видження знаю Голяна віддавна, але ніколи не мав раніше нагоди з ним ближче зустрітися. Тепер він здивував мене своїм громадським темпераментом та політичною гострозорістю. Про бандерівщину говорив він розгортаюче. Точно як про це думаю я: бандерівщина, як західньо-український, жовтоблакитний большевизм. При цьому оперував він масою прикладового матеріалу про співпрацю бандерівцями з Німеччиною, про їхні воєнні злочини, демагогію й безвідповідальність. – Голян тепер залишається в Парижі. Хочє громадсько активізуватися. Шкода, що персонально Голян з Созонтовим не найкраще. (Але це нічого глибого). Казав я Голянові, що С. шукає нового редактора для «Громади». – Голян слушно каже, що від унешкідливлення бандерівщини залежить політичне «бути, чи не бути» укр. еміграції. – Сердечно згаду[23]вав Голян про мого покійного Батька, як про людину небуденної інтелігенції та серця. – Про Маму казав, що вона одинока мала від початку супроти бандерівщини правильну лінію.

Вечором з Петром і Ребекою в кіні. Фільм: «Париж 1900-го року»²⁷ – зручний монтаж старих фільмових вирізків. Ребека іде завтра принагідним вантаж-

²⁶ В оригіналі в дужках місце пропущене.

²⁷ Документальний фільм «Paris mil neuf cent» про життя в Парижі 1900–1914 рр., прем'єра якого відбулася у 1948 р., створений на основі матеріалу з понад 700 різноманітних фільмів.

ним автом до Марсильї²⁸ на великодні канікули. Я цьому рад, бо це відтяжує дещо хатню атмосферу. Своєю безтактовністю та балакучістю йде мені Р. часто на нерви, – а я їй мабуть теж.

14.4.49.
четвер

В Парижі з'явилася Джоейн. (Вчора дістав від неї листа). Пішов на квартиру, де вона зупинилася: Симпатична родина французьких квекрів; пані дому з рештою з роду шведка. – Я знав, що Джоейн вибі[24]рається до Парижа, бо на Великдень відбувається конгрес французьких квекрів. Але вона сподівалася прибути тільки 15-го або 16-го. Але їй вдалося приспішити приїзд на 2 дні. – Тому, що вже було полудне, пообідали в родині господарів Джоейн. Потім прохід, – оглядини тієї частини міста, якої досі як слід не знаю: Quai d'Orsay²⁹, будинок парламенту, собор Інвалідів (могили Наполеона не бачив, бо до середини ми не заходили). Врешті зупинилися в Музеї Родена, приміщеному у старому гарному палаці з XVIII століття. Це перший музей у Парижі, що його оглядав. Музеї дуже томлячі й вимагають багато часу, якого в мене зовсім не було; тому старався я радше досягти певне загальне уявлення про місто, ніж застрягати в музеях. Роденівська збірка д. цікава. Певні речі захоплюють своєю експресивністю; але, признаюся, були [25] різьби, що їх смак видавався мені сумнівний: трохи на подобу т. зв. «Jugendstil», себто надмір дизгармонійної орнаментовості.

Джоейн була втомлена й повернулася до себе. – В шостій побачення з Штулем. Перше позитивне враження підтверджується. Штуль розказував про Донцова, який був його майстром та на якого він «дивився як на бога». І тепер ще Штуль лицарський у відношенні до Донцова, боронить його історичних заслуг (боротьба проти москофільства). Але він утратив усі ілюзії: Донцов показав, що він ніякий політичний мислитель, а про характер краще не казати... Я відчував, що Штулеві ці справи насправду болючі й подобалося мені його чесне ставлення. Інший вислів Штуля: «Колись я думав, що я знаю, що таке нація. А тепер приходжу до того, що у природі нації багато такого, що перечить моїм колишнім поглядам». – Закинув я Штулеві, що [26] «Коли говорю з Вами, знаходжу у Вас людину подібної інтелектуальної методи та постави, як моя власна. А Ваші статті в великій мірі ще носять печать традиційного, націоналістичного підходу». Штуль самого факту не заперечував, а пояснював, що мусить складати данину «злобі дня» й що не годиться розхитувати віри в тих кадрах, які цю віру ще мають. – Про практичні справи: Штуль обіцяв цікавитися справою Студійної Групи та домогтися активнішої постави мельниківців. (NB. Мельниківці як такі мені теж не є симпатичні, але в даному випадку можуть придатися, як противага до бандерівця Штикала). Штуль згадував, що має надію покинути незабаром свою фабрику й перейти до редакційної роботи. – Дуже сердечно попрощалися.

Вечором побачення з N.N. Сиділи в «bistro». N.N. прекрасна, з ніжною шкурою, темними очима, химерним [27] луком брів. – Але морально мабуть, почуввається гірше, ніж навіть за женецьких часів. Вона прийшла наїдпитку, так що тяжко було вести з нею впорядковану розмову. Але в її звірненнях панував тон морального мазохізму: насолода в самоприниженні. N.N. говорить про себе, як про «тварину, якій вирізали півмозку та яка животіє, хоч вона вже тільки каліка –

²⁸ Марсель (польськ.).

²⁹ Набережна Орсе (фр.).

бездушний автомат. «On boit, on fait amour – et pourquoi pas?!»³⁰ – Я дівчини сказав: «Vous êtes une moralista à rebours»³¹. Я їй сказав, що вона хвора та що її хвороба називається дезінтеграція особовости. Ксеня прийняла цю діагнозу, різко відкидаючи спроби заговорити до неї по-приятельськи й по-людськи. Пригнобила мене безнадійність становища. Тут, очевидно, наявна тяжка невроза. Жаль мені цієї чарівної жінки такої нещасної. – З полегшою і вдячністю думаю про мою Навсікаю³², Джоейн.

[28] 15.4.1949
п'ятниця

Ранком з Жоанне та з Петром на проході. Оглядали «Музей імпресіоністів». Відносно не дуже велика картинна галерея, але прекрасно впорядкована, проглядна. Дійсно дає всебічний образ школи імпресіонізму. До речі, переконаюся власноочно, що ніяка репродукція не може точно передати всіх нюансів оригінальної картини. Тому не схотів купити репродукцій, що продавалися при виході з музею.

Чудесна погода – сонячна, тепла, з незрівняною синявою неба. Тюлерійський сад у свіжій зелені.

Обідали разом (Джоейн також!) у польській студентській столовці. Після обіду ми обидвоє з Джоейн пішли спочивати до моєї готелевої кімнатки. Настрій «сіести». Джоен не хотіла мені віддатися й я не дуже настоював, [29] щоб не соромити молоді дівчини любовним актом у денному світлі. Але в її пестощах і поцілунках почувалася збуджена пристрасть.

На 5. годину призначена нарада «Студійної Групи». – Мені доводиться голувувати, що було для мене несподіванкою (з цим звернувся до мене в останній хвилині Дражковіч; я не міг відмовитися). Моя роля мусіла бути активна, бо треба було перепровадити велику програму, а публіка була мало зіграна. Були серби, чехи, українці, поляки, одна литовська журналістка (Мме Новакас), один маляр (запропонований Чонкою Др. Ракшані³³, що робить д. серйозне враження) та врешті М. Gérard Claeys³⁴, заступник голови de la Jeunesse Fédéraliste Française³⁵. – Порядок дня: 1). Уконституювання «адміністраційної колегії» Паризької Студійної Групи з представників цих національностей. 2). Намічення тем для найближчих сходинок Паризької Групи, що мають відбутися [30] дня 26.4.: Доклад про «Конгрес миру»³⁶ (комуністичний); теми дальших докладів: «Французька публічна опінія в обличчі Східної Європи» та ситуаційні звіти про становище в окремих країнах. 3). Методи співпраці між поодинокими Студійними Групами (покищо: Женева й Париж): обмін концептами докладів 4). Актуалії: Підготовка протестаційних заходів проти «Конгресу Миру» (реферував поляк Jankowski). – Всю цю програму вдалося мені переперти продовж 2 годин. Найбільше клопоту робив молодий поляк з Лондону, прихильник концепції

³⁰ «Ми п'ємо, ми займаємося коханням – а чому б і ні?!» (фр.).

³¹ «Ви антиморалістка» (фр.).

³² Одна з героїнь поеми Гомера «Одіссея», в якій поєдналися краса і мудрість.

³³ Особу встановити не вдалося.

³⁴ Особу встановити не вдалося.

³⁵ Молоді французькі федералісти (фр.).

³⁶ Йдеться про Всесвітній конгрес прихильників миру, що пройшов 20–25 квітня 1949 р. в Парижі й Празі.

«Intemarium», що старався звернути нашу роботу на ці рейки, безліч разів голо-сився до слова й забрав багато часу. Але негативна реакція була навіть з-поміж публіки, яка зрозуміла перевагу системи «дискусійних клубів» (студійних груп) над системою «ідеологічних товариств». Сходина скінчилася [31] в найкращому настрої, навіть з певним піднесенням. Я не сподівався такого успіху. (Одинокий чорний пункт це Штикало, який вліз до «Адміністративної Колегії», – просто тому, що не було інших українців на залі, які могли б противажити. Але маю надію й навіть конкретний план, як цю справу довести до порядку, – позірно без моєї особистої інтервенції).

Джоен теж була на сходинах. Я бачив, як вона загально подобалася.

Спішно до готелю. Швидко повечеряв. Таксівою на двірці: Джоейн, Петро й один французький приятель Петра, Jacques Fourmier³⁷. На вокзалі страшенно глітно й галасливо: Це Велика П'ятниця й маси народу виїжджають на Свята.

Сидячого місця також не дістав і цілу ніч простояв, згл. прокуняв [32] на валізці в коридорі. Почало світати к. год. 5-ої. Проїздили якраз через Юрайській Гори. Прекрасні краєвиди у світлі вчасного ранку, – трава, що всюди починає зеленіти, цвітучі сади. Гарно! Думав про підсумки Парижа: 1) Акція «Студійної Групи» вдалася надсподівано добре! Тепер треба буде енергійно діяти вшир: перти до творення аналогічних Груп в усіх осередках. 2) Сам Париж надзвичайно мені подобався. Не хотів би я тут залишатися на постійно (на це Париж мабуть надто «декадентський»), але хотів би перебути тут кілька місяців, щоб краще вжитися в тутешню атмосферу. – Як це зробити, над тим ще треба буде подумати. 3) Петро Равіч. – «Ліричний» характер наших колишніх відношень мабуть уже ніколи не повернеться. Це безповоротно стертий пушок молодости. В певному розумінні Петро справді дуже виріс: Те, що він витримав і переніс такі [33] небуденні, страшні ситуації в KZ, де гинула 45% людей, – те, що вдалося йому ошукати Гестапо, – те, що в KZ вдалося йому стати «промінентом» та стати «фігурою» в ієрархії в'язнів, – незламність під тортурами, в обличчі смерті, – врешті фізична видержка (сипний тиф без лікарської опіки, переборений туберкульозний процес, непосильна праця, голод) – усе це свідчить про велику силу Петра й він це знає. А всетаки він виразно не «вростає» в конструктивний підхід до життя: Поїдають його лінощі (компенсовані великими здібностями та інтуїцією), невпорядкований стиль життя, дизгармонійне подружжя з Рєбекою. – З Петра, очевидно, ні науковець ні діяч. Він сам говорить про своє пильменицьке покликання. Але чи зможе сконцентруватися, щоб бути творчим?!

[34] 3). Український Париж: Персонально найцікавіший з усіх «сретик» Борцак. – На демократичному фронті центральна фігура Созонтів, який³⁸ є людиною на місці: з ясным, здоровим розумом і почуттям гумору, хитрий тактик, відданий справі УНР. Тепер на нового козира може вирости Голян. Мельниківці мають свою секту, яка може посилити протибандерівський фронт. З молодих цікаві люди: «мельниківець» Штуль та «східняк» Леонід Полтава. Симпатична

³⁷ Можливо, йдеться про пізнішого французького чиповника Жака Фурньє (1929 р.), який юність та молодість провів у Алжирі, навчався в Національній школі адміністрації, працював радником посольства Франції в Марокко (1961–1964); пізніше був державним радником та членом Комісаріату Генерального плану, генеральним секретарем уряду у 1982–1986 рр., головою директорів Національної компанії французьких залізниць (1988–1994), належав до Соціалістичної партії.

³⁸ Далі викреслено слова «не зважаючи на».

дама (в стилі старих «народниць») Шаповалова. – Всетаки бандерівці сильніші: мають в руках тижневу газету та масову організацію «Об'єднання Робітників». Одне й друге завдяки допомозі католицьких чинників: Субвенції Бучка для «Українця» та причеплення «Об'єднання Робітників» до французьких Католицьких Синдикатів. Підтримка греко-католицької церкви бандерівщині єсть одним з найфатальніших моментів нашої сучасної політичної ситуації. – Поглиблення боротьби між табором УНР і бандерівщиною неминуче. – Потрібне скріплення укр. політичного осередку у Франції. Созонтів може дещо в цьому напрямі зробити (напр. розбудувати «Громаду»), але він не може всього тягару взяти на власну спину. Люди в Німеччині роблять собі в цьому відношенні ілюзії.

19.4.1949

вівторок

В суботу з'явилася Ерна. Боже мій, яка дивна людська доля, людське серце! З якою божевільною тугою рвався я до цієї дівчини, як терпів від цих китайських стін, що нас розділяли. Тепер тріюмфальне завершення двох літніх зусиль, – але перемога [36] прийшла за пізно: Вогонь вигорів, – пристрасть проминула. Осталася глибока людська симпатія, осталося незабутнє спільне минуле. Але через мою зустріч з Джоейн уся ситуація прийняла нове обличчя. Мати й Джоейн боялася приїзду Ерні. Я настоював на тому, щоб не писати їй усієї правди: тоді вона напевне не приїхала б, а крім цього хотів їй уможливити побут у Швейцарії, що напевне був її мрією від довгого часу.

Ерні не змінилася. Вона така ж гармонійна, зрівноважена, серйозна і при цьому лагідна, як завжди.

Сьогодні ранком, коли вона ще була в ліжку, пішов до кімнатки і розказав їй у кількох словах про ситуацію. Приняла це (позірно?) спокійно.

Коло 11 год. телефонувала Джоейн з Лозанни. Вона з Парижа в дорозі до Санен (Berner Oberland), [37] де кілька днів має працювати над перекладом однієї нім. брошури.

21-28. квітня

нотатки про тиждень

21. квітня, четвер

Неприємні несподіванки на Сходинах «Студійної Групи». Це рівно перші роковини заснування Серкю. Чонка читає звіт про минулий рік. Я завчасу з цим звітом не був познайомлений. Там критика «крайнього націоналізму»

[38] 21. квітня / четвер

Прикрості на сходинах «Студійної Групи».

23. квітня / субота

Воскресна утрєня (всєнощна) в російській православній церкві з Джоейн.

24. квітня / неділя

На проході з Ерною та Чонкою до Cologny. – Пополудні з Мамою великодна візита в Єримієвих.

25. квітня / понеділок

З Джоейн на сербському студентському прийнятті.

27. квітня / середа

Основна розмова з Чонкою. Змив йому рішуче голову.

28. квітня / четвер

Прийшло 400 франків від Бучка для мене.

[39] Плани на найближчий період:

1). Instytut de Hautes Etudes³⁹: В літньому семестрі 2 реферати (Один, у проф. Mantoux⁴⁰ вже устійнений: Les problèmes politiques de la guerre germano-soviétique 1941/45⁴¹). – (Другий хочу зголосити у проф. Bourquin'a⁴²). 2 іспити (equivalence), як передумова до докторату (міжнародне право й міжнародна економіка).

2). Кілька статей

3). [...]⁴³ «Інтелектуалістів».

4). Мій шлюб з Joann

[40] 1. травня

Прийшов великий лист від Пизюра (ще вчора), з масою цікавих новин (студентські та загально громадянські справи). Я подивляю, як Пизюр виріс за ці останні часи. Його осуд про людей і події став дозрілий, гострий, проникливий. До речі, майже завжди погоджуюся з Пизюром в його оцінках та характеристиках. – Один приклад: Богдан Цимбалістий, який теж у Бельгії, звернувся до Рудка з певними пропозиціями: Він, Цимбалістий, хоче розпочати заходи в гетьманських колах, щоб уможливити Рудкові до Канади, для редагування там гетьманського ідеологічного журналу (що продовжував би традиції Хліборобської України). Незалежно від себе, дали ми обидвоє, Пизюр та я, Рудкові майже ідентичну опінію: а). Велика доза скептицизму супроти практичної можливості зреалізувати ці плани [41] (знаючи діловість гетьманців!). 2) Засадничі застереження: консервативно-гетьманська база занадто вузька, щоб з неї розробляти всі ці проблеми, що стоять на порядку дня; поняття «консерватизму» та «традиціоналізму» стали проблематичні в нашому світі, де розорані всі традиційні фундаменти. – Крім цього політично гетьманці нині в полоні у бандерівщини. Кооперація з гетьманцями неможлива, поки вони не змінять свого ставлення до УНРади та не зірвуть альянсу з бандерівщиною.

³⁹ Мається на увазі Інститут міжнародних відносин в Женеві.

⁴⁰ Мається на увазі Поль-Жозеф Манту (Paul-Josef Mantoux, 1877–1956), французький історик економіки, дослідник промислової революції в Англії (тема докторату: «La Revolution Industrielle au XVIIIe Siècle; Essai sur les Commencements de la Grande Industrie Moderne en Angleterre», Париж, 1906), професор історії Лондонського університету (1912–1914), перекладач Ж. Клемансо на Паризькій мирній конференції (1919), директор політичної секції Ліги Націй (1920–1927), співзасновник (разом із Вільямом Еммануїлом Раппардом) та довірою викладач Інституту міжнародних відносин в Женеві (1927), опублікував протоколи Ради чотирьох з розлогим матеріалом з історії дипломатії навколо підготовки Версальського договору «Les délibérations du Conseil des Quatre» (Париж, 1955).

⁴¹ Політичні проблеми німецько-радянської війни 1941/45 (фр.).

⁴² Мається на увазі Моріс Еміль Жорж Буркін (Maurice Emile Georges Bourquin, 1884–1961), бельгійський учений та дипломат, доктор права (1908) та доктор публічного і адміністративного права Брюссельського університету (1912), де перед Першою світовою війною викладав порівняльне адміністративне право і співпрацював з Інститутом соціології Сольве в Брюсселі та Інститутом міжнародного права; з 1919 р. – професор Брюссельського університету, у 1927 р. – віце-президент, у 1927 р. – президент Ради директорів університету; з 1930 р. – професор історії дипломатії в Інституті міжнародних відносин в Женеві, де викладав аж до смерті; був членом бельгійської делегації на Женевській конференції 1922 р. та Лондонській 1929 р., працював у Лізі Націй, а після Другої світової війни брав участь у Першій асамблеї ООН (1945), очолював першу комісію останньої Асамблеї Ліги націй (1946) та бельгійську делегацію на Дипломатичній конференції з перегляду конвенції Червоного Хреста (1949). Помер в Женеві.

⁴³ Не вдалося відчитати слово.

Запрошений на обід до панства Ньюлін'ів (Newlin), керманича квекерської станиці в Женеві. На обіді: обоє Ньюліни⁴⁴, їхні діти (дівчина 14 років та десятилітній хлопець⁴⁵ – обидвоє справжні великани на свій вік), Джоейн і я. Смачний обід – порядок страв і самі страви мабуть на американський лад (напр. почи[42] нають з, як hors d'oe[u]vré⁴⁶, з ярини-артішків. Після обіду, на каву, прийшли дві дівчини, приятельки Джоейн, одна англійка, що разом з нею працює в бюрі, одна бразилійка (в дійсності: родом німецька жидівка), Еллен Ротшільд⁴⁷. – Загальна балачка десь до 4. години. – Ньюліни мешкають чудово: в «chalet»⁴⁸, положеному серед парку, довкруги зелень і дерева, – інших домів зовсім не видно. Уладження хати не люксусове, – трохи старосвітське, але притульне і старосвітське. В каміні горів огонь, – днина (як і весь минулий тиждень) дуже холодна.

Після цього з Джоейн пішов до неї. (Вона мешкає зовсім близько, дільниця Florissant). Мені на думку не приходило «faire amour»⁴⁹: кімнати з вузькими стінами, господиня девотка. Але Джоейн поклася до ліжка. День холодний. Найприємніше під ковдрою, – з милою жінкою. В Джоейн грає її свіжа, пробуджена пристрасть. Ми віддалися собі. Перший раз, здасть[43]ся, Джоейн зазнала оргазму. Також для мене це була великість: знайти мою подругу таку свіжу, таку життєрадісну, таку пристрасну й ніжну. Я сам себе віднаходжу: маю мужеськість, що її приніс я в жертву від часу мого переїзду до Швейцарії (на переломі 1946/47 рр.). (Одинокий короткий епізод, – дві ночі, – з N.N. залишився обірваним фрагментом). Вік юнацьких любовіщ для мене проминув: вік сентиментальних змін, вік принагідних любовіщ у принагідних місцях (на лавках парків, в готеликах). Це мене вже не задовольняє, не дає мені щастя, але залишає несмак та депресійні почуття. – Ні, я хочу мати справжню дружину, впорядковане життя, впорядковані почуття, перспективу власного дому. Це все дає мені Джоейн.

[44] Понеділок, 2. травня

З Джоейн в уряді цивільного стану. Перші кроки початі.

Повідомляють мене в Баварії, що призначено мені «журналістичну стипендію» КоДУС'у в висоті 150 НМ місячно (приблизно 90 шв. франків). Це непогано!

⁴⁴ Мається на увазі Елджі Інман Ньюлін (Algie Innman Newlin, 1895–1985), родом з Північної Кароліни, США, який після війни до 1949 р. очолював в Женеві квекерський Міжнародний Центр, в США працював викладачем в Гілфорд коледж у м. Грінзборо (Пн. Кароліна, США), де й помер. Дружина Е. Ньюліна – Ева (Майлз) Ньюлін (Eva Miles Newlin, 1902–1987).

⁴⁵ Діти Ньюлінів – Ева Дж. Ньюлін (1935 р.н.) та Джеймс Е. Ньюлін (1939 р.н.), родом з м. Гілфорд (Пн. Кароліна, США).

⁴⁶ Страва, яка подається на початку трапези.

⁴⁷ Мається на увазі Еллен Маріон Райт (Ellen Marion Wright, дівоче – Rotschild, 1925–2014), бразилійська та швейцарська квакерка, народжена у Сан-Паулу (Бразилія) в родині єврейських емігрантів з Німеччини – Моріца Мавриція Леопольда Ротшільда та Ерни Гольдшмідт; працювала у Міжнародному квекерському центрі в Женеві (з 1948 р.), де одружилася (1950) з бразилійцем Карлосом Райтом (син Роджер); у 1952 р. викладала англійську літературу в одному з квекерських університетів у Філадельфії, відтак з 1953 р. очолила Службу у справах біженців в Бразилії Всесвітньої Ради Церков (1953–1967), вдруге одружилася (1956) з журналістом, працівником ООН Андрієм Муравйовим-Апостолом (син Крістофер), з яким потім працювала у Міжнародній асоціації соціальних працівників в Женеві (1976–1993). Померла в Женеві.

⁴⁸ Шале, окремих дім з кухнею, бунгало.

⁴⁹ «Хохатися» (фр.).

5. травня, четвер
Сходини «Серклю» (вчора розмова в тісному колі: Чонка, Груби й я). Дальше технічні й організаційні питання та дискусія над докладом Чонки. – Значно спокійніша, привітніша атмосфера, ніж попереднього разу. – Постанова: створення «Комісії для закордонних зв'язків» (Я та Груби + один член з триособової Управи, що з ним маємо постійно контактуватися). Це розв'язка внутрішніх труднощів у Серклю.

[45] 6. травня, п'ятниця
В театрі (виступи Паризького балету) з Джоен та її приятелькою, Еллен Ротшільд. – Після вистави, коло півночі, Джоен ще пішла до мене. Мама ще не спала. Джоен прочитала мені листа своїх батьків, які благославляють її «на новий життєвий шлях».

12.V, четвер
Джоен та я підписали сьогодні, після бюрократичної волокити. – «Promesse de mariage»⁵⁰. Тепер ще потрібний дозвіл від Conseil E'etat⁵¹, щоб мені, як бездержавному чужинцеві, дозволили женитися.

[46] 15. травня 49
Ціле недільне пообіддя та вечір з Джоен. Насамперед мала лекція їзди на ровері. Показую себе не дуже зручній⁵². Може з часом буде краще. – Потім працював: писав статтю, вчився. Джоен робила якусь ручну роботу, писала листа. Отже дійсно родинна атмосфера. Ми собі віддалися (треба бути обережним, щоб легко не скрипіло, бо тут не так свobodно, як у мене в моїй кімнаті). В Джоен грає свіжа, пробуджена пристрасть. Пригадується мені афоризм Бальзака: «Найбільш чиста жінка, коли любить, може бути найбільш пристрасна».

16. травня 49, понеділок
Вечором ділові сходини Серклю (актив). Перша частина: Справа участі наших людей (емігрантів), [47] у студійних групах, що їх квекри підчас цих вакацій підготовляють в різних країнах Європи; може мені вдасться цим способом продістатися до Німеччини. Останньої суботи мав я зустріч з Мг. Cornell⁵³, який організує цілу акцію «інтернаціональних семінарів». Мг. Cornell сказав, що йому дуже залежить на участі представників східних країн. – Друга частина: Дальші плани діяльності Серклю. – Брошура. – Стягнення Проф. Rappard'a та інших капацитетів на нашi сходини. – Наша пропагандивна акція на зовнішньому форумі.

Джоен, якій я кілька днів тому розказував про клопоти Комітету, принесла Мамі 200 франків (із власних грошей)! Зворушений цією великодушністю. (Мама теж сама нічого не має). Але довга й затяжна сцена, бо Мама відмовлялася гроші прийняти, але Мала (Джоен) така вперта, що таки поставина на своєму.

⁵⁰ «Шлюбна обіцянка» (фр.).

⁵¹ Державна рада (фр.).

⁵² Так в оригіналі.

⁵³ Йдеться про Джулієна Дейвіса Корнела (Julien Davies Cornell, 1910–1994), американського кватера, активіста Товариства друзів, випускника Свартмор-коледжу та Єльської школи права, адвоката та пацифіста, захисника тих, хто відмовлявся брати участь у Другій світовій війні, автора книг «Закон» (1943) та «Совість і держава» (1944); перебуваючи у волонтерській поїздки квакерськими центрами в Лондоні, Парижі, Берліні та Римі, організував серію конференцій для студентів-прихильників миру в Європі (1949–1950). Помер у м. Гошені (штат Нью-Йорк).

[48] 5. червня 1949
неділя, Зелені Свята

Треба боротися проти лінивства, занедбую щоденник.

Згадаймо про кілька людей минулого тижня: Останнього понеділка Мама була в Бухс на зустрічі з Влодками та Сяськами, які в найближчому часі виїдять до США. Велику сенсацію викликала вістка про мої заручини з Джоен. Влодко привіз з собою валізу з машинописами Маминої книжки п. з. «20 літ польської самоволі на Західній Україні»⁵⁴. Ці машинописи, що ми їх не встигли були забрати зі собою до Швайцарії, лежали досі в Фельдкірх-Альтенштадт, в родині Гербургерів. Як каже Мама, Влодко й Сясько обидва фізично в добрій формі; Маруся Влодка зробилася груба; Маруся Сяськова більше нервова, ніж колинебудь. В Toms River між нею та Манею напевно прийде швидко до конфлікту.

[49] Цього самого минулого понеділка мав я півофіційну розмову з квекерами у справі мого шлюбу з Джоен. Ми внесли прохання до тутешньої квекерської громади, що бажаємо повінчатися згідно з квекерськими звичаями. Громада визначила дві «комісії». Кожна «комісія», – це одне старше подружжя; одна пара говорить зо мною, одна з Джоен. Мене «іспитували» пан і пані⁵⁵; він репрезентант «неурядових організацій» (organisations pongouvernementales) при ООН. До речі, пригадає собі прізвище Мама з часів, коли приїздили до Женеви на жіночі та меншинні конгреси. Розмова відбувалася в кавярні і тривала к. півтора години. Розпитував мене докладно про мою⁵⁶ цілу біографію, освіту, плани на майбутнє, релігійні переконання, тощо. Назагал усе в дружній атмосфері. Непокоїло моїх співрозмовців головню, що діти мали б бути охрищені на католиків. Я пояснив: Я сам не є віруючий, ані практи[50]куючий католик, але для нас, українців, католицтво засіб духової єдності нашої діаспори; тому не думаю виступати з Церкви та бажаю, щоб мої діти належали до цієї самої конфесійної організації. Джоен з цим згідна. – Дальше питання: Чи думаю колись повернутися на Україну? На це не важко було відповісти: залежить від обставин; покищо наставляюся на життя в США. Були також натяки, чи не можна б одруження перенести після переїзду до Америки; це я рішуче відкинув. – Пані мала назагал більше такту й «Fingerspitzengefühl»⁵⁷ у своїх питаннях і кілька разів коригувала мужа.

Дальші події з тижня: Ми обоє з Джоен прийняті на квекерські курси в Німеччині в місяці серпні. Внесли прохання про візи до Аліантської Комісії в Берні.

Моя гардероба поповняється в прискішеному темпі: У кравця [51] роблю вбрання (темно-синю, спортову маринарку з англійського «твід» та сірі штани), купив знамените пальто (з фланелевою підпинкою на зиму). Крім цього різні дрібніші речі, від вічного пера починаючи. – Це 420 фр., що їх дістав від Бучка + нова стипендія КоДУС'у (150 НМ = к. 90 шв. франків); полк. Дідченко погодився виплачувати мені у франках (і дав за 3 місяці з гори), а стипендія в Німеччині має бути передавана його синові.

Нині неділя 5. червня. Сирій, тихий день; ніхто не сказав би, що Зелені Свята, так холодно; Джоен поїхала на 2 дні; під Берном [50] квекерський конгрес з усі-

⁵⁴ Чи опублікована ця книжка – невідомо.

⁵⁵ Тут автор щоденника залишив вільне місце.

⁵⁶ Далі викреслено слово «освіту».

⁵⁷ «Відчуття на кінчиках пальців» (нім.).

єї Швайцарії. – Я сиджу цілий день вдома, пишу статтю для Студ. Вісника про УНРаду.

[52] 12. червня
неділя

З Жоанне на прийомі, влаштованному женецькими квекерами на прощання подружжя Ньюлінів (Newlin). Ньюлін був керманічем станиці американських квекерів з Женеви (теж Джоен) і після 2 літ вертається тепер до США. – Прийом був за городом, в Chênes-Bourgeres, вілла з великим городом (послість когось з квекрів). Гора Salève зовсім близько! В саді подавали чай, сандвічі, тістечки. Велике товариство біля 50 осіб. Джоен і я вперше виступали перед ширшою публікою офіційно, як наречені. Головно мене «обнюхували» та оглядали з усіх боків. – Вечором Джоен повернулася зо мною та була на помешканні в бюровій кімнаті. (Я там тепер спляю на матраці на долівці). [53] Я дуже, дуже щасливий. Визволений від усіх страхів, гіпохондрій, депресій. Бадьорий і життєрадісний. Боже, благослови Джоена.

Наше вінчання призначене на 21. липня.

16. червня.
четвер

Нині був мій реферат на семінарі проф. Манту (Mantoux); «Політичні проблеми німецько-совєтської війни». – Реферат пішов успішно. Таким чином я позбувся частини моїх завдань у цьому семестрі. Чекають мене ще: 2 усні іспити, 2 статті (для студ. Вісника) та підготова реферату для «Високошкільного тижня» ЦЕСУС'а.

[54] 22.6.
середа

З Джоен запрошений до панства Пікарів (Pickard)⁵⁸. – Живуть за містом, у Сагоуе, у власній віллі. Вілла ніби скромна, але дуже культурно уряджена, з гарним власним садком з видом на гору Salève. Вечорами в саду, під великим каштаном. Були вп'ятку: Пікари, їхня донька (студентка медицини, на вакації прїїхавша з Англії) та ми з Джоен. Обслуговувала гарненька італійська покоївка. Добірна вечеря. По вечері в салоні слухали музики з радіо та пили чорну каву. Щойно к. 10 години почалася властива ділова розмова: порядок шлюбу в вєкрів⁵⁹. Усталили: четвер 21 липня год. 6-вечором, потім малий прийом, врешті молодята виїжджають на кілька днів до однієї малої місцевини впоблизу [...] ⁶⁰ (ми потім сміялися з Джоен: яку б міну зробили Пікари, коли б [55] ми їм сказали, що наша пошлюбна ніч уже була давно). Ділова дискусія велася головнo між Mme Irène Pickard та Джоейн. Жінки мабуть мають особливу насолоду в таких підготованнях, зокрема ж Mme Pickard любить такими справами займатися «con amore»⁶¹. – Але я щиро зворушений турботами моїх нових приятелів.

⁵⁸ Йдеться про подружжя квакерів Бертрама (1892–1973) та Ірену Пікар (1891–1981) з Великої Британії, які були пацифістами, належали до квакерського Товариства Друзів та, переселившись у Швейцарію, в 1923 р. започаткували Міжнародний квакерський центр в Женеві, зокрема Б. Пікар відіграв важливу роль у розвитку інституції Ліги Націй у перші роки існування. Див. детальніше: Waugh M. Quakers. Peace and the League of Nations: The Role of Bertram Pickard // Quaker Studies, 2001, N 6/1, p. 59–79.

⁵⁹ Фраза «в квекрів» дописана над рядком.

⁶⁰ Не вдалося відчитати назву місцевості.

⁶¹ «З любов'ю» (італ.).

Мама каже, що маю велике щастя, що попав у це благородне, висококультурне, впливове та заможне квекерське середовище. – Верталися з Джоен вночі, під зоряним небом. – Джоен стає мені щораз ближча й дорожча. Віддаюся цьому почуттю щастя, по стільки роках глибокого внутрішнього незадоволення й незаспокоєння. Джоен для мене ідеальна дружина: вона повна темпераменту, життєрадісна, ніжна для мене, безумовно чесна й благородна, всесторонньо освічена, з серйозними інтелектуальними інтересами в соціальній та політичній областях, зручна в [56] усіх хатніх роботах, прекрасна хазяйка, ошадна без скнарства. І найважливіше: мила, принадна, добра. Відкриває зовсім нову главу в моєму житті. Це подружжя дає мені добру, люблячу дружину й життєву шансу в Америці.

24.6., п'ятниця

В Укр. Вістях друкується моя стаття: «Критика однієї утопії»⁶².

Від «Спілки Вільних Журналістів» дістав уповноваження до ONU. – Про це докладніше ще напишу.

1. липня 1949, п'ятниця

Тиждень повний усяких занять. У понеділок-вівторок, сидів здебільша в «Palais des Nations»⁶³. Секретаріат ООН, європейська секція, zorganizував конференцію з не-урядовими організаціями («Organisations non[57] gouvernementales»). Завдання конференції: пропаганда ідей ООН між широкою громадськістю; якими засобами це досягти? Між 150 організаціями була також «Федерація Вільних Журналістів» з Лондону. Делегація складалася з одного польського журналіста з Лондону, який випадково був у Швейцарії на відпочинку (пан [...] ⁶⁴), ред. Мельє з Фрибургу, один болгарин з Цюриху, кол. болгарський посол у Швейцарії (М. Mileff ⁶⁵) та врешті я. Поляк з Лондону та болгарин привезли декларацію, яку хотіли зачитати на конференції. Але швидко переконалися, що конференція має чисто технічний характер і що нема ніякої можливості виступати на ній з політичними деклараціями. Отже ми сиділи тільки в ролі «обсерваторів». Втрачений час! Всетаки було цікаво подивитися раз трохи ближче на цей «цирк». Це спостереження підтверджують [58] цей давній погляд, що вся ООН з її безчисленними прибудівками ця безсоромна «лавочка». Які велетенські гроші там видають! Скільки паразитів там примістилося! Неприємно вражає велика скількість жидів. На згаданій конференції головну роль грав комуністський жидок, п. Шапіро⁶⁶. На коридорі випадково стрітив я жидівську комуністку з Чехії, Фройндову⁶⁷, вульгарну й антипатичну дівку, що її собі ще добре пригадую з її ком. виступів на університеті. Отже вона теж примістилася в ООН. Це типово. – Коли я в понеділок прийшов на пленарне засідання конференції (відбулося воно в насправду гарній монументальній залі «Ради» Союзу Народів) сів я випадково ...⁶⁸ коло кого? Пана Соколіна! Він репрезентував якусь свою ко-

⁶² Йдеться про статтю, опубліковану під псевдонімом Іван Брусний: Критика однієї утопії // Українські Вісті, 1949, 23 червня, № 450 (307); 26 червня, № 451 (308); 30 червня, № 452 (309)), рецензію на книгу Івана Сагайди «Великі Питання» (Регенсбург, 1947).

⁶³ «Палац Націй» – офісний комплекс ООН в Женеві.

⁶⁴ Тут автор щоденника пропустив місце.

⁶⁵ Мається на увазі Мілу Мілев. Більше свідчень про цю особу не знайдено.

⁶⁶ Особу встановити не вдалося.

⁶⁷ Особу встановити не вдалося.

⁶⁸ Три крапки в оригіналі тексту.

муністичну лавочку, «Equipes de la paix», що в ній діячкою є пані Dimnid⁶⁹, мати Claire, приятельки Романа Кметика.

Я був вдоволений, коли це вреш[59]ті скінчилося.

Вчора (четвер, 30.6.) були в нас вечором Кішка з Бельгії (він уже не є головою Укр. Комітету в Бельгії; бандерівці зробили проти нього «пуч»), симпатичний литовець з Цюріху та Мелень. Саме тепер відбувається чергова сесія IPO, сесія дуже важна, бо рішається дальша доля цієї організації. Дотеперішній генеральний секретар, Так (Tuck), зрезигнував.

Студійні справи: Саме нині був мій іспит на університеті. Droit international publique, у професора Vouquin. Я мав перед тим дуже мало часу підготовки. Вчився порядно ледве тільки кілька днів. Останню ніч майже цілу ще працював: насамперед до 3 години над раном, а потім знову ще від шостої. Мій іспит, це т.зв. «examen d'équivalence», себто заступає «licence» (диплом), що я його не робив на женеv[60]ському університеті). Мені на Інституті призначили «examen d'équivalence» у двох предметах: міжнародне право й міжнародна економіка. Іспит з міжнародного права відбувався не на самому Інституті, але на університеті, бо проф. Буркен читає свій курс в кадрі юридичного факультету на університеті.

Було нас сьогодні шось к. 30 кандидатів. Іспити відбуваються в великій залі, де міститься вся публіка. Професор за столом рядом з одним урядовцем деканату. Студентів викликають в позабучній черзі. Тоді як одного іспитують, наступному вже дають карточку з темою. Отже є змога продовж яких 10 мінут підготувитися. Проф. Vouquin дуже добрий в іспитах: питає спокійно, сам допомагає, доповняє те, що сказав студент.

Я дістав запит: «L'objet dans le droit internat. publique». Відповідав без ніякого труду. Думаю, що резуль[61]тат цілком вдовольючий.

З інших справ: моя стаття, «Критика однієї утопії», друкувалася в Вістях в 3 числах.

Була сесія Української Національної Ради. Бандерівці не виступили із УНР-ади! – Подробиць ще не знаю.

5. липня, вівторок.

Вчора, понеділок, був мій другий іспит «examen d'équivalence». Предмет: міжнародна економіка. Питали: Rappard та Røerke разом в кабінеті Rappard'a. Питання були дуже легкі: Rappard – теорія компоративних коштів; Røerke стабільність та саморегуляція в ліберальній міжнародній економіці. («Золоті пункти»; die Goldpunkte). – Пішло мені зовсім можливо.

В понеділок пополудні був у нас литовський консул з Цюрі[62]ху, пан Гарбачіяскас⁷⁰ (Garbačiauskas Stepas⁷¹), лідер литовської колонії у Швейцарії. Він приїхав на сесію IPO. Яка надзвичайно мила, а при цьому розумна, ділова, відповідальна людина! Спочатку були спогоди: Г. у Швейцарії сидів уже на довгі

⁶⁹ Особу встановити не вдалося.

⁷⁰ Правильне написання прізвища: Гарбачіяскас.

⁷¹ Мається на увазі Степонас «Степас» Гарбачіяскас (1900–1983), литовський спортивний журналіст, футболіст, один із піонерів литовського спорту та дипломат Литви, редактор журналу «Lietuvos sportas» (1922), форвард і капітан литовської команди в першому футбольному чемпіонаті 1923 р., учасник Олімпійських ігор 1924 р.; секретар консульства Аргентини в Каунасі (1925–1930), з 1930 р. – у МЗС Литви, з 1936 р. – віце-консул Литви в Цюріху, під час війни – представник Американсько-литовської фундації в Швейцарії.

роки перед війною й в цьому часі був зв'язковим між литовським міністерством та полк. Коновальцем і його людьми. Сам Коновалець і частина його оточення напр. Р. Сушко⁷² жили на литовських паспортах. Коли були атаки проти Коновальця та інтервенції у Швейцарських властей збоку поляків, або самих швайцарських комуністів, то Г-ові приходилося Коновальця боронити. Дуже цікаво Г. характеризує самого Коновальця: як людину небуденно здібну, зручну, чесного політичного контрагента, як такого, [63] що керується незалежною укр. державною рацією, – а не «агента». В відношенні до німців К. ніколи не губив ані своєї політичної незалежності, ані критицизму. Одинока хиба, по словам Г., – Коновальця була його надмірна необережність: він особисто зустрівся та переговорював з людьми всякого сорту, хоч інтерес наказував К-еві більше триматися в тіні. Це врешті Коновальця погубило. – Потім говорили про всякі інші речі; Про литовсько-польські відносини, які на такому ж мертвому пункті, як українсько-польські. – Про «Керенщину» в США, яку Г. не вважає за дуже небезпечну. – Про можливості видати українську пропагандивну публікацію у Швейцарії, що Г. в даній хвилині оцінює скептично, бо політичні книги погано «йдуть». «Thomas-Verlag» мав [64] поважні матеріяльні втрати.

Вечором з Джоен святкували американське національне свято, 4. липня. Коло «Perle du Lac⁷³» були штучні огні, каруселя, буфет під голим небом, танці. – Пригадую собі, що перед роком, коли Мама переходово мешкала на rue de Lausanne в пана Gretkow'a, я проходив 4. липня вечором коло Perle du Lac: дивувався тим веселощам. Мені самому тоді цілком не було весело на серці...

Після цього, Джоен повернулася до мене й залишилася до 2-ої години. Наше «супруже» життя управильнилось. Джоен була в лікаря й він їй дав інструкції у справі охорони перед заплідненням (комбінація пессору та хемічного антиконцепційного засобу). Практично застосовуємо це від минулого тижня. Це справді [65] надзвичайно улегшує та управильнює взаємини. Раз ми вже провели цілу ніч разом. Джоен за останні⁷⁴ місяці й тижні розцвіла, з дівчинки зробилася молода жінка в своїй цвітучій красі. Прекрасна в неї сполука щирого почуття, що пливе з душі, та великої вродженої чистоти й чесности характеру, із свіжою життерадісною змисловістю та браком усякої прудерії. – Вірю, що наше подружжя буде дуже вдатне. – Підготовка до шлюбу посувається вперед; але про те наступним разом.

[66] 13. липня, середа

«Чорна серія», що триває вже тиждень:

1. Труднощі з віздом до Німеччини. – Джоен дуже давно дістала візу. Я дістав відмовну відповідь з Алянтської Комісії в Берні! Огортає просто безсила лють. Джоен телефонічно розмовляла з квекерською станцією в Дармштадт. Будуть ще раз інтервенювати в місцевої влади, але великої надії нема. А мені так залежало на тому, щоб бути в Мюнхені на «Високошкільному Тижневі» ЦЕ-СУС'а та в Авгсбурзі в Державному Центрі!

2. Несподівані труднощі з церковним вінчанням. – Уже 2 місяці тому говорив я Герберові, що хочу повінчатися з протестанткою. Гербер мені заявив, що може мені дати шлюб улюбий момент. Минулого тижня пішов я до Гербера.

⁷² Слова «напр. Р. Сушко» дописані на полях аркуша.

⁷³ Парк де ла Перл дю Лак в Женеві.

⁷⁴ Далі викреслено слова «тижні й».

[67] Так і почалися митарства. показується, що Гербер, – який не має власної парохії – потребує дозволу від якоїсь парохії. Там, де він звернувся, зажадали окремої диспензи, що її мушу постаратися (мішаний шлюб!). У справі диспензи пішов я насамперед до канцелярії генерального вікаріяту. Там скерували мене до парафії мого замешкання. Це церква Sacré-Coeur, на Plainpalais. Пішов я [до] парохіального уряду. «Curé» не було, він саме на вакаціях, але заміняє його дуже симпатичний, старий священник-француз. Він замовив мене з Джоен на неділю пополудні. Показав нам формулу приречення, що її обоє ми повинні були підписати: По-перше хрещення дітей у Католицькій Церкві (з тим Джоен була згідна), по-друге, зобов'язання, [68] що не буде шлюбної церемонії перед священослужителем жадної іншої релігії; мені було відразу ясно, що ця друга умовина для Джоен неприємлива. – Так ми й пішли.

3. Від вівторка (вчора рано) Джоен захворіла на «мумса» (свинку). Набралася вона цього від Ньюліна. Бо майже ціла родина Newlin'ів хворіла по черзі: насамперед дівчинка, потім хлопець, потім сам пан Ньюлін. Так що навіть Ньюліни були примушені на 2 тижні відкласти свій виїзд до США.

Випадок Джоен релятивно легкий. Все таки це неприємне й мабуть прийдеться наш шлюб відкласти на кілька днів (дата була призначена на 21).

Існує велика правдоподібність, що й мене ще вчепиться ця біда.

4. Ускладнення з Ерною.

[69] 17. липня, неділя

Ерна поїхала, передучора 15.-го в п'ятницю.

З самою «технікою» її виїзду були ускладнення до останньої днини. Діло в тому, що Е. мала обіцяну візу до Англії на рік, але в консуляті погоджувалися виставити візу тільки під тією умовиною, якщо дійсність паспорту теж буде продовжено на повний рік. За продовженням паспорту Е. звернулася до Аліантської Комісії в Берні й з дня на день чекала відповіді, як на шпильках. Реченець її виїзду зближався й невідомо було, що робити: чи продовжувати побут у Шв., чи вертатися до Німеччини без візи. – Врешті паспорт вернувся дослівно останнього дня.

Але важні не так ті клопоти, як моральний бік: В середу вечором був з Ерною в каварні Place du Lac. Потім переходжувалися до 2-ої години. Перший раз, по тих тижнях диво[70]вижного життя побіч, говорили врешті по людськи. Е. заплакала. Це рідке в тієї так зрівноваженої та погідної людини. Е. сказала, що я був першою людиною, що з нею вона була абсолютною щира, що з нею вона ніколи не потребувала грати комедії, тоді як своєму оточенню вона примушена показувати не обличчя, а маску: маску майстра в усіх життєвих ситуаціях, яким вона в дійсності далеко себе не почуває... – Я сказав Е. приблизно таке: Все, що було між нами, залишилося правдиве й незабутнє, хоч не судилося...

В четвер сказав я Е. про моє близьке вінчання з Джоен. Ерна плакала вдруге, мене заспокоювало, що плакала вона, як я бачив, не з жалю й любови до мене, але з почуття ображеної чести. – Ще перед тим Е. сказала мені, що хоче говорити з Джоен я заранжував зустріч⁷⁵, і була в нас в четвер ранком. Не знаю, як виглядала їхня розмова. Потім тільки Джоен мені сказала, що Е. «ist sehr sympathisch»⁷⁶.

⁷⁵ Слова «я заранжував зустріч» дописані над рядком.

⁷⁶ «Є дуже симпатична» (нім.).

[71] Але Е. покинула Ж. без злого слова, без злого побажання для мене. Ми розсталися, як приятелі. Обіцяли листуватися. Мати й я мали ще купити Ерні різних дарунків. Я купив їй ручку торбинку (до літньої суконки, білу) та дав їй моє вживане вічне перо. Мама: білизну й панчохи. Я позичив Е. 100 франків.

Врешті відвезли ми її до станції. В останній хвилині її спонтанно поцілував.

Назовні тримався я добре. Але внутрішньо ці дні мене дуже розбили. Я погано спав, мучили мене кошмари. Не так легко замкнути одну главу життя.

До справи моїх відносин з Е. не одно ще можна б сказати: Безперечно, що вже до моєї зустрічі з Джоен, пристрасть до Е. дуже була ослабла й не мала первісної снаги й огня. Очевидно, коли б не Джоен, я був би таки з Е. повинчався. Е. такий милий і благород[72]ний характер, що життя з нею якимось можна було б влаштувати. Але, безперечно, ми не були б одне одному великою допомогою, а часто навіть завадою. З професійного й побутового боку: Е., як журналістка, так зв'язана зо своїм нім. тереном, що ніде інше вона не мала б професійно акліматизуватися. Вона така практична, що як куховарка чи кравчиня вона скрізь собі дала б раду. Але як журналістка може працювати тільки в Нім. А вона пристрасно любить свою працю, як журналістка. Це її стихія. По певному часі вона мала б мати підсвідомо жаль до мене, що замикаю їй дорогу до соціального авансу. – З психологічного боку, Е. потребувала б мене тепер передусім, як вона сама казала, щоб дістати ширші інтелектуальні горизонти і спонуки (Anregungen). Діло в тому, що по успіхах у професійній праці та в боротьбі з буденністю, Е. почувала, [73] що на те, щоб не потонути в цій буденщині та змеханізованій праці треба їй розбудови інтелектуальних фундаментів. – Це правда, що при мені, як «інспіраторові», мала б Е. не в одному скористати. – Але в цій ролі я не є незамінний.

Отже я переконаний, що на довшу мету Е. не втратить на тому, що ми розійшлися.

Ані я. Кращої, милішої жінки, як маленька Джоен, мені не знайти.

Кілька інших справ з останнього часу:

На «Серклю» мав я доклад «Україна – перехрестя культур». Це мій старий доклад, що його я вже раз говорив в Comité des Inteluctuels⁷⁷ (рік тому) й на сходинах чеських студентів. На літо порішили перервати сходи Серклю.

[74] Щасливий збіг обставин: Один з льокаторів у нашому помешканні, при Passage des Lions 5, випровадився ще 15. ц. м. Цю кімнату беремо ми. До нової кімнати спроваджуємося з Джоен. Рівночасно зберігаю таким мою дотеперішню стрижкову кімнатку. Хочу її вживати, як магазин для валіз і як приміщення для евент. гостей. Наша кімната з Джоен гарна і простора, але треба її трохи інакше улаштувати. Madame Audemars⁷⁸, наша господиня обіцяла нове ліжко. Крім цього трохи меблів мають квекери на складі. Буде можна з цього вибрати, що потребуємо.

Хочу згадати ще про одну несподівану візиту, що була в мене 2 тижні тому. Я досі не встиг занотувати в Щоденнику:

З'явився в мене ніякий [75] п. Стейн (Stein)⁷⁹, репрезентант «Hoover Library» (Стенфордський університет, Каліфорнія).

⁷⁷ Інтелектуальний комітет (фр.).

⁷⁸ Особу встановити не вдалося.

⁷⁹ Особу встановити не вдалося.

Бібліотека Гувера зверталася до мене вже щорік з пропозицією купити бібліотеку Батька. Я їм тоді відповів, що мушу насамперед бібліотеку забезпечити й скаталогізувати.

Показується, в Стенфорд про цю справу не забули. Цього літа робить туру по Європі один з асистентів Стенфордського Університету, саме згаданий п Стайн. Це його студійна подорож для його власної приємності, але при цій нагоді виконує він різні доручення для Hoover Library. – Справу бібліотеки Батька я вивчив за 5 хвилин. Але ми розбалакалися зовсім приємно, а потім умовилися ще й на вечір. Я стягнув таким чином Джоен, що виконувала роль перекладача (Стейн говорить по-німецьки, але слабенько).

[76] Мій співрозмовець цікавив мене, як тип молодого американського інтелектуаліста (йому к. 33 років). Займається соціальними дисциплінами, пише працю про «Роль інтелектуаліста в суспільстві». Турбується майбутністю демократії та американсько-совітськими відношеннями. Безпосередній і з гумором, при цьому з певною нотаткою моралізму, притаманною мабуть для англосаксонського світу. Оповідав про свої враження з подорожі по Європі та з різних країн (м. ін. з Чехословаччини). Каже, що щойно тепер зрозумів, що національна різноманітність в Європі дійсно має глибокі корені, бо кожна країна показує тут своє різне обличчя. – Казав, що в США треба людей, що знаються на советських справах і тому я там напевно влаштуюся.

Здоровно не почувуюся в останніх днях найкраще. Засильна «malaise»⁸⁰ та якісь підозрілі болі в горлі. [77] Можливо, що це також «свинка» (мумс), хоч надверх пухлини нема. Може це свинка в лагіднішому перебізі?

25. липня 1949

понеділок

Великий день у моєму житті; день мого вінчання. Пишу ці слова в год. 4.30 пополудні. Рано був цивільний шлюб. На год. 6-у йдемо до Квекерського Центру. Там буде квекерське вінчання.

Останні дні проминули блискавкою. Всякі підготовки й безліч заходів. Також клопоти (про це окремо). Вчора я ще до год. 3-ої над ранком⁸¹

[78] Хроніка пошлюбної подорожі

26.7.

вівторок

Берн. Аліантська Військова Комісія. Труднощі з візою до Німеччини. Вимога поворотної візи на рік. Вислання паспорту експрес до Женеві.

27.7

середа

Берн. Паспорт з Женеві повернувся продовжений. Внесення прохання до Аліантської Комісії.

Интерлакен. Під вечір поїздом до І., яке робить вражіння більшого Яремча. Неприємна, курортна обстановка.

[79] 28.7., четвер

Цілоденна прогулка на Jungfrauoch⁸². Залізничка – чудо техніки, вирубаним у ширій скелі тунелі виїжджає на 3.500 м. Глибокий сніг у сліпучому со-

⁸⁰ «Нездужання, погане самопочуття» (фр.).

⁸¹ В оригіналі речення не закінчене.

⁸² Йдеться про перевал в Бернських Альпах Юнгфрауох (3471 м) між вершинами Мюнгх і Юнгфрау.

няшному сьайві! Небо темно-блакитне. Краєвид, немов з Гренландії, або з льодової доби: ані однієї зеленої стеблини, тільки чорні скелі гір (як обрамування) та велитенський льодовик.

Інтерлакен. Вечором поворот до І. Потрапили на виставу «Вільгельма Телля». Це традиційні народні вистави під вільним небом, що відбуваються силами акторів-американців та при великому здвизі народу, що приїжджає з усієї Швейцарії автами та особливими поїздами. На сцені живі корови, коні і т.д. П'єса поражає силою свого патосу.

[80] 29.7, п'ятниця

Цілий день в дорозі.

Ранком з Інтерлакен до Люцерн. т. зв. «Brünig Linie»⁸³, цікава гірська залізниця лінія.

Короткі оглядини Люцерни: Характеристичний старий дерев'яний міст та пам'ятник «Люцернського лева», роботи Торвальдсена⁸⁴ (присвячений пам'яті швайцарської гвардії Людовика XVI, замордованої революційним мотлохом).

Чотири години на «Озері чотирьох Кантонів», від Люцерн до Fluellen⁸⁵. Корабель пропливає попри історичні місця швайцарської національної легенди: Rütli і Tell-Kapelle. Панорама різноманітних краєвидів. Мала буря, що відроджує настрої «Вільгельма Телля».

Поїздом з Fluellen до Хур, пересі[81]даючи в⁸⁶

30.7, субота.

Хур.

Ранком оглядини міста, яке нагадує мені Фельдкірх.

Цікавий преготичний собор з 12. століття (на місці старшої церкви та ще старшої поганської святини) з цінними мистецькими пам'ятками: Кам'яні статуї чотирьох апостолів з строго-аскетичним виразом та чудова статуетка Мадонни в дереві (з XIII. ст.) та пізньо-готичний «вітвар-шафа», з крилами на яких малюнки вчителя Дюрера.

З Хур до Давос

Залізницею з Хур до села Langwies. Звідтам пішки на Strela-Paß⁸⁷ ()⁸⁸, наша перша гірська тура.

Strela-Paß лежить просто над [82] Давос. З'їхали на т. зв. «Sessel-Lift» (=крісловий ліфт). Прекрасне враження. Людина немов злітає вниз на крилах, лагідно «зісовгуючись»; Будинки Давос, що зразу виглядають немов мініатюрні забавки, ростуть на очах. Пішки туди треба б шкандибати добрих 2 ½ годині, в «Sessel-Lift» триває приблизно 20 минут.

31.7. неділя.

Давос.

Цілий день у Давос. Тільки пополудні знову зробили прогульку «Sessel-Lift'ом», цим разом в обидві сторони, вгору і вниз.

⁸³ Вузькоколійна гірська залізниця в Швейцарії.

⁸⁴ Йдеться про скульптуру вмираючого лева за ескізом відомого данського художника і скульптора Бертеля Торвальдсена (1770–1844).

⁸⁵ Муніципалітет у швейцарському кантоні Урі.

⁸⁶ В оригіналі речення не закінчене.

⁸⁷ Стрелapas, гірський перевал (2353 м) у швейцарському кантоні Гравбюнден.

⁸⁸ В оригіналі в дужках пропущене місце.

Давос не є надто приємне. $\frac{3}{4}$ всіх тутешніх будинків, це туберкульчні санаторії. Всюди зустрічається медичний персонал. Пригадується «Zauberberg» Томаса Манна⁸⁹. ТВС⁹⁰ цар Давосу.

[83] Кілька годин провели зо знайомою Джоен, Charlotte Ahlbrecht⁹¹. Це німецька квекерка, доцентка консерваторії в Ганновері, скрипачка. Вона тут теж на лікуванні, але живе приватно. В неї zagrożений зоровий нерв. Жах огортає, коли подумати про безмір людських страждань.

Ми обоє з Джоен маємо «гірську хворобу»: мігрена, трохи млоїть, нахил до блювот.

Саме нині прибув до Давос «Tour de Suisse», тут один етап. Ми не пішли на це дивитися. Імпрези в роді «Tour de Suisse», «Tour de France» тощо, здаються мені проявами масового божевілья.

1.8., понеділок

Ранком автобусом з Давос до Sertig-Dorf. Звідтам аж до год. 1-шої по полудні, на Sertig-Paß⁹². Проходили коло великої «колиби». Тільки тут «колиби» не з дерева, як на Гуцулії, але муровані й під доброю кришею. Далі видно цілі табуни [84] корів, що пасуться свобідно (гарна сіра порода), а також коней.

Із Sertig-Paß марш високогірською долиною аж до наступного «порога», Kesch-Paß⁹³, звідки починається схід вниз нормально від Sertig до Kesch коло 2 годині. (До речі, цікавий краєвид: вгорі голі верхи, далі кам'яні румовища («цекоги», як кажуть в Горганах), ще нижче левади (поперешивані каменюками), що на них ростуть різнобарвні альпійські цвіти, що їх назви мені невідомі.

Тут склалася пригода: Джоен збилася з головної стежки, вилізла схилом вище до гори й не хотіла сходити вниз, не зважала на мої крики й знаки рукою. Мабуть вона рішила «скоротити» дорогу. За хвилину стратив я її з очей, й певному часі, занепокоений, я сам пнявся схилом вгору, щоб [85] шукати за Джоен. Її ні сліду. Я почав серйозно побоюватися. Зійшов знову на стежку. Зустрів там одного альпініста озброєного далековидом. Почав перешукувати околицю з далековида. По хвилині побачив Джоен, таки на стежці, але яких 2-3 км даліше. Я пішов їй на зустріч і застав в жалюгідному виді. Вона заблудила між скелями й, настрашена, не бачучи даліше перед собою дороги, почала спускатися вниз ... річищем потоку. Кінець-кінців вона знову потрапила на стежку, але при цій нагоді промокла наскрізь (також усі її речі в наплечнику) та подрапала й здерла шкіру на руках, колінах та сидженні. Її білізна була в крові, вона сама під впливом пережитого «шоку». Поволі дотягнулися ми до Kesch-Hütte⁹⁴ (m) й там рішили переночувати, щоб самим трохи відпочити й пересушити наші речі. Kesch-Hütte це справжній високо[86]альпійський захист, дуже зручно влаштований для цієї цілі. Прямо vis-à-vis захисту чималий льодовик, Kesch-Gletscher. В захисті чималий рух, де ночував добрий десяток гостей.

Сьогодні день швейцарського національного свята. Впоблизу захисту розпалено багаття. Малий хлопчина Джульйо, свояк управителя захисту, з захоплен-

⁸⁹ Йдеться про роман «Чарівна гора» (1924) Томаса Манна.

⁹⁰ Перед тим викреслено слово «Тубер». Автор щоденника має на увазі туберкульоз.

⁹¹ Особу встановити не вдалося.

⁹² Гірський перевал коло Давосу (1860 м).

⁹³ Йдеться про гірський перевал.

⁹⁴ Гірський прихисток Кеш (2625 м) коло Давосу в кантоні Гравбюнден.

ням пускав петарди й «жабки». На цій висоті, що на ній ми були, ми не бачили многих багать, що їх розпалюють на нижчих верхах, розположених вблизи людських осель. Тільки далеко-далеко майорів одинокий огник – очевидно на якомусь верху рівної висоти, що наша.

2.8, вівторок

З Kesch-Hütte довгий марш вниз, аж до села Bergün. Bergün – це вже ретороманська мовна територія (долина річки А[л]ьбулі). Характеристич[87]на архітектура селянських домів (великі муровані будинки, чимало старовинних, із XVII та XVIII століть), написи на домах в романській мові. Але, видно, на ділі тут всюди панує двомовність, німецька мова втискається з туризмом та всіми проявами модерної комунікації й техніки.

З Bergün залізницею до Samaden. Зустріч з п. Schurter, братом Марії Шуртер, моєї знайомої з Женеви. Він тут працює як дентист. Характеристичні скарги на енгендінців (Samaden – це вже Енгадін): їхнє скнарство, зарозумілість, замкнутість тутешнього товариства. Швайцарець, родом з Берну (як Шуртер), трактується тут, як чужинець. – «Mutatis mutandis» це характеристичне для Швайцарії в цілому.

Samaden – центр ретероманського культурного руху. Кинули оком на «Haus Planta» (великий гарний будинок у чистому романському [88] стилі), осідок фундації «Планта» (від імені знаменитого енгандінського⁹⁵ роду), що займаються плеканням ретероманської культури⁹⁶.

Дальше до St. Moritz. З трудом знайшли нічліг.

3.8., середа

St. Moritz жаклиивий. Ще страшніший, як Interlaken. Обидва вони типові курорти. Але Інтерлакен ще, так би мовити, старосвітський, стиль з перед першої війни. На St. Moritz поклали свою печать 20-ті і 30-ті роки – великанські «Grand Hotel», нагромадження гошштаплерства і безсмаку.

Оглядали виставку творів Segantini⁹⁷ (50 ліття смерті). Цей маляр був зв'язаний з Енгадіном. Пригадую, що Мама колись захоплювалась Сегантіні. Признаюся, він не дуже мені подобався, головню його «символічні речі». [89] Кращі чисті жанрові картини; напр. «священик, що благословить вівці, що ранком ідуть на полонину».

Автобусом з St. Moritz до Sils-Maria де хотіли переночувати. Не знайшли місця – все переповнено. Sils-Maria було улюблене відпочинкове місце Ніцше. Він певне в могилі перевернувся б, колиб міг побачити ці хмари туристів у своєму закутку!

Моторовим човном з Sils-Maria до Малоја по Сільському озері⁹⁸. Озеро неймовірної темно-зеленої барви, що її ніколи ще не бачив.

В Малоја знайшли нічліг в однієї селянки, що піднаймає кімнати. Тіснувало в нашій коморі, але чисто.

⁹⁵ Тут і далі в щоденнику зустрічається помилкове написання: енгандінського, Енгадін замість – енгадінського, Енгадін.

⁹⁶ Сьогодні в цьому будинку міститься архів культури альпійської долини Оберенгадін в кантоні Гравбюнден.

⁹⁷ Йдеться про Джованні Сегантіні (1858–1899), італійського художника-пейзажиста, який малював у стилі символізму; останні роки життя провів у швейцарському селі Малоја.

⁹⁸ Мається на увазі Зільсер, або Зільсерзее, високогірне озеро в Верхньому Енгадіні.

Maloja

Дуже цікава місцевина. Це тут границя між «Engadinn» та «Bergell». Енгадін – долина горішнього Інну, звідти води пливають до Дунаю та [90] Чорного Моря. Зараз поруч Bergell – долина звернена на південь, до Ломбардії; води пливають до Адрійського Моря. Рівночасно це мовно-етнічна границя між романською та італійською Швайцарією. Bergell належить до кантону Граубюнден, але панує там італійська мова. Отже Maloja – село на перевалі (Paßstrasse). Тут переходить велика автострада, що на ній тепер завжди великий рух. Двічі вдень переїжджають цілі валки великих жовтих автобусів, що дають знати про себе своєрідним сигналом, наслідуваним з трубки поштальйона.

З самого «сідла» перевалу погляд вниз у Bergell. Дорога спадає вниз стрімкими серпентинами. На сідлі замок у псевдо-готичному стилі, твір ХІХ століття, до речі незамешканий і запу[91]щений. Дивлячися схилом вниз, вперше побачив підчас цієї тури гірські звірятка, «Murmeltiere»⁹⁹, як вони ховалися між камінням, свистом подають сигнал до втечі. (Колись у Форарльберзі бачив я Murmeltiere ближче). – Перевал боронений у найвужчому місці могутніми бункерами, вмурованими в скелі. Взагалі у Швайцарії, коли добре придивитися, часто бачиться укріплення в пунктах де терен цьому сприяє.

Але властива краса Мальої, це той бік села, що звернений до Енгандин'у. Тут нема такого стрімкого спаду, як в бік Bergell. Відкривається широка долина, що в її середині чудове сільське озеро. Довкруги білі верхи. Релятивна «лінія снігу» тут низька, бо саме Maloja положене дуже високо. Під снігами – зелень лісів і полонин. Вгорі небо синяви і прозорости, що її не [92] зустрічаєш поза високими горами. Цілий краєвид надиханий маєстатичною красою, а рівночасно якоюсь «легкістю», що її тяжко передати словами. Цей краєвид має свою відбитку в «Заратустрі» Ніцше.

Хиба: Сильні вітри. Це ж перевал! Крім цього по заході сонця, або навіть тільки в тіні, відразу дуже холодно.

Ми зробили кількогодинний прохід, в сторону Septimer-Paß¹⁰⁰. Це прастарі плаї, що ними ходили ще римляни, а потім середньовічні паломники та німецькі цісарі, що збиралися на завоюванні Італії. Ми піднялися вгору тільки на половину хребта, потім зійшли знову на Сільське озеро. Зачепили мале гірське сільце, радше хутір. Стиль будови тут уже італійські, себто селянські дома збудовані з польового каміння. Чистота [93] і життєвий стандарт, видимо теж італійські.

5.8., п'ятниця

Цілоденна прогулька: з Maloja до Sils-Maria ранком в автобусі. Довгий підхід, що тривав ціле передполудне. Величава перспектива цілого Енгадіну, з низкою озер: Санкт-Моріцське, Сільвапланське, Сільське. Кожне озеро в іншому нюансі зеленої барви. – Вершковий пункт: Fuorca Surlej, високогірський перевал. Теж цим разом повно народу в великому альпійському захисті. Vis-à-vis масив «Bernina-Gruppe» – величезні льодовики, що покривають суцільно верхи і сходять глибоко вниз. – Поверталися протилежним схилом на «Val Rosegg»¹⁰¹ увесь

⁹⁹ «Бабаки» (нім.).

¹⁰⁰ Септімер, Септімер Пас, відомий з римських часів високогірний перевал у швейцарських Альпах (2310 м).

¹⁰¹ Валь Розеч, високогірна долина в кантоні Граубюнден.

час панорама на «Bernina-Gruppe». Досягнувши долину в «Val Rosegg» наняли фіякра, що завіз нас (крізь гарні [94] смерекові ліси та левади) аж до літництва Pentresina¹⁰², де взяли поїзд до St. Moritz. В St. Moritz переночували.

6.8., субота

З Граубюнден до Тессіну.

Із St. Moritz іде автобус прямо до Lugano. Але я не мав паспорту, тому це було для нас неможливо. Мусіли їхати окружною дорогою.

Перший етап: Залізницею із St. Moritz до Thusis. Тузіс симпатичне містечко; тут уже нема такої навали туристів, як в Енгандіні. Тутешні гори трохи нагадують Карпати.

З Тузіс автобусом до Mesocco. Їзда тривала мабуть 5 годин, досить томляча, бо я непривик до довгих їзд в авті, головню закручування на серпентинах приводило мене до млостей.

[95] Дорога д. цікава: Насамперед долиною горішнього Рену. Зараз за Тузіс лежить славна «Via Mala»¹⁰³, рід вузького яру з височеними стінами; в проваллі грізно шумний молодий Рен. – Рішальний переїзд – це «Малий св. Бернард». Автострада піднімається вгору й потім знову спускається вниз у безчисленних закрутах. Швейцарські альпійські дороги, це справжнє чудо техніки. Але можна також подивляти зручність шофера, як він легко маневрував нашим великанським поштовим автобусом.

Від Mesocco залізницею до¹⁰⁴, а звідтам нормальною залізницею до Lugano.

7.8., неділя

День в Lugano

Тессін – зовсім новий світ! Величезні різниці в порівнянні із німецькою Швейцарією! – [96] Інакша вже сама природа: Також тутешній терен дуже гористий, але гори – це не голі скелі; вони густо зарослі зеленими гаями, хащами; високо пнуться виноградники. – Друга річ: повітря: по прозорому гірському повітрі італійська атмосфера здається тяжка, пригноблююча, повна пари. – Зовсім інакший стиль будинків, міст, а також людські типи. Lugano цілком італійське місто, з довгими аркадами, південною архітектурою та парками, що в них ростуть всякі середземноморські та екзотичні дерева та цвіткі.

Спека нас приголомшила, що ми не були здібні до великих проходів. Ранком трохи по надбережжі та в місцевому музеї; музей не дуже цікавий, найзамітніші хіба різні пам'ятки локальної історії, напр. з часів, коли Тес[97]сін був «колонією» чотирьох кантонів німецької центральної Швейцарії.

«Правдивий» італійський обід: Spragetti та червоне вино.

Після обіду «siesta». Вийшли аж підвечір. Їли знамените морозиво.

Вечором прогулька моторовим човном по озері. Трохи похолодніло, так що температура зробилася цілком винослива. Від темної води віє прохолодою. Місто блистить тисячами огників. Вздовж надберж – гірлянди електричних лямпок. Такі ж лінії освітлених пунктів на двох горах, що замикають з обох боків затоку, що над нею розположене Lugano: Це освітлення двох гірських електричних залізничок («funiculaire»), що провозять на верх до згаданих гір. По проти-

¹⁰² Правильно: Понтрезіна, гірськолижний курорт у швейцарських Альпах.

¹⁰³ Віа Мала, римська дорога в Альпах між перевалами Шплуген та Сан-Бернардіно.

¹⁰⁴ Далі в щоденнику пропущене місце.

лежному боці затоки теж огники: це села, м. ін. Campione¹⁰⁵, італійська анклява [98] на швейцарській території, славна казином гри; дійсно, несуться звуки танкової музики.

Після повороту до пристані Lugano: на узбережжях і бульварах маси народу, музика, сміхи і крики. Вечірне «корзо».

8.8., понеділок

Locarno.

Ранком з Lugano до Locarno. Льокарно значно менше й має характер відпочинкової місцевості. На схилах горбів і над озером безліч вілл у садах. Більше тиші. Настрій «dolce far niente».

Моторовою лодкою прогулька по Lago Maggiore. Темно-зелене плесо (але не такої інтенсивної барви, як в англійських озерах!) та докруги зелені гори, але немов за легесенькою заслоною (таке душевне та вогке повітря!). Коло 2 години затрималися в селі Brissago, останньому на швейцарській території. Джоен купалася. Над водою не є так душно. Човен повертався попід другий берег, близько маленького острівця, перетвореного в чудесний сад, що з нього виглядає малий палац.

Переночували в Locarno.

9.8, вівторок

Знову в дорозі.

Експресом через Gotthard-Tunnel¹⁰⁶. Висіли в Göschenen. До Andermatt льокальною залізничкою. (Потім славний «Чортівський міст»¹⁰⁷ – де переходив Суворов). Далше гірською залізницею, що сполучає Graubünden і Wallis.

Пережили малу аварію: саме був зливний дощ (дуже коротко[100]кий). Потім вилив, несучи з собою страшну масу намулу й каміння (це десь вгорі мусіла певно обіратитися стіна). Намул залив тор шириною на кілька метри: виглядає немов лава вулкану, але холодна й мокра. Насамперед сама обслуга поїзду пробувала розкопати намул; до цього прилучилося кілька добровольців з-поміж пасажирів, м. ін. Джоен і я. Страшенно заболотилися, але результати були мінімальні. Щойно приїхав спеціальний робітничий поїзд і робітники розчистили дорогу. Затримка тривала коло 2 години.

До Brieg, де пересіли на нормальний поїзд.

Вечором в Vevey.

[101] 10.8., середа

Джоен думала, що ми заїдемо на декілька днів до її знайомих, що мають віллу в околиці Vevey. Але, як вияснилося з телефонічних розмов, вілла вже повна гостей.

Ранком пішли оглядати Chateau de Chillon¹⁰⁸ – класичний пункт для прогульковців.

Кораблем з Veveg до Женеви. Прибули додому коло 5 години.

Навіть по відносно короткій неприсутності чоловік приємно здивований, що місто, дім і мешкання – все «на місці».

¹⁰⁵ Повна назва цього італійського муніципалітету: Кампіоне-д'Італія.

¹⁰⁶ Мається на увазі готтардський залізничний тунель (1882), який з'єднує швейцарські міста Гешенен та Айроло.

¹⁰⁷ Назва трьох мостів через р. Ройс поблизу селища Андермат в Лепонтинських Альпах.

¹⁰⁸ Мається на увазі Шийонський замок на Швейцарській Рив'єрі, на березі Женевського озера поблизу м. Монтре.

[102] Поїздка до Німеччини

Четвер, 18. серпня

З Женеви до Мюнхену

Встали в год. 3-ій раном. Виїхали по 4-ій годині. В Цюріху пересідка – звідтам ідуть уже прямі вагони. Проїхали транзитом через шматок австрійської території в Брегенц, на німецьку територію вїхали в Ліндау, де відбулася основна митна контроля. – Місцевини такі, як Брегенц, Ліндау, Кемптен, Kaufbeuren¹⁰⁹ викликали в мене справжнє хвилювання, биття серця. Мій Боже, скільки спогадів! Пізнаю ті місця, де я в 1945/45 рр. стільки пережив! Скільки разів переходив я дорогу Брегенц-Ліндау. Маленька станція Hergensweiler, від якої було найближче до сільця, де жила Ерна. Ось Кемптен, де Мама, я, Омелян Пріцак і Тоня Горохович в червні 45 р. перебивалися з американської [103] до французької зони. Ось Kaufbeuren, вблизи якою ми, себто Мати й я застрягли на нашій втечі з Праги в квітні 1945 р. Ось Buchloe, де я в грудні 1945 р. (по дорозі до Мюнхену) затримався наніч в готелику з одною дамочкою, що з нею познайомився в дорозі й яка «на пам'ятку» лишила мені трипра. – Безліч спогадів радісних і сумних.

До Мюнхену к. 7-ої години вечором.

Просто до Пизюра. Він ще на старому помешканні на Orleans str. 8. Балакали майже до 1-ої години вночі, не зважаючи на втому. Зовнішньо Пизюр майже не змінився, тільки посивів на скронях. Внутрішньо, як бачу, змінився й то надзвичайно корисно. Він дозрів інтелектуально й морально, набрав певности осуду, його погляд на речі й людей критичний, твердий [104] і влучний. Позбувся мабуть багато колишніх «комплексів». –

Ми говорили, немов би розсталися щойно вчора. Як рідні брати.

П'ятниця, 19. серпня

Від 10-ої до 3-ої були на місті втрійку: Пизюр, Джоен і я. (Пизюр мав деякі свої справи, Джоен заскочила до квекерської станції). Пізнаю фізіономію міста. В порівнянні з Швайцарією вражає велика бідність. Але в порівнянні зо станом речей з 1945 р. видно великий поступ: Вулиці розчищені від румовищ, багато відбудовують і порядкують; рух мабуть більший, ніж у Парижі.

Цілий час точився даліше мій діалог з Пизюром. Пизюр інформував мене всесторонньо про стан справ в різних укр. середовищах Німеччини.

Пополудні в Пизюра візити: Др. Залуцький¹¹⁰

[105] 24. серпня, середа.

Мюнхен

В днях 20-23 серпня відбувся «Високошкільний Тиждень» ЦЕСУСа.

В суботу 20-го доповіді проф. Чижевського («Тенденції новітніх гуманітарних наук»), Васильїва¹¹¹ (східняк) («Марксизм у світлі науки») та Рудка («Суспільство й наука»). – Вперше побачив Чижевського. Його виклад моєю формою не дуже щасливий. Але нема сумніву, що Чижевський одна з найбільших «зі-

¹⁰⁹ Слово Kaufbeuren дописане під рядком.

¹¹⁰ В оригіналі речення не закінчене.

¹¹¹ Ймовірно, мається на увазі Микола Васильїв (1901–1961), український економіст в еміграції, дійсний член НТШ в Європі (1947); у міжвоєнний час працював в установах ВУАН; емігрував у 1943 р., викладав політекономію в Українському Технічному Господарському Інституті в Регенсбургу (1945–1952), а з 1945 р. викладав економіку в УВУ в Мюнхені, спочатку як доцент, а відтак як професор (1946–1951); проректор та ректор (1955–1956) УВУ в 1950-х рр.

рок» в дисципліні історії культури Сходу Європи. Саме тепер Чижевський видав в німецькій мові книгу про історію староруської культури. В недалекому часі Чижевський їде до США, де його покликано на рік на Гарвардський університет, – Рудко говорив [106] ввечері, доволі пізно. Його тема – це розвинення мотивів, що їх Рудко розвиває віддавна – загальна духовна криза західно-українського громадянства, відворот від об'єктивної думки; наука, як передумовина оздоровлення.

Наступного дня, 21. серпня, неділя, цикл рефератів, присвячених нашій ідеологічній спадщині: Др. Лисяк-Рудницький «Драгоманов», Др. Цимбалістий «Липинський» (зачитаний у неприсутності прелегента), Юрій Дивнич «Хвильовий» та Др. Ростислав Єндик «Донцов». – Цимбалістий мені не надто подобався: Він Липинського бере «статично» і не «транспонує» його на сучасний досвід, не відділяє в ньому «вічне» й «дочасне». Через це Липинський в інтерпретації Цимбалістого виглядає не життєвий. – Моя доповідь вдалася мені досить добре: Говорив понад годину: Показав життя, характер, [107] проаналізував декілька головних ідей і врешті показав його актуальність. (Стичність з думками деяких модерних західних мислителів, напр. Gusser'a¹¹²; значення самоврядування при будові майбутньої укр. держави). – Цікаво, що дискусія (спільна для всіх чотирьох рефератів) розвинулася головню саме довкола Драгоманова. Його націоналісти (мельниківці й бандерівці спільно) сильно атакували, – на чолі з Марком Антоновичем, що ненавидить Драгоманова дідичною ненавистю. Щодо мене, я в дискусії говорив тільки про Липинського, зате в відповідях дав добре про носі Антоновичеві й його кумпанії.

Понеділок і вівторок стояли під знаком іншого типу прелегентів: Гайвас¹¹³ (мельн.) говорив про «Положення на Рідних Землях», Кононенко¹¹⁴ (банд.) про «Майбутність укр. держави», Мірчук про «Студенство [108] 30-их років» і т. д. Виступали справжні «світила» націоналістичних груп – виявляючи при цьому скандальний, здебільша, рівень. Також дискусія втрачала свій академічний стиль. До речі, пробок мені тільки, що також не повелосо симпатичному молодому східнякові (з УРДП) Гришкові¹¹⁵; він був дав в «Українських Вістях»

¹¹² Неточність у написанні прізвища, йдеться про Едмунда Гуссерля.

¹¹³ Мається на увазі Ярослав Гайвас (псевдо: Андрух, Бистрий, Камінь, 1912–2004), член Крайової езекутиви ОУН на Західноукраїнських землях (з 1937 р.); у 1938 р. був ув'язнений у львівській тюрмі Бригідки; у 1939 р. виїхав на Захід; з вересня 1940 р. – член крайової езекутиви ОУН (Мельника) у Генеральній Губернії, керівник похідної групи ОУН (1941); у 1941 р. жив у Києві, протягом 1944–1945 років виконував обов'язки провідника (1944–1945), з 1946 року очолював рефературну щодо зв'язків з краєм, згодом – розвідку ОУН (м); у 1950 р. емігрував до США, де став виконавчим секретарем УККА та займався журналістикою; з 1980 р. був членом редакції «Свободи». Автор спогадів «Коли кінчається епоха» (1964) та «Воля ціни не має» (1972).

¹¹⁴ Мається на увазі Костянтин Кононенко (1889–1963), український громадський та державний діяч, член УЦР (1917); Київської міської думи; засновник Всеукраїнського агрономічного товариства (1921–1925), член правління Українського сільськогосподарського банку (1927–1930); репресований радянськими карними органами; під час німецької окупації очолював НДІ сільського господарства; з 1943 р. – на еміграції в Німеччині, член Головного проводу ОУН, політичний радник С. Бандери (1946–1947), з 1951 р. – у США; автор монографії «Україна і Росія: соціально-економічні підстави української національної ідеї, 1917–1960» (Мюнхен, 1965).

¹¹⁵ Мається на увазі Василь Гришко (псевдоніми: Віктор Гринько, В. Віго, Гривас, В. Г., 1914–2008), український письменник, публіцист та політичний діяч; навчався на літературному факультеті Харківського університету; у 1936 р. заарештований НКВС та засуджений до 3-х років таборів на

знамениті статті про меншинне питання в Україні; в його доповіді були добрі місця, але вийшла вона надто розтяжною. Крім цього націоналісти атакували Гришка з особливою брутальністю (як свого колишнього сопартійця), а той не дуже щасливо боронився.

Загальні підсумки Високошкільного Тижня: В порівнянні до 1945 р. помітний безсумнівний великий прогрес. Я пригадую з'їзд ЦЕСУС'а в грудні 1945 в цій же «Zühlich-Schule», де відбувався тепе[109]рішний Високошкільний Тиждень. Яким муром стояла тоді бандерівщина, яким несамовитим ревом зустрічала вона опонента! Отже тодішні «вежі» покритилися. Націоналісти мусять толерувати супротивні виступи й зала сприймає їх (виступ) часто прихильно. Крім цього, очевидно, впливає роздрібнення націоналізму на кілька груп. Але ці групи засадничо ще все перебувають в духовій площині колишньої єдиної ОУН. За висловом Рудка: націоналістична гадина порубана на кілька частин, але ці частини ще все скручуються й кидуються по-гадючому. – Отже виследи роботи «нашого» гурта безумовно існують; націоналістична монополія проломана, але треба продовжувати роботу в нових формах.

[110] Цікавіші й важніші за офіційну частину, були для мене зустрічі й побачення з різними людьми. Короткі характеристики: Найприсемнішу несподіванку зробив мені Пизюр. Колись драгував він мене своїм «файтлапством», своєю «загамованістю» (Gehemtheit). Він виріс і змужнів у подиву гідний спосіб. Його оцінки людей і ситуацій влучні й розумні, «суверенні». Також інтелектуально (напр. в економіці, в теорії права) він надзвичайно пішов вперед. – Рудко не змінився: Він дещо покарбований зубом матеріальних злиднів, але ні в чому не потерпіла ні його глибока емоціональність, ні небувалий інтелект, ні мужній сміливий характер. Він здобуває собі поважну позицію в німецькому філософському світі, а його великий цикл про ОУН¹¹⁶, що друкується тепер в У Вістях, ставить його в перший ряд українських публіцистів. – Моє відношення з Рудком і Пизюром було таке, ніби ми розпрощалися [111] тільки вчора. – Залуцький тісно пристав до нашого гурта. В ЦЕСУС'і Залуцький і Пизюр кооперували

Колимі, після повернення вчителював у Полтаві в 1940 р.; під час німецької окупації – редактор українського радіомовлення для Полтавщини, співробітник газети «Голос Полтави»; активний діяч підпілля ОУН (6); у 1943 р. виїхав на Захід; після Другої світової війни перебував у таборах переміщених осіб, у 1948 р. вийшов з ОУН (6) та став членом УРДП та її ЦК (був головою партії з 1967 р. та почесним головою з 1975 р.), почав активно виступати як публіцист, редагував газету «Українська трибуна» та журнал «Набат»; з 1949 р. був редактором відділу української політики у газеті «Українські вісті» (Новий Ульм), пізніше – на еміграції у США, де спочатку працював на фабриках Нью-Йорка, а відтак редагував газету «Український Прометей» (Детройт, 1954–1955) та викладав українську мову у Військовій школі мов армії США в Монтерей (1955–1959); здобув магістерський ступінь в Каліфорнійському університеті в Берклі з бібліотекарства (спеціалізація: слов'янські мова та література); працював бібліографом у бібліотеці Вашингтонського університету в Сіетлі (1960–1969), там же здобув докторський ступінь з філософії в галузі слов'янської філології (1972); член-кореспондент УВАН в Америці, голова ДОБРУСу в США; політичний коментатор з питань життя українців в СРСР для радіо «Свобода» в Мюнхені та Нью-Йорку (1969–1979). Автор спогадів та низки праць з історії України ХХ ст., частина з яких вийшла під егідою ДОБРУСу («Малоукраїнське східняцтво (студія однієї провокації)» (1953), «Москва сльозам не вірить. Трагедія України 1933 року з перспективи 30-річчя» (1963) та ін.), а також низки літературно-критичних статей про творчість М. Куліша. І. Сенченка, О. Гончара та ін. Помер у м. Галлендейл-Біч (Флорида).

¹¹⁶ Слова «про ОУН» дописані над рядком.

найтісніше. «Студентський Вісник» і Високошкільний Тиждень були можливі завдяки цій співпраці Пизюра й Залуцького. – Не бачив особисто Цимбалісто-го. Але з його доповіді та з оповідань інших маю певне уявлення: йому грозить «уштивнення», якийсь просто старечий брак темпераменту, моралізаторство й наївність в політичних справах. (Його зв'язок з гетьманцями!). – Дивнич дещо подався фізично. Він хворів. Крім цього він мабуть занадто розпоршується в різних заняттях і турботах. Вислід: блискуча інтуїція і недостача міцно розбудованих духових позицій. Але у всякому разі це величина. – Новий знайомий: Юрій Шерех¹¹⁷. Високий, стрункий, білявий, обличчя рожеве з ніжною шкірою. Колишній доцент харків[112]ського університету (мовознавство), тепер на еміграції один з найвидатніших літературних критиків. Спочатку пробував створити собі базу в оперті на бандерівців (використовуючи їхню глупоту) і цим способом видав декілька номерів «Арки». Але кінець-кінців з націоналістами розійшовся. Тепер атакують його в масивний спосіб Донцов і донцовці. Слабкість Шереха: його літераторство й «естетизм»; він у своїх публіцистичних писаннях часто заскакує в політичні питання, але тут бракує йому справжнього штандпункту. Але, поза цим, людина винятково освічена й інтелігентна.

Проблема, що стояла в мене в центрі всіх розмов, це створення видавничого осередку й знайденої бази для журналу. З редакційного боку, жодної труднощі нема. Маємо готовий гурт співробітників, впрост незрівняний в українському світі: Це групи, що до цього часу були зв'язані чи з нашим «Студентським Вісником», чи з «Сучасником» Дивнича, [113] чи з «Аркою» Шереха. – Але питання «базис» виглядає, як квадратна кола. – Дилема виглядає так: Або боротися за створення зовсім самостійної бази, або «причепитися» до якоїсь бази існуючої. Або 1). В нашому гурті (говорю тут про колишніх «ноусівців») не виріс справжній організатор. Були люди, що мали на це завдатки (Андрій Козак, Ліщинський, Клявдій Білинський), але вони від нас відпадали на шляху. Або 2). «Ноусівці» використовували, як базу, студентський рух. Але тепер ми від цього відходимо. Зрештою, потребуємо ширшої опори. – Може зачепитися за котрусь з партій? Дивнич тягне до УРДП. Але це не входить в увагу. Робота, що її треба виконати, виразно позапартійного характеру. – Інша можливість, що її я особисто в першу чергу брав в рахубу: включитися, в стрій УНРади. Але сама УНРада бореться з велетенськими матеріальними труднощами.

В понеділок вечором був у Пизюра прийом. Присутні: Пизюр, Рудко, [114] Дивнич, Шерех і я; з дам: Пизюрева Ірина та Джоен. Ми багато жартували й кінець-кінців трохи попилися.

Для Джоен ці дні були з психологічного погляду нелегкі: Багато сама, або серед чужого для неї українського оточення, що балакає незрозумілою мовою. Джоен виявила багато такту й терпеливості. Вона старалася балакати з людьми й за-

¹¹⁷ Мається на увазі Юрій Шевельов (прізвище при народженні Шнайдер, літературні псевдоніми та криптоніми: Юрій Шерех, Гр. Шевчук, Григорій Шевчук, Шерех (Šerech, Sherekh, Sher), Гр. Ш., Ю. Ш, 1908–2002), українсько-американський славіст-мовознавець, історик літератури та літературний критик, професор Гарвардського та Колумбійського університетів; д-р філософії (1949) та президент УВАН (1959–1961, 1981–1986); головний редактор журналу «Сучасність» (1978–1981) та автор фундаментальних мовознавчих праць («Нарис сучасної української мови» (1951) та ін.). В час знайомства з І. Лисяком-Рудницьким Ю. Шевельов був доцентом слов'янської філології УВУ в Мюнхені, де здобув науковий ступінь (1949) та був заступником голови об'єднання українських письменників «Мистецький Український Рух» у Німеччині (1945–1949). Листування з Юрієм Шевельовим зберігається в архіві Івана Лисяка-Рудницького.

пам'ятати собі їх імена й обличчя. Мало враження, що вона загально подобалася.

Нині – середа.

Прикра пригода. – Пішов до банку, щоб підняти цих 400 марок, що є в мене на книжечці (це ще зі спадщини батька). Але мені сказали, що по скільки живу закордоном, цих грошей мені виплатити не можуть! Прикре становище, бо тут серед наших людей така скрута, що позичити нема звідки. – поїхав з Джоен на [115] Пазінг (передмістя Мюнхену). Був в Апостольського Візитатора, о. Голинського¹¹⁸. Вніс прохання про уділення диспензи для церковного шлюбу з Джоен. Мені залежить на тому, бо через те, що з Джоен вінчався в квекерів, попав я в незручне становище перед Бучком і взагалі перед українською громадськістю. – Теж у Пазінг зайшов до полк. Гребе (давнього знайомого Мами), але його не застав. – Пополудні з Джоен був у музеї. Ніколи ще не бачив такого нагородження архитворів: Дюрер, Гольбайн, Веронезе, Рубенс, Рембрандт і т. д.¹¹⁹

[116] 25. 8, четвер

Вполудне прибули до Аугсбурга.

На 3-ю умовив побачення з проф. Мазепою. Авдiєнція відбулася в домівці УНРади на Юденбергстр. 8. (Це спільне помешкання з ЦПУЕ¹²⁰; але ця остання установа опанована під цю пору бандерівцями). Кімната Мазепа пристойна, звернена вікнами до великої площі. (Тільки ми перейшли незабаром до меншої, темної кімнати поверх нижче). Зате сходи, що ведуть до домівки, жажливі: смердючі, брудні. Інше, що вражає: брак усякої охорони, чи контролю. Мазепу я зустрів вперше віч-на-віч у снігах. Прийшло мені на думку, що його якийсь большевицький агент міг би без ніякого труду вбити...

Розмова відбувалася у присутності проф. Феденка. Я звітував про працю Женеvської станиці. Сказав про наші матеріальні [117] труднощі, що ставлять під знак запити існування Женеvської станиці. – Потім висунув наші сугестії-постулати: 1). Утворення resortу Суспільної Опіки та Еміграції в межах ВО. 2). Відбуття наради працівників укр. закордонної політики (представників УН Ради впоодиноких країнах та членів ВО), найрадише в Парижі. 3). Заложення центрального ідеологічно-політичного журналу. – В усіх цих справах відповідь Мазепа була ухильна або негативна. 1). Resortу Суспільної Опіки в ВО не можна творити, щоб не попасти в конфлікт з громадсько-допомоговими організаціями. (NB. – Згідно з розумінням Мами, йшлося би про устанovu, що не конкурували б з крайовими допomoговими організаціями, але що мала б за завдання планування й ведення української допomoгової політики в широкому масштабі. 2). Мазе[118]па признає конечність наради працівників закордонно-політичного сектора, але з фінансових й формальних (паспортових) причин передбачує це щойно по перенесенні Державного Центру до Парижа (себто, в найкращому випадку, на весну наступного року). 3) На останній сесії УНРади проведено закон

¹¹⁸ Мається на увазі Петро Голинський (1892–1974), хорунжий УГА, а пізніше греко-католицький священник, прелат, церковний та педагогічний діяч у Перемишлі, ініціатор утворення української гілки чину Салезіян; у 1948 р. викладав у духовній семінарії в Гіршбергу; з 1949 р. – генеральний вікарій для українців у Західній Європі, один із засновників газети «Християнський Голос».

¹¹⁹ Внизу аркуша дописано й викреслено слова:

четвер: Авґсб. 25

п'ятн.: Н. Ульм 26.

суб. – нед. Етта. 27.28.

¹²⁰ Правдоподібно йдеться про Центральне представництво української еміграції в Німеччині (ЦПУЕН), засноване 1 листопада 1945 р. в Ашаффенбурзі.

про утворення Державного Видавництва, але це справа коштів...

Яке фатальне становище Державного Центру з матеріального погляду, мав я наступний характерний приклад: Я просив Феденка (не хотів з цим особисто звертатися до Мазепи!) позичити мені к. 100 марок, але це виявилось неможливим. Феденко порадив мені звернутися особисто до пані др. Парфанович, яка відносно заможна, ми навіть втрійку (себто Феденко зо мною та Джоен) поїхали до Парфановички, але там довідалися, що вона саме на відпустці.

[119] Довідався від Мазепи деякі цікаві речі: Розкол бандерівщини поступає, напр. заноситься на те, що частина бандерівських депутатів в УНРаді (Кононенко, Шанковський, проф. Андрієвський) вийде з партії та зложить свої мандати. – Імена представників ВО в поодиноких країнах: Франція – Созонтів і (прес. реф.) Голян; Рим – Федорончук¹²¹; Стокгольм – Кентржинський; Буенос Айрес – Онацький; Канада – Кохан¹²²; Іспанія – Карманін¹²³; Лондон – сотн. Опаренко¹²⁴, прес. реф. Семчишин¹²⁵, радник Панчук¹²⁶. – Нема досі представника в США. Думають емент. про Шлемкевича, якщо буде обставлений відповідниками

¹²¹ Мається на увазі Василь Федорончук (1915–1984), український журналіст, видавець, редактор, громадський діяч; студював у Парижі і Римі (де був представником мельниківської ОУН (М); генеральний секретар «Інтернаціоналу Свободи», співзасновник Італійсько-Українського Товариства, видавець та редактор італомовного квартальника «Ukraine» (1955–1956); співпрацював з італійською та українською пресою, писав інформативні брошури на українську тематику.

¹²² Ймовірно, йдеться про Володимира Кохана (1898–1966), українського громадського та політичного діяча, директора Українського банку в Сокалі (1926–1939), посла від УНДО до польського сейму (1928, 1930). В. Кохан – один із фундаторів і керівників ФНС, під час війни директор Українського банку в Ярославі (1940–1942); після війни член Українського національно-державного союзу (УНДС), співорганізатор Української Національної Ради, з 1948 р. – в Канаді, виконавчий директор КУКУ (1948–1966), директор Українського канадського допомогового фонду, один із засновників та очільників СКВУ.

¹²³ Мається на увазі Юрій-Роман Карманін (справжнє ім'я та прізвище Роман-Олександр Лисий, 1913–2011), громадсько-політичний діяч, з 1932 р. член ОУН, неодноразово арештований; був у складі похідних груп ОУН (М) на Центральною та Східну Україну й Кубань; у 1942 р., за завданням ОУН, виїхав до Португалії; у 1943 р. був заарештований та інтернований в Іспанії, голова Української студентської громади в Іспанії, від 1945 р. викладав польську та німецьку мови в Інституті іноземних мов (Мадрид), водночас був речником уряду УНР у екзилі; з 1951 р. на еміграції в Канаді, де й помер у м. Торонто.

¹²⁴ Ймовірно, мається на увазі Михайло Опаренко (1915–1995), льотчик та громадський діяч; навчався в Школі підхорунжих авіації в Дембліні (Польща) (1937–1939), брав участь в обороні Польщі 1 вересня 1939 р., потім був евакуйований в Румунію, Францію, а відтак Велику Британію, де продовжував службу в Польських ВПС під командуванням британських Королівських ВПС, служив інструктором пілотажу; після війни працював в Бі-Бі-Сі та британському МЗС; був членом ініціативного комітету для заснування Союзу Українських Вояків у Польських Збройних Силах (з січня 1946 р. – СУБ (Союз Українців у Великій Британії); перший секретар СУБ). Про нього див.: А. О. Руккас, Михайло Опаренко – Український льотчик у Польських військово-повітряних силах у роки Другої світової війни // Вісник Черкаського Університету, Серія – Історичні науки, 2011, вип. 202, ч. II, с. 30–35.

¹²⁵ Мирослав Семчишин (1910–1999), український педагог, журналіст та громадський діяч, працював лектором української мови у Львівському університеті (1939), старшим викладачем української мови і літератури в Педагогічному інституті у Львові (1939–1941), науковим співробітником відділу мовознавства Львівської філії АН УРСР (1940–1941); під час німецької окупації працював членом редакції львівської радіостанції, редактором українського відділу пресової агенції «Telepress», у 1944 р. виїхав до Австрії, де працював у відділі культури УДК у Відні, згодом викладав українську мову в таборовій Українській гімназії у Зальцбургу (1945–46); з 1946 р. – у Великій Британії, редактор журналу Української Католицької Церкви у Великій Британії «Наша Церква» (1948–1949), один із засутників голови Міжнародної федерації вільних журналістів Центральної і Східної Європи та балтійських і балканських країн (1948, 1949), з 1955 р. – у США, де продовжив викладацьку роботу. Дійсний член НТШ у США (1980). Помер у м. Чикаго (США).

¹²⁶ Йдеться про Богдана Панчука.

людьми. Роман Стоцький¹²⁷ не надається на голову представництва, бо готовий «скочити в гречку» з поляками; зате міг би він бути радником.

[120] Загальні думки і спостереження про становище Державного Центру.

В певному розумінні, становище УНРади та ВО безумовно скріпилося: Внутрішньо-політично – заломання наступу бандерівщини на останній сесії УН Ради. (Мазепа підкреслював лояльне ставлення мельниківців). На закордонному відтинку: Познаки ростучого зацікавлення українською справою у світі. Добрі відношення з центрами інших поневолених народів головно балтами та чехами. Поляки самі напрошуються до переговорів, але проф. Мазепа погоджується розпочати поважні розмови тільки після того, коли поляки виторять авторитетний, репрезентативний центр. – Не зважаючи на ці позитиви, становище УН Ради надзвичайно тяжке. Причина: катастрофальний фінансовий стан. Мінімальний річний бюджет повинен бути 100.000 \$. [121] Тимчасом нема мабуть ні десятої частини. – Треба передбачувати, що Державний Центр кінець-кінців таки перенесеться до Франції, але рівночасно він зменшить свій об'єм та зредукує діяльність (яка й так, далєбі, не була велика). – Це було б ще приємливо, коли б це була тільки проминлива криза. Але чи зуміє Державний Центр стати на ноги пізніше? Грозить небезпека, що він захирляє...

Характеристика Мазепа: Типовий «консерватист» – не в ідеологічному, але діловому розумінні. Це має свої позитиви: Поки роботу оголошує Мазепа, не буде ні авантур, ні непередуманих кроків. Але з другого боку, Мазепа не має рушійної енергії, щоб витягти візок Державного Центру, що застрягає. Бракує таких людей між нами, як Конова[122]лець і Севрюк...

Ще ввечером поїхали дальше й зупинилися в Ульмі. В Neu-Ulm і табір «Reinhard-Kaserne»¹²⁸. Це редакція «Українських Вістей» і осідок керівництва УРДП.

26.8., п'ятниця

Весь день в Ульмі.

Передполудні ходили – Джоен і я та цілий гурт урдпівців – до старого Ульму. Лазили на вежу собору – найвища церковна будівля у світі.

Місто Ульм було жахливо знищене від нальотів. Довкруги собору були суцільні руїни. Але тепер місто відбудовується швидкими темпами. Враження таке, що Німеччина до кількох років буде основно відбудована.

Приймали нас обідом в ресторани.

Пополудні Джоен пішла на [123] прохід. Я відбув довшу розмову з гуртом співробітників У Вістей. Зробив доповідь про Швайцарію взагалі, а далі про працю Женевського УДК. Редактор Котович перевів зо мною інтерв'ю. (Трохи боюся того, що це вийде в друці!). – Потім йшла ще розмова про форми моєї співпраці з середовищем У Вістей. Сподобалося мені, що не піднімалося питання про моє входження до УРДП. Затє йдеться про моє співробітництво в УВістях, а також

¹²⁷ Ймовірно, мається на увазі Роман Смаль-Стоцький (1893–1969), український мовознавець та політичний діяч, дипломат, надзвичайний посол і уповноважений міністр УНР в Берліні (1921–1923), неофіційний посол УНР у Лондоні (1924–1925) та Варшаві (1926–1939); професор Варшавського університету (1929–1939), секретар Українського Наукового Інституту в Варшаві та редактор його видавництва, провідний діяч уряду УНР в екзилі; протягом 1939–1945 рр. перебував в Празі, відтак в Німеччині, а з 1947 р. – у США, де й помер у м. Вашингтоні.

¹²⁸ Одна з військових казарм в Новому Ульмі, де після війни розташовувався табір переміщених осіб, а відтак у 1951–1991 рр. американська армія.

запропонували мені репрезентувати УРДП в комітеті українських лібералів (що створився для кооперації з міжнароднім ліберальним рухом).

Я познайомився, або зустрівся наново в Новому Ульмі передусім з такими людьми: 1). Іван Багрянний, лідер («генеральний секретар») УРДП. – Я його [124] бачив досі єдиний раз: влітку 1945 року в Інсбруці, де він перебував ще в бандерівській кумпанії. Але тоді Багрянний був ще худощавий, а тепер він погрубів так, що я його зразу не впізнав. Враження від Багряного таке, що це з одного боку людина примітивна (без «Kinderstube»¹²⁹ та заокеанської освіти, навіть трохи босяк), але рівночасно з природньою інтелігенцією, «нюхом», політичним темпераментом та енергією. 2). Михайло Воскобійник¹³⁰, теперішній начальний редактор «Українських Вістей», людина молода (к. 30-тки). Ми з Джоен ночували саме в кімнаті Воскобійника. В п'ятницю я з Воскобійником ще довго проходилися. Він розповідав мені про психологію студентства в УРСР в добі 30-их років, в добі страшної «єжовжини»; Воскобійник студював тоді в Харкові на історичному факультеті. Розказував [125] про свій перший побут у Галичині (з університетською експедицією), відвідина в св. Юрі та зустріч з митрополитом Шептицьким, враження від галицької та еміграційної літератури. – Воскобійник добре редагує У. Віст, сам виявляє велике відчуття для міжнародньо-політичної проблематики. 3). В Новому Ульмі зустрів теж давнього знайомого, ред. Павла Котовича. Ніколи не забуду, як на весну 1945 р., підготовляючись до втечі з Праги, він разом з малим Феденком їздив раз-у-раз на Мораву, щоб приспособи більшу скількість харчів. Ці «аргонавти» кожного разу дійсно привозили то муку, то сало. Але завдяки цьому балаєстові, од втечі добилися десь тільки до Регенсбурга... Котович непоганий професійний журналіст. Запрезентує себе, як «перший поплентач УРДП». – 4). З інших познайомився з Костем Гіммельрайхом¹³¹ та А. Ромашком¹³².

[126] Говорили мені урпівці про свої плани: Думають за кілька місяців перенести видавництво до Франції. Вірять, що газету втримають. Рахують на своїх читачів в Англії, Бельгії тощо. Серед маси східняків вони мають справді відданих прихильників.

Балакав з Багрянним і кумпанією про справу журналу. Здається мені, що ці люди засадничо мають розуміння, годяться напр. з тим, що таке видання не має бути партійно-урдпівське.

В загальному враження від новоульмівського середовища зовсім позитивні.

27. серпня, субота

¹²⁹ Тут: виховання; початкове виховання, з дитинства (нім.).

¹³⁰ Михайло Воскобійник (1918–2001), український вчений-історик, журналіст, публіцист, громадський та політичний діяч; редактор «Українських Вістей» в Новому Ульмі (1946–1954), засновник УРДП (1946), член уряду УНР на вигнанні, голова Української Національної Ради (1989–1992), дійсний член УВАН та НТШ.

¹³¹ Кость Гіммельрайх (псевдо: Шелест, Київ, 1912–1991), український учений-гідробіолог; з 1942 р. – учасник підпілля ОУН (М), командир відділу особливого призначення «УПА-Схід» (1945), активний діяч Союзу об'єднаних українців Австралії та УРДП, поет і прозаїк, член об'єднання українських письменників «Слово»; з 1951 р. мешкав з родиною в Австралії. Помер у м. Мельбурні (Австралія).

¹³² Мається на увазі Василь Кубрик (псевдонім: Андрій Ромашко, 1919–1987), український радіо-журналіст та публіцист на еміграції в Німеччині, з 1945 р. працівник редакції газети «Українські Вісті» в Новому Ульмі, а відтак головний редактор (1950–1954); з 1954 р. – співробітник української редакції «Радіо «Визволення» (сучасна назва – «Радіо «Свобода»), член УРДП. Помер у м. Мюнхен.

Дальше в дорозі. Напрям: З Нового Ульму до Еттлінген к. Карльсруге.

Затрималися в Штутгарті. Я хотів зайти до мого давнього знайомого полк. Дідченка, щоб позичити в нього грошей. Але на його адресі ми довідалися, що Дідченко вже виї[127]хав до США.

Вечором прибули до Карльсруге, а звідтам – 20 мінут локальною залізничною – до Еттлінген.

Цього ж вечора – моя авдієнція у президента Андрія Лівницького. Спочатку була також Джоен, у своєму українському нарядному костюмі. При цій нагоді переконався я, що старий Лівницький не знає ні однієї європейської мови, ні французької ні німецької. Донька Президента, Наталя Лівницька-Холодна¹³³, робила «гонори дому» і приймала нас чаєм. Ця жінка, колись великої краси й тепер виглядає непогано. (Їй буде к. 50 років). Після цього Джоен пішла, а я близько 2 години балакав з Президентом. (Я був дуже втомлений і очі мені клеїлися).

Лівницький має 70 років. Здається мені, що він уже довго не поживе. Робить враження хворої та вітально виснаженої людини. [128] Інтелігентний і хитрий. Його метода праці: веде широке листування. На його столі повно кореспонденції. Знаю, як він пише, бо не раз писав до Мами. Має велику легкість формулювання, пише від руки, через кальку. При допомозі цієї методи, може він щоденно напевно виправити у світ десяток листів. Лівницький прекрасно знає анекдотичну та закулісову історію укр. політики. М. ін. визнається добре в галицьких справах.

Лівницький виявив, що це Мудрий ставив своє «вето» проти призначення Матері на представника УН Ради у Швейцарії!

Побутова обстановка: Лівницький має велику й доволі гарну кімнату, що служить йому за кабінет. Але сходи й коридор брудні, на цьому самому поверсі живуть сім'ї скитальців – табором (сморід і крики!), в клозеті нема води. Президент Української народної Республіки [129] в лягері IPO!

Вночі трапилася нам з Джоен така трагікомічна пригода: Примістили нас спати в кімнаті «державного контрольора» УН Республіки, Кабачкова¹³⁴, який саме був в роз'їзді. Кабачков по сусідству з Лівницьким, на цьому самому поверсі. – Джоен чекала на мене, читаючи роман. Не встигли ми роздягтися й покластися, як почали нас несамовито кусати блощиці. Ми засвітили світло й почали полювання. Продовж години кожне з нас знищило добрих кілька десятків блощиць. Я товк блощиці на стіні й на підлозі, на ліжку й на подушці. Джоен ніколи раніше не бачила у своєму житті блощиці й тому їй було дуже неприємно. Ми пробували спати при електриці, але блощиці – видно виголоджені – не переставали на нас кидатися. Кінець-кінців в 2-ій годині [130] вночі ми покинули табір і з великим трудом знайшли кімнату в готелі в містечку.

¹³³ Наталя Лівницька-Холодна (1902–2005), українська поетеса, перекладачка, донька президента УНР в екзилі Андрія Лівницького, одна з організаторів літературної групи «Танк»; після Другої світової війни мешкала в західнонімецьких містах Оффенбах, Майнцкастель та Еттлінген; з 1950 р. мешкала в США (належала до управи Союзу українок Америки), згодом в Канаді, де й померла у м. Торонто.

¹³⁴ Мається на увазі Іван Кабачків (1874–1962), український політичний та державний діяч, економіст, юрист та педагог; директор 4-го департаменту Державного контролю УНР (1917), державний контролер у рангу міністра в уряді УНР (1919–1926), державний контролер при Державному Центрі УНР (з 1926 р.), з 1920 р. мешкав у Польщі, а з 1923 р. – у Празі, 1945 р. – в Німеччині, з 1949 р. – у США, дійсний член УВАН у США. Помер у м. Нью-Йорку.

28. серпня, неділя

Розмова з Миколою Лівіцьким «міністром преси і пропаганди». Микола Лівіцький бажав би, щоб у Женеві повстало Українське Пресове Бюро.

Зустріч з Миколою Чеботаревим. Він має під шістьсятку, але ще все повний вітальної енергії, принаймні хоче її вдавати. Він погрубів і обважнів, здається, що в нього серце не цілком впорядку. З огірченням говорить про А. Лівіцького та його оточення. Полковник мабуть чекав, що в Державному Центрі відіграватиме велику роль, але Лівіцький його відсовує. Але в його критиці багато слухного: Він закидає державному [131] Центрові недостачу активності, відірваність від мас тощо. Про самого Лівіцького: «Це брудна душа». – Про Чеботарева: Показується, що гідно старітися може тільки той, хто одуховлений. Людина чисто вітальних інстинктів, що нею був Ч-ев (включно з його «звірячою інтелігенцією»), старіючися не росте, але тратить. Прикро вражає це перемішання юнацьких вихваток (жест, інтонація, поза) та однак старіння. Джоен, що не розуміла мови, але гляділа на міміку, висловилася про полковника «старий клоун». А це мене знову таки трохи вразило, бо ця людина відіграла в моєму житті певну роль.

[132] 29. серпня, понеділок

Ціла ніч в поїзді з Карльсруге до Геттинген. Суперечка з Джоен.

В Геттинген: віднайшов Прицака на старому помешканні. Був простуджений, з грипою в ліжку. Від Прицака довідався, що рештки бібліотеки Батька (поскільки вона не була розкрадена) продана панею Ковалевською¹³⁵ до Славістичного семінара Геттингенського університету! Прицак не має в цій справі чистої совісті: Він про цю продажню знав (може навіть в ній посередничив!), а мене про це не повідомив. Він викручується під претекстом, що він думає, що я «не цікавлюся долею бібліотеки»! – Прицак в цій історії не має чистої совісті. – В загальному Прицак поводить себе дуже «шттивно», пишається своєю «академічністю». Хоче залишатися в Німеччині. Має лекторат [133] української й польської мови. – Не дуже знаю, що мені у справі бібліотеки робити: Тут треба би процесуватися...

Походив по Геттингені. Був під шпиталем, в якому пролежав колись, спочатку 1946 року, 2 місяці. Був коло того місця, де стояв барак (тепер збудований), що в ньому я лікувався на трипра. – Далекі незабутні часи!

Пополудні поїхали до Госляр. Чудове містечко. Вулички, немов декорації до «Фавста». Романський палац Генріха IV, «die Kaiserpfalz»¹³⁶. Джоен була дуже задоволена.

Віднайшов дім – Astfeldestr, що в ньому жив Батько. Пішов на цвинтар, віднайшов його могилу. Простий дерев'яний хрест, на ньому табличка: «Доктор Павло Лисяк. – 10.3.1887 † 8.1.1948 – Вічна пам'ять і слава». – Лишив [134] близько години коло могили. Сховав на пам'ять цвітку та грудку землі. – Бідний Тато, був такою доброю й розумною людиною, а так мало щастя зазнав у житті. Жалію, що вже не побачив моєї жінки. Прийшлося йому спочити в чужій землі, в маленькому містечку Госляр.

¹³⁵ Мається на увазі Євгенія Ковалевська (1888 або 1890 – д.с.н.), мати Ірини Лисяк, другої дружини Павла Лисяка та бабуся Ксенії Лисяк, родом із Новочеркаська; навчалася в гімназії у м. Каліші (Польща); після війни мешкала в Німеччині з донькою та внучкою Ксенеєю у Гослярі, а потім – в будинку для літніх людей в Бад-Бодентайху. Доля після 1952 р. невідома.

¹³⁶ «Імператорський палац» (нім.). Йдеться про палац в Гослярі, закладений при імператорі Священної Римської імперії Генріху II і розбудований за його наступників.

Як мені сказав Пріцак, Ксеня виїхала до Англії й там працює, як робітниця. Допомагає своїй Мамі й бабуні, що залишилися в Німеччині і живуть в якомусь таборі. – Не сподівався я від Ксені такої жертвенності.

Пізнім вечером повернулися ми з Джоен до Геттінген. Були страшенно невиспані ще з попередньої ночі. В поїзді дискутували про філософську проблему детермінізму й так нам проминув час.

Переночували в Геттінген в якоїсь смішної міщанки, що піднаймає кімнати.
[135] 30. серпня, вівторок

Розсталися з Джоен. Вона повернулася до Швайцарії – прямо на Базель. Я поїхав до Мюнхену й зупинився знову в Пизюрів.

Четвер

Понеділок

Побут у таборі Міттенвальд (Карвендель). Поїхав на збірний, прогульковий білет разом з Пизюрами, Др. Залуцьким, Переймою та Юрієм Шерехом (Шевельовим), відомим «східняцьким» літературним критиком і публіцистом. В Міттенвальді зустріч з Василем Рудком, Юрієм Дивничем та Іваном Кошелівцем. – В суботу вечером зустріч «моло[136]дих» (Рудко, Пизюр, Залуцький, Перейма) з д-ром Степаном Бараном. Старий Баран (йому 70 літ!) капітальний, повний темпераменту, при цьому велике знання й дозрілий, мудрий досвід. Мене впротє поразила, яка близькість між тезами Барана та нашими («ноуівськими») постулатами: 1. Боротьба проти бандерівщини – центральна проблема укр. сучасної внутрішньої політики, бандерівщина – український нацизм. 2. Критика політичної лінії Бучка та католицьких кіл. 3. Плекання правопорядку й, у зв'язку з цим, правничої культури. 4. Необхідність журналу політичної проблематики.

Неділя: Цілоденна прогулька з Пизюрами, Рудком і Залуцьким. Трохи збилися зі стежки і злазили кілька годин дебрами.

Понеділок: Розмова з проф. Кузелею. Стипендія КоДУС'у залишається запевненою. – Рішаємо орієнтуватися на Париж, куди в найближчому часі переїздить Кошелівець (для редагування «Громади» Созонтова).

Вівторок – Мюнхен. – 5-годинна розмова з д-ром Макарушкою, фінансовим міністром.

Середа. – В полудні поворот до Швайцарії. [7.9.1949]

[16 березня – 4 вересня 1950 р.]

[1] Рік 1950.

[2] Прогулька до Італії.

16. березня 1950

З Женеви до Мілано.

Рано по год. 8 вирушили автом з Женеви. В авті: родина Корнеллів' (Julian Cornell з жінкою Вірджінією та старшим сином Мартіном) та я з Джоен. Джулієн їде до Італії на 10 днів у справах квекерських «Міжнародних Семінарів». Джулієн запросив Джоен і мене покористуватися його автом.

Погода доволі сіра й холоднувата.

По якій годині мені зробилося в авті недобре. Я назагал не дуже добре перенешу їзду в авті, головню коли воно хитається на нерівній дорозі. Але ця «malaise»² не тривала довго. Потім я швидко прийшов до себе й решту їзду переніс дуже [3] добре.

На швейцарській території, в Кантоні Валліс ми затримувалися двічі. Раз, щоб взяти до авта старшу жінку, обладовану численними клунками, що стояла при шляху. Виявилось, що ця жінка – паломниця, в дорозі до Риму і згідно зі своїм обігом, вона не мала права користуватися залізницею. – Другий раз, щоб поговорити з гаражистом, в якого стоїть старе авто Джулієна: Приблизно 2 місяці тому Джулієн мав нещасливий випадок і досі ще носить велику шраму на чолі. Його старе авто має ввесь перед розтрошений, так, що аж дивно, як Джулієн міг вирватися з цієї пригоди такою дешевою ціною.

У Бріг взяли поїзд, до Італійської станції Домодоссоло. Авто поїхало на платформі цим самим поїздом. Бо гірська дорога ще засніжена й закрита [4] для автомобілевого руху. По швейцарському боці, в Бріг полагода формальностей тривала 20 минут. По італійському боці півтора години. Не тому, щоб урядовці були нечемні або найстрілвіві, але організація препогана. Приходилося чекати поки прикотили платформу з автом.

Перше враження з Італії: Задрипані доми, купи хламу і бруду по всіх кутках, нужденні маленькі крамнички, видно людей, що обдерті мав бродяги. Поліцистів багато, вони носять плащі зелено-оливкової фарби, які звичайно за довгі та розстібнуті. – Після швейцарського зразкового порядку – контраст надзвичайний.

З Домодоссоло вирушили ми допіру по 6. годині. Швидко допадав вечір, так що нічого не бачили з краєвидів над Lago³ Maggiore, які мають бути чудові. Джоен уже трохи куняла. Я бала[5]кав з Джулієном про всячину, зокрема про американське право – про подібності і різниці у правовій системі поодиноких стейтів та про хід юридичних студій у США.

¹ Йдеться про сім'ю згаданого вже в цьому щоденнику Джулієна-Дейвіса Корнелла: його дружину Вірджінію Страттон-Корнелл (Virginia Barnes Stratton Cornell, 1909–1998), випускницю Свартмор-коледжу, та їхнього сина Мартіна (1933–2002), адвоката та доктора права Мічиганського університету (1958), президента Асоціації адвокатів округу Рокленд (1960). Іменем Джулієна та Вірджинії Корнелл названа бібліотека правничої школи в Вермонті (США).

² «Нездужання» (з фр.).

³ Так в оригіналі, мало б бути Lago.

До Мілано прибули по 9. вечором. Звертає увагу, що вулиці такі широкі. Скрутили через Соборну Площу (один погляд на Собор). – Вмившись в готелі («Albergo Zurigo») пішли з Корнеллами на добру вечерю. – Пригадався італійський фільм «Злодій роверів»⁴, де бідолошний герой попадає до люксового ресторану...

17. березня, п'ятниця

Джулієн передполудні ходить за своїми справами (він підготовляє вакаційний Семінар квекрів в Італії). Пані Корнелл з Мартіном, Джоен і я, їдемо в авті Корнеллів оглядати пам'ятки.

Перше, це рефректар з «Останньою Вечерею» Леонарда⁵. Рефректар був зовсім зруйнований в 1943 від бомбардування. Це майже чудо, що образ зацілів. Зрештою сам [6] фреск, – як відомо, – доволі пощерблений зубом часу.

Собор («Duomo») добре мені знайомий з репродукцій. Тільки на репродукція собор не є такий «присадкуватий», як у дійсності. Готичні церкви в Німеччині стрільчасті, – цей собор куди більше приземний. Але всередині він безперечно монументальний. В церкві, під могутнім готичним склепінням, панує сумерк. Де-не-де подає сніп світла з якогось віконця вгорі. Обходячи вітар – він, як часто в готичних церквах, стоїть окремо, довкруги нього ціла галерея – натрапляємо на чудотворний образ Мадонни, обліплений десятками горючих свічок. Довкруги клячуть і моляться вірні. – Оглядаючи цей чудовий собор, прийшло мені на думку, що релігія, яка колись творила такі величаві твори, вже не живе. Модерне християнство, навіть [7] у католицькому віровизнанні, нездідне об'єктивізуватися у творах такої велечі й духовного значення, що їх оставили попередні віки.

Але ще більшу несподіванку зробила нам прогулька на дах Собору. Там вгорі, цілий окремий світ для себе, ціла система сходів, переходів, балконів, терас, – усе поміж готичними шпильями і статуями церкви, які творять немов якийсь гірський краєвид. Глибоко внизу людський мурашник.

Краса цього Собору дивно контрастує з поганню модерних будинків, які його оточують, з крикливими й несмачними великими рекламами. Навіть у небі – на висоті даху Собору, – висить рекламний балйон.

На площі між публікою побачив Mme Silberschein. Тому, що я був у товаристві не міг своєчасно відійти. Пані Зільбершайн мене [8] уздріла. Це може привести для мене до ускладнень. Це не конче добре, що бідного студента і стипендіята бачать на прогульці в Італії.

Вірджінія Корнелл підвезла нас своїм автом до залізничного двірця, Вірджінія каже, що маневрувати автом між цією рухливою й нездисциплінованою юрбою тяжче, ніж на вулицях⁶ New York City. – Маємо зустрітись з Корнеллами завтра в Венеції.

Поїздом з Мілано до Венеції. По одному боці тягнеться безконечна і плоска як стіл ломбардська рівнина. Поля вкриваються ясною, світло зеленою рунню. Дерева ще голі, але денедє вони вже починають цвисти. З'являється і знову зни-

⁴ Йдеться про італійський художній фільм режисера Вітторіо де Сіка «Викрадачі велосипедів» (1948), класика неореалізму та світового кінематографа.

⁵ Рефректар – спільна трапезна, їдальня монастиря; в даному випадку – трапезна монастиря Санта Марія делле граціє в Мілані з фрескою Леонардо да Вінчі 1495–1497 рр.

⁶ Слова «на вулицях» дописані над рядком.

кає плесо озера Гарда. Це з лівого боку. Взагалі ліворуч видно горби, хребти. Це останні передгір'я Альп. На горбах денеде містечка, з високими дзвіницями-[9] кампаніліями.

Читаю останнє (березневе) число журналу «Monat». Досадно, що редакція не виконала своєї обіцянки й не видрукувала мого допису: «Антиросійська чи антисоветська політика»⁷. – Чекаю вже від листопада – кожного місяця наново переживаю це хвилювання.

До Венеції прибули к. 7 години вечором. На станції треба було відперти атаку готелевих агентів, які обскочили нас, акі тічна собак. Найкраща метода: взагалі не реагувати.

Тут вийшла глупа пригода: Джоен мала від американського знайомого Корнеллів, що його ми бачили в Мілано, адресу якогось пансіону. Але виявилося, що адреса фальшива, чи пак неточна. Те, що на нашу думку було назвою вулиці, виявилось назвою цілого кварталу. Ми блукали у лабіринті вуличок, звертаючи увагу населення, зокрема я з моїм [10] великим наплечником. – Треба подивляти добру волю й чемність населення: кого ми тільки не питалися, старався нам допомогти. Два чоловіки – один вояк і один старший робітник добрих 20 минут ходили з нами; вояк потім не хотів навіть взяти pourboir'у⁸. Але кінець-кінців усі названня за поданою адресою виявилися безуспішні. Втомлені, ми вернулися в сторону двірця й там зупинилися в чистому готелі «Germania et de la Gare»⁹.

Коло 9 вирушили таки на місто. Моторовий човен (що виконує тут роль трамваю чи автобусу) підвіз нас – Canale Grande – до площі Сан Марко. Площа Сан Марко з трьох боків оточена галереями, а з четверто церквою Сан Марко й кампаніллею, вповні виправдує назву, надану їй Наполеоном, «Найкращий салон Європи». Темне зоряне небо, свіжий морський легіт. Гарна сільвета Сан Марко, довгі колонади, ружлива людська юрба – ніщо не [11] може передати цього чару.

Ми повечеряли всякими раками й морськими крабами й пів літром знаменитого білого вина.

Коли верталися опівночі до готелю, були втомлені, але щасливі, який незабутній день, яка чудова Венеція!

Ніч холодна, так що навіть змерзли, поки опинилися в ліжку.

18. березня, субота

Передполудні: Собор св. Марка. Храм на византійський зразок і прикрашений з орієнтальною пишністю. Пречудові мозаїки, фрески. Старші з них є з 12 століття – представляють сотворення світа, історію Ноя, Йосипа Єгипетського і т. д. Малюнки – що в них перехрещуються византійські й романські впливи – частинно дуже наївні, але завжди д. експресивні. Напр. пригадує один фреск на стелі – [12] як сім худих корів кусає й «пожирас» сім корів товстих (з легенди Йосифа.) – В усіх деталях розмальована історія перевезення мощів св. Марка з Олександрії до Венеції. До речі, венеціанці ці мощі вкрали. Попереднім патроном Венеції був св. Теодосій. Але після перевезення мощів Марка рішено, що він буде куди надійнішим протектором. – Всі ці епізоди – викрадення мощів, віра у святого протектора Республіки, вивищення «свого» святого понад усіх

⁷ Йдеться про статтю І. Лисяка-Рудницького: Anti-sowjetisch oder anti-russisch? // Der Monat. Eine international Zeitschrift. Berlin, 1950, № 19, s. 104–107. (Лист до редакції).

⁸ Чайові (pourboires з фр.).

⁹ Назва готелю «Німеччина та залізничний вокзал» (фр.).

інших святих – це виразно поганська стихія під шатами католицтва. – Оглядали в церкві також дорогоцінну – золота бляха й самоцвіти – вотивну таблицю (?) за віварем та скарб церкви (прекрасні зразки старих шкляних виробів, – чаш і т. д. – з Мурано; Венеція славилася цим колись на весь світ). – Врешті на даху церкви, коло чотирьох староримських бронзових коней, також украдених венеціанцями в Царгороді.

[13] Перед обідом ще короткі оглядини вежі з старовинним, штудерним гондинником. (Теж на площі св. Марка). Це трохи нагадує празький «Орлой». На даху вежі стоять два бронзові великани, які відзвонюють години ударами молота у дзвін.

Після обіду – Палац Дожів, який узяв нам майже 3 години. Не буду цього описувати, у подробицях, бо воно переростає мої сили. – «Палац Дожів» – це не лише помешкання голови республіки, але рівночасно осідок уряду. Тому це цілий лабиринт: велетенське подвір'я, оточене аркадами, парадні сходи, дві колосальні зали (Великої Ради й Сенату), цілий ряд залів і кімнат, де засідали різні урядові установи, малий підручний арсенал і врешті льохи-в'язниці.

Яке загальне враження оставляє «стара Венеція»? Очевидно – «виміри» [14] в тодішньому світі були зовсім інакші як у нашому. Місто Венеція на шпилі своєї могутності мабуть не перевищало 200.000 мешканців. Але ця Венеція створила першорядну імперію, що охоплювала половину Ломбардії, неподільну гегемонію Адрійського¹⁰ моря та великі посілости у східній частині Середземномор'я: Кипр, Крета¹¹, Пелопонес, Корфу, острови Егейського моря.

Палац Дожів – надверх пишний на орієнтальний, мавританський лад, – в середині вражає своєю монументальністю. Цей самий монументальний, «римський» характер мають на старих портретах обличчя дожів і патрициїв. – Дивний контраст між цією монументальною й імперіальною минувиною та сучасним побутом венеціанського люду; цей люд темпераментний, веселий, рухливий, але якось дуже серйозно до нього ставитися годі.

[15] Після Палацу Дожів сидимо на Надбережжі Словінців (dei Schiaveni)¹², попиваючи чорну каву. Перед нами снується безконечна сірвата юрба, зложена з місцевих людей і всякого роду туристів.

В вечірньому сумерку пішли оглядати пам'ятник Коллеоні, твір Донателла¹³. І знову це враження надзвичайної монументальності, імперіальної величі, що його я мав в Палаці Дучиників. На тлі неба вершник виглядав як втілення нестримної самовпевненої, гармонійної сили.

Вечором зустріли Корнеллів. Рішили ми, що до Флоренції їдемо окремо, де знову зустрінемося з Корнеллами.

Я хотів ще згадати про ці вулички Венеції. Вони вузькі, покручені, справжній непроглядний лабиринт. Вони поперізу[16]вані незчисленними каналами, що через поперекидувані містки.

¹⁰ Тобто Адріатичного моря.

¹¹ Крит.

¹² Йдеться про La riva degli Schiavoni, набережну у Венеції, назву якої пов'язують з купцями з Далмації, яка за часів Венеціанської Республіки називалася Славонією або Скіавонією.

¹³ Йдеться про відомий кінний пам'ятник кондотьєру Бартоломео Коллеоні у Венеції (1483), який приписують одному з учителів Леонардо да Вінчі, скульптору й художнику Андреа дель Веррокйо (1435–1488); скульптор Донателло (1386–1466) створив кінну статую іншого венеційського кондотьєра – Гаттамелати, дещо раніше (1453) і в Падуї.

Орієнтуватися в цьому лабіринті – справжнє мистецтво. Вода в каналах смердить. Уявляю, що в літню спеку – та ще з роями комарів – цей сморід мусить бути нестерпний. Ми обідали й вечеряли не в готелі, але в принагідних ресторанах і «тракторіях». Венеціанська кухня в величезній мірі використовує всякі продукти моря і не лише риби, але й раки, гомари, устриці і т. д., включно до всяких підозрілих «kolametti»¹⁴. Я б не хотів цієї кухні напостійне, але як додаток до подорожніх вражень – це цікаво. Вино тут консумують в велетенських кількостях, до кожної страви. Треба признати, що вина дуже дешеві й у знаменитих якостях.

[17] 19. березня / неділя

Ранком: Casa d'Oro¹⁵ – зразок старого аристократичного палацу ренесансової доби, з вікнами на Великий Канал і добрим приватним музеєм. Далше: Славний міст Rialto¹⁶. Далше: Галерея венецької малярської Академії. Збірка місцевих майстрів – від Середньовіччя аж до XVIII ст., і дуже інтересне для студювання чергування мистецьких стилів.

Обідали – в формі пікніку – коло монументальної церкви Maria della Salute¹⁷, де кінчається Великий Канал. На сонці зовсім тепло. Ми вигрівалися, пили вино просто з пляшки.

Переїхали до Площі св. Марка, яка лежить майже навпроти. Видряпалися на компаніллю (дзвіницю) св. Марка. Прекрасний вид на венецьку лягуну. В далині з одного боку суходіл, з другого боку відкрите море. Між ними – цілий архіпелаг більших і менших островів. Саме [18] коли ми були на компанілли, почали дзвонити дзвони. Треба було затикати вуха. Здавалося, що дрижить вежа та що звуком дзвонів наповненна вселенна й має власне ество. В сполученні з весняним сонцем – з краєвидом моря й островів – незабутня хвилинка. Вона радуватиме мене, коли прийдуть сірі дні.

На площі св. Марка годували табуни довірливих голубів. Деякі з них такі присвоєні, що сідають на руки. Відчувається спокуса схопити такого голуба за ніжку.

Площа св. Марка й надбережні залиті недільною публікою. Їдемо моторовим човном до острова S. Giorgio Maggiore¹⁸. На острові велика класицистична церква (будівничий: Palladio), монастир і військові казарми (мабуть теж приміщені в частині старого монастиря). Старий монах кульгавий, бородатий [19] і з Сократичною фізіономією (тип немов з Декамерона!) відкрив нам церкву. – Військовим моторовим човном, яке саме навинулося, поїхали назад до Сан Марко. – Джоен влучно завважила, що це перший раз в Італії, коли нам не довелося платити за якусь услугу.

Потім поїхали водним автобусом до Лідо. Це подовгастиий і вузький острів, що відділяє лягуну від повного моря. Саме містечко Лідо, через яке ми перехо-

¹⁴ Очевидно, мається на увазі calametti – паста з кальмарами, обсмаженими кільцями; тут, правдоподібно, вжито як синонім до морепродуктів (calamari).

¹⁵ Ка' д'Оро (Золотий будинок) або Палаццо Санта Софія, палац у Венеції на Гранд-каналі.

¹⁶ Ріальто, найдавніший міст через Гранд-канал у Венеції (XVI ст.).

¹⁷ Санта-Марія-делла-Салюте, бароковий собор XVI ст. у Венеції.

¹⁸ Сан-Джорджо-Маджоре, один із найвідоміших островів Венеціанської лагуни з однойменним собором кін. XVI – поч. XVII ст., який збудував відомий італійський архітектор епохи пізнього Відродження, засновник класицизму Андреа Палладіо (1508–1580).

дили жахливе: стиль галицького Яремча¹⁹. Але пляжа над Адрійським морем прекрасна. В даліні білють вітрила. Пляжа рівна, широка, вкрита м'лким піском. Публіки багато, але ще не купаються (крім кількох американських дівчат з більшої прогулькової групи). Джоен і я скинули черевики й босоніж бродили у прибережній во[20]ді, шукаючи гарних мушель.

При заході сонця вернулися до Венеції.

По хвилині надуми, рішили, що такі не візьмемо гондолі: надто дорого! Так ми були в Венеції, але не їздили гондолою. Великої різниці це не робить, бо «водний автобус» дешевий, швидший і зручніший.

Хочу додати ще одне: Випадково ми були свідками похорону. Це інтересне видовище: Вєсь жалобний похід відбувається в гондолах. Спереду в окремій гондолі священник, потім у другій гондолі труна й жалібні вінки, в дальших гондолах родина й гості.

20. березня / понеділок

З Венеції до Флоренції.

Їхали автобусом – вигідним і великим, немов залізничий вагон.

[21] Кількагодинна затримка в Равенні. Оглядали цілий ряд будівель з 5-6 ст. по Христі: Церква S. Vitale²⁰, Мавзолей імператриці Галлі Пляциді²¹, каплиця «Baptisterium» (при соборі, який в нинішньому виді з XVII ст.²²), базиліка S. Apollinare Nuovo²³ та гробівниця Теодориха²⁴. – Це єдина у світі колекція староримлянської (точніше римсько-християнської) архітектури. Велетенське враження роблять передусім мозаїки – в чудових барвах. Незабутні дві великі мозаїки в S. Vitale, що представляють імператора Юстиніяна й імператрицю Теодору з їхніми почотами. Гробівниця Галлі Пляциді – назверх незамітна, але внутрі виблискує мозаїками. – Дивна думка, що це тихе, сонне провінціальне містечко, було колись столицею Західньо-Римської Імперії, метрополією Європи.

[22] Крім цього оглядали гробівницю Данте. Будівля 18. століття – сумнівного смаку. Цікава й дивна посмертна історія Данте: як равенці викрали його тлінні остатки з труни, щоб їх не віддати флорентійцям; як підчас секуляризації монастиря францісканів у Наполеонській добі тлінні останки Данте заховано у скрині, де їх відкрили випадково аж по десятиліттях.

З Равенни даліше. З рівнини скоро переходимо в гори Апеніни. Вони, хоч не надто високі (порівняльно з Альпами), але доволі дикі і круті; мабуть під впливом ерозії, багато оголеного каменя. Автобус увесь час «петлює» серпентинами. Мені від цього звичайно робиться недобре («Рига»²⁵), але цим разом

¹⁹ Містечко у Карпатах.

²⁰ Ранньохристиянська базиліка Сан-Віталє в Равенні (XVI ст.), одна із найзначніших пам'яток візантійського мистецтва в Західній Європі з довершеними мозаїками. У нижній частині апсиди – відомі мозаїки, які зображають візантійського імператора Юстиніана та імператрицю Теодору зі свитами і священнослужителями.

²¹ Мавзолей Галлі Пляцидії в Равенні (доньки імператора Феодосія Великого, датований V ст., який не був місцем її поховання).

²² Насправді сучасна споруда собору Воскресіння Христового в Равенні датується XVIII ст., коло нього є пам'ятка ранньохристиянського мистецтва, найдавніша споруда міста – Баптистерій православних, або баптистерій Неона (V ст.).

²³ Сант-Аполлінаре-Нуово, ранньохристиянська базиліка V–VI ст. в Равенні.

²⁴ Мається на увазі мавзолей короля Остготів Теодориха у передмісті Равенни (520 р.).

²⁵ Нудота (жарт.).

якось обійшлося. Вже смеркає, коли врешті приїздимо до перевалу. Це найвищий пункт дороги. По тому боці вже Тоскана. Авто [23] робить зупинку на 10 хвилин. [23] Ми на висоті 1000 м. Беручи під увагу, що ми виїхали з рівня моря, підйом значний. Погода сьогодні змінлива. Часами показується сонце, але перед хвилиною був сильний дощ. Красиві, що відкривається перед нами, вражає мене своєю схожістю з краєвидами, що творить тло образів Леонарда: стрімкі гори й синява неба й хмар у різних ньюансах; в долині затираються контури в мряці і хмарах та все окутане синім світлом. Тоскана!

Коло 8-ої прибуваємо до Флоренції. З трудом добігаємо до пансіону пані Bertolini²⁶, зарекомендований нашою женевською товаришкою Інез Шумахер²⁷, що провела в цьому пансіоні кілька місяців. Знову добрі люди допомагають нам знайти дорогу й знову подивляю ввічливість і «Hilfsberitschaft»²⁸ італійської публіки.

[24] У Флоренції: Від 21. до 24. березня включно.

– Вівторок, середа, четвер, п'ятниця.

Жили в пансіоні пані Bertolini. Дім за містом, в напрямі на Fiesole²⁹. Прекрасний вид на всю Флоренцію. Мила, родинна атмосфера. Наша господиня – дама в середніх літах, з витонченим елегантним обличчям, що зазнало колись мабуть кращих часів. Її дві доні, гімназистка й мала дев'ятилітня пустунка Simonetta.

Снідаємо в кімнаті, а вечеряємо в їдальні, хором з Mme Bertolini, її дітьми та одинокими гістьми, що під цю пору теж живуть в пансіоні: Подружжя Wright³⁰ з Парижа, американські квекри, що тут приїхали на відпустку, до речі теж за рекомендацією Inez Schumacher. Пан Wright – керманіч акції добровільних юнацьких таборів праці і пані Wright – професор англійської лі[25]тератури на одному з квекерських університетів в околицях Філядельфії. – Милі, культурні, спокійні люди.

У противенстві до Венеції, яка надзвичайно мальовнича, але яка робить декадентське враження – Флоренція місто, що в ньому радо хотілось би залишитися на місяці.

[26] 5. квітня, середа

Я таки не встиг списати моїх флорентійських вражень. Годі.

Стан справ у Женеві:

Мати підготовляє свій виїзд. Перед кількома днями розіслала комунікат, про ліквідацію Комітету. В суботу були сходи Женевської української Колонії. Атмосфера була дружня. Старий Бачинський, Троцький і Еремійв казали, що ліквідація УДК створює прогалину, якої їм не вдається заповнити. – Коли взяти під увагу, з яких чудаків та егоцентриків складається Женевська колонія – Троцький, Еремійв і Бачинський кожний у своїм жанрі немов фігура з Гоголя – ці коректні взаємини, які ми в останніх 2 роках мали тут з усіма, це справжній моральний успіх.

²⁶ Особу встановити не вдалося.

²⁷ Ймовірно, йдеться про Інез Шумахер (Inez E. Schumacher, 1925 р. н.) родом з Нью-Йорка. Див.: <https://www.archives.com/1940-census/inez-schumacher-ny-54509712>

²⁸ «Готовність допомогти» (нім.).

²⁹ Йдеться про Ф'езоле, місто в регіоні Тоскана, в провінції Флоренція, Італія. Ф'езоле розташоване на відстані 8 км на північний схід від Флоренції в мальовничій місцевості, на крутому пагорбі над річкою Арно. Місто багате творами мистецтва різних епох.

³⁰ Мається на увазі згадана вже в щоденнику Еллен Райт та її чоловік Карлос Райт (Carlos Wright, бл. 1905–1953), бразилійський квекер; батько Роджера Райта.

Домашня бур'я була довкруги питання, чи Мама може [27] в ЗДА заїхати до Бентонів і затриматися в них кілька місяців. Діло в тому, що Мама ніколи не мала охоти заїздити до Антонів³¹. Після інцидентів, які виникли напочатку цього року між Антонами й Кедріном, це взагалі відпадало. Джоен давно говорила Мамі, що вона може заїхати до її Батьків. Мама чекала формального запрошення від Бентонів. Знов же Джоен розуміла стриманість Мама як ознаку, що вона не дуже хоче скористатися з гостини її батьків. І тому вона про справу батькам конкретно не писала. Врешті тепер уся ця трагікомедія непорозумінь вийшла явно наверх. Обидві пані, Мама і Джоен, були глибоко схвильовані, не обійшлося без сліз. Я не був такий схвильований, бо вважав, що по суті не сталося нічого непоправного. Джоен негайно написала своїм батькам[28] і я переконаний, що вони підуть в усьому назустріч.

Я ще не почав праці над дисертацією. Думка про дисертацію висить надто мною, як кошмар.

Сьогодні довелося мені несподівано говорити в радіо. Вперше в моєму житті. Квекри мають раз на кілька тижнів зарезервованих 5 минут в радіо для звітів зі своєї праці. Цим разом на порядку було інтерв'ю радіорепортера з Mr. Richardson³² квекерським працівником в таборах арабських утікачів в околиці Гази (Південна Палестина). Але Річардсон не говорить по-французьки. Отже мені довелося, на прохання Джоен, грати ролю «п. Річардсона». Інтерв'ю відбуло в студію женевського радіа при бульварі Карл-Фогт. Це не було безпосередньо радіо-пересилання, але реєстрація. Авдіція буде на наступний тиждень. Після реєстрації, радіо[29]репортер казав пустити ленту з моєю гутіркою. Я сам не пізнав власного голосу. Звичайно, акцент був зовсім не американський, але слов'янський. Але репортер Радіо-Женев був задоволений.

Дістав листа від проф. Івана Мірчука. Робить мені почесну пропозицію: Чи я не хотів би габілізуватися на Укр. Вільному Університеті.

Листівка від Борута Жерява з Парижа. – Каже, що Петро Равіч (я просто³³ його довідатися, що діється з Петром) не відповів на його картки. Листівка Жерява стилізована так, що можна догадуватися, що Петро живе ще на старому місці. Чи це значить, що він відмовляється від контакту зі мною. Це могло б мати тільки одну причину: Якщо Ребека вибалака[30]ла про мій з нею гріх у Кракові, коли Петро сидів в КЦ³⁴. Знаючи непогамованість Ребеки можна було передбачувати, що вона колись не стримається: виляпає. Годі. Шкода, що в цей спосіб трачу найкращого, незамінного друга молодости, єдину людську ланку, яка мене ще в'яже зі Львовом перед 1939. Вина по моєму боці.

³¹ Мається на увазі Антін Рудницький з дружиною.

³² Мається на увазі Ченнінг Булфіч Річардсон (Channing Bullfich Richardson, 1917–2009), американський квакер та пацифіст; навчався на праві та управлінні в Гарварді, д-р філософії Колумбійського університету (1950), довіолітній професор міжнародних відносин в Коледжі Гамільтона в США (1952–1983). Крім академічної кар'єри його цікавили міжнародні відносини та суспільна праця в країнах Африки та Близького Сходу; після Другої світової війни він приєднався до Агенції (Бюро) ООН з надання допомоги та реабілітації, а також допомагав у таборах переміщених осіб; керував таборами палестинців в Гази наприкінці 1940-х – на поч. 1950-х рр.; читав лекції в Кенії (1964) з міжнародного права для американських службовців; провів літо 1968 р. в Нігерії під час громадянської війни, працюючи в Комітеті служби Американських Друзів.

³³ Тут, мабуть, помилка автора, мало б бути – «просив» (?).

³⁴ Тобто в концтаборі.

Батько, Петро, Ерна – особи, що їх я любив, що любили мене та яким я задав великий біль. – Батькові – справою прізвища. Ерні – я її кинув, коли вона наставлялася на близьку реалізацію наших багатолітніх спільних мрій. І Петро...

[31] 10. квітня, понеділок

Великдень за нами. – В суботу Джоен і я були у православної російської церкви на воскресній утрені. В неділю вечором були в Єремієвих, де зібралося чисельне товариство і старі Єремієви, їхні обидва сини з жінками³⁵, а потім теж донька з мужем (Пуленом³⁶). Крім цього: Троцький з жінкою, молодий Бачинський і ми. Пані Єремієва довго балакала з Джоен на релігійні теми: говорила розумно й з чуттям – про занепад благочестя, викликаний тим, що в минулих віках весь натиск покладено на зовнішній бік релігійного життя, на обрядність, а занедбано поглиблення духового життя в народі. – Я був приємно здивований, чуючи такі розумні й глибокі думки в Єремієвої. – На стінах сальону ціла колекція [32] картин Єремієвої. Вона, не маючи ніякої мистецької освіти, на старі літа почала малювати картини з українського традиційного народного побуту. Хоч це примітливо, але на мій погляд з живим кольористичним почуттям.

Ага, щоб не забути. В суботу заходив до нас і цілий пополуднень в нас пересидів ніякий п. Семчишин³⁷. Це цікавий тип. Наш чоловік з Буковини, якому тепер десь понад 40 років. Студіюючи в добі між обома війнами закордоном, працював зразу як репрезентант українських килимарських майстерень в Галичині. Згодом перекинувся на торгівлю образами. Одружився з норвежкою, дістав норвезьке громадянство й живе постійно в Осльо. Але він весь час роз'їздає в своїх справах. Це сьогодні мистецький торгівець з інтернаціональним іменем: Через [33] його руки переходять Гольбайни, Гої, старі нідерландські майстри і французькі імпресіоністи. Саме тепер він повертався з Іспанії. Семчишин людина багата, зручна, з різноманітними зв'язками і знайомствами. Дуже добре орієнтується в українських справах, знає багато наших провідних людей. – Я скерував його до Макарушки; може в чомусь стане у пригоді. – Любить багато балакати й політикувати, так що нас усіх аж стомив своєю балакуністю. – Обличчям подовгастим і рухливим, Семчишин дещо нагадує французького коміка Фернанделя.

[34] 14. квітня, п'ятниця

Зустріла мене велика приємність: «У квітневому номері «Der Monat», який саме прийшов, надрукований мій великий лист до редакції п. з. «Антисовєтська чи антисовєтська політика?»».

Прийшлося на видруккування цього чекати 5 місяців. Дуже мене це тішить: «Monat» найкращий сучасний німецький журнал, його теж багато читають закордоном. Думаю, що такий голос, надрукований у «Monat'і», має більше значення для серйозної укр. пропаганди, як небелиці про УПА, що їх поширюють

³⁵ Один із синів, Юрій Єремієв (Georges Jeremijew, 1917 – д.с.н.), доброволець Іноземного Легіону (1939), учасник Руху Опору та визволення Франції від нацистів. Також відомо, що один із них мешкав в околицях Парижа.

³⁶ Мається на увазі Наталія Єремієв Пулен (Nathalie (Jeremiyew) Poulin, бл. 1920–2012). Померла у Віссу (Франція). Більше свідчень про неї не виявлено.

³⁷ Мається на увазі Володимир Семчишин (William Semcesen, 1906–1969), український емігрант-колекціонер; мешкав в Осло, мав чималу колекцію робіт Олекси Грищенка та Олександра Архипенка. Про нього див.: Б. Завітій. Олекса Грищенко. Повернення в Україну // Історична правда, 2017, 12 вересня. (<http://www.istpravda.com.ua/articles/2017/09/12/150418/>)

бандерівці. – Для мене особисто це гарне досягнення. Я видрукування цього до-тепер чекав з великою нетерпеливістю, бо вже давніше згадав про це в листах до кількох людей, – і тому боявся виглядати як гохштаплер³⁸.

Зате, що менше приємно, [35] це фамілійні конфлікти з Кедриним. – Тесть писав був свого часу Джоен, що «Вуйко Іван нещасливий, що Ви (себто я і Джоен) не вживаєте прізвища Лисяк, лиш Рудницький». Я зареагував на це в листі до Кедрина (де, зрештою головною темою був звіт про переговори нашої групи з УНДОМ'у в такий спосіб, що просив Кедрина, що якщо ці речі його болять, то може завжди звернутися прямо до мене, але я рішуче прошу, щоб не виливав жалів на мене перед моїми новими свояками. – Мамі моя відповідь здалася ще дуже делікатна. Я Мамі згори заповів, яка буде реакція Кедрина і він зверне мову на те, що я буцімто «виродний син», – відвертаючи увагу від властивої теми свого нечуваного нетакту. – Так і сталося, точно як я передбачував і Кедрин пише, щоб [36] й йому не давав «лекцій поведінки»; що я можу робити, що хочу, але моя поведінка, ображує в нечуваний спосіб пам'ять Батька»; а дальше він виразно свої думки вкладає до уст Бентонам: що мовлять, Бентони вважають моє поведення у справі прізвища «дивовижною» і т. д. – Я зовсім переконаний, що те, що буцімто сказали Бентони, це власне, те, що Кедрин їм сутерував... Треба буде з Кедриним ще порухатися...

Але лист Кедрина приносить інтересну й важну вістку: Постає «Союз Українських Національних Демократів в ЗДА»³⁹, як політична організація нашої нової іміграції демократичного напрямку. До Союзу ввійшли головню люди з УНДО та УНДС. Зі східняками-урдп'івцями велися переговори, які розбились через несолідність, несловність та ненадійність («Unzuverlässigkeit») цих людей. [37] Ті самі досвіди з УРДП'івцями, що в Європі... Головою нової організації є Др. Паньківський (галичанин), заступниками є Ветухів (східняк) та Соловій⁴⁰ (старший емігрант). В управі є М. та Кедрин та Іванейко-Шлемкевич⁴¹. – Думаю, що цей СУНД буде формою політичної діяльності, не лиш для Мами, але й для мене та Пизюра. Треба буде, щоб Пизюр і я змобілізували сильну групу «молодих» в СУНД, якої ядром була б стара ноусівська гвардія. В СУНД бачу чимало людей порядних, культурних і доброї волі, але не бачу там сильних політичних індивідуальностей. Себто дуже правдоподібно, що «молоді» при активній поставі могли б здобути замітний вплив на всю організацію. – Друга важна політична подія з останнього часу: Об'єднання всіх соціалістичних груп в єдиній Українській Соціалістичній Партії⁴², якої установ[38]чий з'їзд був недавно в Аугсбурзі. З'їзд

³⁸ Hochstapler – аферист, шарлатан (нім.). Тут: хвалько.

³⁹ «Союз Українських Національних Демократів» (СУНД) – політична організація, постала 1950 р. в Нью-Йорку зі завданням об'єднати на надпартійній основі прогресивні демократичні елементи діаспори в Америці для підтримки визвольних змагань України і створення рівноваги супроти крайніх угруповань. Голова – К. Паньківський.

⁴⁰ Правдоподібно, мається на увазі Володимир Соловій (1891–1958), український громадсько-політичний діяч зі Східної Лемківщини, який кандидував у 1930 р. від УНДО до польського сейму, а на початку Другої світової війни виїхав спочатку до Парижа, а у 1940 р. до Лондона, де представляв перед західними союзниками уряд УНР в екзилі; з 1952 р. – на еміграції в Канаді; помер у Монреалі (Канада). Див.: Andrzej A. Zięba. Sołowij Włodzimierz Paweł (Wołodumyr Pawło) (1891–1958) // Polski Słownik Biograficzny. Warszawa, Kraków, 2000, t. XI/3, zeszyt 166, s. 340–341.

⁴¹ Йдеться про Миколу Шлемкевича.

⁴² У березні 1950 р. в Аугсбургу відбулася Установча Конференція Української Соціалістично-Ра-

мав виглядати д. поважно, були привіти м. ін. від англійської Лейбор. Партії. Нова партія охоплює рештки старих галицьких радикалів і ескедів, наддніпрянських есерів та соціал-демократів, а також молодих «неосоціалістів». З-поміж цих останніх вибивався мій приятель Василь Ривак. Зате характеристично, що в новій партії не знайшлися вчорашні колеги Ривака з групи «Нашої Боротьби» (чи пак «лівої УРДП»), Борис Левицький і Майстренко. В тому нема нічого дивного: група «Нашої Боротьби» по своїй природі наскрізь тоталістична і в дивовижній спосіб сполучує «троцькізм» та «тітоїзм» з традиціями українського націоналізму, фашизму. Гадаю, що ця група піде на кооперацію з «бандерівською опозицією», себто групою УГВР.

В полудне втрійку – Мама, Джоен і я – були ми на т. зв. на прощальному обіді [39] у панства Бріке. Стара пані Бріке чарівна, як завжди. Ця старушка має «шарм» молодости. Бріке, який є маляр-аматор подарував Мамі одну зі своїх акварель (зовсім непогану!) з церквою «Madeleine» – поруч якої я в останніх роках мабуть щоденно проходив.

В год. 5:30 пополудні мав я авдієнцію у проф. Рапар'а, директора Інституту Інтернаціональних Студій. Хотів я вяснити, чи можливо докторську працю прислати здалеку, не будучи в Женеві.

Діло в тому, що останній лист Бентона приносить д. цікаву пропозицію: Якщо б ми, Джоен і я, могли б приїхати перед 1 вересня, то Джоен могла б об'їднати інтересну працю: віце-директорки адміністраційної частини в Pendel-Hill⁴³, квекерському студійному центрі під Філадельфією.

Я б очевидно [40] теж мав приміщення й харч в Pendel Hill даром і я міг би або допомагати в адміністрації, або рівночасно вже й починати давати курси, наскільки мені на це дозволить моє недосконале знання англ. мови. – Це надзвичайно приваблива пропозиція й головню Джоен нею захоплена. – Але я вагаюся, бо почуваю, що мушу тут за всяку ціну скінчити дисертацію; коли раз перерву це діло, не легко буде до нього повернутися.

Від Рапара довідався я приблизно так: Майже необхідно, щоб студент залишався в Женеві аж до закінчення й останнього акцептування дисертації професорами; бо професори часто вимагають ще різних змін і поправок і трудно узгіднити це кореспонденційною дорогою. Після прийняття дисертації остається тільки її надрукування. Студент тоді вже не [41] мусить бути в Женеві й в любий час може приїхати для оборони тези й церемонії.

Рапар був назагал д. приязний. Він знав про мій усний іспит, а також пригадав собі візиту Джоен. Цікавився всякими подробицями у зв'язку з моєю тезою. Я йому залишив «Monat» з моїм дописом.

15. квітня, субота

Вдома жаливий балаган у зв'язку з пакуванням Мами. Мені довелося для неї наостанок писати ще кілька листів.

дикальної Партії (УСРП), Української Партії Соціалістів Революціонерів (УПСР), Української Соціал-Демократичної Партії (УСДП) та Української Соціал-Демократичної Робітничої Партії (СДРП), на якій ухвалили створити єдину Українську Соціалістичну Партію (УСП) на чолі з Ісааком Мазепою. Друкованим органом партії стала газета «Вільне слово» (редактор – Ілько Попович). Див.: С. Довгаль. На новому етапі // Вільне слово. Орган Української Соціалістичної Партії, 1950, вересень, № 1, с. 1-2.

⁴³ Правильне написання Pendle-Hill. Пендл-Гілл, освітній, реколекційний та конференційний центр квакерів, розташований на немуніципальній території Воллінгфорд (Wallingford) в штаті Пенсильванія (США).

Вечором цікава візита: Джоен запросила на вечерю одну студентку, яка проїздом у Женеві та яка звернулася до квекрів, щоб уможливити їй побачення з кимось із місцевого студентства. Ця дівчина мешкає на Гавайських островах та американська гро[42]мадянка, але японського походження і з японською матірнею мовою. Її ім'я: Kimi Matsui⁴⁴. – Студювала на Гавайському Університеті й потім в Нью-Йорку педагогіку, тепер вона на кілька місячній поїздки по Європі. – Джоен була на якийсь час вийшла й ролю перекладача французько-англійського виконував Марк Бессо⁴⁵. – Я старався Кімі з'ясувати цілі та психологію політичних емігрантів зі Сходу Європи; потім ми довго говорили про справу війни й мира та про атомову бомбу. Атомова бомба здається головний предмет розмов в американських студентських і інтелектуальних колах.

Н. В. Події з тижня, що їх не встиг занотувати:

1) Четвер: Сходина «Серклю»⁴⁶. Говорив словак Беляк⁴⁷ про проблему демократії. Цей Беляк відіграє ролю [43] «ідеологічного рабіна» в Чехословацькій студентській групі в Женеві. На мене його відчит зробив враження хаотичного, неперевереного в голові.

2) Був з Джоен в кіно на доброму англійському фільмі з російською тематикою: «Пікова Дама»⁴⁸. – Російське «milieu»⁴⁹ в західних фільмах назагал виходить дуже кумедно, але це добрий виняток.

3) Проф. І. Мірчук, ректор Укр. Вільного Університету, звернувся до мене з доволі почесною пропозицією: чи я не хотів би габлітуватися на УВУ – Рівночасно з комунікату Наук. Т-ва ім. Шевченка довідуюся, що мене прийняли у звичайні члени НТШ.

4) Був з Мамою в Mme Bertolli⁵⁰, директорки швейцарської установи Aide aux Réfugiés⁵¹. – Обіцяла мені [44] матеріальну підтримку на той випадок, коли б Silberschein остаточно відмовилася продовжити мені мою стипендію до осені.

16. квітня 50, неділя

Мама виїхала сьогодні вечором як звичайно в таких випадках буває, подія – яка зразу здавалася д. далекою – прийшла раптом. До останньої хвилини, ще був вдома справжній балаган. – Деякі листи, які я підготував, Мама підписала аж на двірці.

Дай Боже, щоб Мама добре акліматизувалася в Америці. Дуже вона тієї Америки боялася, але в останніх часах уже була ніби бадьоріша. Коли б її здоров'я дотримало, то я переконаний, що швидко знайде собі відповідну форму [45]

⁴⁴ Особу встановити не вдалося.

⁴⁵ Відомо, що в Берні колегою Альберта Айнштейна в патентному бюро був Мікель Анджело Бессо (1873–1955), походженням з італійських сефардів, теж фізик. Їх пов'язувала дружба довгі роки. Помер він в Женеві, його внука звали Марк. Чи це та сама особа, встановити не вдалося. Див.: <https://arxiv.org/ftp/arxiv/papers/1412/1412.6981.pdf>, <https://www.jstor.org/stable/235463>

⁴⁶ «Коло, гурток» (фр.).

⁴⁷ Особу встановити не вдалося.

⁴⁸ Йдеться про фільм «Пікова Дама» (1949) у стилі фентезі та жахів, який зняв британський режисер Торолд Дікінсон за однойменною повістю О. Пушкіна.

⁴⁹ «Середовище» (фр.).

⁵⁰ Особу встановити не вдалося.

⁵¹ Мається на увазі Швейцарська організація допомоги біженцям (L'Organisation suisse d'aide aux réfugiés) (OSAR), неурядова благодійна організація, яка діє в Швейцарії з 1936 р. Див.: <https://www.fluechtlingshilfe.ch/ueber-uns/geschichte/1936-bis-1975.html>

громадського вияву. – Пригадую, що Мама носилася з думкою про еміграцію до ЗДА в 1935 р., – після «нормалізації», коли вона втратила посольський мандат і вся її екзистенція стояла під знаком запити. Хто був би думав, що це станеться, аж по роках – і в таких обставинах!

19. квітня 50

середа

Бурхливий день вдома: Вияснив Джоен, чому мушу остатися аж до початку зимового семестру. – Сльози.

20. квітня, четвер

З'явилася Інґе Брандт. Зустріли її на двірці в 6 год. Вечеряли в ресторані й потім були втрійку в кіні на сюрреалістичному фільмі про[46]дукції Cocteau «Ogrhée»⁵².

1. травня 50

понеділок

Інґе була до вітвірка мин. тижня. Дивна була ця зустріч з товаришкою, що її не бачив від 7 літ (Берлін 1943; короткої розмови в січні 1945 не рахую; умовини були тоді такі виняткові, що про справжній контакт, обмін думок, не було мови). – Інґе мабуть мало змінилася. Все таки здається, що вона втратила той «élan»⁵³, що його має тільки перша молодість. Думаю, що вона в нас почувалася приємно. Багато розказувала про Гамбург. Від неї довідався я подробиці про теперішню «liaison»⁵⁴ Хрісти Гільберт; також Інґе оцінює цю історію скептично, вважає, що Хріста робить дурницею. – В останніх днях побуту Інґе мав я знову припадок моєї мелан[47]холії чи депресії. Саме тому занедбав щоденник.

Дві присмні новини: 1) За мою допис у «Монат» призначили мені гонорар в висоті 80 доларів (к. 200 фр.). – Хочемо це вжити на закуп машини до писання. 2). Мене прийняли до НТШ як «звичайного члена».

Від Мама ще не було листа з ЗДА. Боюся, що вона в Парижі могла зустрітися з Петром. А втім, нехай діється Божа Воля...

Зате був лист від Бентонів. Вони погоджуються з продовженням нашого побуту в Женеві до осені. Прекрасні люди!

Минулого тижня був у Женеві Бучко. Я представив йому Джоен, яка єпископові, здається, зовсім подобалася. Він почав з Джоен «теологічну» розмову про квекеризм, про який в нього зовсім наївні уявлення. Квекерські зібрання, [48] за словами Бучка, полягають «на тому що учасники один по одному розказують свої добрі діла, а всі присутні в відповідь викрикують хором «Алилуя!». – Джоен старалася єпископа трохи «усвідомити», але його в його уявленнях про квекеризм мабуть не захитала.

В кутку холю готелю «Бо-риваж» бачив я Нижанківського. Нижанківський і Єремійв хочуть відновляти УДК і (як мені казав Троцький) просили Бріке, щоб він залишився очолювати Комітет. Бучка певне просили про підтримку. Але мені Бучко казав стурбовано: «Чи будуть Єремійва й Нижанківського шанувати в УРО та інших міжнародних установах?» – Знаючи людей я певен, що все скінчиться швидко «пшиком».

⁵² «Орфей», сюрреалістичний фільм-фантазія французького режисера Жана Кокто (1950) за його ж п'єсою 1926 року, з Жаном Марє в головній ролі.

⁵³ Тут: імпульс, розмах, порив (фр.).

⁵⁴ «Зв'язок» (фр.).

В п'ятницю був у квекерській світлиці замітний реферат проф. Едмонда Пріва⁵⁵ (Edmond Privat), професора Нешательського університету. Пріва най[49] більше інтелектуальне світило між швейцарськими квекерами. Він дуже радикальних поглядів: він хотів би бачити квекеризм, як поміст між релігією окцидентального типу (християнська традиція) та орієнтальними релігійними системами (будизм «дзен», магометанський суфізм та гандизм). Тому у Пріва хотів би відняти квекеризмові елементи традиційної догматики й христології, згл. хотів би перевести, щоб ніхто з квекрів не був примушений вірити в божественість Христа в традиційному сенсі. Цей радикалізм – який мені дуже подобається – лякає навіть багатьох квекрів. – Тема доповіді звучала: «Що квекеризм може дати молоді?». Пріва представляв духову кризу сучасної молоді, – між екстримами крайнього індивідуалізму (що його філософ[50]ський вираз т. зв. «екзистенціалізм») та крайнього колективізму (всякі тотальні рухи) і вказував на квекеризм, як на релігію «еліт».

Я почав писати дисертацію. Перший розділ: «Україна в міжвоєнній добі». – Помагай Біг!

Моя стаття – «УНРада та ідея Соборности» саме друкується в У Вістях⁵⁶.

3. травня
середя

В «Групі Молодих», яка збираються в Квекерському Центрі кожної середи в обідову пору (доповідь, получена з пікніком), говорив я гутірку п. з «Два сенси демократії». Основна думка моєї гутірки: Відрізнення й протиставлення демократії, як а) мітології влади («воля народу», як джерело влади, у протиставленні до монархо-аристократичної «ласки [51] Божої); та як б) [51] «системи свободи» (лібералізм – в найширшому значенні слова), якої характеристичні прикмети: Оборона індивідуальної сфери та поділ влади.

В центрі був сумний настрій: пропав маленький котик, «Шпігель», (названий у честь новелі Готфріда Келлера «Spiegel das Kätzchen»⁵⁷). Це киця, що має тепер приблизно 2 місяці. Джоен врятувала йому життя на другий день після його (точніше: її) народження. Котяче немовля було вже майже зовсім холодне, ледве могло порухнутися, а його мати не давала йому їсти. Джоен вигодувала його продовж кількох критичних днів молоком з плящинки. Аж потім мама-киця знову занялася своєю дитиною (стара кішка належить огородникові). Тепер з цього сліпого й напів мертвого котячого не[52]мовляти зробився веселий і моторний малий котик, що його всі люблять. І вчора Шпігель зник... Шукали його скрізь, в будинкові, в саді. Вже думали, що котик вибіг на вулицю й там загубився. Я мав нести анонс до газети. А втім котик раптом знайшовся. Показалося, що його вчора ненароком замкнули в шафі, де він просидів 24 годин. Зворушливе було те, що Шпігель – хоч виголоджений не кинувся зразу їсти, але насамперед своїм мурликанням і пестощами показав свою радість і вдячність.

⁵⁵ Едмон Пріва (1889–1962), франкомовний швейцарський есперантист, історик, професор Нешательського університету в Женеві, поет, драматург та журналіст; Президент Всесвітньої есперанто-асоціації, представляв есперанто в Лізі Націй. Про нього див.: А. И. Королевич. Э. Прива – первый историк эсперанто-движения // Книга об эсперанто. Киев, Наукова думка, 1989.

⁵⁶ Йдеться про статтю: Українська Національна Рада та ідея соборности // Українські Вісті, 1950 (20 квітня), № 432 (393); № 433 (394); № 434 (396); № 435 (396); № 436 (397).

⁵⁷ «Кошеня Дзеркало» (нім.).

4. травня
четвер

Був у нас пан Харитон Шавішвілі⁵⁸. Це старий грузинський діяч, що з ним Мати зустрічалася час-до-часу. Шавішвілі був грузинським представником при Союзі Народів. Імпозантний старик. З сріб[53]ними вусами. – Зайшов він до Комітету (він ще не знав про виїзд Мами), щоб порадитися у справі прохання, що з ним звернувся до нього Микола Лівіцький. Діло в тому, що Миколі Лівіцькому відмовлено статусу Д. П., за «коляборацію». (Він дійсно працював у німецькому радіо в Берліні). Тепер Лівіцький викручується всякими способами, – то покликуючися на те, що він був під політичним примусом, то на те, що він на службу до німців поступив з доручення українського підпілля. – Це все я вже знав, бо Микола Лівіцький звертався до Мами, прохаючи її про інтервенцію перед Радою Рекурсів. – Тепер довідався я нові моменти: Показується, що Микола Лівіцький під час війни двічі приїздив до Швейцарії (в 1940 та 1942 роках), очевидно не без дозволу, чи навіть доручення, німців. Лівіцькому потрібне [54] оведчення Шавішвілі (з яким він тоді зустрічався в Женеві), щоб ствердити, що його почування були протинімецькі й що тільки страх за його рідних не дозволяв йому залишитися у Швейцарії. – Шавішвілі хотів засягнути інформації про сучасне політичне становище Мик. Лівіцького. Обіцяв зложити в його користь бажані свідчення. – Потім розмова набрала загального характеру. Надійшла Джоен. Вона старому мабуть припала до вподоби. Він почав жартувати, розказувати всякі анекдоти й накінець зупинився на своїх відношеннях зі Сталіном. Шавішвілі й Сталін приблизно однолітки й їм доводилося зустрічатися, як дітям двох конкурентних відламів соціал-демократії на грузинському ґрунті: меншевицького й большевицького. – Шавішвілі остався більше як годи[55]ну. – До речі, він дуже не любить Еремієва, каже про нього: «Il etait le mouchard des Polonais dans le milieu de l'emigration ukrainienne à Paris»⁵⁹.

5. травня, п'ятниця

Це востаннє дістав я стипендію від Mme Silberschein. – Що буде далі?! Mlle Bertschi⁶⁰ обіцяла робити старання, щоб роздобути для мене матеріальне забезпечення на 4–5 місяців. Покищо нема результату. (Mlle Bertschi керівничка установи Aide aux Emigres. Вона допомогла Мамі у зв'язку з її виїздом. Раз ходили ми туди разом з Мамою, вдруге я сам минулого тижня.)

На користь мого гонорару, Джоен купила порядку бюрову машину до писання (вживану, але в бездоганному стані), за 250 франків.

[56] У зв'язку з моїми дисертаційними студіями переглядаю тепер річники «Бюлетеня Польсько-Українського»⁶¹. Це справжня копальня матеріалів з нашої історії й культури. Для своєї праці знаходжу багато цікавого. Але переглядаючи «Бюлетень», я знову віч-на-віч зустрівся з атмосферою українсько-поль-

⁵⁸ Харитон Шавішвілі (1886–1975), російський революціонер, грузинський дипломат, письменник та політичний діяч в еміграції, засновник Бюро грузинської преси в Берні, під час Другої світової війни підтримував своїх краян на окупованих Райхом землях. Помер і похований в Женеві.

⁵⁹ Він був шпигуном поляків серед української еміграції в Парижі (фр.).

⁶⁰ Е. Берчі (Bertschi, д.н.н. – д.с.н.), очолювала організацію Допомога емігрантам (Aide aux Emigrés) в Женеві (з 1947 р.).

⁶¹ «Biuletyn Polsko-Ukraiński», польський часопис часів у міжвоєнній Польщі, який репрезентував ідеї польсько-українського єднання, який виходив у 1932–1939 рр. у Варшаві спочатку як місячник, а відтак – тижневик. Головним редактором був Владзімеж Бончковський.

ських взаємин перед 1939. – Яка страшна хмара ненависти з одного і другого боку! Яке божевільне засліплення й зарозумілість поляків! Катастрофа Польщі була заслужена. Але й стан української духовости робився щораз більше хворобливий, більше затроєний. Наш націоналістичний рух, ось жнива того проклятого засіву!

Довідався, я що аранжери Квекерських семінарів (в першу чергу Julian Cornell, але також Carlos Wright, який співпрацює тепер з Джулієном), серйозно [57]силися з думкою запросити мене на керівника одного з їхніх Семінарів. Головна перешкода: незнання англійської мови. Я б цієї пропозиції й так не був прийняв, – з уваги на дисертацію, – але вона дуже для мене почесна.

Субота, 7. травня

Ми з Джоен тепер завжди обідаємо в центрі, чи радше в городі. Вид чудовий: широка площа травників, порозкидвані дерева, дальше внизу синє озеро, по тому боці озера гори, а в погодні дні видно в даліні Мон Блян. – Наш «обід», це «lunch», з кавою, «канапками», шматком чогось солодкого й на закінчення яблуком чи помаранчею. У траві бавиться коло нас котик. – Після обіду проробляємо англійську лекцію. Від кількох днів вчуся їздити на ровері й сьогодні перше тримався самостійно дві чи три хвилини.

[58] 25. травня 1950
четвер

Минулої суботи був мій реферат на семінарі у проф. Манту. Це мала бути презентація першої частини моєї тези. Але мій «перший розділ» не готовий. Тому я виступив з моєю старою доповіддю (що її виголосив був колись з рамені Комітету Інтелектуалістів) п. з. «Україна – перехрестя культур», або «Україна між Польщею й Росією». – Реферат був повним успіхом. Проф. Манту був дійсно зацікавлений, ставив ще різні запитання, підтверджував слухність моєї характеристики поляків, тощо. – Доречі, це останній реферат, який мені взагалі в Інституті оставлявся до зроблення. – Тепер тільки «дрібнички» – дисертація. – Реферат відбувався в кабінеті проф. Манту. Двері були відкриті на [59] терасу, з чудовим видом на озеро. Перед лекцією проф. Манту з приємністю пояснював всякі архітектурні деталі будинку.

Про дисертацію: Я вже мав к. 50 сторінок рукопису, що їх прийшлося відкинути. Показалося, що мій «вступ» («Українська справа в добі між обома війнами») надто розростається й розсаджує властиву тему. Тому я рішив цей вступ викинути й просто починати від розділу про Карпатську Україну. Робота поступає. Але я ще все в початковій фазі.

На ровері роблю поступи. Тримаюся вже зовсім добре. Їзжу довкола будинку квекерського центру. (Вчора мав глупу пригоду і впав з ровера в саджавку). Маю ще труднощі із «стартом». Але думаю, що за кілька днів буде моя перша екскурсія на місто.

[60] Кілька днів мав випадок депресії. Слава Богу, тепер краще.

Субота-понеділок⁶²
27. – 29. травня 50

Зелені Свята.

В суботу пополу�ні поїхали з Джоен на ширші квекерські збори. Збори були близько містечка Biel-Vienne⁶³, двомовного міста у підніжжі Юрайських гір. Гір-

⁶² Перед тим викреслено слова: «П'ятниця-Понеділок 26.».

⁶³ Біль, місто на північному заході Швейцарії.

ською залізничною піднялися ми до сільця над Білем. Збори відбувалися в готелі «Trois sapins»⁶⁴. Присутніх було к. 50 осіб. Доповіді почалися в суботу вечором і продовжувалися всю неділю. На порядку стояли 3 справи: 1) «Легенда про первородний гріх і свобода волі». (Доповідь німецького квекера з Надренії⁶⁵, доволі хаотична; така ж дискусія); 2) Доповідь проф. Едмонда Пріва (Privat) про рух «Друзів Правди» в Індії; це організація на квекерській зра[б]ізок і ініціативу до її постанови дав англійський квекер, Horace Alexander⁶⁶. «Друзі Правди» характеризуються тим, що ця організація приймає індуїстів, буддистів, мусульман. Квекери вагалися приймати до своєї власної організації не християн. Тому, – як поліятив, – створилася паралельна організація «Друзів Правди». – Пріва дуже симпатично ставиться до тих спроб вивести квекерський рух за межі християнства в традиційному значенні слова. – Ясно, що ця справа буде варитися в квекерських колах ще роками. Бо йдеться тут справді про роздоріжжя. – 3) Справа взаємин «Схід Захід» у сучасному світовому конфлікті. – Тут виявилася велика наївність квекерів, вкулі з їх безперервною доброю волею. Всетаки дискусія виказала, що більшість не є схильна підтримувати акцію комуністичних «партизанів миру». Ці критичні голоси казали: «Підтримуватимемо «партизанів миру», якщо вони вимагатимуть також роззброєння [62] СРСР». Але були й такі голоси, які казали «мусимо підтримувати кожну миролюбну акцію, без уваги на те, від кого вона не виходила б».

Я забирав у дискусії кілька разів слово, найширше у справі III., очевидно. Думаю, що мій виступ мав деякий вплив на громаду.

Симпатичні застільні гутірки з Е. Пріва та різними учасниками зборів.

В суботу й неділю було хмарно й дощово й ми мало витикали носа з хати. В кавярні, що належить до готелю, грав я з Джоен (подібно, як у зимі в Morgins) в «стільний футбол», цей футбол відбувається при допомозі фігурок, що ними треба маневрувати. Як у зимі, постійно вигравала Джоен.

Зате в понеділок погода була чудова. Ранком Джоен і я (не беручи участі в дальших нарадах) пішли на прохід. Краєвид Юра д. подібний до карпатського. Після дощу, все красувалося в неймовірно соковитій зелені.

[63] Після обіду вирушили ми в поворотну дорогу: Оглядали містечко Biel-Bienne й аж з години затрималися в Neuchâtel⁶⁷. Із старовини там тільки є доволі інтересний замок. Але найсильніше вражіння з Neuchâtel, це неймовірна гірська панорама. Neuchâtel лежить у підніжжі Юра, перед ним озеро, за озером широка й хвиляста швейцарська високорівня (Mittelland)⁶⁸, а далі на горизонті панорама високих Альп. День далеко не був ідеальною прозорості, а всетаки видно незрівняний біло-сніжний і чорно-камянистий гребінь, від Mont-Blanc і

⁶⁴ «Три ялинки» (фр.).

⁶⁵ Мається на увазі Райнська область, Райнланд.

⁶⁶ Горацій Гандрі Александр (Horace Gundry Alexander, 1889–1989), британський квекерський викладач та письменник, орнітолог і пацифіст, близький друг Махатми Ганді; викладав міжнародні відносини в коледжі квекерів в Бірмінгемі, відтак з 1942 р. працював у допомогівій квекерській організації в Індії; засновник релігійного руху «Товариство друзів правди» («Fellowship of Friends of Truth») (1948); останні двадцять років життя провів у Пенсильванії в США. Про нього див.: Carnall Geoffrey. Gandhi's Interpreter: A Life of Horace Alexander. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2010.

⁶⁷ Невшатель, місто в Швейцарії на однойменному озері.

⁶⁸ Йдеться про швейцарське плато.

Dents du Midi праворуч, аж до Jungfrau, Mönch, Eiger⁶⁹ у центрі та незнаних мені з імені Східних Альпів ліворуч.

В 10 веч. були в Женеві.

Я забув згадати, що кілька останніх днів жила в нас, у моїй «chambrette»⁷⁰ Ева Конріх. Це моя стара знайома з празьких часів. 1947 / 48 рр. Була вона кілька місяців в Женеві, дуже [64] бідувала й попала в глупі авантюри з індійським блягером, Даянандою. (Dayananda). – Зустріч з Евою показує мені, якими далекими стали для мене ті речі, що хвилювали мене ще кілька років назад.

21 червня 1950

Кілька поточних нотаток:

Перший лист від Пізюра був перед тижнем. Він остановився в Нью-Йорку, працює чистієм в готелі, почуває себе погано. – Можливо контакт з Бентонами стане йому у пригоді.

Мама піддалася лікарським оглядинам. Рентгенівське пересвітлення виявило жовчевий камінь. Треба б оперувати. Пан Бентон хоче Мамі подарувати жовчевий камінь на «уродинний дарунок».

[65] 24.6., субота

Вчора була в нас вечором Leta Cromwell⁷¹, американка, що працює в бюро Julien'a Cornell'a (акція квекерських семінарів). Під 40 років, – інтелігентна, але ексцентрична й нервова. Розведена й робить враження доволі нещасливого (депресивного) характеру. Матеріально незалежна, постійно подорожує й на власний кошт займається різними соціальними й гуманітарними акціями. – Розказувала про свою участь в «Конгресі Інтелектуалістів у справі миру» в Бресляу (чи пак «Вроцлав») в 1948 р.⁷² – Незабаром їде до Палестини, де навчатиме в одній англо-американській школі.

Сьогодні субота – ми обоє (Джоен і я), були запрошені на «lunch» до панства Пікарів. Вони [66] думали, що це річниця нашого шлюбу, – тоді коли це допіру за місяць! Знаменитий обід, що його їли в саді, під великим кріслатим каштаном. Бертрам Пікар з аматорства займається обсервуванням птахів. Постійно носить з собою складаний кишенковий далековид⁷³, спеціального моделю (на одне око – бо Бертрам на одне око сліпий). Він знає назви всіх порід птахів і вмів багато розказувати про їх звичаї. – Вілла Пікарів положена на кінці «Carouge»⁷⁴.

⁶⁹ Назви гір і гірських плато.

⁷⁰ «Невелика спальня» (фр.).

⁷¹ Лета Кромвель (Leta Cromwell, 1910–1991), американська квекерка; родом з Нью-Йорка, навчалася у Жіночому коледжі в Брін-Мар в Пенсильванії, також в Колумбійському університеті та Об'єднаній теологічній семінарії в Нью-Йорку; працювала як викладачка англійської мови, а також як доброволиця в гуманітарних акціях Американської Служби Товариства Друзів у понад десятьох різних країнах (Польща, Фінляндія, Газа в Палестині та ін.); єдина жінка і єдина американка, яка викладала в чоловічій Англійській місійній школі в Єрусалимі; належала до керівництва різних національних організацій, таких як Мистецька рада Сент-Томаса та Мистецька рада Вірджинських островів, Національної ради з Алкоголізму та ін.). Померла на острові Сент-Томас.

⁷² Світовий Конгрес Інтелектуалів на захист Миру, міжнародна конференція проведена 25–28 серпня 1948 р. у Політехніці Вроцлава, де взяло участь 400 делегатів із 46 країн. Пропагандистською місією цього Конгресу, а передовсім СРСР і польських комуністів, було переконати світову суспільну думку, що країни Заходу несуть загрозу миру, тоді як комуністи – його захисники.

⁷³ Монокуляр, мініатюрна підзорна труба.

⁷⁴ Каруж, комуна в кантоні Женева в Швейцарії.

Нема ні галасу, ні пороху, всюди зелень. Гора «Salève»⁷⁵ (вже по французькому боці) зовсім близько. – Хотілося би, щоб ми за 20 років мали такий дім. – Пікар розказував про свої спогади з доби Союзу Народів⁷⁶ на Женевському терені (недавно мав він в нашій «Groupe de Jeunes»⁷⁷ замітну доповідь під заголовком «Genève [...]»⁷⁸ centre international») ⁷⁹. – Замітно, як різні люди – такі як Пікари та інші, зв'язані з тутешнім квекерським гуртом, – [67] які перед роком були для мене ще зовсім чужі й «несвої», тепер для мене вже старі добрі знайомі, що з ними почувалося добре.

Вечором був у театрі. Був сам, бо дістали тільки один квиток, а Джоен залишилася вдома, щоб скупатися й перепрати свою білизну. – Гостинні виступи славного французького актора Louis Jouvet⁸⁰, та його трупи. Ставили п'єсу Мольєра, «Ecole des Femmes»⁸¹. – Мабуть найкращий театральний спектакль у французькій мові, що його мені досі доводилося бачити. Jouvet в ролі Арнольфу створив незрівняний тип підстаркуватого егоїста, мудрагеля й чудака. Всі інші актори також на висоті. Гра неймовірно «синхронізована», декорації й костюми – рафіновано прості – віддають класицизм доби Люї XIV. – Комедія дуже глибока [68] своїм змістом. Мольєр, у своїй драматичній техніці, не є бездоганний, інтрига «рухається» вперед трохи наївними трюками, які походять ще з репертуару Плявта⁸² й «comedia del' arte»⁸³ (напр. розв'язка інтриги при допомозі «deus ex machina»⁸⁴). Але сила Мольєра не в конструванні драматичної інтриги, лиш в малюнкові характер та схопленні певної людської ситуації. «Школа жінок» займається проблемою «подружньої зради». (Те, що Агнес ще не жінка Арнольфова, але вихованиця, – не міняє суті проблеми). Класична концепція «зрадженого мужа» – дурень, над яким сміється хитра жіночка. Геній Мольєра в тому, що він зумів піднятися над ці конвенціональні уявлення. Інтелігенцією то волею Арнольфу перевищує своїх партнерів: Агнес наївна і простодушне дівчатко, а «молодий любовник» Оронт доволі бліда фігура. А всетаки цей хлопчисько й наївна Агнес тріумфують над розумним досвід[69]ченим, енергійним Арнольфом. Чому? В молодих говорить стихія любови, яка інстинктивно веде закоханих, мов двох сновид. Розумний Арнольф з холодним, вирахованим серцем егоїста остається в дурнях...

Підчас антракту зустрів Карльоса й Еллен Райтів (Wright), які були зі своїм гостем, молододою бразиліянкую (німецького походження). – Після спектаклю ще сиділи трохи в кавярні. Карльос був у доброму настрої й розказував багато анекдот.

⁷⁵ Салев, гора у Франції (1379 м) у Савойських Передальпах, за 6 км від Женеви.

⁷⁶ Організація, яка діяла у 1912–1919 рр. та мала на меті сприяти національному самовизначенню народів Центральної та Східної Європи.

⁷⁷ «Група молодих людей» (фр.). Йдеться про молодіжну групу при Квекерському центрі в Женеві.

⁷⁸ Не вдалося відчитати слово.

⁷⁹ «Женевський міжнародний центр» (фр.).

⁸⁰ Луї Жуве (1887–1951), французький театральний та кіноактор, режисер, керівник театру «Атенеї» (Théâtre de l'Athénée) в 1930-х рр., кавалер Ордену Почесного Легіону (1950).

⁸¹ Йдеться про театральну комедію Мольєра «Школа Дружин» (1662).

⁸² Тит Марцій Плавт, давньоримський театральний діяч, автор комедій.

⁸³ Комедія дель арте, комедія мистецтва, комедія масок, вид італійського народного театру (з використанням методу імпровізації та грою акторів, одягнених у маски), який значно вплинув на розвиток західноєвропейського театру.

⁸⁴ «Бог з машини» (лат.), прийом в античній драматургії, який базується на раптовій зміні фабули через втручання сторонніх могутніх сил чи обставин.

Хочу ще згадати, що я від яких 10 днів їжджу в місті на ровері. Кілька місяців тому я сам не дуже в це вірив і Джоен мала зо мною багато муки. Моя їзда на ровері ще доволі незграбна (мушу ще підучити деякі «трюки» напр. їхати стоячи, руками показувати напрям на пере[70]хрестях, тощо), але це справляє мені велику радість. Нормально треба було вмілість вивчити в 10 році життя, але «ліпше пізно, ніж ніколи». Вивчення їзди на ровері дає мені почуття збільшеної фізичної зручності й самовпевненості, – чого мені так часто бракує.

[71] Поїздка до Парижа.

17 липня 50, понеділок

Виїзд з Женеви к. год. 1-шої вполудне. Візу у франц. консуляті дістав нині вранці, протягом пів-години. Коли я їхав до Парижа минулого року, треба було внести прохання на 3 тижні наперед, яке йшло до Міністерства Закордонних справ в Парижі до вирішення. Тепер процедура прискішена й улегшена.

Минулого року їхав я до Парижа ніччю і ніччю вертався. Тепер вперше бачу цю дорогу. Несподіванкою було для мене, що Жюра⁸⁵ такий широкий. Проїздили через нього майже дві години. Ці гори не дуже високі, але стрімкі й мальовничі. – Потім їхали Бургундією. Приємні хвилясті краєвиди. Єдине більше на всій відстані [72] Женева й Париж – це був Діжон.

В вагоні ми мали доволі місця. В порівнянні зі швейцарськими залізницями, – з електрифікованими, – французькі поїзди брудні, а у своїй конструкції роблять доволі старосвітське враження.

Прибули до Парижа к. год. 11-ої вечором, з ¾ годинним запізненням. Метром до «Centre Quaker International», де мали зарезеровану кімнату.

18. липня, вівторок

Ми знінсталювані в Centre Quaker International, вулиця rue Notre Dame des Champs. Це «Латинський квартал» недалеко Люксембурзького саду та Boul'Mich⁸⁶. Дім старий «hôtel particulier»⁸⁷ з 18 століття. Надзвичайно приємний. На подвір'ї (що на нього виходить наше вікно) росте кілька дерев, зелений травник, мальнський басейн з водограєм [73] і золотими рибками. Шум великого міста долітає, але в цьому городчику почуваєшся ізольований від світу, немов на острові. – В домі повно різних закамарків. Квекри мають тут різні свої бюра, а крім цього ведуть свого роду «гостель», де зупиняються їхні працівники, проїздом у Парижі та де живуть кілька студентів. При гостелі теж харчівня. Годують добре й дешево. Ми будемо з Джоен завжди вертатися до центру на обіди й вечері. Цей десяток осіб, що збирається за столом, веселий і здебільша молодий.

Перший прохід по Парижі: Через Люксембурзький сад та Бульвар Сен Мішель до надбережжя Сени, й до церкви Нотр Дам та її ближче оточення. Перша «prise de contact»⁸⁸. Приємно констатувати, що чоловік [74] орієнтується в напрямках і пригадує собі різні характеристичні види міста.

Після обіду: Прохід про «великих бульварах» від Eglise Madeleine⁸⁹, коло Опері аж до кінця Boulevard des Italiens⁹⁰. На «великих бульварах» велетен-

⁸⁵ Тобто Юра, гірський масив у Швейцарії та Франції.

⁸⁶ Бульміш, Бульвар де Сен-Мішель, одна з головних вулиць Латинського кварталу Парижа.

⁸⁷ «Приватна каменниця» (фр.).

⁸⁸ «Початковий контакт» (фр.).

⁸⁹ Церква Сен-Мадлен (Святої Магдалини) у 8-му окрузі Парижа на однойменній площі.

⁹⁰ Бульвар Італійців (фр.)., один із чотирьох великих бульварів Парижа.

ський рух, міжнародна публіка, блискучі магазини. Зелень дерев, посаджених в довгий ряд, уприємнюють вулицю. – Я не знаю, чи це так мені тільки здається, але Париж робить значно заможніше, більш «нормальне» й упорядковане враження, як перед півтора роком. Ефект «Пляну Маршала»⁹¹?

Після вечері йду відвідати Петра Равіча. Йду з биттям серця. Майже рік не було від Петра вістки. Тільки посередньо знаю, що він ще на своєму старому помешканні: rue de Vaugirard⁹², «Hôtel Michelet». Його довга [75] мовчанка неспокоїла. В чому діло? Моє сумління в відношенні до Петра не є чисте. Спогад про мій адюльтер з Ребекою в 1943 р., коли Петро був у концентраційному таборі. Соромно перед самим собою. – Заходжу раз до готелю: Петра нема. Волочуся по Boul'Mich'. Заходжу вдруге к. 10 години. Порт'єр каже, що його ключа нема внизу у скринці, – значить Петро вдома. Вилажу вузькими сходами на 4 поверх. Через двері чую знайомий голос. Стукаю, входжу (На сходах я помолився: «Нехай буде воля Твоя»). Петро кидається мені в обійми. Одна хвилина вистачила, щоб переконати мене, що мої побоювання були безпідставні та що Петро не змінив свого ставлення до мене. Він або не знає «інциденту» з Ребекою, або – якщо знає – (що не є виключене, бо Ребека в хвилинах подразнення попадає легко в істерику й не воло[76]діє над своїм язиком), то над цим перейшов до порядку. – Більше години балакаємо з Петром, доволі хаотично. – Я пішов був до нього сам, не хочучи брати Джоен на це перше побачення. Бачучи, що все в порядку, беру Петра до Квекерського Центру, щоб він міг привітатися з Джоен. Джоен уже клалася спати, але знову одягнулася й ми сиділи й балакали в маленькому бістро десь аж до 1-шої години вночі.

19 липня, середа

Рано й пополудні, два рази, в Люврі. Кожний раз по приблизно 2-3 години. Враження розгортаюче. Це найбільший музей, що його я досі бачив. По суті: кілька музеїв (орієнтальна старовина, антична скульптура, галерея картин) сполучених в одне. Ми машерували дуже завзято, зупиняючися тільки при деяких най[77]важніших експонатах (Венус Мілоська, Самотракійська Ніке, картини Греко, Велякеса, тощо.) Навіть «найважливішого» ми не встигли побіжно переглянути. Треба буде ще зайти раз чи двічі. – Ходження по музеї томить ноги, очі й... інтелект.

Вечором волочимося з Петром по бульварах St. Germain та St. Michel. Близько бульвару St. Germain зупинилися в льокалі, де вгощають «екзистенціалісти». В цьому самому будинку є клуб, де сходяться «головні» екзистенціалісти, Жаном-Польом Сартром починаючи⁹³. Там нас не пустили, бо треба мати членську карту. Але й та частина, де ми сиділи, виглядала досить мальовнича. На стінах «сюрреалістичні» картини. Публіка здебільша молода. В більшості мабуть молоді літератори й їхня ближча кумпанія. Видно гарні дівчата. Деякі з них, як каже Петро «літературні курки». [78] Найкапітальніший тип сидів при

⁹¹ Франція отримала 20% всього обсягу допомоги в рамках плану Маршалла.

⁹² Rue de Вожирар, найдовша вулиця в рамках міських мурів Парижа (4,3 км).

⁹³ Ймовірно, йдеться про Кафе де Флор, яке діяло з 1877 р. на розі Бульвару Сен-Жермен та вулиці Сен-Бенуа; його інтер'єр майже не змінювався з часів Другої світової війни. Кафе було місцем зустрічей інтелектуальної та творчої публіки; постійними відвідувачами його були Жан-Поль Сартр та Сімона де Бовуар, тут побували також Ернест Гемінгвей, Альберт Камю, Луї Арагон, Пабло Пікассо.

сусідньому столику. Це був мужчина к. 35 років життя, одягнений точно згідно з модою, скажімо 1820 року: Циліндер, широка біла краватка, фрак – одним словом з голови до стіп герой з роману Бальзака. Навіть в руках була в нього палка «gourdip»⁹⁴ (що належала до костюму елегантних чоловіків того часу), а зачіска й бакенбарди теж були «echt»⁹⁵. Наїдивніше он що: можна б подумати, що герой такої маскаради це якийсь веселий жартун з нахилом до блазенських витівок. – А тим часом вираз обличчя в чоловіка був серйозний, а навіть строгий. Петро каже, що це один з найбільше відомих французьких бонапартистів (?!). – На Boul'Mich' велетенський рух. Столики ресторанів сягають далеко на тротуари. Вздовж вулиці стоять різні буди. Це стрільниці («tir») та вся[79] кі лотереї. Всюди тиснеться юрба. Звертає увагу великий відсоток негрів, мароканців і китайців (чи індокитайців).

Петро доволі докладно розказував свою історію. Зреконструювана з фрагментів його оповідання виглядає вона приблизно так: Навесну 1949 (незадовго по моїй візиті в Парижі) йому відібрали стипендію. Він почав працювати в бюрі Польської Пресової Агенції⁹⁶ (РАР) в Парижі. Незадовго після цього прийшло до польсько-французької «дипломатичної війни». Головного польського репрезентанта РАР'у викинули з Франції (як реванж за подібну міру Варшави). Петро залишився фактично головним пресовим представником, хоч формально не має цього титулу. Для РАР'у щоденно посилає біжучі новини, крім цього пише статті до польської преси (під французьким псевдонімом. – [80] буцімто як «чесний французький людський демократ і прихильник миру!»). Заробляє д. добре і працює багато. Матеріально втримує повністю Ребеку (що теж втратила стипендію), допомагає старому батькові в Польщі та сестрі⁹⁷ на півдні Франції. Ці мотиви найбільше його тримають при теперішній роботі. Внутрішній стан Петра цікавий. Комуністом він ніколи не був. Він внутрішньо типовий індивідуаліст, може навіть анархіст, скептик в інтелектуальних справах, морально винятково порядна людина (без ніякої «мораліні»⁹⁸). Власне кажучи, до політичних питань ніколи не мав особистого відношення, він радше літератор і естет. Власне ця незаінтересованість дозволила йому прийняти працю, на яку він дивився мабуть виключно як на можливість заробітку. І саме ця праця в кому[81]ністів зробила з нього рішучого антикомуніста. Про комуністів, про всю систему

⁹⁴ «Палка-ціпок» (фр.).

⁹⁵ «Справжній» (нім.).

⁹⁶ Польська Пресова Агенція (ПАП), державна інформаційна агенція Польщі, яка діяла з 1944 р. в Польщі, з 1945 р. під цією назвою та аббревіатурою; конкурувала з діючою в еміграції під егідою еміграційного уряду Польською Телеграфічною Агенцією.

⁹⁷ Ідеться про батька Петра – Соломона Равича (1878 – д.с.н.), народився у Бережанах; працював там у нотаріальній конторі, згодом, ймовірно, працював адвокатом у Москві, звідки під час революції втік до Львова. У Львові мав власну канцелярію, був членом палати адвокатів та брав активну участь у діяльності єврейських общинних і благодійних організацій міста. За приходу радянської влади став завідувачем 6-ї юридичної консультації м. Львова. Після 1945 року мешкав у Кракові.

Сестра Стефанія Равич (д.н.н. – д.с.н.) приблизно в 1933–1934 рр. виїхала у Мадрид. Найімовірніше, вийшла заміж за іспанця та змінила прізвище. Під час Громадянської війни все ще перебувала в Іспанії. Невдовзі (до 1940) переїхала, найімовірніше, на південь Франції, згодом разом із сином мешкала поблизу Парижа. У 1982 році була присутньою на похороні Петра Равича. Див.: Lester David. Suicide and the Holocaust. New York, Nova Science Publishers, 2005, p. 148.

⁹⁸ І. Лисяк-Рудницький має, певно, на увазі моралізаторство.

він оповідає масу злобних анекдотів, характеристичних рис глупоти і злочинності. А при цьому всьому не рідиться покінчити з теперішнім становищем, але фаталістично чекає, що прийде (Петро вірить у близькість війни). Його становище не є легке. Каже, що до Варшави було більше доносів проти нього, польську амбасаду описує як маленьку джунглю, де один проти одного шпигує, доносить, інтригує. Петра тільки тому не викликали досі до Польщі, що при теперішньому стані польсько-французьких відносин французький уряд не впустив би нового кореспондента. – Характеристичне, що Ребека-Анна, якої позиція [82] здавалася мені перед півтора роком д. міцною, – член партії, технічна добра спеціальність (студентка кінематографії), значно обережніша у словах і виступах як Петро, – теж попала в неласку й має великі прикросі. – Коло півночі ми втрійку (Джоен, Петро й я) зайшли до готелю й застали Анну. Вона вже була в ліжку. Вона вперше бачила Джоен: придивлялася їй дуже уважно. Подарувала Джоен спонтанно гарну гаптовану блюзу у укр. стилі.

20. липня, четвер

Прогулька до Шартра (Chartres). Півтора годині поїздом від Парижа. Маленьке, нецікаве містечко. І готична Катедра з 12-13 століття, незрівняної краси. Ми оглядали собор більше як чотири години, з обідньою перервою. Три моменти гідні уваги: 1) Архі[83]тектура собору. (12-13 століття). Це готика, не така «стрільчаста», як німецька (напр. собор в Ульм'ї), але я б сказав «класична», монументальна. Стіни підперті могутніми камінними бічними пілястрами; видно архітект ще не почувався зовсім певний. Всі елементи готичного архітектурного стилю є наявні, але враження таке, що архітектор не мав відваги ці елементи використати й розвинути до кінця. – Перед головним фронтоном дві могутні вежі, одна з 12 століття (більше проста, «класицистична»), друга добудована в 16 столітті. – Я виліз на вежу, що з неї простягається вид на широку рівнину, на містечко й на собор, який згори ввижається якоюсь велетенською горою. 2) Пластика – Три портали це архитвори пластики, з сотнями статуй і плоскорізьб. Найбільш архаїч[84]ний є центральний. Статуї суворі видовжені, монументальні, у своєму виразі майже «византійські», – сповнені невисказаної релігійної екстази. Бічні портали більше багаті, різноманітні, реалістичні. – Мотиви, що їх репрезентують портали: створення світу, страшний суд, Христос серед апостолів, почитання Діви Марії – це рекапітуляція середньовічного релігійного світогляду. – Пластична майстерність стоїть на дуже високому рівні. Вона принципова (у своєму жанрі) не уступає найкращим досягненням античного чи ренесансового різьбярства. 3) Але найчудесніше з усього – вітражі. Майже всі вікна собору це вітражі – велетенська розета над головним входом, великі вікна головної нави, горішні вікна перехресної нави, вузькі вікна в галереї за вівтаром. Вся церква виглядає як якийсь казковий [85] підводний красвид. Кожне вікно має свій панівний нюанс барви: темно-синій, червоний, помаранчевий. В залежності від того, з котрого боку світить сонце, одні вітражі горіють немов різнобарвне полум'я, видаючи гарячі рефлекси аж на долівку, тоді коли інші вітражі ховаються в таємничому сумерку. Ми були в церкві двічі, ранком і пополудні, й бачили собор освітлений з різних боків. – Керуючися провідником, старалися ми слідувати за змістом сцен, зображених довгою низкою чотирикутників, ромбів і кіл на вітражах. Це мотиви зі Святого Письма, з апокрифів, з житій святих. З поміж

безлічі інших згадаю тільки про «Notre-Dame de la Belle Verrière»⁹⁹ (за вівтарем) та про Генеалогію Христа (в формі символічного «дерева Єсеевого»). – З цих вітражів можна багато навчитися про деталі християнської теології, й гаріго[86] графії. – Джоен незрівняна сопутниця при огляданні старих монументів. Її мистецька вражливість та широкі історичні й релігійнознавчі знання роблять оглядини в її товаристві історичних монументів найприємнішим «passe-Temps»¹⁰⁰.

Вернулися до Парижа тільки к. 7-ої години, на вечерю.

Після вечері хотів я піти відвідати ред. Голяна. Але показалося, що його адреса, яку я мав надійсна. Мабуть тепер мешкає деінде. – Було к. години 10-ої вечором. Я вийшов на Champs-Élisées¹⁰¹ і машерував ними вгору, аж до Триюмфальної Брами¹⁰². Також тут вечірній рух на вулиці велетенський, але іншого характеру, ніж на Boul'Mich'. Елегантна публіка, елегантні ресторани й кавярні, реклами кін і магазинів і майже безпереривна черга авт. Врешті дійшов я до [87] Etoile¹⁰³ та до Arc de Triumpe посеред неї. Під Аркою могила Незнаного Вояка з вічним полум'ям над нею. Не зважаючи на пізню пору, тут було багато туристів, що розглядалися, сиділи, гуторили. (Згадую «Могилу Незнаного Вояка» в Берліні, Унтер ден Лінден. В класицистичній будівлі Шінкеля¹⁰⁴ вона була немов релігійний санктуарій; Могила Невідомого Вояка в Парижі не є така відгороджена від народу). – Коли було дивитися вниз Елізійських Піль, то вуличні лямпни творили дві прості лінії світел; ближче до мене, окремі світла лямп були добре відроджені, трохи дальше дистанс між світлами зменшувалися, а далі були тільки дві мерехтливі лінії. І відблиски авт, реклами і шум великого міста, що долітав до монументу, немов шум моря... – Вернувся додому коло [88] півночі...

Ще у зв'язку з Шартр: коли подумати про обмежені технічні й фінансові спроможності середньовічного суспільства, тоді шойно можна собі як слід усвідомити факт: яке велетенське напруження уявляли собою ці велетенські готичні собори. Напруження, що його володарі й народи добровільно, навіть з захопленням, брали на себе. Це вказує на релігійну екстазу, на спрямованість волі – які для нашого утилітарного віку є майже незбагненні.

21.7 / п'ятниця

Раптово зробилася велика спека.

Я ранком пішов до грек.-католицької церкви на бульварі St. Germain і довідався теперішню адресу ред. Голяна. Показується, що він уже близько рік не живе на St. Philippe du Roule¹⁰⁵. Він є адміністратором укр. дому на вулиці Тен'а (Taine)¹⁰⁶.

⁹⁹ Одне зі 170 зображень Богородиці в Соборі Нотр-Дам де Шартр, найвідоміший вітраж.

¹⁰⁰ «Проведення часу» (фр.).

¹⁰¹ Елісейські Поля, одна з головних магістралей Парижа.

¹⁰² Тобто Триюмфальна Арка, Arc de Triumpe (фр.).

¹⁰³ Так в оригіналі. Очевидно, йдеться про place de l'Étoile (з фр. площа Зірки). Сучасна назва: place Charles-de-Gaulle (площа Шарля де Голля).

¹⁰⁴ Мається на увазі Карл Фрідріх Шінкель (1781–1841), німецький архітектор та художник, один з представників грецького відродження в архітектурі.

¹⁰⁵ Пасаж Сен-Філіп-дю-Руль та однойменна церква у 8-му окрузі Парижа.

¹⁰⁶ Мається на увазі дім ЗУАДК, Злученого українсько-американського допомогового комітету в Парижі, на вул. Тена, 136, який перебував у занедбаному стані і приведений до порядку завдяки Роману Голяну. Див.: А. Байцар. Видатні винниківчани. Роман Голян – старшина УГА і Армії УНР (http://baitzar.blogspot.com/2018/10/blog_post_23.html)

Пополудні з Джоен «вікинчували» [89] Лювр. Малярство: Джоконда, автопортрет Рембрандта в старечому віці, знаменита «Fête champêtre»¹⁰⁷ Рубенса (в такій рубашній¹⁰⁸, жанровий картині він значно «природніший» ніж у штудерних¹⁰⁹ мітологічних і двірських конструкціях), портрет Еразма Роттердамського роботи Гольбайна. В відділі скульптури: Два «сковані раби» Мікелянджело, «pendant»¹¹⁰ до тих, що ми їх бачили у Флоренції.

Після цього перемандрували ще сад Тюільрі. Після музею й в спеці – ми втомилися. Ледве живі добилися додому і швидше пішли спати.

22.7 / субота

Вранці з Джоен до Sainte-Chapelle¹¹¹ та Conciergerie¹¹². – St. Chapelle я вже раз бачив півтора року тому з Петром і Ребекою. Але тоді вітражі ще були евакуйовані. Тепер вони на своєму місці. Ці вітражі зовсім витримують порівняння з Chartres. Але загальне враження [90] всетаки трохи інше. Там був великий собор з холодними мурами; в мурах тільки проломані вікна; в церкві засадничо панує сумрак, різнобарвні вітражі, виринають в містичній полу-темряві. – St. Chapelle зате взагалі не має мурованих стін. Ідея приблизно такаж, як у модерних конструкціях зі сталі та скла. Так і тут: готичний, кам'яний «кістяк» будівлі, – а стіни це суцільні різнобарвні площини одна безперервна черга вітражів. Окремі «сюжети» тяжче зідентифікувати, ніж у Chartres. Враження немов у якомусь «підводному царстві». – Потім перейшли до недалекої кол.¹¹³ в'язниці Conciergerie. Частина тут теж ще готична (велетенська зала зі склепленою кришею¹¹⁴, що служила колись на місце перебування королівського почоту), частина з пізніших часів. – З цим місцем зв'язані спогади доби франц. революції: [91] звідси пішли на страту жерондисти й Марія-Антуанета. – Саме тепер читаю «Історію французької революції» Aubry¹¹⁵. Добра книжка, з великим багатством деталей, а при цьому проглядна. – Страхіття Французької революції – в порівнянні зі страхіттями нашої доби – відносно добродушні, – але в загальному про цю революцію треба сказати, що вона була вибухом колективного божевілля. Здається мені, що із все-європейської точки погляду, франц. революція мала позитивний, побудний вплив на розвиток і поступ. Зате із суто французької перспективи революція була великим нещастям: радикальним перерванням тягlostі¹¹⁶ історичних традицій народу, знищенням найцінніших елементів (враховую тут знищення на полі бою, в Наполеонських війнах!).

¹⁰⁷ «Сільське свято», популярна пасторальна тема у живописі, яка представляє сільське свято, розваги просто неба. І. Лисьяк-Рудницький має на увазі знамениту однойменну картину Пітера Пауля Рубенса, написану бл. 1620 р.

¹⁰⁸ Тут: простий, грубий, фривольний.

¹⁰⁹ Тут: мистецьких, художніх.

¹¹⁰ Тут: відповідник (фр.).

¹¹¹ Свята каплиця (фр.), готична каплиця-релікварія на території колишнього королівського замку Консьєржері в Парижі, зведена Людовіком Святим в XIII ст.

¹¹² Консьєржері, колишній королівський замок і в'язниця у 1-му окрузі Парижа.

¹¹³ Слово «кол.» дописане під рядком.

¹¹⁴ Тобто склепінчастим дахом.

¹¹⁵ Мається на увазі книга французького письменника і історика Октава Обрі (1881–1946) «La Révolution française» (2 vol., Paris, 1942–1945).

¹¹⁶ Слово «тягlostі» дописане над рядком.

[92] Вполудне Джоен поїхала на свою «getreat»¹¹⁷. Це свого роду квекерські «реколекції». Триватимуть вони тиждень до суботи. Відбуваються вони в околиці Парижа, недалеко Версай¹¹⁸.

Пополудні лазив довго по Бульвар Сен Мішель, оглядав книжки у букіністів.

Вечором до ред. Голяна «Український дім» (власність ЗУАДК) сам по собі зовсім пристойний, але задрипаний. – Голян має свій кабінет, що в ньому сидів з ним до півночі. Прочитав йому матеріали про перебудову УНДО (переговори Макарушки з групою НОУС). Ці речі були для нього нові. Дуже скаржився на бездіяльність Державного Центру. Політичні висновки Голяна відповідали концепціям Мама й моїм: 1) Перенесення Державного Центру до Парижа 2) Зміцнення центрального національно-демократичного табору шляхом демократичних [93] клубів, видавання часопису і т. д.

23. 7 / неділя

Вранці у проф. Борщака. Дав мені цінні вказівки для моєї праці про Карп. Україну. Говорили широко про справу Севрюка. Показував мені листи Севрюка, писані недовго до його смерті. Певне одне: Севрюк не був большевицьким агентом. І друге: навіть працюючи для німців, він остався українським громадянином.

У квекерському центрі в неділю не дають обідати. Я цього не знав і тому залишився нині без обіду.

Пополудні оглядав новий невідомий для мене квартал: Place de la Bastille¹¹⁹; на цьому історичному місці розкинулися нині різні циркові буди, стрільниці, тощо. – Посеред площі велика пропам'ятна колонна, [94] яка всередині порожня. Можна вилізти нагору. Цікавий вид на ціле місто. Був сильний вітер, так що на маленькій платформі, немов завішений у повітрі, не було приємно. – Наступне, що я бачив, це був Place des Vosges¹²⁰. Ця площа, де колись жив Рішельє, зовсім зберегла характер 16. століття і гарний великий чотирикутник, рівна черга домів (білий камінь і червона цегла), аркади під домами, посеред площі зелень дерев, дитячі сміхи та, посередині, кінний пам'ятник Люї XIII-ого. – Потім був у Musée Carnavalet¹²¹. Пишний бароковий палац, що належав колись Mme Sevigné. Це музей міста Парижу. На жаль, не було вже часу оглянути цей музей повністю. Обмежився партером. Це була історія Парижа в 18. столітті, в портретах діячів (політичних, культурних), в малюнках міста, в костюмах і меблях в оригінальних урядових прокламаціях і т. д. [95] Черга режимів від Наполеона до III. Республіки.

Після цього пішов до кіна. Американський поліційний фільм.

24.7 / понеділок

Вранці з Петром на Place Vendôme¹²². Це теж один з монументальних кварталів. На цій великій площі позначується дух Люї XIV. та Наполеона.

¹¹⁷ Тут: реколекції (англ.). У квекерів такі реколекції могли включати духовні бесіди, читання, навчання, загалом час, проведений поза звичною життєвою рутинною.

¹¹⁸ Тобто Версалью.

¹¹⁹ Площа Бастилії.

¹²⁰ Площа Воєзів, найдавніша площа в Парижі.

¹²¹ Карнавалє. Музей історії Парижа.

¹²² Вендомська площа, колись – площа Людовіка Великого, одна з п'яти королівських площ у Парижі.

Пополудні пішов до Institut des langues orientales vivantes¹²³. Борщак дав мені рекомендацію до бібліотеки. Всетакі прийшлося заповнити формальне прохання. По відповідь можу зголоситися щойно завтра. А завтра не буде мене в Парижі.

Після вечері знову поїхав до Голіяна. Несподіванка: Застав інж. Нитефора, знайомого з Праги. Це Schwiegersohn (як це буде по [96] українськи?!) пані Садовської, вдови по проф. Валентині Садовському. Садовські вважали шлюб своєї доньки з Нитефором, – безпретенсійним бізнесменом, – за мезальянс. А тим часом Нитефор виявився ідеальним мужем на теперішні обставини: він умів запевнивши свої жінці добрі матеріальні обставини, навіть у найтяжчих воєнних часах, і зумів вивести жінку, дітей і тещу з Чехословаччини, і влаштувати в Голандії. В неділю буде побачення з Нитефорами й панею Садовською. – З Голіяном зробив я «інтерв'ю» про проблему Карп. України. Він був в Ужгороді й Хусті в 1938/39 рр.

[97] 25.7., вівторок

Пополудні в Версай, зустріч з Джоен, яка прийшла зі своєї «retraite». Це річниця нашого шлюбу. Білянс¹²⁴ цього року: найщасливіший у моєму житті. Джоен: найкраща жінка для мене, що про неї міг тільки мріяти. Думаю, що ми є доброю, гармонійною парою рівно в області серця, як і інтелекту, в буденщині, як і в великих моральних і соціальних проблемах. Наше любовне життя дає сатисфакцію і вдоволення нам обом, – головно відколи переборена моя сексуальна криза з-перед кількох місяців. А тепер ми від тижня знаємо, що в дорозі наша дитина. Трохи страшно перед цією відповідальністю, але з другого боку радісно на душі. Це нова глава в житті що починається.

[98] Щодо самого Версаю, то королівський палац, – у своїй пременсії пишноті, – нам не подобався. Зате парк справді величний.

26.7. – 2.8.50.

Тиждень в Парижі. Резюме:

1) Побачення й зустрічі: Ще раз у Голіянів, спільно з Нитефорами й Садовською. Пані Садовська й її донька дратують мене своєю зарозумілістю та претензійністю. – Уточнив висліди дискусії з Голіяном: 1) Потреба реорганізації Державного Центру й його перенесення до Парижа. 2) Потреба скріплення демократичного табору шляхом демократичного з'їзду й газети. – Бачився з Ясінчуком Назаром. Це єдиний мій шкільний товариш, що з ним [99] зберігся контакт. Він у Львові студіював медицину, а тут тепер займається природничими науками (біологія, фізіологія). В тяжких матеріальних умовах. – В приятеля Петра, Jacques' Fourgnier (якого знаю ще з мого першого побуту в Парижі) відбулася вечеря, з участю Жака, його сестри, Петра, Анни, Джоен, мене й Борута Жерява. Борут – це мій сусід з 5 Passage des Lions, симпатичний словінець (культурний, але трохи індолентний¹²⁵). – Раз Петро запросив мене до себе до бюро, себто до помешкання ПАП, (Polska Agencija Presowa). Петро там тепер сам, зі секретаркою бо його шеф поїхав на відпустку. Я прийшов саме у

¹²³ Інститут живих східних мов (фр.), сучасна назва Національний інститут східних мов і культур, вищий навчальний заклад в Парижі, який започаткував ще у XVII ст. Ж.-Б. Кольбер як Школу для молодих людей.

¹²⁴ Баланс. Тут: підсумок.

¹²⁵ Кволий.

хвилини, коли Петро телефонічно диктував новини до Варшави. Петро мав ще якусь іншу спішну роботу. Отже він посадив мене диктувати з приготовленого машинопису новини ПАП'а. Таким [100] чином продовж 20 minut я говорив із Варшавою. Був я в бібліотеці Симона Петлюри. Показував мені її Рудичів¹²⁶, її директор. Бібліотеку в часі війни пограбували німці. Залишилися з неї тільки жалюгідні остатки. І сама ця бідна бібліотека й її жебрацьке приміщення викликають сумне враження. – Найцікавіше побачення з усіх: з Єржи Гедройцем¹²⁷ (Jerzy Giedroyc), редактором польського місячника «Kultura» та кол. редактором варшавських журналів «Bunt Młodych» і «Polityka», що належали до найінтелігентніших польських публікацій міжвоєнної доби. Я задзвонив до Гедройця (він живе поза Парижем) і він прийшов до мене до квекерського центру. Розмова тривала понад 2 години. Гедройць людина ще зовсім нестара (к. сороківки), добре виглядає, в розмові надзвичайно приємний. Оскільки не помилюся, він із [101] аристократичної, а навіть княжої (?) родини. Гедройць мабуть перший поляк, якого я коли небудь зустрічав, що з ним політичного було легко знайти спільну мову. Бо його постава в російській проблемі точно така ж, як наша українська (постулат розчленування Російській імперії), а в справі Західних Земель він готовий іти на далекойдучі уступки: Вважає, що Польща повинна зректися з границь Ризького договору. Крім цього: Він гадає, що нині передчасно говорити про українсько-польську федерацію, або висувати концепцію Межимор'я; треба змагати до поліпшення українсько-польських відносин шляхом зговорення в конкретних проблемах та викладення існуючих спорів; а федерації легше досягти в загально-європейському концерті, де скорше можна б перебороти недовір'я та застарілі конфлікти, що панують [102] між українцями й поляками. – З усіма цими думками можу беззастережно погодитися – Гедройць скаржився на брак провідних контрагентів і партнерів. Дійсно, тут на паризькому ґрунті він ні з ким путнім з українців не мав зв'язку. – Практичні висновки пішли у двох напрямках: По-перше, польсько-український обмін думок; тут я обіцяв Гедройцеві підібрати кілька нових укр. співробітників для його журналу. По-друге, спільна політична акція в протимосковській і протибольшевицькій площині, зокрема

¹²⁶ Мається на увазі Іван Рудичів, який вже згадувався у цьому щоденнику (1942).

¹²⁷ Єжи Гедройць (Jerzy Giedroyc, 1906–2000), польський публіцист-емігрант, головний редактор часопису «Kultura» (Париж), походить з княжої родини литовського походження гербу Гіппоцентаурус; зі студентських років – активист молодіжного руху; був співпрацівником редакцій часописів «Dzień Akademicki», «Bunt Młodych»; з початком Другої світової війни змушений покинути Польщу; деякий час був секретарем посла Польщі у Бухаресті, але після евакуації установи у 1940 р. вирішив вступити до війська, невдовзі опинився у бюро пропаганди 2-го військового корпусу генерала Владислава Андерса, згодом – у міністерстві інформації уряду Польщі в екзилі у Лондоні; у 1946 р. заснував Інститут літератури у Римі, який довелося перенести до Парижа, залишався директором до смерті. Є. Гедройць був великим прихильником українсько-польського порозуміння, концепції Міжмор'я та розгорнув широку видавничу діяльність: окрім часопису «Kultura» з 1962 р. виходив щоквартальник «Zeszyty Historyczne»; з ним співпрацювали Богдан Осадчук, Юрій Лавріненко, Юрій Шевельов, Іван Лисяк-Рудницький, Борис Левницький, Іван Кедрин, Іван Кошелівець. Див.: Простір свободи. Україна на шпальтах паризької «Культури». Листування 1950–1982 років. Київ, Критика, 2008; Гедройць Є. та українська еміграція. Підготувала Богуміла Бердиховська. Київ, Критика, 2005; Єжи Гедройць та українська еміграція. Листування 1950–1982 років. Київ, Критика, 2008; Гедройць Є. З нотаток Редактора. Київ, 2013; Гедройць Є. Автобіографія у чотири руки. Упорядкування і післямова Кишиштофа Пом'яна. Київ, Дух і літера, 2015, 408 с.; Jerzy Giedroyc i Bohdan Osadczuk. Korespondencja 1950–2000. Opracowali: Bogumiła Berdychowska i Marek Zebrowski. Wojnowice, 2019, 940 s.

на американському терені; тут я обіцяв Гедройця сконтактувати з Голіяном, як компетентним українським чоловіком у Франції, а зате Гедройць дасть кілька польських адрес в ЗДА і (це останнє буде головню цікавити Маму). В Гедройця широкі зв'язки, напр. до його близьких¹²⁸ знайомих належить голосний James Burnham¹²⁹.

[103] 2). Оглядини Парижа. – Сам був на Вежі Ефеля та в соборі Інвалідів – дві великі мої дотеперішні прогалини в знанні Парижа. Спільно з Джоен оглядав дуже цікаву виставку «La Vierge dans l'art français»¹³⁰, прекрасні головню експонати з середньовіччя: плястики та барвисті мініатюри з «часословів» («Heures»). Теж спільно з Джоен були в Пантеоні та в церквах¹³¹ та St. Severin. – Затє прогулька до Bois de Boulogne¹³² вдалася менше; та частина парку, що ми бачили, не дорівнює Стрийському Паркові у Львові.

3. серпня 50

Поворот з Парижа з пригодами. Ми мали їхати вже вчора (2.8., вівторок) нічним поїздом. Але потяг виявився такий переповнений, що ми зрезигнували з приємності прокувати всю ніч на клунках в коридорі. Ми повернулися коло півночі до квекерського Центру, [104] де все спало. На щастя наша кімната була ще не занята. Ми поставили будильник на 5-у годину. Мали сидяче місце в поїзді й попобудні щасливо заїхали домів.

Слово ще про міжнародню ситуацію. Виглядає вона д. загрозливо. Американці держаться це тільки найпівденнішому кінчиківі Кореї, звідки їх швидко викинуть. Це великий удар по престижеві ЗДА. Важніше, ніж кореанська авантюра сама по собі, це питання, наскільки вона наближує загальну війну. У світі (західньому) ширяться панічні настрої. Напр. у Парижі, підчас нашого, там побуту, раптом зникли з ринку цукор, консерви, мило і т. д. Люди роблять «запаси» крамарі ховають товар. Добре собі уявляю, що наших деяких людей просто бере істерика. (Прояви цього бачив я навіть в жінки й доньки Голіяна). Що йдемо до війни, тяжко заперечити. Питання в тому, що це діло тижнів, [105] місяців, чи кількох літ?! Рішення лежить в першу чергу в руках Сталіна. Невже старий Йосип Вісаріоновіч ще за свого життя хоче звести «остатній, рішительний бой» замість залишити це своїм спадкоємцям? Побачимо. – Думаю, що з укр. точки погляду тяжко собі бажати війни, вже сьогодні, коли вона застає нас явно непідготованими; так як нині справи виглядають, Америка далека від того, щоб «ставити на українську карту».

¹²⁸ Слово «близьких» дописане під рядком.

¹²⁹ Джеймс Бернем (James Burnham, 1905–1987), американський філософ, соціолог, економіст; з 1929 р. – професор філософії Нью-Йоркського університету; до 1939 р. – один із лідерів американського трюккізму, потім противник марксизму та публічний інтелектуал Американського консервативного руху; головна праця – «The Managerial Revolution» («Революція менеджерів») (1941); видавець та автор американського журналу «National Review» (NR), присвяченого політичним, соціальним та культурним питанням; під час Другої світової війни був у відпустці від академічної роботи та задіяний в Офісі Стратегічних Служб (попередниці ЦРУ); під час «холодної війни» закликав до агресивної стратегії, яка б підірвала мить СРСР. Про нього див. Francis Samuel T. Power and History: The Political Thought of James Burnham. Lanham, MD: University Press of America, 1984.

¹³⁰ «Діва в французькому мистецтві» (фр.).

¹³¹ В оригіналі пропущене місце.

¹³² Булонський Ліс (фр.), ландшафтний парк на околиці Парижа.

4.8., п'ятниця

В Квекерському центрі була доповідь (в обідній порі, враз з «пikніком») індійської лікарки, Др. Наяр¹³³ (Nayar). Жінка в середньому віці, поважного й тактичного вигляду. Вона особисто дуже добре знала Ганді, була лікарем його родини. Говорила про «методу не-насильства (non-violence) у світі роздертім конфліктами». Допо[106]відь була в англійській мові, тому я не міг слідкувати за всіма деталями, але гадаю, що я добре зловив загальний хід думки. Говорила дуже просто, ясно, спокійно, конкретно в тоні гутірки, а не проповіді, чи «реферату». Але мало чув я в житті бесід, що можуть рівнятися з цією. Із слів цієї жінки проминувала велика духовна сила, живий відблиск особи і вчення Ганді. Др. Наяр казала, що метода не-насильства єдина, яка запевнює дійсну перемогу: внутрішнє переборення зла у противникові (замість пристосовування себе до того, що в противникові є найгірше! – до чого неминуче веде дорога насильства), добровільну капітуляцію противника, його розбросення й остаточне примирення. Як приклади ставила боротьбу проти британського панування в Індії, боротьбу за відручення між Індією й Пакістаном. Метода безнасильства включає два ступені: а) «позитивне безнасильство» – позитивні заходи, які змінюють до усунен[107]ня причини конфлікту (напр. соціальна політика, яка усуває причини соціальної війни) і б) коли «позитивне безнасильство» не веде до цілі, коли напр. противник не хоче визнати слушних домагань, – тоді остається, як друга метода, «тактика не-кооперації», і це своєрідний бойкот, відмовлення всякої підтримки, всякої співпраці, з нечесливою владою, – аж поки вона не змінить своєї поведінки. – Одне є ясне: «Безнасильство» не має нічого спільного із «непротивленням злу»; навпаки, це найрадикальніша форма спротиву злу, відмова всякої концесії для зла. «Безнасильство» вимагає людей мужніх, безстрашних, героїчних – одним словом святих. Др. Наяр казала: «Якби безнасильство мало бути трусливістю перед злом, тоді краще, щоб люди противилися злу із зброєю в руці». Потім вона підняла питання чи метода безнасильства надається до боротьби із тотальними терористичними режимами, такими як [108] гітлеризм і большевизм. Вона казала: «В війнах, мільйони людей дають себе вбивати, йдуть на смерть, бо вони вірять, що це для великої ідеї. Але ніколи не спробували методи безнасильства на ширшу скалю¹³⁴. Коли б був тільки один мільйон, а може менше, людей готових протиставитися тоталітарним режимам методом безнасильства, чи не могло б це потрясти основами навіть гітлеризму чи комунізму. Мільйони жертв Гітлера й Сталіна дали себе вбити, коли вони були залякані чи охоплені розпукою, – але мало було людей, які ризували б

¹³³ Мається на увазі Сушіла Наяр (Sushila Nayyar, 1914–2001), індійська лікарка-лепрологиня, д-рка медицини (1942); родом з м. Кунджа в сучасному Пакістані; прихильниця філософії напруженої праці та ненасильства Ганді; молодша сестра П'ярела Наяра, особистого секретаря Ганді; після закінчення медичної освіти в Медичному коледжі Леді Гардіндж в Делі майже самотужки зупинила локальний спалах холери в місті Вардха, після чого Ганді призначив її своїм особистим лікарем; у 1944 р. створила невелику клініку, яка потім виросла в Інститут медичних наук Махатми Ганді в Вардха; після вбивства Ганді у 1948 р. переїхала в США, де здобула два ступені з громадського здоров'я, а після повернення в Індію створила туберкульозний санаторій неподалік Делі; з 1952 р. була обрана делегатом Законодавчих зборів Делі та працювала міністром охорони здоров'я в уряді Неру (1952–1955) й пізніше (1962–1967) була соратницею Індіри Ганді. Померла у м. Севаграм (Індія). Детальніше див.: Tare S.P. Sushila Nayar 1914–2001 // International Journal of Leprosy, 2001.

¹³⁴ З більшим розмахом.

своїм життям свідомо протиставляючи себе злу». Накінець вона говорила про філософічні передумовини «безнасильства»: «Хто переконаний, що сумлінна є тільки систематизація суспільних конвенансів¹³⁵¹³⁶ та тих умовин, що в них формується людина, того очевидно не буде міг прийняти ідеї безнасильства. Бо в основі цієї ідеї лежить віра, що обстави[109]ни й оточення можуть впливати на людину, але вони ніколи не визначають її внутрішнього найглибшого змісту. Я вірю, що в кожній людині є іскра Божественна, що ця іскра жевріє навіть в душах таких великих злочинців, як Сталіни й Гітлери. Метода безнасильства, це апель¹³⁷ до цієї Божественної Іскри в нас самих і наших противниках».

Багато нам треба буде вчитися – від цієї благородної індійської одуховлености.

4. вересня 1950
понеділок.

Останній тиждень був дуже сумний для нас. – Саме тиждень тому, в понеділок, Джоен вернулася вполудне з бюро, кажучи, що має болі в черевній ямі та ознаки кровотечі. Пополудні пішла вона до свого лікаря-гінеколога, д-ра Данон¹³⁸. Цей [110] записав ліки проти аборту та наказав оставатися в ліжку. Але під вечір болі і кровотеча збільшилися. Я телефонував до Данон, який казав перевезти Джоен до клініки Vois-Gentil¹³⁹. Я відвіз Джоен таксівою к. півночі; йшов зливний дощ. Я був ще при цьому, коли сестра дала Джоен якісь застрики. Потім пішов додому.

Коли я вернувся, наступного дня до клініки й ввійшов до кімнати, де лежала Джоен, в одну мить, не осталося місця для сумнівів. Джоен тяжко ридала. Лікар був в неї вранці і ствердив, що аборт уже стався... Коло 11 год. була призначена операція, щоб очистити матицю від решток, які там оставалися й які могли бути небезпечні для здоров'я. Я був при Джоен аж до хвилини, коли вона дістала передопераційні застрики. (Пізніше Джоен мені розказувала, що її усипляли новим [111] засобом, що називається, якщо не помиляюся, «Евірап»¹⁴⁰. Це застрик, що після нього людина негайно й безболісно засипляє; пробудження по кількох годинах таке ж легке як з природного сну. Це один із здобутків медицини з останніх літ. Коли я в 1937 р. проходив операцію сліпої кишки, усипляли мене етером¹⁴¹. Ні засипляння, ні пробудження не є приємне. При першому, людина має почуття, що дуситься; при другому, пробудження приходить з блювотами, млюстями і прикрою мігренню).

Джоен оставалася в клініці до тільки до четверга. Потім вдома вона ще лежала два дні. Сьогодні вона знову виходила довше з дому.

Лікар казав, що аборт не був викликаний фізіологічними чи анатомічними причинами. «Ви можете мати 6 дітей» – сказав лікар. Цей аборт не був викликаний [112] якоюсь означеною, специфічною причиною (падіння, удар тощо). Причина лежала мабуть в загальній втомі. Джоен дійсно на себе не вважала.

¹³⁵ Так в оригіналі.

¹³⁶ Конвенанс – етикет, правила поведінки.

¹³⁷ Звернення, апелювання.

¹³⁸ Особу ідентифікувати не вдалося.

¹³⁹ Клініка в Женеві, діяла з бл. 1930 р.

¹⁴⁰ Тексобарбітал, засіб для неінгаляційного наркозу.

¹⁴¹ Тобто ефіром.

Вона багато їздила бісиклетом¹⁴². Особливо томляча була праця в амер. бібліотеці¹⁴³ (де вона прийняла заступництво на один місяць): вилаження на драбинку, щоб виймати і вставляти книжки на своє місце. – Ми обоє були легкодушні – Джоен роблячи це, і я, що їй цього не заборонив.

Тепер Джоен уже почувається краще й можна сподіватися, що незабаром повернеться до норми.

Це було велике потрясення для нас обидвох, особливо для Джоен. Ми у двох останніх місяців жили думкою про нашу майбутню дитинку. Це створило в нашому подружжі якусь нову атмосферу. – Це буде також великий удар для батьків Джоен і моєї Мами. В останніх наших листах ми були повідомили фамілію, що чекаємо нащадка й батьки були такі врадувані і зворушені...

[113] У вівторок ще трапилася мені¹⁴⁴ пригода. Я пішов до Американської Бібліотеки (при Американській Церкві), щоб заступати Джоен. Я давав собі раду з візитами, не зважаючи на мову. Несподівано з'явилася Mrs. Barton¹⁴⁵; ця бібліотекарка, що була на урльопі та що її заміщала Джоен. Mrs. Barton мала повернутися з відпустки тільки під кінець тижня. Я втішився, що вона вже є й може переняти бібліотеку. Але вона поводитися якось дивно й допіру по хвилині я зрозумів, що вона здорово п'яна... З'явився пастор церкви, Mr. Stanley, з жінкою й вдвоє пробували намовити Mrs. Barton, щоб вона пішла додому. Але вона не хотіла забиратися. Прикра сцена тривала більше пів-години; врешті пастор майже силоміць витягнув Mrs. Barton з бібліотеки.

¹⁴² Велосипед.

¹⁴³ Ймовірно, йдеться про квакерську Бібліотеку Женевської групи Товариства Друзів, яка розпочала свою діяльність з 1920 р.

¹⁴⁴ Слово «мені» дописане над рядком.

¹⁴⁵ Особу встановити не вдалося.

[1 січня – 31 травня 1951 р.]

[1]

Рік 1951

[2] 1 січня 51.

Понеділок

Початок Нового Року.

Ми ще все в Женеві, довше ніж сподівалися. Причина: Затримка з моєю візою. Американський генеральний консулат в Цюріху досліджує від трьох з гаком місяців мою політичну благонадійність та минувшину. Сподіюся, що кінець-кінців ця операція скінчиться для мене благополучно: не почувваю на сумлінні таких гріхів, які могли б підходити під критерії нового американського закону проти шпигунів і диверсантів.

(До речі, цей закон скомпонований не дуже розумно: Справжніх шпигунів цим напевно не стримають від вступу на американську територію. Зате постановою, яка виключає від іміграції всіх бувших членів компартії, що належали до неї в якому небудь періоді життя, виразно несправедлива, кривдна й політично нерозумна: цим виключають багато сучасних рішучих антикомуністів...)

[3] Саме в п'ятницю прийшов лист з консулату з Цюріху. Просять по телефону вати. Що це значить? Невже віза? В суботу в консулаті не працюють, в неділю очевидно теж ні, нині (понеділок) свято, може довідаюся аж завтра. Це не був би поганий початок року...

В Європі маю ще дві справи до полагоди: габілітація на Українському Вільному Університеті в Мюнхені та диплом Інституту Інтернаціональних Студій у Женеві.

Щодо габілітації, то чекаю офіційного повідомлення, що моя праця заакцептована. Проф. Мірчук писав мені приватно, що дістану це з початком січня. Я роблю вже заходи для одержання візи на вїзд до Німеччини.

В Інституті віддав я професорам Mantoux та Bourquin вісім параграфів. Професори були зовсім задоволені. Остаються ще три параграфи, що з них один уже готовий по-німецьки. (Джоен мусить ще зробити англійський пере[4]клад і переписати). Отже 2 останні параграфи: «Внутрішній розвиток у Карпатській Україні 1919–1938» та «Мадярський ревізіонізм та його союзники». – Моя праця це буде історія карпато-української проблеми в мадярському та чехословацькому періодах (до 1938). Дальшу частину про події (1938/39) та наступних років, сподіюся виготовити в США.

Джоен чекає дитину, на серпень місяць. Ми сподіємося, що цим разом усе буде добре. Джоен більше вважає на себе, ніж за попереднім разом. Ми ще досі нікому про це не говорили, ані не писали нашій фамілії. Втрата нашої першої ненародженої дитини була для них великим шоком. Скажемо, коли будемо в Америці. Для батьків Джоен і для моєї Мами це буде велика радість. Вірю, що все буде в порядку.

Плани на рік: Європа: Габілітація й диплом. Переїзд до Америки. В Америці: Перший період акліматизації, англійська мова (що в ній уже тепер роблю поступу). В науко[5]вій ділянці: Закінчення «Історії Карпато-Української Проблеми». (Очевидно теж дальше систематичне розбудовування моїх соціологічних

та філософських лектур.) Побачимо, що – з Божою поміччю – з цього вдасться виконати. На це матиме теж вплив розвиток світових подій: Війна може створити зовсім нові, непередбачені ситуації.

Громадська діянка: Відновити на американському терені «групу колишніх ноусівців»; там уже Пізюр і ще дехто, Рудко теж незабаром має переїхати; розглянутися, як можливо включитися в українсько-американське життя. Мушу написати ряд статей, яких теми здавна обдумані.

Сильвестра ми провели так: На вечері були в наших добрих знайомих Філіпа та Галіні Зілі (Zealy)¹. Він англісець, вона полька. Він працював по війні як представник Міжнародного Студентського Фонду в Варшаві й там вони одружилися. Мають маленьку, кількамісячну донечку. Філіп [6] високий, худощавий, з люлькою в зубах, мовчазний. Галіна округленька, добродушні короткозорі очі за окулярами. А втім вона культурна жінка, студіювала точну філософію і психологію. Не має вона ні польської фальшивости, ні польської претензійности. Позичив я від Галіни купу нових польських журналів з Варшави: змістом і навіть оформленням видно рівняння на советські зразки.

На вечері був теж молодий інду, студентський діяч, що брав участь в недавній конференції Міжнародного Студентського Фонду. Гарний хлопець. Він родом з найпівденнішої частини Індії, напроти Цейлону. Його рідна мова це «тамілі», мова дравідійського кореня. Я його дещо розпитував про федеральну структуру Індійської держави.

По вечері ми вп'ятку пішли до нічного клубу «Grillon», де мали замовлений столик. Там уже була Ines Schumacher із своїм нареченим Paul Dumnid². Потім з'явилася ще [7] Ruth Erni із своїм «boy-friend», мароканцем. Наш столик був на галереї, де було трохи менше глітно ніж у залі внизу. Взагалі було страшенно повно, велетенський гамір, танці виглядали майже як судороги. Джоен очевидно майже не танцювала, також і я. Але ми бавилися непогано. Приємно було бачити, як Інез просто перероджена від часу своїх заручин. Вона завжди робила враження «rude»³, дівчини боязливої, трохи вже навіть з манерами старої діви. Тепер вона тулиться й цілується привселюдно із своїм Полем. Вона вигарніла за кілька тижнів. Метаморфоза! – Ми повернулися додому в 2-ій годині.

[8] 4 січня 51, четвер.

Щойно сьогодні ми змогли додзвонитися до консулату: понеділок, вівторок вони святкували, в середу годі було до них дотелефонуватися: Призначають теж побачення з консулом на 15 ц. м. Бог-зна-що це може значити.

З Мюнхену (УВУ) ще все нема офіційного повідомлення.

Джоан останньої ночі спала дуже неспокійно, переверталася з боку на бік, так що й я будився декілька разів. Сьогодні ранком вона сильно вертала (вомітува-

¹ Філіп Зілі (Philip Zealy, д.н.н. – д.с.н.), американський квакер, який очолював команду Американської Соціальної Служби в штаті Одіша в Індії. Його дружина Галіна Зілі (Halina, Helene Zealy, д.н.н. – д.с.н.), полька за походженням, належала до квакерського Комітету Американських Друзів (American Friends' Service Committee); колекціонерка творів мистецтва; протягом 1952–1955 рр. в штаті Одіша вивчала місцеву мову орія та мистецтво, а у 1955–1959 рр. мандрувала іншими індійськими штатами; перебуваючи в Індії займалася різними формами соціальної праці, зокрема промоцією індійського мистецтва розпису на тканині – паттачтра. З 1977 р. колекція Г. Зілі належить до етнографічної збірки Британського Музею.

² Особу встановити не вдалося.

³ «Скромниця» (англ.).

ла)⁴: весь день почувалася погано й залишилася в ліжку. Саме тепер критичний період її вагітності.

Пополудні дзвонив Семчишин. Це цікавий тип. Родом з Буковини, в 20-их роках студіював закордоном і там уже залишився. Він з професії міжнародний купець картинами. Напр. тут у Женеві торгує Дюрера в князя Любомирського, в останніх місяцях кілька разів [9] їздив до Іспанії, звідки привіз Гою⁵ і т. д. Одружений з норвежкою та має норвезьке громадянство й хату в Осло, але постійно перебуває в розіздах. Як на наші українські еміграційні відносини, заможна а навіть дуже багата людина. Тип «сельф мейд мен'а»⁶. Дуже добре визнається на малярстві, а крім цього з різnorodними зацікавленнями. Хронічно нарікає на українців. Колись (мабуть 2 місяці тому, коли він у нас був на вечері) я його навіть за це гостро вилаяв: треба, мовляв, бути критичним до хиб нашого суспільства, але треба вміти бачити й оцінити його досягнення; коли йому, Семчишинові, в житті повезло, то це не значить, що всі інші українці є дурні. – Я думав, що С. образиться, але сталося мабуть навпаки. Кожного разу, коли він у Женеві, він просить на побачення. Цим разом ми зустрілися в елегантній цукерні «La Bergerie»⁷ і балакали яких 1 1/2 години: політикували, він розказував враження з Іспанії, я говорив про відносини в Інституті і т. д.

[10] Неділя, 14. I. 51.

В 9 год. виїхав з Женеви до Цюриху. В поїзді читав «Антигону»⁸ та недільні газети. В «La Suisse»⁹ знайшов вістку, яка мене схвилювала: Повідомляють про арешт злодія, який зробив ряд вломів до авт, що стояли на вулицях. Усі прикмети, що їх подала газета, дозволяють додумуватися, що це йдеться про Тоші Добрженського¹⁰. «La Suisse» давала такі прикмети: François D., 35 літ віку, по професії: перекладач, носій мадярського паспорту, але в дійсності чехословацький громадянин. Усе згоджується! – Крім цього газетна замітка казала, що на помешканні злодія знайдено багато окрадених¹¹ предметів, що їх власники покищо неустійні. М. ін. названі теж шкуряні брунатні¹² рукавиці із підкладкою. Саме такі мої рукавиці пропали від кількох тижнів і я за ними даремно шукав скрізь по хаті та у знайомих. – Це ще все не дає абсолютної певності, що йдеться про Добрженського, але правдоподібність, яка зближається до певності.

[11] В поїзді я багато думав про Добрженського. Я знав, що він у матеріальних клопотах: Востаннє був він у нас перед Різдом; він хотів поїхати до Східної Швейцарії, де живе його (сепарована) жінка з дітьми, але не мав на це грошей. Мені Добрженський був винен 35 франків за поміч при перекладах з польської та російської мови. – Жаль мені Д. Дуже серйозно я його не брав, бо робив враження «play boy'a». Але він з дуже доброї родини, чеський граф, зовнішньо гарний, добрий співрозмовець і приємний у товаристві. Я його пізнав через наших

⁴ Блювала.

⁵ Йдеться про малярські роботи Франциско-Хосе Гоїї (1746–1828).

⁶ «Self-made man» – людина, яка добилася всього власними силами; дослівно зробила себе сама (англ.).

⁷ Можливо, мова йде про нинішній ресторан «Bergerie du Gruyérien» у Женеві.

⁸ Трагедія Софокла.

⁹ Швейцарська щоденна газета, яка виходила в Женеві у 1898–1994 рр.

¹⁰ Особу встановити не вдалося.

¹¹ Слово «окрадених» дописано над рядком.

¹² Коричневі.

кол. югословянських сусідів, до яких він часто приходив; в останніх місяцях був у нас кілька разів на вечері, на чаю і т. д. При допомозі Добрженського відшукав я Карі Лобковіца. Я рішив Карі про всю цю історію нічого не казати. По-перше, абсолютної певності не маю, по-друге, Карі напевно було б соромно за людину, яка – хоч ніколи не була його особистим приятелем – нале[12]жить до його середовища.

Приїхав до Цюріху к. години 1-шої: Пообідав і пішов на стрічу з Карі в год. 3-ій на площі Bellevue¹³, близько озера. Чудесний, сонячний день. Видно цілу панораму гір. На надбережних маси типово недільних прохожих.

Прохід з Карі. – Історія нашого знайомства доволі дивна: Ми зустрілися в 1944 р., в приватному, полу-нелегальному кружку чеських католицьких студентів. Насправді кружок не був чисто чеський, але мішаний і чеський і судето-німецький. В тому часі це було мабуть єдине середовище в Чехії, де дві народності зустрічалися на рівній стопі. На це склалися дві причини: сила універсальної ідеї католицтва та понаднаціональна аристократична традиція; більшість членів гурта належало до богемської аристократії, яка зберігала почуття станової, товариської й навіть кровної єдності, не зважаючи на те, що одні родини стояли по чеському, інші по німецькому боці. – Потім ми зустрілися з Карі Лобковіцом доволі [13] часто. Він бував у нашій квартирі на вулиці Вілімовській, я був раз у нього в дільниці «Троя» (дуже далеко від центру Праги).

Після війни, а зокрема після комуністичного перевороту я думав часто про нього, але від моїх женецьких чеських знайомих нічого про долю родини Лобковіців не міг довідатися. Щойно від Тоші Добрженського дістав я перед кількома місяцями інформацію: Всі Лобковіци на Заході¹⁴. А потім, мабуть, в листопаді: Карі Лобковіц живе в Цюріху. Але відомості, які давав Добрженський виглядали дуже дивно: Карі Лобковіц буцімто психічно хворий, втік напихоту¹⁵ з Швеції де мав гарну працю в деревному промислі, хотів стати монахом, був якийсь час у Швейцарії у психіатричній клініці, а тепер в Цюріху працює як кельнер... Всі ці інформації виглядали так дивно й фантастично, що я просто не мав продовж кількох тижнів відвагу зателефонувати на подану адресу. Я вже кілька разів пережив розчарування: Люди зустрічаються по роках і бачать, що собі стали чужі, що не мають собі нічого сказати...

Але сталося зовсім інакше: Карі в пер[14]шій хвилині мене собі пригадав. Незадовго потім приїхав до нас на «Week-end». Фізично змінився мало: надпересічно високий, кріпкий; тільки обличчя, колись по-хлоп'ячому рожеве, тепер стало мужнє і серйозне. – Вже по пів-годині мені стало ясно, що побоювання щодо Карі були безпідставні.

Образ, як я його тепер бачу, виглядає приблизно так: Карі на Заході від 1948 р. Каже, що навіть раз пробував до мене писати. – Фізично, інтелектуально й морально нема в ньому нічого хоробливого, здегенерованого, порочного. Він має ясний, живий, здоровий інтелект: людина не тільки з освітою, але й зі справжньою культурою, що напр. показується в добром смакові в мистецьких і літературних справах. Він має живий інтерес до політики, який напевно вихо-

¹³ Центральна міська площа Цюриха.

¹⁴ Сім'я Отокара Лобковіца виїхала у 1948 р. на еміграцію в Швейцарію через Баварію. У Швейцарії О. Лобковіц отримав економічну освіту та докторський ступінь.

¹⁵ Пішки.

дить поза пусте емігрантське політиканство. Одним словом, я окреслив би його тип мислення, як відповідальне мислення.

Щодо характеру: спокійний, опанований, простий і милий у формах поведінки. Це глибокий характер, який напевно вмів переживати свої моральні проблеми всією душею. Це пояснює можливість моральних криз і депресій. Що він [15] глибоко віруючий католик – це факт, але при цьому з дуже толерантною породи. – Карі мимоходом згадував, що перейшов був після війни періоди моральних криз; про подробиці я не розпитував. – Його «кельнерство» пояснюється так, за його власними словами: В одному моменті він опинився в необхідності заробляти, а «Уряд праці»¹⁶ в Цюріху давав йому, як чужинцеві, тільки мінімальний вибір. Він почав працювати в «Bahnhofswirtschaft»¹⁷ в Цюріху просто щоб заповнити собі екзистенцію на перехідний час. Потім він залишився ще кілька місяців, бо йому здавалося, що коли вивчить основи рестораторської й готельярської індустрії, матиме практичну професію. Але, як каже, прийшов до висновку, що ці сподівання були нереальні. – В квітні Карі поступає на університет в Цюріху, на економічний відділ; має запевнену стипендію.

Розмови з Карі під час його побуту в Женеві викликали в нас обох враження, що маємо собі ще багато взаємно до сказання.

Повертаюся до нашого недільного проходу в Цюріху. Говорили про книжки, що їх я йому позичив: Gheorgiū «25 heure» [16] та Orwell «1984»¹⁸. Оба романи справили на Карі глибоке враження.

Потім ми пішли на виставку Шагала¹⁹. Джоен навчила мене цінувати Шагала, до якого я раніше не мав відношення. Ця вистава переконала мене, що Джоен права і Шагаль великий маляр, із зовсім своєрідним, індивідуальним стилем. Виставка має ретроспективний характер і це дуже улегшує завдання глядачеві: на серії картин, де видно розвиток мотивів, певних мистецьких ідей, можна легше навчитися розуміти Шагала, ніж на окремому образі. Шагаль передусім великий як кольорист. Його символіка, що вражає своєю дивовижністю, дуже сугестивна. Напр. часті повторення сексуальних символів: півень, корова, цап. Шагаль сильно закарінений у жидівському народньому побуті. Мотиви жидівського містечка на Білоруси повторяються часто. Пригадую знамениту картину жидівського цвинтаря, серію портретів рабів. – Виставка зробила сильне враження на мене. – Хотілось би могли її оглядати ще раз, поглибити враження.

[17] На вечерю замовив Карі нас до свого приятеля. Він зветься Моравіц²⁰. Походженням богемський німець, з доброї родини (з аристократичними розгалуженнями). Тому що він небув зовсім «чистий» з огляду арійського параграфу, мусів емігрувати. Вже не знаю, якими шляхами, опинився в Еспанії, там студював і кінець-кінців натуралізувався. Зате його жінка швайцарка, женева. Обое молоді, гарні, симпатичні. Моравіц працює в Цюріху. – Я мусів дещо розказува-

¹⁶ Йдеться, мабуть, про біржу праці.

¹⁷ Тут: залізничний бізнес.

¹⁸ Йдеться про дві відомі книги, які з'явилися друком у 1949 р.: «La Vingt-cinquième Heure» («25 годин») румунського письменника Константина Віргіля Георгіу (Constantin Virgil Gheorghiu, 1916–1992), яку екранізував Карло Понті у 1967 р., а також роман-антиутопію «1984» англійського письменника Джорджа Орвелла (George Orwell, 1903–1950).

¹⁹ Йдеться про Марка Шагала (Marc Chagall, 1887–1985).

²⁰ Особу встановити не вдалося.

ти про СРСР. Потім розмова зійшла на Іспанію. Моравіц дуже добрий оповідач. Він дав трохи іронічну картину еспанської духової ізоляції від Європи, просто гротескової національної зарозумілості. Режим Франко²¹ сильний тим, що не має можливих наслідників: тримається силою факту.

Коло півночі поїхали до хати Карі на нічліг. Він живе на передмісті Hönngg, доволі далеко від центру Цюріху. Його господар: протестантський парох громади. Дім старовинний, з 16. століття. В цьому домі жив колись дід великого педагога Песта[18]лоцці²² й в тутешній парафіяльній шкільці молодий Песталоцці доправлявся до свого ремесла. (Про це каже таблиця на фронті дому.) Кімната Карів велика, гарна, з кількома вікнами, та низькою старовинною стелею, вкритою ренесансовими стюкатурами. На жаль, кімната в зимі нетоплена. Спати тут добре, але сидіти і працювати – неможливо.

Ми з Карі всетаки ще сиділи й дискутували більше як годину. Тема: чеська політика, помилки Бенеша, вигнання судетських німців і відповідальність за це. Видно, що ці речі Карі дуже лежать на серці; його критицизм позбавлений ре-сентименту. Я дав йому прочитати розділ «Чесько-українські відносини» з моєї дисертації. Це Карі зацікавило. Він сам зафігував це перекласти на чеське та подбати про поміщення в котромусь з чеських часописів на еміграції. Каже, що це буде дуже педагогічне для чеської публіки.

[19] Понеділок, 15. I. 51.

Карі пішов на працю, я встав пізніше. У противенстві до вчора, погода жахлива: зимно, мокро, сіро, паде дощ із снігом.

Передполудні зайшов до Benziger-Verlag²³, щоб забрати рукопис Феденка²⁴. Пані Бенцігер²⁵ каже, що рукопис ще все в референта – більше як рік!

В 2-ій годині зайшов до прекрасної, модерної книгарні на Bahnhofstrasse. Дає уявлення про багатство теперішньої книжної продукції в Німеччині. Купив книжку (добру!) італійського соціолога Моска: «Die politische Klasse»²⁶. Здавна мав на це око. – Вчора в цій же книгарні бачив на виставі посмертний твір Альбрехта Гавсгофер'а: «Allgemeine politische Geographie und Geopolitik»²⁷. Знаю, що Гавсгофер працював над цим від літ. Хотів хоч подивитися (покищо, бо мушу цю книжку пізніше мати!), але останній примірник уже був проданий. Приємно, що головний життєвий твір Гавсгофера врятований.

В 3-ій годині було моє побачення в американському генеральному консулаті. [20] Я, зрозуміло, був доволі схвильований – після неприємної пригоди в вересні. Але все було благополучно. Приняв мене урядовець консулату, до речі негр. Робив культурне й симпатичне враження. Властива ціль побачення була: я

²¹ Мається на увазі іспанський диктатор Франциско Франко (1892–1975).

²² Мається на увазі Йоганн Генріх Песталоцці (Johann Heinrich Pestalozzi, 1746–1827), швейцарський педагог та освітній реформатор, творець першої теорії початкової освіти.

²³ Швейцарське видавництво, яке належало родині Бенцігерів і сягає початками у XVIII ст. Початково було пов'язане з м. Айнзідельн, згодом також – Цюріх, Кельн, Страсбург.

²⁴ Йдеться про рукопис виданої у 1951 р. в Аугсбургу книги Панаса Феденка «Ukraine. Her Struggle for Freedom».

²⁵ Особу ідентифікувати не вдалося.

²⁶ Йдеться про Гаєтано Моска (Gaetano Mosca, 1858–1941), італійського правника, політолога та соціолога, одного із творців теорії еліт та його книгу «Політичний клас» (1895).

²⁷ «Загальна політична географія та геополітика» (нім.). Книга вийшла друком у 1951 р. в Гайдельбергу.

мусів ще раз скласти заяву, що я не є, ані ніколи не був, членом комуністичної чи нацистівської партії. Потім урядовець сказав таке: Слідство, що його ведено про моє політичне минуле, не виявило нічого некорисного. Бракує ще тільки відповідь з однієї станиці (десять відповідей уже прийшло). Цієї відповіді можна сподіватися приблизно за 10 днів. Тоді консулат призначить мені нове побачення й віза буде мені остаточно виставлена. Прийдеться поновити лікарські оглядини та поліційне «свідцтво моральності», бо старі вже є недійсні. – Вся розмова тривала не більше 15-20 минут.

Щоправда Карі пропонував мені ще залишитися, але я рішив вертатися до мів. На двірці попрощався з Карі. Він працює в магазині станційного ресторану, як він каже «наполовину як хлопець до посилок, наполовину як [21] магазинір. Ми умовилися, що с'як чи так будемо ще бачитися. В думці порівнював я поставу до життя Карі Лобковіца та Тоші Добрженського. Князь, який не боїться стати робітником та граф, який стає злодієм.

В поїзді читав Шпенглер'а «Die Jahre der Entscheidung»²⁸. Тому що займався в останніх часах Тойнбі²⁹, хотів поновити знайомство теж зі Шпенглер'ом. Тойнбі безконечно більше зрівноважений, критичний; у своїй поставі він гуманіст. Тяжко сказати, щоб Шпенглер був приємний письменник. Його безмежна зарозумілість, претенсійність «пророка» – викликають несмак. Нема сумніву, що його філософія фальшива. Але, не зважаючи на це, яка історична інтуїція, який зір для історичної ситуації!

Вдома був к. 9-ої.

[22] Вівторок, 16. січня 51

Мої здогади щодо Добрженського були правильні. Ми ходили на поліцію й довідалися, що він сидить.

Джоан була щиро потрясена цією історією. Вона плакала. Мені теж жаль було Тоші, але я не був би сам додумався до того, що зробила Джоан: Купила йому папіроси та інші дрібнички й занесла пакунок до в'язниці.

Пополудні ми зайшли до сусіда, що живе поверх нижче: Перський (іранський) журналіст, що зветься Кайоларі³⁰, або щось подібне. Ми познайомилися вже давно в товаристві, а від якогось часу він перенісся до нашої кам'яниці. Я зустрівся з ним в вінді³¹ і він просив зайти колись на чай. Він молодий, ще під тридцятку. Показується, що він родом з перського Азербайджану. Ми говорили трохи про азербайджанське питання, трохи про загальну ситуацію. Він розвивав цікаві зразки софістичної інтелігенції. Пригадується мені вислів Омеляна Пріцака, мого приятеля-орієнталіста, який про персів каже, що вони з природи інтелігентні, але абсолютно безпринципні.

[23] 18. січня 51.

Четвер

²⁸ Мається на увазі перше видання (1933) книги «Jahre der Entscheidung. Deutschland und die weltgeschichtliche Entwicklung» («Роки рішень. Німеччина та всесвітньо-історичний розвиток» – нім.) німецького історіософа та представника філософії життя Освальда Шпенглера (Oswald Arnold Gottfried Spengler, 1880–1936).

²⁹ Арнольд Джозеф Тойнбі (Arnold Joseph Toynbee, 1889–1975), англійський історик, розробник цивілізаційної теорії, автор дванадцятитомного видання «Дослідження історії» (1936–1961).

³⁰ Особу встановити не вдалося.

³¹ Ліфт.

Вечором у нас гості: трьох знайомих з «Groupe des Jeunes» при Квекерському Центрі. Бельгієць Albert de Ridder³², перс Ali Khadem³³ та американка Jeanne Bilby³⁴. Бельгієць високий, худощавий, напевно інтелігентний, але – судячи по всьому – чудака і трохи причинний. Колись студіював на католицькому університеті в Лювен, але його не скінчив, пересварився з попами. Потім пішов, з моральних і соціальних спонук працювати вуглекопом до копальні, але по кількох місяцях захворів і поїхав до Швейцарії на лікування. Одружений з чешкою, має двоє дітей, але його жінка перебуває у Празі! Тепер працює в ООН. – Треба буде з де-Ріддером ще поговорити колись окремо. – Джін і перс ходять разом. Джін є студентка «Smith-College»³⁵: дівчата роблять свій рік в Європі. З дискусій в Серкль des Jeunes я давно звернув увагу на її великі інтелектуальні вальори. Джін не є така зручна дебатерка й парламентаристка, як напр. Сюзен Кінг-Голь³⁶, але – як мені здається – [24] глибша. Здається мені, що вона теж є цікавий і небуденний характер, наладований комплексами. Згадувала вона колись мимоходом, що працювала колись під час ферій як вольонтерка в клініці для божевільних, – для молоді дівчини як-не-як не зовсім звичайне рішення. Ї зовсім не пересічні нахили показуються м. ін. в тому, що на свого «boy-friend» вона вибрала перса Кадема, який виглядає дуже по-орієнтальному. Це добре свідчить про неї, що не побоялася расових пересудів, таких поширених між американцями. – З Кадемом я раніше не мав змоги говорити й чомусь не дуже його цинив. Але довідавшись, що він на днях вертається до Персії, був радий мати його в нас. До речі, довідався, що Кадем написав докторську дисертацію на юридичному факультеті Женевського університету. – Але так сталося, що Кадем швидко виріс на головну фігуру вечора. Розмова точилася здебільшою на релігійні теми. Ми розпитували Кадема про Іслам і він давав обширні й докладні відповіді, які показували його велику філософську та історичну освіту та глибoku ре[25]лігійність. Він підкреслював простоту, ясність та внутрішню силу Ісламу: монотеїзм з одного боку та соціальна й моральна доктрина з другого боку. – Мені здається, що в певних пунктах Іслам вищий за Християнство: Неіснування сакраменталізму та попівства (як окремої касті, обдарованої «магічними» властивостями), – цих двох язв ортодоксального Християнства (католицтва і православ'я). – Мені здається, що Іслам багатьма рисами зближається до Юдаїзму: напр. мусульманські мулли, це не «священники» в нашому розумінні, але радше вчені книжники й доктори, як жидівські рабіни. –³⁷Нема теж сумніву, що на протязі історії мусульмани виявляли більше толерантності, як християни. В усіх мусульманських країнах збереглися великі християнські громади (в Ірані існує теж сьогодні приблизно 1 мільон

³² Альберт де Ріддер (Albert de Ridder, 1918–2003), громадянин Бельгії, походив з м. Біарріц у Франції, чоловік чеської княгині Людмили Лобковіц, автор книги «Histoire diplomatique du traité de 1839» (Брюссель, Париж 1920). Помер у м. Намюр в Бельгії.

³³ Особу встановити не вдалося.

³⁴ Йдеться про Джін Луїс Білбі Андерсон (Jeanne Lois Bilby Anderson, 1930–2016), родом із Брукліна, яка студіювала в Сміт-Коледж на соціології. Померла в Глендейл (Нью-Йорк, США).

³⁵ Коледж Сміт, приватний жіночий гуманітарний коледж у Нортгемптоні (Массачусетс, США).

³⁶ Ймовірно, йдеться про Франсіс Сюзан Кінг-Гол (Frances Susan King-Hall, 1927 – д.с.н.), доньку британського морського офіцера, письменника та політика Вільяма барона Кінг-Гола та Кейтлін Спенсер. Більше свідчень про цю особу не знайдено.

³⁷ Далі викреслено слова: «Але мені здається, що християни».

маздаїстів³⁸); християнські володарі чогось подібного не були б толерували. Це пояснюється тим, що християнська теологія дивилася на Магомета просто як на обманця й богохульника, тоді коли мусульмани шанують Христа як великого [26] пророка! На скільки благородніша постава мусулман! – Але здається мені, що у двох пунктах християнство таке вище: 1) Ісус безумовно вищий тип людини, ніж Магомет. (Цього я Кадемові не казав, але я в тому переконаний). 2) Суть Христового вчення – це внутрішнє духове переродження людини через Боже синівство. Зате християнство (принаймні у своєму первісному виді) не включає майже ніякої подрібної соціальної доктрини й законодавства. Щоправда церкви з бігом часу широко розбудували детальне законодавство, але завжди можливий поворот до джерел, до Христа. А це джерело дає животворну воду для всіх епок, для всіх суспільних устроїв. Зате Іслам (подібно як Юдаїзм) своїм подібним законодавством зв'язує релігію з певним типом побуту та певним історичним етапом цивілізації. – Я поставив цю проблему Кадемові, який признав, що це реальна проблема і трудність. Він розказував, як шляхом інтерпретації та еволюції стараються пристосувати Іслам до вимог модерного цивілізації. Я думаю, що можна в Ісламі передбачува[27]ти розвиток подібний до «реформованого» Юдаїзму, очищеного від традиційної обрядовщини та старих побутових форм.

Вечір був високоінтересний. Мова йшла також про те, що Кадем збирається поїхати згодом до США. Чи це вплив Джін? – Глупе й недискретне питання, але насовується мені думка, чи дружба Алі Кадема з Джін Більбі розвинеться згодом в любовний роман. Деякі натяки на це бачу. – До речі, Кадем був головою іранської студентської організації в Женеві.

21. I. / Неділя

Грипа. – Сьогодні в Квекерському Центрі була «Journée familiale»³⁹: Культ, потім пікнік та в 2-ій годині доповідь Бертрама Пікара про птахів. Пікар є орнітолог аматор. Свою доповідь він сполучив з передаванням грамофонових пластинок з пташиними співами, тьохтянням та щebetанням. Але я почувався так погано, що не був спроможний тішитися цією доповіддю.

Від кількох днів не почувався надто добре, а тепер об'явилися всі озна[28]ки грипи. Повернувшись додому почав ковтати аспірину, полокати горло і т. д.

Джоан телефонувала до Проф. Рапара, щоб відкликати мою доповідь, яка на завтра була заповіджена в його семінарі.

24. I. 51

Я мав би завтра чи позавтра виїхати до Німеччини.

Мотиви: Проф. Мірчук у приватному листі писав мені, що мій габілітаційний іспит мав би відбутися в останніх днях січня. Але досі не було офіційного письма від Ректорату. Тому я заповів Мірчукові, що буду особисто в Мюнхені від 27. I. – Таким чином сподіюся зробити натиск на нього й на УВУ, щоб приспішили свої заходи. – Крім цього умовляю особисте побачення з Рудком і Осадчуком.

Я саме писав повищі рядки, коли прийшов лист-експрес від Ректорату УВУ: В Комісії факультету, яка розглядала мою працю, один голос був проти. Справу розгляда[ти]муть перед поширеним форумом і остаточну відповідь дістану [29] за кілька днів. (О скільки я догадуюся негативний голос мусів бути Щербаківського. З попередньої картки Мірчука я вже знав, що голоси Мірчука та Круп-

³⁸ Адепти зороастризму.

³⁹ «Сімейний день» (фр.).

ницького були позитивні; теж не думаю, щоб голос Кульчицького⁴⁰ був негативний. Щербаківський міг мати до мене претензії за мій есей про «Походження укр. народу й нації»⁴¹, де я його посередньо критикував.)

Це перекидає частинно мої плани. Я рішив, по надумі й по дискусії з Джоен так: їду з лютого до Ульму, де має бути з'їзд Сплілки Українських Журналістів. Відповідно до цього, телеграфую до Осадчука та Рудка. А може до того часу теж виясниться ситуація на УВУ.

[30] 25. I., четвер

Вечором знову кілька гостей: Бельгієць de Ridder, Susann King-Hall (до речі вона була простуджена й швидко пішла) та індокитаєць (вієтнамець) Vo-Tanh-Minh⁴². Я з ним познайомився в Інституті, де він мав раз у проф. Буркена високоінтересну доповідь про положення в Вітнамі. Я його притягнув до співучасті в «Groupe des Jeunes» в квекерському Центрі.

Біографія Во приблизно така: Він був одним із провідників пластового руху (скавтіngu) в Віет-Намі. Під час японської окупації працював як санітет⁴³ та в гуманітарних акціях. Коли вибухнула громадянська війна, його колишні товариші й співробітники-пластуни опинилися поділені по обох боках барикади. Він має близьких приятелів, які є на високих і найвищих становищах в уряді Го-Чін-Мін-га⁴⁴ та в уряді Бао-даї⁴⁵. Поставлений перед konieczність вибору – він відмовився визначитися чи по комуністичному чи по націоналістичному боці. Не маючи довшє [31] змоги працювати в себе на батьківщині він рішився «d'expatrier»⁴⁶, себто на добровільне вигнання, в формі прощі чи подорожі довкола світу. Тепер він на декілька місяців зупинився в Женеві. – Стільки приблизно вже я про нього знав. Але цього вечора, коли розмова потрохи розвинулася, дістав я значну детальнішу картину й його біографії й ситуації в його далекій батьківщині.

⁴⁰ Мається на увазі Олександр Кульчицький (Олександр Шумило-Кульчицький, 1895–1980), український філософ, психолог та соціолог, дійсний член НТШ та УВАН; навчався на філософському факультеті Львівського університету (германістика та французька мова) (1924–1926) та в Сорбонні (1919–1920), д-р філософії Львівського університету (1930, дисертація французькою мовою: «Релігія у вченні Ренана»), викладав у педагогічному ліцеї у Львові (1939); з 1940 р. – у Німеччині, працівник УВУ в Мюнхені (професор (1945–1958), ректор (1962–1963), проректор (1968–1972) та у 1973–1979 рр. – декан філософського факультету); з 1951 р. – у Франції. Помер у Сарселі коло Парижа.

⁴¹ Йдеться про книжку В. Щербаківського «Формация української нації» (Прага, 1941). Іван Лисяк-Рудницький критикував її у своїй статті «Формування українського народу і нації (методологічні завваги) – див.: І. Лисяк-Рудницький. Історичні есе, т. I, с. 11–27.

⁴² Во Тань Мінь (Võ Thành Minh, 1906–1968), в'єтнамський письменник, який провів 1950-і рр. в Європі як емігрант; пластовий сеньйор В'єтнаму; у 1954 р. в знак протесту проти рішень Женевської конференції щодо поділу В'єтнаму оселився в наметі на березі Женевського озера навпроти Палацу Націй і щоранку грав на своїй флейті; у 1960-х рр. звертався за міжнародною підтримкою для допомоги в'єтнамцям в м. Хюе, де тоді жив. Загинув у 1968 р., допомагаючи цивільному населенню Хюе.

⁴³ Санітар.

⁴⁴ Йдеться про в'єтнамського революціонера, комуністичного лідера та державного діяча Хо Ші Міна (Hồ Chí Minh, 1890–1969), прем'єр-міністра (1946–1955) та президента Північного В'єтнаму (1955–1969).

⁴⁵ Бао Дай (Bảo Đại đế, 1913–1997), останній імператор В'єтнаму, правитель прояпонської маріонеткової держави В'єтнамська імперія.

⁴⁶ «Вихати» (фр.).

Во розказував про атракційну силу комунізму на аннамітський народ⁴⁷: Тут спливаються всі елементи – націоналізм (плюс ненависть до колоніялістів-французів) і змагання до соціальної еманципації і справедливості і суґестивна сила стрункої філософської системи, яка має «готову» відповідь на всі питання. Во сам жив в комуністичній зоні. Його старалися спонукати пристати до комунізму всіма можливими аргументами і обіцянками, погрозами й раціональним переконанням. Чому він не піддався. Він комуністам від[32]повів таке: «Ви кажете, що ви прагнете до свободи. Ви кажете, що диктатура тільки переходовий ступінь до майбутнього абсолютно свободного суспільства і свободної людини. Але ви нині не є свободні. Ви мусите робити, вірити й думати, що вам накаже партія!» – Я був глибоко зворушений, чуючи ці слова. Ця молода людина далекої раси й культури потрапила в суть проблеми свободи й большевизму.

Во, безперечно, у своєму роді герой і духовний провідник. Він розказує: Як старший брат, він – по смерті батька – був головою родини. Він виховав своїх братів і видав заміж сестер. Брати шанують його як батька й респектують його авторитет. Він заборонив усі[й] родині належати до комуністичних організацій. Але – як каже – одна братаниця, чотирнадцятилітня дівчина, виїхала з дому по ночі, щоб брати участь в комуністичних зібраннях. Така притягальна сила комунізму!

Він не сумнівається, що Віет-Нам здібний до незалежного національ[33]ного життя, коли б Франція перед 1939 була зробила хоч частину тих концесій, що їх вона почала давати, коли вже було запізно, внутрішній мир в Віет-Намі був би збережений.

Во вже кілька місяців мандрував по Італії (ровером), був на приватній авдієнції в Папи. Папі – як і раніше комуністичному вождеві в Індокитаєві Го-Чін-Мінґові – він поставив питання, як можна зберегти мир!

28. I., неділя

Гостював і ночував в нас закарпатець, Іван Білей⁴⁸. Це товариш Кузьмика⁴⁹, що був в нас перед кількома тижнями. Приїхав до Швайцарії, запрошений вестрою, що живе в Фрауенфельді. Разом з Кузьмиком в минулому літі тікав з Чехії. – З фаху: професор середньої школи – руханка, чеська й українська мова. До 1939 вчив на Закарпатті, потім аж до 1950 у Празі в чеській торговельній гімназії. В розмові з ним, я дещо доповнив [34] мої відомості про події на Карп. Україні в 1938/39 рр.

В п'ятницю був проїздом в Женеві інж. А. Кішка. Ми дві години балакали в каварні, наші політичні позиції близькі. Він з великою симпатією говорив про Цимбалістого. – Кішка добре виглядає, немов відмолодів, повен бадьорости. Незабаром жениться, з бельгійкою з доброї родини.

В п'ятницю вечером: В Центрі сходили Женевської Квекерської групи. – Це перші з ряду сходин, що на них мають дискутувати проблеми, що стоять на порядку Світової Квекерської Конференції в 1952 р. Предметом нинішньої дискусії були східно-західні (себто окцидентально-советські) відносини. Рефе-

⁴⁷ Застаріла назва в'єтнамців, яка походила від нев'єтнамської назви північної частини сучасного В'єтнаму (Аннам) і використовувалася в колоніальній літературі.

⁴⁸ Особу встановити не вдалося.

⁴⁹ Особу встановити не вдалося.

рував Colin Bell⁵⁰, на мій погляд д. розумно і й тонко. Зате дискусія виявила, що женеvським квекрам ця проблема, по суті, дуже далека й чужа.

[35] 29. I. / понеділок

Мав доповідь у семінарі Проф. Rappard'a «Політичні ідеї підсовєтського населення». Rappard був з доповіді вдоволений. Я ні. Бо Рапар скінчена свиня. Він має звичай переривати доповідача, робити свої обширні завваги, що не відносяться безпосередньо до теми і т. д. Внаслідок цього переривання, я вичерпав тільки 1/2 моєї доповіді. Й це тільки завдяки тому, що я боронився, як міг, перербивав Рапара, не давав себе збентежити його заввагами й вперто повертався назад до теми. Але уявляю собі, що коли доповідь читає, скажімо, якась молоденька й несмілива студентка, Рапар може її зовсім збити спантелику.

Від двох-трьох тижнів борсаюся на мертвому пункті в §. 10 моєї тези. Йдеться про з'ясування проблеми москвофільства на Закарпатті, що неможливе, без загального нариса про українсько-російські відносини. Здається мені, що [36] в останніх днях я знайшов дорогу, як перебороти цю заковику.

1. II., четвер

Уродини Джоан. Їй 24 років. – Я їй купив книжечку «Мініатюри Середньовіччя» та песика-маскотку⁵¹. За гроші, одержані від батьків, Джоан купила собі – для нашої колекції – чудову книгу «Малярство Ренесансу».

Завтра їду до Німеччини. Висліду з УВУ ще нема. Їду насамперед до Ульма – на зїзд Спілки Укр. Журналістів, а вже далі до Мюнхену. Хочу зорієнтуватися в україн. політичній ситуації, сподіюся зустріти з Рудком і Осадчуком, а може справа з Університетом таки витанцюється.

2. II, п'ятниця

Весь день в поїзді. – Штрека⁵² Брегенц – Ліндау – Кемптен наладована для мене спогадами, як може ніякий інший шматок земної кулі: Брегенцький двірець та надбережна, де я стільки [37] разів сидів і ходив, напр. пригадуються мої дискусії з Юрієм Дивничем (=Лавриненком) на березі Боденського озера, в Брегенцькій гавані. – Ліндау, містечко на півострові, перший етап в моїх мандрівках до Німеччини в 1945 / 46 рр. Маленька станція (мабуть Hergatz?), де я взяв виходовий пункт для нелегального переходу кордону, який для мене не скінчився мало що в в'язниці. Hergensweiler, де я висідав, коли ходив до Ерні... Кемптен, де ми з Мамою, Омеляном Пріцаком та Тонею Горохович в 1945 р. в літі кочували в напрямі на Австрію...

До Ульму прибув к. 10-ої вечором. Пів-години машерував до табору Д. П. і шойно на місці, говорючи з вартою, зорієнтувався, що попав не в той табір... При-

⁵⁰ Колін Белл (Colin Bell, 1903–1988), американський квакер, родом із Ліверпуля; під час війни працював у Китаї як менеджер хірургічної групи швидкої допомоги; після війни переселився у США, де курував азійський напрямок допомогових квакерських організацій, зокрема очолював допомогову організацію квакерів в Гаїті під егідою ООН, відтак провадив Міжнародний центр у Женеві у 1949–1952 рр., відповідав за пріоритетність зв'язків Центру з ООН та з Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців, а потім до 1968 р. керував роботою головного квакерського осередку в Філадельфії (США). Помер у м. Шарлотсвіллі (штат Вірджинія). Поруч з чоловіком з 1940-х рр. у квакерських організаціях Женеві, Пенсильванії, Філадельфії, Вашингтона та Гонолулу працювала його дружина Елейн Белл (Elaine E. Bell, бл. 1920–1988). Померла у м. Санді-Спринг (Меріленд, США).

⁵¹ Від слова «маскот» – амулет на удачу, талісман (фр.).

⁵² Відрізок залізничної колії.

йшлося знову пів-години машерувати. Врешті знаменита Rheinhardt Kasserne. Знайшов кімнату, де живе Павло Котович, разом з двома іншими панамі, що працюють в адміністрації У Вістей. Знову кинулася [38] в вічі (то в ніздрі!) картина таборового побуту: мізерна обстановка, брудні коци, електричні жарівки обкручені папером, стіл з крайчиками хліба, брудними тарелями, старими газетами.

Спав добре. Без блощиць!!

Н. В. Довідався від Котовича, що з'їзд Спілки Укр. Журналістів, який мав бути 3-го, відкладений на другу половину місяця! Лайдаки, які знали що маю прийти, не попередили мене телеграмою!

3. II., субота

Отже нема З'їзду СУЖ⁵³! Але мій приїзд до Ульму був таки доволі щасливий. Бо саме нині відбувалося три засідання Комісії Закордонних Справ УНР-ади. Хоч засідання Комісії є закриті, мене запрошено до участі, як гостя, чи як консультанта (це дозволено згідно із статутом УНР-ади). Я був радий цій несподіваній [39] нагоді, щоб вглянути в працю однієї з важніших клітин Державного Центру.

В засіданні брали участь: Др. Витвицький⁵⁴, Д. Андрієвський, Довгаль, Феденко, Воскобійник і Мик. Лівицький.

Справи, які стояли на денному порядку: Скликання конференції поневоленних народів (реферував Др. Витвицький), концепція укр. політики супроти наших східних сусідів, Туркестан, пантуранський рух⁵⁵, козача проблема (реферував: Воскобійник), а Феденко розказував про побачення із російськими діячами: меншевиками, Далліном⁵⁶ і Ніколаєвським⁵⁷. Врешті я теж мав маленьку

⁵³ Четвертий з'їзд Спілки українських журналістів (СУЖ) відбувся 17 лютого 1951 р. у Мюнхені-Пасінгу.

⁵⁴ Мається на увазі Степан Витвицький (1884–1965), український державний, громадський та політичний діяч; д-р права; у студентські роки – голова Академічної громади у Львові і Товариства «Січ» у Відні; член редакції газети «Діло» (1903–1918) й редактор тижневика «Свобода» у Львові; член УНР-ади від УНДП (1918); учасник проголошення 22 січня 1919 р. Акту злуки УНР і ЗУНР; Державний секретар закордонних справ ЗУНР, представник її уряду на переговорах з місіями Антанти, з 1919 р. – заступник голови дипломатичної місії Директорії УНР у Варшаві; керівник місії ЗУНР у Парижі та Лондоні у 1921–1923 рр.; з 1924 р. – адвокат у Дрогобичі; один із провідних діячів УНДО; посол до Польського сейму (1935–1939); у 1938 р. – заступник голови УНДО та Української парламентарної репрезентації; з 1945 р. – у Німеччині; учасник відновлення УНР-ади на еміграції (1948); з 1949 р. – заступник голови Виконавчого органу і керівник відділу закордонних справ УНР-ади; з 1951 р. – у США, з 1954 р. – Президент УНР в екзилі.

⁵⁵ Туранізм, пантуранізм, культурний та політичний рух започаткований у XIX ст. на противагу пан-германізму та пан-славізму; наголошував на необхідності співпраці між країнами, які належать або пов'язані культурно, мовно та етнічно з народами Внутрішньої та Центральної Азії.

⁵⁶ Мається на увазі Давид Даллін (David J. Dallin, справжнє прізвище Левін, 1889–1962), російський політичний діяч, історик та політолог; студіював політекономію в Берлінському та Гайдельберзькому університеті (тут захистив дисертацію у 1913 р.); меншовик, член ЦК РСДРП (о) (1917); з 1921 р. в еміграції, у 1930-х рр. по розколі «мартовського» крила РСДРП утворив з Б. Ніколаєвським та Р. Абрамовичем групу «центра», з 1940 р. присвятився науково-дослідній роботі, вивчаючи радянську зовнішню та внутрішню політику і меншовизм.

⁵⁷ Йдеться про Бориса Ніколаєвського (1887–1966), російського історика та політичного діяча; спочатку більшовика (1903–1906), потім, з 1906 р. – меншовика, з 1920 р. – члена меншовицької ЦК РСДРП; з 1922 р. – на еміграції, жив у Берліні, працював редактором серійного видання «Летопись Революции»; у 1924–1931 рр. – закордонний представник московського інституту Маркса-

доповідь: про ситуацію, яка витворилася у Швейцарії у зв'язку з ліквідацією УДК, про мою розмову в Парижі з Гедройцем (редактором польського журналу «Kultura»), про ідею творення клубів протибольшевицьких еміграцій.

[40] В загальному засідання не справило на мене корисного враження. Оба керівники Ресорту Закордонних Справ (Витвицький і Андрієвський) не прийшли на засідання з підготованими й сконкретизованими практично-політичними питаннями. Дискусія мала характер, в великій мірі, обміну інформаціями, або академічної балачки. Багато місця навіть займали такі глупі формальні питання, як напр. чи голосування в Комісії має відбуватися індивідуально, чи кожна партія має мати один голос. (Справа піднята інж. Андрієвським.) Нема враження, що керівники Ресорту ставлять собі ієрархію завдань та що вони здають собі справу з того, на яких завданнях треба сконцентруватися, враховуючи наявні скромні сили. Ці люди мають ряд ідей, часто навіть гарних, але реалізація цих ідей залишена, якщо так можна сказати, власному [41] внутрішньому автоматизмові, а не доцільному керуванню. Коли на порядку стає така справа, як Конференція Поневолених Народів, тоді Панове зраджують, що вони не мають ясною уявлення, ані яка мала б бути ціль імпрези, ані як до цього братися. Тому дискусія довго й хаотично крутиться довкруги тієї трудности, що поодинокі еміграції заступлені кількома репрезентаційними центрами. Рішено вислати анкету до всіх центрів (теж там, де є кілька конкурентних), щоб вони висловилися в справі Конференції. Я дозволив собі Панам звернути увагу, що всяка міжнародна конференція мусить мати міжнародну ініціативну групу (з трьох, чотирьох народів), а вже ця ініціативна група мусить перевести демарші в інших націях. Панам ця думка дуже сподобалася! Далше я сказав, що передумовиною Конференції є з'ясування [42] відношення різних еміграцій до ідеї розподілу Росії, – ідеї, яка «сателітним» еміграціям ще все доволі далека. – Теж це кардинальне питання осталося поза увагою панів з Ресорту та Комісії Закордонних Справ. – Не треба забувати, що наша преса від місяців представляє справу Конференції як буцімто вже дозрілу й близьку; на ділі, все досі не виходить поза академічні балачки!

Вразили мене теж деякі зовнішні ризики: Хаотична й нервова метода дискутування, – противенство тієї методи дискутування, що її бачу в англосаксонців.

Після закінчення засідань Комісії, я залишився в цьому ж готелі, де відбувалася нарада. Вечеряв спільно з Котовичем, Воскобійником та польським приятелем, ред. Бельським⁵⁸, поляком з Київщини, який чудово говорить по-українськи. Сипалися анекдоти.

[43] Вночі, десь до 2-ої години дискусія з Воскобійником на тему: чи можливе включення групи західно-українських інтелектуалів молодшого покоління до УРДП. Моя відповідь радше негативна: Організаційне об'єднання можливе тільки на дійсно соборницькій базі, себто де «Схід» і «Захід» приходять як рівнорядні партнери.

Енгельса; з 1940 р. – у США, зібрав значний архів з історії революційного руху, який продав у 1963 р. Гуверівському інституту у США й керував цим архівом до смерті. Див.: Ю. Г. Фельштинський, Г. И. Чернявский. Через века и страны. Б. И. Николаевский. Судьба меньшевика, историка, советолога, главного свидетеля эпохальных изменений в жизни России первой половины XX века. Москва, Центрполиграф, 2012.

⁵⁸ Особу встановити не вдалося.

Неділя, 4. II.

Весь день провів з «хлопцями», себто двома редакторами «УВістей»: Михайлом Воскобійником та А. Ромашком (⁵⁹). З Воскобійником я знайомий уже давніше, теж Ромашка зустрічав в Ульмі в 1948 р., але собі його з цього часу добре не пригадував. Обидва приблизно мої однолітки. Воскобійник, по-моєму, не росте: в відносно молодому віці попав на відповідальний пост і закрутився в організаційній метушні. Має нахил до неробства та пустомельщини, прикритий деяким апломбом поведінки. Для нього спасення могло б бути в тому, [44] коли б взявся до науки, але мабуть уже не стане на це сили волі. – Ромашко зовсім інший; на вигляд майже хлопчина. Але, як мені казали й як я сам бачу, фактично на ньому тримається редакція «У. Вістей». Його працьовитість і посидючість подивугідна. Своїми особистими нахилами мабуть радше літератор, як політичний публіцист. Йому теж треба б ще вчитися – й такій людині варто було б попасти на університет. Взагалі хлопці симпатичні. Ми обідали разом, були в кіно (старий фільм, що його пригадую зі Львова 1938 р. про британців в Індії – з антиросійською тенденцією), проходилися по місті, врешті довго сиділи в кавярні.

Дивне враження від Ульму: Кіно, каварня, наймодерніші та наймодерніші: Коли ж виглянути надвір: руїни стоять коло нових чи відновлених будинків. Враження якоїсь нереальності.

[45] Вівторок, 6. II.

Розмова з Іваном Багряним. Він живе тепер постійно в одній малій санаторії кількадесять кілометрів від Ульму і приїздить раз-двічі на тиждень. Головна тема нашої розмови: Справа журналу. «Вічна» справа! Вона крутиться від кількох років в різних варіантах, але ніяк не може «витанцюватися». Але думаю, що ми тепер зробили великий крок вперед. Устійнили спільно таку концепцію: Редколегія журналу формується в Америці (Рудко, Дивнич і я); журнал друкується в Європі, в видавництві «У Вістей». Кошти, порівняльно мінімальні, – в ніякій пропорції до того, що друк коштував би в Америці. Редакція має в Німеччині «уповноваженого», який рахується членом Редколегії та який на місці пильнує справу. Видавництво «У Вістей» не хоче на журнал заробляти. Єдина умова, яку поставив Багрянний: Наявність фінансової гарантії для покриття перших видатків. Ця гарантія: [46] приблизно 100 амер. доларів за номер. Я вважаю, що це не є сума, якої не можна б «зорганізувати». До цього мусить вдатися Пізюр та урдповська організація в США. Люди вже заробляють, так що становище зовсім інше, ніж в 1947–48 рр. в Німеччині, після грошової реформи. – Отакий в загальних рисах наш план. Я прирік сам собі доложити всіх зусиль, щоб він був реалізований.

Друге питання, про яке я говорив з Багряним, це справа реорганізації нашого центрально-демократичного табору. Злиття всіх чотирьох груп (УНДО, УНДС, УРДП та ЗСЗУ⁶⁰) – що я ставив як оптимальний результат – мабуть неможливе. Зате потрібні форми тіснішої кооперації та блокування, що вже започатковано «Блоком Демократичних Партей».

⁵⁹ В оригіналі в дужках пропущено місце.

⁶⁰ Союз Земель Соборної України (ЗСЗУ) – українська політична партія ліберального спрямування, заснована у 1948 р. в Ашаффенбурзі в Німеччині та перейменована у 1950 р. на Селянську Партію.

Третє питання: Проблема т. зв. Краєвого підпілля: УПА та УГВР. Це дуже важливий момент нашої теперішньої ситуації. Якщо в сучасній підсоветській Україні існує [47] організований підпільний рух (з друкарнями, боївками, організаційною сіткою тощо) – то це дійсно неймовірне досягнення українського генія. Але що тоді, коли все це тільки блеф і провокація: або фабриковане тут, на еміграції, бандеро-угаверівцями (для обдурення людей і політичної спекуляції), або й змонтоване більшовиками!! У всякому разі поява, в останніх місяцях, вїздоз «воюючої України», вістка про смерть Чупринки⁶¹, претензії «Закордонного Представництва УГВР» значно замотали внутрішньо-політичну ситуацію. – Отож Багряний є твердо тієї думки, що ніякої УПА-УГВР на українських землях нема, що всі ці летючки, прокламації, статті «Горнового»⁶² й «Полтави»⁶³ і т. д., є виробом баварського угаверо-бандерівського підпілля.

Але про цю справу думки є поділені: Я познайомився й говорив з таким проф. Подоляком⁶⁴, теж східняком, симпатичною й культурною людиною. Це колишній учасник [48] «лівої» УРДП (групи Майстренка й Бориса Левицького), що тепер від неї відстав і зближений до Українського Соціалістичного Об'єднання. Він висловлювався в цій справі обережно, але радше схильний вірити в автентичність УПА-УГВР. Подавав м. ін. такий, доволі переконливий, аргумент: Коли б це була еміграційна махінація, то вона була б вийшла на денне світло при розламі між ОУН (б) та групою УГВР. Дальше казав, що буцімто спеці установили, що папір, на якому друковані підпільні краєві публікації, є советський папір. – Не знаю, що про все це думати.

З інших стріч і розмов згадаю такі: Познайомився з Проф. Дубровським⁶⁵ та Павлюком⁶⁶, двома діячами «Союзу Земель Соборної України». Це люди стар-

⁶¹ Попри майже на рік, як свідчить щоденник, запізнилу вістку про смерть Головного Командира УПА Романа Шухевича (1907–1950), УПА в Україні продовжувала активно діяти до 1954 р.

⁶² Мається на увазі Осип Дяків (псевдо: Артем, Гончарук, Горновий, 1921–1950), крайовий провідник ОУН Львівщини, заступник голови Генерального Секретаріату УГВР; у 1944–1948 рр. – член головного осередку пропаганди при проводі ОУН та редактор підпільних революційних журналів, видань, листівок і звернень, автор відомого гасла «Свобода народам! Свобода людині!».

⁶³ Йдеться про Петра Федуна-Полтаву (псевдо: Петро Полтава, Волянський, Север, Зенон, П. Савчук, 1919–1951), члена ОУН, заступника Голови Генерального Секретаріату УГВР, керівника Головного осередку пропаганди Проводу ОУН; ідеолога українського збройного підпілля ОУН-УПА, редактора та автора багатьох повстанських публікацій. Лицар Срібного Хреста.

⁶⁴ Мається на увазі Григорій Костюк (псевдоніми: Г. Залужний, Борис Подоляк; 1902–2002), український учений-літературознавець, письменник, критик, мемуарист, історик та журналіст; з 1944 р. – на еміграції; член УРДП (1946), а потім – до лівої УРДП (1948), з 1952 р. – у США, де працював у Дослідному центрі Колумбійського університету та інших установах; довголітній голова ОУП «Слово» (1954–1975). Помер у м. Сільвер-Спрінгу (Меріленд, США).

⁶⁵ Йдеться про Василя Дубровського (псевдо: В. Лисковицький, Іллінський, В. Черногай, І. Захаревський-Лисковецький) (1897–1966), українського громадського та релігійного діяча, історика, педагога, архівіста, письменника, працював у Чернігівському й Харківському інститутах народної освіти (1925–1928), історичній секції Всеукраїнської АН; був заарештований за «контрреволюційну діяльність» та висланий у Забайкалля (1934–1939); з 1943 р. вїхав до Львова, а відтак до Німеччини (Мюнхен, Штутгарт); редагував «Бюлетень Благівісництва УАПЦ» та журнал «Церква і життя»; з 1956 р. вїхав до США (Ричмонд, штат Вірджинія), де працював у бібліотеці, був одним із засновників та з 1964 р. членом редакції «Українського історика».

⁶⁶ Мається на увазі Михайло Марченко (псевдонім: Михайло Павлюк, 1894 – д.с.н.), український економіст та громадський діяч, сотник Армії УНР; з 1943 р. – у Німеччині, належав до Союзу земель Соборної України – Селянської партії; автор брошури «Економічна програма дрібних влас-

ші віком та більш «праві», консервативні своїм складом, ніж урдпівська братія. Мають нахил до «куркульської» ідеології, що мені досить [49] подобається. Особливо цікавий Павлюк, оригінальний і систематичний політичний мислитель, з великими прогалинами й помилками, типовими для дилетанта-самоучка, але враз із цим із гострим обсерваційним хистом та інтересною аналізою советської дійсності. Його «програма дрібних власників» здається мені в великій мірі гідною уваги, якщо не приймати її як «всеобіймаючу» програму, як це робить Павлюк. – Жаль збирає, коли дивишся, в яких мізерних побутових умовах живуть ці як-не-як провідні українські постаті: брудні таборні кімнати, військові ліжка вкриті якимось лахміттям, ні одного гарного предмету, на якому могло б спочити око.

Я забув ще сказати, що вчора, в понеділок, я ввечері довго розмовляв з інж. С. Довгалем, членом В Органу та комісаром Позички Визволення України⁶⁷. Показував [50] проекти облігацій, що мають бути випущені в найближчому часі. Я з Довгалем знайомий з 1940–42 рр. з Берліну, коли він не раз приходив на розмови з моєю Мамою. Тільки Довгаль з того часу неймовірно потовстів. Я його розпитував про відносини на Закарпатті, де він довгі роки редагував соціал-демократичну газету. Довгаль розказав теж інтересну деталь про пок. Севрюка: В січні 1939 р. Севрюк перестерігав його, Довгалья, що Німеччина зрадить Карпатську Україну. Це підтверджує мою думку про Севрюка, як про патріота й державника, всупереч поширеним про нього несамовитим чулкам.

Середа, 7. 2.

В полудне виїзд з Ульму. – Ульмівці попрощали мене д. сердечно. Зовсім несподівано дали мені теж «символічний» гонорар за друковані в У Вістях мої статті⁶⁸, в висоті 20. – НМ.

[51] Підсумки про ульмівське середовище: Середовище безумовно живе, активне. Можна подивлятися, як вони працюють серед таких важких умовин. Не зважаючи на близьку ліквідацію таборів УРО, далі існування видавництва «У Вістей» забезпечене: Вже сьогодні 4/5 абонентів «У Вістей» походять з поза-німецького терену. Редакція, адміністрація та робітники друкарі переходять на т. зв. «німецьку економіку».

Мужність і витривалість цих людей викликає симпатію. Варто і треба з ними триматися, їх підтримувати. Почуваю це внутрішнє зобов'язання.

Авгсбург. – На «Юденбергштрассе» – осідок Державного Центру. Не застав Мазепи й Витвицького. Зате мав довшу розмову з Феденком, потім теж в його

ників» (1949), статей в друкованому органі СЗСУ «Українська земля». Подальша доля М. Марченка невідома.

⁶⁷ Згідно з постановою УНРади від 2 вересня 1949 р. про випуск 2% національної позики під назвою «Позика Визволення України», були випущені пронумеровані облігації «Українського Національного Державного Фонду» у шести серіях по 100, 50, 20, 10, 5 і 1 дол., на яких підписи керівника resortу фінансів Л. Макарушки, головного комісара позики С. Довгалья та державного контролера І. Кабачківа.

⁶⁸ В «Українських Вістях» І. Лисяк-Рудницький друкувався з 1947 р. Тут мова, очевидно, про його публікації за 1950–1951 рр.: Українці на європейській конференції культури // Українські Вісті, 1950, № 46 (367), 19 січня (У співавторстві з проф. Світозаром Драгомановим); Успіхи української співачки у Швейцарії // Українські Вісті, 1950, № 4.6 (367), 19 січня (Підпис: Іван Брусний); Українська Національна Рада та ідея соборності // Українські Вісті, 1950, № 4.32 (393), 20 квітня; № 4.33 (394); № 4.34 (396); № 4.35 (396); № 4.36 (397); Маленька, але велика духом нація (з приводу смерті маршала Маннергейма) // Українські Вісті, 1951, № 4.13 (478), 11 лютого (Підпис: LJLP).

приватному помешканні. – Важніші події на зовнішньо-політичному фронті: Переїзд Державного Центру [52] до Англії; переїзд д-ра Витвицького до США, де він мав би очолити Представництво УНРади; реорганізація Конгресового Комітету в США⁶⁹, до якого мають вступити демократичні й соціалістичні кола, що значно скріпило б Конгресовий Комітет і рівночасно причинилося би до впорядкування відносин між УККомітетом та УНРадою. Наявні симптоми розстрою зацікавлення українською справою в західному світі.

Сам Феденко симпатичний, відданий справі, особисто зовсім безкорисний, – але при цьому (не зважаючи на своє професорство) виразно дядькувато-провінціональний тип.

Мюнхен.

В вечірньому поїзді знову зустрів Воскобійника, який теж їде в Мюнхен.

[53] Четвер, 8. 2. 51.

Спав в готелі. – В полудне пішов до Бориса Левицького. Оксана Лев. в ліжку, як фактично від 10-ти літ. Не змінилася від 1945 р. Аж дивно, як вона так довго може витримати, хоч страждає постійно й часто здавалося, що вона вже вмирає. Квартира Левицьких порядна. Ми чекали дуже довго на Бориса, а він не приходив. Тоді я пішов врешті до готелю «Zum Schützen», Schützenstrasse, близько Головного Двірця, де будімо живе Осадчук.

Заходжу до готелю й застаю кумпанію: Осадчук, Которович, якісь приятелі Которовича й німецька блядь, теж приналежна до Которовича. Решта дня зійшла на розмовах з Осадчуком. Він сильно погрубів за останні роки, як зрештою теж Которович. Которович не змінився в одному відношенні: його розмова – це один фаєрверк анекдотів, оповідань про його пригоди,⁷⁰ про куліси укр. внутрішньої політики, – все це [54] перемішане з масонами, еротичними дотепами.

Зате Осадчук дозрів та виріс на справжню політичну індивідуальність. На місці того хлопчини – студентини, що в 1942–45 рр. лавив по Берліні, стоїть – голова, як їх маємо небагато. Осадчук, живучи всі ці критичні роки в Берліні, виробився надзвичайно. Він здобув собі добру позицію в німецькій пресі й є першорядним спецом для проблематики країн-«сателітів», зокрема Польщі.

Вночі Осадчук розказував про свою особисту прикру ситуацію в останніх місяцях: Він довідався, що Ірина (=«Енка») Кушкевич, що з нею він від 1945 р. жив незалегалізованому подружжі, зраджувала його з своїм шефом-лікарем, німцем. Не знає, що йому робити: каже, що старе довір'я до Енки знищене, а розлучатися з нею остаточно теж тяжко.

[55] П'ятниця, 9. 2.

З'явився Василь Рудко. – Весь день пішов за менш чи більш хаотичними дискусіями в готельній кімнаті, де я зупинився разом з Осадчуком. Василь живе в Бориса Левицького.

Занотую в першу чергу зустріч з отаманом Бульбою-Боровцем⁷¹, який теж

⁶⁹ Мається на увазі Український Конгресовий Комітет Америки (УККА; англ. Ukrainian Congress Committee of America), заснований у 1940 р. на I Конгресі Американських Українців, безпартійна неприбуткова організація, яка репрезентує українську громаду Сполучених Штатів Америки та об'єднує на сьогодні понад 20 національних організацій українців в Америці.

⁷⁰ Далі викреслено слова «авантюри та».

⁷¹ Тарас Бульба-Боровець (псевдоніми: Тарас Бульба, Чуб, Гонта, 1908–1981), діяч українського повстанського руху часів Другої світової війни, засновник УПА «Поліська Січ» (з 1943 р. – Українська Народна Революційна Армія), від 16 листопада 1941 р. – генерал-хорунжий; засновник,

ночував в цьому ж готелі. Це колишній творець УПА на Поліссі та теперішній шеф Української Національної Гвардії, парамілітарної організації, яка активно підтримує центр УНР. За УНГ стоять кола старих уенерівців та урдпівців, зате мельниківці тримаються осторонь. Сам Бульба чоловік ще молодий, високий і худощавий блондин (яких багато між волиняками й поліщуками). – Говорили про проблему УГВР–УПА. Бульба твердить: Ніякої партизанки на Українських Землях тепер нема, але є невелике підпілля. Група УГВР на еміграції дістала деяку суму грошей від американців і тому тепер надува[56]ється, спекулюючи «воюючою Україною». Угаверівці за всяку ціну пробують дістати в якій небудь формі визнання від УНРади, але абсолютно не зрікаються своїх монополістичних тенденцій. – Бульба тут проти всяких компромісів.

Друга розмова була з Миколою Андрійовичем Ливицьким, нашим «Президентенком», як його називав колись Прицак. Ця зустріч відразу показала як порожнечу цього чоловіка. Передусім уже сам вираз його обличчя та постава були набуджені та «намащені», – зраджують помітне незадоволення тим, що його прихід не викликав якоїсь особливої уваги в кімнаті, де вже було кілька людей. Коли Бульба та Которович пішли, Осадчук виложив свої думки що те, що З'їзд СУЖ'у повинен ухвалити ряд резолюцій політичного характеру, а в першу чергу резолюцію до російської проблеми: заклик до російських журналістів-емігрантів, щоб вони відмежувалися від сталінських шовіністичних позицій у національному пи[57]танні, – але рівночасно з цим заява з іншого боку симпатії до рос. народу, поневоленого большевиками. – Розмова виявила, який Мик. Ливицький обмежений: він просто не зрозумів, про що тут йдеться й почав нам сипати патетично-патріотичні фрази та поучування. – Которович каже, що Мик. Ливицький часто впивається до непритомности.

Дискусія втрійку з Рудком і Осадчуком про українсько-жидівські взаємини та про konieczність роззброїти ворожнечу жидів проти нас, яка нам так дуже шкодить у світі. – Глибокі помічення Василя про різниці української й жидівської духовости: нарід старий і нарід молодий, нарід впертої цілеспрямованости й раціоналізації й нарід вибухових емоціональних реакцій.

Ще хочу доповнити хроніку дня мою ранішньою візитом на УВУ. Говорив зо мною декан філософічного факультету, Щербаківський⁷², а потім [58] ректор Мірчук. Показується, що в міжчасі прийшов лист від УВУ до мене на Женевську адресу: рішено мене допустити до усного іспиту та до пробного викладу умовно, з тим, що габілітація буде формально визнана, коли я відам цілість праці. Таке становище було перед кількома днями. Але Мірчук і Щербаківський зустріли опозицію в ложі Ради факультету, яка – покликуючися на формальні моменти – грозилася навіть відкликом до німецьких урядових чинників. Я бачив, як неприємно було Мірчукові й Щербаківському. Мірчук пропонує такий вихід: справа моєї габілітації відкладається, аж поки можтиму предложити повну тезу; з усного іспиту мене тоді звільнять, а пробний виклад зможу собі уладити теж в

спільно з І. Мітрингою, УНДП (1942); після війни – у Німеччині, співпрацював з Українським Національним Об'єднанням; згодом емігрував до США, а з 1948 р. – проживав у Канаді; в еміграції належав до ЦК УРДП та очолював Революційно-Визвольний Центр, що постав на базі Української Національної Гвардії, відтак, через конфлікти з І. Багряним, вийшов з УРДП. Помер у Нью-Йорку (США).

⁷² Прізвище вписане замість викресленого «Кульчицький».

Нью-Йоркові. Я негайно погодився з цією розв'язкою; мені самому не хотілось би, щоб моя габілітація була оточена посямом скандалу чи протекції. – До речі, мої про[59]тивники оперували виключно формальними аргументами. Зате із змістового погляду моя праця не зустрілася ні з якими закидами.

Приємно було мені бачити, що Мірчук і Щербаківський ставляться до мене з повною симпатією. Мій здогад, що труднощі виходили від Щербаківського, виявився фальшивий. Опонентом був Кульчицький, підтримуваний Кубійовичем. (Так мене інформували досить прозорими натяками Мірчук і Щерб., а також підтверджував це Рудко.) Ці дураки мають якогось свого кандидата для габілітації на соціолога на УВУ й бояться, що я можу зайняти це місце! Які дураки! Чейже йдеться тут у всякому разі про «символічну» габілітацію й хліба нікому не збираюся відбирати.

[60] Субота, 10. 2. 51

Ранком довша розмова з Осадчуком на тему польсько-українських відносин. Ми зупинилися приблизно на наступних спільних тезах: Треба кооперувати з поляками у протиросійській площині, залишаючи відкритим питання українсько-польських кордонів, яке покищо не можливе до розв'язки. Ми теж ствердили, що польські «українофіли» хотіли б добитися компромісу з Україною, який відповідав би т. зв. «лінії Бартелемі»⁷³ (одна третя Галичини, зо Львовом і Бориславом, до Польщі, 2/3 до України).

Розказував Богдан, що чув у совет. радіо, що Михайло Рудницький є далі професором Львівського університету і навіть головою Сталінської виборчої округи в місті Львові. – Слава Богу, що Михайло якомсь тримається.

З розмов з Осадчуком та Которовичем маю цікаві відомості про теперішню діяльність полк. Чеботарева. – Коля довгий час сидів в таборі УРО в Еттлінгені, де я його й бачив в 1949 р. Почував він себе там дуже [61] погано, як старий лев у клітці. Але по довгих заходах удалося йому дістати від американців певні розвідочні доручення (чи точніше німців, що працюють для американців). Він з'явився в Берліні, де з ним був якийсь час Осадчук. Але в Берліні Чеботарів швидко оскандалився: Гроші й почуття, що він врешті знову вирвався на волю, вдарили йому на мозок. Богдан подрібно розказував про різні бешкети Чеботарева, його п'янство, його стосунки з жінками легкої поведінки. Одного разу Чеботарів і Осадчук були разом в нічному локалі, який водночас є уладжений як гіподром. Чеботарів показував своє вміння, як вершник, так що власники гіподрому виставили йому почесний диплом. Будучи п'яним, Чеботарів настоював, щоб диплом був виставлений на його справжнє ім'я. От тобі конспіратор-розвідчик! – Це підтверджує мою думку про Колю Чеботарева: Це людина велетенської вітальної сили та своєрідного «звірячого» сприту. Продукт буйних [62] українських степів. Для дійсно провідної державницької ролі не стає Чеботареву інтелекту, культури та здібностей для далекодистансової, цілеспрямованої дії. – Тепер він робиться постать трагікомічна: він не вміє й не хоче старітися. – Очевидно, гастролі Чеботарева в Берліні були недовгі. Тяжко повірити, щоб він міг виплисти серйозно в області розвідки. По суті, Чеботарів не пішов далше 1919 року.

Пополудні Рудко, Осадчук і я були в д-ра Макарушки. Макарушка вже почувається ліпше. Довша розмова про положення Державного Центру. Макаруш-

⁷³ Умовно прийнята назва лінії, яку комісія країн-членів Антанти, на чолі з генералом Бертелемі, 24 лютого 1919 р. запропонувала вважати за західний кордон ЗУНР.

ка виразно бачить усі труднощі й недоліки в роботі. Причина, на його думку, в тому, що недостача матеріальних засобів не дає змоги заангажувати відповідних людей; таким чином в Центрі остаються люди, що їх висовують і утримують партії. – Гостро критикував Миколу Ливицького.

Коло 10-ої години йдемо втрійку на студентський бал. Забава несподівано вдала. Танцювали до ранку. Атмосфера [63] симпатична. Я вже від 1945 р. не був на українській забаві. Більшість молоді мені вже не знайома. Все таки я знайшов кілька старих знайомих. Напр. Дадю Мосору (колишню любов Романа Волчука та Романа Залуцького). Заміжно тепер за якимось латишем. Рудко багато танцював з донькою проф. Мірчука⁷⁴, а Осадчук із східнячкою Галиною. – Я мав нагоду говорити з інж. Андрієвським, що мене звільнило від потреби складати йому візиту. – Не сподівався, що моя подорож по Німеччині мене заведе на таку симпатичну забаву. – Бандерівці раз кинули на залі смердючку, щоб зірвати забаву; але це не вдалося.

Неділя, 11. 2. 51

День відпочинку. – Вернувшись з забави в шостій рано, а до полудня спав.

Пополудні був в Deutsches Museum⁷⁵. Картини мені здебільша відомі з попередніх відвідин. Це так, якби [64] ти наново зустрівся з давніми приятелями. – Не знаю, чому, але Дюрер не справив цим разом на мене такого сильного враження, як раніше. Може це тому, що я надто багато Дюрером займався. Картини, які найсильніше вбилися в пам'ять, були наступні: 1) маленький образ Матіса Грюневальда: Побої Христа солдатами⁷⁶. Вульгарність та злоба цих мучителів – напр. цей вояк з піднятим догори п'ястком! – показана з незрівняною силою. 2) Pieta Ботічеллі⁷⁷ – монументальний образ розпуки: Зомліла Марія, підтримувана двома Апостолами, а на її колінах мертвий Ісус. 3) Ранньо-флямандський майстер (van der Weden?⁷⁸): Апостол Лука малює портрет Марії з дитиною Ісусом: Обличчя апостола-маляра скуплене, побожне й повне святої

⁷⁴ Йдеться про Іванну-Марію Мірчук-Ратич (1926–2016), яка студіювала англійську та французьку мови в Берліні, а по війні займалася освітньо-харитативною працею в Українському таборі «Леопольд Касерне» в Байройті та добилася того, що українців з табору не репатріювали в СРСР; з 1949 р. продовжила студії в Мюнхенському університеті Людвіга Максиміліана, які закінчила докторатом та працювала в Злученому Українсько-Американському Допомоговому Комітеті; згодом вийшла заміж за д-ра Олега Ратича та мешкала в США, викладала німецьку мову та літературу в Ратгерс університеті; секретарка міжнародної Ліги жінок на еміграції, членкиня Головної управи Об'єднання Українських Жінок, учасниця конгресу Світової Федерації Українських Жіночих Організацій, співпрацівниця Світової Організації Матерів; співавторка та співредакторка книги: Байройтські спомини з «Юних днів, днів весни» 1945–1950: з нагоди 50-літнього ювілею. Кліфтон, 1995.

⁷⁵ Найбільший у світі музей науки і техніки у Мюнхені. І. Лисяк-Рудницький пише про твори мистецтва, які належали до іншого музею Мюнхена – Старої Пінакотекі. Через воєнні знищення у 1943–1944 рр. будівля Пінакотекі протягом 1952–1957 рр. перебувувалася й, мабуть, тому в 1951 р. картини експонувалися в приміщенні Німецького музею.

⁷⁶ «Наруга над Христом» (1503) німецького живописця доби Відродження Маттіаса Грюневальда (1470 або 1475–1528).

⁷⁷ «Пієта» або «Оплакування Христа» (1490–1495) італійського живописця Сандро Боттічеллі (1445–1510).

⁷⁸ «Святий Лука малює Богородицю» нідерландського живописця Рогіра ван дер Вейдена (1400–1464). Оригінал 1440 р. зберігається у Бостонському музеї витончених (образотворчих) мистецтв. Мюнхенська копія датована 1450 р.

шани (Ehrfurcht⁷⁹); Марія ще дуже молода – сполучення дівочости й материнства – дає груди Ісусикові; задній план творить складна архітектурна та краєвидна композиція.

[65] Після замкнення Музею, прохід берегом «Альпійського саду»⁸⁰ й потім Ludwigsstrasse, – тутешніми Champs-Élysées. Гарна, сонячна погода. Вечором пішов до театру. Ставили комедію Шекспіра «Viel Lärm um Nichts»⁸¹. Який блаженський сюжет, але який чар поетичного слова, яка чітка характеристика поста-тей. Суто Шекспірівські – дві дівчини, що з них одна чутлива й м'якосердечна, одна ущиплива й весела. – Гра акторів на високому рівні. – Цей вечір дав мені глибоку насолоду.

Понеділок

12. 2. 51

Передполудні зайшов до Д-ра Макарушки. Був новий лист від Джоан. Добрі новини: прийшла з Цюріху відомість, що слідство у справі моєї американської візи закінчене. В поворотній дорозі маю затриматися в Цюріху, щоб відбути лікарські оглядини.

[66] Потім зайшов на У. Вільний Університет. Трохи балакав з Мірчуком, який з великою щирістю говорив про свої проблеми: Він свідомий, що УВУ не є університетом у повному значенні слова; але тридцятилітнє існування цієї укр. високої школи на еміграції – це велике досягнення. Крім цього це сьогодні єдиний слов'янський університет поза границею советських впливів. Проф. Мірчуком говорив теж про свою особисту позицію: «Я свідомий того, що я, як науковець, не розвиваюся. Але я кажу сам собі, що важніше, щоб я, як організатор і «менеджер» причинився до втримання цієї єдиної у своєму роді станиці, ніж я мав би написати одну чи іншу пересічну книжку.

Обідати пішов разом з Євгеном Переймою до української студентської харчівні. Перейма – колишній віденський студент, в певних періодах стояв близько до «групи НОУСу». Тепер він один з діячів «Обнови», – відносно культурний (як на українського католика) та в політичних питаннях ліберальний. – Харчівня досить обскурна, але можна таки [67] дешево пообідати. В кутку бачив я ген. Капустянського, із старою сивою бородою, червоними щоками й веселими очима. – Присівся до мене й Перейми Винницький⁸², референт зовнішніх справ ЦЕСУСа та його фіктивний теперішній керівник. Проти Винницького я віддавна мав порцію гніву й від місяців чекав нагоди, щоб йому виспати. По-перше, я бачив безглуздість роботи Винницького на терені ЦЕСУСа, нерелеванність його планів та шкідливість його заходів. Студентський Провід, який за часів головування Залуцького та редагування «Студентського Вісника» Залуцьким, став на високому рівні та мав позицію в загально-суспільному житті, впав до ролі «quantité

⁷⁹ Благоговіння (нім.).

⁸⁰ Ботанічний сад Мюнхен-Німфенбург.

⁸¹ «Багато шуму з нічого» (нім.).

⁸² Мається на увазі Зенон Винницький (1922–1974), український громадський діяч, лікар, родом із с. Нагуєвич, під час війни перебував в концтаборах Освенцим та Ебензее; після війни студіював медицину в Ерлангені та УВУ в Мюнхені, брав активну участь в студентському русі; з 1952 р. – у США; організатор Українського студентського товариства ім. Адама Коцка у Клівленді та студентського з'їзду 1954 р. у Колумбійському ун-ті, в якому засновано Союз українських студентських товариств Америки; директор медичної клініки, редактор місячника «Клівлендські вісті». Помер у м. Клівленд.

neglegiable»⁸³. – Мені казав Перейма, що Винницький виступає в Мюнхені як свого роду студентський диктатор, якого молодші товариші загалом бояться. – Я з'їхав хлопа так, що він стояв як злитий холодною водою пудель.

[68] Пополудні довго з Василем та Богданом сиділи в каварні на Karlsplatz. Писали спільно картки з привітаннями: до Джоен, моєї Мами, Енки Кушкевич, Дивнича, Пизюра. – Коли Богдан Осадчук пішов, я з Рудком ще мали довшу інтимну розмови. Василь говорив мені, що від – як зрештою від багатьох літ – стоїть перед дилемою: чи активізуватися громадсько, чи заглиблюватися в чисту науку; одне стоїть на заваді другому. Що я, мовляв, про це думаю? Я відповів, що найбільшу проблему бачу в тому, що не здаю собі справи, що Василь здібний дати в області точної філософії; не сумніваюсь, що він може бути найбільшим між українськими філософами, але це не є така штука; зате не уявляю собі, чи він може дати щось з тривалою вартістю в універсальному філософському русі. На це Василь: Очевидно не має тут сенсу робити обіцянки, чи заглиблюватися в чисту науку; але він мабуть свідомий своїх спроможностей і він переконаний, що ще кілька літ праці й він [69] зможе виступати з творами тривалої вартості. З цього висновок: Йому треба сторонити від поліпшеної активізації. – Я: Позиція його, Рудка, була для його товаришів в останніх роках часто незрозуміла. Наш рух в 1943–45 рр. вже починав розвиватися з великою силою. Пізніше цей рух загаломувався, в першу чергу тому, бо відтягнулася центральна людина. Але, може, і в такій розв'язці були позитивні боки. Для нас, членів групи, користь була в тому, що ми відучили оглядатися постійно на нашого лідера; для Василя користь була в тому, що він не піддався спокусі «вождизму» – роллю, яку йому сутерували й майже накидували ми, його молодші товариші. Наше середовище засадничо зберегло свою єдність теж за останні роки. Приходить пора, коли нам треба буде знову заактивізуватися. Формою вияву може й повинен для нас бути журнал. – Василь: «Це діло зовсім реальне. Але кожне таке діло вимагає щонайменше одного чоловіка, який стоїть в середині. Очевидно сама робо[70]та є колегіальна, а довкрути вужчої колегії гуртується ширший круг симпатиків і співробітників. Але центральна особа необхідна». Тут Василь виразно натякнув, що у справі журналу я повинен взяти керівництво. – Я: «Я свідомий того, що мої громадські досвіди невеликі, єдиний раз, коли я дійсно відповідав за якусь справу, це було головування в Академічній Громаді у Празі. Справа журналу така, що я мігби зробити її ентузіастом і присвятити їй мої найкращі сили. Але очевидно це діло колективне. Зокрема не почуваю себе на силах нести відповідальність за організацію фінансового й адміністративного боку підприємства». – Рудко: «Тут міг би прийти до голосу Пизюр». – Дальше про особисті плани Василя: Він тепер має клопоти з виїздом до США. Чіпляються його за студії в Німеччині. Але треба вірити, що скорше чи пізніше він до Америки теж дістанеться. Василь каже, що він не боїться фізичної праці й радо її на деякий час візьме. Це була б для нього навіть певна [71] форма відпочинку. Спіраючися на свої німецькі рекомендації, та – в першу чергу на свої знання й наукові викони – сподіється по деякому часі зачепитися за американський філософський світ.

Ввечері пішов ще до Левицьких. (Там же живе Василь.) Я був довідався з великою прикрістю, що Борис має до мене перетензію за те, що я сказав Світо-

⁸³ «Невелика кількість» (фр.).

зарові Драгоманови⁸⁴, що його книжки (Листування М. Драгоманова з Павликом⁸⁵) загинули на авті Левицького. Історія мається так: Світозар позичив мені у Празі в 1945 р. листування свого батька з Павликом. Ці книжки пропали: Я їх не зміг вивезти з Праги, зрештою як і цілий чемодан моїх власних книжок. Мати й я зразу мали їхати вантажним автом Бориса, але згодом це розбилося через те, що авто Бориса зіпсувалося й ми не хотіли довше чекати. Я був переконаний, що моя валіза з книжками залишилася в Левицьких і так я інформував [72] Світозара, який став чіплятися Левицького. Борис рішуче заперечує. Не виключаю можливості, що чемодан міг залишитися просто на нашій празькій квартирі, Вілімовська 3. Неприємна ситуація витворилася внаслідок того, що Світозар сугерує, буцімто його книжки хтось вкрав, або я, або Борис, – тоді коли в дійсності вони просто пропали під час божевільного заколоту квітня-травня 1945 р.⁸⁶

Вівторок, 13. 2. 51

Коло 12-ї години зайшов до редакції «Соборної України»⁸⁷, нового органу групи УГВР. Євгена Врецьону не застав. Хвилину говорив із В. Стаховим, редактором газети. Я заповів мою газету⁸⁸ на полудні, але на жаль був полудні такий зайнятий, що не зумів цього зробити. – Домівка «Соборної України» парадна: в самому центрі Мюнхену, на Karlsplatz'у, велике помешкання з цілим рядом кімнат. Коли б УНРада мала таке приміщення! Це значить, що угаверівцям хтось підсилав грошей, але [73] хто: американська розвідка, чи єпископ Бучко? – Проблема УГВР має першорядне значення в нашій теперішній політичній дійсності: Угаверівці, – відмежувавши себе зручно від найбільших глупощів групи Бандери та прикриваючись авторитетом «Воюючої України» посягають по керму української політики.

Полудні в 3-ій годині мав, разом, з Осадчуком, побачення з проф. І. Мазепою, головою ВО, на квартирі д-ра Макарушки. Признаюся, що зустріч мене розочарувала. Мазепа майже не порушував конкретних, актуальних проблем. Він пустився на спогади з доби Визвольних Змагань та на рефлексії, що нині, мовляв, громадянство й зокрема молодь не мають того ентузіазму, що панував в 1917–19 рр. Так Мазепа монологізував довший час, з напів-заплющеними очі-

⁸⁴ Світозар Драгоманов (1884–1958), син Михайла Драгоманова, економіст, кооператор та перекладач; член УВАН у США; з 1922 р. – лектор Інституту народної освіти в Києві та одночасно ректор Київського архітектурного інституту, а відтак проректор новоствореного Київського художнього інституту; у 1926–1931 рр. працював на київській студії «Укрфільм»; у 1933–1935 рр. – консультант НДІ комунальної гігієни Гіпромісту у Харкові; з 1943 на еміграції, з 1944 р. працював в Українському музеї визвольної боротьби у Празі; з 1945 р. – в Німеччині, в Регенсбургу; з 1951 р. – у США, голова Комісії УВАН у США для збирання і вивчення науково-літературної спадщини М. Драгоманова; перший ректор Українського технічного господарського інституту в Нью-Йорку. Серед наукового доробку біографічні та літературознавчі студії про Михайла Драгоманова та Лесю Українку. Помер у м. Рочестері (США).

⁸⁵ Йдеться про видання: Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). Т. VI (1890–1891). Чернівці, 1910 р., 287+VI с.; т. VII (1892–1893). Чернівці, 1911, 343+VI с.; т. VIII (1894–1895). Чернівці, 1911, 293+VI с.

⁸⁶ Йдеться про антигітлерівське Празьке повстання 5–8 травня 1945 р.

⁸⁷ Тут неточність: насправді назва двотижневика, який у 1951–1960 рр. видавався у Мюнхені (головний редактор – Володимир Стахів) і був друкованим органом Закордонної УГВР, була інакшою – «Сучасна Україна».

⁸⁸ Описка автора щоденника. Малось на увазі слово «візиту».

ма. Осадчук і я декілька разів пробували звернути розмову на [74] реальніші об'єкти; мої інтервенції були раз чи другий навіть доволі різкі, але й це теж не допомогло й не вирвало Мазепу з його дивного трансу.

Потім поїхав на УВУ, чи точніше до НТШ, що міститься в цьому ж будинковій (це великий і доволі зашумований будинок нім. народної школи; наші інституції туляться там по кутках). Приблизно годину говорив з моїм приятелем Іваном Кошелівцем: Він працює в редакції Енциклопедії Українознавства. Разом з НТШ незабаром переїдуть до Парижа. Цим самим відпадає ідея, щоб Кошелівця зробити в Німеччині Уповноваженим редакції планованого журналу. Кошелівець за останній рік зробив антологію Кафки в українському перекладі. Хочє зайнятися дослідями з теорії літератури. Надзвичайно радіє переїздом до Франції. Жалію, що я не мав нагоди розговоритися з Кошелівцем докладніше, зокрема про відносини в НТШ.

Потім відбулася моя розмова з проф. [75] Кубійовичем. Кубійович сказав, що НТШ має тепер 3 проекти: «Енциклопедію Українознавства», збірник «Україна під Советами», та збірник «Західна Україна під польським пануванням». Куб. запропонував мені написати до моєї Мами, чи вона схотіла б зайнятися редакцією цього останнього збірника! Я розказав, що моя Маги під час війни працювала над подібним збірником і має багато зовсім підготованих матеріалів. Кубійович прийняв це з великою приємністю до відома. Кажє, що засоби на видання такого збірника вже є! – Це було б чудово, коли б це могло зреалізуватися! – Про пляни НТШ Кубійович казав: Наука, яка свідомо ставить собі за ціль служити українській політиці, українській визвольній справі.

Вечором я чекав Рудка та Івана Максимовича (Кошелівця), але вони не прийшли. – Зате мав нагоду говорити з Которовичем про впоряд[76]кування могили мого батька. Кажє, що поставлення тривалого надгробника коштувало б 500-600 НМ. Обіцяв, що коли б справа була актуальна, він був би готовий поїхати спеціально до Гослару й там на місці все полагати.

14. II. 51, середа.

Виїзд з Мюнхену в полудне. Осадчук остається до суботи, на з'їзд СУЖ'у. Василь повертається до Гетингену сьогодні пообіді. Василь відпровадив мене на станцію. Ми розсталися дуже сердечно. Як-не-як, Василь належить до осіб, що зіграли в моєму житті найбільшу й найпозитивнішу роллю. Але наші відношення дещо змінилися: Якось я дивився на нього знизу вгору, як на свого учителя; нині ми говоримо, як товариші, на одній площині.

Я є обладований книжками, що їх придбав у Німеччині. М. ін. посмертний твір Альбрехта Гавсгофе[77]ра «Allgemeine Geopolitik»⁸⁹, дуже цікаву книгу Kleist'a⁹⁰ про німецьку східну політику у 2-ій Світовій Війні; «3 Kritiken» Канта

⁸⁹ A. Haushofer. Allgemeine politische Geographie und Geopolitik. Heidelberg, 1951.

⁹⁰ Мається на увазі Бруно Петер Кляйст (Bruno Peter Kleist, 1904–1971), німецький політичний письменник та дипломат; в епоху націонал-соціалізму – член НСДАП, протягом 1942–1945 рр. працював у відділенні «Osland» Східного міністерства; працював викладачем у царині зовнішньої політики та комерційного права в Вищій школі політики в Берліні (з 1932 р.), відтак (з 1940 р.) був «східним експертом» у відомстві Й. Ріббентропа та членом служби безпеки (СД); після війни був інтернований (1945–1947), а відтак мешкав у ФРН та писав як правий журналіст на теми, пов'язані із німецькою східною політикою. Зокрема, мемуари «Zwischen Hitler and Stalin» («Між Гітлером і Сталіном», Бонн, 1950), згадані І. Лисяком-Рудницьким, подають свідчення Кляйста про можливий сепаратний мир між СРСР і Райхом, внаслідок дипломатичних зондувань у 1943 р. в Стокгольмі.

в видавництві Kröner'a⁹¹, грубий том діалогів Еразма Ротердамського в модерному німецькому перекладі (дарунок для Джоен) та скрипти УВУ (є там цінні речі: «Чинне право на Україні» та «Галичина в формуванні укр. літературної мови»). Головно тішить мене Гавсгофер. Це якась вища справедливість криється в тому, що передчасно загинувший Альбрехт Гавсгофер своїми посмертними творами («Moabiter Sonete» й тепер «Геополітика») дочекався признання, на яке він заслугував. Приїхав до Цюріху к. 8-ої вечором. Ночував у Карі Лобковіца.

[78] 15. II. 51, п'ятниця

Останні формальності, у зв'язку з одержанням візи! Був ще раз на лікарських оглядинах. На консулаті сказали мені, що більше до Цюріху приїздити не потребує. Я оставив в консулаті паспорт, що його сподіюся дістати назад за яких 10 днів, уже з візою!

В лікаря трапився мені кумедний випадок: Коли він витягав мені кров з рамени, для аналізу, я несподівано зімлів. Я сам не був свідомий того, як це сталося. Я не відчував ані болю, ані страху. Але раптом я відчув, що мені плутаються думки. Я прийшов до себе, коли лікар тримав мене під раменами. Я був цим досить засоромлений. Лікар сказав, що це річ доволі часта, коли пускають кров людині, яка не спідала: це наслідок недостачі цукру в крові.

Ми обідали разом з Карі, з яким я теж вчора вечором ще сидів [79] в маленькій каварні поблизу його дому. Карі щасливий: має запевнені гроші на студії, сподіється до 2 років зробити диплом економічних наук; думає про пізніший виїзд до Америки. – Карі був дуже вражений історією Тоші Добрженського. Казав, що Тоші віддавна був відомий як слабкий, легкодушний і безвідповідальний характер. – Ми говорили про потребу духового контакту, обміну думок і практичної співпраці між різними еміграційними групами. – Зв'язок між Карі і мною якось винятково сердечний і милий. Карі хоче нас конче відвідати ще в Женеві й ми рішили, що завжди залишатимемося в контакті.

По 9-ій вечором був я в Женеві. Джоан ждала на станції.

[80] 31. 3. 51, субота

Сьогодні прийшла врешті віза з Цюріху!

9. 4. 51, понеділок

Масмо білет на кораблі «New Amsterdam» із Le Havre, на 30. травня.

Нині приїхав Kary Lobkowitz на кількадечну візиту.

13. 4. 51, п'ятниця

В середу була моя доповідь в рамках Квекерского Центру: «Політичні настрої підсоветського суспільства». Я не був в великому риторичному «штосі»⁹², але думаю, що доповідь зустрілася з зацікавленням слухачів.

Карі нині від'їхав «пер автостоп» – в напрямі на Цюріх. Нам було цих кілька днів дуже мило з Карі і сподіваюсь, що він добре почувався з нами. – Вчора ми зробили гарний прохід в Vésénaz⁹³; Джоен приїхала трамваем, а ми з Карі роверами. Ще все дуже свіжо, але пре[81]красне весняне сонце, а в долині плястично ланцюг Альп з Мон-Блян.

⁹¹ Йдеться про книгу: I. Kant. Die drei Kritiken in ihrem Zusammenhang mit dem Gesamtwerk. Mit verbindendem Text zusammengefaßt von Raymund Schmidt. Gebundenes Buch. Alfred Kröner Verlag. Leipzig, 1933, або її пізніші видання.

⁹² «Удар» (нім.).

⁹³ Весеназ, село на околиці Женеві.

21. 4, субота

Ми з Джоен вечеряли сьогодні в ресторані «La Rochelle». Зустріли там випадково студента-негра, що часто буває на сходинах «групи молодих» в Квекерському Центрі. Він родом із околиць Дакару (французька центральна Африка⁹⁴). Від кількох років у Франції, тепер на кілька місяців у Женеві. Минулого літа брав участь в Квекерському семінарі в Берліні. Там познайомився теж з Осадчуком. – Він високий, стрункий, з плавними рухами, гебеново-чорний. Ми запросили його до нас і він був майже до півночі⁹⁵.

З дискусій в Групі Молодіх⁹⁶ мав я враження, що він схиляється до комунізму. Тепер він пояснював своє становище так: «Для нас, африканських негрів, комунізм не є страшний. Росія така далека! Поки Росія дійде до Африки, будуть нас боронити французи, американці і всі інші західні народи. Зате нам [82] зовсім відповідає, що Росія тисне на західні держави, бо це примушує колоніальні держави змінити свою політику в колоніях». – Становище не позбавлене логіки!

Наш гість багато розказував про становище у французьких колоніях та про визвольні змагання африканських негрів. – Він принципово «протиамериканський», – в висліді дискримінації рас в США. – Я вперше освідомив собі, що муринська справа в США це питання не тільки внутрішньої америк. політики, але водночас питання великої міжнародної ваги.

22. 4, неділя

Я був рано в мітингу – без Джоен, яка заспала. Мабуть вперше я промовив на «meeting of worship»⁹⁷. Передо мною вже говорило кількох учасників – нав'язуючи всі місця в Біблії, де мова йде про чудесне нагодування 5.000 народу. Висловлювали різні рефлексії і про те, що коли ми ділимося нашим добром [83] з ближнім, воно не зменшується, але збільшується; про те, що мусимо підтримувати діяльність таких організацій, як напр. Інтернаціональна Організація Прохарчування (I.F.O.)⁹⁸, або Інтернаціональна Організація Здоров'я⁹⁹, які поборюють голод в Індії, малярію та хворобу сплячки в Африці¹⁰⁰, тощо. – Я приблизно сказав на це таке: «Соціальна політика» почерез масові організації – це скорше царство Цезаря, ніж Христа. Імператор Тіберій був здібний нагодувати більше людей, ніж Христос своїм чудом. Це не значить, що раціонально працюючі, справні масово-адміністративні «апарати» не є потрібні. Але те, до чого нас передусім закликає Ісус, його приклад, це не є соціальна утилітарність, але безпосереднє відношення до «ближнього», себто від індивідуальної людини до індивідуальної людини, незалежно від масових соціальних машин.

Вечором ми були з Джоен в родині МекКоркелів. – Це д. симпатичний американський профспіл[84]чанський і кооперативний діяч, соціаліст, квекер¹⁰¹, що тепер веде в Женеві станиця організації «Care»: пересилка стандартних хар-

⁹⁴ Тут неточність. Йдеться про Французьку Західну Африку.

⁹⁵ Речення дописане на полях щоденника.

⁹⁶ Так в оригіналі.

⁹⁷ Правильно «meeting for worship» – «зустріч для богослужіння» (англ.), практика Релігійного Товариства Друзів (квекерів), яку можна порівняти із богослужінням в інших деномінаціях.

⁹⁸ Мається на увазі, очевидно, Організація харчування і сільського господарства ООН (Food and Agriculture Organization of the United Nations).

⁹⁹ Йдеться про Всесвітню організацію охорони здоров'я (ВООЗ) (World Health Organization).

¹⁰⁰ Африканський трипаносомоз, або сонна хвороба.

¹⁰¹ Слово «квекер» дописане над рядком.

чевих пакетів для різних європейських країн. – Рой (це йм'я Мек Коркела)¹⁰² був у доброму настрої – через звільнення генерала Мек Артура. Розмова зійшла на загальну амер. політику. Рой знаменито змальовував типи американських реакціонерів та мілітаристів, напр. теперішнього голову комбатантської організації «Американський Легіон»¹⁰³. Рой зустрівся з ним недавно в Римі. Гострими штрихами характеризував людину: зарозумілість, безкультурність, непогомовані амбіції; напр. він вважає, що після закінчення свого головства в Амер. Легіоні йому тільки одна з двох функцій підходила би: губернатора стейту, або сенатора. – Варте уваги при цьому, що йдеться про автентичного воєнного героя. Мені тут насунулися цікаві паралелі з деякими нашими бандерівськими діячами, які теж колись були автентичними героями в підпіллі, але яких політична [85] роля наскрізь негативна. – Цей голова Американського Легіону, коли його Рой зустрів в Римі, був саме на подорожі довкола світу. Під час своєї подорожі він хотів відбутися побачення з такими людьми: Мек Артур, Чанкайшек¹⁰⁴, Тіто¹⁰⁵, Папа Римський¹⁰⁶ і Франко! – Рой закінчив: «Мені на серці полегшало щойно тоді, коли після повороту до Женеви я прочитав в New York Times, що президент Трумен¹⁰⁷ відмовився прийняти Кок'а (Cock)¹⁰⁸ – це прізвище цього чоловіка). Бо після прилету до Америки Кок дав інтерв'ю журналістам. В цьому інтерв'ю він заявив журналістам, що вважає бомбардування Манджурії за необхідність. Президент Трумен¹⁰⁹ сказав, що оскільки п. Кок уже подав усе, що знає, до преси, він – Трумен – уже не має про що з ним говорити». – Це Мек Коркелеві д. подобалося. – Мек Коркель гостро підкреслював необхідність внутрішньої прогресивної політики в США, як передумовину для міжнародного провідництва Америки.

[86] 24. 4., вівторок

Був у старого Бачинського¹¹⁰. Він ліквідує своє помешкання та виїздить на постійний побут на село. Вже давно пора була Бачинському відійти на спочинок – він до останнього часу працював фізично, як розвожчик городовини. Він радий, що матиме тепер час зайнятися впорядкуванням своїх мемуарів. Але рівночасно йому, видно, дуже тяжко розставатися з Женевою, де прожив 50 років. А на селі мусить поселитися тому, бо лікарі забороняють його жінці жити в Женеві, де надто вогке повітря; крім цього на провінції життя дешевше.

Я був пополудні на розмові з д-ром Зільбершайном, в його бюрі. Я вже раз говорив з ним мин. тижня й тоді балачка зайшла на справи релігійні й філо-

¹⁰² Мається на увазі Рой МакКоркл (Roy McCorkle, д.н.н. – д.с.н.), американський квакер, директор Секції миру Службового Комітету Американських Друзів (American Friends Service Committee).

¹⁰³ Одна з найбільших військово-патріотичних та суспільно-політичних ветеранських організацій США, заснована в 1919 р.; головний осідок – Індіанаполіс, Індіана, США.

¹⁰⁴ Мається на увазі Чан Кайші (1887–1975).

¹⁰⁵ Мається на увазі Йосип Броз Тіто (Йосип Броз Тито, 1892–1980).

¹⁰⁶ Йдеться про папу Пія XII (Євдженіо Пачеллі, 1876–1958); на папському престолі у 1939–1958 рр.

¹⁰⁷ Так прізвище написано в оригіналі. Гаррі Трумен (Harry S. Truman, 1884–1972), 33-й президент США, був почесним членом Американського Легіону.

¹⁰⁸ Написання прізвища в щоденнику неточне, мається на увазі Еґберт Ірл Кок Джуніор (Egbert Erle Cocke Jr., 1921–2000), американський бізнесмен, який був командиром Американського Легіону у 1950–1951 рр. У 1951 р., коли Гаррі Трумен звільнив генерала Дугласа Мак Артура (1880–1964) під час Корейської війни, керівник Американського Легіону публічно виступив з підтримкою дій генерала в Кореї, після чого Трумен відмовився зустрітися з Коком.

¹⁰⁹ Так в оригіналі.

¹¹⁰ Мається на увазі Євген Бачинський.

софські. Зільбершайн говорив про основи юдаїзму та заступав тезу, що жидівство стоїть морально вище, ніж християнство. Потім говорив про хасидизм та зупиняв[87]ся на українських впливах в хасидизмі (напр. українські мелодії в хасидських піснях), а також на впливі хасидизму на український народ: напр. як гудули зберігали пам'ять про «святого Срулька», себто про творця хасидизму, Баль-Шима¹¹¹ (чи я добре підхопив ім'я?), який довгі роки жив як пустинник в Чорногорі¹¹². – Зільбершайн слушно вказував, що це могла б бути д. цікава тема для дослідів.

Але сьогоднішня розмова мала зовсім інший характер: Мама просила мене взяти від Зільбершайна а адреси жидівських діячів в США, що з ними можна б шукати політичних контактів у протикомуністичній площині. При цій нагоді хотів я порушити дещо ширше справу українсько-жидівських взаємин. Я інформував Зільбершайна, про УНРаду. Зільбершайн казав, що в жидівському громадянстві існує велике упередження до українців. Українців обвинувачують за жорстокості супроти жидів в 1941 р. [88] Ніде, мовляв, постава населення супроти жидів не була така безоглядна, як у Латвії та в Україні, особливо Західній. Зільбершайн уважає, що щось робити для поправи жидівсько-українських відносин треба, але це вимагає часу. З українського боку до цього найбільш покликані ліві, соціалістичні кола. Зільбершайн признавав, що є численні жидівські кола в США, активно заангажовані в «російській» політиці. Практичний результат розмови малий: Зільбершайн радив Мамі сконтактуватися з Марголіном¹¹³ (якого адресу, Мама, очевидно й так має) та з кол. парламентарним товаришем, д-ром Sommerschein'ом¹¹⁴. З. живе в Нью-Йорку, старий і хворий, практично великого впливу не має, але він зможе Маму впровадити даліше.

¹¹¹ Правильне написання імені єврейського цадика, засновника хасидського руху – Баал Шем Тов (1689–1760).

¹¹² Йдеться про м. Вижницю в Карпатах, де Баал Шем Тов прожив сім років.

¹¹³ Мається на увазі Арнольд Марголін (1877–1956), адвокат, громадсько-політичний діяч та дипломат, член-кореспондент та керівник Правничої секції УВАН у США та почесний доктор УВУ в Мюнхені; навчався у Київському, Ляйпцігському та Ліонському університетах; працював як адвокат, захищаючи права євреїв та українських громадсько-політичних діячів; Генеральний секретар Південно-російського відділу Союзу за рівні права євреїв у Росії (1905–1917), активний учасник справи Бейліса у 1911–1913 рр.; член УПСФ (1918); працював у Генеральному суді УНР та Української Держави (1918); заступник народного міністра закордонних справ в урядах В. Чехівського та С. Остапенка; репрезентував УНР в Лондоні, на переговорах з представниками Антанти в Одесі (1919) та на Паризькій мирній конференції (1919–1920); з 1922 р. – на еміграції в США, де працював юристом, перекладачем та лектором, викладачем (Пенсильванський, Колумбійський університети, Український технічний інститут в Нью-Йорку, його президент у 1954–1955 рр.), сприяв українсько-єврейському порозумінню. Помер у Вашингтоні.

¹¹⁴ Тут помилка в написанні прізвища: мається на увазі Еміль Зоммерштайн (Emil Sommerstein, 1883–1957), польський адвокат, д-р права Львівського університету, суспільний діяч та філософ єврейського походження; зі студентських років – учасник сіоністського руху, віце-президент Сіоністської організації в Польщі (1918–1939), віце-президент колегії адвокатів (1925–1932), член Верховного суду колегії адвокатів (1931–1937), посол Варшавського сейму (1922–1927, 1930–1939), з 1936 р. – член Адміністративного комітету Всесвітнього єврейського конгресу; на початку війни був заарештований НКВД, висланий в концтабір (1939–1944); після звільнення очолював управління воєнних репарацій Польського комітету національного визволення (1944), очолював Центральний комітет польських євреїв (1944–1946); депутат Крайової Ради Народової (1944–1946); у 1946 р. виїхав у складі делегації в США, де після інсульту залишився та помер у м. Міддлтані (штат Нью-Йорк).

[89] 15.V / вівторок

День виїзду з Женеви! Їдемо нічним поїздом до Парижа.

Два останні тижні були надзвичайно бурхливі. Спробую звести короткі підсумки.

Насамперед було ще багато роботи з викінчуванням, перекладанням та реписуванням дипломової праці, яка вийшла на 180 сторінок машинового письма. Працю я віддав в Інституті 10 днів тому. Дістав опінію від професорів Манту (Mantoux) та Буркена (Bourquin), моїх референтів, що вони пропонуватимуть Управі Інституту прийняття моєї праці. Сам диплом буде присланий вже до США. Дипломову таксу (100 фр.) заплатив за мене Комітет Madame Silberschein.

Щодо багажів, то найбільший клопіт був з моєю бібліотекою. Централь УРО погодилася признати бібліотеку за мої «інструменти праці». Дали мені право на вивіз додаткового багажу на 450 кг. Коли скрині з книгами [90] зважено, показалося, що їхній тягар є 451 кг! 6 скринь з усією бібліотекою вже відїхали до Бремену, де будуть заладовані на корабель УРО. – Крім цього, з нами їде ще великий багаж, частинно як «baggage accompagné»¹¹⁵, частинно як підручний. Забіраємо м. ін. 2 машини до писання (портабельну українську й бюрову латинську), 2 ровери, радіоприймач і т. д.

Минулого тижня був я ще 2 ½ дні в Берні. В понеділок та вівторок мав відчит: «Die politische Ideen des Volkes der Sowjetunion»¹¹⁶, раз через «Freisinniges Hochschulverein»¹¹⁷ (ліберальна студентська група), раз через «Verein für Redeschulung»¹¹⁸ (дискусійний клуб, до якого належать здебільша молоді урядовці, люди вільних процесій, купці). Обидві доповіді зорганізував М. Вус. Я мешкав в голови «Verein für Redeschulung», федерального фінансового урядовця, Мерца¹¹⁹. З висліду відчитів я був зовсім задоволений: Публіка скромніша, ніж на моїй доповіді в Женеві, але її реакція – на мою [91] думку – живіша та інтелігентніша. Ці відчити дали мені змогу теж попрощатися з німецькою Швайцарією, (Білет та кошти побуту мені заплачено). В вівторок передполудні один студент історії, що з ним я познайомився попереднього вечора в Fresinnige Hochschulgruppe¹²⁰, ходив зо мною по місті. Власне нічого нового він мені не показав, але – як добрий знавець локальної минувшини – розказував багато інтересних подробиць і анекдот, зв'язаних з різними закутками Берну. Ніколи не забуду такої історії: Студент теології, який – вертається кінно та на підпитку вночі додому – звалився з урвища на кількадесят метрів коло собору (Мюнстеру) та якому нічого не сталося; це було десь у 80-х роках 17-го століття. Пропам'ятна таблиця каже, що він ще потім служив 40 років як пастор і помер у глибокій старості...

В вівторок пополудні відвідав я панну Марію Шуртер, давню сусідку [92] Мамаи з Foyer de la Femme та мою знайому з перших часів в Женеві. Вона була хвора і не змогла прийти на мій виклад в понеділок. Причина слабости: нервове

¹¹⁵ «Супроводжуваний багаж» (фр.).

¹¹⁶ «Політичні ідеї народів Радянського Союзу». (нім.).

¹¹⁷ «Вільне університетське товариство» (нім.).

¹¹⁸ Дослівно «Товариство для вишколу промовців» (нім.).

¹¹⁹ Свідчень про цю особу не знайдено.

¹²⁰ «Вільна університетська група» (нім.). Йдеться, правдоподібно, про іншу назву згаданого вже університетського гуртка у Берні.

й фізичне виснаження від непосильної праці в бюрі. FrI. Schurter робила враження глибокої резигнації, вона мабуть думає, що залишиться старою дівою, – а вона собою мила, добра й напевно знаменита мати й домашня господиня. Може її нещастя в тому, що вона надто нервово вражлива, надто делікатна – а при цьому в полоні німецько-швейцарського почуття обов'язку, якого верховний імператив звучить: заробляти гроші. В неї добрий голос, сопрано, вона спеціалізувалася в сольових партіях духовної музики (Бах, тощо); тепер вона й це закинула. – Вперше був у Шуртерів. Живуть заможнo й культурно, у власній віллі. Сумно дивитися, як дівчина сохне в оточенні, яке, здавалось би, має всі передумовини для щастя.

Сам Берн чистий, чепурний і мальовничий, як забавка.

[93] Повернувся до Женеви в середу в полудні. Цього ж дня, в 6-й годині, був прощальний прийом, що його робила женеvська квекерська громада, до спллки з «Groupe des Jeunes». Прийом відбувся в домі панства Gautier. Пані Готіє¹²¹ – із патриціанської родини de Pictet – є членом квекерської організації: старша дама, повна енергії та здорового розуму. Пан Готіє, – банкир у стані спочинку – елегантний добродій з сивавим волоссям, підстриженими вусами та манірами французького шляхтича старої школи. Панство Готіє дали до розпорядження зборів свою простору й гарну квартиру та подбали про знаменитий бюфет. Публіка зібралася чисельна: Наші товариші з «Groupe des Jeunes» були майже в комплеті: Susann King-Hall, Jeanne Bilby, Ruth Erni, Albert de Ridder, Marc Besso, Bob Leach¹²² і т. д. Несподіванкою було для нас, що прийшло теж багато із старших членів квекерської колонії – від більш 80-літньої Marie Butts¹²³ (яка – до речі – коригувала англійський [94] переклад моєї дипломової праці) починаючи, включно із цілим рядом осіб, що з ними ми ніяк не підтримували ближчих товариських взаємин. – Були промови – ми обоє відповідали. Як подарунок нам піднесли «chauffe-plat»¹²⁴ – інструмент для ogrівання страв, поданих на столі. Джоен це віддавна бажала мати й піддала це квекерам, як сугестію подарунку.

Ряд візит: В четвер вечеряли в Lilli Perschnigg¹²⁵, в суботу вечором чай в Ruth Erni (яка розказувала про вражіння з поїздки до Еспанії), в суботу теж обідали в полковника Бріке (якого я не бачив від минулого літа, від історії із ключем від поштової скритки кол. УДК). В понеділок обід в будинку Центру з родиною Bell.

При цьому ще безліч різних орудок.

¹²¹ Мається на увазі Гелена Готье (Hélène Gautier, дівоче прізвище – Pictet, 1888–1973), піонерка жіночого руху та борчиня за право жінок голосувати в Швейцарії; учасниця Першої річної конференції квакерів в Женеві (1934) та пацифістка; засновниця Асоціації національної освіти жінок; засновниця та перша директорка Центру зв'язків жіночих женеvських організацій (1937–1951); дружина банкіра Шарля Готье (д.н.н. – д.с.н.). Померла в Женеві.

¹²² Мається на увазі Роберт Ліч (Robert Leach, 1916–2004), один зі старійшин громади квакерів у Женеві (Женеvських шомісячних зустрічей); історик квакерів у Швейцарії; декан історичного факультету Міжнародної школи в Женеві, допомагав створювати міжнародний бакалаврат; один з фундаторів організації «Студенти Об'єднаних Націй».

¹²³ Марі Бетс (Marie Butts, 1870–1953), французька освітня діячка, педагогиня, перекладачка та дитяча письменниця; одна з найстаріших членів громади квакерів у Женеві; була перша генеральна секретарка Міжнародного освітнього бюро Ліги Націй (1926–1953), яке потім увійшло в ЮНЕСКО; членкиня комітету експертів ЮНЕСКО з міжнародного порозуміння (1947).

¹²⁴ Електричний пристрій для підігрівання страв, поданих на стіл, підвид електроплити.

¹²⁵ Особу встановити не вдалося.

Останні три ночі ми вже не спали вдома, але в родині Пікарів, які запросили нас до себе. Бертрам і Айріні (Gene) живуть в Сагоуге у віллі, яку зрештою цього літа покидають. Тяжко собі уявити Пікарів без їхнього дому, через якого переходить річно [95] стільки гостей!

Розпрощався з українською колонією: В понеділок були ми на відкритті вистави малюнків пані Єремієвої, а після цього з обома Єремієвими сиділи хвилину в каварні. За протекцією пані Єремієвої, Єреміїв позичив мені річники «Бюлетеню польсько-українського», – річ високоцінна для моєї праці. – Вже раніше зайшов був попроситися до Троцьких. – Старого Бачинського вже нема в Женеві: Саме 2 тижні тому, він – по 40 літньому побуті в Женеві, – зліквідував своє тутешнє помешкання та виїхав напостійне на село.

Бібліотека збагатилась в останніх днях кількома цінними набутками, м. ін. ми дістали антикварично високоцінну «Історію Мистецтва» Гаманн¹²⁶.

Покидаю Женеву з приємним почуттям, що всі справи тут зліквідовані та що нічого більше мене з цим містом не в'яже.

[96] Пригадуються всі дотеперішні мої великі «виїзди»: зі Львова в листопаді 1939, з Берліну в літі 1943, з Праги у квітні 1945, з Фельдкірху в грудні 1946 р. ... Теперішній виїзд ще в найщасливіших обставинах. Стою на порозі нового – й рішального – етапу життя, коли прийдеться скласти іспит, що я вартий і до чого здібний.

Повищі рядки писані частинно ще в вівторок (15.) вечором в буфеті женеvської станції (чекаючи на Пікарів, які нас запросили на останню вечерю в Женеві), а частинно вже в Парижі, 16-го, середа.

16. травня, середа

Приїхали до Парижа к. години 7-ої вранці. Джоен мала в 2-ій класі спальне місце (une couchette), але саме коло нього проходила рупа¹²⁷ центрального ogrівання, так що Джоен не могла спати від горячі. Я мав місце в вагоні 3-ої класи і куняв.

Джоен зателефонувала до квекерського центру, де нам дали адресу готелю, де [97] для нас зарезерована кімната: Hotel Fleurus, rue de Fleurus, напроти Люксембурзького саду. Готелик у французькому, чи точніше паризькому стилі: високі й вузькі сходи, брудні тапети¹²⁸ на стінах, підозрілі запахи в коридорі. Разом з тим, такий готелик дає почуття, що ми знову в Парижі.

Ми розташувалися, а потім пішли по справам: IPO та «Holland-American Line». Різні ускладнення викликані тим, що а) Кожне з нас має різний юридичний статус, я їду на кошт IPO, а Джоен на власний кошт (чи пак на кошт American Friends Service Committee); ми маємо зарезеровану спільну кабіну на Nieuw Amsterdam, при чому Джоен вплатила гроші за свій квиток у женеvському IPO. б) Білети зарезеровані від Le Havre, але Джоен ще вибирається до Англії

¹²⁶ Мається на увазі німецький історик мистецтва Ріхард Гаман (Richard Hamann, 1879–1961), габілітований доктор, перший професор історії мистецтва в Королівській академії в Познані (з 1911 р.), професор історії мистецтва Марбурзького університету (1913–1949), гостьовий професор історії мистецтва в університеті Гумбольдта в Берліні (1947–1957), автор численних книг присвячених мистецтву. В щоденнику І. Лисяк-Рудницький згадує, правдоподібно, видану у 1933 р. в Берліні книгу «Geschichte der Kunst von der altchristlichen Zeit bis zur Gegenwart» («Історія мистецтва з ранньохристиянських часів до сучасності»).

¹²⁷ Труба.

¹²⁸ Шпалери.

й хоче сісти на корабель в Southampton. – Погода препогана: дощ і холодно. Ніхто б не сказав, що це «Париж у травні».

Пополудні шло з годині в готелі. Вечором до Петра Равіча. Його готель [98] («Michelet», rue Vaugirard) недалеко нашого, тільки перейти впоперек Люксембурзького саду. Насамперед застали Анну, пізніше прийшов сам Петро. Розмова приблизно до 11-ої год. вночі. В Петра ситуація засадничо не змінена: він далі працює в Представництві ПАП'а (Польської Агенції Пресової); у зв'язку з Конференцією Заступників Міністрів Закордонних Справ Чотирьох Великих держав в нього багато додаткової роботи. Під час поворотної дороги додому (Петро й Анна нас відправляли). Петро почав розказувати, як пробувала його завербувати французька контррозвідка. Згідно зі словами Петра, найбільш замітне при цьому було, як знаменито французький добродій, з яким він говорив – був поінформований про різні його, Петра, кроки й вислови.

17. травня 51.
четвер

Вранці далі ділові справи в Квекерському Центрі та IPO. Джоен, здається, доволі вражена, що в Центрі вона не знайшла ніякої готовності допомогти їй в сучасних клопотах, напр. з переховуван[99]ням багажу, тощо. Навіть обідати постійно в Центрі не зможемо, тільки нині й завтра.

В год. 2-ій 30 пішли ми на «matinée»¹²⁹ Французької Комедії, заля Одеону. Тому що не було інших білетів, ми сиділи в першому ряді партеру. Ставили «Андромаху» Расіна¹³⁰. Вперше бачив Расіна на сцені. З наших місць ми знаменито могли чути кожне слово прекрасного расінівського вірша. На закінчення була одноактова комедія Альфреда Мюссе¹³¹. Гарне пополудне.

Після театру поїхали ми до станції Gare de Lyon¹³². Джоен чекала в бюфеті, а я звільнив наші багажі з мита та передав їх до переховальні. Багажі поділили ми на дві групи: речі Джоен і речі мої. Речі Джоен забере «Holland American Line», а моїми заопікується IPO.

Ми повечеряли вблизи Gare de Lyon, а потім поїхали до Голіянів (rue Taine 13). Я думав, що там може буде лист до мене від Осадчука, або від Багряного, але нічого не було. В присутності Джоен пані Голіяно[100]вої¹³³ й панни Марти¹³⁴, моя політична розмова з ред. Голіяном не дуже клеїлася. Всетакі впадало в очі, що Голіяні – звичайно такий динамічний і бадьорий – був у дуже мінорному настрої. Звичайно це було викликано до певної міри теж тим, що його саме болів зуб. Але Голіяні скаржився взагалі: на матеріальні труднощі та на ситуацію

¹²⁹ «Ранок» (фр.).

¹³⁰ Трагедія у п'яти актах французького режисера Жана Расіна (1639–1699).

¹³¹ Альфред Мюссе (1810–1857), французький поет, прозаїк та драматург, представник пізнього романтизму.

¹³² Ліонський вокзал, один із шести найбільших залізничних вокзалів Парижа.

¹³³ Ольга Голіяні (дівоче Вербицька, 1903–1982), дружина Романа Голіяна, родом з Чорткова, навчалася в гімназії сестер ЧССВ у Львові та на філософському факультеті Львівського університету, була заступницею голови Філії «Союзу Українок» у Львові та головою «Союзу Українок» у Парижі; після еміграції в США мешкала й померла у м. Олбані (штат Нью-Йорк).

¹³⁴ Марта Пфланчер (дівоче – Голіяні, 1929–2005), дружина Стівена Пфланчера, родом зі Львова; навчалася в Університеті Віконсіна-Мілуокі (французька мова), працювала волонтером у Червоному Хресті.

в редакції «Соборної України»¹³⁵, де вся праця й відповідальність спочиває фактично на ньому одному. Голян – людина по своїй вдачі зрівноважена й активна, рибно враження виснаженої і пригнобленої. Говорив про те, щоб кинути «Соборну Україну». При цьому доля цієї газети проблематична. – Насовуються порівняння з «У Вістями». Теж ульмівці постійно сидять в труднощах. Але існування колективу підтримує на душі поодиноких членів середовища. «Один в полі не вояк». Приповідка підтверджується. Висновок: мені й моїм товаришам (Пизюр, Рудко і т. д.) треба орієнтуватися на середовище У Вістей; бо не зважаючи на всі їхні хиби – це все-[101]таки найсолідніший партнер.

18. травня
п'ятниця

Вранці разом з Джоен у професора Борщака. Більше як двогодинна балачка. Розмова з Борщакком з одного боку завжди цікава й побуджуюча, а з другого боку дещо томляча – він безупинно перескакує з предмету на предмет і не дає співбесідникові прийти до слова. – Борщак замовив в мене статтю для «України»: «Німецька окупаційна політика в Україні», на підставі книг Мессе¹³⁶ (командуючого італійським експедиційним корпусом) та Кляйста (кол. високого урядовця Східного Міністерства). Я звернув увагу Борщаккові на обі ці книги. – Крім цього, я залишив Борщаккові мою працю про Карпатську Україну й він обіцяв її протягом тижня прочитати й дати мені свої помічення. – Питався я Борщака, які – на його погляд – перспективи НТШ у Фран[102]ції. Борщак відповів: «Усе залежить від того, як себе самі будуть тримати. Якщо не будуть втручати в політику та якщо даватимуть наукові досягнення, тоді не є виключене, що з часом дістануть навіть підтримку від французьких офіційних чинників». Борщак уже зустрічався з Кошелівцем (за мою рекомендацією) й мав від нього, як каже, найкраще враження.

Обідано в Квекерському Центрі. – Після обіду, на Place de l'Opera в бюро «Holland-American Line». Дістали обоє наші квитки на корабель!

Після цього, прохід-гуляння до Grands Boulevards¹³⁷. Розкішні крамниці, безперервна черга пішоходів на тротуарах та авт серединою вулиць. В порівнянні з 1949 р., коли я бачив Париж вперше, помітний великий поступ та загальна нормалізація відносин.

Ми зайшли до т. зв. «Musée Grévin»¹³⁸, себто «Кабінету воскових фігур», що міститься, якщо не помиляюся, на Бульварі Монмартр. Там показують такі атракції, як напр. «Трумен і Сталін vis-à-vis», «Папа Пій XI та французькі [103] кардинали», різні зірки французького спорту, театру й мюзікголли у воскових манекенах, сцени Великої Французької Революції і т.д. До цього приходять ще

¹³⁵ Незалежний часопис у Парижі, співредактором Р. Голяна у 1950–1951 рр. був Михайло Демкович-Добрянський.

¹³⁶ Мається на увазі Джованні Мессе (Giovanni Messe, 1883–1968), італійський військовий та державний діяч, маршал Італії (1943) та начальник штабу Італійської армії у 1943–1945 рр. та його мемуари «La guerra al fronte russo. Il Corpo di Spedizione Italiano (C.S.I.R.)» («Війна на російському фронті. Італійський експедиційний корпус (К.С.І.Р.)»), «Come fini la guerra in Africa. La «Prima Armata» italiana in Tunisia» («Як закінчилася війна в Африці. Італійська I-а армія в Тунісі»), де він докладно описав воєнні події.

¹³⁷ Йдеться про великі бульвари Парижа.

¹³⁸ Музей воскових фігур, або Музей Гревен на Монмартрі в Парижі; діє з 1882 р.

виступи престоїдигатора¹³⁹-ліюзіоніста, що відбуваються в маленькому театрі, який творить частину «Музею». – Все разом пахне сильно 1880 рр. – За третім побутом у Парижі можна собі дозволити такий люксус, щоб оглядати ці забавні небилиці.

При метро Одеон була умовлена стріча з Іваном Максимовичем Кошелівцем. Пішли втрійку вечеряти. Кошелівець ще не дуже дає собі раду з розговорною французькою мовою. Це утруднювало загальну конверсацію. Всетаки мав я змогу коротко говорити з ним по-українськи про його справи: він був у доволі мінорному настрої – переїзд з Німеччини до Парижа мабуть привів до свого рода «шоку». В нього велика життєва проблема: в Німеччині залишив свою дівчину (молоду українку, к. 20-ти років), що її за всяку ціну бажає [104] спровадити до Франції. А це з технічного й матеріального боку дуже трудно! Праця в НТШ (редакційного й технічного характеру) Кошелівця не задовольняє, внутрішні відносини в НТШ, здається, не завжди приємні. Я старався Кошелівця підбадьорити. – Треба буде мені з ним ще основніше поговорити.

Телефонічно з ресторану замовив побачення з Петром. Джоен, Кошелівець і я пішли втрійку до Петра. Я хотів познайомити Петра з Іваном Максимовичем. Анни, на щастя, не було вдома, що робило атмосферу легшою. Контакт між Іваном Максимовичем та Петром виявився як я предбачував, приємний. Вони собі взаємно припали до вподоби, як я зрештою добре передбачував. Моя ціль: Дати Івану Максимовичу віддушину поза українським геттом, а Пе[105]трові забезпечити контакт на паризькому терені із симпатичним, розумним українцем; болить мене, що «українська жилка», яка колись у Петра безперечно була, такби мовити завмирає.

19. травня, субота

Джоен залишилася вранці в ліжку. Я зайшов до редакції «У Слово», де зустрів Штуля. Не було часу довго балакати. Але враження подібне, як від розмови з Голіяном: Чоловік втомлений, розчарований і думає про втечу з Європи. – Характеристично, що рівно Штуль, як і Голіян, коли я з ними зустрівся тут уперше перед двома роками, заявляли про своє бажання залишитися напостійне в Парижі, а тепер обоє говорять про виїзд до США. А йдеться про людей винятково цупких і відпорних!

Після обіду були ми з Джоен в Musée Cluny¹⁴⁰. Хто б подумав, що в безпосередньому сусідстві із бурхливим та «екзистенціалістичним» Бульваром Сен Мішель знаходиться цей старинний, тихий палац [106] з 15. сторіччя. Музей стосується побуту та мистецького промислу Середньовіччя – в культурно-історичному відношенні надзвичайно інтересний.

Пізніше прохід по надбережній Сени та оглядини церковці St. Julien le Pauvre¹⁴¹, мабуть найстаршої церкви в Парижі.

Після вечері – від 8 до 10-ої – в кіно. Американський поліційний фільм.

Коли вийшли з кіно, звернули увагу, що собор Нотр-Дам освітлений. Тут у Парижі в літніх місяцях що суботи та що неділі освітлюють деякі замітніші будинки. Ми підійшли ближче. Архітектонічно структура Нотр-Дам чудово і плас-

¹³⁹ Фокусник.

¹⁴⁰ Музей Клуні (Музей Середньовіччя – терми і особняк Клуні), діє в Парижі з 1932 р.

¹⁴¹ Сен-Жюльєн-ле-Повр (VI ст.), одна з найстаріших церков Парижа, належить греко-католикам-мелькітам.

тично позначається у світлі рефлекторів на тлі чорного неба. В такому освітленні кидаються ввічі різні деталі, що їх звичайно не помічують вдень. Яскраво виступає гармонійний та, на свій лад «клясичний» характер готики Нотр-Даму^у.

Джоен була втомлена. За дурнички – кудою найпростішою дорогою йти до готелю – виникла між нами суперечка. На щастя, наші суперечки не тривають довго.

[107] 20. травня, неділя

Вранці пішли на квекерський мітинг. Зібрання не дуже численне: саме перед тижнем був річний з'їзд французьких квекерів і тому більшість членів цього тижня не з'явилася. Але мітинг був гарний. Одна з учасниць сказала кілька простих слів про те, що коли ми не маємо сили змінити світ і коли це наповняє нас зневірою, то ми повинні пам'ятати, що завжди маємо силу змінити нас самих. – Щотижневі мітинги щораз більше стають для мене внутрішньою потребою: нагодою для скупчення, відпруження, обрахунку совісти¹⁴², молитви.

Мітинг скінчився в 11-й годині. Час до полудня використали ми ще для походу в Jardin des Plantes¹⁴³ – великий парк в клясицистичному стилі 18. століття.

Потім поїхали на Place de la Bastille, там пообідали. Пішли на Place des Vosges, якого Джоен ще не знала. Великий прямокутник, обрамлюваний рівномірними будинками в стилі французького Ренесансу; червона цегла й білий камінь, [108] спадисті дахи та широка галерея («Wandelgang»¹⁴⁴) довкруги, де чітко лунають кроки. Середина площі засаджена деревами, монумент Люї XIII. Недільний, затишний настрій, тільки дехто спокійно читає на лавках, а діти зі сміхом бігають довкруги. Пішли до Musée Carnavalet, який зовсім близько до Place des Vosges. Музей історії міста Парижу: численні картини і гравюри, що показують розвиток міста, численні пам'ятки з доби Революції й наступних режимів, портрети діячів і письменників і т. д. Все разом зовсім інтересне, хоч і трохи томляче. Музей приміщений в бароковому палаці Mme de Sevigne.

Автобусом повернулися до готелю. Трохи відпочивали.

Вечером у Петра. Він і Анна приймали вечерю Джоен, мене й Івана Максимовича. Можна подивляти, що Анна взагалі зуміла на спиритусовому пальнику приладити сяку-таку вечерю. Балачка крутилася довкруги двох предметів: большевизм та американско-советські відно[109]сини. – На перешкоді до того, щоб вечір зробити справді успішним, стояла, по-перше, справа мови (з уваги на Джоен ми говорили по французькому, а знову Кошелівець володіє французькою мовою зовсім недосконало), а по-друге особа Анни: своєю балакуністю, аподиктичним тоном (який іде в парі з великим невіглаством, принайменше в політичних питаннях), та жінка йде мені рішуче на нерви.

P. S.

Я забув вище сказати, що в п'ятницю Петро, з нами обома та з Кошелівцем, пішов пізнім вечором (після зустрічі в його готелі) до каварні La Rotonde на Монпарнассі. Різномшерста публіка студентів і богемістів усіх національностей і кольорів шкіри. І кого ми зустрічаємо в каварні?! Нашого колишнього сусіда (чи точніше: співмешканця цієї ж квартири, 5 Passage Ms Lions), словінця Борута Жерява (Borut Žerjav). Ми перекинулися з ним кількома словами й він

¹⁴² Іспит сумління.

¹⁴³ Сад рослин, ботанічний сад в 5-му окрузі Парижа.

¹⁴⁴ «Доріжка» (нім.).

обіцяв нам потелефонувати. Це, очевидно, великий випадок, [110] що ми його зустріли, але в цій випадковості є закономірність. Ми з Джоен, коли в 1950 р. говорили про переселення Жерява до Парижа, констатували, що він (людина мила й культурна, але слабовольна) неминуче потоне в паризькій богемі. Здається, що так і сталося...

P.P.S.

Кошелівець зробив мені дарунок з усіх зошитів Енциклопедії Українознавства, що досі появилися.

21. травня,
понеділок

Передполудни: Відвідини St. Chapelle. Це вже втретє оглядаю це чудо середньовічного генія: архітектура надзвичайної, разючої сміливості; а заля каплиці, якої стіни це майже суцільні площі вітражів, викликає враження якогось чарівного, підводного царства. – Пізніше прохід довкруги та у Нотр-Дам.

Після обіду в Центрі, поїхали на Place de l'Opera¹⁴⁵, де Джоен мала справи в American Express (подорожнє бюро, де вона купує білет до Англії). – Від Опери [111] до Place de la Concorde¹⁴⁶. 2 години в «Музеї Імпресіоністів». Це, на свій лад, майже ідеальний музей: знаменито впорядкований, проглядний, не надто великий. Ми тут уже раз були в 1949. Думаю, що цього разу відвідини допоможуть мені закріпити в пам'яті індивідуальності окремих майстрів. Шкода тільки, що два найбільші – Ван Гог та Гоген, – заступлені відносно слабо у збірці. – Зате ми при виході купили дуже гарну маленьку монографію Ван Гога.

З брами Тюльрі насолоджувалися добру пів години клясичним паризьким пейзажем: Монументальна Площа Конкорд з обеліском та статуями, постійний круговорот автомобілів, велична перспектива: ззаду сад Тюльрі та Лювр, збоку майорить через Сену будинок парламенту (що наподоблює грецький храм), а просто перед ними довжелезна смуга Елізейських Піль, замкнена в долині сильвею Тріюмфальної Арки. – Погода, що в перших днях нашого побуту в Парижі була [112] препогана, починає стабілізуватися на соняшну.

На жаль закінчення цього гарного дня було менше щасливе. – В суботу умовився я був зі Штулем, що приїжджаємо до нього в понеділок ввечері на відвідини. Але я мав до нього ще раз потелефонувати, щоб це підтвердити. Продовж дня я пробував скомунікуватися зі Штулем, але безуспішно. Говорив з ним телефонічно щойно ввечері. Показалося, що жінка Штуля сьогодні вертається пізно додому, так що вони не можуть нам дати вечері. Не хочючи образити Штуля, або показати, що мені залежно на його вечері, я обіцяв, що ми таки приїдемо. Але тому, що ми насамперед мусіли повечеряти, а Штулі живуть далеко (на Монмартрі), прибули ми до них пізно, щойно по 9-ій. Жінку Штуля¹⁴⁷ бачив я раніше тільки раз; вона дуже симпатична. Але готелева кімнатка, в якій живуть

¹⁴⁵ Площа Опери, в 9-му окрузі Парижа.

¹⁴⁶ Площа Згоди, центральна площа в Парижі.

¹⁴⁷ Мається на увазі Катерина Штуль-Бізіч (дівоче – Кобилко, 1919–2009); інженерка за фахом, родом із Жмеринки; навчалася в Варшавській політехніці; після війни – в американській зоні окупації Німеччини, разом з Олегом Штулем-Ждановичем перебралися в англійську зону, де й одружилися в Іослярі (1945); членкиня Союзу Українок Франції та редакторка літературної сторінки «Українського слова» в Парижі; після смерті чоловіка – закордонна інженерка в м. Анаба (Алжир), у 1988 р. в Рабаті (Марокко); одружилася з С. Бізічем; співпрацювала з Товариством Українського Жіноцтва ім. О. Теліги у Києві. Померла в Парижі.

Штулі, така мініатюрна, що просто нікуди повернутися. А найгірше: слабе електричне світло, що від нього болять очі та при якому напр. абсолютно неможливо читати. Розмова не дуже в'язалася. Штулі зорга[113]нізували для Джоен партію бріджа (четвертим був один молодий земляк, що живе в тому ж готелі, що Штулі). Але Джоен була така втомлена, що брідж не справив їй приємности (хоч звичайно вона завзята бріджистка), а в поворотній дорозі, коли висіли з метро, вона розплакалася: результат втоми й нервового подратування. – Роблю собі доктори, що цей побут у Парижі для Джоен надто виснажливий. Але в неї темперамент такий, що вона довго виглядає повна енергії та підприємливости, а потім заламання приходить д. швидко. Тому часто трудно втримати правильну міру.

22. травня, вівторок

Останній день Джоен в Парижі. – Завтра їде вона на тиждень до Англії. Хоче відвідати свою приятельку Joan Hewitt¹⁴⁸, яка запросила її до себе глипнути на Лондон. Я лишаюся в Парижі; вважаю ще нема сенсу їхати тільки на кілька днів до незнайомої країни, де не встигну оглянути нічого [114] порядно, а зате тільки залишиться оскома... Волю бути в Парижі, який уже трохи знаю й який дуже люблю й де стільки ще залишається до оглядання й де в мене багато добрих знайомих... Отже ми з Джоен умовилися ще в Женеві, що вона скаче до Лондону, а залишуся в Парижі й зустрінемося на кораблі.

Передполудні в готелі. – Пополудні насамперед в «American Express»¹⁴⁹, де Джоен забрала квиток до Англії. Потім довгий прохід по Великих Бульварах; пів-години затрималися в саді Palais Royal: в самому центрі міста це затишне подвір'я між довгими колонадами та замкнене пишним палацом, що його збудував собі колись Рішеліє. – Пішки вернулися додому (я подивляв, що Джоен, по вчорашній кризі, виявила охоту то такого довгого маршу). Скоріше пішли спати.

[115] 25. травня, середа

Відпровадив Джоен на станцію, чи точніше Петро відвіз нас своїм службовим автом.

Потім пішов я до Нотр-Дам та з вежі довго оглядав місто. На самому соборі звертають в першу чергу увагу фантастичні фігури демонів, м. ін. знаменитий «чорт мислитель».

По обіді поїхав до Sarcelles – яких 18 км за Парижем, в напрямі на північ St. Denis. Там приміщене НТШ. Будинок пристойний, кращий, ніж я сподівався. З домом зв'язаний чималий горід. Довго розмовляли з Іваном Максимовичем: я реферував йому про проекти журналу та мої враження з Ульму. Опінія Кошелівця така: з ульмівцями нічого путнього не доб'ємося, бо Багрянний органічно боїться інтелігентних людей, які могли б його затьмарити. – Ми приблизно умовилися на тому, що Ів. Максимович [116] розвідається, які були б кошти видання в Парижі. Коли б справа стала актуальна, Ів. Максимович міг би переняти: а) загальне технічне редакторство + мовна коректа б) редагування культурницької частини.

Ми вийшли з Ів. Максимовичем на прохід серед піль, під вечірнім небом. Кошелівець розказував про свою особисту ситуацію: Він за останній рік зв'я-

¹⁴⁸ Джоан Еввіт (Joan Hewitt, д.н.н. – д.с.н.), представниця англійських квакерів, у 1950–1960-х рр. лондонська кореспондентка квакерського тижневика «Friends Journal», авторка книги «Lending a Hand in Holland, 1945–1946» (1990).

¹⁴⁹ Корпорація із надання фінансових послуг.

зався в Німеччині з молодією дівчиною, років на 20 (йому самому понад 40). Судячи з його слів, це талановите й оригінальне дівча. – Ця справа стала для нього справою життєвою: думає її спроваджувати до Парижа й женитися¹⁵⁰. На запрошення Івана Максимовича, я залишився ночувати в Сарселі.

24. травня, четвер

Просто з поїзду пішов до Лювру, де залишився до обіду. Вже трохи знаю велетенський комплекс Лювру, тому менш-більш орієнтувався, куди керувати кроки. Обме[117]жився до кількох малярських архитворів.

Обідав в Центрі. (Я мабуть забув згадати, що Джоен умовилася з Центром, що я там можу обідати наступний тиждень).

Потім переніс моїх багажів. Петро запросив мене до себе, чи точніше замовив для мене кімнатку в готелику на rue de Vaugiard, напроти готелику, де він сам живе.

Пополудні зустрів з редактором польського журналу «Kultura», Giedroyc'ем. Я познайомився з ним під час мого попереднього побуту в Парижі. Цим разом ми говорили про ряд справ: а) «Kultura». – Гедройць дуже хвалив статтю Шереха «Четвертий Харків»¹⁵¹, яка друкувалася в «Культурі», при чому я посередничив між редакцією та Шерехом. – Я обіцяв сам написати статтю для «Культури» про польсько-українські відносини¹⁵². – Я зарекомендував Гедройцеві Кошелівця, як постійного інформатора про українські культурні справи та як автора хронік і статей.

[118] б) Справа «Східно-Європейського університету». – Про це згадував мені ще в Женеві де-Ружмон¹⁵³. – Проєкт виглядає так: При одному із французьких університетів (мабуть у Страсбурзі) має повстати великий інтернат, де жило б кілька сот студентів із східно-європейських країн, як стипендіати, та

¹⁵⁰ Мається на увазі Емма Андіївська (1931 р. н.), українська письменниця, одна із найвідоміших поеток української діаспори, художниця, яка працює в стилі сюрреалізму та герметизму; лауреатка Національної премії ім. Т. Шевченка (2018); під час війни виїхала із матір'ю до Німеччини; після війни була в англійській окупаційній зоні, де здобула гімназійну освіту, а в 1955–1957 рр. працювала фрілансеркою на радіо «Свобода» у Мюнхені; у 1957 р. закінчила УВУ в Мюнхені за спеціальністю філософія та філологія; у 1959 р. переїхала з родиною в Нью-Йорк, продовживши працю на радіо «Свобода» як фрілансерка, а відтак як штатна працівниця до 1995 р. На час зустрічі І. Лисяка-Рудницького та І. Кошелівця в Парижі, Емма Андіївська дійсно мала 20 років та стала дружиною Кошелівця в 1959 р.

¹⁵¹ Перша публікація цієї статті: Ю. Шерех. Четвертий Харків // Студентський Вісник, 1948, № 2, с. 19.

¹⁵² Іван Лисяк-Рудницький таки не написав цієї статті для журналу «Культура»; працював над цією статтею до кінця 1970-х рр., вперше була надрукована у 1980 р. – див. Іван Лисяк-Рудницький. Історичні есе, т. 2, с. 592–593.

¹⁵³ Мається на увазі Дені де Ружмон (Denis de Rougemont, 1906–1985), швейцарський письменник-есеїст, філософ-персоналіст, нонконформіст 1930-х рр., громадський діяч, лауреат премії Шиллера (1982); навчався у Невшательському університеті; у 1930 р. переїхав до Парижа, співпрацював з журналом «Еспрі» християнського персоналіста Еммануеля Муньє; учасник антинацистського опору в Швейцарії на початку війни; у 1940 р. переїхав у США; у 1950 р. – співорганізатор Конгресу за свободу культури, активний учасник антивоєнного та екологічного рухів; засновник Європейського Центру Культури в Женеві (1950) та «Університетського інституту європейських студій» («Institut Universitaire d'Etudes Européennes», сучасна назва – «Institut d'études globales») при Женевському університеті (1963). Найвідоміша книга – «Любов і Західний світ» (1939). Помер в Женеві.

професорська колегія із членів цих східньо-європейських національностей. Фінансують цей почин Європейський Рух та Комітет Вільної Європи в США. Гроші будімо вже є. Труднощі тепер передусім організаційного та політичного характеру: побоювання французького уряду і т. д. – Одним з головних «махерів» цієї справи є Чапський¹⁵⁴, близький співробітник «Культури». З українцями покищо взагалі не говорили. Питався мене Гедройць до такого з українців треба б тут звертатися. Я відповів: офіційно треба говорити з Мірчуком та Кубійовичем, а приватно можна б справу підготувати з Борщаком та Кошелівцем.

[119] с) Гедройць обіцяв мені прислати адреси поляків в США та написати рекомендаційного листа до Бернгема.

Взагалі цікава й пожиточна розмова.

Вечором я – не зважаючи на втому, – поїхав до Голяна. Але надаремно, бо Голян був зайнятий нарадами, у зв'язку з петлюрівськими святкуваннями, що відбудуться в надходячу неділю.

В Парижі погода зробилася раптово надзвичайно задушлива. Метро, із своїми масами народу, що товпляться й поспішають, нагадує мене підземні коридори Дантеївського пекла. Міста-гіганти, безперечно суперечні з природнім і гармонійним порядком речей та виразка на тілі людства.

[120] 25. травня, п'ятниця

Ранком у Борщака. – Він прочитав частину (к. 100 сторінок) моєї праці про Карп. Україну й давав свою критику. Критика зводилася до цього:

а) Надто «публіцистичний» підхід.

б) Недостача перводжерел, а зате цитування джерел з другої руки. – Затє Борщак нічого не критикував з «концептуального» погляду, ані не знайшов ніяких поважніших помилок. – Деякі з критичних завваг Борщака постараюся використати, якщо б прийшлося мою працю видавати друком.

Борщак затримав мене так довго різними балачками, що я спізнився на обід до Центру.

Після обіду: в 2-ій годині на розі Бульвару Сен-Мішель та Рю Расін (rue Racine) зібралася група українців: На цьому місці перед 25 роками вбито Петлюру. Коротка промова Созонтова, складення цвітів. – Я довго не затримувався: [121] Такі патріотичні спектаклі мало мене зворушують, а скоріше викликають почуття несвойости («gènè»¹⁵⁵).

Зайшов до книгарні-антикваріату на Бульварі Сен-Мішель, якої власник українець, Хмелюк¹⁵⁶. Дві години, чи довше порпався в шпаргаллях. Знайшов

¹⁵⁴ Мається на увазі Юзеф Чапський (Józef Maria Franciszek Hutten-Czapski, 1896–1993), польський художник та письменник, майор Війська Польського; син губернатора Мінська, представник старого німецького роду графів Гуттен-Чапських; студював право в Петербурзі, відтак мистецтво – у Варшаві та Кракові; учасник польсько-більшовицької війни; на початку Другої світової війни потрапив у полон до більшовиків та був інтернований у кількох таборах військовополонених в СРСР; у 1941 р. був звільнений та вступив до армії генерала Андерса, займався пошуками зниклих польських офіцерів в СРСР, як делегат уряду Речі Посполитої в еміграції, учасник міжнародної комісії з розслідування Катинського розстрілу; з 1946 р. жив у Парижі, брав активну участь у виданні журналу «Культура» під редакцією Є. Гедройця та журналу Володимира Максимова «Континент». Його малярські роботи експонувалися на виставках у Франції, Швейцарії, Великій Британії, Бразилії та Бельгії.

¹⁵⁵ Тут: «незручність», «незручне становище» (фр.).

¹⁵⁶ Мається на увазі Ілько (Ілля) Хмелюк (1898–1962), старший брат маляра-постімпресіоніста

унікальну річ: двотомове паризьке видання творів Драгоманова 1905 року¹⁵⁷. Заплатив 1500 франків, але не жалію. Це капітальна річ, якої ніде не можна дістати: а я саме збираюся працювати над Драгомановим, скорше чи пізніше.

Вечором пішов до Лювру: в певні дні частина музею відкрита для відвідин вночі. Сьогодні це був відділ античної скульптури. Час до часу погашують світло і тільки окремі найкращі об'єкти (Мілоська Венус, наприклад) залишаються освітленими майстерно розташованими рефлекторами. Твори виступають надзвичайно плястично.

Пішки вернувся опівночі до готелю.

[122] 26. травня
субота

Пополудні: довгий прохід: (від 2-ої до 4-ої год.) в околицях Нотр-Дам і зокрема Острів Сен-Люї, із своїми тихими, затишними, старосвітськими вулицями.

На пів-п'ятої заїхав на вуличку Gasnier-Guy: Там міститься в будинкові Созонтова відомий український «колгосп» – православна церква, різні установи, редакція покійної Созонтівської «Громади». Але я до «колгоспу» й не пробував заходити. Мав умовлену зустріч з Іваном Максимовичем і з ним разом мали йти до поета Леоніда Полтави. Полтава досить довго не приходив. Але кінець-кінців з'явився. Сидів в нього десь аж до півдинадцятої. Полтава симпатичний хлопець (років йому 28), Кошелівець каже, що він талановитий. Його життєві обставини незavidні: Злиденна кімнатка, повна матеріяльна незабезпеченість, як рятунок від голоду: час-до-часу праця в редакції [123] бандерівської газети «Українець». Часто знову якісь громадські функції в нашій колонії, то врешті якісь не дуже вдалі спроби бізнесу. – Боже, як люди живуть.

Неділя, 27. V.

Кілька годин з Іваном Максимовичем в «Musée de l'Art Moderne»¹⁵⁸. Це була його ініціатива. – Вперше мав я такий повний перегляд модерного й наймодернішого малярства. Загальне враження: Це не є правда – як часами думають – що модерне мистецтво зводиться до «трюкацтва». – Трюкацтво теж відіграє певну роль – але теж в модерних майстрах є величезне вміння. Багато малює у спосіб зовсім «зрозумілий». А «іраціональні» елементи мають велику сугестивну силу.

Василя Хмелюка (1903–1986), родом із Жмеринки, вчився в Політехніці на інженера, однак не закінчив – вступив в старшинську школу; учасник Першого зимового походу Армії УНР; виїхав у Прагу, де отримав диплом інженера, відтак служив у Французькому Іноземному легіоні; значно посприяв реалізації молодшого брата як художника; під час Другої світової війни переїхав в Париж, де відкрив книжкову крамницю в околицях Люксембурзького саду, куди парижани спеціально приїжджали купувати книги й карти. Помер в Парижі. Див.: М. Геркалюк. Мсьє Василь Хмелюк: із села під Жмеринкою до мистецьких галерей світового рівня (<https://vezha.vn.ua/msyevasyil-hmelyuk-iz-sela-pid-zhmerynkouy-do-mystetskyh-galerej-svitovogo-rivnya/>).

¹⁵⁷ Йдеться про видання: Собрание политических сочинений М.П. Драгоманова. Печатається по инициативе и на средства украинцев-демократов. Paris: Изд. ред. «Освобождения»; Societe nouvelle de librairie et d'edition, 1905; Т. 2, 1906.

¹⁵⁸ Музей сучасного мистецтва, сучасна назва – Національний музей сучасного мистецтва (Париж) (Musée national d'Art moderne – Centre de création industrielle (MNAM/CCI)), який є частиною культурного центру Жоржа Помпиду. Один з десяти найбільш відвідуваних художніх музеїв світу. З 1947 по 1977 р. збірка містилася у Токійському палаці Парижа.

Зацікавили мене картини малярки Suzanne Valladon¹⁵⁹ (мабуть її прізвище так пишеться). Яке дивовижне життя! Як молода дівчина була моделькою Ренуара та інших великих імпресіоністів. Під їх впливом почала сама малювати: свіжий, оригінальний, [124] яскравий талант. Була щось чотири рази заміжня. Є матірню відомого маляря Utrillo¹⁶⁰.

Іван Максимович ідеальний супутник у музеї. Із тонким смаком та живою інтелігенцією.

Понеділок, 28. V

Передполудні в УРО. Останні виїздові формальності.

Пополудні насамперед до транспортного бюро, що має зайнятися моїми багажами (ручними).

До Musée Guimet¹⁶¹: мистецтво Далекого Сходу. Мав на жаль тільки одну вільну годину: оглянув відділ буддійських скульптур з Індокитаю.

Вечір провів з Олегом Штулем. Розмова зупинилася на релігійному питанні: Жалюгідний духовний рівень обох наших Церков, уніатської і православної.

Вночі з Петром та оригінальним польським поетом-богемістом, на прізвище Коско¹⁶².

[125] Вівторок, 29. 5. 51.

Вчора, вернувшись вночі до готелю, застав я листа-пневматика¹⁶³ з ІРО: ще раз просять зайти. Це мене занепокоїло, бо вчора мене в ІРО запевнили, що все полагоджено й що не потребую більше до ІРО повертатися.

Показалося, що це йдеться про мої скрині з книжками, які йдуть до Нью-Йорку через Бремен. Кошти транспорту платить мені ІРО. Але показується, що є тут ще видатки, які падають на мене: оплата за магазинування¹⁶⁴ в Нью-Йорку. Сума невелика: у швейцарській валюті кільканадцять франків. Я був би, очевидно, це заплатив ще в Женеві, коли б цього зажадали, а так заплачу в Нью-Йорку. Отже

¹⁵⁹ Сюзанна Валадон (при народженні Marie-Clémentine Valadon, 1865–1938), французька модель та художниця (писала квіти, пейзажі, натюрморти), перша жінка, прийнята в французький союз художників (1894), мати пейзажиста Моріса Утрілло.

¹⁶⁰ Мається на увазі Моріс Утрілло (Maurice Utrillo, при народженні Maurice Valadon, 1883–1955), французький художник-пейзажист (міські пейзажі) та графік.

¹⁶¹ Музей Гіме, сучасна назва – Національний музей східних мистецтв Гіме (фр. – Musée national des Arts asiatiques-Guimet), музей мистецтва країн Азії, заснований 1879 р. та в 1889 р. перевезений до Парижа.

¹⁶² Мається на увазі Аллан Коско (Allan Kosko, 1907–1986), польський поет та перекладач родом з м. Могилів-Подільський; здобув філософську та юридичну освіту у Познанському університеті (1929); належав до співзасновників Клубу поетів «Prom», який діяв у Познані в 1932–1939 рр.; у 1940–1944 р. – у Варшаві, співпрацював з підпільною польською пресою, під час Варшавського повстання був співредактором газети «Barykada Powiśla»; потрапив у німецький полон та працював на військових підприємствах Райху; з 1945 р. – в Парижі, де викладав в ліцеї, співпрацював з французьким радіо, головню працював як перекладач польських поетів та письменників французькою (Ю. Словацького, В. Гомбровича, А. Свірчинської та ін.) та французьких польською мовою.

¹⁶³ Йдеться про т. зв. пневматичну пошту, придуману в XIX ст., розповсюджену до кінця XX ст. (зокрема, в Парижі до 1984 р., у Празі до 2002 р.). Принцип дії цієї пошти полягав у передаванні капсул з листами системами труб зі швидкістю 7,5 м/с під дією стисненого або розрідженого повітря. У Берліні, Парижі, Празі системи труб пневматичної пошти сягали понад 400 км. Тепер цей вид пошти теж використовують (наприклад, у NASA).

¹⁶⁴ Тобто за перебування на складі.

тут нема жодної проблеми. Але, як показується, цих кільканадцять франків уже послужили приводом для великої внутрішньої кореспонденції в ІРО: нью-йоркське ІРО авізувало¹⁶⁵ Женеву, а Женева Париж. А в Парижі мені поставили такий ультимат: Або я заплачу цю суму, або вони будуть примушені стримати мій [126] візд. Як сказано, не йдеться про великі гроші. Хоч я не мав цієї суми у французьких франках, але в мене були ще швейцарські франки, які з легкістю міг би був виміняти. Зрештою Петро, або Квекерський центр, були б мені цю суму напевне позичили. Але мене страшенно обурило ця поведінка: прикладати мені револьвер до скроні та в останній хвилині шантажувати стриманням візду, – хоч питання скринь з книжками товклося в Централі ІРО щонайменше від 2 місяців. Отож я заявив, що я цих грошей не маю. Паризьке ІРО потелефонувало до Женеві (цей телефонат коштував мабуть не багато менше, ніж сума, яку вимагали від мене). Вислід: Женева погодилася, щоб я заплатив цю належність в Нью-Йорку, при відборі скринь.

На обіді в Центрі. Квекерський Центр незабаром перепроводжується. Коли б мені ще навіть довелось колись побувати в Парижі, не буду більше в цій милій, старосвітській садибі, що з нею в мене зв'язано стільки [127] милих спогадів. Зокрема з літа 1950.

Щоб попрощатися з Парижем, поїхав пополудні на Монмартр. Я там досі тільки раз, в 1949 р., під час нічного проходу з Петром. Монмартр це може найкраще збережена частина старого Парижа, розуміючи під «старим» Парижем, ані середньовічний, ані Люї XIV, але тихе передмістя XIX століття. Отже Монмартр зворушило маломістечковий і провінціональний. Свою консервацію завдячує він у тому, що на початку цього століття став він осідком багатьох славних пізніше мистців: Picasso, Utrillo і т. д. Ці майстри вже певне давно винеслися з Монмартру, але квартал ще все користує із своєї мистецької слави: На кожній вулиці зустрічаємо по декілька малярів, які пробують увіковічнити мотиви старого Монмартру. Отже цей квартал показує якусь дивну мішанину людських типів: Маломістечкові постаті, поруч з ними артистична братія, а тут і елегантні авта американських [128] туристів і великі автокари з різних частин Франції, з Бельгії й навіть Німеччини. – Туристів притягає велетенський собор Сакре-Кер. Архітектурна краса цієї будови дуже сумнівна: мені він нагадує фантастичні, орієнтальні декорації з американських фільмів «Злодій з Багдаду»¹⁶⁶ та «Казки 1001-ої ночі»¹⁶⁷. Але з платформи Сакре-Кер незрівняний вид на Париж. День був чудовий. Таким, як я бачив Париж цього розкішного майнового дня, хотів би я його назавжди зберегти в моїй пам'яті.

З Монмартру ще раз до подорожнього бюро. Мої багажі забрали з готелю вже сьогодні вранці.

Ще останній прохід на Великих Бульварах: Від Опері до Мадлен. Це теж один з незабутніх аспектів Парижа.

Вечором прийшов до мене Іван Максимович. Ми балакали яких 2 години:

¹⁶⁵ Тут: повідомляти (про зміни в розрахунках).

¹⁶⁶ Йдеться про американський німий художній фільм режисера Рауля Волша «The Thief of Bagdad» (1924).

¹⁶⁷ Ймовірно, йдеться про фільм американського режисера Альфреда-Едварда Гріна «A Thousand and One Nights» (1945), який отримав дві премії «Оскар» (1946) за найкращі візуальні ефекти та найкращу роботу художника-постановника.

про провінціалізм української літератури, про наївність і сентименталізм українських письменників. Іван Максимович розказував мені [129] різні епізоди зі свого минулого, м. ін. як його в 1933 виключили з Ком. Партії за «буржуазний націоналізм» та «гнилий лібералізм» (я й не знав, що він був членом партії). Розказував дещо про свої літературні пляни. Я йому говорив про свої наукові та публіцистичні пляни: Праця про Карп. Україну (для американського читача) та «Вибрані Твори» Драгоманова в англ. перекладі, з великою передмовою. – Розсталися ми надзвичайно сердечно. В Іванові Кошелівцеві маю друга, якого люблю й шаную. Думаю, що я значу теж дещо в його житті. – Мені ясно, коли б прийшло до видавання журналу, треба б справу сперти на Кошелівцеві, а не на сумнівних комбінаціях з Ульмом.

Вночі попрощався з Петром і Анною. Бог-зна, коли Петра знову побачу. Його ситуація дивовижна й тяжко повірити, щоб теперішній стан міг в нього ще довго тривати. Він передбачує, що або Варшава його відкличе, або французи його викинуть. Чи повернеться до Польщі, залежатиме від різних об[130]ставин. Покищо від його матеріальної допомоги залежні Анна (= Ребека), його батько в Польщі та сестра на півдні Франції. Він заробляє багато, але не має можливості щонебудь заощадити. І він постійно страшенне запрацьований, зокрема тепер, під час Конференції Заступників Міністрів Закордонних Справ Чотирьох Великодержав. – Також ситуація Анни парадоксальна: Вона себе декларує комуністкою і прихильницею нового режиму в Польщі, але вона відмовила повороту до краю, – й тепер не знає, чи з цього радіти, чи сумувати; бо для своєї професійної праці вона могла мати в Польщі кращі умовини, ніж донебудь інше. – Знов щодо Петра: Він внутрішньо рішучий противник тоталізму й комунізму, але покищо працює для системи й то добре працює! Він мріє про те, щоб колись добратися до літературної праці, яку вважає за справжню ціль свого життя.

Пішов спати по 2-ій вночі.

[131] Підсумки побуту в Парижі:

Надзвичайно поглибив своє знання Парижу. Це був гідний кінець для мого життя в Європі.

Збагатив мою бібліотеку: не тільки 2-томовим виданням Творів Драгоманова (за яким я полював від літ), але й цілим рядом інших вартісних книжок, що всі куплені в букіністів: Malaparte «Kaputt»¹⁶⁸, James Morier «Пригоди Хаджі-Баби»¹⁶⁹, Brantôme: «Галаянтні дами»¹⁷⁰, Міцкевіч «Dziady» (давно хотілося мені наовно перечитати знамениту III. Частину «Дзядів»), Freud «Totem und Tabu»¹⁷¹,

¹⁶⁸ Йдеться про Курціо Малапарте (Curzio Malaparte, справжнє ім'я Kurt Erich Suckert, 1898–1957), італійського письменника, журналіста і кінорежисера, та його книгу репортажів з часів війни «Kaputt» (1944), де описано військові злочини.

¹⁶⁹ Йдеться, ймовірно, про перше, антикварне, видання найвідомішої книги англійського дипломата і письменника, уродженця Смірни. Джеймса Джастіна Морієра (James Justinian Morier, 1780–1849) – «Пригоди Хаджі Баби з Ісфахана» (1924).

¹⁷⁰ Масьєр на увазі П'єр де Бурдей абат де Брантом (Pierre de Bourdeille, seigneur de Brantôme, бл. 1540–1614), військовий діяч та хроніст часів Катерини Медічі, один із найбільш читаних французьких авторів епохи Відродження та його твір «Життя галантих дам» («Vies des Dames Galantes»).

¹⁷¹ Ймовірно, йдеться про перше видання 1913 р. книги «Тотем і табу» («Totem und Tabu») австрійського невролога й засновника психоаналізу Зигмунда Фрейда (1866–1939).

Tocqueville «L'ancien Régime et la Révolution»¹⁷²», знаменита тибетанська «Книга Мертвих» та мабуть ще дещо.

Знову бачив Петра.

Поглибив дружбу з Кошелівцем.

Відсвіжив контакт з Гедройцем.

Зате взагалі не говорив з грубим Созонтовим, ані не встиг як-слід обмінятися думками з Голяном.

[132] Серeda, 30. 5. 51.

В готелі збудили мене в 7-й рано. – Поїхав таксівою на двірць St. Lazare сам. Петро щоправда заявляв бажання мене відпровадити. Але бачучи його хронічну невиспаність і перевтому, я його просив цього не робити. А втім я волюю виїжджати без супроводу: в останній хвилині й так люди нездібні собі щонебудь путнього сказати й вони тільки збентежені. – Багажів я, крім підручної валізки та портфелю, не мав, бо вже вчора забрало все з готелю транспортне бюро.

В хвилині, коли я опинився в спеціальному поїзді («boat-train»¹⁷³) для пасажирів «Nieuw Amsterdam», здавалося мені, що я вже покинув Європу. Все оточення й мова в поїзді були американські.

За приблизно дві години, проїхавши через урожайні та соковито-зелені рівнини Північної Франції, ми опинилися в Le Havre. Поїзд заїхав просто на надбережну, де стояв корабель. Через годину всі формальності були скінчені, пасажири повсідали, бага[133]жі розміщено в кабінах. Це була врочиста хвилина, коли загули мотори й коли беріг Франції почав віддалюватися, зменшуватися і врешті зник. Було полудне.

Коло 4,50 ми прибули до Southhampton. Пристань в глибокій затоці, так що майже годину їхали ми вздовж зелених узбереж Англії, з численними містечками й оселями, з портовими будинками й магазинами в надбережних гаванях.

В Саутгемптон сіла на корабель Джоен. Ми не бачилися тиждень і я вже починав сильно за нею скучати. Дошкулювали різні абсурдні думки: Може Джоен захворіла, може зустріла її якась пригода, може спізнилася до пристані. Але, очевидно, все було благополучно. Стріча була радісна й чула.

[134] 31. травня 51
четвер

На океані.

Корабель «Nieuw Amsterdam» немов великий люксовий готель. Ми їдемо 3-ою клясою, чи точніше «туристичною клясою», але маємо всі вигляди, що їх собі тільки можна бажати: зручна кабіна¹⁷⁴ на 2 особи, прекрасне харчування, поклад для сонячних купелей, бар, коридор для проходів, зала для танців, кінг, навіть басейн для плавання. Мимоволі питаєш себе, пощо взагалі люди їздять 1-шою або 2-ою («кабіною») клясою, коли всі вигоди є теж у «туристичній» клясі.

Погода сонячна, легкий вітрець. Десь до сьогоднішнього пополудня супровожали наш корабель меві, але потім вони зникли. Крутом нічого, тільки ніж-

¹⁷² Йдеться про книгу «L'ancien Régime et la Révolution» («Старий режим і революція») (1856) Алексіса де Токвіля (1805–1859).

¹⁷³ Пасажирський поїзд, який курсує до порту і доставляє пасажирів на пасажирське судно (пором чи океанський лайнер).

¹⁷⁴ Каюта.

но-синє склепіння неба та сіро-зеленкавий круг моря. Це я вперше на повному океані.

Приходять різні думки: Океан точно так виглядав до створення суходолу та людства. Можна собі уявити, що колись, [135] коли людина занадто осквернить землю своїми пороками та своїм божевіллям, первобутний океан знову поглине все...

І даліше: Які надзвичайні смільчаки були Колумб та його сучасники, які перші відважилися на відкритий океан, у своїх малих і слабих кораблях, з недосконалими інструментами, з поганим харчем та які мусіли на морі оставатися тижні й місяці, заки могли досягти новий суходіл. Я добре розумію, що античні народи (греки й римляни) мали забобонний страх перед відкритим океаном і тільки «фавстівська» людина спромоглася перебороти стадію міжострівного і прибережного мореплавства.

[17 червня – 19 серпня 1951 р.]

[1] Рік 1951
Зошит II.

Неділя, 17 червня

Перший зошит і перший день моїх записок в Америці....

Сьогодні в Мт. Голлі великий фамілійний зїзд, з нагоди прибуття мого і Джоен. Разом з місцевими¹ 25 осіб! Антін з жінкою і двома хлопцями, Влодко й Сясько з своїми жінками, родина Соколів (брат Мані) із сином і донькою, родина Білїонків (сестра Мані) із двома доньками, родина Перловичів (сестра Марусі Сяської) з донечкою². – Бентони приготували знамениту вечерю в формі буфету. Товариство проходжувалося по саду, молодші грали [2]на травнику у крокета.

На інтимніші розмови тяжко було здобутися. Зате міг придивитися до всієї фамілії. Найдовше не бачив я Атона й Маню (Львів, 1938), Білїонків і Соколів зустрічав раніше тільки єдиний раз (в жакливому дїпівському таборі в Німеччині, Ашафенбург, січень 1946), Влодків і Кедринів часто бачив до мого виїзду з Австрії (грудень 1946), а пізніше кожен з них був ще раз в 1947 (чи 1948 ?) році в нас у Женеві. – Цікаво, як час впливає на різних людей...

Антін, по-моєму, не багато змінився, тільки полисив. Зате Маня (Марія Сокіл) зробилася стара баба, з неприємним, набряклим обличчям. – [3/2] – Хлопці Антона (Роман і Доріан³ – бачу їх уперше) фізично дуже гарні, але розпучені, а старший нервовий і не бувало єгоцентричний. – Обоє Влодко й його Маруся за цих декілька років, відколи я їх востаннє бачив, дуже постаріли. Дїло в тому, що в Австрії Влодко був вихуділий і ця стрункість його взагалі відмолоджувала. Маруся хворіла, ще в Австрії була в неї тяжка операція жовчевих каменів, серце в неї слабе, а працює фізично, чого вона⁴ ніколи раніше у своєму житті не робила. Теж Сясько погрубів, уперше дістав живіт. Маруся Сяськова виглядає молодо, нічого не змінилася.

¹ Слова «з місцевими» дописані над рядком.

² Мається на увазі Осип та Ольга Перловичі з донькою Мартою та матір Ольги – Анна Попович. Осип (Йосиф) Перлович (1907–1965), український інженер родом з с. Черепина на Львівщині; службовець «Маслосоюзу» у Львові; під час війни виїхав зі сім'єю до Кракова, відтак на еміграції в США – інженер фірми електроніки «Бендікс». Помер у Лейквуді, штат Нью-Джерсі, США. Ольга Перлович (дівоче – Попович, 1909–1997), уродженка Львова, донька Теодата Поповича-Матківського та Анни Карачко-Баран, рідна сестра дружини Івана Кедрина-Рудницького. Похована у м. Томс-Рівері. Марта Перлович-Сміт (Perlowycz / Perlowytsch Smith, 1943 р. н.), уродженка Львова, студювала політичні науки у Вашингтонському університеті, одружилась з економістом Мартіном Смітом; очолювала відділ у центральній Республіканській партії; мешкала з чоловіком у Вірджинії. Анна Попович (дівоче – Карачко-Баран, 1874–1962), дружина судового урядника Теодата Поповича-Матківського, матір Марії Кедрин-Рудницької та Ольги Перлович, виїхала з родиною Перловичів до США, мешкала в Томс-Рівері, померла в Лейквуді.

³ Доріан Рудницький (1944 р. н., Нью-Йорк), американський композитор і віолончеліст українського походження, син Антона Рудницького та Марії Сокіл; випускник музичної школи Джуларда, професійний віолончеліст; виступав зі сольними концертами у 1960–1970-х рр.; співзасновник «New York rock & roll ensemble». Живе в Лас-Вегасі.

⁴ Слова «чого вона» дописані над рядком.

Цікаво, як різні члени фамілії, ближчої й дальшої влаштувалися. З усіх найкраще вийшов Микола Біліонок. Ціною великих зусиль (наука англійської мови, вивчення [4] американських мір і метод технічної праці) добився він того, що від мин. грудня дістав заняття в великий технічно-будівельній фірмі у Філадельфії, як інженер. Самостійно робить проект будівель. Гарно оплачуваний. Він сам постійно живе в Філадельфії, а тільки на вікенди приїздить до родини на село, до Томс Рівер. Обі дівчата ходять до Томс Рівер до середньої школи (гай скуль), де вони вже вросли в місцеве середовище, тому вони разом зі своєю Мамою залишаються поки що в Т. Р. Молодша, Таля, має гарні успіхи, є першою ученицею своєї класи, пізніше думає піти на університет.

Зате Микола Сокіл не пробував серйозно працювати по професії (інженер-гірник). Працює як самостійний [5/3] тесля, складає в Томс Рівер і околиці дерев'яні домики. Донька живе в Нью-Йорку, заробляє як робітниця в якійсь малій фабриці. Зате хлопець, Горік (= Юрій), успішно скінчив тепер середню школу, думає студювати медицину, якщо його не заберуть до війська.

З Рудницьких Антін доробився й може вважатися за заможну людину. Але головні зусилля його й Мані пішли на курячу фарму⁶. Як музика він фактично скінчений, до американського музичного світу не ввійшов... Серед української публіки теж він і Маня теж мають замкнену дорогу, бо оскардалилась своєю співпрацею з радянськими імпрезами під час війни...

Влодко працює тепер як нічний дежурний у філадельфійській божевільні. [6] Не думає про нічого іншого. Кедрин старається ввійти до редакції «Свободи». «Свобода» заключила з ним умову, згідно з якою він, за постійну платню мусить давати певну кількість статтей на місяць. Але до самої редакції не спішається його прийняти, мабуть тому, що бояться, що Кедрин міг би бути для теперішніх бездарних редакторів небезпечною конкуренцією.

Отже крім Біліонка, ніхто фактично не ввійшов органічно в американське життя, не зустрічається з американцями, не має серед них знайомств...

Тим міцніше росте в мені рішення буде своє життя в інший спосіб: серед американського суспільства.

Побачимо, що з цього буде.

[7/4] Понеділок, 18 червня

Поїздка до Філадельфії. – Джоен мала ще справи до погоди, у зв'язку зі своїм приїздом, в бюро AFSC (American Friends Service Committee – централа соціально-допомогової акції квекрів). Я рішив супровожати Джоен. Нас забрав автом до міста Ельмон⁶, їдучи до свого бюро.

В 9-ій годині були ми – Джоен і я – в домі зборів (Meeting-House), зараз в сусідстві великого хмародеру при Chestnut St., де містяться установи AFSC. У квекрів є звичай, що кожний день праці починається короткою спільною молитовною медитацією, а після цього нарадою всіх працівників. Керівники по-

⁵ У 1949 р. на фермі після переїзду в Америку працював деякий час також Іван Кудрин-Рудницький.

⁶ Фредерік-Елмон Бентон (Frederic Elmon Benton, 14.08.1900 / 1901-17.06.1977), син пастора Герберта-Елмона Бентона родом зі штату Вермонт, працівник Філадельфійської транспортної компанії (The Philadelphia Transportation Company), з 1952 р. її віце-президент; чоловік Анни-Джозефіни Моффет, батько Джона-Фредеріка Бентона та Мері Джоен Бентон Рудницької; у 1975 р. переїхав з дружиною з Філадельфії в Пасадену (Каліфорнія). Помер у Лос-Анджелесі (Каліфорнія).

одиноких відділів коротко з'ясовують важніші⁷ справи, що стоять на порядку, з залі лунають запити. [8] Рівночасно відбувається презентація всіх «друзів» (квекрів), що приїдять, чи виїдять з Філядельфії. Таких друзів просять сісти на естраді⁸, так щоб уся публіка могла їм придивитися. Признаюся, що збори, що в них брало участь кільканадцять людей, були подекуди імпонуючі: Один їде до Палестини, один до Пакистану, третій до Фінляндії, один проїздом з Каліфорнії до Лондону і т. д. – Запросили сісти на естраді теж Джоен і мене, Джоен сказала кілька слів привіту від квекрів з Женеви.

Пізніше Джоен пішла до сусіднього будинку на ділові конференції в відділах фінансовому, персональному і т. д., а я вибрався оглядати місто.

Це мій другий побут у Філя[9/5]дельфії. Як окреслити загальне враження? Хаос. Хмародери, а побіч них одноповерхові дерев'яні будинки. Історичні пам'ятки (напр. Independence Hall⁹, скромна, але гармонійна будівля з 18 ст.), а зараз за ними якісь несамовиті рудери¹⁰. Недостача загального планування в урбаністиці, недостача єдності й рівноваги у стилі. Модерне варварство. Зате багато речей таких, що можуть імпонувати. Зайшов я до величезного торговельного дому («Warenhaus»¹¹ як кажуть німці) Wanamaker¹². Фантастична скількість і вибір товарів просто приголомшлива.

Ми зустрілися з Джоен пізніше пішли до філядельфійського музею¹³. Він дуже просторий, але очевидно не можна ставити до нього таких вимог, [10] як до Лювру, флорентійських Уфіці, чи мюнхенської Пінакотекі. Велика саламаха¹⁴. Кілька добрих образів різних епох всуміш з різним бараклом. Багато залів має так би мовити більше культурно-історичний, ніж суто мистецький інтерес. З приємністю згадую дві кімнати, що репродукують хату пенсильвєнських німецьких колоністів 18 ст. Вздож стін стара гарна посуда з забавними віршованими німецькими написами.

Коли ми вранці виїхали з дому, було хмарно і радше холодно. Коло полудня зробилася нестерпна жара. Щойно будучи в задушному місті, можна як слід оцінити, яке благословення дім Бентонів (чи радше «John Woolman Memorial House»¹⁵), якого Бентони є управи[11/6]тели) на селі, із своїм великим прекрасним огородом. Вдень буває в Бентонів хіба горячо, але ніколи душно, а вечорами райська насолода.

Папа Ельмон забрав нас коло музею до авта й через годину ми були вдома.

⁷ Слово «важніші» дописане над рядком.

⁸ Сцена.

⁹ Індепенденс-Голл, будівля XVIII ст. у георгіанському стилі з червоної цегли на площі Незалежності у м. Філадельфії, США; відома тим, що тут у 1776 р. обговорювали, погоджували та підписали Декларацію Незалежності.

¹⁰ Від польськ. – напівзруйнований будинок.

¹¹ «Універмаг» (нім.).

¹² «Wanamaker Building», 12-поверхова гранітна будівля універмагу в Філадельфії (1910) відомого американського комерсанта, піонера і новатора маркетингу та реклами Джона Вонамейкера (1838–1922).

¹³ Тут йдеться, очевидно, про заснований у 1876 р. Музей мистецтва Філадельфії (Philadelphia Museum of Art).

¹⁴ Тут І. Лисяк-Рудницький мав на увазі різноманітну мішанину серед експонатів музею.

¹⁵ Згаданий меморіальний дім розташований у м. Монт-Голлі, штат Нью-Джерсі, збудований у 1771–1783 рр. на пошану американського купця, кравця та квакерського проповідника, борця проти рабства Джона Вулмана (John Woolman, 1720–1772), який мешкав у Монт-Голлі і звідти здійснював проповідницькі поїздки у навколишні місцевості.

Середа, 20 червня

Знову поїздка до Філядельфії. Цим разом самостійно автобусом. Перед 12ою зайшов до Ельмона до його бюро. Льокалі філадельфійської Транспортної Компанії займають кілька поверхів в велетенському будинку на одній з головних вулиць. Бюро Бентона – одного з віцедиректорів Сплілки та її головного скарбника – панське: просторе, з ви[12]гідними елегантними меблями, з штучно охолодженим повітрям.

Через хвилину ми вийшли на обід. Ельмон умовив був побачення із ніяким Mr. Mattison'om¹⁶. Це ще молода людина, коло 35 років, асистент-дослідник сенатора Стассена¹⁷, який збирає для нього матеріяли, підготовляє статті і промови і т. д. Зокрема Матісон опрацьовує для нього матеріяли, зв'язані з українським і взагалі східноєвропейськими питаннями. Стассен в ряді публічних виступів заманіфестував себе як прихильник постанови незалежних і демократичних держав: України, Туркестану, Грузії, Вірменії і т. д. Така постановка рідка між американськими політиками, які бояться зачіпати національне питання в СРСР. Стассен один з найвпли[13/7]вовіших діячів республіканської партії, в останніх виборах він був між тими, кого висовували на республіканського кандидата на президента. (Остаточо кандидатом став Дюї¹⁸).

Мама вже давніше мала контакт з Матісоном, сугеруючи йому ідею американського «Комітету Приятелів Вільної України».

Моя розмова з Матісоном: насамперед я з'ясував йому мою біографію; він розпитував про хід моїх студій. – Пізніше розмова зійшла на загальну советську проблематику, порушуючи при цьому цілу низку питань, при чому ми перескачували з одного пункту на один. Маю враження, що Матісонові йшло головню про те, щоб з одного боку перевірити мою [14] ознайомленість, а з другого боку перевірити вірність своїх власних¹⁹ інформацій і поглядів. Питання були почасті дуже наївні: напр. «Що думає населення СРСР про Америку?», «Чи опінії емігрантів є репрезентативні для настанов підсоветського населення?», «Якщо українці є сепаратисти, то чи зате білоруси не були б готові погодитися на федералістичну розв'язку?»; «Яка моє думка про підпільний рух на Україні» і т. д.

Під кінець – коли Ельмон уже спішився – розмова зечепила д. коротко теж за деякі практичні пункти: чи я не вважаю, що проєкт Мама – «Американський

¹⁶ Ймовірно, йдеться про Гордона Маттісона (Gordon H. Mattison, 1915–1999), американського дипломата, який студіював арабську мову в Принстоні та Каїрі, працював на різних постах в дипломатичній службі США в Неаполі, Басрі, Багдаді, Бейруті, Дамаску, Каїрі, Тегерані, Калькутті та Катманду; працював керівником бюро з близькосхідних та далекосхідних справ. Помер у Бетесді (штат Меріленд).

¹⁷ Тут неточність, оскільки згаданий в щоденнику Стассен не був сенатором. Мається на увазі Гарольд Едвард Стассен (Harold Edward Stassen, 1907–2001), американський політик, діяч республіканської партії, наймолодший за віком губернатор штату Міннесота (1938–1943), під час війни два роки служив у ВМС США на Тихому океані; у 1945 р. – делегат та важливий учасник Сан-Франциської конференції; неодноразово кандидував на президента США, а також на губернатора Пенсильванії і мера Філадельфії; був 3-м президентом Університету Пенсильванії (1948–1953); у 1953 р. – директором Агентства зі забезпечення взаємної безпеки (Mutual Security Agency), яке здійснювало програму відродження Європи; пізніше – радником з роззброєння адміністрації Дуайта Ейзенгавера.

¹⁸ Мається на увазі Томас Едмунд Дюї (Thomas Edmund Dewey, 1902–1971), 51-й губернатор штату Нью-Йорк (1943–1955) та кандидат на президента США від республіканців у виборах 1944 та 1948 рр.

¹⁹ Слово «власних» дописане над рядком.

Комітет приятелів Вільної України» – [15/8] є вже безпредметовий, через існування таких організацій, як «Вільна Росія», «Український Конгресовий Комітет», тощо? – Матісон був видимо заінтересований аргументами, що проект надалі зберігає свою повну актуальність. – Просив про матеріали.

Обговорюючи пізніше ввечері з Мамою підсумки цієї зустрічі прийшли ми до таких висновків: Треба напружити всіх зусиль, щоб добитися до Стассена й зацікавити його якоюсь конкретною українською акцією. В найближчих 2 тижнях відповідні меморіали мусять бути виготовлені.

Після зустрічі з Матісоном я лазив по місті, був у Марусі Ке[16]дринової. Вона нині мала вільний від праці день. Розказувала багато сплетень, особливо зупинялася на свинюватій поведінці Антона й його Марії супроти Кедрина і Влодка з жінками, що їх Антони в грубий і безсердечний спосіб експлуатували на своїй фермі, тримаючи при цьому на голодному хлібі.

Помешкання Кедринів в жидівській ділянці. Воно здається мені відносно непогане, хоча тепер воно до неможливості задушливе.

З Марусею пішли ми на стрічу з Кедриним, що саме скінчив свою працю, а потім утрійку ми пішли до домівки ЗУАДК (Злученого Українського Американського Допомогового [17/9] Комітету). Познайомився я там з д-ром Галаном і побачив старих знайомих: Романенчука²⁰ й Волод. Дорошенка. Дорошенко розпитував мене докладно про НТШ в Парижі. – Романенчука знаю ще з моїх гімназійних часів (він був тоді молодим професором). Потім зустрічав в Австрії. Персонально ніколи не був мені він симпатичний. Видає він тут двомісячний журнал «Київ».

Вийшовши з ЗУАДК'у, ще покругився по вулицях і врешті автобусом вернувся на 8-му годину додому. «John Woolman Memorial» видався мені справжнім раєм по задушній Філадельфії.

Я не дивуюся, що в Америці стільки людей вірає від [18] хворіб серця: Сполука клімату з темпом праці та нервовими умовами життя, мусить приводити до²¹ випадків.

Субота-Неділя, 23-24 червня

Візита Пизюрів в Мт. Голлі. Приїхали автобусом з Н. Йорку в суботу пополуноді й виїхали в неділю пополуноді.

²⁰ Мається на увазі Богдан Романенчук (1908–1989), український учений літературо- та мовознавець, педагог, видавець, лексикограф; студіював українську, польську мови й літератури, славистику й етнографію на філософському факультеті Львівського університету (1935); організував у Львові видавництво популярної книжки «Всесвіт» та літературне видавництво «Книгоспілка» (1935–1939); був співробітником видання НТШ у Львові «Українська книга»; на початку Другої світової війни виїхав до Кракова, де працював редактором в Українському видавництві; з 1944 р. переїхав до Австрії, де в таборі переміщених осіб в Ляндеку був організатором українського культурного життя та співзасновником журналу «Літаври» в Зальцбургу (1947–1948); з 1949 р. – у США, у м. Філадельфії, організатор українського видавництва у США, редактор журналів «Київ» та «Українська книга», член НТШ, Українського бібліологічного товариства, член Асоціації діячів української культури (АДУК). В США Б. Романенчук продовжив студії славистики в Пенсильванському університеті, здобув докторський ступінь з філософії (1958), а відтак викладав у Платсбурзькому та Ніагарському університетах. Помер у м. Філадельфії. Детальніше про нього див.: О. Супрунюк. Богдан Романенчук – редактор українських часописів у США (друга половина ХХ ст.) // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. Вип. 21. 2013, с. 221–227.

²¹ Далі викреслено слово «ударів».

Обоє мало змінилися: Ірина гарненька й «апетитна», а Євген трохи більше полисів. – Бентони поставилися до моїх гостей д. гарно. Дали добру вечерю в суботу й обід в неділю. Цікаво балакали за столом з Євгеном, а Ельмон разом з мною [19/10] спочатку привіз, а потім відпровадив Пизюрів до автобусу.

Теми розмов: В суботу вечером (спільна розмова у присутності Джоен, Мами й Ірини) Євген подрібно розказував про свої особисті переживання й життєві умовини в Америці. Він працює у шпиталі, як санітетський помічник.

Праця не дуже добре платна й часто зловонна (подавання нічної посуду, роблення леватив, змінювання занечищеної постелі і т. д.), але при цьому фізично відносно менше виснажлива та, як каже Пизюр, в приємних особистих відношеннях з шефами й товаришами праці. Найгірше в цьому всьому, що страшенне мало часу [20] остається на всі інші справи, які щойно творять властивий зміст життя. – Ірина працює в фабриці радіоприймачів.

Пизюр думає про те, що б краще розглянувшись в тутешніх умовинах – ще піти на рік-два на перевишкіл і придбати якусь кращу та як-не-як інтелігентську професію напр. книговодство, або бібліотекарство або щось іншого в цім роді. – Ірину він думає вислати на курси, щоб вона могла стати ляборанткою.

В суботу було так горячо, що навіть у ночі не прохолодніло. Джоен пішла спати швидше, але я сидів з Пизюрами десь до 2-ої години, а й пізніше не міг добре заснути.

[21/11] Неділя передполудні: ми встали пізно. Бентони з Джоен поїхали на мітінг. Я з Євгеном заховався в найдальшому кутку городу. Говорили про мої пляни й перспективи в Америці. Поради Євгена надзвичайно розумні, до цього вони приблизно збігаються з концепціями Ельмона. Пизюр вважає, що – хоч воно не так зовсім легко, як декому з наших людей здається – але всетаки треба пробувати зачепитися за університетський світ. Деякі можливості існують. Для цього треба б мені насамперед на один рік ще записатися на котрийсь з амер. університетів, спеціалізованих у східно-європейській проблематиці – найрадше на Колумбійський (Гарвардський ще кращий, [22] але там студії дорожчі, а сам університет лежить на провінції, що комплікує різні технічні справи). Пизюр уважає, що можливо я міг би дістати якусь стипендію. Прецеденти є. Тут відповідні інформації зможе дати Луцький.

Бажання і прохання Пизюра до мене: Улегшити йому впровадження в американський світ. До речі, можна подивляти, як вдумливо й інтелігентно Євген приглядається до Америки скільки він тут уже встиг доглянути і збагнути.

Пополудні наша конференція втрійку – Мама, Євген і я – про політичні пляновані заходи: Меморіяли до Стассена, чи згл. для Матісона, а через нього до Стассена. [23/12] Я маю написати політичну частину: незадовільність американської політики супроти Росії та обоснування потреби Американського Комітету Приятелів Вільної України. Нарис правильної діяльності Комітету напише Мама, використовувати завваги мої й Євгена. В інформаційній частині, розділ про УНРаду візьметься з мого листа до Бернгема (ще з Женеви). Про бандерівців і УГВРу напише Пизюр. – Англійський переклад зробить Джоен.

Ще кількома поворотами говорили ми з Євгеном про справу журналу. В деяких пунктах ми швидко дійшли до певних устійнень: Плян про створення журналу на Ульмівській [24] базі відпадає через ділову несолідність («Unzuverlässigkeit»²²) УРДП та примітивність його лідерів. Залишається па-

²² «Ненадійність» (нім.).

ризька концепція, з Кошелівцем як технічним редактором, а разом з тим редактором культурної частини. Редактор політичної частини Рудко. Тут в Америці редакційна колегія: Дивнич, Пизюр і я. – Ми не тільки змогли говорити про подробиці, але найцікавіше здалося мені, що вважає можливим роздобути на таке діло гроші! Пизюр натякав, що якщо ми не спроможні відразу на дійсний журнал, тоді можна б почати від неперіодичних збірників, але видаваних під однією назвою та за [25/13] біжучими числами. – Докладніше будемо дискутувати це питання втрійку з Дивничем в Н. Йорку.

Решта пополудня на товариських балачках та фотографуванні (спільно з Бентонами), на проходах по нашому городі.

Для мене зустріч з старим і дорогим товаришем була великою радістю. Думаю, що подібно відчував теж Пизюр. Думаю, що напр. уже саме перебування в культурному американському домі мусіло бути для нього новим і приємним переживанням.

Одна тіль: Незадовільний стан відносин між Євгеном і Гриною. Про це може іншим разом.

[26] Четвер, 28 червня

Перша поїздка до Нью-Йорку автобусом. Приїхав коло 12 год. В полудні на автобусовій станції – великий модерний будинок в центрі міста – чекав на мене Пизюр.

Перший двогодинний прохід з Пизюром: 5. Авеню, Катедра св. Патріка, Рокефеллер Сентер (блок модерних хмародерів, що творять одну архітектурну цілість – рід Вавилонської вежі 20 століття). Врешті пішли разом обідати.

Говорили за обідом про проблему журналу. Думки Пизюра. Гроші можна роздобути. Він зорганізує кількадесять людей, які зложать потрібну [27/14] суму. – Зате Євген вважає, що ми не дамо собі ради з періодичним журналом. Тому він радить: видавати неперіодичні збірники, які одначе будуть появлятися, як порядкові номери й цим витворюватимуть певну тяглість і традицію. – Щодо мене, висловлюю з цими сутестіями свою повну згоду. – Дальші точки концепції: Місце видавання – Париж! (Отже спільно з «У Вістями» та УРДП!) Технічний редактор, а заразом редактор культурницької частини: Рудко. Відділ редакції в Америці: Пизюр, Дивнич, Лис. Рудн. На американському відділі редакції спочивала б головна вага в збірці й підготовці матеріалів.

[28] По 2-ій годині Пизюр поїхав до свого шпиталю на працю, а я поїхав до УВАН'у, де мав умовлену стрічу з Юрієм Луцьким.

УВАН на цій новій домівці, як мені казали, тільки 2 тижні. Нова домівка складається тільки з одної кімнати, але місце знамените: Madison Square²³ – на перехресті. 5. Avenue та 23 St. Себто в одному з центральних пунктів Нью-Йорку. Вікно домівки УВАН'у виходить саме на найвищий у світі хмародер – Empire State Building²⁴.

Це приміщення УВАН'у є символом: УВАН дістав певну субвенцію й починає промоувати собі дорогу в американський світ. [29/15] Заслуга в цьому – зручність і підприємливість проф. Ветухова. Це показує, яку велетенську роль

²³ Медісон-сквер-гарден (Ем-Ес-Джі, Гарден), спортивний комплекс в Нью-Йорку. Місце проведення міжнародних змагань.

²⁴ Емпайр-Стейт-Білдинг, 381 м хмарочос на Мангеттені в Нью-Йорку, національна пам'ятка архітектури США.

відіграє персональний момент: В Європі УВАН'у не видно, а зате Т-во Шевченка робить велику, позитивну роботу. Чому? Бо на чолі НТШ стоїть Кубійович. Затє в США Т-во Шевченка репрезентує проф. Чубатий²⁵, що його всі змальовують, як неможливу людину.

В бюрі УВАН'у застав Ветухова і Луцького.

Розмова з Проф. Ветуховим. – Ветухів знаменито виглядає, елегантно вдягнений і буцім помолодіт відколи я його бачив в Женеві в 1947 р. – Ветухів звернувся до мене з конкретною справою: УВАН хоче заня[30]тися Драгомановим. Помічується зацікавлення Драгомановим в американських колах і Ветухів мабуть сподіється на цю ціль дістати від американців гроші. При УВАН утворюється Драгоманівська Комісія, що її має очолити Світозар Драгоманов. Мені пропонується секретарство в цій комісії.

Я висловив Ветухову такі свої завваження: Секретарство в Драгоманівській Комісії приймаю, вважаючи це собі за велику честь. Чи й наскільки зможу для УВАН'у працювати, залежатиме від моїх життєвих обставин. – Негативний пункт: недобрый стан моїх особистих відносин зі Світозаром Драгомановим. – Щодо самого способу [31/16] вшанування пам'яті М. П. Драгоманова, то за найкращий спосіб вважаю видання «Вибраних Творів» Драгоманова в англійській мові. Пощо ми маємо реферувати про Драгоманова, коли Драгоманов може говорити сам за себе своїми писаннями? До цих «Вибраних Творів» мусів би тільки бути доданий відповідний біографічний вступ та історично-критичний коментар. – Здається що мої міркування досить припали Ветухову до вподоби. – В мене зродилися ще такі думки, які я волів заховати для себе: Гідне уваги, що взагалі позначується зацікавлення Драгомановим в Америці. Але поскільки моє завдання діста[32]тися в американський науковий світ, я волів би опрацьовувати Драгоманова безпосередньо для американців, ніж для УВАН'у... Побачимо.

Потім Луцький забрав мене з собою й ми поїхали до нього до хати. По дорозі ми ще, висівши з метро, перейшли через комплекс будинків Колумбійського Університету. Це цілий університетський квартал для себе. Хата Луцьких недалеко від Колумбії.

Приглядався я до Луцького. Ми товариші по гімназії, в 1937 разом здавали матуральний іспит. Після матури Луцький виїхав на студії до Німеччини. В 1939 році був на вакаціях в Англії й там захопила його [33/17] війна. Всю війну перебув в Англії, зовсім відрізаний від українського світу. Скінчив університет (англійська література), одружився з англійкою з доброї родини (донька парламентаря-лейбуриста). В роках 1945/46 служив в Армії, потім виїхав до Канади, де був в Саскатунському університеті лектором чи доцентом англійської літератури, але де препогано почувався в провінційних умовах. Покинув посаду в

²⁵ Йдеться про Миколу Чубатого (1889–1975), д-ра філософії (1917), українського історика Церкви та права, публіциста і педагога, дійсного члена НТШ; студював богослов'я та право у Львові (в університеті та Генеральній духовній семінарії) та Відні; перший асистент держсекретаря освіти в уряді ЗУНР Агенора Артимовича; член делегації ЗУНРу для проведення Злуки ЗУНР і УНР (1919). М. Чубатий викладав у Державному Українському Університеті в Кам'янці-Подільському (1919), був професором Таємного Українського Університету у Львові (1920–1923), Архiepархіальної Греко-Католицької Духовної семінарії та Богословської Академії у Львові (1927–1938), УВУ та УКУ; з 1963 р. – на еміграції в США, засновник та перший голова американського відділу НТШ та редактор його друкованого органу «The Ukrainian Charterly» (1944–1957). Див.: Я. Падох. М. Чубатий, 1889–1975. Нью-Йорк, Торонто, Мюнхен, 1976.

Канаді й на скромну студентську стипендію виїхав до Нью-Йорку, де перекинувся на славистику та де робить докторат на Російському Інституті Колумбійського Університету.

Після матури (1937) я бачив Луцького тільки один єдиний раз, а саме в січні 1946 р. в північній Ні[34]меччині, де він стояв як вояк британської окупаційної армії (він здається працював перекладачем). Я був тоді в англійській зоні, щоб відшукати мого Батька, спеціально поїхав відвідати Луцького й передискутував з ним одну повну ніч. – Через мене Луцький вперше довідався про існування «ноусівського середовища» й потім нав'язав контакти з Прицаком, Пизюром, Ігорем Шевченком. Але тому, що він не дуже охочий до писання листів, а його листи дуже лаконічні, не мав я властиво конкретного зв'язування про його внутрішній розвиток.

Пизюр казав мені, що Луцький – попри всі свої незаперечні вальйори – має теж негативні риси: [35/18] Певний «комплекс» на пункті українства. Він, мовляв, стидиться того що він українець, вважає українське суспільство за збір дурнів або падлюк, нікого з українців до себе до хати не запрошує й не знайомить зі своєю жінкою²⁶. Крім цього Луцький буцімто хронічний песиміст і скептично задивляється на всякі українські почини, чи то громадсько-політичного, чи культурного характеру. З другого боку ясно, що в Луцького є амбіція бути активним саме на українському полі. На це вказує не тільки напрям його наукових занять (славистика й україністика), але теж факт, що він є тепер, поруч Ветухова головною пружиною УВАН'у.

Порівнюючи з тим, яким я його мав [36] у пам'яті, Луцький змінився фізично головню тим, що вилисів, що надає йому якогось особливо «поважного» вигляду. До речі Ю. Луцький зробився страшенно подібний до свого дядька Романа Смаль Стоцького. Стоцький теж є в Америці, як професор на якомусь католицькому університеті. З величезним здивуванням почув я від Луцького, що Роман Стоцький зробився війовничим католиком та що цей релігійний фанатизм причиняється навіть до утруднення взаємин між дядьком і небожем.

Живе Луцький скромно, але культурно. Всюди книги, українська графіка Бутовича²⁷ на стінах. Познайомився я з родиною Луцького, його жінкою та двома донечками-[37/19] близнючками. Пані Луцька старша, як я собі уявляв, себто одного віку зі своїм чоловіком, а може навіть трохи старша за нього. Виглядає репрезентативно. Висока, струнка, з інтелігентним обличчям, знаменитими товариськими формами. Премилі обидві дівчатка: Наталя й Анна. Вони в тому віці (6-7, 8 літ), коли малі дівчата часто чарівні. – Наталя й Анна знаменито ви-

²⁶ У своїх споминах Ю. Луцький писав про розмову з І. Лисяком-Рудницьким та про своє бачення потреби для нащадків українців в Америці американізуватися, не закриваючись в українському гетто. Ймовірна закритість та небажання Ю. Луцького знайомити колег з дружиною були спричинені її душевною хворобою, що було особистою трагедією для нього й родини. Див.: Ю. Луцький. Роки сподівань і втрат. Щоденник, записи 1986–1999 рр. Львів, ВНТЛ-Класика, 2004, с. 32.

²⁷ Микола Бутович (псевдонім Бутумбас, 1895–1961), український живописець та графік, ілюстратор, карикатурист, мемуарист; родом з Полтавщини; учасник визвольних змагань, вояк Армії УНР; емігрував спочатку у Прагу, відтак з 1943 р. викладав у Львівській художньо-промисловій школі; після війни – у Західній Німеччині, а з 1948 р. – в США; видав «Автобіографію» (Нью-Йорк, 1956), спогади «Кадетський корпус» («Вісник», 1959), «Повстання проти гетьмана (Сіра дивізія)» («Вісник», 1959). Помер у м. Гакенсеку (штат Нью-Джерсі).

ховані, повне противенство до того, що розповідають про розгуканих американських дітей. Вони не переривають, коли старші говорять. Чемно поводяться за столом, допомагають мамі при збиранні посуду. При цьому свобідні, без надмірної несмілості, ані передчасного кокетства. Очевидно обидві страшенно до себе подібні, так що мені [38] просто неспромога їх розрізнити.

Після перекуски, пані Луцька оставила нас з Юрієм самих. Почалася ділова розмова. Тема: мої шанси й перспективи на американському ґрунті.

Зустріла мене мила несподіванка: Луцький, якого мені змальовували, як неповноправного скептика й песиміста, з місця сказав, що не сумнівається, що я зможу зачепитися за університетсько-науковий світ в Америці. Я мовляв маю для цього всі речеві дані. Йдеться про те, щоб їх звальоризувати. Ситуація некорисна тільки тому, що тепер вакації! Отже людей тяжко зловити. По друге реченець для прохань про стипендії на осінь давно минув. Але [39/20] може знайдуться шляхи, які вможливлять мені стати до наукової праці ще цієї осени. – Луцький запропонував мене познайомити з проф. Мослі²⁸ (Mosley), директором Російського Інституту²⁹, коли той повернеться з вакацій. Мослі для мене корисний остільки, що він особливо цікавиться міжнародньо-політичними питаннями, а по-друге він прихильно ставиться до українців. Мослі є протектором Луцького й завдяки ньому Луцький дістав таку стипендію, яка дозволяє йому жити з родиною. – Некорисні Колумбії: Цей Російський Інститут має радше високошкільний, а не дослідчий характер. Це є, очевидно, «graduate school»³⁰, але слухачі все таки обов'язані ходити на [40] виклади, складати іспити і т. д., щоб по двох роках дістати диплом. Мені нема ніякого сенсу робитися наново студентом, а дипломів маю досить. – Тому мені значно більше підходив би Ро-

²⁸ Філіп Едвард Мослі (Philipp E. Mosely, Philip Edward Mosely, 1905–1972), американський советолог, д-р філософії Гарвардського університету (1933), педагог; учасник Потсдамської конференції (1945), працівник різних служб у Держдепартаменті США (1942–1946), професор міжнародних відносин Корнельського та Колумбійського університетів, президент Східно-Європейського Фонду (1951–1962), засновник (1946), професор міжнародних відносин (1946–1955) та директор (1951–1955) Російського інституту Колумбійського університету; директор дослідницької програми для ССРСР (1951–1961), професор міжнародних відносин Колумбійського університету (1963–1972), директор Інституту Західної Європи. На початку 1950-х років Ф. Мослі подбав про наукові стипендії для Григорія Костюка, Юрія Лавріненка, Юрія Луцького, Ігоря Шевченка та ін.; допоміг Г. Костюкові врятувати архів В. Винниченка у Франції, фінансувавши його перевезення в Колумбійський університет, усіляко сприяв виданням УВАН, зокрема був автором першої, вступної статті у Драгоманівському збірнику, який вийшов під редакцією І. Лисяка-Рудницького (1952): *Drahomanov and the European Conscience* // Mykhaylo Drahomanov. *A Symposium and Selected Writings*. Compiled with the assistance of the Drahomanov Commission of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the US under the Chairmanship of Professor Svitozar Drahomanov. Ed. by Ivan L Rudnytsky // *The Annals of the Ukrainian Academy of Art and Sciences in the US*. Vol. II. N 1(3). Spring 1952, p. 1–5.

²⁹ Російський інститут при Колумбійському університеті був заснований у 1946 р. за допомогою Фонду Рокфеллера для міжdiscиплінарних студій Росії та Радянського Союзу. Ареал досліджень Інституту не обмежувався лише СРСР, але охоплював і постсоціалістичні країни. З 1982 р., після щедрої фундації американського політика та дипломата Вільяма Аверелла Гаррімана (1891–1986), Інституту присвоїли його ім'я.

³⁰ Так в США називають навчання після досягнення ступеня бакалаврату. Воно складається з магістерської і докторської програм.

сійський Дослідний Інститут при Гарвардському Університеті³¹, де в центрі уваги поставлені самостійні наукові праці, а не шкільне вчення. Але поганий бік справи тут знову в тому, що Російський Інститут Гарвардського Університету є доменою російських та російсько-жидівських впливів, тоді коли в Колумбії цими речами керують справжні американці. Все таки треба пробувати знайти собі шлях теж до Гарварду. Там уже є (але не на [41/21] Російському Дослідно-му Інституті, тільки на Факультеті Філософії, проф. Чижевський, говорять що туди має теж переїхати Шерех. – Є теж деякі інші можливості, напр. Міжнародно-Політичний Інститут при Університеті Принстон (New Jersey, близько до міста Нью-Йорку), де професором є американець українського походження, Решетар (John Reshetar)³².

Закінчивши це обговорення дальших перспектив звернувся я до Луцького з проханням, чи не міг би він мені допомогти дістати якийсь підходящий «job»³³ на це літо. Бо мені грозить, що вже з найближчого понеділка маю стати на працю як робітник для збирання черешень на великій городничій фермі [42] близько Mt. Holly. Тяжка фізична праця, 10 годин денно й 6 днів на тиждень, мізерний заробіток. (З боку Бентонів, які взагалі надзвичайно гостинні й добрі, але які мають про ці речі американські погляди, йшов на мене певний моральний натиск, а крім цього мені самому теж не хотілося бути без готівки, головно у зв'язку з очікуваним народженням дитини).

Луцький відповів, що може мені зв'язати з Експедицією Гарвардського Університету, яка досліджує втікачів із Сов. Союзу. Сам Луцький працює під час ферій для Експедиції.

Луцький зателефонував і вже через 20 хвилин я сидів в бюрі Др. [43/22] Лондона,³⁴ керівника Експедиції. Це ще молода людина, років 35, походженням

³¹ Російський Дослідницький Центр Гарвардського університету був заснований у 1948 р. з метою розробки вченими та аспірантами великих дослідницьких проєктів щодо СРСР. Починаючи з 1958 р. відбувалися академічні обміни. У 1996 р. Інститут був перейменований на честь жертводавців у Центр Девіса російських та євразійських досліджень й спеціалізується на різних аспектах розвитку Росії та Євразії, від культури та історії до економіки й політики. Див.: <https://daviscenter.fas.harvard.edu/about-us/history>

³² Іван Решетар, Джон-Стівен Решетар (John S. Reshetar, Jr., 1924–2015), американський політолог та советолог українського походження; магістерський (1946) та докторський ступінь з філософії в галузі політичних наук (1950, дисертація «Україна та революція (1917–1920)») здобув у Гарвардському університеті; викладав політологію у Принстонському університеті (1948–1955), у Єльському університеті як викладач-гість, у Російському Дослідницькому Центрі Гарвардського університету (1950–1952), в Інституті досліджень зовнішньої політики Пенсильванського університету (1955–1957) та з 1957 р. 32 роки – у Вашингтонському університеті в Сетлі (з 1962 р. – звичайний професор); дійсний член УВАН, Американської академії політичних та суспільних наук, Західної славистичної асоціації; автор праць з історії української революції та політичної історії СРСР, серед яких: *Ukrainian Nationalism and the Orthodox Church*. «American Slavic and East European Review», 1951, vol. 10, no. 1; *The Ukrainian Revolution, 1917–1920: A Study in Nationalism*. Princeton, 1952 (New York, 1972); *A Concise History of the Communist Party of the Soviet Union*. New York, 1960; *The Soviet Polity: Government and Politics in the Soviet Union*. New York, 1971.

³³ «Робота, праця» (англ.).

³⁴ Мається на увазі Іван Д. Лондон (Ivan D. London, 1913–1983), спочатку американський математик, який перейшов в гуманітарні науки та використовував математичні методи, зокрема з 1950 р. брав участь у проєкті Гарвардського Російського Наукового Центру для вивчення радянських суспільних відносин; згодом разом з дружиною Міріам працював в Бруклінському

російський жид. Він погодився мене заангажувати. Дав мені запитник (квестіонар), що служить за базу для інтересів. Запитник надзвичайно докладний – кільксот питань. За переведення одного інтерв'ю (яке, разом з опрацюванням відповідей, триває к. 10 днів), платять 120-140\$! – Таким чином я спекався городничої праці. Дістав інтересне й добре платне заняття на це літо та надію на зв'язок з Гарвардом через Лондона! Забув ще сказати, що бюро Лондона міститися в готелі близько Колюмбійського Університету.

По годині 7-й приїхав до Пизюрів. Євген ще не вернувся з праці, але Грі[44] на приймала невеличку, дібрану громадку, що зібралася, щоб мене зустріти: Юрій Дивнич, актор і режисер «маестро» Гірняк і Роман Волчук. Волчука я не бачив від Фельдкірху (Австрія) 1946. Він скінчив політехніку в Граці, а тепер тут працює по фахові як інженер і мабуть незле заробляє. Це людина з громадським нервом, інтелігентний, з великим організаційним хистом. (Ми з Пизюром думали, що при творенні журналу, він дуже міг би бути корисний для організування фінансів і адміністрації.) – Гірняк як завжди, повний анекдотів і жартів. Але в загальному його настрої таки мінорний і це зрозуміло: Актор, та ще старшого віку, не [45/23] має ніякої шанси працювати по-професії. Драматична Студія, яку Гірняк проводить, не має перед собою майбутнього. – Знову Дивнич недавно перестав бути чистієм і перейшов до редакції «Свободи», але там не почуваетсяься, ані його позиція не є певна.

Врешті надійшов Євген. – Годі передати зміст загальної розмови, яка скакала з предмету, на предмет. Пам'ятаю тільки, як Гірняк умовляв Дивнича, що він не старався «реформувати» Свободу, бо цим тільки собі може нашкодити, а не діб'ється ніякого пунного результату. Врешті гості розійшлися. Пизюрі постелили мені у їхньому³⁵ сальоні, чи [46] радше в мешкальній кімнаті.

Але підо впливом спеки та³⁶ від перевтоми та від нервового схвилювання вражіннями нинішнього дня я ще довго не міг заснути, перевертаючися з боку на бік.

П'ятниця, 29 червня.

Спробую цей день зреферувати коротше.

Спав досить довго. Коли Ірина вже пішла на працю, ми з Євгеном піднялися, варили снідання та дискутували.

Помешкання Пизюрів, хоч мале, але здається мені досить пристойне. Це вже Євген, з питомою йому педантерією дбає про те, щоб усе було [47/24] втримане в порядку. Так що хата з книжками, репродукціями на стінах і т. д. – робить привітне враження, хоч так мало приходить знадвору світла, що треба майже ввесь день світити електрику. Зате квартал жакливий: На цій же самій вулиці, тільки 2 кам'яниці дальше, отаборилися цигани (!) в відчиненому до вулиці крамничному льокалі. Кругом східні жиди, італійці, польський і український пролетаріат – найгірша босячяна.

Пизюр поїхав до пристані зустрічати Євгена Перейму, що нині приїжджає з Німеччини. Я поїхав до Гарвардської Місії, де залишився приблизно до 4-ої пополуноді. Читав один готовий рапорт про інтерв'ю, щоб мати краще уявлення,

коледжі, створивши там Інститут політичної психології (інтерв'ю з біженцями з СРСР); протягом 1963–1983 рр. досліджував також проблеми китайських біженців. Його архів знаходиться в Архіві Інституту Гувера.

³⁵ Слово «іхньому» вписане під рядком замість викресленого «свому».

³⁶ Слова «підо впливом спеки та» дописані над рядком.

як це робити. – Потім говорив з Лондоном. Симпатичний хлопець. – Перше інтерв'ю буде в Н. Йорку на наступний тиждень. Платитимуть мені готель.

Поїхав до УВАН'у. Ще раз говорив з Ветуховим і попросився з Луцьким, який наступного тижня їде на вакації.

На вечерю був запрошений до панства Більбі³⁷, батьків нашої доброї товаришки з Женеви. Jeanne Bilby. Пан Більбі є високим урядовцем федерального (себто державного) Банку. Син простої фермерської родини із Західньої Пенсильванії. Здається мені, що він сполучує велику енергію й підприємливість у своїй фаховій діяльності із певною загальною [49/25] інтелектуальною та психологічною наївністю. Пані Більбі куди культурніший тип, родом з російських жидів, ще сама трохи говорить по-російськи. Jeanne більше подібна до мами. – Не буду в подробицях передавати розмови, яка зрештою була мало цікава. Що мене бавило, що відношення між панством Більбі й донькою (Jeanne одначка). Очевидно Jeanne значно складніша натура, як її батьки (зокрема батько). Пан Більбі з одного боку не дуже бере Джін в серіоз (на мою думку неслухно, бо вона, попри всю свою молодечу незрілість високоталановита і шляхетна дівчина), а з другого боку він видимо настрашений критицизмом Джін до американських порядків. М. ін. він старався «делікатно» [50] вивідати від мене, чи Джін не перебуває, мовляв, під комуністичним впливом. А пані Більбі напів жартівливо-напів сумно каже «Що я можу зробити, коли мені моя дитина пише, що «все моє дотеперішнє життя було змарноване й безцільне»?!»

Тільки 20 minut автобусом від помешкання Більбі до помешкання Пизюрів, але це немов два різні світи: Елегантна, буржуазна квартира в гарному кварталі «Грінг Вільдедж» та брудне гетто.

В Пизюрів був Перейма. Багато новин і сплетень з Німеччини. М. ін. НТШ вже в цілості переїхало до Франції. Перейма особливо добре зорієнтований про відносини в ка[51/26]толицьких церковних колах, – він сам діяч «Обнови»³⁸. З цим усім розумна людина, політично та зовсім близький до нас.

У противенстві до попередньої ночі, спав знаменито. А в тім трохи прохолодніло, пополудні впав дощ.

Ми мали з Пизюром призначене побажання з Дивничем на суботу вранці. Але Пизюр буде зайнятий з Переймою. Тому я рішився вертати скоріше домів.

[52] 4. липня, середа

Національне американське свято, а рівночасно уродини, Джозефіни³⁹ матері Джоен. Пополудні багато гостей, для мене зовсім нові обличчя. Познайомився

³⁷ Йдеться про Гарольда Білбі (Harold A. Bilby, 1902–1994), родом з м. Лок-Гевена в Пенсильванії, віце-президента Федерального Резервного Банку в Нью-Йорку; помер у м. Саут-Кенті (Коннектикут, США); та його дружину Мейбл-Барбару-Беллу (Ліпшутц) Білбі (Mabel Lipschutz Bilby, 1906–1971).

³⁸ Мається на увазі Товариство українських студентів-католиків «Обнова», створене у Львові в 1930 р. з метою місійної праці з молоддю та самоосвіти. Товариство представляло український християнський рух у світі, зокрема серед католицьких академічних організацій. У 1992 р. відроджено в Україні.

³⁹ Анна-Джозефіна Мофсет-Бентон (4.07.1905–4.08.1978), американська релігійна письменниця та лекторка, родом з Парижа (Іллінойс), дружина Фредеріка-Елмона Бентона та мати Джона-Фредеріка Бентона і Мері-Джоен Бентон-Рудницької; навчалася в Університеті Східного Іллінойсу; понад 30 років мешкала з чоловіком у Філадельфії та її околицях, а з 1975 р. – в Пасадені (Каліфорнія); була тісно пов'язана з Квакерським освітнім центром Пендл-Гілл у Воллінгфордї (Пенсильванія), написала ряд статей, оглядів, памфлетів релігійного характеру та три книги («The Pace of a Hen» (1961), «Gift of a Golden String» (1963), «A Door Ajar. Facing Death Without Fear» (1965)). Померла у м. Сан-Габрієл (Каліфорнія).

ближче з-поміж них із сім'єю філадельфійських жидів, приятелів Бентонів. Їхня донька (дівчина приблизно на 28 років) працює для AFSC в ділянці расових відносин і полегшення положення негрів. Ми цікаво розмовляли на тему: боротьба за рівноправність муринаського елементу: напр. заходи за прийняття закону (в комунальних, стейтових і федеральних рамках), які спонукує працедавців ангажувати робітників і служ[53/27]бовців без расової дискримінації.

Вечором зірвалася сильна буря. В Філадельфії сьогодні великі святкування (175-літні роковими Декларації Незалежності). Уявляю, ця буря перешкодила штучним огням і розігнала параду.

Забув згадати, що в John Woolman Memorial гостює тепер батько Ельмона й дід Джоен⁴⁰. Йому вже 79 років, але ще все добре тримається і працює, як пастор («Універсалістичної» Церкви) в Стейті Конектікат. – Він у друге вженився маючи 75 років, з жінкою молодшою на 35–40 років. Лілі⁴¹ (це її ім'я) походить з родини пенсильванських німців і виглядає точно, як німки із нижчо-середньої класи: велика, здо[54]рова.

Бідний Ельмон напевне не був захоплений цим подружжям, але зі своїм звичайним добрим гумором і тактом зумів дійти до приязних відносин теж із цією несподіваною мачухою (яка значно молодша за нього).

17 липня, вівторок

Я двічі їздив до Н. Йорку: від 5-го до 7-го (четвер до суботи), а потім від 10-го до 13-го включно (вівторок до п'ятниці). Перевів мій перший інтерв'ю для Гарвардської Експедиції. Жив в готелі «Midway» (перехрестя Broodway'ю та 100-ої вулиці) в кімнаті, що її зарезервував для мене др. Лондон. [55/28] У цій же кімнаті вечорами проводив інтерв'ю. Мій «об'єкт» був українець, років під 90-ставку, з колись заможної селянської родини (батько мав до революції 30 ha, був волосним старшиною й навіть депутатом Думи в Петербурзі). Мій був в рр. 1921–23 в проти советських партизанських загонах. Пізніше покинув село, працював в місті (Красноград – кол. Павлоград⁴²), як механік (завідуючий центральним ogrіванням, каналізацією, освітленням) в районному шпиталі. Цікавий представник типу «продуцента-войовника», вживаючи термінології Липинського: Нахил і смак до технічного прогресу сполучується в нього з сильною традиційною релігійністю (на еміграції в Німеч[56]чині й в США він діяч УАПЦ) та консервативно-ієрархічним духовим складом. Як партнер для інтерв'ю був він для мене дуже догідний, бо відповідав точно й докладно, тримався поставлених запитів. Це не є людина абстрактних узагальнень, це не інтелектуаліст, але добрий обсерватор і наскрізь, об'єктивний у своїх інформаціях. Гарний український патріот, не крикливо націоналістичного, тільки конструктивного й державного типу.

⁴⁰ Мається на увазі Герберт-Елмон Бентон (Herbert Elmon Benton, 1872–1964), пастор Універсалістської Церкви у США, родом з Вінтона (штат Айова); після висвячення у 1897 р. служив в універсалістських церквах: Дербі-Лайн (Вермонт) (1897–1900), Літл-Фоллз (Нью-Йорк) (1900–1904), Ріверсайд (Каліфорнія) (1904–1909), Стемфорд (Коннектикут) (1909–1914), Ловелл (Массачусетс) (1915–1920), Філадельфія (Пенсильванія) (Церква Месії, 1920–1948), і Стаффорд (Коннектикут) (1948–1954); належав до комітетів Федеральної ради церков у 1930-х роках. Він помер у Гартфорді, штат Коннектикут.

⁴¹ Особу встановити не вдалося.

⁴² Ймовірно, тут неточність. Йдеться про Красноград у Харківській області (колишній Костянтиноград), а не Павлоград Дніпропетровської області.

Інтерв'ю займало мені час приблизно від 7 до 10-ої вечором. Решту часу мав я до власного розпорядження й старався належно використати час.

Познайомився й відбув довші роз[57/29]мови з двома молодими американськими науковцями, які в рамках Гарвардської Експедиції ведуть окрему анкету про національне питання в СРСР та які в тій цілі були кілька місяців в Німеччині.

Старший з них (приблизно в моєму віці) це John Reshetar. Він українського походження й говорить пристойно по-українськи, хоч його батько вже народжений в США. Він є доцентом (забув як його титри звучить в англійській мові) в університеті Принстон (New Jersey). Його ділянка: міжнародна політика, з особливим узглядненням Сх. Європи. Він писав свою докторську дисертацію про історію укр. революції – це появиться книжкою за декілька міся[58]ців. – Особисто Решетар робить радше враження книжкового міля, ніж творчої наукової духової індивідуальності.

Інакший собою Лютер⁴³. Це молодий хлопець, років 26, ще студент Рос. Інституту Колумбійського Університету. Але він справжній інтелектуаліст у найкращому значенні слова, себто людина, яка не тільки накопичує в собі матеріальне знання, але й «переверарює»⁴⁴ проблеми. Здається, що зустріч із світом Д. П. була для нього справжнім переживанням. Ми досить довго дискутували саме питання про соціальні й психологічні аспекти зустрічі між світом Д. П. та світом американським. Лютер заявляв охоту товариських контактів з деякими цікавими молодими[59/30]ми українцями найновішої іміграції. Особисто поставився Лютер до мене д. гарно, дав мені декілька цінних порад.

Відбули спільну розмову з Пизюром і Дивнич. Воля рушити з місця справу журналу – існує. Пизюр береться до вистудіювання фінансових можливостей. Дивнич гадає, що може можна дістати на цю ціль субвенцію з американських джерел. Найкраща форма: неперіодичних збірників. Кожний номер був би сконструйований довкруги однієї головної центральної теми. Ми намітили, що темою першого номеру повинна бути: атака проти російських імперських концепцій.

Витягував з митного уряду мою [60] бібліотеку: 6 скринь з книжками.

Ввесь час побуту в Н. Йорку дуже терпів від страшної спеки й задухи. Я був простуджений, боліло горло, напевно мав трохи гарячки.

Тримався завдяки аспірині, – але вона мене знову виснажувала. З одного боку панувала майже тропікальна вогка спека, а з другого боку вечорами є холодні, морські вітри, в багатьох льокалях повітря штучно заохолоджене, а всі напитки неодмінно подають з льодом. В висліді людина простуджується раз у раз наново. В моїх очах у цих днях Нью-Йорк часто уявлявся як якийсь кошмар, як пекельне місто прокляте Богом, як образ остаточно збожеволіло, забувшого про природний порядок речей людства.

[61/31] 18. липня, середа

Поїздка до Pendle Hill. Це квекерський студійний осередок в Пенсильвенії, близько Філядельфії. Минулого року Джоен і я мали восени запевнену працю в

⁴³ Михайло Лютер (Michael Luther, 1925 р. н.), американський історик; навчався у Колумбійському університеті; учасник групи американських науковців, які інтерв'ювали радянських біженців та переміщених осіб у Мюнхені у 1950-х рр. в рамках Гарвардського проекту, відтак викладав на історичному факультеті в Хантерському Коледжі в Нью-Йорку.

⁴⁴ Так в оригіналі.

Р. Н. через спізнення у нашому приїзді ми втратили цю нагоду. Але ми сподівалися, що зможемо дістатися до Р. Н. на цю осінь. Виявилось, що є труднощі. Для вяснення справи на місці, поїхали до Р. Н. особисто.

Автобусом до Філядельфії, з Філядельфії пів години залізницею до станції Swarthmore. До самого Р. Н. ми взяли таксівку.

Якраз попали на обід. За обідом, розмовляли з Howard'ом Brinton'ом⁴⁵ [62] (він керівник учбової частини Pendle Hill) та з Wilson'ом⁴⁶ (він адміністратор). Цей останній енергійна, симпатична молода людина. Перший – дивний малий старий чоловічок, мабуть дуже розумний, трохи подібний до гнома. Ми з Джоен з'ясували становище й наші пляни. Рішальної відповіді ми не дістали. Ми зрозуміли: в нинішній ситуації нас не потребують, бо штат співробітників на осінь і зиму підібраний. Але будуть глядіти, чи не знайшлось би місце і для нас. Семестр починається в жовтні, так що до того часу щось може з'ясуватися.

Джоен показувала мені Pendle Hill. Велика гарна посілість. Природа тут чудова. Всюди буїна зелень, а [63/32] довкруги горби й ліси. Сам «Pendle Hill» складається з трьох головних будинків і ще декількох порозкидуваних менших будинків. Бачив дуже гарну бібліотеку, залі для відпочиву й дискусій, мешкальні кімнати. Всі харчуються спільно в столовці.

Сумнівне, чи це нам повезе, але якби мені не трапилося нічого кращого – я був би радий, коли б ми наступних кілька останніх і зимових місяців могли провести в Р. Н.⁴⁷ Для Джоен праця в книговодстві чи бібліотеці Р. Н. оставляла б досить часу для дитини. Я міг би раз чи двічі на тиждень давати гутірки про міжнародні питання й мав би ще доволі часу для моїх власних праць, міг би їздити до Н. Йорку... Мила суто кве[64]керська атмосфера, контакти з багатьма інтересними людьми. Одинокий слабкий пункт: мешкальні кімнати виглядають мені д. малі й взагалі панує тут тіснота. Але з цим можна б собі ще порадити. – Побачимо, що з цим буде.

23 липня 1951, понеділок

Приїхав в понеділок в полудне до Н. Йорку. Ще з автобусової станції задзвонив до УВАН'у й негайно пішов на зустріч з Ветуховим. Тема розмови: справа редакції ювілейного Драгоманівського збірника в англійській мові. Ветухів про[65/33]понує мені переняти редакцію, себто «секретарство», під формаль-

⁴⁵ Говард-Хайнс Брінтон (1884–1973), американський квакер, релігійний письменник та педагог, один з найзначніших квакерських теологів у ХХ ст.; після здобуття вищої освіти в Гаверфордському коледжі викладав у різних приватних освітніх закладах; 1909 р. отримав докторат з філософії в галузі фізики в Гарварді; з 1916 був президентом Гілфорд-коледжу в Північній Кароліні; у 1926 р. став співдиректором (разом з дружиною Анною Брінтон) квакерського центру Пендл-Гілл (1936–1950); автор книг «Religious Solution to the Social Problem» (1934), «Quaker Education in Theory and Practice» (1940), «The Pendle Hill Idea: A Quaker Experiment in Work, Worship, and Study» (1950) та ін. Про нього див.: Anthony Manousos. Howard Brinton as a Theologian and Apologist for «Real Quakerism» // Quaker Religious Thought: Vol. 115, Article 3, 2010, p. 15–29.

⁴⁶ Мається на увазі Дан Вілсон (Dan Wilson, 1913–2003), квакерський релігійний письменник в США; навчався у приватному університеті Канзас-Веслеян (Kansas Wesleyan University) у м. Саліні, наступник Говарда Брінтона на посаді директора квакерського центру Пендл-Гілл (1952–1970); автор книг «Promise of Deliverance: The Assurance That There Is a Power by Which Disaster Can Be Abolished Forever» (1951), «An Opening Way» (1961), «The Spirit of Pendle Hill as Experienced by Dan Wilson During the Fifties and the Sixties» (1994), «Relief, rehabilitation and hope: A.F.S.C. work in Germany and Austria: from Dan Wilson's memoirs, 1947–1950» (1996).

⁴⁷ Тобто в Пендл-Гілл.

ним головуванням Світозара Драгоманова. Я поставив наступні умовини: Свобідну руку щодо змісту збірника, безпосередній зв'язок із співробітниками (без втручання Світозара) та відповідне матеріальне забезпечення підчас праці. Проф. Ветухів сказав, що я в редакційній роботі буду зноситися прямо з ним та буду фігурувати в збірникові в подібний спосіб, як Ю. Луцький фігурує в «Аналах» УВАН⁴⁸. Щодо гонорару, УВАН сподіється дістати в жовтні місяці на Драгом. Збірник окрему субвенцію й праця редактора напевно буде оплачена.

[66] Після цього пішов з Луцьким на «lunch» і від нього довідався ще різні інтересні деталі: Проф. Mosley⁴⁹, директор Рос. Інституту при Колумбійському Університеті та протектор УВАН^у, особисто заінтересований у Драгоманівському Збірникові, заявив охоту написати до нього передмову. Субвенція на Збірник буде мабуть досить поважна, к. 5000 дол. Могтиму рахувати на гонорар в висоті мабуть 1.500 дол.

Зайшов до готель «Midway», не застав Лондона й залишив примірник мого інтерв'ю. Поїхав на побачення з Михайлом Лютером, який показав мені слов'янський відділ н. йоркської публічної бібліотеки. Я скоро глянув в [67/34] каталог і побачив, що відділ «Drahomanoviana» там доволі багато заступлений.

Вечері до Пизюрів. Євген ще не був повернувся з праці. Пішов з Іриною на прохід. Розказувала вона про свої жалі до Євгена: Його брак уважливості, егоцентризм, холодну іронію. – Я завжди був тієї думки, що відповідальність за погані відносини в подружжі Пизюрів паде головню на Євгена. Хоч я переконаний, що він глибоко до Ірини прив'язаний та що її відхід був би для нього життєво катастрофою, але у своїх відносинах до дружини він хронічно виявляє брак елементарного такту. Гадаю, що на Євгенові мститися його походження з патріархальної священничої родини, де він не міг нав[68]читися ставитися до жінки як до принципово рівнорядного й рівноправного товариша.

Після повороту з проходу балакав і дискутував з Євгеном майже до 2-ої години.

24 липня, вівторок

Пішов відвідати Український Конгресовий Комітет. Маленьке бюро, але в пристойному, великому будинкові. Нікого з американсько-українських кацків⁵⁰ не застав, ані проф. Чубатого (редактора «Ukrainian Quarterly» та керівника амер. відділу НТШ), але зустрів там Мудрого, мого старого знайомого Федина[69/35]ського (кол. приват-доцента Інсбруцького Університету), познайомився з кол. карпато-українським міністром Ю. Реваєм⁵¹. З Мудрим і Федина-

⁴⁸ Одне з головних видань УВАНу – англомовні «Річники» (Анали), «The Annals» («The Annals of the Ukrainian Academy of Art and Science in the U.S.»). Саме у цьому виданні у 1952 р. вийшов Драгоманівський збірник (матеріали симпозиуму та зібрані праці М. Драгоманова) під загальною редакцією І. Лисяка-Рудницького: Mykhaylo Drahomanov. A Symposium and Selected Writings. Compiled with the assistance of the Drahomanov Commission of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the US under the Chairmanship of Professor Svitozar Drahomanov // The Annals of the Ukrainian Academy of Art and Sciences in the US. Vol. II. N 1(3). Ed. by Ivan L. Rudnytsky. Spring 1952.

⁴⁹ Правильне написання прізвища англійською – Mosely.

⁵⁰ Від слова – касик (вождь).

⁵¹ Юліан Ревай (1899–1979), український політичний та освітній діяч; референт Міністерства шкільництва та освіти Чехо-Словаччини у Підкарпатській Русі (1922–1935); співавторник та голова «Учительської Громади»; секретар Педагогічного Товариства Підкарпатської Русі; депутат чехо-словацького парламенту від Чехо-Словацької соціально-демократичної партії (1935–1939);

ським пішов на снідання «lunch». З Мудрим розмова абсолютно не клеїлася. Ця людина робить на мене дуже неприємне враження. Він не тільки постарів, але й вираз його обличчя зробився надутий, претензійний і немов ображений. – Потім я ще окремо пішов на пиво з Фединським. Фединський баба-сплетнярка⁵² першої кляси. Він знає новини й анекдоти абсолютно про всіх і вся. Але серед його новинок мало таких, які б трималися моєї голови. Зазначу тільки кілька: Фединський підтвер[70]джував загальну опінію про «неможливість» Чубатого, який утробив НТШ в Америці й який в компромітуючий спосіб редагує «Квартальник»... Казав, що недавня «пригода» Катамая (редактора філадельфської «Америки») та двоє греко-католицьких попів з Н. Йорку, які дали себе «набрати» обманцем, що витягнув з них поважні суми (попи: 200.000\$ церковних грошей, а Катамай особисто 30.000\$), що мали бути вжиті на хабарі урядовців в Вашингтоні – викликала «бурю» в жабурині укр.-американського світику. Катамай є заступником голови У. Конгр. Комітету! – Дай Боже щоб ця «пригода» причинилася до захитання позицій реакційної клі[71/36]ки, що верховодить в українсько-американському світі! – Дальше розказував Фединський, що Юліян Ревай та ще деякі карпато-українські діячі роблять заходи, щоб здобути вплив на середовище старих американських «підкарпатських русинів» – світ страшенне заскорузлий і підлеглий російським впливам то в комуністичній, то в царславній формі. Приєднання «карпатських русинів» сильно скріпило би питому вагу українського елемента в США.

Щодо самого Фединського: хоч він має для цього всі потрібні фахові кваліфікації, він навіть не робить заходів, щоб добитися доступу до американського наукового світу. Пра[72]ця в «Самопоміч»⁵³ (організація нової іміграції) забезпечує йому в якійсь мірі тимчасово екзистенцію, але так заповняє час, що він нездібний зайнятися чим небудь іншим.

Поїхав до готелю «Midway». – Розмова з д-ром Лондоном була для мене водночас і приємна і прикра. – Прикра: Бо сказав мені, що вже не мають дальших інтерв'ю для мене. Бюро в Н. Йорку взагалі ліквідується напочатку серпня, а ті інтерв'ю, що еwent, ще передбачувалися для мене (з донськими козаками) відпадають, бо представників цієї самої групи перепитують в Німеччині. – Іншими словами: Надія на заробіток відпадає. – Приємне: Жінка Лондо[73/37]на (що працює теж для Експедиції й перша перечитує манускрипти інтерв'ю) сказала, що моє інтерв'ю одне з найбільш інтересних і найкраще опрацьованих, яке вони за весь час мали. – А сам Лондон говорив мені, що був задоволений познайомитися зо мною, що відніс про мене найкраще враження та що теж др. Решетар говорив йому про мене д. прихильно. Просив прислати йому мій життєпис («curriculum vitae») для використання в Гарварді; я міг би може бути притягне-

в часи Карпатської України – міністр торгівлі в уряді А. Бродія, прем'єр-міністр та міністр закордонних справ за президентства А. Волошина; з 1939 р. – на еміграції в Словаччині, Чехії та Німеччині (1939–1948); з 1948 р. – у США, де очолив допомогове об'єднання «Самопоміч» та канцелярію Українського Конгресового Комітету Америки (УККА) (1949–1957), кредитну кооперативу «Самопоміч» (з 1954 р.), Карпатський Дослідний Центр і Український Інститут Америки у Нью-Йорку. Помер та похований у Нью-Йорку.

⁵² Пліткарка.

⁵³ Йдеться про Товариство «Самопоміч», засноване в США в 1947 році для допомоги українським іммігрантам, та українські кредитні спілки, які під його егідою поставали в різних містах (перші у 1951 р. – у Нью-Йорку та Чикаго).

ний до співпраці в опрацюванні вислідів анкети. Крім цього коли б мені, при заповнюванні якихось анкет, були потрібні рекомендації американських громадян, можу зав[74]жди на нього, Лондона, покликатися.

Коли вийшов з готелю «Midway», було вже доволі пізно, по 6-ій. Я мав первісно охоту вибратися на найвищий хмародер, «Empire State Building», що з того даху має бути чудовий вид на весь Н. Йорк. Але на це вже не вистачило часу. Пішов повечеряти до китайського ресторану (китайські ресторани – єдине місце в Америці, де дають добрий горячий чай!), а потім просто поїхав до Пизюрів.

У Пизюрів була ввечері, за моєю ініціативою, «party»⁵⁴. Я хотів познайомити Євгена з Лютером і цей останній заявив свою готовність прийти до Пизюрів. Крім цього Євген [75/38] і я зателефонували до Дивнича. Він уже знайомий з Лютером і ми думали, що він буде цінним для цієї зустрічі.

Тимчасом Лютер довго не приходив і ми втрійку – Дивнич, Євген і я – дискутували справу журналу. Дивнич має з «Фонду Вільної Росії»⁵⁵ вістки, що вони може були б готові субвенціонувати журнал типу «Сучасника». Трудність в тому, що субвенції мусять бути виплачувані на руки організації. Ми такої організації не маємо. Питання в тому, чи зачіплятися за якусь існуючу організацію, чи творити власну.

Врешті прийшов Лютер, дуже перепрошуючи за спізнення. Розмова [76] перескакувала з теми на тему: Становище інтелектуаліста в американському суспільстві; стаття над якою Лютер саме працює, про Скрипника. Маю враження, що Лютер обоім Пизюрам дуже подобався: його простота, безпосередність, велика культура дійсно не можуть не подобатися. Але я не був з цього вечора зовсім задоволений. Вважаю, що Євген випадає з ролі господаря. Діло в тому, що Євген не знає мистецтва діалогу. На те, щоб з ним дискутувати, треба його просто силоміць перебивати, вриватися зі своїм словом. І так я звичайно розмовляв з Євгеном, а тому, що я до цього з Євгеном уже призвичаєний, мене це не турбує. Але з чужим чоло[77/39]віком я не хотів Євгена, ні себе, осмішувати й тому його не перебивав. Дивнич був утомлений і тому не дуже вмішувався до розмови. Лютер – призвичаєний до американських манір – теж чекав, поки партнер скінчить своє слово. А Євген не знав, як скінчити. Думаю, що він був схвильований: це була його перша стріча з культурним американцем на товариській площині. І ця схвильованість проявлялася в потоковій безпереривній й хаотичній бесіді. Пригадую, що в Достоєвського є таке місце, коли людина свідомо, що починає говорити не до речі, коли вона почуває свою незручність, а рівночасно не знає, як спинитися.

Цікавий, що Лютер думав про все це. Його такт і спокій рятував ситу[78]ацію. Прощаючись, він запропонував, щоб ми знову втрійку зустрілися, коли я буду наступний раз у місті.

Лютер сказав мені теж важливу новину: На моє прохання, він замовив для моєї Мами побачення на наступний понеділок в Фонді Вільної Росії. Ідеться про

⁵⁴ Вечірка (англ.).

⁵⁵ Фонд, створений як грант Фондації Форда в рамках політики стримування з метою допомогти втілкам з СРСР. Пізніше мав назву «Фонд Вільної Східної Європи». Директором Фонду у 1951 р. призначений Джордж-Фрост Кеннан (George F. Kennan, 1904–2005), американський дипломат, політолог та історик, посол в СРСР у 1951–1952 рр., відомий як адвокат політики стримування СРСР протягом Холодної війни.

евент. видання її протисовєтської книги («Західна Україна під большевиками, 1939–1941»). Дай Боже, щоб з цього шось було! Влаштування Мама майже така ж пекуча проблема для мене, як і моя власне. До половини вересня (ліквідація побуту в Mt. Holly) я з Джоен та Мама мусимо матеріально станути на власні ноги. Це дуже короткий час. А моя Мама, – колись така повна енер[79/40]гії й ініціативи – тепер у такому психічному стані, що треба її постійно підштовхувати вперед.

25 липня, середа

Ночував (як і попередньої ночі) на розкладному ліжку в «салоні» Пизюрів. Не зважаючи на задуху, спав як забитий.

Ірина вранці виходить на працю. Ми з Євгеном спимо довше, потім разом снідаємо і при цьому балакаємо. Ні мені з Євгеном, ні йому зо мною ніколи не є нудно. Завжди маємо багато тем, що нас цікавлять.

Нині з ранньою поштою прийшов великий лист Василя Рудка. Читали ми його спільно. Листи Рудка [80] завжди високоінтересні своїми рефлексіями про різні проблеми. Цим разом Василь писав головню про те, як можна і протиставлятися гегемонії російських концепцій, щодо Сходу Європи. – Але в листах Василя є шось іритуєче, принайменше на мій смак. Думаю, що це причина, чому моє листування з Рудком завмерло. Це його «Geheimnistuegei»⁵⁶ в усіх, навіть найбільш невинних особистих питаннях. Від Рудка годі довідатися, як живе, над чим працює, які його плани. В листі на 5 битих сторінок (як напр. останній до Пизюра) він уміє не дати ні однієї особистої інформації. А на прями запити не реагує... Не думаю, щоб за цією мовчанкою крилися якісь страшні [81/41] «секрети». Це вбачить радше про психічні загамування й «комплекси». Але все таки це руйнуючо впливає на взаємне довір'я. Почувається, що листування заступає Василеві писання статей, чи всяку іншу форму публічного виступу. – Взагалі почувається, що Рудко – така небуденна людина не тільки інтелектом і характером, але теж практично-політичними здібностями (це я бачив в часах НОУС'у) – винятково безпорадний, коли йдеться про успішне організування власного життя.

Поїхав ще до УВАН'у, де зустрів Луцького. Довідався від нього 2 важні речі: по-перше, на наступний тиждень буде тут (тільки на кілька днів) проф. Mosley ди[82]ректор Російського Інституту при Колумбійському Університеті. Луцький старатиметься замовити мені побачення в нього. По-друге: В рамках Фонду Вільної Росії починається нова акція: Систематична допомога для наукових працівників з СРСР. Ця акція має дві цілі: По-перше використати ці сили для студій з обсягу советознавства. По-друге, дати науковцям-імігрантам нагоду пізнати і пристосуватися до американського наукового й університетського світу. Директором цієї акції буде проф. Мослі, а його заступником Олександр Даллін⁵⁷ (син відомого Давида Далліна). До речі, цей самий О. Даллін є чоловіком, що з

⁵⁶ «Скритність» (нім.).

⁵⁷ Александр Даллін (Alexander Dallin, 1924–2000), американський історик-советолог, політолог-міжнародник, фахівець з Росії та Східної Європи; син Давида Далліна; з 1940 р. – у США, під час Другої світової війни служив у воєнній розвідці; закінчив Міський коледж Нью-Йорка (1947), ступінь магістра (1948) та доктора філософії з історії (1953) здобув у Колумбійському університеті; викладав у Гарвардському, Колумбійському університетах (1956–1971, професор з 1965 р.); директор Російського інституту Колумбійського університету (1962–1967), з 1971 р. – у Стенфордському університеті (1987–1994, професор); у 1994 р. допоміг з фундацією Європейського університету у Санкт-Петербурзі. Автор численних праць з історії СРСР. Помер у Стенфорді.

ним Мама має бачитися в Фонді [83/42] Вільної Росії. Він там керує відділом «індивідуальної допомоги». Думаю, що з обох титулів – советознавчої студії та підготовка для праці в американських університетах – я міг би компетувати⁵⁸ тут на підтримку. Знаменито, що бачитиму проф. Мослі, вже мабуть на наступний тиждень, себто швидше, ніж хто не будь інший.

Взяв автобус, що відходить з Н. Йорку в 1-шій годині. Я вже настільки при звичаївся до автобусів, що мене не млоїть, як спочатку. Автобус мчить стрілою по асфальтових шосе. Першу годину проїздимо через підміські околиці. Вони жахливі: фабричні димарі, цвинтарі старих авт, різні румовища, брудні [84] посьолки, – а весь цей Дантейський краєвид⁵⁹ поперерізуваний вздовж і впоперек автострадами й залізничними лініями. Шляхи біжать то по землі, то по особливих високо завішених мостах. Не зважаючи на велику густоту комунікаційних ліній, автомобілі часто біжать безпереривною чергою й тільки поволи посуваються вперед. – Але в міру того, як віддалюємося від метрополії, приймає нас на своє лоно веселий, буйний, зелений сільський краєвид.

Сьогодні 2 роки від мого шлюбу. Привіз Джоен кілька скромних дарунків. Спільна родинна вечерея в найкращому настрої. Батьки Джоен і моя Мама тішились разом з нами. [85/43] Яке чудо й яка Божа ласка це моє одружіння – краще, ніж я міг собі був колись мріяти. Чи я показуюся моїм життям достойний цієї великої ласки й чи даю Джоен всю любов, на яку вона заслуговує?

Ми сиділи ввечері довго в городі, коли перші зорі з'являлися на небі, а дикі крилики бігали на травнику.

Неділя, 29 липня

Поїхав до Філядельфії пополудні. Відвідав мого давнього товариша Володимира Бачинського. Це мій єдиний друг, що залишився мені з мого «гетьманського» періоду у Кракові 1940 р. Коли Сава Крилач, Євтимович й інші зроби[86]ли мені велику кривду – обвинувачення в «шпигунстві» на користь Чеботарева – одинокий Бачинський поставився до мене пристойно, хоч і не вияв⁶⁰ сили й енергії, щоб перешкодити інтризі. Востаннє бачився я з Бачинським в Празі в 1944 р. – По війні були вістки, що його у Відні схопили большевики.

Показується, що в цих вістках була доза правди. Влодко Бачинський, чоловік порядний і нешкідливий, має ту рідку честь, що сидів по черзі в тюрмах польській, німецькій, советській і навіть американській. (За відмову по приїзді поїхати до свого спонзора-фармера).

Бачинські тут уже з роки. Влодко заакліматизувався, здається, [87/44] досить добре: довгий час працював як самостійний майстер: тесля («carpenter»), з минулої зими, після хвороби, перейшов до фабрики танків. Нема в ньому самопожаління інтелігента, що опинився в положенні пролетара. Дальші плани: Бачинський каже, що призбиравши грошей, піде на шестимісячний курс, щоб сполучити нотаріальне бюро з працею агента нерухомостей («real estate»), бо – каже – праця в будові домів зорієнтувала його в ринку нерухомостей. – Жінка Бачинського не працює поза домом. Мають двоє дітей: хлопчика, що тепер буде йти до школи, й дівчинку. – Що мене найбільше вразило, це стан дому Бачинських: Пов[88]ний непорядок, примітивізм в обстановці, ні одного образка на

⁵⁸ З англ.: конкурувати, змагатися.

⁵⁹ Іронічне навіязування до «Божественної комедії» Данте.

⁶⁰ Так в оригіналі.

стіні. Але наші люди здебільша не мають найменшого почуття мешканевої культури й це улегшує їм життя.

Ми очевидно з Бачинським політикували. Він дальше гарячий гетьманець, хоч і не агресивний у висловлюванні своїх поглядів. Різні недотягнення руху він бачить, але гетьманська ідея для нього дальше «єдине спасення України». Така вірність сама по собі позитивна прикмета, хоч практична користь з неї жадна, бо скеровується вона на безнадійно прогнівшу справу. Доречі Бачинський твердить, що гетьманський рух знаходить відгомін серед старої американсько-української колонії. – [89/45] Я атакував головню спілку гетьманського табору з бандерівцями. Відповіді Влодка були якісь мляві: раз взагалі заперечував існування спілки, раз казав «що в тому злого, коли таким чином ми встигли розпрагувати гетьманські ідеї серед маси, до якої без націоналістів ми були б взагалі не дісталися». – Влодко т. зв. «добрый хлоп», але вважаю, що справжнього нюху до політичної проблематики він не має.

До речі, ще одне: Влодко зробився зразковий сім'янин, а зокрема він дуже чулий і дбайливий батько. Як парубок, був він т. зв. «батяр». Смак в еротичних справах був у нього примітивний, але [90] зате апетит великий.

Від Влодка Бачинського поїхав ще до пані Марії Струтинської. Доля Струтинської в Америці особливо нещаслива: Жінка вже немолода (к. 50-тки), фізично тендітна, по своїй духовій структурі типова «інтелектуалістка», опинилася в ролі фабричної робітниці. Крім цього вона обтяжена ще старушкою-мамою, понад 80 років. Враження таке, що Струтинська зовсім пропадає, а вона жінка симпатична, талановита, культурна – як у нас мало. Знаю, що Мама дуже турбується долею Струтинської й дуже хотіла б її допомогти, коли б тільки була в стані.

[91/46] Понеділок, 30 липня

Мама, яка в Нью-Йорку, зателефонувала по обіді, що мушу негайно приїхати: Проф. Mosley, директор Російського Інституту, хоче мене бачити в вівторок в год. 10:30. Тому що вранці не маю відповідного автобусового сполучення, мушу їхати нині.

Я так спішився до автобусу, що в розкладі їзди не доглянув, що автобус, який я хотів ужити, йде тільки по неділям! Чекав більше пів години надаремне при дорозі. Поки зорієнтувався в помилці. Зателефонував додому. Ельмон приїхав автом і повіз мене до сусіднього містечка, де я зловив автобус до Н. Йорку.

Переночував у Пизюрів, які мене [92] не сподівалися, але були мені раді.

31 липня, вівторок

Візита у проф. Мослі (Mosley), директора Російського Університету. Російський Інститут Колумбійського Університету міститься не в головному університетському комплексі, але близько нього. Це вуличка, де раніше були малі приватні доми, нині закуплені Колумбією. Поруч з Російським Інститутом є «Maison Francaise»⁶¹ та інші інститути університету.

Мослі людина відносно молода, коло 46-45 років. Бюро його робить враження не так професорського кабінету, як квартири політичного [93/47] діяча. Мослі тип «політичного професора» із широкими зв'язками в офіційних сферах та з частими дорученнями від урядових кіл. Його видвигнення на директора Інсти-

⁶¹ Французький дім (фр.), найстаріший культурний центр Колумбійського університету, заснований у 1913 р., який сприяє культурному обміну США і Франції та франкомовних країн.

туту наступило недавно, перед кількома місяцями. Як інформував мене Луцький, Інститут був давніше відомий із свого просоветського забарвлення. Тому в останніх часах у зв'язку з посиленою протикомуністичною нагінкою в США, прийшлося висунути на провідне місце професора відомого із свого протисоветського наставлення. Мослі до українців і до української справи відноситься прихильно. Як каже Луцький, це результат того, що в 20-их роках він побував на Радянській Україні.

Проф. Мослі вже був поінформований про мене Луцьким. Я насамперед [94] розповів про мої дотеперішні студії та сказав, що хотів би працювати в США науково. Мослі на те: Щоб працювати в Америці успішно в науковому та університетському світі, корисно мати скінчений американський університет. Тому він, Мослі, радить мені, щоб я зробив докторат на Колумбійському Університеті, в Відділі (Департаменті) Історії, де мені це забере менше часу, ніж на Російському Інституті. Він думає, що мені зарахують максимальний «кредит» за мої дотеперішні студії: 30 пунктів. Усний іспит для докторату міг би я мабуть скласти вже на наступну весну. Зложення усного іспиту дає мені право працювати як асистент і викладач. Дисерта [95/48]цію віддам, коли її закінчу. За тему дисертації міг би я мабуть вибрати сюжет моєї женевської студії, – Карпатську Україну, – тільки це відповідно поширивши й розбудувавши.

Я з місяця погодився з порадами Мослі, але виразно заявив, що не маю грошей на студії. Я згадав про проект Драгоманівського Збірника, та що це – можливо – дасть мені дещо гроша, але не буде мало бути базою екзистенції. Мослі прямо не відповів, тільки запитав мене прийти до нього ще раз у п'ятницю, а в між часі піти до університетського Секретаріату, щоб перевірити справу зарахування моїх давніших студій. – Я зрозумів, що він до п'ятниці хоче розвідати про можливість сти[96]пендії для мене.

Пополудні був у Секретаріаті Колумбії. Там дали формуляр прохання про прийняття та підтвердили, що можу рахувати на вчислення мені «30-ти пунктів» за мої попередні студії. (Для докторського іспиту треба разом 60 пунктів).

Я вже згадував, що Мама в цих днях теж в Нью-Йорку. Я її штовхнув на цю поїздку. Вона ходила до Фордівської Фундації (до двох різних відділів), у двох справах: По-перше, в особистій справі, перевірка можливостей видання її книги «Західня Україна під большевиками, 1939–1941»⁶². По-друге, громадська справа: ще з однією панєю ходила скласти меморіал про «Союз Україн[97/49]нок». – Висліди: Чи дадуть субвенцію на видачу книги – поки що неясно і це рід радше сумнівна. Зате існують поважні шанси на те, що «Матірний Союз Українок» дістане постійну матеріальну допомогу. Це було б розв'язкою питання Маминої екзистенції, а Союзіві дало б змогу розвинути ширшу діяльність.

Пополудні Мама мала у своєму готелі («Діхлі») побачення з п. Чижем⁶³. Це цікава фігура й я давно ляв Маму за те, що вона раніше з ним не нав'язала

⁶² Ця книга вийшла друком через сім років: Західня Україна під большевиками: IX. 1939 – VI. 1941: збірник / Ред. М. Рудницька; Передмова. Слово Митрополита Андрея про большевизм. НТШ ім. Шевченка в Америці; Укр. Вільна Акад. Наук; Нью-Йорк, 1958.

⁶³ Мається на увазі Ярослав Чиж (1894–1958), український військовий і громадський діяч, один з організаторів Українських Січових Стрільців; у 1921 р. – член проводу УВО; на еміграції у Празі закінчив філософський факультет Карлового Університету (1922) і виїхав до США, де у 1924–1942 рр. редагував газету «Народна Воля» у Скрантоні (штат Пенсильванія); співдиректор (з 1952 р.) пресового агентства «The Common Councils for American Unity», співорганізатор (1956) та виконавчий директор програми «Committee of the President's People-to-people Program»; голова Комісії УВАН для вивчення історії української імміграції в США. Помер у Нью-Йорку.

контакту, тим більше, що була з ним знайома в 20-их роках. Чиж це колишній Січовий Стрелець, співробітник Коновальця й шеф розвідки Корпусу СС. Брав участь в роботі УВО в першій фазі, десь в половині [98] 20-их років виїхав до Америки, де добре акліматизувався. Залишився вірний своїм старим «розвідочним» нахилам і працює для американської Intelligence⁶⁴, в ділянці інформації про східньо-європейські справи. Нема багато українців, що так добре були б зорієнтовані в американському політичному світі, як Чиж. По своїх переконаннях він міцно стоїть на демократичних позиціях, підтримує УНРаду, є в опозиції до клерикально-націоналістичного курсу УК Комітету.

Мати інформувала Чижа про свої зв'язки з секретарем Стассена та про проект меморіялу до сенатора Стассена. Чиж був цією справою сильно зацікавлений. Дав киль[99/50]ка розумних порад.

Мені залишилося небагато часу, але встиг Чижа коротко поінформувати про 2 справи: 1) «Драгоманівський Збірник». – Чиж сам себе вважає за «драгоманівця» й публікував про Драгоманова в англійській мові. Я його просив загально про його «поради й допомогу». 2) Проект журналу. – Чиж з місця сказав: «На цю ціль є гроші в Фондації Форда. Саме вчора мені й Ветухову там говорили? Ми фінансуємо Новый Русський Журнал⁶⁵ і були б готові фінансувати аналогічне українське видання!». – Ця вістка дуже піднесла мене на душі.

Просто з готелю «Діхл» пішли ми з Мамою до автобусового двірця, який уже близько. На північ приїхали додому.

[100] Середа, 1 серпня

Пополудні я сидів в городі при столі пишучи, коли зчинився шум: Чорний сусідський коцур, що його кличуть «Junior», схопив зайчика, що бавився на травнику. Кіт сховався із своєю добиччкою в кущах. Я вслід за ним. По хвилині вдалося мені знайти kota й відібрати йому жертву. Зайчик був смертельно наляканий і тяжко покалічений. Одне око було видрпане. Я приніс цього зайця (точніше: дикого крілика) додому, думаючи про те, щоб може обмити його рани. Джоен розплакалася, коли побачила бідну тварину й порадила, щоб її пустити на волю: Заяць, мовляв, і так не виживе, так нехай же він вмі[101/51]рає серед зелені. Я пустив зайчика й він, як ошалілий, кинувся до кущів і там заховався. – Хотів би я дуже знати, чи він справді подох від своїх ран, чи вилижеться.

Люблю зайчиків, що бігають по великому городі «John Woolman House». Часами приглядаюся їм через бінокл. Вони вміють гарно ставати на задні лапи, скакати один через одного, часами теж «купатися» в поросі (за подібним принципом, як у поросі купаються горобці).

П'ятниця, 3 серпня

Вчора вечором знову приїхав до Н. Йорку. Знаючи, що Пизюра ще не буде вдома. Пішов до кіна.

[102] Проф. Мослі прийняв мене разом з Александром Далліном, що був в його кабінеті. Насамперед говорив Мослі про мої студії: які предмети брати, тощо. Щодо грошей: Саме тепер організується, в рамках Фордівської фундації, стипендійна акція для науковців з СРСР. Стипендії будуть двох категорій для старших учених, з поважним дорібок та відомим іменем та для молодшого на-

⁶⁴ Розвідка (англ.).

⁶⁵ Ймовірно, йдеться про літературно-публіцистичний щоквартальник «Новый журнал», який видається в Нью-Йорку з 1942 р.

укового доросту. Я належав би до цієї другої категорії. Справа буде засадничо вирішена десь в половині вересня. Отже нехай покищо внесу прохання (Мослі дав мені формуляр) і можу сподіватися, що воно буде полагожене позитивно. – Мослі просив мене прийти ще раз в 2-й год. Пополудні: Він приведе зі собою проф. Одло[103/52]желіка⁶⁶ (Odlozelik), так що я зможу з ним познайомитися.

Проф. Одложелік (чех) має тут катедру історії середньо-східньої Європи. Він мав би бути, за порадами Мослі, моїм головним професором.

Дійсно після обіду Мослі прийшов з Одложеліком та залишив нас самих. Одложелік старший пан, грубенький, озброєний парасолею. Ми балакали по-польськи. (Він – величезна рідкість між чехами – говорить пристойно по-польськи). Враження з розмови симпатичне. Одложелік не має надто багато слухачів, а тим паче докторантів, так що радо прийме мене під свої крила. Взяв зі собою мою працю про Карп. Україну й обіцяв з нею ознайомитися.

Пізніше пішов я до [104] А. Далліна. Його бюро близько будинку Російсько-го Інституту. Бюро скромне – видно Даллін не дуже велика фігура. А Даллін ще молодий хлопець – тридцять кілька літ. Не робить на мене враження ні дуже розумного, ні дуже енергійного. Як інформував мене Луцький, Даллін не має жодної власної ініціативи, а у всьому слухається Мослі. – Я говорив Даллінові про проект Драгом. Збірника. – Хотів я щоб у головах Далліна й Мослі цей проект зв'язався з моєю особою. Крім справи моєї стипендії, я піднімав питання чи є виклади, щоб про стипендію старалися інші молоді інтелектуалісти. (На думці маю передусім Пизюра). Даллін відповів позитивно. – Врешті я просив Далліна, щоб [105/53] передав до редакції «New Leadera»⁶⁷ мою статтейку про «Чого хочуть неросійські народи СРСР»⁶⁸.

Вечеряв з Луцькими. Дуже мило балакав з Мойрою, жінкою Юрія, та обома дівчатками-близнюками. Наталією та Анною. – Поза цим, очевидно, ділова розмова з самим Луцьким. Він підтвердив, що я маю всі дані на те, щоб дістати стипендію від осені. Питався я Луцького, що він думає про висоту стипендії. Він відповів, що точно не знає, але рахує приблизно к. 3000\$ на рік (утримання моє з родиною + університетські оплати). Це вже було б дуже пристойно.

Дальша проблема, що її передискутував з Луцьким, це була справа журналу. Луцький теж вважає, що субвенцію на цю ціль можна діста[106]ти. Рішили завтра зійтися пообіді втрійку з Пизюром, для обговорення деталей.

⁶⁶ Правильне написання прізвища – Одложілік. Мається на увазі Отакар Одложілік (Otakar Odložilík, 1899–1973), чеський та американський історик, дослідник гуситського руху і протестантизму в Богемії та Моравії; студював історію, отримав докторський ступінь (1923) та багілантацію (1926), розпочав викладацьку діяльність у Карловому університеті в Празі, одночасно закінчив Державну архівну школу (1920–1923); з 1939 р. – на еміграції у США, де викладав спочатку в Колорадському університеті у Боулдері, Пенсильванському університеті в Філадельфії, Північно-Західному університеті у м. Еванстоні та, врешті, в Колумбійському університеті в Нью-Йорку; у 1945 р. повернувся до праці в Карловому університеті, однак вже з 1948 р. – знову у США (Колорадський, Колумбійський університети, Університет Канзасу та університет Пенсильванії). Помер під час поїздки в Європу в місцевості Бохінь (сучасна Словенія). Автор книг, серед яких «Karel Starší ze Žerotína: 1564–1636» (Praha, 1936), «The Hussite King: Bohemia in European Affairs 1440–1471» (New Brunswick, 1965) та опублікованих після його смерті щоденників «Deniky z let 1924–1948», т. 1–2, Praha, 2002–2003.

⁶⁷ Журнал, присвячений політиці й культурі, виходив у Нью-Йорку в 1924–2006 рр.

⁶⁸ Йдеться про публікацію І. Лисяка-Рудницького Urges We Back Non-Russians Groups in USSR against Russians: (Letter to the Editor) // The New Leader. 1951. September 17. p. 20–21. (Полеміка зі статтею Вільяма Колдвілла «A Morgenthau Plan for Russia?» (The New Leader. 1951. July 9)).

Коли я прийшов вечером до Пизюрів, Євгена ще не було. Приємно сплетничав з Іриною. Потім ще довго вночі дебатував з Євгеном. Я його переконував, що керівництво Редколегії він мусить брати у свої руки.

Субота, 4. Серпня

Обоє Пизюри сьогодні не працюють. Ми всі пізналися пізно. Ледви скінчили сніданок, коли-десь по 16-ій год. – З'явився Василь Ривак. Це мій старий приятель з празьких часів. Ривак колишній активний член ОУН, [107/55] потім учасник «лівої» УРДП (з приязні до Бориса Левицького). Більше як рік тому з групою Бориса Левицького – Майстренка розірвав, розкривши її тоталістичну суть. Ривак тип людини: праведника, з дуже високими може аж пересадними моральними стандартами. В Німеччині ще одружився, з німецькою дівчиною з робітницької верстви (однаково Рудко, як і Пизюр характеризували мені його одруження, як помилковий крок). Обоє Риваки працюють як служба в віллі багатів десь на провінції. Тепер Ривак на відпустці. Підготовляє свій переїзд на осінь до Н. Йорку, далше остаючися в професії «камердинера».

Наша дискусія скотилася на релігійну проблематику. На Ривака зробив великий вплив лідер укр. про[108]тестантизму, Василь Кузів. Так Ривак і я захищали менш чи більш «реформаційні» думки, то було для Євгена мабуть досить великою несподіванкою.

В 4-ій годині пополудні зустріч втрійку: Луцький, Пизюр, я в домівці УВАН'у, де нині нікого іншого не було. Ми навмисне рішили не запрошувати на цю нараду Дивничча, бо Д. має велетенський талант комплікувати й хаотизувати кожну дискусію. – Не даючи хронологічного звіту про перебіг дискусії, хочу зафіксувати її результати: 1) Треба звернутися до Вільної Росії за допомогою. Представляти наш почин, як продовження «Сучасника» з Німеччини. Тому назвати треба наш журнал [109/56] «Сучасником». Покликатися теж на інші видання, яких традиції ми продовжуємо: «Альманах МУР'у» «Арка»⁶⁹, «Студентський Вісник»⁷⁰. 2) Журнал мусить бути не тільки публіцистичний, але й літературно-мистецький. 3) Не прив'язувати нашого почину ні до якої з існуючих українських установ та організацій, напр. УВАН'у. 4) Друкувати треба в Америці. 5) Меморіал мусить підписати група людей, які живуть на місці. Вони теж будуть творити основне ядро редколегії. Ці люди: Ю. Дивнич, Є. Пизюр, Ю. Луцький, Іван Лисяк-Рудницький та ще якийсь один східняк (може поет В. Барка). 6) Крім цього до найтіснішої участі в редколегії будуть притягнені з-поза Америки: [110] Ю. Шерех, І. Кошелівець, В. Рудко. 7) Секретарство редколегії бере у свої руки Пизюр. 8) Практичні кроки: Пизюр спільно з Дивничем зредагує меморіал, кошторис і програму 1-шого номеру. (Це останнє на підставі спільного обговорення). – Ми розсталися дуже вдоволені, у свідомості того, що справа журналу – наша давня мрія – починає набирати конкретних обрисів.

Маючи ще дещо часу до автобусу вибрався я на верх «Empire State Building», найвищого будинку в Н. Йорку та у всьому світі. День був сонячний, повітря прозоре, так що панорама міста й околиці була досконала. Як окреслити вра-

⁶⁹ Йдеться про видання об'єднання українських письменників «Мистецький Український Рух» (МУР), зокрема альманахи, перший з яких був присвячений романтизму та експресіонізму (1946), другий, невиданий – реалізму; місячник «Арка» (1947–1948 рр., спочатку за редакцією В. Домонтовича, відтак – Юрія Шереха).

⁷⁰ Тут йдеться про орган ЦеСУСу «Студентський вісник» періоду 1948–1949 рр.

ження? Урбаністичний краєвид Н. Йорку неподібний до образу знайомих мені великих європейських міст, напр. Праги, Відня, Парижа⁷¹, де зір зупиняється на монументальних будівлях, церквах, палацах. Міський краєвид Н. Йорку монотонний: маса нездиференційованих малих домів та у двох місцях купа хмародерів: раз на самому кінці Мангаттану, раз в центрі, довкруги Times Square⁷². Зате природнє положення виняткове: Море й дві ріки, що охоплюють Н. Йорк із трьох боків. Коли я був на вежі, саме заходило сонце й швидко потім почали розсвічуватися в місті різнобарвні реклами.

Вернувся до Mt. Holly на 12.50, вдома був аж по 1-шій годині. Холодна, розіскрена, зоряна ніч. Джоен чекала на мене.

Період моїх поїздок до Н. Йорку закінчений. Аж до народження нашої дитини сидітиму на селі. Внесу [112] формальні прохання до Колюмбії (про прийняття) й до Фордівської Фундації (про стипендію). Чекатиму на результати, а в міжчасі працюватиму для себе: англійська мова, стаття для «Сучасника», підготовка Драгоманівського Збірника, лектури.

15 серпня 1951, середа

Вчора, в годині 23,45 вродився нам син Петрусь⁷³.

В суботу ввечері Джоен почувала сильні болі й батько в супроводі нас усіх, відвіз її до шпиталю. Але лікар ствердив, що правдиві роди ще не почалися. Так в неділю вранці Ельмон забрав Джоен знову додому.

[113/58] Неділя й понеділок минули спокійно, хоч Джоен в нерівномірних відступах часу мала сильні болі. Все таки ми ще навіть могли трохи працювати разом і я підготував до експедиції прохання про прийняття на Колюмбійський Університет, разом з численними залучниками. В ночі з неділю на понеділок Джоен спала добре, але зате в ночі з понеділка на вівторок була дуже неспокійна, стогнала, будилася, вставала до туалети. Я старався заспокоїти Джоен, тримав руку на випятому лоні, що в ньому ворушилася наша дитина. Щоб полегшити болі Джоен, масував я їй спину. Врешті десь к. 2,30 над раном, коли вона заснула, перенісся до маленької кімнатки поруч, де сто[114]їть окреме ліжко, щоб трохи виспатися.

В вівторок збудила мене Джозефіна к. 8-ої години, кажучи: «Джоен іде знову до шпиталю». Ельмона вже не було: поїхав вранці до бюро. Моя Мама ще спала. Ми втрійку: Джоен, я й мати Джоен при кермі авта – поїхали до шпиталю. Я відніс валізку на третій поверх, де міститься родільний відділ. Розцілувався з Джоен при дверях.

Ввесь день ми чекали на телефонічні вістки. Сама Джоен говорила з нами телефоном двічі чи тричі. Пополудні врешті подала вістку: лікар її оглянув і за-

⁷¹ Слова «напр. Праги, Відня, Парижа» дописані над рядком.

⁷² Таймс-Сквер, майдан в Нью-Йорку на Мангеттені, традиційне місце масової зустрічі Нового року.

⁷³ Петро (Пітер) Лисяк-Рудницький (Peter L. Rudnytsky, 1951 р.н.), д-р філософії, професор англійської філології в Університеті Флориди, редактор академічного журналу «American Imago», дослідник З. Фрейда, історії та теорії психоаналізу, автор книг «Freud and Oedipus» (1987), «The Psychoanalytic Vocation: Rank, Winnicott, and the Legacy of Freud» (1991), «Reading Psychoanalysis: Freud, Rank, Ferenczi, Groddeck» (2002), «Rescuing Psychoanalysis from Freud and Other Essays in Re-Vision» (2011), член-кореспондент Інституту Сучасного Психоаналізу в Лос-Анджелесі, голова комісії психоаналізу Академії Американської Психоаналітичної Асоціації, веде приватну практику психоаналізу та психотерапії у місті Гейнсвілл (Флориди).

повів роди на цю ніч. – [115/59] Продовж дня я трохи читав (саме маю в роботі N. Hartmann'a: «Möglichkeit und Wirklichkeit»⁷⁴), трохи працював в городі, але мої думки не знаходили спокою. Цей день – 14. Липня – це день уродин Ельмо-на. Ельмон очевидно, жартував з цього привиду, кажучи, що бажає собі внука як уродиновий дарунок.

Джозефіна приготувала добру вечеру. Крім сім'ї, був з нами теж Lazaro⁷⁵, південно-американський приятель і ровесник Джона⁷⁶, який колись у Бентонів жив майже рік як гість. Лазаро має латинський гумор і чемність. Так вечера була навіть весела, з різними жартами, коли ми всі були по суті крайньо схвильовані. Ми сиділи в городі. Прекрасна, місячна і вже трохи холодна ніч.

[116/60] Коло 11-ої год. Ельмон зателефонував до шпиталю, йому сказали, що Джоен саме перевезли до родільної залі. Бентони кинулися до авта, я за ними. – Тут я допустився тяжкої помилки: моя Мама пішла була до своєї кімнати переодягатися, я їй крикнув, що їдемо, але був надто нетерпеливий і схвильований, щоб на неї чекати.

Коли ми з'явилися у шпиталі, очевидно довелось ще чекати. Бентони, Джон⁷⁷ й я посідали на ступнях перед брамою шпиталю. Через 10 хвилин з'явилася в таксіві Мама. Вона була обурена, плакала, спочатку взагалі не хотіла зо мною говорити, закидувала потім, що взагалі ми всі: я, Джоен і Бентони, не мали в останніх часах до неї серця... [117/60] Тільки поволі вдалось мені Маму трохи заспокоїти. Вона просила мене обіцяти, що буду з дитиною говорити тільки по-українськи.

То Джон, то Ельмон, то я бігали що кілька хвилин питатися в дежурної медсестри, яка сиділа у бюрі при входовій брамі (там телефони і т. д.), чи нема новин згори. Пять перед 12-ою медсестра сказала: згори задзвонили: В год. 23,45 вродився нам хлопчик! Всі присутні зложили нам взаємно гратуляції. Мати мене простила за велику прикрість, яку я їй зробив. – До речі Ельмон таки дочекався своєчасно «уродинового дарунку».

Ми чекали даліше. В год. 12,30 пустила нас наверх. Через шибку показали мені маленьку істоту, що смішно ворушилася. Це мій син, Петрусь. (В нас [118] з Джоен давно було рішено, що коли в нас буде хлопець, назвемо його Петро – в честь мого приятеля Петра Равіча). Потім ввійшли ми до кімнати, де лежала Джоен (ще з однією жінкою). Джоен виглядала до краю втомлена й не зовсім притомна, але привітала мене: «Hallo, Daddy!», а потім коротко привіталася із своїми батьками, Мамою, Джоном.

Коли ми вийшли, зі шпиталю, була близько 1-ша год. вночі. Знову сутичка з Мамою: не хотіла вертатися автом з усіма. Але вдома я чекав на неї на веранді.

⁷⁴ Йдеться про видання: N. Hartmann. Möglichkeit und Wircklichkeit. Berlin: De Gruyter, 1938.

⁷⁵ Не вдалось встановити особу.

⁷⁶ Мається на увазі Джон Бентон (John F. Benton, 1931–1988), американський історик-медієвіст, родом з м. Філадельфії; дослідник європейського середньовіччя періоду XI–XII ст.; брат Джоен Бентон; навчався в Коледжі Гаверфорд (бакалаврат, 1953), ступінь магістра (1955) та доктора філософії (1959) здобув у Принстонському університеті; викладав в Рід-коледжі в Портленді та Пенсильванському університеті, відтак з 1965 р. – у Каліфорнійському технологічному інституті (спочатку асистент професора, а з 1970 р. – професор історії). Помер у м. Пасадені (штат Каліфорнія). Автор праці «Self and Society in Medieval France: The Memoirs of Abbot Guibert of Nogent» (1970).

⁷⁷ Слово «Джон» дописане над рядком.

Коли вона прийшла, ми сиділи й балакали разом десь поза другу годину. Цієї ночі я майже не міг зам[119/61]кнути ока. Перевертався з боку на бік близько до 4-ої, а збудився десь уже коло 6,30. – Глибоко хвилювала думка про новий етап, що от починається в моєму житті. Я думав про те, що талант, слава, успіх, багатство, творчість – усі ці блага життя є ніщо, коли в житті нема любови й гармонії між найближчими.

Боже, бережи Петруся.

Як я пізніше зі слів Джоен довідався, лікар дав їй к. год. 8-ої впорскування на прискішення родів. – Коло 10-ої санітетка дала їй впорскування на зменшення болів та заспокоєння нервів. Пізніше, вже під час самого роду, лікар дав локальне знечулення впорскненням у хребітний стрижінь⁷⁸. [120] Це було необхідним м. ін. з уваги на те, що голова дитини роздерла тіло в місці переходу між матицею й піхвою; це треба було негайно після родів зашити. – Джоен весь час злогів була притомна, але від цих впорскувань немов запоморочена.

Тепер переходжу нинішнього дня, середа 15. серпня.

Пополудні Джоєфіна, я й Джонні поїхали до шпиталю. Дитини ми не бачили: він спав у своєму ліжку в кімнаті з усіма іншими немовлятами. Через шибую було видно тільки якісь нескоординовані рухи в ліжку. – Джоен уже виглядала майже нормально.

Але при повороті додому [121/62]⁷⁹ мене великий шок: Я заглянув до кімнати Мамаи вона лежала нерухомо на долівці. В першій хвилині я подумав, що це мізковий, або серцевий удар. З поміччю Джонні поклав я Маму на ліжку, Джоєфіна приготувала компрес з медом на голову. Ми зателефонували до ратункової станції, через хвилин п'ять з'явилося авто, але Мама, яка в міжчасі відзискала притомність, рішуче відмовилася їхати. Потім прийшов лікар, старший добродій, пенсильвенський німець, що говорить смішною старосвітською ломаною німецькою мовою. Він Маму докладно оглянув, сказав, що нічого серйозного нема: Припадок був наслідком спеки (я думаю, що наслідком вчорашнього схвилювання).

Вечором Мама знову почувалася [122] с'як-так нормально, довго зо мною прохджувалася в садку.

19 серпня, неділя

Сьогодні Джоен з Петрусем повернулися додому. Обоє в досконалому здоров'ї.

Один великий етап за нами... Наступний етап: влаштуватися в Нью-Йорку.

Вірю, що це повинно нам вдатися. Біда тільки: час страшенно короткий. Бентони покидають Mt. Holly в половині вересня. – А тут ні справа стипендії, ні Драгом. Збірника не вирішено остаточно. Пляни Мамаи теж у повітрі. Грошей не маємо. Помешкання в Нью-Йорку тяжко знайти, зокрема без грошей...

Бог з нами. (Кінець зшитка).

⁷⁸ Тут: епідуральна анестезія в спинний мозок.

⁷⁹ Далі викреслено слово «застав».

[5 вересня – 4 жовтня 1951 р.]

[1] Щоденник
1951, III-й зошит

[2/2] Середа, 5. вересня

Починаю цей третій зошит цьогорічних записок у винаятково критичний для нас час. Все звалюється рівночасно на голову: переселення до Нью-Йорку, матеріальна непевність, громадські й наукові турботи.

Нині знову їду до Нью-Йорку. В понеділок телефонував до мене Пизюр: переговори у справі журналу грозить загрузнути, отже я мушу їхати рятувати ситуацію. – Крім цього мала моя поїздка ще інші завдання: Допомогти Мамі при переселенні, розвідати що діється у справі моєї стипендії, переговорити з Ветуховим про проблему Драгом. Збірника, розглянутися за помешканням.

Ніколи я не був ще такий [3] «безгрішний», як саме тепер. Купив поворотний білет до Нью-Йорку, але поза цим у кишені остається щось коло одного доляра.

Прибув автобусом до Нью-Йорку вполудне. Просто поїхав на Down-Town¹ до Пизюрів.

Євген сьогодні й завтра в шпиталі не працює. Це дуже улегшує ситуацію. Пообіцявши, ми негайно сіли до ділової балачки.

Справи журналу виглядає, зі слів Євгена, наступно: Ветухів запропонував фузію² нашого проєкту із своїм. За підписами Тищенка³, пані Дражевської⁴ та проф. Міяковського⁵ вже пішло прохання до Фордівської Фундації, за допомогу

¹ Центр міста, ділова частина міста (англ.).

² Тут: злиття.

³ Мається на увазі Юрій (Георгій) Тищенко.

⁴ Йдеться про дружину Юрія Лавріненка (Юрія Дивнича) Любов Дражевську (псевдонім: Любов Слобожанка, 1910–2006), українську вчену-літературознавицю, редакторку та журналістку, громадську діячку, дійсну членкиню УВАН та почесну членкиню Союзу українок Америки. Л. Дражевська працювала у 1930-х рр. в УРСР як геологиня, а в 1943 р. виїхала в Німеччину, де працювала у Центральному представництві української еміграції у Франкфурті-на-Майні та навчалась в університеті, друкувала статті та нарис про Голодомор і політичний терор в СРСР, повоєнну еміграцію в «Українських вістях», у 1949 р. емігрувала до США, де закінчила студії з геології в Колумбійському університеті, працювала перекладачкою та редакторкою «Голосу Америки» (1951–1954) та пресовою референткою УВАН, належала до управи Українського музею в Нью-Йорку (1976–93; від 1982 р. – заступниця голови). Крім наукових та публіцистичних публікацій, спільно з О. Соловей, видала спогади «Харків у роки німецької окупації. 1941–1943» (Нью-Йорк, 1995). Померла у Нью-Йорку.

⁵ Мається на увазі Володимир Міяковський (В. Порський, Б. Стохід, В. Світлицький, В. Варламов, Б. Янівський, 1888–1972), український літературознавець та історик-архівіст; один із засновників УВАН та її секретар (1950–1952); директор архіву-музею УВАН в Нью-Йорку, дійсний член УВАН (1948); вчився в Київському, закінчив Петербурзький університет (1913), де залишився працювати; з 1917 р. працював у Києві як Інструктор архівно-бібліотечного відділу Головного управління мистецтв і національної культури (1918); керівник описового відділу Архівного управління (1919), член Губернського комітету охорони пам'яток мистецтва і старовини (Губкопмис) у Києві (1920); у 1920–1925 рр. – голова Київського губернського архівного управління та директор Київського Центрального історичного архіву ім. В. Антоновича; у 1930 р. був репресований за звинуваченням у процесі над СБУ та висланий до 1933 р. в Карелію; після повернення працював

на видавання літературно-наукового журналу. Але зате не подали досі ані [3/4] програми змісту, ані списку співробітників. В цьому вони не мають ніякої виробленої концепції – крім охоти наслідувати колишній «Літературно-Науковий Вісник». Але тому, то не мають виразної концепції, їхній журнал міг би бути хіба тільки «омнібусом», де різні люди містили би випадкові речі. Сам Ветухів не хоче на журналі фігурувати, але хоче його тримати під своїм контролем. Євген скаржився на хитрунство й лицемірство Ветухова, який тільки говорить про компроміс, але вимагає уточнення його умовин. Скаржився теж Євген на неясну поставу Дивничка, який не захищав наших спільних позицій так енергійно, як повинен. Мин. тижня була нарада, де прийшло [5] до прикрого зудару. Ветухів відстоював, що Тищенко (на нараді не присутній) мусить бути «менеджером журналу». Знов же Пизюр обороняв права Рудка, якого атакував Міяковський. Усе грозило станути на мертвому пункті. Рішальну розмову рішили переложити на найближчий четвер, себто на завтра. – Євгенові⁶ підсумки були мінорні, він був незадоволений Ветуховим, Дивничем⁷ і самим собою; це останнє, бо роля того, який підчас переговорів свариться, робить трудніші і т. д. – не була йому приємна. – Я старався Євгена якось підбадьорити.

Коло 4-ої години надійшов Дивнич. Дальше розмова проводилася [6/4] вже втрійку. Дивнич і Пизюр почали, – як це в таких випадках часто буває, собі взаємно докоряти. Я запропонував такий плян, який ми потім в ході дальшої дебати ще уточнили: Ми готові йти на далекойдучі уступки престіжеві, але зате не можемо допустити, щоб щодо змісту журналу були відхилення від нашої лінії. Ветухову можемо дати ту сатисфакцію, щоб журнал виходив під фірмою його видавництва (він має зареєстроване видавничє підприємство, – не змішувати з УВАН'ом! – яке, до речі, досі було нечинне). Тищенка будемо радо бачити в ролі адміністратора й технічного редактора. Зато недопускально, щоб він «боссом», себто накидував свою лінію журналові, або й некон[7]трольовано господарив грошима. – Редакція мусить бути в основному наша: Дивнич, Пизюр і я. Із групи Ветухова можемо кооптувати одного чоловіка, найрадше Луцького, в крайньому випадку Міяківського. – Резервуємо в редакції місце для двох дальших людей (коли прийдуть): Рудка й Шереха. – Врешті Ветухів мусить вицофати своє прохання до Фонду Вільної Росії й подасмо спільне нове прохання. – якщо Ветухов на такий компроміс пристане, то добре, якщо ні, то подаємо до Фордівської Фундації наше власне подання. – На можливість компромісу дивився я радше оптимістично (у противенстві до Пизюра), а то з таких причин: Ветухова тепер в укр. суспільстві сильно атакують, отже він потребує [8/5] союзників; по-друге, якраз тому, що Ветухів і ті, іже з ним, не мають концепції змісту журналу, с

статистиком у Києві; у 1941–1943 рр. – директор Історичного архіву в Києві; у 1944 р. емігрував до Праги, у 1945 р. – у Німеччину (м. Аугсбург); був професором УВУ в Мюнхені (1948); з 1950 р. – в США (Нью-Йорк).

⁶ Далі викреслено речення: «К. 4 години надійшов Дивнич».

⁷ Журнал задумував Ю. Дивнич (Ю. Лавріненко) як кварталник. Фінансування для нього видавнича група Ю. Тищенка та М. Ветухіва планувала отримати від американського Східно-Європейського фонду. Журнал таки вийшов друком у 1952 р. під назвою «Літературно-науковий збірник», щоправда, лише одне число. І. Лисяк-Рудницький опублікував тут статтю (Бруно Ієц. Українська й російська стихія в Гоголя // Літературно-Науковий Збірник. Нью-Йорк, 1952, с. 162–166), його публікація мала б вийти і в наступному числі. Однак друге, через брак коштів, не з'явилося (машинопис його зберігається у відділі рукопис. фондів і текстології Інституту літератури НАНУ).

шанси, що вони погодяться з нашою пресією, бо ми в цьому відношенні знаємо, чого хочемо.

Тут виринув ще спір на тему головного редакторства. Дивнич почав Євгенові й мені (але особливо таки Євгенові) закидати, що ми поза його плечима ведемо окрему політику, щоб його виелімінувати⁸ як головного редактора; що він, мовляв, за цим не вганяється, але його болить наша «нещирість» і т. д. – Правдою є, що Дивнич здавна палиться до цього головного редакторства. Ми обоє з Євгеном дійсно мали тут сумніви, викликані головно великою нервовістю Дивнича, його здібністю до наглих скаків і т. д. Я рахувався з тим, що редагування [9] кварталника не може дати відповідного забезпечення чоловікові з родиною; тому Дивничеві неможливо буде покинути для журналу «Свободу», а коли б Пізюр дістав студентську стипендію, тоді він, попри свої студії, міг би теж займатися журналом. – Але, показується Дивнич рішений за всяку ціну вирватися зі «Свободи»; знов же згідно з плянами Ветухова, особа головного редактора (а також адміністратора) мусить бути матеріально відповідно забезпечена. Це, очевидно, змінює ситуацію. Бо Дивнич має такі формальні підстави (не згадуючи про його амбіцію!) компетувати на пост головного редактора. Коли б йому цього не дати, він смертельно образиться, навіть [10/6] коли не дасть цього в першій хвилині по собі пізнати.

Відповідно до цих моїх думок, покерував я розмовою. Щоб трохи осідлати розжаленого Дивнича, пригадав я йому, як то було з його «Сучасником»; він випустив його, не запросивши до співпраці ні Рудка, ні мене. – Потім я йому відверто сказав, що боюся його незрівноважености, але якщо йому його родинні обставини дозволять за це братися – вважаю його за єдиного можливого кандидата на пост головного редактора. Ми розсталися по-дружньому, обіцявши собі взаємно солідарність у відношенні до Ветухова.

Ввечері Євген і я поїхали на двірць «Pensylvania Station»⁹. – Я впер[11]ше був на америк. залізничному двірці й мав труднощі в ньому орієнтуватися. Він не в одному виглядає інакше, ніж європейська станція.

Прибула Мама. Ельмон відпровадив її автом до Трентону й посадив з багажем на потяг. Тепер Євген і я забрали багажі й таксівою відвезли Маму на її нове помешкання, чи точніше умебльовану кімнату, що її зарезервував для неї Кедрин у своєму сусідстві, в дільниці Long Island City¹⁰.

Положення Мама надзвичайно критичне. Вона має проект (субвенція Фонду Форда для Союзу Українок, жіночі авдіції в україн. відділі «Голосу Америка»; субвенція для видання її прибольшевицької книжки і врешті великі політичні пляни, [12/7] зв'язані з особою кол. сенатора Стассена) – але це вимагає часу. Мама абсолютно без грошей: до своїх приятелів не хоче навіть звертатися за позичкою, а зате, хоче щоб я для неї роздобув гроші!

Я вже навіть говорив з Євгеном, який, як я сподівався, має зложено трохи готівки; я хотів позичити від нього яких 100\$; але показується він зовсім без готівки!

⁸ Усунути.

⁹ Пенсильванський вокзал, або Пенн-стейшн, залізничний вокзал у Нью-Йорку, один із найзавантаженіших у світі; збудований Пенсильванською залізницею (1910) й до часу зносу його будівель (1963) й подальшої перебудови вважався однією з архітектурних пам'яток Мангеттена.

¹⁰ Район в Нью-Йорку в Квінсі, на острові Лонг-Айленд.

Четвер, 6 вересня 1951

Вранці не вийшов з дому, але разом з Євгеном скомпонував швидко програму 2 перших випусків журналу й відповідну вступну записку. Потім ми вибралися до УВАН'у.

[13] Нарада в УВАН'і тривала від 2-ої до 5-ої години. Присутній був увесь комплет причасних до справи журналу осіб. З нашого боку: Дивнич, Пизюр і я. З уванівського боку: Міяковський, Тищенко, Дражевська (їхній склад редколегії), даліше Луцький (який від початку був у курсі справи й живо нею цікавиться) та, очевидно, сам Ветухів, який теж провадив. Референтом від нашої групи довелось бути мені, де насамперед з'ясував нашу концепцію журналу, прочитав вироблений нами конспект 2-ох перших номерів. Принципових застережень не було. Міяковський додав від себе деякі позитивні доповнення: потреба мемуарів у журналі та сумлінних хронік. Потім розпочалася властива дискусія над формулюванням умовин компромісу. Не даю тут [14/8] точного перебігу дебати, тільки резюме вислідів: Пункти, щодо яких досягнуто згоди: 1) Журнал квартальний: культурної та громадської проблематики й гарного письменства 2) Об'єм кожного випуску к. 100 сторінок 3) Гроші від Фундації Форда йдуть не в вільне розпорядження однієї особи («менеджера»), але колективу. 4) Дві особи мають мати при журналі постійне забезпечення, це адміністратор видавництва й головний редактор. Ними мають бути: Тищенко й Ю. Дивнич. 5) До Фундації Форда має піти додатковий новий меморіал, підписаний спільно сигнантами першого меморіялу (не випадке, мовляв відкликувати вже раз даний підпис!) та трьома новими членами редколегії (Дивнич, Пизюр, Лис. Рудницький). В доповнюючому меморіялі буде [15] здефініована програма журналу, приблизний зміст двох перших номерів, список співробітників; цього всього в первісному меморіалі групи Ветухова не було. Ветухів передасть цей новий меморіал і підтримуватиме його своїми зв'язками. 6) Ветухів віддає до розпорядження фірму свого видавництва. 7) В редакційній колегії резервується місце для Шереха й Рудка. Пункти, в яких остаточне узгодження ще не досягнуто: 1). Назва журналу. Дивничеві дуже залежало би на тому, щоб закріпити за журналом ім'я «Сучасника». Вони носилися з думкою надати журналові ім'я «Літ. Наук. Вісник», а це на тій підставі, що Тищенко належав колись до редакції старого ЛНВ доби Грушевського! Я про[16/9]ти цього гостро виступав. Рішення відкладено на пізніше. 2) Неясно, чи Дражевська й Тищенко (які мають підписати меморіал до Фундації Форда), залишаться в остаточній редколегії в майбутньому. (Поза цим колегія складається з таких «безспірних» членів: Дивнич, Міяковський, Пизюр і я).

Отже компроміс, з малими відхиленнями, відповідає моему плянові, що його я розгорнув учора перед моїми двома товаришами. Одинока «чорна пляма» – ця нез'ясованість відношення Дражевської й Тищенка до редакції. Я собі докоряю, що під кінець переговорів я непотрібно за швидко «зм'як». (Взагалі це моя риса, що її мушу старатися в собі перебороти).

Але в загальному вислід уважаю [17] за дуже позитивний. Справа журналу – задушевна мрія моя й моїх товаришів від стільки літ! – стає на реальний ґрунт. Можна сподіватися, що підтримка з Фонду Вільної Росії прийде. Тищенко, як адміністратор видавництва, поставить його з технічного погляду на належному рівні. Дивнич, як головний редактор, вклататиме в нього свої найкращі сили;

Дивнич – не зважаючи на всі свої хиби – має теж великі якості: не тільки блискуче перо, але й гостре «квалікативне почуття»; хоч він дилетант і таким уже залишитися, але він має інстинкт, що дозволяє йому відрізнати вартісні речі від халтури. Тому присутність¹¹ Дивнича буде гарантією проти евент. «просвітянських» тенденцій, до чого нахил міг би вивязувати [18/10] Тищенко. Крім нього Дивнич обіцяв на себе «взяти на себе» Дражевську й спонукати її що вона добровільно зречеться участі в редакційній колегії. (До речі Дражевська – як я щойно недавно довідався – колишня розведена жінка Дивнича!). Без Євгена й мене Дивнич не обійдеться. А коли ще приїде Рудко, тоді наша трійця – Василь, Євген і я – будемо досить сильні, щоб противажити всякі інші впливи. – Саме сьогодні Євген дістав листа від Василя: він уже в переходовому таборі к. Гамбурга, так, що можна його сподіватися тут до кількох тижнів!

Коли нарада скінчилася, я з Пізюром пішов до Ярослава Чиж, що з ним я умовив побачення в його бюро на год. 5.45. Я хотів поінформувати Чиж про переговори у справі журналу, [19] рахуючи на те, що його протекція може бути корисна. Крім того я хотів Чиж познайомити з Пізюром. Бюро, що в ньому працює Чиж, приміщене впоблизу Public Library¹². Внутрішня обстановка будинку – немов головного квартира якоїсь партії: на стінах плакати з гаслами, мапи, статистичні таблиці. Установа, що в ній працює Чиж, має за завдання контакти з чужомовною пресою в Америці. Установа буцімто приватна, підтримувана американськими громадськими колами, але мені виглядає воно як «покришка» для політичної розвідки.

Вечором вдома в Пізюрів. Прийшов Роман Волчук, якого я замовив телефонічно. Він, як інженер добре [20/11] заробляє, отже я сподівався, що зможу від нього позичити 100 \$. Але показується, що хоч Волчук живе краще й видає більше, ніж здебільша наші люди, але й він не має зложеної готівки. Обіцяв позичити 50\$ із своєї більшої платні, яку він дістає 15-го числа.

Потім відбулася з Волчуком капітальна політична дискусія. Він докоряв мені й Євгенові, що ми не втягаємося в практичну політику, чи через партії, чи прямо через працю в Держ. Центрі. Ми з'ясовували йому всякі наші спроби – з УРДП, з УНДО – та старалися йому пояснити, чому речі не є такі прості, як йому здається. Волчук хворіє на хворобу, яку Рудко колись окреслив як «інженеризм», що зводиться до переконання, що в громадсько-політичних питаннях ви[21]рішає «техніка», себто справно зорганізований апарат, наявність кількох зручних «менеджерів»-організаторів, тощо. Ми старалися Волчука переконати, що труднощі укр. політики лежать глибше, ніж в хибах організаційної техніки.

П'ятниця, 7 вересня.

Передполудні пішов до УВАН'у, щоб з Ветуховим обговорити докладніше справу «Драгом. Збірника». Устійнили: Збірник (згідно з моїм побільшеним проєктом) буде мати к. 250 ст. Мій редакційний гонорар буде 750\$, є гонорар за мою статтю, за коректи та евент. за переклади на англійське. Отже може витягнє разом [22/12] на приблизно 1000\$. – Це не є погано.

До загальної ситуації: реакційний (націоналістичний + клерикальний) табір лізе зі шкури. Ветухова люто атакують за співпрацю з «Фондом Вільної Росії».

¹¹ Слово «присутність» дописане над рядком.

¹² Тобто поблизу Нью-Йоркської публічної бібліотеки, головна споруда якої – в центрі міста (на перехресті 5-ї Авеню з 40-ю та 42-ю вулицями).

Позиція Ветухова в Укр. Конгресовому Комітеті робиться нестерпна. – Це все мене тішить: до розмежування між реакційними та ліберальними силами мусить прийти й чим швидше, тим ліпше. Політика, що її веде УКК просто скандальна й демократичні кола мусіли б як найшвидше від неї відсепаруватися.

В УВАН'ї мав умовлену зустріч з Мамою. Пообідали разом в автоматі, а потім сиділи більше години на лавці на Madison Square.

[23] Потім поїхав до Research Programm of the USSR¹³ (частина Free Russia Fond)¹⁴, щоб в Александра Далліна довідатися, що діється з моєю стипендією. Даллін сказав, що 19. ц. м. буде засідання, на якому справа стипендій для студентів буде вирішена принципово. Два дні пізніше, 25, буде засідання, на якому стипендії будуть розділені, я є на лісті, яку управа Research Programm (практично: Проф. Мослі й сам Даллін) буде рекомендувати. Я ще поспитав Далліна, в якій висоті будуть стипендії, перепрошуючи, що не хочу бути недискретний, але, що мені дуже важко було б знати, бо я тепер розглядаюся за помешканням в Нью-Йорку і т. д. – Даллін відповів, що він не може брати на себе тут ніякої відповідальності, що будуть деякі індивідуальні різниці [24/13] в висоті стипендій і т. д. – але в середньому стипендії відповідатимуть висоті студентських стипендій Колумбії: 1000\$ на шкільний рік + кошти всіх університетських оплат. – Це дуже, дуже скромно, але принаймі знаю, з чим треба рахуватися.

Крім цього Даллін сказав мені приємну новину: Моя стаття «Decentralization – no Morgenthau-Plan for Russia» має на наступний тиждень появитися в часописі «New Leader» – Це буде гарний успіх.

До речі, в «New Leader» з цього тижня є капітальна стаття проти АБН («Антибольшевицький Блок Народів»)¹⁵. Є в цій статті деякі моменти, які з українського становища неприємливі, напр. теза, що національне питання в СРСР стане актуальне щойно після падіння большевізму. Але інформації про АБН точні, – точніші ніж їх мала досі українська громадськість. Роля бандерівців (включно до особи Стецька) освітлена правильно. Правильно стверджено тоталітарний, антидемократичний характер усієї акції. Правильно підкреслено реакційний характер програматичної тези АБН про «абсолютну» суверенність держав, тези про те, що ідеал національної держави – об'єктивно найвищий ідеал, а також шкідливість пропагованою АБН зневажництва до російського народу. Але найзамітніше здається мені твердження автора статті, що відносні успіхи АБН зумовлені передусім недостатчею великої демократичної інтернаціональної [26/14] організації підсовєтських народів.

Повернувся до Пизюрів. Пішов до кіна разом з Іриною (вона платила – я залишився без сотика). Бачив старий французький фільм (який знаю з Женеви) та д. інтересний американський фільм «Sunset Boulevard»¹⁶. (Трагедія старої фільмової зірки).

¹³ Програма дослідження СРСР (англ.) «Фонду Вільної Росії».

¹⁴ Слова «частина Free Russia Fond» дописані над рядком.

¹⁵ Йдеться про публікацію 1951 р. у двох частинах в американському журналі «New Leader»: Fred Forest. Allies We Don't Need // New Leader. 1951, 3 September. Див.: Ian Johnson. A mosque in Munich: Nazis, the CIA, and the Muslim Brotherhood in the West. Boston: Houghton Mifflin Harcourt, 2010. p. 59, 256.

¹⁶ «Бульвар Сансет», американський художній фільм-нуар 1950 р. режисера Білла Вайлдера.

Субота, 8 вересня

Рано до Пизюрів прийшов Дивнич. Ми втрійку ще раз перебалакали стан журнальної справи. Потім поїхали до УВАН'у: Ветухів був у нас замовив, щоб сформулювати текст меморіалу до Фонду Вільної Росії. Тимчасом Ветухів не прийшов, так що ми чекали [27] надаремне.

На обід (lunch) був запрошений до панства Більбі. Jeanne Bilby, наша добра знайома з Женеві, повернулася кілька днів тому з Європи. Через 2 тижні вона знову йде до Smith College¹⁷, а покищо відпочиває вдома. За столом приємна, товариська гутірка. У присутності Джін. теж контакт з її батьками був легший, безпосередніший.

Потім, на 4-ту годину, поїхав на інше побачення: George + Joanne Booth¹⁸, теж наші приятелі з Женеві. George працював в Женеві в Екуменічній Раді, в секції молоді. Тепер він ще збирається студіювати рік на Колумбії. Joanne Booth дуже добра й симпатична жіночка. З моєю Джоен вона жили в великій приязні, [28/15] а що обі Джоєни люблять домашнє господарство, то кожна з них робила час до часу смачну вечерю-приняття, що на нього запрошувала другу Джоєну з мужем. Приємно, що матимемо подружжя Booth теж тут у Нью-Йорку. – Бут'и приїхали недавно, тимчасово зупинилися в одному пансіоні (який належить до Congregational Service Commitee¹⁹) й шукають за помешканням.

Питання помешкання – найбільш пекуче злободенне питання, яке стоїть теж перед нами. Я старався зібрати деякі інформації. від кінця ц. м. звільнюється помешкання Луцьких. Його вигода – близькість до Колумбії. Але коли я довідався про чинш – 75\$ – я просто [29] перелякався: ми не хочемо видати на чинш більше, ніж яких 50\$. Але в ході дальшого розвідування стало мені ясно, що дістати в цій ціні умебльоване помешкання в центральних кварталах, – себто на Мангаттані, практично майже неможливо. Пересічна ціна за умебльовані помешкання виносить к. 100\$. Хіба б жити далеко в давніших передмістях, але тоді тратиться масу часу (+ гроші) на транспорт. У всякому разі Мама, я також панство Більбі та Бут'и. Обіцяли розглядатися за помешканням для нас.

Мій автобус відходить в год. В 8-ій мав я ще побачення з Мамою в почесальні автобусової станції. Мама пригноблена – її теперішня кімната зовсім їй не відповідає. [30/16] Поза тим вона зовсім без грошей. Щойно на наступ-

¹⁷ Так в оригіналі.

¹⁸ Джордж Гаролд Бут (George Harold Booth, 1921–2002), пастор Конгрегаціоналістської Об'єднаної Церкви Ісуса Христа; навчався в Мідлбері-коледжі (1947) та Колумбійському вчительському коледжі в Нью-Йорку (1948); під час Другої світової війни служив як перший лейтенант в Корпусі зв'язку, а після війни працював у Молодіжному департаменті Світової Ради Церков у Європі (1948–1951); організовував міжнародні трудові табори для перебудови шкіл, шпиталів та будинків для біженців; після повернення в США закінчив Нью-Йоркську об'єднану теологічну семінарію при Колумбійському університеті (1953), очолював Об'єднану Асоціацію Протестантів Університету Нью-Гемпшира та заснував школу для розумово відсталих дітей; служив як пастор в Арлінгтоні (штат Вірджинія), відтак у Рок-Спрінгс (Вірджинія) (1967–1991); помер у м. Портленді (штат Мен).

Дружина Джорджа Бута (1926 р. н.) – Джоєн Бут (Joanne Booth, 1926 р. н.), родом зі штату Мічиган; по смерті чоловіка мешкала в містах Портленд та Скарборо (Мен).

¹⁹ Повна назва: Congregational Christian Service Committee (Конгрегаційний християнський службовий комітет). Був заснований генеральною радою Конгрегації християнських церков у 1943 р., щоб надати допомогу біженцям.

ний тиждень дістане вона чек з УВАН'у на 100\$ (я попросив щоб чек переслали їй) та 50\$ від Волчука. (Я його попросив про це саме). Очевидно, що місяць: два якось в цей спосіб дасться перемучити. Властива проблема полягає на тому, чи вдасться їй зреалізувати свої проєкти, що дало б їй моральне задоволення й разом з тим, теж матеріальне забезпечення.

В год. 10. був вдома. Джоен уже спала, але пробудилася, коли я навшпильки ввійшов до кімнати. Її сон взагалі зробився легкий, відколи вона мусить пробу-джуватися вночі, щоб годувати дитину. Я не світів світла, але в темній кімнаті присів на ліжку Джоен і обняв її, приголубив. [31] Подружжя – проста, але зара-зом коштовна річ. «Боже таїнство» – сакрамент.

17. вересня, понеділок

Останній день в Mt. Holly. – Завтра їдемо до Нью-Йорку. Товаришка Джо-ен з коледжу, Пат (Patricia)²⁰, знайшла для нас помешкання на дуже догідних умовах на один місяць: Попередні льокатори мали умову на рік, але мусіли випроводитися раніше, так що ми зможемо користуватися їхнім помешканням по зниженій ціні.

Останні дні були заняті пакуваннями. Рівночасно пакувалися Бентони. Вони випроводжуються й переносяться до Філядельфії позавтра, в середу. [32/17] Наше переселення до Н. Йорку має відбутися в двох автах: Папа Бентон із своїм особовим²¹ автом і один сусідній молодий фармер, приятель фамілії, із своїм вантажним автом. Хоч не маємо меблів і хоч три скрині моїх книжок і паперів залишаються в гаражі в Мт. Голлі, маємо велетенський багаж. Джозефіна ще обдарувала Джоен силою господарських приладів, конфігур, тощо.

Наше переселення до Н. Йорку – скок в невідоме: Ми навіть не бачили по-мешкання, до якого їдемо. Й зараз прийдеться шукати інше помешкання. Спра-ва з моєю стипендією досі висить у повітрі – рішення має бути щойно під кінець цього тижня. Отже не знаємо, яким бюджетом розпоряджатимемо.

Ось завдання, які мене чека[33]ють в найближчих місяцях:

- 1) Студії на Колюмбії.
- 2) Редагування Драгом. Збірника + написання статті для Збірника.
- 3) Стаття для Енциклопедії Українознавства.
- 4) Українська публіцистика – головню у зв'язку із видаванням журналу.
- 5) Наука англійської мови.
- 6) Мої лектури – цілий ряд наукових книг намічених до прочитання.

Це все тільки заняття й обов'язки з інтелектуальної ділянки. А тут ще родин-ні обов'язки: з домашнім господарством, з дитиною. – Мушу напірати на Джоен з її наукою української мови.

[34/18] Великі труднощі передбачую з Мамою. Дай Боже, щоб вона хоч ма-теріально могла сама знайти ґрунт під ногами. Але навіть з цим проблема ще

²⁰ Мається на увазі Патриція Імс (Patricia Eames, 1929–2017), американська профспілкoва діяч-ка, адвокатка та активістка; навчалася в Коледжі Ріда на історії, на магістерських студиях – в Колумбійському університеті (вивчала соціальну історію та історію робітничого руху), відтак – на курсах Міжнародного союзу виробників жіночого одягу та в Ельській правничій школі (Yale Law School); працювала у Національній Раді з питань трудових відносин як помічник генерального секретаря Союзу працівників текстильної промисловості Америки, професором права Університету Вандербілта в Теннессі, професором Антіохійської школи права, головним юристом Університету Вейна в Детройті (1980–1992). Померла у м. Гаверфордї.

²¹ Слово «особовим» дописане над рядком.

не була б розв'язана, бо треба з одного боку вилучити все, те що в неї могло б викликувати почуття осамітнення, але з другого боку не можна допустити, щоб вона ставала комунікуючим чинником в моєму особистому та подружньому житті.

Як вив'язатися з всього того?

Треба працьовитости й повного використання часу; спокійних нервів і почуття дистансу супроти подій і ситуацій, які б інакше мали мене поглинути; великої дози «дипломатії» в доброму значенні слова, яка не є крутістью, але тактом. Треба діяти так, щоб не тільки самому (разом з найближчими) «викрутитися» з цілою шкурою, але щоб [35] бути чистим і чесним в відношенні до людей, що з ними мені доведеться мати до діла: рідними, приятелями, товаришами, знайомими й навіть противниками.

Щоб ця програма не залишилася пустим звуком, треба Божого керівництва. Серце-сумління – ось оракул, який поведе, коли тільки уважно прислухатися до його голосу.

Субота, 22 вересня 51

Нью-Йорк

Цих кілька днів – несамовито були нервові й томлячі. В цій хвилині, коли пишу ці рядки, найгірше вже за нами.

Приятелька Джоен, Пат Імс (Eams), наразила нас на вели[36/19]кі прикrostі й кошти. Первісно було передбачено, що Джоен з дитиною залишається в Mt. Holly до кінця місяця, а я поїду до Нью Йорку шукати за помешканням. Але Пат нам телефонувала, що можемо за 30\$ мати на місяць помешкання, отже ми радо рішили з цього скористати, щоб уже за одним махом перенестися до Н. Й., а потім спільно шукати за постійною садибою.

Ми виїхали з Mt. Holly в вівторок двома автами: Одне Бентона, а одне сусіда приятеля-фермера і це останнє авто було т. зв. «Station wagon», що його живляють до транспорту яєць та інших товарів. Оба авта були завантажені вщерть нашим багажем. (Три скрині моїх книг і паперів ще за[37] лишаються в гаражі в Mt. Holly). Петрусь їхав в своєму кошику й майже весь час дороги смачно спав.

Коли ми прибули вполудне до Н. Йорку – показалаь перша несподіванка. Ті люди, що на їх місце ми мали випровадитися, ще були на помешканні, й мали намір залишитися там принайменше ще кілька днів! Але гірше було, що коли ми почали зносити наші багажі до підвалу, з'явився «суперінтендт»²² (в амер. термінології щось посереднє між кам'яничним сторожем і адміністратором) та запропестував: мовляв, локатори не мають права відступати своє помешкання іншим людям! «Суперінтендент», моторний жидок немов [38/20] живцем перенесений з Налевок²³, бачучи наше примусове положення, пробував вжити проти нас шантажу: Накинути нам інше вільне помешкання, очевидно те по зниженій ціні, себто з чиншом, який далеко переходив наші можливості.

Отже ми опинилися без даху над головою. Що робити? Папа Бентон віддав наші багажі на склад, а ми примістилися в хаті Пат Імс, яка була головною спричинницею наших нещасливих пригод. Очевидно в Пат для нас двоїх та ще

²² Так в оригіналі. Йдеться про слово «superintendent» – комендант, управитель дому (англ.).

²³ Nalewki – назва вулиці в Варшаві, яка перед війною була одним із головних трактів міста та головною єврейською вулицею північної його частини. Збережена після війни частина цієї вулиці отримала назву Героїв Варшавського гетто (Ulica Bohaterów Getta w Warszawie).

з малою дитиною місця не було. Яке щастя, що в цій критичній ситуації Петрусь не робив нам ніяких особливих клопотів. Насамперед в авті, а потім в хаті Пат він здебільша спокійно спав у своєму кошику немов ягнятко. Але всетаки його перевивати й годувати в цих умовах [39] не було легко.

Помешкання Пат – цікаве відзеркалення цієї дівчини, що належить до американської інтелектуальної богемі: Великий непорядок, багато книг, на стіні маска Леніна й портрет Троцького! Думаю, що Пат є добрим зразком тієї американської молоді інтелігенції, що в неї знеохочення американськими відносинами веде до советофільства.

В четвер переправдилися ми до готелевої кімнати, яку я при помочі Луцького – знайшов в поблизу Колумбії. Кімната велика, ясна (10-ий поверх!) з видом на Гадсон²⁴. Але втрійку нам в ній таки дуже тісно. Крім цього кімната завалена нашими багажами, так що просто нікуди обернутися.

[40/21] Найважлива проблема тепер: Чи дістану стипендію й в якій вона буде висоті. Без цього – все інше бере в лоб.

Безпосереднє практичне завдання: знайти помешкання. Це не таке просте. Щоденно сходжу вранці купувати New York Times і ми кидаємося на мешканеві анонси. Але добрі помешкання за дорогі, дешеві помешкання або за тісні для нас з дитиною, або в надто великій відстані від центра міста й Колумбії. Прийдеться нам мабуть таки повернутися до первісного плану і взяти помешкання Луцьких. Мойра Луцька з обома дівчатками виїздить 27. ц. м. до Англії, п. Юрій переноситься на кавалерку. Помешкання Луцьких дороге (75\$ – але це відносно [41] й не так багато на тутешні відносини), темне, без світла й трохи бруднувате; крім цього Юра перестерігає перед мишами й караочами. Але воно має теж великі вигоди, воно обширне (три кімнати + кухня + лазничка), умебльоване – хоч скромно, але можливо (Луцькі залишать нам дещо із своїх власних речей, напр. полички на книжки), близьке до Колумбії і взагалі в доброму комунікаційному пункті.

В четвер-п'ятницю розпочав я вписові формальності на університеті, – хоч не знаю, чи зможу остаточно вписатися: все залежить від стипендії! Беру 5 курсів, разом на «15 пунктів» і в цьому 2 семінарі: один в Одложіліка (Odlozilik) – до історії Середньо-Східньої Європи, один в проф. Ноймана²⁵ (Neumann) [42/22] – до теорії демократії.

В п'ятницю пополудни ми з Джоен поїхали вдвійку, щоб подивитися на помешкання, що його анонс знайшли в газеті: Оголошення виглядало привабливо

²⁴ Йдеться про Гудзонську затоку.

²⁵ Мається на увазі Франц Леопольд Нойман (Franz Leopold Neumann, 1900–1954), німецько-єврейський лівий політичний активіст, адвокат, а згодом американський політолог, найбільш відомий як аналітик націонал-соціалізму; член Соціал-демократичної партії Німеччини; студював право в Бреслау (Вроцлав), Ляйпцигу, Ростоку та Франкфурті-на-Майні; д-р права (1923), адвокат в Берліні (1928–1933); після приходу нацистів до влади втік в Англію, де здобув другий докторський ступінь у Лондонській школі економіки і політичних наук; з 1936 р. працював під керівництвом Макса Горкгаймера у Франкфуртському Інституті соціальних досліджень (який на той час діяв в США як афілійований до Колумбійського університету) спочатку як адміністратор і юридичний консультант, а потім як науковий співробітник; відтак – у Відділі стратегічних служб (попередник ЦРУ) США; у 1945 р. – праця в службі Нюрнберзького трибуналу з військових злочинів; з 1948 р. – професор політичних наук Колумбійського університету; один з промоторів становлення Вільного університету Берліна. Загинув у автомобільній аварії в Швейцарії.

50 \$, три й пів кімнати, я хоч дальше за містом (на Long Island), то за те в гарній надморській місцевості. – Висновки, щодо них ми прийшли на підставі нашої екскурсії, були зовсім негативні: По-перше, страшенне далеко: одна година тільки в поїзді, не рахуючи ані дороги від цієї хати до станції (20 минут), ані від залізничної станції «Pennsylvania» до Колюмбії (зручна 20 минут): іншими словами: кожного дня треба би майже 4 години зуживати на комунікацію! Кошти комунікації ми обрахували ми на приблизно 20\$ місячно, що їх треба два[43] жати за додаток до чиншу. Саме помешкання мале, тісне, непривітне. Місцевина («Wavecrest» – якщо не помилюся) – щось в разі Нью-Йоркських Бруховичів чи Яремча²⁶ – дешевий курорт із здебільша жидівським характером. Тут стоять безконечні ряди монотонних малих домиків. Їх у сезоні винаймають родини, що тут проводять свої вакації²⁷. Поза сезоном вони стоять запустілі. Анонс, що на нього ми попалися в газеті, це очевидно спроба адміністрації знайти мешканців для домів поза сезоном. – Отже прогулька була даремна. Але ми не жаліли. Це перший раз Джоен на пів дня відірвалася від дитини. Погода прекрасна: сонце, свіжий вітер і ми вийшли аж на беріг моря.

В поворотній дорозі ми всту[44/23]пили до Луцьких. Джоен хотіла познайомитися з жінкою й дівчатками Луцького, а при цій нагоді теж глянути на помешкання.

Петруся пільнувала моя Мама, яка була рада, що може на нього раз надивитися й ним натішитися.

Врешті субота – пам'ятний день для мене: Вполудне прийшов до готелю Луцький і приніс вістку, що вчора було засідання в Free Russia Fund та що стипендія мені признана!!! – Луцький не знав висоти стипендії. Я потелефонував до Далліна й він запросив мене на полудне. Я вибрався до Free Russia Fund разом з Джоен, щоб познайомити її з Далліном. – До речі Фонд (чи точніше, та його частина, яка називається Research Program on the USSR та на чолі якої стоїть Мослі), [45] від декількох днів має елегантне велике бюро, близько університету. Скільки тут іде на адміністративні кошти!

Даллін сказав мені признали стипендію в числі 2000\$ на академічний рік + усі університетські оплати! Ми з Джоен переглянулися. Ми рахували тільки на 1000\$ (що разом з гонораром за Драгоманова, дозволяло б тільки на найскромнішу біднякову стипендію). Ми зідхнули з радістю й полегшою. – Даллін сказав ще, що студентських стипендій уфондовано 10, з чого обсаджено покищо тільки 6. Вимоги: тільки для заансованих («graduate») студентів та для таких то по зможі займаються східно-європейськими проблемами. – Імен інших [46/24] стипендістів не хотів мені Даллін назвати (бо стипендісти ще не дістали офіційних повідомлень), але через Луцького знаю ім'я одного і це Голубничий молодий східняк, прихильник «лівої» УРДП.

Ми були зіставили Петруся в його візку на вулиці. Коли ми вийшли від Далліна, Петрусь голосно плакав, а довкола візочка зібралася група дітей, які бавилися на вулиці, а тепер пробували заспокоїти Петруся. Ми сміялися з цієї сцени. – Ми почувалися радісні, коли з серця впала найтяжча журба – непевність завтрішнього дня.

²⁶ Курортні місцевості в Галичині.

²⁷ Речення «що тут проводять свої вакації» дописане над рядком.

[47] Понеділок, 1 жовтня

Вже на новому помешканні! Ми кінець кінців рішилися винаняти помешкання Луцьких. – Луцькі звільнили помешкання в п'ятницю (цього дня вранці Мойра з дівчатками відплила до Європи). В пополудне Юрій приніс нам ключі. Зараз пополудни ми почали порядкувати наше нове помешкання, яке було д. брудне й запусрене. Перевіз багажів відбувся двома ратами²⁸, в п'ятницю пополудни й суботу вранці. Всю суботу й неділю ми продовжували працювати й жажливо втомилися. В цій хвилині, помешкання ще далеко не доведене до повного ладу, але – так би мовити – вже починають вирисовуватися виразні фундаменти цього ладу. – Це дійсно наше перше самостійне [48/25] помешкання, бо в Женеві ми жили з іншими людьми в одній хаті й не могли почуватися повністю «в себе».

Від суботи почали в мене позначуватися ознаки простуди. Я хотів її перервати мою звичною, випробованою метою: аспірина. Але вчора стан погіршився, так що я ввечорі був нездібний працювати. Боюся, що те, що зразу виглядало як звичайна грипа може бути т. зв. «thmps», дитяча недуга, а деколи появляється теж у дорослих (які не мали її в дитинстві) і Джоен мала «мампа» (по французьки «oreillons»²⁹, – як воно буде по-українськи?) безпосередньо перед нашим вінчанням: шия в мене з одного боку напухла, тяжко жувати й ковтати з цього боку, крім цього маю невелику горячку й почуття втоми і слабости в усьому тілі.

[49] Чекаю на лікаря, щоб зідентифікував, що зо мною є. – Дуже мені ця слабкість не на руку, бо вона спиняє мене в часі, коли праця й обов'язки навалюються з усіх сторін.

Не зважаючи на погане самопочуття, я сьогодні вранці пішов на розмову з проф. Мослі. Про цю важливу розмову, а також про мою загальну університетську ситуацію, напишу докладніше завтра. В цій хвилині я занадто втомлений.

Четвер, 4 жовтня

Я не помилявся. – В вівторок був лікар і ствердив в мене «мумса». Отже я на кілька днів замуруваний у ліжку, мумс сам по собі невинно дитяча хвороба, але може мати неприємні комплікації, якщо із горла перекинеться на [50/26] ядра. Це загрожує безплідністю. – Треба вважати на себе, не ходити лежати в ліжку. Дуже мені ця примусова безчинність іде на нерви.

Мослі мені в понеділок радив сконцентруватися на предметах, які мені потрібні будуть до іспиту (усна частина докторського іспиту). Як побічний предмет (побіч головного: східно-європейської історії) радив він мені брати модерну західно-європейську історію, бо вона дає мені змогу працювати потім в коледжах як учитель.

²⁸ Тут: двома партіями, двома частинами.

²⁹ Йдеться про хворобу під назвою «свинка» (фр.).

[2 січня – 31 травня 1952 р.]

[1] [Year Book
1952

A Record Book For One Year]

[3] [2 January 1952]

Починаю новий рік у дуже критичній обстановці: Цього місяця чекає мене велика праця з Драгомановим та на Університеті.

[3 January 1952]

Вістка з Mt. Holly: Трагічна смерть Dr. Torgrey¹, молодого лікаря, який був акушером при народженні Петруся. – У хвилині, коли він під'їздив авто до шпиталю Mt. Holly, наскочило на нього інше авто, якого керманіч з велетенською швидкістю тікав від поліції (за ним гналися, за порушення правил руху). Д-ра Торі викинуло з його авта й тяжко поволікло. Через кілька годин він помер у шпиталі, не зважаючи на трансфузції крові. Він залишив вдову і з малих дітей. Пригадую собі як я говорив з ним вночі з 14 на 15 серпня, після народження Петруся. – Він був чорнявий трохи недбалий у своїх рухах. – До речі, в день своєї смерті він їхав до шпиталю, щоб оперувати жінку, яка мала аборт. – Її я теж знаю: це молода квекерка, жінка редактора Моунт Голлійської газети, дрібна, струнка істота. – На місце д-ра Торі, її оперував інший лікар.

[4] [4 January 1952]

Почав писати статтю для Драгоманівського збірника: «Драгоманов як політичний мислитель»². – Ми продовжували з Джоен справляти англійський переклад статті М. Драгоманова «Московщина на Заході й Германізм на Сході». – Цей переклад, роботи Майка Лютера, найкращий з усіх, що я мав досі для Збірника від інших перекладачів, але й він вимагає ще багато справлень.

Ми купили перший наш власний мебель і подвійне ліжко. Розкладане ліжко, на якому ми досі спали, вже надто було невідгдне.

[5 January 1952]

Приємна вістка з Філядельфії. Підвищення Ельмона до Віце-Президента Р.Т.С. (Philadelphia Transport Company). Вища відповідальність і більша платня.

Мама була в нас вчором. Сиділа з Петрусем, коли ми були пішли до кіна. – Мама на межі своїх нервових сил: Від п'яти місяців вона б'ється в Нью Йорку мов риба об лід. Не розв'язала ані питання про матеріальну базу для Союзу Українок, ані своєї власної екзистенції. – В понеділок маю говорити з проф. Мозлі, чи Мама дістане врешті з Research Program замовлення на науково-публіцистичну роботу. Це остання дошка рятунку.

[5] Неділя [6 January 1952]

Кедрин від кількох днів хотів мене бачити, не кажучи, про яке діло хоче зо мною говорити. – Нині ми врешті зустрілися. – Він хотів зо мною говорити про

¹ Особу встановити не вдалося.

² Йдеться про статтю: Drahomanov as a Political Theorist // Mykhaylo Drahomanov. A Symposium and Selected Writings. Compiled with the assistance of the Drahomanov Commission of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the US under the Chairmanship of Professor Svitozar Drahomanov. / Ed. by Ivan L Rudnytsky // The Annals of the Ukrainian Academy of Art and Sciences in the US. Vol. II. N 1 (3). Spring 1952, p. 70–130. Див. український переклад у книжці: Іван Лисяк-Рудницький, Історичні есе. Т.1, с. 299–347.

справу Мама. Не подав ніяких конкретних пропозицій, але заявив, що в найближчому часі «щось тут мусить статися». Згадував про можливість запрошення Мама Антоном та про його матеріальну, хоч д. скромну підтримку з боку братів, себто його й Влодка. – Я розказав Кедрині про ті моменти, які він не знав, а саме, що ще є надія з Мозлі й Гуріяном³. Добрий хлопець, Кедрин!

Скінчив книжку англійського салатого⁴ комуніста, Carr'a «The Bolshevik Revolution»⁵.

Понеділок [7 January 1952]

З великим схвилюванням ждав я розмови з проф. Мозлі. Підійшов до нього після викладу, Мозлі сказав, що проф. Гуріян (Gurian) з Університету Нотр-Дам в Індіана говорив з ним після своєї розмови з Мамою. Наставлення Гуріяна до справи позитивне і він буде підтримувати перед властями університету завоювання у Мама праці про ліквідацію Греко-Католицької Церкви в Галичині. – Він, Мозлі, від себе написав рекомендаційного листа до президента Унів. Нотр-Дам. – Книжку Мама про першу сов. окупацію в Галичині. Мозлі віддав до зрецензування 2 експертам. Він сподіється рецензій цими днями. – Дай Боже, щоб з обох справ щось вийшло!

[6] Вівторок [8 January 1952]

В Public Library мав побачення з Mrs. Sosin⁶, яка перекладає одну із статей до збірника. – Випадково побачив там Дивничка. Переказував йому про Конгрес Амер. Історичного Т-ва⁷ (зокрема про нефортуний виступ Чубатого), та про мітинг. Комітету Свободи Культури⁸ із виступом Бернгема). – Говорили теж трохи про плани 2-го номеру Літературно-Наукового Збірника.

³ Мається на увазі Вальдемар Гуріян (Waldemar Gurian, 1902–1954), німецько-американський політолог єврейського походження, публіцист, провідний інтерпретатор політичного католицизму та теоретик тоталітаризму; навчався в університетах Кельна, Бреслау (Вроцлава), Мюнхена та Берліна, був критиком націонал-соціалізму; у 1934 р. переїхав зі сім'єю в Люцерн (Швейцарія), а у 1937 р. емігрував у США; з 1939 р. – професор Університету Нотр-Дам у США; засновник журналу «The Review of Politics», кварталника на зразок католицьких кварталників Європи – як майданчика політичних досліджень і дискусій в руслі католицької традиції. Автор численних праць, серед яких: «The political and social ideas of French Catholicism, 1789–1914» (1929), «Totalitarianism as Political Religion» (1964). Про нього див.: Thümmeler Ellen. Katholischer Publizist und amerikanischer Politikwissenschaftler. Eine intellektuelle Biografie Waldemar Gurians. Nomos-Verlag, Baden-Baden, 2011.

⁴ Тут, правдоподібно, мається на увазі те, що Карр був близький до троцькізму.

⁵ Йдеться про 3-томне видання (1950, 1952, 1953) книги англійського марксистського історика, дипломата, журналіста та теоретика міжнародних відносин Едварда Галлета Карра (Edward Hallett Carr, 1892–1982), яке увійшло до його 14-томної праці 1950–1978 рр. «A History of Soviet Russia».

⁶ Особу встановити не вдалося. В щоденнику це прізвище подається двоюко: Sosin, Sosen.

⁷ Правдоподібно, мається на увазі Американська Історична Асоціація (AIA), найбільше і найдавніше (1884) товариство істориків та професорів історії у США, місією якого є підтримка історичних досліджень, викладання історії та удосконалення джерел. Про Українське Історичне Товариство, участь українських істориків у міжнародних історичних конгресах та думки М. Чубатого й І. Лисяка-Рудницького про співпрацю з міжнародними інституціями див.: А. Атаманенко. Українське історичне товариство та міжнародні історичні конгреси // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Історичні науки. Вип. 14. 2009, с. 260–273.

⁸ Американський Комітет для Свободи Культури (англ. American Committee for Cultural Freedom (ACCF)), афілійована організація в США до антикомуністичної, активної у багатьох країнах групи, Конгресу для Свободи Культури (Congress for Cultural Freedom (CCF), 1950). Обидві організації під час «Холодної Війни» прагнули заохотити інтелектуалів до критики СРСР. І CCF, і ACCF фінансувалися ЦРУ, зокрема через Джеймса Бернгема.

[7] Четвер [10 January 1952]

Сьогодні був вечором на університеті мовний іспит: Для докторату треба мати іспити з двох чужих мов. Сьогодні я відбув мій іспит з німецької мови: Роздають сторінку машинопису з нім. текстом; продовж однієї години треба написати англ. переклад. Очевидно німецький текст не справляв мені труднощів; сподіюсь, що я собі дав раду менш-більш теж з англійською мовою, яка була для мене тут єдиною проблемою.

У приятельки Джоен, Pat Eames, була вечеря й «парті». Пат дуже інтелігентна, але її «parties» завжди мені дуже скучні.

П'ятниця [11 January 1952]

Віддав дальші матеріяли «Драгом. Збірника» до друкарні. – Зайшов до УВАН'у і застав там Міяковського. Обговорив з ним поточні питання зв'язані із справою Збірника. М. ін. Міяковський висунув поважний аргумент проти участі в Збірнику Абрамовіча (Чиж пропонував звернутися до А. за статтею про вплив Д-ва на розвиток рос. і жидів. політичної думки): Абрамович мовляв, науковій статті не зможе дати.

Вечором зайшов Луцький (після кількадечної поїздки до Вашингтону). Обговорювали питання, зв'язані з майбутністю ЛН Збірника. Біда з такими двома крутіями, як Ветухів та Дивнич!

[8] Субота [12 January 1952]

Полагаю залеглого листування. Листи до А. Кішки (він тепер в Іспанії), Кошелівця (треба було його заспокоїти, він був схвильований моєю попередньою інформацією про те, що його тутешні приятелі – Дивнич, Гіряк, Пізюр, Рудко та й я – не одобрювали його критики Багряного на сторінках угаверівської «Сучасної України») та Осадчука (поінформував його про мої зв'язки з паризькою «Культурою» й просив про вістки у зв'язку із справою Конгресу Свободи Культури).

Вечором з Джоен та її приятелькою Пат до кіна. Я вперше бачив японський фільм. Досконала фотографія, але цілість акції терпить, на мій смак, на недоста-чу ясної драматичної ситуації: фабула «розлазиться». Чи це вислід своєрідної японської естетики?

Неділя [13 January 1952]

Провів день вдома працюючи. – Наспіли нові матеріяли до Драгом. Збірника: Переклад 2. глави «Історичної Польщі»⁹ (перекладачка: Mrs. Sosen) та стаття Одарченка¹⁰ про Д-ва як етнографа і фольклориста¹¹. – Статтю Одарченка

⁹ Переклад цього розділу праці М. Драгоманова вийшов у збірнику під назвою: A Geographic and Historical Survey of Eastern Europe // Mykhaylo Drahomanov. A Symposium and Selected Writings. Compiled with the assistance of the Drahomanov Commission of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the US under the Chairmanship of Professor Svitozar Drahomanov. / Ed. by Ivan L Rudnysky // The Annals of the Ukrainian Academy of Art and Sciences in the US. Vol. II. N 1 (3). Spring 1952, p. 141-152.

¹⁰ Мається на увазі Петро Одарченко (1902-2006), український літературо- та мовознавець, дійсний член УВАН та НТШ, який виріс у будинку Драгоманових; навчався у Ніжинському інституті народної освіти, де викладав з 1928 р. та готував дисертацію про творчість Л. Українки; двічі заарештований та висланий спочатку в Алма-Ату (сучас. Алмати), а потім в Уральськ; з 1938 р. працював у Курському педінституті; 1942 р. виїхав до Польщі, 1944 р. – в Австрію, а відтак в Німеччину; з 1950 р. – у США, де спочатку працював прибиральником на вокзалі в Нью-Йорку, а потім завдяки М. Ветухіву отримав наукову стипендію, працював у Бібліотеці Конгресу США (1952-1954) та в «Голосі Америки» (1955-1973); досліджував творчість Т. Шевченка, М. Драгоманова, Л. Українки, О. Пчілки, В. Винниченка та ін. Помер у Вашингтоні.

¹¹ Йдеться про статтю: Petro Odarchenko. Drahomanov as Folklorist Drahomanov and the European Conscience // Mykhaylo Drahomanov. A Symposium and Selected Writings. Compiled with the assis-

я підготував для перекладу, а з перекладу Mrs. Sošen скоригував з Джоен 9. перших сторінок.

Нові ускладнення: Оглоблін¹², який мав дати статтю про Д-ва як історіографа, захворів. Прийдеться його замінити давнішою працею проф. Д. Дорошенка¹³ на цю ж тему.

[9] Понеділок [14 January 1952]

Знов говорив з проф. Мозлі: його стаття до Збірника ще не готова, але обіцяв переслати її продовж цього тижня. – Він мав вістки з університету Notre Dame, що справа книжки Мамаї (про ліквідацію Греко-Католицької Церкви) на добрій дорозі.

Вівторок [15 January 1952]

Говорив з проф. Маттінглі¹⁴ у студійних справах. Маттінглі (він викладає загальний курс західно-європейської історії) заспокоїв мене, що я не зобов'язаний писати книжкові звіти («book reports») та семестральні іспити. Як кандидата для докторату, мене це не стосується. – Я добровільно зроблю цього семестру іспит у проф. Маттінглі (його курс доволі цікавий). – По полудні сидів в бібліотеці, роблячи виписки для іспиту з предмету «історіографія» (це обов'язковий курс, що його я теж мушу пройти).

[10] Середа [16 January 1952]

Писав екзамен у проф. Mattingly.

Четвер [17 January 1952]

Вчора й нині провів день в бібліотеці, пригтовляючися до іспиту з історіографії (наступний четвер).

Сьогодні ввечером ми були втрійку (разом з Пат) на доповіді Ногасе Alexander'a, видатного англійського квекра, який від багатьох літ працює в Індії. Говорив про сучасне положення в Індії, про великі економічні труднощі, про

tance of the Drahomanov Commission of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the US under the Chairmanship of Professor Svitozar Drahomanov. / Ed. by Ivan L Rudnytsky // The Annals of the Ukrainian Academy of Art and Sciences in the US. Vol. II. N 1 (3). Spring 1952, p. 36–46.

¹² Мається на увазі Олександр Оглоблін (справжнє прізвище – Мезько, 1899–1992), український історик, архівіст та політичний діяч; навчався на історико-філологічному факультеті Київського університету, викладав у Київському інституті народної освіти; директор Київського центрального архіву давніх актів та працівник Інституту історії АН УРСР у 1930-х рр.; переслідувався органами ОДПУ; під час нацистської окупації Києва – голова Київської міської управи та директор Музею-архіву переходової доби; з 1943 р. – у Львові; з 1944 р. – у Празі, де викладав та був професором УВУ в Мюнхені (1946–1951); з 1951 р. – у США, засновник та голова Українського генеалогічного (1963) та Українського історичного товариств (1965), професор історії в Гарварді (1968–1970), керівник УВАН (1970–1989). Автор ряду монографій («Люди старої України» (1959), «Гетьман Іван Мазепа та його доба» (1960) та ін.). Про нього див.: Л. Винар. Наукова творчість Олександра Петровича Оглобліна // Український історик, 1970, № 1–3 (25–27).

¹³ Йдеться про статтю: Dmytro Doroshenko. Drahomanov and Ukrainian Historiography // Mykhaylo Drahomanov. A Symposium and Selected Writings. Compiled with the assistance of the Drahomanov Commission of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the US under the Chairmanship of Professor Svitozar Drahomanov. / Ed. by Ivan L Rudnytsky // The Annals of the Ukrainian Academy of Art and Sciences in the US. Vol. II. N 1 (3). Spring 1952, p. 23–35.

¹⁴ Мається на увазі Гаррет Маттінглі (Garrett Mattingly, 1900–1962), д-р філософії Гарвардського університету (1935), з 1946 р. – професор історії Колумбійського університету (з 1959 р. – професор кафедри європейської історії); спеціаліст з ранньомодерної історії дипломатії; лавреат Пулітцерівської премії 1960 р. за книгу «The Armada» (1959). Помер раптово в Оксфорді, де викладав як гостьовий професор.

проблему демократії в колоніальній і орієнтальній обстановці, про відношення до Пакистану і т. д. Як позитивну рису підкреслював ліберальні й конструктивні нахили, зацеплені в індійській інтелігенції британським режимом. – Спосіб викладу Горас'а Александер'а здавався мені д. «англійський»: емпіризм (себто вихідний пункт виводів у конкретних прикладах), велика обережність в узагальненнях. – Г. А. є основоположником релігійного руху «друзів правди»: техніка квекерського мітінгу («мовчазний культ»), але без специфічно християнського забарвлення, що його – не зважаючи на все – має кверекізм. «Друзі Правди» об'єднують християн, мусульман, гіндуїстів, будистів тощо. При цьому це не є рух синкретичний.

[11] П'ятниця [18 January 1952]

День провів у бібліотеці. Я вже мабуть давно не підготовлявся до іспитів так солідно, як тепер. – Вечором була в «Casa Italiana» Колумбійського Університету¹⁵ перша публічна вечірка зааранжована Укр. Студентською Групою Колумбії. Я боявся, що це буде, але вийшло зовсім пристойно: коротка доповідь проф. Меннінга¹⁶ та виступ хору «Думка». – Після концерту я відпроваджував Ветухова додому та зреферував йому загально мої пляни: організувати при УВАН'і «Комісію для Дослідів Громадських Течій», яка б об'єднувала науковців та практичних громадських діячів (з інтелектуальними інтересами) на базі дискусійно-осередку. – Ветухов принципово ідею схвалив.

Субота 19 January 1952]

Весь пополудень і вечір провів у Євгена. Його й Василя вже давно не бачив. Були ще Луцький і Дивнич. Обсидкутовували № 1 «Літ. Наук. Збірника». Як найбільшу хибу вказували на повириваність кількох статей (що їх кінець перенесений до 2 числа, яке буде хіба не скорше ніж через пів року). З Дивничем тяжко такі речі дискутувати, він неймовірно перечулений, кожну речеву критику він приймає як особисту образу. – Потім (уже без Луцького) дискутували мій проєкт Комісії для Дослідів Сусп. Течій при УВАН'і. Дивнич висунув слушну (мабуть думку), що б теми доповідей добирати за принципом «перерізу через проблеми», а не за хронологічним і описовим. – Василь Р. взагалі вказував на великі труднощі почину.

[12] Неділя [20 January 1952]

Джоен з Петрусем поїхала на один день до Філядельфії, відвідати своїх батьків, за якими вона стужилася.

Я спокійно весь день працював вдома, підготовляючись до завтрішнього іспиту в Мозлі.

Вечором пішов до кіна, бачив 2 чудові старі французькі фільми: «La grande illusion»¹⁷ (вперше бачив у Львові в 1938/39 рр.) – про французьких полонених у Німеччині під час I. Світової Війни. «Kermesse en Flandre»¹⁸ (бачив у Женеві),

¹⁵ З італ. – Італійський дім, споруда Колумбійського університету в Нью-Йорку, збудована у 1926–1927 рр. у стилі римського палаццо, де сьогодні розташована Італійської Академії для поглиблених досліджень (Italian Academy for Advanced Studies in America).

¹⁶ Мається на увазі Кларенс Огастус Меннінг (Clarence Augustus Manning, 1893–1972), американський славіст, історик та літературознавець, д-р філософії (1915) та співробітник Колумбійського університету у 1917–1958 рр. (з 1924 р. – професор, з 1940 р. голова славістичного відділення), дійсний член НТШ. Помер у м. Плезантвілл (Нью-Джерсі, США).

¹⁷ «Велика ілюзія» (фр.), французька військова драма 1937 р. режисера Жана Ренуара.

¹⁸ Йдеться про фільм «Героїчна кермесса» (фр. «La Kermesse Héroïque») французького режисера

Фляндрія 16–10 ст. з усією її мальовничістю й пишнотою; сюжет і легенда про жінок, які переняли на себе управу міста, щоб спасти його від лих еспанської окупації.

Понеділок [21 January 1952]

Іспит у Мозлі: Три теми –

1) Аграрна політика у двох східно-європейських державах від 1945 (я вибрав Чехословаччину й Югославію). 2) Відношення СРСР до котроїсь із східно-європейських держав (я вибрав Чехословаччину). 3) Лист до голови Сенатської Комісії Закордонних справ з порадами як повинна виглядати політика Америки супроти Югославії. – Неприємність з Мозлі: Прийдеться мені таки писати для нього «book-reports»! – У справі Мамаї ще все нема ніяких новин. Боже як довго? – Бачив оголошення, що мій чужомовний іспит (з німецької мови) перейшов позитивно.

[14] Четвер [24 January 1952]

Від кількох днів я інтенсивно підготовлявся до іспиту з предмету «історіографія». Це обов'язковий предмет для всіх студентів департаменту історії. Я сидів в бібліотеці, перечитуючи приписаний плян обов'язкових лектур. В бібліотеці взагалі панувала напружена передіспитова¹⁹ атмосфера. Також Джоен читала для мене книжки й робила виписки. – Врешті сьогодні був іспит, що з ним я – як гадаю – дав собі досить добре раду, очевидно поминаючи питання мови. Було 10 питань, що з-поміж них треба було відповісти на 6. – Рівночасно повернули студентам тексти «есею», який ми були віддали до оцінки більше²⁰ [13] як перед місяцем та який творить частину іспиту. Тема мого есею була «Токвіль і проблема Французької Революції». Оцінка показалася д. позитивна: «Exceptional! Admirably conceived, organized and presented. Discriminating and intelligent use of sources and materials. Excellent style»²¹. Признаюся, що я настільки порожній, що така оцінка моєї праці приємно полоскотала моє самопочуття. Останніми часами мій настрій був радше пригноблений і мінорний. – Отже в моїх студійних справах є поступ. На чергу приходять тепер 2 справи: Реферат в Одложеліка та опційне²² зарахування «пунктів» за мої попередні студії. Тоді буде можна розпочати заходи у зв'язку з устійненням теми дисертації.

Паралельно з цим стоять на порядку дня інші проблеми: Передусім «Драгоманівський збірник» (це найбільше пекуче!), а далі деякі інші мої громадські проекти, зокрема написання статті для New Leader'a та зорганізування Секції (чи Комісії) для Дослідів Суспільних питань при УВАН'ї.

Евген Пизюр дістав стипендію. Слава Богу!

У справі Мамаї ще все нема ніякого рішення.

[15] Субота [26 January 1952]

Жака Фейдера (1935 р.; приз 1936 р. за найкращу режисуру Венеційського кінофестивалю).

¹⁹ Слово «передіспитова» дописане над рядком.

²⁰ Далі дописано: «(гл. попередня сторінка)».

²¹ «Виятково. Відмінно задумано, організовано та представлено. Розбірливе і розумне використання джерел та матеріалів. Відмінний стиль» (англ.).

²² Далі дописано: «продовження на попередній сторінці». Згорі на полях дописано: «24-го четвер (2) продовження 24-го, четвер» та «24-го, четвер (3)».

Пополудні було в УВАН'ї засідання редколегії «Літературно-Наукового Збірника», під головуванням Пизюра та в несприятливості Дивнича (він, здається, хворий). Неприсутність Дивнича була навіть тут зовсім побажана, бо дякуючи тому скорше вдалося вичерпати програму. (Дивнич має великий талант вносити хаос у всяку дискусію). Насамперед оцінка і критика 1-го номеру. Потім Ветухів проголосив, що тепер він стає головним редактором (як Президент УВАНу він, мовляв, головний редактор усіх уванівських видань), а редколегію поповнюється рядом нових людей. Тоді я попросив слова. Згідно з тим, що²³ мину[14]лого²⁴ тижня було продискутовано в Пизюра, я поставив внесення, щоб дотеперішню редколегію зліквідувати; ми мовляв, починали в зовсім інших обставинах, які витворилися тепер: ми хотіли журнал, а вийшов «Збірник» і ми планували незалежне видання, а зробився з того орган УВАНу. Все це сталося дорогою докраних фактів, що на них стара редколегія не мала ніякого впливу. – Ветухів пробував сперечатися і всю справу замотати («колегія розв'язується, а на її місце негайно формується нова з цих же людей»), але моє внесення підтримали Пизюр, Луцький і (несподівано) Міяковський. Остаточо рішено, що буде вища редакція (Ветухів, Дивнич, Тищенко), а крім цього ширше тіло яке завжди стоятиме до диспозиції для поради чи помочі.

[16] Понеділок [28 January 1952]

Довідуся про смерть д-ра Зільбершайна (Silberschein). Його жінка є директоркою Comité pour les Intellectuels Réfugiés, що його стипендіатом був я в Женеві. Пан Зільбершайн (у противенстві до своєї жінки – відносно ще молодій, елегантній, світській дами) був типовим галицьким жидівським інтелігентом старшого покоління. Зільбершайн був шкільним товаришем пок. Назарука. Був якийсь час у польському Соїмі (від сіоністів), відігравав замітну роллю в жидівській політиці. Дуже розумна людина з широкою освітою та різномодними духовими зацікавленнями. Це в останніх часах у²⁵Же[15]неві²⁶ мав я з ним інтересні філософсько-богословські дискусії: він обстоював етичну вищість юдаїзму над християнством.

Погода сьогодні жажлива: дощ із снігом. – Я пішов до пристані зустрічати мою сестру Ксеню Лисяк. Перед кількома днями дістав я був від неї листа, що приїжджає до ЗДА та з Нью Йорку, їде автобусом даліше до Лос Анджелес. Жодних ближчих деталей. Я не бачив Ксені від 1945 р., листи від неї з Англії були дуже доривочні. Я тільки знав, що вона там працювала, як робітниця (нині я від неї довідався в текстильній фабриці). І справді: вона приїхала сьогодні пополудні британським кораблем «Mauretania». (Кінець 28-го I.)

[16] Вівторок [29 January 1952]

Передполудні ходив з Ксенею до станції автобусів, до банку, на пошту. Потім завів її до Мама, яка запросила Ксеню на «Lunch». – В нас на обіді був кол. професор Джоен з часів її побуту на квекерському семінарі в Мехіко, Bertram Wolfe²⁷. Знаю його як автора цінної книги. «Three men who made the Revolution» –

²³ Далі дописано: «гл. попередня сторінка!».

²⁴ Згори сторінки дописано: «продовження з суботи 26-го січня».

²⁵ Далі дописано: «гл. попередня сторінка».

²⁶ Згори сторінки дописано: «28-го січня, продовження з наступної сторінки».

²⁷ Бертрам Вулф (Bertram David «Bertr» Wolfe, 1896–1977), американський історик та советолог; здобув освіту в університеті Мехіко; належав до комуністичних партій в США та Мексиці; у 1928 р. виїхав до Москви, однак швидко став ідеологічним противником сталінізму і був виключений

паралельна біографія Леніна, Троцького і Сталіна (до 1917). Показується що Бертрам Вульф має цікаву життєву кар'єру: в 20-их рр. був видатним діячем в північно-американському та мексиканському комуністичному русі, двічі їздив на Конгреси Комінтерну; особисто зустрів Сталіна, Бухаріна і т. д. Розстався з комуністами к. 1929/30 рр. Тепер є співробітником Департаменту Стейту й «головним ідеологічним дорадником» Голосу Америки.

[17] Четвер [31 January 1952]

Передполудні закінчив вписи на Колумбії на весняний семестр. Беру 16 пунктів, з цього кілька нових курсів: виклад Одложеліка про модерну імперію Польщі і наддунайських країн, «Росія від 1917» Робінсона²⁸ та «Жиди у Східній Європі» Фрідмана²⁹. – Ксеня сьогодні ввечері виїхала автобусом до Каліфорнії. Я її ще відвіз таксівою на станцію автобусів, лінія «Greyhound»³⁰. – Я знаю, що до сестри я б повинен ставитися інакше, але годі себе обманювати, що насправді, я до неї не маю серця. Багато її рисів мене дратують. Гадаю, що це не є в мене якийсь «комплекс», зумовлений родинними обставинами, бо Джоен, здається теж дістала враження, що характер Ксені³¹ не належить до приємних. Всетаки я радий, що міг їй дати на короткий час гостину. Можна всетаки подивляти, як ця молода дівчина сама однієнька пробивається у світі. – До речі, її бабуня пані Ковалевська, та її мати в «Altersheim'i»³² ІРО в Німеччині. Ксеня щоправда говорить про їх пізніший приїзд до Америки, але вважає це за нереальне, бо чейже ЗДА не допускають до імміграції осіб психічно хворих, а такою є мати Ксені.

[18] П'ятниця [February 1952]

з партії, створив Комуністичну Партію (Опозиція); в час Холодної війни став антикомуністом та працював ідеологічним радником у відділі міжнародного мовлення Держдепартаменту США, який відповідав за «Радіо Свобода» та «Радіо Вільна Європа»; у 1960-х працював у бібліотеці Інституту Гувера Стенфордського університету; викладав також як гостьовий професор в Колумбійському та Каліфорнійському університетах; відомий з біографії Леніна, Сталіна, Троцького та Дієго Рівери.

²⁸ Мається на увазі Геройд Танквері Робінсон (Geroid Tanquary Robinson, 1892–1971), американський історик, дослідник історії Росії; розпочав навчання в Стенфордї, а закінчив та здобув докторський ступінь з філософії в галузі історії в Колумбійському університеті (1930), там і продовжив свою викладацьку діяльність як професор історії Росії у 1930–1960-х рр.; перший керівник Російського інституту Колумбійського університету (1946–1951), під час Другої світової війни працював в Управлінні стратегічних служб; автор дослідження «Rural Russia Under the Old Régime: A History of the Landlord-Peasant World and a Prologue to the Peasant Revolution of 1917» (1932).

²⁹ Мається на увазі Філіп Фрідман (Filip Friedman, 1901–1960), польський єврейський історик, родом зі Львова; навчався у Віденському університеті та Єврейському педагогічному колеґіумі у Відні; захистив докторську дисертацію на тему «Галицькі євреї в боротьбі за їх рівність (1848–1868)» (опублікована у 1929 р. у Франкфурті), після чого викладав у різних навчальних закладах Лодзі, Вільна (Вільноса), Варшави; на момент вибуху Другої світової війни займався написанням монументальної історії євреїв у Польщі; пережив Голокост, переховуючись у Польщі, втратив дружину та доньку; з 1944 р. був призначений директором Центральної єврейської історичної комісії, яка збирала дані про нацистські злочини; у 1948 р. переїхав у США, де працював спочатку науковим співробітником, а відтак викладачем в Колумбійському університеті; з 1949 р. він також очолював Єврейську вчительську семінарію та викладав у вчительській семінарії в Ізраїлі. Автор досліджень: «Dzieje Żydów w Łodzi» (1935), «To jest Oświęcim» (1945), «Martyrs and Fighters: The Epic of the Warsaw Ghetto» (1954) та ін.

³⁰ Повна назва: Greyhound Lines, Inc., автобусна компанія, заснована у 1914 р., яка обслуговує різні населені пункти у Північній Америці і має осідок у м. Далласі.

³¹ Далі на полях зазначено: «Четвер, 31.І. продовження».

³² Будинок для людей похилого віку (нім.), де їм надається опіка та притулок.

Уродини моєї доброї Джоен. Їй сьогодні 25 років. Ми спокійно провели день вдома працюючи.

Субота [2 February 1952]

Сьогодні вечером була в НТШ моя доповідь про Драгоманова. Я не сподівався, що наукові засідання НТШ (в домівці Укр. Конгресового Комітету) аж так мізерно виглядають: Десяток старичків, дискусія на жалюгідному рівні. Нема сумніву, що в порівнянні з таким трупом, що ним є НТШ, УВАН безумовно жива установа. Теж вияснилося мені, в чому «сила» проф. Чубатого: серед свого середовища та й взагалі на тлі багатьох наших діячів його повоління, він – при всій своїй примітивності й вульгарній крикливості – всетаки людина не тільки з політичним темпераментом, але й з якимось елементарним політичним нюхом.

Після сходи́н – д. тяжка розмова з Мамою.

[19] Неділя [3 February 1952]

УВАН робив сьогодні прилюдну сесію в честь Гоголя. При доповіді: Prof. Stilman³³ з Колумбії (я чув тільки частинно), В. Дорошенка (довжелезна, наївна «апологія» Гоголя, що він, мовляв, не був «національний зрадник») та блискуча доповідь Д. Чижевського про тематичні і стилістичні українізми в Гоголя. Так і видно відразу різницю між справжнім ученим Чижевським, і В. Дорошенком, працюючим збирачем і причинкарем з духовими горизонтами наївного провінціяла.

Коли вийшли, падав жахливий дощ. Майже годину постояв ще з Рудком в якомусь барі, дискутуючи з ним про різні справи, а разом з борючися з припадком суто³⁴ Гоголівської «скуки», яка раптом мене огорнула.

[20] Середа [6 February 1952]

Після вечірного викладу (Professor Mattingly про добу реформації – дуже цікаво!) прохід з Майком Лютером. Він відпровадив мене до хати й ми мали ще довгу розмову. Довідався деякі цікаві речі: «Фонд Вільної Східної Європи», що перебував у завішенні після відходу Кеннана, реактивується в найближчому часі під головуванням Мозлі. Вважаю це, з точки українських інтересів, за найкращу особу. Для УВАН'у й інших українських інституцій відкриваються поважні можливості. – По-друге, Лютер розказав мені подробиці про débâcle³⁵ СОНР'а (Совет Освобождения Народов России)³⁶. Чотири російські групи пересварилися між³⁷ собою та не домоворилися навіть з тими «націоналами», які хотіли стати з ними

³³ Мається на увазі філолог-славист, Леон Стільман (Leon Stilman, 1902–1986), який після революції 1917 р. покинув Санкт-Петербург та виїхав у Париж, де два десятиліття працював як правник; з 1941 р. – у США, де зробив академічну кар'єру спочатку у Корнельському, а відтак – Колумбійському університеті (докторат та професор славистики); автор підручників та літературознавчих праць, серед яких «Readings in Russian history; materials for intermediate Russian language courses» (1950), «Russian verbs of motion: going, carrying, leading» (1951), «Graded readings in Russian history; the formation of the Russian state» (1960); досліджуючи письменників, особливу увагу присвятив творчості М. Гоголя («Всевидающее око» у Гоголя // Воздушные пути. № 5. Нью-Йорк, 1967, с. 279–292).

³⁴ Далі зазначено: «(вгори)».

³⁵ Правильно: débâcle – катастрофа (фр.).

³⁶ Рада Визволення Народів Росії (Совет Освобождения Народов России, СОНР) утворилася у серпні 1951 року в Західній Німеччині; до її складу увійшло декілька російських груп; СОНР відстоював право неросійських народів СРСР відокремитися від Росії, узалежнював це від вирішення майбутніх Рос. Установчих Зборів або від плебісциту під наглядом Об'єднаних Націй. Українці таку платформу вважали для себе непринятною й у 1951–52 рр. всі українські політичні партії заявили, що СОНР може виступати тільки від імені росіян.

³⁷ Далі дописано на полях сторінки: «(продовження середи)».

до співпраці. Крім цього вийшли наверх такі скандальні моменти, як напр. факт, що організації націоналів-«федералістів» є фіктивні, нерепрезентативні. Американські опікуни відмовили в дальшій матеріальній підтримці. Вислід: компромітація цих російських груп та їх американських спонзорів. Коли б в майбутньому наново мало б прийти до активізації на цьому секторі, американці мабуть приймуть іншу концепцію за підставу.

[21] Четвер [7 February 1952]

Після викладу проф. Фрідмана (Friedmann) – «Жида у Східній Європі» – мав з ним розмову на тему доповіді про українсько-жидівські відносини в УВАН. Фрідман запропонував, щоб – заки робити прилюдний виступ для ширшої публіки – zorganizувати дебат у вищому колі жидівських і українських науковців. Прекрасна ідея! Це буде, безперечно поважний успіх для УВАН'у і для мене персонально теж, як аранжера.

[22] Субота [9 February 1952]

Пополудні мав зустріч з Д-ром Шлемкевичем на «down-town'і». З'ясовував йому мої пляни дискусійного клубу чи радше семінара для досліду проблем найновішої укр. історії. – Гадаю, що участь Шлемкевича в такому почині побажана, але, що він не надається на керівника такого підприємства, головню якщо воно має бути zorganizоване на лад наукового семінара.

Після повороту, застав вдома Рудка, який був з нами на вечері. Василь їде до Чикаго та хоче там стати на фізичну працю. Вважаю це за глупість, бо навіть якби він мусив піти на фізичну працю (а цієї кінечности нема, бо при трохи більшій власній³⁸[21] елястичності Василь напевно міг би дістати замовлення з Research Program, то ліпше було б йому оставатися в Нью Йорку, і шукати праці тут на місці, не перериваючи контакт з тим єдиним в Америці культурним осередком, що ним є Нью Йорк. – Але Василь належить до таких людей, які люблять собі самі зтруднювати життя.

[22] Неділя [10 February 1952]

Від 5-ої до 9-ої години довжелезна й радше нудна нарада в УВАН'і про всі уванівські видавничі проекти. – М. ін. брошуру з документальними матеріалами про жидівську справу на Україні в роках 1917–1920 «редагує» Левко Чикаленко³⁹. Але він зробив на мене враження дурня й бездари.

[24] Четвер [14 February 1952]

Успішний день. – Після викладу др. Фрідман довго зо мною розмовляв у своєму кабінеті на тему українсько-жидівських відносин. Казав, що українство повинно би якимись деклараціями зайняти становище до закидів, яке українцям робить жидівське суспільство: що українці допомагали нищити жидів під час німецької окупації. Говорив теж про потребу поглиблення (чи радше відновлення сьогодні фактично неіснуючих) товариських і культурних контактів між

³⁸ Далі згори сторінки дописано «Субота».

³⁹ Левко Чикаленко (1888–1965), український громадсько-політичний діяч та археолог, дійсний член НТШ (1932) й УВАН (1945); член УСДРП, член Української Центральної Ради, секретар Малої Ради (1917); з 1920 р. – на еміграції в Польщі, потім – у Празі (1923–1926), де здобув ступінь д-ра філософії в УВУ (1924); знову в Польщі (1926–1939), де працював у Краківському університеті; після Другої світової війни жив у Західній Німеччині, а з 1948 р. – у США; викладав в Українському університеті в Нью-Йорку. Помер у Нью-Йорку.

українцями і жидами. – Потім мав я зустріч з проф. Окіншевичем⁴⁰ (він ходить на університеті на курс англійської мови). З'ясував йому концепцію створення⁴¹ семінара українознавства при УВАН'і для наших студентів на Колумбії, для наших людей, які працюють в Ресерч Програм та ще для кількох гостей. Ідея Окіншевичеві д. подобалася й він з місця заявив свою готовість до участі і співпраці, відхиливши поки що питання про своє керівництво та підтримуючи кандидатуру Решетара на цей пост. Постава Окіншевича д. мене підбадьорила, бо він має славу людини «трудної» й «непрístupної», а з наукових міркувань його участь в семінарі вважаю за незамінну.

Читав доповідь в семінарі Одложеліка.

[26] Віторок (писано в п'ятницю) [19 February 1952]

Вчора повернувся додому після викладу Мозлі втомлений із ознаками простуди. Сьогодні пробудився з поважною горячкою. Джоен покликala лікаря, який прийшов по 2-ій год. Це той лікар, до якого Джоен щомісячно ходить з Петрусем на його профілактичні щеплення. Лікар дав застрик Петрусеві; оглянув мене й дав застрик пеніциліни. Почувався весь день нікчемно.

[27] Середа (писано в п'ятницю) [20 February 1952]

Сьогодні мав я мати побачення з Одложіліком (у справі дисертації) та з Мозлі (у справі реферату). Очевидно це відпало. Джоен відкликala побачення телефоном. – Весь день лежав у ліжку й почувався погано.

Прийшла Мама: остаточна відповідь у Ресерч Програм випала негативно. Мозлі написав д. чемного листа, але каже, що рецензія на книжку Мами (про большевицьке панування на Зах. Україні) випали негативно й тому відпадає можливість писати на підставі книжки синтетичну студію для Ресерч Програм... Мені ясно, що тут від початку шкодив Даллін...⁴² Це провал довгомісячних заходів і надій Мами... Вона була в холодній розпуці. Очевидно, тепер прийдеться організувати наше життя спільно. Боюся конфліктів між Мамою і Джоен. Джоен, при всій своїй вродженій доброті, зробилася супроти Мами ущіплива й нетолерантна, а Мама сама найбільше утруднює й комплікує відносини своєю неймовірною впертістю. Об'єктивна ситуація сама по собі трудна й вимагає солідарности й координації. Але душевна ситуація Мами трагічна й я хочу її допомогти, – але що тут робити?

Вечері ще був Решетар. Погодився обняти пост керівника семінара для Модерної Української Історії.

[28] П'ятниця [22 February 1952]

Наболілий чиряк врешті вибухнув: Генеральна розмова втрійку: Джоен, Мама, я – про дальше життя Мами. Ми рішили єдине, що в даній ситуації було

⁴⁰ Лев Окіншевич (Акіншевич або Окиншчевич, псевдонім – Leo Yaresch, 1898–1980), український правознавець, дослідник державних інституцій Гетьманщини; закінчив юридичний факультет Київського інституту народної освіти (1921), працював у ВУАН, зокрема як директор видавництва (з 1929 р.) та заступник Секретаря Соціально-економічного відділу ВУАН; під час Другої світової війни працював у Київському університеті, з 1943 р. – у Німеччині, де був деканом правничого факультету УВУ в Мюнхені, з 1949 р. – у США, де працював каталогізатором та бібліотекарем Бібліотеки Конгресу США (1954–1969), брав участь в діяльності НТШ та Товариства українських правників. Про нього див.: Я. Падох. Лев Окіншевич – видатний історик держ. права України-Гетьманщини XVII–XVIII ст. (1898–1980). Нью-Йорк; Мюнхен, 1985.

⁴¹ На полях сторінки дописано: «Четвер – продовження».

⁴² На полях сторінки запис: «Середа – продовження з попередньої сторінки».

раціональне й можливе: Мама переноситься до нас. Хоч яка квартира тісна й не-вигідна, треба нам усім потіснитися. Коли виясниться, які мої матеріальні перспективи на наступний рік, можна буде шукати за новим помешканням. Мама мусить переняти частину обов'язків у домашньому господарстві. Коли буде закінчена праця над Драгоманівським Збірником, тоді Мама і Джоен спільно могли б робити переклади й заробляти таким способом. А втім є втрачена надія,⁴³ що Мама знайде незалежне джерело доходів. – Головна проблема: щоб Мама і Джоен ладили з собою.

[31] Середа [27 February 1952]

Сьогодні важливий день: Насамперед вранці був в університетській амбулаторії, де мені прочистили внутрішню частину вуха. Мені в вусі твориться «віск», який я мушу прочищувати щорічно, або що два роки. В останніх часах я знову починаю погано чути. – Після цього були в мене 2 важні побачення: з Мозлі та з Одложіліком – оба переложені з минулої середи через мою грипу. Розмова з Мозлі (в його бюрі в Російському Інституті) тривала тільки коло пів години, але була насичена змістом. В першу чергу я запропонував Мозлі тему для мого «рарег» (письменного есею) в його [30]⁴⁴ курсі цього семестру. Моя тема звучить: «Українська справа перед і після 2. Світової Війни» (зміни в положенні укр. проблеми в наслідок останньої війни). Мені йшлося про те, щоб мати таку тему, яка не вимагає довгих джерельних дослідів. Мозлі з запропонованою темою негайно погодився. – Потім тема перейшла на тему моєї докторської дисертації. Я поспитав Мозлі, чи нема труднощі, щоб я для Колюмбії писав про Карпатську Україну, коли про це я писав уже в Женевському Інституті. Мозлі заспокоїв мене, що це не являється перешкодою. – Я поспитав його, як він собі уявляє дальший⁴⁵ хід моєї праці на Колюмбії Мозлі відповів: В цьому семестрі мені треба буде зробити факультетовий іспит над темою дисертації (з Одложіліком та Мозлі); після літніх вакацій усну частину докторського іспиту (з Одложіліком, Мозлі та Робінсоном в головному предметі). – Я поспитав Мозлі про мої матеріальні перспективи. Він сказав: фінансові пляни фонду на наступний академічний рік будуть вияснені тільки в місяці квітні, але він уже тепер може ствердити, що фонд дуже задоволений моєю працею в останніх місяцях. Якщо б я мав робити ригорози восени, то це є підставою, щоб [29]⁴⁶ мені продовжити стипендію через літні ферії. Я можу теж чекати стипендії на наступний академічний рік: для написання дисертації, рівночасно я міг би ще слухати певні курси в Рос. Інституті⁴⁷. Якщо моя дисертація буде добра, буде можна її надрукувати в серії праць Російського Інституту. А в наступну зиму буде можна почати шукати для мене за професорською посадою.

Опісля було в мене побачення з Одложіліком. Уяснили, що іспит над темою буде у 2-ій половині квітня.

Отже я зробив великий крок наперед!

[31] Четвер [28 February 1952]

Сьогодні мав реферат в семінарі Одложіліка: друга частина доповіді про Драгоманова. – В дискусії прийшлося мені відбиватися не тільки проти росій-

⁴³ На полях запис: «П'ятниця – продовження».

⁴⁴ На полях запис: «Середа, 27-го, 1. продовження».

⁴⁵ На полях запис: «Середа, 27-го, 2. продовження».

⁴⁶ На полях запис: «Середа, 27-го, 3. продовження».

⁴⁷ Російський Інститут.

ського студента Маркова, але теж проти самого Одложліка. (Ішлося про те, як Австрійський уряд «протегував українців в Галичині». – Слава Богу, позбувся я цього реферату.)

П'ятниця [29 February 1952]

Мама переїхала сьогодні до нас. Я поміг їй спакуватися й привіз її, разом з її речами, таксівою. Мама спатиме в першій кімнаті (нашому «салоні», де є також мій писальний стіл).

[32] Субота [1 March 1952]

Засідання в УВАН'ї. Присутні: Ветухів, Міяковський, Решетар, Луцький і я. Справа «Семинара для досліду української історії міжвоєнної доби». Решетар погодився переняти керівництво. Я стаю секретарем. Перші сходи будуть 22-го. На мене спадає новий поважний обов'язок. Але я цього хотів. Вірю, що тут є завдаток великого діла.

[34] Четвер [6 March 1952]

Довша розмова з д-ром Фрідманом (Friedman) після його викладу. Порушив він насамперед справу перетворення Russian Institute Колумбії на «Східньо-Європейський Інститут» – де могли знайти місце теж неросійські народи. Першим кроком у цьому напрямі могли б бути серії академічних викладів при Russian Institute. Я сказав Фрідманові, що українська наука, репрезентована УВАН'ом, напевно була б заінтересована в таких змінах, й те, що ми є надто слабкі, щоб такі справи ініціювати. Нехай Фрідман сам це прозондує з Мозлі. – Друге⁴⁸ питання, це був відчит Фрідмана в УВАН'ї про жидівсько-українські відносини. Фрідман мав тут такі пропозиції. По-перше, щоб було двох доповідачів. Як другого доповідача він пропонує д-ра Шацького⁴⁹, жидівського історика зацікавленого в східньо-європейському терені. Вони б могли поділитися темами, так що Шацький охопив би старший період (до 19-го ст.), а він, Фрідман, міг би зайнятися новішими часами, а зокрема від 1917-го року. Але він пропонує перекласти це на осінь, щоб по-перше дати йому самому нагоду розглянутися краще в матеріялі, а Шацькому освоїтися з цієї думкою.

[33] Бо Шацького атакувала вже жидівська преса за його навісвітлення Хмельниччини як «жидівського антисеміта» й Шацький аж розхорувався... Фрідман обіцяв мене познайомити з Шацьким.

Вечері мав зустріч з вуйками Антоном і Кедриним. Антін допікав мене листом. Я розказав їм про положення Мами й всіх нас. Вони обіцяли складатися для Мами на «Taschengeld»⁵⁰, а крім цього старатися впливати на неї, щоб вона погодилася прийняти якийсь зарібковий «джоб».

⁴⁸ На полях запис: «6-го, четвер, продовження».

⁴⁹ Мається на увазі Яків (Янкев) Шацький (Jacob Shtatzky, також: Yaakov, або Yankev Shatski; польськ. Szacki, 1893–1956), єврейський американський історик та бібліотекар родом із Варшави; навчався в університетах Львова, Відня, Берліна та Варшави (докторат в 1922 р.); воявав у польських легіонах у Першій світовій війні; делегат на Версальській мирній конференції; з 1923 р. – на еміграції в США, працював головним бібліотекарем у Нью-Йоркському Державному Психіатричному Інституті (1930–1956), а після відновлення в 1940 р. Єврейського наукового інституту в Нью-Йорку (YIVO) очолив його історичну секцію та був співвидавцем друкованого видання; більшість праць присвячені історії євреїв на землях колишньої Речі Посполитої: «The Chmielnicki Massacres of 1648» (1938), «Jewish Educational Policy in Poland from 1806-1866» (1943), «The History of the Jews in Warsaw» (3 vol., 1947–1953). Більшу частину своєї бібліотеки, рукописів і записок Я. Шацький залишив Ізраїльському історичному товариству та Єврейському університету в Єрусалимі.

⁵⁰ «Кишенькові гроші» (нім.).

[40] Понеділок [17 March 1952]

За нами тяжкий і прикрий тиждень: Джоен була хвора (тяжка грипа з запаленням горла, висока гарячка). Мама й я мусіли переняти домашнє господарство і Петруся. Вдвійку ми ледви встигали впоратися з тим, що Джоен звичайно робить одна. Терпіла моя праця над Збірником. Крім цього тертя між Мамою і Джоен. Джоен подразнена малою справністю Мами в господарстві, а Мама готова думати, що Джоен хоче її систематично шиканувати⁵¹. – Пробую наводити лад, нав'язувати мій арбітраж, мирити. Це невдячна функція, але в даній ситуації є вона моїм обов'язком.

Вівторок [18 March 1952]

Надії на те, що може Мамі вдасться знайти якусь скромну матеріальну базу, а рівночасно морально стати на ноги. Др. Витвицький, представник УНРади, пропонує її становище постійної співробітниці для писання меморіалів, підготовки різних матеріалів і т. д. Витвицький ще не конкретизував фінансової сторінки своєї пропозиції, – каже, що тільки через місяць-два матиме засоби на уложення правильного бюджету. Але хоче, щоб Мама починала для того робити різні речі вже тепер. – Дай Боже, щоб з цього щось вийшло. – Є різні данні, на те, що акція Витвицького починає «розкручуватися». Підтримка з боку демокр. кіл укр. громадянства, зв'язки з іншими еміграціями, перші контакти з американцями.

[42] Субота [22 March 1952]

Сьогодні перше засідання «Комісії для дослідів над пореволюційною Україною», під головуванням Решетаря. Дякуючи проф. Мозлі засідання відбувалося в семінарній залі Russian Institute. Присутніх було щось 14 осіб. Спершу відкривав, в імені УВАН'у, Ветухів. На порядку були дві доповіді: Ю. Луцький «Як в Америці вивчають сов. літературу» та Костюк (він же «Подольак»), «Періодизація укр. пореволюційної літератури». Костюк говорив рішуче задовго. Дискусія внесла кілька цікавих моментів (напр. питання про співвідношення літератури радянської до західно-української та еміграційної: «одна» чи «дві» українські літератури?), але вона теж⁵² мене своїм рівнем ще не вповні задовольняла. У всякому разі перший крок зроблено. Якщо це розвинеться, може бути серйозне діло.

В суботу ввечері – композиторський концерт Тоська (в малій залі Carnegie Hall⁵³). Не претендую на знавця в області музики, але гадаю, що Антін композитор радше слабенький.

[43] Неділя [23 March 1952]

Рано пішли з Джоен на квекерський мітинг, потім зустрілися з Пизюром і втрійку оглядали українську мистецьку виставку в приміщенні Літ. Мистецького Клубу⁵⁴. Було кілька цікавих експонатів, серед багатьох праць учнівського характеру.

⁵¹ З польськ. чіплятися.

⁵² Далі на полях зазначено: «Субота, продовження».

⁵³ Карнегі-Голл, концертний зал на Мангеттені в Нью-Йорку.

⁵⁴ Український Літературно-Мистецький Клуб у Нью-Йорку був заснований у 1949 р. та об'єднував мистців з усіх ділянок мистецтва.

Обідали в Пизюрів. Джоен уперше була в їхній хаті.

Пополудні вибрався на збори уладжені російськими меншовіками «Национальный вопрос в СССР». Голова зборів – Церетелі⁵⁵ (елегантний старий джентельмен, дуже гарного вигляду), доповідач Абрамович⁵⁶ (по своїй зовнішності – старий грибок, але розумний, речевий і, мушу сказати, мені персонально дуже симпатичний).⁵⁷ Тези його доповіді були такі; які можна було передбачувати; федерація, як синтеза двох тенденцій у сучасному світі – до самовизначення народів і до творення великих екон. просторів; практична розв'язка: плебісцити. – Я виступив як один з перших дискутантів: Ми українці й інші неросійські народи, вже «самовизначилися» в 1917/1918 рр. і ми вважаємо себе за нації, хоч поневолені, але державні, до положення «меншин», ми себе завернути не дамо. – Було в дискусії кілька речевих, цікавих виступів (напр. Ніколаєвського), але пнула над зборами атмосфера істерики й парубоцтва – з обох боків!

[46] Субота [29 March 1952]

Цілоденна сесія «Американського Комітету для Свободи Культури» в готелі Вальдорф-Асторія. (Я постарався, що УВАН заплатив з квитки: мені з Джоен та Дивничеві.) Передполудні дебата довкрути питання «Чи й як Америка може зберегти свободу культури в умовах холодної війни?» Крайні позиції: з одного боку «палач відьом» Макс Істмен⁵⁸ (колишній комуніст!), який вважає, що шрубту треба закрити ще тутіше, з другого боку симпатична письменниця Мару Мак Карthu⁵⁹, яка дала знамениту аналізу сумнівів і моральних конфліктів амер. інтелектуаліста в обличчі натиску з конформізму. Було ще трьох інших офіційних промовців, а⁶⁰ потім загальна дебата з виступами й промовців з публіки. Дискусія була місцями д. гостра, але можна було подивляти знамениту

⁵⁵ Йдеться про Іраклія Церетелі (1881–1959), грузинського та російського політика, дипломата, історика та журналіста; з 1903 р. – один з лідерів меншовицької РСДРП, з 1921 р. – емігрант у Франції (випускник юридичного факультету Сорбонни, 1932 р.); з 1940 р. – у США; представник грузинських соціал-демократів у вигнанні та член виконкому II Інтернаціоналу. Помер у Нью-Йорку.

⁵⁶ Мається на увазі Рафаїл (Рафаель) Абрамович (справжнє ім'я і прізвище Адольф Рейн, 1880–1963), політичний діяч, член Бунда, представник меншовицької РСДРП; з 1920 р. – на еміграції, спочатку в Німеччині, потім у Франції; з 1940 р. – у США; з другої половини 1950-х рр. активний учасник міжуніверситетського проекту з історії меншовицького руху. Автор книги: «The Soviet Revolution, 1917–1939» (New-York, 1962).

⁵⁷ Далі на полях зазначено: «Неділя, продовження».

⁵⁸ Макс Форрестер Істмен (Max Forrester Eastman, 1883–1969), американський письменник, літературний критик та політичний активіст; у 1920–1930-х рр. – соціаліст та прихильник троцькізму, антисталініст, згодом – антикомуніст; у 1950-х рр. активний учасник маккартистської кампанії проти американських комуністів; з 1941 р. – редактор та автор статей в «The Reader's Digest», автор книг «Stalin's Russia and the Crisis in Socialism» (1939), «Reflections on the Failure of Socialism» (1955), «Great Companions: Critical Memoirs of Some Famous Friends» (1959) та ін.

⁵⁹ Мері Тереза Маккарті (Mary Therese McCarthy, 1912–1989), американська письменниця, критикиня, політична активістка; публікувалася в «Partisan Review», «The Nation», «The New Republic», «Harper's Magazine» та «The New York Review of Books»; після Другої світової війни критикувала і маккартизм, і радянський політичний устрій, а також негативне зображення в етнамських партизанів у західних ЗМІ; авторка книг «Cast a Cold Eye» (1950), «Vietnam» (1967), «Hanoi» (1968) та ін., а також опублікованих після її смерті спогадів «Intellectual Memoirs» (1992).

⁶⁰ На полі сторінки зазначено: «Субота, 29-го березня продовження».

дисципліну всіх дискусантів, та зручність голови, який керував, мов диригент оркестрою. – Після короткої перерви – обід за столами (в цій же парадній залі), а потім застільні промови: державний підсекретар (Assistant Secretary of State) для справ пропаганди (for Public Affairs), Sargeant⁶¹ говорив про ком. пропаганду в орієнтальних країнах. Крім цього були виступи Сіднея Гук'а⁶² (голови Комітету для Свободи Культури) та відомого філософа Норттроп'а (Northrop)⁶³, якого тези видалися мені досить на[47]івні⁶⁴ (він казав, що орієнтальні народи можуть відродитися не через наслідування західних зразків, але через оновлення своїх власних засновків; це, очевидно, правда; але все питання саме в тому, як погодити традиції індуїзму, ісламу тощо, з духом та вимогами модерної цивілізації; тут зарита собака!). – Напочатку пополудневої сесії був найважливіший виступ: з точки погляду наших укр. інтересів. Говорив Розенфільд⁶⁵, урядовий комісар для справ Д. П., нав'язуючи до недавнього послання президента Трумена, він говорив про konieczність підтримки для культурного життя еміграції із СРСР та сателітних країн: перевишкіл⁶⁶ для кращого пристосування побуту на Заході, збереження огнищ національних культур і, по-третє, підготовка кадрів для повороту на батьківщині! Як практичні засоби називав: сітку спеціальних колегій при різних європ. університетах (на подобу Колегії Вільної Європи⁶⁷ у Страсбурзі) та спеціальні науково-дослідчі інститути! – Ось справа, якої не сміємо випустити з очей! – З інших пополудневих промовців треба ще відзначити Бертрама Вульфа, колишнього професора Джоен, який говорив про долю інтелектуалістів в Совегах.

⁶¹ Мається на увазі Гоуланд Гілл Серджент (Howland H. Sargeant, Howland Hill Sargeant, 1911–1984), американський державний діяч, член делегації США в ЮНЕСКО та віце-президент Генеральної конференції ЮНЕСКО в Флоренції 1950 р., помічник Держсекретаря США у публічних справах (1952–1953) та перший президент Радіо Свобода (1954–1975).

⁶² Сідні Гук (Sidney Hook, 1902–1989), американський філософ, представник прагматизму, д-р філософії Колумбійського університету (1927); протягом 1927–1972 рр. викладав філософію в Нью-Йоркському університеті, також з 1931 р. був лектором в Новій школі соціальних досліджень та запрошеним професором в Гарвардському (1961) та Каліфорнійському (1975) університетах; співробітник Інституту Гувера (з 1971 р.), був одним із перших керівників Американського Комітету для Свободи Культури; у своїх поглядах еволюціонував від марксиста до антикомуніста; автор численних книг та статей з філософії, політичної теорії, етики, серед яких: «John Dewey: An Intellectual Portrait» (1939), «Marx and the Marxists: The Ambiguous Legacy» (1955), «Academic Freedom and Academic Anarchy» (1970), «Pragmatism and the Tragic Sense of Life» (1974).

⁶³ Мається на увазі Філмер Стюарт Каков Норттроп (Filmer Stuart Cuckow Northrop, F. S. C. Northrop, 1893–1992), американський філософ, д-р філософії Гарвардського університету (1924), працював у Єльському університеті (з 1932 р. – професор, керівник кафедри філософії у 1938–1940 рр., керівник Сілліман Коледжу у 1940–1947 рр.); автор дванадцяти книг з різних ділянок філософії, найвідоміша з яких «The Meeting of East and West» (1946).

⁶⁴ На полях згори сторінки запис: «Субота, 29-го, III-го 2. продовження».

⁶⁵ Особу встановити не вдалося.

⁶⁶ На полях згори сторінки запис: «Субота, 29 березня 3. продовження».

⁶⁷ Колегія Вільної Європи в Страсбурзі (The Free Europe College, Collège de l'Europe libre), американський коледж, який заснований Національним Комітетом Вільної Європи та його освітньою корпорацією, Вільним університетом у вигнанні в Нью-Йорку, був розташований на околиці Страсбурга в Шато-Пуртале в с. Робертсау. Студенти ходили на навчальні курси у Страсбурзький університет; діяв у 1951–1958 рр.

Під час перерви [48]⁶⁸ говорив я з Б. Вульфом та Сідзікаускасом⁶⁹, литовським дипломатом, що з ним познайомився колись в Лозанні. Наш коханий Дивнич виглядав трохи розгублений в усьому тому оточенні. Ясно: між чужинців його пускати не можна.

Висновки дня: Треба рухати справу укр. участі в Конгресі Свободи Культури.
[3 April 1952]

Добрі новини з Мамою: Витвицький заплатив їй \$100. – за цей місяць і можна рахувати на таку ж суму в найближчих місяцях. Мама має йому збирати матеріали про совітське народобивство в Україні. Витвицький хоче фінансування цієї акції згодом перекинути на УВАН. Незалежно від цього, Мама буде Витвицькому допомагати в редагуванні різних меморіалів, тощо. І так в останніх днях Мама, разом зо мною, зладила текст «відкритого листа до New York Times»⁷⁰. За ініціативою Витвицького, цей лист має піти за спільними підписами 6 національностей (представники політичних центрів України, Білоруси, Грузії, Вірменії, Азербайджану й Північного Кавказу – протест проти того, що в декларації груп видатних американських громадян з приводу роковин Лютневої Революції 1917 не згадано про національне визволення не-росіян).

Субота [5 April 1952]

Друге засідання Комісії для Дослідів над Пореволуційною Україною⁷¹. Зійшлося кільканадцять людей, доповідь Дивнича («Місце укр. комунізму в історії пореволуційної України») була інтерна, потім була жвава дискусія. Тільки Решетар трохи замлявий: він повинен пильнувати, щоб люди не говорили довше, як відведений їм час, та щоб не відбігали від теми. – Вечором зайшов до Луцьких. Були: Решетар і Ігор Шевченко зі своєю «girl-friend» (ласий шматок). Весела дискусія на різні теми: «Голос Америки», внутрішня ситуація в УВАН'і і т. д. Приходить мені на думку, що коли б Шевченко бував частіше в Нью-Йорку, він міг би бути д. корисний для справ Конгресу Свободи Культури.

[53] Субота [12 April 1952]

Латинська великодня субота. – Вчора в п'ятницю, ми втрійку – Джоен, Петрусь і я – поїхали до Філядельфії, щоб взяти Бентонів на Великдень. Їзда автобусом по новій автостраді «New Jersey Turnpike»⁷² триває тільки 2 години. – Сьогодні рано ходив я до фамілійного дантиста Бентонів. Це моя перша візита

⁶⁸ На полях згори сторінки запис: «Субота, 29-го березня 3. продовження».

⁶⁹ Мається на увазі Вацлав Сідзікаускас (1893–1973), відомий дипломат міжвоєнної Литви; після здобуття освіти в університетах Фрибурга та Москви працював у міністерстві юстиції, а до 1934 р. на різних дипломатичних службах: дипломатичним представником у Швейцарії та членом кількох делегацій Литви в Лізі Націй, з 1922 р. – представником Литви у Берліні, з 1931 р. – у Лондоні; з 1936 р. працював в бізнесі та викладав історію дипломатії в Інституті торгівлі в Клайпеді; у 1940 р., відмовившись від співпраці з НКВД, втік до нацистської Німеччини, однак там був заарештований за свою антинімецьку діяльність і потрапив на 20 місяців у концтабори Сольдау та Аушвіц (Освенцим); у 1944 р. вступив у Верховний комітет звільнення Литви та очолив його виконком (1947); з 1950 р. – на еміграції в США, активний в антикомуністичних організаціях; голова Комітету вільної Литви (1951–1973), двічі голова Асамблеї Звільнення Європейських Націй (1960–1961, 1965–1966) та Комітету звільнення Литви (1964–1966).

⁷⁰ Лист ідентифікувати не вдалося.

⁷¹ Одна з комісій УВАН у США, потім називалась «Комісія для дослідів над пореволуційною Україною і Радянським Союзом».

⁷² Платна дорога закритого типу у штаті Нью-Джерсі, між штатами Делавер і Нью-Йорк.

від 1945 р. в Фельдкірху. Він очистив зубний камінь. – Після цього з Джоен і Ельмоном ходив купувати черевики. – Пополудні Джонні повіз нас – Джоен і мене до Westown⁷³. Це середня школа (high school), що до неї ходили Джоен і Джон. Приватна квекерська інституція, розположена серед горбів і зелених лісів Пенсильвенії. Властиво все тут скромне – будинки, кімнати студентів і т. д. – але все дише гармонією, органічною культурою, якої в Америці не багато.... Хотілося би, щоб і Петрусь колись ходив до цієї школи. Після оглядин (включно з озером, що лежить на ґрунтах шкільної посілости), були на чаю в одного з колишніх учителів Джоен, від англійської літератури.

Неділя, 13-го

Бачив Влодка: у зв'язку з підготовкою до Конгресу. Він настроєний д. бойово, проти всяких інших компромісів з бандерівцями та їх поплечниками. – Потім увесь день просидів у симпатичній хаті Бентонів. Читав, відпочивав. Вони ж втішалися Петрусем.

[55] Середа [16 April 1952]

Вступна частина докторського іспиту: комісія факультету приймає тему дисертації. Комісія «складалася власне з двох осіб Мозлі і Одложіліка. Іспит відбувся в Кабінеті Одложіліка, на 6-ому поверсі Fayerweather Hall⁷⁴. – Дискусія над моєю темою «Історія Карпатської України». Одложілік мало що дав від себе. Зате завваги Мозлі свідчили про його гостру інтелігенцію та критичний змісл. Він висунув такий закид. Моя праця мусіла б бути побудована на матеріялах нерівномірної вартости й питомої ваги. Розділ про приєднання Закарпаття можна написати на підставі оригінальних джерел (документів Мирової Конференції)⁷⁵, зате розділ про події 1938–59рр. та 2. Світову Війну треба би писати на підставі газетних матеріялів, особистих спогадів тощо. Департамент Історії міг би вважати, що такі джерела не відповідають характерові дисертації. – Одложілік гупо за Мозлі повторив: «А я це також казав!» – Мозлі порадив такий вихід із ситуації. В центр моєї дисертації поставити перехід Закарпаття від Мадящини до Чехословаччини. Така праця може бути написана на підставі автономних дипломатичних і законодавчих актів і те, що я на цю саме тему писав уже [56]⁷⁶ дипломову працю в Женеві не є перешкодою, бо я писав би з новими матеріялами. Щодо видання в книжковій формі, то дисертацію можна б пізніше поширити. – Ця концепція мені зовсім підходить. – Дискусія над темою дисертації затягнулася на повну годину, так що не стало часу для другої частини іспиту: перевірка мого загального знання в області східно-європейської історії. Це відложено до наступного тижня.

Субота [19 April 1952]

З засідання «Комісії для Дослідів над Пореволюційною Україною». Доповідь Голубничого: «Сов. Україна в Об'єднаних Націях». Інтересний матеріал. В доповідача концепція, очевидно наївна. Він «лівий соціаліст», (троцькіст,

⁷³ Правильне написання назви: Westtown; Весттаун, приватна школа квакерів у Вест-Честері (Пенсильванія), заснована 1799 р.

⁷⁴ Будівля факультетів історії та соціології Колумбійського університету, розташована в будинку 1897 р. на Амстердам Авеню, названа на честь фундатора, американського підприємця Деніела Фаєрвезера.

⁷⁵ На полях згори запис: «Середа, продовження».

⁷⁶ На полях згори запис: «Середа, продовження».

тітоїст, чи якби це назвати) з групи Майстрєнка. Нахил приймати різні советські маневри за чисту монету.

Після цього приватна дискусія з В. Гришком, Дивничем і Подоляком. Політика ДОБРУС'у⁷⁷ (де головою тепер Гришко), їхні пляни організування публічної українсько-російської дискусії, мої вимоги про необхідність писати спростування до New Leader'a проти останньої нахабної проти-української статті.

[60] Субота [26 April 1952]

Я залишився сам вдома: Мама поїхала на 10 днів на село до Антона: дістала замовлення з Russian Research Program на коротку, але спішну працю про Греко-Католицьку Церкву⁷⁸ (гонорар 175\$). В Нью-Йорку нема спокою, а в Томс Рівер вона сподіється працю викінчити до 1. травня.

Джоєн поїхала до батьків до Філядельфії. Ми посперечалися, бо я не вважав цієї екскурсії на часі.

Сьогодні була друга й кінцева частина мого «прелімінарного іспиту» на Колумбії. Мозлі спізнився: вперше відколи його знаю. Простодушно признався, що заспав. Але є сірий, дощовий холодний день. Іспит пройшов⁷⁹[59]⁸⁰ задовільно. Старого Одложілка я просто забалакав. – Мозлі ставить прецизні питання, але й з ним я собі раду дав. Після пів години, мене просили вийти в коридор. По хвилині вийшов Мозлі, подав мені руку (що мене в першій хвилині збентежило, бо американці звичайно руки не подають) і сказав: «Я гратулюю, Ви склали іспит». – Отже перший «ослячий місток» пройдений.

Вечері (весь час зливний дощ!) був на французькому фільмі Jour de fête⁸¹. Прекрасна, тонка сатира.

[60] Неділя [27 April 1952]

Засідання Драгоманівської Комісії, перше від місяців. Звичайно, нічого мудрого не схвалили. Мій звіт щодо праці над Збірником прийняли без застережень. Гірше з Вєтуховим, який тисне на мене немилосердно. Діло в тому, що фінансова підтримка УВАН'у Фордівським Фондом залежить від виходу Збірника. Мені ж хочеться викінчити Збірник, так щоб був справді бездоганим.

[67] Неділя [11 May 1952]

Вчора я закінчив писати мою статтю для Драгом. Збірника «Драгоманов як політичний теоретик». Вона мені в ході роботи під руками розрослася до 80 ст. машинопису. Приходилося працювати д. нервово: Вєтухів увесь час натискає, щоб кінчати Збірник. – Останніх 10 днів ми мали вдома цілу малу фабрику: я писав по-німецьки Джоєн перекладала, потім виправляла стилістично переклад із своєю приятелькою Пат (Patricia Eames), остаточно переписували на чисто Пат, частинно Джоєн. В п'ятницю ми сиділи до 3-ої год. вночі. – Приємна вістка: моя стипендія продовжена через літо на весь наступний академічний рік.

⁷⁷ Демократичне Об'єднання Бувших Репресованих Українців Советами (ДОБРУС), організація, заснована у 1951 р. в Мюнхені під час конференцій українців, які зазнали переслідувань у СРСР. Серед засновників – члени УРДП. ДОБРУС діяв потім у США та Канаді.

⁷⁸ Чи така книга авторства М. Рудницької дійсно з'явилася друком у США, встановити не вдалося.

⁷⁹ Внизу сторінки помітка: «Гл. попередня сторінка».

⁸⁰ Згори сторінки помітка: «26.-го, субота, продовження».

⁸¹ «Jour de fête» (фр. «Святковий день»), фільм-комедія 1949 р. французького режисера та актора Жака Таті про життя у маленькому містечку після Другої світової війни, де Таті грає роль міського листоноші.

[75] Понеділок [26 Мау 1952]

Славний день для мене, бо сьогодні вранці відніс я до друкарні останню статтю для Збірника. Це Стахова «Вплив Драгоманова на укр. політичне життя». Із редагуванням цієї статті, що надзвичайно водниста, мав я гірку годину. – Моя стаття для Збірника вийшла величенька: 50–60 сторінок друку (вже є коректа у шпальтах).

Пополудні був в офісі Мозлі. Розмова про лектуру для докторського іспиту. Мозлі ставить величезні формальні вимоги. Виходить, що треба би прочитати яких кількадесять книг. З другої сторони вистачає знати кістяк підставових фактів, а поза тим треба тільки орієнтуватись в бібліографії. – Як звичайно в Колумбії: великі формальні вимоги компензуються поверховністю підходу.

[77] П'ятниця [30 Мау 1952]

Вранці завітала до нас моя товаришка з берлінських часів, що її я не бачив від 1943 року: Rose Вааке, заміжня Вашет. Знаменита німецько-романська (франц. + естонська) мішанина: струнка, елегантна. Свіжість першої молодости в неї вже проминула, але залишився її темперамент і оригінальна краса. Ми втрійку весело гуторили які 2 години. Розі приїхала до США перед двома роками як імігрантка. Її муж був в Америці як воєннополонений і так її собі сподобав, що рішив тут повернутися. Вони живуть в Рочестер, гарному місті в гарній частині стейту Нью-Йорк. Муж Розі архітектор, вона працює в університеті як бібліотекарка, веде курси французької мови.

Субота [31 Мау 1952]

Вчора пополудні автобусом приїхали до Філядельфії! Крім обоїх старих Бентонів, вдома застали Джона (його семестр в Гаверфорд закінчився) та його наречену Ельсбет⁸²). Сьогодні вчвірку (з Джоен, Джо і Ельсбет) поїхали автом до Westown. Там сьогодні щорічний «alumni day», себто зїзд колишніх учнів. Усі три мої супутники – вестонці. Величезне збіговище. Програма дня трохи зіпсуга вогко-дощовою погодою. Заповіджені спортові гри та театральна вистава на свіжому повітрі не могли відбутися. Але мене ця погода дуже тішила. Неймовірна якась свіжість повітря, запах вогкої землі, чистість, м'якість і інтенсивність зелені. Відділивши

⁸² Ельспет Бентон (Elspeth Hughes Benton, Elspeth H Benton, 1932 р.н.), дружина Джона Бентона, брата Джоен; народилася у Лондоні в родині квакерів – шотландки Грейс та американця Мерріта Йерка Г'юзів; навчалася в приватному жіночому коледжі Маунт-Голіок у штаті Массачусетс (бакалаврат з англійської літератури та французької мови), мешкала в м. Пасадені, де працювала виконавчим директором Дитячого центру, а відтак – у м. Санта-Розі. Авторка книги «Crucial Time» (2009). Див.: Suzanne Sherman. 100 Years in Life of an American Girl: True Stories 1910–2010. Sebastopol, Ca, 2014.

[31 травня – 31 грудня 1952 р.]

[1] [31 Мау 1952]

від кумпанії, я довго проходжувався довкруги озерця, що лежить на території Westown School. Після нервового й фізичного напруження останніх тижнів у Нью Йорку, я насолоджувався почуттям глибокого відпруження!

1 червня, неділя

Вночі падав дрібний літній дощ. Я спав глибоко і відпружено, як уже я не спав від дуже, дуже довго часу. Рано поїхали всі (за винятком Джона) на мітинг до Мт. Голлі. Бачив шпиталь, де народився Петрусь. – Пополудні з Джоен ходили до кіна. – Читав богословські тексти з багатої бібліотеки Джозефіни.

Понеділок [2 June 1952]

Ходив з Джоен до велетенського універмагазину в центрі Філядельфії, Вене-мейкер². Джоен купила купальний костюм. – Я легкий літній жакет. – Порпався в одній антикварні і потрапив на деякі інтересні Russica.

Пополудні автобусом назад до Нью Йорку. Дорога забита автами. Після вчорашнього дощу, знову зробилося сонячно й гаряче. Петрусь бавився з Джоен, дістав свою пляшку молока й потім спав решту дороги на моїх колінах як ягнятко.

[2] Вівторок [3 June 1952]

Ввечері мав зустріч з двома польськими панами. Розмова протягнулася до 11 год. вночі: один з поляків був редактор Александер Мелень, якого добре знаю із Швейцарії, де він постійно жив у Фрібурзі. Мелень (до речі, по батькові українського походження) порядна й культурна людина, але на мій погляд радше пасивна, пороху він не видумає. – Куди інтересішній³ другий співрозмовець, що з ним я познайомився вперше. Його прізвище Ігнатович Володимир⁴. Поляк з Київщини, говорить по українськи. Колишній співробітник Бюлетеня Польсько-Українського, пізніше за часів війни в польському Міністерстві закордонних справ в Лондоні був референтом українських⁵ питань. Робить враження людини дуже розумної, дозрілої, ґрунтовно мислячої. Наша розмова мала радше загально-інформаційний характер. Ігнатович щойно кілька тижнів тому приїхав з Європи й розглядається в терені. За деякий час знову маємо зустрітися, а до осені певне викристалізуються можливості практичної акції.

[3] П'ятниця [6 June 1952]

Сьогодні рік, як ми прибули до США! Пригадую, як ми ніччю з 5 на 6 бачили з корабля світла Long Island, і пробудившись вранці, почули, що корабель стоїть спокійно у пристані. Потім довгі процедури іміграційних формальностей (Джоен висіла передо мною), врешті виходжу, зустрічаю Ельмона й з Гобокен їдемо всі до Мт. Голлі. –

Підсумки року! Непогані. Стипендія, включення в інтелектуальний світ (а не якийсь «job»!). Добрий шмат дороги до докторату на Колумбії, видання Драгом. Збірника. Це останнє – мій перший самостійний крок в науковому світі. І

¹ Згори, на полях сторінки зазначено: «31.V. субота продовження».

² Так в оригіналі.

³ Так в оригіналі.

⁴ Особу встановити не вдалося.

⁵ Згори, на полях сторінки зазначено: «Вівторок, 3 червня, продовження».

найважливіше з усього: наш Петрусик, що вдався нам такий гарний⁶ і славний. – Негатив: Досі не вдалося належно розв'язати питання забезпечення Мама. Все-таки за 2 останні місяці вона діставала по 100 \$ за свій есей про Греко-Католицьку-Церкву. Коби це тільки був початок!

Сьогодні мав я передполудні зустріч з жидівським істориком, д-ром Шацьким (Shatzky). Це великий ерудит, із знанням, що ним можна б обділити пів-десятка нормальних професорів університету. – Про Шацького напишу ще окремо.

[12] Понеділок [23 June 1952]

Останньої суботи я перевів останню коректурну «ревізію» Збірника. В неділю ще переглянув його Луцький і сьогодні Драгоманівський Збірник пішов до друкарні. Появиться він на ринку в перших днях липня. Встухову залежить на тому, щоб випустити Збірник так, щоб він міг продаватися підчас Українського Конгресу⁷.

Сьогодні я підписав контракт на нове помешкання, від 1 липня. Від кількох тижнів ми шукали за таким помешканням: На те, щоб жити спільно з Мамою, помешкання на 98 St. було абсолютно за тісне, ми всі тут мучилися. Крім цього через кілька місяців увесь цей квартал узагалі мають бурити й будувати на цьому⁸ місці комунальні будинки. А нам зручніше перепровадитися тепер, ніж у шкільному році. Крім цього тепер сезон, коли найбільше вільних квартир вільних⁹. – Наші приятелі з Женеви, George + Joanne Booth, теж шукали за помешканням. Ми рішили взяти велике помешкання спільне, що значно легше і корисніше: найбільша недостача саме в малих, дешевих помешканнях. – Знайшли врешті, по різних невдячних спробах прекрасну квартиру на Riverside Drive¹⁰, з вікнами на Hudson. Буде місце для всіх: 2 кімнати, для Бутів; 1 кімната для Мама, для нас спальня й одна величезна фронтова кімната, що служитиме рівночасно як¹¹ [13] вітальня, мій кабінет і місце для Петруся вдень, – спільна їдальня для нас усіх, велика кухня, коридор, кімната для служниці, що буде спальнею для Петруся, з лазнички. – Ми дуже щасливі, що врешті матимемо пристойне помешкання. Ельмон буде нам місячно доплачувати \$ 25, так що життя не коштуватиме нас більше, ніж досі. – Був конфлікт, чи Мама теж має жити спільно з нами, чи ми маємо піднаймати одну-дві кімнати стороннім людям, а зате Мамі додавати місячно к. 20 \$, щоб могла мати порядну самостійну кімнату. Це розв'язка більш відповідала Джоен, але Мама настоювала, щоб бути разом¹² зо мною й на цьому стануло.

Я написав великого листа Рудкові. Наші відносини в критичному стані й може прийде до зриву. Діло в тому, що Василь рішуче не хоче певних критичних думок приймати до відома, але наші відносини не можуть базуватися на постійному замовчуванні, на потуранні його уразам і настроям з мого боку.

⁶ Згори, на полях сторінки зазначено: «П'ятниця, продовження».

⁷ Йдеться про V. Конгрес українців Америки українського походження, який відбувся 4–6 липня в Нью-Йорку.

⁸ Згори, на полях сторінки зазначено: «Понеділок, 23.6., продовження».

⁹ Так в оригіналі.

¹⁰ Ріверсайд-драйв, транспортна магістраль в західній частині Мангеттена в Нью-Йорку.

¹¹ Згори, на полях сторінки зазначено: «Понеділок, продовження».

¹² Згори, на полях сторінки зазначено: «Понеділок, продовження»

[14] П'ятниця 27-го [27 June, 1952]

В УВАН'ї засідання редколегії Літ. Наукового Збірника. – Дивнич реферував план 2-го номеру Збірника, єдиного, яке появиться в цьому році. (Може з наступним роком вдасться перейти на кварталник). Після засідання ми вийшли в трійку з Пиззорем і Дивничем. Дивнич хотів знати думку Євгена й мою про його плян. Ми його критикували, Євген різко таки, я лагідніше, але по суті це саме сказав. Пиззюр: «Ви перетворюєте ЛНЗ в магазин всячини, без одностайного змістового стрижня». Я: «Ви підбираєте матеріал не за змістовими критеріями, але за іменами. При такому підході самі себе позбавляєте можливості селекції, бо чому має бути цей автор, а (продовження)¹³ не той? – Дивний чоловік Дивнич. Замість просто сказати, що зробив, що в даних об'єктивних і суб'єктивних умовах було можливе, він уживає великих зусиль риторики й діалектики, щоб «переконати» партнера, що все є як найліпше. Це в нього передусім метода само-переконування й само-утвердження, трохи смішна в дозрілій людині. Одне цікаве: Дивнич натякав, що в майбутньому можна б «поділитися» редакційною роботою, створивши редакторів для окремих відділів, напр. теж для відділу науково-публіцистичного!

[18] Субота [5 July 1952]

Stafford, Connect.

В четвер приїхали автом Бентони з Філядельфії й забрали автом Джоен, мене й Петруся до Конетікат, де старий Герберт Бентон, дід Джоен є пастором «Універсалістичної» Церкви в одній маленькій місцевині на північному-заході стейту. Ми їхали автом шось майже 7 годин, увесь час підгору. Положення Стаффорд досить високе, хоч високих гір не видно, а все хвиляста горбовина, подібна досить до околиці Синевідська й Сколього в Галичині, як воно мені ще пригадується. Тут прекрасна країна: ліси, ліси, а між ними трапляються озера. Одне таке досить велике озеро, облямоване горами й лісами¹⁴, є теж в Стаффорд. Ми ходили купатися. – Теж характер осель, що через них ми проїжджали, дуже приємний і більше «європейський», ніж усе, що я досі в Америці бачив. Майже не видно занедбаних, розвалених бараків і різних буд, що їх так часто видно напр. в Нью-Джерсі. Чистота й порядок майже німецькі. Будинки часто розмальовані в біло-зелені барви, що творять характеристичну рису ново-англійської архітектури. Чимало домів і церков відносно старих, ще з колоніальних часів. Ми їздили оглядати родинний будинок Бентонів, що один з їхніх предків поставив десь напочатку 18 ст. Це масивна селянська хата¹⁵, [19] може трохи подібна до тих, що їх у нас можна бачити на Гуцуллі. Теперішня власничка, видно любителка старовини, бо весь дім внутрі стилево витриманий із старою меблею, старою посудом і т. д.

4 липня – уродини Джозефіни. (Рівночасно амер. національне свято – в селі пускали штучні вогні). 6 липня – уродини старого діда Джоен і прадіда Петруся. Йому 80 літ. На свій вік, ще все добре тримається. Працює як пастор (парафія мала і спокійна) та у своєму городі.

В навечер нашого виїзду з Нью-Йорку, Юра Луцький приніс примірник «Драгоманівського Збірника», що саме¹⁶ наспів з друкарні. При цьому друкарі

¹³ Ремарка автора щоденника.

¹⁴ Згори, на полях сторінки зазначено: «продовження».

¹⁵ Згори, на полях сторінки зазначено: «2. продовження».

¹⁶ Згори, на полях сторінки зазначено: «3. продовження».

зробили прикру помилку: на одній сторінці, де починається нова стаття (Світозара), заголовки статті поставили в текст. Це спинює видання книги, бо треба цю сторінку передрукувати. Але навіть з цією помилкою, книга є закінченою цілістю. Переглядав я її докладно. Думаю, що назагал робить непогане враження. Але все докучала думка різні речі в книжці можна було б зробити ще краще. – Зокрема не могу собі простити, що я не переробив значно радикальніше статті Вол. Дорошенка (життєпис Д-ва), яка таки доволі бліда і млява.

[23] Вівторок [15 July 1952]

Христини Петруся. – Вийшла ціла складна історія. Бо Луцький, на якого я рахував як на хресного батька, відмовився з принципових причин: він сам є неконфесійний його дівчатка нехрищені. Я респектую його мотиви, але це мені зробило клопоту: Треба було в останній хвилині змінити диспозиції. Спочатку я думав про Луцького й Грину Пизюр, замість того зупинився на Євгеніві та на Мойрі Луцькій, але ця відстання – хоч дуже рада була піти нам на зустріч, з солідарності з Юрою теж відмовилася від особистої участі так, що «заступала» її при церемонії моя мама.

Сама церемонія відбулася швидко, к. год. 10-ої рано, в порожній церкві. Мама залишилася в місті, я з Євгеном та Петрусем повернулися додому, де Джоен приготувала знаменитий «lunch». Теж прийшла Мойра з дівчатками й ми мали приемний час.

Я власне, вперше був тут в грек. католицькій церкві, яка поразила мене своєю неестетичністю. Такої вульгарності, такого браку смаку рідко можна побачити. Євген каже, що всі наші церкви в США так виглядають.

Передумую питання моєї церковності й релігійності й мушу признати, що постава Луцького куди чесніша та послідовніша, ніж моя. Для мене Греко-Католицька Церква ніколи [24] не була духовою вітчизною, хоч я її респектував, як національно-політичну установу. Але те, що мало сенс вдома, в Галичині, втрачає сенс в еміграційних умовах. З усіх релігійних систем, що знаю, квекеризм мені безумовно найближчий, найрідніший, сприймаю його доктрину як співзвучну. Що мене стримує? Неохота до сенсаційних змін «навернень», які так легко викликають небажані коментарі. Я переконаний, що на довшу мету є можливі дві розв'язки: Або житимемо в США, тоді не бачу для моїх дітей шляхетнішого духового середовища, ніж квекерське; або повернемося в Україну; але в незалежній і вільній Україні поняття «національної церкви» – оборонна інституція поневоленої «меншини» – втрачить рацію існування й релігійна приналежність, що не визначуватиметься позарелігійними моментами.

Християни – символ духового народження. Кілька крапель води не має ніякого значення, ніякої магічної сили. Але було радісно бачити символічне дійство, яке каже, що мій син є членом Церкви – єдиної правдивої: невидимої Церкви, – та громадянином Civitatis Dei. Сподіваюся, що він це членство і громадянство своїм життям закріпить і заслужить.

[29] Понеділок [28 July 1952]

Був пополудні з Джоен в УВАН'ї. Закінчили наші розрахунки з УВАН'ом за Драгом. Збірник. За редакцію й переклади дістали ми разом к. 1000 \$. Остається ще гонорар за мою статтю, який буде виплачений пізніше. – Ветухів натякав на мою дальшу співпрацю з УВАН'ом. Кедрин пропонував йому написати історію укр. політичної думки. Мені це не подобається, бо це єсть тема, що з нею я сам

ношуся в думці. Я певен, що Кедрин не зуміє опрацювати цієї теми в науковий, але хіба в поверховий журналістичний спосіб. Але всетаки він входить мені в дорогу. З другого боку, не хочеться мені виступати перед Ветуховим в ролі критика проєктів Кедрина. Тому я обмежився [30]¹⁷ до завваги, що на мою думку, для наукової історії укр. політичної думки ще нема підготованого ґрунту, я сам, мовляв, роздумую над планом антології укр. політичної літератури 19 ст. і підготовка такої антології дала б матеріали для такої історії в майбутньому.

Був на советському фільмі «Тарас Шевченко» продукції київської кіностудії¹⁸, фільм непоганий: Знамениті маски самого Шевченка, царя Миколи, Куліша, Костомарова. Найкраща частина фільму: Епізоди про перебування Шевченка на засланні. Сцени солдатського побуту реалістичні і сповнені щирою людяністю. – Цікаве, що Шевченко зовсім не виведений у «смушковій»¹⁹ шапці», як «мужик». Навпаки він показаний як інтелектуаліст, як «академічний художник», як революціонер, але по своєму таки як «пан». – Також українське лівобережне шляхетство показано, на мою думку, аж може вже надто пишне й магнатське. Ці садиви лівобережних поміщиків виглядають у фільмі немов палаци якихось Радзівілів чи Любомирських. – Тоді як я собі уявляю лівобережне шляхетство 19 ст. радше на подобу «джентрі». – Советська тенденція у фільмі показувалася головню в таких пунктах: а) Переяскравлення зв'язків Шевченка з російськими радикалами (Чернишевський) та рос. «прогресивною громадськістю»²⁰. [31] Восхвалення «старшого брата». б) Загострення соціальних протиріч всередині укр. світу. Затерто, що хоч Шевченко стояв в опозиції до укр. панства, але й мав серед нього своїх найкращих приятелів, від нього набрався своїх політичних ідей. – Куліш виведений як «реакціонер» і лютий ворог Шевченка, чим сфальшовано всю тонку психологічну основу реального напруження між Шевченком і Кулішем. в) Очевидно зовсім замовчано Шевченка «сепаратиста», не нависного не тільки царизму, але й Російської імперії.

В додатку був короткометражний фільм «Цвітуха Україна»²¹. Фільм може не дуже добре зроблений, але надмірно зворушливо було мені бачити українські краєвиди, міста (включно зі Львовом), картини господарської, індустріальної та хліборобської продукції, та народні співи й танки. З політичного боку: показано «фестиваль народної творчості» десь з північної Чернігівщини; на українську територію приходять гості-суїди з Білоруси та Росії, бо саме там сходяться кордони трьох республік. Отже ідея солідарності. Але фільм мимоволі викликає теж інші міркування: є три республіки, є почуття національної окремішності, а «солідарність» це урядова суперструктура.

[38] Четвер [14 August, 1952]

Уродини Петруся. – Також уродини Ельмона, що приїхав авто з Філядельфії. – Вчора Джоен зробила для Петруся «ragu», що на неї запрошено різних знайомих дітей. – Яка велетенська зміна між маленькою новонародженою

¹⁷ Згори, на полях сторінки зазначено: «продовження».

¹⁸ Мається на увазі український радянський історико-біографічний фільм 1951 р. режисера Ігоря Савченка «Тарас Шевченко», знятий у двох версіях: українській і російській.

¹⁹ Згори, на полях сторінки зазначено: «продовження 2».

²⁰ Згори, на полях сторінки зазначено: «продовження 3».

²¹ Йдеться про документальний фільм 1951 р. «Квітуха Україна» режисера Михайла Слущького (за участі Анатолія Слісаренка) про розвиток народного господарства, науки, культури України.

мишкою й великим сильним хлопчиком, якого важко мені втримати, коли його купую, або перевиваю. Петрусь має 5 зубчиків, починає видавати з себе членороздільні звуки («ба-мама-та-дза»), ляскає язиком, пробує свистати, махає ручкою «до побачення», хоче лазити по всій хаті. Тепер головний труд з ним не в тому, щоб вставати вночі, але як його втримати від збитків. – Джоен і я дуже щасливі з цим нашим гарним, світучим синочком.

П'ятниця [15 August 1952]

Нарада в УВАН'і: Ветухів, Луцький, Варварів²² і я. – Варварів це новий секретар УВАН'у спроваджений з Вашингтону. Це молодий (к. 25 років), розумний і тактовний чоловік, що на полі ЦЕСУС'у співпрацював в Німеччині з Пизюром і іншими моїми приятелями. Його завдання довести до порядку діловодство УВАН, а до цього часу було хронічно в неладі. – Тема наради: два найближчі числа Анналів УВАН'у, у зв'язку з відходом Луцького. – Луцький подав плян найближчого, третього числа, яке знову матиме журнальний характер. (2-ге число саме вийшло з друку. Выглядає дуже пристойно. Є там теж моя стаття – рецензія)²³ [39]²⁴ на книгу Решетара). Зруб з числа готовий. Зате проблемою є 4. числа: Мала йти історіографія Дорошенка, з доповненнями Оглобліна, але Оглоблін не виконав того, що обіцяв, так що ледве чи вдасться ще видати історіографію в цьому році, бо є великі редакційні перекладницькі й технічні труднощі. – Ветухів ще раз хоче перевірити з Оглобліном, я сугерував²⁵ іншу можливість: юридичний, або економічний збірник. – Але ціла дискусія взагалі не порушила найважливішої точки: хто має редагувати «Аннали». Чейже журнал сам не зробиться. Нагаляне редакторство Ветухова є чисто номінальне. – Кілька днів тому Варварів був у мене,²⁶ щоб це обговорити, потім ми вдвійку були в Луцького, щоб його вговорити, щоб він залишився редактором, а ми тут на місці пильнуват[им] емо справ. Але Луцький рішуче відмовився. – По всіх крутіствах Ветухова, він рішився не нести далше відповідальности за Аннали. – Я думав, що на сьогоднішній нараді це питання вплине. Але Ветухів тільки просив Луцького, щоб він «не поривав зв'язку з журналом», – але хто мав би підготувати вже навіть найближче число, про це не говорилося. – Ветухів або вже має в резерві когось, кого він готує для цієї функції, або він собі не здає справи з труднощів редагування.

[40] Субота, 18. серпня [1952]

Ми робили прощальну «party» для Луцьких. Були Юра з Мойрою і близнятами. Варварів з жінкою (гарненька східнячка), Пизюр (який прийшов пізніше)

²² Мається на увазі Костянтин Варварів (1924–1982), американський дипломат українського походження; родом із с. Поворського на Волині, прибув у США після Другої світової війни; студіював право в Гайдельберзькому університеті (1949), а згодом – у США в Вашингтонському та Колумбійському в Нью-Йорку (1952–1955, політичні науки); працював у Бібліотеці Конгресу (1956–1960), Департаменті США (з 1961 р.); д-р політичних наук (УВУ, 1977), з 1977 р. працював в Американській місії при ЮНЕСКО, згодом – постійний представник США в ЮНЕСКО. У 1977 р. під час конференції ЮНЕСКО в Тбілісі була невдала спроба КГБ завербувати К. Варварова, що потім вилилося в дипломатичний скандал. Детальніше див.: Р. Л. Хомяк. А наш Варварів таки вистояв... // Свобода, 2005, 11 березня, с. 5, 17.

²³ Внизу, на полях сторінки зазначено: «продовження».

²⁴ Вгорі, на полях сторінки зазначено: «15. серпня, п'ятниця продовження».

²⁵ Запропонував.

²⁶ Вгорі, на полях сторінки зазначено: «15. серпня, п'ятниця продовження».

та Гніздовський²⁷. (Я був недавно по довгому часі у Гніздовського. Він має дуже цікаві нові картини.) – Луцькі нам будуть тут дуже бракувати. Особисто багато Юрі завдячую. Він винятково розумна, чесна, прямолінійна й ділова людина. Під зовнішньою «англійською» стриманістю він має емоціональну і важливу, справді шляхетну вдачу.

[48] Четвер [4 September 1952]

Передполудні були в нас: Джонні зі своєю нареченою Ельсбет та Джозефіна. Ельсбет відпливає кораблем з Нью Йорку, їде на рік до Європи, на студії у Франції. Останні 2 тижні була вона з Бентонами в Філядельфії і Джон з Джозефіною її провозжали. – Слава Богу, стан здоров'я Джона, дуже поправився. Лікарі кажуть, що «мускулярна дистрофія», страшне, мало просліджена недуга, що її діагностували в нього перед роком – проминула. – Відвага Джонні й його батьків була подивувідна.

На вечері були в нас сьогодні [49] Фрідмани й Шацькі. З панами обговорював я справу українсько-жидівського збірника, в публікаціях УВАН'у. Оба Фрідман і Шацький виявили до ідеї позитивне наставлення, а Шацький піддав відразу цілий ряд конкретних тем для статтей.

Редактором мав би бути Кедрин. Бог-зна як він з цим упорається.

[53] Неділя [14 September 1952]

Був у нас Решетар, усе пополудне, залишився теж на вечерю. – Обговорив з ним ряд справ: (1) Плян праці Комісії для дослідів над Пореволуційною Україною. Погодився з моєю пропозицією, щоб були два цикли доповідей, осінний про міжнародно-політичні питання, та весняний, присвячений десятиліттю 1923–1933 на Радянській Україні. (2) Решетар д. позитивно поставився до ідеї, щоб Комісія видала в черговому році свій збірник в англійській мові, за спільною редакцією Решетара й моєю. Тема Збірника: Ряд статей по 20-ті роки в УСРС, період українізації, НЕП'у, а потім ліквідації [54] ²⁸укр. еліти, колективізація, І. П'ятирічки, голоду 1933 року. За рамки можна б таки знову взяти ці дві дати 1923 – постановя СРСР та 1933 – рік голоду, самогубства Скрипника і Хвильового. (3) Багато балакали про всякі персональні справи. Решетар розказував про Конвенцію Амер. Т-ва Політичних наук²⁹, де він читав доповідь, про свої враження з Гарвардського Russian Research Center³⁰, де він провів літо. (4) Решетар розказував, що хоче мене запропонувати як кандидата для однорічної пост-докторальної стипендії в Департаменті Політичних Наук Принстонського Університету. Це дало би мені змогу продовж року працювати над якоюсь темою й рівночасно було б почесним відзначенням. – Труднощі: (1) До хвилини, коли розділюватимуть ці стипендії, я ще не матиму американського докторату, хоч мабуть матиму усний іспит. (2) Це була би для мене знову перестановка з історії на політичні науки. (3) Треба буде придумати мені відповідні теми, які

²⁷ Йдеться про Якова Гніздовського (1915–1985), українсько-американського скульптора, художника, графіка та мистецтвознавця родом з Поділля, який навчався в Академіях мистецтв Варшави та Загреба; у міжвоєнний час був активним в Асоціації незалежних українських митців (АНУМ), ілюстратором «Нового часу» та «Комара»; після війни мешкав у США, де у 1954 р. відбулася його перша персональна виставка; кілька років жив в Парижі. Помер в Нью-Йорку.

²⁸ Згори, на полях сторінки зазначено: «Неділя, 14-го».

²⁹ Мається на увазі Американське Товариство Політичних Наук (англ. American Political Science Association, APSA), засноване 1903 р. з осідком у Вашингтоні.

³⁰ Російський Дослідницький Центр (англ.).

підходили би напрямним Принстону. – Решетар у цій справі сконтактується з Мозлі, від якого рекомендації багато залежатиме. – Без уваги на те, який оборот візьме це діло, тишить мене, що Решетар так гарно до мене ставиться. Я не знав, чи він не візьме мені за зле деяких критичних місць в моїй рецензії на його «The Ukrainian Revolution»³¹.

[55] Серeda [17 September 1952]

Петрусь зробив сьогодні свої перші два кроки, не тримаючись руками. – Він швидко рухається рачки, або вздовж стін і меблів, але ще не наважується ходити. – Говорить «мама», «баба», «гам» (=їсти). – Неймовірно, як дитина, що рік тому була немов маленький хробачок, тепер робиться малим чоловічком.

[56] П'ятниця [20 September 1952]

Кілька днів випадково зустрів на Riverside Drive польського редактора Грабика³², якого я колись бачив на сходах «Прометей»³³. Приступив до нього й познайомився. Показується, що він живе тільки 10 блоків від нас. Сьогодні вібрався до нього і провів з ним вечір на розмові. Грабик спеціально зацікавлений в польсько-українському порозумінні, в цій справі ще в Німеччині організував польсько-українську пресову дискусію. – Наша розмова мала радше прелімінарний характер. Незабаром маємо знову побачитися, щоб подрібно продискутувати польсько-українські проблеми.

[57] Субота [21 September 1952]

Перше засідання Комісії для Дослідів над Пореволуційною Україною в цьому семестрі Доповідь Пизюра, «Українська проблема в I. Світовій війні й Союз Визволення України». Це його реферат «paper», що його він писав для Мозлі.

³¹ Йдеться про рецензію І. Лисяка-Рудницького: An American Study of the Ukrainian Revolution // The Annals of the Ukrainian Academy of Art and Sciences in the US. Vol. II. N 2 (4). Summer 1952, p. 316–322. Rec. ad op: John S. Reshetar. The Ukrainian Revolution 1917–1920: A Study in Nationalism. Princeton: Princeton University Press, 1952, p. 363.

³² Мається на увазі Клавдіуш Грабик (Klaudiusz Hrabyc, псевдонім: Twardzis, Twardzic 1902–1989), польський політик національно-демократичного напрямку, журналіст, вояк АК; родом зі Львова; навчався в Ягеллонському університеті в Кракові; у 1921 р. став секретарем молодіжної організації Академічний Союз Всепольської Молоді; засновник краківського політичного тижневика «Tribuna narodowa» (1926), редактор газети «Słowo Polskie» у Львові (з 1926 р.); д-р філософії Ягеллонського університету (1928, за працю «Przegląd Wszepolski 1895–1905»); головний редактор щоденної газети «Dziennik Polski» у Львові (з 1935 р.), політичний редактор варшавського часопису «Kurier Poranny» (з 1937 р.); під час війни – редактор польських видань «Słowo Polskie» та «Przegląd polityczny»; після війни – в американській зоні окупації Німеччини; з 1949 р. – у США, голова Товариства колишніх вояків АК в Нью-Йорку; потім повернувся до Польщі, співпрацював зі спецслужбами ПНР. Бувши на еміграції, виступав з концепцією створення українсько-польських товариств серед емігрантів, які мали на меті співпрацю і зближення. Див.: М. А. Генік. Польсько-українське примирення у політичній думці Клаудіуша Грабика // Панорама політологічних студій. Науковий Вісник РДГУ. Вип. 7. Рівне, 2011, с. 23–31; Його ж. Українсько-польське примирення в політичній думці Івана Лисяка-Рудницького // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 23/2013, с. 572–580.

³³ Йдеться про клуб «Прометей» у Варшаві (повна назва польськ. «Prometeusz») – Liga zniewolonych przez Rosję narodów: Azerbejdżanu, Donu, Karelii, Gruzji, Idel-Uralu, Ingrii, Krymu, Komi, Kubania, Północnego Kaukazu, Turkiestanu i Ukrainy), заснований у 1928 р., який у міжвоєнний час аж до початку Другої світової війни пропагував ідеї «прометеїзму»: звільнення поневолених народів РСР і консолідації їх навколо Польщі. Ініціатором створення клубу був український есер Ісаак Базяк, а головою – український дипломат та політичний діяч Роман Смаль-Стоцький.

Неділя [22 September 1952]

З Джоен та її приятелькою Патріцією були в Музеї «Frick Collection»³⁴. – Колишня приватна галерія мультиміліонера, тепер удоступнена для публіки: найкращий автопортрет Рембрандта, три чудесні Вермери (неймовірно живе світло!), два портрети Гольбайна (одуховлений, напружений Тома Морус та холодний Macht mensch³⁵ Sir Thomas Cromwell). Ель Грека «Святий Ієронім» – містик не від міра цього, Ренуара молода мати з двома дівчатками³⁶ – все в розкішних синіх та зелено-сірих ньюансах. Крім цього велика колекція англійських майстрів 18 століття. Неймовірно, як одна приватна людина могла придбати таку колекцію. – Гарний довгий прохід через осінній сонячний Central Park з недільною публікою.

[62] Середа [1 October 1952]

Нарешті сьогодні закінчив я вписові формальності на осінній семестр. Вийшла завака. Я хотів узяти 2 курси + лекції англійської мови на Колумбії, навіть уже перейшов вступні мовні іспити і мене призначили до найвищого курсу. – Тим часом Ресерч Програм, який не має грошей тепер, погодився доплатити тільки загальне вписове за семестр, а за те відмовився платити за курси, бо я й так, мовляв уже маю 60 пунктів. – Всетаки я рішив взяти семінар проф. Робінзона з Russian Institute. – Робінзон прийняв мене до свого семінара, хоч я йому сказав, що не можу за курс заплатити. Тема курсу: «Problems of Soviet Social Thought»³⁷.³⁸ [61]³⁹ Ця тема сама по собі мене дуже цікавить. Крім цього має для мене велетенське значення зблизитися з проф. Робінзоном⁴⁰. Він буде мене іспитувати й його загально бояться, як «найтяжчого» професора. – Я говорив з Робінзоном і взяв тему доповіді: про Драгоманова й його конфлікт з російськими революціонерами. Робінзон дуже живо зацікавився тезою Драгоманова (яку я переказав йому), що «внутрішня організаційна структура революційної організації є зародком державного устрою народженого з революції». – Робінзон сказав, що він розвивав цю думку у своїх курсах, не знаючи, що її вже сформулював якийсь автор.

Четвер [2 October 1952]

Пополудні третя з черги дискусія з ред. Грабиком. Обговорювали можливість розв'язки українсько-польського територіального конфлікту. Теза Грабика: Поляки не можуть зректися Львова, але можуть зректися границі Риги, якщо східним сусідю Польщі буде не Росія, але Україна. Моя концепція: Українці зрікаються земель на схід⁴¹ від теперішньої границі (Лемківщина, Холмщина, Пе-

³⁴ Колекція Фріка – художній музей з колекцією промисловця Генрі Клея Фріка, розташований у його будинку на Мангеттені (Нью-Йорк, США), один із відомих малих художніх музеїв США.

³⁵ Політичний діяч (нім.).

³⁶ Йдеться про полотно: «Автопортрет» Рембрандта ван Рейна (1658), «Офіцер і дівчина, що сміється» (1657), «Перерваний урок музики» (1658–1661), «Господина та служниця» (1666–1667) Яна Вермера, «Портрет Томаса Мора» (1527), «Томас Кромвель» (1532/1533) Ганса Гольбайна, «Святий Ієронім» (бл. 1590–1600) Ель Греко, «Мати разом з дітьми» (1875–1876) П'єра Огюста Ренуара.

³⁷ «Проблеми радянської соціальної думки» (англ.).

³⁸ Внизу, на полях сторінки зазначено: «Продовження на попередній сторінці».

³⁹ Згори, на полях сторінки зазначено: «1. жовтня, продовження».

⁴⁰ Тут і далі в щоденнику автор подає прізвище двоюко: Робінсон / Робінзон.

⁴¹ Описка автора щоденника. Малось на увазі «на захід від».

ремишль). Поляки зрікаються земель на схід від лінії Бартелемі. Таким чином конфлікт був би зредукований до Львова з малою полозою й це питання можна б залишити відкритим.

Ввечері несподіваний гість Carlos Wright, наш англійсько-бразилійський приятель з Женеви Карлос, був веселий і бадьорий. Ellen, його молода жінка, товаришка Джоен (20 років молодша від Карльоса) саме мала сина.

[63] П'ятниця [3 October 1952]

Важна розмова з Ветуховим, який повернувся з кількатижневої відпустки. – Ветухів пропонував мені, щоб я редагував «Жидівський збірник». Я відмовився: не хочу Кедринові входити в дорогу, а разом з ним цього робити теж не хочу. Ветухів має слушні побоювання, що Кедрин собі з цим не дасть ради. – Я пропонував Ветухову проєкт Збірника Комісії для дослідів над Пореволуційною Україною й він концепцію і план в загальних рисах апробував.

Сьогодні др. Витвицький був на побаченні в Мозлі. Мозлі відмовився від дискутування політичних питань, але заявив, що стипендійна акція буде продовжуватися та що мабуть, будуть гроші на журнал і видавництва.

Субота [4 October 1952]

Загальні Збори НТШ, від 3 ої пополудні до півночі. Я вийшов, к. години 11:30 і ще не було кінця, бо затягнулося рахування голосів. – Але нема сумніву, що ліста⁴², підготована Комісією Маткою перейшла⁴³. Новим головою є Стоцький Роман. Це очевидно людина іншого формату, як Чубатий! Але Стоцький зіпсував собі опінію в американському науковому світі своїми неfortunними випадками проти Романа Якобсона⁴⁴ та інших американських славістів. Він живе далеко і в поточних справах Т-ва не зможе грати великої ролі. – Отже багато матиме до говорення Стахів, заступник голови. Він хоч не в Нью Йорку постійно, але часто тут буває. [64]⁴⁵ Науковець він сумнівний, радше політичний амбітник досить сумнівної моральної якості. Але не можна йому відмовити ані розуму, ані енергії. – Врешті ключовою буде роля ділового секретаря, Федінського. – Чубатий накінець свого головства зробив ще попис: в дискусії грубо напав на різних людей, м. ін. на редакцію «Енциклопедії Українознавства» (москвофіли свідомі або несвідомі), на Шлемкевича, а також на мене, за «Драгоманівський Збірник» («робота в користь Кеннана»), хоч сам признає, що Збірника не читав про його наукову вартість не збирається говорити, а тільки засуджує сам факт, що хтось сміє під цю пору займатись⁴⁶ федералістом Драгомановим! –

Приємним моментом була зустріч з моїм колишнім гімназійним учителем, Михайлом Тершаківцем, що його я обіцяв відвідати в Філядельфії.

⁴² Тут: список.

⁴³ Тобто була прийнята.

⁴⁴ Роман Якобсон (Roman Jakobson, 1896–1982), російський та американський лінгвіст, педагог та літературознавець, один із засновників структуралізму в мовознавстві та літературознавстві; був номінований на Нобелівську премію з літератури (1962); один зі засновників та віце-президент паризького лінгвістичного гуртка (1926); після захисту дисертації у Карловому університеті в Празі (1930), у 1933–1939 рр. викладав в Університеті Масарика в Брно; у 1939–1941 р. – в університетах Копенгагена, Упсали та Інституті порівняльної культурології в Осло; з 1941 р. – у США, де працював як професор лінгвістики, слов'янських мов у Колумбійському та Гарвардському університетах, Массачусетському технологічному інституті.

⁴⁵ Згори, на полях сторінки зазначено: «Субота, продовження».

⁴⁶ Згори, на полях сторінки зазначено: «Субота, продовження».

[68] Понеділок [13 October 1952]

Була в нас на вечері Miss Salvin⁴⁷ (з East European Fund) з мужем. Її прізвище замужем Mrs. Finkelstein. Пан Фінкельштайн⁴⁸ красунь: стрункий і чорнявий. Творять вони обоє собою д. гарну пару. Розмова мала радше суто товариський характер, мало в ній було моментів більшого інтересу. Цікаво тільки, що обоє Маріна Фінкельштайн і її муж розгорячилися, коли розмова зайшла випадково на справу А. Hiss⁴⁹, мовляв «історія не сказала тут ще свого останнього слова», натякаючи, що Гісс вправ жертвою інтриги подібно як колись Драйфус, і т. д. – Справа Гісса ще й досі є незагоєною раною для інтелігенції із стихійно совето-філософськими настроями.

Вівторок [14 October 1952]

На університеті були публічні дискусійні збори присвячені з'їздові Компартії, що саме відбувається в Москві. Доповідачі: Bertram Wolfe, Solomon Schwarz⁵⁰ (автор «The Jews in the USSR» та праці по сов. економіці) та ще якийсь третій. Потім в дискусії, я заатакував S. Schwarz, який був сказав, що в СРСР є «дуалізм» партії й держави й навіть додав, що такий дуалізм характеристичний

⁴⁷ Мається на увазі Марина Салвін Фінкельштайн (Marina Salvin Finkelstein, Marina S Finkelstein, дівоче – Соломонович, 1918–1972), народжена у Москві в родині Абрахама та Гелени Салвін Соломонович; згодом – емігрантка в США, д-р філософії Колумбійського університету та працівниця Східно-Європейського Фонду (East European Fund), дружина Лоренса Фінкельштайна. Мешкала в штаті Коннектикут (США). Співавторка разом з чоловіком книги: «Collective Security» (1966).

⁴⁸ Мається на увазі Ловренс С. Фінкельштайн (Lawrence S. Finkelstein, 1925–2019), американський освітній діяч та педагог, член Американської асоціації політичних наук, Американського товариства міжнародного права, Асоціації з контролю над озброєннями, Чиказького комітету, Чиказької ради з міжнародних відносин, Міжнародного інституту стратегічних досліджень, Ради з міжнародних досліджень, Асоціації академії Атлантичної ради США, Американської академії політичних наук, Національної комісії ООН з питань освіти; навчався в Колумбійському університеті (магістр, 1947; д-р філософії, 1970); з 1944 р. працював в Департаменті політичних справ, потім при заснуванні ООН та в Секретаріаті ООН (1946–1949); з 1952 р. – в Фондації Карнегі за міжнародний мир (директор досліджень, 1957–1962, віце-президент, 1959–1965), у Міністерстві оборони США (1965–1966) та Західному резервному університеті Кейса в Клівленді (1966–1967); декан магістратури Брандайського університету в Волтемі (1967–1969); секретар та науковий співробітник Центру міжнародних відносин Гарвардського університету (1969–1973); професор кафедри політології Університету Північного Іллінойсу (з 1973 р.); чоловік Марини Солвін-Фінкельштайн. Помер у м. Манчестері.

⁴⁹ Мається на увазі Елджер Гісс (Alger Hiss, 1904–1996), американський державний діяч та дипломат, соратник Ф. Д. Рузвельта в роки «Нового курсу»; як працівник Департаменту США був причетний до створення ООН та був її співробітником; у 1948 р. звинувачений у шпionажі на користь СРСР та засуджений у 1950 р. до кількарічного ув'язнення за неправдиві свідчення, однак до кінця життя не визнавав свою провину та намагався спростувати висунуті проти нього звинувачення.

⁵⁰ Соломон Шварц (Solomon Schwarz, справжнє прізвище Моносзон, 1883–1973), російський соціал-демократичний політичний діяч та історик; студіював медицину, економіку та право в Гайдельбергу і Берліні, належав до меншовицької РСДРП (з 1907 р.); з 1922 р. – на еміграції в Берліні (1922–1933), Парижі (1933–1940) та США (1940–1970); з 1970 р. мешкав в Єрусалимі, де й помер. У Нью-Йорку С. Шварц був професором Нової школи соціальних досліджень та співпрацював з Російським інститутом Колумбійського університету. Автор численних праць з історії радянських євреїв, серед яких – «Management in Russian Industry and Agriculture» (співавтор, 1944) «Antisemitism in the Soviet Union» (1948), «The Jews in the Soviet Union» (1951), «Labor in the Soviet Union» (195) та ін.

для всякого тоталітарного режиму. Я на це звернув увагу, що поняття «дуалізму» включає співіснування двох релятивно автономних чинників; відділення носіїв політичного волевотворення від адміністративно-виконавчих органів не є справжнім соціологічним дуалізмом.

[69] Середа [15 October 1952]

Семинар Робінзона. – Цілі дві години Робінзон говорив про методологічні питання, про джерелознавство, про бібліографію. Цей професор, що його загалом бояться за його строгість, має насправду першорядне знання, точну наукову методу, а при цьому теж бистрий і дотепний ум. В нього можна щось навчитися. – Знайомство з Робінзоном в семінарі для мене страшенно важливе, бо матиму його при іспитах.

Потім балакав з Майком Лютером, що обіцяв дати доповідь для Нашої Комісії про Крим в його відношеннях до України.

Четвер [16 October 1952]

Др. Витвицький зайшов був до нас, щоб працювати з Мамою. Я скористав з нагоди, щоб зреферувати йому докладно, про мої розмови з ред. Грабиком. Витвицький сказав, що незабаром бачитиметься з Ліпським³¹ (представником польського Лондонського уряду в Вашингтоні) й устійнення мої і Грабикові будуть взяті за базу дискусії. – Перший раз мав я змогу насправді говорити з Витвицьким про політичні проблеми. Він розумна, обережна, відповідальна людина. – Його тема в справі Комітету Керка³²: Проводити розмови, ставитися позитивно до самої ідеї приступлення до спільного фронту (включно з росіянами), але йти на компроміс тільки на точних передумовинах, при чому є межа, за яку ми не можемо ступити. З другої сторони треба переговори вести так, щоб відповідальність за їх еwent. невдачу перекинути на другу сторону та не роззлобити проти нас американців, за нашу жерсткість. Чи зуміє Витвицький провести цю середню лінію, коли з одного боку мельниківці та старі унівці (М. Лівичий) хочуть з москалями сісти за спільний стіл, з другого боку кола УКК (Добрянський³³) пруть до угоди не дбаючи про політ. гарантії.

[70] П'ятниця [17 October 1952]

³¹ Йдеться про Юзефа Ліпського (Józef Lipski, 1894–1958), польського політика, дипломата та військового, який вивчав право в Лозанському університеті; з 1919 р. – на дипломатичній службі Польщі: легатійний секретар польського посольства у Лондоні, Парижі та Берліні; з 1925 р. – заступник начальника та начальник (1928) відділу Західного політичного департаменту МЗС; з 1934 р. – посол в Берліні; під час Другої світової війни – доброволець Війська польського у Франції; з 1941 р. – політичний референт Кабінету Головнокомандувача та військового міністра; офіцер піхоти, відтак кавалерії; після війни – керівник Польського еміграційного клубу польських західних земель; з 1951 р. – переїхав до США, де представляв Уряд Польщі у вигнанні.

³² Йдеться про Алана Гудріча Кірка (Alan Goodrich Kirk, 1888–1963), американського державного та військового діяча, дипломата, адмірала ВМС США, який був надзвичайним і повноважним послом США у Бельгії та міністром в Люксембургу (1946), представником США у спеціальному комітеті ООН у справах Балкан (1947–1948) та послом у СРСР (1949–1951), а з 1952 р. очолив у США атирадянський Американський комітет зі звільнення російського народу; згодом працював також як посол США в Тайвані (1962–1963).

³³ Мається на увазі Лев Добрянський (1918–2008), американський громадський та політичний діяч українського походження, багаторічний президент Українського Конгресового Комітету Америки (УККА, 1949–1954, 1962–1983) та професор Джорджтаунського університету, з 1986 р. – посол США на Багамських островах.

В УВАН'ї говорив з проф. Ветуховим. – Він заявив мені, що по надумі прийшов до переконання, що Кедрин нездібний редагувати Жидівський Збірник наукового характеру. Він, мовляв, разом з Марголіном переглядали мій проєкт і його у принципі схвалили. Отже він мені тепер пропонує взяти редагування збірника на себе. – Я рішуче відмовився, з таких причин: 1) Кедрин мав би до мене претензії, що я йому відбираю «з жаб», мені не хочеться псувати відношень з рідним дядьком 2) волю редагувати Збірник Комісії для Дослідів над революційною Україною про роки 1923–1933 в УРСР. – Потім дискусія зійшла на особу можливого редактора. По суті ніхто не має тут наукової кваліфікації, отже треба керуватися розумом і тактом даної людини. Ветухів пропонував і просив мене з Рудком зв'язатися. – Таким чином перед Василем відкривається нова шанса.

Субота [18 October 1952]

Пополудні був у мене Євген Маланюк. Це моя перша товариська зустріч з ним 1946 року. Але розмова якось не набрала тієї задушевної інтенсивності, що мали тодішні дискусії в голодному Регенсбурзі. – Маланюк обіцяв дати статтю для планованого збірника про літературу 1920-их рр. на Радянській Україні. – Говорили теж про Ю. Косача, що недавно опублікував на сторінках рептильки «Східняк»⁵⁴ відкритого листа, де з болотом мішає всю укр. еміграційну літературу. Маланюк сказав: «Косач від 20-ти років пробує всіма силами скомпромітуватися. Хоч в українському світі це трудно, але цим разом йому мабуть таки вдасться». Ввечері: Збори ДОДРУС'уз доповіддю В. Гришка про «Східняцтво»⁵⁵. – Битком⁵⁶ на[71]бита зала⁵⁷, публіка здебільша нової підсовєтської еміграції, добрусівці. Доповідь Гришка прекрасно обдумана чітка, струнка: Середовище «Східняка» походить від колишніх совєтського зрусифікованого міщанства, що потім були німецькими колаборантами, отже це не є ідейна течія, але агентура; «східняцтво» нічого не має спільного з укр. історичними федералізмом (Кирило-методіївцв, Драгоманова, Грушевського), поняття «української федералісти», в відношенні до групи «Східняка» є свідомий обман. – В. Гришко безперечно політична голова – у противенстві до літератора Дивнича. Яка шкода, що такий розумний чоловік марнується як чорнороб, тоді коли банда дурнів має свої зжаби при УККомітеті. – Я забрав⁵⁸ слово в дискусії: Російська політика змагає до того, щоб по падінні большевиків наново поділити Україну між Польщею й Росією; для цього з одного боку рос. емігранти роблять оферти полякам, а з другого боку стараються провокувати конфлікти між наддніпрянцями й галичанами. – В. Гришкові закинув у одне, що у своїх ранішніх виступах і статтях мав нахил ідентифікувати всіх галичан з бандерівщиною і така територіяльна поляризація боротьби політичних таборів (демократів і націоналістів) є саме те, що треба во-

⁵⁴ Друкований орган Об'єднання українських федералістів-демократів США і Канади, редактором якого був Федір Богатирчук (1892–1984), лікар-рентгенолог і шахіст. За тоном публікацій «Східняк» був дуже прорадянським виданням, з огляду на що зазнав критики від більшості українських емігрантів.

⁵⁵ До теми доповіді нав'язує брошура, видана наступного 1953 р.: В. Гришко. Малоукраїнське східняцтво (студія однієї провокації). Нью-Йорк: Демократичне Об'єднання Бувших Репресованих Українців з-під Советів (ДОБРУС), 1953.

⁵⁶ Внизу, на полях сторінки зазначено: «продовження.»

⁵⁷ Внизу, на полях сторінки зазначено: «Субота, 18. X., продовження.»

⁵⁸ Згори, на полях сторінки зазначено: «Субота, 18. X., 2. продовження.»

рогам. – Дискусія взагалі була жива й цікава. В мене враження, що східняцька публіка слухає уважніше й реагує живіше ніж галицька. – Самостійництво нової підсоветської еміграції – наш великий політичний атут.

[72] Неділя, 19. жовтня [1952]

В УВАНі доповідь Оглоблина про розвиток укр. історіографії за останнє 30 ліття та про сучасну кризу нашої історичної науки. Я назагал не люблю Оглоблина, який на мене робив враження інтригана, амбіціонера й іезуїта. Але сьогодні він мені заімпонував однаково знанням, як і формою своєї доповіді. Це нікуди діти, такі справжній учений. – Між дискутантами були відомі маніяки: Косаренко-Косаревич і В. Чапленко. Відповідаючи їм, показав Оглоблин спокій, сполучений із рішучістю й суверенною іронією.

21. жовтня, вівторок

Дістав запрошення від польського Наукового Інституту⁵⁹ на жалібні сходи-ни присвячені пам'яті їхнього голови, покійного Яна Кухаржевського⁶⁰. Тому, що саме тепер пишу рецензію на книжку Кухаржевського⁶¹, рішив я туди піти. Хотів також побачити, як поляки роблять такі імпрези. – Збори відбувалися⁶² в будинку Фундації Костюшки⁶³, близько 5-ої Авеню. Гарний будинок, прекрасна зала – куди нам українцям, до таких розкошів в Нью-Йорку! (З другого боку я чув, що Пол. Науковий Інститут взагалі не має власної домівки й що многочисленна, багата і впливова амер. Полонія ставиться до потреб науки з повною байдужістю.) Публіка елегантніша й заможніша, ніж на українських зібраннях, зате мабуть нема такої напруженої уваги й співучасті громади, як часто на імпрезах УВАН. – Поляки безумовно мають вироблене почуття форми, ритуалу. В цьому відношенні, все відбувалося навдивовижу гладко і справно. Напр. в певному момен[73]ті⁶⁴ пригашують світло й прихований громофон грає «Жалібний Марш» Шопена. – Головну доповідь про Кух. як історика Росії читав Kamil Dziewanowski⁶⁵, співробітник гарвардського Russian Research Center. Розказував

⁵⁹ Польський інститут наук і мистецтва, Польський науковий інститут в Америці, польська наукова і дидактична неприбуткова організація в Нью-Йорку на Мангеттені, яку заснували у 1942 р. польські науковці Оскар Галецький, Ян Кухаржевський та ін. Діяльність Інституту мала на меті продовжувати працю Польської АН в Кракові.

⁶⁰ Ян Кухаржевський (Jan Kucharzewski, 1876–1952), польський історик, правник та політик; прем'єр у Регентській Раді Польського Королівства (1917–1918); у міжвоєнний час радник при Раді Міністрів та МЗС Польщі; під час Другої світової війни переїхав у США, де очолив Польський науковий інститут у Нью-Йорку (1942–1952) та став засновником Польського Наукового Товариства на чужині; дослідник історії Росії XIX–XX ст.; автор праць «Od białego caratu do czerwonego» (в 7 тт., Варшава, 1923–1935) та «The Origin of Modern Russia» (1948).

⁶¹ Йдеться про публікацію [Recensio] // The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the US. Vol. II. Winter, 1952. N 4 (6), p. 471–473. (Rec. ad op: Jan Kucharzewski. The Origins of Modern Russia. The Polish Institute of Arts and Sciences in America. N. Y., 1948, 503 p.).

⁶² Згори, на полях сторінки зазначено: «21. жовтня, продовження».

⁶³ Американсько-польська культурно-освітня інституція в Нью-Йорку, заснована у 1925 р., яка надає стипендії для молодих людей, польських та американських вчених.

⁶⁴ Згори, на полях сторінки зазначено: «21. жовтня, продовження».

⁶⁵ Маріан-Каміль Дзевановський (Marian Kamil Dziewanowski, 1913–2005), польський історик, емігрант, советолог, письменник та журналіст; воював у складі кавалеристів проти нацистів та більшовиків, був у радянському полоні, але втік через Латвію, Швецію, Францію в Англію, звідки в 1944 р. виїхав до США як військовий аташе Польського уряду у вигнанні у справах преси й пропаганди; здобув докторський ступінь з історії у Гарварді (1951), після чого викладав

мені про нього колись Луцький. Зробив на мене враження огладненого, але поверховного фірцика⁶⁶.

23 жовтня, четвер [1952]

Для розваги, Жоен⁶⁷ і я пішли на велику прилюдну забаву, влаштовану «молодими республіканцями» Мангаттану. Масові танці в велетенській залі, перепліталися політичними промовами. Ми обоє почувалися трохи «грішно», бо власне наші симпатії рішуче йдуть в бік демократичного кандидата Стівенсона⁶⁸, а не генерала Айзенгауера⁶⁹. – Ввесь наш дім – Рудницькі й Бути демократи й прихильники Стівенсона. – Особисто уважно сліdkую за виборчою кампанією, «New York Times» дає широку й безсторонню інформацію. Це високо повчальна поглядова лінія американської політики. Цікаво спостерігати, як перебігають тут поділові лінії: інтелігенція й робітництво (labor) сильно за Стівенсоном, буржуазія за Айзенгауером. Напр. папа Бентон за Айзенгауера, але обоє Джоен і Джон за Ст. – Мене персонально Стівензон завоює своєю⁷⁰ культурою, суверенним дотепом та відповідальністю й серйозністю своєї політичної мислі, тоді, як Айзенгауер робить враження політично наївної людини, що свої недоліки й брак конструктивної програми прикриває відкликом низькопробної демагогії. – Далше вважаю, що для боротьби з большевизмом треба а) прогресивної соціальної внутрішньої політики в США; б) американської кооперації з іншими демократичними країнами, зокрема Західної Європи. – Закордонно-політична концепція республіканської партії позначається мішаниною ізоляціоністичних тенденцій з нахилом до мілітаристичних авантур. – Небезпечна комбінація!

[74] Субота [25 October 1952]

Сьогодні читав в УВАН'ї на засіданні Комісії для Дослідів над Пореволуційною Україною, доповідь про «Карпатську Україну, як міжнародне питання». – Дискусія не була надто розумною, але познайомився я з кількома закарпатцями й це мені придасться на пізніше в роботі над дисертацією. Довідався я від них одну надзвичайно важливу річ: Ще живий (в Пітсбургу) др. Жаткович⁷¹ автор

у Бостонському коледжі, Бостонському, а відтак Вісконсінському університеті, член Польської Академії Знань та Польського Наукового Товариства на чужині (1960). Помер у м. Мілуокі (штат Вісконсін).

⁶⁶ Тут з польської, іронічно – легковажний та безрозсудний чоловік.

⁶⁷ Так в оригіналі.

⁶⁸ Едлай Евінг Стівенсон II (Adlai Ewing Stevenson II, 1900–1965), юрист, політичний діяч США; у 1952 та 1956 рр. двічі програв Д. Айзенгауеру як кандидат на виборах президента від Демократичної партії; губернатор Іллінойса (1949–1953) та постійний представник США в ООН (1946–1947, 1961–1965).

⁶⁹ Двайт Девід Айзенгауер (Dwight David Eisenhower, 1890–1969), американський державний і військовий діяч, генерал армії (1944), 34-й президент США (1953–1961).

⁷⁰ Так в оригіналі.

⁷¹ Мається на увазі Григорій-Ігнатій Жаткович (1886–1967), адвокат, журналіст, один із лідерів закарпатської еміграції у США; навчався на юридичному факультеті Пенсильванського університету в Філадельфії; у 1918 р. як голова Американської народної ради угорусинів (АНРУР) вів переговори з президентом США Вудро Вільсоном та майбутнім президентом Чехо-Словаччини Томашем Масариком і був ініціатором проведення плебісциту серед своїх земляків в Америці, де 67% висловилося за приєднання Закарпатської України до Чехо-Словацької Республіки; голова Директорії Підкарпатської Русі (1919); перший губернатор Підкарпатської Русі (1920–1921), після чого повернувся в США і працював адвокатом та юрисконсультлом Піттсбурзької греко-католицької єпархії. Помер у м. Піттсбург (Пенсильванія, США).

філядельфійської угоди з Масариком і перший губернатор Закарпаття в ЧСР! Треба мені буде його відвідати, як і карпаторуського єпископа, а також Оскара Ясі⁷².

В Укр. Самостійнику була хуліганська рецензія на Драгоманівський Збірник Державина⁷³. – Я певен, що він книжки взагалі не читав. – Як строга, й, кажуть, культурна людина може себе так понижувати.

[75] Понеділок [27 October 1952]

Сьогодні мої уродини. Кінчаю 33 роки. – «Ісусові роки», коли людина буцімто починає приходити до розуму... Які підсумки половини життя, яка за мною? Чоловік не одне бачив, пережив, думав. Але досі не маю творчих досягнень, що їх багато в моєму віці вже має. Щоправда треба брати під увагу ненормальні воєнні й еміграційні обставини. Але я далеко не використовував вповні моїх здібностей і можливостей. Тепер в США, я почув ґрунт під ногами. Треба запрягти себе до систематичного, творчого зусилля. – Мама зробила мені велику приємність і подарувала повні твори Шевченка, у прекрасному тритомнику, нового радянського видання.

Вівторок [28 October 1952]

З'явилася ніяка пані Ерна Альтман⁷⁴, з рекомендацією для Шацького. З доручення Жидівського Наукового Інституту⁷⁵, проводить вона дослідди над чотирьма національними групами в США, м. ін. теж українцями. Разом з Джоен, старався я заповнити її анкету. Пані Альтман є теж зв'язана з «New School for Social Research»⁷⁶, де вона студювала й потім працювала як радник студентів.

⁷² Оскар Ясі (угор. Oszkár Jászi, англ. Oscar Jászi, прізвище при народженні Якобувіч, Oszkár Jakobovits, 1875–1957), угорський соціолог, політолог, історик, публіцист та політичний діяч Угорщини; міністр у справах національностей в уряді Міхая Карої (1918–1919); з 1919 р. – на еміграції в Австрії, а з 1925 р. – у США, де викладав історію як професор Оберлін-коледжу в м. Оберліні (Огайо), де й помер. Автор книг: «Revolution and Counter-Revolution in Hungary» (1924), «The Dissolution of the Habsburg Monarchy» (1929), «Proposed Roads to Peace» (1932) та ін.

⁷³ Правдоподібно, йдеться про Володимира Державина (1899–1964), українського історика-орієнталіста, поета, літературознавця та критика, члена ВУАН та НТШ, який, здобувши освіту на історико-філологічному факультеті Харківського університету, до 1943 р. працював у Харківському інституті народної освіти, у Харківському університеті, спочатку як викладач латини, а тоді – як доцент історії Стародавнього Сходу і згодом професор; після війни – активний діяч Мистецького Українського Руху (МУР) та професор УВУ в Мюнхені (загальне мовознавство, 1947–1951). Помер в Аутсбургу.

⁷⁴ Правдоподібно, мається на увазі Ерна Альтман (Erna H. Altman, 1908, за ін. даними 1913–1988), американська психологиня; магістерка Нової школи соціальних досліджень в галузі соціальних наук (1947); під час Другої світової війни співпрацювала в царині психологічної боротьби з Управлінням військової інформації США та очолювала дослідження для уряду Франції у вигнанні, після війни – як практикуюча психологиня на різних посадах: в Бюро дитячих консультацій у шкільній системі Нью-Йорка, як клінічна психологиня в Дитячому суді на Мангеттені та Молодіжній клініці департаменту виправлень, як соціальна працівниця і терапевтка Школи для дівчаток Нью-Йорка; вела приватну практику в Американському інституті психоаналізу. Померла в Нью-Йорку.

⁷⁵ Йдеться про YIVO (Idischer Wisnszaflecher Institut) або Єврейський Науковий Інститут, який був заснований у 1925 р. у Берліні, але мав перший осідок у Вільнюсі, з 1940 р. – у Нью-Йорку. Інститут займається пропагандою ідишу та єврейської культури. До історичного відділу інституту належав згаданий вже на сторінках цього щоденника Я. Шацький.

⁷⁶ Нова школа соціальних досліджень, американський приватний університет у Нью-Йорку, заснований у 1919 р. провідними вченими з метою вільного, безцензурного дискусійного

Вона сказала дивну, неправдоподібну річ: що в New School знають моє ім'я та що буцімто згадувалося, що я мав би пізніше в них працювати! – New School – це саме й єсть мій ідеал влаштування в Нью Йорку: висока школа заснована німецькими емігрантами, професорами, потім в 1940 з французьким відділом... Найбільш «європейсько» висока школа в США... – На жаль, сама пані Альтман здалася мені така незрівноважена нервово, з таким⁷⁷ хаосом в голові, що до всього, що вона каже, треба мати застереження. Треба перевірити через Шацького.

[76] Середа [29 October 1952]

В семінарі Робінзона, Майк Лютер читав доповідь про Скрипника. Доповідь мені, поправді кажучи, мало подобалася і не достає Лютерові здібності синтези: Хвилююча, драматична тема переміняється в нього на паперовий еляборат.

Ввечері Джоен потяла мене на засідання міжнародного студентського клубу, організованого квекрами. Але показалося, що вона помилилася щодо дати й ніяких сходин не було. Ми пішли до Rockefeller Center, виїхали на верх хмародера й оглядали маєстатичну панораму нічного Нью Йорку, в мільонах світел та з прямими лініями Авенюс (поздовжні) і Стрітс (поперечні). – В поворотній дорозі глупа суперечка з Джоен.

Четвер [30 October 1952]

Весь день спокійно працював вдома. Коло 7-ої години несподівано з'явився й повіз мене своїм автом на збори Укр. Студентської Громади Колумбії. Примітна несподіванка: концерт бандуриста, відомого Штокалка⁷⁸. Він показався справжнім віртуозом. Це вперше довелося мені чути «Думу про втечу трьох братів з Азова», та про Олексія Поповича, пісню про Чурила та інші. Вразила мене техніка думи: декламація і речитатив, в супроводі музичного акомпаніяменту на бандурі. Штокалка я бачив одинокий раз у Німеччині в Міттенвальді. Тоді він подвизався ще як студентський діяч. Тепер він уже лікар. Зголив свої колишні вуси, зробився більш оградний, так що я не був би його пізнав.

[77] П'ятниця [31 October 1952]

Пішов на виборчий мітинг демократичної партії, організований Профспілкою Робітників Жіночої Мануфактури (International Ladies' Garment Union), для якої працює теж приятелька Джоен, Патриція Еамес. – Мітинг був на Union Square – улюблене місце робітничих (давніше теж комуністичних) маніфестацій в Нью Йорку. – Я був з Пізюрем, в масі випадково ми зустріли нашого колегу Соневицького⁷⁹. – Ціла ліста промовців м. ін. Гаррімен (що старався про

майданчика для інтелектуалів. Університет дав підтримку великій когорті учених та людей мистецтва з Європи, переслідуваних за національними чи політичними мотивами. З 1997 р. назва цієї інституції змінилася на «Університет Нова школа» («New School University»), а з 2005 р. – на «Нова школа» («The New School»).

⁷⁷ Далі текст дописано згори, на полях сторінки.

⁷⁸ Маєтсья на увазі Зіновій Штокалко (псевдонім – Зіновій Бережан, 1920–1968), український лікар-онколог та дерматолог, д-р медицини (1951); бандурист та поет; студіював медицину у Львові (1939–1941) та Мюнхені; студентський діяч; у 1940-х рр. у Мюнхені редактор «Студентських вістей» (1946–1948), з 1952 р. – на еміграції у США (працював у лікарні Метрополітен та в Брукліні на дільниці); як бандурист концертував в Україні, Німеччині та США, збирав та опрацьовував думи і балади; автор виданого вже після його смерті «Кобзарського підручника» («A Kobzar Handbook» англійською, 1989, та українською, Едмонтон, 1992). Помер у Нью-Йорку.

⁷⁹ Правдоподібно, йдеться про Леоніда Соневицького (1922–1966), українського історика та педагога, дійсного члена НТШ, Американської історичної асоціації та член-кореспондента УВАН;

демократичну номінацію), сенатор Кіфвер⁸⁰ другий невдалий демократичний кандидат), сенатор Леман⁸¹. Найбільш ентузіастичний привіт дали сенаторові Морсе⁸² з Орегон, що недавно виступив з республіканської партії і станув по боці Стівенсона. – Промовці з технічного боку всі дуже вправні й виразно з одної «школи» риторики – без надмірної риторики. Ентузіазм народу здався мій⁸³ щирий і глибокий. – Чекали самого Стівенсона, але він не зміг прийти. Він перервав свою виборчу кампанію, щоб у стейті Ллінойс особисто керувати придуренням в'язничного бунту. – Він має інтелігентний характер, мужність.

Субота [1 November 1952]

Продовж цього тижня Мама мала два довгі переслухання з політичною поліцією, Ф.В.І. Перше переслухання у вівторок було загальним переглядом її біографії, друге (в п'ятницю) стосувалося вияснення ряду специфічних пунктів. – Все базувалося на доносах, які хотіли підшити Мамі співпрацю то з гітлерівцями, то з комуністами. Очевидно Мамі не тяжко було до всіх пунктів дати точні й задовільні інформації. – Нема сумніву, що доноси походять з націоналістичного середовища. Питання тільки в тому, чи це доноси, які накопичувалися в американців в різних часах, чи ціле готове dossier, яке бандерівці передали до Ф.В.І. нещодавно? – Питалися про подробиці, про які дійсно тяжко сказати, звідки вони могли про них знати: напр. про переговори Мами з проф. Фріцом Бербером в Берліні, у справі протибольшевицької книжки. – З другої сторони були найбільш ідіотські інформації, напр. питалися чи наш емігрантський дискусійний Cercle в Женеві був комуністичною організацією. – Я дуже задоволений, що Мама своїми свідченнями мала нагоду прочистити довкола себе атмосферу від підозрінь.

[78] Неділя [2 November]

Пішов до Metropolitan Museum на Рембрандтівську виставу. Це була взагалі моя перша візита в Метрополітені. – Картини Рембрандта з їхньої власної колекції. Картин три залі, але вони не можуть рівнятися із збіркою картин Рембрандта в Люврі, ані навіть з феноменальним автопортретом, що його я бачив тут

навчався у Львівському (1940–1941), Віденському (1945–1946) та Українському Вільному Університеті в Мюнхені (1946–1948), після здобуття докторату з історії в УВУ працював там як асистент кафедри історії України (1948–1950) та був секретарем історичної комісії НТШ в Європі (1949–1950); після еміграції у США продовжив навчання в Колумбійському університеті в Нью-Йорку (1952–1957, 1957–1959), здобувши ступінь магістра політології; працював заступником голови історичної секції УВАН (1951–1961) та з 1959 р. – секретарем часопису «The Annals»; викладав в університеті Сеттон Голл в Саут-Оранжі (1960–1961) та працював бібліотекарем у Бруклінському коледжі (з 1963 р.). Помер у Нью-Йорку.

⁸⁰ Йдеться про Кері Естеса Кефавера (Carey Estes Kefauver, 1903–1963), американського політика зі штату Теннессі, члена Демократичної Партії, сенатора США (1949–1963), кандидата на пост віцепрезидента у 1956 р.

⁸¹ Мається на увазі Герберт-Генрі Леман (Herbert Henry Lehman, Herbert H. Lehman, 1878–1963), американський політик, полковник армії США, банкір; член Демократичної Партії, губернатор штату Нью-Йорка (1933–1942), сенатор США від Нью-Йорка (1950–1957), один із найбільш ліберальних сенаторів та відкритий опонент сенатора Джозефа Маккарті.

⁸² Йдеться про Вейна Лімана Морса (Wayne Lyman Morse, 1900–1974), американського політика-республіканця, сенатора штату Орегон (1945–1969), який після того, як Д. Айзенгавер підтримав Р. Ніксона на пост віцепрезидента, покинув Республіканську Партію і в 1955 р. вступив до демократів.

⁸³ Так в оригіналі.

у Нью Йорку в Музеї Фріга⁸⁴. – Зате графіка зробила на мене глибоке враження. Сміливість, глибина почування, інтенсивна релігійна одуховленість роблять Рембрандта братом Баха. – Вертався Центральним Парком в вечірніх сумерках. Стояла якась дивна жовтава мряка. (Потім в газеті читав, що сотні миль на південь від Н. Й. горять ліси й вітер заніс їхній дим аж сюди). В цій мряці й парк і далекі світла міста виглядали дуже романтично. – Мимохіть пригадалося, що у Львові пізньою осенню не раз стояли мряки, що в них місто мені малому здавалося таємничим і зачарованим.

[79] Середа [5 November 1952]

Сидів до третьої години над раном при радіо: виборча перемога Айзенгауера. – Це мене схвилювало і пригнобило до тої міри, що вже не міг заснути до рана. Це вперше в моєму житті (якщо не рахувати захоплення Рудком в епоху НОУС'у) візував я для якогось діяча таку симпатію, подив, ентузіазм, як їх пробудив у мене за ostatні 2-3 місяці Стівензон. – Я переконаний, що Москва хотіла перемоги Айзенгауера. Гляди посилення корейської війни в останніх тижнях, що в рішальний спосіб заважило на ході виборчій кампанії. – Чим пояснити таку поставу Кремля? Вони воліють реакційну Америку від прогресивної, бо сподіюється, що цю останню лекше їм буде ізолювати від союзників.

[88] Субота [22 November 1952]

Доповідь д-ра Марголіна, «Народи й уряди», влаштована УВАН'ом в домівці Willkie Foundation⁸⁵. – Мені з'ясувалося багато щодо особи й характеру Марголіна: Він не є вчений ані теоретик. Його теоретичні виводи були слабкі й навіть суперечні. Зате старий безперечно, людина великого практичного розуму й такту. В доповіді й дискусії він тільки раз показався блискучий: коли виринула практична справа, а саме компромітуючої книжки Ендіка з антисемітськими випадками, що її видало НТШ⁸⁶. В дискусії над цим питанням Марголін зударився з Кедриним і добре його з'їхав, на мою думку зовсім заслужено. Бессервісерство⁸⁷ Кедрина часто іритує його й своїми тенденціями просто розкладає.

[89] Понеділок [24 November 1952]

Розмова з проф. Мозлі в його офісі. Мозлі замовив мене на наступний тиждень на півторагодинне колоквіум, яке має бути підготовкою до ригорозів. Боюся, що при цьому колоквіум можу скомпромітуватися, але у всякому разі це для мене велетенська допомога й разом з цим ознака прихильності Мозлі до мене; звичайно такого не роблять. – Говорив Мозлі зо мною теж про моє майбутнє. Радив щоб я подавався за стипендією Council of Social Sciences⁸⁸. Це

⁸⁴ Тут описка. Йдеться про Колекцію Фріка.

⁸⁵ Ймовірно, мається на увазі будівля в Нью-Йорку Фундації Венделла Вілкі (англ. Wendell Willkie Foundation), за іменем американського політика-республіканця Венделла Льюїса Вілкі (Wendell Lewis Willkie, 1882–1944), який критикував політику «Нового курсу» Франкліна Делано Рузвельта та програв останньому у президентських виборах 1940 р., однак невдовзі увійшов до його команди; був поряд з Елеонорою Рузвельт та ін. фундатором міжнародної неурядової правозахисної організації «Фрідом Гаус» (1941).

⁸⁶ Йдеться про видання: Р. Ендік. Вступ до расової будови України: основні питання з загальної і суспільної антропології та евгеніки України. Мюнхен: Накладом Наукового Товариства ім. Т. Шевченка, 1949.

⁸⁷ Тут іронічно: всезнайство. Від нім. *Besserwisser*, людина, яка думає, що знає усе краще за інших.

⁸⁸ Тут мається на увазі Дослідницька рада соціальних наук (Social Science Research Council, SSRC), заснована в 1923 р. у США неприбуткова незалежна організація, яка сприяє дослідженням в

стипендії для видатних докторандів. З матеріального боку я мав би к. 300 доларів місячно, крім цього кошти поїздок, які покажуться необхідні при написанні дисертації, включно⁸⁹ з поїздкою до Каліфорнії, чи навіть до Європи. – Підтримка Мозлі робить д. правдоподібним, що я цю стипендію дістану. – Це не тільки прекрасно з матеріального погляду, але разом з цим наукове відзначення і всі стипендіяти Ради, теперішні й колишні, щороку друкуються в окремому альманаху. З українців мав цю стипендію досі тільки один Луцький. В давніших роках, мали цю стипендію теж А. Даллін та Міс Сальвін. – Хоч якби це гарно було – вона дозволила би насправду солідно попрацювати над дисертацією. – Хотілось би мені теж уже з наступного академічного року попрацювати навчання і хочеться попрацювати сил на цьому полі.

[90] Середа [26 November 1952]

Читав в семінарі Робінзона доповідь про Драгоманова. – Хоч я був втомлений і невиспаний, пішло мені зовсім добре. Старий Робінзон слухав з великим інтересом і після лекції зробив мені комплімент. А старий звичайно не дуже скорий до похвал! Тішить мене це не так само по собі, як тому, що добра опінія Робінзона про мене важливий ступінь до успішного складення докторського іспиту.

[94] Четвер [4 December 1952]

Кілька тижнів тому (на доповіді Гришка в Додрус'ї) приступив до мене незнайомий пан, представився як Фотій Мелешко⁹⁰, і сказав, що він добре знав мого батька в останній фазі його життя. – Сьогодні полудні поїхав я побачити Мелешка. Він працює як управитель кам'яниці й сторж («superintendent») на East-side, в чеському кварталі. – (До речі, знаю Мелешка по його інтересному романі, «Три покоління»). – Він був в Укр. Комітеті⁹¹ в англійській зоні Німеччини в повоєнних роках. Розказував про популярність і авторитет Тата, як голови Комітету, про його боротьбу з бандерівцями. – Довідався я дещо (хоч на ділі Мелешко теж про це багато не знав) про арешт батька в 1945 році пізньою⁹² [93]⁹³ осенню коли, він яких 7 місяців просидів в англійському концтраку⁹⁴ для воєнних злочинців. Батька очевидно арештували на підставі якихось доносів (комуністичних, чи бандерівських?). Із слів Мелешка запити ставили йому під час слідства зовсім недоладні, і врешті випустили, перепросивши. В таборі мав буцімто пристойні харчеві й гігієнічні умовини. – Під час своєї смертельної хвороби, він був у шпиталі тільки 4 тижні. Його стан відразу був здіагнований як безнадійний, але він ще мав надію, що одужає, що вийде.

галузі соціальних наук та суміжних дисциплін.

⁸⁹ Згори, на полях сторінки зазначено: «понеділок, продовження».

⁹⁰ Фотій Мелешко (1889–1970), український письменник на еміграції; деякий час – член УПСР; повстанський отаман у Глодоській волості в 1918–1920 рр., згодом начальник обозу Куреня низових Запорозжів у Запорізькій дивізії Армії УНР; з 1921 р. – на еміграції в Празі, де здобув вищу освіту; під час Другої світової війни – у Львові, відтак виїхав на Захід; з 1950-х рр. – у США, де працював кочегаром. Автор драми «Понад Дніпром», повісті «Три покоління» та мемуарно-історичної праці «Участь глодосян у визвольній боротьбі в роках 1905–1920». Помер у Нью-Йорку. Див.: М. Кушніренко. Пам'яті Фотія Мелешка // Свобода, 1980, 6 грудня, ч. 256, с. 6.

⁹¹ Тут йдеться, ймовірно, про Український допомоговий комітет.

⁹² Внизу, на полях сторінки зазначено: «продовження на попередній сторінці».

⁹³ Згори, на полях сторінки зазначено: «4.XII., Четвер, продовження з наступної сторінки».

⁹⁴ З польськ. концтрак, концтабір.

[94] П'ятниця [5 December 1952]

Мав вранці майже двогодинне колоквіум-іспит з професором Мозлі. Це підготовка до ригорозів, ставив він запити не тільки у своїй власній дисципліні, але в усіх дисциплінах, які належатимуть до мого докторського іспиту. Ішлося не так про те, щоб я точно відповідав на запити, але щоб дати мені уявлення, якого роду питання можуть на іспиті мені бути поставлені. – Я давав собі менш-більш добре раду. – Дату мого іспиту устійнено на початок березня. – Крім цього Мозлі дав мені поради, як внести прохання до Social Science Research Council за стипендією, яка вможливила би мені спокійно написати дисертацію, та яка давала би к. \$ 300 місячно.

[97] Четвер [11 December 1952]

Студентський гурток Російського Інституту zorganizував на сьогодні доповідь Рут Фішер⁹⁵. – Рут Фішер, колись в 1920-их рр. лідер Німецької Комуністичної Партії, потім троцькістка. Говорила про політику комуністичних партій в Західній Європі, зокрема Франції, по 2. Світовій Війні. Характеризувала дві течії: одну, що її очолював Жданов, та яка знайшла вислів в Комінформі, ця концепція вірила, що в Європі можлива комуністична революція: гл. великі штрайки й заколоти 1942 року, блокада Берліну; рівночасно ця лінія давала релятивно більшу свободу рухів комуністичним партіям сателітних країн, та Зах. Європи, федерувала їх в Комінформ⁹⁶ як співрядний чинник з ВКП (б). Ця лінія провалилася з аферою Тіта та несподівано енергійною поставою США в Європі. – Нова лінія репрезентована Маленковим, хоч сам Сталін її благословив на останньому Конгресі Партії. Ця концепція не вірить в революційну силу західних комуністичних партій. Її ціль: відколоти уряди Зах. Європи від союзу з Америкою. Звідси повторення прийомів пропаганди й політики доби «людових фронтів» 1930-их рр.: заклики до оборони «національної суверенності», міжклясового союзу (включно до «оборони національного капіталу»), загравання на антинімецькому комплексі французької публіки та на тихому бажанні французького уряду збурити [96]⁹⁸ сучасний двоподіл Німеччини. – Рут Фішер показувала протиріччя большевицької системи, яка з одного боку хоче скріплення комунікаційних рухів закордоном, а з другого боку боїться цього скріплення, яке завжди криє в собі небезпеку унезалежнення від Москви. «Концепція монолітного блоку, керованого з Москви, й охоплюючого весь світ, є утопією». Показувала силу стихійного патріотизму, який раз-у-раз проявляється навіть на комуністичних патріях. «В Росії за те є повна симбіоза націоналізму й кому-

⁹⁵ Рут Фішер (Ruth Fischer, справжнє ім'я – Ельфріде Айслер, 1895–1961), австрійська та німецька комуністка, співзасновниця Австрійської Компартії (1918) та одна з лідерів Компартії Німеччини; депутатка Райхстагу та пруського Ляндтагу (1924–1928), одна із засновниць Ленінбунду; з 1933 р. – на еміграції в Парижі, де створила Міжнародну групу, яка співпрацювала з Троцьким; з 1941 р. – на Кубі, а невдовзі – в США, де виступала з антисталінських позицій; з 1945 р. займалася дослідженнями історії комунізму для Кембріджського університету та видала книгу «Stalin and German Communism» (1948), після війни протягом восьми років співпрацювала з американською розвідкою; з 1955 р. знову жила в Парижі, де й померла.

⁹⁶ Комінформ, або Комінформбюро (Інформаційне бюро комуністичних і робітничих організацій), міжнародна комуністична організація (1947–1956), яка займалася пропагандою комуністичних ідей та протистоянням доктрині Трумена і плану Маршалла.

⁹⁷ Згори, на полях сторінки зазначено: «11.XII. продовження».

⁹⁸ Згори, на полях сторінки зазначено: «11.XII. 2-ге продовження».

нізму». – Рут Фішер глибоко заімпонувала мені своїм блискучим інтелектом і форматом своєї індивідуальності.

[98] П'ятниця [12 December 1952]

Ходив оглядати будинок Об'єднаних Націй. Цілогодінна тура з провідником. Надзвичайно смілива й елегантна конструкція, архитвір модерної архітектури. В порівнянні з женецьким Палацом Народів почувається, що мали до диспозиції значно менше простору. – Потім був в УВАН'ї, де зустрів Ігора Шевченка. – Ввечері в Літературно-Мистецькому Клубі мав доповідь про Швайцарію. Говорив майже півтора години. Багато мені потім казало, що доповідь здавалася їм інтересною й що слухали її з приємністю.

Субота [13 December 1952]

Вранці несподівано зателефонував проф. Робінзон і попросив прийти до нього до бібліотеки, де, як показується, він має маленький кабінет. – Робінзон хоче, щоб я йому в найближчих днях провірив в публікаціях партії С. Р.⁹⁹ та в писаннях Віктора Чернова¹⁰⁰ деякі пункти есерівської програми: як вони уявляють собі введення соціалізації сільського господарства. – Тішить мене цей доказ довіря зі сторони Робінзона, крім цього це дасть мені змогу дещо заробити, розв'язуючи проблему різдвяних дарунків.

[107] Серeda [31 December 1952]

Спокійний різдвяний тиждень у Філядельфії у Бентонів. Дістали гарні дарунки: я дістав від Ельмона порядний новий годинник, а ми обоє з Джоеном по 50 \$ для кожного з нас обоїх на гардеробу. Джоен купила собі плащ і костюм, я убрання, плюс запасові штани. – Полагоджував занедбання в моїй кореспонденції, читав. – Вислали прохання до Social Science Research Council, з усіма прилогами. (Понеділок, 21. XII, я ще раз бачив Мозлі, який дав свої поради до того, як стилізувати прохання). – Петрусь був потіхою й забавою всього дому. Він уже починає ставити «кльоцки» один на одний.

Завтра Ельмон відвезить нас, з усіма нашими багажами, до Нью Йорку.

[108] Пляни на 1953

Досвід учит, що тільки частину плянів дається реалізувати. Але треба плянувати: не будувати замки на льоді, але накреслювати життєві стратегічні пляни, які потім приходиться коригувати, згідно з ходом подій.

Перша річ на порядку: підготовка до усного іспиту.

В січні й лютому крім цього ще тільки: стаття для Енциклопедії¹⁰¹ (й разом для Мозлі) про розвиток української національної свідомості.

Все залежить від того, чи дістану стипендію Social Research Council. Якщо так, тоді на порядок приходить праця над дисертацією, як го[109]ловне завдання. Інші наукові пляни: 1) Написати одну (або дві) наукові статті для американських журналів. 2) Читати, підготовляти матеріали для моїх майбутніх курсів (з російської суспільної думки та про національне питання Росії і СРСР).

⁹⁹ Соціалістів Революціонерів (есерів).

¹⁰⁰ Віктор Чернов (1873–1952), російський політичний діяч, один зі засновників партії соціалістів-революціонерів та її основний теоретик; міністр землеробства в Тимчасовому уряді (1917), перший і останній голова Установчих зборів в Росії (1918); з 1920 жив в Естонії, з 1922 р. – в Німеччині, з 1931 р. – у Франції; під час війни через Лісабон емігрував до США (1941), де брав активну участь у діяльності Нью-Йоркської групи партії есерів та заробляв на життя писанням мемуарів («Перед бурей», 1953) та статей. Помер у Нью-Йорку.

¹⁰¹ Свідчень, що така публікація І. Лисяка-Рудницького побачила світ, не виявлено.

Продовжувати керівництво Комісії для Дослідів над Пореволуційною Україною. Якщо можливе: Редагування Збірника «Радянська Україна в 1920-их роках», як спеціальний номер Анналів УВАН.

Кілька порядних публіцистичних статей, одна або дві про польсько-українські відносини. Доповідь перед польською публікою про польсько-українські відносини.

Розбудувати знайомства в американських колах.

Працювати витривало над англійською мовою.

Домашні справи: Найважливіша річ – на кінець зрушити з мертвого пункту науку української мови в Джоен.

Більше терпеливості, більше любови й услужливості супроти моїх найближчих, більше контролю над зовнішніми актами, але теж над порухами уяви, над забаганками і примхами, над усім, що в мені егоїстичне, низьке, нечисте, лінове, розсіяне, безвідповідальне. Так мені Боже поможи.

[1 січня – 17 лютого 1954 р.]

[1] THE YEAR 1954

[2] [Friday, 1 January 1954]

«Сильвестра» провели спокійно вдома. З нами була приятелька Джоен, Пат Імс (Pat Eams). Після доброї вечері, сиділи над пляшкою коньяку, над якою працювали головно Пат і я. Навіть трохи впився. По півночі (в радіо неслися гучні співи й *bibamus*¹, з надвору дзвонили дзвони й гуділи корабельні сирени на Гадсоні) з'явилися ще два колеги Пат, як і вона профспілчанські організатори на відпустці в Н. Й. Вона з ними ще пішла на міст, а ми з Джоен пішли по родинному спати.

Які постанови на цей рік? Перша: аби я добре повів себе в Медісон. Друга: дисертація.

Приходить пора в житті, коли крайна пора об'єктивізувати себе творами, досягненнями. Юнак живе «на кредит»; дозрілий мужчина мусить жити досягненнями.

[4] [Sunday, 3 January 1954]

Минулий тиждень Джоен дещо хворіла. Два дні діти були навіть майже виключно на мене (Боже, яка це робота!), але й пізнішими днями я майже не виходив. Щоб передихнути, пополудні вибрався до Frick Collection, прекрасного інтимного музею. Умовився телефонічно з Дивничем, який цього музею ще не знав. Приємно показувати музей, якого знаєш і любиш, проте це може, трохи дхне снобізмом і напевно заважає контемплювати картини, як це можна робити одному. – Дивнич задоволений. В Ресерч Програм², саме вийшла його книга, бібліографія про український комунізм на кількасот сторінок³. – Давнич симпатичний особисто (ми після музею ще досить довго прохажувалися в Сентраль Парк⁴), багато розуміє в укр. справах, – але маю до нього жаль за його вихляси, та *Unzuverlässigkeit*⁵ в усіх серйозних ситуаціях.

[5] [Monday 4 January 1954]

До Ресерчу остаточно здав манускрипт Майстренка⁶: Я ще раз питав і дещо справляв переклад Луцького. Думаю, що не потребуватиму стидатися тієї праці, що на ній стоятиме моє прізвище як редактора. Скорочення, що їх ми з Луцьким поробили, вийдуть на книжці тільки на здоров'я. – Що мене дратує, що не вдалося мені роздобути тексту промови Шумського на ЦК КП(б)У⁷, що її я хотів залучити до кінцевого документального додатку. – Такі дрібні недотягнення не

¹ Від «*bibamus*» – вип'ємо (лат.). Повна фраза: «*Bibere humanum est, ergo bibamus*» – «Пити властиво людям, отже, вип'ємо». «*Ergo bibamus*» є назвою і приспівом застольної пісні, яка виникла на основі вірша Йоганна Вольфганга Гете.

² Дослідницька програма (англ.).

³ Йдеться про видання: *Ukrainian Communism and Soviet Russian Policy toward the Ukraine: An Annotated Bibliography, 1917–1953*. By Jurij Lawrynenko. New York, Research Program on the U.S.S.R, 1953.

⁴ Центральний парк в серці Мангеттена в Нью-Йорку.

⁵ Ненадійність (з нім.).

⁶ Мається на увазі книга: Iwan Majstrenko. A Chapter in the History of Ukrainian Communism. New York, 1954, перекладачем якої був Юрій Луцький.

⁷ Йдеться про промову одного із діячів українізації в 1920–1930-х рр. Олександра Шумського на червеному пленумі ЦК КП(б)У, де той під тиском розгорнутої проти нього політичної кампанії визнав «помилковість» власної позиції. Див. промову О. Шумського: litmisto.org.ua/?p=4316

раз можуть псувати сатисфакцію з цілої роботи. Так було напр. з іритуючою⁸ помилкою в Драгоманівському Збірнику – написав, що Н. Зібер⁹ був першим перекладачем «Капіталу» Маркса на рос. мову, яким він у дійсності не був – якої собі потім довго не міг простити.

[6] Ввечері пішов до д-ра Івана Лондона, який запросив мене до себе. (Лондон був моїм першим американським «босом», – керівником нью-йоркського відділу Harvard University Refugee Interview Project¹⁰). Мешкає в Брукліні, треба було годину їхати. Справа така: Лондон очолює одну дослідчу акцію, формально причеплену до когось з університетів, здається Єйльського (сам він є, до речі, викладачем у Бруклін Коледж), але на яку гроші пливають з якихось урядових джерел. Ідеться про вишукування таких «тем» чи «комплексів», які могли б пропагандивно впливати на советське населення. Устійнення цих тем має відбуватися чисто науково-емпіричним способом. (Лондон психолог і соціальний статистик, який оперує методами природничих наук і згори дивиться на, як він каже, т. зв. «експертів для Росії»), шляхом опитування найновіших підсоветських утікачів. Лондон уже має готовий квестіонар «А», для росіян, а тепер хоче підготовляти квестіонар «Б», для неросіян, в першу чергу для українців. Лондон скар[5]жився, що пробував звертатися до деяких українців, але вони показалися «uncooperative»¹¹. – Я пояснив, що в інших обставинах радо з ним співпрацював би, але виїжджу й порадив звернутися до Євгена. Це може бути для нього добрий додатковий заробіток.

[7] [Wednesday, 6 January 1954]

Нині наш Свят Вечір. – Ми з Джоен були запрошені до Пизюрів. Мама залишалася вдома з дітьми (це перший раз, що ми вийшли обоє ввечері з дому, після народження Єлисавети¹².) Ірина підготувала традиційну різдвяну вечерю: борщ з ушками, риба, пірижки з капустою й сиром, голубці, кутя, суш. Все знаменито підготоване. Тишуся, що Джоен раз мала зразок традиційної української кухні. – Василь теж був з нами. Приємно й весело балакали, не торкаючись ніяких серйозних питань. (Василь з деякого часу немов обминає розмов зо мною; не є теж випадком, що він у мене від місяців не показується. – Бог з ним.) – Вагітність Ірини зачинає показуватися. Виглядає вона свіжо, її цера¹³ така добра, якою не була віддавна – Ірина це жіноча жінка, якій материнство потрібне психологічно й фізіологічно й подружжя Пизюрів було б мабуть щасливіше, коли б вони вже давно придбали собі дитину.

[9] [Friday, 8 January 1954]

Мені нарешті вдалося розв'язати одну справу, яка дуже й дуже мені тяжіла: підшукати наслідника на пост секретаря Комісії для Дослідів над Пореволуційною Україною. Комісія була в великій мірі моїм твором і не хотілося мені, щоб вона з моїм виїздом завмерла. Звертався я до кількох людей, м. ін. до молодого

⁸ Дратівливою.

⁹ Мається на увазі Микола Зібер (1844–1888), український економіст, соціолог, громадський діяч; один з перших популяризаторів Карла Маркса в Російській імперії й Україні.

¹⁰ Гарвардський проект з інтерв'ювання біженців (англ.).

¹¹ «Неохочі до співпраці» (англ.).

¹² Мається на увазі Єлизавета Джоєфіна Степлтон (Elizabeth Stapleton, прізвище у першому подружжі – Roslosnik, 1953 р. н.), донька І. Лисяка-Рудницького, медсестра за фахом та активістка екологія; мешкає у м. Етні (Каліфорнія).

¹³ Шкіра.

історика Грицака¹⁴, який нещодавно з Мінеаполіс переїхав до Нью Йорку, – але всі мене відмовляли. Нарешті звернувся до Подоляка (=Костюка) і він майже з місця погодився. Це мене щиро тішить, бо Подоляк має дані діло повести добре, – а коли б не зумів, то тоді відповідальність буде за ним, а не за мною. Ніхто не зможе мені закинути, що я собі підшукав слабого наступника, бо кваліфікації Подоляка не менші, якщо не більші, за мої.

[10] [Saturday, 9 January 1954]

Дата виїзду поволі наближається, що пізнати хочби по тому, що помешкання прибирає оголеного вигляду. Ще є стільки діл до погоди в Нью Йорку, що Бог відає, як ми з цим упорасмося. – Джоен, крім поточної праці з дітьми й пакування, вечорами ще постійно переписує магістерську працю Євгена¹⁵, щоб її скінчити перед виїздом. Я днями здебільша пересиджую в бібліотеці. Закінчив підготовку великої порції курсу російської історії – але щойно тепер забіраюся до другого курсу, західноєвропейської історії. Аби мати хоч кілька лекцій підготованими! – А тут ще цілий ряд інших справ, які вимагають викінчення й упорядкування. З практично-екзистенціальних справ найважливіше: Подання до Фондації Форда – вони мають нові «регіональні» стипендії для студентів, докторантів і докторів в області східноєвропейських і советознавчих студій. Для мене це може бути: екзистенція на рік і передумовини для написання дисертації.

[12] [Monday, 11 January 1954]

Порядкуючи старе шпаргалля, знайшов я цей «портрет», що його 10 років тому намалював з мене один графолог у Празі. Сторінку мого рукопису дала йому моя тодішня girl-friend Генні Швенцер. Я побачив це в неї і «сконфіскував». Графолог мене самого на очі не бачив. Його характеристиці не можу відмовити дотепности. Що з цієї «великої майбутности», яку він мені пророкував? Чи тут сила зовнішніх обставин, чи я сам не виявив досить енергії й цілеспрямованости? На жаль теж – після нервової кризи 1947 / 50 pp. – змінилися ті великі здібності, які він приписував «in der Verkehrsfrage»¹⁶.

[17] [Saturday, 16 January 1954]

Сьогодні був справжній «землетрус»: 1) Рано приїхали Бентони забрати Петруся. Ми йому від кількох днів говорили, що «велике, чорне авто» забере його до Філадельфії, тому він зовсім не був занепокоєний. Проте не знати, як він перенесе це перше розстання – на тиждень – зі своїми батьками. – Баба плакала, коли Петрусь відїздив і після цього. Моя Мама дуже любить маленького, його щобіт, його сміх, – хоч вона практично нам небагато вміла в опіці над дитиною допомогти, не маючи для цього ані часу, ані вправи. – Ми з Джоен раді, що Петруся не буде в цих останніх днях вдома, бо він тепер у такій стадії, коли його треба постійно пильнувати, а це не легко, коли хата догори ногами й ми заняті пакуванням. 2) Пополудні, на 3 год. поїхали ми христити малу Єлисавету-Джо-

¹⁴ Павло Грицак (1925–1958), український історик в еміграції; родом з Перемишля; під час Другої світової війни служив у дивізії Ваффен СС «Галичина», потім навчався в УВУ, Мюнхенському та Міннесотському університетах, вивчав медієвістику в Фордемському університеті (США) під керівництвом О. Галецького. Помер у м. Нью-Йорк. Автор праці з історії Галицько-Волинської Русі («Галицько-Волинська держава». Нью-Йорк, 1958) та спогадів «Вежі та кулемети» (Мюнхен, 1959).

¹⁵ Йдеться про магістерську працю Є. Плизюра про М. Бакуніна, написану в ході його студій в Колумбійському університеті на семінарі професора Франца Ноймана, яка побачила світ у 1955 р. з легкої руки проф. Романа Смаль-Стоцького.

¹⁶ «У справі руху» (нім).

зефіну до грек.-католицької церкви на даунтауні. Хресні батьки – Ірина Пизюр і Василь Рудко. Рівночас[18]но¹⁷ христилася ще одна дитина. Наша маленька була чемна майже весь час, аж під кінець розревілася. – Потім Джоен з дитиною вернулася таксівою додому, я залишився в місті. 3). Ввечері була моя доповідь в Комісії для дослідів над пореволюційною Україною, що з нею хотів у цей спосіб розпрочатися. Прийшло чимало людей, м. ін. навіть Чубатий, який на засіданнях Комісії ніколи не бував. Я реферував книжку Майстренка про боротьбистів, потім зачитав уривки мого листування з Майстренком, де ми обмінялися думками на тему укр. комунізму. – Дискусія мене мало вдовольняла: Левко Чикаленко й Кедровський¹⁸ говорили зі своїх спогадів, але доволі хаотично, без ясної думки й концепції. Тактовно й розумно говорив Дивнич, пояснюючи появу укр. комунізму з одного боку соціальним утопізмом, а з другого боку політикою Заходу, який просто загаяв українців в обійми Леніна. Але більшість дисертантів на страшенно низькому рівні – наївно-патріотичне «засуджування» Майстренка. М. ін. довелося мені в відповідях дати по пальцях Ветухову.

[21] [Wednesday, 20 January 1954]

Мені вдалося поладити справу, яка тяжіла мені віддавна: В німецькому ген. консуляті легалізував підпис на заяві, що я знаю, що Ева Конріх мала у Празі мебльоване помешкання. Це допоможе їй дістати відшкодування.

В кафетерії зустріч з Кедриним, у присутності Мама й Костя Варварова. Йшлося про те, щоб перекопати Кедрина, щоб він узяв на себе керівництво українського сектора в мішаній польсько-українській студійній групі, яку Грабик планував спільно зо мною. Відповідь Кедрина була абсурдна: з одного боку він признає необхідність польсько-укр. порозуміння, а з другого боку говорить, що мовляв, поляки сякі й такі. З одного боку – «нема над чим дискутувати бо й так тут усе ясно», – а з другого боку, признає існування масу нерозв'язаних, спірних питань і взаємних упереджень, які замикають дорогу до зговорення. – По суті, я переконаний, Кедрин боїться мракобісів із «Свободи». – Таким чином упадає конструктивна ідея. Я вже підчитав [?] укр. залогу – крім полі[22]тично-го завершення, що його відмовився дати теж Витвицький! –

[22] [Thursday, 21 January 1954]

Велика подія укр. політики, це смерть Андрія Лівницького. Хвороба і старість уже й так не давала йому належно виконувати ролі Президента, але його відхід в даних обставинах ще тільки загострює критичну ситуацію Державного Центру. Лівницький, на смертному ложі, признає головою уряду Витвицького, який таким чином виростає на центральну фігуру. Чи доросте Витвицький до висоти вимог ситуації? Сумніваюся. Бракує йому конструктивної політичної уяви, а його смішна амбітність і Eitelkeit¹⁹ визначає його як малу – не зважаючи на певні позитивні прикмети – людину. Що буде з Держ. Центром Бог

¹⁷ Згори, на полях сторінки зазначено: «Субота – продовження».

¹⁸ Ймовірно, мається на увазі Володимир Кедровський (1890–1970), український громадський військовий та політичний діяч, публіцист, член Української Центральної Ради (1917), керівник державної інспекції Армії УНР, полковник (1919); протягом 1919–1921 рр. – військовий аташе у дипломатичних представництвах УНР у Латвії, Естонії та Фінляндії; на еміграції у Відні (1921), а відтак у США, де був співредактором газети «Свобода» (1926–1933) та керівником українського відділу «Голосу Америки» (1955–1963). Автор книг «Римське Андрусово. Спомини про польсько-російські мирові переговори в 1920 р.» (1936), «Обриси минулого» (1966) та ін.

¹⁹ Марнославство (нім.).

святий знає. – Глупота й бездарність наших «батьків народу» така дратуюча, що я задоволений, що принайменше деякий час стоятиму подальше від нашої «громадськості».

[23] [Friday, 22 January 1954]

Пакування наближується до кінця. В найближчий понеділок наші багажі спедитором²⁰ відійдуть до Медісон. Сьогодні прийшли забрати багажі, щоб їх зважити й оцінити. – Велику частину наших манатків оставляємо для Джона й Ельспет, що заберуть їх собі до Принстону. – Знову іншу частину залишаємо Мамі. – Книжки частинно залишаю в Філадельфії у Бентонів, кілька пакунків висилаю до Медісон. – Мама бере наше помешкання на 305 Riverside Drive, переноситься до великої кімнати (нашого living room²¹), решту піднаймає. – Джоен щойно сьогодні скінчила переписувати магістерську дисертацію Євгена про Бакуніна. – Я, поруч з пакуванням, ще раз-у-раз бігав до бібліотеки. – Останні дні ми вже не варили, але запрошували нас сусіди. Подружжя Feih²², що їхня дволітня донечка Патті, була girl-friend Петруся, дали в нашу честь елегантну вечерю.

[24] [Saturday, 23 January 1952]

День виїзду з Нью Йорку. – Джон приїхав ще вчора, помагав пакувати. Ми працювали напружено, чистили й замітали, щоб залишити за собою хату в менш-більш пристойному вигляді. – Остання сутічка між Мамою і Джоен. Мама мала претензії, що Джоен віддає братові деякі з господарських і кухонних причандалів, що на них рефлектувала Мама. Полагоджено компромісово. – Ми сподівалися, що виїдемо к. 2-ої год., але пакування затягнулося до 5-ої; потім виявилось, що авто зупинувалося, поки Джон знайшов гараж, що схотів його довести до порядку (субота вечір!), уже було к. 8-ої. – До Філадельфії приїхали по 10-ій. Петрусь, очевидно, вже спав, так що не могли з ним привітатися. Якби ми собі дали ради, якби не те, що Бентони взяли його на цей тиждень до себе, Бог святий знає.

[25] [Sunday, 24 January 1954]

Радісна зустріч з Піті²³, який викрикує «Daddy, Mummy»²⁴, «Тато приїхав» і т. д. Зо мною негайно зачав говорити по-українськи. – Сумна вістка з Медісон. Mrs. Gerth²⁵, жінка професора, що їх хату піднаймаємо, dokonala самогубство,

²⁰ Експедитор.

²¹ Вітальня (англ.).

²² Осіб встановити не вдалося.

²³ Тобто з сином Петром.

²⁴ «Тато, мама» (англ.).

²⁵ Йдеться про подружжя Гертів: Ганс Герт (Hans Gerth, 1908–1978), американський соціолог німецького походження, студював у Гайдельберзькому університеті та Лондонській школі економіки, після промоції на доктора в Франкфурті (1933) працював в Кільському університеті, паралельно був кореспондентом газети «Chicago Daily News», у 1938 р. через Велику Британію емігрував до США, де працював спочатку як асистент професора соціології в Іллінойському університеті, а з 1947 р. як професор університету Вісконсіна; перекладав твори Макса Вебера; у 1971 р. повернувся в Німеччину, де викладав як професор соціології університету у Франкфурті-на-Майні (1971–1978); почесний член Німецького товариства соціології. Автор праць: Person und Gesellschaft. Die Psychologie sozialer Institutionen. Frankfurt am Main/Bonn, 1970; Bürgerliche Intelligenz um 1800. Zur Soziologie des deutschen Frühliberalismus. Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 1976. Дружина Г. Герта – д-р. Гедвіг Іде Герт (Hedwig Ide Gerth, 1910–1954), донька графа Теодора фон Рівентлова, була невтомною помічницею протягом багаторічної наукової діяльності свого чоловіка, однак не дозволяла вписувати свого співавторства в його книги. Детальніше див. Nobuko Gerth. «Between Two Worlds» Hans Gerth: Eine Biografie 1908–1978. Wiesbaden, 2002.

підрізала собі горло в лазничці, де знайшли її муж і одна з доньок. (Нам написали рівночасно Joanne Both²⁶ і Mrs. Hughes²⁷, теща Джона). А Джоен ще кореспондувала з нею у справі винайму хати. Бентони бачили її, коли 31. XII. були на весіллі Джона в Медісон, а наші сусіди знайомі подружжя Мензель²⁸, кол. студенти Герта по соціології оповідали мені про музичні вечори в хаті І ертів... Як страшенне хвора мусіла бути ця жінка – мати не молодих дітей! – щоб зробити такий крок! І чи нервово хвилювання й турботи, зв'язані з перепровадженням, не були тут остаточним імпульсом! Ми обтерлися тут об велику людську трагедію, якої сенс на завжди залишиться для нас [26] невідомий.

[Monday, 25 January 1954]

На просьбу Джона, поїхав я з ним до його хати, – переробленої із старої сільської кузні, – щоб допомогти привести її до порядку. За кілька днів Джон поїде по Ельспет, яка ще кінчає екзамени у своєю коледжі. – Пополудні Джон взяв мене на оглядини Принстонського університету. (Він живе приблизно 20 минут від Принстону). Маленьке містечко, де в усіх напрямках порозкидувані різні університетські будинки, молодь на кожному кроку. Дивовижна мішанина дев'ятнадцятовічного псевдоготичу й ультра-модерної архітектури. В бібліотеці випадково зустріли Решетаря (передтим я безуспішно пробував зловити його вдома). Він узав нас до себе до хати. Він має мале, але елегантне парубоцьке помешкання, д. гарно улажене. Я жартував, що тепер йому ще тільки бракує коханки або жінки. Приємно сплетничали, при чому Решетар атакував, а я боронив Робінсона.

[30] [Friday, 29 January 1952]

Резюме тижня в Філадельфії: З ділових справ – нарешті скомплектував і вивіслав аплікацію до Фордівської фундації на пре-докторальну стипендію. (Це зовсім нова, велика стипендійна програма в полі советознавчих і східноєвропейських студій, із стипендіями різних ступнів: студентськими, пре- і постдокторальними; велетенський, скомплікований квестінар, з численними прилогами; Мозлі радив мені подаватися.) – Влодко з жінкою були в Бентонів на вечерю в вівторок, таким чином я був звільнений з потреби зложити вуйкові візит). – Був у різних земляків: В поета Славутича²⁹, з нової східняцької еміграції. Він студіює на U. of Pennsylvania в Філадельфії, наближається до докторату, має стипендію, вже здобув деякі зв'язки. Виглядає на вирівняну натуру, що знає, що хоче й який в Америці проб'ється. – Знов відвідав Галину Журбу³⁰, провів з нею

²⁶ Тут помилка автора у написанні прізвища, йдеться, очевидно, про Joanne Booth.

²⁷ Мається на увазі Грейс Джонстон Дедман Г'юз (Grace Johnstone Dedman Hughes, 1894–1979), дружина проф. Вісконсінського університету Мерритта Єркаса Г'юза, родом з шотландських квакерів з Ньютон-Стюарт, мати Ельспет Бентон Г'юз та Девіда Г'юза; емігрувала в США (1918), де навчалася в жіночому ліберальному коледжі Брин-Маур у Пенсильванії, а відтак на магістерських студіях у Вісконсінському університеті; працювала вчителькою; після одруження жила в м. Медісон; як дослідниця англійської літератури допомагала чоловікові в його студіях над творчістю Джона Мілтона. Померла у м. Пасадені (Каліфорнія).

²⁸ Осіб встановити не вдалося.

²⁹ Мається на увазі Григорій Жученко (літ. псевдонім – Яр Славутич, 1918–2011), український поет та перекладач; на еміграції спочатку в Німеччині, а потім в США; з 1960 р. в Канаді, професор Альбертського університету, де викладав українську мову (1960–1983); член Об'єднання українських письменників «Слово». Помер у м. Едмонтоні.

³⁰ Галина Журба (справжнє ім'я – Галина Домбровська, по чоловікові – Нивська; 1888–1979), українська письменниця родом із Чернігівщини, яка походила зі спольщеного роду Копистенських і,

премилий вечір, засидівся аж до півночі. У старості й убоз[31]тві, вона залишається справжньою дамою, сповненою інтелектуальної верви мудрости й дотепу. Я «сповідався» їй з речей, що про них не часто доводиться мені говорити: моє внутрішнє двоїсте відношення до українства, яке вмію бачити рівночасно «відсередини» й «ззовні». Вона розказувала мені прецікаво про свою нову книгу, – першу частину автобіографії: дитинство в польській шляхетській родині кінця 19 ст., традиції повстання 63 р., зустріч польської й української національних стихій. – Політична сенсація укр. Філадельфії: «чистка» в редакції «Свободи». Викинули Кравцева й Лужницького³¹, й то в спеціально бруталний і хамський спосіб. Причина: На засіданні Укр. Конгр. Ком-ту³² Кравців висловився був за УНРадою. Тепер редакцію віддано в руки «певних» бандерівців. – Ми з Джоен пішли разом до кіна, вперше від народження Єлисавети.

[33] [Monday, 1 February 1954]

Приїзд до Медісон. – Виїхали з Філадельфії вчора ввечері, до Чікаго мали зарезервоване купе. До речі, такий американський Пульман³³ це чудо раціонального використання простору й мало подібне у своїй алюмінієвій гладкості і блискучості до європейських плюшованих спальних вагонів. Але купе, яке обчислене на 2 особи, було тисновате з дітьми. Особливо Піті треба було пильнувати кожної хвилини. – Він раз-у-раз пробував вибігати на коридор, натискати різні гудзики й електричні контакти, спускати воду в туалеті і т. д. Отже треба було його постійно забавляти. Все ж ми дещо спали вночі. Приїхали до Чікаго к. 8-ої, годину чекали на станції, а потім іншим поїздом даліше. До Медісон прибули приблизно вполудне. Джордж і Джоен Бут чекали нас на станції і своїм автотом довели нас до нашої нової хати.

[38] [Saturday, 6 February 1954]

Цілий тиждень пішов на розпаковування речей і приводження хати до порядку. Домик не великий, серійна конструкція з дерева й синтетичних матеріалів. Дві спальні (одна для нас, друга для дітей), світлиця («living room»), мала

повернувшись рано до українства, зайнялася літературою (друкувалась у Києві), у міжвоєнний час мешкала і працювала на Волині та у Львові, де видала дві повісті на тему Визвольних змагань: «Зорі світ заповідують» (1933) і «Революція йде» (1937), згодом у Кракові роман «Доктор Качіоні» (1943); виїхала на еміграцію через Німеччину у США, видала романи «Далекий світ» (Буенос-Айрес, 1955, Нью-Йорк, 1978) та роман «Тодір Сокір» (1967). Померла у Філадельфії.

³¹ Мається на увазі Григорій (Григорій-Микола) Лужницький (1903–1990), український учений, поет, перекладач, театральний критик, історик театру, театрознавець та журналіст; навчався в Українському таємному університеті (1922–1923), Грацькому університеті (1922) та Карловому університеті у Празі (1923); д-р філософії (Прага, 1926, тема дисертації «Розвій української лірики 19-го століття»), д-р габілітований (Грац, 1946, тема: «Розвиток українського театру»); редактор літературного місячника «Поступ» (1927–1931); член літературознавчої секції та дійсний член НТШ (1927); працював у Інституті суспільних наук та Львівському університеті (1940–1941); під час німецької окупації Львова викладав історію театру при Українському театрі Львова та очолював Літературно-мистецький клуб; у 1946 р. виїхав до Австрії; з 1949 р. на еміграції в Філадельфії в США, працьовник редакції газети «Америка» (з 1950 р.; у 1959–1963 рр. – співредактор); гостьовий професор Пенсильванського університету (1959–1965), продекан факультету літератури УТГІ з Мюнхена (філія в Нью-Йорку), один із засновників Осередку Праці НТШ у Філадельфії. Детальніше див.: Збірник праць і матеріалів на пошану Григорія Лужницького (1903–1910) // Записки НТШ. Праці філологічної секції. Т. ССХІІ. Львів, Нью-Йорк, Париж, Сідней, Торонто, 1996.

³² Український конгресовий комітет Америки (УККА), організація, яка репрезентує українську громаду США, заснована в 1940 р.

³³ Великий пасажирський спальний залізничний вагон (пульман, пульманівський), названий за іменем американського фабриканта-виробника вагонів Джорджа Пульмана.

робітня для мене й мікроскопічна кухня; крім цього в підвалі пивниця й гараж. Є автоматичне ogrівання й телефон. Все лихеньке, але досить притульне. Прикрашує помешкання велетенська (пропорційно до простору) бібліотека, розташована по майже всіх кімнатах. Знаходжу в ній багато речей цікавих для мене. Зате бракує чимало з потрібних устаткувань домашнього господарства, – що не дивно, коли подумати, в якому стані господарство Гертів мусіло бути в останніх часах і що помешкання приводили до порядку приятелі родини. –

Хата на самому краю міста, при сліпому кінці вулиці, горизонт замикає горб з ліском, який в літі мусить гарно зеленіти. – Добре полу[39]чення³⁴ з університетом маю автобусом; зате певні ускладнення будуть з закупками, бо крамниці доволі далеко. – Після вогкого, задимленого й запарошеного Нью Йорку, легені з насолодою вдихають тутешнє холодне, сухе, прозоре повітря, яке нагадує мені Україну. – Нова проблема в фамілійному побуті: Петрусь, який в Нью Йорку спав в ліжечку з ґратами («сріб»), тепер перейшов до відчиненого ліжка. Результати: Вечері його тяжче положити спати, а вночі, або раннім ранком він біжить до нашої кімнати. Крім цього, через те, що Петрусь і Лесь³⁵ тепер сплять в одній кімнаті, вони легко себе взаємно будять своїм плачем.

Завтра починається праця на університеті.

[46] [Sunday, 14 February 1954]

День глувих пригод. – Рано ми рішили поїхати до Квекерського мітингу. За-телефонували по таксіву, але вона не з'явилася (видно шофер не знайшов вулиці). Коли ми стояли перед домом, чекаючи на авто, виявилось, що ми замкнули за собою хату так, що не можемо назад до неї ввійти. Від сусідів зателефонували по інше авто. Приїхали на мітинг із спізненням. Діти були неспокойні, турбуючи поглиблену мовчанку зборів і ставлячи нас в незручне становище. (Ми заріклися ніколи більше не брати дітей до мітингу; але це значить, що Джоен і я не матимемо змоги ходити туди спільно, тільки хіба на переміну). Після цього ми були на обіді в Юзів (Hughes). Так я вперше познайомився з батьками Ельспет. Її мати говорить з сильним шотландським акцентом. Батько³⁶ – говорить прецизно, з притиском і легкою авторитарною інтонацією; людина напевно дуже культурна, але уявляю собі [45] його як педанта й еґоцентрика першої кляси. – Їхній дім прекрасно уладжений: античні меблі, дорога порцеляна і срібло, зі смаком підібрані образи на стінах і килими на підлозі, ніде ні порошинки. – На обіді був теж мій «старший колега» з історичного департаменту, проф. Бордмен³⁷ (від да-

³⁴ Згори, на полях сторінки зазначено: «продовження».

³⁵ Тобто Єлизавета.

³⁶ Мається на увазі Мерріт Еркс Г'юз (Merritt Yerkes Hughes, 1893–1971), американський вчений філолог-літературознавець; родом з Філадельфії; квакер, дослідник літератур Англії, Франції та Італії; ступінь магістра здобув в Единбурзькому університеті (1918), докторат – в Гарварді (1921); почесний доктор Единбурзького та Бостонського університету, професор Каліфорнійського університету в Берклі (1922–1936), відтак – Вісконсінського університету (1936–1963), де десять років був деканом факультету; під час Першої світової війни служив в армійській розвідці; під час Другої світової війни – з 3-ю армією США в Франції та Німеччині як польовий історик; після війни викладав у Лондонському університеті (1946–1949) за програмою Фулбрайта, під час літніх сесій викладав також в різних університетах США та Канади; видавець повного зібрання творів Джона Мілтона.

³⁷ Мається на увазі Юджин Бордмен (Eugene P. Boardman, 1910–1987), американський історик, довголітній професор історії країн Сходу в Університеті Вісконсіна-Медісона, викладач курсу історії релігій, який здобув два магістерські ступені, один з яких в Гарварді (1939); під час війни служив у морській піхоті США (під час нападу японців перебував в Пірл-Гарборі; був військовим перекладачем з японської); з 1946 р. був асистентом професора в Медісоні на історичному факультеті

лекосхідної історії), із симпатичною, бадьорою жіночкою й 4 дітьми. Молодий Юз, Дейвід³⁸, відвіз нас автом Бордменів додому. Леся поставили в кошику на порозі й пробували різними способами вломатися до хати. Нарешті не залишилося нічого кращого, ніж вибити вікно в пивниці. Дейвід проліз через нього й відчинив хату з середини.

[47] [Monday, 15 February 1954]

Тиждень тому, як я зачав вчити. Маю два курси, один для початківців – зах. європейська історія після 1660, – і один для студентів третього й четвертого року, – російська історія від половини 19 ст. В першому курсі к. 80, в другому 25 слухачів. Велика різниця інтелектуального рівня й розвитку між старшими й молодими студентами. В перших видно активне зацікавлення, вони ставлять запити, реагують, і т. д. Останні часто сидять з байдужими й пасивними обличчями й Бог-зна, де мандрують їхні думки. – Виклади маю з рази на тиждень, в понеділок, вівторок і середу, обі години підряд, що залишає доволі часу для мене. Очевидно, підготовка викладів коштує саме багато часу і труду, але старий професор, який повторяє свої курси, з малими змінами, кожного року має повну змогу творчої наукової праці.

[48] [Tuesday, 16 February 1954]

Загальні завваги про університет: Він дуже просторий, і своїми забудованнями, й кількістю студентів. Головний натиск (що зрозуміло, у стейтвій школі) лежить на таких практичних дисциплінах, як хліборобство, молочарство, техніка і т. д. Гуманітарні дисципліни скупчені в Liberal Arts College³⁹. В порівнянні з Колумбією, приємно вражає простір, напр. я ще з одним «інструктором», маємо великий, гарний офіс. Науковий рівень професорів, оскільки орієнтуюся, зовсім порядний, напр. довгі роки вчив тут знаменитий візантолог світової слави Васильєв⁴⁰. Але те, що насправду найбільш позитивне і приємне, це товариська атмосфера і простота. (Пригадую наших претензійних «академіків»!) Я особисто зустрівся з дуже гарним підходом моїх колег і готовністю йти мені, де можна,

та викладав власний курс «Далекосхідна історія», здобув ступінь д-ра філософії (1947), викладав також курси японської, китайської та корейської історії; у 1950–1960-х рр. був відомим у США як керівник магістерських і докторських дисертацій та викладач-орієнталіст; у 1956–1957 рр. працював як старший науковий співробітник з китайських досліджень в Східноазійському інституті Колумбійського університету; з 1948 р. належав до Товариства Друзів та був дуже активним у цій організації аж до смерті; у 1965–1966 рр. лобював зміни в американській політиці щодо Китаю; почесний доктор Еджвудського коледжу (1987).

³⁸ Девід Єркс Г'юз (David Yerkes Hughes, 1924 р.н.), син Мерріта Єркса Г'юза та Грейс Дедман Г'юз, брат Ельсбет Бентон, навчався в Колумбійському університеті (магістерська програма, 1955), доктор філософії Іллінойського університету (1962, дослідження «Війни світів» Г. Дж. Веллса, опубліковане в 1993 р.), викладач гуманітарних дисциплін в Інженерному коледжі Мічиганського університету (у 1978–1994 рр. – професор); співредактор, разом з Робертом Філмусом, книги: H.G. Wells. Early Writings in Science and Science Fiction. Berkeley, University of California Press, 1975.

³⁹ Мається на увазі Коледж вільних мистецтв Вісконсінського університету в Медісоні.

⁴⁰ Мається на увазі Олександр Васильєв (1867–1953), російський історик медієвіст та візантолог, засновник візантології у США; після захисту дисертації (1902) викладав у Юр'євському (Тартуському) університеті як професор кафедри загальної історії (1904–1912), в Санкт-Петербурзькому університеті як професор та декан історико-філологічного факультету (1912–1922); з 1919 – член-кореспондент Російської АН; з 1925 р. виїхав у Берлін, Париж та США в відрядження, після якого не повернувся в СРСР і залишився викладати у Вісконсінському університеті в Медісоні (1925–1938); член Югославської АН, Американської Академії Середньовіччя та голова Міжнародної Асоціації Візантиністів.

на руку. (Гарний жест голови департаменту, Гаррінгтона⁴¹, який зі своєї жінкою несподівано відві[47]дав нас у нашій хаті.[])

[49] [Wednesday, 17 February 1954]

Познайомився з Едмундом Завацьким⁴² (Zawacki), професором слов'янських літератур і мов. Це американський поляк, ще молодий, добре виглядає, енергійний і самовпевний у своїй поведінці. Але дивовижна ментальність: якась комбінація польського ендека із примітивом з американського Middle West⁴³. Наша розмова тривала к. 3 годин. Завацький насамперед з піною «висипався» на нову книжку Шарпа (Sharp⁴⁴) про Польщу (яка, дійсно полякам може йти на нерви), потім розвивав передо мною геніальний план, як Америка може виграти «холодну війну»: щорічно запросити 10.000 сов. громадян на візиту до США. (Він ще правда не вірить, що сов. уряд цю пропозицію прийме, але думає, що відмова буде для Кремля великою «моральною поразкою!») – Такі нісенітниця він говорить з великою самовпевненістю й аподиктично!

[54] [Monday, 22 February 1954]

Сьогодні, – як і 2 тижні тому, – засідання департаментального комітету. Відбувається це підчас обіду. Всі сідають за столом всуміш, без установленого порядку, крім голови департаменту, який сидить по середині. Кельнерка обслуговує. В перерві між стравами й за кавою, голова департаменту ставить пропозиції, реферує справи. Дискусія коротка й ділова, немов група вправних гравців, які з позірною легкістю – за якою криється довга вправа – перекидаються м'ячем. Ухвали здебільша односторонні, бо справи підготовлені заздалегідь головою департаменту й окремими підкомісіями. Подивляю це функціонування англосаксонської демократії у практиці. – Який контраст з томлячими безконечними українськими засіданнями, де найпростіші справи тягнуться як довга хвороба!

⁴¹ Мається на увазі Фред Гарві Гаррінгтон (Fred Harvey Harrington, 1912–1995), американський освітній діяч та історик; здобув звання д-ра філософії в Нью-Йоркському університеті (1937) та відразу розпочав кар'єру в Університеті Вісконсіна; за винятком короткочасної праці в університеті Арканзасу під час війни, уся його діяльність була пов'язана із Вісконсінським університетом; був батьком-засновником так званої Вісконсінської школи історії дипломатії; обіймав різні адміністративні посади в університеті, зокрема, був деканом історичного факультету (1952–1955), президентом (1962–1970); в Американській раді освіти очолював свою Комісію з академічних справ (1962–1966), а також її Комітет з федерального законодавства (1962–1965).

⁴² Едмунд Завацький (Edmund Zawacki, 1908–1993), д-р філософії, викладач слов'янських мов у Вісконсінському університеті у 1939–1978 рр., керівник кафедри у 1939–1960 рр.

⁴³ Середнього Заходу (англ).

⁴⁴ Йдеться про Самуеля Шарпа (Samuel L. Sharp, 1908–1986); родом з Польщі; випускник юридичного факультету Варшавського університету; редактор єврейської варшавської преси з політичних і міжнародних питань; у 1941 р. через Швейцарію, Францію та Іспанію емігрував до США, де працював як професор Американського університету в Вашингтоні (1949–1976); та про його книгу: Samuel L. Sharp. Poland: White Eagle on a Red Field. Cambridge, MA, Harvard University Press, 1953.

[Поїздка до Москви на Міжнародний історичний конгрес та подорож на Україну, 1970 р.]

[1] 1970

Поїздка на Міжнародний Історичний Конгрес і на Україну

[2] 16. серпня (неділя)

(Лондонське летовище). – Вчора ввечорі відлетів з Вашингтону. Джон Бахман¹, разом з усією своєю родиною, відвіз мене на летовище. – Останні дні я був такий зайнятий, що не мав часу хвилюватися подорожжю, що передо мною. – Коли літак піднявся в повітря, я згадав мій перший літ до Європи, десять років тому. Це теж було у зв'язку з Міжнародним історичним Конгресом, Стокгольмським².

– Пригадую, що тоді моєю сусідкою, що на розмові з нею пройшла вся ніч була французжанка, Mme Carpette³. – В Бостоні літак приземлився, сіли нові пасажери. Моя сусідка виявилася цікава: Janet Benson⁴, віком під тридцятку, кандидат до докторату з антропології на Брандайському університеті. Їде до Індії, де один⁵ рік про[з]вадитиме антропологічні дослідження в провінції Гайдарабад. – Приємно балакали про антропологію, відносини на університетах, різниці між американським та європейським побутом.

Кожного разу, коли я вибираюся з дому в подорож, неодмінно мушу щось забути. Я намагався відгадати, що забув цим разом. Раптом згадав: візитна картка Цветкова⁶, з його адресою та телефоном, залишилася на моєму бюрку... От клопіт!

Несподіване ускладнення виявилось в Лондоні. Показується, що літак Бритійської летунської лінії, що на ньому я мав зарезервоване місце, не працює в

¹ Особу не встановлено.

² Міжнародний конгрес історичних наук у Стокгольмі відбувся 21–28 серпня 1960 р. Про свою участь у цьому конгресі Іван Лисяк-Рудницький написав окреме есе «Дискусійні виступи на міжнародному історичному конгресі» (див.: Іван Лисяк-Рудницький, Історичні есе. Т. 2, с.409–428).

³ Особу встановити не вдалося.

⁴ Джанет Бенсон (Janet Benson), американська антропологиня; навчалася в Арізонському та Брандайському університетах, належала до Першого Корпусу Миру в Африці, згодом – професорка Канзаського університету; провадила польові дослідження в Індії та Африці.

⁵ Слово «один» дописане під рядком.

⁶ Гліб Цветков (1922–1996), дослідник міжнародних відносин та зовнішньої політики СРСР та США; у 1960–1962 рр. – декан факультету для іноземних громадян Київського університету; у 1962 р. – проректор університету з міжнародних зв'язків. Був ініціатором відновлення факультету міжнародних відносин; очолював його у 1972–1978 та 1980–1984 роках. Нагороджений Срібною медаллю ЮНЕСКО, 18 медалями СРСР, Гани, Болгарії і Монголії, лауреат премії АН УРСР ім. Д. Мануїльського, член Виконавчого комітету ЮНЕСКО від УРСР, заслужений діяч науки УРСР. Влітку 1969 р., під час поїздки до Нью-Йорку, Цветков зустрічався з Іваном Лисяком-Рудницьким та обговорював з ним можливість приїзду групи американських професорів українського походження в УРСР для читання лекцій та зустрічей з українськими радянськими вченими. Відповідно до попередніх домовленостей, Іван Лисяк-Рудницький мав обговорити деталі цієї подорожі у Києві, зразу ж після завершення Московського конгресу. Детальніше див.: Ярослав Грицак. «...Холодну війну розхолодити...»: До спроби налагодження зв'язків між українськими інтелектуалами Заходу та УРСР // *Marra Mundi*. Збірник наукових праць на пошану Ярослава Дашкевича з нагоди його 70-річчя. Львів, Київ, Нью-Йорк, 1996, с. 875–902.

неділю. Мене перевели на радянський літак лінії Аерофлоту. На щастя, він мав спізнення. [4] В цьому моменті сиджу в почекальному залі лондонського аеропорту, жду на радянський літак.

Дрібні помічання: Вражає свіжа, соковита зелень англійського краєвиду, прозорість і чистота повітря. В Америці – в районі Вашингтону – дерева й трава в цій порі року прив'ялі від спеки, а небо постійно затягнене серпанком білого туману. – Службовички контор американських летунських ліній, як правило, молоді й виплекані. Англійські службовички підстаркуваті, з кривими зубами. Але з другого боку: коли виявилось, що мене треба пересадити на іншу лінію, англійська службовичка негайно взяла мої папери та особисто швидко повела мене через лабіринт коридорів до належної контори. В Америці не можна чекати такої уважливості! [5] (10:45 – ще в Лондоні). – Сиджу в машині Аерофлоту, відчал за хвилину. – Перше враження: грубенські, ведмикуваті російські стюардески – яскравий контраст до струнких, довгоногих американських стюардес. – Між пасажирами напевно чимало учасників Історичного Конгресу, судячи по вигляді та уривках розмов, що долітають до мене.

17. серпня (понеділок)

Темно ввечорі.

Остання доба пройшла під знаком дурної пригоди: На московському літаку «Шереметьєво» виявилось, що моя валіза не приїхала зо мною. Її, очевидно, не встигли перенести з Бритійської летунської лінії на літак Аерофлоту! Тепер понеділок, б. 6-ої години, але я досі не [6] поголився та не міг змінити одягу й білизни.

Мене примістили в будинку Московського державного ун-ту, де відбувається Конгрес⁷. Гуртожитки студентів ужито, як приміщення для частини учасників Конгресу.

Перші враження від Москви: Сірий дощевий день. Доволі холодно й я мерзну в моєму легкому одязі. – Москва покриває величезну площу, але вона не густо заселена. Вулиці (алеї) широченні. Багато зелені.

Враження від радянського побуту: сірість, убожество, побутова відсталість. (При цьому треба брати до уваги, що Москва є вітрина Рад. Союзу.) – Прикладів безліч: малий автомобільний рух на [7] вулицях. – В кімнаті клямка дверей не працює, в вікнах нема ролетів, так що світло падало мені в очі. – Вінда в будинку, де я мешкаю, затинається на деяких поверхах. – Величезна сила «бумаги», різних складних формальностей. – Щоб обміняти чеки на рублі, мусів я спеціально їхати до міста. – В ресторані (я обідав у готелі «Україна») обслуга працює поволі, педантично. – Я хотів зателефонувати проректору Цветкову в Київсько-

⁷ Московський конгрес істориків відбувся 16–23 серпня 1970 р. У конгресі взяли участь 1400 радянських і 1976 іноземних істориків. Іван Лисяк-Рудницький був у складі найчисельнішої американської делегації, яка нараховувала 222 особи. Чисельна участь нерадянських істориків пояснювалася, зокрема, тим, що проведення конгресу збіглося зі 100-річчям від дня народження В.І. Леніна, і це давало їм нагоду відвідати містя, які не були безпосередньо пов'язані з конгресом. З іншого боку, деякі національні комітети (Британії, Норвегії, Португалії, Тайваню) вирішили не брати участі у конгресі на знак протесту проти радянського вторгнення у Чехословаччину у 1968 р. Засідання конгресу були позначені конфронтацією між радянськими і західними істориками. Про нього див.: А.А. Губер, Московский конгресс историков (Москва, 16–23 августа 1970 г.) // Вопросы истории. 1970, № 3, с. 3–11; Paul Dukes, History Congress in Moscow // The Russian Review, Vol. 30, No. 3 (Jul., 1971), pp. 240–249.

му університеті. Але для міжміської телефонічної розмови треба вдати ся до спеціального бюро, на сполучення треба чекати б. 10 минут.

[8] 18 серпня (вівторок)

Ще вчора ввечорі довідався я, що мій чемодан є на аеродромі «Шереметьєво». Питання, як його звідтам дістати?

Сьогодні вранці я заспав. (Зміна клімату та часового ритму викликали безсонність. Минулої ночі я збудився десь біля третьої й заснув удруте, коли вже розвиднювалося). Перед полуднем встиг тільки оглянути виставу радянської історичної літератури. Автобусом поїхав до центру міста, обідав у готелі «Росія». Вид на Кремль і Червону площу, Церква Василя Блаженного, після фотографій, зробила враження малої, гротескової.⁸

[9] В автобусі, яким вертався з «Росії» до будинку університету, почув українську мову. Двоє чоловіків розмовляли з жінкою. Жінка виявилася панею Ольгою Войценко⁹, співробітницею Ярослава Рудницького¹⁰ з Вінніпегу, дослідниця історії українців у Канаді. Її співрозмовці були ще цікавіші для мене: два відомі українські радянські історики, Гуржій¹¹ та Сарбей¹². У мене скоро нав'язалася розмова з Гуржієм, який почав оповідати про праці в руху Інституту історії АН УРСР: десятитомну історію України, дальші томи Української Історичної Енциклопедії тощо. – Я запропонував Гуржієві зустріч, але він [10] реагував ухильно, хоч чемно, і я не настоював.

Сьогодні пополудні я вперше зачав серйозно приймати участь у праці Конгресу. Просидів на сесії присвяченій дискусії над доповіддю канадського історика Cook'a¹³, «*Frontier and Metropolis: the Canadian Experience*». Ішлося про примінення «тези Тернера¹⁴» до канадської історії. В дискусії виступали переважно

⁸ Далі викреслено слова «Пополудні вперше проси».

⁹ Ольга Войценко (1909–1996), українська канадська видавчиня, письменниця, родом з Вінніпегу, членкиня УВАН (1949), секретарка УВАН (1956–1973); працювала у видавництві «Український голос». Членкиня і голова Союзу українок Канади (1948–1955), жіночої ради КУК (1959–1962), віце-президентка Канадського прес-клубу (1969–1974); співпрацювала із видавництвом «Тризуб». Уклала 8-томний «Літопис українського життя в Канаді». Авторка книг «Інший світ, інші дні» (1959), «*Canada's Cultural Heritage: Ukrainian Contribution*» (1964), «*The Ukrainians in Canada*» (1967), «*Слов'янська література в Канаді*» (1969), «*До історії українців у Британській Колумбії*» (1972), низки статей в українсько-канадських виданнях.

¹⁰ Йдеться про українського канадського славіста Ярослава-Богдана Рудницького.

¹¹ Іван Гуржій (1915–1971), дослідник історії України XVIII–XIX ст., джерелознавець, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент АН УРСР. Був членом Національного комітету істориків СРСР. Автор близько 300 наукових праць з соціальної і економічної історії України XVIII–XIX ст.

¹² Віталій Сарбей (1928–1999), відомий український історик, історіограф, джерелознавець, доктор історичних наук, професор; дослідник історії України XIX – початку XX століття. На момент зустрічі з Іваном Лисяком-Рудницьким працював старшим науковим співробітником у київському Інституті історії України, де від 1979 р. і до смерті був завідувачем відділу історії України. Автор близько 1000 наукових праць.

¹³ Террі Кук (Terry Cook, 1947–2014), канадський вчений-архівознавець, автор методу макрокс-пертизи цінності архівних матеріалів. Член Королівського товариства Канади.

¹⁴ Фредерік Джексон Тернер (Frederick Jackson Turner, 1861–1932), видатний американський історик, професор Університету Вісконсин та Гарвардського університету. Відомий насамперед завдяки своєму есе «*The Significance of the Frontier in American History*» («Значення фронтиру в Американській історії», 1893). Його «теорія фронтиру», хоч і зазнала критики, справила величезний вплив на американську та інші (в т. ч. українську) історіографії. Детальніше див. окремих

російські радянські історики, говорили про «освоєння» Сибіру російською колонізацією, «викривали» Тернера (а почасти теж доповідача Кука) за те, що він не підкреслював достатньо капіталістичного, експлуататорського характеру американського колонізаційного [11] процесу.

Я виступав у дискусії, говорив по-англійськи. Говорив про застосування «Тези Тернера» до української історії: козацтво, як продукт пограниччя між осілими землями та степом.

Здається, що мене слухали уважно. Після мене говорила Дружиніна¹⁵ (дослідниця колонізації Причорномор'я), – по вигляду симпатична старша дама – вона похвалила мене за те, що я підкреслив своєрідність феномену козащини.

Вечорі поїхав на летовище, по мій загублений чемодан. Дали мені його без ніякого клопоту, навіть не пе[12]реводили митної контролі. В дорозі я розбалакався з шофером таксі. Він родом рязанець (з народним, «співучим» російським акцентом), вийшов з селян, але вже 20 років у Москві. По дорозі показував мені різні будівлі. Говорили навіть про релігію, запитався мене, чи я вірю в Бога. Я ненароком згадав, що в мене є студенти вірмени ті що в Америці вірмени славляться як торговці килимів. Він зробив несподіване завваження: «Найдурніший народ на світі російський, бо тяжко працює як чорноробочий, а інші народи влаштовуються краще».

Я нарешті зможу змінити білля та тепліше одягнутися. Останні [13] два дні я доволі перемерз.

19 серпня (середа)

(Писано о 2-й годині вночі)

Рано – екскурсія до Кремля. Оглядав «Оружейну палату», кремлівське подвір'я, церкви, дзвіницю Іван Великий тощо. Естетичне враження – не велике. Кремль з архітектурного погляду навіть не умився до празьких Градчанів. Зброя та всякі царські регалії, що їх показують в Оружейній Палаті, відзначаються вульгарністю та браком смаку – тільки багато золота, срібла... Кремлівські церкви мальовничі, в гротесковому значенні слова, але не знаходжу в них краси і гармонії. – А все ж, тут [14] був центр Московського царства й тепер тут центр СРСР. Верховна Рада в царських палацах...

Після закінчення оглядин Кремля, я відлучився від екскурсії. Сам пройшов через Червону Площу – дивовижний архітектурний ансамбль, в якому плуталися кремлівські шпиль і башти, мавзолей Леніна та силует собору Василя Блаженного зі своїми цибулястими банями... Проїшовши через Червону Площу, я зупинився біля особливої історичної пам'ятки: «Лобное место» – тут відбувалися страти... Серце стиснулося мені від холодної зненависти. *Ceterum censeo...*¹⁶

випуск журналу «Україна модерна» (№ 18. Пограниччя. України. Периферії. 2011), в якому також надрукований український переклад його есе: Ігор Чорновол. Компаративні фронтири: світовий і вітчизняний вимір (Київ: «Критика», 2015).

¹⁵ Олена Дружиніна (1916–2000), російський історик, доктор історичних наук, член-кореспондент АН СРСР, від 1991 р. – РАН, яка досліджувала Південну Україну, Північне Причорномор'я XVIII–XIX ст.. З цієї тематики опублікувала кілька монографій: «Кючук-Кайнарджийский мирный договор» (1955), «Северное Причерноморье в 1775–1800 гг.» (1959), «Южная Украина в 1800–1825 гг.» (1970) та «Южная Украина в период распада феодально-крепостнического строя. 1825–1860» (1981).

¹⁶ *Ceterum censeo Carthaginem esse delendam* (з лат. – «А поза тим вважаю, що Карфаген потрібно зруйнувати») – фраза, якою закінчував кожную свою промову римський сенатор Катон Старший.

[15] Пішов обідати до готелю «Росія». До мого стола присіла старша пара. Виявилось, що це професор Clough (Клаф)¹⁷ з дружиною. Історик-економіст з відомим іменем, професор Колумбійського університету. Ми довго сиділи разом, точилася весела і присмна розмова про різних людей, включаючи про Ігоря Шевченка.

Біля 9-ої ввечері я вже збирався лягати, коли несподівано хтось застукав до дверей кімнати. Входить незнайома молода людина. Це – Юра Сокіл¹⁸, син [16] Василя, рідного брата Марії Сокіл-Рудницької, дружини мого дядька, Антона Рудницького. Антін написав Василеві Соколові про мій приїзд на Конгрес, а той повідомив свого сина Юру, який постійно живе в Москві.

Юрі – 33 роки. Гарний, високий, чорнявий. Розумне й миле обличчя. Працює як кінорежисер.

Забрав мене до своєї хати. В нього парубочька квартира в новому будинку, недалеко від університету. В його квартирі я побачив «Кобзар» та інші українські книги. Говорить бездоганно по-українськи. Інтелектуальним горизонтом – модерний інтелектуал. Довго й дружньо говорили. Юра відвіз мене таксі до гостинниці біля 1-ої години.

[17] 20 серпня (четвер)

Рано: поїздка автобусом на екскурсію довкола міста. Дістав уявлення про загальну структуру Москви: концентричні кола та радіуси, що розходяться від Кремля. Видно чистоту й порядок, а в порі з цим порівняно до Заходу – убогість.

Увечері пішов до театру («Музикальний театр ім. Станіславського й Немировича-Данченка») – вечір класичного балету. Я не розуміюся на балеті, але сильне враження справила віртуозність виконання. Зала виповнена по береги, публіка реагує на кожний нюанс спектаклю. Дивно, як балет¹⁹

[18] Після спектакля, я пройшовся по нічній Москві, аж опинився знов в готелі «Росія», де мав умовлене побачення з Романом Сербином²⁰. Цей молодий історик з Монреалю, що з ним листувався, але особисто зустрівся з ним щойно в Москві. Він спеціалізується в історії Київської Русі. Розмовляли про Конгрес, та про радянські проблеми Журналу, Canadian Slavic Studies, що до редколегії входить Сербин. Він зробив на мене дуже позитивне враження: розумної, ділової людини, з цивільною відвагою: на дискусії Слов'янської Комісії він виступав у дискусії по-українськи.

[19] 21 серпня (п'ятниця)

Вранці на засіданні секції Нової історії, де головував польський історик

¹⁷ Шепард Клаф (Shepard B. Clough, 1901–1990), професор Колумбійського університету, спеціаліст з економічної історії; автор книжок «The Rise and Fall of Civilization», (1951), «Basic Values in Western Civilization» (1960), «The Economic History of Modern Italy» (1964) and «The Economic Basis of American Civilization» (1968).

¹⁸ Юрій Сокіл (Сокол) (Yuri Sokol, 1937 р.н.), кінооператор та сценарист; вчився у ВДІК-у в 1954–1961 рр. та в аспірантурі в Державному Інституті Культури (1977–1978); дебютував як кінооператор у 1962 р. Згаданий фільм «Гори, гори, моя звезда» вийшов у 1969 р. На початку 1980-х років Ю. Сокіл емігрував до Австралії, де заснував власну знімальну групу «Sokol Film Waterloo Studios». Лавреат декількох радянських та австралійських премій.

¹⁹ Речення не закінчене.

²⁰ Роман Сербин (1939 р.н.), канадський історик і політолог українського походження, професор історії Росії та східноєвропейської історії Квебецького університету; займався українською інтелектуальною історією; найбільш відомий як дослідник Голодомору.

Kieniewicz²¹. Я виступав у дискусії над рефератом американського професора, Richard'a Pipes'a²², з Гарвардського університету, що його доповідь стосувалася російського консерватизму в XIX стол. В моєму дискусійному виступі я ствердив, що поняття такі, як «консерватизм», «лібералізм», «демократія», тощо, є пливкі та що вони не раз означають дуже відмінні предмети; російський консерватизм, виник в обстановці самодержав'я, корінно різниться від англійського консерватизму, який завжди діяв у рамках парламентарного устрою.

[20] Победоносцев і Черчіль були оба консерватистами, але їхній консерватизм не був тієї самої породи. В історичному досліді треба боротися проти «магії слів», проти автоматичних емоційних реакцій, що їх викликають певні слова. Зокрема, «консерватизм» не треба вважати за лайливе слово. – Даліше я хотів сказати дещо про український консерватизм XIX–XX століть, зокрема про Липинського й його школу. Але мені вже не вистачило часу й я мусів обмежитися до кількох загальних завважень приблизно такого змісту, що вивчаючи історію суспільної думки в дореволюційній Росії не треба обмежуватися тільки до російської думки, але треба брати до уваги [20] також доробок інших народів.

По обіді поїхав конгресовим автобусом до готелю «Україна», пішки пройшовся по Проспекті Калініна (давній Арбат) – це Московська «Fifth Avenue», модерні будинки та крамниці. (Кажуть що Хрущов наказав це збудувати, після поїздки до Америки). В кінотеатрі «Художественный», на Арбатській площі, йшов фільм, що його знімав, як головний оператор, Юрко Сокіл. Це була прем'єра картини, в рамках поточного московського кінофестивалю. Сюжет побудований на [22] епізоді Громадянської війни на Україні. Заголовок «Світи, світи моя зоря». Юрко чекав на мене, примістив у льозжі²³. Під час перерви, творців картини (режисера та оператора й ще двох осіб) представили публіці. Фільм, на мою думку, сердечно добрий.

²¹ Стефан Кеневіч (Stefan Kieniewicz, 1907–1992), польський історик, професор; дійсний член Польської академії наук, заступник директора Інституту історії Польської АН, головний редактор органу Польського історичного товариства. Під час війни належав до Армії Крайової, брав участь у Варшавському повстанні, був в'язнем німецьких концентраційних таборів. Вважається одним зі засновників сучасної польської історичної науки, випустив ціле покоління польських істориків. На момент зустрічі з Іваном Лисяком-Рудницьким був головою Комітету з історії наук ПАН (1969–1984). Автор рецензій на праці Івана Лисяка-Рудницького, єдиних, що були написані зі східного боку Залізної завіси: Stefan Kieniewicz, «Głos ukraiński z Harvardu» // Tygodnik Powszechny, 1988, 31 lipca; ejusd., «Rudnytsky's Essays in Modern History in the Eyes of a Polish Historian» // Harvard Ukrainian Studies, Vol. XI, N ¾ (December 1987), pp. 521–528.

²² Річард Пайпс (Richard Edgar Pipes, 1923–2018), видатний американський історик і політолог, професор Гарвардського університету, автор праць з історії СРСР та Росії. Походив з асимільованої польської родини, яка встигла емігрувати на початку німецької окупації Польщі. Під час участі у Московському конгресі був директором Російського дослідницького центру (Russian Research Center) у Гарварді (1969–1973). У 1976 р. очолював т. зв. «команду Б» – групу експертів при ЦРУ, яка аналізувала політичні та військові цілі в СРСР. На протипагу «команди А» ЦРУ пробувала робити більш реалістичні оцінки СРСР та його військової сили, підкреслюючи, зокрема, агресивний характер радянської політики. Його праці з російської та радянської історії провокували гострі дискусії як серед істориків, так і серед неісториків. Зокрема, Олександр Солженіцин називав їх «польською версією російської історії». В останні роки свого життя був членом створеного при Путіні «Валдайського клубу». Див. його автобіографію: Richard Pipes. Vixi: Memoirs of a Non-Belonger (New Haven and London: Yale University Press, 2003).

²³ Далі викреслено слова «після закінчення».

Після цього, Юрко запросив мене на вечерю. В ресторані, в залі поряд з тою, де ми сиділи, відбувалося весілля: негр і місцева москвичка. Було багато негрів, очевидно африканських.

Поверталися метро. Вразило мене, як глибоко московське метро входить у землю. Станції чисті, виложені мар[23]муровими плитами, кахлями.

Від станції метро²⁴ Юрко мене відпровадив пішки до будинку університету. Проходжувалися добру годину, Юрко дав мені різні поради щодо Києва.

Погода змінилася. Перших кілька днів у Москві було дощових і дуже холодних. Тепер же стоїть чудесна, сонячна погода. Прозоре, синє небо, тихе повітря. Але навіть удень нема спеки, а вечорі²⁵ доволі холодні.

Виникають труднощі у зв'язку з моєю планованою [24] поїздкою до Києва. Інтурист не хоче мені продати квитка, бо я не маю візи для Києва. А візу не дали мені (ще в Вашингтоні), бо Інтурист не міг мені в Києві забезпечити кімнату. Що правда, я маю кімнату обіцяну Цветковим. Ще в понеділок я телефонічно говорив з його секретарем. Але я не маю «бумаги» від Київського ун-ту. От зачароване коло, приклад «московської волокити»! В понеділок мушу піти до установи, яка видає візи та старатися їх переконати, щоб дозволили мені поїхати до Києва.

[25] 22. серпня (субота)

При сніданні зустріч з польським істориком Krzysztofom Dunin-Źasowicz'em²⁶. Я з ним листувався від років, обмінювався книжками, але побачив його вперше. Це молодий, з ніби дитячим обличчям, милий.

Пішов на Византологічну сесію, щоб почути доповідь Ігоря Шевченка. – Він доказував, що Torachus Gothicus (византійський літописець 10 стол., що писав про хрещення Руси) є в дійсності фальшивкою 19 стол.

Пополудні до університетського готелю приїхав Юра. Ми поїхали до міста. Він показував тихі вулички і сквери старої Москви, які мало змінилися від дореволюційних часів. [26] Потім зайшли до магазину «Українська книга». Доволі багато покущів, але асортимент книг мало чим кращий, ніж в українських книгарнях Нью-Йорку або Едмонтону. Ця книгарня та пам'ятник Шевченка біля готелю «Україна» – нині українські признаки в Москві. Тутешня українська колонія не має ніяких клубів, хорів, студентських земляцтв тощо. Представництво уряду УРСР про це зовсім не дбає.

З Юрком знов на вечері. Цим разом пішли до модерного ресторану (в будинку Господарської взаємодопомоги соціалістичних країн – чи як це зветься²⁷). Потім таксі до хати Юрка. Добрався до гостинниці десь біля 2-ої [27] вночі. – Продовж цього тижня кожної ночі лягав біля 2-3-ої години.

23 серпня (неділя)

(Писано в вівторок вранці, в поїзді, в дорозі на Київ, уже на території України).

Пішов до церкви, яку раніше зауважив на Ленінських горбах, недалеко від університету. Церков ця невелика, але добре утримана. Народу повно, що про-

²⁴ Далі викреслено слово «верталися».

²⁵ Так у тексті оригіналу.

²⁶ Кшиштоф Дунін-Вонсович (Krzysztof Dunin-Źasowicz, 1923-2013), польський історик, професор історії Інституту історії Польської академії наук; автор 22 книг та 420 наукових праць з сучасної та новітньої історії; член Наукової ради польського біографічного словника.

²⁷ Мається на увазі будинок Ради економічної взаємодопомоги в Москві.

тиснутися важко. Переважають жінки старшого й середнього віку, із простонароддя. Мало чоловіків, майже не видно людей з інтелігенції. Служба Божя правилася в доброму ладі, хор співав гарно. Багато людей приступали до причастя, серед них ціла черга молодих матерей з немовлятами на руках. У священника [28] й диякона (оба в силі віку) достойний вигляд і грімкі голоси. Після богослужби, коротка проповідь, про значення віри в житті. – В бічній наві церкви відбувалися христини. – Загальне враження: православ'я ще живе.

Пополудні о 3-ій годині в актовій залі університету урочисте закриття конгресу. Зала величезна, біла, з колонами, з кришталевими жирандолями – зразок сталінського монументалізму. Промову тримав академік Губер²⁸, новий голова Міжнародного комітету істориків на найближче п'ятиріччя. Промова мала більш формальний характер: дякував учасникам і т. д. Інтересний момент: членство Міжнародного комітету істориків буде поширене за рахунок країн [29] Азії, Африки й Латинської Америки. – Після промови Губера, ще одна доповідь, Лазарева²⁹. Про впливи Заходу на староруське мистецтво. Але тут стався малий конфуз: доповідь супроводжалася прозірками, але ліхтар не функціонував правильно. Щось біля десятка росіян кинулося його направляти, доповідь Лазарева довелося тимчасово перервати. На залі піднявся шум. Я чув, як за моєю спиною говорили між собою росіяни: «Это безобразие, здесь есть иностранцы». – Мені, признаюсь, робилося дуже легко на душі.

О 7-ій год. вечером було [30] прийняття для учасників Конгресу, в ресторані «Арбат», на Проспекті Калініна. Дві величезні залі на двох поверхах заповнені вщерть народом, столи вгиналися від закусок і вина; тут теж уперше в Рад. Союзі побачив я в більшій кількості овочі: полумиски з персиками й виноградом. Грала оркестра. В юрбі наткнувся я на людей, з якими зав'язувалася розмова. До мене приступив проф. Tillet³⁰, з Університету Північної Кароліни. (Я з ним не був особисто знайомий, але читав його книгу, *The Great Friendship*³¹, про трактування історії неросійських народів СРСР в радянській науці. «Ваш виступ у дискусії над доповіддю Пайпса, [31] був єдиним голосом про неросійські народи СРСР, що його я чув під час Конгресу».

Після прийняття, я ще хотів попрощатися з Москвою. Пройшов місто впоперек. На Червоній Площі – ще раз глянув на ансамбль сценерії: стіни Кремля з вежами (яскраво освітлені прожекторами), – мавзолей Леніна, зложений немов з червоних і чорних кам'яних брил, з двома нерухомими солдатами на варті, фронт універмагасину, гротесковий Василій Блаженний, «Лобное место»... *Ceterum senso*...

Підсумки вражень від Конгресу: Конгрес був величезним збіговищем: [32] щось біля 5-ти тисяч³² учасників, не рахуючи дружин. – Рівень доповідей, які

²⁸ Олександр Губер (1902–1971), історик, професор (1935 р.), доктор історичних наук (1943 р.), член-кореспондент АН СРСР (з 1953 р.), академік АН СРСР (з 1966 р.). На момент проведення Московського конгресу – Президент Міжнародного комітету історичних наук (це є звична практика, коли президент комітету вибирається з країни, де проводиться конгрес).

²⁹ Віктор Лазарев (1897–1976), відомий російський мистецтвознавець доби СРСР, викладач; професор МДУ; з 1931 р. – завідувач кафедри історії закордонного мистецтва; з 1943 року – член-кореспондент АН СРСР; у 1976 р. йому присуджено Державну премію СРСР за наукові праці.

³⁰ Ловел Тіллет (Lowell Tillet, 1923–1992), американський історик СРСР.

³¹ Tillet Lowell, *The Great Friendship: Soviet Historians on the Non-Russian Nationalities* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1969).

³² Насправді, чотири тисячі (див. примітку вище).

були розповсюджені задалегідь, не здавався мені надто високий, у всякому разі я не знаходив там відкрить і нових ідей. (Говорю про ті матеріали, які я переглянув і які стосувалися близьких мені тем.) – Явно переважають науковці з СРСР та соціалістичних країн. У першу чергу – кількісно. З самого Рад. Союзу було б. 1800 делегатів, із сателітних країн теж прибули сильні делегації (напр. з Польщі б. 1800). Коли зачиналася дискусія, до голосу записувалося, скажім 20 людей, а з них 12 радянців, по одному з соціалістичних країн, може п'ятсот з західних країн між ними один американець. [33] (Це все сказано порядком прикладу. – На Конгресі було мало визначних американських учених – точніше, якщо вони взагалі приймали участь у Конгресі, то тільки в ролі глядачів. – В галузі, яка мені близька – російська і східноєвропейська історія – читав доповідь тільки один американець, Richard Pipes.

Загальні враження від Москви – технічна відсталість і бюрократична волокіта; порядок, дисципліна, чистота; імперський стиль.

[34] 24 серпня (понеділок)

Телефонував у Київ, у справі дозволу на приїзд. (У моїй візі не відмічений Київ). Говорив із заступником чи співробітником проректора Цветкова. Вони вже там мене чекають. За їхніми вказівками, телефонував до Міністерства вищої освіти. Там уже знали про мене, обіцяли ввечері принести квиток на поїзд до Києва.

Пополудні прийшов Юрко Сокіл. Ходили до банку. Я йому подарував 100 доларів (за які він дістане купони до закритих крамниць, де він хоче купити магнетофон), а він дав мені еквівалент у карбованцях.

Потім пішли на вечерю [35] до грузинського ресторану – стіни декоровані картинами з поеми Шота Руставелі. Юрко запросив на вечерю свого приятеля Семена Марковича Чертка³³ (?), відомого фільмо[во]го³⁴ критика. Інтелігентна людина, яка багато знає.

Повернувся (з Юрком) до гостинниці МГУ біля 7-ої – а білету нема. Я хотів махнути рукою й йти спати. Юрко, який знає радянські відносини, зателефонував до Міністерства вищої освіти. Дежурний мав залізничний квиток для мене, вислав його післанцем.

Я первісно планував дібратися до Києва літаком, а вийшло так що поїхав поїздом. Це [36] навіть зручніше. Юрко відпровадив мене на вокзал. На прощання ми розцілувалися.

В моєму купе їхало ще трьох людей, студентів-чужинців, що студіюють у Києві: бразилійка, араб-сирієць та маломовний та несміливий молодий негр з Танзанії.

25 серпня (вівторок)

Спав у поїзді знаменито. (Увесь попередній тиждень у Москві я недосипав.) Прокинувся, коли поїзд уже був на території України. Зупинка в Конотопі: місце невикористаної перемоги гетьмана Виговського. Написи [37] назв місцевостей на станціях – двомовні, але всі ділові залізничні написи тільки в російській мові.

³³ Семен (Шимон) Черток (1931–2006), радянський й ізраїльський журналіст та кінокритик; у 1962–1975 рр. був одним із провідних співробітників головного радянського кінознавчого журналу «Советский экран»; у 1979 р. емігрував до Ізраїлю. Його донька зняла про нього документальний фільм «My Father Semyon Chertok» (2012).

³⁴ У рукописі – «фільмого».

Деся біля 11-ої години наблизилися до Дніпра (тепер, здається, мілкий – це літо), передмістя Дарниця з модерними будинками – потойбіч, високі зелені кручі з позолоченими банями церков. За хвилину ми вже в Києві.

Мене зустрів на станції Іван Іванович Маргутинець³⁵, представник Гліба Микитовича³⁶ Цветкова, проректора Київського ун-ту з яким я говорив у Нью-Йорку. Іван Іванович [38] відповідав мене до готелю «Україна», на Шевченківському бульварі. – О 2-ій була зустріч у ректораті університету, в присутності Цветкова, його заступника Федоренка Миколи Дмитровича³⁷ та двох професорів Історичного факультету, Бруза Володимира Семеновича³⁸ та Білецького Віталія Степановича³⁹ (оба останні мають незабаром побувати в Америці, як степендіати ЮНЕСКО). – Після товариської розмови, була мала закуска. Цветков сказав, що я буду в Києві гостем університету, що Маргутинець буде моїм гідом.

Опісля – поїздка, може двогодинна, по місті, в університетській машині, для загального ознайомлення: Хрещатик, площа Богдана Хмельницького з Софією, комплекс [39] Печерського монастиря, дніпрові кручі. Усе коротко й побіжно, але дає певне уявлення.

Увечері прохід з професором Брузом по місті та вечерея в його хаті, з його дружиною, мамою й донькою.

26 серпня (середа)

Цілий день пішов на оглядини Києва – власне, тільки двох комплексів: Софії й музею Шевченка.

По Софійському заповіднику водив мене молодий гід, на прізвище Андрієвський⁴⁰. Це студент історії університету. Виявився першорядним [40] знавцем історії собору та мистецтвознавцем. Каже, що зле бути істориком-медієвістом.

³⁵ Іван Магушинець (1946 р.н.), український філолог, романіст; професор кафедри іспанно-італійської філології Інституту філології Київського університету імені Тараса Шевченка. На момент зустрічі з Іваном Лисяком-Рудницьким щойно (1969) закінчив університет і працював референтом відділу міжнародних зв'язків. Спочатку автор щоденника подає прізвище неточно як «Маргутинець», а на наступних сторінках – «Магушинець».

³⁶ Насправді Миколайовича.

³⁷ Особу не вдалося ідентифікувати. Найімовірніше, це був не науковець, а працівник спецслужб. Такі у радянських університетах майже завжди виступали в ролі помічників.

³⁸ Володимир Бруз (1930–2017), радянський і український вчений, історик, політолог, дипломат, доктор історичних наук (1970), професор (1972), завідувач кафедри історії СРСР Київського університету, заслужений діяч науки і техніки. За свідченням професора Юрія Шаповала, який вчився у Київському університеті у 1970-х рр., «це була мила і освічена людина, працював довгий час за кордоном, чудово говорив англійською. Це була порядна людина з почуттям гумору і розумінням тодішніх реалій».

³⁹ Очевидно, автор помилився з іменем Білецького, ймовірно, йдеться про Василя Степановича Білецького. Василь Білецький (1926–1996) працював на кафедрі нової та новітньої історії зарубіжних країн історичного факультету Київського університету; вивчав американсько-французькі відносини періоду Другої світової війни, історію США і міжнародні відносини; викладав нову історію країн Європи і Америки, курси з історії США і міжнародних відносин. На час зустрічі, Білецький – це секретар партбюро історичного факультету і викладач. Зі спогадів Юрія Шаповала: «Я його пам'ятаю і Раїса Іванченко про нього відгукувалась з симпатією. Під час візиту Івана Лисяка-Рудницького до неї (про це далі у щоденнику – упор.) в певний момент Білецький і його дружина вийшли в іншу кімнату і надали можливість Раїсі Петрівні поговорити з ІЛР без свідків. Крім того, Білецький не ліз у розмови і написав нейтральний звіт про вечерею. Білецький був україномовною людиною і вишванка була нормою».

⁴⁰ Особу ідентифікувати не вдалося. Справді, влітку, коли потік туристів до Софії Київської був великий, екскурсії водили запрошені і компетентні студенти Київського державного університету.

У нього теж філософські зацікавлення, говорить про себе, що його філософська позиція – це «діалектичний плюралізм» (відкинення матеріалізму). Цікава людина. – Дивне враження тривало, коли я доторкнувся рукою до напису «графіто», який походить від Володимира Мономаха!

Пополудні оглядали музей Шевченка. Возила мене пані Чумак⁴¹, яка, показується, студювала після війни у Возняка та слухала курсів у Михайла Рудницького. Давала пояснення піднесеним, трохи патетичним тоном – ентузіастка Шевченка (це шире, хоч і справляє [41] враження певної наївності). Найцікавіше в музеї – оригінали карти Шевченка, що серед найсильніше враження справляють деякі портрети та рисунки й акварелі з заслання.

Ходив теж до книгарень, дістав двотомник Драгоманова, який тільки-що появився на світ. Це, як і можна було сподіватися, його літературно-критичні праці, але не політичні статті і трактати.

Я втомився від ходіння, але ввечері ще раз вибрався на місто. Попробував знайти квартиру В. Коротича⁴² (мав адресу), але заблукав у Печерську й повер[42]нувся до готелю після півночі.

27 серпня (четвер).

Вранці (але вже близько 11-ої год.) – на університеті, ділова розмова з Глібом Миколайовичем Цветковим і його заступником, Федоретенком⁴³ Миколою Дмитровичем. – Тема розмови – справа поїздки на Україну групи українсько-американських університетських професорів в літі наступного року. Розвинення тих думок, чи тез, які були сформульовані під час зустрічі дня 1 серпня в хаті Олега Федішина⁴⁴ в Нью-Йорку. (Тоді в зустрічі приймали участь з радянського боку Хміль⁴⁵ і Цветков, а з нашого – Федішин, Коропецький⁴⁶, Лабунька⁴⁷, Голуб-

⁴¹ Клавдія Чумак (1919 р.н.), мистецтвознавиця, авторка статей і розвідок про Шевченка і його сучасників. Брала участь у впорядкуванні книги «Мистецька спадщина Тараса Шевченка».

⁴² Віталій Коротич (1936 р.), український радянський поет, прозаїк, публіцист, за спеціальністю лікар; один з українських шістдесятників; був редактором українських журналів «Ранок» (1966–1967) та «Всесвіт» (1978–1986); найбільшу славу здобув як редактор (1986–1991) всесоюзного журналу «Огонёк», який у часи «перестройки» розкривав найтемніші сторінки радянської історії. Вагався поміж опозицією та лояльністю до влади, але у найбільш критичні моменти лояльність брала у нього верх. Навесні 1967 р. відвідав США, де з ним познайомився Іван Лисяк-Рудницький під час його літературного вечора у Ратгерському університеті. Тоді Коротич справив на нього дуже позитивне враження.

⁴³ Перед тим прізвище подається як «Федоренко».

⁴⁴ Олег Сильвестр Федішин (1928–2006), американський політолог українського походження; студював у Колумбійському Університеті; студентський діяч у США; професор Нью-Йоркського університету, науковий секретар Української Вільної Академії Наук США.

⁴⁵ Іван Хміль (1923–2003), радянський український історик та дипломат; у 1967–1971 рр. був співробітником Секретаріату ООН у Нью-Йорку. Зустрічався з Іваном Лисяком-Рудницьким та його товаришами, після того, як вони публікували т. зв. «Заяву 35» до радянського уряду з вимогами лібералізувати радянську політику щодо України. Хміль подав Лисяку-Рудницькому та його друзям ідею поїздки до Радянської України для зустрічі з радянськими українськими науковцями. Лисяк-Рудницький ставився до Хміль з симпатією, хоч і розумів, що той веде подвійну гру.

⁴⁶ Мається на увазі Іван Святослав Коропецький (1921–2012), американський економіст українського походження, дослідник історії української економічної думки, професор Темпльського університету в Філадельфії, іноземний член НАН України.

⁴⁷ Мирослав Лабунька (1927–2003), український історик, дослідник Київської Русі та української культури, громадський, політичний та церковний діяч, дійсний член НТШ, професор; навчався у греко-католицьких духовних семінаріях у Німеччині та Нідерландах, Мюнхенському, Лювєнському та Колумбійському університетах (докторат з історії – 1978 р.); викладав історію в університеті Ла

ничий і я.) – В загальних рисах досягли домовлення: поїздка відбудеться[43] в червні 1971 року, триватиме біля трьох тижнів; в групу входитиме б. 10-15 люда, висо[ко]шкілних професорів; програма поїздки полягатиме на тому, що учасники виступають з доповідями (кожний по своїй спеціальності) перед радянськими колегами та даватимуть відповіді й інформації про українське життя в Америці. Група проведе яких 10 днів у Києві та приблизно по 5 днів у двох інших університетських містах (одне Львів, друге – Харків, Одеса або Донецьк). Радянська сторона не використовуватиме делегації для політично-пропагандистських цілей, а члени делегації – після повороту – не будуть «паплюжити Радянську Україну» в Америці. – Щодо всіх [44] цих точок згоди досягнуто швидко. – Я ще підкреслив такі моменти: члени делегації самі оплачують поїздки; ми хочемо мати за партнерів наукові інституції (університет, Академію наук) – а не Т-во культурних зв'язків з українцями закордоном (тепер перейменоване на Т-во «Україна»).

Інтересні моменти: Цветкову не дуже подобалося, що група професорів не репрезентуватиме якоїсь організації чи установи. – По-друге, він декілька разів звертав розмову на катедру українознавства при Гарвардському університеті. В нього були якісь розмови з Прицаком і Прицак, очевидно, хотів би нав'язати співпрацю з Київським університетом і АН. (NB – це не буде Прицакові легко, бо він залежний від нашої громадськості [45] – включно з колами УН Союзу та бандерівцями – що від її щедрости залежить фінансова доля Гарвардського центру).

Опісля (б. 1-ої години) перейшов до будинку університету, де міститься гуманістика. В окремому кабінеті вже чекала група професорів. Складалася вона з Михайла Івановича Марченка⁴⁸ (автора гарної монографії про українську історіографію), мого знайомого з Нью-Йорку, професора Недбайла⁴⁹ (юриста, якого спеціально запрошено для цієї нагоди), доцентів Мельника⁵⁰, Козаченка⁵¹, Меньшова⁵² та Іванової⁵³, – моїх двох знайомих з передучора, Бруза і Білецько-

Саль в Філадельфії (1965–1993) та на літніх курсах УКУ в Римі, працював як науковий співробітник Українського наукового інституту Гарвардського університету, відтак – декан філософського факультету (1993–1995) та ректор УВУ в Мюнхені (1995–1998). Помер у м. Філадельфії (США).

⁴⁸ Михайло Марченко (1902–1983), радянський історик, автор численних праць з історії України епохи середньовіччя; перший (1939–1941) радянський ректор Львівського університету; у 1941–1944 рр. був заарештований за звинуваченням в українському націоналізмі, звільнений через відсутність доказів. Дід українського дисидента Валерія Марченка (1947–1984).

⁴⁹ Петро Недбайло (1907–1974), український правознавець, доктор юридичних наук (1957), професор (1958), член-кореспондент АН УРСР (1969). Заслужений діяч науки УРСР.

⁵⁰ Леонід Мельник (1929 р.н.), український історик, займався історією промислового перевороту та робітничого класу в ХІХ ст. Наприкінці 1960-х рр. був заступником декана історичного факультету Київського університету; у 1976–1996 рр. завідував кафедрою історії України; відзначався лояльністю до радянської влади і «досліджував» історичні корені «дружби і співпраці російсько-українського народів»; був одним з найпоплідніших критиків публікацій Раїси Петрівни Іванченко. У 2012 р., указом Віктора Януковича, йому було призначена державна стипендія як «видатному діячеві освіти».

⁵¹ Особу точно ідентифікувати не вдалося. У цьому часі в Київському університеті працювали три особи з таким прізвищем, двоє з них не були істориками. Шляхом виключення можна припустити, що мова про Івана Козаченка (1921–2003), який на момент зустрічі був доцентом кафедри економіки і планування народного господарства Київського університету.

⁵² Меньшов Володимир Петрович (1929 р.н.), український історик міжнародних відносин; на момент зустрічі був доцентом кафедри історії міжнародних відносин і зовнішньої політики СРСР історичного факультету Київського університету.

⁵³ Раїса Іванова (Іванченко) (1934 р.н.), українська письменниця, історикиня, публіцистка, кандидатка історичних наук (1967), професорка (1997); відмінниця освіти України (1997) та заслужена ді-

го. [46] (Марченко вже літня людина – під сімдесятку – трохи приглухуватий. Особливо миле враження справила на мене Іванова Раїса Петрівна. Це молода вродлива жінка, років біля 30. В неї живе, інтелігентне обличчя й вона надзвичайно експресивно реагувала на все що я говорив: червоніла, усміхалася і т. д.) Мене попросили розповісти дещо про себе і про свою працю. Як я зачав говорити, я добре розмахнувся й дав двогодинну доповідь (переривану гострими запитаннями), що в ній я намагався змалювати працю українських науковців в американському оточенні, не приховуючи труднощів, з якими нам приходиться бороти, ані деяких критичних зауважень щодо стану української громадськості в США. – Слухали мене з неслабнучим зацікавленням.

[47] На вечерю був запрошений до проф. Брюза⁵⁴. (В них удома панує російська мова). Після вечері Брюз, його дружина і я пішли до театру. Український драматичний театр ім. Франка та Оперний театр тепер, на жаль, нечинні: гастролюють поза Києвом. Отже мене запросили на виставу Російського Львівського червоноармійського театру, який зараз грає в Києві. П'єса ідіотична (заголовок «Барабанщик»). Акція відбувається десь у 1944 році, в місті, яке тільки-що відвоєвано від німців. Це історія дівчини, яка під час німецької окупації водилася з нацистськими офіцерами та що нею тепер усі зневажають, діти за нею жбур[48] ляють камінням. Але накінець виявляється, як і можна було сподіватися, що в дійсності вона працювала й надалі працює для радянської розвідки, і накінець вона помирає як героїня... Наївна і примітивна агітка. Проте театр був виповнений по береги, а актори виконували свої ролі талановито.

28 серпня (п'ятниця)

Мав на 11-ту годину побачення з Юрієм Карповичем Смоличем⁵⁵, головою Т-ва для зв'язків з українцями закордоном (останнім часом перейменоване на Т-во «Україна»). Будинок товариства міститься в поблизу Золотих Воріт. Зомню був мій постійний гід, пристав[49]лений до мене про-ректором Цветковим, Іван Іванович Магушинець. В кабінеті Смолича була ще одна людина. (Тут у мене lapsus пам'яті. В цій хвилині не можу пригадати прізвище, хоч воно мені добре відоме. Цей чоловік був донедавна секретарем місії УРСР при ООН в Нью-Йорку. Тепер він пішов головою Т-ва «Україна». Вони зі Смоличем поділилися ролями так, що останній є «почесним головою» товариства, тоді як той другий співрозмовець є діючим головою. Його прізвище додам згодом, коли пригадаю, а тепер називатиму [50] його умовно «політруком»). Смолич людина старшого віку, біля сімдесятки, явно схорована. При тому справляє враження розумного та інтелектуально «софістикованого». «Політрук» молодий, елегантно одягнений, з гладкими формами, але при цьому обмежений, хоч самовпевнений. (N.B. Згадав! Прізвище «політрука» – Цуркан!⁵⁶). Розмова почалася від

ячка мистецтв України (1999); членкиня Національної спілки письменників України. За публікації, присвячені Михайлові Драгоманову, зокрема повість «Передчуття весни», монографію «Михайло Драгоманов у суспільно-політичному русі Росії та України», роман «Клятва» (1971), зазнала критики партійного та радянського керівництва. З Івановою Івана Лисяка-Рудницького, зокрема, зблизив спільний науковий інтерес – дослідження спадщини Михайла Драгоманова.

⁵⁴ Йдеться про Володимира Бруза.

⁵⁵ Юрій Смолич (1900–1976), український письменник, журналіст, театральний критик; діяч УНР; редактор журналів «Сільський театр», «Уж», «Червоний шлях», «Літературний журнал», «Україна»; голова правління Спілки письменників України.

⁵⁶ Валентин Цуркан, полковник КДБ, заступник начальника 1-го Управління КДБ УРСР.

того, що я Смоличу зробив комплімент за його літературну творчість і розповів, як ще до війни, прочитавши фрагмент його роману «Наші тайни» в журналі «Ми» (Варшава), де ним зацікавився так що спеціально ходив до бібліотеки Т-ва ім. Шевченка, щоб прочитати цілісно. Я теж сказав Смоличеві, що жалію, [51] що в новіших виданнях «Наших тайн» він випустив розділ про перебування гімназистів на селі на жнив'ярській праці та про те як у них зав'язуються романи з селянськими молодичами. – Смоличеві, видно, було приємно, що я знаю його творчість – також його мемуари, видані в останніх роках. Подарував мені новий том мемуарів, «Я вибираю літературу», що вийшов на днях. Я ж йому подарував взамін том «Жака фаталіста» Дідро, в перекладі Кошелівця, видання «Сучасности». – Смолич і Цуркан згадували, що знають про мою [52] родину – не тільки про Михайла, але й про Антона й Маму⁵⁷. – Після цієї куртуазійної частини, розмова звернула на ділові справи. Тут провів перейнятий Цуркан, а Смолич більше мовчав, прислухався й додавав короткі репліки. Цуркан говорив про потребу культурної співпраці між еміграцією та Рад. Україною та хвалився досягненнями свого Товариства. Мої ствердження в дискусії зводилося в основному до наступного: Я належу до тієї течії серед еміграції, що вважає духовий зв'язок з батьківщиною справою життєвою; такі контакти потрібні, як з уваги на збе[53]реження еміграції перед асиміляцією, так і з уваги на збагачення культурного життя України через зв'язки з зовнішнім світом. Приступаємо до дня зв'язків без задніх думок і злобних намірів, але ми залишаємося при цьому собою, з нашими власними поглядами. Приходимо на Україну не на те, щоб учити, але щоб учитися. І ми рахуємося з нашим становищем гостей, – але якщо питають нас про нашу думку, ми її будемо відкрито казати. В культурному й суспільному житті УРСР [54] є явища й речі, які нас дивують. (Напр., чому ніхто з українських радянських істориків не був включений у програму Московського конгресу). Будучи науковцями, я й мої товариші є зацікавлені в першу чергу в спілкуванні з радянськими науковими установами й нашими колегами-ученими; зате ми мало зацікавлені в культобміні «ансамбльно-танцювального» типу. – Тут розмова перейшла на проєкт поїздки групи професорів на Україну, про який Смолич і Цуркан уже знали. Цуркан робив різні спроби, щоб своє товариство включити в цю акцію, пропонував свої послуги тощо. [55] Я тоді виразно сказав, що мої товариші доручили мені – не співпрацювати з Товариством для культурних зв'язків. Смолич і Цуркан були явно вражені. Я пояснив: Їхнє Товариство користується на еміграції славою «пропагандистського»; нас, учасників майбутньої поїздки, й так будуть атакувати за цей крок; отже чому ми маємо поводитися так, щоб нас били ще більше? – Уся розмова тривала може яких три години. – Коли виходив, зустрів у коридорі Т-ва «Україна» Романа Сербина та Зиновію Франку⁵⁸ (внучку Івана). [56] Сербин уже два чи три дні в Києві, шукав за мною.

⁵⁷ Перед тим викреслено слова «мою Маму».

⁵⁸ Зиновія Франко (1925–1991), українська мовознавиця, літературознавиця, франкознавиця, публіцистка, громадська діячка, членкиня Спілки письменників (з 1990 р.); дочка Тараса Франка і внучка Івана Франка; у 1960–1970-х роках підтримувала зв'язки з українськими діячами в діаспорі. Виступила на підтримку заарештованих шістдесятників; у 1969 р. її заарештували і звільнили з роботи; на початку 1970-х рр. КДБ пробувало на основі її зізнань «розкрити» антирадянську діяльність багатьох українських діячів науки і культури; Після офіційного розкаяння її повернули на роботу, але її переслідування тривали. Наприкінці 1980-х рр. – активна діячка українського національного відродження. Про неї див.: Зиновія Франко (1925–1991): Статті. Спогади. Матеріали / Упоряд. і наук. ред. М. А. Вальо (Львів, 2003).

Ввечорі з проф. Недбайлом (моїм знайомим з Нью-Йорку) до будинку культури «Україна». Це нова будівля, закінчена тільки кілька місяців тому. Кияни нею, видно, дуже пишаються, бо мої співрозмовці кілька разів звертали на неї увагу. Будинок «Україна» це щось таке як Lincoln Center у Нью-Йорку: велика зала (для концертів, мітингів тощо) і кілька малих залів для усяких влаштувань. Будинок дійсно гарний: зразок модерної архітектури, а разом з цим дуже граціозний, гармонійний, дбайливо викінчений ззовні [57] і всередині – шедевр сучасної архітектури. – У програмі був виступ чехословацького ансамблю. І тут сталася несподіванка. Я сподівався, що це будуть народні танки, тощо. А тим часом це була «група» музикантів американського типу: джазова оркестра (включно з електричними гітарами), вокалісти (три дівчини й один хлопець) у стилі «Beatles». Відповідно до цього була програма. Велетенська зала була виповнена по береги, переважно молоддю й аудиторія сприймала програму з захопленням. По суті – «ідеологічна вилазка» – Радянський Союз врятує [58] вав соціалізм у Чехословаччині, а чехи віддячують пропагандою західної, американської культури!

Після спектаклю, проф. Недбайло відправляв мене до готелю. Недбайло зробив на мене менш корисне враження, ніж при нашій першій зустрічі кілька років тому в Нью-Йорку. Тоді він здався мені дуже «schlagfertig»⁵⁹ та відносно незалежно думачий. Він помітно постарівся та подався фізично, згруб, а його розмова складалася переважно з загашникових фраз. Згадав, що готується підручник «Історії держави й права України» – дорадянського періоду. Нарікав на Льва Добрянського, який в імені [59] УККА протестував проти наділення Недбайла нагородою за оборону прав людини на терені ООН.

29 серпня (субота)

Поїздка до Канева, в товаристві Віталія Степановича Білецького. Їхали «ракетом» – кораблем, що піднімається над поверхнею води й посувається по ній гладко, без хитання і струсів, з великою швидкістю.

Стояв гарний, холодний, сонячний день – без спеки. В Каневі вже чекав нас Іван Іванович Магушинець, що приїхав поперед [60] нього дняв автотом. Був приготований букет, який я поклав коло пам'ятника. Потім оглядини музею – в великій мірі репліка Шевченківського музею в Києві.

Враження? Краєвид з Шевченкової гори ані маєстатичний, ані навіть дуже мальовничий – він ідилічний, лагідний, à la mesure humaine⁶⁰ – як і Київ, і Україна взагалі.

В ресторани, що в підніжжі Шевченкової гори, погостили мене гомеричним⁶¹ обідом – все українські страви – борщ, млинці зі сметаною, вареники. Думаю, що в житті я так не наївся.

Верталися машиною. Дороги досить вузькі, обсажені деревами, автомобільний рух порівняно [61] невеликий. Бачив по дорозі українські села: тільки дуже рідко, денед можна побачити старі селянські хати, покриті солом'яною стріхою; будинки покриті бляхою, села електрифіковані, видно автобусові зупинки й автобуси на шляхах, поля це великі, неподільні колгоспні ниви. А втім характер українського села не змінився: хати в зелених садах, в ставках плавають качки.

⁵⁹ Кмітливим (нім.).

⁶⁰ Тут: «на людську міру, за людськими мірками» (фр.).

⁶¹ Тобто грандіозним.

Біля 8-ої год. наблизилися до Києва. Несподіванка. – Машина повернула вбік, до ресторану «Вітряк». Він і справді збудований у формі вітряка, з широкими крилами. В середині уряджений в традиційному українському [62] стилі – широкі, дерев'яні столи, сволок, стіни розмальовані картинним орнаментом і квітами. – Оркестра одягнена в вишивані сорочки. – Грають і співають танкові мелодії, переважно на мотиви українських народних пісень, але також західні сучасні танки. В перервах між оркестром, зала спонтанно співала українських пісень – нових, невідомих мені з днів юності. Іван Іванович сказав, що на Україні тепер особливо популярні закарпатські пісні. Між публікою багато молодих людей, студентів, переважала українська мова. – При[63]родна веселість цього молодого люду й стихійна українськість усієї обстановки справили на мене велике враження. Це природне українство відмінне від того казньонного, яке я бачив в Києві – та в Каневі.

30 серпня (неділя)

Я вчора рішуче відмовився від пропозицій Білецького, щоб опроводжувати мене сьогодні по місті. Хотів бути трохи сам, хотів передумати мої київські враження.

Пішов на Службу Божу до Володимирського Собору на Шевченківському бульварі. (Це тепер катедральна [64] церква в Києві). Як і минулого тижня в Москві, церква повна по береги, багато людей (між ними теж молоді жінки та декілька чоловіків) приступало до причастя. Правив єпископ у золотій мітрі, в службженні кілька священників і дияконів. В богослуженні церковнослов'янський текст з російською вимовою. Проповідь по-російськи.

Після обіду блукав по місті. Оглядав Історичний музей – на місці кол. Десятинної церкви, недалеко барокового Андріївського собору. Поодинокі експонати цікаві, але в основному музей являє собою грубу фальсифікацію історії України. [65] Найбільше місця відведено експонатам, що стосуються історії Громадянської війни та «Великої Вітчизняної війни» – з казньонних позицій та з відведенням на другий план усього того, що специфічно українське (хочби й радянське, але українське).

В вестибюлю музею була виставка виробів українського майстра (забув прізвище⁶²), який творить мікроскопічні об'єкти, що вміщаються в макове зернятко. Ці речі треба розглядати через мікроскопи. Між ними й такі дива як блоха, до лапок якої дороблено підкови. (Як це вигадав [66] Лесков в оповіданні-казці «Левша» (?), – а тепер сталося дійсністю). Звернув увагу на книгу, що в ній відвідувачі виставки записували свої враження. Деякі відвідувачі-росіяни висловлювали свою гордість з «російського майстра» (хоч надписи виразно стверджували, що йдеться про працю українця); інші записи висловлювали невдоволення з того, що нема пояснювальних надписів «на русском языке». (Виставку, видно експонували за кордоном і надписи були українською, чеською і словацькою мовами).

В коридорі музею почув фрагмент бесіди. Один, що опроводжував (науковець за [67] виглядом) пояснював другому добродієві (за виглядом, чужоземцем), говорили по-російськи: «Треба відрізняти Київська Русь від Росії. Назва Росії впроваджена щойно за Петра I, до того існувала Московія». – (Інтересно!)

⁶² Мова йде про Миколу Сядристого (1937 р.н.), українського майстра мікрмініатюри та поета.

Вечері в Іванових. На вечері. Крім обох Іванових та мене, були також Білецькі. Білецький з'явився в українській вишиваній сорочці. Його дружина учителька історії в середній школі. Іванови мають одну дитину, гарну й милу десятирічну дівчинку⁶³. Раїса Петрівна Іванова – доцент історії Київського ун-ту, чарівна жінка, з обличчям на якому [68] відзеркалюються її емоції – як мінливе світло. Її чоловік, по науковій спеціальності філософ⁶⁴. Раніше працював в видавництві політичної літератури України, але у зв'язку з якимись «труднощами» його переведено на посаду викладача філософії в Інституті фізкультури (!). – Я почув себе вперше в справді у рідному оточенні. – Квартира доволі тісна (двокімнатна), заповнена книгами. Мав нагоду говорити фрагментарно з обома господарями, хоч трохи фагментарно. Раїса Петрівна оповідала, що в неї готова книга про Драгоманова як суспільного діяча, що в ній буде показана його близькість до [69] позицій революційної демократії. Також її збелетризована біографія Д-ва, що появилася в журналі, буде видана окремою книгою.

Проф. Іванов віком років під сорок, або молодше. Він надто повний, обличчя немов не зовсім здорове, набрякле, але при цьому дуже інтелігентне. Це мабуть найінтелігентніша людина, яку я досі зустрічав у Рад. Союзі. Його наукові зацікавлення спрямовані на філософську проблематику модерного природознавства. Подарував мені свою книжку про «Можливість і необхідність». З його наляків я зрозумів, що в нього якісь непогодження з [70] Інститутом філософії АН УРСР та напрямком журналу «Філософська думка» (?). – Дав мені дві книжки поезій, сказав що найталановитішим молодим поетам в Україні виявляється Борис Олійник⁶⁵, який перевершив І. Драча⁶⁶. – Я тому поставив питання: «Коли поглянути на останніх 10-15 років, чи вважаєте, що українство пішло вперед, чи назад?» Відповідь: «Безперечно, вперед». Питання: «Ми знаємо, що за останні роки появилось чимало цінних книг, наукових і художніх, передруків українських класиків тощо. Ми знаємо, що ці книги розходяться. Ці ідеї всякають в ґрунт і там нарастають, нагромаджуються. Які результати [71] цього процесу?» Відповідь: «Ми самі не знаємо. Нам бракує статистики, об'єктивної інформації». Іванов витягнув текст повісті про Драгоманова своєї жінки й мовчки показав на пасус, який стосується «українофілів», членів Старої Громади в 1880-их рр.: «Кожний працює для себе, відокремлено, немов живцем похований в окрему скриню». І ще питання: «Складається враження, що хоч Україна сьогодні управляється в великій мірі людьми місцевого походження, але вони не захищають достатньо інтересів власного народу, дбають передусім про збереження власного благоден[72]ствія. Чи ця діагноза правильна?» Відповідь: «Зовсім правильна». Питання: «Чого ви чекаєте від нас, еміграції?» Відповідь: «Не розшифро-

⁶³ Людмила Іванова (1960 р.н.), кандидат історичних наук, професор Національного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова.

⁶⁴ Георгій Іванов (1929–1988), кандидат філософських наук, доцент Київського педагогічного інституту.

⁶⁵ Борис Олійник (1935–2017), український поет, перекладач, дійсний член НАНУ; з 1987 р. – голова Українського фонду культури; Герой України (2005); почесний академік Академії мистецтв України; член правління Національної спілки краєзнавців України.

⁶⁶ Іван Драч (1936–2018), український поет, перекладач, кіносценарист, драматург, державний та громадський діяч; борць за незалежність України у ХХ сторіччі; перший голова Народного Руху України; народний депутат України; Герой України. Лисяк-Рудницький познайомився з Іваном Драчем під час його приїзду до США, де він був разом з Дмитром Павличком.

вувати нашої праці, не показувати пальцем на людей». І ще одне завваження Іванова: «В Києві переважає не українська й не російська мова, але російсько-українська суміш».

Заключні спостереження про Київ: Якась дивовижна симбіоза української й російської стихій: Всі офіційні написи на установах в обох мовах, на крамницях переважно українські. Але на вулицях переважає російська мова. Проте коли ви говорите по-українськи [73] вам відповідають по-українськи. – Відчувається підкреслювання українства на рівні, назвім це, декоративним: Український народний орнамент широко використовується, наприклад в декорації метро й підземних переходах під вулицями (декоративні холи з розписами на стінах), в оформленні будинків і вітрин крамниць, вишивані блюзки кельнерок в ресторанах тощо. Чи це все тільки бутафорія? Гадаю, що поруч з бутафорією, в тому є якийсь елемент живого, реального.

Київ, як місто надзвичайно приємне своїм природним положенням, зеленню (численні парки й всі вулиці [74] обсажені деревами, липами й каштанами). Місто трохі старосвітське, ніби дев'ятнадцятивічне, але при цьому таки столичне. Але ця столиця не дає почуття влади: нема виразного центру й осереднього пункту, воно своїм характером децентралізоване. Місто *à la mesure humaine* – на людську міру, з гарними і чистими, «легким» повітрям.

31 серпня (понеділок)

Останній день у Києві! Я тут тільки тиждень, а почуття таке, ніби тут пробув вічність.

Вранці заїхав по мене до готелю проректор Цветков і ми разом поїхали до Міністерства вищої й спеціальної середньої [75] освіти. Я мав замовлену аудієнцію в віцеміністра Катерини Антонівни Колосової⁶⁷. На початку розмови я сказав Колосовій кілька компліментів: я радію з того, що перший міністр, з яким мені довелося зустрітися в моєму житті, є український міністр і по-друге, мені приємно, що цим міністром є жінка, бо моя мати була діячкою жіночого руху. Колосова відповіла компліментом, що вона знає про мою матір і родину, як людей заслужених для укр. культури і громадського життя.

Ділова розмова – про поїздку професорів наступного року – [76] пройшла швидко і гладко. Це була рекапітуляція попередніх розмов з Цветковим у ректораті Київського ун-ту. Поїздка групи професорів відбудеться в червні 1971. Місця: Київ, Львів і, мабуть, Харків. Програма – як умовлено попередньо. Офіційну відповідь дістанемо, коли подамо список учасників. – На закінчення Катерина Антонівна подарувала мені деякі мистецькі книги і просила передати привіт проф. Шевельову.

Після цього Цветков повіз мене до Оперного театру, де відбувалося урочисте відкриття шкільного року та прийняття першокурсників в склад студентів [77] ун-ту. (Мені показали в театрі льожу, що в ній застрілено Столипін в 1911 р.⁶⁸) На сцені сиділи за президіальним столом різні державні й університетські достойники, аудиторія виповнена по береги студентством. Внесення прапорів під

⁶⁷ Катерина Колосова (1920–1990), українська радянська державна і громадська діячка; депутатка Верховної Ради УРСР; заступниця міністра вищої і середньої освіти із зовнішніх зв'язків.

⁶⁸ Насправді 1 вересня 1911 р. Столипін був смертельно поранений у партері, неподалік від генерал-губернаторської ложі, в якій був цар з родиною.

звуки маршу. Промовляли, між іншим, міністр вищої освіти УРСР, Даденков⁶⁹, Юрій Смолич та представники студентства. Момент гідний уваги: всі промови були по-українськи, за винятком виступу академіка Глушкова⁷⁰, голови Інституту кібернетики ун-ту. – Офіційна програма тривала надто довго, понад дві години, публіка втомилася [78] й на залі піднявся гомін приватних розмов. – Після перерви почалася мистецька частина програми. Її виконав в основному ансамбль мистецької самодіяльності студентів університету «Веснянка». Цей концерт був для мене справжньою революцією. По-перше, своїм високим мистецьким рівнем – балетні й хорові виступи були не на аматорському, але на професійному рівні. По-друге, глибоко патріотичний характер програми: танки і пісні були наскрізь надихані укр. національною стихією. Це не була «казьонщина», але щось органічне й природно-сильне. – Також [79] виступав з деклямаціями популярний київський автор (забув прізвище), якого зустріли бурними оплесками. Читав гумористичний та сатиричний вірш такого змісту⁷¹:

⁶⁹ Юрій Даденков (1911–1991), український радянський державний діяч та вчений у галузі механіки, міністр вищої і середньої спеціальної освіти УРСР (1960–1973).

⁷⁰ Віктор Глушков (1923–1982), український радянський учений, автор фундаментальних праць у галузі кібернетики, математики та обчислювальної техніки, дійсний член АН СРСР та АН УРСР, засновник та керівник (до 1982 р.) Інституту кібернетики НАН України.

⁷¹ Далі немає продовження.

Використана література

Довідкова література:

Біографічний довідник до історії українців Канади / Упоряд. Михайло Марунчак. Вінніпег, Накладом УВАН, 1986.

Біографічний довідник / Упоряд. А. В. Кудрицький, М. Г. Лабінський. Київ. «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1997

Довідник з історії України (А-Я): Посібн. для серед. загальноосв. навч. закл. / За заг. ред. І. Підкова, Р. Шуста. – 2-е вид., доопр. і доповн. Київ, Генеза, 2001.

Енциклопедія історії України: у 10 т. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ, Наукова думка, 2003–2013. (2003, т. 1: А–В; 2004, т. 2: Г–Д; 2005, т. 3: Е–Й; 2007, т. 4: Ка–Ком.; 2008, т. 5: Кон–Кю; 2009, т. 6: Ла–Мі; 2010, т. 7: Мл–О; 2011, т. 8: Па–Прик; 2012, т. 9: Прил–С; 2013, т. 10: Т–Я).

Енциклопедія сучасної України: у 30 т. / Ред. кол.: І. М. Дзюба [та ін.]; НАН України, НТШ, Координаційне бюро енциклопедії сучасної України НАН України. Київ, 2003–2016. (2006, т. 5: Вод–Гн.; 2012, т. 12: Кал–Киї).

Енциклопедія української діаспори / Гол. ред. В. Маркусь, співред. Д. Маркусь, Нью-Йорк – Чикаго, 2009.

Малий словник історії України / Ред. кол.: В. Смолій, В. Верстюк, С. Віднянський, В. Горбик, В. Даниленко, М. Коваль, М. Котляр, С. Кульчицький, В. Литвин, О. Майборода, П. Панченко, Ю. Пінчук, В. Сарбей, А. Слюсаренко, П. Тронько. Київ, Либідь, 1997.

Мистецтво України: Біографічний довідник. Київ, 1997.

Наукове товариство імені Шевченка. Енциклопедія / Ред. тому: О. Купчинський, О. Савула, Н. Федорак; Укладання НТШ. Наукове товариство ім. Шевченка; НАН України. Інститут енциклопедичних досліджень. Київ; Львів; Тернопіль, 2012–2016. (2012, т. 1: А–Бібл; 2014, т. 2: Бібл–Вес; 2016, т. 3: Вес–Глин).

Політична енциклопедія / Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ, Парламентське видавництво, 2011.

Пундій Павло. Українські лікарі: біобібліогр. довід. / Наук. т-во ім. Т. Шевченка у Львові. Лікар. коміс., Укр. лікар. т-во Північ. Америки, Львів; Чикаго, 1994–1996. (1994, кн. 1: Естафета поколінь національного відродження / Гол. ред.: Я. Ганіткевич; Редкол.: М. Бойко та ін.; 1996, кн. 2: Лікарі діаспори та їх діяльність для рідного краю / Гол. ред.: Я. Ганіткевич; Редкол.: П. Джуль та ін.).

Тернопільський енциклопедичний словник: у 4 т. / Редкол.: Г. Яворський та ін. Тернопіль, Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч». 2004–2009. (2004, т. 1: А–Й; 2005, т. 2: К–О; 2008, т. 3: П–Я; 2009, Т. 4: Додатковий).

Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. / Редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін., Київ, Знання України, 2004.

Українська літературна енциклопедія: В 5 т. / Редкол.: І. О. Дзевєрін (відп. ред.) та ін. Київ, Голов. ред. УРЕ ім. М. П. Бажана, 1988–. (1988, т. 1: А–Г; 1990, т. 2: Д–К; 1995, т. 3: К–Н).

Українці в Сполученому Королівстві: Інтернет-енциклопедія = Ukrainians in the United Kingdom: Online encyclopaedia [Електронний ресурс]. 2008. – Режим доступу: <http://www.ukrainiansintheuk.info/>

Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка: в 2 т. / Ред. А. Редзюк, М. Мельник, Т. Лапан. Львів, ЛНУ імені Івана Франка, 2011. (Т. 1: А–К; т. 2: Л–Я).

Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyc (vols. 1–2) and Danylo Husar Struk (vols. 3–5). Toronto, University of Toronto Press, 1984–93.

Internet Encyclopedia of Ukraine, hosted by the Canadian Institute of Ukrainian Studies – Режим доступу: <http://www.encyclopediaofukraine.com/>

Збірники, монографії, спогади:

Андрій Боляновський. Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939–1945). Львів, 2003.

Микола Бутович. Монографія (Автобіографія М. Бутовича і стаття В. Січинського). Нью-Йорк, Слово, 1956.

В ім'я майбутнього нації. Документи і матеріали про організацію допомоги студентам-емігрантам українською діаспорою в 1920–2000 роках. Київ, Українська Видавнича Спілка, 2005.

Гавриїл Костельник на тлі доби: Пошук істини: Збірник наукових праць / Гол. редактор Ярослав Гарасим. Львів; Ужгород: Гражда, 2007.

Ірина Ганушевська-Руснак. Спомини. Івано-Франківськ: Місто-НВ, 2009.

Богдан Горинь. Святослав Гординський на тлі доби: есе-колаж у 2-х книгах. Київ, Ярославів Вал, 2017–2018.

Єжи Гедройць. Автобіографія у чотири руки. Упорядкування і післямова Кшиштофа Пом'яна. Київ, Дух і літера, 2015.

Єжи Гедройць. З нотаток редактора / За ред. Л.Івшиної; Бібліотека газети «День» «Україна Incognita». Київ: ПрАТ «Українська прес-група», 2013.

Оксана Думанська, Надія Зелінська, Лідія Сніцарчук, Емілія Огар, Н. Благовірна, Ірина Капраль, Мирослав Романюк, Лілія Івасенко, Д. Палій, Андрій Судин. Іван Тиктор: талан і талант. Львів, Українська академія друкарства, 2007.

Єжи Гедройць та українська еміграція. Листування 1950–1982 років. Київ, Критика, 2008.

Олександр Завальнюк. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918–1921 рр.). Кам'янець-Подільський, Абетка-НОВА, 2006.

Збірник праць і матеріалів на пошану Григорія Лужницького (1903–1910) // Записки НТШ. Праці філологічної секції. Т. ССХІІ. Львів, Нью-Йорк, Париж, Сідней, Торонто, 1996.

Богдан Зек. Олег Штуль у боротьбі за Україну. Торонто Львів, Літопис УПА, 2013.

Зиновія Франко (1925–1991): Статті. Спогади. Матеріали / Упоряд. і наук. ред. М. А. Вальо. Львів, Львівська наукова бібліотека ім. Василя Стефаника, 2003.

Іван Кедрин. Життя події Люди. Спомини і коментарі. Нью-Йорк, Червона калина, 1976.

Уляна Кирчів. Пьотр Равич: нарис інтелектуальної біографії / Магістерська робота. УКУ, Львів, 2019.

Юрій Кочубей. В. В. Дубровський (1897–1966) як сходознавець. Київ, Ін-т сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України. Київ, 2011.

Іван Левадний. Леонід Полтава – майстер різноманітних жанрів. Нью-Йорк, 1982.

- Іван Лисяк-Рудницький. Історичні есе у 2 т. Київ, Основи, 1994.
- Юрій Луцький. На перехресті. Луцьк, Ініціал, 1999.
- Юрій Луцький. Роки сподівань і втрат. Щоденник, записи 1986 1999 рр. Львів, ВНТЛ-Класика, 2004.
- Іван Майстренко. Історія мого покоління: Спогади учасника революційних подій в Україні. Едмонтон, Канадський Інститут Українських Студій, Альбертський університет, 1985.
- Симон Наріжний. Українська еміграція: культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Частина 1. Прага, 1942.
- Мирослава Олдаковська-Куфльова. Станіслав Вінценз: письменник, гуманіст, поборник зближення народів. Біографія. Люблін, Наукове товариство Люблінського католицького університету ім. Івана Павла Другого, 2012.
- Мілена Рудницька. Статті. Листи. Документи. Збірник документів і матеріалів про життя, суспільно-політичну діяльність і публіцистичну творчість Мілени Рудницької / Упоряд. Мирослави Дядюк. Львів, Місіонер, 1998.
- Олександр Шульгин в українському державотворенні та міжнародній політиці Збірник наукових праць та документів: Наукове видання / Упоряд. В. Піскун. Київ, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2016.
- Євген Онацький. У вічному місті: Записки українського журналіста. Т. 2: Роки 1931–1932. Торонто, Новий шлях, 1981.
- Ярослав Падох. Лев Окіншевич – видатний історик держ. права України-Гетьманщини XVII–XVIII ст. (1898–1980). Нью-Йорк, Мюнхен, 1985.
- Ярослав Падох. М. Чубатий, 1889–1975. Нью-Йорк, Торонто, Мюнхен, 1976.
- Кость Паньківський. Роки німецької окупації. Нью-Йорк, Торонто, Ключі, 1965.
- Віктор Приходько. Під сонцем Поділля: Спогади. Ч. 1. Нью-Йорк–Мюнхен, Криниця, 1967; Ч. 2. Вінниця, ТОВ Консоль, 2011.
- Простір свободи. Україна на шпальтах паризької «Культури». Підготувала Богуміла Бердиховська. Київ, Критика, 2005.
- Петро Романишин. Студії до історії Української Католицької Церкви в Німеччині. Петро Вергун перший Апостольський Візитатор і Адміністратор // Українська Вільна Академія Наук. Збірник Заходознавства. Том XV (13). Вінніпер, 1988.
- Спадщина Омеляна Прицака і сучасні гуманітарні науки: матеріали міжнар. наук. конф., 28–30 трав. 2008 р. Нац. ун-т «Києво-Могилян. Акад.» / Упоряд. О. І. Галенко; редкол.: О. І. Галенко, В. В. Лучик, В. Ф. Резаненко та ін. Київ, ТОВ Вид-во Аратта, 2009.
- Ярослав Тинченко. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921). Книга I, Київ, Темпора, 2007.
- Елліна Циховська. Поезія Євгена Маланюка в контексті українсько-польських літературних зв'язків: монографія. Київ, Ніжин, Аспект-Поліграф, 2006.
- Ігор Чорновол. Компаративні фронтири: світовий і вітчизняний вимір. Київ, Критика, 2015.
- Софія Яблонська. Чар Марока. З країни рижу та опію. Далекі обрії: подорожні нариси / Упоряд., передм. і літ. ред. В. Габора. Львів, Піраміда, 2015.

Gideon Botsch. «Politische Wissenschaft» im Zweiten Weltkrieg: Die «Deutschen Auslandswissenschaften» im Einsatz 1940-1945. Paderborn, Ferdinand Schöningh, 2006.

Mykhaylo Drahomanov. A Symposium and Selected Writings. Compiled with the assistance of the Drahomanov Commission of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the US under the Chairmanship of Professor Svitozar Drahomanov. Ed. by Ivan L Rudnytsky // The Annals of the Ukrainian Academy of Art and Sciences in the US. Vol. II. N 1(3). Spring 1952.

Samuel T. Francis. Power and History: The Political Thought of James Burnham. Lanham, MD, University Press of America, 1984.

History and Biography Project «Let Their Lives Speak» A Resource Book / Ed. by Michael and Erica Royston, 2005.

Jerzy Giedroyc i Bohdan Osadczyk. Korespondencja 1950–2000 / Opracowali: Bogumiła Berdychowska i Marek Żebrowski. Wojnowice, 2019.

Maciej Kozłowski. Sprawa premiera Leona Kozłowskiego. Zdrajca czy ofiara. Warszawa, Iskry, 2005.

David Lester. Suicide and the Holocaust. New York, Nova Science Publishers, 2005.

Carnall Geoffrey. Gandhi's Interpreter: A Life of Horace Alexander. Edinburgh, Edinburgh University Press, 2010.

Nobuko Gerth. «Between Two Worlds» Hans Gerth: Eine Biografie 1908–1978. Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2002.

Ryszard Matuszewski. Alfabet: wybór z pamięci 90-latk. Warszawa, Iskry, 2004.

Das Reichministerium für die deutsche Besatzungsherrschaft in der Sowjetunion 1941–1945. München, Verlag Ernst Vögel, 2006.

Annie Dayan Rosenman, Fransiska Louwagie. Un ciel de sang et de cendres. Piotr Rawicz et la solitude du témoin, Paris, Kimé, 2013.

René Romain Roth. Raoul H. Francé and the Doctrine of Life. Bloomington, First Books Library, 2000.

Anthony Rudolf. Engraved in Flesh: Piotr Rawicz and his novel Blood from the Sky. London, Menard Press, 1996.

Mariusz Sawa. Ukraiński emigrant. Działalność i myśl Iwana Kedryna-Rudnyckiego (1896–1995). Lublin, Instytut Pamięci Narodowej, 2016.

Memories of the Quaker Past: Stories of Thirty-Seven Senior Quakers / Ed. by Christine Ayoub. Bloomington, Xlibris, 2014.

Suzanne Sherman. 100 Years in Life of an American Girl: True Stories 1910–2010. Sebastopol, Ca, SZS Publishing, 2014.

Ukrainians in North America: A Biographical Directory of Noteworthy Men and Women of Ukrainian Origin in the United States and Canada / Ed. by Dmytro M. Shtohryn. 1st ed. Champaign, III, Association for the Advancement of Ukrainian Studies, 1975.

Kurt P. Tauber. Beyond Eagle and Swastika: German Nationalism since 1945, vol. 2. Middletown, Conn.: Wesleyan University Press, 1967.

Ellen Thümmeler. Katholischer Publizist und amerikanischer Politikwissenschaftler. Eine intellektuelle Biografie Waldemar Gurians. Baden-Baden, Nomos-Verlag, 2011.

Joanna Williams. The Two-Headed Deer: Illustrations of the Ramayana in Orissa. Berkeley, University of California Press, 1996.

Eduard Winter. Mein Leben im Dienst des Volkerverstandnisses. Berlin, Akademie-Verlag, 1981.

Статті:

Алла Атаманенко. Українське історичне товариство та міжнародні історичні конгреси // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Історичні науки. Вип. 14. 2009, с. 260–273.

Михайло Бажанський. Кость Мельник – людина високого пориву (Спогад-студія) // Свобода, 1984, 31 березня (ч. 61), с. 2, 4.

Андрій Байцар. Видатні винниківчани. Роман Голян – старшина УГА і Армії УНР // Блог <http://baitsar.blogspot.com> – Режим доступу: http://baitsar.blogspot.com/2018/10/blog-post_23.html

Марта Богачеська-Хомяк. Передмова // Мілена Рудницька. Статті. Листи. Документи. Збірник документів і матеріалів про життя, суспільно-політичну діяльність і публіцистичну творчість Мілени Рудницької. Упорядкування Мирослави Дядюк. Львів, 1998, с. 7 28.

Дмитро Бурім. Микола Сушко та Організація українських націоналістів: до питання про партійно-політичну приналежність голови Української установи довіри в німецькій імперії (1938–1945) // Наукові записки. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. Т. 21. Київ, 2010, с. 412–450.

Олена Величко, Ірина Козлова. Марія Сокіл – співуча українська зірка ХХ ст. // Наукові праці історичного факультету ЗДУ, Запоріжжя, 2004, вип. XVII, с. 105–107.

Любомир Винар. Наукова творчість Олександра Петровича Оглоблина // Український історик, 1970, № 1–3 (25–27), с. 5 32.

Дзвінка Воробкало. Історія галичанки, яка побачила весь світ, або дивовижні обрії Софії Яблонської // UaModna. 2016, 25 березня. Режим доступу: <https://uamodna.com/articles/istoriya-galychanky-yaka-pobachyla-vesj-svit-abo-dyovovyzhni-obryi-sofiyi-yablonskoyi/>

Ірина Гах. Олівець і уголь жили в його руках. До 120 літнього ювілею Лева Геца // Zbruch, 2016, 4 лютого. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/47215>

Микола Геркалюк. Мсьє Василь Хмельюк: із села під Жмеринкою до мистецьких галерей світового рівня // Вежа. Вінницький інформаційний портал, 2018, 21 лютого. – Режим доступу: <https://vezha.vn.ua/msye-vasyl-hmelyuk-iz-sela-pid-zhmerynkoju-do-mystetskyh-galerej-svitovogo-rivnya>

Ярослав Грицак. «Молоді радикали» у суспільно-політичному житті Галичини // Записки НТШ. Львів, 1991, т. 222, с. 71–110.

Ярослав Грицак. «...Холодну війну розхолодити...»: До спроби налагодження зв'язків між українськими ін-телектуалами Заходу та УРСР // Марра Мунді. Збірник наукових праць на пошану Ярославу Дашкевича з нагоди його 70-річчя. Львів, Київ, Нью-Йорк, 1996, с. 875–902.

Александр Губер. Московский конгресс историков (Москва, 16-23 августа 1970 г.) // Вопросы истории. 1970, № 3, с. 3–11.

Микола Ґеник. Польсько-українське примирення у політичній думці Клаудіуша Грабика // Панорама політологічних студій. Науковий Вісник РДГУ, 2011, вип. 7, с. 23–31.

Микола Ґеник. Українсько-польське примирення в політичній думці Івана Лисяка-Рудницького // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 23/2013, с. 572–580.

В'ячеслав Давиденко. Борис Гомзин (з нагоди його 75 ліття) // Свобода, 1962, 15 вересня (ч. 177), с. 5.

Катерина Двірна. Світозор Драгоманов в окупованому Києві (1941–1942 рр.): сторінками архівних документів // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія №6. Історичні науки: Зб. наукових праць. Вип. 9: Ювілейний випуск до 70-річчя професора Борисенка Володимира Йосиповича. Київ, 2012, с. 44–52.

Роман Дзюбан. Рід Левицьких // Літопис Борщівщини. 1996, вип. 8, с. 76–82.

Спиридон Довгаль. На новому етапі // Вільне слово. Орган Української Соціалістичної Партії, 1950, вересень (ч. 1), с. 1–2.

Д. Ю. А. Українська справа в Женеві (від власного кореспондента) // Новий час, 1932, 31 січня, с. 2.

Богдан Завітій. Олекса Грищенко. Повернення в Україну // Історична правда, 2017, 12 вересня. – Режим доступу: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2017/09/12/150418/>

Андрій Качор. Роман Голяня на військовій службі // Вісті комбатанта, 1968, ч. 3, с. 48–51.

Ірина Кліш. Мистецька діяльність Стефанії Нагірної у контексті вокального мистецтва України та діаспори // Молодь і ринок, 2016, ч. 3 (134), с. 128–133.

Ірина Котлобулатова. Ми пам'ятаємо. Українські фотографії Львова // Zaxid.net. 2009, 4. грудня.

Станіслав Кульчицький. Український патріот із берлінською адресою (Богдану Осадчуку – 85) // День, 2005, 12 серпня (ч. 145).

Микола Кушніренко. Пам'яті Фотія Мелешка // Свобода, 1980, 6 грудня (ч. 256), с. 6.

Тарас Лехман. Дмитро Штикало – журналіст, публіцист, поет, ідеолог ОУН // Кримська Світлиця, 2015, 21 серпня (ч. 34).

Вадим Оліфіренко. Андіївська Емма Іванівна // УкрЛіб Бібліотека Української Літератури. – Режим доступу: <https://www.ukrlib.com.ua/bio/printit.php?tid=1489>

Тетяна Осташко. Український консервативний рух новітньої доби у історіографії 1937–1960-х рр. // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр., 2016, вип. 12, с. 127–170.

Орест Питляр. Є. Коновалець в споминах молодого студента // Євген Коновалець та його доба / [О. Грицай, С. Шах, О. Зінкевич та ін., передне слово Ю. Бойко]. Мюнхен: Вид. Фундації ім. Є. Коновальця, 1974, с. 746–754.

Степан Процюк. Ніжне залізне серце, або Штрихи до портрета Олега Штуля-Ждановича, голови ОУН у 1964–1977 рр. // Інтернет-ресурс газети Галичина, 2019, січень. – Режим доступу: <https://galychyna.if.ua/analytic/nizhne-zalizne-seritse-abo-shtrihi-do-portreta-olega-shtulya-zhdanovicha-golovi-oun-u-1964-1977-rr/>

Дора Рак. Вона була щирою українкою: До 25-річчя з дня смерті Ірини Павликовської (1901–1975) // Свобода, 2000, 22 грудня (ч. 51), с. 14.

Маріюш Радослав Сава. Фашисти чи партнери? Два погляди на український націоналізм у світлі листування між Іваном Лисяком-Рудницьким і Іваном Ке-

дриним // Україна Модерна. Київ, 2013, №20: Фашизм і правий радикалізм на сході Європи, с. 318–332.

Андрій Руккас. Михайло Опаренко – Український льотчик у Польських військово-повітряних силах у роки Другої світової війни // Вісник Черкаського Університету, Серія – Історичні науки, 2011, вип. 202, ч. II, с. 30–35.

Ольга Свідзинська. Стефуранчин Петро, танцюрист, видавець // 100krokiv.info. Історичний пластовий блог. 2018, 13 травня. – Режим доступу: <http://100krokiv.info/2018/05/stefuranchyn-petro-tantsyuryst-vydavets/>

Назар Скалюк. Художник, під ноги якого впав Париж // Інтернет-портал Хайвей. – Режим доступу: <http://h.ua/story/286362>

Тамара Скрипка. Світозар Драгоманов // «Леся Українка: доля, епоха, культура», Луцьк, 2012, вип. 2, с. 179–185.

Алевтина Сукало. Особові фонди представників української діаспори в архівних зібраннях ЦДАМЛМ України. Опера співачка Марія Сокіл-Рудницька // Архіви України, 2016, № 5–6, с. 285–300.

Оксана Супронюк. Богдан Романенчук – редактор українських часописів у США (друга половина ХХ ст.) // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки, 2013, вип. 21, с. 221–227.

Наталія Фецул. Чернівецькі Гузарі. III. Любомир: буковинець у Парижі // Zbruč, 2016, 14 листопада. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/56049>.

Ростислав Хомяк. А наш Варварів таки вистояв... // Свобода, 2005, 11 березня (ч. 10), с. 5, 17.

Петро Хмельовський. Громадсько-політична діяльність Павла Лисяка в контексті суспільних процесів у Західній Україні в першій половині ХХ ст. // Галичина, 2013, ч. 22 23, с. 411–415.

Богдан Цимбалістий. Національна організація українських студентів (НОУС) в Німеччині // Українці в Берліні 1918–1945. Пропамятний збірник доповідей і спогадів з життя і діяльності українців у Берліні з нагоди З'їзду 5 вересня 1981 р. в Шератон готелі в Торонто, Канада / За ред. Василя Вериги. Торонто, Наукове товариство ім. Шевченка в Канаді, 1996, с. 150–167.

Ще про женецьке вирішення (Розмова з пос. М. Рудницькою) // Новий час, 1932, 18 лютого (ч. 35), с. 1.

Олександра Юркевич. Юрій Тищенко – видавець, книгар, публіцист: період становлення (1905–1913) // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. 2008, Вип. 1 (16), с. 127–157.

Орест Яцків. о. Северин Сапун – диригент, композитор, музично-громадський діяч // Музика Галичини. Musica Galiciana. Львів, Сполом, 1999, с. 112–117.

Bogumiła Berdychowska. Od nacjonalisty do lewicowca (Przypadek Borysa Lewyckiego) // Zeszyty Historyczne. 2003, № 145 (524), s. 214–230.

Paul Dukes. History Congress in Moscow // The Russian Review, 1971, Vol. 30, Jul., No. 3, pp. 240–249.

Philip Kass. Murder in the Museum // The Strad, 2011, November, p. 62–66.

John Kendall, Mary Barber. Medieval History Scholar: Caltech Historian John F. Benton // Los Angeles Times, 1988, Feb. 27.

Anthony Manousos. Howard Brinton as a Theologian and Apologist for «Real Quakerism» // Quaker Religious Thought: Vol. 115, Article 3. 2010, p. 15–29.

Heinrich A. Medicus. The Friendship among Three Singular Men: Einstein and His Swiss Friends Besso and Zangger // *ISIS*, 1994, vol. 85, No. 3, p. 456–478.

S. P. Tare. Sushila Nayyar 1914–2001 // *International Journal of Leprosy*, 2001, p. 124–126.

Maureen Waugh. Quakers. Peace and the League of Nations: The Role of Bertram Pickard // *Quaker Studies*, 2001, N 6/1, p. 59–79.

Eckhard Wendt. Rintelen, Fritz Joachim von // *Neue Deutsche Biographie (NDB)*. Band 21, Berlin, Duncker & Humblot, 2003, s. 643–644.

A. Wiedemann. Hans Joachim Beyer // *Handbuch der völkischen Wissenschaften. Personen – Institutionen – Forschungsprogramme – Stiftungen* / Ingo Haar, Michael Fahlbusch (Hrsg.). Saur, München, 2008, s. 65–68.

Andrzej A. Zięba. Sołowij Włodzimierz Paweł (Wołodymyr Pawło) (1891–1958) // *Polski Słownik Biograficzny*. Warszawa, Kraków, 2000, t. XL/3, zeszyt 166, s. 340–341.

Періодичні видання:

Вільне слово, 1950.

Галичина, 2013.

Новий шлях, 1981.

Новий час, 1932.

Свобода, 1953, 1955, 1969, 1982, 1986, 1987, 1988, 1994, 1996, 2007.

Українські Вісті, 1943, 1950.

Інтернет ресурси, блоги:

<https://www.amazon.com>

<https://aniol7.livejournal.com/1141.html>. – Блог.

<https://arxiv.org/ftp/arxiv/papers/1412/1412.6981.pdf>

<https://archive.org>

<https://archives.library.illinois.edu>

<https://arolsen-archives.org/>

<http://articles.latimes.com>

<https://books.google.com.ua>

<http://calteches.library.caltech.edu>

<https://culture.pl/pl/search>

<https://daviscenter.fas.harvard.edu/about-us/history>

<http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books>

<https://digitalcollections.its-arolsen.org>

<https://digitalcommons.georgefox.edu>

<http://esu.com.ua/>

<https://gadzetomania.pl/2907,poczta-pneumatyczna-wiktorski-prekursor-emaila-i-projektu-hyperloop>

<https://harriman.columbia.edu/>

<https://hunter.cuny.edu/>

<http://oun-upa.national.org.ua/encyclopaedia/e.html>

<https://pattachitranow.wordpress.com/thesis-proposal/>

<https://pendlehill.org/explore/pendle-hill-beginnings/>

<https://politics.princeton.edu/about/history>

<http://www.svoboda-news.com>
<https://uk.rodovid.org/>
<http://www.princeton.edu/about-wws/our-history>
<https://www.archives.com>
<https://www.bbc.co.uk>
<https://www.britannica.com/>
<https://www.britishmuseum.org/research.aspx>
<https://www.carnegiecouncil.org/>
<http://www.eduteka.pl>
<http://www.encyclopediaofukraine.com>
<https://www.familysearch.org/en/>
<https://www.findagrave.com>
<https://www.friendsjournal.org>
<https://www.geni.com/>
<https://www.hamilton.edu>
<https://www.iwm.org.uk>
<https://www.jstor.org>
<https://www.legacy.com/obituaries/local>
<https://library.hds.harvard.edu/home>
<https://www.myheritage.com.ua>
<https://www.npg.org.uk/collections/search>
<https://www.nytimes.com/>
<https://www.researchgate.net/>
<http://www.stimme.de>
<http://www.svoboda-news.com>
<http://www.thepeerage.com>
<https://www.ukrlib.com.ua>
<https://www.wikitree.com>
<https://yivoencyclopedia.org/>

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- Авгсбург Еміль див. Augsburg Emil 36
Абрамович Рафаїл (Рафаель) (Рейн Адольф)
497, 574, 586
Абрамчик 172
Авраменко Василь 133
Агата, медсестра 278, 279
Агітон Ірина 354, 356
Агітон 354
Агітони, родина 354
Айзенгавер Двайт Девід див. Eisenhower
Dwight David 606, 609, 610
Айнштан Альберт 28, 29, 464
Алданов Марк (Ландау Марк) 45
Александр Гораций Гандрі див. Alexander
Hogace Gundry 469, 576
Алент Мюррей Б. 182
Аліґ'єрі Данте 173, 458, 524, 551
Альтман Ерна див. Altman
Ерна Н. 607, 608
Альшібая 126
Андере Владислав Альберт 150, 480, 524
Андієвська Емма 523
Андрієвський Дмитро 155, 156, 159, 163, 175,
182, 196, 234, 383, 447, 497, 498, 505
Андрієвський 634
Андріїв 79
Андріїви, родина 79
Андрюсяк Марія 95
Антипів Олекса 288
Антонеску Йон 127, 216
Антоня див. Рудницький Антін, Рудницька
(Сокіл) Марія (Маруся, Маня), дружина
Антоня 535
Антонович Володимир 163, 170, 182, 206
Антонович Марко 170, 282, 337, 443
Антонович Михайло 170
Арагон Луї 473
Аріо Карл див. Arjo Karl 158
Арістотель див. Aristoteles 36, 182, 202
Арістофан 331
Аркас Микола 133
Артимович Агенор 538
Архипенко Олександр 461
Ахметелі Міхеїл див. Achmeteli Michael 102,
124, 126, 143–146, 149, 151–153, 158, 159, 161,
169, 172–174, 177, 182–184, 196
Ашер (Драй-Хмара) Оксана 198, 201, 218, 220,
230, 288, 295
- Бааке Розе див. Бахем Алент Роуз М., Bachel-
Alent Rose Marie
Баал Шем Тов (Ізраель бен Елізер) 513
Бабій Олесь 352
Бавер-Андресен Ганс Якоб див. Bauer-
Andersen / Anderson Hans Jacob 390, 391
Багалій Дмитро 263
Багринівська Параскева 190
- Багринівський Микола 190
Багринівські, родина 190, 191
Багрянний (Лозов яга, Лозов ягін) Іван 252,
289, 371, 390, 449, 499, 500, 503, 517, 522, 574
Бадольйо П'єтро 184
Баєр Ганс-Йоахим див. Beyer Hans-Joachim
152, 193, 200, 201, 203, 207, 209, 210, 225, 226,
228, 229, 240, 289, 292, 293–295, 307, 308, 320,
388, 407
Бажан Микола 312
Базяк Ісаак 131, 599
Бакунін Михайло 617, 619
Бальзак Оноре, де 105, 313, 427, 474
Бандера Степан 103, 117, 118, 119, 125, 128, 130,
131, 137, 138, 384, 407, 408, 443
Бандрівський Дмитро 219, 222
Банер див. Baner 203, 224, 226
Бао Дай див. Bào-dai dè 494
Баран Степан 411, 452
Барановський Євген-Григорій 236
Барка Василь див. Очерет Василь
Бартеlemi Жозеф 504
Басараб Ольга 85
Батя Томаш див. Bata Tomáš 240
Баумгартнер див. Baumgartner 317, 318
Бах Йоганн Себастьян 208, 292, 338, 369, 515, 610
Бахем Алент Роуз М. див. Bachel-Alent Rose
Marie
Бахман Джон 625
Бачинська-Донцова Марія 368
Бачинська Марія (Вава) 74
Бачинська (Содомора) Марія 74, 192, 217, 219,
551
Бачинська Ульяна 74
Бачинський Борис 74
Бачинський Василь 355, 461
Бачинський Володимир 74, 75, 88, 89, 95, 120,
138, 147, 155, 160, 161, 166, 167, 192, 219, 220,
551, 552, 589
Бачинський Євген, єпископ 318, 319, 352, 353,
459, 355, 512, 516
Бачинські, родина 217, 219, 551
Беднарський Богдан 230
Безкоровайна-Стецьків Неоніла 323, 324
Безкоровайний Василь 323
Безпалко Йосип (Осип) 333
Бейліс Менахем Мендель 513
Белл Елейн див. Bell Elaine E. 496
Белл Колін див. Bell Colin 496
Беляк 47
Бем-Баверк Ойген, фон див. Böhm-Bawerk
Eugen, von 102
Бенсон Джанет див. Benson Janet 625
Бентон Герберт Елмон див. Benton Herbert
Elmon 532, 544, 594
Бентон Джон Фредерік див. Benton John F.
532, 543, 558, 592, 598, 606, 619, 620

- Бентон Лілі 544
Бентон Фредерік Елмон див. Benton Frederic Elmon 463, 470, 532, 533, 534, 536, 544, 552, 557, 558, 562, 572, 589, 592, 593, 596, 613
Бентон (Г'юз) Ельспет див. Benton (Hughes) Elspeth 591, 619, 620, 622
Бентон (Моффер) Анна Джозефіна 402, 532, 543, 557, 558, 559, 567, 592, 594, 598,
Бентон Рудницька Мері Джоен див. Benton Rudnitsky Joanne 402, 409, 543, 409, 410, 421, 422–424, 426, 427–430, 432–435, 437, 441, 442, 445–455, 457, 458, 460–473, 475–479, 481, 483–486, 489, 491, 494, 507, 510, 511, 515–523, 529, 531–533, 536, 543–546, 550, 551, 554, 557–559, 566–572, 574–580, 582, 583, 585–597, 600, 601, 606, 607, 608, 613–622
Бентони, родина 460, 462, 465, 470, 531, 533, 536, 537, 541, 558, 559, 567, 589, 591, 594, 613, 617, 619, 620
Бенцігер 490
Бенцігери, родина 490
Бербер Фрідріх Йозеф (Фріц) див. Berber Friedrich Jozef (Fritz) 142, 160, 172, 174, 176, 181, 183–185, 196, 241, 242, 311, 319, 320, 331, 338, 609
Бергер 10
Бергер Роберт див. Berger Robert B. 10
Бергер (Рудницька) Дарія (Дороті) див. Berger (Rudnitsky) Dorothy 9, 10
Бердяев Микола 366
Береніка, цариця 26
Берлінгер 313
Бернар Сара 349
Бернем Джеймс див. Burnham James 481, 524, 536, 573
Берчі Е. див. Bertsch E. 467
Бессо Марк див. Besso Marc 464
Бессо Мікель Анджело 464
Бетговен Людвіг ван 157, 227, 324
Бетс Марі див. Butts Marie 515
Бельський 498
Бжеський Роман 78
Біда Костянтин 325, 358
Бізич С. 521
Білбі Андерсон Джін Луїс див. Bilby Anderson Jeanne Lois 492, 493, 543, 566
Білбі Гарольд див. Bilby Harold A. 543
Білбі (Ліпшц) Мейбл Барбара-Белла див. Bilby (Lipschutz) Mabel 543
Білбі, родина 543, 566
Білей Іван 495
Білецький Василь 634, 636, 637, 639–641
Білецький Федір, свящ. 133
Білецькі, родина 641
Білік Олена 237
Білінський Андрій (Іко) 137, 155, 156, 161, 176, 178, 184, 186–189, 191
Білінський Володимир 244, 245, 247, 313, 314, 319, 324, 329, 330, 332, 334–336, 346
Білінський Клавдій 102, 103, 119, 134, 137, 143, 144, 146–148, 150, 154, 156, 165, 243, 246–249, 281, 285, 299, 312, 326–329, 330–332, 336, 341, 346, 445
Біліоник Микола 193, 257, 248, 249, 257, 258, 259
Біліоник Наталія (Талія) 257, 532
Біліоник Ольга 257
Біліоник (Сокіл) Віра 193, 248, 257
Біліоник, родина 193, 240, 248–250, 257, 258, 259, 531
Біргель Віллі див. Birgel Willy 279
Бісмарк Отто, фон 369
Бітенц Борис див. Bitenc Boris 372, 381, 397
Бйорнсон Бйорнстjerne Мартініус див. Bjørnson Bjørnstjerne Martinus 160
Блавацький (Трач) Володимир 305
Близнюк 379, 382
Блюй 330
Бобела 16
Бовуар Симона, де 473
Богатирчук Федір 604
Богачевська-Хомяк Марта див. Bohachevsky-Chomiak Martha III
Бодлер Шарль 604
Боднарівч Осип 41
Бойко, Бойко-Рудницький Юрій див. Рудницький Юрій Іван
Болух Мирослав 303, 310
Бонапарт Наполеон, імператор 10, 13, 83, 421, 455, 478
Бонграс Еужен див. Bongras Eugene 358
Бончковський Владзімеж 467
Бордмен Юджин див. Eugene Boardman Eugene P. 622
Бордмени, родина 623
Борель Віктор 380
Борель-Семака Лідія 380, 402
Борець 22
Борковський Роман 302, 303, 311
Борман Мартін 308
Борщак Лля 407, 415, 418, 419, 423, 478, 479, 518, 524
Босак Григор, Босак Юрко див. Равич Петро
Боттічелі Сандро 505
Брак Жорж див. Braque Georges 367
Брамс Йоганнес 192
Брандт Інгеборг (Інре) див. Brandt Ingeborg 180, 185, 194, 196, 203, 215, 237, 238, 280, 281, 397, 465
Брантом П'єр Бурдей, де див. Brantôme Pierre Bourdeille, de 528
Бредов Герда, фон див. Bredow Gerda Karla Luise, von 193, 216
Бржеський, проф. 120
Бріке Марк 351, 352

- Бріке, полковник див. Briquet 351, 405, 463, 515
 Бріке, пані 463
 Бріке, родина 463, 353
 Брінтон Анна 546
 Брінтон Говард-Хайнс див. Brinton Howard Haines 546
 Бродій Андрій 548
 Бромвіч Енні див. Bromwich Annie 266
 Бруз Володимир 634, 636, 637
 Брук Клаив 16
 Брукнер Антон 223
 Бугайчук Корнило 249
 Бульба-Боровець Тарас 502, 503
 Бурбелло Броніслав 108
 Бурбело Григорій-Мирослав 154
 Бурбелло Соломон Оксана 108
 Бургард Вольфрам (Вольфганг) 218
 Бургард Зінаїда 218, 230
 Бургард Ірина (Ірена) 218, 227, 347
 Бургард Освальд (Юрій Клен) 217, 218, 289, 308
 Бургарди, родина 217, 220–222, 227, 230
 Буркгардт Карл Якоб 320
 Буркін Моріс Еміль Жорж див. Bourquin Maurice Emile Georges 425, 431, 494, 514
 Бут Джоен див. Booth Joanne 566, 621
 Бут Джордж Гаролд див. Booth George Harold 566, 621
 Бути, родина 566, 593
 Бурко Теодор (Теодосій) 353, 355, 357, 361
 Бурян Власта див. Burian Vlasta 15
 Бутович Микола 539
 Бухарін Микола 579
 Бучко Іван, архієпископ 323, 324, 328, 332, 371, 373, 379, 386–388, 405, 407–409, 424, 428, 446, 452, 465, 508
- Вагнер 182
 Варварів Костянтин 597, 618
 Вейден Рогір, ван дер див. Weyden Rogier, van der 505
 Вайлдер Біллі (Білдер Самуель) 565
 Валадон Сюзанна див. Valladon Suzanne 526
 Валера Еймон, де див. Valera Eamon, De 21
 Валленштайн Альбрехт, фон 208, 221,
 Вальц Густав Адольф див. Walz Gustav Adolf 153
 Валявец Фрідріх Марія Людвіг (Фріц) див. Valjavec Fritz (Friedrich Maria Ludwig) 181
 Ван Гог Вінсент 271
 Ван-Лон Генрик 521
 Василій Блаженний, св. 627, 632
 Васильєв Олександр 623
 Васильїв Микола 442
 Василюк 199, 222, 223, 229
 Вассерман Якоб див. Wassermann Jakob 22, 26
- Вахнянин-Куриленко Леся 168
 Вебер Макс 243
 Веберг Ганс див. Wehberg Hans 355, 356
 Вега Лопе, де 185
 Веласкес Дієго 473
 Веллс Герберт Джордж див. Wells Herbert George 22, 23, 623
 Венгер 345, 346
 Вергілій 410
 Вергун Петро, свящ., блаженномученик 104
 Верга Джованні 119
 Веремчук Юхим 303, 331
 Вермер Ян 600
 Веронезе Паоло 446
 Веррокйо Андреа 456
 Веспасіан (Тит Флавій Веспасіан, старший), імператор 26
 Весселі Павла див. Wessely Paula 104
 Ветухів Михайло 411, 462, 537–539, 543, 546, 547, 554, 560, 561–565, 566, 574, 576, 578, 584, 585, 590, 593, 595–597, 601, 604, 618
 Винницька Іроїда див. Wypnuckuj Iroida III
 Витвицький Степан 497, 498, 501, 502, 585, 588, 601, 603, 618
 Витвицький, однокласник 34
 Винницький Зенон 506, 507,
 Винниченко Володимир 190, 414, 415, 540, 574
 Вировець Іван 169, 173
 Вишинський Андрій 253
 Вишневський 263, 268, 273, 277, 279
 Відибіда-Руденко Палладій, архієп. (Відибіда-Руденко Петро) 132, 134, 273
 Відибіда-Руденко Петро див. Відибіда-Руденко Палладій, архієп. (Відибіда-Руденко Петро)
 Візнюра (Кука) Лукія 341
 Вілкі Венделл Льюїс див. Willkie Wendell Lewis 610
 Вілсон, Вільсон Вудро 606
 Вілсон Дан див. Wilson Dan 546
 Вільгельм I, імператор 215
 Вінтер Едуард див. Winter Eduard 293, 294, 307, 358, 386
 Вінценз Андре, де 416
 Вінценз Станіслав 218, 416
 Вітик Семен 376
 Вітошинська (Гарашак) Ольга-Любомира (Люба) 370, 378
 Вітошинський Борис 382
 Власов Андрій 225, 226, 235, 296, 390
 Влодки див. Рудницький Володимир і Рудницька Марія (Маруся) 302, 304, 340, 428, 531
 Вовк Андрій 104–106, 111, 120, 121, 123, 130, 136, 144, 147, 149, 150, 152, 158
 Возняк Михайло 635
 Войценко Ольга 627
 Волков Мартін, свящ. 92
 Воллес 9

- Володимир Всеволодович, Володимир Мономах, князь 635
Волошин Августин, свящ. 219, 548,
Волошин Анастасія (сестра Маріам ЧСВВ) 367
Волчук Пилип 246, 321, 324
Волчук Роман 244, 246, 308, 309, 318, 321–323,
335, 505, 542, 564, 567
Волш Рауль 527
Вольтер (Аруе Франсуа Марі) див. Voltaire
(Arouet François Marie) 38, 56, 363, 397
Вольф Христіан, фон див. Wolff Christian, von
196
Вонг Анна Мей 16
Вонамейкер Джон 533
Вонторський Юрій 330
Воробій Петро 114, 151, 260, 263, 279, 285
Воропай Олекса 313
Воропай (Бондаренко) Валентина 313
Воскобійник Михайло 449, 497, 498, 499, 502
Врещона Євген 352, 408, 508
Вротновська Тетяна (Туся) див. Лукіянович
(Вротновська) Тетяна (Туся)
Вротновський-Сивошапка Кость 189
Вулман Джон див. Woolman John 533
Волф Бертарм див. Wolfe Bertram David «Bert»
578, 579, 587, 588
Вус Михайло 350, 352–358, 514
В. Валер'ян 187, 190
Гаврилюк Володимир 417
Гаврилюк Ярема Олег див. Hawryluk Jarema
Oleg A. 107, 108
Гадзевич Любов 109, 110, 115
Гадзевич Онуфрій, свящ. 109, 115
Гасцький Андрій 345
Гасцький Теодозій 345
Гайвас Ярослав див. 443
Гайдеггер Мартін 228
Гакслі Олдос див. Huxley Aldous 36, 42, 52,
54, 265
Гакслі Томас Генрі 36
Галай Дмитро 153
Галайчук Богдан-Тадей 187, 385
Галецький Оскар 605, 617
Галла Плацидія, імператриця 458
Галька Антон 203, 219, 225, 229, 231, 347
Гамільтон Емма див. Hamilton Emma 359
Гаман Ріхард див. Hamann Richard 126
Гамсун Кнут 28
Гандзій Дам'ян 155, 161, 179, 213
Ган Алетта див. Hahn Aletta 181, 185, 196, 220,
284, 310, 311, 320, 331
Ганкевич Микола 376
Ганні 99, 102, 104–107, 109, 111, 113, 114, 115,
117, 124
Ганнібал 83
Ганушевська-Руснак Ірина 248, 249, 321, 326
Ганушевський Михайло, свящ. 248
Ганушевський Степан 249
Ганушевський Тарас 249
Гарасевич Андрій 221
Гарбоу Теа, фон див. Harbou Thea, von 8
Гарлан Файт 158
Гарріман Вільям Аверелл 540, 608
Гаррінгтон Фред Гарві див. Harrington Fred
Harvey 41
Гартман Ріхард 162
Гартманн Ніколай див. Hartmann Nikolai 202,
210, 223, 262
Гассель Ульріх, фон див. Hassel Ulrich, von 320
Гаттамелата (Еразмо да Нарні) 456
Гаусгофер Альбрехт Георг див. Haushofer
Albrecht Georg 112, 143, 146, 172, 196, 220, 311,
378, 509
Гегель Георг Вільгельм Фрідріх див. Hegel
Georg Wilhelm Friedrich 102, 228, 262, 307
Гельдерлін Фрідріх Гельдерлін див. Hölderlin
Friedrich 182
Гемінгвей Ернест 473
Гендель Георг Фрідріх 292
Генріх II, імператор 451
Генріх IV, імператор 451
Гентош Ліліана див. Hentosh Liliana III
Гербер Константин, свящ. 386, 387, 432, 433
Гербургер Марія див. Herburger Maria 343, 346
Гербургери, родина 428
Герінг Теодор Лоренц див. Haering Theodor
Lorenz 224
Геродот 43
Гесс Рудольф 112
Гільберт Хріста див. Hilbert Christa 163–169,
171, 172, 183, 185, 190, 193, 194, 203, 205, 215,
222, 223, 226, 231–233, 235, 237, 238–240, 261,
262, 269, 270, 274, 276–278, 280, 283–285, 318,
338–340, 342, 354, 394, 397, 465
Гіммельрайх Кость 449
Гінденбург Пауль фон 655
Гірняк Йосип 323, 344, 542, 574
Гірняк Никифор 89
Гірт див. Hirth 284
Гісс Елджер див. Hiss Alger 62
Гітлер Адольф 16, 56, 88, 88, 94, 126, 127, 154,
158, 196, 270, 271, 298, 320, 360, 369, 387, 410,
482, 483,
Глінський Роман 145
Глистюк Ярослав див. Hlystiuk Yaroslav III
Глушков Віктор 643
Гнатюк Володимир 271
Гнатюк Ірина 271
Гнатюк Оля див. Hnatiuk Ola III
Гніздовський Яків 598
Гоголь Микола 52, 187, 191, 399, 459, 580,
Голінський Петро 446
Голяня (Вербицька) Ольга 517
Голяня Роман 416, 417, 419, 420, 423, 447, 476,
478, 479, 481, 517–519, 524, 529
Голяняни, родина 479, 517

Голод Роман 234, 291, 303, 315
 Голод 311
 Голубець Микола 16, 179, 368, 416
 Голубничий Всеволод 394, 570, 635, 636
 Гольбайн Ганс 446, 461, 477, 600
 Гомер 35, 422
 Гомзин Борис 81, 91, 105, 124, 128
 Гончар Олесь 444
 Горбовий Володимир 93, 138
 Гординський Богдан-Зіновій 212
 Гординський Володимир-Євген 212
 Гординський Святослав 178, 186, 212
 Гординський Ярослав 212
 Горкгаймер Макс 569
 Горохович Антоніна (Тоня) 246, 297, 299, 301–304, 307, 315, 442, 496
 Гофман Емілія (Еммі) див. Hofman Emilie (Emmi) 300
 Гоца Мирослав (Мирон) 329
 Грабик Клавдіус див. Hrabuk Klaudiusz 599, 600, 603, 618
 Грабович Роман 236
 Гриньох Іван, свящ. 138, 408
 Грицай Остап 213
 Грицак Павло 617
 Грицак Павло, перекладач див. Hrytsak Pavlo III
 Грицак Ярослав див. Hrytsak Yaroslav I, III
 Гришко Василь 443, 444
 Грищенко Олекса 461
 Грушевський Михайло 43, 563, 604
 Гофмансталь Гуго-Лавренц-Гофман, фон див. Hofmannsthal Hugo Laurenz Hoffmann, von 308
 Груби Петер Рудольф див. Hruby Peter Rudolph 384, 398, 405, 415
 Губер Олександр 632
 Гувер Герберт Кларк (Інститут Гувера) 391, 542, 579, 587
 Гудим Петро 195, 197, 199, 200, 202, 203, 207, 222, 223, 225, 226
 Гулак-Артемівський Семен 133
 Гузар Любомир-Євген 219, 414, 415
 Гук Сідні див. Hook Sidney 587
 Гуржій Іван 627
 Гуссерль Едмунд див. Husserl Edmund Gustav Albrecht 202, 207, 211, 443
 Гуттен-Чапські, родина 154
 Гух Рікарда див. Huch Ricarda 366
 Гюго Віктор 52
 Г'юз Грейс див. Hughes Grace 591, 620, 623
 Г'юз Девід Єркс див. Hughes David Yerkes 620, 623
 Г'юз Мерріт Єркс див. Hughes Merritt Yerkes 622, 623
 Г'юзи, родина 622
 Галан Володимир 347, 351, 535
 Галілей Галілео 51, 58

Гамула 106
 Ганді Індіра 482
 Ганді Махатма 13, 28, 29, 469
 Гарбачієвскас Степонас «Степас» див. Garbačiauskas Stepas 431, 432
 Гафенку Грігоре див. Gafencu Grigore 389
 Гвардіні Романо див. Guardini Romano 338
 Гош Судгіндра Нат див. Ghose (Ghosh) Sudhindra Nath 400
 Геббельс Йозеф 158, 171, 195
 Гедройц Єжи див. Giedroyc Jerzy 103, 154, 312, 480, 498, 523, 524, 529
 Георгієвська Наталія див. Джордж Георгієвська
 Георгіу Константин Віргіль, свящ. див. Gheorghiu Constantin Virgil, rev. 489
 Гепель Курт див. Goepel (Göpel) Kurt 112, 234
 Герней 308
 Герт Ганс див. Gerth Hans 619, 620
 Герт Гедвіг Іде див. Gerth Hedwig Ide 619
 Герти, родина 619, 620, 622
 Гете Йоганн Вольфганг див. Goethe Johann Wolfgang 15, 16, 369, 378, 615
 Гец Лев 83
 Гогартен Зігрід див. Gogarthen (Gogarten) Sigrid 165, 232
 Гогартени, родина 215, 232, 233
 Гоген Поль 521
 Гойя Франціско-Хосе, де 461, 487
 Голсуорсі Джон див. Galsworthy John 266
 Гольдони Карло див. Goldoni Carlo 178
 Гольдшмідт Ерна 426
 Гомбрович Вітольд 526
 Гонта-Скрипченко Олександр 111, 119, 120, 220
 Горгонова Ріта 17
 Готтберг Анна-Марія див. Gottberg Anne Marie 132
 Готьє Гелена див. Gautier Hélène 515
 Готьє Шарль 515
 Готьє, родина 515
 Гребе див. Graebe 114
 Греве Вільгельм Георг див. Grewe Wilhelm Georg 171
 Гренер Вільгельм 123
 Грільпарцер Франц 162
 Грін Альфред Едвард 527
 Гроссен Генріх 355
 Гроссен Мирослав 355
 Грюневальд Маттіас (Matic) 505
 Гуммерус Герман див. Gummerus Herman Gregorius 168
 Гуріян Вальдемар див. Gurian Waldemar 573
 Гюнтер Ганс Ріхард Гергарда див. Günther Hans Richard Gerhard 194, 210, 294, 225–227

Д'Анунціо Габріелло 14
 Да Вінчі Леонардо 38, 127, 454, 456, 459
 Даденков Юрій 643

- Даллін Александр див. Dallin Alexander 550, 554, 555, 565, 570, 611
Даллін Давид див. Dallin David J. 497, 550
Дам Гергардт див. Dahm Gerhardt 219
Данилевич Роман 144, 147, 149, 152, 155, 156, 172, 188
Данон 483
Дацько Кирило 389
Даянанда див. Dayanana 404, 405, 409, 410, 470
Дебрин Олекса 164
Декстер Оксана див. Dexter Oksana I, III
Деладье Едуард 402
Демкович-Добрянський Михайло 298, 299, 518
Денисюк Любомира Ольга 331, 332
Денисюк Микола 324, 332, 333, 335
Денікін Антон 161
Державин Володимир 607
Джакобі Георг 14
Джордж Георгієвська Наталія 144, 150, 155, 160, 291
Джордж Ралф Абдо 155
Дивнич Юрій див. Лавріненко (Дивнич) Юрій
Дзевановський Маріан Каміль див. Dziejwanowski Marjan Kamil 605
Дзікевичі, родина див. Dzikiewicz 145
Демец Петер див. Demetz Peter 208, 221, 222
Демчук Петро Ярослав 144, 149, 171, 174, 180, 349, 352, 356, 358
Держак Марія 385
Дессуар Макс див. Dessoir Max 239
Димінська Марія 144
Димінський Роман 133, 135, 143, 144, 148, 151, 156, 158
Дідро Дені 638
Дідченко-Задунайський Дмитро 88, 89, 94–96, 104–106, 109, 110, 111, 116, 119, 120, 122, 124, 136, 146, 150, 158, 161, 428, 450
Дікінсон Торолдом 464
Дільтей Вільгельм 210, 239,
Дітріх Марлен 16
Джованьїолі Гаррієт див. Giovagnoli Harriet 355
Дзєрович Юліян, свящ. 32, 33, 57, 58
Дмитерко Оксана див. Dmyterko Oksana III
Дмівський Роман 377
Добрженський Тоші 487, 488, 491, 510
Добровольська Олімпія 323, 344
Добрянський Лев 603, 639
Довгаль Спиридон 156, 252, 501
Домонтович Віктор див. Петров (Домонтович) Віктор
Донателло 456
Донцов 49, 58, 75, 77, 78, 85, 102, 171, 174, 209, 329, 368, 421, 445
Дорньє Клемент див. Dornier Clément 656
Дорошенко Володимир 535, 580, 595
Дорошенко Дмитро 120, 137, 162, 209, 314, 575
Досвітній (Скрипаль-Мищенко) Олесь 54
Достоевський Федір 282, 366, 549
Доценко Олександр 92
Драгоманов Михайло I, 164, 199, 202, 204, 207, 210, 212, 228, 286, 293, 419, 443, 508, 525, 528, 538, 547, 554, 570, 572, 574, 575, 580, 583, 590, 591, 595, 600, 601, 604, 611, 635, 637, 641
Драгоманов Світозар 508, 538, 547, 595
Драгоманови, родина 574
Дражевська Любов 560, 563, 564,
Дражковіч (Драчковіч) Мілорад див. Drachkovitch Milorad 391, 415, 418, 419, 422
Драй-Хмара Ніна 198, 220
Драй-Хмара Михайло 198, 218
Драй-Хмара Оксана див. Ашер (Драй-Хмара) Оксана
Драч Іван 641
Драшковіч Мілорад 391
Дрейфус Альфред 602
Дружиніна Олена 628
Дубас Лев 92
Дубровський Василь 500
Дудра Михайло 175, 176
Думні Осип 123
Думнід Клер див. Claire Dumnid 395, 396,
Думнід Поль див. Dumnid Paul 486
Думнід 412
Дунін-Вонсович Кшиштоф див. Dunin-
Wąsowicz Krzysztof 631
Дучимінська (Решетлович) Ольга 189
Дьюї Томас Едмунд див. Dewey Thomas
Edmund 534
Дюма Олександр 6
Дюрер Альбрехт 6, 356, 436, 446, 487, 505
Дябло Всеволод 227, 228
Дядинок Василь 79, 92
Дяків Осип 500
Еберт Фрідріх 217
Еввіт Джоан див. Hewitt Joan 522
Ейзенштейн Сергій 344
Ейленбурх Саскія, ван див. Uyenburgh Saskia,
van 268
Екерман Йоганн Петер (Йоганна Петера
Екермана; Екермана) див. Eckermann Johann
Peter 378
Ель-Греко 473, 600
Елюзіє 52
Емге Карл Август див. Emge Karl August 171
Еразм Роттердамський 477, 510
Еренбург Ілля 22
Ерісман Теодор Пауль див. Erismann Theodor
Paul 321, 325
Ерні Рут див. Erni Ruth 342
Еттлі Клемент 252, 271
Ешманн Ернст Вільгельм див. Eschmann Ernst
Wilhelm 533

Євтимович Варфоломій 74, 76, 79, 80, 86, 95, 371, 551
 Єзерська Леся 337
 Єндик Ростислав-Роман 95, 303, 443, 610
 Єреміїв, Єремєєв Михайло 319, 332, 349, 352–354, 356, 388, 389, 406, 410, 459, 465, 467, 516
 Єремєєв, Єремєєва 410, 461, 516
 Єремєєви, Єремєєви, родина 424, 461, 516
 Єремєєв, Єремєєв Юрій див. Jeremijew Georges 461
 Єринґ Рудольф, фон див. Jhering Rudolf, von 319

Жаткович Григорій-Ігнатій 606
 Жданов Андрій 612
 Жеряв Борут див. Žerjav Borut 374, 397, 460, 479, 520, 521
 Жеряв Греґор 374,
 Жід Андре 42
 Жуве Луї див. Jouvett Louis 471
 Жук Андрій 122
 Жуковський Антін 345, 346, 347
 Журба Галина (Нивінська Галина) 620
 Жученко Григорій (Славутич Яр) 620

Завалинський Євген-Марко (Мар'ян) 164
 Завацький Едмунд див. Zawacki Edmund 624
 Загайкевич Володимир 91–93
 Зайцев Павло 97, 169
 Залуцький Роман 244, 246, 314, 334, 337, 442, 444, 445, 452, 505, 506
 Замбжицький Владислав 12
 Запольська Габрієла 282
 Заремба Генрик 17
 Заремба Люся 17
 Зарицький 74, 76
 Заставний 191
 Захаряєвич-Липа Галина 94, 95
 Зейкан Елисавета 236, 237
 Зелений Зенон 304,
 Зелений Петро 304
 Зелений Р. 146, 147
 Зелені, родина 302
 Зеров Микола 54
 Зібер Микола 616
 Зікс (Сікс) Франц Альфред див. Six Franz Alfred 142, 163, 165, 172–177, 183, 196, 238, 276
 Зілінський Орест 198–200, 207, 210, 218, 221–227, 229, 235, 236, 287, 295, 296, 347
 Зілі Галина див. Zealy Halina, Helene 486
 Зілі Філіп див. Зілі Філіп 486
 Зільбершайн Абрагам, Зільбершайн Адольф
 Генрик див. Silberschein Abraham, Silberschein Adolf Henryk 348, 512, 513, 578
 Зільбершайн Фанні див. Silberschein Fanni 348, 454
 Зомбарт Вернер див. Sombart Werner 113

Зоммерштайн Еміль див. Sommerstein Emil 513
 Зошенко Михайл 69
 Зуб Григорій 357
 Зубрей 82
 Іванейко Микола див. Шлемкевич (Іванейко) Микола
 Іванєєв 181, 311
 Іванов Георгій 641, 642
 Іванова Людмила 641
 Іванова (Іванченко) Раїса 636, 637, 641
 Іванови, родина 641
 Ігнатович Володимир 592
 Імс Патриція див. Eames Patricia 567–569, 615, 574, 575, 590, 600, 615
 Іннокентій III, папа 37
 Ісмет Інею Мустафа див. İsmet İnönü Mustafa 172
 Істмен Макс Форрестер див. Eastman Max Forrester 586
 Й. Ванда 145, 148, 149, 155, 163
 Йосиф Єгипетський 455

Кабальєро, Кавальєро, родина див. Caballero 404
 Кабачків Іван 450, 501
 Кавуля Лев 308
 Кадем Алї див. Khadem Ali 492, 493
 Казанова Джакомо 263
 Калимон Іван 251
 Калимон (Коверко) Любов 251
 Калинович Іван 81, 160
 Калитовська Марта 247, 308, 309
 Кальдерон де ля Барка Педро 183
 Камю Альберт 473
 Канаріс Вільгельм Франц 117
 Кант Іммануїл див. Kant Immanuel 202, 211, 262, 292, 509
 Канюшко Зенон 109
 Капустянський Микола 338, 506
 Караччіола Рудольф див. Caracciola Rudolf 18
 Карманіс Юрій-Роман 447
 Карнегі Ендрю (Фундація Карнегі) 602
 Карп'юк Павло 77, 79
 Карр Едвард Галлет див. Carr Edward Hallett 573
 Катамай Богдан 80, 548
 Катерина (Кася), служниця Рудницьких 10, 18, 133, 178, 190
 Кафка Франц 509
 Качковська Марта див. Пачавська (Качковська) Марта
 Квітковський Денис 248, 249
 Кебузинська Ксенія див. Kiebusinski Ksenya III
 Кедрін-Рудницький Іван Олександр, Кедрін Іван 7, 11, 73, 79, 91, 119, 159, 177, 186, 192, 196, 268, 275, 286, 302, 304, 306, 312, 321–326,

330–332, 340, 346, 428, 460, 462, 480, 531, 532, 535, 562, 572, 573, 584, 595, 596, 598, 601, 604, 610, 618
Кедрини, родина див. Сяськи, Кедрин-Рудницький Іван Олександр, Рудницька (Кедрин-Рудницька) Марія (Маруся) 531, 535
Кедровський Володимир 618
Келлер див. Keller Gottfried 331
Кеннан Джордж Фрост див. Kennan George F. 549, 580, 601
Кентржинський Богдан 168, 447
Керенський Олександр 406
Керн Ельга Гундела 17–20, 22
Кестнер Еріх 34
Кефовер Кері Естес див. Kefauver Carey Estes 609
Кенявіч Стефан див. Kieniewicz Stefan 630
К'єркегор Сьорен 159
Кирило, св. 294
Кирчів Уляна див. Kurchiv Uliana III
Кишакевич, Кишакевич Юрій 255, 256
Кишакевичі, Кишакевичі, родина 256
Кізеветтер Бруно Макс див. Kiesewetter Bruno Max 142
Кізель Гюнтер 224
Кілліон Едвард див. Killion Edward 387
Кіналь Василь 315
Кіналь (Островська) Ярослава-Дарія 315
Кіналі, родина 315
Кінг-Голл Вільям 492,
Кінг-Голл Франсіс С'юзан див. King-Hall Frances Susan King 492
Кірк Алан Гудріч див. Kirk Alan Goodrich 603
Кістяківський Богдан (Федір) 212
Кісь Роман 151
Кітаяма Джунью 207, 211, 225–228, 234, 237, 239, 280, 293–295, 305, 352, 358, 400
Кішка Андрій 155–156, 401, 403, 408, 431, 495, 574
Клаф Шепард див. Clough Shepard B. 629
Клемансо Жорж 425
Клетт Ернст 241
Клименко Лля 356, 357
Кляйн див. Klein 270
Кляйст Бруно Петер див. Kleist Bruno Peter 509, 518
Кляйст Генріх, фон 106
Кметик Володимир 301
Кметик Роман-Сильвестр 366, 388, 391, 395, 396, 412, 431
Кметики, родина 301
Книш Зиновій 311, 411
Книш (Шварко) Ірина 311, 312
Кнюпфер Рудольф див. Knüpfer Rudolf, von 142
Кобринська Наталія 312
Ковалевська Євгенія 451, 579
Коваленко Олександр 406

Коваліки, родина 354
Ковальська 356
Коверко Максиміліян, свящ. 150, 251
Коверко-Конюх Дарія 150, 179, 188, 191, 251, 298
Кожевників Петро 151, 162
Ковжун Павло 79
Козак Андрій 175, 214, 215, 231, 232, 235–237
Козак Едвард 186
Козаченко Іван 636
Козачок 153, 161
Козловський Леон Тадеуш 149, 150
Козловський Мацей 150
Кок Джуніор Еґберт Ірл див. Cocke Jr. Egbert Erle 512
Кокто Жан 665
Колдвілл Вільям 555
Колерус Еґмонт див. Colerus Egmont 45
Колесса Любов 340
Колесса Олександр 340
Коллеоні Бартоломео 456
Колосова Катерина 642
Колумб Христофор 530
Кольбенгайер Ервін Гвідо див. Kolbenheyer Erwin Guido 114
Кольбер Жан-Батист 479
Кольберг Лена див. Kolberg Lena 194, 197, 205, 206
Коляса Петро 15
Коновалець Євген 93, 117, 124, 155, 161, 162, 165, 245, 352, 383, 432, 448, 554
Кононенко Костянтин 443, 447
Конрад Джоозеф (Конрад-Коженьовський Юзеф) 291
Конріх Ева див. Konrich Eva 280, 337, 352, 369, 372, 400, 402, 404, 409, 410, 470, 618
Константин Великий, імператор 37
Конт Оґюст 194
Конюх Петро 188, 251
Копач Микола 83
Копітар Єрне Бартол 5
Кораліс 324
Корд Олександр 360
Кордуба Дам'ян 264
Корецька Лідія 657
Корецький Йохім 261, 263
Коритовський Тарас 339
Корнелл Джуліан Дейвіс див. Cornell Julien Davies 453
Корнелл Мартін 453
Корнелли, родина 453, 455
Корнійчук Олександр 176, 201
Королишин Мирон 136, 150
Коропецький Іван Святослав 635
Коротич Віталій 635
Корчинська-Єфремова Галина 187, 253, 289, 323
Корчинський Михайло (батько) 187

- Корчинський Михайло (син) 187, 191, 222, 243, 244, 246, 288, 289, 291, 296, 309, 314, 327, 330
 Корчинські, родина 187, 296
 Косаренко (Гнатюк) Ірина 271
 Косаренко-Косаревич Василь 169, 605, 271
 Косач Юрій 46, 80, 100, 108, 109, 111, 117, 134, 136, 215, 291, 604
 Коско Аллан див. Kosko Allan 526
 Костельник Гавриїл, свящ. 178, 326, 367, 368, 409
 Костельник Зиновій 178
 Костельник Іриной 178, 213, 365, 367
 Костомаров Микола 596
 Кострба 222
 Костюк Григорій (Подоляк Борис) 500, 540, 585, 590, 617
 Котович Павло 292, 295, 314, 315, 317, 448, 449, 497, 498
 Которович Геннадій 79, 103, 107–109, 117, 135, 154, 158, 371, 502–504, 509
 Котта, родина див. Cotta 241
 Кохан Володимир 447
 Кох Ганс 138
 Кошелівець (Ярешко) Іван 340–342, 345, 346, 452, 480, 509, 518–526, 528, 529, 537, 556, 574, 638
 Кравців Богдан-Юрій 117, 119, 621
 Кравзе Герда див. Krause Gerda 219, 295–297
 Кравченко Віктор 407, 408, 410, 412, 414
 Крижанівський Андрій 49, 50
 Крилач Сава див. Сідлецький Людвик
 Крилаченко Богдан 95
 Кримський Агатангел 162
 Кримський Володимир див. Білінський Володимир
 Кромвель Лета див. Cromwell Leta 470
 Кроче Бенедетто див. Benedetto Croce 657
 Крупницький Борис 159, 164, 182, 201, 493, 494
 Крушельницькі, родина 58
 Крвонери, родина 241
 Кубійович Володимир 80, 89, 128, 138, 144, 146, 154, 156, 191, 203, 291, 297, 299, 304, 305, 307, 310, 311, 315, 504, 509, 524, 538,
 Кубрик Василь (Ромашко Андрій) 449, 499
 Кужим (Скоропадська) Єлисавета 134
 Кузанський Микола, кардинал 193
 Кузеля Зенон 130, 153, 154, 160, 188, 255, 452
 Кузик Любомир 101, 107, 110, 116, 117, 178
 Кузик Степан 101
 Кузик 119
 Кузів Василь, єпископ 351, 352, 377, 378, 387, 409, 556
 Кузьмик 495
 Кузьмінський Олександр 76
 Кук Террі див. Cook Terry 627
 Кулаченков 627
 Куліш Володимир 318
 Куліш Микола 54, 444
 Куліш Пантелеймон 596
 Кульчицька Олена 178,
 Кульчицький Олександр 494, 503, 504
 Кунда Василь 197
 Куске 418
 Кушкевич Ірина див. Осадчук-Кушкевич Ольга-Ірина (Єнка)
 Курдик Анатоль-Юліан 134, 176, 177, 196, 225
 Кухаржевський Ян див. Kucharzewski Jan 605
 Кучабський Василь-Дмитро 123
 Кучабський Володимир, свящ. 93
 Кушнір Василь, свящ. 267, 292
 Кюрі Адольф див. Küry Adolf 358
 Лабунька Мирослав 635, 636
 Лавренев Борис 24, 25
 Лавріненко (Дивнич) Юрій 312, 340–342, 344–346, 371, 381, 443, 445, 452, 480, 496, 499, 507, 537, 540, 542, 543, 545, 549, 556, 560–564, 566, 573, 574, 576, 578, 586, 588, 590, 594, 604, 615, 618
 Лазарев Віктор 632
 Лазаро див. Lazaro 558
 Ландау, родина 188
 Лао-Цзи 211
 Курт 361
 Ласовська Куліш (Гараццак) Ярослава-Оксана 318, 321, 370
 Ласовський Володимир 318
 Лафферті Джейн Елізабет див. Lafferty Jane Elizabeth 372
 Лебідь (Лебедь) Микола 407, 408, 352
 Ле Іван 218
 Левицька (Коверко) Оксана 251, 288, 325, 502
 Левицький Борис 217, 224, 231, 246, 247, 251–253, 257, 286–288, 290, 291, 293–295, 312, 325, 337, 366, 463, 480, 500, 502, 507, 508, 556
 Левицький Володимир 79
 Левицький 115
 Левицькі, родина 253, 502
 Левін Рудольф див. Lewin Hermann Max Rudolf 165
 Левкович 302
 Лейкін Микола 396
 Лейст Гергард див. Leyst Gerhard 141–142
 Леман Герберт Генрі див. Lehman Herbert Henry 609
 Лендел Марія 206
 Ленін Володимир 28, 29, 569, 579, 618, 626, 628, 632
 Леонід, цар 51
 Леонкавало Роберто 119
 Лепід 35
 Лепкий Богдан 89
 Лепкий Лев 79, 89, 93
 Лепкий Микола 89
 Лесков Микола 640

Липа Галина див. Захаряевич-Липа Галина
Липа Юрій 94, 95, 117, 187, 221
Липинський В'ячеслав 88, 91, 104, 123, 127,
148, 171, 174, 176, 182, 184, 190, 209, 212, 216,
229, 244, 249, 286, 312, 329, 443, 544, 630
Лисий Володимир 345, 346
Лисяк (Ковалевська) Ірина 8, 20, 451, 579
Лисяк Ксенія див. Сорокіна (Лисяк) Ксенія,
Sorokin Ksenia
Лисяк Лука (Луць) 85
Лисяк Павло 8, 9, 16, 18–20, 34, 72, 76, 81,
85, 92, 93, 102, 106, 111, 116, 117, 126, 131, 132,
136, 144, 145, 147–149, 151, 153, 156, 158–161,
166–168, 174, 175, 177–179, 183, 184, 186, 187,
192, 194, 201, 216, 220, 240, 241, 256, 259–261,
263, 264, 276, 287, 289, 290, 303, 313, 316, 318,
342, 393, 420, 435, 446, 451, 461, 462, 509, 539,
611
Лисяк-Рудницький Іван див. Lysiak Rudnytsky
Ivan I, III, 5–8, 10, 11, 13, 15, 16, 19, 22, 32, 34,
36, 40–42, 48, 54, 55, 63, 68, 72, 76, 77, 80, 81,
83, 84, 87, 96, 97, 101, 114, 115, 120, 123, 137, 145,
146, 148, 154, 162, 170, 176, 179, 181, 193, 199,
202, 212, 213, 216, 217, 222, 226, 231, 239, 249,
253, 257, 278, 289, 293, 294, 299, 311, 312, 317,
320, 331, 349, 352, 354, 355, 371, 376, 382, 394,
402, 411, 415, 443, 445, 455, 474, 477, 480, 494,
501, 505, 509, 516, 523, 533, 537, 539, 540, 547,
555, 561, 563, 572, 573, 599, 613, 616, 625–627,
630, 634, 635, 637, 641
Лисяк-Рудницький Петро (Пітер) див. L.
Rudnytsky Peter I, III, 557–559, 568, 570, 572,
582, 585, 589, 592–597, 599, 613, 617, 619, 621,
622
Литвин 379
Личковський Юрій 303, 307, 335
Лібаній Деметрій 26
Лібескінд див. Liebeskind 386, 387
Ливицька-Холодна Наталія 450
Ливицький Андрій 97, 130–132, 383, 390, 395,
450, 451, 618
Ливицький Микола 133, 136, 134, 385, 389, 451,
467, 497, 503, 603
Лідія 382
Лін 125
Лінк Гейзел Едвард 372
Ліпський Юзеф див. Lipski Józef 603
Ліч Роберт див. Leach Robert 15
Ліцинський Мирослав 231, 232, 234, 237, 239,
445
Лобковіц Анна Марія Генріка, фон див.
Lobkowicz Anna Maria Henrica, von 230
Лобковіц Людмила 492
Лобковіц Марія Йоганн Адольф Леонард, фон
див. Lobkowicz Maria Johann Adolf Leonhard
230
Лобковіц Марія Оттокар Борромейс (Карі),
фон див. Lobkowicz Maria Ottokar Karl

Borromäus, von 222, 227, 230, 293, 488–491,
510
Лобковіц Марія Терезія Клотільда, фон див.
Lobkowicz Marie Terezie Klotilda, von 230
Лобковіц Марія Фрідріх Леопольд, фон див.
Lobkowicz Marie Friedrich Leopold, von 230
Лобковіц Ніколаус Марія Георг див. Lobkowicz
Nikolaus Maria Georg, von 230
Лобковіц (Чернін) Марія Анна Фернардіна Йо-
ганна див. Lobkowicz (Czernin) Marie (Maggie)
Anna Bibiana Ferdinandine Johanna 230
Лобковіці, родина 222, 230, 488
Ловренс Томас Едвард, Ловренс Аравійський
див. Lawrence Thomas Edward, Lawrence of
Agabia 112
Логин Ярослав 153, 154, 162, 176, 482
Логуш Омелян 158, 247
Лондон Іван Д. див. London Ivan D. 541–543,
547–549, 616
Лондон Мірам 541, 548
Лончина Богдан-Іван 173, 175, 178, 179, 186,
189, 191, 212, 246, 336
Лора див. Lohra 331
Лось Т. 150, 158
Лотоцькі, родина 190
Лужницький Григорі (Григорій-Микола) 621
Лукач Гарас 208, 228, 230
Лукіан із Самосати 413
Лукіянович Денис 189
Лукіянович Гіяцинт 189
Лукіянович (Вротновська) Тетяна (Туся)
189–191
Луцька Анна 266, 539, 555, 595
Луцька Наталія див. Luckyj Natalie Maria 266,
539, 555, 595
Луцька (Мак Шейн) Мойра Патрісія див.
Luckyj (McShane) Moira Patricia 265, 266, 539,
555, 569, 571, 595, 597
Луцький Мирон 263, 264
Луцький Юрій Степан Нестор 187, 199, 264,
265–268, 536–541, 547, 553, 555, 556, 563,
569–571, 574, 576, 578, 584, 585, 593–595, 597,
598, 606, 611, 615
Луцькі, родина 266, 538, 555, 566, 569–571,
588, 597, 598
Луцаковська-Венк Таїсса 144, 146–159, 161, 168,
180
Любарський Семен 135
Любберт Інес Софія 144
Любберт Лія Інес див. Lübbert Lia-Inés 144,
172, 174, 183–185, 190, 193, 196, 215, 240, 269,
270–272, 281
Любберт Фрідріх Вільгельм 144
Любомирович Іван 20
Любомірські 596
Любомірська Анна 359
Любомірський Юрій Рафал див. Lubomirski
Jerzy Rafał Alfred 356, 359, 410

- Любченко Аркадій 54, 187
 Людовік Еміль 13
 Людовік IX Святий, король 477
 Людовік XIII, король 478
 Людовік XIV Великий, король 471, 478
 Людовік XVI, король 436
 Лютер Мартин 58, 369
 Лютер Михайло (Майк) 545, 547, 549, 572, 580, 608
 Ляйбенаєр Вольфганг 659
 Ляйбніц Готфрід Вільгельм 196
 Лянгер Ерна див. Langer Erna 217, 220, 231, 240–242, 290, 292–296, 298, 302, 304–310, 312, 313, 315–320, 327, 338–340, 342, 348, 350, 366, 369, 371, 372, 375, 376, 378, 388, 391, 392, 394, 397, 399, 402, 410, 412, 424, 433, 434, 442, 461, 496
 Ляє Макс Теодор Фелікс, фон див. Laue Max Theodor Felix, von 141
 Магомет, пророк 493
 Магомед бен Магомед 301
 Магушинець Іван 634, 637, 639, 640
 Маср 391
 Маєргайденгаген 134
 Мажейка див. Mažejka 185, 213
 Мазепа Іван 401
 Мазепа Ісаак 224, 333, 367, 377, 382, 446, 463, 508
 Майський Іван 150
 Майстренко Іван 251, 252, 257, 463, 500, 556, 590, 615, 618
 Макатур, Мак-Артур Дуглас 512
 Маккарті Джозеф 609
 Маккарті Мері Тереза див. McCarthy Mary Therese 586
 МакКоркл Рой див. McCorkle Roy 511, 512
 МакКоркли, родина 511
 Макаренко Борис 198–201, 207, 210, 219, 221–224, 229, 235, 236, 252–254, 282, 288–290, 314
 Макаренки, родина 253
 Макарушка Любоміро 90, 394, 452, 461, 478, 501, 504–506, 508
 Максимов Володимир 524
 Макух Андрій див. Makuch Andrij III
 МакШейн Джон Джеймс див. McShane John James 266
 Маланчук Григорій 159
 Маланюк Богдан 289
 Маланюк Євген 46, 79, 221, 222, 251–253, 289, 312, 604
 Малапарте Курціо див. Malaparte Curzio 528
 Малашовський Альфред див. Malaschofsky Alfred 181
 Маленков Георгій 612
 Мальро Андре див. Malraux André 350
 Манн Томас див. Mann Thomas 22, 258, 437
 Манту Поль-Жозеф див. Mantoux Paul-Josef 351, 425, 429, 468
 Мануїльський Дмитро 351
 Марголін Арнольд 513, 604, 610
 Марє Жан 465
 Марія-Антуанетта, королева 477
 Марк, апостол і євангеліст, святий 455
 Марков 584
 Маркс Карл 228, 616
 Марулл 26
 Марченко Валерій 636
 Марченко Михайло 636, 637
 Марченко (Павлюк) Михайло 500, 501
 Маршалл Джордж 369, 391, 473, 612
 Масарик Томаш Гаррір 220, 606, 607
 Масканьї П'єтро 119
 Масютин Василь 145
 Масютини, родина 145
 Матіч Братіслав 411
 Матіч Мілорад 411
 Маттінглі Гаррет див. Mattingly Garrett 575
 Маттісон Гордон див. Mattison Gordon H. 534–536
 Матчак Михайло 96
 Махно Нестор 87
 Мацуї Кімі див. Matsui Kimi 464
 Мацьків Володимир 254
 Медічі Катерина 528
 Мезеї див. Mezeji 378
 Мелень Теофіл 376
 Мелень-Корчинський Олександр Чеслав 375–377, 380, 381, 384, 430, 431, 592
 Мелешко Фотій 611
 Мелфорд Джордж 8
 Мельник Андрій 73, 90, 103, 104, 117, 118, 125, 128, 130, 138, 148, 155, 168, 225, 234, 236, 414, 443
 Мельник Кость 337
 Мельник Леонід 636
 Мельник Мирослав (Мирон) 146, 147, 161, 241, 254–256, 268
 Мельничук 163, 164
 Меннінг Кларенс Огастус див. Manning Clarence Augustus 576
 Мендюк 322
 Мензелі, родина 620
 Меньшов Володимир 636
 Мефодій, св. 294
 Менде Гергард, фон див. Mende Gerhard, von 155
 Мережковський Дмитрій 15
 Мерц 514
 Мессе Джованні див. Messe Giovanni 518
 Метерлінк Моріс 29
 Меттерніх Клемент фон 10, 217
 Мечник (Кархут) Неоніла 179
 Микитчак 337, 338
 Микласевич-Антипів Ксеня Марія 285, 288, 295

- Микола I Романов, цар 596
Микулович І. 179, 188
Мисак, однокласник 11
Мишуга Лука 113
Мігала 338
Мікельанджело (Буонаротті Мікельанджело)
39, 127, 477
Міколайський 367
Міколайчик Станіслав див. Mikołajczyk
Stanislaw 383
Мілев Мілу див. Mileff Milu 430
Міллер Михайло 263
Мілош Чеслав 41, 218
Мілтон Джон 620
Мінь Во Тань див. Minh Võ Thành 494, 495
Мірна Зінаїда 295, 309
Мірчук Іван 146, 149, 182, 287, 290, 460, 464,
485, 493, 524, 503, 504, 506
Мірчук Петро 243, 245, 247, 337, 443
Мірчук-Ратич Іванна-Марія 505
Мітринґа Іван 207, 503
Міхаела (Міка) 116
Міхль Елізабет див. Michl Elisabeth 210, 229
Міхновський Микола 90, 124
Міцкевич Адам 52, 56
Міяковський Володимир 560, 561, 563, 574, 578,
584,
Младек (Соколова) Марія Магдалина Фран-
тішка «Меда» див. Mládková Marie Magdalena
Františka 381, 382, 397
Младек Ян Віктор 381
Мойсей, старозав. патріарх 39
Молотов В'ячеслав 107, 176
Мольєр (Поклен Жан Батист) 399, 471
Монтерлан Анрі 414
Монтгомері Бернард Лоу 271
Монтрезор Адам 95, 96
Монтрезор-Скоропадська Марія 95, 96
Мор Томас 600
Моріак Франсуа 36
Морієр Джеймс Джаєстін див. Morier James
Justinian 528
Морс Вейн Ліман див. Morse Wayne Lyman
609
Моруа Андре 52
Мослі (Мозлі) Філіп Едвард див. Mosely Philip
Edward 540, 550–555, 565, 570–573, 575–577,
580, 582–585, 589–591, 599, 601, 610–613, 620
Мосора-Франкен Дарія 309, 505
Мостович Леонід 243, 246, 247, 330–332
Мосціцький Ігнацій див. Mościcki Ignacy 11, 12
Монтень Мішель, де 38
Моношко Станіслав 12
Моравіц 489, 490
Мороз (Федорчак) Стефанія 342, 345
Моска Гаєтано див. Mosca Gaetano 490
Модарт Вольфганг Амадей 127, 223, 252
Мриц Теофіл 191
Мриц-Гук Мирослава (Слава) 191
Мудрий Василь 8, 74, 82, 87, 90, 93, 139, 291,
314, 337, 367, 401, 403, 416, 450, 452, 547, 548
Музичка Григорій, о. 81
Муньє Еммануель 523
Муравйов-Апостол Андрій 426
Муравйов-Апостол Крістофер 426
Мурашко Василь 73–76, 81, 87, 99, 101, 105,
106, 111, 123, 124, 127, 128, 146, 152, 160
Муссоліні Беніто 35, 83, 88, 184, 188
Мушинський Михайло 155
Мюллер-Лаєр Франц Карл див. Müller-Lyer
Franz Carl 34
Мюссе Альфред, де 517
Нагірна Стефанія див. Чабан-Нагірна Стефа-
нія
Нагірні, родина 252, 253
Назаркевич Христина див. Nazarkevych
Khrystia III, 71
Назарук Осип 74, 76–79, 81, 82, 87, 89–93, 120,
129, 192, 578
Наконечна Ірина 151, 154, 163
Наконечна Марта (Марися) 414–416, 419
Нарді Роза див. Nardi Rosa 388, 395, 396
Наяр П'ярелал 482
Наяр Сушіла див. Nayyar Sushila 482
Неґрі Пола (Халупець Барбара Аполонія) 155
Недбайло Петро 636, 639
Неєф див. Neef 271
Нельсон Горацио 359
Немирович-Данченко Володимир 629
Неон, єпископ 458
Неру Джавахарлал 482
Несторенко (Несторенчиха) 221
Несторович Володимир 79
Нефертіті, цариця 270
Нижанківський Омелян 351–353, 358, 465
Нібло Фред 9
Ніколасвський Борис 497, 498, 586
Ніксон Річард 609
Німчук Іван 79, 186
Нітефор Михайло 287, 479
Нітефор-Тимошенко (Садовська) Ірина (Ліяля)
194, 287
Нітефори, родина 479
Ніцше Фрідріх 369, 438, 439
Новакас 419, 422
Новаківський Олекса 79
Новиченко 226
Новокишов Іван 21
Ной 455
Нойман Франц Леопольд див. Neumann Franz
Leopold 569, 617
Нортроп Філмер Стюарт Каков див. Northrop
Filmer Stuart Cuckow, Northrop F. S. C. 587
Нума Помпій 42
Ньюлін Джеймс Е. 426, 433
Ньюлін Ева Дж. 426, 433

Ньюлін Елджі Інман див. Newlin Algje Innman 426
 Ньюлін (Майлз) Ева див. Newlin (Miles) Eva 426
 Ньюліни, родина див. Newlin 426, 429, 433

Обрі Октав див. Aubry Octave 477
 Овідій 42, 54, 197
 Огієнки, родина 325
 Огієнко (Лларіон), митрополит 108, 134, 349, 353, 387, 409
 Оглоблин Олександр 575, 597, 605
 Огородзінська Галина 188
 Одарченко Петро див. Odarchenko Petro 574
 Одложілік Отакар див. Odložilík Otakar 555, 569, 577, 579, 582–584, 589, 590
 Окіншевич Лев 582
 Олесницький Ярослав 9
 Олів'є Лоренс див. Olivier Laurence 383
 Олійник Борис 641
 Ольжич (Кандиба) Олег 414
 Ольхівський Борис 153, 169
 Онаякий Євген 332, 447
 Опаренко Михайло 447
 Орвелл Джордж див. Orwell George 489
 Орланді Енцо див. Orlandi Enzo 127, 131
 Остапенко Сергій 513
 Осадчук Богдан 146, 154, 155, 161, 165, 174, 180, 193, 196, 215, 220, 221, 223, 235, 237, 238, 264, 480, 493, 494, 496, 502–505, 507–509, 511, 517, 574
 Осадчук-Кушкевич Ольга-Ірина (Енка) 165, 171, 173, 179, 185, 196, 214, 215, 232
 Осінчук Роман 186
 Осьмачка Тодось 312
 Отмарштайн, Отмарштейн, Отмарштейнова 98
 Отмарштайн, Отмарштейн Юрій 97, 98
 Охримович Василь 137
 Очерет Василь (Барка Василь) 41, 181–183, 185, 238, 291, 313, 314, 556

Павлик Михайло 508
 Павликовська (Макух) Ірина 384, 385
 Павличко Дмитро 641
 Павлишин Олег див. Pavlyshyn Oleh III
 Павлів 89
 Павло VI, папа, святий 387
 Павлюк Михайло див. Марченко (Павлюк) Михайло
 Павлюх 225, 226
 Паливода Богдан 83, 84
 Падох Ярослав 89, 241
 Пайпс Річард див. Pipes Richard Edgar 630, 632
 Паламарчук Петронеля 248
 Паламарчук Роман 248
 Паліїв Дмитро 75, 80, 82–84, 87, 90, 122, 123, 136

Палладіо Андреа 457
 Панейко Юрій 123
 Панейко Олександр 20
 Паньківський Кость (молодший) 191, 203, 411, 462
 Панч Петро 218
 Панчук Богдан 267, 353–358, 401, 403, 447
 Панчук (Чернявська) Анна 354, 356
 Папіні Джованні 27–29
 Парфанович (Волчук) Софія Наталія 179, 189, 213, 246, 308, 313, 447
 Пасіка Микола 83, 182, 296
 Пасічник-Тарнавський Теофіл 231
 Пасічня Василь 245
 Паскаль Блез 414
 Пачовська (Качковська) Марта 187
 Пеленський Євген-Юлій 78, 321
 Пемзль, Пенсль див. Pemsly, Pens 316
 Перейма Євген 214, 246, 287, 452, 506, 507, 542, 543
 Перлович Осип 531
 Перлович (Попович) Ольга 531
 Перлович-Сміт Марта 531
 Перловичі, родина 531
 Песталоцці Йоганн Генріх див. Pestalozzi Johann Heinrich 490
 Петі Андрі, святиц. див. Petit Henri, rev. 368, 387
 Петлюра Симон 14, 15, 88, 92, 97, 98, 122, 124, 145, 161, 162, 345, 480
 Петрів Всеволод 137
 Петро I, цар, імператор 640
 Петров (Домонтович) Віктор 556
 Петрушевич Євген 122
 Пизюр Євген 146, 212–215, 234, 236, 237, 239, 241–245, 247–249, 254, 255, 281, 285, 286, 288, 290, 291, 299, 300, 307, 314, 334, 337, 338, 366, 378, 394, 425, 442, 444, 445, 452, 462, 470, 486, 499, 507, 535–537, 539, 542, 543, 545, 547, 549, 550, 554–556, 560–564, 577, 578, 585, 594, 595, 597, 599, 608, 616, 617, 619
 Пизюр Максим 248
 Пизюр (Паламарчук) Ірина 248, 290, 445, 536, 542, 547, 527, 547, 550, 556, 595, 616, 618
 Пизюри, родина 248, 255, 337, 452, 535, 536, 542, 543, 547, 549, 550, 552, 556, 560, 564–566, 616
 Питляр Орест Богдан 245, 247
 Піаф Едіт 366
 Пій XI, папа (Ратті Акілле) 518
 Пій XII, папа (Пачеллі Еудженіо) 512
 Пікар Бертрам 429, 470, 471, 493, 516
 Пікар Ірена див. Pickard Irène 429, 516
 Пікари, родина див. Pickard 429, 470, 471, 516
 Пікассо Пабло див. Picasso Pablo 473
 Пілсудська Марія 17
 Пілсудський Юзеф 14, 17, 43, 98, 154, 375
 Піль Гаррі (Піль Губерт Август) 16
 Піссаро Франціско 404

- Плавт Тит Марцій 471
Планк Макс 141
Платон 21, 36, 211, 242
Плескач 158
Победоносцев Константин 630
Погорешкий 378
Погорелова Алла 368, 369
Поготовко 88
Подольак Борис див. Костюк Григорій (Подольак Борис)
Позичанюк Йомип 182
Полікарп, митрополит (Сікорський Петро) 133
Поліщук Петро 418
Полонецький Бернард 10
Полонецькі, родина 10
Полтава (Пархомович) Леонід 418, 419, 423, 525
Полтавець-Острияниця Іван 158, 161, 163
Полянський Юрій 213, 214, 307
Помпиду Жорж 525
Понсо Огюст Анрі див. Ponsot Auguste Henri 371
Понті Карло 489
Понятовський Юліуш 322
Попельська 144
Поперечний Дмитро, свяц. 318, 327, 328
Попіц Йоганнес 112
Попович Анна 177, 531
Попович Лля (Лько) 417, 418, 463
Попович Софія 9
Попович Теодат 177, 531
Порш Микола 104–106, 110, 111, 115, 117, 118, 121, 122, 130, 149, 206, 418
Порші, родина 206
Прашко Іван, єпископ 401
Перацький Броніслав 408
Приходько Віктор 231, 252
Пріва Едмон див. Privat Edmond 466, 469
Пріцак Омелян 146, 162, 163, 183–185, 214, 215, 218, 219, 221–223, 225, 232, 234, 235, 239, 244, 248, 255, 268, 273, 274, 277, 281–283, 285, 297–305, 307, 309–312, 316, 318, 321–325, 328–332, 334–336, 344, 442, 451, 452, 491, 496, 503, 539, 636
Прокоп Мирослав 349, 350, 352, 354, 356, 358
Пролліус Гельга див. Prollius Helga 217, 226–228, 233
Пудовкін Всеволод 21
Пулен (Єремійв) Наталія див. Poulin (Yeremiyew) Nathalie 461
Пульман Джордж 621
Путін Володимир 630
Пушкін Олександр 464
Пушинський 12
Пфедфер Карл Гайнц див. Pfeffer Karl Heinz 183
Пфланчер (Голян) Марта 317
Пчілка Олена 46, 574
Равич Дмитро 163
Равич, Равіч Петро див. Rawicz Piotr I, 40–42, 53, 114, 166, 167, 177, 284, 378, 399, 402, 413, 414, 416, 417, 420, 422, 423, 460, 461, 465, 473–475, 477–480, 517, 519, 520, 522, 523, 526–529, 558
Равич Соломон 474
Равич Стефанія 474
Равлюк Василь 137
Радзивілі 596
Радульович 369
Райс Герміна 376
Райт (Ротшильд) Еллен Маріон див. Wright (Rotschild) Ellen Marion 426, 459, 601, 471
Райт Карлос див. Wright Carlos 426, 459, 601, 471
Райт Роджер 426, 459
Раппард Вільям Еммануїл див. Rappard William Emmanuel 350, 425, 463, 493, 496
Расін Жан 414, 517
Распутін Григорій 369
Ратич Олег 505
Ревай Юліан 547, 548
Рем Фрідель див. Rehm Friedel 242
Рембрандт ван Рейн 268, 446, 477, 600, 609, 610
Ренуар Жан 576
Ренуар П'єр-Огюст 526, 600
Решетар Іван, Решетар Джон-Стівен див. Reshetar John S., Jr. 541, 545, 582, 584, 585, 588, 597–599, 620
Ріддер Альберт, де див. Ridder Albert, de 492
Ржепецький Борис 173
Ривак Василь 207, 210, 325, 328, 332, 395, 420, 463, 556
Рильський Максим 312
Риндик Мирослав 175
Риндик Степан 175
Ріббентроп Йоахім, фон 509
Рівентлов Теодор, фон 619
Ріблери, родина див. Riebler 314
Рівароль Антуан 41
Рівера Дієго 579
Рінтелен Фріц Йоахім Пауль, фон див. Rintelen Fritz Joachim, von 290
Рідель 219
Рільке Райнер Марія 221, 227
Річардсон Ченнінг Булфіч див. Richardson Channing Bullfich 460
Рішельє Арман-Жан дю Плессі, де, кардинал див. Richelieu Armand Jean du Plessis, duc de 478, 522
Робакідзе Грігол див. Robakidze Grigol 368–370
Робесп'єр 45
Робінсон Геройд Танквері див. Robinson Geroid Tanquary 579, 583, 600, 603, 608, 613, 620
Роговська-Стрілецька Марта 354, 413
Роговський Богдан 354, 413

- Роговський Карпо 354, 413
 Роговський Мирослав 354, 413
 Роговський Нестор 354, 413
 Рогожинський 124
 Рогужинський Роман 160
 Роден Огюст 350, 421
 Розенберг Альфред 102, 138, 152, 196, 223, 225
 Розенфільд 587
 Романенчук Богдан 535
 Романишин Петро, свящ. 107
 Романовіч Казімеж 41
 Романовський Володимир 226, 249, 288, 295
 Романчук Юліан (батько) 157
 Романчук Юліан (син) 157, 212
 Романчук 76
 Романюк Анатоль 337
 Ромашко Андрій див. Кубрик Василь (Ромашко Андрій) 449, 499
 Ропом 228
 Ростан Едмонд див. Rostand Edmond Eugène Alexis 349
 Росляк Михайло 330, 346, 347
 Ротшільд Елен див. Райт (Ротшильд) Еллен Маріон
 Ротшільд Мориц Маврицій Леопольд 426
 Роос Еміль Альфред див. Roos Emil 158
 Рубенс Пітер Пауль 446, 477
 Руденко Юрій 132–134, 146, 264, 273
 Рудичів Іван 145, 480
 Рудко Василь 146, 148, 153, 154, 156, 161, 162, 164, 171–176, 180–185, 188–190, 193–197, 203, 208, 210, 214, 215, 229, 231, 232, 234–236, 239, 241, 243, 246, 247, 254, 281, 285–287, 290, 291, 293, 297–300, 307, 314, 319, 325, 327, 330, 331, 334, 340, 357, 368, 378, 403, 414, 425, 442–445, 451, 452, 486, 493, 494, 496, 499, 502–505, 507, 509, 518, 537, 550, 556, 561–564, 574, 576, 580, 581, 593, 604, 610, 616, 618
 Рудницька Марія (Маруся), дружина Володи-мира 73, 92, 179, 302, 340, 428, 531
 Рудницька Марта 9, 10, 18, 213, 126, 157, 158, 213
 Рудницька Мілена див. Rudnytska Milene 6–14, 16, 18–22, 32, 47, 48, 55, 56, 58, 70, 73, 75–79, 82, 84, 85, 88–94, 96, 99, 104–107, 109, 111, 113–115, 117–126, 127, 130, 133–136, 147, 149, 151, 155, 156, 159, 162, 164, 166, 168, 171–175, 177, 183–186, 189, 191, 193, 194, 196, 197, 201, 206, 215, 216, 218, 220, 221, 223, 224, 227–229, 231, 240, 241, 246, 252, 255, 268, 275, 281, 285, 286, 288, 293, 295, 296, 298–302, 304–307, 310–312, 314, 315, 317, 318, 320, 321, 322, 324, 326–328, 330–333, 338–342, 345, 346–358, 364, 366–368, 370, 371, 373, 377, 378, 382, 384–389, 392, 393, 395, 396–399, 401–403, 405–410, 420, 424, 427, 428, 430, 432, 434, 438, 442, 446, 450, 452, 460, 462–465, 467, 470, 481, 484, 485, 496, 501, 532, 507, 509, 513, 514, 534–536, 549–554, 557–560, 562, 565–567, 570, 572, 573, 575, 577, 578, 580, 582–585, 588, 590, 593, 595, 607, 609, 616, 617–619, 638
 Рудницька (Кедрин-Рудницька) Марія (Маруся), дружина Івана 177, 196, 302, 321, 331, 332, 428, 531, 535
 Рудницька (Кордюк) Марія 84, 186
 Рудницька (Сокол) Марія (Маруся, Маня), дружина Антона 17, 18, 32, 48, 108, 257, 258, 398, 428, 460, 531, 532, 535, 629
 Рудницька (Шпігель) Ольга (Іда) див. Rudnytska (Spiegel) Olga (Ida) I, 11, 14, 18, 32, 48, 53, 84, 144, 149, 155, 156, 179, 186, 192, 196, 216, 302, 306, 307, 328, 359, 370, 371, 373, 376, 382, 385, 388, 392, 393, 396–398, 411
 Рудницький Антін (Тоско) 11, 16–18, 32, 48, 49, 73, 183, 193, 258, 340, 373, 392, 393, 397, 398, 412, 460, 485, 531, 532, 535, 573, 585, 590, 629, 638
 Рудицький Антон (син) 195
 Рудницький Володимир (Влодко) 32, 73, 92, 178, 179, 192, 196, 223, 302, 309, 310, 321, 340, 398, 428, 531, 532, 535, 573, 620
 Рудницький Лоріан 183, 258, 531
 Рудницький Іван I
 Рудницький Михайло див. Rudnytsky Mykhailo I, 7–11, 28, 41, 50, 51, 57, 108, 178, 187, 190, 197, 402, 635, 638
 Рудницький Олександр 195
 Рудницький Роман 183, 258, 531
 Рудницький Юрій (Опільський Юліан) 72, 186
 Рудницький Юрій Іван 84, 152, 178, 186
 Рудницький Ярослав-Богдан 195, 228, 627
 Рудницькі, родина 58, 73, 114, 532, 606
 Рудницькі (Бойко), родина 178, 187, 191
 Ружмон Дені, де див. Rougemont Denis, de 523
 Рузвельт Елеонора 268, 610
 Рузвельт Френклін Делано див. 610
 Руні Мікі (Джұл Джозеф мол.) 292
 Руснак Ірина див. Ганушевська-Руснак Ірина
 Руснак Мирон 248
 Русов Олександр 152, 153
 Русов Юрій 152, 155, 197
 Русова Софія 152
 Рьопке Вільгельм див. Rörke Вільгельм 353
 Рябчук 247
 Сабіна Карел 167
 Савицька Богуміла 289
 Савчак 345
 Савченко Ігор 596
 Сагайда Іван 430
 Садовський Валентин 194, 218, 287, 479
 Садовська (Струтинська) Лідія 287, 479
 Садовські, родина 194, 218, 287, 479
 Салвін Фінкельштайн Марина див. Salvin Finkelstein Marina 602, 611
 Сальський Юрій 401, 403

- Салюстій Крісп Гай 35, 36, 38
Сандоз 309, 326
Санковська Марія 108
Сапрун Северин, свящ. 323, 325, 328, 332
Сарбей Віталій 627
Саргон Аккадський, цар 24, 27
Сартр Жан-Поль 473,
Сверстюк Євген 341
Свірщинська Анна 526
Світличний Іван 341
Свіфт Джонатан 24, 25
Севрюк Олександр 108–110, 117–119, 122, 123,
130–134, 137, 139, 149, 448, 478, 501
Сегантіні Джованні див. Segantini Giovanni
438
Сельтер Карл див. Selter Karl 388, 389
Семака Лідія див. Борель-Семака Лідія
Семенко Михайль 312
Семчишин Володимир див. Semcesen William
461, 462, 487
Семчишин Мирослав 447
Сендзік Теодозій 147
Сенченко Іван 312, 444
Сеньків Іван 108
Сенькусь Роман див. Senkus Roman III
Серацин Моріс 385
Сербин Роман 629, 638
Сербиненко Андрій 130, 169, 238
Сервантес де Саведра Мігель 26, 61
Серджент Гоуланд Гілл див. Sargeant Howland
Hill 587
Сергторій Квінт 35
Сєнкевич Генрик 14
Симоненко Василь 341
Сироїд Дарія див. Syroid Daria III
Сисин Франк див. Sysyn Frank E. I, III
Сідзякаукас Вацловас 588
Сідлецький Богдан 94, 119
Сідлецький Людвик (Крилач Сава) 77–79, 88,
91, 94, 105, 119, 551
Сіка Вітторіо, де 454
Сікорський Владислав 150
Сікульський 47
Сімкович 126
Сімович Василь 41
Сім'янцева 366, 388, 396, 397
Сінгалевич Юрій 249
Сінклер молодший Ептон Білл 21, 22
Сіяк Дарія 297
Скіл, цар 43
Сковорода Григорій 291, 366
Скоропадська Єлисавета див. Кужим (Скоро-
падська) Єлисавета
Скоропадський Данило 95, 384, 395, 401
Скоропадський Павло, гетьман 7, 74, 75, 80,
82, 84, 90, 93, 95, 96, 99, 100, 104–106, 113, 118,
120, 122–124, 127–130, 132, 134, 136, 144, 158,
215, 216, 219, 236, 239, 299, 384
Скоропадські, родина 74, 75, 96, 128
Скоропис-Йолтуховський Олександр 123
Скрипник Микола 124, 549, 598, 608
Скрипченко Олександр 111, 119, 120, 220
Слаутич Яр див. Жученко Григорій (Слаутич
Яр)
Сліпий Йосиф, митрополит, Верховний архи-
єпископ 6, 326
Слісаренко Анатолій 596
Слісаренко Олень 54
Словацький Юліуш 526
Слуцький Михайло 596
Смаль-Стоцький Роман 448, 539, 599, 601, 617
Сметана Берджих 167
Сміт Мартін 531
Смолич Юрій 637, 638, 643
Созонтов, Созонтов Симон 371, 390, 401, 415,
416, 419, 420, 423, 424, 447, 452, 524, 525, 529
Сокіл Василь 18, 629
Сокіл Віра 193, 257
Сокіл Віра див. Біліонок (Сокіл) Віра
Сокіл Марія див. Рудницька (Сокіл) Марія
(Маруся, Маня), дружина Антона
Сокіл Микола 193, 257, 398, 532
Сокіл Олень 257, 532
Сокіл Юрій (Горік) 257, 532
Сокол, Сокіл Юрій див. Sokol Yuri 629, 631, 633
Соколи родина 249, 240, 256–259, 531
Соколін (Шапро) Владімір 412, 430
Соколова Меда див. Младек (Соколова) Марія
Магдалина Франтішка «Меда»
Сократ 18, 21
Солженіцин Олександр 630
Соловей Оксана 560
Соловій Володимир 462
Сольський Казімеж див. Solski Kazimierz 415,
420
Соневіцький Леонід 608, 609
Сорель Жорж 28
Сорокін Іван 20
Сорокіна (Лисяк) Ксенія див. Sorokin Ksenia 8,
20, 277, 340, 451, 452, 578, 579
Сосюра 54
Софія (Сося) 79
Софокл 487
Спартак 35
Спенсер Кейтлін 492
Спольський Роман 273
Спольський Ярослав 273
Стадник Йосип 353
Сталін Йосиф 22, 86, 126, 154, 225, 240, 281,
329, 387, 401, 467, 481–483, 518, 579, 612
Станіславський Костянтин 629
Станулік 402
Старобінський Аарон див. Starobinski Aron 350
Старобінський Жан див. Starobinski Jean 350
Старух Ярослав 103, 137
Старосольський Володимир 376

- Стассен Гарольд Едвард див. Stassen Harold Edward 534–536, 554, 562
 Стахів Володимир 139, 244, 245, 508
 Стахів Євген 245, 322, 335, 336
 Стахів Матвій 75, 87, 89, 91, 136, 186, 246, 330, 333, 337
 Стейн див. Stein 434, 435
 Стельмахів Гордій Марко 144, 147, 154, 155, 161, 180, 212
 Стельмахів (Лучаковська) Марина 147
 Стельмахів Роман 147
 Стендаль (Бейль Анрі-Марі) 350
 Степлтон Єлизавета Джозефіна див. Stapleton Elizabeth 616, 617, 622, 623
 Стефан І Святий, король 382
 Стефуранчин Петро 419
 Стеценко 345
 Стецько Ярослав 138, 186, 191, 407, 408, 565
 Стиранка Мирослав 72, 73
 Стівенсон II Едлай Евінг див. Stevenson II Adlai Ewing 606, 609, 610
 Стільман Леон див. Stilman Leon 580
 Страттон Корнелл Вірджінія див. Stratton Cornell Virginia 453, 454
 Стрілецький Осип 354
 Столипін Петро 642
 Струтинська Марія 178, 187, 552
 Суворов Олександр 441
 Суда 402, 405, 411
 Сулла Луцій Корнелій 35
 Суховерський Борис 241, 268, 285, 338
 Сушків Лев 303
 Сушків Омелян 303
 Сушків Ярослав 303
 Сушко Микола 88, 109, 117, 118
 Сушко Роман 73, 87, 89, 96–98, 124, 196, 432
 Сушко Христіна 98
 Сціборський Микола 103
 Сядристий Микола 640
 Сяські див. Кедрин-Рудницький Іван Олександр і Рудницька (Кедрин-Рудницька) Марія (Маруся) 428
- Так див. Tuck 431
 Тамара 291
 Тан, династія 60
 Тараускас 380
 Татарська-Козак Ірина Мирослава 175
 Таті Жак 590
 Тауроґ Норманн 292
 Твен Марк 20
 Твердохліб Роман 77
 Творидло Микола 135
 Тен-Берґ Ерік див. Then-Bergh Erik 207
 Теодора, імператриця 458
 Теодоріх, король 458
 Теодосій, святий 455
 Тернер Фредерик Джексон див. Turner Frederick Jackson 627, 628
 Тершаковець Михайло 5, 9, 11, 20, 601
 Тиктор Іван 58, 77–79, 82, 135, 186, 192, 303, 333, 416
 Тиктор-Кавуля Наталія 308
 Тимків Лев 154
 Тимчук Роман 353, 356
 Тимофієва 120
 Тимошенко Галина 108, 136
 Тимошенко Олександр 108, 136
 Тимошенко Сергій 108
 Тимошенки, родина 108, 136
 Тит (Тит Флавій Веспасіан), імператор 12
 Тичина Павло 312
 Тищенко Юрій (Георгій) 159, 333, 560, 561, 563, 564, 578
 Тіберій Клавдій Нерон, імператор 511
 Тіллет Ловел див. Tillett Lowell 632
 Тіто, Броз Тіто Йосип див. 512
 Ткач Дарія 188
 Ткаченко 100
 Тойнбі Арнольд Джозеф див. Toynbee Arnold Joseph 491
 Токвіль Алексіс, де див. Tocqueville Alexis, de 529, 577
 Толстой Лев 262
 Торвальдсен Бартель 436
 Торі див. Тотгеу 572
 Тоськи див. Рудницький Антін, Рудницька (Сокіл) Марія (Маруся, Маня), дружина Антона Тосько див. Рудницький Антін
 Трембіцький Володимир див. Trembicky Walter 147
 Триліс 292
 Трильовський Кирило 212
 Трохименко Клим 73–76, 91, 92, 111, 119
 Трохименко (Гопанчук) Лідія 76, 92
 Трохименко Святослав 76, 92
 Трохименки, родина 92
 Троцький Лев 569, 579, 612
 Троцький Микола 348, 353, 367, 368, 387, 388, 408, 459, 461, 465, 516
 Троцькі, родина 348
 Трошук Михайло 160
 Трумен Гаррі 252, 512, 518, 587, 612
 Тувім Юліан див. Julian Tuwim 30
 Туркевич Лев 190, 380
 Тюрк Симона 385
- Уден Жан 42
 Українка Леся 508, 574
 Утрілло Моріс див. Utrillo Maurice 526
- Фабіян 83
 Фадєєв Олександр 245
 Фаєрвезер Денієл 589
 Файх Патрісія 6
 Фаррер Клод див. Farrère Claude 619

- Фашур 125
Федак Степан 85
Федевич Роман 313
Феденки, родина 292, 295
Феденко Богдан 199, 201, 206, 229, 230, 289, 295, 300, 309, 449
Феденко Панас 224, 226, 227, 295, 333, 369, 370, 377, 390, 406, 446, 447, 490, 497, 501, 502
Фединський Олександр 326
Фединський Юрій 309, 319, 326, 334, 547, 548, 601
Федишин Олег Сильвестр 635
Федоренко Микола 634, 635
Федорончук Василь 447
Федун-Полтава Осип 500
Фейдер Жак 577
Фельдманіс Юліс див. Feldmanis Jūlijs 389
Феодосій Великий, імператор 458
Фернандель (Контанден Фернан-Жозеф Дезіре) 461
Филипович Роман 240, 241, 256, 321, 324, 328
Филипович Стефанія 324
Филипович Тарас 256, 292, 305, 306, 319, 321–324, 328–330, 332, 333, 340, 346
Филиповичі, родина 256, 321, 324, 328, 340
Фіалкіна Єлена 369
Фідерер-Новицька Марина (Марія) див. Fiderer-Nowicka, Fidererowna Maryna 188–191, 203
Філіпс Трейсі 340
Фіلمус Роберт 623
Фінберг Леонід див. Finberg Leonid III
Фінкельштайн Ловренс С. див. Finkelstein Lawrence S. 602
Фірланд Жорж 366
Фішер Рут див. Fischer Ruth
Флавій Йосиф див. Flavius Josephus 26, 27
Флобер Гюстав 397
Фойгт Фредерік Августус див. Voigt Frederick Augustus 6
Фойхтвангер Ліон 22, 26, 27, 43
Фокс Вільям 20
Форд Генрі 549, 554, 562, 563, 617
Фразер 28
Франк Карл Герман 225
Франко Зиновія 638
Франко Іван 7, 18, 61, 62, 218, 294, 638
Франко Тарас 638
Франко Франциско 490, 512
Франце Рауль Генріх див. Francé Raoul Heinrich 27
Франциск Асизький, св. 221
Францішка (Франя), служниця Рудницьких 12
Фрідман Філіп див. Friedman Filip 579, 581, 584, 598
Фрідмани, родина 591
Фрік Вільгельм див. Frick Wilhelm 208
Фрік Генрі Клей 600, 610
Фройд Зигмунд див. Freud Zigmund
Фройндова 430
Фроляк Святослав див. Frolack Sviatoslav, Frolick Stanley 267
Фуکیدід 36
Фундак Осип 144
Фурньє Жак див. Fournier Jacquers 423, 479
Харламов Василь 161–163
Хвильовий Микола 46, 54, 187, 598
Хмелюк Василь 525
Хмелюк Лько (Лля) 524, 525
Хміль Іван 635
Холодний Петро (старший) 79
Хомінський 154
Хом'я Михайло 79
Хомишин Григорій, єп. 19
Хоптяк (Хоптяківна) 308
Хо Ші Мін див. Hồ Chí Minh 494, 495
Храпливий Євген-Спиридон 255
Хрущов Микита 154, 630
Цвайг Стефан 52
Цветков Гліб 625, 631, 633–637, 642
Цегельський Льонгін 292
Цезар Юліан 35
Целевич Уляна 384
Ценко Микола 92
Церетелі Іраклій 586
Цимбалістий Богдан-Ярослав 148, 163, 169, 215, 232, 234–236, 239, 241, 260, 264, 268, 273, 274, 277, 279, 281, 285, 425, 443, 445, 495
Ціцерон Марк Туллій 38
Цуркан В. 637, 638
Чабан-Нагірна Стефанія 231, 252, 288
Чайковська-Лончина Оріся 212
Чайковський Петро 308
Чан Кайші 512
Чапленко Василь 190, 605
Чапський (Гуттен-Чапський) Юзеф див. Hutten-Czapski Józef Maria Franciszek 524
Чеботарів Микола 88, 94, 96, 99, 110, 118, 145, 146, 173, 298, 299, 314, 367, 451, 504, 551
Чемберлен Невілл 85
Черненко-Рудницька Олександра див. Chernenko-Rudnytsky Alexandra I, III
Чернін Оттокар, фон див. Czernin Ottokar, von 230
Чернишевський Микола 596
Чернов Віктор 613
Чернявський Арсен 224
Чернявський Ярослав 224, 225
Черток Семен (Шимон) 633
Черчилль Вінстон 172, 228, 281, 298, 630
Честертон Гілберт Кіт 38
Чехівський Володимир 513
Чехов Антон 385

- Чиж Ярослав 553, 554, 564, 574
 Чижевський Дмитро 289, 442, 443, 541, 580
 Чикаленко Левко 581, 618
 Чингісхан 21
 Чипак-Мечник Ольга 179
 Чипак Ярослав 179
 Чічка-Андрієнко Калина 212
 Чічка-Андрієнко Клим 212
 Чонка Жан див. Csonka Jean 382, 386, 388, 389, 393, 404, 407, 422, 424, 427
 Чонки, родина 386, 393
 Чорний Юрій 221, 292, 313
 Чубатий Микола 538, 547, 548, 573, 580, 601, 618
 Чупрун Любов 256
- Шавал-Рудницька Юлія 195
 Шавішвілі Харитон 467
 Шагаль Марк див. Chagall Marc 489
 Шандрук Павло 137, 294
 Шанковський Лев 447
 Шапіро 430
 Шаповал Антоніна 415, 419, 424
 Шаповал Микола 415
 Шаповал Юрій 634
 Шарко Олександр 172
 Шарп Самуель див. Sharp Samuel L. 624
 Шах Степан (Перський Степан) 9, 13, 15
 Шатра див. Šatra 384
 Шашкий Яків (Янкев) див. Shatzky Jacob, Shatski Jacob (Yankev) 584, 593, 598, 607, 608
 Шацькі, родина 598
 Шашкевич Маркіян 5, 9
 Шаян Володимир 291
 Шварц Соломон див. Schwarz Solomon 602
 Шварценбах Джеймс див. Schwarzenbach James 380
 Швенцер Генрієтта 201–210, 234, 617
 Шевельов (Шерех) Юрій 445, 452, 480, 523, 541, 556, 561, 563, 642
 Шевченки, родина 337
 Шевченко Ігор 195, 198–200, 207, 218, 221, 228, 229, 243, 245–247, 288, 295, 300, 309, 337, 416, 539, 540, 588, 613, 629, 631
 Шевченко Тарас 15, 62, 380, 385, 596, 607, 631, 634, 635
 Шедер Ганс Генріх див. Schaeeder Hans Heinrich 162, 273
 Шекспір Вільям 42, 187, 506
 Шелер див. Scheler Max Ferdinand 202
 Шемет Богдан 119, 167, 380, 414, 415
 Шемет Сергій 104, 105, 122, 124, 127, 128, 150
 Шептицький Андрей, митрополит 17, 40, 79, 178, 224, 326, 409, 449
 Шерех Юрій див. Шевельов (Шерех) Юрій
 Шиллер Фрідріх 523
 Шимків Іван Дмитро 147
 Шимонович Дарія 195
- Шимонович Іоаннік 195
 Шимонович-Рудницька Галина 195
 Шінкель Карл Фрідріх 476
 Шкрумеляк Юрій 135
 Шкулор Василь 159, 182, 260, 263, 268, 269, 273, 277, 281, 285
 Шлемкевич (Іванейко) Микола 81, 85, 191, 298, 299, 411, 447, 462, 581, 601
 Шмітківський Талеуш див. Szmitkowski Tadeusz 367, 377, 384
 Шмольке Ельза див. Schmolke 99, 229, 271
 Шопен Фридерик 605
 Шопенгауер Артур див. Schopenhauer Arthur 211
 Шош див. Soos 398
 Шпан Отмар див. Spann Othmar 331
 Шпан (Шуман) Гелля див. Spahn (Schumann) Nella 165
 Шпенглер Освальд див. Spengler Oswald 491
 Шпрангер Едуард див. Spranger Eduard 196, 210
 Шоу Бернард 28, 157
 Шрамченко Леонтій 229
 Штакельберг Генріх, фон див. Stackelberg Heinrich, von 101, 102
 Штернберг Джозеф, фон 16
 Штеттен Бригітта, фон 116, 119
 Штеттен Елліда, фон див. Stetten Ellida, von 119, 147
 Штеттен Еммі, фон див. Stetten Emmy, von 119
 Штеттен Норберт, фон див. Stetten Norbert, von 119
 Штикало Дмитро 417–419, 421, 423
 Штокало Зіновій 608
 Штук Ганс див. Stuck Hans-Joachim 18
 Штуль-Бізіч Катерина 521, 522
 Штуль Олег 414, 418, 419, 421, 423, 519, 521, 522, 526
 Штулі, родина 521, 522
 Шульгин Олександр 325, 402, 407
 Шульгин Ростислав 402, 403, 407, 411, 420
 Шульгини, родина 411
 Шульце 275, 277, 283
 Шумахер Інез див. Schumacher Inez E. 459, 486
 Шумський Олександр 615
 Шуртер Марія див. Schurter Maria 366, 438, 514
 Шуртер див. Schurter 438
 Шуртери, родина 515
 Шухевич Роман 243, 500
 Шухевич Степан 85, 134
- Щербаківський Вадим 286, 287, 493, 494, 503, 504
- Юзеф (Юзік), однокласник 11
 Юнг Карл Густав 418
 Юст з Тиверіади 26
 Юстиніан, імператор 458

Яблонська (Уден-Яблонська) Софія 42, 247
Явіч Анна (Ребека) 167, 378, 413, 414, 417, 420, 421, 423, 460, 473–475, 477, 479, 517, 520, 528
Яворницький Дмитро 263
Яворська Зоряна Олександра Марія 664
Яворська (Падох) Стефанія 241, 305, 317, 319
Яворський Володимир 93, 217, 219
Яворський Олекса 74, 75, 85, 241, 297, 301, 305, 306, 319
Яворський 380
Яворські, родина 241, 242, 312, 313, 319, 339
Якобсон Роман див. Jakobson Roman 601
Яковлів Андрій 108, 225
Якубовська Марія див. Jakubowska Maria 70, 84
Янів Володимир Михайло 119, 138
Янковський див. Jankowski 419
Яновський 352
Янушевич Анастасія 145
Янушевич Левко 145, 177
Яремович Ол. 415
Ярешко Іван див. Кошелівець (Ярешко) Іван
Ярій Ріхард (Piko) 117–119
Яримович 191
Ясі Оскар див. Jászi Oscar, Jászi Oszkár 607
Ясінчук Назар 15, 418, 479
Ясперс Карл див. Jaspers Karl 207, 211, 275
Яцкевич Надія 379

Achmeteli Michael див. Ахметелі Міхеїл 102, 142, 143
Ahlbrecht Charlotte 437
Alexander Horace Gundry див. Александр Гораций Гандрі 469
Altman Etta H. див. Альтман Ерна 607
Angauer 343
Ario Karl див. Аріо Карл 158
Aristoteles див. Арістотель 152
Aubry Octave див. Обрі Октав 477
Audemars 386
Augsburg Emil див. Аугсбург Еміль 177

Baake Rose див. Бахем Алент Роуз М., Bachelment Rose Marie
Bachelment Rose Marie див. Бахем-Алент Роуз М. 182, 183, 591
Balsys 161
Baner див. Банер 203
Bao-dai dé див. Бао Дай 494
Barrand 412
Barton 484
Baťa Tomáš див. Батя Томаш 240
Bauer-Andersen / Anderson Hans Jacob див. Бауер-Андресен Ганс Якоб 390
Baumgartner'a див. Баумгартнер 321
Bell Elaine E. див. Белл Елейн 496
Bell Colin див. Белл Колін 496
Bell 515

Benson Janet див. Бенсон Джанет 625
Benton Frederic Elmon див. Бентон Фредерік Елмон 532
Benton Herbert Elmon див. Бентон Герберт Елмон 544
Benton John F. див. Бентон Джон Фредерік 558
Benton (Hughes) Elspeth див. Бентон (Г'юз) Ельспет 591
Benton Rudnytsky Joanne 402, 409, 410, 422, 425, 429
Berber Friedrich Joseph (Friz) див. Бербер Фрідріх Йозеф (Фріц) 142, 143, 152, 161, 171
Berger Robert V. див. Бергер Роберт 10
Berger (Rudnycky) Dorothy див. Бергер (Рудницька) Дарія (Дороті) 10
Berlinger 339
Bertschi E. див. Берчі Е. 467
Bertolini 459, 464
Bertolini Simona (Simonetta) 459
Bertolli 464
Besso Marc див. Бессо Марк 515
Beyer Hans-Joachim див. Баср Ганс-Йоахим 152, 388
Bihl 159
Bilby Anderson Jeanne Lois див. Білбі Андерсон Джін Луїс 492, 515, 543
Bilby Harold A. див. Білбі Гарольд 543
Bilby (Lipschutz) Mabel див. Білбі (Ліпшцук) Мейбл 543
Birgel Willy див. Біргель Віллі 279
Bitenc Boris див. Бітенц Борис 372
Björnson Bjørnstjerne Martinius див. Бйорнсон Бйорнстjerne Мартініус 160
Boardman Eugene P. див. Бордмен Юджин 622
Bohachevsky-Chomiak Martha див. Богачевська-Хомяк Марта IV
Böhmer Mareile 223, 369
Böhm-Bawerk Eugen, von див. Бем-Баверк Ойген, фон 102
Booth George Harold див. Бут Джордж Гаролд 566, 593
Booth Joanne див. Бут Джоан 566, 593, 620
Bourquin Maurice Emile Georges див. Буркін Моріс Еміль Жорж 425, 431, 485, 514, 431, 485
Bongras Eugene див. Бонграс Еужен 358, 359
Brandt Ingeborg див. Брандт Інгеборг (Inge) 180, 185
Brantôme Pierre Bourdeille, de див. Брантом П'єр Бурдей, де 528
Braque Georges див. Брак Жорж 367
Bredow Gerda Karla Luise, von див. Бредов Герда, фон 193, 210, 216, 223
Briquet див. Бріке 348
Brinton Howard Haines див. Брінтон Говард-Хайнс 546
Bromwich Annie див. Бромвіч Енні 266
Bruch Max 323
Bruns Viktor 142, 143

Burnham James див. Бернем Джеймс 481
 Burian Vlasta див. Бурян Власта 15
 Butts Marie див. Беттс Марі 515

Caballero див. Кабальєро, Кавальєро 404
 Capette 625
 Saraccola Rudolf див. Караччіола Рудольф 18
 Carr Edward Hallett див. Карр Едвард Галлет 573
 Chagall Marc див. Шагалъ Марк 489
 Chernenko-Rudnytsky Alexandra див. Черненко-Рудницька Олександра II, IV
 Claeys Gérard 422
 Clough Shepard B. див. Клаф Шепард 629
 Cocke Jr. Egbert Erle див. Кок Джуніор Ерберт Ірл 512
 Cromwell Thomas 600
 Csonka Jean див. Чонка Жан 386
 Colerus Egmont див. Колерус Егмонт 45
 Cook Terry див. Кук Террі 527, 627
 Cornell Julien Davies див. Корнелл Джуліан Дейвіс 427, 453, 468, 470
 Cotta див. Котта 241
 Croce Benedetto див. Кроче Бенедетто 214
 Cromwell Leta див. Кромвель Лета 470
 Czernin Ottokar von див. Чернін Оттокар, фон 230

Dahlmann Ingeborg (Inge) 208, 215, 218, 223
 Dahm Gerhardt див. Дам Гергардт 219
 Dallin Alexander див. Даллін Александр 550
 Dallin David J. див. Даллін Давид 497
 Dayananda (Dayananda) див. Даянанда 470
 Demetz Peter див. Демец Петер 208
 De-Raemy Cecilia 358
 Dessoir Max див. Дессуар Макс 239
 Dewey Thomas Edmund див. Дьюї Томас Едмунд 534
 Dexter Oksana див. Декстер Оксана II, IV
 Dmyterko Oksana див. Дмитерко Оксана IV
 Dornier Clément див. Дорньє Клемент 295, 296
 Drachkovitch Milorad див. Дражковіч (Драчкови́ч) Мілорад 391
 Dumnid Claire див. Думнід Клер 388, 412
 Dumnid Paul див. Думнід Поль 486
 Dunin-Wąsowicz Krzysztof див. Дунін-Вонсович Кшиштоф 631
 Dvořak Antonin 323
 Dziewanowski Marian Kamil див. Дзевановський Маріан Каміль 605
 Dzikiewicz див. Дзікевич

Eames Patricia див. Імс Патриція 567, 590
 Eisenhower Dwight David див. Айзенгавер Двайт Девід 606
 Eastman Max Forrester див. Істмен Макс Форрестер 586
 Eckermann Johann Peter див. Екерман Йоганн Петер 378

Emge Karl August див. Емге Карл Август 171
 Erisman Theodor Paul див. Ерісман Теодор Пауль 321
 Erni Ruth див. Ерні Рут 342, 486, 515
 Eschmann Ernst Wilhelm див. Ешманн Ернст Вільгельм 352

Faber 170
 Fattère Claude див. Фаррер Клод 361
 Feldmanis Jūlijs див. Фельдманіс Юліс 389
 Feih 619
 Fiderer-Nowicka, Fidererowna Магуна див. Фідерер-Новицька Маріна (Марія) 188
 Finberg Leonid див. Фінберг Леонід IV
 Finkelstein Lawrence S. див. Фінкельштайн Ловренс С. 602
 Fischer Irwing 140
 Fischer Ruth див. Фішер Рут 612
 Flavius Josephus див. Флавій Йосиф 26, 27
 Forest Fred 565
 Fournier Jacques див. Фурньє Жак 423, 479
 Francé Raoul Heinrich див. Франце Рауль Генріх 27
 Freud Zigmund див. Фройд Зигмунд 528
 Frick Wilhelm див. Фрік Вільгельм 208
 Friedman Filip див. Фрідман Філіп 579, 581, 584
 Fridericus II 152
 Frolack Sviatoslav, Frolick Stanley див. Фроляк Святослав 267

Gafencu Grigore див. Гафенку Григоре 389
 Galsworthy John див. Голсуорсі Джон 266
 Garbačiauskas Stepas див. Гарбачіявскас Степанас «Сренас» 431
 Gautier Hélène див. Готьє Гелена 515
 Gautier 515
 Gerth Hans див. Герт Ханс 619
 Gerth Hedwig Ide див. Герт Гедвіг Іде 619
 Giedroyc Jerzy див. Гедройць Єжи 480, 523, Georgescu 172
 Gheorghiu Constantin Virgil, rev. див. Георгіу Константин Віргіль 489
 Ghose (Ghosh) Sudhindra Nath див. Гош Судгіндра Нат 400
 Giovagnoli Harriet див. Джованьйолі Гаррієт 355–357
 Goepel (Göpel) див. Курт Гепель Курт 112, 155, 184, 193
 Goethe Johann Wolfgang див. Гете Йоганн Вольфганг 263, 331
 Gogarten (Gogarten) Sigrid див. Гогартен Зігрід 164, 165
 Goldoni Carlo див. Гольдоні Карло 178
 Gottberg Anne Marie див. Готтберг Анна-Марія 132
 Graebe див. Гребе 114
 Gretkow 432
 Grewe Wilhelm Georg див. Грєве Вільгельм Георг 171

- Grasham Thomas 665
Grillparzer Franz 162
Grossen 163
Grothe 238
Grothen (Groten) Eva, von 166
Guardini Romano див. Гардіні Романо 338
Gummerus Neriman Gregorius див. Гуммерус Герман 168
Günther Hans Richard Gerhard див. Гюнтер Ганс Ріхард Гергард 194
Gurian Waldemar див. Гуріян Вальдемар 573
- Haering Theodor Lorenz див. Герінг Теодор 224
Hahn Aletta див. Ган Алетта 181, 185, 196, 213, 220, 310, 331
Hamilton Emma див. Гамільтон Емма 359
Hamann Richard див. Гаманн Ріхард 516
Harbou Thea, von див. Гарбоу Теа, фон 8
Harrington Fred Harvey див. Гаррінгтон Фред Гарві 624
Hartmann Nikolai див. Гартманн Ніколаї 192, 202, 331, 558
Harutunian Schawarsch 149, 151, 162
Hassel Ulrich, von див. Гассель Ульріх, фон 320
Hauptmann 115
Haushofer Albrecht Georg див. Гаусгофер Альбрехт Георг 112, 142, 143, 152, 152, 154, 158, 171, 378
Hawryluk Jarema Oleg A. див. Гаврилюк Ярема Олег 107
Haydn Joseph 356
Hegel Georg Wilhelm Friedrich див. Гегель Георг Вільгельм Фрідріх 152
Helmuth 115
Hentosh Liliana див. Гентош Ліліана IV
Herburger Maria див. Гербургер Марія 373
Hewitt Joan див. Еввіт Джоан 522
Hilbert Christa див. Гільберт Хріста 163, 164, 167
Hirth див. Гірт 284
Hiss Alger див. Гісс Елджер 602
Hlystiuk Yaroslav див. Глистюк Ярослав IV
Hnatiuk Ola див. Гнатюк Оля IV
Hofman Emilie (Emmi) див. Гофман Емілія (Еммі) 299
Hofmannsthal Hugo Laurenz Hofmann, von див. Гофмансталь Гуго-Лауренц-Гофман, фон 308
Hohrath Peter 292
Hölderlin Friedrich див. Гельдерлін Фрідріх 182
Hook Sidney див. Гук Сідні 587
Hô Chí Minh див. Хо Ші Мін 494
Hrabyk Klaudiusz див. Грабик Клавдіуш 599
Hruby Peter Rudolph див. Грubi Петер Рудольф 384, 405, 413
Hrůtsak Pavlo див. Грицак Павло, перекладач IV
Hrůtsak Yaroslav див. Грицак Ярослав II, IV
Huch Ricarda див. Гух Рікарда 366
Hughes David Yerkes див. Г'юз Девід Еркс 623
- Hughes Grace див. Г'юз Грейс 620
Hughes Merritt Yerkes див. Г'юз Мерріт Еркс 622
Hughes 622
Hutten-Czapski Józef Maria Franciszek див. Чапський (Гуттен-Чапський) Юзеф 524
Huxley Aldous див. Гакслі Олдоус 42, 45, 50
Huxley Thomas Henry див. Гакслі Томас 36
Husserl Edmund Gustav Albrecht див. Гуссерль Едмуд 202, 443
- Iserland 358
İsmet İnönü Mustafa див. Ісмет Іненю Мустафа 172
- Jakubowska Maria див. Якубовська Марія 69
Jankowski див. Янковський 419
Jászi Oscar див. Ясі Оскар, Jászi Oszkár 607
Jászi Oszkár див. Ясі Оскар, Jászi Oscar 607
Jaspers Karl див. Ясперс Карл 211
Jasse 101, 103, 104
Jeremijew Georges див. Єреміїв, Єремів Юрій 461
Jessen 107
Jouvet Louis див. Жуве Луї 471
Jhering Rudolf, von див. Єрінг Рудольф, фон 319
Jung Carl Gustav 392
- Kajolari 491
Kant Immanuel див. Кант Іммануїл 292
Kefauver Carey Estes див. Кефовер Кері Естес 609
Keller Gottfried див. Келлер Готфрід 331
Kennan George F. див. Кеннан Джордж Фрост 549
Kern 116
Khadem Ali див. Кадем Алі 492
Kiebusinski Ksenya див. Кебузинська Ксенія IV
Kieniewicz Stefan див. Кеневич Стефан 630
Kiesewetter Bruno Max див. Кізеветтер Бруно Макс 142, 143, 164, 169
Killion Edward див. Кілліон Едвард 387
King-Hall Frances Susan King див. Кінг-Голл Франсез С'юзан 492, 494, 515
Kirk Alan Goodrich див. Кірк Алан Гудріч 603
Klein див. Кляйн 183, 270
Knüpfner Rudolf, von див. Кнюпфер Рудольф 142, 143
Kolbenheyer Erwin Guido див. Кольбенгаєр Ервін Гвідо 114
Kolberg Lena див. Кольберг Лена 163, 197, 205
Koniczna Halina 110
Konrich Eva див. Конріх Ева 280, 295
Kosko Allan див. Коско Аллан 526
Krause Gerda див. Кравзе Герда 173, 218, 295, 296
Kubec 413
Kucharzewski Jan див. Кухаржевський Ян 605

- Küry Adolf див. Кюрі Адольф 358
 Küry 352
 Kutchiv Uliana див. Кирчів Ульяна IV
- Lafferty Jane Elizabeth див. Лафферті Джейн Елізабет 372
 Langer Erna див. Лянгер Ерна 217, 218, 223, 239
 Leach Robert див. Ліч Роберт 515
 Laue Max Theodor Felix, von див. Ляуе Макс Теодор Фелікс, фон 141–143
 Lawrence Thomas Edward, Lawrence of Arabia див. Ловренс Томас Едвард, Ловренс Аравійський 658
 Lazaro див. Лазаро 558
 Lespinasse Jeanne Julie Éléonore, de 397
 Lehman Herbert Henry див. Леман Герберт Генрі 609
 Leyst Gerhard див. Лейст Гергард 141, 142, 143, 149, 163
 Lewin Hermann Max Rudolf див. Левін Рудольф 165
 Liebeskind див. Лібескінд 386
 Lipski Józef див. Ліпський Юзеф 603
 Lobkowicz Anna Maria Henrica, von див. Лобковіц Анна Марія Генріка, фон 230
 Lobkowicz Maria Johann Adolf Leonhard див. Лобковіц Марія Йоганн Адольф Леонард 230
 Lobkowicz Maria Ottokar Karl Borromäus, von див. Лобковіц Марія Оттокар Борромеус (Кари), фон 222, 510
 Lobkowicz Marie Friedrich Leopold, von див. Лобковіц Марія Фрідріх Леопольд, фон 230
 Lobkowicz Marie Terezie Klotilda, von Лобковіц Марія Терезія Клотільда, фон 230
 Lobkowicz Nikolaus Maria Georg, von див. Лобковіц Ніколаус Марія Георг 230
 Lobkowicz (Czernin) Marie (Maggie) Anna Bibiana Ferdinandine Johanna див. Лобковіц (Чернін) Марія Анну Фернардіна Йоганна 230
 Lohmeyer 213
 Lohra, Lhora див. Лора 241, 330
 London Ivan D. див. Лондон Іван Д. 541
 Lubbe 104
 Lübbert Lia-Inés див. Любберт Лія Інес 144, 204, 269, 270, 318
 Lubomirski Jerzy Rafal Alfred див. Любомірський Юрій Рафал 356
 Luckyj Natalie Maria див. Лудька Наталія 266
 Luckyj (McShane) Moira Patricia див. Лудька (Мак Шейн) Мойра Патрісія 265
 Ludwig 101, 102
 Lüphe 142
 Lüscher Ruth 379
 Lysiak Rudnytsky Ivan див. Лисяк-Рудницький Іван II, IV
 L. Rudnytsky Peter див. Лисяк-Рудницький Петро (Пітер) II, IV
- Machiavelli Niccolò 152
 Makuch Andriy див. Макух Андрій IV
 Malaparte Curzio див. Малаларте Курціо 528
 Malaschofsky Alfred див. Малашовський Альфред 181
 Malraux André див. Мальро Андре 350
 Mann Thomas див. Манн Томас 22
 Mantoux Paul-Josef див. Манту Поль-Жозеф 425, 514
 Matsui Kimi див. Мацґі Кімі 464
 Mattingly Garrett див. Маттінглі Гаррет 575, 580
 Mattison Gordon H. див. Маттісон Гордон 534
 Mazda 109
 Mažejka див. Мажейка 161
 McCarthy Mary Therese див. Маккарті Мері Тереза 586
 McCorkle Roy див. МакКоркл Рой 512
 McShane John James див. МакШейн Джон Джеймс 266
 Mende Gerhard, von див. Менде Гергард, фон 155
 Manning Clarence Augustus див. Меннінг Кларенс Орагус 576
 Messe Giovanni див. Мессе Джованні 58
 Mewes Gitta 117, 156,
 Mezeji див. Мезеї 378, 381
 Michl Elisabeth див. Міхль Елізабет 194
 Mikolajczyk Stanislaw див. Миколайчик Станіслав 383
 Mileff Milu див. Мілев Мілу 430
 Minh Võ Thành див. Мінь Во Тань 494
 Mirbeau Octave 385
 Mládková Marie Magdalena Františka див. Младек (Соколова) Марія Магдалина Франтішка «Меда» 381
 Morier James Justinian див. Морієр Джеймс Джастін 528
 Morse Wayne Lyman див. Морс Вейн Ліман 609
 Mosca Gaetano див. Моска Гаєтано 490
 Mościcki Ignacy див. Мосціцький Ігнацій 12
 Mosely Philip Edward див. Мослі (Мозлі) Філіп Едвард 540, 547, 550, 552
 Müller Ingeborg (Inge) 318
 Müller-Lyer Franz Carl див. Мюллер-Лаєр Франц Карл 34
 Munich 126, 176
 Musset Alfred, de 385
- Nacelle 393
 Nardi Rosa див. Нарді Роза 395
 Nauyar Sushila див. Наєр Сушіла 482
 Nazarkevych Khrystina див. Назаркевич Христина IV
 Neef див. Нееф 271
 Neumann Franz Leopold див. Нойман Франц Леопольд 569

- Newlin Algje Innman див. Ньюлін Елджі Інман 426
Newlin (Miles) Eva див. Ньюлін (Майлз) Ева 426
Newlin див. Ньюліни 429, 433
Nijssen Corrie 268
Nordström 180
Northrop Filmer Stuart Cuckow, Northrop F. S. C. див. Нортроп Філмер Стюарт Каков 587
- Odarchenko Petro див. Одарченко Петро 574
Odložilik Otaкар див. Одложілік Отакар 555, 569
Olivier Laurence див. Олів'є Лоренс 383
Orlandi Enzo див. Орланді Енцо 127
Orwell George див. Орвелл Джордж 489
- Pavlyshyn Oleh див. Павлишин Олег IV
Pemsl, Pensl див. Пемзль 242, 305
Perschnigg Lilli 515
Pestalozzi Johann Heinrich див. Песталоцці Йоганн Генріх 490
Petit Henri, rev. див. Петі Андрі, свящ. 368
Picasso Pablo див. Пікассо Пабло 527
Pickard Iréne див. Пікар Ірена 429, 516
Pickard див. Пікари 429
Pictet, de 515
Pfeffer Karl Heinz див. Пфєффер Карл Гайнц 183
Pipes Richard Edgar див. Пайпс Річард 630, 633
Planon 21
Pöchl 221, 309
Ponsot Auguste Henri див. Понсо Огюст Марі 371
Poulin (Yeremiyew) Nathalie див. Пулен (Єремів) Наталія 461
Privat Edmond див. Пріва Едмон 466, 469
Prollius Helga див. Пролліус Гельга 226, 295
- Rappard William Emmanuel див. Раппард Вільям Еммануїл 350, 351, 427, 431, 496
Rawicz Piotr див. Равич, Равіч Петро II, 40
Rehm Friedel див. Рем Фрідель 242
Reshetar John S., Jr. див. Решетар Іван, Решетар Джон-Стівен 541, 545
Richardson Channing Bullfish див. Річардсон Ченнінг Булфіч 460
Richelieu Armand Jean du Plessis, duc de див. Рішельє Арман-Жан дю Плєссі, де, кардинал 152
Ridder Albert, de див. Ріддер Альберт, де 492, 494, 515
Riebler див. Ріблер 298, 314
Rintelen Fritz Joachim, von див. Рінтелен Фріц-Йоахім Пауль, фон 290
Robakidze Grigol див. Робакідзе Грігол 368
Robinson Geroid Tanquary див. Робінсон Героїд Танквері 579
Roos Emil див. Роос Еміль Альфред 158
- Rörpe Вільгельм див. Рьопке Вільгельм 353, 431
Rostand Edmond Eugène Alexis див. Ростан Едмонд 349
Rougemont Denis, de див. Ружмон Дені, де 523
Rudnycka Milene див. Рудницька Мілена 69
Rudnytska (Spiegel) Olga (Ida) див. Рудницька (Шпігель) Ольга (Іда) II
Rudnytsky Mykhailo див. Рудницький Михайло II
Rumelin 180, 181
Russow 115
- Salvin Finkelstein Marina див. Салвін Фінкельштайн Марина 602
Sargeant Howland Hill див. Серджент Гоуланд Гілл 587
Schleklein 104
Schmidt 157
Schmolke Elsa див. Шмольке Ельза 99, 115, 116, 166, 167, 168
Schnuhr 180
Schaefer Hans Heinrich див. Шедер Ганс Генріх 273
Schümann Erna 269
Segantini Giovanni див. Сегантіні Джованні 438
Selter Karl див. Сельтер Карл 388
Senkus Roman див. Сенькус Роман IV
Séviné Marie, de 478, 520
Simon 113, 114, 147, 135
Six Franz Alfred див. Зікс Франц Альфред 142, 143, 171
Scheler Max Ferdinand див. Шелер Макс Фердинанд 202
Schönenberger 357
Schopenhauer Arthur див. Шопенгауер Артур 331
Schrols 166
Schumacher Inez E. див. Шумахер Інез 459, 486
Schurter Maria див. Шуртер Марія 366, 373, 438, 515
Schurter див. Шуртер 515
Schwarz Solomon див. Шварц Соломон 602
Schwarzenbach James див. Шварценбах Джеймс 380
Semcesen William див. Семчишин Володимир 461
Sharp Samuel L. див. Шарп Самуель 624
Silbermann 412
Shatzky Jacob, Shatski Jacob (Yankev) див. Шацький Яків (Янкев) 584, 593
Silberschein Abraham, Silberschein Adolf Henryk див. Зільбершайн Абрагам, Зільбершайн Адольф Генрик) 348, 578
Silberschein Fanni див. Зільбершайн Фанні 348, 357, 454, 464, 467, 514
Sokol Yuri див. Сокол, Сокіл Юрій 629

- Solski Kazimierz див. Сольський Казимир 415
 Sombart Werner див. Зомбарт Вернер 113, 114
 Sommerstein Emil див. Зоммерштайн Еміль 513
 Sorokin Ksenia див. Сорокіна (Лисяк) Ксеня 20
 Soos див. Шош 398
 Sosin, Sosen 573–575
 Spahn (Schumann) Nella див. Шпан (Шуман) Гелля 164–166
 Spann Othmar див. Шпан Отмар 331
 Spengler Oswald див. Шпенглер Освальд 152, 491
 Spranger Eduard див. Шпрангер Едуард 196
 Stackelberg Heinrich, von див. Штакельберг Генріх, фон 101
 Stapleton Elizabeth див. Степлтон Єлизавета Джозефіна 616
 Šatra див. Шатра 384
 Stefan Gerlinde 667
 Stanley 484
 Starobinski Aron див. Старобінський Аарон 350
 Starobinski Jean див. Старобінський Жан 350
 Stassen Harold Edward див. Стассен Гарольд Едвард 534
 Stein див. Стейн 434
 Stetten Emmy, von 116
 Stetten Ellida, von див. Штеттен Елліда, фон 119, 147
 Stetten Emmy, von див. Штеттен Еммі, фон 116, 119
 Stetten Norbert, von див. Штеттен Норберт, фон 119
 Stevenson II Adlai Ewing див. Стівенсон II Едлай Евінг 606
 Stratton Cornell Virginia див. Страттон Корнелл Вірджинія 453
 Stilman Leon див. Стільман Леон 580
 Strigl Richard, von 116
 Stockalper, de 367
 Stuck Hans-Joachim див. Штук Ганс 18
 Syroid Daria див. Сироїд Дарія IV
 Sysyn Frank E. див. Сисин Франк II, IV
 Szmitkowski Tadeusz див. Шмітковський Тадеуш 367
 Then-Bergh Erik див. Тен-Берг Ерік 207
 Tillett Lowell див. Тіллет Ловелл 632
 Tocqueville Alexis, de див. Токвіль Алексіс, де 529
 Torrey див. Топі 572
 Toynbee Arnold Joseph див. Тойнбі Арнольд Джозеф 491
 Trembicky Walter див. Трембіцький Володимир 147
 Tuck див. Так 431
 Turner Frederick Jackson див. Тернер Фредерік Джексон 627
 Tuwim Juljan див. Тувім Юліан 30
 Utrillo Maurice див. Утрільо Моріс 526, 527
 Uylenburgh Saskia, van див. Ейленбурх Саскія, ван 268
 Valera Eamon, de див. Валера Еймон, де 21
 Valjavec Fritz (Friedrich Maria Ludwig) див. Валявец Фрідріх Марія Людвіг (Фріц) 181
 Valladon Suzanne див. Валадон Сюзанна 526
 Voigt Frederick Augustus див. Фойт Фредерік Августус 6
 Voltaire (Arouet François Marie) див. Вольтер (Аруе Франсуа Марі) 362
 Walz Gustav Adolf див. Вальц Густав Адольф 153
 Wassermann Jakob див. Вассерман Якоб 22
 Wehberg Hans див. Веберг Ганс 355
 Wells Herbert George див. Веллс Герберт Джордж 22
 Wessely Paula див. Весселі Павла 104,
 Weyden Rogier, van der див. Вейден Рогір, ван дер 505
 Wiger Martha 332
 Wiese 167
 Willkie Wendell Lewis див. Вілкі Венделл Льюїс 610
 Wilson Dan див. Вілсон Дан 546
 Winter Eduard див. Вінтер Едуард 293, 386
 Wohlbrück Irene 145, 151, 163, 226
 Wolfe Bertram David «Bert» див. Вулф Бертарм 578
 Wolff Christian, von див. Вольф Христіан, фон 196
 Wölle Martha 340, 341
 Woolman John див. Вулман Джон 533
 Wright Carlos див. Райт Карлос 459
 Wright (Rotschild) Ellen Marion див. Райт (Ротшильд) Еллен Маріон 426, 601
 Wright 459
 Wynnukyj Iroida див. Винницька Іроїда IV
 Yvonne 397
 Zawacki Edmund див. Завацький Едмунд 624
 Zechlin Egmont 142, 143
 Zealy Halina, Helene див. Зілі Галина 486
 Zealy Philip див. Зілі Філіп 486
 Žerjav Borut див. Жеряв Борут 520

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

- Абіссинія, Абіссинська імперія див. сучас. Ефіопія, Ефіопська імперія 319
Аугсбург 93, 137, 242, 246, 288, 291, 292, 299, 303, 313–315, 317, 333, 345, 369, 379, 384, 418, 432, 446, 462, 490, 501, 561, 607
Австралія 9, 32, 78, 102, 104, 109, 144, 147, 151, 153, 164, 237, 310, 313, 366, 384, 387, 449, 629
Австрія 7, 73, 76, 81, 89, 92, 109, 148, 157, 178, 207, 244, 245, 248, 249, 260, 273, 285, 291, 303, 307, 310, 312, 318, 321, 324, 325, 328–330, 332, 334, 338, 339, 341–346, 348, 351, 352, 354, 357, 364, 370, 372, 374, 380, 392, 401, 413, 447, 496, 531, 535, 542, 574, 607, 621
Австро-Угорщина 225, 230
Адріатичне море 323, 439, 456, 458
Азербайджан 588
Азія 46, 526, 632
Азов 608
Айнзідель 490
Айроло 441
Аккад 24
Александрія 455
Алжир 295, 423, 521
Альгой див. Ванген-ім-Альгой
Алмати 574
Альберта I, II
Альпи, гори 101, 269, 272, 297, 440, 455, 458, 469, 510
Альстер 269
Амберг 85
Америка, частина світу 73, 634
Америка див. Сполучені Штати Америки (США)
Амітерн, Амітернум 35
Анаба 521
Ангарське 104
Англія, Англія див. England 6, 13, 20, 25, 86, 87, 94, 178, 265, 267, 286, 313, 340, 365, 377, 425, 429, 433, 449, 452, 502, 516, 521, 522, 529, 538, 569, 578, 605, 622
Андерматт див. Andermatt 107
Апенніни 458
Аргентина 161, 214, 245, 255, 318, 324, 367, 370, 378, 382, 385, 431
Арканзас 624
Арлінгтон (Вірджинія) 108, 566
Арльберг 307
Арно 459
Ароза 369
Артішів 249
Аушвіц (Освенцим) див. Auschwitz I, 41, 138, 243, 245, 413, 506, 588
Афганістан 350
Африка 169, 337, 460, 511, 518, 625, 632
Ашаффенбург див. Aschaffenburg 103, 145, 256, 258–260, 371, 446, 499, 531
- Бабельсберг 193, 215
Баварія 212, 213, 281, 286, 303, 309, 310, 311, 315, 323, 330, 333, 426, 488
Бавнд-Брук 5, 147, 198
- Багамські острови 603
Багдад 534
Бад-Бодентайх 20, 451
Бад Іннерлятернс, Бад Лятернс див. Bad Innerlaterns, Bad Laterns 343
Бад-Наугайм 141
Баден, Баден Цюрих, Баден-біля-Цюриха, Баден-ам-Ааргау 76, 379, 385, 395
Баден, Республіка див. сучас. Баден-Вюртемберг
Баден-Баден 142
Баден-Вюртемберг 17, 119, 291
Байройт 92, 145, 505
Балканський півострів 154, 214, 284, 603
Балтимор 191, 226, 350
Балтійське море 126, 205, 323
Банат 296
Басра 534
Бейрут 534
Белград 153, 161
Бельгійське Конго див. сучас. Демократична Республіка Конго 337
Бельгія 74, 81, 94, 147, 155, 156, 198, 225, 247, 304, 337, 391, 403, 425, 431, 449, 492, 524, 527, 603
Бельграно 187
Бенгалія 400, 405
Бенешов 217, 296
Бердичів 232, 239
Бережани 7, 32, 54, 55, 474
Бережанщина 150, 377
Береза Каргузька 75, 78, 88, 243, 273, 329, 345, 417
Березівка 107
Берингове море 257
Берклі 199, 391, 444, 622
Берлін III, 6, 14, 18, 32, 46, 74, 76, 80, 81, 88, 89, 91, 98–104, 106–113, 117, 118, 120, 121, 123–125, 127, 130, 133, 136, 137, 139, 141, 142, 144–154, 156, 158–160, 162–177, 179–186, 190, 193, 194, 196, 197, 202, 203, 205–207, 211, 212, 214–220, 223–226, 229, 231, 232, 234–240, 244, 248, 252, 254–256, 260–262, 264, 268–271, 273, 276, 279, 280, 283, 284, 286, 287, 290, 294–296, 298, 303, 304, 307, 320, 335, 338, 348, 349, 355, 358, 368, 369, 375, 378, 384, 400, 403, 407, 419, 427, 448, 465, 467, 497, 501, 502, 504, 505, 509, 511, 516, 526, 569, 573, 584, 588, 602, 603, 607, 609, 612, 623, 650
Берн 144, 321, 325, 349, 352, 356, 357, 368, 373, 380, 409, 428, 432, 433, 435, 438, 464, 467, 514, 515
Бернські Альпи 435
Берхтсгаден 304
Бесарабія 127, 374
Бетесда 534
Белява 217
Бібрка 93
Біла 204, 205
Білорусь 172, 420, 489, 588, 596
Більче-Золоте 188

- Бірма 350
 Біарріц 492
 Біль див. Biel/Bienne 468, 469
 Бірмінгем, Бірмінгтем 198, 265, 266, 269
 Бланкенбург 123
 Близький Схід 106, 109, 235, 460
 Блищанка 189
 Блюденц див. Bludenz 305, 306, 318, 322, 340, 343
 Блюмінгтон 309
 Блякберн 107
 Богемія 222
 Бозмен 372
 Боденське озеро 302, 305, 310, 338, 343, 397, 496
 Бойківщина 190, 204
 Болгарія 217, 220, 319, 386, 625
 Болівія 404
 Болтон 107
 Бонн 224, 290, 338, 393, 509
 Борислав 366, 504
 Бостон 95, 625
 Бохінь 555
 Бохня див. Wochnia 31
 Бразилія 136, 426, 524
 Брайсгау 171
 Бранд 343
 Братіслава 315
 Брауншвайг 224, 260, 273
 Брегенц 300, 301, 304, 309–312, 331, 339, 342, 346, 442, 496
 Бремен 303, 514, 526
 Бремергафен 160
 Брест, Брест-Литовськ 169, 230
 Бреслау див. Вроцлав 102, 569, 573
 Брец 155
 Британська Колумбія 266
 Бріг див. Brig 453
 Брін-Мар 470
 Брно 199, 237, 601
 Броди 32, 75, 345
 Бромберг 240
 Бронксвіль 315
 Брюссель 171, 425, 492
 Бруклін 190, 608, 616
 Брюгге 391
 Брюль 182
 Брюховичі 570
 Будапешт 164, 320, 378
 Будейовиці див. Чеські Будейовиці 296
 Буенос-Айрес 187, 214, 244, 255, 325, 348, 370, 382, 447, 621
 Буковина 127, 164, 226, 249, 354, 380, 417, 461, 487
 Булонський Ліс див. Bois de Boulogne 481
 Бургундія 472
 Бухарест 152, 226, 249, 480
 Бухлое див. Buchloe 242, 282
 Буффало 323
 Бухс 428
 Бучач 72, 236
 Ваймар 171, 258, 299
 Вале, Валліс, кантон див. Wallis 453
 Валь Розегг див. Val Rosegg 439
 Ванген, Ванген-ім-Альльгой див. Wangen, Wangen im Allgäu 291, 301, 305, 306, 312, 338
 Ванзее див. Wannsee 95, 133, 134
 Ванліц 162
 Вардха 482
 Варшава 8, 12, 14, 18, 49, 76–78, 88, 93–95, 97, 98, 103, 108, 109, 120, 123, 130–132, 145, 153, 158, 159, 173, 188, 193, 194, 236, 240, 245, 284, 289, 319, 323, 350, 359, 381, 384, 413, 420, 448, 467, 474, 475, 480, 486, 497, 524, 526, 528, 568, 579, 584, 598, 599, 605, 638
 Ватикан 323, 387, 408
 Вашингтон 171, 256, 381, 383, 407, 448, 496, 513, 548, 574, 597, 598, 603, 624–626, 631
 Вейн 179
 Вейріс див. Veurier 368
 Велика Британія 85, 107, 144, 198, 266, 267, 272, 299, 313, 323, 384, 400, 401, 403, 429, 447, 619, 626
 Велика Німеччина див. Третій Райх 80, 107, 114, 158, 163, 165, 172, 177, 208, 218, 222, 223, 224, 234, 376, 407, 467, 509, 526
 Велике князівство Литовське 294
 Великий Кочурів 241
 Великі Глібовичі 93
 Венесуела 240
 Венеціанська Республіка 456
 Венеція 245, 454–459
 Вермонт 453, 532, 544
 Версаль 386, 478, 479
 Верхнє Синьовиднє 151, 594
 Верхній Енгадин 438
 Вестерлі 154
 Вест-Честер 589
 В'єтнам 494, 495
 В'єтнамська імперія 494
 Вижняця 354, 513
 Віа Мала див. Via Mala 440
 Відень див. Wien 5, 7, 8, 14, 18–20, 31, 76, 79, 88, 89, 96, 102, 104, 106, 118, 120, 122, 123, 130, 134, 145, 149, 151, 154–159, 163, 164, 173, 179, 183, 189, 195, 196, 203, 211–215, 217, 222, 225, 231, 234–236, 239, 244, 287, 293, 295, 309–311, 323, 325, 333, 338–340, 348, 349, 351, 376, 381, 411, 415, 416, 447, 497, 538, 551, 557, 579, 584, 618
 Віленщина 297
 Вільнюс 579, 607
 Вінниця 109, 344, 646
 Вінніпег 107, 114, 134, 267, 311, 351, 354, 627
 Вінон 345
 Віргінські острови 470
 Вірджинія 108, 151, 496, 500, 531, 566
 Вірменія 106, 534, 588
 Вісконсін 606
 Віссу 461
 Вісла, р. 211
 Влтава, р. 197, 207, 217, 222, 294
 Внутрішня Азія 497
 Вовча 287
 Водний див. Чиб'ю
 Волинь 78, 96, 98, 132, 190, 246, 597, 621
 Воллінгфорд див. Wallingford 463, 543
 Волтем 602

- Ворен 345
Воркута 137
Вудбрук 265
Вроцлав 102, 214, 235, 240, 249, 254, 470, 569, 573
Вунсакет 303
Вюрцбург 258, 287
- Гавайські острови 464
Гаверфорд 372, 558, 567, 591
Гайдарабад 625
Гайдельберг 228, 288, 289, 602
Галицько-Волинське князівство 617
Галич 72, 172, 188
Галичина, дисктрикт 179
Галичина 6, 10, 55, 58, 72, 75, 80, 93, 112, 135, 155, 157, 165, 177, 186, 188, 189, 202, 205, 219, 228, 234, 245, 252, 266, 298, 326, 329, 344, 353, 376, 409, 418, 449, 461, 504, 510, 570, 573, 584, 594, 595
Галіфакс 266
Галле 289, 293
Галлендейл-Біч 444
Гальденбург 313
Гана 625
Гамбург 151, 162, 163, 184, 185, 226, 260, 264, 269–273, 307, 318, 397, 465, 564
Ганновер 237, 260, 261, 263–265, 268, 269, 281, 287, 316, 437
Гарві 212
Гарц 125, 166, 220, 268
Гегге 315
Гельсінкі 168
Генеральна Губернія, Генерал-Губернаторство 73, 74, 79, 81, 89, 90, 103, 119, 122, 126, 128, 130, 131, 137, 154, 176, 179, 185
Гергенсвайлер див. Hergensweiler 312, 313, 319
Германс див. Hermance 388, 392
Герфорд 226
Гессен 141
Гетьманщина 582
Гіршберг 173, 446
Глодоська волость 611
Гніздичів 155
Гогенемс див. Hohenems 307, 308, 312, 313, 323, 324, 328, 334
Гобокен 592
Голландія див. Нідерланди
Голландська Індія 94
Голешів 81
Гольштайн 280
Гонконг 350
Гонолулу 496
Гоуб Саунд 9, 10
Горні Черношіце 219
Городенка 32
Градчани 95, 195, 224, 225, 308, 628
Гриньків 40
Грубешівщина 135
Грузія 534, 588
Гуандунь 394
Гудзонська затока 569, 615
Гусятин 195
Гуцульщина 18, 108, 190, 218, 248, 249, 416, 437, 594
- Газа 460, 470, 496
Гарда 455
Гастайль 117
Гданськ 82, 193, 235, 240
Гейнсвілл 1, 557
Геттінген див. Göttingen 114, 162, 171, 259–263, 268, 269, 271, 273, 274, 277, 279, 281–285, 289, 290, 397, 451, 509
Гешенен 441
Гізінген 331
Гілфорд 426
Гіссен 112
Глендейл 492
Горгани 437
Госляр 8, 20, 102, 256, 277, 285, 289, 318, 451, 521
Гошен 427
Граубюнден див. Graubünden 439, 440
Грац 109, 117, 235, 244, 285, 303, 323, 328, 331, 340, 342, 374, 542, 621
Гренландія 436
Гренобль 416
Грінзборо 426
Груневальд 180, 196
- Давос 436, 437
Дакар 511
Дакота 345
Далекий Схід 15, 21, 526
Даллас 579
Далмація 456
Дамаск 534
Данія 368, 389
Данціг див. Гданськ
Дармштадт 155, 432
Дарниця 634
Дахау 387
Делавер, штат 151, 588
Делі 482
Дембіца див. Dębica 32, 73, 186, 192
Демблін 403, 447
Демократична Республіка Конго див. Бельгійське Конго
Детройт 78, 150, 159, 173, 212, 251, 345, 351, 444, 567
Джерсі-Сіті 178, 337, 347
Динів 115
Діжон 472
Ділінген 345, 385
Дніпро 158, 169, 193, 245, 379
Дніпро, р. 188, 634
Дніпропетровськ див. сучас. Дніпро
Дніпропетровська обл. 544
Дністер, р. 188
Долина 93, 155, 159, 251
Долиняни 249
Домодоссола 453
Донбас 12, 245
Донецьк 636
Донеччина 133, 245
Дора 248, 249
Дорнбірн 302, 303, 310, 311, 345
Дрезден 235, 239, 241
Дрогобич 188, 303, 353, 497

- Дрогобиччина 212
 Дубляни 246
 Дунай, р. 213, 280, 296, 315, 439
- Ебензее 245, 506
 Еванстон 555
 Евіан, Евіан-ле-Бен 368
 Егейське море 323, 456
 Едмонтон 186, 234, 241, 251, 330, 608, 620, 631, 646
 Екс-ан-Прованс 402
 Ельба (Лаба), р. 222, 391
 Ельба, острів 10
 Енгадін див. Engadinn 438, 439
 Енн-Арбор 288
 Ерлянген див. Erlangen 147, 154, 194, 199, 253, 254–256, 259, 285, 288, 290, 337, 506
 Ерфурт 225
 Естонія 388, 613, 618
 Етна 616
 Етлінген 450, 504
 Ефіопія, Ефіопська імперія 319
- Євразія 541
 Європа 10, 15, 18, 25, 36, 46, 56, 73, 119, 133, 155, 159, 173, 176, 211, 258, 267, 323, 333, 340, 341, 344, 353, 377, 390, 391, 394, 404, 409, 410, 427, 435, 442, 458, 462, 464, 485, 490, 492, 494, 499, 519, 528, 529, 534, 538, 555, 566, 571, 573, 592, 598, 608, 609, 611, 612, 625, 634
 Єгипет 83, 272, 352, 396
 Єзі 195
 Єлена Гора 138
 Єрусалим 26, 46, 470, 584, 602
- Жагань див. Сагань
 Женева 6, 9–11, 21, 98, 133, 229, 304, 317, 319, 348, 350–355, 357, 358, 365–375, 377, 379, 381, 382, 384–389, 391, 392, 395, 396, 398–408, 410, 412, 413, 416, 419, 420, 422, 425, 426, 428–430, 432, 434, 435, 438, 441, 442, 451, 453, 459, 463–467, 470–472, 483, 485, 487, 489, 493–496, 510–512, 514–516, 522, 523, 526, 527, 531, 533, 536, 538, 543, 565, 566, 571, 576, 578, 589, 593, 601, 609
 Женевське озеро 441, 494
 Житомир 145
 Житомирщина 73
 Жіжков див. також Прага 220
 Жмеринка 521
 Журавно 8, 20, 33, 34, 81
- Забайкалля 7, 500
 Закарпаття 135, 160, 381, 495, 496, 501, 589, 607
 Закарпатська Україна 73, 133, 160, 606
 Закопане 145, 146, 148, 150, 151, 158, 159, 166, 167
 Заксенгавзен див. Sachsenhausen 244, 264, 337, 414
 Заліщики 186, 188, 189, 208, 380
 Зальцбург 88, 168, 212, 217, 244, 250, 291, 294, 325, 447, 535
 Заользя 126
- Західна Європа III, 43, 56, 79, 264, 323, 349, 351, 370, 411, 446, 458, 606, 612
 Західна Німеччина див. Федеративна Республіка Німеччина (ФРН) 8, 90, 138, 218, 225, 228, 416, 417, 539, 580, 581
 Західна Римська імперія 458
 Західна Україна 7, 8, 58, 73, 75, 78, 136–138, 150, 185, 228, 513, 582
 Західноморське воєводство 167
 Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР) 76, 137, 203, 292, 345, 376, 411, 418, 497, 504, 538
 Західноукраїнські землі (ЗУЗ) 122, 401, 408
 Збраслав див. Königsaal 217
 Зборів 6
 Зборівщина 345
 Збруч, р. 75, 381
 Земмерінг 117
 Зільсер, Зільсерзее 438, 439
 Йеллов-Крік 267
 Йогогама 372
 Йонкерс 408
 Йоркшир, графство 20
- Іванка-над-Дунаєм 315
 Івано-Франківська обл. 17, 18, 40, 107, 160
 Івердон-ле-Бен див. Yverdon 395
 Ізмір див. Смірна
 Ізраїль 579, 633
 Іллінойс 224, 543, 606, 609
 Інгольштадт див. Ингольштадт 249, 250, 379
 Індіана 512, 573
 Індіанополіс 512
 Індія 350, 400, 469, 482, 486, 499, 511, 575, 625
 Індокитай 495, 526
 Інн, р. 296, 306, 325, 439
 Інсбрук 235, 307, 308, 312, 333–336
 Інтерлакен 435, 436, 438
 Ірак 126
 Іран 281, 350, 491, 492
 Іранський (Перський) Азербайджан 491
 Ірвінгтон 214
 Ісалін 350
 Іспанія 102, 155, 156, 183, 210, 403, 417, 447, 461, 474, 487, 489, 490, 515, 574, 624
 Італія 23, 94, 173, 178, 184, 185, 188, 195, 207, 210, 247, 285, 311, 319, 322, 343, 344, 352, 365, 366, 373, 375, 376, 405, 408, 418, 439, 453, 454, 457, 459, 495, 518, 622
 Ітцего 195
 Ірландія 13, 21, 396
- Кавказ, гори 86, 166, 350
 Казахстан 96, 135, 248
 Каїр 352, 392, 396, 534
 Каліфорнія, штат 20, 21, 132, 208, 280, 391, 434, 532, 533, 543, 544, 558, 579, 611, 616, 620
 Каліш 20, 97, 136, 137, 155, 451
 Калуш 339, 411
 Калькутта 400, 534
 Кампа, о. 294
 Кампіоне-д'Італія див. Campione d'Italia 441
 Кам'янець-Подільський 295, 538
 Канада 14, 18, 58, 74–76, 114, 119, 134, 136, 152,

156, 169, 170, 175, 186, 194, 195, 197, 218, 228,
234, 241, 244–246, 254, 264, 266–268, 273, 287,
292, 304, 312, 325, 333, 337, 340, 353, 354, 377,
384, 402, 403, 411, 425, 447, 450, 462, 503, 538,
539, 590, 604, 620, 622, 627
Канів 639, 640
Капуя 35
Караганда 137, 151
Карвендель 452
Карелія 560
Карлсруе 130, 450, 451
Карлтон 266
Карпати, гори 17, 18, 126, 349, 417, 440, 458, 513
Карпатська Україна 78, 80, 82, 118, 219, 352,
401, 417, 468, 478, 479, 485, 495, 501, 518, 524,
528, 548, 553, 555, 583
Каруж див. Saouge 470
Кассель 259
Катманду 534
Катовіце 111, 193, 258
Каунас (Ковно) 130, 131, 431
Кауфбойрен див. Kaufbeuren 292, 299, 300,
304, 307, 315
Квебек 156, 340
Кведлінбург див. Quedlinburg 261, 274
Кельн 490, 573
Кемптен див. Kempten 242, 299–301, 315, 442,
496
Кенігсберг 138, 273,
Кенія 460
Кенмор 329
Кеґтуккі 243
Кеш див. Kesch-Hütte 437
Київ III, 7, 14, 16, 81, 88, 96, 108, 130–132, 136,
162, 165, 166, 182, 187, 190, 192, 203, 218, 234,
251, 303, 312, 351, 376, 418, 443, 508, 521, 560,
561, 575, 621, 625, 631, 633, 634, 636–640, 642
Київська Русь 400, 629, 631, 635, 640
Київщина 498, 592
Кирилівка 389
Китай 42, 350, 394, 496, 623
Кишинів 98
Кіпр 373, 456
Кічера 204
Кіяма 237
Кіровоград 245
Клайпеда 588
Клівленд 93, 147, 213, 326, 337, 506, 602
Клінтон-Тавншіп 188
Кліфтон 89, 198, 505
Кляйнкоц 133
Кобург див. Coburg 240, 256
Ковель 303
Ковно див. Каунас (Ковно)
Коліма 170, 193, 257, 444
Коломия 79, 84, 154, 212, 345
Колумбус 147, 337
Комі АРСР 137, 344
Коннектикут, штат див. Connecticut 17, 543,
544, 602
Конотоп 633
Констанц 319, 320, 327, 331, 338
Константинополь див. сучас. Стамбул, Цар-
город

Копенгаген 601
Корея 481, 512
Королівство Югославія 374, 391
Корфу 456
Косівський район 18, 160
Космач 84,
Краків див. Kraków III, 6–8, 20, 31, 46, 58,
72–81, 83, 85, 87–89, 91–95, 100, 107, 111, 113,
115, 117, 119, 123, 124, 128, 131, 132, 136–138, 146,
154, 155, 158, 159, 167, 173, 176, 177, 179, 186, 187,
192, 196, 199, 207, 210, 212, 214–217, 220, 231,
234, 240, 245, 273, 276, 295, 310, 324, 333, 352,
378, 411, 417, 418, 460, 474, 524, 531, 535, 551,
599, 605, 621
Краківське воєводство 203
Красноград 544
Красноярський край 104
Кременець 78, 98, 194, 379
Крепеніце див. Krepentiz 145
Кривий Ріг 245
Крим 241, 245, 603
Криниця 75, 85
Крит, о. 60, 456
Крути 195, 263
Куба 612
Кубань 198, 447
Куксгафен 144, 185, 193, 272
Кулемборг 138
Кунджа 482
Кунштат 289
Кутна Гора див. Kuttenberg 209
Кюнцеслау 119
Лаба, р. див. Ельба, р. 391
Лавочне 273
Ла-Комб-де-Лансе 416
Ланкшир, графство 107
Ланьцут 338
Лас-Вегас 531
Латвія 389, 513, 605, 618
Латинська Америка 632
Лейден 198
Лейквуд 531
Лексінгтон 243
Лемківщина 107, 204, 462, 600
Лепонтинські Альпи 441
Литва 431, 588
Литовсько-Руська держава див. Велике князів-
ство Литовське 294
Ліван 371
Ліверпуль 496
Лідо 457
Ліон 25, 392
Лій-Престон 107
Ліндау 195, 241, 242, 302, 304, 305, 312, 313,
315, 319, 321, 332, 338, 339, 442, 496
Лінкольншир, графство 267
Лінц 89, 294, 306, 298, 308
Лісабон 613
Ліхтенфельс 256
Ліхтенштайн, Ліхтенштейн 359, 413
Лодзь 73, 92, 240, 579
Лозанна 18, 356, 385, 388, 395, 396, 416, 424,
588

- Локарно див. Locarno 174, 441
 Ломбардія 439, 456
 Лонг-Айленд див. Long Island 562
 Лондон див. Londyn 7, 24, 32, 86, 150, 188, 224, 244, 253, 265–268, 291, 298, 299, 317, 353, 354, 375, 386, 389, 398, 400, 401, 405, 422, 427, 430, 447, 448, 462, 480, 497, 513, 522, 533, 588, 591, 592, 603, 625, 626
 Лондон (Канада) 218
 Лопатин 345
 Лос-Анджелес 29, 132, 168, 208, 280, 532, 557, 578
 Лошнів 175
 Лужани 249
 Луцьк 201
 Львів I, III, 5–20, 32–34, 41, 44, 46, 47, 61, 65, 70, 72–81, 83, 84, 87, 91–93, 95, 96, 98, 101, 102, 126, 130, 131, 134–138, 144–148, 150–156, 159, 173, 175, 177–179, 184, 186–192, 196, 197, 201, 203, 207, 212–214, 227, 228, 240, 244, 246, 249, 251, 255, 265, 266, 273, 282, 288, 298, 302, 303–305, 309, 311, 312, 315, 323, 324, 326, 328, 330, 333, 338, 344, 345, 348, 349, 352, 356, 359, 360, 366, 371, 383, 402, 411, 416, 418, 447, 460, 474, 479, 481, 494, 497, 499, 500, 504, 516, 517, 531, 535, 538, 543, 575, 576, 579, 584, 596, 599–601, 608, 610, 611, 621, 636, 642
 Львівська область 367
 Львівщина 243, 273, 531
 Любек 144
 Любін 299
 Люблін 123, 154
 Любляна 374
 Любуське воєводство 153
 Лювен 147, 156, 169, 198, 254, 337, 408, 492
 Люксембург 603
 Люрд 99,
 Люцерн 436, 573
 Ляйпциг 85, 130, 235, 237, 273, 319, 366, 378, 386, 569
 Лянгенбелау див. сучас. Белява 217
 Ляндек див. Landeck 177, 273, 304, 306, 318, 324, 325, 330, 332, 334, 342, 344–346, 535
 Магдебург 378
 Магура 204
 Мадрид 102, 169, 418, 447, 474
 Малярщина див. Угорщина 191, 381, 589
 Майнц 171, 290
 Майнцкастель 450
 Малі Чорнокінци 147
 Малопольське воєводство 109
 Малоя див. Maloja 438, 439
 Манджурія 16, 512
 Манітоба 114
 Манчестер 107, 267, 602
 Марбург 207, 289, 290
 Маріїнськ 376
 Маріуполь 245
 Маркнойкірхен 88
 Марокко 371, 423, 521
 Марсель 421
 Массачусетс 248, 492, 544, 591
 Матаван 190
 Маунт-Голіок 591
 Маутгаузен 245
 Медисон 615, 619–623
 Межиріч 246
 Мекка див. Mekka 31
 Мексика 578
 Мельбурн 147, 153, 313, 449
 Мельник, Мельнік 199, 222
 Мен, штат 566
 Ментон 356
 Меріленд, штат 191, 226, 384, 496, 500, 534
 Мехіко 578
 Мідлтван 513
 Мілан 453–455
 Мілуокі 606
 Мінесота 534
 Міттенвальд 74, 91, 175, 411, 452, 608
 Мічиган, штат 150, 164, 188, 251, 345
 Могилів-Подільський 526
 Могилівська губернія 368
 Модржани 206, 231, 237
 Молдова 374
 Монблан, г. див. Mont Blanc 10, 468, 510
 Монголія 625
 Монессен 251
 Монреаль 195, 340, 354, 629
 Монтана, штат 372
 Монтафон 344
 Монтерей 444
 Монтре 441
 Моравія 208, 289, 294, 449, 555
 Моравсько-Острава див. Острава
 Моравсько-Сілезькі Бескиди, гори 204
 Мордовія 96, 123
 Москва III, 62, 126, 150, 227, 257, 274, 369, 389, 409, 412, 474, 578, 588, 602, 610, 612, 625, 626, 628, 629, 631–633, 640, 643
 Московія 163, 640
 Монт Голлі, Мт. Голлі див. Mount Holly, Mt. Holly 531, 533, 535, 567, 592
 Мурано, о. 456
 Мюнстер 218, 353, 514
 Мюнх, Мьонх, г. див. Mönch 435
 Мюнхен див. München 6, 72, 73, 75, 83, 95, 97, 102, 103, 114, 120, 123, 133, 137, 138, 141, 144, 147, 149, 154, 156, 158–160, 172, 173, 176, 178, 188, 208, 212–214, 224, 228, 234, 235, 240–246, 248, 249, 254, 256, 260, 263, 264, 268, 272, 281, 285–291, 297, 299, 300, 302, 303, 307, 308, 310, 312–314, 316, 319, 321, 325, 327–331, 334, 337, 338, 341, 351–353, 366, 370, 375, 378, 380, 382, 384, 395, 398, 406, 411, 417, 418, 432, 442–446, 449, 452, 485, 486, 493, 494, 496, 497, 500, 502, 505–509, 513, 523, 545, 561, 573, 575, 582, 590, 607–609, 621, 636
 Наддніпрянщина 163, 401
 Намюр 492
 Наринг 138
 Неаполь 98, 185, 534
 Невшатель див. Neuchâtel 469
 Нижанковичі 77
 Нижньосілезьке воєводство 217
 Нижня Сілезія 299

- Ніагара-Фоллс 672
Нігерія 460
Нідерланди (Голландія) 94, 138, 198, 479, 635
Німецька Демократична Республіка (НДР)
123, 293
Німеччина 8, 9, 13, 16, 17, 20, 23, 46, 55, 73–75,
77, 78, 80, 81, 84–89, 91, 92, 95, 97, 102–104,
107, 108, 112, 113, 117, 119, 121, 123, 125, 128, 130,
131, 133, 136–138, 141, 145–151, 154, 155, 159,
160, 165, 168, 169, 173, 175–177, 181, 183, 184,
186, 187, 190, 194, 195, 198, 199, 207, 210–212,
217–219, 221, 224, 226, 228, 231, 233, 240, 241,
243–251, 253, 256–261, 263, 265, 266, 271, 273,
276, 278–280, 285, 287, 289, 291–294, 297–299,
305, 307, 308, 310, 316, 318, 320, 323, 330, 333,
337, 340, 342–345, 350, 352, 354, 366, 368, 377,
379–382, 384, 385, 387, 390, 391, 393, 394, 398,
408, 410, 411, 418, 420, 424, 426–428, 432–435,
442, 443, 445, 446, 448–452, 454, 485, 490, 491,
493, 494, 496, 497, 499–501, 503, 505, 507–509,
519, 521, 523, 527, 531, 538, 539, 542–545, 548,
556, 560, 561, 569, 574, 576, 579, 582, 586, 588,
597, 599, 608, 611, 612, 613, 619–622, 635
Нобл-Парк 313
Нова Англія 409
Новгородська губернія 257
Новий Сонч 109
Новочеркаськ 451
Ной-Ульм, Новий Ульм див. Neu-Ulm 104,
333, 371, 390, 444, 446, 448–450
Ноймаркт 145
Норвегія 13, 626
Нортгемптон 492
Норд Провіденс 249
Норильськ 170
Нормандія 209, 210
Нюрнберг 154, 253, 254, 397
Ньюфаундленд, о. 396
Ньюарк 179
Нью-Гемпшир 566
Нью-Джерсі див. New Jersey 117, 147, 169, 178,
179, 190, 198, 214, 264, 531, 533, 539, 576, 588,
594
Нью-Йорк 8, 29, 88, 108, 113, 133, 138, 147, 159,
169, 173, 182, 183, 187, 193, 207, 212, 225, 231,
245, 249, 257, 258, 266, 288, 309, 312, 340, 344,
345, 349, 375, 390, 396, 398, 411, 418, 444, 450,
459, 462, 464, 470, 492, 503, 504, 513, 523, 526,
527, 531, 532, 534, 535, 537–539, 541, 543–546,
548, 550, 551–557, 559–562, 565–568, 574, 576,
580–582, 584–588, 590, 591, 593, 594, 597–600,
602, 604, 605, 607–611, 613, 615, 617, 621, 625,
631, 635–637, 639
Нью-Йорк, штат 151, 182, 315, 387, 427, 513,
517, 609
Нью-Касл 151
Ньютон-Стюарт 620
Оберлін 607
Оберсдорф 95
Обертін 32
Огайо 93, 147, 154, 326, 607
Одеса 636
Одіша 486
Одра 240
Олбані 517
Олімп, г. 29, 70
Оліфант 138
Ольвія 43
Опарівка 203
Орандзбург 169
Орегон 402, 609
Освенцим див. Аушвіц (Освенцим) 41, 243,
506, 588
Осло 168, 461, 487, 601
Осмолода 17
Острада (Моравська Острада) 193, 204, 208
Острів Сен-Луї, острів Св. Людовіка 525
Оттава 246, 266, 325, 384
Оффенбах 165, 450
Павлоград 544
Павлокома 114
Падуя 456
Пакистан 404, 405, 482, 533, 576
Палестина 32, 323, 460, 470, 533
Парагвай 21
Париж див. Paris I, 8, 15, 41, 42, 46, 50, 56, 77,
80, 104, 108, 123, 130, 145, 153, 159, 167, 171, 203,
216, 218, 219, 247, 258, 291, 297, 312, 323, 325,
333, 338, 350, 353, 355, 366, 369, 373–375, 377,
378, 381, 382, 384, 385, 389, 390, 396, 400, 402,
406–408, 411, 413–415, 417–425, 427, 442, 446,
447, 452, 459–462, 465, 467, 472–481, 492, 494,
497, 498, 509, 514, 516–528, 535, 537, 557, 580,
598, 602, 603, 612, 621, 623
Париж, Іл. 543
Парма 93, 154
Пасадена 532, 543, 558, 591, 620
Пасінг див. Pasing, див. також Мюнхен 242,
290, 446, 497
Пассау див. Passau 253, 288, 289, 309, 315
Пасейк 179
Пекін 394
Пелопоннес 456
Пендл-Гілл див. Pendle Hill 463, 543, 546
Пенсильванія 251, 350, 372, 463, 469, 470, 496,
534, 543, 544, 553, 555, 589, 606, 620
Переворськ, Пшеворськ 77, 111, 120, 356
Передія Азія 46
Перемишль 9, 15, 115, 134, 144, 155, 158, 168,
303, 313, 446, 600, 601, 617
Перемишлянський район 367
Персія див. Іран
Перський Азербайджан див. Іранський (Пер-
ський) Азербайджан
Перу 404
Підбуж 212
Підляшшя 23
Північна Америка 579
Північна Ірландія 267
Північна Італія 207
Північна Кароліна 426, 546, 632
Північне Причорномор'я 628
Південна Америка 323
Південна Україна 628
Південно-Східна Європа 181
Північна Франція 529

- Північний В'єтнам 494
 Північний Кавказ 133, 588
 Підгайці 75
 Підкарпатська Русь 547, 606
 Підлюге 17, 18, 301
 Пірл-Гарбор 622
 Пітсбург 408, 606
 Піщани 315
 Плезантвілл 576
 Пльзень 226, 288
 Поберово див. Poberow 167
 Поворське 597
 Подєбради 144, 156, 160, 194, 195, 224, 225, 229, 231, 333, 371, 406
 Поділля 209, 231, 598
 Познань 88, 108, 240, 315, 383, 516, 526
 Поліся 169, 503
 Полтава 286, 444
 Полтавщина 111, 145, 444, 539
 Польське Королівство 605
 Польща 7–11, 14, 17, 20, 30, 32, 34, 41, 55, 73, 78, 82, 85, 86, 88, 90–93, 97, 102, 110, 111, 123, 126, 133, 134, 138, 148, 150, 151, 153, 155, 163, 167, 174, 175, 194, 203, 204, 207, 217, 224, 256, 322, 323, 348, 376, 377, 380, 381, 383, 399, 402, 403, 408, 410, 417, 420, 443, 447, 450, 451, 467, 468, 470, 474, 475, 480, 502, 504, 513, 524, 528, 574, 579, 581, 584, 599, 600, 603–605, 624, 630, 633
 Померанія 167, 280, 313
 Понтрезина див. Pontresina 440
 Понтуаз 417
 Портленд 402, 558, 566
 Португалія 447, 626
 Помпеї 196
 Потсдам 183, 237, 248, 254
 Потьма 96
 Прага див. Praha III, 6, 18, 74, 75, 78, 80, 81, 83, 89, 92, 97, 98, 108, 119, 120, 130, 137, 144, 145–151, 153, 156, 159, 161, 163, 170, 172, 175, 176, 182, 183, 185, 189, 191, 193–203, 205–208, 210, 216–221, 223–231, 233–235, 237–240, 249, 252, 256, 272, 280, 282, 284, 286–289, 293–296, 300, 305–310, 314, 320, 321, 322, 325, 332, 333, 337, 347, 352, 366, 381, 384, 386, 391, 397, 402, 414, 419, 422, 442, 448–450, 479, 488, 492, 494, 495, 507, 508, 516, 525, 526, 539, 551, 553, 555, 557, 561, 575, 581, 601, 611, 617, 621, 646
 Пржібрам 199
 Принстон 534, 541, 545, 599, 619, 620
 Прокурів див. сучас. Хмельницький 232
 Протекторат Богемії і Моравії 208, 294, 555
 Прут, р. 84
- Рабат 521
 Равенна 458
 Радянський Союз (СРСР) 16, 18, 23, 82, 86, 94, 96, 102, 123, 126, 127, 137, 142, 150, 163, 165, 176, 224, 227, 228, 250, 253, 294, 312, 319, 349, 386, 388–390, 393, 405, 407, 412, 414, 469, 470, 481, 490, 505, 509, 514, 524, 534, 540, 541, 542, 545, 549, 550, 554, 555, 560, 565, 573, 577, 580, 587, 588, 590, 598, 599, 602–604, 613, 623, 625–630, 632–634, 636, 639, 641, 643
 Ранквайль див. Rankweil 370
- Райнська область, Райнланд 279, 440, 469
 Райхскомісаріат Україна 418
 Рахів 231
 Регенсбург див. Regensburg 46, 108, 144, 147, 160, 187, 221, 226, 231, 246, 249–253, 282, 285, 288, 289, 314, 333, 353, 430, 442, 508, 604
 Реджина 114,
 Резерфорд див. Rutherford 264
 Рига 145, 155, 206, 420, 600
 Рим 35, 37, 76, 138, 151, 175, 187, 207, 209, 294, 321, 323, 325, 328, 332, 371, 386, 405, 418, 427, 447, 453, 480, 512, 636
 Ричмонд 151, 500
 Ричмонд-Гілл 218
 Рівне 58, 78, 108, 154, 158, 177, 190, 192, 201
 Рівненська область 49
 Рогатинщина 89
 Роггенцель 338
 Род-Айленд, штат 154
 Рोजнятівський район 17, 40
 Ройс, р. 441
 Рокленд 453
 Російська імперія 480, 616
 Росія див. Росія, Rußland 25, 86, 87, 94, 94, 161, 165, 201, 225, 226, 291, 348, 370, 377, 381, 383, 384, 387, 389, 390, 393, 420, 443, 468, 498, 511, 513, 536, 540, 541, 550, 579, 580, 596, 600, 605, 612, 613, 616, 629, 630, 637, 640
 Россія див. Росія, Rußland 498, 580
 Ростов-на-Дону 263
 Ростов 569
 Рочестер 182, 249, 508, 591
 Ружмон 319
 Румунія 88, 98, 127, 216, 217, 220, 374, 389, 447
- Саарбрюкен 226
 Савойські Передальпи 471
 Савойя 382
 Сагань див. сучас. Жагань 153
 Салев див. Salève 471
 Саліна 564
 Сантінікетан 400
 Сан-Бернардіно 440
 Сан-Габрієль 543
 Сан-Джорджо-Маджоре див. S. Giorgio
 Maggioro 457
 Сан-Пауло 426
 Сан-Фернандо 132
 Сан-Франциско 351
 Сан-Хосе 208
 Сандлі-Спринг 496
 Санкт-Антон 307
 Санкт-Моріц, озеро 439
 Санкт-Петербург 355, 386, 550, 580
 Санта-Роза 591
 Саратога-Спрінгс 387
 Сарни 92
 Саррбур 358
 Сарсель див. Sarcelles 247, 297, 494, 523
 Саскачеван 266, 267
 Саут-Бавнд-Брук 5, 133, 147, 198
 Саут-Кент 543
 Саут-Оранж 609
 Саутгемптон див. Southampton 529

- Священна Римська імперія 451
Севаграм 482
Сена 50, 413, 420, 472, 519, 521
Сен-Люї, о. 525
Сент-Луїс 144, 212, 248
Сент-Пітерсбург 303
Сент-Томас 470
Септімер, Септімер Пас див. Septimer-Paß 439
Середземномор'я 456
Середній Захід див. Middle West, American Midwest 624
Середня Азія 250, 350
Сєнніца 32
Сибір 104, 155, 628
Силмар 132
Синевідсько див. Верхнє Синьовиднє
Сирія 371
Сицилія 183
Сідней 9, 102, 621
Сіетл 444, 541
Сілезія (Шлезьк) 185, 197, 206, 293, 342
Сільвалланське озеро 439
Сільвер-Спринг 500
Сімферополь 241
Сінгапур 350
Скарборо 566
Сколе 594
Слобода 218
Слобода Рунгурська див. сучас. Слобода
Словаччина 315, 384, 548
Словенія 555
Смірна див. Ізмір 528
Снятинщина 137
Сокаль 447
Сокальщина 108, 154
Сокіл, г. 40, 72
Саннен 424
Соціалістична Федеративна Республіка Югославія 391
Стамбул див. Константинополь, Царгород 353
Станиславів 160, 188, 231
Станиславська область 417
Станиславівщина 345
Стародавній Схід 607
Стародавня Греція (мітології Греції) 11, 47
Стародавній Ізраїль 27, 39
Стаффорд див. Stafford 544, 594
Стемфорд 17, 212, 544
Стенфорд 435, 550, 579
Ст. Маргаретен 317
Стіл 345
Стокгольм 169, 447, 509, 625
Страсбург 415, 490, 523, 587
Стрелас див. Strela-Paß 436
Стрий див. Struj 31, 74, 149, 188, 195, 273, 288
Судети, гори 74, 76, 216, 278, 413
Судова Вишня 249
Сумерія див. Шумер
Східна Азія 163, 207, 394
Східна Галичина 10
Східна Європа 70, 152, 154, 155, 199, 267, 356, 370, 380, 384, 418, 422, 443, 464, 471, 545, 550, 579, 580, 581
Східна Україна 173, 249, 337, 447
Східна Прусія 240
Східний Берлін 294
Східні Альпи 343, 470
Східно-Центральна Європа див. Ostmitteleuropa 175
США (III, 5–11, 14, 16–18, 20, 28, 32, 45, 46, 73–75, 78, 80, 81, 88, 89, 92–95, 101, 106, 108, 113, 117, 122, 131–133, 138, 144, 145, 147, 148, 150–152, 154, 158–160, 162, 164, 168, 169, 173, 175–179, 181, 183, 186–188, 190, 191, 193, 198, 199, 207, 208, 212, 214, 217, 221, 224–227, 231, 241, 243–245, 248, 249, 251, 255, 257, 258, 264, 280, 288, 289, 292, 294, 302, 303, 305, 307–310, 312, 315, 318, 323, 325, 326, 329, 330, 332, 337, 339, 344, 345, 347, 349–351, 353, 354, 368, 370, 372, 375, 377, 382–384, 386, 387, 389–391, 394, 396, 407–411, 417, 418, 426, 428–430, 432, 433, 435, 443, 444, 447, 448, 450, 453, 460, 462–464, 469, 481, 482, 485, 492, 493, 496–500, 502, 503, 505–508, 510–514, 517, 519, 523, 524, 531–540, 543–546, 548–550, 552, 553–556, 560, 561, 564, 566, 567, 569, 573–582, 584–588, 590–593, 595, 597–613, 617–626, 630, 634, 635–637, 639, 641
Сян, р. 85, 115
Сянок (Сянік) 89, 167, 195
Сяниччина 89
Таганрог 263
Тайвань 603, 626
Танзанія 633
Тарнів 97, 104, 224
Тбілісі 597
Тегеран 534
Тель-Авів див. Tel Awiw 32
Теплице див. Teplitz, Teplitz-Schönau 220, 240
Теребовля 175
Терезієнштадт 170
Тернопіль 89, 191, 202, 231, 345
Тессін 440
Тисьменицький район 107
Тихий океан 534
Тироль 177, 245, 246, 258, 264, 268, 273, 275, 302, 306, 329, 331, 332, 339, 343
Томс-Рівер див. Toms River 73, 178, 258, 398, 531, 532, 590
Торки 207
Торонто I, 10, 75, 76, 136, 169, 187, 194, 199, 241, 244, 246, 264, 273, 287, 304, 308, 340, 354, 414, 447, 450, 538, 621
Тоскана 459
Трентон 89, 147, 562
Третій Райх 74, 80, 107, 108, 114, 158, 163, 165, 172, 177, 208, 218, 222–224, 234, 376, 407, 467, 509, 526
Трієст 250
Трой 251
Тузіс див. Thusis 440
Туреччина 107, 165, 172, 276, 323, 353, 371, 381
Туркестан 280, 497, 534
Тюбінген див. Tübingen; 224, 241, 268, 285, 338
Тюрингія 256, 258
Угорщина 80, 145, 191, 218, 381, 589, 607
Ужгород 479, 384
Україна 12, 33, 42, 43, 47, 54, 55, 62, 72, 75, 78,

84, 86, 88, 90, 92, 98, 110, 113, 118, 120, 122, 123, 126–130, 133–136, 144–146, 148, 154, 158, 159, 162, 168, 169, 173, 183, 198, 224, 228, 246–258, 271, 344, 369, 374, 377, 380, 383, 394, 403, 407–410, 420, 428, 434, 443, 444, 462, 466, 468, 500, 504, 513, 534, 543, 552, 581, 588, 595, 596, 600, 601, 603, 604, 606, 608, 609, 616, 618, 622, 625, 627, 630, 631, 633, 635–641
Українська держава 74, 91, 120, 122, 123, 158, 513
Українська Радянська Соціалістична Республіка (УРСР) 7–8, 16, 54, 78, 79, 80, 351, 376, 402, 449, 500, 553, 560, 598, 599, 601, 604, 606, 616, 618, 625, 627, 631, 635–638, 641–643
Українська Народна Республіка (УНР) 7, 14, 32, 46, 73–76, 78, 79, 81, 88, 92, 97, 98, 104, 108, 119, 122, 123, 130, 132, 133, 137, 151, 152, 155, 156, 160, 168, 169, 173, 187, 189–191, 194, 195, 221, 225, 229, 231, 248, 252, 271, 292, 294, 319, 325, 332, 333, 338, 345, 348, 368, 370, 371, 376, 382, 390, 395, 402, 406, 407, 411, 415, 416, 423, 424, 447–450, 462, 476, 497, 500, 503, 513, 525, 538, 539, 611, 618, 637
Ульм 88, 313, 448, 475, 494, 496, 497, 499, 501, 522, 528
Упсала 601
Уральськ 574
Урі, кантон 436

Федеративна Республіка Німеччина (ФРН) 90, 95, 104, 138, 158, 171, 218, 225, 228, 417, 509, 539, 580–582
Фельдкірх див. Feldkirch 32, 73, 217, 241, 283, 292, 300, 302–307, 309, 312, 315, 317, 318, 321, 324, 326, 329–331, 339, 340, 354, 373, 428, 436, 516, 542, 589
Фермопілі 51
Фезоле див. Fiesole 459
Філадельфія 5, 17, 32, 73, 74, 83, 92, 133, 178, 183, 249, 292, 305, 330, 339, 344, 353, 402, 409, 426, 463, 496, 532–535, 543, 544, 555, 558, 606, 617, 619–622, 635, 636
Фінляндія 86, 168, 172, 217, 470, 533, 618
Фленсбург 152
Флоренція 456, 458, 459, 477, 587
Флорида, штат I, 9, 10, 245, 303, 444, 557
Форарльберг 32, 177, 302, 303, 305, 306, 317, 325, 333, 343, 354, 439
Фрайбург 226, 289, 358, 382
Франкфурт-на-Майні 168, 196, 225, 226, 256, 259, 560, 569, 579, 619
Франція 15, 18, 45, 80, 86, 110, 145, 164, 181, 215, 216, 218, 219, 247, 284–286, 318, 319, 328, 332, 350, 356, 358, 370, 371, 385, 389, 390, 394, 402, 403, 407, 410, 411, 415–420, 423, 424, 447–449, 461, 471–474, 481, 492, 494, 495, 509, 511, 518, 519, 521, 524, 527, 528, 529, 540, 543, 552, 586, 603, 605, 607, 612, 613, 622, 624
Французька Рив'єра 7
Французька Північна Африка 169
Французька Західна Африка 511
Фрауенфельд 495
Фрибург див. Fribourg 358, 368, 375, 377, 388, 430, 588

Фрідлянд-над-Остравиці 204
Фрідріхсгафен 313
Фюрт 154, 254, 255

Харків 16, 54, 169, 173, 174, 187, 341, 344, 369, 376, 449, 508, 523, 560, 636, 642
Харківська обл. 544
Харківщина 287, 296
Хмельницький див. Проскурів
Холмщина 76, 87, 92, 107, 123, 135, 159, 600
Хом'яків див. сучас. Березівка 107
Хур 436
Хуст 75, 137, 164, 224, 479
Хюе 494

Царгород див. Константинополь, Стамбул 456
Цейлон 405, 486
Центральна Азія 497
Центральна Європа 146, 154, 381, 384, 447, 471, 555, 569
Центральна Україна 75, 447
Центрально-Східна Європа 6, 175, 181, 555, 569
Цюрих 222, 369, 371, 373, 374, 379, 380, 382, 388, 393, 395, 402, 418, 430, 431, 442, 485, 487–490, 506, 510

Черепин 531
Чернівецька область 241
Чернівці 130, 131, 219, 226, 249, 417, 418, 508
Чертїж 81
Черче 89
Чернігівщина 382, 389, 596, 620
Чеська Республіка 200, 381
Чеський Бескид див. Моравсько-Сілезькі Бескиди, гори 204
Чеські Будейовиці 295, 296,
Чехія 148, 217, 222, 272, 284, 288, 308, 337, 381, 385, 386, 430, 488, 495, 548
Чехословаччина, Чехо-Словаччина 73, 81, 93, 152, 160, 194, 198, 199, 231, 366, 368, 371, 376, 381, 384, 386, 390, 402, 410, 435, 479, 547, 577, 589, 606, 626, 639
Чиб'ю див. сучас. Водний 344
Чикаго 101, 123, 137, 160, 175, 244, 303, 325, 345, 447, 548
Читинська область 367
Чорне море 86, 126, 323, 439
Чорногора 513
Чорногузи 164
Чортків 188, 244, 517
Чортківщина 147

Шарка 216
Шарлотсвілл 496
Шартр див. Chartres 475, 476
Швабія 302
Швейцарія (Швейцарія) 6, 11, 123, 144, 181, 183, 196, 218, 222, 241, 244, 252, 268, 275, 280, 285, 301, 304, 309, 311, 317, 318–321, 325, 326, 328, 331, 332, 340–347, 349–353, 355, 356, 358, 359, 366–369, 375, 379–382, 384, 386, 388–392, 394, 401, 402, 404, 408, 412, 418, 424, 426, 428–433, 436, 438, 439, 440, 442, 448, 450, 452, 464, 467–470, 472, 487, 488, 492, 495, 498, 501,

514, 515, 523, 524, 569, 573, 588, 592, 613, 624
Швайцарська (Швейцарська) Рив'єра 441
Шварцах див. Schwarzach 342
Швеція 123, 155, 168, 222, 270, 488, 605
Шенінген див. Shöningen 265
Шербург 210
Шешори 18, 19
Шийонський замок див. Chateau de Chillon 441
Шлезьк див. Сілезія
Шпильчина 367
Шплюген 440
Штаермарк див. Штирія, федеральна земля
Штирія, федеральна земля 210
Штеттен, замок див. сучас. Кюнцеслау 119
Штраубінг див. Straubing 280
Штутгарт, Штутгарт 27, 102, 116, 241, 318,
450, 500
Шумер 24
Шутова 94

Щипйорно 97, 98

Югославія 74, 127, 319, 577
Юнгфрау, г. див. Jungfrau 435
Юнгфрауйох, перевал див. Jungfraujoch 435
Юра, гори 382, 423, 468, 469, 472
Ютика 288

Яворів 94
Яворівщина 94
Янцзян 394
Японія 94, 171, 227, 372, 394,
Яремче 435, 458, 570
Ярослав 447

Altenstadt 324, 327, 328
Andermatt див. Андерматт 441
Aschaffenburg див. Ашаффенбург 249, 256
Auschwitz див. Аушвіц, Освенцим II, 177, 413
Aufkirch 297, 299, 314

Bad Innerlaterns, Bad Laterns див. Бад Іннерля-
тернс, Бад Лятернс 343
Berner Oberland 424
Bergell 439
Bergün 438
Bernina-Gruppe 439, 440
Biel/Bienne див. Біль 468, 469
Bludenц див. Блюденц 318, 321, 322, 324, 344
Bochnia див. Бохня 30
Bois de Boulogne див. Булонський Ліс 481
Braunlage, Braunlage-Harz 125, 126
Brig див. Бріг 441
Brissago 441
Buchloe див. Бухлоє 242, 314, 442

Cambridge 624
Campione d'Italia див. Кампіоне-д'Італія 441
Carouge див. Каруж 429, 516
Chartres див. Шартр 475, 477
Černý Kříž 296
Chateau Bartholoni 400
Chateau de Chillon див. Шийонський замок 441
Chênes-Bourgeres 429

Coburg див. Кобург 256
Connecticut див. Коннектикут 594

Dèbica див. Дембіца 179
Dents du Midi 470
Dolenstein 249, 258

Eiger 470
Elsaß (Elsaß) 156
Engadinn див. Енгадін 439
England див. Англія 141
Erlangen див. Ерланген 241, 254

Feldkirch див. Фельдкірх 223, 292, 298, 323, 327
Fiesole див. Ф'езоле 459
Fließ 306
Flüelen, Flüellen 436
Fribourg див. Фрибург 380
Fuorca Surlej 439
Fürth 240

Göschenen 441
Göttingen див. Геттінген 240, 248, 318, 619
Graubünden див. Граубюнден 441

Havre 377, 510, 516, 529
Hergatz 496
Hergensweiler див. Гергенсвайлер 241, 305,
315, 442, 496
Hermance див. див. Германс 382, 385, 388
Hohenems див. Г'оенемс 303, 324
Hoher Freschen, г. 343

Immenstadt, Immenstadt im Allgäu 242, 315
Ingolstadt див. Інгольштадт 249
Itzehoe 281

Jungfrau див. Юнгфрау 70
Jungfraujoch див. Юнгфрауйох, перевал 435

Kahlenberg 213
Kaufbeuren див. Кауфбойрен 298, 299, 314, 442
Kempten див. Кемптен 24
Kesch-Hütte див. Кеш 437, 438
Kesch-Paß 437
Königsaal див. Збраслав 217, 218
Kraków див. Краків 30, 462
Krepenitz див. Крепеніце 145
Krummen 296
Kuttenberg див. Кутна Гора 209

La Chaux-de-Fonds 373
La riva degli Schiavoni 456
Lago Maggiore 441
Landeck див. Ляндек 302, 304, 306, 321
Laugebielau 293
Landshut 288
Langwies 436
Liepnitz-See 184
Locarno див. Локарно 174, 441
Londyn див. Лондон 31
Long Island див. Лонг-Айленд 562, 570, 592
Lugano 440, 441
Lüner-See, Lünersee 343

- Maloja див. Малоя 438, 439
 Mekka див. Мекка 30
 Mesocco 440
 Middle West, American Midwest див. Середній Захід 624
 Mindelheim 242
 Mönch див. Мюнх, Мьонх 470
 Mont-Blanc див. Монблан 469
 Mount Holly, Mt. Holly див. Монт Голлі, Мт. Голлі 541, 550, 557, 559, 567, 568, 572
 Morgins 469
 München див. Мюнхен 291, 337

 Neuchâtel див. Невшатель 469
 Neuravensburg див. сучас. Wangen, Wangen im Allgäu 338, 339
 Neu-Ulm див. Ной-Ульм, Новий Ульм 448
 New Brunswick 555
 New Jersey див. Нью-Джерсі, штат 541, 545, 588
 Oberstaufen 242
 Ostmitteleuropa див. Східно-Центральна Європа 175, 177, 181

 Paris див. Париж II, 420, 467
 Pasing див. Пасінг, Мюнхен 242, 286, 291
 Passau див. Пассау 280, 296, 315
 Pendle Hill див. Пендл-Гілл 463, 545, 546
 Pfänder 310
 Poberow див. Побєрово 167
 Pontresina див. Понтрезіна 440
 Praha див. Прага 217, 555
 Prague див. Прага, Praha IV

 Quedlinburg див. Кведлінбург 261, 318

 Rankweil див. Ранквайль 321, 328
 Regensburg 240, 280
 Rhätikon (Rhätikon), гірський хребет 343
 Roggenzell 312, 315, 319, 327, 397
 Rußland див. Росія, Россія 201
 Rutherford див. Резерфорд 264
 Rütli 436

 Sachsenhausen див. Заксенгаузен 355
 Salève див. Салєв 429, 471
 Salzkammergut 325, 330
 Samaden 438

 Sarcelles див. Сарсель 522
 Southampton див. Саутгемптон 517, 529
 Scesaplana, Schesaplana, г. 343
 Schlachter 339
 Schöningen див. Шенінген 265
 Schruns 344
 Schwarzach див. Шварцах 303, 311
 Schwarzes Kreuz див. сучас. Černý Kříž 296
 Schweizer Tor 344
 Septimer-Paß див. Септімер, Септімерпасс 439
 Sertig-Dorf 437
 Sertig-Paß 437
 Sils-Maria 438, 439
 Simbach am Inn 297
 Stafford див. Стаффорд 594
 Straubing див. Штраубінг 280, 288, 337
 Strela-Paß див. Стрелопас 436
 Struj див. Стрий 30, 164
 St. Anton 306
 St. Denis 522
 St. Moritz 438, 440
 S. Giorgio Maggiore див. Сан-Джорджо-Маджоре 457

 Tel Awiw див. сучас. Tel Awiw-Jafa
 Tel Awiw-Jafa 30
 Teplitz, Teplitz-Schönau див. Теплице 220
 Thusis див. Тузіс 440
 Tschagguns 344
 Toms River див. Томс-Рівер 428
 Tübingen див. Тюбінген 241

 Val Rosegg див. Валь Розеч 439, 440
 Vevey 441
 Via Mala див. Віа Мала 440
 Veuytier див. Вейріє 368

 Wallingford див. Волінгфорд 463
 Wallis див. Вале, Валліс, кантон 441
 Wandlitz-See 162
 Wangen, Wangen im Allgäu див. Ванген 70, 338, 339
 Wannsee див. Ванзее 74, 166, 215
 Wegscheid 296
 Wiedeń див. Відень 30
 Wiener Neustadt 293

 Yverdon див. Івердон-ле-Бен 366, 395

Серія «Спогади, щоденники, інтерв'ю»
Число 6

У серії Бібліотеки «України модерної»
«Спогади, щоденники, інтерв'ю» вийшли друком такі книги:

Число 1:

Незвичайні долі звичайних жінок:
Усна історія двадцятого століття.
Львів, 2013

Число 2:

Адольф Слиж. Мої літа (спогади).
Манускрипт-Львів, 2014

Число 3:

Карло Звіринський: Все моє малярство – то молитва
(спогади, інтерв'ю, роздуми, статті).
Манускрипт-Львів, 2017

Число 4

Дарія Ребет. Спогади.
Манускрипт-Львів, 2018

Число 5

Між Америкою та Галичиною.
Спогади Марії та Олекси Мотилів.
Манускрипт-Львів, 2019

З питань замовлення та придбання книг просимо звертатися:

Видавництво «Дух і Літера»
Телефони: +38 (044) 425-60-20
+38 (050) 425-60-20 (Vodafone)
+38 (073) 425-60-20 (Lifecell)
E-mail: duh-i-litera@ukr.net – відділ продажу
litera@ukma.kiev.ua – видавництво
Сайт та інтернет-книгарня: www.duh-i-litera.com
Надаємо послуги «Книга-поштою»

ТОВ «ДРУКАРНЯ «РУТА»
32300, Хмельницька обл., місто Кам'янець-Подільський,
вулиця Руслана Коношенка, буд. 1.

Щоденники видатного українського історика Івана Лисяка-Рудницького (1919–1984) покривають широкий спектр подій його біографії – життя Львова у 1930-х рр., української громади Кракова у 1939–1940 рр., побуту у нацистському Берліні та окупованій Празі 1940–1945 рр., побуту на еміграції у Західній Європі та США у 1945–1954 рр. і, нарешті, радянської Москви і радянського Києва у 1970 р. Вони кидають нове світло на центральні сюжети української історії ХХ століття, а також на його особисте формування як історика.

ISBN 978-966-378-708-4

9 789663 787084 >